

KÖLCSEY FERENC MINDEN MUNKÁI

KÖLCSEY FERENC MINDEN MUNKÁI

NYELVTUDOMÁNYI MUNKÁK

KRITIKAI KIADÁS

Sorozatszerkesztő

FÓRIZS GERGELY

UNIVERSITAS KIADÓ
BUDAPEST
2021

KÖLCSEY FERENC

**NYELVTUDOMÁNYI
MUNKÁK**

KRITIKAI KIADÁS

Sajtó alá rendezte

ONDER CSABA

**UNIVERSITAS KIADÓ
BUDAPEST
2021**

Készült az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetében

Lektorálta
Kiss Margit
Szilágyi Márton
Vassányi Miklós

A könyv kiadását támogatta:

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

A Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottsága
által elismert kritikai kiadás

© Onder Csaba
© Fórizs Gergely
© Universitas Kiadó

ISBN 978-963-9671-84-3

A kiadásért felel az Universitas Kiadó igazgatója
Borítóterv: Szentes Éva
Készült a Kódex Könyvgyártó Kft. nyomdaüzemében

Az Universitas kiadványai megrendelhetők: www.prosperod.hu

ELŐSZÓ

„In medias res, édes barátom!”¹

Szabó G. Zoltán emlékének

A Kölcsey Ferenc *Nyelvtudományi munkák* című kötet annak a sorozatnak a része, amely 1991-ben az MTA Irodalomtudományi Intézetében megindult alapkutatásként Kölcsey Ferenc minden munkáinak (KFMM) kritikai kiadására vállalkozott. A kutatócsoport megszervezését, az előkészítő munkákat Dávidházi Péter végezte, majd hosszú éveken át Szabó G. Zoltán sorozatszerkesztő vezetése alatt évről-évre egyre több kötet látott napvilágot (elsőként a Szilágyi Márton által kiadott *Szépprózai művek* 1998-ban); a kutatócsoportot a kétezres évek végétől Völgyesi Orsolya irányította; jelenleg Főríz Gergely látja el a sorozatszerkesztői teendőket.

Amikor csaknem tíz évvel ezelőtt Kölcsey Ferenc erkölcsi írásainak sajtó alá rendezése után (2008) elvállaltam a nyelvészeti munkák kiadását, elsősorban akkori kutatási területem, a magyar nyelvújítási harc jelenségeinek vizsgálata motivált. Kölcsey nyelvészeti munkáinak corpora nem tűnt túlságosan soknak, de ezek között jelentős helyet foglalt el az engem nagyon is érdeklő *Felelet a' Mondolatra*. A szóba jöhető írások és kéziratok feltérképezése során azonban meglepett, hogy mennyi mindent nem ismer a Kölcsey-filológia, és sok esetben mennyire szűk horizonton volt kénytelen vizsgálódni.

Bármennyire is meglepően hangzik, de Kölcsey nyelvtudományi, filológiai munkássága jórészt még ismeretlen előttünk. Ennek okai között bizonyosan megemlíthető a teoretikus fő mű hiánya, a filologizálás időtartamának viszonylagos rövidege, a filológiai munkák jó részének kéziratossága, feltáratlan és feldolgozatlan volta, mint ahogyan egy – lényegében nem vizsgált – satirikus pamflet

¹ Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Álmosd, 1813. november 14. Vö. Kölcsey Ferenc Minden Munkái. *Levelezés I.* S. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas Kiadó, Budapest, 2005, 265.

hatástörténetileg túlhangsúlyozott szerepe is. És bizonyosan közrejátszott ebben a recepció ama korán kialakult zárványa is, amely Kölcseynek a magyar nyelv alakításában játszott szerepét nem önmagában a nyelvre irányuló tudós filológusi tevékenységként, hanem sokkal inkább az írói- és politikusi szerepvállalás kontextusában, a kora 19. századtól kialakuló nyelvi alapú nemzeti identitás horizontján tárgyalta. Annak ellenére tehát, hogy Kölcsey életének egy szakaszában a nyelv tudományos vizsgálatát tartotta egyik legfőbb feladatának, életrajzi levelében hangsúlyosan említve philológiai disszertációját,² és már az első komoly visszatekintő írás is a magyar nyelv ügyében tett fellépést tekintette az írói pálya legfőbb értelmének,³ mégsem született áttekintő munka Kölcseynek kifejezetten a magyar nyelvre vonatkozó nézeteiről és munkáiról. Ha az ismert életrajzokat olvassuk, feltűnő, hogy ennek kapcsán jobbára a nyelvújításban játszott szerepe kerül szóba 1814–1815 tájékról, többnyire a *Mondolatra* adott *Felelet*, esetleg egy német nyelvű nyelvtudományi pályamű magyar fordítása (*Jenisch' pályairata*). Az ellentmondás aligha oldható fel azzal, ahogyan azt a recepció teszi, hogy a nyelv ügyének képviselőjét egyedül az írói (szépírói, kritikusi, illetve szónoki) munka függvényében értelmezi. Ha kevés számmal is, de Kölcsey nyelvtudományi dolgozatai már az első gyűjteményes kiadástól (MM1) fogva ismertek voltak, az 1842-ben megjelent IV. kötet „Nyelvtudományi dolgozatok” fejezetcím alatt három korábban csak kéziratos formában létező szöveget is közre adott. A még Kölcsey életében megjelent, a nyelvhez és a nyelvújítási harchoz köthető írások, vagyis a *Felelet a' Mondolatra* és az *Új szók* az V. kötetben, a „vegyes” dolgozatok között jelentek meg. Az ezt követő kiadások viszont semmi újat nem hoztak, a Kölcsey-filológia eme néhány szöveg körül volt kénytelen forogni. Az 1960-ban megjelent addigi legteljesebb összkiadás (KÖM2) két további kéziratos művel bővítette az addig ismert opusokat – egy diákkori jegyzettel és egy jogi szakszavakat

² MM1 *Levelezés III.*, 193–204.

³ PAP Endre 1851.

tartalmazó listával –, az 1968-as kiadatlan írásokat tartalmazó kötet (KFKiadatl.) pedig számos diákkori kompendiumot is közreadott szintén *Szauder József*nek köszönhetően, de ezek között kifejezetten filológiai-nyelvészeti tárgyúnak csak egy volt mondható. Nagyjából ekkor, ezen a ponton rögzült tehát Kölcsey Ferenc nyelvtudományi írásairól való tudásunk.⁴

Kölcsey ismert nyelvtudományi tárgyú szövegeinek korpusza összességében tehát valóban nem volt túlságosan soknak mondható, de ez a kevés sem kapott koncentrált figyelmet a recepcióban. A talán legismertebb (és a legkevésbé tudományos) művének, a társzerzőként írt *Felelet a' Mondolatra* címűnek is több mint száz éve jelent meg az első és eddig utolsó kritikai igényű közreadása *Balassa József* jóvoltából, aki a *Mondolat* mellett a *Felelet* keletkezési körülményeinek feltárásával sokat törlesztett a Kölcsey-kutatás addigi adósságaiból. Kivételként említendő *Csetri Lajos*, aki nem a már ismert szövegek, hanem egy levél alapján közelítette meg Kölcsey munkásságát.⁵ Ebben az 1815 július 5-én Kazinczy Ferenchez írott levélben foglalta össze röviden Kölcsey Ferenc (előző évben készített filológiai disszertációja alapján) a magyar neológiával kapcsolatos elveit. A levelet Csetri paradigmaticus, „nagy elméleti jelentőségű” szöveggént értékelte, az 1974-ben megjelent tanulmányában arra hívva fel a figyelmet, hogy a „tudományos nyelvészet világánál dilettánsnak mondható” Kölcsey meghaladta korának magyar nyelvfilozófusait, hipotézise jobban megértette a herderi nyelvfilozófia és a romantikus nyelvbölcselet mélyebb összefüggéseit.⁶ Kölcsey filológiai tevékenységének részletes felfedezése és értékén való kezelése azonban mégis elmaradt, az említett filológiai disszertáció kérdésével és Kölcsey neológiaszemléletének egészével Csetri Lajos sem foglalkozott tovább, mi

⁴ Kivételként lásd: GYAPAY 2002.

⁵ Erre a levélre elsőként a debreceni egyetem egykori professzora, *Pap Károly* hívta fel a figyelmet, kiemelve teoretikus fontosságát, elítélve Kölcseynek a magyar szintaxisra vonatkozó megállapításait, lásd: PAP 1911, 49–50.

⁶ CSETRI Lajos, „A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól”, in CSETRI 2007, 1:52 és 57.

több, kritikátörténeti monográfiájában később revidálta, lényegében visszavonta idézett kijelentéseit.⁷ Az elmúlt csaknem két évszázadban kifejezetten Kölcsey nyelvészeti szerepével kiemelten a magyar nyelvtudomány sem foglalkozott. Mindezek alapján talán nem túlzó az a kijelentés, hogy Kölcsey nyelvtudományi munkáinak olvasása lényegében még nem történt meg.

A kritikai kiadás ennek megváltoztatásában szeretne közrejátszani. A mostani kiadás keletkezésük megállapított sorrendjében adja közre Kölcsey csaknem valamennyi, e tárgyban készült írását, hosszabb bevezető tanulmánnyal, a jegyzetekben tárgyi, nyelvi magyarázatokkal, a keletkezés és a megjelenés vonatkozó adataival, a függelékben pedig szinoptikus szövegközléssel a *Felelet a' Mondolattól* nehezen elválasztható *Mondolat* című paszkvillust és annak Szentgyörgyi Józseftől származó forrásszövegét is megjelentetve. A szövegek egy rövid, de intenzív alkotói periódusra irányítják a figyelmet, és két, 1814-ben Pécelen készült nagyobb mű köré csoportosulnak. Az egyik a *Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* címet viselő, Kölcsey által többször említett, elveszettnek tekinthető filológiai disszertáció. A másik pedig a *Felelet a' Mondolatra* című, Szemere Pállal közösen alkotott, Kölcsey tudtán kívül megjelenő, később számára sok kellemetlenséget okozó gúnyirat. Milyen a magyar nyelv? Milyen legyen a magyar nyelv? Ezekre az ekkor igen alapvető kérdésekre kívánt Kölcsey elméletileg megalapozott, tudományost választ adni, a mesterének tekintett Kazinczy Ferenc neológiai koncepciójának és személyének védelmében – Szemere Pállal közösen – fellépni. A válaszokat tartalmazó nyelvtudományi írások együttes kiadására, így együtt olvasására és szemlélésére a mostani kritikai kiadás nyújt először lehetőséget, a már ismert, megjelent művek mellett hiánypótló módon adva közre számos eddig nem ismert kéziratos munkát is.

*

⁷ CSETRI 1990b, 73–75.

Köszönetnyilvánítás

Munkám során nagyon sokaktól kaptam segítséget. Elsőként azon kedves barátaimnak szeretnék köszönetet mondani, Csobó Péter Györgynek, Kulin Borbálának és Kulin Veronikának, illetve Körömi Gabriellának, akik önzetlenül segítettek abban, hogy Kölcssey Ferenc német, latin és görög, illetve francia nyelvű jegyzetei gondos fordításban magyarul is olvashatóak legyenek.

Nem lehetek eléggé hálás lektoraimnak, különösen Szilágyi Mártonnak, Vassányi Miklósnak és Kiss Margitnak, hogy figyelmes és alapos munkájukkal segítettek abban, hogy Kölcssey Ferenc munkáinak kiadása és az ahhoz kapcsolódó jegyzetek nagyobb hibák nélkül készüljön el. Irodalomtörténeti, filológiai, klasszika-filológiai, nyelvi, nyelvtudományi észrevételeik, javaslataik, korrekcióik nélkül aligha volna elképzelhető ez a kötet. Itt szeretnék külön köszönetet mondani Szajbély Mihálynak is gondos és alapos olvasatáért, strukturális javaslataiért és filológiai megjegyzéseiért.

Köszönet illeti a régi-új Kölcssey-kutatócsoport tagjait és meghívottjait, akik a kötetet bemutató műhelybeszélgetés során voltak segítségemre (Csécs Teréz, Csonki Árpád, Korompay H. János, Mester Béla, Pajkossy Gábor, Vaderna Gábor, Völgyesi Orsolya), illetve azon kollégákat, akik az egyes résztanulmányok kapcsán tettek jobbító észrevételeket (Czifra Mariann, Csörsz Rumen István, Dávidházi Péter, Margócsy István, Milbacher Róbert, S. Varga Pál, Takáts József, Tolcsvai Nagy Gábor, Tóth Orsolya, Zákány Tóth Péter, Z. Kovács Zoltán, és a 19. századi irodalmárokat tömörítő Vetésforgó résztvevői). Külön köszönöm Debreczeni Attila és Granasztói Olga önzetlen segítségét a Kazinczyval kapcsolatos filológiai vonatkozások megoldásában.

Kutatásaim során számos gyűjtemény volt segítségemre, itt mondok köszönetet Kalla Zsuzsának és a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára munkatársainak, Jakab Réka főlevéltárosnak (MNL Veszprém Megyei Levéltára), és Kiss Tamásnak (Győri Egyházmegyei Könyvtár). Aligha tudtam volna munkámat

nyugodtan befejezni, ha az Eszterházy Károly Egyetem nem támogat ebben, köszönet illeti ezért Pintér Márta Zsuzsannát, Pap Józsefet és Kuser Juditot.

Itt szeretném kiemelni Hites Sándor és Kecskeméti Gábor szerepét abban, hogy az Irodalomtudományi Intézet újból felkarolta a Kölcsey-kutatások ügyét, elősegítve ennek a kötetnek a megjelenését is. Nagyon köszönöm Fórizs Gergely sorozatszerkesztő alapos olvasatait, reflexióit és állandó figyelmét, amely a kiadási folyamat összes fázisát végig kísérte. Megnyugtató volt számomra, hogy a kritikai kiadás visszatérhetett az Universitas Kiadóhoz, amelynek vezetője, Hargittay Emil garanciát jelentett arra, hogy a kiadás magas színvonalon készüljön el. Végül, de nem utolsó sorban nagyon köszönöm családom évekig tartó türelmét és kitartását, és hálával emlékezem meg Szabó G. Zoltán egykori sorozatszerkesztőről, aki nélkül sohasem lettem volna Kölcsey filológus.

*

A kézirat 2021. november 1-jén lett lezárva. Az itt megjelent kritikai kiadás nem azonos az MTA számára 2020-ban benyújtott doktori értekezéssel. A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” c. projekt támogatta.

SZÖVEGEK

1.
JEGYZÉSEK AZ ORTOGRAPHIA UNGARICÁRÓL

Jegyzések az Ortographia Ungaricáról.¹

Ad 23. Aug. 1809. Debreczen.²

Pr[ofessor]. Szombati³ azt állítja, hogy a' Munkát Refomator írta, még pedig Batizi András.

- 5 Hogy Refomator írta,⁴ bizonyítja abból, mert az egész Előljáró-Beszédjének az a' summája, hogy a' Sz[ent]. Irást minden [emb] er olvassa⁵ &cet. M. Regiség. p[agina]. 172. Azonban a' mi illeti ezt az első⁶ az ő 3 Argumentumi között, az talán nem elég fontossága. Igaz ugyan az a' mit ő Káldiról mond, de hát ha még [ma]gában
- 10 a' XVI Századb[an] voltak olyanok a' Catholicusok közül kik épen azt cselekedték a' mit az Ortographia' írója? Pechy Lukach a' Keresztyén Szüzek Kosz. 25 lev[él]. első lapján így írt /: 1591 /: Az elsoe joszagos erkoelch nem eg'eb⁷ az Isten igeichez, es Szolgalatyahoz való io kedüinel⁸ --- gyakorta az egyházhoz menni ---
- 15 --- gyakorta az oltári Szentseghez iarulni, es azzal egyessuelni, az roevid keresztyeni tudomant az Catechismust, magyarazattyaval meg tanulni, az mellett, egynihány Psalmusokat, es az Szent⁹ Irasbul neminemue mondasokat, es sentenciakat¹⁰ meg tanulni. ismét

¹ Kállay 1839: Ungaricáról

² Kölcsey levél: „Tekintetes Úr! Nem régiben a' Magyar régiségeket olvasván, Pr[ofessor] Szombati Urnak igen derék levele kívánságot öntött belém annak a' mit ő állit utána járni. Ő azt mondá, hogy a' Debreczeni Bibliothecaban Batizinek általa említett könyve meg-van, de én azt ott hijába kerestetem, mert ott nincs, sem pedig a' Catalogusban fel nem íratott. Bátor vagyok mégis ide írni, a' mit ezen tárgyról jegyző könyveimben találok, 's a' Tekintetes Urnál talán ez annyival inkább nem lesz kelleetlen, mivel már regen nem volt szerencsém a' Tekintetes Úr eránt való tiszteletemnek jeleit adni.”

³ Kállay 1839: Professor Szombaty

⁴ Kölcsey levél: [ez a tagmondat elhagyva]

⁵ Kölcsey levél: [az aláhúzott rész idézőjelben]

⁶ Kállay 1839: ezen első

⁷ Kállay 1839: **égeb**

⁸ Kállay 1839: **is kedwnel**

⁹ K: **szen** [jav.]

¹⁰ Kállay 1839: mondasokat és sentenciakat [nincs külön kiemelve]

fol[ió]. 179. els[ő]. lap. Effele tanulo heleken penig kivantatic, hogy az tanito aszonyalatoe, az leanzokat, ha meltonac itelic lenni, /: De nalunc Magyaroknal nem igen disses ./ olvasni tanichacás¹ mellett az hitnec, es keresztyen tudomannac fundamentomira szuente-
5 len oktassanac, an[n]ac magyarazattyara ueket oktattan. Tovabba naponkint, valami szep mondasokat az Sz[ent]: Irasbul², foekeppen az uj testamentumbol³ ki szendni és vélec meg tanultatni, – egynehany historiakat a⁴ Bibliabul stbb.⁵ Lehetne még mind innen, mind mashonnan bizonyító helyeket felhozni de ez elég. Ugy sem

10 czélunk⁶ Pr[ofessor]. Szombatinak argumentumait f[el]forgatni.
3d. argumentuma Szombatinak a’ Decalogusból van véve: A’ Decalogus’ cikkelyeit a’ Luther’ követői a’ Romai Catholicusokkal egyformán számlálták⁷. A’ Zwinglianusok, v[agy] Calvinianusok, kik későbben kezdtek Magyar⁸ Országba a’ Lutheranusoknál bejönni, mint ezt Ember Pál ellen Klein 50⁹ argumentumokkal mutatta [me]g Nachrichten v. Ewang. Predig. T[omus]. I. p[agina]. 121. ss.¹⁰ ’s a’ mint már ma közönségesen hiszik el hajlottak ezen számlálástól, ’s már a’ XVII században mindnyájan a’ mai számlálást követték, melyet hogy a’ Zsidók is tartottak bizonyítja Josephus Ant[iquitatum]. Jud[aeorum]. Libr[ri]. III.¹¹ ’S hogy már ekkor ezt a’ számlálást tartották a’ Calvinisták melyly origenesinek is neveztetik¹² [me]g tetszik Pffeifer’ Dubia Vexataiban. p[agina]. 235. ed[itionis]. secund[ae]. Priorem divisionem /: Origenianam /: probant hodie Reformati ad unum omnes, posteriorem¹³ Nostrates

¹ Kállay 1839: tanichac

² Kállay 1839: az irasbol

³ Kállay 1839: Ujtestamentumbol

⁴ Kállay 1839: es

⁵ Kölcsey levél: [az aláhúzással jelölt idézetek elhagyva]

⁶ Kölcsey levél: **czélom**

⁷ K: számlálják [jav.]

⁸ K: **magyar** [jav.]

⁹ Kállay 1839: **10**

¹⁰ Kállay 1839: **St. p. 111. 113**

¹¹ Kállay 1839: **111,**

¹² Kölcsey levél: [ez a tagmondat elhagyva]

¹³ Kölcsey levél: **posteriorem /: Divisionem Decalogi /: Nostrates**

/: Lutherani :/. De hogy Magyar könyvre is allegáljunk Cs. Komáromi¹ 1666 ki adott Praedica[t]oji 301 lapján így beszéll. A' Pápis-ták és Lutheranusok, mivel képeket csinálnak, tartanak, és amazok imádnak is, ehez képest a' 2-dik parancsolatot avagy ki-toerlik,
5 ki-hadgyák, avagy az elsoe mellé ragasztyák, és így az elsoe táblára helyeztetnek csak hármat, tudniillik a' mint mi tartyuk, az Elsoet, harmadikat, és negyediket. A' másodikra tésznek hetet, tudniillik, a' mint mi tartyuk az hat utolsókat, csak az hogy az utolsot ketté szakasztyák stbb. Az Anglus Episcopalistak is így² hittek, mint ez
10 a' többek közt [me]g tetszik Lightfoot' Erubhimjából cap[ut]. LXI.³ a' Lonsdan⁴ kiadása szerént p[agina]. 231. seq.⁵

A' tiz parancsolattal e' szerént még is [me]g eggyez a' Luthert követő Reformator. 'S ezen hitet el n[em] vetem még akkor is mikor K[azinczy]⁶ ur' azon szavait olvasom – Batizi András 's más – –
15 – Reformator, olly Ábéczt, mellyben a' gyermek arra taníttatik, hogy mikor reggel fel kel, es estve ágyba megyen, vessen keresztet magára:⁷ – olly Ábéczt, mellyben a' Mi atyánk a' Mert-tiéed nélkül, Az Angyali idvezlet, pedig ha bár az Asszonyunk Szűz Mária nélkül is áll, nem irhatott.⁸ Okom az mert az Ortographia Ungaricaban egygy nem Catholicum⁹ Dogma' van. E' van ugyan is az
20 161. lap. Hog' cz'ac¹⁰ az Isten irgalmassagabol vag'on, uedvoessegu-enc. melly osztán Sz[ent]: Írásbeli helyekkel van erősítve. Nyilván van az hogy a' Nyúgoti ecclesiában, melly eretneknek decláralta valaha Pelagiust, és Cassianust¹¹, először a' tudatlan-

¹ Kölcsey levél: Comaromi Csipkés György

² Kölcsey levél: is a' Reff[ormatusok]: számlálása szerént hittek

³ Kállay 1839: XXI.

⁴ Kállay 1839: Leusden

⁵ Kölcsey levél: [a dátum utáni hivatkozás elhagyva]

⁶ Kölcsey levél: Tekintetes Ur

⁷ Kállay 1839: vessen keresztet magára [nincs külön kiemelve]

⁸ Kölcsey levél: [az aláhúzott rész elhagyva; helyette:] **Mert bár nem tagadhatom meg attól a' fontosságát, de van egy, a' mit annak ellenébe tehetek.**

⁹ Kölcsey levél: nem Catholicum [aláhúzással kiemelve]

¹⁰ Kállay 1839: czaic

¹¹ Kölcsey levél: és Cassianust [ez elhagyva]

ság, majd a' Jezsuiták' családsága á[lt]al, a' Thomistáknak, 's Dominicanusok[na]k ellenére, a' Pélagianismus csúszott be, midőn az ecclesia mindég csak azt hitte, hogy ő az Augustinus' értelmet követi, és midőn a' XVII századdal a' Jansenius' Augustinusra
5 [me]g jelent, ezen könyvet színt úgy kárhoztatta az Unigenitus [ez ugyan egyenesen a' Quesnella'¹ új testamentumát tárgyazta, de csak ugyan a' Janzenismusért]² mint azelőtt saeculumokkal Pelagiust az ecclesia kárhoztatta, bár a' Belga Püspök Augustinus' értelmét tartotta is³, ha csak ugyan azt n[em] kell mondanunk hogy
10 ezen Pater maga sem tudta mit hiszen. Úgy is az ő gyengesége csak a' Paedobaptismus felett folytatott perből is elég nyilvánosságosan ki tetszik, ha leveleit vesszük gondolóra. Hogyan írhatta volna már Catholicus a' könyvet mellyben a' Jezsuitákkal ellenkező tudomány vagyon?⁴ Luthernek tudománya volt ez, mint ezt az ő De servo arbitrio irt könyvében Erasmus ellen hathatósan kijelentette,
15 melly értelmet fogadott el azután⁵ Calvinus is.

De mennél inkább kezdem⁶ hinni, hogy a' könyvnek auctora Neophytus volt, annyival inkább⁷ kételkedem ha valyon ezen Auctor lehetett e' Dévai' társa Batízi?

20 Már 1530 ólta kezdett a' Zwinglius' Urvacsorájáról való értelme Magyar Országra bejönni⁸, mint ezt Janos nevű Kis Szebeni Praedicátorról [me]g jegyzi Severinus Sculteti az ő⁹ Hypomnema-já-

¹ Kállay 1839: Quesnelle'

² K: [a [...] zárójeles szöveg + jelölve az Unigenitus-nál, a kézirat lap jobb oldalán olvasható.]

³ Kölcsey levél: + [Vö. előző lábjegyzet. A zárójeles rész hiányzik, a Levél kéziratában ugyanakkor ott van a + jelölés.]

⁴ Kölcsey levél: „ha csak ugyan azt n[em] kell mondanunk hogy ezen Pater maga sem tudta mit hiszen. Úgy is az ő gyengesége csak a' Paedobaptismus felett folytatott perből is elég nyilvánosságosan ki tetszik, ha leveleit vesszük gondolóra. Hogyan írhatta volna már Catholicus a' könyvet mellyben a' Jezsuitákkal ellenkező tudomány vagyon?” – ez a szakasz elhagyva.

⁵ Kállay 1839: elfogadott azután

⁶ K: inkább <hiszem> kezdem

⁷ K: annyival <...> inkább

⁸ Kölcsey levél: **hirdetődni**

⁹ K: a' [th. jav.]

- ban. Azok közül, kik ezen értelemben voltak, való volt Dévai¹ ki már 1543 n[em] csak cryptocalvinianus volt,² hanem hirdetője a' sacramentariusok tudományjának: mint ezt bizonyítani szoktak Luther' leveléből, [mely]et czítal Klein is 1. c.³ Ribini pedig
- 5 Memor[abilia]. T[omus]. I. p[agina]. 60 egészen le-ír. Annak ketésen kívül való[na]k kell már lenni, hogy Batízi, ki véle együtt reformált más értelemben ezen fontos articulus felett n[em] lehetett. Ezek hát már Zwingliust követték, ki mit tartott légyen a' gratia' dólgában, így adatik⁴ elő Moreriban T[omus]. VI. p[agina]. 1099. –
- 10 Luther donnait tout à la grace pour le salut: & celui-ci⁵ /: Zwingle /: au contraire, suivant des⁶ Pélagiens, donnait tout au libre arbitre, agissant par les seules forces de la nature – &cet. A' másik értelemmel együtt n[em] csúszott⁷ é ez is be a' Magyar Ország Reformatusok közzé? pedig az Ortographia Ungarica' írója a' másik értelem
- 15 mellett van, m[ely] a' Lutheré. Hogy Devaiéknak, és Batiziéknak⁸ a' Zwingle értelme szerént kellett itt is hinni, onnan is gyanítható, mert hitt [ma]ga Bullinger is ki a' Helvetica C[on]fessiót⁹ írta. – A' Helvetica C[on]fessió ugyan csak 1567-ben vitetett¹⁰ be Magyar Országban. de¹¹ esmerték az Helvetiai dogmákat azért az ide való
- 20 Reformatorok, mint a' Sacramentariusok' példája¹² bizonyítja, millyenek az említettek kívül-voltak Szegedi Kis István, Melius

¹ K: [a „való volt” után beszúrva]

² Kölcsey levél: n[em] csak cryptocalvinianus volt [elhagyva]

³ Kállay 1839: I. c.

⁴ K: így <...dik> adatik

⁵ Kölcsey levél: [ez a hivatkozás kimarad]

⁶ Kállay 1839: Ies

⁷ K: csúBott

⁸ Kölcsey levél: „Hogy Batiziék a' **gratiaban** is Zwingliussal értettek onnan is gyanítható”

⁹ Kállay 1839: helvetiai confessiót

¹⁰ K: ugyan <is> csak 1567-ben <vevődött> vitetett – Kölcsey levél: vevődött-be

¹¹ K: Országban. <de esmértesnek kellett akkor az ide való Reformatorok előtt lenni már 1536 óta> de

¹² Kállay 1839: példanya

Péter, Stankarus Ferencz, Kalmanchehi Santa Márton stbb. lásd. Klein T[omus]. I. p[agina]. 106 seqq.¹

¹ Kőlcsey levél: „De a’ Decisio nem enyém. En olly igen vakmerő vagyok, hogy bátorkodom ide tenni két dologot a’ miben a’ Magyar régiségek’ olvasásakor megütköztem. Egyik az hogy a’ Tekintetes Ur által meg állított Ó forma helyett az egész könyvben Oe forma van, mellyet a’ Tekintetes Úr bizonyosan elébb észre vett. Másik, hogy az Ortographia Ungarica előtt való beszédben a mondatik, hogy a’ Card[inalis]. Bathori András élte’ 28 esztendejében holt meg. Következő helyek azt bizonyítják, hogy 33 esztendő volt. Horányi. Mem[oria]. Hung[arorum]. T. I. p. 131. Benkő Transs[silvania]. T. II. p. 250. Zwittinger Spec[imen]. Hung[ariae]. Litt[eratae]. pag. 47. Istvánffi Libr. XXXI. pag. 454. /: nekem az 1758. kiadás van-meg :/). Én bátorkodom magamnak hizelkedni, hogy a’ Tekintetes Úr nekem méltóztatik meg engedni, ha szinte importunus volnék is. Magamat kegyes gratiájába ajánlván forró tisztelettel maradok A’ Tekintetes Urnak alázasat szolgálja Kőlcsey Ferencz.”

2.

A' MAGYAROK' ARTICULUSÁRÓL EGGY KIS JEGYZÉS

A' Magyarok' Articulosáról egy kis jegyzés

d. 22. Novembr. 1809 Debreczenb.

- Hogy az Articulosok' sokszorozása a' nyelvben teljességgel nem szép, azt minden szebb érzésű fül hathatósan érzi, 's közelebb
5 a' Magyaroknak szemére lobbantotta Kazinczy az Ortographia Ungarica' prefatiojában. Az articulusok nélkül mi el nem lehetünk akkor mikor valamiről meghatározva szóllunk. Nem mondhatom p. o. Király elment útnazni, e' helyett: A' Király elment útnazni. De
10 mikor meg nem határozva szóllunk nem ellehet e akkor az articulusust hagyni a' hangbeli szépség is úgy kívánván? mint p. o. ezen sorokban:

- Ha csendes esti szelleteknek
Fuvalma lengedez felém.
ismét:
15 Hallom nyögését lengő szeleknek.
ismét:
Foly csendesesen miként viritó
Partok közt a' patak. stbb.

- 20 Az illy elhagyásokra mérészekké tehet bennünket a' Görögök' példája, akik hasonló esetekben az articulusust el szokták hagyni. Lássunk némely példákat. Iliad. I. vs. 4 sq.

— — *ἔλωρια τευχε κυνεσσιν*
οιονοισι τε πασι —

- 25 Miért mondanám magyarul is: predájává tette a' kutyáknak, stbb.? nem lesz e így jobb: kutyáknak vetette prédául? Hasonló mondások ezek. Iliad. VI. vs. 508.

είωθως λούεσθαι εὑρῆρειος ποταμοῖο
κυδιόων.

melly szépen folyó patakban szokott mosódni. Kívánhatja valaki hogy így szóljak: a' szépen folyó patakban stbb.? Ilyen ez is. Iliad. VI. vs. 453.

ἐν κονίησι πέσοιεν ὑπ' ἀνδράσι δυσμενέεσσιν.

- 5 Ellenséges férjfiak alatt estek-el a' porban. Szükség e mondanom: az ellenséges férjfiak alatt etc.? Ide tartozik Pindarusnak gyönyörű helye. Olymp. VII. init.

10 *φιάλαν ὡς εἶ τις ἄ –
φνεῖας ἀπὸ χειρὸς ἔλων
ἀμπέλου ἐνδον καχλάζοι –
σαν δρόσω, δωρήσεται et cet.*

Így Anacreonnál Od. XL. vs. 10. sq.

*ὄφεις μ' ἔτυψε μικροσ
πτερωτος etc.*

- 15 Ismét Od. 4. init.

*ἐπὶ μυρσίναις τερείναις
ἐπὶ λωτίναις δε ποίαις
στορεσας et c.*

Ismét Od. IX. v. 21. sqq.

- 20 *τί γαρ με δεῖ πέταισθαι
ὄρη τε καὶ κατ' ἀγροῦς –
καὶ δεινδρεσιν καθίζειν et ct.*

- 25 Kellene-e ezt fordítanom: miért kellene repkednem a' hegyeken, a' mezőkön és ülnöm a' fákon? Nem hagyhatom-e-el az articul-
sokat így: miért kellene hegyeken 's mezőkön repkednem, 's fákon

ülnöm? A' kik az ilyenekben gáncsoskodnak nem értik mi az a' mit az ember meg nem határozva mond. A Görög még ott is el-hagyja az articulust, a' hol mi azt nem tehetnénk. Például elég legyen eggy helye az Iliásnak. I. K. 22 sqq.

5 *ἐνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν ἄχαιοι
αἰδεῖσθαι θ' ἱερῆα, καὶ ἀγλαὰ δέχθαι ἄποινα*

A' Francziáknak 's Németeknek nincs hatalmokban a' magok unalmas articulusaiktól így megszabadulni. A' Francia így ír:

10 D'un pauvre coeur
Soulagez le martyre,
D'un pauvre coeur
Soulagez la douleur. etc.

15 L. Moliere Pastor[ale]. Com[ique]. sc. XV. Itt két articulus van mindenik sententiában. A' német legalább ha a' possidens noment articulussal tette, az utána való possessumot nem teszi azzal. Klops-tock. I. Band. p. 136. (:Leipzig bey Göschen:) így ír:

Der Liebe Schmerzen nicht der¹

sőt az olly elhagyásokra is lehet a' Németeknél példát találni, a' millyenekről ezen kis jegyzés szóll. Így Schillernél:

20 Ein Traum ein Traum is unser Leben
Auf Erden hier,
Wie Schatten auf den Wogen schweben,
und schwinden wir etc.*²

¹ K: nicht der <...><...>

² K: [* alatt Kölcssey jegyzete:] ilyen Mathissonnak sora is: Still im Schosse ländlicher Natur stbb.

3.
GARVEBOL TETT JEGYZÉSEK

Garvebol tett Jegyzések

Péczel. Jun' 27d. 1814.

Ch[ristian]. Garve. Einige allgemeine Betrachtungen ueber Sprachverbesserungen.

5 In d[en]. Abh[andlungen]. II[.] Th[eil].

S[eite]. 231.

In so fern diese Verbesserung nach durchdachten Grundsätzen und vermöge richtiger¹ Einsichten in die Natur der Sprache oder der auszudrückenden Sachen geschieht, läßt sie sich von den vereinigten Bemühungen vieler Gelehrten am ersten erwarten. Und in
10 so fern dabey auch willkürliche Bestimmungen eintreten müssen, weil Vernunftgründe nicht alles in den Sprachen entscheiden, ist auch das Ansehen einer solchen Gesellschaft nützlich, um die Einstimmung der Nation zu diesen Bestimmungen zu erhalten.

15 S[eite]. 232. 233.

Ich kann mich irren, aber mich dünkt, das² es nur die Nation selbst ist, die, durch die allmählichen Fortschritte in dem Umfange und der Richtigkeit ihrer Erkenntnisse, die Sprache ausbildet; daß, wenn die Bemühungen einzelner Personen dazu beytragen, dieß
20 nur³ die großen Schriftsteller seyn können, die mit ihren Ideen zugleich ihre Ausdrücke der Nation beliebt machen, oder durch aufgestellte Muster einer zweckmäßig gebrauchten Sprache die Aufmerksamkeit der Nation auf die Beziehung ihrer Ideen erwecken; etc.

¹ Garve 1802: richtigerer

² Garve 1802: daß

³ K: dieß <nur> nur

S[eite]. 234, 235.

Die Erfordernisse einer vollkommenen Sprache sind, so viel ich sie einsehe, folgende drey: erstlich, daß sie, für alle wichtigen Begriffe, die Wörter und Ausdrücke, versehen mit allen den
5 Schattirungen, enthalte, deren die verschiedenen Gemüthsstimmungen des Redenden, oder die verschiedenen Absichten der menschlichen Rede bedürfen können; zweytens, daß diese Wörter genau bestimmte Bedeutungen haben, oder mit Begriffen verbunden sind, die, gleichförmig und entschieden, in den Gemüthern
10 Aller, welche die Sprache verstehen, durch sie erweckt werden; drittens, daß die Sprache, zur Verbindung dieser Wörter, hinlänglich zahlreiche, dem Zusammenhange der Ideen angemessene und dem Geschmacke gefällige Formen darbieth. – – – Reichthum, Bestimmtheit und Gewandtheit¹ der Sprache. –

15 S[eite]. 236.

Über keinen Gegenstand irrt sich das menschliche Urtheil mehr, wenn es das Mögliche² nach dem Vorhandenen³ abmißt, als über die Sprache. Schon oft hat man eine Sprache für unfähig zu gewissen Gattungen des poetischen oder rednerischen Styls gehalten, bis
20 in der Nation, welche diese Sprache redete, der Mann erschien der das Genie jener Gattungen besaß. Sobald dieß geschahe, fand sich, daß die Farbe und das Eigenthümliche des Ausdrucks in kleinen Schattirungen liege, die in einzelnen Wörtern nicht bemerkbar sind, und nur durch die Auswahl und Zusammenstellung vieler
25 ähnlichen einen auffallenden Eindruck machen; es fand sich, daß eben dasjenige Talent, welches die Ideen einer gewissen besonderen Gattung, es mögen komische- oder erhabene seyn, hervorbringt, zugleich das Talent sey, die Wörter und Wendungen in der Sprache aufzufinden, welche der Natur dieser Ideen entsprechen.

30 u. s. w.

¹ Garve 1802: [mindhárom fogalom kurzív]

² Garve 1802: [kurzív]

³ Garve 1802: [kurzív]

S[eite]. 239.

Nur ein einziger Umstand hat diese allgemeine Gewohnheit der Völker, Wörter von früher aufgeklärten Ausländern zu borgen, für uns Teutsche unbequemer gemacht, als sie für unsre südlichen und westlichen Nachbarn geworden ist.¹ Die Sprachen dieser sind aus dem lateinischen entstanden, ger[ade a]us – – In der deutschen Sprache, als einer ursprünglichen, ist dieß unmöglich gewesen. – etc. –

S[eite]. 241.

Es ist sicher, daß alle selbstdenkende Menschen oft in einen Ideengang gerathen, zu dessen deutlicher Darstellung ihnen Wörter mit besondern Bestimmungen nöthig wären, dergleichen die Sprache nicht darbiethet. Es ist sicher, daß Personen, die mit fremden Sprachen, oder mit besonderen Dialekten ihrer eigenen frühzeitig bekannt geworden sind, oft zu ihren Gedanken keinen so angemessenen Ausdruck, als in den Wörtern jener Sprachen und Dialekte finden. Der Wunsch, der daraus bey diesen Personen entsteht, daß die vaterländische Büchersprache alle diese mannigfaltigen Schattirungen der Begriffe, die sie in verschiedenen Sprachen und Dialekten zerstreut² gefunden haben, vereinigt³ enthalten möchte, ist natürlich. Aber die Klage über Armuth der Sprache, weil ihr solche Schattirungen mangeln, ist ungerecht; und der Versuch, dieselben durch Einverleibung der fremden, der veralteten, oder der Provincialwörter zu geben, ist von zweifelhaftem Erfolge – – Die Aufnahme neuer Wörter in die gangbare Sprache geschieht, so ausdrückend sie seyn mögen, nicht durch Wörterbücher, welche solche sammeln⁴ und empfehlen, sondern durch vortreffliche Schriften, in welchen sie glücklich angebracht worden sind.⁵

¹ K: geworden <ind> ist.

² Garve 1802: [kurzív]

³ Garve 1802: [kurzív]

⁴ K: solche <...> sammeln

⁵ Garve 1802: [ez utóbb szakasz a 242. oldalon található]

S[eite]. 250. 251.

Wenn irgend ein Theil der menschlichen Angelegenheiten unter einer demokratischen Verwaltung steht, so ist es die Sprache. In andern Sachen kann sich das Volk den Aussprüchen einiger Weisen
5 unterwerfen; über die Sprache muß es selbst gebiethen, wenn diese ihm verständlich und brauchbar seyn soll. — —

Wenn demnach, durch alle die Ursachen, welche auf den Geist eines Volkes wirken, seine Meinungen und Begriffe von dem Standpuncte sich entfernen, auf welchem sie die Verfasser des
10 Wörterbuchs fanden, so wird der sich darauf beziehende Theil desselben, mit der Sprache zugleich, deren Ausleger er ist, veralten. — — So sehr auch die Franzosen das Dictionär ihrer Akademie vom Anfange her schätzten — —¹ so hat doch alles Ansehn dieses Buchs die Veränderungen der Sprache und die Neologien nicht verhüten können, wo von seit dieser Zeit, freylich viele nur als Meteore
15 erschienen, um zu blenden, und bald wieder vergessen zu werden, einige aber als wirkliche Bestandtheile, sich der allgemeinen Sprache einverleibt haben.

¹ Garve 1802: [A kihagyott mondatrészt: „einer Academie, die ausdrücklich zur Vervollkommnung der Sprache errichtet worden war“.]

4.

[KÖLCSEY FERENC – SZEMERE PÁL]
FELELET A' MONDOLATRA

5 FELELET
A'
MONDOLATRA
NÉHAI
BOHÓGYI GEDEON ÚRNAK.

„*Mondolat*. Sok Bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. *Dicsshalom* (azaz WESZPRÉM) 1813.”
című Pasquilusára.¹

10 PESTEN,
Trattner Ján[os]. Tam[ás]. Betűivel 1815.

¹ FLévszemere: „Czímlap: **Felelet a' Mondolatra** punctum Néhai bohógyi Gedeon Urnak. punctum – „Mondolat. Sok Bővitményekkel és egy kiegészített új Szotarral együtt. Dicsshalom (az az WESZPRÉM) 1813” című Pasquillusára A' „–” vörös bőttükkel.” MMI: **Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak.** „*Mondolat*. Sok Bővitményekkel, és egy kiegészített új szótárral együtt. *Dicsshalom* (azaz Veszprém) 1813.” című pasquilusára.

* Δίκη υπερί ὕβριος ἴσχει
Εἰς μελοῦς ἐξελοφούσε κεθῶν δε με νηπιος εγνω

Hesiodus.¹

Tandem sua Poena Nocentem
5 Insequitur passusque sapit tum denique stultus.²

¹ FLvSzemere: „Motto: Δίκη υπερί ὕβριος ἴσχει más sor: Εἰς μελοῦς ἐξελοφούσε κεθῶν δε με νηπιος εγνω.” **Hesiodus.** MM1: [az idézet hiányzik]

² FLvSzemere: Insequitur sapit tum denique stultus. MM1: **poena nocentem**

[Praefatio]

Mit kelljen ezen Levelekről tulajdonképen itélni¹ a' Kiadó Szerényen vallja-meg, hogy ő azt nem tudja. A' Kiadó darab időtől fogva figyelmeztett² a' Magyar Literatúrának előmenetelére, 's
5 annak productumira; nem tagadja, hogy azok őtet gyakran örömré, gyakran fájdalomra, gyakran nevetésre, gyakran bosszúságra is indították. Néhány³ napokkal ez előtt néhai Bohógyi Gedeon-nak Könyvét is, melly ezen Levelek' címlapján megneveztetett, olvasta, 's nem szükség, nyilván⁴ elmondani, micsoda érzések
10 között olvasta. A' Kiadó, mint Író, még sem⁵ tett a' Magyar Publicum előtt egy lépést is, 's ő a' ki már⁶ Litteratori versengéseknek, szépeknek, és rúta-
knak nézője volt, birhatott elég hideg vérrel ezen újonnan kezdődni látszónak is végig-nézésére. Nem lehet tudni, ha a' megtámadott felek fogtak volna e az említett Könyv ellen
15 kikelni, vagy inkább (minthogy a' Litteratori versengésekben, fájdalom többnyire személyes villongások forognak-fenn) annak Írója ellen, mivel az a' munka' megjelenése után nem sokára megholt, 's ez által minden lehető veszekedéseknek elejét vette. Némelly levelek, 's épen ezek, mellyek itt kiadatnak, 's az Íróhoz az általa
20 kiadott munka miatt küldettek, halála után több írásai közt találtak, 's Literatúránknak egyik pártfogója jónak látta, hogy azok kiadassanak. – „Mivel, úgymond, a' Mondolat már sokaknak kezén forog, és az is illő, hogy a' megholt Litteratorok emlékezete fenntartassék, ezen Levelek mind a' Mondolatra némünémű Com-
25 mentarius gyanánt szolgálhatnak, mind a' néhai Szerző Biographusának valamelly részben segédjére lehetnek.” – 'S ezzel lett légyen

¹ MMI: itélni,

² F1815: figyelmeztett [sh. emend.]

³ MMI: Néhány

⁴ MMI: szükség nyilván

⁵ MMI: nem

⁶ F1815: 's ő a' kí már [sh. emend.]; MMI: 's ő, a' ki más

elmondva minden, a' mit a' Kiadónak szükség,¹ és szokásképen előre kellett bocsátania:²

Íme tehát a' Levelek,³ vegye a' Publicum,⁴ mint akarja,⁵ a' Kiadó az illy Collectiókat szükségeseknek hiszi. Nincsen semmi,
5 melly vélünk⁶ a' már megholtat, kinek privát-életét más Kútfökből már nem meríthetjük, jobban megismertesse⁷, mint azon ő maga, vagy Ismérőji által írt levelek, mellyek nem azzal a' céllal iratván, hogy másokról is olvastassanak, a' szív rejtékébe hagynak pillantani, 's felvonják a' kárpitot, melly a házi életnek magányos scéna-
10 jait mindeddig fedezte.

A' Kiadó nem akarja olvasójait communis Locusok előhordásával terhelni, 's mind a' helyett, a' mit céljának szükséges voltáról, 's ezen Könyvnek ajánlására mondhatna, készül azon Írónak életéről, ha bár csonkán is, a' Publicumot tudósítani, kihez ezen Leve-
15 lek irattak. A' Magyar Literaturának Historiájában még sok hézag vagyon, 's talán ezen Tudósítások is be fognak egyget a' többek között tölthetni.

Bohógyi Gedeon Weszprém⁸ Vármegyében született, 's Atyja a' Tót-Vázsonyi, és Köves-Káli Ecclesiáknak Papja volt. Születésének idejét meghatározni nehéz, minthogy az említett Ecclesiák' matriculáját a' Kiadó nem láthatta. Azok, kik Tót-Vázsonyhoz, a' mi Gedeonunknak születése helyéhez, 's később Lakához közelebb laknak, ezen hézagot⁹ könnyen kipótolhatják. Annyit még is lehet állítani, hogy 1782-dik év közzül¹⁰ lépett ezen új vendég a' világra,
25 mellyen ő a' maga közében¹¹ egykor fénylő pályát futandó vala.

¹ MM1: szükség-

² MM1: bocsátania.

³ MM1: levelek;

⁴ MM1: publikum [nincs vessző]

⁵ MM1: akarja;

⁶ MM1: vélünk

⁷ MM1: megismertesse

⁸ MM1: Weszprém [végig így az MM1-ben; a továbbiakban külön nem jelöljük]

⁹ MM1: hézagot

¹⁰ MM1: körül

¹¹ MM1: körében

Gyermeki éveiről nem sokat mondhatunk, az sem bizonyos, életének hányadik évére esik az, hogy¹ a' Pápai R[eformatus]. Collegiumban vitetett tanulni. Satyrára, vagy Pasquilusra (melylyikre inkább, nálunknál bölcsebbekre hagyjuk az ítéletet) hajlandó

5 caractere már akkor kitetszett,² azon pajkos, és csufolódó tónból, melly neki eleitől fogva tulajdona volt, 's egész külsőképen³ látszólag ömlött-el. – „Jut e eszébe, így ír hozzá⁴ a' Húga Záfir Czenczi, midőn egyszer Pápán meglátogattuk 's a' Halhatatlanság' Oszlopa' Írójának nyúlfarkat függesztett hosszan lenyúló Kaputrokjára az

10 úczán. Én még arra is emlékezem: midőn a' szegény öreg Szakályinak Academiai fekete harisnyájiba⁵ fejér papiros darabokat ragasztott, 's midőn a' nehéznyelvű Peleit kikaczagta. Hát a' Prédikátor G. köhéntéseit, arczvonásait, nyekegéseit ki tudta úgy mímelni, 's ki⁶ mulattatta a' Társaságokat az ilyenekkel? még akkor hallám

15 némellyekről, hogy Bácsit⁷ a' csufolódás' Daemona még egyszer messze fogja ragadni.” – Ezen vonásokból könnyen általláthatni, mint mehetett a' pajzán Ifjú többről többre, mint tévesztette-el inkább⁸ inkább a' mértéket, mint ment a' gondolatból cselekedetre, pajkosságból 's csufolódásból ifjúi impostúrákra, 's mint

20 tette végre azok által Tanítójit 's az Iskolai Előljárókat ellenségeivé? 'S valóban annyira ment az ifjú, hogy az Előljárók elvégezték őtet Collegiumoktól eltiltani. Prof. L... látta, hogy az ifjui hibák többnyire természeti elelenségéből, 's abból származnak, ha azon⁹ elelenség az iskolai regulák által határba szorítatik, 's hogy ilyen

25 esetben a' legjobb caractere is kicsaphat, pártjára¹⁰ kelt a' csak nem megszentenciázottnak. – „Egy túróért, úgymond, az ebet,

¹ F1815: esik, az, hogy [sh. emend.] MM1: esik az, hogy

² MM1: [nincs vessző]

³ MM1: **külső képen**

⁴ F1815: hozzá [sh. emend.]

⁵ MM1: Academiai harisnyájiba

⁶ F1815: **hi** [sh. emend.]

⁷ MM1: **bácsit**

⁸ F1815: tévesztette-elinkább [sh. emend.]

⁹ MM1: ezen

¹⁰ F1815: **partjára** [sh. emend.]

nem ütik-agyon; hadd mennjen; még eszére jöhet.” – ’S az ifjú megszabadúlt, ’s Pákozdziba küldetett Iskola-Rectornak.

Minden tudja, hogy a’ R[eformatus]. Iskolákban nálunk az ifjak Klastromi nevelést vesznek, mivel azon Iskolákat inkábbára csak papi Semináriumoknak lehet tartani, ’s az ifjú társalkodás-
5 béli culturát magának ritkán szerezhethet, a’ magányban egy oldalú,¹ magának kelletinél inkább tetsző léshen. Ha ez a’ magának-tetszés, midőn az ifjú faluba, parasztokhoz megyen tanítani² sokszor dúr-
10 vasággal mutatja-ki magát, ’s versengésre ad okot, nem lehet csudálni. B[ohógyi].³ úgy mondják⁴ a’ faluban dúrvánkevény, és zabolátlan volt; akár mint legyen a’ dolog, ő esztendő múlva ott hagyta hivatalát, ’s minthogy secularis pályára szándékozott,⁵ patvariára ment V[ice]. Ispány Kún László Úr mellé. Majd Prókátornak fel-
15 esküdt, de pereket nem folytatott. Vármegyei Szolgálatra adván magát, 1811-ikben esküdt lett, ’s ezen Hivatalt haláláig folytatta.

A’ Magyar Olvasó Publicum mindeddig semmit sem tudott B[ohógyi]...ról, ’s úgy látszik, hogy nem is volt célja magát az Írói pályán megpróbálni. A’ Magyar Litteratúra néhány évek óta⁶ új színbe kezdett öltözni, sokan⁷, kik a’ külső Nemzetek’ Litteratúrájikkal ismérték⁸, látták hogy a’ Magyar Nyelv még nem
20 elégséges minden Ideákat, minden Nuanceokból⁹ kinyomni, ’s következésképen még nincsen azon állapotjában, mellyben maradnia kellene. Több és különböző fejek ’s különböző¹⁰ szerencsével

¹ F1815: oldalú? [sh. emend.]

² MM1: ,

³ MM1: B,

⁴ MM1: ,

⁵ F1815: [nincs vessző, sh. emend.]; MM1: szándékozott, patvariára

⁶ MM1: óta

⁷ MM1. öltözni. Sokan

⁸ MM1: megismérték

⁹ F1815: nuancetkat [sh. emend.] FLevKölcsey: „Így lett [...] a’ Nuanceokból, Nuancetk stbb. [...]”. MM1: a’ Magyar Nyelv még nem elégséges minden nüan-
szokat kinyomni;

¹⁰ MM1: különböző fejek különböző

nyúltak a' munkához¹ 's a' Magyar Tudós Sereg az Antiquitas szeretőjiben 's a' Neológban két részre oszlott-el.

Minden tudja, csak említenem kell, hogy újítás még a' pallérozottabb nyelvekben is szükséges, és tétetik is, 's maga a' Francia
5 Academie, mely a nyelvet Despotai hatalommal őrizte, nem tehettemeg, hogy lassanként némely új szólás' formáji ne jőnének-bé. Csak az a' kérdés, ha az újítás helyes e, vagy helytelen? valóban² voltak a' Magyar Neologok közt, kik látták ugyan a' szükségét, de
10 a' dologhoz Tudomány, és Ernst (Komolyság) nélkül fogván orra³ buktak, 's Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének⁴ 's más hasonlóknak igyekezeteik minden okosabbat nevetésre, vagy bosszúságra indítottak. Az Antiquitas' szeretőji nem tesznek ezek 's az
15 ezektől különböző⁵ közt semmi választást, 's közzülök a' vadak úgy bánnak, mint a' tulok az új kapunál – megfélemlenek, mert a' kapu új, szarvat emelnek néki, 's olykor a' kapuban (ha az rosszúl készült) olykor (ha az Mester kezéből jött ki) magokban kárt tesznek, de mind így, mind úgy az ácsorgó csürke csoportot⁶, kiknek a' kapuiban⁷ sem károk,⁸ sem hasznok, nagy nevetésre ragadozták.⁹

Ezeknek Írója szükségesnek látta, hogy ezen jegyzés előre bocsá-
20 tassák, ő¹⁰ mint sokan azok közzül, kik ezeket olvassák, csak távol nézője a' Magyar Litteratúra küzdéseinek 's az illyeneknek akarta a' pontot megmutatni, mellyekből a' következőket kell szemlélni.

Még 1809. közzül¹¹ készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó Hazafi D[octor]. Sz[ent]. Györgyi Jósef eggy kis munkát,
25

¹ MM1: ,

² MM1: Valóban

³ F1815: arra [sh. emend.]; MM1: fogván, orra

⁴ F1815: Perének [sh. emend.] FLevSzemere: „**Pethe** Perének van nyomtatva”;

MM1: Pethének [helyesen: Pethének]

⁵ MM1: különbözők

⁶ MM1: csüvhecsoportot

⁷ MM1: kapuban

⁸ MM1: [nincs vessző]

⁹ MM1: ragadozzák.

¹⁰ MM1: előre bocsátassák. **Ő**

¹¹ MM1: körül

5 mellyet ő Barczafalvinak¹ szavával *Mondolatnak* nevezett, 's abban
Schulcz' új Nemzetségének² formájára a' rossz Neologokat elmé-
sen³ kicsufolta. Ezen *Mondolat* kézírásban sokaknál megfordult, 's
10 elérkezett Weszprémbe is. Az Antiquitás' ott lévő pártosi híját lát-
ták az Írásnak, mivel sok újítók még nem voltak benne kicsufolva,
öszve állottak, *Beytragokat* adtak, 's S[omogyi]. B[ohógyi]? G[e-
deon].⁴ feltűzelték, hogy Talentumainak vegye hasznát, csináljon
ezen Beytragokból egészet⁵ 's adja-ki. A' munka elkészült, 's az
15 Író társával együtt árkus papiroost horda széllel⁶ Weszprémbe 's
pénzt gyűjtött annak kiadására, de hogy a' Publicum annál váratlan-
nabbul legyen meglepve, nem mondá-el, mit fog kiadni. És így meg
is jelent a' munka 1813. Weszprémbe, mert a' czímlapon megne-
vezett Dicshalom jól talált dőfés e, vagy burschi elmésség, ezeknek
20 Írója ugyan meg nem határozhatja, de meri még is állítani, hogy a'
15 kettőnek egyike.

 Az Olvasó Publicum különböző érzések közt vevé a' megje-
lent munkát, némellyek⁷ tapsoltak, és azt mondogatták, hogy az
újítók derekasan le vagynak ültetve; némellyek pedig nem tapsol-
tak, és azt vallották⁸, hogy az újítók közt választást kellett volna
20 tenni. A' tapsolók azt állították, hogy a' munka nagyon elmés, és
Satyrai lélekkel iratott; a' nem tapsolók, hogy a' munka pasquilus,

¹ F1815: *Bacczafalvinak* [sh. emend.] FLevSzemere: „'s Barczafalvi **Baccza-**
falvinak”; MM1: *Baczafalvinak* [helyesen: Barczafalvi]

² MM1: **németségének**. [Helyesen: Németségének. Vö. *JegyzésekPandekták,*
Az Új Szókrol: Németségének]

³ F1815: *elméjen* [sh. emend.]; MM1: *elmésen*

⁴ FLevSzemere: „A'hol az mondatik, hogy S. B? G. (mert így van)”; MM1:
S. B. G-t;

[Megjegyzés: az F1815 kiadója a kéziratban szereplő Somogyi nevet és az ezt
jelölő monogramokat is Bohógyira, ill. B-re változtatta. Az „S. B? G.” eme átírás
nyoma, amely azonban nem volt következetes, lásd még: 40. o., 5. lbj. A S. feloldása
így akár a [S]pectabilis, azaz „Tekintetes” feloldással is lehetséges. Az MM1 a név
visszaírásában szintén következetlen.]

⁵ MM1: ,

⁶ MM1: *széllyel*

⁷ MM1: *munkát. Némellyek*

⁸ F1815: *vallottak* [sh. emend.]

személyesítés, s' nem tiszta kútfőből folyt. Mellyik félnek légyen igaz, meghatározni nem könnyü: 's B[ohogyi]. már megholt,¹ 's ezeknek Írója mint a' megboldogultnak *historicusa* köteles a' maga itéletét igazán, 's hímezés nélkül előadni.

- 5 A' Nyelv-mivelés' módjával², a' külső Országi Litteraturákkal, a' mi nálunk gyakran megtörténik, nem volt isméretes. E' szerént ő a' Magyar Litteratúra előmentét is csak fél oldaláról szemlélhette. Az is igaz, mint felebb mondatott, hogy ezen Könyvírására³ többen adtak *Beytragokat*, 's ezeknek Írója csak azért nem nevezi meg
10 őket, mivel bizonytalan hírekből hallotta neveiket, s *historicus* hivatalát nem akarja megsérteni. A' munkát megelőző Réz, melly sok jó érzésűeket megbotránkoztatott, azt hagyja sejdítennünk⁴, hogy az egész munka nem annyira Litterátóri czélből, mint személyes bosszúállásból készült, ámbár az is lehetséges, hogy S[o-
15 mogyi].⁵ vagy akár ki más, kinek fejében ezen gondolat legelébb megfordult, olyan elmésséget látott benne, mint a' mellyet Voltaire kivan a' *Comoedia* Írótól, *olyan elmésséget* t. i. *melly a' becsületes embert jó ízű nevetésre indíthassa*. Azonban a' csinos Francziának kultúrája 's a' Pápán neveltnék kultúrája közt, ha nagy a' külömb-
20 ség, igazságtalanság volna megnem ismérni, hogy ezen hiba nem annyira a' személynek, mint a' helynek, 's időnek hol, és a' melylyben a' személy élt,⁶ tulajdoníthatik. 'S valóban fájdalommal kell meg-vallanunk, hogy a' Collegiumokból kikelő ifjak ritkán isméri a' szép világ tónját, 's elmésségeken kitetszik, 's igen gyakran
25 egész életekben a burschi⁷ Tónus.

Ezek szerént talán így lehetne az ellenfeleket a' *Mondolat*' megítélésében eggyezésre vonni. A' Könyv, mint Litterátóri munka, jó lehetett volna, ha az Író helyes pontból látta volna a'

¹ F1815: [nincs alanya a mondatnak, sh. emend. az MM1 alapján.] MM1: 's **B.** már megholt;

² MM1: **B.** a' nyelv-mivelés' módjával

³ MM1: könyvírásra

⁴ MM1: sejdítennünk

⁵ MM1: hogy **B.**

⁶ F1815: [nincs vessző, sh. emend.] MM1: élt,

⁷ F1815: barschi [sh. emend.] MM1: burschi

dolgokat, 's tudta volna, miben különbözik a' jó a' rossztól; mint-hogy pedig ezt tudni nem látszik, úgy azon szerencsétlen igyekezetek közzé számláltathatik, mellyek céljoktól önn gyengeségeik miatt elmaradtak. Mert hogy ezen különbözésnek nem tudása kész
5 akarva esett volna, annál fogva a' Könyv személyesértés, pasquilus lenne, azt ezen Biográphiának Írója örömet nem hiszi, 's mindent a' mi személyes sértegetésnek tarthatnék, inkább humanissimusi tónus és ingeniositásból eredt botlásoknak tart, mellyek a' culturával ugyan ellenkeznek, de azon tollerantiát mégis belőlünk ki nem
10 vehetik, mellyel mások tapasztalatlanságból jövő gyengeségeiknek tartozunk.

A' Mondolatról elég szó vólt; szükség által-menni arra, a' mit még annak Írójáról tudhatunk. Ez,¹ sok évekről² fogva száraz betegségben küszködött, 's ezen nyavalya testét mind inkább-in-
15 kább gyengítette, 's végre nem sokkal azután, hogy munkáját közre adta, úgy mint 1814. évben [Evvel az első levél dátuma meg nem eggyez.] April. 1-ső napján³ reggeli 7 és 8 óra közt Tót-Vázsonyban Anyjának, 's szeretett Testvérjeinek karjai közt meghala. Másnap el is temették. Halotti Beszédet Sógora T[ekintetes]. Fábián József
20 Tót-Vázsonyi Préd[ikátor]. tartott felette azon leczkéből: *Gedeon! ne félj,*⁴ *te nem halsz meg.* Bir[ák]. Könyv[e]⁵ VI. Rész. 23. v[ers].

B[ohógyi]... nem volt házas, 's életének 32 évében, épen akkor holt-meg, mikor a' test, és lélek' minden tehetségei legszebb erejekben szoktak megjelenni. Közép de jó természetű, szőke, 's betegkedése miatt halvány arcú volt,⁶ Biographusa reméli, hogyha
25

¹ MMI: [nincs vessző]

² MMI: évektől

³ F1815: [A szögletes zárójelben lévő mondat nem a szerzőktől, hanem a kiadótól származik. Vö. FLvSzemere: „A'hol az mondatik, hogy S. B? G. (mert így van) 1814 évben megholt ezen beszúrt pont áll: Evvel az első levél datuma meg nem eggyez.” MMI: **úgy mint 1814. évben april. 1-ső napján**

⁴ MMI: félj;

⁵ MMI: Könyve

⁶ MMI: ;

munkája másod¹ ízben kinyomtattatik², képe is meg fog Vánzától rajzolva, és Prixnertől metszve jelenni.³ Az olvasó örömet nézi, ha az⁴ kinek könyvét tartja, legalább képben előtte áll, 's ez által magát annak mintegy társaságába teheti:⁵

- 5 'S íme mind az, a' mit⁶ a' Mondolat' Kiadójának életéről mondhattunk. Ezeknek Írója berekesztésül egy kérést nyújt-bé⁷ a' Boldogúlnak Rokonaihoz, és Barátjaihoz,⁸ Szedjenek öszve több Dátumokat, mellyek által ezen Biographiának üreit tölteni⁹ lehet; ne mondja a' Maradék, hogy szorgalmatlanok valánk Íróink
- 10 emlékezeteket fenntartani; kik által tartatik fel nyelvünk, 's a' Nyelv által Nemzetünk.

KÖLCSEI¹⁰ FERENCZ.

¹ F1815: májor [sh. emend.] MM1: másod

² MM1: kinyomatik

³ MM1: képe is meg fog, Vánzától rajzolva és Prixnertől metszve, jelenni

⁴ MM1: ,

⁵ MM1: teheti.

⁶ MM1: 'S íme, mind ez az, mit

⁷ F1815: nyílt-bé [sh. emend.]

⁸ MM1: :

⁹ MM1: betölteni

¹⁰ FLvSzemere: **KÖLCSEY FERENCZ.** MM1: Kölcsey

Két Levél
Bohógyi Gedeonhoz eggy quietált
Majortól.¹

I.

5

Péczel. Julius 18-án 1814.²

Öcsém!

Bolond-gombát ettél e, vagy ezer sátán bújt beléd? vagy mind
a' kettő meg történt rajtad? Én legalább katonai parolámra merem
állítani, hogy mind a' kettő. Csudálkozol? mit? ki? nekem? így?
10 – Igen is neked így, és pedig én! nem emlékezel reám? 's nem
jut eszedbe, hogy a minap Weszprémben nálam megfordultál, és
könyvedre praenumeráltattál? nekem ugyan elevenen jút: mert
tíz forintot adtam reá, 's tíz forint egy jó Magyar könyvért ugyan
nem sok, bár olly kicsiny legyen, mint az a bé ce; de a' te mun-
15 kád! Tüzes menykő³ a' te munkád! micsoda munka ez? csak várom
várom egész hazafiui tüzzel; egyik hét a' másakra, egyik holnap
a' másik után, és nincsen semmi is. Végre megkapom, hozza az
inas, kezembe adja, felnyitom, 's olvasom; 's mit olvasok? *Mondo-*
20 *lat! Mondolat!* Lánczos lobogós⁴ bolondolat, igazi bolondolat! 's én
azért pénzt? a Mondolatért! 's ezt én értsem? Az ör – – engem
vigyen el, ha ezt, vagy az egész könyvben csak egy szót is érték. 'S
ha nem értem, minek nékem a' könyv? Midőn én a' Lorgnettemet⁵
vásároltam, száz meg száz közzül választottam egyet, ollyat tud-
niillik, melly a' szemeimhez⁶ való volt, 's akkor elég eszem volt, de
25 midőn a te könyvvedre praenumeráltam⁷ talán beittam az eszemet.

¹ FLevSzemere: A' major 's datum: Péczel. Jul. 18d. 1814.

² MMI: [nincs dátumozás]

³ MMI: ,

⁴ MMI: ,

⁵ F1815: Loegnettemet [sh. emend.]; FLevKölcsey: „Így lett a Lorgnetteből is
Loegnette”. MMI: lorgnettemet

⁶ MMI: melly szemeimhez

⁷ MMI: ,

Eggy szót, eggy szót sem! 's én úgy járkak, mint a' ki oculárt vett, pedig olvasni soha sem tanult? Diantre malheur! Ha már eggyzer bele¹ bújt az írói rossz lélek, nem tudtál okosabban írni? hiszen elég érthetőleg beszéltél, mikor praenumeráltattál. Vagy talán, hogy
5 akkor szükséged volt reá, hogy megértessél, most pedig² midőn a' pénz már a' zsebedben,³ nem bánod, bár mi a menykőt tegyen az ember Írásoddal.

Terengettét, én nem tudom, szánjalak e vagy reád bosszankodjam? mi lelt? egy Pedant, egy ostoba Pedant! úgy látom⁴ affectálad
10 magadat megalacsonítva láttatni. Legalább a' titulus előtt álló Rézkép azt mutatja. Egy számár, és rajta eggy ember! Bizonyosan tehát az Autor⁵, bizonyosan maga. Dözsölő Silenus a' szerént! Úgy minek hát a lant? Minek a' Sonett Írók symbólja 's a' kőműveseké? hiszen te eggyik sem vagy azok közzül 's, hát az az ajánlás a' Húgom-
15 nak Zafir Czenczinek? ... Sapperment! beléd száz ördög bújt, vagy az én eszem ment el? vagy Magyarul akarsz bennünket tanítani, minket, Magyarokat? született Magyarokat tanítani? órod tőle foghagymás. Legyen akármi belőlem, ha az inasom jobban nem tud Magyarul, mint száz ilyen Mázoló. – Előre⁶ hátra 's mind⁷ mind
20 eggyforma. Az a' Bakember ott elől, mit jelent az? ha nékem mind ezt meg nem magyarázod, javaslom, hogy többet praenumeratióval előmbe ne kerülj,⁸ most pedig, ha pénzem elvetted, magyarázzad is könyvedet. Válaszod' haladék nélkül elvárom. à Dieu.

¹ MMI: beléd

² MMI: ,

³ F1815: [pontos vessző, sh. emend.]

⁴ MMI: ,

⁵ MMI: auctor

⁶ MMI: ,

⁷ MMI: ,

⁸ MMI: :

II.

Öcsém!¹

Nem feleltél, ne is felelj többé. Nincs szükségem válaszodra, azt is szégyellem, hogy hozzád írtam, és írok. De ez eggyeszer meg kell
5 mosnom fejed, vagy inkább lúgoznom, mint a' dúrvább rongyot szokás.²

Tábla-Biró Barátom Tót-Vázsonyban megmagyarázta a' dolgot előttem. Te némelly jobb Íróink ellen költél-ki. Eggyiket azok közül ültetted számárra, 's nevéből ostoba Anagrammát csináltál, a'
10 legrosszabb Írókkal tetted egy sorba, hogy köztök a' jó nevetséges legyen, és mit nem még eggyebet?

Kereken, Öcsém, az nem vala becsület, gazság volt az³ Öcsém! Nem vagy eggy értelemben azokkal az Írókkal? Van út becsülettel megmondani az igazat. Te a' rossz útat választottad, te ellenkezés
15 helytt pasquilizálsz, ütközet helyett titokban szúrsz – pfuj Öcsém, úgy a' Sicarius teszen! Írtál valaha más munkát is? nem? 's ezen elsöre nem tudtál eggyebet találni, hanem hogy orozva gyilkolj? Úgy van, megérdemletted, hogy életedben semmi jobb gondolat ne forduljon-meg agyadban! – Lánczhortát!⁴ Ha becsületes embernek
20 eleget lehetne tenni azzal, hogy rágalmazóját föbe vágják, kész volnék veled megvívni. Megvívni? én te veled? Katona Sicarius-sal? Nem Öcsém, tégedet csak korbácsolni kellene. Igen, igen, korbácsolni. Bámúlsz? nincs miért; szívem egyenes, szám is az, most és mindég, és erre számot is tarthatsz. Ajánlom magamat! –

25

Bátyád
Zafyr Gergely.

¹ FLvSzemere: „A' második levél l. 4.[oldal] datum nélkül”.

² F1815: szokás” [sh. emend.]

³ MMI: ,

⁴ MMI: Lánczhordtát!

Zafyr Czenczi
A' Mondolatoshoz.¹

Édes Bátyám Uram!

Haraggal, vagy nem haraggal, vegye a' mint tetszik, de én
5 kimondom, hogy Bátyám még most is a' régi hamis. Az erőlte-
tett Magyarságú Írók ellen könyvet ír, 's azt nekem ajánlja. Mi
okból érdemlettem ezt? Holott én is gyomromból utálok minden
újítást, bizony, bizony mondom, gyomromból utálok. Úgy nevelt
engem néhai boldog emlékezetű édes Atyám Uram, mint eggy
10 igaz Magyarleányzónak,² a' mi felekezeteink közt neveltetni kell.
Főzés, Gazdasszonykodás, 's holmi jobb Poéták' olvasása, ilyen-
ből állott nevelésem. Pártát viseltem én, és Hunczfutkát még akkor
is, midőn a' többi Tiszteletesek' Leány-Asszonykájik,³ Dupét,
később Titushajat, 's viganót, 's ki tudja még mit nem szégyellet-
15 tek viselni. Az Atyámat, *Édes Atyám Uramnak*, az Anyámat, *Édes
Anyám Asszonyinak* hívtam mindenkor, mert azt hallottam szegény
idvezült édes Atyám Uramtól, áldja meg az Isten még nyugvó porát
is! hogy a' Debreczeni Grammatica ezt az új szólást *Uram Atyám*,
Asszony-Anyám rossznak tartja, 's csak⁴ hamar elidegenedtem az
20 uj Magyar Szólásoktól. Szegény édes Atyám Uram még az Orvosra
is megharagudott, midőn tőle ezt kérdezte: *van e széke?* van e szé-
kem! felpattan édes Atyám Uram!⁵ micsoda Magyar szólás az?
mondja-ki az Úr magyarosan, mert ha új szólással él, a' hallásától
még rosszabbul leszek. A' Doctor tréfából e, vagy tudatlanságból
25 ismét így szólott szegényhez: *Tiszteletes Úr rosszul néz-ki*, 's még
is tréfálódzik! Erre az Atyám: A' manóba Doctor Úr! nem látja e,
hogy falnak vagyok fordúlva, s tehát be nézek, és nem ki. Most is

¹ FLévszemere: „L. 6. Zafyr Czenczi a' Mondolatoshoz datum nélkül”. MMI:
a' mondolatoshoz.

² MMI: magyar leányzónak

³ MMI: [nincs vessző]

⁴ MMI: csak

⁵ MMI: ,

emlékezem, micsoda Disputációk¹ származtak ezen beszédből. Ezzel végezte szavait édes Atyám Uram: A' Magyaroknak tulajdon Nemzeti öltözet, táncza, musikája, és nyelve van, meg kell azt hagyni, nem pedig változtatni.

- 5 Vallja-meg csak, édes Bátyám Uram, ha nem ezt, és illyeneket hallott e mindég tőlem, 's nem maga mondta e Bátyám Uram, hogy az én gustusom tökéletesen megeggyez a' Bátyám Uraméval? Az öltözetben nekem nem is öltözet, ha csak tányéros ülepre nincs vágva a' Magyar nadrág, 's a' csípőt szíjj nem szorítja. Azután bajusz mellé kipederve, a' nyakravaló németes, mert azt, a' mint édes Atyám Uram beszéllé, a' régi Magyarok nem viselték; az üstök, no a' perse már nem igen szokás, de legalább fésüt lehet viselni, 's az magyaros:² a' czaff, az ugy e ismét nem magyaros, mert az Római viselet, mert hiszen Aeneas is viselte azt, a' mint
- 15 Szalkaynak³ verseiben Didó Asszony kesergi:

Isten hozzád czaffok czaffja!

- A' Magyar Asszonyi viselet olyan, mint az enyém volt leánykoromban; fájdalom! hogy miolta férjhez mentem, a' megboldogúlt férjem kedvéért egészen el kelle németesednem. Valjon nem azt
- 20 akará e édes Bátyám Uram bennem kiszatirázni? Mit tehettem én arról, hogy a' férjem úgy akarta. Az Isten látja lelkemet, hogy én sokat el nem akartam fogadni a' mire férjem kényszerített. Szegény édes Atyám Uramat,⁴ édes Anyám Asszony mindég kendnek szólította, így akartam én is;⁵ *Legyünk per Te⁶ Tu, mert bizodalmas barátság illik a' házas párokhoz⁷* monda a' Férjem, 's nekem
- 25

¹ MMI: disputációk

² MMI: ;

³ MMI: Szálkaynak

⁴ MMI: [nincs vessző]

⁵ MMI: .

⁶ MMI: ;

⁷ F1815: párokhoz" [sh. emend.] MMI: párokhoz" [a mondat végi felső idéző jel idézetet jelöl]

engedelmeskedni kellett. Így történt egyebekben is, mingyárt¹ a' mint szegény boldogult férjem Pestre hozott, elmentünk a Beleznai kertbe², épen ott volt a' Bihary bandája, még most is jut eszembe hogy ezt húzta:

- 5 *Csak olyan már a' világ
Kinek szoros kinek tág,
Lám én nékem a' világ
Sem nem szoros sem nem tág.*

- Eszemadta Biharija³, mondék, csak nem felsikoltva örömembe,
10 be angyali módra húzza. Megérdemlené, hogy a' kezét megara-
nyoznák. – Czinczogások! felele a' férjem, estvére más musikát
fogsz hallani. Elmentünk a hét Választóhoz. Musikai Academia
volt. Csak képzelje édes Bátyám Uram! egynehányszor kelle ási-
toznom, 's egyszer bizony csak egy hajszálba múlt, hogy el nem
15 aludtam. „A' cigány⁴ czinczogásán gyönyörúséget leltél, 's itt
szundikálsz? te⁵ néked nincs izlésed a' Szép felől” monda a' fér-
jem. Másnap⁶ a' Theátrumba vitt el. Operát játszottak. Eggy Kar
éneken kezdődött a' játék. Hogy tetszik? Kérdé a' férjem, 's⁷ én
mondék⁸ valami olly szépet, olly felségest vártam, mint Pápán a'
20 Deákok' Cántusa, azonban itt csak holmi cifra,⁹ nyifra gornyiko-
lást hallottam; még pedig musika mellett. Ez nekem ollyba tetszik,
mint nálunk a' vak koldusok vásárkor¹⁰ midőn a' hegedű mellett ezt
éneklük:

¹ MM1: ,

² MM1: Beleznaykertbe

³ MM1: Biharija

⁴ F1815: aludtam, a cigány [sh. emend.] MM1: aludtam. „A' cigány'

⁵ MM1: szundikálsz te?

⁶ F1815: a' férjem, másnap [sh. emend.] MM1: a' férjem. Másnap

⁷ MM1: Hogy tetszik? kérdé a' férjem. 'S

⁸ MM1: ,

⁹ MM1: [nincs vessző]

¹⁰ MM1: ,

Felemelé Kádár szeméit az égre.

„Istenem, hogy a' Cultúra illy gyenge lábon áll még Hazánkban. Micsoda gondolkozások ezek? a' czigány' hegedülésében áll a' Magyar eredeti Musika, 's a' Deákok' cantizálása,¹ a' szép eredeti Magyar éneklés² 's a' Mozart 's Hayden Compositiója játszva a' Mesterektől 's Mesternéktől semmi.” Így sohajtott a' férjem, 's ezzel végzé szavát: Legelőször is Németül kell tanulnod, szükséged vagon a' Cultúrára, a' szép Nemnek illő ismérni a' szépet. – Igaz³ hogy a' szépet mindég szerettem, 's ez a' szándéka a' férjemnek tetszett; de bezzeg meg is adtam az árát. Reggel előállott a' Német Sprachmeister, 's elgyötrötte nyelvemet, 's gégémet nehéz kimondásaival. Azután jött a' Tánczmester; ez meg majd hogy minden csiklójából ki nem törte lábaimat. Melyet, lábokat kifelé, hasat befelé! Az ördög győzte volna biz azt mind megtanulni. Legalább annyira jutottam, hogy a' lépéseket megtanultam, hosszú⁴ rákészülés után complimentet is tudok csapni, de táncolni nem tanulhattam-meg, 's a' férjem sem erőltetett, mert azt mondá, hogy olyan a' tánczom, mint a' Sphaeraké. Azután a Klavir-Mester állott elő, még most is képzelem, mint köszönt-be, Újságot beszélt. Elővette pixisét,⁵ megkinált, széket tett, 's mellém ült a' Klavirhoz. Több esztendeig⁶ ilyen tanulásban folyt. Isten tudja, mi lett volna még belőlem, ha szegény férjem meg nem halálozott volna. Meg vallom, hogy jó ember volt, és szívesen siratom még most is halálát, ha árva Özvegy sorsom eszembe jut. De még is különös ember volt szegény, 's mindég azon igyekezett, hogy előbbeni eredeti Magyarágomból kivetkeztessen, és elnémetesítsen. A' ki a' napon jár, megtetszik a színén, én is az idő alatt egy kicsinyt elváltottam volt. Igaz hogy⁷ szinte el voltam

¹ MM1: [nincs vessző]

² MM1: ;

³ MM1: ,

⁴ F1815: hosszú [sh. emend.] MM1: hosszú

⁵ F1815: pixisét [nincs vessző, sh. emend.] MM1: beszélt; elővette pixisét,

⁶ MM1: esztendőm

⁷ MM1: Igaz, hogy

hitetve, hogy a Czigány Musikája, és a' Verbungos Katona tánca
nem valami szép, sőt nevetségre való, 's ha a' Popovics Úr ide-
gen figurákkal kevert Magyar tánczát, a' Theátrumi Musikát, 's
5 Lavottának Magyar táncznótáit láttam 's hallgattam, mindenképen
akartam magamba verni, hogy ezek szebbek amazoknál. Így kez-
dettem az olvasásra nézve megromlani. Már a' hajcsombókos Poéta
verseit, a' búcsuztatásokat, 's egyéb a' féléket nevetve emlegettem
a' férjemnek, 's ez nagyon örült rajta, ha az új színű és mértékes
10 Magyar Poétákat, 's a' Németeket dicsértem: De¹ mit nem teszen az
ember a' házi csendességért! osztán² a' világhoz is kell magunkat
alkalmaztatni, hogy mások Durvának ne mondjanak, 's nekem
ez a' bajom is volt a' férjem társaságában. Igazán megvallva, szint
olyan jól esik, hogy ezen genirozástól megszabadulhattam, ámbár
a' férjem halála miatt vigasztalhatatlan vagyok. Lássá édes Bátyám
15 Uram, a' szegény Özvegyet az ág is huzza, 's nem hijába mondják,
hogy ha a' kapufája aranyból volna is, elkopna. Nem elég, hogy
ezen árvaságom már magában is terhes, édes Bátyám Uram is,
kitől gyámolítást vártam volna, kikél ellenem, és a' világ nyelvére
tesz, pedig jól tudja édes Bátyám Uram, hogy miolta Özvegységre
20 jutottam, legkisebb Németességet sem lehet rajtam észre venni, és
hogy én tökéletesen egygy értelemben vagyok Bátyám Urammal.
Nem is láttam soha egygy embert is, a' kivel minden gondolatom
ugy megegyezett volna, és még is! – Valóban nagy fájdalom, és
meg kell vallanom, hogy haragszom is édes Bátyám Uramra, mert
25 az ilyenért ki is ne haragudna? Meg sem is békéllek mind addig,
még³ édes Bátyám Uram személyes látogatásával meg nem kérlel.
Egyébaránt magamat atyafiságos gráciájába ajánlván; maradok

Édes Bátyám Uramnak

30 alázatos atyafi szolgálója
árva Zafyr Czenczi.

¹ MMI: dicsértem. De

² MMI: aztán

³ MMI: mig

U[tó]. I[rat]. Férjem halála miatt történt gyengélkedéseim-
ből (hála¹ Istennek, és az én még huszonhat esztendőm meg nem
haladott ifjú koromnak) szerencsésen kiépültem. És mivel, mint
édes Bátyám Uram tudja, megboldogúlt Férjemnek gyermeke
5 nem maradt, a' tőle reám jött Capitálisokból elég gazdagon él-
tek; maradtak szegénynek némelly nehezen fizető adószai is, kikkel
nem kevés bajom van. Istenem! csak veszedelmes egy ilyen ifjú
Özvegynek állapotja. Hogy el ne felejtsem, csak ugyan igaz tehát,
10 igazán mondta², a' leány nem sokat ér, és szegény. Az Isten kimu-
tatja édes Bátyám Uramnak is.³ Ugy e, hogy meg fog édes Bátyám
Uram rövid időn látogatni? Tanácsadásra is lenne szükségem. Az
Özvegyi állapot valóban terhes!

A' BUSONGÓ ÁMOR

15

Eggy

*Hajnali édes Andalmány Teremténye Bohógyi Gedeonhoz.*⁴

Péczel Aug[usztus]. 25. 1814.⁵

Képjáték, vagy álommúlám? a' korán egy édes hajnal polyáit⁶
bontja, a' komor setét' felhőit szélytűzi⁷, és a' bonczolt humorvá-
nyok közzül fejtí-ki a' piros világosságot – Úgy van⁸ most születik

¹ F1815: hála [sh. emend.] MM1: hála

² MM1: mondva

³ F1815: is" [sh. emend.]

⁴ FLevSzemere: „L. 16. A' Búsongó Ámor Bohógyi Gedeonhoz. Péczel Aug.
25. 1814.”. MM1: A' Busongó Ámor. *Egy hajnali édes andalmány' teremténye*
Bohógyi Gedeonhoz.

⁵ MM1: [nincs dátumozás]

⁶ MM1: pólyáit

⁷ MM1: szélyt üzi

⁸ MM1: van,

a' nap a' terhes éj' pongyola méhéből – milyen fejérség látszik az'
alá ereszkedő felhő' tsumójába hempejegni?² Ez az örömgyerek a'
Szépelődők' táborából választva – né! mint bontja-szélyt magáról
tüzes fátyol leplét! bálvány teste, a' ködbe lebegő pirosság köze-
5 pedte ingadoz, puha tetemei a' gyengeség miá reszketnek.

Teremthet e ehhez hasonlót a' legpompásabb képzelődés'
Istene, mellyre a' Szépség' halma, szerelem' íze, és a' varázsló
bájlás illy rohanva siessen?? – (*pausa*) – A' hajnal' harmati eltün-
tének, a' vizenyős téren nem füstölögnek, nem gőzölögnek párába
10 olvadozva, nem haboznak duzzadó ködárban – nem; mert a' nap
megszállotta a' földet, elöntötte sugárral, s' csillámokkal bril-
lantirozik a' mező – A' Napisten, hogy örömpoharából harmaton³
szörtsölhessen, hogy reggelkort pillanthasson a' kedvesek lángszin
selymes ablakára 's kíváncsi sugárit,⁴ a' töröngyölt nyoszolyák
15 puha gyürömlésére sújthassa, 's hevének aranyvesszejét a' szépek'
pongyolá keblek' fedezetén hupáltathassa – felsérti a' nyugvókat.

O napisten, mennyi világokat nyit sz fel előttem, mellyeknek
hólyagi még nem reszketnek egy Andriaisten⁵ alatt!

Szent Isten!!! mitsoda pompa festés!⁶ és bámlálat! ezredek⁷, sőt
20 világoknak folyta volt a' trammogó⁸ időtölte, és még a' tündér fán-
tásia nem pazérolta így magvát a' pusztá Athmosphaerán, isteni
hatalmát érlelvén tévejgtében, míg lehelli az ideát.

Ez a' Helikon⁹ a' mosolyszáju édes Bájnéknak lakhelye, hol
ezen fenyők' sudarai boltot borúlnak a' sziklák felett, és görtsős
25 gyökereiket alájok fonják. Fogadjatok-el ti felormozott szirtok,
adjatok egy barlangot szikláitok bugjos fedele alatt, én nyugotot
találok ti köztetek. – Mit halgatsz érzéketlen kőüreg?! Elbámulsz e

¹ MM1: látszi kaz

² MM1: hempelyegni

³ MM1: harmatot

⁴ MM1: sugárit [nincs vessző]

⁵ MM1: **Adria**isten

⁶ MM1: nines ! jel

⁷ MM1: **Ezredek**

⁸ MM1: **czammogó**

⁹ MM1: **Helicon**,

azon, hogy egy gyerek olly héroi lélekkel ordít belőled, mint egy serdült erejű óriás? tselekedeti alatt őszve fog omlani százados boltod! Ha! jól hallom mint ropog a' roppant temérdekség' sudara! Itt hol a' halálkőnek moh temette morzsái poroznak! Itt fogom én

5 a' nyilámló repedéseket énekekkel bétölteni, melyben a' Szerelem döbbedez, és az őrző Kérubimok Ruinák alá agyoltatnak!

Mi az ott, mint egy bús lélek' képe, mellynek szárnyai a' szabad levegőt tsapkodják? O Pegazus, az üresség a' te világod, te szüntelen magadat keresed, és nem taláod az ürességben! mi

10 omlik bugyva szikrázó körmeid alól? Hippocrene ez! Né¹ miként mammol tajtéket a' tsiklánd lágyságot nyaló vadontz lotsmoj. – Né, millyen rontsolva és tunyán foly-el, mint² válik hináros peschedt heverővé, egy százados idő viselte humorodottá, mint az ősz Saturnus' tőpörödött gyereke³ elodarogyva fántasiámban a' forrás

15 folyam' felszínén remegnek bámálméllásaim, úszom a' tó döllyedező öblét, 's eggyyszerre andalszót hallok a' berkekből a' lots térszínén e' buggó⁴ játék alatt, a' melly habokat tsumóba fűz, majd szélytrontsol, majd lenni, majd múlni mível.

Hah! mint echózza a' hangmívelők' Symfóniáját nagy enthu

20 siásmussal a' hegy! zúg a' Szélnék zivarja az ágak' sűrű szálai között, jönnek a' Helikon' Nimlányi a' musák! az⁵ éjftyke, mintha a' komoj⁶ fenyvesek zúzos ághegyein dideregne⁷ ellágyúlva remegi puhító mélódiáját 's úgy várja a' berken jöttek a' jövőknek, kik a' kis lantos lágý tónusán bitzegnek. Fejeket Hetruriai viselet borítja,

25 és azzal eggyesül az Asiái gyöngyös Turbán – setét hajfürtjeik rep

hednek⁸ isteni homlokaikon, és összvegyürt tsumókban hevernek fejeér vállaikon – mezítelen karjaik görög Státuák' miveit példázolják, távolról fejeér márványt mutatnak, közelről maga a' puhaság

¹ MMI: ,

² MMI: mind

³ MMI: ,

⁴ MMI: bugyó

⁵ MMI: Az

⁶ MMI: komoly

⁷ MMI: ,

⁸ MMI: repkednek [A *Busongó Ámorban*, 68.: repkedtenek]

5 holt beléjek, öltözetek idylumi pompákkal van terhelve – ezek alatt minden lépésre a' gyengeség pihentét nyögik – Úgy tüzelnek szemek mintha a' fagyos északból égő Afrikát akarnának gyűjtani – szíhegő mejjek nem költsönözött éltetőt – nem lehellett Julepet – nem – hanem csak temetett – tsendességek!!!

De im ott egy nyomorult hasztalan bontolja a' roppant gőz-sziklák' hegyeit, most egy terhsohajtás gyöngyölődik mejjéből, nyöszörög, mintha körüle az éj' állati¹ a' szennydenevérek repedésnének, majd leguggol, mordon szűnnyad, és tettét piheni. Két kitsin
10 szarva² tsintalankodik töpörödött homlokán, csoportosan ülnek farkán a' haszontalanság' gyerekei, kiket ő hójag golyókkal tsalogatott az eltévesztő setét ködbe,³ a' kezében nyekergő Pánsipjával, ketske lábai elébe ömlenek a' szép vadászt felülmuló vadontzok. A' hahoták az ő fején ülnek az alattok dördülő mormolás felett, az égő
15 gúnyolás lobog fején, és úgy repül sebes süvöltő szárnyain: külömben egy halálra szententziázott gonoszélő kísértő' képe, egy tündérezésre⁴ átkoztatott baj-lélek, az elrontolt tapodmány' darabja.

E' tekintetre a' szépek öszve estenek, 's én tsak egy lángszin pirosságot láttam a' zöldség' puha humorványára lapúlni, és ők így
20 egy tsumóba gyürt szivárvány formán elsemmisültek. A' természet Kauklermiveit pazérolta⁵ a' teremtés titkaiba martzangolva, olvasott, fűtt, zúgott, még⁶ egy bokor zöld levelet nevelt, mellyek közzül piros gyenge borulások fejtődzöttek-ki, 's őket az otsmány látást⁷ fekete gyászától elgázolták. Többé nem láthattam őket, mert
25 mind a' dőlöngő höngörts hullám elgyüremlettek, 's a' semmi terhes méhéből új Scénák buggyantak-fel.

Hah! a' harangok' kolompolása! ha! a' tsengetyttük' tsengése!
ha! – hogy tseng – hogy szomorog!!! – hogy dong búsan!!! ha!⁸

¹ MM1: ,

² F1815: szava [sh. emend.] MM1: szarva.

³ MM1: [nincs vessző]

⁴ MM1: tündérezésre

⁵ MM1: ,

⁶ MM1: míg

⁷ MM1: látás'

⁸ MM1: Ha!

mint dühen a' mormoló üresség gyomrában dörgő hangkiáltás! ha!
mint ropogtatja a' földbe meredező fagyökereket! ha! mint echöz
az órákra hangzó üregekből ordító torka a' dühenésre! ha! mint
omlanak-be rendüléssel a' kongó barlangok rémítő boltjai! – ha –
5 ha – melly dörmögéssel – melly rohanással – ha! – (pausa) –

Ott, hol az Ákhácز belévénitett árnyéka alatt egy híves tser-
gedezőt zúgat, látom a' lármafuvalókat felléptselni a' hölgyes
ösvényeken Flóranak palánkos völgyéből – a' számárt, és a' Mon-
dolatost! Ez a' nyughatatlanság' sohajtásával tolja a' lepegő hol-
10 dat. – Annak ajaki szélyt nyillottak, és tátva hagyta a' lankadás
az elszárasztott lihegő álkaptáit. Egybe ölelkezve mint két héroi-
cus Minervák, úgy emelkednek a lugason halkkal. A' számár egyy
tsendes andalodásban érlelődik. A' Mondolatos tsintalan enyel-
géssel ledérkedik körülé, úgy hogy az ellihellésig összveküzdötte¹
15 magát, és lankadva hajlott a' számár' vállaira, melly utána imád-
kozta a' szerentsét.

A' Mondolatosnak tzombjai gyúrják a' számárhátát, lantot, és
kobozt ölel, 's hajait tsudáson füzi rántzos göröntsökbe egyy lágy-
szellő fuvás zivar a' zöldellő koszorú nyugodt szine alatt, 's bor-
20 zasztja azoknak ömlött terültét. Lábai meztelenséggel függenek
lefelé, feje felett egyy szúnyog gyászolja át a' híves levegőt; 's egyy
kürtbe szállanak a' fájdalmas sohajtásai, 's gyötrődő nyögései baju-
sza alól.

Számár. Itt a' valóság semmi; az árnyék teremtés² – Im tágos
25 méhében e' telhetetlen semmiségnek,³ tsak az előpillantat' hajnalit
tulajdonoljuk idvezletül.

Mondol[atos]. Pijhe szárnyakon repítél a' bőv' üregében⁴, és
örömelet özönével híjába valósítottál. Én, én egyy nyughatatlan,
önnön elégtelen gyerek, a' maga meg nem elégedés' gyereke, és

¹ F1815: összvekürdötte [sh. emend.] MMI: összveküzdötte

² MMI: teremtés.

³ MMI: [nincs vessző]

⁴ MMI: üregébe

szerellem' tiltotja vagyok, egy boldogtalan, semmit-tudó teremtó,
a' ki magamon kívül élek a' pára között – ott!!!

Szam[ár]. Gondolatba merült Tudós, miért pittyedtek-le
ajakid[?]¹

- 5 *Mond[olatos]*. Szomorú színbe gyöngyölődve gyászolom az
eltemetett tettet. – Egy szelíd szellő érkezése tsapott meg, mely
nehéz ragyományba² lankasztott.

Szam[ár]. Nem láttad e az édes Bájné músa Nimlányokat? haj!³
mint üvöltözött puha testeken nyulámló Sleppjek! a' Holdlány
10 sugárit a' sűrű erdőzvet nyilámjain botsátotta rájuk.

Mond[olatos]. Tekintetemre a' ferdő lotsba ugrántsoltak, majd
a' tüzes purpurral égő palotába szaladtak, hol minden Chinai drá-
gaság' fénye luxussa⁴ játszott, 's ott egy édesdeden heveredett
nyulámba döltenek 's Sómnusnak áldoztak.

- 15 *Szam[ár]*. Az öröm buggyó tseppje el futotta mosolyszádat, és
rózsalepre⁵ színre változott⁶ 's bajuszod a' Természetnek tsalfa
szint áldozott.

Mond[olatos]. Vallyha ollyá lehettem volna ekkor általok, mint
az egy nap élő féreg, melyet az este a' folyamat partján tapos-
20 tak-el. Ez egy nagy élethalál, egy mesteri édes gyilkomány lett
volna.

Szam[ár]. Nézzd ott azt a' Ketskeembert,⁷ a' buggyó lotsmojfö-
lyán⁸ pezsgése felett, hol a' száraz levelek' tsörgése zsisibong.

- Szam[ár]*. Igyekszünk halkkal hölgyes ösvényeken üstökös
25 Atyáinknak, és keressük ajakainknak illő aggtörzsökét.

Mond[olatos]. A' Helikon' édessége, kellemei, és az itt lakók
szív izlésbéli szép érzések ösztönöztenek engemet, hogy nemes lel-
keiknek magassoló barátja óhajtsak lenni.

¹ F1815: ajakid. [sh. emend.] MM1: ajakid?

² MM1: rogyományba

³ MM1: Haj!

⁴ MM1: luxusra

⁵ MM1: rózsalepte

⁶ MM1: ,

⁷ MM1: [nincs vessző]

⁸ MM1: lotsmojfolyam'

Szam[ár]. 'S szépítő szerül illy kedves gráziák' képezésére színek helyett szavakat zavarunk öszve.

Satyr. Én egy önnönt szülök, és emészték, én vagyok az Isten, kinek zsámolyát gyurjátok, még¹ felemelem humorodott lelketeket.

5 *Mond[olatos]*. O! Apollo! hol szívhatom, és érezhetem forró mejjed' reám párló lehelljét? hol az elragadás' nagyra pepetsélt remeke balzsamát? – hol fogják felemelni humorodott görzsedézsemből éltető rózsza mosollyaid?

Satyr. Mammogjatok e' forrás folyam' görtsös sziklájinak Martjaihoz, 's hallgassátok, mint kiált az Echó! oh mint ad egy tsuda mordon szót,² a' gyötrődőknek, a' békételen bámészködők keserveit mint nyögi, és a' szomoróra³ bús dalljait mint kettőzi! Mint trillázza a' pásztori Sip' nyeszergő hangját ez a' papagáj Echó! –

15 *Mond[olatos]*. O mint gyuladok téged ölelni, és enyimelni! mond o magasságos, miként lohadjak át e lots moj pezsegő mormolásán?

Satyr. Övig süjjedezve járjatok a' lotsmoj' hinárja közt, az én természetem, az én deliségem suvallják tenéked a' bátorságot.

Szam[ár]. (a' vízben) Mintha a' bontzoló lába martzangolna, úgy hempelygünk mint fennúszó darabok, ha! mint látnám a' setét élet' fogjait⁴, és hallanám a' huhogató halál szárnyas állatit, és elmerülök mint a' párás övedzett éjleány – o jaj –

Satyr. (távolról) – ha! ha! ha!

Mond[olatos]. Ha! Te a' titkot önn döbbedező keblek' jáját bajzod – Ez a' rontsolt kép a' te veszett ötleményed' tiporványa⁵ a' magába főtt méreg' játék példája. – Én vagyok a' vesztő tseppek elivott tikkadója, a' gyönyörüségeit dühödő kétségbe esés' lelke, én, én vagyok a' te rabod, a' titok teremtés elveszettje, az éj elragadott fattya.

30 *Satyr*. Ha! ha! ha!

¹ MMI: mig

² MMI: [nincs vessző]

³ MMI: szomoróza [A *Busongó Ámor*ban helyesen: szomoróza]

⁴ MMI: mintha látnám a' setét élet' **fogait**

⁵ MMI: ,

Szam[ár]. Nyugéjjeimet a' Magánosságnak, öröm mosollyaimat a' szomorúságnak, gondjaimat a' fekete gyásznak áldoztam! – már az élőholtaknak Skeletonjai zörögnek fülemben, 's tsak a' rothadás' seppedező pezsgését hallom a' tsendességben zszizsegni. –

5 *Mond[olatos]*. Én a' ferdőlotsban a' széltoljásin¹ ödöngök, ah, hol a' sajka, mellyen borongva hágjam az ingadozó hegyeket, hol elmerít, hol elhány a' höngörts hullám.

Szam[ár]. O jaj!

10 *Mond[olatos]*. Édes úti társom, te² a' ki olly édesen fülelted lot-sogásomat, érzem – érzed fajdalmomat – azok a' sohajtások, melylyeket ajakaid szülnek, nem bünösítnek kárhozóvá engemet! – Ne tsudálja ártatlan lelked esenkedő panaszimat, sárga képtelensége-met, romlott érzékenységet, ellankadt tűz nélkül való pillantatomat. Én alálohadok a' lotsmoj' örvényébe. Látom, hogy a' tsalóka
15 örömező ugrál, és ugy futos e' szabad allékon, én elhalok – àdieu kedvesem!

Satyr. Ha! ha! ha!

Igy nyillott a' tsalóka' szája örömhahotára³, a' Szamár! pedig társa nélkül szomorúan egyedülve a' parttal egygy fortuna' szárnyán öszve hozódott. A' gondosné lenyomott' fővel lassudan lep-pegett⁴ megnémulva a' szálás jegenye fák' tetejére pislogott, vagy letekert vérmes szemförgással andalgott híves árnyékok alatt, mint az Istenektől eltapodtatott briliant zsúrfok⁵, és így énekelt:

25 Ha! ha! mint echóz a' könnyező Sáppho' utolsó éneke! mint ket-tőzik a' sziklák gyötrelmes hangjait, megnyitja száját halálára, és megindít mindent keserve, mint egy hattyu mélos, melly a halál előtt tsak egy nappal zeng – a' természet elpuhulva kesereg nyög-tén – Né! mint bárdolja Poliklétus Státuáját, mint darabolja szélyt

¹ MM1: a' szél' tolásin

² MM1: ,

³ F1815: örömhahotása [sh. emend.] MM1: örömhahotára

⁴ MM1: ,

⁵ MM1: zsúzsok

róla a' szükségtelen részeket, mellyen az időt üszülni¹ veszni kár-
hozthatja! Clio egy Gedeon Nevet metsz reá, Flóra rózsákat nevel
Sirhalmán. Gedeon Gedeon² hol vagy te? Az Istenek társaságában
– a' Szerelem Elyziumában – Szamaradnak szívében –

5

Gedeon!!!

[Debreczeni levél]³

Édes Öcsém Uram!

Mind⁴ megcsalja az ember magát első tekintettel. A' midőn
Öcsém Uram' előljáró levelét, (mert ugy e hogy az az Öcsém Ura-
10 mé*)⁵ olvasni kezdettem, ugy vélekedtem, hogy az én személyem
vétetődött Satyra alávaló⁶ tárgyúl. Tudja Öcsém Uram, hogy én
minden hivatalbéli foglalatosságaim mellett is sehol sem érzem
édesebben a' C. C. Sallustius honestum otiumot⁷, mint szenelőm
15 mellett. Csak hogy én nem tépem bajuszomat, mint az Öcsém Uram'
Poétája vagy Bölcsé. Csak amúgy jó féle és jó apróra megvágott
dohányom legyen, s egygy két jól égő pipám, mint p. o. a' Borgaiak –
A' Makrákat⁸ noha Debreczeniek 's én is az vagyok, 's a' Madárnak

* *Uré'* a' Genitivusa⁹ végzet nem egyéb, mint *i* Uri, s' így: *uré*. A' mutató név
más, melly eredeti képen így vagyon: *Z*, mellyből az *Izé* szó ered.¹⁰

¹ MMI: őszülni,

² MMI: Gedeon, Gedeon,

³ FLevSzemere: „L. 31. Édes Öcsém Uram! (czím és datum nélkül a' Debr.
levél; a' vége így toldatott ki: Rám jött a' déli álom (,) édes Öcsém Uram. Ajjánlom
magamat **X. Y.** a' DebreczeniGrammatikának egyik Szerzője”.

⁴ MMI: Mint

⁵ MMI: [nincsnek zárójelek]

⁶ MMI: alá való

⁷ MMI: otiumát

⁸ MMI: ,

⁹ MMI: genitivusi

¹⁰ MMI: ered:

- a' maga fészkebe sz–ni illetlen, nem dicsérem, kiizzadnak, 's az ember keze* elpiszkolódik tőlök – 's jól szelelő pipaszáram, akkor mindenem van. Szolgálóm megrakja szenelőmet, pipát töltök,¹ rágyújtok, és nézem a' füstöt 's lángot, 's eszembe jut forog Sz[ent].
- 5 Dávid mondása** mint a' füst, és pára; 's időm telik, 's nem tudom mitsoda fán terem az² a' mit unalomnak neveznek, mert én ugyan magamban is sokad magammal vagyok. 'S hát még akkor, ha kedvem szottyán kedves könyvemet, *Epistolae obscurorum viro- rum* olvasgatni! a' munka sok³ Tudósoké*** tudja Ötsém Uram,
- 10 de megis tetszik rajta, mint a' Debretzeni Gramaticánkon. Nekem még most is van kedvem némellykor a' Magyar Nyelvben grama- tizálodni⁴, noha már⁵ kezdek felhagyni vele. Kötelességében áll a' jó Hazafinak nyelvét pallérozni, igazgatni, jó útra vezérleni, mind tanátsal, mind példával, 's méginkább az utolsóval, minthogy *Lon- gum iter per praecepta*⁶ *breve per Exempla*.
- De mit ér minden fáradság, ha tsak borsót hányunk a' falra? Tudja Ötsém Uram – mert hogy is ne tudná? Hiszen olvasta Gram- matikánkat, 's tudja tehát hogy mi némelly új szóknak rossz volto- kat eléggé megfejtettük 's a' velek való élest megtiltottuk. Valamint
- 20 * *Keze*. Ez innen van: *ő kéz*; az *ő* hátra ugrik, 's innen *kéz ő*, majd *kező*, végtére *keze*.⁷
- ** *Mondása*. Ez innen ered: *Z mondás, az mondás, mondás az* és végre *mondása*.⁸
- 25 *** *Tudósoké*. A' Genitivusi *é* végzet innen eredt: *én p. o. Tudós é volt*[,] *tudo- sán* a' minek *tudós* az *énje*: azután elvesze az *n* 's lett *tudósé*.

¹ F1815: töltök. [sh. emend.]

² MM1: nem tudom, mitsoda fán terem az,

³ F1815: a' munkások [egybe írva, sh. emend.] MM1: A' munka sok

⁴ MM1: grammatikálódni – FLvKölcsey: „grammatizálódunk”.

⁵ F1815: má [sh. emend.] MM1: már

⁶ MM1: ,

⁷ F1815: [nincs kurzíválva, sh. emend.] MM1: *keze*

⁸ F1815: [MM1 alapján emend.] MM1: *z mondás, az mondás, mondás az* és végre: *mondása*.

a' tapasztalás tanítja azon igazságot, hogy nem az okosoké* a' kenyér, úgy azt a' tapasztalás bizonyítja, hogy az okosoknak tanítását ritkán szokták elfogadni a' kevesebbé okosok. Így jártunk mi is e' következő szavakkal *tünetény, beiktatni, előbeszéd,*
 5 *eszközleni, foglalat, használni valamit, Könyvlap, nyelvmivélés, nyomtatvány, személyesen* (in persona), *szótár, tökéletesíteni, uradalom, utóink, ügyész.* Uram fia! tsak képzelje Ötsém Uram ezen rossz szók már lábra kezdenek kapni, már a' Költők' serege, vagy Seregek, és a' Fordítók' nyája** vagy nyájok él ezekkel.

10 * *Okosoké* a' Genitivalis terminatio innen eredett *nő* vagy *né*. Ez p. o. *okosé* először így volt *okosnő* majd *okosné*,¹ 's azt valakinek birtokába lévő asszonyt, vagy feleséget jelentő *Nő* vagy *né* *n* je elveszvéen lett *okosé*.

** *Költők' Seregek* vagy *Serege* egygy formán helyesek, mert egygyformán erednek. Ez *Fordítók' Nyája* vagy *Nyájok*, a' *Költők' Serege*, és *Seregek*-kel Genesisre nézve analogonok, és nem analogonok. Ez: a' *Költők Serege* így ered: Először ezt kell gondolnunk *Költői Sereg* 's ismét ezt *Költőén Sereg*, s ekkor ezt gondoljuk *Költőné Sereg* 's gondolkodunk, gondolkodunk, 's az *I* és az *N*-nek elvesznek 's léssen *Költőé Sereg*, gondolkodunk 's az *é* a' *Költő* mellől a' *Sereg*² mellé ugrik 's lesz *Költő Seregé* gondolkodunk 's az *é* acentusát elvesztvén megvan a' *Költő Serege*.

20 Ez: *Költők' Seregek* így ered: először ezt kell gondolnunk: *Költői Sereg* azután *Költőkén* 's majd *Költőkné Sereg* 's az *I* 's az *N* elveszvéen *Költőké Sereg*. Gondolkodunk ismét 's az *é* és *k* a' *Költők* mellől a' *Sereg* mellé ugrik, 's léssen... Hohó! Mi azt nem engedjük: *Költőé Seregek*, hanem tovább gondolkodunk 's a' szökevény *K* mind régi mind új helyén megmarad, 's ekkor készen van a' *Költők Seregek*.

25 Ez: *Fordítók Nyájja* így ered: Először ezt kell gondolnunk *Fordítói Nyáj* vagy ezt *Fordítókén Nyáj* vagy ezt *Fordítókné Nyáj* 's az *I* 's *N*-nek elkallódván léssen: *Fordítóké Nyáj*; de itt addig gondolkodunk még az *é* a' *Fordítóké* végén el nem enyészik, 's léssen *Fordítók Nyáj*. Ekkor az *Z* mutató név mást vesszük-fel 's léssen
 30 *Fordítók Nyájz*, gondolkodunk 's az alatt a' *Z* mutató névmásnak a' zsellérbetűje támad, 's léssen *Fordítók Nyájaz*, gondolkodunk 's ismét egygy másik zsellér betű áll elő a' *j* 's leszen: *Fordítók Nyájjaz*.³ A' sok gondolkodás után a' bitang zsellér az *a*, 's *j* – mint a' Magyaroknak zsellérjeik szoknák – nem szenvedik-meg az ősi birtokos *z* névmásat⁴ magok között 's addig kergetik, még az egészen eltűn, 's ekkor
 35 osztán megvan a' *Fordítók Nyájja*,⁵ Tudni való tehát 's a' t.

¹ MMI: *okosnő*

² MMI: *sereg*

³ MMI: *nyájaz*

Tsak hijában, nints veszedelmesebb, mint az újítás. Újítani? Ész kell ahhoz, és tudomány 's nagy olvasás¹. Vannak a' Debretzeni Gramatikánkban újítások, 's azok ám bezzeg a' derék újítások. Illyen az hogy a' Passiva forma végzetei *ódom, ódóm, 's tatódom, tetődöm*. Illyen ez *Szeretendj*. Illyen ez: *hallandani*. Illyen ez: *bírol, tsúfolol, csudálol engemet*, mellyek a' *birlak, tsufollak, tsudállak tégedet* tsonka igéknek második személyeik. *

Olvassa-meg tsak Ötsém Uram a tsonka ígéről szóló sorokat 's örvendezzen a' gyönyörű Grammaticai felfedezésnek. Illyen filozofiai Distinctiók nem minden fitzkótól sühetnek⁴. Tudnivaló hogy illyen újításokat tenni nem tsak nem tilalmas, de szükséges is.

Osztán⁵ épen jókor jút eszembe a' mi Gramaticánkából ezen sor: *A' Magyar Nyelvben a' közbeszéd különböz az írásbeli és tudósok nyelvétől*; már kitsoda bátorkodott volna így szólani? ki konstruált valaha így: *külömböz az írásbeli és tudósok nyelvétől*. Ezt a' szót: *beszédétől*⁶, lehet e azt ezen esetben mind az *írásbeli*, mind *tudósok* szókhoz kötni, ki ne ütközne-meg ezen: *külömböz az írásbeli beszédétől*. Annyi bizonyos, hogy ezt a' köznép így konstruálta volna: *külömböz az írásbeli beszédétől, és a' tudósokétól*. A' mi Ornata Syntaxisunk rövidebben s' kerekebben és így szebben 's helyesebben ejtette-ki. Eggy felséges példát mutatok még Előljáró-beszédünkől arra mint kell könnyű magyarsággal írni? Imhol egy periodus:

* A' köznépnél vagyon a' tiszta Magyarság, az olyan köznépnél, t. i. melly legkevesebb idegen Nemzetekkel volt eleitől fogva meg elegyvedve.

¹ F1815: olvasás [sh. emend.]

² F1815: névmássa [sh. emend.] MM1: névmássat

³ MM1: nyája.

⁴ MM1: szülhetnek

⁵ MM1: Aztán

⁶ F1815: [nincs kurziválva, sh. emend.] MM1: *beszédétől*

⁷ F1815: [nincs kurziválva, sh. emend.] MM1: *külömböz az írásbeli beszédétől*

„Azután pedig COMMA hogy állandó lakhelyül ezt a' földet magokévá tették COMMA Keresztyénekké is lettek COMMA 's más Nemzetekkel kereskedni 's társalkodni kezdetek SEMICOLON minthogy az ő Nyelveken senki nem kapott. SEMICOLON
5 űk pedig lehetetlennek COMMA legalább igen bajosnak látták azt COMMA hogy azoknak a' Nemzeteknek Nyelvét megtanulják COMMA a' kik között űk¹ COMMA és a' kik ő közöttök forogtak SEMICOLON innen kénytelenek voltak COMMA a' Deák nyelvet felvenni SEMICOLON mivel azon COMMA majd minden
10 Europai COMMA kivált Napnyugotti Nemzetekkel beszéltek PUNCTUM.”²

Halljuk tsak még egyszer! Azután pedig Comma Comma Comma minthogy³ Comma Comma Comma Comma Colon innen kénytelenek voltak felvenni Semicolon mivel Comma Comma
15 Punctum.

Azután pedig... Itt mingyárt tapogatódzni kezd a' lélek a' fő idea után de melly sokáig tartóztatik-fel, míg tzéljához juthat. Melly sok és melly gyönyörűen elszórt mellékideákon kell néki keresztül törnie! *Azután pedig hogy... tették... is lettek.* Itt a' lélek azt gyanítja:
20 hogy a' fő idea ez: *Keresztyénekké is lettek,* 's ezt az *is* miatt méltán is gyaníthatja. Illyen gondolkodások között megyen mindenütt egészen az *innen* szóig, sőt túl azon⁴ minekutána kinyomozhatta, hogy a' fő idea ez: *Azután pedig kénytelenek voltak a' Deák Nyelvet felvenni*⁵. Akkor ismét az *innen* szón akad-fel. 'S nem érzi e Ötsém
25 Uram, hogy az *innen* szó ezen periódusban stylusi ékesség?

¹ MM1: közöttök

² F1815: [záró idézőjel hiányzik, sh. emend.]

³ F1815: [nincs kurziválva, sh. emend.] MM1: *minthogy*

⁴ MM1: ,

⁵ F1815: [nincs kurziválva, sh. emend.] MM1: *Azután pedig kénytelenek voltak a' deák nyelvet felvenni*

- Régolta váránk mi azt, hogy a' mi Gramaticánk ország szerte bevéteődjön az Iskolákban, 's ha azt most is nem várnánk¹ úgy nem ismérnénk eléggé a' magunk betségét.* Kétség kívül tudtával esett Ötsém Uramnak, hogy én ezen mi Gramaticánkat másodszer is
- 5 kinyomtattattam a' Magyar tanuló ifjuság' számára, tudni való, hogy nem egész kiterjedéssel, de az Orthographia² a' Paradigmák a' mi Principiumaink szerént vagynak elrendelve, és kidolgozva, 's remélni lehet, hogy minekutána több Tiszteletes Tudós Barátim példánkat presso pede követik³ a' mi általunk szárnyra kelt ifjak is minket és
- 10 Gramatikánkat vészik fel mustrául, ha az Isten azt engedi nékik érne, hogy Juhaikat beszéddel vagy irással térengethessék. Noha a' mai ifjakról nem igen mondhatunk egyebet panasznál. Nem régiben is az történt az Examenben, hogy egy Sereg ifjak között eggy sem tudta elmondani könyv nélkül a' Sz[ent]. Irás könyveinek Summáját.
- 15 * Ezek között *váránk, várók, várnánk, várók*³, épen olyan a' kis külömbség, mint e között *várunk* és *várjuk* 's ámbár hozzá szoktunk az effélékhez: *olvasánk a' könyvet*, de ez szint olyan hiba, mintha így szólanánk: *olvasunk a könyvet*.⁴

¹ MMI: ,

² MMI: ,

³ MMI: ,

⁴ MMI: *várnók*

⁵ [Vö. [Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz]: „hozá szoktunk az effélékhez; *olvasánk a' könyvet* sat. de e' szint' olyan hiba, mintha így szólanánk: *olvastunk a' könyvet*. sa't. 'sat.'”.

De tsak ugy van az! az ifjuság mind tsak mást szeret* mind tsak holmi veres compactioju Magyar Románokat akar olvasni. Ennek ugyan már elejét vettük. Régolta nem adunk nékik a' Collegium Bibliothecájából könyveket olvasás végett. Megtörténhetne, hogy 5 némellyek a' mai módi Magyarságra kapnának, 's megsalatkoznának az *Exemplar vitiis imitabile* által.

Azonban nem félek attól mégis. Legalább azt tudom, hogy Debretzenben holmi *tseñd kegy* 's más illetén szavakkal senki sem fog élni. Hogy el ne feledjem¹ én az ilyen kurtított furtított szavakat 10 mindég ollyannak nézem még Csokonaiban is mint a' kurta farku paripát 's eszembe jut Horvát Ádám' gyönyörü verse:

*Lovagolni kurta-farku paripa' körme tetején
A' kit meg nem bir a' lába² járjon a' fején.*

* Mikor valamely tselekvő igét az egyenes forma szerént akarunk a' jelenvalóban 15 hajtogatni, mely ez: *szeretek szeretsz szeret*: mindenek előtt arra kell figyelmezni, hogy mitsodás magán hangzó áll utól annak gyökerében (gyökere pedig minden ígének a' jelentő mód jelenvalójának harmadik személye) És 1-ső Ha a, o, u áll a' gyökér utolsó tagjaiban p. o. *kap*, akkor a' gyökér a' segítő ige *vagyok* végzeteit veszi-fel: mind az egyes, mind a' többes számban tehát így: *Kap vagyok, kap vagy, kap van, kap vagyunk,* 20 *kap vagytok, kap vannak, vagy kap-ok, kap-gy, kap-on, ha³ pedig: 2-szor e, ö, ü áll a' gyökérnek utolsó tagjában, az illyen gyökérhez a' segítő *leszek*⁴ végzetei járulnak. Tehát így: *szeret leszek, szeret szeretsz, szeret leszen, szeret leszünk, szeret lesztek, szeret leszenek, vagy szeretek, szeretsz.* Ezekből világos lévén, hogy a' tselekvő ígének gyökere az egyenes formában a' két segítő ige végzeteit veszi fel a' hajtogatásban, nevezhetjük ezt a' formát; Megtévedtem, a' *kapsz* nem ebből ered *kap-vagy*, hanem ebből *kapsz-leszesz.* 25 Azonban a' *kapj*, és *kapandj* innen erednek *kap-valj*, és *kap-valánd.* Ért engem Ötsém Uram? a' *vagyon*⁵ ígének hajdan *volj* volt az Imperativusa, a' futuruma pedig *valand.* A' Nyelv históriájában semmi documentum nints: de ért engem Ötsém Uram ugy-e?*

¹ MM1: ,

² MM1: ,

³ MM1: *kap-on. Ha*

⁴ F1815: [nincs kurziválva, sh. emend.] MM1: *leszek*

⁵ F1815: [nincs kurziválva, sh. emend.] MM1: *vagyon*

Külföldi szokás ez is, nem Magyar szokás, nem jó szokás, olyan a' szó, mint a' pénz, p. o. a' Márjás. A' bizonyos hogy száz Márjás, ha ketté vágod mindeniket 's tsak a' felét tartod-meg, kevesebb helyet foglal, de bezzeg a' betse is kevesebb. Zsebébe dugta a' szemét, a' ki ezt által nem látja. Ez előtt kevés esztendővel egy kurtított furtitott szóval tele tömött Dramát akarának eljátszani a' Debretzeni Magyar Komédiások. Ditsérem az esztét a' ki feltalálta, a' tsonka béna szókat egésszé tette, 's így *tsendesség* lett az öszvezsugorodott *tsend*, ez¹ történt a' *Keggyel* is. Ha ez Debretzenben így történt, így fog történni minden bizonyonnal minden más okos helyen is, annyival inkább, mivel az újítók némelly gyökereknek jelentéseit sem tudják, és nem jól élnek vele. Ő nékik ez a' szó év esztendőt jelent, holott ez nem teszen sem többet sem kevesebbet mint *evés*, így² a' *harmadévi bor*, vagy *harmadévi tsikó*, melly harmadik esztendőre eszi a' füvet. Hát az a' *nő* vagy *né* szóval való élés mit akar? Ezen szóval sokféle jelentései miatt alig lehet élni. Ugyan is *né* minden a' mi *nő* (*crescit*), *né* minden a' mi NEM 's NEMZET, *né* minden a' mi NÉP, *né* minden a' mi NÉV, *né* minden a' mi NÉZ, *né* minden a' mi NEHÉZ, *né* minden a' mi NEVET. Hogy megértse 20 Ötsém Uram, azok a' szavak, mellyeket előszámláltam minden³ *né* vagy *nő* szavak, az az a' *né* vagy *nőtől* való sarjadzatok.

Nő *crescit*, mert a' feleség által maga a' férjfi is szaporodik, és mint egygy többé léssen. NÉV *nomen* mint hogy a' férjfiuról hivattatik a' feleség, vagy Nő, erről az egyről mindenre által vitték ezt a' szót *né* vagy *név*, a' mi valamiről mondatik, vagy a' minek hívják. NEVEL *educat* azt tselekszi a' mit a *né* vagy feleség, az anya.⁴ NÉZ *videt* spectat, a' *né* körül foglalatoskodik, mert a' ki feleséget akar venni, azt elébb megnézi. NEHÉZ mert az asszony nehézkes s' terhes szokott lenni. NEVET *ridet* azt tselekszi, a' mit

¹ MM1: *csend*. Ez

² F1815: *evés* így [sh. emend.] MM1: *evés*, így

³ F1815: mInden [sh. emend.] MM1: előszámláltam, **mind**

⁴ F1815: feleség az anya [sh. emend.] MM1: cselekszi, a' mit a *né* vagy feleség, az anya

a' né, mert az ifjú asszonyok rend szerént vígak,¹ jó kedvűek. Azt mondják hogy a *Nevet* szó régi irásokban így occurráll MEVET 's azt mondják hogy ez természeti hangszó; de akár mit mondjon a' Philologia, az abstractum szavak elsőbb eredetűek mint a' természeti hangszavak. Azért származtatjuk mi ilyenképen FA *fázik* HAL HALGAT² IV *ijjed ijeszt iszonyú* LE-SZ *lehell léhó leheg lehés leveg levegtet lebeg* TE-SZ *tereh* VIV³ *vivdit* És BUKIK⁴ *búb butsó borúl bolyong búza; ESZIK él vivit, él acies, íz sapor év pus év annus idő esztendő, itél.*

10 Rám jött a' déli álom édes Öcsém Uram. Ajjánlom magamat

X. Y.
a' Debreczeni Gramatikának
egyik Szerzője.⁵

15 *Högyészi Högyész Máté*
BOHÓGYI GEDEONHOZ.⁶

Már ma is a' mikoron Aurora piros szekerében
Jött-fel az ég kapujin, hímes kertem' közepében
Hol karikába rakott sűgár jegenyéim az éig
'S fellegekig felemelt⁷ fővel strázsálva felettem

20 Állnak – mellyeknek derekát a' gyenge borostyán
Szép zöld karjaival sok ezerszer öelve szorítja –
E' Jegenyék' közepén a' Músák' tiszteletére

¹ F1815: vígak jó [sh. emend.] MM1: vígak, jó

² MM1: HALL: *hallgat*

³ F1815: Viv [sh. emend.] MM1: VIV:

⁴ F1815: Bukik [sh. emend.] MM1: BUKIK:

⁵ FLevSzemere: „L. 31. Édes Öcsém Uram! (czím és datum nélkül a' Debr. levél; a' vége így todatott ki: Rám jött a' déli álom (.) édes Öcsém Uram. Ajjánlom magamat X. Y. a' Debreczeni Grammatikának egyik Szerzője”.

⁶ FLevSzemere: „Högyészi Högyész Máté Bohógyi Gedeonhoz”. MM1: Högyészi Högyész Máté

⁷ F1815: felemett [sh. emend.] MM1: felemelt

- Oltár képe gyanánt szentelt lugasomnak alatta –
Hol tsak tsendesség és ártatlan gyönyörűség¹
Múlatoz a' pompás Kastélyt 's Palotát oda hagyván –
Tündér képzeletemnek mély özönébe merülve,
5 Olvasnám a' Homer' munkáját, mellyel örök hirt
'S tiszteletet szerzett 's azt újra meg újra tsudálván
Képzeletem szinte magamon túl volna ragadva:
Hirtelen a' fejemet tekerítem jobb fele, hát ott
Egy hó-szín bíbor patyolat köntösbe' megállott
10 Asszonyi Szépséget látok 's el nem hülemedtem
Mert más izben is láttam már Fáma Kis-Asszonyt
Melly minapában az Épistólát hozta mihozzánk²
Hozta szerentse³ kiálték nékie drága Kis-Asszony,
Melly jó hírt 's új hirt hoz hozzánk drága Kis-Asszony?
15 Mert Újság nélkül soha sem jár Fáma Kis-Asszony,⁴
E' kérdésem után vidámon elmosolyodva
Igy felel a' szépség, és így magyarázta magát ki:
Máté – Szalkay Máté Hőgyész! ⁵ drága barátom
Hozzád volt ez az út intézve Apoll maga 's a' szép
20 Músák küldöttek, nem hogy most Mercuriust és
Íríst hozsam elő a' fényes olympi lakóknak,
Nem hogy Styx Flegeton Koczit⁶ és Lethe forogjon
'S a' szomorú Cháron vén révész tsolnaka számban
Orfeus és Telemak uti társaim és Követőim.
25 Nem, hogy Plútónak gyász Országába' mi történt
Elmondjam 's Titzius kínját, 's Sisiphus veszedelmét
'S a' Danaus házát hogy bünteti vétkek örökre,
És a' rettenetes Geriont hogy 's mint zabolázzák,
A' Styx és Phlegeton, 's a' Lethe folyó-vizek együtt

¹ MMI: ártatlanság, gyönyörűség,

² MMI: mihozzánk.

³ MMI: szereucse!

⁴ MMI: kisasszony.

⁵ MMI: „Máté – Szalkay, Máté Hőgyész!

⁶ MMI: Koczyt

- 'S Tantalus a' tele-kád vízben ajakig noha fürdik,
'S kapdos az almához melly hömpölyög és fut előre,
Mégis az éhséggel szomjúság gyötri szünetlen –
Mind ezeket nem jöttem hírül hozni te néked.
- 5 Múzsák küldöttek halljad Múzsák mit izentek
Hozzád itt e' homály sűrű köd-lepte zugolyba,
Mert vagy lappangó Szeretőjök' s tiszta baráttyok¹
Általam ó Máté hozzád így szóllanak ők hát:
Kedves² Mátékám ki vagy a' Múzsák szeretője³
- 10 Néked sallangós Kostök bojtos pipaszárral
Bár betsesek legyenek nem lettek még se barátid
Szíved mélyéből a' Sarcasmusra⁴ haragszol,
És futod a' Böltsnek sok mindenféle Chaosszát.⁵
S nem másként a' vad Múzsát és tsalfa Poétat.
- 15 Néked Tántzmestert soha sem volt játszani kedved
És az így⁶ híves szép tzifra ruhába takarni⁷
A' köszönés nálad nem mind egyforma de a' sziv
Ész 's tudomány betsesek ha gubába jönnek elődbe is.
Hol sok hajtogatása deréknek igen keves a' sziv.⁸
- 20 Ugy hited⁹ és ha fejed megbillent tartod elégnek
Tégedet a' ki szeret soha sem botozad-ki¹⁰, elölled
Láttál a' búzás szekeren nyitogatni Homérust
Sőt kévék tetején láttad tziterázni Apollót
Még ez mind nem elég de te Szathmárt régi ködéből
- 25 'S a' Helicon tetején nőtt 's ősze szedett violákat
A' mély rejteknek fenekéről ősze kerested.

¹ MM1: barátjok.

² MM1: „Kedves

³ MM1: szeretője.

⁴ F1815: Sareasmusra [sh. emend.] MM1: sarcasmusra

⁵ MM1: ,

⁶ MM1: **ügyet**

⁷ MM1: takarni.

⁸ MM1: ,

⁹ MM1: **hiszed,**

¹⁰ MM1: botozand ki

- És sok költőket kiknek hever a' neve ködben
 Es¹ munkáikat a' moly rágja 's emészti fogával
 Vagy pedig a' rejtek fenekén pók rá vona sátort,
 A' ködből mohból 's pók sátorból kisegítettél.²
- 5 Mellyért érdemid a' maradék énekleni fogja³
 'S mink Múzsák e szép koszorút mellyet maga hordott
 A' Tisza⁴ fürtjei közt sásból 's nádból kitsinálva⁵
 Küldjük 's kívánunk maradást a pályafutásban⁶
 Ezt neked a' Múzsák – már most újságaimot halld.
- 10 Tégedet én még egy tzélből kereselek⁷ emitt fel
 (Futva pedig) hogy azon közelebb napfényre botsájtott
 Hires *Mondolatot* veled is Högyészi⁸ közöljem.
 Mellyet is a' tudományba merült Dítshalmi Tudákos
 A' minap elmés rajzolatokkal megremekelve
- 15 Drága Cusinjának⁹ szentelt vala Czenczi Zafyrnak.¹⁰

- E' szavakat hallván a' kívánság tüze lobbant
 Egy jeles Irónknak nagy eszét remekébe tsudálni –
 Add ide ó kérlek noszer add ide Fáma remekjét
 A' tudomány mezején olaj-ágokat és koszorút nyert
- 20 Tudós Polgárnak – hadd fussak rajta keresztül –
 Szíves kérésem Fámánál tellyesedést nyert
 Mert a' *Mondolatot* tüstént ide nyújtani kezdé¹¹
 Mellyet elő keresett hőszin keze gyöngy kebeléből –

¹ MMI: És

² MMI: kisegítettél,

³ MMI: .

⁴ MMI: A' Tisza,

⁵ MMI: ,

⁶ MMI: pályafutásban”

⁷ MMI: keresélek

⁸ MMI: Högyészi!

⁹ MMI: cusiué-jának

¹⁰ MMI: Zafyrnak.”

¹¹ MMI: kezdé,

- Általadá, buzgó heves indulattal öleltem
Én is ezen módon, mellyben a' Mondolatot mint
Egy különös remeket lehetett olvasni szerentsém; –
Mind a' Hely az holt költ mind a' Túdós Kiadónak
5 Nagy Neve mingyárást ígértek tsak tsupa szépet,
Azt kapván a' Homer munkáját félre letettem.

- A' mint vizsgálnám hát látom *Mondolat* a' Czim
És¹ *Ditshalmon* költ és hogy szóll *Czenczy Zafyrnak*
A' ki is a' minap egy gyász Özvegységre jutott-el.
10 A' sorokon hogy odább meg odább ballagva haladnék
Hát már kezdetiben egy olly tárgy ötle szemembe
Mellybe meg ütköztem 's mingyárt is meghülemedtem:
A' *Szenelő mellett bajuszát tépő*, vala a' tárgy
Borzadván fejemet tsóváltam 's vert ki a' hőség
15 Majd de magamba jövék 's az eszemre vevém nagy örömmel,
Hogy mit akar Ditshalmi Tudákos illy alatsony tárgy
Felhordásával, elmét láték 's közös és nagy
Ellenséginknek megtörtét, és az örökre
Újítók Seregét néztem pad alá lenyomatni.
20 Újra tovább menvén tsupa böltsességre találtam
'S a' mint Sorjainak tövises mezejére kiértem
Hát a' bokrok közt sokakat veszek észre seregben –
Jéh mit akarnak azok, 's vallyon mi okon seregelnek?
Kik legyenek? mi bajok? Fámától² végire járok.
25 Melly kérésem után nekem illy választ ada Fáma.³

Ott⁴ a' Böltseknek van mindenféle Chaossza
Vagynak Múzsák is vad Múzsák tsalfa Poéták⁵

¹ F1815: Es [sh. emend.]; MM1: És

² F1815: fámától [sh. emend.]; MM1: Fámától

³ MM1: Fáma:

⁴ MM1: „Ott

⁵ MM1: .

- Én tsak Böltseket és jó Múzsákat nevezek-ki¹
 Lásd ott² a' ki röhög, amaz ott lakadalmi Poéta
 És amaz ott mellette nevek napjára köszönget
 Most is hajbókol a' kívánság zeng ajakáról³
 5 Ennek utánna pedig ki miként Heraclitus ott sir
 Könnye tsorog kesereg búsúl a' kába világon
 Holtakat énekel az 's bútsuztat az itt maradóktól
 Látad⁴ amazt melly nagy gonddal jár erre s' amarra⁵
 Annak böls fejiben tsuda szép Chronosticon érik.
 10 Hát amaz, a' ki amott a' porban ír? Anagrammát
 Készít, Sokrates illy szép Böltesség' Ura nem volt
 Lúgos kantától legyen ámbár homloka nedves⁶
 Egy más fészekben hangos Leoninusi versek
 És tsuda szép hímek készülnek 's mennyei lelkek
 15 (O tsuda)⁷ É-vel megterhelt szekerekbe lebegnek
 'S Á-val az árva hazát gyakran katzagásra fakasztják
 Hogy jót gondoljon olly sok gonoszoktul oszoljon⁸
 'S mind ezek a' Nyelvet nem szokták másba keresni,
 Messze marad mindég a' vendég maszlaga tőlök
 20 Nem kell holmi kenöts 's nints mondásokba tekervény
 Törvényt és új szót nem készítnék 's ha ezen szók⁹
Czím és lapp 's kellem 's egyebek versekbe kerülnek
 Ő nékik lehet azt egyedül megtenni ha másként
 Pótlani tudhatják e' hézagot és az Horáztot
 25 Jól értvén a' régi szokást tisztelve tekintik
 'S nem tesznek versszerzőből kikeresve Poetát
 Jósefből Pipset, leveleknek epistola tzímet

¹ MMI: .

² MMI: ott!

³ MMI: .

⁴ MMI: Látod

⁵ MMI: amarra?

⁶ MMI: .

⁷ F1815: [egybe írva, sh. emend.] MMI: (O tsuda)

⁸ MMI: .

⁹ MMI: szók:

’S anch io Pittorét¹ magyaros szemetekre ki hánnyák,
’S kedvek hogyha vagyon magyarul versekbe beszélni
Nem szórnak görögöt sem olaszt akadékul az utba.

- Kedves Högyészim ki vagy a’ Múzsák Szeretője
- 5 Mind igaz a’ mit ezekbe mondék,² légy követője,
Ebbe maradj ha akarsz Helicon³ tetejére felérni –
Nem magadért írsz – hát úgy írd hogy mások is értsék –
Én ha nem értem ugyan egye-meg Szerzője gyümölsét,
És ha nem érti az eggy üdejü, mit értsen utánnad⁴
- 10 A’ fijad és unokád – ’s ha érti ki tudja betsülni.⁵

- Illy formán szóllott ’s még többeket a’ gyönyörü szép
Fáma, de nem tudtam mind azt elmémbe szorítani.
Tsillagokat ’s Holdat hozza még fel ’s búza szemekről
’S tokról mellyet elébb dörzsölni ki kellene, majdan
- 15 Érczokról az arany’ s az ezüstről szólla ’s faragni
Mint lehet új szókat ’s állszókrul s’ maskara Nyelvrül
Majd a’ fűszerezett eledelt felhozta, betegség
Sáfrány, pézma, fahéj, bors, szekfü, paprika, gyömbér,
És pomarants ’s tzitrom, majd érel ’s a’ gyomor és száj
- 20 Forgottak nyelvén, de ki győz meg tartani mindent?
Végre ha kérdezed azt hogy mint lett vég e dolognak
Nálam hagyta el a’ szép *Mondolatot*’s maga elment.

- Én pedig o Túdós ’s Literátor jó Filologus
’S nagy Héró ’s minden, mi akarsz még lenni ki néked
- 25 Zengem ezen sorokat Pegazusnak fékje kezemben
És a’ lant lévén Múzsák halmára lovaglok

¹ F1815: ’S anch is Pittorét [sh. emend.] MMI: ’S anch io Pittorét

² F1815: ezekbe, mondék [sh. emend.]; MMI: Mind igaz, a’ mit ezekbe mondék,

³ MMI: Helikon!

⁴ MMI: mint értse utánnad

⁵ MMI: ’s ha **hogy** érti, ki tudja becsülni?”

Gyakran 's látogatásimban örvendez Apolló
Itt a' hol bajuzos költők és régi szakállas
Honnosi éneklők 's tziperájok hosszú palástban
És saruban ülnek fogom én hirdetni neved majd
5 'S fog méltóképpen tudom én azt Fáma segítni¹
Énekiem a' maradék könyv nélkül fogja danulni²
'S a' te ditső neved is *Muzsám* által maradand-fel.

Epigramma a' Mondolatra.

10 Én a' mondatot mikor a' levegőbe repülök
A' Tudósok előtt a' tsillagos égbe viszem fel.

Éneklette a' Nagyérdemű Szerző
Tiszteletére
Máté-Szalkay Högyész Máté m[anu]. p[ropr]ia].

*Bohógyi Gedeonhoz.*³

15 Pétzel Jul[ius]. 28. 1814.⁴

Túróra Szarka, túróra! van egy kevés számvetésem az Urattsal.
Ide szóra nagy Tudós, most én az Uratsot lugba vetöm, és szappan
nélkül mögmosom, tudja e mivel? sulyokkal ama' tót-szappannal.
20 Levelem eme' kezdetén el ne bámuljon az Urats, mint a'
borju az új kapunál. Mög van mondva⁵ a' Szél ellen ne pösölj
mert magadat vizelled-le. Addig is nyujtózz még lepled ér,

¹ MMI: .

² MMI: tanulni,

³ FLevSzemere: „Bohógyi Gedeonhoz. Péczel. Jul. 28. 1814. Túróra *etc. etc.*
Kimaradt: hogy már egyszer adagiummal is éljek”.

⁴ MMI: [nincs dátumozás]

⁵ MMI: ,

végtére¹ tanulj Tinó, ökör lesz belőled. Mitsoda lókörmü, kari-
kalábu, lótskezü, tökféjü, szamárfülü,² tsudateremtmény, ostoba
tsőrebogár lehet az, a' ki mint a' vak tsak neki megy a' bötsüle-
tös embörnek, és bele ütközik? ki tötte az Uratsot bíróvá a phil-
5 ologiában? hogy mint egy Iskola Mester rakontzátlan szájjal³
félre ficamlott nyelvvel ellenünk újjétók ellen a' Szür alatt pity-
tyet hányogasson? Höss másé az udvarról! Mingyárt mög töszöm,
hogy ha ki nem röpil, fészkestül tyukmonyastul oda lösz, ebestül
10 matskástul elvesz, le sem is tséplik ugy a' buzát, mint én lebu-
gyázom; mög lösz mind sülve, mind pirétva, mög⁴ is akasztom
töngölét, rajta ütök, és vérét is vöszöm, 's ott hagyom a' faképnél,
hiszen tudhatta az Urats, hogy számba fontba köll vönni a' gon-
dolatokat, nem is köllene minden tálban egy kalánnal⁵ lönni, mert
15 mások is torkába vethetik a' szovat. De tsak bele kottyana,⁶ a'
nyelv' dolgába a' szilva lév, mintha ötet borsolnák, tele van szóval
mint a' duda széllle, a' szapora Dara, 's mint az üres malom⁷ tsak
oda áll a folyó derekára; pedig nem is lát tovább az orránál 's a'
kákán is tsumót keres. De ki töszünk mi is magunkért, mög mut-
20 atyuk, hogy embörök vagyunk a' talpunkon, és hogy a' tsirke nem
okossabb a' tyúknál. Mög is borsoljuk az öszvehabort, és föleresz-
tött lity lotty kotyrasztásokat⁸, mög adgyuk bélését a' posztónak
's⁹ megemlőgettyük az Urattsal a' Magyarok Istenét. Mög lát-
tyuk azt is, hogy markában szakad a' vége mézes madzagának,
25 ha annak üdejében által vettyük az ebek harminczadgyán. A' mi
kardunkat sem füzfábul faragták.

Az Urats a' nyelv dolgában akart itéletet hozni? Nem oda,
másé! terönni köll ám arra az embörnek, mint a' suba gallérnak;

¹ MMI: ,

² MMI: [nincs vessző]

³ MMI: ,

⁴ MMI: meg

⁵ MMI: kalánnak

⁶ MMI: [nincs vessző]

⁷ MMI: ,

⁸ MMI: kotyrasztásokat

⁹ F1815: bélését 's a' posztónak 's [sh. emend.] MMI: bélését a' posztónak, 's

nem pedig azután formáltatni, mint a' lapos tetünek. A' Nyelvmi-
velés nem kanászfjáték, 's a' ki ahhoz fogni mer ne lögyön gatya
főnékben szüve.¹ Nem köll ujj szó? mög lássuk, hogy mögy hát
5 irni, tudom majd búsul mint a' verömbe esött farkas, fohászkodik,
mint a' kereketerött kotsis, kapkod imide amoda deák szóba, görög
szóba, 's mikor lösz a' tudós munkának vége? malatz-nyíró soha-
napján! Az ilyen kófitz embörök ugatnak az ujj ellen mint az eb a'
garadján, 's a' régivel semmit sem kezdönek, semmit sem végöz-
10 nek, szénnel irhatná az embör a' kürtökbe, mikor valamit ki tudnak
böffenteni, abban is mi köszönet? fél pofánkra² zápfogunkra sem
ölég. Löpényt körestek, hókukóra találtak, mégis nekik áll foly-
lyebb. Ugy rá tartyák magokat, mint az olajos korsó az asztal köze-
pén. Olly kevélyen sétálgatnak föl alá, valamint a' Kunok ebe a'
15 tsorva homokon és mintha átugratták volna a' száz tú hosszát, más
érdömös emböröknek is ök akarják még pödöríteni kajla bajusz-
okat; ök magok hajtani a' göntzöl szekerét. Ki vagyok, én vagyok,
a' Biró kotsisa nem kevélyebb nálok, a balha tsipést, a' szunyog
szurást³ a' légy köpést alig szönvedhetik el,⁴ a' lepöndékök, pedig
20 ha jól megfontolná a' dolgot⁵ nekik is kettő az orok lyuka, mint a'
szögény embör Malaccának.

Éppön az én *tsutosz szelésök*-rül irtt munkámot olvasám. Hoz-
zák az Urats könyvét, hogy nézném mög. Letőszöm a' másikat, 's
gondolám, hogy az talán valami fura kis ésszel irott könyv lenne,
25 forgatom, hát vizre vitt, azután tsörbe hagyott a' káposztás kertbe
néző tsalárd.⁶ Lóruul Szamárra szállottam, 's még akkor is mög
esküttem, hogy ezt az Urats el nem viszi szárazon. Azt gondolja
az Urats⁷ magáé mind a' diófaíg, tsufollya az érdömös Irókat, azt

¹ F1815: szüve, [sh. emend.] MM1: szüve.

² MM1: ,

³ MM1: ,

⁴ MM1: ,

⁵ MM1: ,

⁶ MM1: .

⁷ MM1: gondollya az uracs,

hiszi, hogy győzött, és hoppot mond¹ minekelőtte az árkot által ugrotta. Tsuda dolog az, hogy az irkálók mög nem alkhatnak eggy gyékényen egymással, osztán hidgye el az Urats, nem sült a' mind jól, a' mit kemönczébül kiszödnek, mikor valaki más jó híré-
5 ben bitang módra gázol, maga alatt vágja a' fát. Másnak ás vermet, maga esik bele, 's az egész pörlekedésben annyit nyer, mint Bertók a' tsikban. De az Urats ezt mind mög nem gondolja, társa ellen fonákul vöszi az ümögöt 's hidegön is veri a' vasat, mint kokas a' szemetöt² mind mög tarjasodik, mind mög tollasodik,
10 kiönti ludmégét, katzag előre, iszik a' medve bőrre. De jövendő- löm az Uratsnak, hogy föl van vágva a' dögrovásra ott a' hol³ köll, s majd is mög itattyák vele a' tzoki poharat. Akkor tudom mög- bánnya dolgát, mint a' mölly Kuvatz egyszerre kilentzet fiadzott, meg bánnya Béka a' deret; ha⁴ most az Urats mellett nevetnek,
15 majd az Uratson fognak nevetni, még pedig annyira mint a' kurta kutya vagy a' hidegvötte legyek ősszel. Jó szerdékre várják a' matskát, s akkor tudom el is halgat, mint a' tetü a' var alatt. Erre pedig ne mondgya az Urats: Ebugatás nem hallik mennyországba, mert nem ok nélkül mozog nyárfán a' levél, a' hol füstye van⁵ ott
20 köll lönni a' tűznek is, nem is esik forgáts vágás nélkül. Majd körül tapodgyák az ilyen egy étszaka nevedett hitvány gombát, hogy kikopik mindenbül, mint valami a' hóbul, s' kéntelen lösz az Iróseregbül elillantani, az ilyen jegetörött vizet ivott, lapuval takaródott írósvejvas Leventa, hogy még a' kapufátul sem vöszön
25 ijettében bútsút. Jó víz lösz ez majd sok tréfás verselőnek mal- mára, mind addig még úgy el nem nyúzzák ezt a' bakot hogy szőr sem marad rajta, akkor igazán bötelik a' közmondás;⁶ kár nyittya a' bolond szemét. Várjon tsak az Urats⁷ mög lösz embörül

¹ MMI: ,

² MMI: ,

³ MMI: dögrovásra, ott, a' hol

⁴ MMI: deret. **Ha**

⁵ MMI: ,

⁶ MMI: :

⁷ MMI: ,

dögönyösze, azután mögüstökölve, végezetre törökül meg is tzi-
bálva 's térdön álva fog könyörögni, hogy kézzel is hintonék már
inkább, mint zsákkal a' magot.

- 5 Egyébaránt jelenthetöm, hogy nintsen az Uratsnak szöröntséje
az okos íráshoz, mint tzigánynak az igazmondáshoz. De nem is
való disznó órára az arany peretz, sem az ilyen fityfirigy tsöllögő
böllögő írótskáknak a' Szerzői név, Szamárra sem tösznek bárson
nyerget, bár Tolnát Baranyát bejárta is. Én mondám. Isten lögyön
az Urattsal!

10

A' LEPE

a'

Mondolatos feje felett.

Lukács Miklós Sapphoi rendé szerént.¹

Péczel Jul[ius]. 22. 1814.²

- 15 Én szegény Lepe még³ más Lepék Psyche,
És Prometheusnak szép társaságában,
Vagy a' Lantosnak feje felett festve
Vagynak, én itten.⁴

Mondolatosnak rut társaságában

- 20 Elgyöngült szárnyal tartozom röpködni,⁵
Ah Pestist lehell rám Athmosphaerája;
'S Zengésem zordon.

¹ FLevSzemere: „Lap 66. A' Lepe a' Mondolatos feje felett. Lukács Miklós
Sappói rende szerint. Péczel Jul 22d. 1814.”

² MMI: [nincs dátumozás]

³ MMI: lepe, míg

⁴ MMI: [nincs pont]

⁵ MMI: .

Én itt sem édes éneket nem hallok,
Sem mosolygásra ajkot nyitó tréfát.¹
Vad hahotával mind Satyr katzagnak
’S mérgek² halálos.

5 Érzem, hogy van szebb ezen a’ világon.³
Érzem, hogy van Mester jobb mint az enyém⁴
Hogy e’ zengésnél szebben zeng Appollon
’S mi hasznom benne?

Röpülnék felebb de szárnyaim gyöngék,
10 Röpülnék máshoz ’s vissza ránt az örvény,⁵
Psyche homályból látom fényesség⁶
Végy-fel magadhoz.

A’ SATYRUS

a’

15 *Mondolat Irójához.*⁷

Pétzel Jul[ius]. 26. 1814.⁸

Vétkeztél ’s jéh vétkes fészekben eredtél
Engemet ketskembert mert megfertéztettél,
Jerkék vezérével egy helyre tétettél
20 Mellyel egy szemtelen tettet tselekedtél.

¹ MMI: ,

² MMI: mérgek

³ MMI: ,

⁴ MMI: .

⁵ MMI: visszaránt az örvény.

⁶ MMI: Psyche, homályból látom fényesség’

⁷ FLevSzemere: „Lap 67: A’ Satyrus a’ Mondolat Irójához. Pécel Jul. 26. 1814.”

⁸ MMI: [nincs dátumozás]

Testem nem szép fejr és ketske termetem
Réten, 's rengetegben éltemet tengetem
De kedvnek 's elmének énekét szeretem
Mért e' rest természsel egyy rendbe tétetem?

- 5 E' Jerkevezérem¹ régenten még éle
Egyy vén ember részeg fejjel mendegéle,
'S e' rest vén részegjét nem egyszer ejté le
'S elvesztével nyeretg Jerkésnél tseréle.

- Ez rest és elmétlen, én elmés 's eleven,
10 Mért teszed én mellém ezen egyy levelen?
Eszes szerzeményed? én lehetnék jelen,
Nem eszes? jelentse e' rest és esztelen.

- Térj-meg 's érdem helyre tégyed személyemet
Elég szeret engem 's kedves énekemet,
15 Ketske termetemért ne vess meg engemet
Ember termetében lelsz ketskét eleget.

- Némellyek engemet rejtekben meglesnek
Véled te ezeket helyes énekesnek?
Zeng: *vétkes fészekben*, zeng *Éje Édesnek*.²
20 Mekegnek mekegnek de engemet nyesnek.

Mekegve mekegve de el nem rekedve
Én énekelhetek gyepre heveredve,
Felkeresnek engem szépek heveredve,
'S fekete fejemre repkényeket szedve.

¹ MM1: jerkevezéren

² F1815: *Édesnek* [sh. emend.]; MM1: *Édesnek*

Repkénnyel fejemen, kehellyel kezemben
Szent ének nyelvemen szép kedv énekemben,
Be tsendes a' berek be szédelg fejemben,
Édes szendergéssel fekszem rejtekemben.

5

A' SZAMÁR

a'

Mondolat írójához.

Αὐδήεντα τι ἔθηκε θεα λευκωλενος Ἥρη.

Homerus.¹

- 10 A' mese Apjának, kit egész Európa tsudának
Tart vala, kit kesereg, köz, nemes úri Sereg.
A' nagy Esopusnak szolgáltam 's bár mi okosnak
Látszani fáradozék 's tsak nevetést okozék.
Meghala; sok száznak szolgáltam² már tsupa váznak
- 15 Tettek, 's nem nyere bért szívem ezernyi sebért.
Már Áthénának, nem elég volt Roma magának
Vitt vala, hát ezerek, kik nevetésre szerek.
Régi nemek hulltak, 's északról újra vonultak
Nadrágot viselő más Nemek eggyyszer elő.
- 20 Árva fejem véltem, hogy már jobb századot éltem
'S a' tsufság³ nyomorúlt rajtad örökre szorúlt⁴
Már az Olasz népnek nyelvén kik közre kilépnek
Régi betsületemet, tsúfra teszik Nevemet.
Igy a' Frantzoknál, a' Németek és Spanyoloknál

¹ FLevSzemere: „L. 69. A' szamar a' Mondolat Írójához. *Αὐδήεντα τι ἔθηκε θεα λευκώλενος Ἥρη* **Homerus**. Itt van a': zengik: árva madár mellyért Vályi vég-hetetlenül dül fül”.

MM1: [nincs dátumozás és mottó]

² MM1: ,

³ MM1: csufság!

⁴ MM1: szorúlt!

- Rajtam nem könyörül Anglusi nép is örül¹
 Hogy ha szemem nézi sok kínomat újra tetézi²
 Hogy vagytok Magyarok rám ti is illy agyarok³
 Pesti! ... Szemem könnyel tele van már habzik özönnel
- 5 Rám a' bú komorul újra meg újra borúl.
 Ámde nekem végre szép hajnal jött fel az égre
 Jön Cervantes elő szánakozást visel ő
 Sánchó Panzának ada, 's lábom Hispaniának
 A' Rozinante megett járt köriben eleget,⁴
- 10 Lucius így jára 's Apulėjus majd azonára
 Képeket a' mikoron ők viselék magokon⁵
 Éltem szépében Baratária nagy szigetében
 Nyúgodtan telelék Herczegi kosztra lelék.
 Majd haza rándulván, atlatzba⁶, selyembe borulván
- 15 Sánchó pompa között rám örömet kötözött⁷
 Őt⁸ sír bézárván siratám bal sorsomat árván
 Hogy megszána az ég 's újra segítene még.
 'S lón kegyelemsséggel 's híres lettem nyereséggel
 Mint nem Praxiteles bár faragásra jeles.
- 20 Nyitja hazájának a' dúrvúlt Vestphalianak
 Anton Panza helyett sok Mecenási felett
 Készen szolgálván 's könyvét nékem dedicálván
 Porból mellybe futék, majd az egekbe juték.⁹
 Büszkén sétáltam fejemet fel fel hajigáltam
- 25 Jó kedv életemet fény emelé nevetem.
 Élven gondoltam hirdetnek 's majd ha kiholtam
 Érettem kesereg eggy nagy Irói sereg.

¹ MM1: .

² MM1: :

³ MM1: agyarok?

⁴ MM1: eleget.

⁵ MM1: magokon.

⁶ MM1: atlatzba – sh.

⁷ MM1: kötözött.

⁸ F1815: Őt [sh. emend.]; MM1: Őt

⁹ MM1: ,

- Tsalfa reménységek értek mi haszontalan égek
 Meghal Panza, velem mint örökös kegyelem.
 Ismét tsufolnak búmban, nevetésre hajolnak
 O sors¹ még szomorítsz bút kebelembe borítsz!²
- 5 Ám de megint végre tisztább napom a' kegyes égre
 Jővén kérni hozzád, *Mondolatos* te hozzád.
 Illendő ranggal tziterával 's mennyei hanggal
 Rám fel ülél Helicon' lányai karjaikon.
 Ketten Tempében ketten Pindus' kebelében
- 10 Ketten énekelünk 's senki nem ér mi velünk³
 A' Pegasus látja 's szárnyát a' földre botsátja
 Elbúvik 's nem örül Hypocrenéje körül⁴
 Eltűn sok kényes költő a' zöld szövevényes
 Ágak alá, fülelő sorsosid állnak elő.
- 15 'S zengik: *hogy egy nagy hegy hasadott-meg⁵ melly bizonyos jegy*
Tégedet a' nevezett kints kamarára vezet.⁶
 Zengik: *árva madár jajgass rabságra maradsz már⁷*
 Zengik: *mit brekekegsz ördögi módra rekegsz?*
 S köztünk békesség nagy igasságos kötelesség
- 20 'S Józanságosság angyali pont fele hág⁸
 Égi kegyelmesség törödelmesség gyönyörűség⁹
 Mind ezt sorba velem itt lakozásba lelem.
 Légy boldogságos jó Úr hát mint te Tudákos
 Vagy, 's Jóság szerető semmi gonoszkövető¹⁰
- 25 Szép kíméléssel nevetem Píndusra vivéssel
 Sorsomat erre feléd túl magamon emeled.

¹ MMI: sors!

² MMI: borítsz.

³ MMI: .

⁴ MMI: .

⁵ F1815: hazadott-meg [sh. emend.]; MMI: *hasadott meg*

⁶ MMI: vezet!

⁷ MMI: már!

⁸ MMI: .

⁹ MMI: gyönyörűség!

¹⁰ MMI: .

- Jaj de mi testemben, melly dúzzad minden eremben?
Melly tündéri erő 's belseimet – keverő?
Kellemetes holló te vagy érzem Phoebus Apolló
Zápor e vagy zivatar rám ha mi jönni akar?
5 Nagy dolog ez látom sirj oh Helicóni barátom
Téged is ah az halál durva kaszája talál!
Nintsen is o messze hogy vad karját le eressze,
Majd ki tekint rád már, jaj neked árva szamar!
Meg van! bár nagy volt az erős Achilles is elholt¹
10 Nem száz példa ez is a' haragos Lachesis
Néma keservemben, majd egy köröm-ásta veremben
Téged rejtlek-el én életem' árva telén.

A' MAGYAR PEGASUS

a'

- 15 *Mondolat Irója ellen.*²
Ének alkotó test! nagy lélekkel nemzett
Múzsák kiket tisztel mindenféle Nemzet
Kik között fényekből látszik minden képen³
A' szépnak szerelme lángol minden képen⁴
20 Üljetek most széket tanátskozás végett
Pegasus' bajának hogy vessetek véget.

* * *

¹ MMI: .

² FLvSzemere: „Lap 73. A' Magyar Pegasus a' Mondolat Irója ellen. Kimaradt [t.i. a vers szövegéből]: Láczaik csak gágog 's rajta minden nevet, 's Vályi-Nagy Ferencz nyér poetai nevet”.

³ MMI: mindenképen,

⁴ MMI: képeu. – sh.

Múzsák szégyent rajtam egy ember elkövet
`S tesz lábom elébe botránkozás követ¹
Ir verstelen könyvet `s jó Pindusnak fele
`S számáron jó ez a` dolog fontosb fele.
5 Egy Mondolatos jó `s számáron² `s az égnek
Kárpitján pusztító tüzek még sem égnek³
O szégyen⁴ ezt méltán valjon el ki sirja?
Melly átok, melly gödör lesz Pegasus sirja?
Egy számár kit eddig nyomott nyereg `s járom,
10 Fogja el helyemet bezzeg én meg-járom!
Ezután engemet ki véssen majd számba⁵
Ez örökös panaszt olt-be az én számba,⁶
Ha számár-hoztakkal a` Pindusz lesz tele
Jó Pegasus úgy a` te időd ki tele!

15

*

O Muzsák már az is nem rossz betsület e
Hogy a` rímes Versnek el ment betsülete?
Még a` Cadentiás Iróknak is nyelve
Mérték` örvényébe vagyon már elnyelve,⁷
20 Ráday verselés⁸ nevet hord az ilyen
`S e` féle kortsosság a` mi szánkra illjen?
Sokan a` Sonettnek nyitják fel kútfejét
`S a` Magyar Pegasus ne rázza meg fejét?
Sok epistolát ir ki e` pályán kiállt
25 Kik ellen az igaz izlés hadat kiált
`S ez új nép Romanzot `s Balladékat betsül

¹ MMI: .

² MMI: jó számáron, `s

³ MMI: .

⁴ MMI: szégyen!

⁵ MMI: számba?

⁶ MMI: .

⁷ MMI: .

⁸ MMI: Ráday-verselés

- 'S Gyöngyösit nem tartja senki legfőbb betsül¹
 A' rossz rímes Zriny 's Orczy mellett fognak
 'S Mátyásit ki teszik a' martzangó fognak²
 Pótsért szeretetet már senki nem érez
 5 Mondják hogy Virággal soha fel nem érez³
 Etédi,⁴ Pétzeli, Horvát, Vitéz 's Édes
 Éneke a' Magyar fülnek már nem édes.⁵
 Helyettek a' poltzra Ányos 's Hymfy lépe
 'S mindenre ragad már e' rossz izlés lépe⁶
 10 Mustrákká Berzsényi lettenek és Dayka
 Kiket nem is nevelt talán Magyar Dayka⁷
 Rény, kets, remény szókból áll nállok a' beszéd
 Pennájok idegen szóllásokat be széd⁸
 Már kegyet mondanak kegyelmesség helyett
 15 Semmi szép hosszú szó nem lél nállok helyet.
 Német és Frantz lettek az Izlés követi
 Sok elfajúlt Göthét 's Marmontelt követi.
 Példát Illyés, Káldy 's Bárótyból lesnek⁹
 Ó ki állhat ellent ez iszonyu lesnek?

20

*

¹ MM1: .

² MM1: .

³ MM1: ér ez

⁴ F1815: [nincs vessző, sh. emend.] MM1: [van vessző]

⁵ MM1: ,

⁶ FLevSzemere: [Vélhetően ezt követően maradt ki az eredeti kézirat két sora:] „Láczaik csak gágog 's rajta minden nevet, / 's Vályi-Nagy Ferencz nyér poetai nevet.”

⁷ MM1: dajka

⁸ MM1: beszéd.

⁹ F1815: nesnek [sh. emend.]; MM1: lesnek

- 'S o Múzsák ennyi sok gyaláztatás után
Szamarat is látunk a' Pindusnak után¹
És így Pindusunkra melly ez előtt fényle
'S róla minden felé sugárzott a fény-le
5 A' gyászthozó Fátum örök homályt szóra
Ah búm miatt alig találok már szóra.
Hozzátok nyögök oh Múzsák! könnyem fojta
Bár ajkamon tsak nem minden jajt elfojta²
Hasson-meg Pegasus könnye 's sohajtása
10 Ne légyen hijába kérte 's óhajtása.
Lám nyögök 's az igaz költöktől³ jött ének
Mintha zengene már halálom jöttének⁴
Azért is o Múzsák⁵ se estve se reggel
Ne szünjeteK érttem hartzolni sereggel⁶
15 KergesséteK innen a' szamarat 's értem⁷
Ezt tévén, megvallom, hogy örömet értem.
Ne legyen közöttünk se éjjel se nappal
'S így fényünk nem soká osztozik a' nappal,⁸
'S szent völgyeitekből harsogva ment ének
20 Hirdesse hogy győztünk Duna lementének.

*

- O Muzsák ezen nagy jótételért sirom'
Partjáig hálámat tinékteK majd sirom⁹
'S meglesz, a' mit kértem a' Muzsai karok
25 Im segedelmemre már emelik karok'.

¹ MMI: .

² MMI: .

³ MMI: költöktől

⁴ MMI: .

⁵ MMI: Muzsák!

⁶ MMI: .

⁷ MMI: érttem

⁸ MMI: .

⁹ MMI: .

A' Szamár éltének fáklyái elégnek
Ezen bosszúállást tarthatom elégnek¹
Köszönöm o Múzsák² háláadó szívvel
Szent szerelmeitek közt fogy bennem a' szív el.

5 *A' LANT.*

Minden lantokénál rosszabb
Állapotban sinlek én
Mivel nékem helyt egy rossz szab
A' Múzsáknak telekén.³

10 Hurjaimon a' legkissebb
Nesz is elnémúla már
'S melly hang hajdan mintegy kis ebb
Nyargalt, rest mint e' számár.

'S ha némellykor egy két hang a'
15 Lóggó húrokra ki mász
Tsak alant guggol mint hanga
'S gyász színü mint kulimász.

Apollo kit az egekbe
Ambroziás mátká tál
20 Mellett Grátziák visznek be
Nézzd tsak mire juttattál.

¹ MMI: .

² MMI: Muzsák!

³ FLvSzemere: „Lap 77. A' lant. Első vers: Minden lantokénál rosszabb Álla-
potban sinlek én (:) Mivel nékem helytt egy rossz szab. A' Múzsáknak telekén”.

Ah láttál e ilyen rútat¹
Jövel és magad nyiss tenn
Karjaiddal nékem útat
Szabadságra jó Isten.

5 Egy bolondolva Mondoló
Nézd mind² czammog bakatsin³
Szürben, nem lévén sehol ló
A' Heliconra tsatsin.

'S engem nyakába függeszte
10 'S ah tsak azt bánom tsak⁴ azt
Hogy Apollo nem végzesz⁵ te
Hogy ő nyakába akaszt.⁶

Ő engemet, ki számodra
Függöttem a' rózsabolt'
15 Virágokból szótt szép fodra
Között, míg el nem rabolt.

Már Hypocrenének kristály
Forrása nékem bú-tó
Olly bús nekem ez a' kis táj
20 Mintha itt lakna Plútó.⁷

¹ MMI: rútat?

² MMI: mint

³ F1815: bukatsin [sh. emend.] MMI: bakacsin

⁴ F1815: tsah [sh. emend.]

⁵ MMI: vérzesz

⁶ MMI: ,

⁷ F1815: nincs pont [sh. emend.]

Tsúfol engem a' szarka láb
'S ha a' piros pipats int
Vagy a' búza virág alább
Rám mind gúnyolva katsint.

- 5 Ah amott miként pirúl-el
Nézzd még most is egy sor som
Mert tudja, hogy szégyen 's bú lel
'S szégyelli gyászos sorsom!

JEGYZETEK A' VERSEK ALÁ.¹

10 **Hőgyész.**

Aurora piros szekerében Aurora a' hajnal Isten Asszonya l[ásd].
Pomey Panth[eum]. Myth[icum]. p. m. 107. Ezen könyv nélkül
senki Poéta nem lehet.

- 15 *Homerust.* Ez régi híres Görög Poéta, kit én minden alkalma-
tossággal említeni szoktam² noha soha sem olvastam. Ugyan ezt
tanátslom másoknak is³ kik tudós Poéták akarnak lenni.

- 20 *Fáma Kis-Asszony.* Aen[eis], IV. *Fama malum quo* etc. Ez a' hir-
hordó Isten-Asszony, 's minthogy mi itt tsak hirtől tudunk holmit,
azért szoktam a' Fáma Kis-Asszonyt minden alkalmatossággal fel-
hozni. Ez szép Allegória.

Apollo maga 's a' szép Múzsák. l[ásd]. Pomey eml[itett]. könyvét,
valamint a' Pindusra is, és minden más Mythologiai nevekre mely-
lyek még ezen darabomban előfordulnak.

¹ FLevSzemere: [mivel a Jegyzetekkel ér véget a kötet, Szemere Pál itt állá-
pítja meg, hogy:] „A' Folnesics levele kimaradt egészen”.

² MMI: ;

³ MMI: ;

Sok Költők Neveit. [lásd]. a' poétái episztolára irt választ, *Ad nova surgentem majoraque viribus ausum. Sásból, nádból.* Erre kell tudni a' Mythológiát.

5 *Weszprémben.* Kerestem az Atláson, de nem találtam,¹ gondolom még is hogy Dunán túl vagyon. *Condit enim verum vasto Natura recessu – mortalesque hebetat visus et pectora nostra.*

Satyrázni születtek. Satyra és pasquillus nálunk mind egyy.

Sonettek mi legyen? vele nem szolgálhatok, gondolom mégis hogy vers, t. i. az említett választ.

10 *Literator 's jó Philologus.* Ezek ma már szokásba jött nevek. Litterator itt teszen *Betüszedőt,*² 's philologus *Szó gyűjtőt.* *Verba valent usu.*

Itt³ a' hol bajuszos. Tudni való, itt az igazi Magyaros Helicon forog szóban. – *A quo ceu fonte peronni* [sic!] etc.

15 **A' Satyrus.**

Vétkeztél jéh vétkes. Senki se mondja, hogy ezen Vers a' Varjasé, mert a' ketskemekegés sokkal régibb, mint minden Vers.

Jerkék vezérével. Az az a' Szamárral, de a' Szamár szót nem lehet kimekegni.

20 *Egy vén ember részeg fejjel.* Boldog emlékezetü Silenus nevét így mekegtük-ki.

Jerkésnél. Az az⁴ Juhásznál, de így sem lehet mekegni.

¹ MMI: ;

² F1815: *Betüszedőt*, [sh. emend.] MMI: *betüszedőt*

³ MMI: ;

⁴ MMI: az:

Eszes Szerzeményed – nem eszes? mellyik a' kettő közzül? meghatározni nem könnyen lehet.

Zeng vétkes fészekben, zeng és éje Édesnek. Azt mondják hogy ezek mind ketten kecskévé változtanak. – Ki mondja, hogy nem
5 történ csuda a' mi időnkben is.

A' Szamár.

A' mese Apjának. Szamarunknak ezen versére van *Allusio*, hangos Poétáknak ezen soraiban: *Nemzetek Anyjának, kit egész* etc.

A' nagy Esopus. Max[imus]. Planudes ugyan azt mondja, hogy
10 Esopus kicsiny és törpe volt, de a' Szamár ki nála szolgált¹ jobban tudhatja.

Már Athénának. Athéna vagyis Magyarosan *Áthénás*² régi Görög város. Róma pedig Olasz Országi, mind ezeket az ó atlasból tudhatjuk.

15 *Kik nevetésre Szerek.* Szer nem teszi ezt *modus*, mint némelly újjítók akarják a' köz nép ezt így mondja: *ugyan szer a' tánczra, nevetésre* 'st[b].

Régi nemek hulltak. Allusio Homerusra.

*ἔος ἀνηρών³ γενεή, ἢ μὲν φρεῖ, ἢ θ' ἀπολήγει.*⁴ Homerúst szükség
20 olvasni a' tudományra nézve, de követni jobb Ovidiust és ezt: *Prima rubens unda, ranarum plaga secunda.*

Anglusi nép is örül. Ad notam: Tengeri víznek örül.

¹ MM1: Szamár, ki nála szolgált,

² MM1: ,

³ FLevKölcsey: ἀνηρών helyt ἀπεων

⁴ MM1: [a görög idézet hiányzik]

Pesti t. i. nem Pesti¹ Buda mellől, hanem Pesti Gábor² kire van jusa haragudni a' jámbor számárnak.

Cervantes Spanyol Író igen szép mesés históriát irt Don Quixote Vitézről.

- 5 *Sancho Pansa*. Don Quixote Vitéznek fegyver-hordozó Inassa, mint ezt minden tudhatja.

Hispania az az Spanyol Ország.

Rozinante. Hires nevezetes paripája a' bölts Vitéznek.

- 10 *Lucius és Apulejus*. A' boldogtalan Szamár mindég örül, ha eszébe jut, hogy két nevezetes férjfiak az ő formáját vették magokra. Lásd *Lucianni Somosat opp.* ismét *Apuleius de asino aureo*. Mi szép dolog a' tudomány kivált ha Cadentiás disthichonba, mint arany rámába foglaltatik.

- 15 *Baratária nagy Szigetében*. Kérdés: ki volt legnagyobb Vitéz 's a' leg igazságosabb törvényadó? felelet. Don Quitó² és Sancho Pansa. – L[ásd]. Herder Adrasteáját.

Kegyelemséggel. Mennél hosszabb a' szó annál szebb, ki irhatná így *kegyyel?*³

- 20 *Praxiteles bár faragásra jeles*. Hanem tudjátok ki volt Praxiteles, úgy sajnállak, hogy ezen mennyei szép sort nem érthetitek.

¹ MMI: pesti

² MMI: Quixote [helyesen: Quixote]

³ MMI: kegyyel?

Dúrvúlt Wesztfaliának. Hogy dúrvúlt lásd Tollius epist[olae]. Irines¹. Ezek ugyan a' XVII. Századbeli Tudósítások, de én újabbakat nem tudok.

5 *Anton Pántza* a' boldog emlékezetü Sanchónak unokája – lásd az ő példa beszédeit. –

Mondolatos. Ad notam Scipio Africanus.

Helicon. Tempe Pindus. t. i. az igazi és tiszta Magyar Helicon, tempe², és Pindus, itt nintsenek új Szók, és Frantzia szólások – Nostri sic rure loqvuntur.

10 *Senki nem ér mivelünk* t. i. kettőjekkel – ámbár – – *Et cantare pares, et respondere parati.*

A' Pegasus látja. Lásd a' Pegazus panaszát 's ez nem mese.

Sorsosid állnak elő. Így nem jó lett volna a' Metrum: *sorsosink állnak elő.*

15 *'S zengik.* Oh ki nem ragadtalik el ezen édes zengéstől *ut perii ut me-malus* [sic!] *abstulit error.*

'S Köztünk békeség 's t.[b]. O miért nem érzi minden a' hosszú szólások szépségét egész erejéken³, – *Silonicapeonesvibrissaspe-romenti.*⁴ Oh: hát ezen szép sorok: –

20 *Conturbabantur Constantinopolitani – Innumerabilibus sollicitudinibus óh!* –

¹ MM1: **Itiner** [helyesen: Itinerariae]

² MM1: Tempe

³ MM1: erejében

⁴ MM1: *Silonicapeones vibrissas peromenti.*

Jaj de mi testemben. Poscere fata. tempus¹ erit Deus ecce Deus?
Virg[ilius].

Zápor e vagy Zivatar. Külömben szegény állat csak esőt 's szelet
jövendől, most érzi hogy valami nagyobb akar történni?² *Tanto*
5 *magis ille fatigat – os rabidum fera corda domans fingitque*
premodo.

Téged is áh az halál. Így jövendöli Achillesznek is az ő Xanthus
nevű lova következő halálát

10 *ἀλλά ζον ἐγγύθεν ὕμας³ ὀλεθριον, οὐδε θι ἡμεῖς*
αιδιοι, ἀλλά θεος δε μεγας και μοιρα κραδαίη.⁴

De híjába mondotta Achillesz, mint a' mi mondatosunk is *ἡ δι μοι*
*θαναθον μανδεύεας?*⁵ Mert⁶ a' jövendölés betölt, és mind Achillesz
mind a' Mondolatos megholtanak, a' mint ezt az utolsóról az ujság-
ból is tudhatjuk. Fájdalom! Hunc tantum populo.

15 ***A' Lepe.***

Lepe mások azt mondják nem Lepe, hanem lepke és pillangó, de
tessék csak a' lepe' szavait olvasni, mellyek így kezdődnek: *Ἐν Σζε-*
*γένυ ΛΕΡΕ*⁷ ő pedig legjobban tudhatja a' maga nevét.

20 *Lukáts Miklós* Tisztességnek okáért van megnevezve és *κατ εζ*
*ωχην,*⁸ mert különben a' metruma régibb.

¹ MMI: Tempus

² MMI: történni.

³ FLvKölcsey: ημαρ helyt υμαρ

⁴ MMI: [hiányzik a görög idézet]

⁵ FLvKölcsey: μαντευει helyett μανθευεας

MMI: [hiányzik a görög idézet]

⁶ MMI: is, mert

⁷ MMI: ,

⁸ MMI: [hiányzik a görög idézet]

Kristus Urunknak áldott születésén
Angyali verset mondjunk szent innepén
Melly Bethlehemnek mezejében régen
Zengett e' képen.

5 Nem de? *Vestigia Graeca ausi deserere?*

A' Magyar Pegasus.

Magyar Pegasus. Tudnivaló a' Magyar Pegasus, melly csak magyarul és Deákul tud, mért tud Deákul lásd a' Debretz[eni]. Gram[matika]. Praef[atíóját]. Quem penes arbitrium est. –

10 *Ének alkotó test.* Ad notam: törvény *alkotó test:* 's ezeken egyformán lehet dallolni, szebben ennél magyar hangon még senki sem dallolt nagy *lélekkel nemzett.* – *Mindenféle nemzet* – óh –

Versetlen Könyvet. Ha a' mondatot, legalább a' Szótárt illy szép cadentziákba foglalták volna, mint a' millyenekben a' Pegasus szól,

15 úgy talán Pegasus sem haragudott volna olly nagyon.

Egy Mondolatos jó a Szamáron. Mi? igen igen, mit tehetünk róla, hogy Mondolatos jó, és Szamáron. *ait¹ fuisse mulio cellerrimus, sed haec pirus fuere, nunc recondita sedetque sede seque dedicat tibi Gemelle Castor et Gemelle Castoris.*²

20 *Nyereg 's járom.* Csak nyereg³ de a' járom szükséges a' szép rím miatt. *Necessitas, cujus cursus transversi impetum etc.*

Hogy a' rimes versnek elment betsülete. Pedig négy arany jobban tseng mint kettő, és kettő ismét jobban mint egység. Lásd a Rontó Pál Praefat[iójában]. a' fűszerszámos étkeket is felhoznók,

¹ MM1: *Ait*

² MM1: *Ait fuisse mulio cellerrimus, sed haec prius fuere, nunc recondita sedetque sede seque dedicat tibi Gemelle Castor et Gemelle Castoris.*

³ MM1: ,

ha a' spatium engedné. Lásd Gyöngyösi János Versei Praefat[ió-ját]. (Pest. 1803)¹ *Sin autem praecepta vetant me dicere sane – non dicam sed me perdidit iste puer.*

5 *Ráday Verselés.* Xenidion Magyarcsa. Mi? az első szó Görög, a' második Magyar.

A' Sonettnek lásd a' Hőgyészi jegyzését.

Epistola. l[ásd]. ugyan ott.

Romanz és Ballade. Parizs pápaiban² nem találatnak. *Nec mihi constabunt aliter vestigia veri.*

10 *Gyöngyösit.* Fájdalom³ ez és a' mi következik mind igaz! *Valent valent mihi ira et antiquus furor et lingua qua adsim tibi.*

O Múzsák – szamarat! Már felebb is mondatott hogy szamarat. *Quod superest non est mirum. Lucret[ius].*

15 *Duna le mentének* [.] Sajnáljuk hogy a' Tisza nem fért a' sorba. l[ásd]. a' Haza esedezését.

A' Szamár éltének fákjai elégnek. *Emanavit uti fumus diffusa animae vis.*⁴

¹ F1815: (Pest.) 1803) [sh. emend.]

² MMI: Páris Pápaiban

³ MMI: ,

⁴ MMI: [*-gal az alábbi megjegyzés olvasható itt, a 116. oldal, lap alján:]
A' „mondolatra való felelet” csak részben Kölcsey' munkája; részét Szemere Pál írta. Egyes darabok közösen dolgoztattak ki általok. A' szerkesztők.

5.
[GYÁRFÁS A MONDOLATOSHOZ]

[Gyárfás a Mondolatoshoz]

- [...] tsúfolódó formákra tsütsörítő, a' nyelvet tsép módjára tsóváló, félig az orrot beszéltető, a' hallást sirva fakasztó állati hangokkal kevert nyelvekről? Előhozzam-é, hogy Nyelvünk a' Tropusokban, Symbolumokban, Aenigmákban, Chronosticonokban, Anagrammákban, Epigrammákban, Echóban, Satyrában, Lapidaris Stilusban, minden más nyelvekkel versenyt játszhatik? Hát még azt, hogy sokban az idegenek bennünket nem is követhetnek? Ki írhat ilyen cadentziás verseket mellyek egyhangu, de más jelentésű szavakkal végződjenek

Nem régen azt hallá Sámuel, te! le! ki!
Fő Ispán nem lehet nintsenek teleki
'S Végre a' dologbol valyon mi tele ki?
Tele ki. derülvén fő Ispán Teleki?

- 15 Hát még az, hogy egy szóbol betűk és Syllabák elhagyásával mindég újabbak telnek-ki? mint

	Poroszló	Tanyátok	Halátok
	Oroszló	Anyátok	Alátok
	rosz ló	Atok	Látok
20	osz lo	Tok	Atok
	Ló	ok	Tok
	o		ok ¹

- Hol vagy Idegen? Anglus, francz, német, olasz, Imé tudsz-é illet mutatni? És még is mertek benünket olcsárolni? O Ti idegen
- 25 Momusok és Zoilusok, mit mondatok ezen versre – Carpere vel noli nostra vel ede tua? Beszélhetnék az Úrnak minden más dolgokrol mellyekkel Nagy Asszony Anyánk A' Természet a' Magyar Nemzetet, mint kedves Beniaminját felékesítette, valamint a' Néhai

¹ K: [Ez a példasor más tintával, más kéz írásával – Szemere Pál?]

Tiszteletes Tüdös Varjasnak E-betűvel írt halhatatlanság koszorúját nyert énekéről, s többekről, de mind ezeket, mind egyebeket, melyeket a' Magyar Nyelv pallérozódásáról, az Őt tudós társaságokrol, a' Könyvizsgáló társaságról, stbb. mondtam, megolvashatja az Úr a' Magyar Nyelvről írt vélekedésemben.

No most!

Tu qui nasute scripta destringis mea, quid ad haec? Ugyan csak felelünk Tacitusbol, ugy é? Nem olvasta-é az Úr Semminéltöbb valamimben az Ovidius Ibisét meghaladó Átkos versemet? Nem jut
10 az Úrnak eszébe az a' másik, mellyben a' Nabugodonozor hétszer fűtött kályhájáról van a' szó?

Sunt nobis¹ denique vires.

És ha mint valamely mosesi palczával megerintjük fejünket, meglátom, hogy a' Veres tengerben leszen-é több ár víz², vagy a' mi
15 papirosunkon vers?³ Osztán jusson eszébe az Úrnak Judit Asszony és Holofernes, és ha az én harag koszorú kövénél kiélesített kardom az Urat megéri, akkor farsangfarki praedikátziót mondunk majd az Úr felett,

'S rudjára fogatván a' csúfolásoknak,
20 Meglátod hogy hámjait mint vonják azoknak.⁴

¹ K: Sunt **nobis** denique [utólag beszúrva]

² K: több **ár** víz [utólag beszúrva]

³ K: papirosunkon <vers?>. [utólag javítva, mást tinta – Szemere Pál?]

⁴ K: Meglátod **hogj** hámjait mint **vonak** azoknak. [utólag javítva, mást tinta, más kézírás – Szemere Pál?]

6.
JENISCHBÖL VALÓ JEGYZÉSEK

Jenischből való Jegyzések

Péczel. August 1. 1814.¹

- Berlin, b[ei]. Friedr[ich]. Maurer. 1796. Philosophisch–kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen. – Eine von der K[öniglichen]. Pr[eussischen]. Ac[ademie]. d[er]. Wiss[enschaften]. gekrönte Preisschrift des Herrn D[aniel]. Jenisch, Prediger in Berlin. – *Diversi ... lingvis homines*. 8. VIII. 503.

Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

–

- 15 A' nyelv (Sprache), mint gondolatainknak 's érzeményinknek közlő organuma, akkor éri el célját, ha gondolatot és érzeményt az elme' mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a' nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni. I. Gazdagság vagy bővség. – II. Erő (energia), – rövidség, melly az energiához
- 20 kapcsoltatik – [III.] nyilvánosság és hajlékonyság, 's ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva, – [IV.] jólhangzás. 'S mind ezen tulajdonságoknak summája fogná a' legtökéletesebb nyelvet formálni.
- [I.] A' mi a' nyelv' gazdagságát illeti, bőv lehet a' nyelv olyan
- 25 szókban, mellyek az érzékek' objectumaikat jelentik: de egyedül nem teszi még a' nyelvet bővvé. A' lélek az objectumokról magára reflectál, 's azoknak benyomásaikat maga szerint modificálja, 's ebből ered a' nyelvnek még egy fontosb bővsége, az abstractiókban való bővség. Amazt lehet nevezni *extensiv*, ezt *intensiv* bővségnek.

¹ MMI: 1841 [sh. emend.]

Egy kereskedő nép' nyelve mint a'phoeniciaiaké, gazdagabb lehetett 's volt *in extensione* mint a' görögöké, de ki mondhatná azért, hogy ezeknek nyelve nem volt olly bőv, vagy nem volt bővebb amazokénál? Ez az oka hogy Bonhours az ő *Entretiens d' Ariste et d' Eugéne* munkájában hibázott, mivel a' francia nyelv' gazdagságát a' vadászatot, hadi dolgokat 's más egyes tárgyakat illető szavak' sokságával mutogatta, valamint Stephan is *sur la precellence de la langue françoise*. Azonban az intensiv bővség sem elég magában a' nyelvet meggazdagítani. A' scholastica philosophia skeletté csinálta a' deák nyelvet; így lett a' francia nyelv is a' poesis' felsőbb, azaz, energiát kívánó' nemeire alkalmatlan. A' kettőnek egyesülése teszen olyan nyelvet mint a' görög volt, mellyben a' szép mesteriségek a' legmélyebb tudományokkal, a' philosoph a' poétával, 's a' poéta a' philosophphal egygye olvadnak. Még egy harmadik neme van a' nyelv' bővségének, t. i. a' lexicalis miveltetetés, melly vagy az első és végső syllabák' sokféle hajlásaiban, vagy a' szók' összetételében áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poéta, kik ketten a' nyelvnek fő művelői. Lexicalis műveltetését a' nyelvnek segíti a' dialektusok' sokasága, segíti az is, ha a' nyelv eleinte sok oldalról veszen az írótól művelést, mert egy már az állapotás' bizonyos gradusát elért nyelv nem könnyen fogja a' művelést, mint ez a' francia nyelvvel történt. Segíti végre ezt sokszor egyetlen egy nagy író is, mint Homér és Klopstock. Hogy mindazáltal a' lexicalis miveltetetésből a' nyelv' bővségére vagy szükségére következtést huzni nem lehet, magából kijön, 's Trendelburgnak a' görög, deák és német nyelvről írt munkája bizonyítja.

II.) A' mi az energiát illeti. A' durva, vagyis miveletlen nyelv több energiát bir, mint a' művelt. Ezt cselekszik az onomatopoiemenonok, és a' gyökérszavak. Az energia tehát 1) Lexicalis, ha a' szavak nem általános jelentésűek 's nem nagyon abstractok, itt legtöbbet tesznek a' poéták, az oratorok, a' moralphilosophok és végre a' speculativphilosophok. 2) Grammaticalis, ha nincsen sok articulus, conjunctio stbb. mint a' deákban, az orosz és lengyelben; – ha nincs szorosán meghatározott syntaxis, melly a' francziának 35 baja. 3) Characteristica, a' melly a' nemzettől 's a' genie Íróktól jön.

- III.) A' mi a' nyelv' világosságára és meghatározottságára tartozik: ide jönek 1) lexicalis meghatározottság, hogy egy szó többféle tárgyakat ne jelentsen. 2) A' nyelv' grammatikájában való tisztaság, melyet a' miveetlen nyelvekben hiában keresünk. – Az articulus a' világosságra nem multhatatlanul szükséges; ide tartozik, hogy a' nyelvnek természetes és rendes syntaxisa legyen. Az újabb nyelvek ebben nem olly szabadok mint a' görög és római, kivéven az orosz és lengyelt, mellyekben a' szavak szabadosan szórótnak széllyel; az anglus is sokszor kitér a' rendes szórákástól.
- 10 IV.) Végre a' mi a' jólhángzást illeti, a' sok vocal lágygyá, a' sok consonant pedig keménynyé teszi a' nyelvet, 's így a' consonantok és vocalok' szerencsés elegyedése teszi a' jólhángzás' elementumát. A' jólhángzás eredeti tulajdonságai közé tartozik a' nyelvnek. Vad vagy szelid clima, és vad vagy szelid erkölcei
- 15 valamelly népnek, sokat tesznek a' nyelv' hánzgására, de sokat a' csupa történet is, mint p. o. a' gyökérszavaknak alkalmatlansága a' míveltethetésre. Így a' zsidó nyelv szelid clima alatt durva lett, így a' hadakozó rómainak nyelve a' még akkor nem olly szelid climáju országban lágy hángzatu. – A' hochdeutsch sokkal durvább mint
- 20 a' plattdeutsch; a' köznép' restsége a' kimondásban okozza ezt, 's mivel az olasz és spanyol nyelv a' köznép által míveltettek, innen van, hogy a' lágyságban a' rómain is felülhaladják.

Zweiter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern europäischen Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.

25

–

- Az egymással rokon nyelvek míveltetésökben is igen megeyeznek egymással, annál fogva a' nyelvek itt rokonságok szerint fognak egymással öszvehasznóllatni. A'deák a' göröggel – az olasz a' spanyol, portugál és francziával – a' német az angol, holland,
- 30 dan, és svédde – a' lengyel a' litthvaniai és oroszszal.

Első szakasz. – A' nevezett nyelvek' bővségéről.

Extensív bővsége a' görök és deák nyelvnek nincsen olyan nagy mint az újabb nyelveknek, melyet az ismeretek, tudományok, találmányok' sokasodásának kell tulajdonítanunk. Az újabbak közt az anglus az, melly legnagyobb extensív bővséggel bír, utána az olasz és francia 's spanyol nyelvek jönnek. A' portugal hátrább marad ezeknél. A' német, ha most nem, legalább idővel vetekedhetni fog mindenikkel; a' danus követője németnek. A' litvianiai legszegényebb, úgymint a' mellyen egy bibliai fordításnál több könyv nincsen is.

Intensív bővségéről a' nyelveknek alább fog szó lenni, most a' lexicalis míveltetéséről.

Trendelburg, a' görög, római és német nyelvek' míveltetését megvizsgálván, ezt mondja: „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches gute, welches der andern die Wage hält.” Igy ítélt ő a' görög, deák és német nyelvekről, 's a' deákat csak abban teszi a' többek után, mivel a' szavak' öszvetételében nem szabad. – Egyes szó, phrasis vagy hajlásból a' nyelvre itéletet hozni nem lehet, a' legszegényebb nyelvben is vagynak miket a' legbővebbre sem lehet annyi rövídséggel, erővel, 's sajátsággal általtenni. Ha azt mondjuk, hogy a' görög míveltethetőbb mint a' római, ezen állítás nem a' görög végsyllabák' többségén fundálódik, hanem azon, mivel a' görög hamarább, jobban és több oldalról míveltetvén, azon képző szótagokat több nomen verbum és adjectivumok mellett használta. A' római fordítani sem merte szóról szóra a' görög nagyobb mívetket, új concepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok' segédjénél fogva. Az oka a' mi a' francia nyelvvel történt, hogy t. i. a' nyelv már messze ment a' míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdettek, 's a' beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a' nyelvben dialektusok mint a' görögben, hogy ez által a' beszélő publicum a' szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett volna. E' szerint

a' deák nem construálhatott szókat mint a' görög; 's régibb poé-
táiknak igyekezeteik, mint a' francziáknál Ronsardé 's másokéi
füstbe mentenek, bár az illy constructióknak a' *mortifer*, *fidicen*,
agricola 's mások mégis nyomait mutatják. A' míveltethetésnek
5 ezen ágán kívül ide tartozik a' participiumok' sokasága is mellyel
a' görög nagyon gazdag, 's a' deáknak 's leányainak ezen oldalról
elérhetetlen.

A' deák nyelvből származottak a' míveltethetésben épen olyan
szegények mint anyjok vala. Melly ideákat a' deák nevezetlen
10 hagyott, ezek inkább phrasisok, mint új szók által igyekeztek azo-
kat kitenni, 's nyereségök ezen oldalról még is a' leve, mivel a'
scholastica philosophiának szavait általvették, mint *passibilité*,
réalité stbb. Ugy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, 's
a' francia ezeknek phantasiával, leírásokkal, 's merész metapho-
15 rákkal teljes írásaikat nem fordíthatja. Nem fogott volna azonban
a' francia utól állani, ha a' Ronsard, Jodelet, Theophil, 's Mon-
taigne által futott pálya el nem hagyatott volna. Ezek azt tették
a' mit Ennius és Pacuvius 's többek a' római nyelvvel kezdette-
nek, 's illy öszvetételeket: *sommeil charmesouci*, *vent chassenue*,
20 *l'abeille suce fleur*¹ lehetett írásaikban találni, de sorsok a' lett a'
mi a' rómaiaké, 's innen van hogy az újabb francia poeta Volta-
irenek 's d'Alembertnek nyelvén nem röpülhet úgy mint Ronsard
és Malherbe röpültenek. Szegényítette a' francziát az is, mert a'
synonymumokat mint „echars, taquin, trop-tenant, chiche, vilain,
25 racle-denaire, avaricieux, serre – denier, serre – miette megkeve-
sítette,* holott ezek nem superfluumok, hanem különböző képeket
hoznak a' lélek' eleibe 's festékenyebbé teszik az ideának előadását.
Az ilyen kevesítések és tisztogatások által sok jótól megfosztotta
magát a' francia nyelv, melly főképen az akademiának bűne volt,
30 's így lett az olasz és spanyolnál szegényebb. A' constructióra nézve
mindenik leánya a' deák nyelvnek egyformán szegény, az ilyen

¹ MM1: fleur [nincs ritkítva (kurzív) szedve, sh. emend.]

* Stephan ezt úgy adja elő, mint a' mellyel a' francia nyelv sokat nyert. 587.

crèvecoeur, cordoglio vagynak még is, még pedig prózában is. – A’ portugál nyelvben ezen oldalról nincs a’ több rokon nyelvek felett semmi különös. – A’ francia írók közt a’ nyelv’ lexicalis műveltetésben való szegénysége, ’s a’ szoros syntax miatt az írókban, a’
5 genie’ minden különbözőése mellett is, nagy a’ gondolkozás’ egyformasága, ’s így a’ francziában könnyebb classicitást nyerni mint példának okáért a’ németben.

A’ germaniai nyelvek közt első tekintettel az angol látszik a’ műveltetetés’ felső grádicsán állani, magában a’ deák és germániai nyelvek’ műveltetését bizonyos tekintetben egyesítvén. Így birja p. o. az al, ible (deák: alis, ibilis) és y, full, less, ish (német: ig, voll, los, isch) végzeteket. A’ deák végzetek könnyűvé teszik neki a’ tudománybeli terminológiát is, mint: physical, mathematical, mellyek a’ többi germaniai nyelvekben idegen hangok. – Az
15 angol továbbá nagyobb lépéseket tett a’ pszichologiai vizsgálatokban mint a’ német, ’s nyelve ezen oldalra nézve is művelhetőbb mint a’ metaphysikus németé. Mind e’ mellett is Klopstocknak ódait ’s Messiasát, Lavaternek physiognomikáját, Herdernek¹ ’s Göthének sok munkáikat nehezen foghatná az angol fordítani; így Kanttal
20 is. A’ német nyelv’ művelhetőségét segíti a’ dialektusok’ soksága. Lásd erről Gedickenek értekezését *Über die Dialekte der deutschen Sprache*. – Segíti továbbá a’ régibb német literatura monumentumainak studiuma. – Mind ezen segédeknél fogva a’ német nyelv egy lehet a’ legműveltehetőbbek közül, ’s talán a’ legműveltehetőbb a’ több európaiak felett, mert új szavakat ’s új származásokat
25 inkább elfogadhat mint a’ francia, olasz ’s inkább mint az angol is. Mert nincsen úgy fixirozva mint azok, ’s több egymással rokonabb dialektusokkal bir.

A’ holland, dán, és svéd nyelvek hátrább állanak a’ németnél,
30 hanem az öszvetett szókban minden germaniai nyelvek gazdagok. Ezen nyelvek képezhetőségekre nézve nyertek abban is, mivel első műveltetésök papi kezekben lévén, a’ görög és deák nyelvnek reájok befolyása volt. Így új szók és syllabák formáltattak ’s a’ nép az

¹ MMI: Hendernek [sh. emend.]

újjak elfogadására mindig hajlott (deákból lett: Begriff, concept; Erkenntnis; cognitio Glaube fides; Umstand circumstantia; görög-ből Gottmensch *θεανθρωπος* stbb.)

5 A' participiumokban a' germaniai nyelvek szegények nem lévén a' praes[ens]. és praet[eritum]. participiumoknál egyebek, a' német még is legszegényebb.

A' mi a' szlav nyelveket nézi: a' lengyel és orosz nyelv származtatásaikat elő és végsyllabák által teszik (az elősyllabák nagy részint praepositíók.) A' participiumokra 's a' participial végzetekre nézve szerencsésb mint a' német, 's az orosz kivévén, mint minden újabbak; 's ezen két nyelv az új szók, 's az öszvetételek' elfogadásában is szerencsés; ennélfogva az idegeneket, kivált a' francziát nagy könnyüséggel tehetik által. – A' lithvaniai, declinatioiban 's conjugatioiban bír dualissal, egy historicum perfectummal, 's a' participiumokban is szerencsésb a' németnél. Bizonyság
10 erre az egész bibliának fordítása, melly először 1735. jelent meg königsbergi udvari pap Quand' előbeszédjéttől kísérve.

Következik a' nyelvek' intensiv bővségének egybehasonlítása.

Itt a' görög minden nyelveknek felette áll. Tudjuk, hogy a' görög-
20 göknél támadtak csaknem minden szép mesterségek, tudományok, 's hogy ők mind a' szép, mind a' mély tudományoknak csaknem minden nemeikben az újjaknak példával mentek elől. Az a' szép *érzékiség*, melly a' görögnek tulajdona volt, egymás mellé tette a' poétát és philosophot, 's az örökre, még a' metaphysikusnak tolla
25 alatt is viruló nyelv, alkalmas lett a' szív' legrejtettebb érzéseinek, 's a' legmagosb abstractióknak kifejezésére. Maga a' német nyelv, melly minden újjak között legtöbb metaphysikai mívelést kapott, nem érheti el Platónak 's Aristotelesnek sok helyeiket, 's Kantnak minden munkáit a' legnagyobb könnyüséggel lehetne görögre fordítani. – A' római nyelv nagyon hátramaradt a' görög megett, 's
30 az egész római poesis és philosophia nem egyéb mint a' görögnek hímzése; mivel a' római nép' környülményi sohasem engedték meg azt, hogy a' cultura, főképen a' poesis és philosophiai cultura a' nemzetnek tulajdonaivá tétessenek. Egyedül az ékesszólás 's a'
35 história az, mellyekben eredeti fejeket mutathat a' római literatura.

A' római sohasem emelkedett fel speculatióra, az ő poesise moral, 's philosophiája életbölcse ség. A' deák nyelv a' poesisre sem olly alkalmas mint a' görög, 's az mutatja a' deák poetai nyelv' szűk határait, hogy még Dante, Petrarca 's Milton sem tehettek tizedét
5 is annak a' deák nyelven, a' mit anyai nyelvöken tettek.

Azonban, bár milly nagy legyen a' különbség a' görög és deák közt, ha az újabb nyelveknek ellenébe tétetnek, azt lehet közön ségesen észrevenni, hogy ama' kettőben bizonyos energicus érzé kiség van, mellyre nézve írók inkább *practice* mint *theoretice*,
10 inkább *élénk szemlélettel* mint *philosophi határozottsággal* adják elő gondolataikat, 's mindenütt a' hol az előadás nem egészen spe culativ, *inkább érzékileg mint elvontan, inkább a' szerint mikép gyakorlati munka' emberei, hogy sem metaphysikus gondolkozók fejezik ki magokat.* Az újabb nyelvek' írói pedig egészen megfor dítva, mindenütt *bizonyos metaphysikai és vizsgálódási szellemet*
15 éreztetnek; 's ezen metaphysikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religio, megtisztult erkölcsphilosophia és a' sze relem' petrarchismusa által.

Intensiv bővségét az újabb nyelveknek a' régiekhez hasonlítva,
20 az originalis írók' számából 's jóságából lehet megismerni, mellyet a' litteraria história tanít.

A' mi az újabb nyelveket egymás közt illeti, a' rómaiból szár maztak közt a' poesis' felsőbb nemeiben az olasz és spanyol sok kal előtte állanak a' francziának. Azoknak mély 's szenvedelmes
25 érzések, tüzes phantasiájok¹ 's climájok stb. nagyon segítik a' poesis' azon nemeiben, 's az olasz, szabadabb lévén a' szóhely heztetésben, ez által még inkább emelheti a' poetai dictiót mint a' spanyol, de ez is nincsen ezen oldalról szorosán megkötvé, 's nyelvének természetes folyama, pompája 's ereje mindent kipótol.
30 A' franczia' könnyű populár genievel felruházva, hirtelen, de nem mély, 's inkább gondolkozó mint érező, valamint inkább populár mint philosoph gondolkozó, a' felsőbb nemű poesisben, kivevén a' dramát, igen keveset producált. Nyelve inkább bőv az abstract,

¹ MMI: phantasiájok [sh. emend.]

mint az erős érzéki jelentésű szókban; ide járul az is, mert a' szóhelyeztetésben csaknem minden szabadságtól megfosztatott. A' poesis' könnyebb nemeiben pedig (eroticum, comicum és satyricum) mind a' három nyelv excellál. Az eroticumokban ugyan
5 nemzeti karakteröknél fogva az olasz és spanyol állanak elől, 's ezt teszi a' petrarchismus, melly a' nemzetbe 's poesisökbe bele van szöve. Ezen gyöngéd érzést, ezen édes 's fennrepülő petrarchai ábrándozást egy germániai nyelv is el nem érheti, 's a' francz, angol, és német sokszor csufolja azt, a' mit itt az olasz és spanyol
10 isteninek mond, 's ebben áll ezen két nemzet' nyelvének characteristicus része az intensiv bővségre nézve. A' mi az elmésséget illeti, 's a' játszi phantasiát, itt a' franczia nincs felülmúlva, vagy épen előláll. Ezen *gentilezza* játszóság a' francziának társalkodási elevenségétől, 's finomságától jön. Ő inkább eleven mint mély és
15 abstract, 's kettős értelmű szavakkal tele van nyelve. A' comikai és satyrikai nemben a' három közt nem lehet megmondani, mellyik az első. Ezen nemben áll, úgy látszik, a' déli népeknek karaktere, 's az éjszakaiak, bár derék írókat mutassanak is ebben, de nyelvök a' délieknek könnyüségét 's hajlékonyságát itt nem követheti, valamint egyáltalában ezen délieket a' poesis' könnyű nemeiben el nem
20 érhetik. –

A' mi a' prósat illeti, a' históriában 's prósai elbeszélésben elébb kezdtek ezen három nyelvek, mint a' germaniaiak míveltetni. Sőt
25 literaturájok ezen uton indult el. Az elbeszélő nemben (a' felebbi okoknál fogva) első a' franczia. Nyelve tele van közönséges jelentésű szókkal, lélephysiognomiát kifejezőkkel, a' mennyire tudniillik a' vonásokat hirtelen észre lehet venni, és a szavak' rende egymás után meghatározottat. Nyelve organisatiojánál fogva inkább érthető mint erővel teljes, inkább gondolat, mint érzéskifejező,
30 annál fogva ezen nemre legalkalmatosb. Az olaszok és spanyolok ennyi könnyüséggel 's kedveltetőséggel nem bírnak. A' germaniaiak pedig parallelában sem jöhetnek, minthogy ezen nyelvek természet szerint az energiára inkább, mint finomságra hajolnak. A' franczia, nem nyelvének hibája de nemzeti sebes genieje miatt
35 maradt a' historiairásban az olasz és spanyolnál hátrább. Valóság'

fáradtságos keresése neki nem dolga. Ellenben az olasz és spanyol, való komoly és méltóság által itt classicus munkákat producál, 's az olasz csak számban előzi a' spanyolt. Azonban minthogy ezen nemben, az emberi szívet 's elmét characteristicce jegyző szavak 's

5 fordulások, valamint a' morál, politikai és pszichologiai vizsgálódásokat jelentők' bővsége teszi a' nyelv' gazdagságát, a' francia ezen nemben minden európai nyelvek közt ragyog, 's az olasz és spanyoltól ha némelykor az energiában elhagyatik is, de finomságában azokat sokszor felülmúlja. – A' társalkodási írásmódban is

10 a' francziáké az elsőség. – A' mi a' philosophiát illeti, ezen három nyelv szerencsés abban, hogy már származása által sok philosophi concepteket jelentő szókat nyert, mellyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a' francia használta nyelvének gazdagságát 's a' morálban és popularphilosophiában

15 classicus munkákat producált. Az olaszok némely ezen nemű munkáiknak úgy látszik, csak a' gondolkozás' szabadsága vet gátot, hogy classicusok ne lehessenek. Így a' spanyolok is. A' speculativ philosophiát ezen nyelveken nem gyakorolták.

A' germaniai nyelveket a' mi nézi, ezek közt az angol és német

20 állanak minden kétségen túl elől. Poesisöknek karaktere, mint a' nemzeteké, inkább gondolkozás, mint érzés, inkább erő, mint finomság, 's itt a' mély 's komolyabb tudományok is inkább gyakoroltattak mint a' délieknél. A' felső nemű poesisben (mint az epos, dráma, óda, tanítóversezet) szerencsével dolgoztak kivált a' németek és angolok.

25

Második szakasz. – A' nevezett nyelvek' energiájáról.

A' görög és deák itt egymás mellett állanak, bár különböző okokból. A' görög nyelv, bár philosophi kezekbe jutott is, de a' philosophok, legalább a' literaturai virágában, szintugy keresték a' kimondásbeli szépséget 's csínt, mint a' conceptek' élességét 's meghatározottságát, 's a' poetákat mint atyjait és mustráit a' nyelvnek becsülni meg nem szüntek. – A' római nyelv pedig,

30

literaturájának virágában, mély philosophi vizsgálatokra nem fordított, 's természeti energiájának hagyatott, mint ez a' míveleten 's nem eléggé kidolgozott nyelveknek tulajdona. – Mind a' két nyelvben nagy gond volt a' lexikal-energiára, 's szoros határ húzotta a' prósai és poetai művek közt, annyira, hogy bizonyos szók, szólások 's fordulatok kirekesztőleg csak egyiknek vagy másíknak tulajdonai voltak, 's ez illy szoroson egy új nyelvben is nem tétetett.

A' grammatikai-energiát¹ a' mi nézi, azt lehetne gondolni, hogy a' görög kevesebbel bír, mint a' deák, mivel articulusa, sok conjunctiói, praepositíói, és főképpen mind az, valami csak grammatikalis finomságnak mondatik, vannak, a' deákban ellenben semmi articulus 's kevés conjunctiók fordulnak elő. Azonban elhallgatván, hogy az e'féle grammatikai finomságok a' világosságra sokat tesznek, a' görögben ezek által az előterjesztés több oldaluvá tétetik, 's rövidségök miatt észrevétlen folynak öszve a' beszéd' több részeivel, 's egyszersmind a' beszéd' folyamát hullámzóbbá teszik, azaz, az egész erősebben nyomul a' lélekbe. Az is nyilván van, hogy a' heves beszédben a' görög elhagyhatja az articulust 's a' conjunctiókat, 's ez által a' deákhoz hasonló leszen, ellenben az előadás' terjedelme – 's sokoldalúságában nyereség által az energiára nézve azt felülhaladja. Nevelik továbbá mind e' két nyelvnek energiáját a' szabad szóhelyezés, a' segítő verbumok' nem léte, a' sok participiumok, 's participiumos fordulatok.

A' mi a' nemzeti energiát illeti, mondatott felebb, hogy ezen pontban a' míveletlenebb nemzet és nyelv a' míveltebbet felülmúlja. Azért hihetőleg nem fölöttébb meglepő ha állítjuk, hogy a' görög írók' nemzeti energiáját nem annyira a' szemlélődés és érzemények, 's ezeknek kifejezésében legfelsőbb energia, mint inkább a' mélység és tetsző felülegesség, nehézkesség és könnyűdség, erő és szépség' bizonyos kedves elegyedéseik képezik. – Ezen karakter szerint formálták magokat a' római, úgy nevezett aranykornak írói is, 's Seneca, Plinius 's a' későbbi poéták: Juvenal, Persius, Statius,²

¹ MM1: grammatikal-energiát [sh. emend.]

² MM1: Statius. [sh. emend.]

az energia' fáradtságos keresésével ártottak legtöbbet a' római culturának. Egyébiránt meg kell vallani, hogy a' római genie inkább hajlandó volt az energiára, mint a' görög.

A' római nyelvből származtak a' mi nézi: a' lexikális energiában az olasz és spanyol egyiránt felülmúlják a' francziát, melly ezen pontban, mint felebb is mondatott, minden új európai nyelveknél hátrább áll. A franczia természettel hajlik az elmélkedés, érzemény, illedék, udvariság 's minden olly finomságok' nemeire, mellyek a' legmíveltebb társaság' karakteréhez tartoznak; 's így nagy részint az érzemény és szenvedelem' kinyomására használt szavaknak bizonyos egyetemiséget és abstractiót adott, melly semmi más nyelvben úgy nem történt. Így p. o. „ravi, charme, plaisir, malheur, infini, extrême, merveille, adorable” – melly jelentésű szavak más nyelvben csak fontos előadásokra 's némelylek csak poetáktól használtak, a' francziától pedig csekélységek' jelentésére fordítottak; így ez a' phrasis: *je suis ravi de vous voir après un siecle d'ennuis!* Ha a' prosaista nagyjelentésű szavakat így alacsonyít meg, mi marad a' költőnek az érzemény 's szenvedelem' magasb gradusainak kinyomására? Innen, hogy a' franczia poesisnek nyelve aluszékony és szűk, 's csaknem egyedül azon szabadság által, ha a' genitiv a' regens elibe tétetik, különbözik a' prósától.

Az olasz és spanyol mély érzésöknél fogva megtartották nyelvük' energiáját. Az olasz poetai dictio' szépsége nagy részint a' szabad szóhelyeztetésen függ. A' spanyolnak ezen szabadsága nincs, de nyelvének energiája még is követhetetlen a' francziának; a' portugál szabadabb a' szóhelyeztetésben.

A' grammatikai energiát a' mi illeti, mivel ezen nyelveken sok az articulus, conjunctio stbb, magában¹ kijő, mint legyenek a' deákhoz képest. A' nemzeti energiában hátrább van a' francz.

A' germániai nyelveket a' mi nézi: a' lexikálisban. – A' germaniai nyelvek (az angolt, mint a' melly a' római és angolsax nyelvevel elegyült, ide nem értve,) már az által bizonyos saját energiát

¹ MMI: magaban [sh. emend.]

nyernek, hogy minden abstractiók' 's szellemi fogalmak' kifejezését saját gyökérszavaikból képezik.

Grammatikai energiában minden európaít felülmúl az angol. Grammatikai alkotványa együgyü, csaknem semmi declinatioja, 5 egy articulusa két indeclinabilis monosyllabákból, csaknem mindenütt egy genus, csak egy conjugatioja, 's ez is csak a' segédverbokban változó, csak egy különbséget csinál a' genusra nézve, t. i. az élők és élet nélkül valók, azaz, a' személy és dolog közt. Articulusát gyakran elhagyhatja, hol a' német azt nem teheti, teheti 10 ellenben a' dán és svéd. – Az energiára hasznos, ha vagy szabad a' szóhelyeztetés, vagy legalább az, az ideák' sora szerint van elrendelve. Itt az angol, dán és svéd, kik a' természetes szórakásban a' francziához hasonlítanak, előtte állanak a' németnek, 's a' holland, ki ehhez csatolja magát, még is némellykor természetesben rakhatja szavait. Azonban ezen természetlen szórakás a' németeknél 15 nem egyszersmind változhatatlan is, 's ezen pontban a' német az energiára, mások felett sokat nyér.

A' tót eredetű nyelvek' energiáját a' mi illeti, a' lexikalisról nem sok mondani való lesz; a' grammatikait¹ a' mi nézi, a' lengyel és 20 orosz nyelvekben a' declinatio és conjugatio megeshetik articulussal és személy nélkül a' végsyllabák miatt, 's e' szerint a' deákkal itt egy rendben állanak. Ide tartozik a' participialis fordulatokban való bővségök is, és az, hogy szavaikat², kivált a' lengyel, csaknem olly szabadon hányhatják el mint a' deák. Ezeket mondhatni a' lithvani- 25 airól is, noha úgy látszik, hogy ez a' szórakásban inkább megköte van.

A' nemzeti energiáról sokat nem mondhatni. Úgy látszik a' lengyel és orosz inkább a' galliai, mint germaniaihoz hasonló.

¹ MM1: grammatikáit [sh. emend.]

² MM1: szavaikat [sh. emend.]

Harmadik Szakasz – Az érthetőség.

A' görög és deák. Lexikális meghatározottságára nézve a' görög itt elől áll. A' görög metaphysikusnak sorait a' philosophiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani, melly mindig
5 valamely határozatlant hoz magával. Ellenben a' hol practica vagy popularphilosophiai a' tárgy, ott a' deák is kifejezheti gondolatait a' legnagyobb érthetőséggel. Lexikális meghatározottságára tartozik ezen nyelveknek az is, hogy bizonyos sok jelentés, vagyis széles értelmű szavaik vagynak, mellyeket az újabbak csak körülírással
10 tehetnek ki. Így, λογος, πραξις, ενεργεια, αρητη, így – ratio, consilium, salus, virtus.

A' mi a' grammatikai alkotványnak tisztaságát illeti, itt az elsőség a' görögé. Articulusa, duálisa, aoristusa, több futurumai, mediumja, conjunctiói miatt.

15 Hogy a' görög az aorist, mediumot, futurumokat gyakran öszvekeveri, jele hogy ezek eredetileg nem a' nyelvből, hanem a' különböző dialektusokból származnak.

A' római eredetű nyelvek közt a' francziának nagy hajlandósága van a' kétértelműségre, a' melly gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok franczia szavaknak nincsen elegendő lexikális meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, melly
20 teszen: *Empfindung*, *Meinung*, 's *Grundsatzot*. Illyenek vagynak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de még is nem annyival mint a' francziánál. Ennek oka az lehet, mivel a' deák nyelvben sok
25 essentialis szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a' régieknek adtak több jelentéseket; 's innen van d'Alembertnek panasza, hogy ő a' maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez még sem tetszik az olvasásközben olly nagyon, mint
30 gondolhatnánk.

A' mi a' grammatikai tisztaságát ezen nyelveknek illeti, itt mind egyformák. Deák anyjok felett bírnak két imparfittal, mellyeknek egyikét aoristus gyanánt használják. Articulusok, declinatiojok,

conjugatiójok¹, segédverbumaik egyformák, 's csak abban különböznek mivel az olasz és spanyol az articulus sokszor elhagyhatja, melly szabadság a' francziában, kevés eseteket kivevén, nincsen. Így elhagyhatja a' két elsőbb az „io, egli, el” személyes pronomeneket is, mit a' franczia nem tehet. A' portugál, mint a' spanyol, 's ezen utolsó számtalanszor dativval construálja a' verbumot, hol minden más nyelvekben accusativval construáltatik.

5 A' mi a' szórakást illeti, mindezen nyelvekben a' szavak, a' beszéd' szokott folyamában, a' legtermészetesb ideák' associatiója szerint rendeltetnek. A' franczia itt is szorosán meg van kötve; a' többiek, kivált az olasz szabadabbak, bár deák anyjokat itt el nem érik. Azonban ezen megkötötése a' francziának az érthető előadásra² nagyon használ , 's ott hol ezen pontra jön a' dolog, a' franczia nyelv minden másoknak előtte áll.

15 A' mi illeti a' germaniai nyelveket. Ezek a' lexikális meghatározottságra nézve már abban is nyertek a' deák eredetűek felett, mivel a' deáktól megválasztatván, szavakat eredeti gyökereikből kellett formálniok, 's így mint új conceptekkel, úgy új szavakkal és szóösszetételekkel gazdagodtak. Ide jön, hogy a' germaniai
20 nemzetek inkább gondolkozók mint érezők, 's bizonyos philosophi érzékkel bírnak. Ide 'az is, mert a' szavaknak, kivált az angol és német, nagy bővségében vagynak, 's az író tetszése szerint választhat határozottabb vagy határozatlanabb értelműeket. A' német itt talán az angol felett is több míveltethetőséggel bír, mellynél fogva
25 az írók a' szótag' csekély hajlása által tiszta vagy egy egész új conceptust fejezhetnek ki. A' dan mindjárt a' német után áll, 's a' holland, míg csak popularstylban kell írni, sem az angol sem a' németnek nem enged; de hol az előterjesztés philosophiailag mély, vagy psychologiailag finom határozatlannak és ingadozónak kell lennie.

30 A' grammatikai finomságban' az angol, grammatikai alkotványának együgyűsége mellett is, felüláll. Két indeclinabilis articulusai: a (ein) és the of, (der das) közül az utolsó egsyzersmind a'

¹ MMI: conjrgatiójok [sh. emend.]

² MMI: elődásra [sh. emend.]

casust jelenti; 's így végsyllaba, 's sokszor articulus nélkül a' leg-
érthetőbb jelentés jön ki.

The proper study of mankind is man.

- 5 a' német ellenben kettőt kénytelen tenni: *der Mensch ward für die Gesellschaft gemacht*; és még is az angol olly érthető és világos mint a' német. A' német csaknem minden substantivuma mellett articulusal, nemcsak lepcsessé teszi periodjait, hanem articulusa elveszti azon *jelentőséget*, mellyel az p. o. a' görögben bír. – A'
- 10 conjugatióban az angol a' német felett bír két futurummal. – Apró conjunctiói a' németnek nagy számmal vagynak, az angol ezek helyett interjectiókat bír, mellyek homályosan bizonyos ítéleteket jelentenek mint *psaw, fugh*: de ezek is a' felsőbb nemű beszédben csak igen ritkán használatnak. A' dan és svéd az articulus' dolgá-
- 15 ban az angol mellett állanak, 's itt a' német mindenikőjöknel hátrább van. A' dan és svéd a' határozatlan articulusat hátravethetik, mint szövegzetet, p. o. *en konge, kongen* stbb. Egyébként az articulusra nézve a' dan és svéd, az angolt nem érik, de a' németet haladják abban, hogy az articulusat gyakran elhagyhatják. Az angolhoz
- 20 abban is hasonlítanak, hogy a' genitivot, még adjectivval együtt is, a' regens elibe tehetik, mellyet a' német csak ritkán, de akkor sem tehet szokatlanság nélkül. Így p. o. *grave Quintilians bookot* rendre fordíthatják, 's ez által az articulusat sokszor elhagyhatják. – A' holland a' némethez közelít articulusára nézve, de még is annál
- 25 többször elhagyhatja. Egyébiránt ezen nyelveknek grammatikai alkotványok egyforma. – Tehetné a' német, hogy a' görög optativust is kövesse segédverbmainak: *können, sollen, dürfen, mögen* használása által, 's ezeknek behozását Jenisch a' classicus íróknak ajánlja.
- 30 A' szórakásra nézve. Mennél kevesebb hajlásai vagynak a' végsyllabáknak valamely nyelvben, annál szorosbban meg kell határozva lenni a' szórakásnak, 's ez történ az angollal. Mert nem lévén, ugy szólván, semmi declinatioja és conjugatioja, mint
- 35 tehetné magát érthetővé, ha szavait nem a' legtermészetesbben rakná egymás után, 's ezen természetes szórakás által sokkal

többet nyer a' nyelv' érthetősége, mint minden articulus által. 'S
 ezen pontban az angol, dán, svéd és holland egyformán felülmul-
 ják a' németet. A' német természetlen szórakás egyik oka azon
 zavartság[nak] és hosszaságnak, mellyel az idegenek a' német író-
 5 kat vádolják, és annak, hogy a' német társalkodásban olly kevés
 jólbeszélők 's még kevesebb szépenbeszélők vagynak. Ugy látszik,
 hogy a' német írók ezen rossz syntaxisra az által hajtattak, mivel
 némely declinatióikban a' casusok határozott végzetekkel bírnak,
 's különösen, hogy az articulus *genus*, *casus* és *numerus* szerint
 10 változik. Azonban ezen különös constructio, nagy részint a' XVII.
 száz' pedant íróinak köszöni létét, kik írásaikban a' deák kötet-
 lenséget akarták kifejezni. Az Ulphilásban, a' minnesängereknél,
 's a' reformatio' epochájában a' német constructio természetesb,
 bár a' IX–XIV. száz[ad]i documentumokban is, különösen a' tör-
 15 vényes stylussal írtakban, valamint a' deákból tett fordításokban
 is, azon deák után lett formáltatásnak kitetsző nyomai vagynak.
 Ennélfogva a' német egészen antipodja a' természetes folyamban
 construáló francziának. A' természetlen szórakás, a' szüntelen elől
 's utól ragadó articulus, a' participiumnak 's participiumi fordul-
 20 latoknak szüke (kivált, hogy a' substantiv után álló participium
 indeclinabile) a' hosszú segédzavak, 's ezen segédeknek a' főigé-
 től gyakori elszakadása, nagy akadályára vagynak az érthetőség-
 nek, rövidségnek, 's könnyűségnek; 's az hogy a' német a' görög
 és deák' kötetlenségét némellykor követheti, ezen nevezett hibák-
 25 kal öszvekötvé, hasonló rossz effectumokat producál. Ide tartozik
 az is, mivel a' német foemininumoknak dativjok nincsen, melly
 több kétértelműséget szerez, mint francziában az accusativ' nem-
 léte. Ide az is, a' mi már felebb is mondatott, hogy a' participium
 praesens activi nincsen olly szokásban mint a' több europai új nyelv-
 30 vekben. – A' nyelv nem kevésbé munkál az elmére, mint az elme
 a' nyelvre, 's ezen zavartságából 's hosszaságából a' nyelvnek jön
 a' régibb német írók' zavartsága, hosszasága 's üressége is, 's hogy
 ezen hibákba a' német rossz írók gyakrabban 's többen esnek mint
 más nyelvbéli írók; 's innen jön a' „literaturbriefe” szerzőjének
 35 megjegyzése is, hogy az írkálás' dolgában a' német középszer és

roszaság kevésbé szenvedhető mint az angol, francz vagy olasz. 'S ez az oka annak is, hogy a' németben nehezebb classikus írónak lenni mint más nyelvben, és hogy ben[n]e az idegen nehezebben naturalizálhatja magát, valamint' a' francziában legkönnyebben.

5

Negyedik szakasz. – A' jólhángzásról.

A' magán- és mássalhangzók' szerencsés vegyülése teszi a' jólhángzásnak elementumát. Nagyon sok vocal lágyacskássá, nagyon sok consonans durvává teszi a' nyelvet. Telyes hángzást (Vollklang) csak szavainak soktagusága, 's ezen szavak' minden
10 syllabáinak érthető kimondása által nyer. A' melly nyelvben tehát a' syllabák mintegy elnyeletnek 's sok egyszyllabáju szók vagynak, annak teljes hángzása nincsen. Egyes keményhangu betűk vagy syllabák nem teszik a' nyelvet durvának, mert sok ideák' kijelentésére az ilyenek is szükségesek, a' nyelvnek jólhángzását az egész
15 behatásból lehet kivenni.

A' görögben a' szók rendkívüli könnyűséggel formáltatnak az ajkon, minden hang tiszta és világos zengésében, megtört syllabák 's félig kimondott vocalok nincsenek, az olvasó sehol sem sziszeg, rekeg, orrol (mint Klopstock a' francziáról mondá), vagy
20 akadoz, 's sehol sem kell a' beszéd' organumit ez vagy amaz erőszakos hajlásra kénytetnie, mint nagy részint az újabb nyelveknél. – A' declinatiók és conjugatiók' végzeteikben nagy része fekszik a' görög jólhángzásnak, a' declinatiói η , α , $\alpha\nu$, ou , ov , ov , ov , ois , aic 's conjugatiói ei , eic , ov , α , $\alpha\varsigma$, $\mu\epsilon\nu$, $\mu\alpha\iota$, $\sigma\alpha\iota$, $\tau\alpha\iota$, végzetek mind
25 lágyak vagy vocalban, vagy könnyű kimondásu consonansban menvén ki. – A' görög nyelv eredetében durvának látszik, mutatják az ilyen gyökerek: $\chi\theta\omega\nu$, $\beta\omicron\alpha\omega$, $\lambda\nu\gamma\zeta$, $\sigma\tau\rho\alpha\gamma\zeta$, $\sigma\kappa\lambda\eta\rho\varsigma$, $\sigma\kappa\lambda\eta\phi\eta\omicron\varsigma$, $\omicron\rho\theta\omicron\kappa\rho\alpha\iota\rho\alpha\omega\nu$, stbb, valamint a' gyakori ϕ , χ , ζ , kemény consonansok, de a' nyelv mesterséggel is jóhánguvá tétetett. Így p. o. a' sok
30 consonansu syllabák' közepére vagy végére vocal tétetett, a' kellemetlenül öszvetolult vocalok egybevonattak, valamint a' consonansok is ($\tau\epsilon\tau\upsilon\mu\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$), a' kettős consonansoknak csak simplexeik

kettőztettek (κεχρικα) a' kemény $\theta\zeta^1$, $\tau\zeta$, $\theta\zeta$, $\zeta\zeta$, szorgalommal elkerültettek, 's a' τ és θ a' gyökér' ellenére is kihagyattak, a' liquidák az σ , az ν más consonansok előtt gyakorta hasonlóan kivettettek, stbb; – 's így mind gyöngéd lett a' nyelv, mind pedig a' durvább

5 tárgyak festésére elég keménységgel bírt.
A' deák nem olyan vidám, tiszta, egészen felvehető zengéssel bír, de hangja teljes és méltóságos. Gyökérszavai nem olly durvák mint a' görögnél, e' szerint bár nem míveltetett úgy, mint az, még is lágy 's hangos; a' melly lágyság a' lágy grammatikai végzeteken
10 is fundálódik. Cicero és Ouintilián panaszolkodtak nyelvök' nem szép hangzásáról, de az csak a' görög hangzásra nézve lehet igaz, 's ha a' deákban kellemetlen hangok vagynak p. o. *qui, quae*, stbb, van a' görögben is, nevezetesen sok κ de a' jól vagy rossz hangzás nem egyes szavakban 's syllabákban, hanem sok szavak' sorában
15 található. A' jólhangzást a' görög és deák segíthették a' szabad szórakás által is. A' jólhangzásra tartozik a' positio is. A' régi nyelvek a' rím' nem ismerése miatt poesisökben bizonyos sajátsággal bírtak.

A' deák származásu nyelvek ellentmondhatatlanul jobb hangzásuak, mint a' germaniaiak, 's ezt anyjoknak köszönik, mellyekhez,
20 minden elfajulások mellett, sokat hasonlítanak.

Az olaszban a' szó' eleje 's közepe, kivált a' deák eredetű szókban, teljes hangu, de a' sok i, o, u, ezen teljes hangzást gyöngítik. Az olasz nyelv nem csak lágy, hanem méltóságos is. A' spanyol
25 leginkább közelít a' római martialis hanghoz, de lágy is lehet. A' martialis hangban a' portugal hasonlítja a' spanyolt, de a' sok egyre toluló vocálok (*passarao, sublimarao*) kedvetlenek. Minden deák eredetű nyelvben vannak a' deákban nem találtató consonansok: eh, ccio, – cho (spany[ol]: csó) stbb, mellyek barbarus eredetűek.

30 A' deák eredetűek közt a' spanyol legteljesebb hangzásu, 's egyszersmind legszelidebb 's legjobb hangu; – a' teljes hangzásban követi a' portugal, de ez az olasz szelid hangzásnál hátrább áll, valamint ez a' spanyolnál. – A' franczia a' sok ois, eux, aux, miatt,

¹ Jenisch 1796: $\delta\zeta$

's mivel syllabái sokszor mintegy el vagynak harapva, nem olly méltóságos; de lágysága van, bár nem mint a' többi testvéreknek.

A' germaniai nyelvek közt az angol rokon lévén a' francziával, attól a' syllabák' elharapását is megtanulta, 's a' sok monosyllabonok miatt, 's mivel nasalis pronounciatiója sincs (melly a' francziának még néminemü teljes hangzást ad), és sok a' durva th, wh stbb. semmi zengéssel és teljes hangzással nem bír, hanem csak néminemü lágysággal.

A' németben is sok a' gothus eredetre mutató monosyllabon, de vannak sok syllabáju szavai is, és a' teljes hangzásra benne semmi sem hibázik a' vocalok' és consonansok' harmoniával lett öszvetétén kívül, de a' mely mocsok ezen nyelvet jobbíthatatlanul durvává tevé. A' gyökérszavak gothusok, és felette kemény kimondásuak, 's¹ a' bennök levő sok consonans nem hagyatik el a' kimondásban, mint az angol, dan, svéd, holland és még a' plattdeutsch nyelvben is szokásba vették, ennélfogva a' német nyelv mindezeknél durvább. Ide tartozik a' sok n, ide a' declinatioi és conjugatioi sok consonansos végzetek stbb, 's ezen iszonyu durvaságot az articululus 's a' conjunctiók lágýítják valamennyire.

A' rímetlen versek segítik a' nyelv' classicitását. A' germaniai szavakban az accent mindig a' gyökérsyllabán nyugszik, mint: *Gelegenheit*, *Unausstligbar* stb. 's ez így van nem csak a' dan, svéd, hollandusnál, hanem a' tóteredetü nyelvekben is. Ez teszi a' német prosodiának talpkövé, hogy t. i. a' rímetlen versekben nem a' quantitas, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe, 's így a' positióval nem gondolnak, mely az energiának ugyan igen, de a' poetai dictio' jólhangzásának nem használ. Jenisch azt hiszi, hogy a' német nyelv nem minden görög mértékre alkalmazatos.

A' több germaniai nyelvek a' jólhangzásra nézve így rendeltetnek: dan, svéd, angol, holland, német.

A' lengyel, orosz, és lithvaniai mindenik, de kivált az utolsó felülmulja és igen sokban a' németnek zengését, vagyis inkább morgását (lásd az Orpheust), melyet Jenisch hinni nem akar.

¹ MMI: 's 's [sh. emend.]

A' nyelvnek minden tökélet épségei változók:

Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore.

5 A' jólhangzás minden tökéletességei közt a' nyelvnek, annak elementumaiba leginkább beszöve van, és még is a' görög durva gyökerekből szép nyelv lett. Nem tehetik e ezt mások is?

A' nyelv' bővsége nevededik új conceptek, találmányok, merész geniek' írásai 's fontos politikai változások által. A' francia revolutio sok új expressiókat származtatott, de a' mellyek közt még 10 is kevés philosophi és psychologiai jelentésűek, hanem többnyire technologiaiak voltanak. De ha a' nyelv a' műveltetésnek bizonyos saját grádusával bír, mint a' germaniai 's tót nyelvek, úgy a' bővülés végzetlen.

15 A' nyelv energiáját nevelik a' nagy írók' merész constructióik, valamint a' poesis és prosa' energiával járó nemeinek művelése.

A' német nyelv nem elég érthetőséggel bír: de nem tehetnek e erről a' nemzet nagy írói?

20 De teremthetnek e ezen nagy írók participiumokat. Regulazhatják-e az articulussal való élest? megmenthetik-e a' nyelvet terhelő segédszavaitól? Ez nem hihető.

De az élő nyelvek' egyes részeinek változásokat még sem lehet azon okból kétségbe hozni, *mivel a' nyelv classicus írók által örökre fixáltatik.*

25 Minden művelt nemzetnél csak egy epochája volt a' classica literaturának. De ezen mindig előmenő, szakadatlan 's közterjedésű cultura mellett, lehet, kell, 's fog is minden művelt nemzet még több epochákat érni literaturájában.

7.

[AZ IDEGEN PHRASESEKKEL VALÓ ÉLÉSRŐL]

[Az idegen Phrasesekkel való élésről]

Mind azon Idegenségek[et] és Szokatlanságokat¹, mellyekkel Iróink vádoltathatnak, talán így lehetne² öszvevonni³.

- 1., Idegen Phrasesek,
- 5 2., Infitívussal élés,⁴
- 3., A' Való elhagyása[.],
- 4., A' Postpositiók közönséges értelm[ne]k változtatása,
5. [,] Az Inversio,⁵
- 6., A' Verbumoknak új flexiókkal, (p[.] o. Casusok' flexiójival)
- 10 öszvetéte.

Először azt kérdem, ha ezen Artikulosok olyanok-é mellyekkel csak mostani Újítók élnek, és hogy nem lehet-é reájok példákat lenni régibb, és sok Iróinkban⁶ is? Keressünk.

- 1., Idegen Phrasesek. Molnár Albert' Zsoltáiraiban. (Debreczen 15 1808) Lap. 305.⁷ Adj győzedelmet vennünk – 306. Hova lőn O Halál a' fulánk, mellyet fensz már rég olta ránk – 331. Add vissza szeretnünk. – 342. Vigasságra kellemetes – stbb. – Illyés András Püspök (N[agy]Szomb[at]. 1705)⁸ A' Czímlap. Deák nyelvvel megajándékozott – 266. elsoe volt megszenteltett a'

¹ K: Szokatlanságok [végén, felé beszúrva]: at

² K: így <--> lehetne

³ K: [A fólión az első bekezdés előtt öt, vastagon, olvashatatlanul áthúzott sor található Kölcsey kézírásával:] Mondjátok <--> <--> szabadabb szokatlan <--> szabttá <--> szófor <--> kodás gondolkodjanak <-->?

⁴ K: Infitívussal élés [vele egy sorban két *ceruzás* jegyzés a jobb oldali margón]: – 385 + és Hogy

⁵ **SZÉLJEGYZET.** K: [Ezzel egy sorban *Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: Nro 4, és 5. egy sorban [A példák felsorolásánál Kölcsey a 4. és a 6. pontot vonta össze.]

⁶ K: [Ezzel egy sorban *ceruzás* jegyzés a jobb oldali margón]: *

⁷ **SZÉLJEGYZET.** K: [Ezzel egy sorban *Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: Soltár. LXIX. v. 9. Várván ha találatnék e' nagy kínban a' ki –

⁸ K: [Ezzel egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a jobb oldali margón]: 1705. Illyés. [kétszer aláhúzva]

- Keresztyének között – 316. Irgalmason kemény és keményen szelíd volt – 327. Nem neheztelte volna azt neki adni¹ – 343[.] Elszándékozá hogy vitéz ember legyen – 422. Visellyünk gondot, hogy vegye fel magára azt a’ dolgot – II Köt[et]. Lap. 8. búval és bánattal
- 5 éltek, mivel annyi ideig egymással lakván, nem léssen vala gyermekek. – L[ap]. 5. Dalmaticával élnének és Manipulussal a’ balkezeken – 47. Rómában pedig úgy látszott néki, hogy sok alkalmatosságok volnának a’ gyönyörűségekre, mellyek igen veszedelmesek az ifjak mint ő is volt – stbb – 262. Én félek a’ Kristus ne mondja
- 10 nékem hogy elvettem etc. – 278. És meg kérdé tőle ha tudná-é melylyik stbb –
- Faludi Ferencz.² Nemes Ember 1787 – 3. Fényes legyecskék: Sz[ent]. János bogarai. Az embereket veszem csudára³, nem is érem-fel eszemmel, mitől viseltessenek⁴ a’ setétes koborlásra, hanem ha
- 15 olly igen tartja kedvek, hogy az utszák szegeletiben ütközzenek, és haragos ökleléssel neki menvén az oszlopoknak, próbával tudhassák kinek legyen erősebb a’ feje – 5. Pedig, hogy tudom, felén túl van vagyunk a veszedelemnek⁵ mikor előre megsajdítjuk. – 8. Távol jársz a’ valótól – 16. Hogy éltem nem szégyenlem, ’s nincs
- 20 fájdalommal hogy meg halok –
- Költeményiben⁶ (Revaitól. 1786)⁷ 31. Ne a’ Kosár vigyd veled (nimm’s mit dir) – 39. Mert két lép vesszőtske közt ragadott. 44. Félnek ne tan praeceptorok meg szegdelje bőröket – 45. Azon senki ne építsen, hogy engem lát vigadni – 48. Magos hegyek, szelíd
- 25 erdők Pán Istennek Sátor! Hantos halmok, híves ernyők, Diánának

¹ SZÉLJEGYZET. K: [Ezzel egy sorban *Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: Illyés. II Köt. L. 227. Ne nehezteld Gergely, hogy néked kedveskedünk

² K: Faludi Ferencz [vele egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a bal oldali margón]: 1787. Faludi

³ K: veszem csudára [*ceruzával* aláhúzva]

⁴ K: mitől viseltessenek [*ceruzával* aláhúzva; a ceruzás aláhúzások mellett a bal oldali margón]: ×

⁵ K: a <f...> veszedelemnek

⁶ K: <...> Költeményiben

⁷ K: Költeményiben (Revaitól. 1786) [vele egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a bal oldali margón]: 1786. Faludi

- udvara – 49[.] A' Madarak – hím és nyöstény öszve ülnek, Enekelik
 álmokat – 51. Magán rakják tánczokat – 56. Több szívekkel elke-
 vertem, mutass reá tiéd¹ lész – stbb –
- 5 Zrini' Syrenája (Bécs 1651)² P[ars]. I. v[ers] 19. Nem-é viperákat
keblemben neveltem (nonne)? – 22. Ű nyavályájokra nem tészem
 szememet – 83.³ Demirhám az erős, mellynél erősb nem volt –
 P[ars]. II. 67. Nem-é én te tueled chináltattam foeldbuel – P[ars].
 III. 34. Inkább hozzá segétz szeressen engemet – 52. Ezek mutat-
 ták magokat – 95. A' nélkül nem szuekoes tárházam – P[ars]. IV.
- 10 18. Két húszan voltanak. 27. Két hatvan – P[ars]. V. 37. Ama sűrű
 fenyős erdő közben akad. P[ars]. VI. 30. Ha akarod adok neked ezer
 példát – 37. Itt hallgata Halúl és esék Sibolygás – 86. De gyorsan
 utána fut Vid a' kegyetlen – 94 P[ars]. VII. Demirhám haraggal
's duehoesseggel nagyob – 96. Benavir Serege legelsoe futamék –
- 15 P[ars] VIII. 29. Ő ül vala első nagy Kajmakán mellett stbb – ⁴

2., Infinitivusra példák. Zrini. a' Praef[atio].⁵

- Ennekem is 100. esztendővel azután történt írnom Szigeti vesze-
 delmet. – Orph[eus]. 'keservében. Nem joettem chudálni 's eroedet
 próbálni mint az Jupiter fia – A' fészületre 11., Mi hasznod fereg-
 gel neked toervénykoezned Hatalmot mutatnod, és ránk fegyver-
 kezned – Syréna. XI. 6. Most lesz már mezejek az Én Irigyimnek,
- 20

¹ K: reá <t;đ> tiéd

² K: Zrini' Syrenája (Bécs 1651) [vele egy sorban más tintával, *más kézírás*
 jegyzése a bal oldali margón]: 1651. Zrinyi [kétszer aláhúzva]

³ K: – <6t> 83.

⁴ SZÉLJEGYZET. K: [*Kölcsy kézírásával* jegyzések a jobb oldali margón]:

XV. 39. Az keze fegyveres lángozó pallossal.

P[ars]. VII. 32. Ah szerencsétlen én el nem tudtam veszni.

P[ars]. X. 57. Eme Bandakovich kegyetlenb medvénél.

De nem csinál pompát Zrini **Törökök**[ne]k Utols[ó]. P[ars]. 62.

P[ars]. VIII. 24. Ihon van a' jól juett billikum pohára.

X. 69. Jol tudja halálát hogy az helyben légyen.

X. 102. Jajgatással kevert jár koeztoek a' veszél.

XI. 27. Meglátja ha tartom én uedvoességemet, stbb, etc.

⁵ K: Praef[atio]. [utána egy nagy] Z [kétszer aláhúzva – *más tintával, más*
kézírás jegyzése?]

- Engemet gyalázni most nyílik-meg nyelvek. – X. 45. Láttad-é le-duelni régen nevelt toelgyfát, – 75. Mert nem sokat beereszteni gondolnak – stbb.¹
- 5 Illyés Püspök. I R[ész]. Lap. 19.² Dicsekedik annyának mondani a' Szűz Mariát – 27[.] Ne félj elvenni Máriát a' te feleségedet –³ II[.] Rész Lap. 159. és felettebb szomjúhozza vala a' Keresztyének vérét kiönteni – 171. Ha ártottam nem ellenzek meghalni – 224. Eljövendő leszen ítélni eleveneket és holtakat*⁴ – III.⁵ Rész. 422. Mennyünk hozzá szollani – II[.] Kötet. Lap. 8. És olly szomjúhozó az emberek vérét kiontani – 9. Időt vára bosszút állani Maximus ellen – 53. Alkalmatosságot voenek ötet rágalmazni – 55. Az Isten hatalmas megadni – 56. Nagy tiszteletnek tartván, a' Sz[ent]. Jeronymus tanítványa lenni – 68. Sok idő kívántatnék előszámolni melly sok e[tc]. – 83. Igen bánta Sz[ent]. Miklós, hogy kinyilatkozott a' dolog, mellyet 15 ő titkon lenni kívánt – 86. bízatta az ő híveit az Isten tisztességéért szenvedni – 351. Mindenkor nagy gondot viselt távol lenni a' gonosz társaságtól – Inkább választottam elvetett lenni az Én Istenem' házában, hogy sem a' bűnösök hajlékában lakni. stb. stbb. – Faludi Ferencz.⁶ Nemes Ember. Lap. 2. Szép dolognak tartja a' 20 délig való heverést, és paraszt közönséges erkölcsnek úgy élni mint a' többi – Költeményib[en]. Lap. 90. Mit késtetjük szívemet?

¹ SZÉLJEGYZET. K: [*Kölcsey kézírásával* jegyzések a jobb oldali margón]: Zrini a' hogy sokszor elhagyja Infinit[ivus] nélkül – így XI. 27. hogy szenvedjem meg fojchon engemet – IX. 82. Nem illik te hozzád sírj mint egy idétlen

² K: [Az Illyés Püspök kezdetű sor végén egy nagy] K [kétszer aláhúzva – *más tintával, más kézírás jegyzése?*]

³ SZÉLJEGYZET. K: [*Kölcsey kézírásával* jegyzések a jobb oldali margón]: Illyés II[.] Köt[et]. L[ap]. 106. Parancsolá nekik, mondanák-meg. stbb.

⁴ SZÉLJEGYZET. K: [Ezzel egy sorban *Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: *Nem így mondjak-é ezt még most az Iskolákban a' <---> Crédo' elmondásakor?

⁵ K: – <---> III.

⁶ SZÉLJEGYZET. K: [*Kölcsey kézírásával* jegyzések a bal oldali margón]: Faludi. Udvari Ember (1771) Lap. 87. Bizonyos személyekre nézve nem alku az igyenes igazságot tisztán pusztán mondani, him, szin 's több e' féle etc.

siessünk ötet követni – stbb. – Molnár Albert. Lap. 235. Hogy hiessük¹ Kristust Egy² idvességnek lenni.

3. Példák a' Való' Elhagyására: Molnár' Zsolt[áiraiban]. Lap. 326. Nem kérünk tőled szollást sok nyelveken (sok nyelveken v[al]ó szollást) – 460. Kiben soha sincs megváltozás Vagy ígérethől elhanyagolás – – A' Syrénában P[ars]. VI. 30[.] Leg inkább Magyarhoz gonosz akarattját –

Illyés II[.] K[ötet]. L[ap]. 258. Kinek kinek igazát megadásiban. Faludi N[eme]s Ember. L[ap]. 2. messze bujdosásomb[an].

- 10 <...>³ Peldák a' postpositiók' értelmeiknek elváltozásokra.⁴ Molnár Zsolt[áiraiban]. 353. Jó vagy Te minden teremtésidnek, De jó vagy Híveidnek (pro hez) – Zsolt. 126.⁵ v[ers]. 2. Mint az erős zúgó széllel Mind a' föld megszárad szélyel – Lap. 272. A' Nap és hold őt dicsérje minden csillagokkal öszve (pro együtt)⁺⁶ – Azon olálnak a' hamissak (Lap. 70. pro azután olálkodnak) – Lap. 172. Sőt nézelléd kedvedént (pro, kedved szerént) – Lap. 240. Rajtunk csúfságot üznek (pro belölünk) –
- Illyés Püspök. II Köt[et]. Lap. 93. Várákossal had hunnyam-el Szemeimet – 229. Süketségre vevé mind azokat a' kéréseket (süketen) – L[ap]. 265. Szépnek lenni ne bőcsüllye (becsülni valakit valamire) – 338. Siket lévén az ő jó sügallásinak –

¹ K: hiessünk [jav.]

² K: egy [jav.]

³ K: [feltehetően egy bekarikázott sorszám lett lesatírozva: a 4. és a 6. pont itt vonódik össze]

⁴ SZÉLJEGYZET. K: [A szó végén végén korrektúrajel, *Kölcsey kézírásával* jegyzések a jobb oldali margón]: És a' Verbumoknak új flexiókkal öszvetételére

⁵ SZÉLJEGYZET. K: [*Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: Zsoltár L. 79. **Örölnék** vesztemet –

⁶ K: [Ezzel egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a jobb oldali margón]: + Székely István 1558ban kijött *Hisztóriája* tele az illy élésmódokkal. Ez a' Könyv bírtokomban vagon. [Mindez pirossal erősen bekarikázva, kétszer aláhúva, alatta azonos tintával, *más kézírás* jegyzése]: *Helmeczi* jegyzé saját kezével [ez utóbbi szövegen barnás ceruzával, a pirosan karikázott részt is újrakarikázva, *más kézírás* jegyzése]: *Helmeczi*

- Zrini. Syren[a]. P[ars]. I. 61. olvasd hangal¹ (pro hangoson) – P[ars]. II. 34. Széles mellyel Elefantot hasomlittyá – P[ars]. III. 95.² Nem gyönyörködöm az te pénzednek – P[ars]. IV. 69. Hasomlit Ördögöt feketeségével, Bialt nagyságával ’s rettenetességgel – P[ars]. V. 6. Vagyon reménysége számtalan sok hadán – 24. Mi vitéz kezuenkoen van minden remenség – 63. Hívek lesznek néki ’s az országnak – 76. A’ Gyermekek attya szavát igen fülelé – P[ars]. X. 56. Ő szerechen toekkel-tett szégyent Nagy Pánnak, Enekével pedig szép Bibil madárnak –
- 10 Faludi. Nemes Ember. L[ap]. 41. Megudvarolni valakit – 55. Mind csak az erdőt lakni – Költem[ényei]. 41. L[ap]. Vagynak gondbann a’ pókotskák, Hálójokat sétálják – 50. Itt van Húga, személyében sétálja az utakat – 53. Bécsi aczél pantlikára, szépen függ a’ potrohán – 60. Kárhozzák dítsérik, ki nagy ember lehet! – 61.
- 15 Mind a’ két szemén vak –

5. Peldák az Inversióra – Molnár Zsolt[áraiban]. Lap. 312. Fel-tamadott mert ő igazán – 455. Élünk a’ testben többé nem mi – 461. Emeljétek-fel szíveteket, Földön kik vagytok, Emberek! – 466. Időt szolgáltatván illendőt – 109. Mordályság minden ő beszédek –
- 20 Zsolt[ár]. 102. v[ers]. 7. És a’ melly, már sokat késett, Jelen vagy az az óra –129[.] Zs[oltár]. v[ers]. 4. Mint a’ hitván fű olyak legyennek – Zs[oltár]. 130. v[ers]. 2. Ha Uram bűnünk szerint Minket büntetnél-meg – Zs[oltár]. 68. IX 3. A’ pártütöket rekeszti pusztá és parlag földre – stbb. stbb. –
- 25 Illyés Püspök. I[.] R[ész]. Lap. 48. Egy processio lón, nevezetesb mind azoknál mellyek voltak valaha a’ világon – 54. Egy Zsidó legistentelenb és vakmerőbb a’ toebbinél, a’ koporsóhoz közelgete – II[.] R[ész]. Lap. 220. Levelet írt tellyest csudálatos boelcsességgel – II[.] Köt[et]. 371.³ Miképen, O Ignati, ilyen módon mégy előttem

¹ K: olvasd <hang-> hangal

² SZÉLJEGYZET. K: [Kölcsey kézírásával jegyzés a jobb oldali margón]: P[ars]. IX. 1., Kis készuelettel indultam tengeren túl

³ K: <Látunk egy nevezetes Doctort e’ város->

a' Martyromságra – 376 – Egy levele mellyet irt a' Filippiaiakhoz, tellyest tudománnyal és mennyei bölcsességgel –

- II. K[ötet]. L[ap]. 371. Láttunk egy nevezetes Doctort e' varosban, mi barátunkat, bölcset a' Deáki tudományokban, szerelme-
5 test az oe jó erkoelchiért, értelmest, tiszteletest, és az emberek szemei előtt: jámbort és Istenféloet. – 247. Mivel a' papok közül, kik véle valának, sebesíte-meg egyet – Sz[ent]. Norbertus, egy jó előljárot rende-
le a' Premonstrati Szerzetnek, hogy viselné gongyát annak oe helyette, és igazgatná azt, mellyet ő plántált vala – III[.]
10 Köt[et]. L[ap]. 85. Némelly könyvecskéket szerzett, tellyeseket boelcseséggel –

- Gróf Zrini. Syr[ena]. P[ars]. I. 71. Cumillát a' szépet Szuliman leányát – 91. Mindenütt villámnak csak nyilak és szablyák – P[ars]. II. 8. Igy Túri cselekszik Toeroektoel bántodott – P[ars]. III. 22.
15 Mert lá hogy csak immár essoeben állanak – 31. Igy, kobza szavával, nyitá hangos torkát (igy nyitá) –

56.

- Ihon már vitézek (igy szol Toeroekoeknek)
Kit óhajtva vártunk, ezeknek ebeknek
Vérekben meg festhettyük vitéz kezuenket,
20 Ihon már az uedoe legyetek emberek

- P[ars]. V. 37. Támaszt zúgást nagyot, nem reked 's nem lankad – 38. Kívánja mindenik ellenség vérebe Hamar kezét foesthesse és az szuevébe – P[ars]. VI. 11. Híred mindenütt van, 's mint nap úgy tuendoeklik – 87. Kinek soha mását nem látta ég magas – P[ars].
25 VII. 7. Eskueszoem Mahometnek¹ kit tart ég magas – 27 – Sietnek szállásra ki ki eloszlan – 81. Nem néked, Kaur eb, való szép barjakta – P[ars]. XV., Nem csak kárt hoznak ránk toeroekoek Tatárok, De tűz, de vas, de minden Elementumok – stbb – Az Attilára

¹ K: [Ez a szó *ceruzával* aláhúzva; a jobb margón *más kézírás*, ceruzával egy X-jel, mögötte:] nek pro re

irtt Epigramm így kezdődik: Isten haragiának én szelleti voltam – stbb. – Az Epilogusban – De híremet nem csak keresem pennammal – –

Faludi Verseiben is ezer a' példa. L[ap]. 31.

- 5 Hogy híven vagy mind azt véltem – L[ap]. 30. Kivel sétaltam, a' kit imádtam, Nem földi kép – 45. Mert örömet, a' hol nintsen, néha lehet mutatni – 48. Jön a' hajnal, alig várja, Silvanusnak völgyeit Gyenge lábbal hogy megjárja – 51. A' Kit benne fel találnak, Tenyerekkkel meg szedik – A' Nádasdi Koporsó versében. A' mig engedte,
- 10 Ki számba vette, Embernek esetét, Halálát, életét, a' Nagy Isten. – És sok mások mellyeket minden észre veszen ha verseit olvassa. Minekelőtte tovább mennék, még Gyöngyösiből, kit olly sokan szeretnek, hozunk-fel holmi Szokatlanságokat – Illyenek p. o. a' Keményben. Margit ki közöttök ifjab tartatott – A' fellobbanásra néha olly hamarja – Ő ugyan tovább is örömet így lenne, Elébbi szavaként férjhez nem is menne: Illy sok jó szerencsét félre de ki tenne¹, Hogy azokból egyet választván elvenne – Akartalak régen édesem inteni – (Invers[io].) – Ide tartoznak a' palinodia² első sorai: A' mint szöke vize lefoly a' Dunának stbb. – és sok mások.
- 20 Bátrak vagyunk állítani, hogy nálunknál nem sokan ellenkeznek inkább azzal, a' mi Praeiudicium Auctoritatis névvel jegyeztetik, 's mind ezen idegenségek és szokatlanságok nem azért szedettek itt sorba, hogy állításainknak meghatározó okot adjanak. Azonban ki tagadhatja, hogy Zrini, Gyöngyösi, Illyés, Molnár és
- 25 Faludi classicus iróink közé tartoznak? 's ez gyanúságot nyújthat a' felől, hogy talán a' Szokatlanságok újabb kedvellőji, nem kárhoztatásra, leg alább nem hirtelen kárhoztatásra méltók. Az pedig egyenesen² következik, hogy a' Soloecismusok 's Szokatlanságok nem újak nálunk, és hogy Iróink szinte két század előtt³ érzették,

¹ SZÉLJEGYZET. K: [A szó után *Kölcsey kézírásával* jegyzés a bal oldali margón]: Hogy a' sok ideájával, ha a' *Collectiorum* szó singularisban van is, plural tetetik *öszve* regibb iróinkban ezer a' példa. L[ásd]. Molnárt, Zrinit, Illyést. –

² K: pedig <mind> egyenesen

³ K: század <olta érz> előtt

a' mit¹ [az újabb időkben Barcsay Bess[enyei]. Dayka 's mások
újolag kezdtek érzeni. Azonb[an] feledjük ezt, 's feledjük azt is, mit
e' rész[en] [régől tesznek]², 's igyekezzünk részre hajlás nélkül
5 kikapogatni, mi lehet az újítások ügyében nyelvünkre nézve helyes
vagy helytelen.

Lásd jegyzeteimet (zöld kötet) Így kezdődik: Ha a' római költő
így énekel etc. etc. Egészen leírni usque: Jegyzetek Garve Ueber
Sprachv[erbesserung]. Ne változtassd!]

¹ K: [A szöveg itt megszakad; a kézirat bal margóján az utolsó bekezdéssel egy
vonalban, más tintával, más kézírással (Szemere Pál?), korrektúrajellel kapcsolva
folytatódik a []-ben lévő résszel].

² K: a két szó nehezen olvasható

8.
A' SZÓKURITÁSRÓL

A' szókurtitásról.

Szenczi Molnár, ki, minden kétségen túl, egyike literatúránk' legtiszteltebb herosainak, midőn zsoltárait először nyomtattatá, azoknak praefatiojokban már akkor panaszolkodott, hogy a' magyar hexapedalis szavakat, mennyi fáradságban került a' rövid francziákhoz alkalmaztatni. Olly nyelv, melly csupa monosyllabumokból állana mint a' chinai, vagy legalább azokkal nagyon meg lenne terhelve, mint a' gotheredetűek, kétség kívül hijános, 's kivált a' jólhangzásra alkalmatlan fogna lenni. De, hogy a' rendkívül
10 hosszú szavak 's a' *mind hosszú* szavak is a' nyelvet nem kellemetessé teszik, sőt az expressiók' rövidségét 's energiájokat akadályozzák, ki fogja¹ ezt is tagadhatni? 'S ezen pontra nézve, nem valóságos haszon-e, ha lehet a' hosszú szavakat kurtítani. Ezen szót *elegantia*, így mondjuk közönségesen *csinosság*, a' szó eredetére
15 épen olyan mint ez: *igazságosság*, 's mennyivel jobb volna egy rövidebb? 's ime Gyöngyösinél a' Keményben így olvassuk:

Nem gondol ruhája rendetlenségével,
Minden kedves *csintól* elesett kedvével.

Millyen hosszú ez a' szó: *győzedelem*? 's Gyöngyösi helyette
20 széltire ezzel él: *győzelem*. Ismét egy hosszú szó: *örvendezteté*, 's Zrini ezt a' Syrenában így vonja öszve: *örvendíté*; e' helyett *panaszolkodni* írja *panaszzkodni*. Ezen szót Stille, így mondjuk közönségesen: *csendesség*, 's Kunic a' Sedecias' írója (sőt már azelőtt Párizzpapai) így apocopálta: *csend*. Így a' hosszító compositumokból *fenyőfa*, Zríni elvetette a' *fát*, írja *fenyő*; a' *könycsepp* helyett
25 már Szikszai Fabricius Balázs írja: *könyv*, 's más hasonlók.

Az ilyen kurtítások, kivált a' poétának, nagyon kedvezők, 's ezt csinálták más nemzetek is. A' német poétánál Klopstock óta a' *Veilchen*-ből *Veil* leve, az *Augenblick*-ből *Blick* 's ez még Lessing'
30 idejében nem volt közönséges szokásban. Voss az *aufgeklärter*

¹ MM1: fogia [sh. emend.]

helyett írja *geklärter* 's ha valaki az ő írásait olvassa,¹ ilyeneket nem kis számmal fog találni.

Voltak, kik a' görög nyelvnek minden szavait három betüből álló törzsökre vitték vissza, 's ha ez feszített okoskodás is, annyi még is igaz marad, hogy a' gyökérszavak rendszerint rövidnek szoktak lenni. Vagynak továbbá olyan végsyllabák, mellyek csalhatatlanul mutatják, hogy a' szó, mellyet berekesztenek, derivativum, 's az ilyen derivativumoknak törzsökjeik részszerint most is megvagnak a' nyelvben, résszerint már elavultak. Így p. o. a' magyarban: *veszedelmesség* kétségkívül innen jő *veszedelmes*, ez ismét innen *veszedelem*, ez ismét innen *vesz* (perit vagy periculum) mert ezen gyökér most is meg van a' nyelvben. Így: *kegyelmesség*, *kegyelmes*, *kegyelem*, *kegy* (Párizzpápai). – *Csendesség*, *csendes*, *csend* (Kunics). – *Csinosság*, *csínos*, *csín* (Gyöngyösi). – *Ábrázolás*, *ábrázol*, *ábráz* (Debrecz[eni]. Agendarius). – *Kellemetesség*, *kellemetes*, *kellemes*, *kellem*. – *Reménység*, *remény* 'stbb.

Látnivaló, hogy nálunk egyik leggazdagabb ága a' kurtításnak, nem annyira kurtítás, mint a' törzsökökre visszavitel, 's olyan törzsökökre, mellyek még nagy részint szokásban vagynak, 's nagy részint csak a' közbeszédből tűntek el, de könyveinkben fennmaradtak.

Hogy ez nyilvánabb legyen, vegyük rendbe az apokopálásokat.

a) A' substantívumokban.

1. Lovag, ló, – fúvatag, fúvat, fűv, – és így: üreg, ür, melly régen is szokásban volt.

2. Kerék, ker, azaz, kör (peripheria) – ágyék, ágy – lágyék, lágy – és így: tájék, táj, – árnyék, árny.

3. Királyság, király, – pogányság, pogán – és így: reménység, remény, – idvesség, idves, idv – (Heil) –

¹ MMI: [nincs vessző, sh. emend.]

4. Nyomás, nyom (nyomni pressen és Spur) – veszés, vesz (perit, és periculum ebben szél-vész) És így vágás, vágy (nach etwas verlangen, und das Verlangen.) Lopás, lop, (Faludiban sok helyt *furtum*) lakás, lak; harapás, harap. Zrini: *lángos harap*; villanás, villám.
- 5 Ruházat, ruház – czifrázat, czifráz – és így: abrázat, abráz (abrázol, és facies; mint *nyom, lak*) lásd a' debreczeni agendariust.
6. Gondolat, gond – Így: parancsolat, parancs (Hímfiben, a' regékben). –
- 10 7. Ülepedik, ülep, – állapotodik, állapot (állapot).
8. Nyomdok, nyom, – szemöldök, szemöld.

b.) Az adjectivumokban.

1. Romladékony, romladék; töredékony, töredék. – És így: nevendékony, nevendék – érzékeny, érzék (organum) – feledékony, feledék – és így: feledni; (lásd Párizzpápaít) magányos, magány.
- 15 2. Sáros, sár, – vizes, víz. – És így: csendes, csend – kényes, kény – kegyes, kegy – gyilkos,¹ gyilk – (Mordthat) üres, ür – piros, pir – ékes, ék (l[ásd]. Gvadányi' peleskei notáriusában is) – koros, kor – keserves, keserv – bájos, báj – édes, éd – nyájas, nyáj (blanditiae) – szoros, szor (obsol) – irgalmas, irgalom – híves, hív (Das Kühle) – sebes, (celer) seb – csínos, csín (Gyöngyösi) – idves, idv, – míves, mív (mű, minden régiekben) – tökéletes, tökélet (Vollkommenheit).
- 20 3. Utolsó, utol, – alsó, al, – felső, fel, – És így: belső, bel (Das Innere) – külső, kül (Das Aeussere)
4. Végetlen, vég – boldogtalan, boldog – És így: békétlen, békételen, béke (békesség, békés, béke) – szertelen, szer (modus) – alkalmatlan, alkalom (occasio).

¹ MM1: [nincs vessző, sh. emend.]

5¹. Igazságos, igazság, igaz (Recht) – Igy: valóságos, valóság, való (wahr) – nyilvánosság, nyilvánosság, nyilván (manifestus és nyilvános, nyilvánosan) – közönséges, közönség, közön (publicus).

6. Színű (szép színű), szín – kedvű (jó kedvű), kedv – keserű, 5 keserv, vagy keser (ebből: kesernyés) – Igy: sanyarú, sanyar, – fanyarú, fanyar – gyönyörű, gyönyör, – szomorú, szomor – (a' nevekben még most is fenn van) – dicső (dicsü), dics, – szörnyű, szörny (monstrum).

7. Atyai, atya, – világi, világ; – és így: évi (harmadévi) év 10 (annus) – havi, ha, hó, mensis. ([lásd]. Heltai' cisióját) –

8. Szerelmetes, szerelmet, szerelem. – Igy: kellemetes, kellemes, kellem. –

c.) A' verbumokban.

1. Csepeg, csép – lábog, láb – Igy: lobog, lob, (a' lángról).

15 2. Tanácskozik, tanács – törvénykezik, törvény. – Igy: ellenkezik, ellen (gegen, wider, és Gegentheil.)

3. Hitvankodik, hitván – gyermekeskedik, gyermekes – bátorodik, bátor – Igy: orozkodik, oroz, – gyönyörködik, gyönyör.

4. Kesergetem, keserű – sanyargatom, sanyaru – szomorgatom, 20 szomorú – És így: nyomorgatom, nyomorú (vesd össze 6 szám b alatt).

5. Esteledik, este – világosodik, világos – (hajnalodik (hajnalik), hajnal – És így: alkonyodik, alkony.

6. Csepegtet, csepeg, csep – lobogtat, lobog, lob (vagy lobb) – 25 perczegtet, perczeg, percz. – És így: kecsegtet, kecseg, kecs (Reiz, a' szépség' jelentésében).

7. Marakodik, mar – legénykedik, legény – szeleskedik, szeles. – És így: reménykedik, remény – dicsekedik, dics.

¹ MMI: 6. [sh. emend.]

8. Hizlalgat, hizlal – számlálgat, számlál – számolgat, számol –
És így: ápolgat, ápol.

9. Fejérlik, fejér – így: villámlik, villám.

d.) Az adverbiumokban.

5 1. Jól, jó, – és így: utol, utó (utóink, posteritas) – elől, elő (mint előbeszéd).

2. Régen, rég – után, út – épen, ép. – És így: honnan, hon (Molnár' zsoltárjaiban, és ezekben: itthon, otthon).

10 3. Okosan, okos, – elmésen,¹ elmés. – És így: gyakran, gyakor (adject).

4. Helylyel helylyel, hely – dérrrel durral, dér, dur – És így: sebbel, lobbal, seb (celeritas), lob (a' lángról) – reggel vagy regvel, reg – éjjel, éj.

15 5. Haszontalan, haszon – végtelen, vég – szünetlen, szüntelen, szünet – És így: kénytelen, kény.

6. Önnként, önn – másként, más – És így: apródonként, apródon, apród (régí szó, a' debr[eceni]. ms. énekekben sok helyett pro: *fegyvernek*). –

20 Könnýű általlátni, hogy ezen a' módon nem csak kurtulnak a' szavak, de egyszersmind bővül is a' nyelv a' régi szavak' visszahozása által. Mert e' szavakat *csend*, *kény* stbb. soha sem kell úgy nézni, mint² apokopáltakat, hanem mindig mint gyökereket. Mert tudják azok, kik a' philológiának titkaiba fel vagynak avatva, hogy a' magyar nyelv inkább componált, mint derivált szavakkal
25 bővölködik, 's ez a' tulajdonság nem kis hasznára van a' nyelvnek abban, hogy sokszor egy syllaba által a' szónak különös értelem adassék, melyet csupán flexióval elérni nem lehetne. Így: *szemők*, azaz, nagy szemü, 's több ilyenek.

¹ MM1: [nincs vessző, sh. emend.]

² MM1: **min**: mint [sh. emend.]

E' szerint az apokopálás legtöbb esetekben, mint megmutattuk, csak a' rövidebb törzsökökre való visszavitel. Sokszor pedig, a' compositumoknak egymástól elszakasztása teszi az apokopálást. Így ezekben: könnyesepp, könny, – fenyőfa, fenyő, szempillantás
5 – pillantás – ámbátor, ámbár – bátor, bár. – Immár, már, – immajd, majd – tehát, hát,¹ 's többek, melyek a' közönséges beszédben is előfordulnak. – Hasonlóul elfordulnak az adverbiumoknak ilyen kurtításai:

Szintén, szintén úgy – szint, szintügy –
10 Miképen – mikép
Mikoron, akkora, – mikor, akkor –
Továbbat, továbbá – tovább.

Sok szavainkat a' köznép is középsyllabáikban összevonja:

Apródonkint – apránkint
15 Elegedendő – elegdő.
Mindazonáltal – mindazáltal.

Illyen kurtításokat számtalanokat találunk iróinkban.²

Így a' *Syrenában*:

Villámnak – villámolnak
20 Örvendité – örvendezteté
Futtál volna – futottál volna
Fáradhatlanul – fáradhatatlanul
Keserven – keservesen.

Így a' perfectivumok' összehuzása:

25 Adtanak – adtak,
Tettenek – tettek,
Szeltenek – szeltek.

¹ MM1: hát. [sh. emend.]

² MM1: iróinkban [nincs pont, sh. emend.]

Infinitivumok' öszvehuzása:

Keveselleni – kevesleni.

Lángallani – lángallni.

Nézelleni – nézellni.

5 Remélieni – remélni.

Beszélieni – beszélni.

Szólan – szólni.

Igy: Kételkedem, – kétlem.

Véttelen – vétlen,

10 Kékellő – kéklő.

Veresellő – vereslő.

Fejérellő – fejérlő.

Körülöttem – körültem, körüllem.

Halhatatlan – halhatlan

15 Hallatatlan – hallatlan

Mosólék – moslék.

Zuhog – zúg

Susog – sűg.

Leselkedik, – leskődik.

20 Igy Gyöngyösiben a' *győzelem*, melly azonban etymologice sem volna hibás. – Hat, hatalom, – kegy, kegyelem, – enged, engedelem. Igy lehet, győz, győzelem, mint a' Margit' életében, *bánt*-ból, *bántalom*.

Újabb írónk így is írják: győzedel, és ezt diadalom így: diadal.

25 Mint: él, eledel, – Vív vagy viv (streitet) viadali. Igy *díj*, diadal, és győzedel a' győztől.

9.

A' SZÓSZÁRMAZTATÁSRÓL

A' szószármaztatásról.

Olly kegyetlen pártosa az antiquitásnak nincsen köztünk, hogy tagadná az újszók' szükségéges voltát, ha t. i. valamely ideának kitételére, szó nem találtatnék.

- 5 A' római nyelvben nem volt szabad új szókat csinálni, 's ez által lett, hogy ezen ideákat: *lehetőség*, lény (wesen), *valóság* (wirklichkeit) *következés*, mellyek a' speculativa philosophiában legmulhatatlanabbak, ki nem tudta mondani. Azon europai nyelvek, mellyek a' rómainál eredtek, az e' félék' jelentésében azért anyjoknál
- 10 gazdagabbak, mivel a' scolastica philosophia' szavaiból sokakat eredetökben felvettek. Azonban, a' melly ideákra még bennök¹ szók nem találtattak, nem mertek ők is azoknak kinyomására újakat csinálni, hanem a' már jelen levőknek adtak újabb jelentéseket. Így, p. o. – *sentire* deákúl annyi, mint *érezni*. A' francia és olasz
- 15 a' *grundsatz*' ideáját akarják kitenni, 's mivel a' *grundsatz* érzés 's gondolkodás után jó, tehát a' *sentiment* 's *sentimento* mellyek eddig csak érzést tettek, tesznek érzést, gondolatot, 's *grundsatz*ot. Így esett ez több szavakban is. Kérdjük, hogy ez által sokat nyert e a' nyelv? legalább homályt és kettős értelmet bizonyosan nyert; 's ez
- 20 az oka, miért a' többek közt d'Alembert panaszkodik, hogy anyai nyelvén nem írhat két sort félelem nélkül, hogy valami kettős értelműt mondott.

- A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' *képezhetősége* (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak
- 25 a' nyelvnek, a' philosoph, és poeta. Amaz a' nyelvet míveli flexiók által, 's ez compositiókkal. És így a' szószármaztatás a' nyelvből két részre oszlik, philosophi és poetaira.

¹ MM1: benök [sh. emend.]

I. *Philosophi* szószármaztatás.

I.¹ *A'* substantívumokban.

1. Romol, romladék, – men, menedék...
- 5 2. Lak, lakadalom – sok, sokadalom – fő, fejedelem – szenved, szenvedelem, – gyulad, gyúladalom. (Gyöngyösi.)
3. Űr, üreg, – ló, lovag – fű, fuvatag – szörny, szörnyeteg.
4. Fenyít, fenyíték – hasít, hasíték – feled, feledék, – érez, érzék.
5. Tör, törek, – vét, vétek.
6. Fon, fonák – tud, tudák (tudákos).
- 10 7. Fon, fonal, – hal, halál – Igy: eledel, viadal, diadal, győzedel.
8. Toldalék, – ázalék – kötő, kötőlék. Igy: csomólék, tudálék (tudálékos).
9. Un, unalom – Igy: bizalom, győzelem (mind a' kettő Gyöngyösinél), érzelem, tartalom, bántalom, (Margit) buzgalom, kérelem, szellem, kellem.
- 15 10. Asz, aszály – oszt, osztály – fog, fogoly – Ip, ipoly.
11. Adomány, tudomány, ötlemény, költemény – Igy: érzemény, képzemény, vélemény, kéremény, remény, esemény (Gyöngy[ösi].)
- 20 12. Maga, magány (magányos) – példa, példány, – mén, lény.
13. Hagyomás, futamas, látás, látomás, vágás.
14. A' verbumok' első személyeik lehetnek substantívumok. Hiszem, jó hiszemben – huzom, egyhúzomban – járom – vártam – mentemben. – Igy a' harmadik személy – szerettében.
- 25 – Ezek pedig leginkább: vágy, – harap – lak – vész – láttat – lát – nyom – vét – ábráz – csal, – les – lop – vadász – halász – madarász – vár – köt – köp.
15. Bajnok, asztalnok, pohárnok, tanácsnok, titoknok, tábornok, kálnok 'stb.
- 30 16. Vak, vakon, vakandok – szelindek – rendek (falu)
17. Állapot.

¹ MMI: a.) [sh. emend.]

- 18. Fűz, fűzér, tölcser, kulcsár, kopár, határ.
- 19. Gyűlölség, királyság.
- 20. Mér, mérték; bir, birtok.
- 21. Menetel, hivatal.
- 5 22. Foglalat, bánat – Igy: éreztet, kéret, tanulat, szállat.
- 23. Sarkantyú, kéztyű.
- 24. Maradvány, szívárvány.

II.¹ *Adjectivumok.*

- 1. Gyalog (gyal).
- 10 2. Kártékony, érzékeny, festékeny, képzékeny (Sándor [István]).
- 3. Nyalánk, félénk², élénk (Csokonai).
- 4. Csalárd (Szalárd, falu).
- 5. Sáros...
- 6. Utolsó, alsó – keletső (Csok[onai].)
- 15 7. Merész, gyűlevész, bámész.
- 8. Paraszt...
- 9. Nőstény...
- 10. Szemtelen, oktalan, járatlan.
- 11. Halavány, szökevény. – Ádáz:² verbum és adjectivum egy-
- 20 szersmind (megádázta, Gyöngyösi). – Fenyész (Beregszászi). –
- 12. Második, harmadik.
- 13. Fiú, fiatal.
- 14. Házi, vízi.

¹ MMI: [nincs számozás, sh. emend.]

² MMI: [nincs központosítás, sh. emend.]

III. *Verbumok.*

1. Nyirbál, szürböl, kiabál, hörböl.
2. Pirosodik, nagyobbodik.
3. Tördel, vagdal.
- 5 4. Haldokol, öldököl.
6. Pökdös, szökdös.
6. Lövödöz, lövöldöz, esedez, – Igy: nyögdez, repdez, szenvedez, gerjedez, eredez.
7. Háborog, szédeleg, morog, csepeg, köhög, dörög, peng
- 10 (peneg), dong, zuhog, susog.
8. Járogál, irogál.
9. Hallgat, ölelget, járogat –
10. Borong, borongat, – melenget, meleng – öblög, öblöget, öblönget, – mereng, merenget – kereng, kerenget – dereng –
- 15 eseng –
11. Büzhödik, rothad, bünhödik.
12. Láthat –
13. Ehetném, tehetném.
14. Hallatik – tetszik – esteledik – hajnallik – alkonyodik. –
- 20 15. Ismerkedik, marakodik. –
16. Adakozik, ellenkezik.
17. Vacsorál, vérül, lágyúl, lapul, művel, aszul, nevel, forral.
18. Nézell, szökdell, tekintell, nyögdel, sárgáll (lik), zöldell (ik), fejjérell (ik).
- 25 19. Leselkedik, vetékedik.
20. Hizlal, szemlél, érlel', gyomlál, hibál (Gyöngyösi pro hibázik).
21. Futam, futamodik, – folyamodik, folyam – élemedik –
22. Állapodik, ülepedik.
- 30 23. Dicsér, csepereg. –
24. Vadász, halász – haragszik.
25. Illet, éltet, szépít, süt, természet.

26. Vigasztal, engesztel, neheztel.
27. Rágcsál, rontsol, köhécsel.
28. Főz, akadoz, bomladoz, szenvedez, repedez, röpdez, stbb.
29. Retten.

5 *IV. Diminutivumok és antidiminutivumok.*

1. Kisded, gyöngéd, kerekded. –
2. Fejéres, vereses, szőkés.
3. Kisi, kicsi, vaksi, buksi, bonfordi.
- 10 4. Játszi, kapzsi, csapzsi, lebzsi, tetszi, ugri, Pali, Peti, Erzsi, Kati.
5. Csalóka, futóka (tolóka, szopóka), nyalka (nyulóka)
6. Kövecs, uracs (Dugonics), dugacs, lyukacs, patacs, Karacs, makacs, lepecs.
- 15 7. Tarkó, szajkó, patkó, bunkó, furkó, – Palkó, Jankó, Ferkó, Ficzkó.
8. Pofók, monyók, pirók, csombók, szemők, szájók, fülök (fülek), czipők, fiók. –
9. Subancz, virgoncz, kedvencz (Dugonics), ifjoncz, lovancz (Dug[onics].)
- 20 10. Szárcsa, kancza, tócsa, Borcsa, Katicza, gyerkőcze, Verőcze, Köpécze.
11. Futós, tudós, szaladós, após, anyós, hathatós, viselős.
12. Szellő (particip[ium]).
13. Leányzó.
- 25 14. Asszonyság.
15. Mennyezet, boltozat, virágzat, magzat.
16. Gondolat, parancsolat, képzelet, torkolat, sarkalat, padlat.
17. Maknyi, újni, lövetnyi, anyányi, nyomtányi, morzsányi.
18. Járkál, irkál.
- 30 19. Rágcsál, rontsol, köhécsel, nyögécsel, vágcsál, vágicsál.
20. Bonczol, vonczol.

V. *Adverbiumok.*

1. Rútul, roszúl, bolondul, stbb.
 2. Oldalaslag, mellesleg, előljárolag, parancsolólag.
 3. Fontonként, óránként, stbb.
 - 5 4. Nagyon, erősen, bőven –
 5. Bizvást, mindjárt. Minden accusativus helyett, egy lépést sem, toppot sem, stbb.
 6. Ötször, hatszor.
 7. Másutt, amott, imitt (accusat[ivus]). –
 - 10 8. Soká, örökké, sietve, félve (a' participiumok) –
 9. Hajnalkor, egykor, jókor.
 10. Hajnalban, délben. (ablativus)
 11. Végre, örökre.
 12. Reggel, nappal, éjjel, sebbel, lobbal, dérral, durral, széllyel.
 - 15 13. Ideig, addig stbb.
 14. Tegnap, holnap.
 15. Valahol, sehol.
 16. Lassan, gyorsan.
 17. Adjectivumokban: haszontalan, méltatlan, stbb.
- 20 Ezek szerint tehát származnak, és származtathatnak e' szavak.

I. *A' verbumokból.*

1. Activa forma.

Praes[ens]. sing[ularis]. Kér, lak, romol, tör, hal, told, vesz, fűz, mulat, kop, szak.

Substantivumok:

- a. Magok a' gyökök: lak, vágy, 's mások; lásd substant. 14 szám.
- 5 b. (dék) – Romladék, (keredék), töredék.
c. (dalom, delem) Lakadalom, kéredelem, veszedelem, töredelem.
d. (ék, ek, ák) Törek, (fonák).
e (al, el, ál, él) Fonal, halál.
f. (lék) Toldalék.
- 10 g. (alom, elem) Kérelem.
h. (ály, ély) Veszély.
i. (mány, mény) Találmány, szakmány.
k. (ás, és) Kérés, lakás, romlás, törés, halás, toldás.
l. (ér, ár) Fűzér, csiszár.
- 15 m. (ság, ség) Lakság, multság, nyereség.
n. (asz, esz.) Kopasz, szakasz, tapasz, támasz.
o. (ték, tok) Mérték, birtok, érték.
p. (tel, tal) Hivatal, tétel.
q. (lat, let, at, et) Tisztelet, érzet, szemlélet, látat.
- 20 r. (csó, cső) Hágcsó, lépcső.
s. (vány, vény) Halvány, törvény, lény.
t. (tyu) Fogantyu, sarkantyu.
u. (omás) Látomás, áldomás.
x. (am, em) Folyam.
- 25 y. (ász, ész) Méhész, rakász.
z. (eny, any) Higany, heveny.
v. (ag, eg) Hervatag, dörgeteg.

Adjectivumok.

- 30 a. (ékony) Haji, (hajol) hajlék, hajlékony.
b. (ánk, énk) Nyalánk, félénk.
c. (árd) Csalárd.

d. (ész) Merész.

e. (vány, vény) Szőkevény, halavány; – lehetnek a' gyökerek egyszerűsmind adjectivumok, mint ád áz.

Verbumok.

- 5 a. (ál, öl) Nyirbál –
b. (el, al) Tördel, vágdal –
c. (d-k-l) Haldokol.
d. (d-s) Pökdös, tördös –
e. (d-z) Kérdez –
- 10 f. (gál, gél) Kéregel, töregél, toldogál, hallogál.
g. (gat, get) Mulatgat, kéreget, töreget.
h. (eng, ong) Mereng (mer, haurit), ömleng, dereng.
i. (hat, het) Kérhet, törhet, mulathat.
k. (at, et) kéret, tőret, mulattat.
- 15 l. (kedik) Kérkedik, veszekedik.
m. (kozik) Mulatkozik, szakadozik, feledkezik,
n. (l.) Kérlel, forral.
o. (modik) Folyamodik, futamodik, folyam, futam (foly, fut)
p. (aszt) Választ, forraszt, mulaszt.
- 20 q. (tsál, csol) Rontsol, rágcsál.
r. (z) mulatoz, lakoz (ik), akadozik.

2. Az activ[um]: ind[icativus]. praes[ens]. második személye vétetik némellykor substantiv gyanánt, mint ebben: *a' félsz bántja.*

- 25 A' suffixomos első személy hasonlóul. Találomra, egy húzomban, olyan hiszemben. Ebből származhatnak:

- a. Adomány, tudomány.
b. Hagyomás, áldomás, látomás.

Adjectivumok: eszem iszom ember, gyűlölöm állat, szeretem ember; származék: húzomos, stbb.

Az ind[icativi]. act[ivi]. perf[ectum]. sing[ulare]. harmadik és első személye is adjectivum: Szerettem gyermek, szerette barátja, nádlepte, stbb, 's ezt a' többi módusokon is keresztül lehetne vinni.

A' participiumok lehetnek adjectivumok és substantivumok:

- 5 Találó, találós, – szerető szeretős, – talál, stbb. Kötő, kötőlék.

A' parancsoló verbumból: taláztat, taláztató, taláztatás, taláztatós, taláztatóság.

Az ás minden formák után flectálhat. – Ismét: Találhat, és találthat, – ás, és ság flexiókkal.

10

II. A' substantivumokból.

Substantivumok.

a. (dalom, delem) Lak, lakadalom; sok, sokadalom; fő, fejedelem.

b. (g) Üreg, lovag, szörnyeteg.

- 15 c. (lék) Kötőlék, csomólék.

d. (oly) Ipoly.

e. Ez egyetlen egy példa: fiu, praepositíóval, *ifju*.

f. (ány) Magány, példány, híjány, korány, nyilván, általány.

g. (nok) Bajnok, asztalnok. stbb.

- 20 h. (ok) Vakondok, szelindek, rendek,

i. (ot, at) Állapot.

k. (ár) Kulcsár.

l. (ság) Királyság.

m. (ás, és). Azon gyökerektől (ás,) melyek verbumok.

- 25 n. (tyu) Sarkantyú,

o. (vány) Szivárvány.

p. (ász, ész) Juhász, méhész.

Adjectivumok.

- a. (os) Sáros, vizes.
- b. (só) Alsó, keletső, északsó.
- c. Nöstény.
- 5 d. Szemtelen, oktalan, járatlan (járat, járás), szünetlen (szünet, szűnés). – Ezeket az utolsókat lehet a' verbumokra vinni.
- e. Fiu, fiatal.
- f. Házi, vízi.

Verbumok.

- 10 a. Kereng (kör)
- b. Esteledik, alkonyodik, ülepedik,
- o. Becsül, vénül, lágyúl.
- d. Szemléel, fülel, orrol, szagol.
- e. Hibázik, puskázik, bálványozik.
- 15 f. Dicsér.
- g. Cseppeg, csepereg (ide tartoznak a' természeti hangok).
- h. Vadász, halász.

Adverbiumokat – lásd felebb.

Analogia ellen formált szavak:

- 20 Komor, komoly.
- Erény, rény.
- Ifju, fiú.

Példák, mint származhatnak szavak új ideák' kitételére:

- 25 Érzeni, empfinden, fühlen.
- Érzés, Empfindung.
- Érzet, érzemény, Gefühl.
- Érzelős, empfindelnd.
- Érzelősség, Empfindeley.

- Érzékeny, empfindsam.
Érzelősködni, empfindeln.
Érzelni.
Érzékenykedni.
5 Érzékenykedő, empfindlich.
Érzékenykedés.
Érzék, organum, 'stbb.
Veszni, szenvedni,
Veszés, szenvedés,
10 Veszedelem, szenvedelem.

10.
[KIVONAT K. W. KOLBE
*ÜBER DEN WORTREICHTHUM DER DEUTSCHEN UND
FRANZÖSISCHEN SPRACHE* CÍMŰ MUNKÁJÁBÓL]

Széphalom. Octob[er] 2d. 1814.

- Ueber den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache, und beider Anlage zur Poesie; nebst andern Bemerkungen, Sprache und Litteratur betreffend. (v[on]. Karl Wilh[elm]. Kolbe)¹ Erster Band. Leipzig 1806. b[ei]. C[arl]. H[einrich]. Reclam.² 424. s[eite]. [A német és a francia nyelv szókincséről, s költészetre való alkalmasságukról, egyéb, a nyelvet és az irodalmat érintő megjegyzésekkel.]

- 10 S[eite]. 2. *Borelly*. Considerations sur le Dictionn. de la langue Allemande. – „Le Dictionn de l’ Academie François est encore aujourd’hui la preuve incontestable de cette pauvreté (de la langue Franc.) que tous les peuples de l’Europe s’accordent à lui reprocher. Tout le monde connoît la lettre fameuse, que l’ illustre
- 15 auteur du Telemaque écrivit sur ce sujet à l’ Académie française, dont il étoit membre et un des plus grands ornemens. Il exhorta fortement ses confrères à donner beaucoup plus d’extension à cet ouvrage, en rendant à la langue une foule de mots, qu’ *un faux* goût en avoit bannis et que néanmoins le besoin réclamoit impérieusement. etc.”³ [Elmélkedések a Német nyelv szótáráról. – „A Francia Akadémia Szótára még ma is vitathatatlan bizonyítéka [a francia nyelv] ama szegénység[é]nek, amit Európa népei egyhangúlag a szemére vetnek. Mindenki ismeri azt a híres levelet, amelyet a Télémaque illusztris szerzője e tárgyban a Francia Akadémiának
- 20 írt, amelynek tagja és egyik legnagyobb büszkesége volt. Társait

¹ Kolbe 1806: A kiadás címlapja nem tartalmazza a szerzői nevet.

² K: XXIV. [más tinta, más kézírás (?) (vö. Szemere Pál jegyzetei)]

³ SZÉLJEGYZET. K: ide tartozik a Magyar Publicum ellenvetése a Mívelni és Gyakni ellen. Nem mondhatjuk é el a’ Mi Puristaink és AntiquISTÁink’ nyelvekre [amit] a’ Voltaire a’ Francia Nyelvről: C’ est un[e] gueuse fière, à laquelle il faut faire l’aumône malgré elle. [Büszke koldusnő, akinek akarata ellenére kell alamizsnát adni.]

- erőteljesen arra buzdította, hogy sokkal nagyobb terjedelmű művet hozzanak létre, úgy, hogy visszaadnak a nyelvnek számtalan olyan szót, amit a mesterkéltnél modor száműzött belőle, de amit a szükség oly parancsolóan visszakövetel stb.] S[eite]. 4 és 5. *Delile'* szavai, mellyek azt mondják, hogy a' Francia nyelvet sok köz szavak[na]k elvetése, 's a' Nagyok' (az az Nagy Urak') précieux nyelvéhez való ragaszkodás tette *egyik* szegénnyé. – s[eite]. 5. ezen szóra bienfaisance [jótékony hatás/jótékonyosság] e' jegyeztetik-meg: Bekantlich brauchte Vaugelas dieses Wort zuerst [Közismerten *Vaugelas* használta először ezt a szót] (:*Vaugelas* megholt 1650.)¹ –
- S[eite]. 5. A' francia nyelv' szegénységére *Delile* szavaihoz még azt adja² Kolbe, hogy a' Francia nyelvet, 's litteraturát XIV[.] Lajos alatt egyedül Paris határozta-meg, és hogy a' Provinciák[na] k semmi befolyások ott n[em] volt, mellyek[ne]k egyszerű, beható nyelvek a' parisi nyelv Künstlichkeitjával contrastirozott.³
- S[eite]. 3. sqq. Egy hely a' Spectateur du Nordbol – Sept. 1800. p[agina]. 361. Archenholz' szavai, [melyben], a francia nyelv' szegénységéről beszél, s[eite]. 7. a' két Forster-r[ő]l való beszélgetése, a' kik meg-jegyezték, hogy a' francia nyelv n' avait qu'environ 28, 000 mots, dont 1700 mots racines, et qu'au contraire la langue allemande avoit 80, 000 mots. [a francia nyelvnek] csak 28.000 szava volt, ebből 1700 gyökérszó, és hogy a németnek ezzel szemben 80.000 szava volt] – S[eite]. 8. a' C. jegyzet azt mondja, hogy a' francziában többnek kell lenni 1700 gyökérről, mert nem lehet, hogy minden gyökérről 16 derivatív essék a' francziában. – Wolke-nak számlálása szerént pedig a' Német nyelvben van 100 ezer szó is, wie man sie in⁴ einem volständigen Wörterbuch aufführt. [miként ezek egy hiánytalan szótárban megjelennek.] l. a' d.) jegyzetet.

¹ Kolbe 1806: [nem tartalmazza ezt az adatot – Kőlcsey megjegyzése.]

² K: azt <az> adja

³ SZÉLJEGYZET. K: S[eite]. 6. La Harpe Couris de litteraturejéből, miért csudálta St. Evremond m[inde]n classicus Irók felett Petroniust? tudniillik, <mind> parce qu' il le croyoit homme de Cour. [mert udvari embernek tartotta]

⁴ K: sie <--> in

S[eite]. 12. A' Segédszok'¹ kimagyarázása a' Deák amatus SUM, amatus ERAM amatus ESSEM-től stbb. még világosabbak ezek S. 13.

- 5 Habeo te amatum Tacitus. De Caesare habeo dictum. Cicero. Quod me hortaris, ut absolvam, habeo absolutum. Cicero. Satis iam dictum habeo. Plautus. Habet coctum cibum legioni nostrae. Plaut[us]. Cognitum habeo insulas. Plinius. Ea res me falsum habuit. Salust[ius]. „Gedicke hat in einer eignen Schrift die hierher gehörigen Stellen gesammelt. Es scheint sich aus seinen Untersuchungen
10 zu ergeben, das die Römer und auch die Griechen, eine doppelte form hatten, eine für das Alltagsleben, mit dem Hilfszeitwort, und eine edlere für die Schriftsteller und Redner, mit den Endungen. –” [Gedicke egyik írásában összegyűjtötte az idevágó helyeket. A vizsgálódásaiból az derül ki, hogy a rómaiaknak és a görögöknek is
15 két szóalakjuk volt, egy a mindennapi élet számára a segédigével², és egy, a költők és szónokok számára való nemesebb a végződésekkkel. –]

- S[eite]. 19. A' Német formáról, Anzuklagende, emporzutrekende stb. deákban amandus, legendus; magyarban: engesztelendő stbb.
20

- S[eite]. 27. *La Harpe*' szavai a' formák' többségek eránt (n) – „Mais à quoi bon ce superflu? – Voilà, diroient les Grecs, une question de barbares. Est-ce qu'il peut y avoir trop de variété dans les sons, quand on veut flatter l'oreille? et les poëtes et les Orateurs
25 sont-ils fâchés d'avoir à choisir?” (n) [De mire jó ez a felesleg? – Íme, mondanák a görögök, egy barbár kérdés. Lehetnek-e túl változatosak a hangok, amikor a fület akarjuk ciróztatni? és vajon a költők és a szónokok haragszanak-e, amiért választhatnak?]

- S[eite]. 32. 33. (q, r) – Die wechselwörtliche Form der Kriechende
30 die mir den Handelnden im Augenblick des Han[d]jeln selbst, also in Bewegung, zeigt, ist anschaulicher und malerischer, als die bloße Benennung der Kriecher – der zu kriechen pflegt – oder die matte

¹ K: A' <...> Segédszok'

² [Hilfszeitwort – Kölcsenyél: *segédszó*]

- Umschreibung: der, welcher kriecht, celui qui rampe, l'homme, qui rampe – wie der Franzose sagen muss. – [A kúszó [vagyis a főnévként használt folyamatos melléknévi igenév] szinonim szóváltozat [Die wechselwörtliche Form], mely számomra a cselekvőt magának a cselekvésnek a pillanatában, tehát mozgás közben mutatja meg, szemléletesebb és festőibb, mint a puszta megnevezés: a kúszó [igéből képzett főnév] – akinek szokása a kúszás – vagy az erőtlén körülírás: az, aki kúszik, celui, qui rampe, l'homme, qui rampe – miként a franciák mondják.]
- 5
- 10 Az ilyenek, és a' der Bezauberte 'stöbbek sind eine Zierde der poetischen Sprache, und man kan sagen, daß der Mangel derselben den Franzosen ihren dichterischen Ausdruck nicht wenig lähmt. [Az ilyenek... az elbájolt a költői nyelv ékítményei, és elmondhatjuk, hogy ezek hiánya igencsak gátolja a franciákat a költői kifejezés terén.]
- 15
- S[eite]. 42. (w). Egy részét a' nyelv' bővségének teszik a' Gyökér és Származott szavak; egy részét, mert az Öszvetett szók' Mannigfaltigkeitjában [sokféleségében] is nagyon áll a' nyelv' bővség, valamint a' Fordulatok, és Szollások (Wendungen und Redensarten) mannigfaltigkeitjában is. A' Redensártok két félek¹, Grammaticaiak, és Rhetoriak.
- 20
- A' Grammat[icaiak]. a' nyelv alkotványában fundáltaknak, 's ezek azokat [sic!] mellyeket görög névvel Idiotismusok[na]k mondunk. Az ilyeneket nem lehet idegenre fordítani, 's sokságok a' nyelv' bővségét felettébb segéli.
- 25
- A' Rhetoriak röviden Phrasések[ne]k neveztet[ne]k. (Lásd erre a' Garvéból tett Jegyzéseket, és a' Magyarnyelvről tett Criticai jegyz[éseket].) Az illy Phrasések nincsenek a' nyelv' alkotványába szöve, hanem kívülről jönnek. Sie sind das Werk einzelner Personen.
- 30 Erzeugnisse des Augenblicks, einzige, lebhaft e Einfälle, sinnvolle Verse, erhältene Bruchstücke aus der älteren Sprache – – Am häufigsten verdanken sie ihr entstehn allgemein beliebten Schriftstellern, deren gelungen Ausdrücke von den Lesern aufgefäst,

¹ K: félek [th. emend.]

wiederholt und endlich in einen Bestandteil der Sprache verwandelt werden. [Egyének művei ezek, a pillanat szüleményei, egyedi, eleven ötletek, kifejező szakaszok [versek], a régebbi nyelv megőrzött töredékei – – – Legtöbbnyire oly közkedvelt íróknak köszönhetik létrejöttüket, akiknek sikerült kifejezéseit az olvasók megértik, újra és újra használják, míg végül azok a nyelv alkotórészeivé válnak.]

[S. 45.] *Próba*, hogy a' *Phraseseket* más nyelv által lehet venni.

Racine Plaideurs

10 Ma foi! sur l'avenir bien fou, qui se fïra!
Tel, qui rit vendredi, dimanche pleurera!
Un juge l'an passé me prit à son service;
Il m'avoit fait venir d'Amiens, pour être suisse.
Tous ces Normands vouloient se divertir de nous.
15 On apprend à hurler, dit l'autre, avec les loups.
Tout Picard que j'étois, j'étois un bon apôtre,
Et je faisois claquer mon fouet tout comme l'autre.
etc. etc.

Hitemre! ugyan bolond ki a' jövendőre bízik!
20 Az, ki nevet pénteken, vasárnap sírni fog!
Egy bíró, múlt évben vett engem szolgálatjába;

Megtanulunk üvölni, úgy mondják, a' farkasokkal.
25 Bár melly picardiai valék is, jó apostol valék,
És pattogtatám ostromat mint minden más.¹

¹ SZÉLJEGYZET. K: A' Görög szók a' Francia nyelvben] kétség kívül a' későbbi időkben vagnak behozva, [amely] abb[an] is megtetszik, mivel azok nagyobb gondossággal vagnak behozva mint a' deák szók. I. s[eite]. 53.

- A⁷ Redensártoknak egy saját nemét teszik az úgy nevezett expressions créées [létrehozott kifejezések], a⁷ Horaczi callida junctura által. La Harpe például hozza erre, alliance de mots [szókapcsolások], – Et monté sur le faite il aspire à descendere (Corn[eille].)
- 5 Dans une longue enfance ils l'auroient fait vieillir¹ (Racin[e]) stbb. stbb.

S[eite]. 56. 57. (b.) – Az mondatik, hogy a⁷ Francia Irói nyelv sokkal szegényebb mint a⁷ társasági nyelv 's a⁷ Poetai, mint a⁷ Prózaí. Melly utolsó más nyelvekben egészen meg van fordítva.

- 10 S[eite]. 66. Campe, in seiner Abhandlung über die Reinigung und Bereicherung der deutschen Sprache. [Campe, a német nyelv megtisztításáról és gazdagításáról szóló értekezésében]

Eins der vorzüglichsten Mittel unsere Sprache zu bereichern, ist ihre innere Fruchtbarkeit zur Hervorbringung neuer Wörter aus schon vorhandenen Alten. Diese unerschöpfliche Quelle ergießt sich in zwei gleich unermesslichen Armen, nämlich 1.) durch bloße Wortzusammensetzung, oder, wie H[er]r Fulda sie nennt, Wortteinung. – – – 2.) Durch Ableitung neuer Ast- und Zweigwörter etc. [A nyelvünk gazdagítását szolgáló legalkalmasabb eszközök egyike a nyelv belső termékenysége, amellyel új szavakat alkot a már meglévő régiekből. Ez a kiapadhatatlan forrás két egyaránt felbecsülhetetlen ágon tör elő: 1. puszta szóösszetétel, vagy ahogy Fulda úr nevezi: szóegyesítés által. – – – 2. Új „ág- és gallyszavak” levezetésével stb.]

- 25 S[eite]. 67. (g) – Wir haben an unsern Mundarten, aus denen uns zu schöpfen erlaubt ist, und an der Wiedererweckung veralteter Wörter und formen von gutem Schrot und Korn, noch zwei andre Mittel unsre Sprache zu bereichern. – So hat Schiller in seinem Wilhelm Tell mehrere Helvetismen mit Glück gewakt: [Nyelv-járásainkkal, amelyeket használjunk csak bátran alkotásainkban, valamint „jó héjú és magvú” ódon szavak és formák felélesztésével további két eszköz áll rendelkezésünkre, hogy gazdagítsuk a

¹ Kolbe 1806. I. 47.: vieillir

nyelvet. – Ekként használt fel Schiller ügyesen több helvétizmust is *Tell* Vilmosában.]

- Lug, Seppi*, ob das Vieh sich nicht verlauten. –
Der graue *Talvogt* komt; dumpf brült der Firn. –
5 Auf deinem Herzen drückt ein stil *Gebresten*. –
– Ja, Herr, mit Gottes Hülfe
Getrau' ich mirs und helf' uns wol *hiedannen*. –
– So wird das Schif zerschmettert an der *Fluh*,
Die sich *gähstozig* absenkt in die Tiefe –
10 – wie die würdigen
Altvordern es gehalten und getan –
etc.¹

- S[eite]. 70. Zusammensetzungen. Wir setzen zusammen: 1.) Hauptbegriff und Hauptbegriff 2.) Hauptbegriff und Unterbegriff;
15 3.) Unterbegriff und Unterbegriff. [Szóösszetételek. Összeillesztünk: 1. főfogalmat és főfogalmat; 2. főfogalmat és mellékfogalmat; 3. mellékfogalmat és mellékfogalmat.]
És így 1.) név és név. 2.) Név és Íge. 3.) rosenrot, lendenlahm.
4.) das Händeklatschen, 5.) männermordend,² 6.) blutbeflekt, 7.)
20 bergab himmelan. 8.) Grauschimmel, Blödsin. 9.) grosherzig. 10.) grosgezogen. 11.) Schnelläufer, Wohllaut. 12.) schneileilend. 13.) helrot, dunkelgrau. 14.) fernher, weithin. 15.) hochverklärt. 16.) umgeben, überfliegen; 17.) das Aufsteigen. 18.) Nebenumstand. 19.) übergroß, hinterlistig. 20.) mitkämpfend. 21.) beigelegt. 22.) selbsttätig, disseitig. 23.) selbstherscher, dismal. 24.) deshalb, dieserwegen. 25.) niedertreten. 26.) das Emporblicken. 27.) losgeben. 28.) das Losgeben. 29.) Emporblik. 30.) gerngroß, abergläubisch. 31.)

¹ SZÉLJEGYZET. K: [más tinta, más kézírás?]; Lugi Vigyázz. Talvogt: völgybíró
SZÉLJEGYZET. K: Adlung a' Provincial-szókat nem szenvedti l. a mi könyv.
s[eite]. 68. a' Jegyz[etek]. vég[én].

² SZÉLJEGYZET. K: [más tinta, más kézírás: Szemere Pál:] <Hathatós>
Öszvetételek

Len vagy Lan, im ság immár, mostanság, olyanság, addiglen, mindiglen

darum, herab. 32.) hinweg, hernieder. 33.) hergaffend, emporschauend. 34.) herabgestiegen.

- Mehrere¹ Zusammensetzungen sind elliptisch; *lendenlahm*, lahm an den Lenden etc. S[eite]. 73. [a szóösszetételek többsége
5 kihagyásos; derékbéna, derék táján béna stb. S. 73.] (Anm. i. Bürger: Güldenschwert, Schwanenarm adformant *Rotbart* ohne Glück gewagt)²

10 Próba a' Magyar Compositióról³

- 1) név névvel – *kézcsoók*, örömfény, élésház
2) név ígével lakhely, fogház, vágytárs, láthatár⁴
3) rózsaszép, hófejér, rozsapiros Baroti⁵
4)
15 5) emberölő, falrontó
6) vérmocskolta, botcsinálta, korkímélte⁶
7) hegyfel, hegyle
8) Jótét
9) nagyszívú, épfejű.
20 10) nagyranőtt.
11) jóltevő, fennhájázó Ékesenszóllás⁷

¹ Kolbe 1806: Mehrere unserer

² SZÉLJEGYZET. K: három szavak öszvetéve Goldbergwerk stbb.

Kolbe 1806. I. 73. i.: „Die Form *Rotbart* hat etwas Unedles, weil sie ein Sachwort verspricht und nicht hält. Bürger hat sie, aber ohne Glük, zu veredeln gesucht: Apollo *Güldenschwert*, auch mit einem Nenwort: Juno *Schwanenarm*.” [A rótszakáll formában van valami nemtelenség, mivel szakszónak ígérkezik mégsem az. Bürger sikertelenül próbálta nemesebbé tenni: Apolló *aranykard*, egy főnévvel is: Juno *hattyúkar*.]

³ SZÉLJEGYZET. K: [más tinta, más kézírás: Szemere Pál?)] Haki, hamikor: halmi, tudatlan, utánnymodok;

⁴ K: [az aláhúzott szavak: más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)]

⁵ K: [az utolsó három szó: más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)]

⁶ K: [az utolsó szó: más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)]

⁷ K: <...> jóltevő [a 2. szó más kézírás, más tinta, a 3. később odaírva, más tinta]

- 12) sebessijetve,¹
 13) világoszöld, sötétkék. haragoszöld²
 14) tovamessze.
 15) fennzengő
 5 16) körülfogott.
 17) Fellépés³
 18) Hozzaállás, felhágás⁴
 19.) (utánnyomdok)⁵
 20.) együttküzdő
 10 21.) mellétett, hozaadott
 22.)
 23.) –
 24.)
 25.) letapadni
 15 26.) Felnézés.
 a⁷ többi számok⁶ particulákkal vagynak öszvetéve ’s könnyen követhetők. –

S. 73. 87. (k) Adelungnak felel ki⁷ (in seinem *Magazin* (zweiten
 20 Bades 3tes Stück, S. 94.) a’ Német poeták’ szabadságát, az öszve-
 tételekben ’s merész szóllásokban, nem akarja szenvedni.

S[eite]. 81. [Seite 80.] Allerdings sind die mehrsten unsrer
 Zusammensetzungen, sowol der Form, als dem Gehalt nach, Sprach-
 verkürzungen; sie halten die Mitte zwischen dem einfachen
 25 Worte und der Phrase. [Mindazonáltal [szó]összetételeink többsége,
 mind formáját, mind tartalmát tekintve nyelvi rövidülés;
 középütt állnak az egyszerű szavak és a frázisok között.]

S[eite]. 83. 84. Peldák graecismusokra a’ Deák poetákból.

¹ K: sebessijetve, <...>

² K: [a 3. szó más kézírás, más tinta, utólag odaírva]

³ K: <...> Fellépés [utólag odaírva]

⁴ K: <...> Hozzaállás [utólag odaírva]

⁵ K: [később, más tintával]

⁶ K: többi <...> számok

⁷ K: felel <...> ki

– indocilis pauperiem pati –
 Qua notam duxit, niveus videri
 Caetera fulvus.
 – Nunc viridi membra sub arbuto
 5 Stratus –
 Nube candentes humeros amictus
 Augur Apollo.
 Et pecudum fulvis velatur corpora setis.
 – album mutor in alitem
 10 Superna.
 Os, humerosque Deo similis. –
 Et faciem tauro proprior. –
 Quem virum aut heroa lyra vel acri
 Tibia sumes celebrare, Clio?
 15 Blandum et auritas fidibus canoris
 Ducere quercus.
 Et vultus nimium lubricus aspici
 – desine mollium
 Tandem querelarum!
 20 Nec non et Tityon terrae omniparentis alumnum,
 Cernere erat –
 – Hic levare functum
 Pauperem laboribus
 Vocatus atqve non vocatus audit.
 25 – neque cernitur ulli –
 – qua Daunus Agrestium
 Regnavit populorum etc. etc.

S[eite]. 84. Sie (die lateinischen Schriftsteller) sind¹ voll von
 30 *veralteten Wörtern und Wendungen*, die sie nicht sowol nicht ver-
 mieden, als geflissentlich gesucht zu haben scheinen. [Ők (a latin
 szerzők) hemzsegnék a régies szavaktól és fordulatoktól, melyeket

¹ Kolbe 1806. 84. „Sie sind **endlich** vol [...]”

láthatóan nemhogy nem kerültek, de egyenesen szándékosan kerestek is.]

- S[eite]. 85. Azt mondja, hogy egy eredeti nyelvet, mint p[él]da. o[kán] a' Német, nem lehet a' nemeredeti nyelv[e]k, p[él]da. o[kán].
- 5 a' Francziának réguláji szerént megítélni. A' n[em] eredeti nyelv történetből 's regulátlanul származván egy másiktól, azon keskeny határt melly közé őt az *eset* szorította által nem hághatja ohne Gefahr in ein verworrendes Chaos auszuarten. Sie sind Zweige die von ihrem Mutterstamme gefallen sind; die nur durch Kunst erhalten werden, ohne ihre Lebenskraft, ohne Fähigkeit aus eigenem Vermögen forzuwachsen, neue Blätter und neue Blütern hervorzutreiben. [annak veszélye nélkül, hogy zürzavaros káoszszá fajuljon. Oly ágak ezek [a nem eredeti nyelvek], melyek lehasadtak életadó törzsükről; melyeket csupán művileg tartanak fenn, életerő
- 10 nélkül, anélkül hogy képesek lennének saját maguktól terebélyesedni, új leveleket hajtani és új virágokat bontani.] Innen a' sok expressions consacrées, mellyek magánosan álla[na]k a' nyelvben 's formájokra mások nem képezhetet[ek.] Innen az új származtatásoktól [való] iszonyodás, S-<[cheu]>¹ I. S[eite]. 86.
- 15 S[eite]. 86. 87. (a' Text.) Két oka van, miért a [Né]met nyelv a' Compositiókban alkalmas. 1. me[rt] szereti az Ellipsziseket. 2. Mert bene regul[a] [sze]rént a' Grammatischbestimmte a' Bestim[mendes] elébe tétetik. So bleibt die veränderliche Endsilbe dem Schlussworte, dem sie, als dem Zeichen des Hauptbegrifs, eigentlich ange-
- 25 hört: grambetarübender² Schlummer; sternbedecker Himmel stb. [a nyelvtan szerint meghatározott a meghatározandó elébe tétetik. Ekként tétetik ki a változó végszótag az elé a végszó elé, amelyhez

¹ Kolbe 1806. 86. „Daher ihre Scheu vor neuen Ableitungen, – weil ihre Ableitsilben zum Teil die bedeutende Kraft verloren haben! ihre Scheu vor neuen Wörtern überhaupt, – weil es ihnen an *eigenen* Stamwörtern gebricht! [...]” [Innen e nyelvek idegenkedése az új képzésektől, - mivel képzett szótagjaik részben elvesztették jelentő erejüket! innen általános idegenkedésük az új szavaktól, - mivel oly kevés saját törzsszavuk van!]

² K: grambetarübender [th. emend.]

mint a főfogalom jeléhez eredendően hozzátartozik: haragosanfájó szendergés; csillagos [csillag fedte] ég]

5 S[eite]. 89. A' Franczia Compositumokban a' Meghatá[r]zó előtte van a' határozottnak: tire-bouchon, boute-feu, couvre-chef etc. 's ennél fogva itt a' plurielnek helye nincsen, 's az illyenek egyéberánt sind durchaus von unedlem Ausdruck und für die Poësie gänzlich unbrauchbar. [igencsak silány kifejezések és a költészetben teljesen hasznavehetetlenek.]

10 Ezen forma, melly a' Francziáknál egyetlen egy, meg van a' Németben is. Ein Haberecht, ein Wagehals, ein Taugenichts usw. [Egy önféjű, egy vakmerő, egy mihaszna stb.]

15 [Seite 90.] Ronsard, ki a' franczia nyelvvel azt akará tenni, a' mit Ennius és Pacuvius stbb.¹ a' Deákkal akartanak, 's mint Ronsard[d] ők is hasztalanúl így formált compositiókat: le sommeil charme-souci, la toux ronge-poumon, le gosier mache-laurier. Castor domte-poulain, le Dieu dar[de-]tonnerre, le vent chasse-nue, l'abeille [suce-fleur etc.]² [a gond-elbűvölő álom, a tüdő-roncsoló köhögés, a babér-rágó torok. Csikó-szelidítő Castor, mennydör-gés-vető Isten, köd-elhajtó szél, virág-szívó méh stb.]

20 [Seite 102–108.] a' Litteratorok képzik a' nyelvet 's ez kiváltképen a' Némettel így esett, mivel ott a' Nagy Urak idegen Nyelv' beszélői lévén, a' köznép szavai pedig dúrvák, nem lehetett a' társalkodási körből jöni-ki a' Nyelv' Cultúrájának.³ – De, kérdik, mi leszen a'

¹ Kolbe 1806. I. 90. „Ronsard, der seine Sprache zur Grichin **umzwängen** wolte, wandte diese Form auch auf Beiwörten an: [Ronsard, aki a saját nyelvét göröggé akarta **áteröltetni**, melléknevekre is alkalmazta ezt a formát:] *le sommeil charme-souci, la toux rongepoumon, le gosier mache-laurier. Castor domte-poulain, le Dieu darde-tonnerre, le vent chasse-nue, l'abeille suce-fleur* etc.”

² K: [a lap kettészakadva, ez a rész nem látható, de így fejeződik be a hivatkozás, vö. Kolbe 1806. I. 90.]

³ Kolbe 1806. I. 102. „Und dis geschieht denn auch wirklich, – mag auch Adelung dagegen streiten soviel er immer wil! Jede Sprache wird erst mit der aufkommenden Litteratur geschmeidigt.” skk. [„És ez ténylegesen meg is történik – vitassa Adelung akármilyen hevesen is! Minden nyelvet csakis az irodalom felvirágzása tesz szépen kiműveltté.”]

- nyelvből ha minden Író neki megyen, 's formálni akarja? Nem egy zavartt Chaósznak kell-é belőle származni? Felelet, a' Jó Író, azon Geniusban melly azt teszi, hogy ő Jó Író, bizonyos vezetőt lel, melly őt a' tévedéstől megóvja, a' Stümper' [kontár] csinálmányi
- 5 pedig befolyás nélkül maradnak.¹ Az sem igaz, hogy ezen folyvást tartó 's előre törekedő cultúránál fogva a' mostani Irók a' későbbiek előtt érthetetlenek fognának maradni.² Mert van-é Rabner, Gellert, Haged[o]rn' Írásaikban a' mit ma is ne lehetne érteni, a' mi a' nyelvből kitűnt volna?³
- 10 S[eite]. 117. (Text.) Endlich haben wir [die Freiheit.] die Anzahl dieser Wö[rter]⁴ [Végre megvan a szabadságunk rá, hogy e szavak számát]

¹ Kolbe 1806. I. 107–108.: „Aber was sol aus der Sprache werden, sagt man, wenn es jedem Scribenten freisteht, daran zu modeln und zu glätten? wird sie unter den geschäftigen Händen, die angeblich an ihrer Veredlung arbeiten, nicht zu einem formlosen Chaos verwildern? Doch wol nicht! Denn der gute Schriftsteller hat an dem höheren Geiste, der ihn beseelt und ohne den er nicht ein guter Schriftsteller seyn könnte, einen sichern Führer, der ihn vor gefährlichen Abirrungen bewahrt; und was ein Stümper aufbringt, ist ohne Einflus.“ [De hát mi lészen a nyelvből, kérdezhetnénk, ha minden költőnek szabadságában áll változtatni és egyengetni rajta? A szorgoskodó kezek folytán, melyek állítólag megnemesítésén fáradoznak, nem vadul-e formátlan káosszá a nyelv? Korántsem! Hisz' a jó költőnek biztos vezetője az a magasabb szellem /emelkedett szellemiség, mely áthatja őt, s mely nélkül nem is lehetne jó költő, és amely megóvja őt veszélyes eltévelyedésektől; annak pedig, amit a kontár művel, nincs hatása.]

² Kolbe 1806. I. 108. „Wenn ihr die Grenzen eurer Sprache immer weiter hinausrückt, so wird schon das nächste Geschlecht eure Schiller, Göthe, Wielande, Klopstocke nicht mehr verstehn.“ [Ha nyelvetek határát egyre kijebb toljátok, akkor már a következő nemzedék se érti majd költőiteket, Schillert, Goethét, Wielandot, Klopstockot.]

³ Kolbe 1806. I. 108. „Es sind nun schon über sechszig Jahr her, daß die Gellert, Rabner, Hagedorn usw. geschrieben haben. Und findet sich in ihren Werken auch nur Ein Wort, auch nur Eine Form, die unverstündlich geworden, die in der Sprache nicht immer noch zu Hause wäre?“ [Már több mint hatvan éve is van annak, hogy Gellert, Rabner, Hagedorn stb. megírták műveiket. És található-e műveikben akár csak egyetlen szó, egyetlen forma is, amely érthetetlené vált, amely ne volna továbbra is otthon a nyelvben?]

⁴ K: [kettészakadt lap, tovább olvashatatlan. Nagy valószínűséggel Kolbe 1806. I. 117. alapján így folytatódik: „...noch täglich zu vermehren, wenn wir sie nur **analogisch bilden** und ihnen eine glükliche Stellung zu geben wissen.“ [... még

[S. 118.] [„Auch neue Personen–wörter,” sagt Ramler, „lassen sich vermitteltst dieser männlichen Silbe machen. – Von dem Zeitwort] Rügen nennt der Dichter Nikolai einen Pfarrer einen Rüger unsrer Sünden; Wieland, von stillen den Stab des Schlafgotts den 5 Stiller alles Kummers. Von wünschen macht er ein neues Personenwort. [„Személyeket jelölő új szavak,” állítja Ramler, „e hímnemű szótag segítségével képezhetők. – A dorgál igéből képezve nevez a költő Nicolai egy lelkészt bűneink dorgálójának; Wieland az enyhít igéből az álomisten pálcáját [S. 119] minden nyomorúság 10 enyhítőjének. A kíván igéből pedig új, személyt jelölő szót alkot.]

– Ein Wunsch, den wir verschenken,
Ist eine Art Woltätigkeit,
Fals euch beliebt hinzuzudenken,
Der Wünscher wäre sehr bereit,
15 Wenn er der große Mogol wäre,
Noch mehr zu thun. –

[„Az elajándékozott kívánság, / Egyfajta jótétemény, / S ha tetszik, tedd magadban hozzá: / A kívánó nagyon is volna kész, / Ha ő lenne a nagymogul, / Többet is tenni még.” Christoph Martin Wieland: *Neujahrswunsch*] 20

Von täuschen werden die Träume sehr gut Täuscher genant. Das Wort Sitzer gebraucht Hagedorn, wie Catull das Wort essor: [A megettévesztés [igéből] az álmokat nagyon találóan nevezik megettévesztőknek. Az ülnök/ücsörgő szót Hagedorn úgy használja, mint 25 Catullus a essor szót:]

die Jahre, da des Gastmals Länge
Den steifen Sitzern Lust gebahr.

naponta gyarapítsuk, akkor, ha csupán analógiásan képezzük őket, és megfelelő helyet tudunk biztosítani számukra.] A vastaggal kiemelt rész a kéziratot kettős aláhúzást jelöl.]

[az évek, mikor a hosszú vendégeskedés
örömöt nyújtott a csökönyös ülnököknek/ücsörgöknek.]

- Von dem Zeitwort fabeln, Märchen erzählen, machte man das Wort Fabler: der Fabler La Fontaine. Das verkleinernde Zeitwort
- 5 selbsteln ist nicht im Gebrauch; aber als ob es vorhanden wäre macht Wieland ein Neuwort daraus: es gibt Leute, die nichts lieben können, als sich selbst; aber von solchen Selbstlern ist auch hier die Rede nicht. – Eben so ist das verkleinernde Zeitwort verseln, schlechte Verse machen, noch nicht eingeführt; (doch hat Bürger
- 10 beverseln) aber ein verkleinerndes Personenwort hat man schon daraus gemacht und einen Versschmierer einen Versler genant. – [A mesélni, meséket elbeszélni igéből alkották a mesemondó szót: a mesemondó La Fontaine. A lekicsinylő önzősködik [selbsteln] szót nem használják; ám mintha csak léteznék, Wieland úgy alkot
- 15 belőle új szót: vannak emberek, akik nem szeretnek mást, csak önmagukat; ám efféle önzőkről itt sincs szó. – Éppígy nem használatos a lekicsinylő ige: versel, rossz verseket farag; (Bürger mégis mond megverselő-t) de személyt jelölő lekicsinylő kifejezést már igenis alkottak belőle: a firkászt vers(faragónak) nevezik.]
- 20 Számtalan példákat erre láss. S. 119–123.
- S. 125. (b.) Azon esetben ha a' Német a' Sachwort mellé nem lel Beiwortot Compositio által segít magán. Volkslehrer, Volksstimme. Ezen Beiwort Printanier [fr. „tavaszi”] nincsen, és így Frühlingshauch, Frühlingsluft stbb. bár némelly poétak még próbálták ezen
- 25 szókat: Lenzig, lenzlich. –
- S. 128. az Ent-re Bürger. Ruh und Heiterkeit entneckt – Göthe, dem Schlaf entjauchzt und der Matrose. etc.
- S. 133. Klopstock a' Birnbaum, Apfelbaum stbb helyett, Birning, Äpfling stbb.
- 30 S. 136. Aufklärerei Voss in Lichtscheuen.
- S. 137. Ausländerei Klopstock.
Schurkisch. Lessing
tolhäuslerisch. Wieland.
mundartisch. Klopstock.

S. 138. Richter schändeten sich, sprachen es los,
’s Ungeheuer (pro, das / Comm)
– nen leichten

Schwächlichen Schemen etc. (pro einen)

5 Klopst.

Az ace, és aille, ’s ailler terminatióit a’ francia nyelv[ne]k nem csak balanzirozza, hanem haladja a’ német mint itt S. 135–138. (k). megmutattatik, a’ francia ezen terminatiókkal sem felette sokat tud származtatni, az az, tudott, mert újakat ezen analogia szerént
10 sem származtathat már ezen, mint Willers maga mondja (Abhandl. über deutsch. und Franz. Spr.) maultierartig és wesentlich unf-
ruchtbar nyelv.

S. 150. Wenn die unveränderliche Form immer nur den Sin des Zeitworts bestimmt, wo ist dieses Zeitwort in Sätzen, wie die
15 folgenden: [Ha a változatlan forma mindig csupán az ige értelmét határozza meg, ahol ez az ige olyan mondatokban áll, mint a következők:]

Ja, lieber Oheim, wende dein Gespräch

Auf Gegenstände diesem Ort gemäßer!

20 Góthe.

[151. s.] – – – In früheren Zeiten wurde ja diese Wortart selbst dan nicht gebogen, wan sie unmittelbar vor dem Nennwort stand: ein gut Man. Ezen forma ma is meg van a’ Neutrumb[an]. ein kindlich Gemüth. [Korábban ezt a szófajt nem ragozták akkor, ha közvetlenül névszó előtt állt: egy jó ember. Ezen forma ma is meg van a’ semleges[nem]ben: az én gyermeki kedvem.]

S. 152. Die früheren Französischen Dichter, die eine freiere Wortstellung hatten, erlaubten sich häufig die Form [A korábbi francia költők [*Kolbénál*: „*korábbi költők*”], akik szabadabb szórendet használtak, gyakran megengedték maguknak e formát:]: il a la guerre déclarée [hadat üzent]; –
30

O Dieu, dont les bontés, de nos larmes touchées,
Ont aux vaines fureurs les armes arrachées.

[Ó Uram, akinek jósága, könnyeinktől meghatva,
kiragadta a fegyvereket a hiábavaló harag kezéből]

- 5 wo das Wechselwort, weil es hinter sein Hauptwort rückte, die Umendung bekam. [ahol is a participium, mivel a főnév mögé került, annak megfelelő végződést kapott – Jetzt wird es in solchen Fällen immer nur vor die Beziehung gesetzt und bleibt daher unveränderlich: [Ma az ilyen esetekben mindig csak a vele kapcsolatosban áll szó elé helyeződik, és ezért változatlan marad:] il a déclaré la guerre [hadat üzent].¹

- S[eite]. 155. nouveau-né, nouveau-sevré. [újszülött, újelválasztott [gyermek]] – La Fontaine sagt [mondja]:
Légère et court-vêtue elle alloit à grands pas. Völlig unser kurzgeleidet! – Wiederum hat die Französische Sprache manchmal das Nebenwort, wo in der Regel das Beiwort stehen müßte: *cela est bien, cela est mal, il est loin* etc. [ez jó, ez rossz, ő messze van stb.] ganz nach der deutschen Form: das ist gut, schlecht, er is fern.²
[Szakasztott a mi „rövidruhájú”-nk! – Másrészt pedig a francia nyelv olykor határozószót használ ott, hol szabály szerint melléknévet kellene: *cela est bien, cela est mal, il est loin, il est près* stb., ugyanúgy, ahogy a német is: ez jó, az rossz, ő messze van.]
[155. s.] Anmerk[ung]. (y) Überhaupt hat die Französische Sprache vielleicht mehr aus dem Deutschen sich angeeignet, als die Franzosen selbst glauben mögen, Sie hat (zum Beispiel) der Wörter sehr viel, die altdeutschen, zumahl sassischen Ursprungs sind: harnois, harnips; Galimathias von Galimat, Gebunde; bocage v[on] Boschlag, (Büschicht); potage von Potschag; etc. sieh S. 156. – [Megjegyzés: (y) Meglehet, a francia nyelv általában véve többet

¹ K: [itt, ezt követően lapszakadás]

² Kolbe 1806. I. 155.: er is fern, **weg**.

vett át a németből, mint azt maguk a franciák hinnék. Például jó néhány ónémet, többnyire szász eredetű szót: harnois - vértés; galimathias – hablaty, zagyva /kesze-kusza beszéd [szó szerint: szalmaköteg]; bocage – [csalít, liget]; potage – leves; stb. lásd a 156. oldalt.]

S. 156. (Text) Eine von vielen Formen, die die Dichter von den Griechen entlehnt haben: rauca sonans; asper acerba tuens; perfidum ridens; horrendum stridens;

10 – me voluit dicere lucidum
Fulgentes oculos.

– liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent.

S. 157. Szokatlan élesek az Adiectív' Immutabilis formájával:

15 Nicht vorwärts konten sie und nicht zurück,
Gekeilt in *drangvol* fürchterliche Enge.

Schiller.

20 So haben mich die Götter ausersehn
Zum Boten einer Tat, die ich sogern
Ins *klanglos* dumpfe Hölenreich der Nacht
Verbergen möchte –

Göthe. [Goethe: Iphigenia Taurisban]

25 Darniederkämpfen wird sie diesen stolzen
Burgund, den Reichsverräther, diesen Talbot,
Den *himmelstürmend* Hunderthändigen.

Schiller [Schiller: Az orleansi szüz]

die *fruchtlos* grünenden Wälder
die *blutlos* lechzende Kehle
der Meder *gehölzreich* wallendes
Fruchtland etc.

5 Voss [Vergilius: Georgicon II. rész, ford.: Johann Heinrich Voss]

Az illyen forma van a' francziának is, 's bár ez a' poësiszt nagyon emeli, még is csak igen ritkán 's csak antithesiseket kitenni élnék vele:

[Seite. 158.]

10 – qui –
de leurs plus chers parens *saintement* homicides
etc.

Racine.

15 – ces bâtimens, –
Dont la profusion *stérilement* féconde etc.

Delile.

S. 169. Ruhm und sogar Unsterblichkeit
Läst sich erfechten und ersingen.

Göking. [Goethe]

20 S. 173. (d). Régi francia formák,

's ennuagent mes yeux.

Clotilde.

une flèche empennée.

La Fontaine.

25 Sonderbar und sehr bedeutend scheint es, das der spätere Gebrauch die poëtischen Formen verworfen, und nur die prosaischen behalten hat. [Különösnek és szerfözlött jelentősnek tűnik föl, hogy

a későbbi [nyelv]használat elvetette a költői formákat, és csupán a prózaiakat tartotta meg.]

S[eite]. 174. Ist er entsteint, der Senat Klopst[ock]. Voss: entblutet, entathmet etc. Schiller: die entgötterte Natur – [Kimagvazták hát a szenátust? Klopstock. Voss: kivérzik, kilélegez / kileheli a lelkét stb. Schiller: az istenektől megfosztott természet –]

und Wehr und Waffen von sich werfend, Entschaart das ganze Heer sich im Gefilde –künn a mezőn összes fegyverét elhajtva lefegyverezte magát az egész sereg –]

10 S[eite]. 175. a' római forma: rubere, virere, languere, pallere etc. nincs a németnél.*¹ De a' Magyaránál igen, veresleni, zöldelleni etc.

S[eite]. 176. (f.) Az Új Német szót vervollkommen [tökéletesít], sokan analogia szerént így kívánták, vervollkommern², mint verlängern etc. [meghosszabbít stb.] de verlängen, verkürzen [meghosszabbít, megrövidít] stbb.

15 S[eite]. 179. Új szavak. (composita verba) –
Lessing: wortspielen; *Schiller*, feuerflammen; *Göthe*, seitblicken; *Baggesen*, tonwirbeln, wertfliegen; *Voss*, lohnspinnen, luftwandeln, lüftfahren.

20 Einst da der Pabst noch in Ruh stathalterte. *Klopstock*, kopfschütteln, kunstwörteln. – die Gedanken spinwebt. [Egykoron, mikor a pápa még nyugalomban kormányzott / irányította a birtokait. *Klopstock*, fejét rázza /fejét csóválja, művészi szóváltásba keveredik – gondolatokat sző.]

25 S[eite]. 190. und stets nach tobte des Kriegs Wut. [s aztán is folyvást tombolt a háború dühe]

Voss.

hasonlóúl: ein zur Liebe geweiht; auf zum Himmel geblickt u. s. w. [egy szerelemre szentelt személy, fel az égre vetett szemmel / tekintve stb.]

¹ SZÉLJEGYZET. K: [a *-nál – más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)] t. i. ott, won nicht werden, sondern seyn gedacht wird [ahol nem létesülést /valamivé válást, hanem léte/zés]t gondolnak]

² Kolbe 1806. I. 176. (f.): vervollkommen

S[eite]. 195. használni valamit, stbb. ilyen formák: ein Gefilde abgrasen; ein Roß absitzen etc. [a mezőt lekaszálni; lóról leszállni]

Edomire crapulam
operam abutitur

5

Terent[ius]

Omnes illum abhorrent et asprenantur¹

Cic[ero]

S[eite]. 198. Dich die Wiese hinzuführen. Göthe. de a közbeszédben is vagynak ilyenek: die Straße hergeritten. Luther' példája szerént. Voss a' hinaus-sal

10

Jetzt ging er hinaus das ätherische Tor
des Olympus.

és Klopstock:

Gewendet brülte das Tal hinaus

15

Der siegende Waldtiran.

Így a' deákok is exire muros, egredi urbem.^{* 2}

S[eite]. 208. ss. (f.) *Ennius' verse*

Transegit corpus, cere – saxo comminuit – brum.

Prof. Schwab (Von den Ursachen der Allgemeinheit der französischen Sprache S. 124.) [A francia nyelv általánosságának/elterjedtségének okairól] azt mondja, félő nehogy a' Német Szabad Inversio utóljára ilyen Ennisi probára vigye az Írókat. 'S felhozza például egy új poeta' expressióját

25 ein zur Liebe geweiht [egy szerelemre / szeretetre szentelt személy]

¹ Kolbe 1806 – asprenantur [s. h., helyesen: aspernantur]

² SZÉLJEGYZET. K: K: *) Hogy ez a' Német forma jó megmutatja S. 198. ss. Adelong ellen.

de az illyenre már Gellert is adott példát:
Sol ich schon **an** zu lachen **fangen**?
Bestürmt von Lieb' und Zärtlichkeit,
Wolt' ich schon **an** zu reden **fangen**.

5 ismét Logaunál:

Ei! ich wils ihm **ein** noch **treiben**, Dieses
Ding wil seyn gerochen. –
Lieb' und Geitz sind solche Brillen, welche
dem, der **auf** sie **setzt** –

10 S[eite]. 262. Azok közt, kik az Idegen Szavakat a Német Nyelvből kiakarták vetni Campét nevezi-meg (l. erről a' Pand[ektákat].)

S[eite]. 263.

A' poesisre főképpen ezek kívántatnak a' nyelvekben meglenni¹
15 1. Mahlerischer Ausdruck. [festői kifejezés]
2. Wohlklang. [jóhangzás]
3. Wortversetzung. [szórendcsere]
4. Reichtum Grammatischer Formen. [a grammatikai formulák sokasága]

¹ SZÉLJEGYZET. K: Daß hier nur von der höhern Poësie die Rede seyn kan, versteht sich vo selbst. S[eite]. 263 (c). [Magától értetődik, hogy itt csakis a magasabb [rendű] költészetről lehet szó.]

Festékenység

S[eite]. 263. – ad fin[em].

1. Durch *Wortklang*. [Szóhangzás révén] Ide tartoznak az *Onomatopepoieménok*. Illyenek vagynak minden nyelvben, de még is a'
5 Németben sokkal több mint a' Francziában

	<u>A' Német</u> ¹	<u>Magyar</u> ²
	Athmen	lehelleni
	ächzen	<nyög> jajgatni, jajogni
	brüllen	ordítani
10	brausen	zugni zajgani
	bellen	ugat ugatni
	blaffen	kutya csihog
	belfern	<nyif> böffög
	barány bläcken	bég bégetni
15	blasen	fú fúvni, szuszogni
	bimmeln,	–
	bummen	–
	baren	–
	brummen	morogni
20	bullern	–
	donnern	mennydörög
	dröhenn	–
	dudeln	dúdol
	fiden	–
25	flöten	furuglyázni
	flistern	susog
	gipsen	–
	girren	turbékol galamb

¹ Kolbe 1806. I. 265. (c) [német és francia példapárok] „Um doch wenigstens Ein Beispiel zu geben, wil ich die Zeitwörter, die einen Laut ausdrücken, in beiden Sprachen nebeneinander stellen...”

² K: [a vastagított szavak más tinta, más kézírás, Szemere Páltól vagy Kölcsey kézírásával, más tintával]

	gurren		ua.	
	gnassen		–	
	grölen		röhög diszno	
	greinen,		d<.>kál zsémbel	
5	gakkern,		–	
	gellen,		–	
	grunzen		zsennyeg	
	grinsen		mérgel	
	gähnen		ásít	
10	geigen		heged[ül]	
	glukken		<kotkodács> kotyog a' tyúk	
	grummeln		–	
	gaksen		tyúk kodácsol	
	heulen		ordít	
15	hallen		<hang[zi]k>	
	husten		köh	
	hauchen		huhol	
	jähnen	–	lispeln,	susog
	jappen	–	lauten,	hangz[ik].
20	johlen	–	läuten,	harang[oz]
	jubeln	hejjehujja	lachen,	nevet
	jauchzen	ua	lächeln,	mosoly
	jaueln,	–	lullen,	bellelni, álomba ringatni
25	jammern,	jajveszekel		
	krachen,	ropogni recseg	murmeln,	morog
	klirren,	<ny> csikorog	murren,	ua.
	knirschen,	vicsorgat	mummeln,	burkozik
		csikor		
30	knarren,	dörzsölődik	[me]kkem,	–
		horzsoló[dik]	[m]uhen,	–
	knattern,	–	mauen,	markol
	knittern,	–	mukken,	mocczan
	klappen,	<kelepel>	munkeln,	kacsingat

	klappern,	kelepel klappog	mantsen,	–
	knarzen,	–	mampfen,	–
	knistern,	–	nieseln,	tüszköl
5	knastern,	–	näseln,	orrol
	kreischen,	krákog	niesen,	tüszög
	keifen,	–	prassen,	–
	klaffen,	–	poltern,	zör döromböl
	krächzen,	nyöszörg	plätschern,	potsog
10	keuchen,	sipít	pfeifen,	fütty
	knallen,	durr patt	piepen,	sipog
	klingen,	peng	plumpen,	bukkan kollan
	knakken,	reccsen	pochen,	kopog dobog
	krähen,	károg varju	pauken,	dobol
15	<i>ihog</i> kichern,	kirreg tyuk nyikog	plantschen,	–
	<i>vihog</i> kikkern,	–	plappern,	pepeg csacsog
	klopfen,	kopogt[at]	plaudern,	fecseg
	klimpern,	czinczeg	puffen,	pufogni
20	klatschen,	tapsol	paffen,	pafog
	klingeln,	csenget	patschen,	pocsog juh makog mekeg
	knipsen,	–	plärren,	–
	knirren,	csikor	piitschern,	–
25	lärmen,	surolád[ik]	quaken,	brekeg béka
	lallen,	lármáz	quäken,	vakog
		gógicsél	quiken,	ua.
			quarren,	ua.
30			rauschen,	zúg víz
			rasseln,	csörög
			rieseln,	csereg
	röcheln,	hörög	wettern,	<...>
				hobortoskodik
35	raunen,	–	wiehern,	nyerít

	räuspern,	károg	wehen,	legyeg lebeg szél láng
	rülpsen, runpeln,	ember böfög rohan	winseln, wimmern,	nyifog hemzseg nyüzsög
5	rascheln, schmettern,	– zúz tromb. zuog [?]	wispern, zwitchern,	sugdal madár cseveg
10	sausen, schnauben, surren, szúnyog summen, säuseln,	fül zúg szuszog – zung zsong	zirpen, zischen, zischeln, papeln,	pörrög trücsök sziszeg sziszelg pepeg
15	schwirren, schrillen, stürmen, stammeln, csengetyű schallen, ua. schellen, schnargen schräpen,	leng süvölt – vív gagyog hangz.	babbeln, papern, mammeln, gurgeln, juchen,	< petyeg > begyeg babukol – mammog gargarizál –
20	ua. schellen, schnargen schräpen, 25 schnarren, schnarchen, schnurren, schwätzen, Lud schnattern,	ua. – – – hortyog dunnyog locsog gágog	jucheien, klokken, knuspern, knappern, schlarfen, orgeln, klippern, platschen, bumsen, balschen, leiern, trommelen, trompeten,	– a' kakas kötög nyikog ropog szürcsöl organáz csörget zörget csupog – – lantol dúdol dobol trombit[ál]
30	snufzen, stöhnen schluchzen, schmatzen, singen	sohaj nyög zok czuppant <↳n zeng énekel		
35				

	scharren,	kapar	duten,	–
	schnalzen,	pattant	plässen	–
	stottern,	dadog	wauwauen,	–
5	toben,	dúl	mautzen,	maccsog a'
				macska
	tosen,	dulfúl	brunsten,	drombol ua.
	trommeln,	tántor	kirren,	–
	tönen,	hang[zi]k	grollen,	–
	trillern,	ruglyáz	kullern,	
10	trippeln,	tipeg	schnippen,	csen
	trampeln,	–	schnirren,	–
			knikken,	tetút
				roppantani
			knippen etc.	függessze
15	Francia von.			
	S[eite]. 265. [?]			

[265. s.] [2.] Durch Bewegung. [Mozgás által.] itt azon nyelvnek van elsőse [amely]nek meghatározottab Zeitmaasja [időmértéke] van és így a' Francia felett a' Németnek, és így a Német felett a'

20 Magyarnek.

[267. s.] 3. Durch den Inhalt. [A tartalom révén.] festékeny leszen a' szó ezen tekintetben

a.) durch Anschaulichkeit, [szemléletesség révén]

b.) durch Reichtum. [gazdagság révén.]

25 [267. s.] Az Anschaulichkeit származik, először durch Regelmäßigkeit in der Wortbildung [a szóképzés szabályszerűsége által]. Itt az eredeti nyelv mindég nyér a' nem eredeti felett, mivel magából rendes analogia szerént fejt a' [sza]vakat, 's a' derivatívumokban mindég láthatni a törzsök értelmét. – [273. s.] másodsor: durch sinliche Merkmale, die dem Inhalt des Worts gleichsam Körper geben. [érzéki ismérvek révén, melyek úgymond testet adnak a szó tartalmának.] – [275. s.] harmadsor: durch einen vielfachen Gebrauch, der den Wörtern eine, auch unabhängig von ihren Elementen, feste bestimmte Bedeutung gibt. [a többszöri alkalmazás révén,

amely a szavaknak összetevőiktől is független, szilárd, meghatározott jelentést ad.] Itt a' francia áll-elöl.

- S[eite]. 276–279. Negyedszer: durch Nebenbegriffe, solche vorzüglich die Bewegung ausdrücken. – Je mehr und je reiner ausgesprochene Nebenbegriffe eine Sprache ausdrücken kan, desto anschaulicher und malerischer wird diese Sprache seyn. (S[eite]. 279. ss.) [határozószavak révén, különösen amelyek mozgást fejeznek ki. – Annál szemléletesebbé és festőibbé lesz egy nyelv, minél több és minél tisztábban kiejtett mellékfogalmakkal fejezi ki magát.]

Ezen Nebenbegriffek [mellékfogalmak] találkoznak

a.) a' derivációknál,

b.) a' compositióknál.

- A' derivatióknál mint a' másiknál is kétségen túl a' Német áll-elöl. A' Magyar itt a' Németnél a' compositiókban bizonyoson hátrább áll, a' derivatiókban hogyan áll ellenében, próba után fogna megtetszeni.

S[eite]. 291. ssq. *Példák az illyen Nebenbegriffekre.*

- an – nal a' kezdést, anhebe<...>gen u. s. w. hozá, el¹
- 20 auf – a' nyílást, fel, rá
zu – zárást, – be –
aus – a' dolog' végződését (kimentét) –
los – feloldást, el (de n[em] a' Német <...>
fort – folytatást, tovább
- 25 vol – ausfüllungot, tele (de n[em] a' Né<met> erejében)
weg wegschaffungot, – el (de n[em] a' Né<met> erejében)
auf magasságot, fel
ab hanyatlást, le
vorüber, vorbei el (de n[em] a' Német erejé<ben>)
- 30 vor vorarbeiten-t, elő, elébe, el,
nach, utána (mímélést)

¹ SZÉLJEGYZET. K: [más tinta, Kölcsey kézírása:] El: an, los, weg, vorüber, vorbei, hin

- vor, <...>woran elöl, elöre
nach, követést, utána
heim haza
5 her, bewegung auf den Redenden zu, mint herbringen etc. – elő (de nem a' Német erejében)
hen, Bewegung v. d. Redenden ab és dahin – oda, el, (nem a' Német erejében).
an, herbey, heran, közelítést, hozá (de nem a' Német erejével) –
zusammen, öszve, egybe
10 entgegen, ellenébe, ellent
zurück – vissza, hátra
um – körül
durch – keresztül (még most nem a' Német' erejében) – által – (ez elérhetné a' Németet).¹
15 über – felül (de szűk határban van a' Magyar, felülélni ez is neologismus, így mondhatnánk felülröpülni, etc.)
fest – erősítést, meg
stbb. stbb. stbb.
- 20 S[eite]. 298. ablisten, ablaufen etc. el. de n[em] a' Német' erejében, einem den Rang ablaufen [túlszárnyal valakit, felülemelkedik valakin] (valaki elől elkapni)
- S[eite]. 302. ssq. ezen formát –
Das Ohr mir taub gezwitschert, Klopst[ock].
25 – blind dem Tumult zaubere dich
- Homer, – – Voss
- stbb. magyarul mondjuk, siketté, vakká. Itt a' Német következetlen, mivel az adiectiv adverbialiter vétetik, 's olyan mint a' los, fest stbb.

¹ SZÉLJEGYZET. K: ein be

- S[eite]. 309. sich todt arbeiten, magát holtra dolgozni,
 sich heiser sprechen – *csak így* – a' rekedésig
 habe mich müde gelaufen, *fáradásig*
 és így csak ez a' formánk van,:
- 5 Hat mich nicht zum Manne geschmiedet
 Die almächtige Zeit? [Nem formált-e férfit belőlem a min-
 denható idő?]
 hanem a' postpositiok öszveragadása a' szóval, sokat segít. –¹
- S[eite]. 312. (x) Vous voyez [Tudja/Tudják], sagt la *Harpe* – er
 10 hatte von den zusammengesetzten Zeitwörtern der Römer ges-
 prochen [mondja le *Harpe* – ő a rómaiak összetett igéiről beszélt]
 – que le Latin peint tout d'un coup à l' esprit ce que le François ne
 lui apprend que successivement. C'est le contraste de la rapidité
 et de la lenteur; et pour peu qu'on réfléchisse sur le caractère de
 15 l'imagination, l'on sentira, qu'on ne peut jamais lui parler trop vite,
 et qu'une des grandes prérogatives d'une langue est d'attacher une
 image à un mot. [– hogy a latin azonnal lefesti az elmének azt,
 amit a francia csak fokozatosan ad a tudtára. Ez a gyorsaság és a
 lassúság közötti ellentét; és ha csak egy kicsit is elgondolkodunk a
 20 képzelet természetén, érezni fogjuk, hogy sohasem beszélhetünk
 hozzá túl gyorsan, és hogy egy nyelv egyik legnagyobb kiváltsága
 az, hogy képet kapcsol egy szóhoz.]
 S[eite]. 313. ssq.
 – und er wandte zurück die stralenden Augen
 25 Seitwärts hinab auf das Land gaultummelder Thrakier
 schauend,
 Auch nahkämpfender Myser und treflicher Hippomolgen.
 V[oss].–

¹ SZÉLJEGYZET. K: [S. 310-ről] Regemque dedit et [Kolbe 1806. I. 310.: **qui**
 foedere certo Et premere et laxas sciret dare jussus habenas. ismét.
 – Sublimemque feres ad sidera coeli Magnanimum Aenean. ismét
 At illum divisit medium fortissima Tyndaridarum.

– et tournant ses yeux du côté opposé, il les jeta sur la terre des Thraces, qui sont si bons hommes de cheval, des Mysiens, qui combattent de près et des vaillans Hippomolgues. –
5 [„ő maga meg ragyogó szemeit másmerre vetette, /messze lovas thrákok tájékát vette szemügyre, / harcos műsz népét s tejivó jó kancafejőké”]

M[m]e Dacier.

10 Ő pedig hátra veté sűgárzó szemeit,
oldalt¹ nézvén a’ lóhódító Thraxok’ föld-
jőkre, ’s a’ közelütköző Mysiusok ’s derék
Hippomolgusokéra.²

Ehrfurchtsvol vor Zeus ferntreffendem Sohn Apollon.

V[oss].–

15 Et respectez en moi le fils du grand Jupiter, Apollon, dont les traits sont inévitables.

Dacier

Tisztelettel tele Zeusznak messzelövő (εκατεβολος [helyesen: εκατήβολος]) fija, Apollon eránt.

Ares, Ares, vol Mord, Bluttriefender! Maurenzertrümmer!

20 Mars, homicide Mars, qui n’aimes que le sang, et qui te plais à renverser les plus fortes murailles.

Ares, Ares, ember-ölő, vért szopó, – öszve rontó

¹ K: Ő pedig <---> hátra veté sűgárzó szemeit,
<---> oldalt

² SZÉLJEGYZET. K: Voltaire ajánlóleveléb[en] Herczegné de Mainehez, a’ Görög nyelv’ composita expressiójiról (S[eite]. 313.) [Kolbe 1806. 313. (y) idézi Voltaire levelét Du Maine hereghez.]

– und es hemte die Rosse die windschneileilende Iris,

La Déesse, qui devance les vents les plus impetueux, détéle les chevaux.

- 5 a' *szélsebes* (– sebenségü, – gyorsaságú) – Íris.
– nicht ähnliches Stammes,
Sind unsterbliche Götter und erdumwandelnde
Menschen.

- 10 Il y a une distance infinie entre l'espèce toujours permanente
des Dieux immortels, qui habitent les cieux et le néant des mortels,
qui rampent sur la terre. –

Nem egy törzsökűek a' halhatatlan Istenek,
's a' földön bolygó halandók.
– die goldgezügelten Rosse.

- 15 Les chevaux, dont les crins mis en tresses, étoient attachés avec
des anneaux d'or.

Aranyzablás lovak.

- 20 Ägiserschütterer (Dacier' fordításáb[an] csak le Grand Jupiter)
Paizsrázó.
Buntgewirkt, d'un ouvrage admirablement diversifié; *Tarka-
hímü, hímes, hímezett.*
Schwarzumwölkte (Dacier n[em] fordítja) – <...> barnán
befellegzett –

- 25 Tränenbringend source de soupirs et de larmes. könyhozó,
könyárasztó.
Az ilyenek schwarzumwölkte, waldbeschatteter, stürmgenä-
hret [barnánbefellegzett, erdők árnyékával borított, viharedzette]
magyarban nehezen, vagy talán így nem is fordíthatók.
S[eite]. 316. Schiller sagt sehr schön und sehr wahr: „Zerstükle
den Donner in seine einfache Silben, und du wirst Kinder damit in

- den Schlummer singen. Schmelze sie zusammen in Einen plötzlichen Schal; und der monarchische Laut wird den ewigen Himmel bewegen” – Das erstere thut die französische, das letztere die deutsche Sprache. [Schiller írja nagyon szépen és helyesen: „Bontsd szét a mennydörgést a maga egyszerű szótagjaivá, gyermekeket tudsz majd álomba ringatni velük. Olvaszd össze őket egyetlen hirtelenszerű hanggá, és a fenséges hangzat az örökkévaló eget is megmozgatja” – Az első a francia nyelvre, utóbbit a németre jellemző.]
- 5
- 10 S[eite]. 318. ss. A’ rövidség neveli a’ festékenységet.
 1.) Wodan, unbelaidigt von uns – meg n[nem] sértve – so singe d[enn]och – – unnachgesungen – (?) – [Aztán pedig, tőlünk meg nem sértve – mégis énekelj – úgy, hogy más nem énekl meg]
- 15 2.) A’ grammaticai formák sokasága
 3.) Das Geschehne – Geschehende – ins Bodenlose – Sein Hereinbrechen – sein Hereindrohen
 4.) Az articulosok stbb. elhagyhatása. Ezt is a’ Német többszer teheti a’ francziánál.
 5.) elliptische Wendungen. [kihagyásos fordulatok]
- 20 6.) Wortzusammenfügungen. [szavak összeolvasztása egy szóvá]
 7.) Kühnheit im Gebrauch abkürzender Figuren. [a rövidítő formulák merész használata]
- 25 unnenbares Grausen,
 Gleich aus wolkenbeladnem Gebirg herschäumenden
 Wassern,
 Überströmete, so wie er lag in dem weißen Gefilde,
 Gog. –
- 30 – inexprimable horreur,
 semblable de nuages - chargée montagne de ça - ecumantes
 eaux,
 sur coula, tel que il gissoit dans la blanche campagne,
 Gog. –

Ez francziául Unsin:

névezhetetlen borzadás
Mint a' felhőterhelte bérczből kitajtékozó víz,
Öntötte-el,¹ úgy a' mint fekütt a' fejér mezőben,
5 Gogot – láss több példákat

S[eite]. 331. ss. (i.) Jenisch ellen beszéll a' [n]émet Constructióról, mellyet Jenisch unnatürlichnak [természetellenesnek] nevez, 's a' Német nyelv' rövidségéről.

10 S[eite]. 335. három okát adja, miért a' Gedehntheit [terjengőség] a' francziában kevésbé szemetűnő, mint a' Németben. – Der leichtern Klang der Wörter – Die einfache Wortstellung – Scheu vor langen Perioden – [A szavak könnyed hangzása – Az egyszerű szórend – Idegenkedés a hosszú periódusoktól, azaz körmondatoktól]

15 S[eite]. 346. von den Redefiguren [beszádalakzatok], egész végig, hol a' német minden kétség nélkül elől áll, mivel a' Francia poetának a' Redefigurák felette szűken engedtetnek.

A' magyar poesis, valamint még a' [Fr]ancia poesis is, alkalmas az ilyenek elfo[ga]dására, példák Berzsenyinek, Daykának, [H]imfynek verseik, 's kiváló Kazinczy fordí[tás]ai németből. –
20 Ezekrol másutt.

Ueber den Wortreichthum der Deutschen und Französischen Sprache etc. – Zweiter Band. – Leipzig. 1806. bei Reclam. S[eite]. 453. Verbesserungen und Zusätze. S[eite]. 46. Nro 8

25

¹ K: bérczből <.:> kitajtékozó víz,
<Elön> Öntötte-el,

Wohlklang [Jóhangzás]

Ezen pontra nézve micsoda relációban van a' Német a' Francziával, minden tudja.

S[eite]. 3. (b). Adelung ellen ki a' rövid e-t oltalmazza.¹

- 5 S[eite]. 12. Einen Nachteil bringt diese Eigenheit (das dumme e) der französischen Sprache. Sie macht sie zur Musik ungeschickt. – Der Musiker darf, da dieses e Silbenstelle vertritt, es durchaus nicht übergehen. Er muß es als Silbe behandeln, und so sieht er sich genötigt es über die Gebühr zu heben, und was nur Pause, höchstens geistiger Nachklang seyn sollte, zum Körper auszudehnen² und ihm aushallende Stimme zu geben. [A francia nyelv e sajátosságá (a néma/erőtlen [Kolbe 1806: dis kurze / a rövid] e) egy hátránnyal jár. E nyelv nemigen alkalmas a megzenésítésre. – A zenész, mivel ez az *e* önálló szótagot alkot, azt egyáltalán nem hagyhatja
- 10 figyelmen kívül. Szótagként kell kezelnie, ezért pedig szükségét érzi, hogy mértéken túl kiemelje, és azt, aminek legfeljebb szünetnek, szellemi kicsengésnek kellene lennie, testté kiterjessze, és messzezenegő hangot adjon neki.]

- 20 Auch ist es vorzüglich dis stumme e, das die Sprache hindert, des grichisch-römischen V[ers]bau's sich zu bemächtigen. Denn wofür sol es [dem] Dichter gelten? Verschlungen könnte es ohne [belei]digenden Misklang nicht werden; und ein[en] Takt auszufüllen hat es wiederum nicht T[on] genug. – Er müste es denn, zu einer vo[llen] Silbe auszerren, welches unerträgliche O[hren]

¹ Kolbe 1806. II. 3. (b) „Sonderbar, daß Adelung dis kurze *e*, das doch warlich nicht liebenswürdig ist, mit so großem Eifer in Schutz nimt! [...] Doch scheint überhaupt in Sachen des Klangs und der Harmonie Adelungs Urteil nicht sehr zuverlässig. Töne wie *frankonon*, *in mionon oron* heißen ihm rau und ungeschlachtet! – In seinem *Magazin* Th. II. 135.“ [Különös, hogy Adelung *e* rövid *e*-t, melyen igazán nincs mit szeretnünk, oly nagy buzgalommal veszi védelmébe! [...] Általában sem igen tűnik túl megbízhatónak Adelung ítélete a hangzás és a harmónia dolgában. Az oly hangokat, mint [pl.] *frankonon*, *in mionon oron* durvának és nyersnek nevezi. – *Magazin* c. művének II. részében, 135.]

² K: Körper <...> auszudehnen

marter seyn würde.¹ [Főképpen megintcsak ez a néma *e* az, ami megakadályozza a nyelvet abban, hogy elsajátítsa a görög-római versmértéket. Mert minek számít az a költő szemében? El nem nyelhető anélkül, hogy visszatetsző disszonancia ne keletkezzék; 5 ugyanakkor meg ahhoz, hogy kitöltsön egy ütemet, túl kevés a hangja. – Így a költőnek egy teljes szótaggá kellene kinyújtania, ám ez elviselhetetlen kínokkal járna fülünk számára.]

S[eite]. 13. (f). Einige Schriftsteller, di[e des Rau]hen in der Sprache nicht genug haben kön[nen], schneiden den fremden Wörtern in *ismus* und *asmus* das End-**us** weg: *Enthusiasm*, *Idealism* – wodurch die Schlussilbe so ungelentk wird, daß die Stimme sie fast gar nicht herausbringen kan. Wie leichter in der französischen Sprache: *enthousiasme*, *idéalisme*, – who sie durch die Pause Haltung und Geschmeidigkeit gewint! [Néhány költő, kik nem tudnak 15 betelni a nyelvbeli nyers dolgokkal, az idegen szavak *-ismus* és *-azmus* végződéséből levágják az *-us* tagot: *Enthusiasm*, *Idealism* – miáltal a zárószótag oly esetlenné lesz, hogy a beszéd jóformán alig tudja kiejteni őket. Mennyivel könnyebb ez a franciában: *enthousiasme*, *idéalisme* – ahol is a végszótag a szünet folytán tartást 20 és rugalmasságot nyer!]

S[eite]. 15. 4.) Übereinstimmung des Klangs mit dem Inhalt. [A hangzás összecsengése a tartalommal] – Itt a' Német elébb áll mint a' Francia.

5.) hasonlóúl haladja a' szorosbb Zeit és Tonmaas-ban. [időmérték és **ütemhangsúly**] Ezt megvallja Villers is (in seiner Vergl[eichung]. der d[utschen]. und f[ranzösischen]. Spr[ache].) – Lásd² erről: Voss über das deutsche Zeitmass. [a német és a francia nyelv összehasonlítása [c. munkájában] – Lásd erről: Voss a német időmértékről]

30 S. 25. *Adelung* ellen harcol (az l. jegyz[etben].) ki a' Görög vers mértéket a' Németben nem akarja szenvedni, in seinem Werke über

¹ SZÉLJEGYZET. K: ellenb[en] ezen néma *e* teszi a' francia nyelvet lágy hanguvá.

² K: <...> – Lásd

den deutschen Stil. [a német stílusról írott művében]¹ 's hogy állítását megmutassa Klopstockból, 's belőle is csak az elsőbb énekeiből a' Messiadnak 's annak elsőbb kiadásaiból hozza példákat –²

5 S[eite]. 30. Virgil' életében többek közt e' van: Aeneida prosa prius oratione formatam digestamqve in XII libros particulatim componere instituit, ut quidam tradunt. – Annyi bizonyos, hogy Racine a' maga tragoediáját hasonló methodussal készítette.³

10 S[eite]. 45. (v.) Itt jut eszembe, hogy a' telyes éltében versgyaluló Ramler egy jó Hexametert a' maga nyelvén írni nem tudott, itt példával mutatattik-meg, hogy nem tudta mi legyen a' Caesura⁴ l. seine Abhandl[ung]. über die Bildung der deutsch[en]. Newwörter [a német főnevek képzéséről írott értekezését]

¹ Kolbe 1806. II. 25. (l) „Adelung wil in seinem Werke über den Stil die Unzulässigkeit der metrischen Formen der Alten in der deutschen Sprache dartun und führt, um zu beweisen, daß es unseren Dichtern nicht möglich sei, die prosodischen Gesetze genau zu beobachten.” [Adelung a stílusról írott művében azt akarja kimutatni, hogy a régiek metrikus formái megengedhetetlenek a német nyelvben, és azt bizonyítandó, hogy költőinknek nem áll módjában a prozódiai szabályok pontos megfigyelése, példának hozza.]

² Kolbe 1806. II. 25. (l) „Beispiele hart verletzter Silbenzeit aus Klopstocks Messias an.[...] Jene Beispiele nimt er [Adelung – O. Cs.] nicht etwa aus den letzten Gesängen des Gedichts, in denen bekantlich das Zeitmaas weit fester steht, als in den ersteren...” [...példákat hoz Klopstock Messiasából a versmérték [szótaghossz] súlyos megsértésére. [...] E példákat [Adelung – O. Cs.] nem a költemény utolsó énekeiből veszi, amelyekben az időmérték közismerten feszegebb, mint a korábbiakban...]

³ Kolbe 1806. II. 30. (p) „Was werden die Franzosen zu diesem Urteil sagen, sie deren gröster Dichter, Racine, gerade nach dieser Methode seine Taruerspiele verfertigte? Man sehe die seinen Werken beigefügte Lebensbeschreibung. – Sie werden es ohne Zweifel sehr schmeichelhaft finden ihn den *infimi subsellii poetastris* zugeselt zu sehn.” [Mit szólnak majd a franciák ehhez az ítélethez, kiknek legnagyobb költője, Racine épp e módszer szerint alkotta meg a maga tragédiáit [szomorújátékait]? Nézzék meg a műveihez mellékelt életrajzot. – Bizonyosan nagyon hízelgőnek találják majd, hogy Racinet az *infimi subsellii poetastris*-hoz <a legalacsonyabb pad fűzfapoétáihoz> társulva látják.]

⁴ Kolbe 1806. II. 45. (v) „So möchte man fast glauben, daß selbst Ramler keine feste bestimmte Begriffe von dem Abschnit, *caesura*, gehabt.” [Így már-már azt hisszük, hogy magának Ramlernek sem voltak határozott fogalmai a cezúráról, *caesura-ról*.]

S[eite]. 49.¹

Hora novissima, tempora pessima sunt; vigilemus!
Ecce, minaciter imminet arbiter² ille supremus!
Imminet, imminet³, ut mala terminet, aequa coronet,
5 Recta remuneret, anxia liberet, aethera donet;
Auferat aspera duraque pondera mentis onustae;
Sobria muniat, improba puniat, utraqve juste.
Ille piissimus, ille gravissimus ecce venit rex.
Surgat homo reus! instat homo deus, a patre iudex.
10 etc. etc. etc.

S[eite]. 60.⁴ Kant macht irgendwo die Bemerkung: je edler und vortrefflicher im Zustand seiner Vollkommenheit ein Gegentand sey, desto ekelhafter erscheine er in seiner Verderbniß. Diese Bemerkung bestätigt sich auch hier. Ein schlechter Hexameter ist
15 hundertmal wiederwärtiger, als ein schlechter gemeiner Jambus. [Kant jegyzi meg valahol: minél nemesebb és kiválóbb tökélyében valamely dolog, annál undorítóbb/utálatosabb leromlásában. Ez a megjegyzés itt is beigazolódik. Egy rossz hexameter százszorta bosszantóbb, mint egy rossz és közönséges jambus.]

20 Ezen kötet[ne]k csak n[em] elejétől a' 15dik laptól fogva a' 67dikig tanít a' Német Zeit und Tonmaas-rol, a 68dik laptól a' 104dikig a' Francziáról – Ezekről máskor.

S[eite]. 105. Der *Alexandrin*er ist von einem Französischen Dichter *Alexandre de Paris* im XIIten Jahrhundert aufgebracht
25 worden, der in dieser Versart ein Gedicht: *Alexandre le Grand* geschrieben haben sol. [Az alexandrinust egy francia költő, Alexandre de Paris hozta divatba a XII. században, aki állítólag írt egy Alexandre le Grand című költeményt ebben a versformában.]

¹ *De contemptu mundi 1140k. Cluny Bernard* [Kölcsey jegyzete]

² K: <ar>biter [jav.]

³ K: i<mm>inet [jav.]

⁴ Kolbe 1806. II. 60. (e) [lábjegyzetét jegyzeteli a Kézirat]

Vesd-ösze erről a' Litteraria historiára tartozó jegyzeteimet, hol az Alexandrinerek' eredetére [Ch. A.] Heuman[n]bol (Conspectus]. reip[ublicae]. Litt[erariae]:) tétetett említés.

5 III.¹ Wortversetzung [Szórendváltoztatás]

S[eite]. 132. s (u)

Stelt euch zwei sinliche Geschöpfe vor, sagt *Herder* in seinen *Frag-
menten*, davon Einer spricht, der andre hört. Dem ersteren ist das
10 Auge die Quelle seiner Begriffe: und jeden Gegenstand kan er in
verschiedenen Gesichtspunkten sehn. Dem andern zeigt er diesen
Gegenstand, und es kan auf eben so verschiedenen Seiten geschehn.
– Nun betrachtet die Rede, als ein Zeichen dieser Gegenstände,
so habt ihr den Ursprung der Inversionen. Je mehr sich also die
15 Aufmerksamkeit, die Empfindung, der Affect auf einen Augen-
punkt heftet, je mehr wil er dem Andern auch eben diese Seite
zeigen, am ersten zeigen, im helsten Lichte zeigen – und dis ist
der Ursprung der Inversionen. Ein Beispiel: Fleuch die Schlange,
ruft mir jemand zu, der mein Flieden zu seinem Haupt-Augenmerk
20 macht, wenn ich nicht fliehen wolte. – Die Schlange fleuch! ruft
ein Andrer, der nichts geschwinder wil, als mir die Schlange zeig-
en: Flieden werde ich von selbst, sobald ich von ihr höre. etc. –
[Képzeltetek el két érzékelő teremtményt, mondja Herder *Töredé-
keiben*, melyek egyike beszél, másika hall. Az előbbinek a szeme
a fogalmi forrása, és valamennyi tárgyat különféle nézőpontok-
25 ból veheti szemügyre . A másiknak ő mutatja meg e tárgya[ka]t,
ami éppoly sokféleképp történhet. – Vizsgáljátok meg mármost a
beszédet mint e tárgyak jelét, s akkor eljuttok az inverziók [szó-
rendváltozatok] forrásához. Tehát minél inkább egy szemponthoz
tapad a fgyelem, az érzet, a szenvedély, a beszélő annál inkább

¹ Kolbe 1806. II. 132.: IV.

éppen ezt az aspektust akarja megmutatni a hallónak, legelőbb és a lehető legvilágosabban – nos, ez az inverziók forrása. Egy példa: Menekülj! Kígyó! – kiáltja nekem valaki, aki menekülésemet állítja figyelme középpontjába, ha esetleg nem akartam volna menekülni.

- 5 – Kígyó, menekülj! – kiáltja másvalaki, aki mindenekelőtt a kígyót akarja nekem megmutatni: magamtól is menekülésre fogom a dolgot, amint hallok a kígyóról. stb. –]

- A¹ német *szokott szórakás* – die fast überall¹ das Bestimmte dem Bestimmenden, die Wirkung der Ursach voransetzt [mely jószereivel mindenütt elébe helyezi a meghatározottat a meghatározandónak, az okozatot az oknak] – már magáb[an] (erre nézve is) alkalmasabb a² poësisre, mint a Francia, die fast immer das² regirende Wort vor das regirte bringt und durch diese leichte Stellung mehr dem ordnenden Verstande³ fröhnt. [amely szinte mindig elébe helyezi az uralkodó szót az uraltak és e könnyed elrendezéssel inkább a megértést szolgálja.]

Lásd ezen szabad szórakásról a² Németek[ne]k, 's a² Magyar velé relatiób[an] a² Criticali Jegyzetekben a² Magyar nyelv² jobbításáról.

- 20 és a² Jenischből v[aló] Jegyz[éseket].

Kolbe² ezen jegyzésének végében S[eite]. 139. s. még ezek vagynak:

- Je mehr eine von den neueren Sprachen, sagt⁴ Herder, von Grammatikern und Philosophen gebildet worden, desto härtere Fesseln trägt sie. Je mehr sie ihrem ursprünglichen Zustande nah ist, desto freier wird sie seyn. Je mehr sie lebt, desto mehr Inversionen; je mehr sie zur todten Büchersprache zurückgesetzt ist, desto minder. Alles beweist die französische Sprache. Diderot klagt, daß ihr die Grammatiker der mitleren Zeiten, die ihre Sprachkunst gebildet, Fesseln angelegt, unter denen sie wirklich noch jetzt seufzt.
- 30 Wegen dieses eintönigen Ganges mag es vielleicht seyn, daß man

¹ K: überaus [jav.]

² K: dar [th. emend.]

³ Kolbe 1806. II. Verstände

⁴ Kolbe 1806. II. 139.: sagt **weiterhin** Herder

- sie eine Sprache der Vernunft nent; das sie eine so schöne Büchersprache zum Lesen ist. Aber für das poëtische Genie ist diese Sprache der Vernunft ein Fluch¹; und diese schöne Büchersprache hat, um im Reden nicht zu schleppen, den flüchtigen und ungewissen
- 5 Trit annehmen müssen, der für die hohe Deklamation diese galante Sprache nervenlos macht. Wenn es von unsern jetzigen Sprachen gilt, daß wir eine Menge besonderer Zweckke gar nicht durch die Wortfügung anzuzeigen vermögend sind, sondern sie uns müssen aus dem Zusammenhang erraten lassen; (Lit[erarische]. Briefe.
- 10 Th[eil]. 17. S[eite]. 186.) so ist diese Unvolkommenheit gewis bei der französischen Sprache. [Minél inkább nyelvészek és filozófusok művelik ki az újabb nyelvek valamelyikét, folytatja Herder, annál inkább gúzsba kötik azt a nyelvet. Minél közelebb áll egy nyelv az eredeti állapotához, annál szabadabb. Minél inkább él egy nyelv,
- 15 annál több [benne] az inverzió; s ez annál kevesebb, minél inkább holt könyv-nyelvvé fokozzák le. Bizonyítja mindezt a *francia nyelv*. *Diderot* amiatt panaszkodik, hogy nyelvtanuk kialakítása során a középkori grammatikusok úgy bilincsbe verték a francia nyelvet, hogy az még ma is ennek a terhét nyögi. Tán e miatt az egyhangúság miatt nevezhetik a franciát az értelem nyelvének; s ezért is lehet oly szép olvasásra való könyv-nyelv. Ám a költői lángész számára átok az értelemnek ez a nyelve; s e szép könyv-nyelv, hogy a beszédben ne váljék vontatottá, illékony és bizonytalan lépést kellett felvegyen, ami a magasztos deklamáció iránt érzéketlenné
- 20 teszi ezt a gáláns nyelvet. Ha mai nyelveinket az jellemzi, hogy *jó néhány sajátos célt egyáltalán nem vagyunk képesek a szórend által jelezni, hanem a [szöveg]összefüggésből vagyunk kénytelenek kitalálni őket*; (Litter. Briefe. Th. 17. S[eite]. 186.) akkor ez a tökéletlenség minden bizonnyal megvan a franciában.]
- 30 S[eite]. 133. ss. (Text). *A' Francia szórakás szabadságai kevesek*.

¹ K: [Kölcsey kiemelése]

1. A' Genitivot teheti a határozó név eleibe, mint oder ohne Beiwort. [melléknévvel vagy anélkül] – J'entens, **de**¹ **vos douleurs** la cause m'est connue. –
2. Oft trent sie beide Benennungen durch Ein oder mehrere
- 5 Wörter: **D'une tige coupable** il craint **un rejetton.** – Ezt csak a poeták[nak] szabad. [A két (meg)nevezést <birtokos és birtok> gyakran egy vagy több szóval választja el egymástól.]
3. A' Dativot teheti a' regens verbum elébe: Helène à se parens dans Sparte **derobée** hasonlól az ablatívot: **De leur mélange aff-**
 10 **reux** les éclairs **réjaillissent:** az accusatívnak ezen szabadsága nincsen.
4. Die französische Sprache darf ferner mit jedem Vorwort das Bestimmte vor das Bestimmende setzen: **Sous un joug inconnu, que rien ne peut briser, Dieu sait l'assujettir, sans la tyranniser.**
 15 [A francia nyelvben továbbá megengedett, hogy minden előjárószóval a meghatározottat tegye a meghatározandó elé: **Sous un joug inconnu, que rien ne peut briser, Dieu sait l'assujettir, sans la tyranniser.**]
5. Sie setzt einen Nebenumstand, der die Stelle des Nebenwort vertritt, vor das Zeitwort [A francia az ige elé helyez oly mellékkörülmenyt, amely a melléknév pozícióját képviseli]: **Le tems d'une aile prompte et d'un vol insensible-Fuit et revient sans cesse à ce palais terrible.** Így magát az Umstandswortot [határozószót] is: **L'aurore cependant, au visage vermeil**² – **Ouvroît dans l'Orient**
 20 **les portes du soleil.**
6. Sie setzt das Zeitwort vor das Hauptwort, wenn ein Nebenwort vorangeht, – wie im Deutschen: **Dejà brille en leurs mains le fatal cimeterre.** Auch nach dem beziehenden Fürwort: **Enflamma**³ **leur devoir et non pas leur furie.** [Igét tesz a főnév elé, ha elől melléknév áll, - mint a németben is:]
 25

¹ K: <--> **de**

² K: **visage** <--> **vermeil**

³ Kolbe 1806. II. 142.: **Qu'enflamma**

7. Sie trent das regirende Nebenwort von seiner Beziehung [Elvásztja a vezérlő kérdő névmást attól, amire vonatkozik:]: **Q combien les François vont répandre de larmes!**
8. Sie trent die Wirkung von dem Zeitwort durch ein andres
5 Zeitwort [Elvásztja a hatást az igétől egy másik ige által:]: **Sent couler dans son âme une joye inconnue.**
9. Sie trent den Beisatz von seiner Benennung¹, – doch nur als Ausnahme: [Elvásztja az értelmező [jelző]t a megnevezésétől – de csak kivételesen:]: **D’Amboise est à ses pieds, ce ministre fidèle.**
- 10 10. Sie stelt das Hülfswort être vor das Hauptwort, und läßt dan das ergänzende Wechselwort folgen [Az être segédigét a főnév elé illeszti, azután állítja a kiegészítő participiumot:]: **Sur qui sera d’abord sa vengeance exercée.** Ez a’ szabadság is mint a’ Nro 2. egyedül a’ poetáké. Az avoirral így élni már régen kiment a szokás-
15 bol: **La Parque de ses jours a la trame coupée.**
11. Sie setzt die² entfernte Wirkung vor die nächste [A távolabbi hatást a közeli <hatás> elé illeszti:]: **Retranchez, o mon Dieu, des jours de ce grand Roi – Ces jours infortunés, qui l’eloignent de toit!**
- 20 12. Sie trent durch Zwischensätze das Beiwort von seinem Nenwort [Közbeékelt mondatok révén elvásztja a melléknevet főnevétől:]

25 Déja couloit le sang, prémices du carnage;
Entre les deux partis Calchas s’est avancé³
L’oeil farouche, l’air sombre et le poil hérissé,
Terrible et plein du Dieu, qui l’agitait sans
doute;

13. Sie setzt das Wechselwort, mit dem durch das selbe beherschten Nebensatz vor das Hauptwort [A melléknévi igenevet az
30 általa uralt mellékmondattal együtt a főnév elé helyezi:]: **D’un bout**

¹ K: seiner <--> Benennung

² K: setzt <--> die

³ Kolbe 1806. II. 143.: **avance**

du monde à l'autre appellant les orages. Sa voix Commande aux vents d'assembler les nuages [A világ egyik végétől a másikig a vihart hívva. Hangja megparancsolja a szeleknek, hogy gyűjtsék össze a fellegeket.]

- 5 14. Sie trent das leidentliche Wechselwort von seinem Hülfswort [Elválasztja a passzív melléknévi igenevet segédigéjétől]: – vous avez jusqu'ici Contre leurs coups epousantables. Résisté. sans courber le dos. [Ön eddig hátát meg nem görnyesztve állt ellen a szörnyű (szél)lökéseknek] – Fast wie im Deutschen: ihr habt ihren Streichen – – wider<sta>nden. [Szinte úgy, mint a németben: simogatásának – ellenálltatok.]

- 10 15. Sie trent durch einen Zwischensatz den Wirkfal von dem Zeitwort: [Egy közbeékelt mondattal elválasztja az okozatot az igétől:] Belle Aréthuse. ainsi ton onde fortunée Roule au sein furieux d'Amphitrite étonnée Un cristal etc.

'S ezek volnának mint egy a' Francia szórakás szabadságai, de a' mellyek többnyire köz[ös]ök a' poétával és prosaistával.

- S[eite]. 14[5.] Noch Malherbe hat häufig Stellungen wie diese:
20 [Malherbe-nál vannak még gyakran efféle helyek:]

Ses soupirs, ce sont vents, qui les chénes combattent, die ausgenommen in geschlossenen Frasen, wie [amelyek, kivéve a zárt frázisokban, mint:] grand bien vous fasse: qui trop embrasse, mal étreint etc. jetzt gar nicht mehr vorkommen dürfen. [immár nem fordulhatnak elő.]

- 25 S[eite]. 146. A' Francia nyelvnek még az a' Vortheilja [előnye] van, hogy az adiectívot és a' täthiches Wechselwortot [aktív melléknévi igenevet] is (wenn es ohne Anhang ist [már ha nincs bővítőménye]) a substantívtól elválaszthatja, 's élébe 's utána tetszése szerént teheti, mellyet a' Német poéta csak neologismussal tehet

- 30 [149. seite] Denn aus dem Purpurgewölk, dem schwebenden, immer bewegten – –

Göthe.

Einige kalt nach der Regel, und einige brätelnd
auf Marmor
Heißem, in Silber gefastem, geründetem

Voss.

- 5 Ezen Wendungot [fordulatot] Voss leggyakrabban szokta használni. Lásd erről a' *Lessing' Laokoonját* hol a' Juno' Szekerének leírására, Homérban, teszen jegyzést.

Magyar példákat az illy Wendungra [fordulatra] láss kivált a' Zrínből tett jegyzések közt.

- 10 Illyenek:
Erre Bandakovics kegyetlenb medvénél –
Cumillát a' szépet –
– Vid a' kegyetlen –

Legmerészebb ez:

- 15 kit tart ég magas.

S[eite]. 168. Azon Kunstdichtereket [művészköltőket] támadjameg, a' kik a' szabad szórakásnak ellenségei, 's azt mondja, hogy az illy ellenkezés akadályozni akarja a' Litteratura' menetelét. A' Jegyzésben (e) felhozza Voltaire szavait:

- 20 Notre langue un peu foible et sans inversions
Peut-elle subjuguier les autres nations?

Ugyan ott La Harpénak helye és a' Raquil Lieutaud-é kik mind ketten az Inversióból eredendő Vortheilokrol [előnyökről] beszélnek.

- 25 S[eite]. 176. A Textb[en] azon kérdést teszi-fel: ha a' Németeknél a' poésis a' prosától, mint minden egyébben, úgy a' szabad¹ szórakásban is megkülönböztetheti-e magát, 's (a g jegyz[etben])

¹ K: úgy a' <poë> *szabad*

Adelung ellen beszéll, ki azt allítja: daß der poëtische Stil¹ vor dem prosaischen keine oder nur geringe Freiheiten voraus habe, [hogy a költői stílus csupán csekély szabadságot élvez a prózaival szemben,] ’s állítását Horatznak azon soraival mutogatja:

5 Non quivis videt immodulata poëmata Judex,
Et data romanis venia est indigna poëtis –

Nem gondolván-meg, hogy Horatz mind ezen helyben egészen mást mond, mint a’ mit vele ő (Adelung) akar mondatni, mint mindenütt munkájiban prozában hallatlan szabad szórakással él.

10 S[eite]. 181. 182. Példák hozatnak-fel Római poetákból, mellyek azt mutatják hogy a’ poetai szórakás sokkal szabadabb volt nálok a’ Rómainál. Erre csak Virgilt és Horátzot kell kinyitni. – Hát a’ Pindar’ [Pindarosz] szórakása a’ Görögben.

15 S[eite]. 184. 185. Der Vers, der die Silben künstlich ordnet für das Ohr, verlangt auch eine künstliche Stellung der Begriffe für den Verstand. [A vers, mely művészi módon rendezi el a szótagokat a fül számára, megkívánja a fogalmak művészi elrendezését is az értelem számára.]

20 Peldák, hogy az Inversio² által a’ mondás nemesbbé ’s a’ mindennapi Újjá tétetik.

Sin maculae incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento nimisque videbis
Fervere –

25

¹ K: poëtische <---> Stil

² K: az <szabad> Inversio

Virgil' ezen sorait Voss így fordítja:

Aber sobald ihr Flekken¹ zum rötlichen Feuer
sich mischen,
Überal dan zugleich von des Sturmes Gewalt
5 und des Regens
Strudelt es –

Erre Voss ezen jegyzetet teszi: Die Stärke des daktylischen Übergangs *fervere* zu empfinden, vergleiche man meine erste misratene Übersetzung: [Hogy érzékeljük a *fervere* daktilusi [lejtésű] átmenetének erejét, hasonlítsuk össze első sikertelen fordításommal:]

Dan wird alles zugleich von des Sturmes Gewalt
und des Regens
Strudeln, Ermahne mich Keiner –

Ismét Vossnak sora:

15 Wende den Blick. Dir bin ich der trauliche
Sänger von Chios –
[Vesd ide pillantásod. Számodra én a szomorú chiosi dalnok vagyok.]

20 melly ha közönséges szórakással így mondatnék: ich bin dir der
etc. [én vagyok neked a stb.] azon mindennapira fogna emlékez-
tetni: Du bist mir ein Rechter.

25 S[eite]. 186. ss. Quintiliánnak [Quintilianus] szavai hozatnak-fel,
mellyek a' szabad szórakás ellen szoktak citáltatni: Vitandum impi-
mis est ambiguitas, non haec solum quae incertum intellectum facit,
ut Chremetem audivi percussisse Demeam, sed illa qvoqve, quae
etiam si turbare sensum non potest in idem tamen verborum vitium
incidit, ut si quis dicat visum a se hominem librum scribentem. Nam

¹ Kolbe 1806. II. 184. (h): „...ihr (**der Sonne**) Flekken...”

etiam si librum ab homine scribi pateat, male tamen composuerat, feceritque ambiguum quantum in ipso fuit.

Hogy ezen mondásnak nincs igaza, mert az illy ambiguitásokat semmi nyelven kikerülni nem lehet a' következő lapokon példákkal
5 is mutogattatik. Ide tartoznak *Prémonvál'* szavai is S. 187. s[eite]. a' Préservatifbol¹ p. 43.

S[eite]. 193. Az a' kérdés jön-elő:² Millyen messze mehet a' poëtai szabadság a' szórakásban³, és ha lehet-é annak határt és regulákat szabni? Azt feleli, hogy ezt a' Németeknél eben so wenig, wie bey den Römern.⁴ [Épp oly kevésbé, mint a rómaiaknál.]

Ezen mondásban der Mensch lebt, [az ember él] a' poëta sem változtathat így: lebt der Mensch, [él az ember] mert ez már kérdést teteszen-fel. Azonban még is vagynak Göthének ilyen sorai.

15 Sas ich einst auf einer Felsenspitze –
Ziehn die Segel, ziehn die hohen Wolken –
Jauchzen an dem Ufer alle Freunde –

stbb. A' még is jegyzésremélto, hogy ezen megfordítást Göthe csak a' felhozott mértékben engedi meg magának. Ein Beweis, welchen mächtigen Einfluss der Rhythmus auf die Art der Umstellung ausübt! Im jambischen oder daktylischen Trit würde die gegenwärtige sich so gefällig nicht ausnehmen. S[eite]. 193 (p.). [Bizonyíték ez arra, mily erőteljes befolyást gyakorol a ritmus a megfordítás módjára. Jambikus vagy daktilusi lejtésben a jelenlegi [változat] nem volna oly tetszetős.]

¹ K: a' <...> Préservatifbol

² K: jön-elő; [th. emend.]

³ [Versetzungen]

⁴ Kolbe 1806. II. 193. „Man fragt, wie weit die Freiheit der Versetzungen bei dem *Dichter* gehen dürfe? und ob sich hier keine Regel festsetzen lasse? – Ich glaube nein! Eben so wenig, wie bei den Römern.” [Azt kérdik, milyen messze mehet az áthelyezés [szórendváltoztatás] szabadsága a *költőknél*? S hogy e téren megállapítható-e valamiféle szabály? – Úgy hiszem: nem! Épp oly kevésbé, mint a rómaiaknál.]

- Auch mit einer einfachen Wirkung: der Sohn liebt den Vater. Hier setzen zwar <---> Dichter und Prosaiker die Wirkung voran. Aber in diesem Fal muß auch selbst der erstere das Hauptwort hinter das Zeitwort stellen: Den Vater liebt der Sohn. [Szintén egyszerű hatással: *A fiú szereti az apját*. Itt azonban a költő és a prózáíró előrehelyezik a hatást <ti. nekik szabad a tárgyat az alany elé tenni>. Ám ebben az esetben még az előbbinek is az ige mögé kell helyeznie a főnevet: *az apját szereti a fiú*.] Azonban már ezen Régula ellen is csináltak az újabb poéták exceptiót, [Seite 194.] in
- 5
- 10 Knittelversen vornehmlich, und überhaupt in solchen Gattungen, deren Inhalt einen holzschnittmäßigen Vortrag duldet oder fodert: [kiváltképpen a knittel-, azaz rímes-versekben és általában az oly műfajokban, amelyek tartalma elviseli vagy épp megkívánja a nyersen erőteljes előadást:]
- 15 Einen sauberen Feierwams er trägt –
Goethe.
- Wie er die Frühlingssonne spürt,
 Die Ruh' ihm neue Arbeit gebiert.
Goethe.
- 20 Doch der König greift nach dem Becher schnell;
 In den Strudel ihn schleudert hinein.
Schiller.
- Auf Seen und Stömen das Grundeis borst.
Bürger.
- 25 Még azon Régula ellen is tesznek a' poéták [amely] szerént az adiectívnek mindég a' substantív előtt kellene állni:

– drum mache.
Beste, so lange du kanst, glücklich durch heitern
Genus dich,
Frölichen, eingedenk des zu kurzen Lebens –¹

5 S[eite]. 204.

Überhaupt da unsre *Grammatiker* zugeben, das Versetzungen in
unsrer Poesie stat finden dürfen, so scheint es Pflicht für sie zu
seyn die Fälle genau zu bestimmen, wo sie erlaubt seyn sollen oder
nicht. Die Aufgabe ist schwierig, vielleicht unmöglich, auf eine
10 befriedigende Art zu lösen. Dennoch so lange es nicht geschiehet,
bleiben ihre Erinnerungen ohne² Kraft, weil sie nur auf Willkühr
sich gründen. Der Grammatiker dessen Geschäft es ist, die Regeln
der Sprache aus dem innern Wesen derselben zu entwickeln, darf
sich, wo er entscheiden wil, nicht blos auf das Gefühl berufen. Dis
15 kan nicht sicher führen, weil es bei jedem anders ist. Was dem einen
leicht dünkt, das ist dem andern schon schwierig; und was Diesem
hart scheint, das klingt jenem weich und lieblich. [Egyáltalán mivel
nyelvészeink elismerik, hogy áthelyezések [szórendváltoztatások]
költészetünkben szabadon történhetnek, ezért olybá tűnik, nyelv-
20 szeinknek kötelessége, hogy pontosan meghatározzák az eseteket,
melyekben azok megengedhetők, és azokat is, amelyekben nem.
E feladatot nehéz, sőt talán lehetetlen kielégítő módon megoldani.
Mégis, amíg ez meg nem történik, intéseik hatástalanok marad-
nak, mivel csupán önkényen nyugodnak. A nyelvésznek, kinek az a
25 dolga, hogy a nyelv belső lényegéből fejtse ki a nyelv szabályait, ott,
hol eldönteni akar, nem szabad pusztán megérzéseire hagyatkoz-
nia. A megérzés nem vezet biztos kézzel, hiszen mindenkinél más
és más. Ami az egyiknek könnyűnek tűnik, az a másik számára
már nehéz; és ami ennek kemény, az a másiknak *lágys és bájos*.]

¹ Kolbe 1806. II. 195. [idézet Klopstocktól]

² K: Erinnerungen <...> ohne

IV.¹

Grammatische Formen [Nyelvtani formák]

–

S[eite]. 206. sq. (v). A' Francziák azzal dicseked<nek>² hogy az ő nyelvek tiszta, és van caractere [...] Idegen formákat nem veszen-fel mint a' m[...] olasz, angol és német nyelv. Lásd a' felhoz[ott] Ferlet és Bitaubé' szavaikat. Leibnitz u<nvor>greiflichen Gedanken etc. így beszéll: Der re[chte Pro]bierstein des Überflusses oder Mangels einer [Sprache]³, findet sich beim Übersetzen guter Bücher aus an[dern] Sprachen. – Diejenige Sprache ist die reichste und beqvemste, welche am besten mit wörtlicher Übersetzung zurechte kommen kan und dem Original Fuß vor Fuß zu folgen vermag.⁴ [Arra nézve, mi fölösleges vagy hiányos valamely nyelvben, igazi próbakő az idegen nyelvű, jó könyvek fordítása. – Az a nyelv a leggazdagabb és a legkényelmesebb, amely a legjobban boldogul a szözerinti fordításokkal és az eredetit lépésről lépésre tudja követni.]

S[eite]. 208. Azt állítja, hogy a' Francia nyelv' Feinheitját [finomságát] és Zierlichkeitjét [kecsességét] ugyan a' Német még kevésbé érheti-el mint más nyelvek, minden más pontra nézve pedig, a' két nyelv' közt való nagy különbözőzés egyedül a' francia részén van, die sich nie oder nur⁵ selten der deutschen nähern darf⁶; nicht auf Seiten der deutschen, die fast überall an die französische sich auf das engste anschließen kan. [amely sohasem vagy csak ritkán képes megközelíteni a németet; nem pedig a német oldalán, amely jószerivel mindenütt a legszorosabban követheti a franciát.]

¹ Kolbe 1806. II. 205. V.

² K: [a lap jobb oldala sérült, szakadt, a S. 208. jegyzetig tart]

³ Kolbe 1806. II. 207. v. „Der rechte Probirstein des Überflusses oder Mangels einer Sprache, **sagt er in seinen Unvorgreiflichen Gedanken usw.** findet sich beim Übersetzen guter Bücher aus andern Sprachen.” [írja „Nem mérvadó/ Szerény gondolatok” című művében]

⁴ K: [az eredeti lábjegyzet alapján egészítve ki a hiányzó részeket]

⁵ K: nur [Kölcsey betoldása]

⁶ K: nähern <...> darf

- A' 213[.] laptól fogva példák annak megmutatására, hogy in der Menge immer wiederkehrender Wendungen und Eigentümlichkeiten die deutsche Sprache der Französischer¹ weit überlegen ist.² [az örökösen visszatérő fordulatok és sajátosságok tömegében a német nyelv a francia előtt fölényben van]
- 5 Ezekről láss a' Critikai Jegyzetekben és még máskor.

¹ K: der <Franz...> Französischer

² Kolbe 1806. II. 111. „Er verglich beide Sprachen genauer mit einander und so fand er bald die Aufklärung der rätselhaften Erscheinung in der größeren Menge immer wiederkehrender Wendungen und Eigentümlichkeiten, die die deutsche Sprache vor der französischen voraus hat.” [Közelebbről is összevetette egymással a két nyelvet, s hamarosan meg is találta a rejtélyes jelenség magyarázatát azoknak az örökösen visszatérő fordulatoknak és sajátosságoknak a tömegében, amelyeket tekintve a német nyelv előnyben van a franciával szemben.]

11.
[JEGYZÉSEK K. W. KOLBE *ÜBER WORTMENGEREI*
CÍMŰ MUNKÁJÁBÓL]

Octob[er]. 1814.

Széphalom¹

- <Über Wortmengerei. Anhang zu der Schrift: Ueber den Wortreichtum der deutschen und> französische Sprache. Von
5 Karl Wilhelm Kolbe. – F>ungar <vice cotis, acutum Reddere quae ferru>m valet, exsors <ipsa secandi. Leipzig, 1809. bei> Karl H<enrich> Re<clam>.

- [S. 2. lbj.] <Auch mit dem W>ort Purist verbin<den die Franzosen einen ganz ander>n Begriff, als die Deutschen,² <sie/wir nennen> einen Puristen der nicht <eben mit jeder Form des Au>slands, die sich in unsrer <Sprache herumtreibt, oder> durch unnützlich geschäftige Hän<de ihr aufgedrängt wir>d, vorlieb nehmen mag. In die<sem Sinn genommen,> würde in dem Munde eines <Franzosen die Schärfe> dieses Ausdrucks nicht Einzelne <treffen, sondern die> gesamte Nation. Ihm heißt Pu<rist, wer den her>gebrachten Grammatischen Formen zu <sklavisch ängs>tlich anhängt; wer am toten Buchstaben <der Gram>matik klebt, ohne ihren Geist zu fassen.

- S. 97. Wenn der Unbefangne genauer nachforscht, welche fremden Formen auch in unser Sprache am widrigsten, empörendsten sind, so wird er immer auf solche treffen, die Allgemeines aussprechen. Hier nimt das unübersehliche Heer der Wörter in iren, tät, enz, ment, ion, age etc. unstreitig die erste Stelle ein. – In besonderen Begriffen ist das Unedle so gemildert, dass sie, wenn anders
25 die Beschaffenheit ihres Inhalts es zulässt, [S. 98.] selbst die höhere Poesie nicht verschmäht. – Ein Beweis, dass unsre Sprache hier nicht, wie man vorgibt, eine Ausnahme macht, sondern sehr bestimmt unter die Regel gehört.

¹ K: [a keltezés előtt, a címleírással egy sorban – nem eldönthető, hová tartozik:] < en II-ten>

² Kolbe 1809: als **wir**.

Gut gewählt, und sparsam und mit Feinsin eingeflochten, bringen ausländische Formen der letzten Art, eben durch ihre fremde, auffallenden Gestaltung, manchmal dieselbe Wirkung <hervor, die ein altertümliches Wort oder Abton in der Musik hervorbringt.

5 So hat Ramler oft fremde Wörter sehr glücklich gebraucht:

– die wie Kalliopens>
Tu<ba tönet. –
– gleich fertig ein welsches Lied>
Zur *Te<orbe* zu singen!>

10 In sein<en Händen flamt der mächtige Trident.>

De<nn Friederich erreicht>
Heut <seiner Jahre Mittag, den Falangen>
Europas <nicht, und nicht der Wut>
Der Horden <Asiens bezwinglich. ->

15 Aber höchst platt is<t sein fatal:>

Dich, du Fat<aler, dich,>
Auf deines unbescholt<nen Herren>
Scheitet zu stürzen ver<damtes Holz du!>

Und sein Exempel:

20 Klimt ihr zu der Tugend Tempel
O so nehmet euern Lauf,
Nach der Wanderer Exempel, etc.

[S. 99.] In dem letzten Beispiel gehen die Wörter *Tempel* und *Exempel* in eine Endsilbe aus. Aber wie ungleich, trotz dem gleichen Schlußfal, der Ausdruck dieser Formen <! Wi>e steif und

unbeholfen die letztere gegen die erste! So halte man auch Genius und¹ Luxus zusammen.²

S. 100. Deák Versek Görög Szókkal.

- 5 Nigra μελιχροος est; immunda et foetida ακοσμος;
Caesia παλλαδιον; nervosa et lignea δορκας;
Parvola pumilio, χαριτων [μ]ια, tota merum sal;
Magna atque immanis καταπληξις; plenaque honoris;
Balba loqui non quit, τραυλιζει; muta pudens est;
10 At flagrans, odiosa, loquacula Λαμπαδιον fit;
ίσχνον έρωμενιον tum fit, cum vivere non quit
prae macie; ραδινη vero est iam mortua tussi;
At gemina et mammosa Ceres est ipsa ab Iaccho;
Simula σιληνη ac Saturast, labiosa Φιλημα.
Lucretius.
- 15 – Mundus caeli vasto constitit silentio,
Et Neptunus saevus undis asperis pausam dedit;
etc.
Ennius.
- 20 At tuba terribili sonitu taratantara dixit.
Ennius.
- [S. 101.]
- Haec ubi dicta dedit pausam facit ore loquendi
Lucilius.

¹ Kolbe 1809: **mit**

² Kolbe 1809: !

12.
[JEGYZÉSEK KIS JÁNOS PÁLYAIRATÁBÓL]

Széphalom.
Octob[er]. 15d. 1814.

- A' Magyar nyelvnek mostani állapotjáról, Kimíveltethetése' mód-
jairól, Eszközeiről. – Megjutalmaztatott Felelet – Írta Kis János.
5 N[emes]. Dömölki Evang[elikus]. Predikátor – Pest. Trattnernél.
1806. I. 167. 8.

- L. 15. Senki sem magyarázhatja meg p. o. a' szeretetnek, gyű-
lölségnek, vagy akarmelly egyéb indulatnak és érzeménynek épen
10 azt a' mértékét, mellyet szívében érez. Ugyan azért egy nyelv sem
tökélletes egészen. etc.

Kisnek ezen szavai emlékeztetnek Göthének epigrammjára.

Göthes Werke. Tübing. 1806. Th. I. S. 376.

- Was mit mir¹ Schicksal gewollt? Es wäre
15 verwegen;
Das zu fragen; denn meist will es mit vielen
nicht viel.
Einen Dichter zu bilden, die Absicht wär ihm gelungen,
Hätte die Sprache sich nicht unüberwindlich gezeigt.

- 20 L. 19. Azt mondja, hogy a' Német nyelv dicsekedhetik sok ösz-
vetett szókkal azért, hogy sok rövid szavai vagynak, és a' mással
hangzók öszve csoportozásától, természete szerént semmit nem
irtózik.

- 25 Igaz, hogy a' Német szavak Goth eredeteknél fogva nagy
részént rövidnek, de nem ebben áll a' Német nyelvnek az Öszvetett
szókban irigylést érdemlő szerencséje. Vegyük ugyan is gondolóra,

¹ K: mit <mit> mir

melly német Zusammensetzung¹ az melyet a' magyarban nem követhetünk? – FreudenMädchen Örömlány – Freudenschimmer, Örömfény.

- 5 Abendröthe estpirúlat stbb. de Waldumkränzt, Schwarzumwölkt, grünumlaubt stbb. követhetjük-é ezeket is?²

Nem – 's miért? Mivel ezek a' Németben ellipsissel vagynak öszve-téve. Von Wald umkränzt, von schwarzen Wolken umgeben, stbb. 'S mivel a' Magyar az Ellipsiseket³ nem szenvedí, azért nem mérkőzhetik itt a' Némettel, 's nem fogna mérkőzhetni, bár (ezen mostani természeti mellett) mennyi rövid szavai volnának is. – Ezen Magyar szó könnyelmű mindeddig egyetlen a' maga nemében. Mert a' viszhang, nem egyéb mint a' h' elisiója visszahang, visz-sza-ang, [amely] (beyläufig abgemerkt) a' h betű' gyöngé és több componántoktól különböző kimondásáról tesz bizonyoságot.

- 15 L. 50. Helyesen jegyzi-meg, hogy a' Magyar öszvetett szók, nem látszanak olyan hathatósoknak lenni mint a' Német vagy Görög nyelv Compositumai, talán azért, hogy azok a' szók mellyekből öszvetétnek, csak nem semmit sem változnak.

- 20 L. 79. Nem is fordított egy nemzet is a' görögön kívül annyi szorgalmatosságot a' nyelv' hangjának csinosítására és finomítására, mint a' Magyar, a' mint ezt ki tudhatja, a' ki tudósabb Grammaticusaink' munkájit olvasta. h. Révai Elab[orator]. Gramm[atica]. V. I. S. III. De mutationibus Litterarum ab euphonia petitis. p. 95. et ss.

¹ K: német <---> Zusammensetzung

² SZÉLJEGYZET. K: Waldumkränzt stbb. még is az illy formát követhetjük így: erdőkoszorúzt.

³ K: Allipsiseket [erről javítva]

- L. 79. A' Magyar nyelv' energiájáról beszélvén, azt a' többi közt abban keresi, hogy a' Magyar nyelv participial constructióival szabadabban élhet mint a' több új Európaiak. – Ha ez így van-é?
- 5 L. 82. A' Magyar Inversiorol beszél. Példája ez: Minden Magyar-nak kötelessége a' Magyar nyelvet szeretni, mellynek hat Inversióját írja-le, de ezzel még csak ezen példa nincs kimerítve. Ezen péld[át m]ég többször is lehet invertálni.
- L. 95. s. Javasolja az Új szollások felvételét.
- 10 L. 105. Az elisiorol beszél, 's azt mondja, hogy az elisiot a' sok vocal a' nyelvb[en] ohajthatóva¹ teszi, de az a' Nyelv' (t. i. Magy[ar]. Ny[elv]) természetével ellenkezni láttatik. – Ha mondjuk-é ezt már ma is?
- 15 L. 106. Mire nézve önként világos, hogy a' Magyar Íróknak kötelességek a' régi igaz magyar, de a' közép idő hibás ízlése, vagy akarmi gondatlanság miatt elveszett rövid gyökér szókat is, a' mennyire lehet és illik, felkeresni.
- L. 107. Javallja a' hosszú vocalok' kevesítését (volna pro vólna) stbb.
- L. 108. Javallja a' való és hogy elhagyását.
- 20 L. 140. Ezen lapon kezdődik a' Tudós társaságokrol való Czikkely. Ő is tudós társaságot óhajt – Azonban úgy látszik, hogy Francia Academiát nem, csak olyanokat, mint a' Német társaságok valának. das geht eher an!

¹ K: a' nyelvb[en] <...> ohajthatóva

13.
A' MAGYAR NYELV' BILDSAMKEITJÁRÓL.
KAZINCZYNAK TÜBINGI PÁLYAÍRÁSÁBÓL

Széphalom. Octob[er]. 16d. 1814.

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról.
K[azinczy]nak. Tübingi pályairásából.

—

- 5 Es ist nicht anders: Geist und Seele ist bey uns bloß Lélek. So war es aber nicht immer. Ein Schriftsteller des XV. Jahrhunderts brauchten [sic!] dazu¹ das Wort Szellet, und es ist gewiß zu erwarten, das unsern² Philosophen das Wort hervorziehen werden, so bald es ihnen nötig seyn wird.³ Und dann wird der Chemiker den
- 10 Weingeist, borszellem, und der Übersetzer das Montesquieu den Titel seines⁴ Werkes törvények' szelleme nennen können, welcher ohne diesem⁵ neugeschaffenem oder vielmehr wiederhervorgeganenem⁶ Wort unübersetzlich, wie im lateinischen, bleiben würde. – Eben so haben wir es unsern sorglosen Schriftstellern und ungelehrten Gelehrten zu verdanken, daß wir jetzt für das verum und das

¹ TübingaiHeinrich: **dafür**

² TübingaiHeinrich: unsere

³ TübingaiKazinczy: [* alatt, lábjegyzetként:] „Und zwar, damit das Wort ein selbständiges Wesen, u[nd] nicht ein produziertes darstelle, zu *szellem* umgestaltet, nach dem Beispiel von *kellem* (*Anmuth*), welches von *kellek* (*ich bin lieb, ich bin anmuthig*) herkommt; denn *szellet* ist nicht anderes als *szellés* (*wie kötet, kötés, napkelet, napkelés*). Zwar sind auch *spiritus* und *πνευμα* von Verbis abstammende Nomina.”

TübingaiHeinrich: [főszövegben, az előző mondat következő tagmondataként:] „...und zwar damit, (damit das Wort ein selbständiges Wesen, und nicht ein produziertes darstelle) es nach dem Beispiel von »kellem« (*Anmuth*), welches von »kellek« (*ich bin lieb, ich bin anmuthig*) herkommt, zu »szellem« umgestaltet, denn »szellet« ist nicht anderes als »szellés«; wiewohl auch die Worte *Spiritus* und *πνευμα* von verbis abstammende Nomina sind.”

⁴ TübingaiHeinrich: seines **grossen**

⁵ TübingaiHeinrich: dieses

⁶ TübingaiHeinrich: [ez a szó hiányzik]

justum¹ das einzigen igaz haben² –.³ Doch⁴ wie viele Wörter und Ausdrücke gibt es denn in jeder älteren und neuern Sprache nicht, deren Sinn höchst schwankend und ungewiß, und mit den strengsten⁵ Forderungen des Metaphysikers nicht zu vereinbaren ist? Für
 5 das verum (adject[ivum].) haben wir das való fertig⁶. Való szó, való beszéd ist selbst bey dem Pöbel für ein wahres Wort, wahres Gedanke⁷ – bekannt. Aber es ist zu bedauern, daß die unachtsamen Religionslehrer dieses Wort mit der Termination -ság, so viel als -heit -thum zum Ausdrucke des Ens (Wesen) gebraucht haben.⁸ –
 10 Sinn⁹ ist auch bey uns schwankend. Wir nennen ihn bald¹⁰ értelem, bald érzékenység, wie der Grieche, der Römer, der Deutsche. Aber der Vorwurf, das wir die fünf Organe des Gefühls durch kein ihren eigenes Wort bezeichnen¹¹ wissen, ist ungerecht¹²; sie heißen bey uns érzék (singul[aris].) érzések (plural[is].) – Empfindung

¹ SZÉLJEGYZET. K: A' Verum es Justum a' Görög és Deákoknál is gyakran felcseréltetett. Így Horatznál: metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

² TübingaiHeinrich: dass jezt das verum und das justum igaz **heisst**.

³ TübingaiKazinczy: „(Zwar trifft der Vorwurf schon sogar die Griechen, welche der Römer in den meisten fällen, wie auf sei's, mit der grössten Ängstlichkeit copiert hat, bey beyden war das verum und justum oft verwechselt. *) *So auf bey Horatz: metiri se quemque suo modulo ac pede verum (justum) est.“

TübingaiHeinrich: „(Zwar trifft der Vorwurf schon sogar die Griechen, welche der Römer manchmal so ängstlich kopierte, denn im Horaz findet man schon das eine mit dem andern verwechselt: »metiri se quemque suo modulo ac pede verum (justum) est«;“

⁴ TübingaiHeinrich: **aber**

⁵ TübingaiHeinrich: **strengen**

⁶ TübingaiHeinrich: **vorrätig**

⁷ TübingaiKazinczy: „...wahres Gedanke, **nem való mondás für eine unwahre Behauptung** bekannt.

TübingaiHeinrich: „»Való szó«, ein Wahres Wort, »**való hír**« ein wahres Gerücht, »**nem való mondás**«, eine unwahre Behauptung sind sogar beim Pöbel aus dessen Munde diese Ausdrücke genommen sind, bekannt.“

⁸ TübingaiHeinrich: „Ausdrucke der **Notion von »ens«** (Wesen) **sich bedient haben**.“

⁹ TübingaiHeinrich: Sinn, **Sinne**

¹⁰ TübingaiHeinrich: ihn **das eine und das andere** bald

¹¹ TübingaiHeinrich: Wort **zu** bezeichnen

¹² K: ist <.:> ungerecht – TübingaiHeinrich: **unverdient**

- und Gefühl ist gleichfalls, wie im Deutschen, schwankend, érzés und érzékenység, bey Dichtern érzemeny – Empfindlichkeit ist érzékeny voltom, wörtlich: mein, dein, sein empfindlich Wesen.¹
- 5 Ja uns <sortt [?]> nicht einmal für das sentimental der Engländer, und das Empfindeley der Deutschen ein eigenes Wort: érzelékeny, so daß der Übersetzer von² Yoriks Sentimental journey [sic!] das Werk érzelékeny utazás nennen kann. Der Übersetzer der quatre flacons hat das Wort Eifersucht und Eifersüchtig mit féltékeny und féltékenység gegeben³. – –⁴
- 10 – –. Für die Bildung⁵ des neuen Wortes sind hinlängliche beispiele da. Aus den Wörtern⁶ hajlok, török, fázom, alszom, érzek, und dem Substantív kár sind hajlékony, töredékeny, fázékony, etc.

¹ TübingaiHeinrich: „»érzékeny voltom«: (so viel als mein empfindlich Wesen).”

² TübingaiHeinrich: „...so dass wir Yoriks »Sentimental journey« »érzelékeny utazás« nennen können.”

³ TübingaiHeinrich: **genannt**

⁴ TübingaiKazinczy: „Das Verbum félteni (eifersüchtig sein) war immer da, aber es ist unzertrennlich von seinem Substantiv, deswegen wir es in vielen Fällen nicht brauchen können; denn wie war es zum Beispiel der Übersetzer von La Rochefoucauld möglich, seine 32Nr Gnome la jalousie se nourrit dans les doutes so übersetzen: a¹ feleség-, férj-, szerető-, féltés kétségből él – gleichsam metuitio [sic!] uxoris, mariti, amasii vel amasiae.”

TübingaiHeinrich: „Das Verbum »félteni« eifersüchtig sein, war von jeher da: aber von seinem Substantiv immer unzertrennlich, deswegen es in vielen Fällen ganz unbrauchbar war; denn wie hatte zum Beispiel der Übersetzer von Rochefoucaullds Gnome die unter No. 32. steht: »la jalousie se nourrit dans les doutes« übersetzen sollen: »a feleség- férj-, szerető-, féltés-, **késégben él**« (das Eifern wegen der Gattin, Gatten, Geliebten)?”

⁵ TübingaiKazinczy: [a formation ceruzával áthúзва, felette:] **Bildung** [későbbi betoldás.]

TübingaiHeinrich: Für die **Formation** des neuen **Beispiels** sind **Beispiele** in **Menge** da.

⁶ TübingaiHeinrich: Aus den **Worten**

kártékony –¹ und dieses² féltékeny ist um so mehr annehmbar, da³ die Termination ékeny, wie das pronus der Lateiner, meistens einen tadelswerthen Sinn voraussetzt⁴. – So ward unser Lexicon seit nicht sehr vielen Jahren durch sehr viele, sehr gute und nöthige Wörter vermehrt.⁵ Ernst hatten wir nicht. Der Übersetzer des Telemak quäle [sic!] sich umsonst die Ideen zu geben⁶, und nannte den ernstest Blick merő (starr) tekintet. Jetzt ist das komoly tekintet, komoly hang⁷ allgemein verstanden. Denkmal ist jetzt Emlék. Sehr glücklich!⁸ Vor dem mußte man sagen sírkő (Grabstein), welches oft⁹ ganz anders war. Reitz (charme) kecs,¹⁰ ein zu dem üblichen kecsetgetni (illecebris captare) formirter substantív; im Sinne des französischen: irritation, aber inger, aus dem gleichfalls üblichen ingerleni (zum zeren reizen).¹¹ Rival übersetzen die besten Schriftsteller vetélkedő társ (wörtlich: aemulans socius).¹² Ein späterer Dichter wagte das Wort:

¹ TübingaiKazinczy: „...hajlékony, was zum Biegen töredékeny, zum Brechen, fázékony, zum frieren usw. geneigt ist, und kártékony was alles Augenblicks <...> macht.“

TübingaiHeinrich: „...usw. geneigt ist;“

² TübingaiHeinrich: **sein**

³ TübingaiHeinrich: **weil**

⁴ TübingaiHeinrich: **bezeichnet**

⁵ TübingaiHeinrich: „...unser Lexicon seit nicht sehr vielen Jahren durch viele sehr gute und nöthige Wörter bereichert.“

⁶ TübingaiHeinrich: **wiederzugeben**

⁷ TübingaiKazinczy: „...komoly hang (ernster Blick, ernster Ton)...“

⁸ TübingaiHeinrich: „...»merő tekintet« (starrer Blick); dieser ist jetzt »komoly«; er rührt von »komor« (mürrisch) und er fand allgemeinen Beifall, weil das r am Ende des Wortes durch das sanfte ly ebenso gemildert wird, wie die Idee von »Ernst« vom »mürrisch« abweicht. »Denkmal« (Monument) hatten wir noch nicht, denn »sorompóc ist offenbar das verdorben übernommene »Schranken«. Jetzt ist es »emlék« (so viel als das, was erlebt würde).“

⁹ TübingaiKazinczy: „sírkő (Grabstein)“. TübingaiHeinrich: „Vorher mußte man »sírkő« (Grabstein) sagen, welches etwas“

¹⁰ TübingaiKazinczy: Reitz (charme) **ist jetzt** kecs,

¹¹ TübingaiHeinrich: „»Reitz« (charme) **ist jetzt** »kecs«, die Radix von »kecsetgetni« (anlocken) und im in Sinne des französischen; »irritation, inger« die radix von »ingerelni« anreizen.“

¹² TübingaiHeinrich: „»Rival« ward anfangs »vetélkedőtárs« genannt, so viel als socius amulans.“

vágytárs (Sehngefährte)¹. Aber der Genius der Sprache erlaubt nicht das apocopirte Verbum mit dem Substantiv zu verschmelzen, und so ist im ungrischen eben so ein krüppelhaftes Wort als so hier im Deutschen ist. Wir schlagen vor: bajtárs (Kampfgefährte)², weil baj wirklich einen Kampf bedeutet: bajvívás war schon bey den alten³ so viel als Duell, oder wenn die Composition darum nicht gefallen sollen [sic!], weil baj im täglichen Gebrauch so viel ist als jeder Ungemach, das unverschmerzliche vívó-társ (Gefährte das Ringens)⁴. – Titul ward Czím (vordem titulus), und das Levél⁵ mit welchem man noch vor kurzem die seiten der Bücher so irrig nannte, ist jetzt Lap, und so Titelblatt sehr glücklich: Czím lap.⁶ Vor kurzem war Fabel, Erzählung und Räthsel nicht als Mese. Mese ist jetzt Fabel, Erzählung Rege, Räthsel hat noch keinen eigenen Namen, und Sage ist sehr glücklich in Monda übertragen⁷ – Ungeheuer war Csuda.⁸ Aber csuda war auch Wunder.⁹ Szabó Dávid, der Dichter, machte aus dem adjectiv szörnyű (mehr als nur schrecklich) das Substantiv szörnyeteg, und unsere neuen Schriftsteller, welchen¹⁰ nicht jedes neugeschmiedete Wort ein Ungeheuer¹¹ ist, nahmen das sehr schöne ausdrucksvolle Wort mit Beyfall an. (Szörny würde eben so gut, und wegen seiner Kürze und dem harten ny noch besser

¹ TübingaiHeinrich: „**Manche sagen jetzt** »vágyótárs« (sehnender Gefährte)“

² TübingaiHeinrich: „(sehnender Gefährte), **manche, weil das Adjektivum sich mit dem Substantivum nie zusammenschmelzen lässt**, »bajtárs« (Kampfgefährte)“

³ TübingaiKazinczy: **Alten**

⁴ TübingaiKazinczy: „(wörtlich **oppugnans socius**).“

⁵ TübingaiKazinczy: **(ein Blatt)**

⁶ TübingaiHeinrich: [Ez a rész hiányzik. A „Kampfgefährte...“ végű és a „Vor kurzem war Fabel...“ kezdetű mondatok között ez áll: „Il a raison: igaza van, dem deutschen und französischen nachgebildet.“]

⁷ TübingaiHeinrich: „...und »Rätsel« mese. Jetzt ist »mese« Fabel, Erzählung »rege; das Wort wurde hervorgezogen. Rätsel hat noch keine eigene Benennung, Sage aber ist »monda« und das sehr glücklich.“

⁸ TübingaiHeinrich: **Monstre**

⁹ TübingaiHeinrich: „Nun war aber csuda zugleich Wunder.“

¹⁰ TübingaiKazinczy: **denen** [áthúzva, felé írva:] welchen – TübingaiHeinrich: **denen**

¹¹ TübingaiHeinrich: Wort ein »szörnyeteg« Ungeheuer

gewesen seyn¹). –² Das Jahr heißt esztendő – tendő³ ist die Termination eines Partizipii Praesens, und esz oder eszt ist weder Verbum noch sonst etwas;⁴ über dem ist es schon darum ein sehr mißliches Wort weil es sehr lang ist, denn mit seinem Suffixum ist es schon
 5 viersyllbig.⁵ Einer unserer Dichter gab dem Lexicon ein neues Wort Év, (weil évű harmad évű⁶ etc. in der Bestimmung der Jahren der Jungen Pferde üblich ist) und so bekam das Wort Jahr einen kurzsyllbigen poetischen Namen, wie Lenz und trépas bey den Deutschen und französen ist. – Leichtsinnig findet sich bey uns nicht, wie
 10 gravis und gravitas sich bey den Deutschen im französischen Sinne nicht findet.⁷ Da wir das Wort nicht entbehren können, so könnte man die <Idee [?]> durch könnyelmű, könnyelműség geben (könynyű leicht, Elme Sinn, Denkungweise) mit nicht mehrerem Zwang als aus lelki ösméret (geistiges Erkennen) lelkisméret (conscience)
 15 ward, und aus tudni illik (scire licet) das tudnillik (scilicet).⁸ – Auch billig ist nicht da, so wie im Französischen, und der Ungar drückt

¹ TübingaiHeinrich: „...das darin am Ende des Wortes vorkommt, noch besser gewesen.“

² TübingaiHeinrich: ezt követően ezzel folytatódik: „Die Seiten der Bücher nannten die Alten »levél«. Levél ist aber ganz das deutsche Blatt und Blatt und Seite ist doch wohl von einander sehr unterschieden. Wie konnte man mit diesem Wort sagen: die Buchdrucker des XV. Jahrhunderts haben nicht die Seiten, sondern nur die Blätter ihrer Produkte bezeichnet? Die hyperorthodoxen Verfasser der Debrecziner Grammatik protestirten wider das ihnen deutsch scheinen sollende Wort »oldal« (Seite), wir nennen die Seiten der Bücher jetzt »lap« (das Fläche an einem Ding).“

³ TübingaiKazinczy: esztendő. // – tendó

⁴ SZÉLJEGYZET. K: Az esz szónak je[le]ntéséről lásd a’ Hor[vá]lt István’ jegyző köny[vé]ben ezen czimű [Dis]sertatiót: Az esz [sz]ónak értelméről, és [az] esztendő szónak [<...>] tájrol. / Vezetője az esz’ <...> értelme kitalálásában ezen szó: esz-köz Medium aliquid efficiendi.

⁵ TübingaiKazinczy: esztendeje (Ein Jahr) und esztendejének (ein Dativ) fünfsilbig.

⁶ TübingaiKazinczy: harmad évű, negyed évű)

⁷ TübingaiHeinrich: **in unserem Lexikon nicht, sowie das Wort sich auch in der lateinischen Sprache nicht findet und wie das »gravis« hinwider in der deutschen.**

⁸ TübingaiHeinrich: „Dies könnte »könynymű«, Leichtsinn »könynyműség« sein (von könnyű leicht, und »elme« Sinn, Denkungweise) mit nicht mehrerem

das: dieses ist billig, mit az méltó, wie der franzose mit c'est bien juste, bien digne aus. Dieß könnte méltány seyn, aus méltó (dignum).¹ Unsere Vorfahren haben, und auch wir nach ihrem Beyspiel die equites auratos (Ritter des goldenen Spores)² arany sarkantyús
 5 Vitéz genannt. Ritter war denn vitéz (tapfer).³ Nun wie soll man im Dialog das tapferer Ritter! übersetzen? etwa vitéz Vitéz? Daß hieße ja: tapferer Tapferer! Und doch sahen wir, das die Übersetzer der heiligen Bücher der Hebräer die bekannten Worte des trostlosen Jüngers so übersetzt haben⁴: Izraelnek mind szekerei mind lovag-
 10 jai! Wir nahmen also das alternde Wort hervor, und die Ritter v[on]. St. Stephan und Therezia heißen nun nur bey denjenigen Vitéz die mit dem Zeitalter nicht vorschreiten wollen: Vitéz, sonst nennt man sie Lovag.⁵ Prof. Dugonics fand⁶ daß die Paladin des Mittelalters von den Gliedern der Ritterorden zu unterschieden sind⁷, und ha[t]
 15 aus dem Lovag das fast komisch-klingende Lovancz geschaffen. Wer nun die genialische Dichtung des Cervantes ins ungrische übersetzen wird, der wird den Ritter von der traurigen Gestalt bú
alaku Lovancz, und den irrenden bódorgó Lovancz nennen können.⁸ Ein anderer Schriftstell[er...] nannte die Lieblinge (Favoris) um der
 20 <...>⁹ Sache eine schneidende¹⁰ Benennung zu geben Kedvencz. –

Zwang als aus lelki ösméret (geistiges Erkennen) lelkisméret (Gewissen conscience) ward, und aus tudni illik (scire licet) das tudnillik (scilicet).“

¹ TübingaiHeinrich: „– auch billig ist nicht da, so wenig wie im Französischen. Dieses könnte méltány werden, aus méltó (dignus).“

² TübingaiHeinrich: (**Tapfere** mit goldenen Sporen)

³ TübingaiHeinrich: [ez a mondat hiányzik]

⁴ TübingaiHeinrich: „**Wir sahen**, dass die Übersetzer des **alten Testaments die Worte des** trostlosen Jüngers, **der seinen in den Himmel gehobenen Meister beweihte, so** übersetzten.“

⁵ TübingaiHeinrich: „Wir nahmen also das alternde Wort hervor, und die Ritter von **Malta etc.** heißen nun »lovag.«“

⁶ TübingaiHeinrich: **hat gefühlt**

⁷ TübingaiKazinczy: Ritter-Orden; TübingaiHeinrich: von den Rittern der Orden unterschieden werden sollen

⁸ TübingaiHeinrich: „...den Ritter der traurigen Gestalt »bús alakú Lovancz«, **sowie** den irrenden »bódorgó« nennen können.“

⁹ TübingaiHeinrich: **verhassten**

¹⁰ K: eine <...> schneidende

14.
[JEGYZÉSEK KAZINCZY FERENC PANDEKTÁIBÓL]

[1]

Széphalom.
Octob[er]. 17d. 1814.

5 Beiktatni, installare
a' Pándectákból.
IV. K[ötet]. 376–378.

–

Nagy Gábor Úrnak, a' Debreczeni District[ualis]. Tábla mellett első tekintetü Prókátornak levele K[azinc]zyhoz. 1804. Mart[is]. 2d.¹

10

–

Hibáznak a' Nagy Grammatika Iróji, midőn ezt mondják (Debrecz[eni]. Gramm[atika]. Bécs. 1795. l[ap.]): iktatni vagy igtatni, ezt teszi: a' határon, az igon, túl vinni; mint ettől: al, altatni &. Mert az addig igaz, hogy az ig határt, terminum ad quem jelent: de ez a' határ lehet kifelé és tölem, befelé és hozzám is; mert valamint mondhatom: az udvaron lévő kútig, úgy jól³ mondom ezt is: a' *házamba lévő* asztalig, melly szóllás amott kifelé való határt, itt pedig befelé valót jelent. Iktatni tehát nem azt teszi: az igon túl vinni, hanem az igig vinni (vagy hozni). Hozzá tévén ezekhez e' 15
20 kérdést: Honnan tudja a' Debreczeni Grammatika, hogy az iktatni az ig szótól deriváltatik?

Abból is rosszul *argumentálódik* a' Grammatica, hogy a' beiktatni szó, valamint eliktatni és kiiktatni, más szóllás' módja szerént gyakran rossz értelemben vétetnek; mert ebből telyességgel nem

¹ K: [bal oldalán a következő jegyzés, azonos kézírástól:] Ezen levélnek originalja Horvát Pistához küldetett.

² K: [ezt követően kevés hely kihagyva a zárójel előtt, az oldalszám számára.]

³ K: úgy <...> jól

lehet azt kihozni, hogy ez a' szó titkolódó, vagy erőszakos, vagy másnak ellenére való, váratlan, nem-rendes behelyeztetést tenne. Mert beiktatta a' lovakat, csak ezt teszi, hogy az igig, az az, az ő feltett céljáig elvitte; eliktatta, elvitte addig a' meddig szándéka volt; kiiktatta, kivitte az igon (határon) kívül. Külömben is mikor e' szóval élnek, inkábbára elébe teszik, ha rossz értelemben akarják a' szót vétetni: alattomban, orozva. De ha szintén nem teszik is, hány szavunk van nekünk, mint minden nemzeteknek, mely sokféle és gyakran épen ellenkező értelemben vétetik. Ezt magok is tudhatják a' Grammaticusok, innen tehát az e' szóval élést a' Grammaticusok illetlennek az általok előhozott okokból nem tartathatják, kivált ha meggondolják, hogy az a' szó is mellyet ennek helyébe tesznek: beállítani, beállítás, beállítatás sokszor igen rossz és csúfos értelemben vétetik: Beállították a' Pellengerbe; a' Szégyenköre állították.

Diplomaticum Datumok e' szónak régiségére.

a) A' T[ekintetes]. Kazinczy Familia Archívumában egy missilis levélben de anno 1642, van e' szó épen ezen értelemben, a' mint ezt jegyzésem mutatja; de a' levelet ki nem írtam; de ha Regmeczre megyek kikeresem.

b) Azt itt párban ide zárt Régi levél. Igen jól jött-ki, hogy Papok írtak a' (Debr[eczeni].) Grammatikában e' szó ellen; azonban itt épen papokra applicáltak.

Erre ugyan azt felelhetnék, hogy azért hogy régi lehet rossz. De én azzal tartom, hogy a' Grammaticus nem nyelvcsináló, hanem csak a' már kész nyelvet analogiára hozza. Szégyen is volna egy Grammatikusnak nem tudni az ismeretes quae volet usus-t."

Ezen levele N[agy]. G[ábor]. Úrnak folytattatik a' 381. lapig. a' 378 lap' végén ezen szóról kezd beszélni széképítés (Restauratio), mellyen a' Debr[eczeni]. Gramm[atika]. ismét felakad. a' 379. lap végén így szól a' levél:

Hogy pedig ez is régi és jó szó (Széképítés), megtetszik ugyan csak a' Kazinczy Familia' Archívumában megtaláltható, s' 1704ben az Ónodi Táborból Kazinczy Andráshez, Ungvár V[árme]

gyének V[ice]Ispánjához írt Bercsényi Miklós Generalisnak és Ung Főispánjának leveléből, melyben azt írja: hogy ő az Ónodi Táborozás miatt nem mehetvén, reá bizza hogy széket építsen, azaz restauráljon.

5 Copia.

Analect. Gabr. Nagy MStor. I. X. Nro 31.

Az Presbytereknek választásokrúl és Tisztekrúl az Néphez, és viszont a' Néprúl az eő Presbyterekhez.

10 1. Az Presbytereknek az eő választásoknak és beállításoknak módgyárú¹, most elsőben az gyengeséghez képpest.

15 Nem mehetvén most mégh az nagy gyarlóság miatt arra, hogy az Presbytereknek választások és beiktatások vagy állatások mindenekben az töb² Reformata Ecclesiáknak szép rendtartások szerint léhessen, a' mi Kegyelmes Aszszonyúnk es Nagysága beczületes hű ember szölgáy és Predikátori által ilyen modalitással & &.

–

Ezen Documentum Nagy Gábor Úr jegyzési szerént a' 17dik Száz' elején, Lorandffy Susána I[.] Rákóczi György felesége alatt, a' fejedelem halála után, [amely] 1647. Oct. 24d. történt.

20

–

¹ K: beállításoknak <modjárú> módgyárú

² K: az <töb> töb

[2]

Beiktatni, statuere,
Beiktatás Statutio.

Pandekt[ák]. IV. K[ötet]. L[ap]. 437.

- 5 Szendrei Gróf Török Bálintnak (ez Szendrei Kapitány és Tornai V[ice]Ispán volt) tulajdon kezével írt Manualisában ezek találatnak Kázmért, a' Familia' levelei közt.
- Lap. 44. „1647. Novemb. 30d. érkezett Szendrőbe Lehoczki Albert Pap Káptalan-emberünk – – 2a Xbr. iktattuk-be magunkat
- 10 a' mi kegyelmes Urunk Ő Felséghe adta Donatiókkal az Alföldi Jószágunkba. Szendrőben Király-embere volt Török András Uram.
- Lap. 45. „1648. 23. Martii voltam Király-embere Barna György Uramnak az Szent Erzsébeti Jószágnak beiktatásában.
- Lap. 47. „1649. 30. Fbr. Fekete László Uram Wécsey Sándor
- 15 Uram az ő Felséghe nova donatioja mellett iktatták magokat Hajnászkő várában.”

–

Tőle elválásán Anchises fíjának.

Gyöngyösi.

- 20 Hittül szakadásnak tellyes megorvoslása.
- & &. magyarra fordított Laskai János. Váradon. 1644.
- Itt egyik példában sincs való.
- L[áss]. többet a' Critic[ai]. Jegyz[etek].b[en].

–

[3]

Solaecismusok Német Irókból
Pandekt. IIIId. Kötet
1. 301–307.

5

–

Graecismusok Voss' Homérjában

Odyss. IX. r[eihe]. 93., sie reichten des Lotos ihnen zu kosten σφι
δόσαν λωτοιο πασασθαι.

- Odyss. IX. r[eihe]. 200.,
10 Schöpft er mir jenen Wein in 12. gehenkelte Eimer
Süß und unverfälscht –
οινον εν αμφιφορευσι δωδεκα πασιν αφυσσας, ήδυν ακηρασιον –

- Od. XI. r[eihe]. 16.,
nimmer auf jene
15 Schauet Helios her mit leuchtenden Sonnenstralen.
(statt: nimmer schauet auf jene)
ουδε ποτ' αυτους
Ηελιος φαεθων επιδερκεται ακτινεσσιν –

- Odys. XI. r[eihe]. 26.
20 Sondern entsetzliche Nacht umruht die elenden
Menschen.
αλλ' επι νυξ όλοή τεταται δειλοισι βροτοισι.

Od. XVI. r[eihe]. 218., scharfklauiige Geyer,
αιγυποι γαμψωνυχες

230

Πias. V. r[eihe]. 749.

Und aufkrachte vo[n] selbst des Himmels Thor (st[att]: Und d[es] h[immels] Th[or] krachte s[ich] auf) –

αυτομαται δε πυλαι μυκον ουρανου ας εχον Ωραι –

- 5 Πias. XIII. r[eihe]. 706. beide von einem Joch, dem geglätteten wenig¹ gesondert. Τω μεν τε ζυγον οιον ευξοον αμφις εεργει
II. XXIII. r[eihe]. 375.
II. XXIII. r[eihe]. 505. [502.] Immer flog um den Lenker der
Staub gesprengt von den Hufen.
- 10 αιει δ' ἠνιοχον κονιης ραθαμιγγες εβαλλον.

–

Voss' Georgiconjában

(Ausgegeben[en] Eutin und Hamburg 1789.)

- S. 5. r[eihe]. 12. Auch du dem die Erde das erste brausende Roß
15 hinströmt, erschüttert vom mächtigen Dreizack.

S. 5. r[eihe]. 20. Und den entwurzelten Sproß² der Cypreß' in der Hand, von Sylvanus.

S. 9. r[eihe]. 42. Schon jetzt an Gelübd und Flehn dich gewöhnend. (st[att]: in dem du dich schon jetzt an Gelübd etc. gewöhnst) –

- 20 S. 16. Anmerk. zu R[eihe]. 104. Dem Kraft in der Hand, (st[att]: mit dem Kraft in der Gand.

(Így Gessner az első Idillben: Die leichte Flöt' in ihrer Hand)

S. 21. r[eihe]. 147., Ceres zuerst hat die Menschen das land mit Eisen zu kehren, Angeführt – (st[att]: Ceres hat zuerst.)

- 25 S. 23. r[eihe]. 161., Ohne welche nicht fällt die Saat, noch die Ernte hervorkeimt (st[att]: ohne welche die Saat nicht etc.)

S. 33. r[eihe]. 233., Fünf sind Zonen am Himmel gestreift.

¹ K: geglätteten <...> wenig

² SZÉLJEGYZET. K: Sproß v. Sprößling

- S. 53. r[eihe]. 363., Spielet das Wasserhuhn und die heimliche Sümpfe verlassend, Über das hohe Gewölkt sich der fliegende Reiher emporschwingt.
- S. 61. r[eihe]. 438., Auch die Sonn' aufstralend, und [wieder] ins Meer sich verbergend. (die aufstralende etc. Sonne) –
- 5 S. 66. r[eihe]. (in den Anmerk[ungen]). Auch Drommeten, erzählt man, auch Rüstungen, raffelnd am Himmel.
- S. 69. r[eihe]. 482., Auch raftete nimmer Traurigem Eingeweide (st[att] in dem trau Ein.)
- 10 S. 159. Anm[erkung] herliche Kinder gebarst du, Ihn den Herrscher Apollon und Artemis, froh des Geschosses.

–

Graecismusok Klopstockban.

- An Ebert. Könnten ihr Leiden die Menschen nicht weinen (active 15 (st[att]. beweinen, wie κλαίω st[att]. ανακλαίω τινα.)

An Cidli. das webt keiner der Denker auf, Was vor Irren (το πλανασθαι) sie damals ging). (Aufweben das Griechische ανυφαινειν)

umathmen dich περιπνεω.

20

–

A' Messiadban

1. Ges[ang]. Schwur der Erlösung. Die Stimme angekündigt im Sturm.

Dort mit unsterblicher Schöne sie einst zu verneuen beschloß

(st[att]. welche beschlossen hatte – Schöne το καλον).

232

Die Tage zu größern Werken erkohren.
Sonst unsterblich, nun Staub und enstellt
von der Sünde.

Und die Schöpfung der Menschen verneut
5 zum ewigen Bilde. –
Du bist ewig! kein endlicher Geist hat das
Zürnen (το οργιζεσθαι) der Gottheit,
Eriner ja der Unendlichen tödtend mit ewigem Tode. –

Die neueren erhabenen Empfindungen
10 alle –
Sterbenden selbst unempfindbar –
Spricht feuriger Eil zu Obaddon.

–

Galicismusok Wielandban

15 Oberon Str. 16. Sein Roß stets an der Hand. (st[att]. S[ein]. R[oß].
st[ets]. an [de]r. h[and]. haltend)
Hüons Traum. Nichts mehr zu sehen (st[att]: Um n. m. z. s.)
Musarion Die Nymph an Arm, nur Schleichend näher kam.
Neuer Amadis Die leichten flügel vergüldet.

20 –

Göthe.

–

Stella. V. B[and]. S. 319. (ed. Tübing) Werden sich schon
legen die stolzen Wellen. (elles se poseront bien, les ondes).
25 S. 324. Mich erstaunt ihr Muth. (ich bin erst[aunt]. über ihr M.)
S. 329. Wie lieb du mir bist (que vous m'êtes chère) –

[Goethe: Clavigo, Erster Akt:]

S. 378., wenn man so ganz auf dem Sand ist (échouer sur le sable).

5 S. 380. wenn mir ihr Unglück nicht manchmal durch den Kopf führe (gewöhnlich, d[urch]. d[en]. K[opf]. ginge)

VIII. B[and]. S. 223. wo sich jeder seines Weges treibt –
S. 333. ich helfen dich (st[att]. dir, aider qq.) –

[Goethe: Künstlers Apotheose:]

S. 341. Mir ist verwunderlich.

10 (ich finde diß schön, je trouve cela beau, én azt szépnek lelem)

–

Lessing

–

15 Sinn[gedichte]. – Génie – Ein Geist, den die Natur zum Muttergeist beschloß (st[att]. bestimmte).

Er geht, so kühn er geht, auch ohne Weiser sicher.

Esel und Nachtigallen. Es gibt der Esel (il y a des ans [sic!])

[Lieder: Die] 3. Reiche der Natur Dem ersten nicht an Güte gleich (daß dem ersten nicht an Güte gleich ist)

20

–

Schiller

–

Was thun? Spricht Zeus? (que faire.) Ged[ichte]. T. I. p. 29.

–

234

Wohl ist sie schön die Welt.

Göthe im Tasso –

Il est bien beau, Le Monde.

Die Sonne sie scheint. Bürger, Le Soleil, il rayonne. –

5

–

Klopstocks Geistl[iche]. Lieder.

Sinai und Golgatha.

Pand[ekták]. IV. Köt[et]. 1. 62.

–

10 Wehr [sic!] den Mann, der dich gezeugt,

Das Weib die dich gebahr

–

[4]

Az Új Szókrol.

15 Jenaische. Allgem[eine]. L[iteratur]. Z[eitung]. 1804.

Jún Nro. 144. pag. 523.

–

többek közt így szoll: hogy egy Új Német Szó, a' szokásban volt Idegen Szó helyébe vétessék, ist noch nicht hinreichend, daß dasselbe
20 eine treue Dollmetschung des fremden Wortes, oder eine log[isc] h-richtige Bezeichnung des unterliegenden Begriffes seyn [sic!]; es

muß dabey, zugleich leicht verständ[lich] bis zum Anschaulichen, nicht schwerfällig, holpericht und ungelenkig, nicht zu lang, und schleppend, wohlklingend, mit einem Worte, es muß eben so annehmlich für den Geschmack, als treffend für den Begriff seyn. stbb.

- 5 Lásd az egész helyet kiírva
Pándek[ták]. IV. Kötet l. 187. 188.

–

- Joach[im]. Heinrich Campe Versuch einer genaueren Bestimmung und Verdeutschung der für unsere Sprachlehre gehörigen Kunstwörter. – Braunschweig. 1804. S. 96.

–

Jenaisch. L. Z. 1804. Nro. 144.
Pandekt[ák]. IV. Kötet. l. 193–195.¹

–

- 15 Campe a' fennírtt című munkáb[an] a' Grammatikai technicus terminusokat [úgy] fordította, mint:
Silbe, Urstoff.
Vocal, Grundlaut
Conson[ant]. Bestimmungslaut.
20 Subst[antiva]. Grundwörter
Werba, Aussagewörter.
etc. etc. Recensentje az oda fenn említ[ett írás]ban, azt mondja, hogy az a' féle tec[hnicus] terminusokat nem szükség a' köznyelvre forgatni, mivel az egyenlékeny akar millyenek legyenek a' Hauptwortok (Mesterszók.), mert minden tudomány' mesterszavait könynyű a' tudománnyal együtt megtanálni. stbb.

¹ K: 193–<197>195.

Ezen könyve Campénak adott al[ka]mat azon csúfolódó Írásra, melyet ta<lán> Schulze készített (Új Németség), 's a' <...> Esprit-jében készült a' Mondolat is, <...> a' Dr. Sz[ent]Györgyié, noha én bizonyosan [tu]dom, hogy a' Mondolat készítésekor még a'
5 Sch[ulze]... Új Németségét Sz[ent]Gy[örgyi]... nem ismerte, 's azt neki csak 1811 körül Pozsonyból Kállai Ferencz küldötte-meg. A' Mondolat pedig már legalább is 1809ben készen volt.

Hogy ez egy kis Datum legyen a' M[agyar]. litteratura' historiáján, mellé tesszük, hogy a' Sz[ent]Györgyi Mondolatja, a'
10 M[agyar]. Musaeumba, Pestre (nem tudom kitől) megküldetett, 's azt ott Szemere Pali már régen a' kinyomtatás előtt látta. Ezt tudom Szemerétől, a' mi Schulzot illeti, azt Sz[ent]Györgyinek Kállayhoz írt 's nálam Almosdon lévő, levelei bizonyítják.

—

15.
PHILOGIAI TÖREDÉKEK

Lasztócz. Octob[e]r. 22d. 1814.¹

Philologiai Töredékek.

I.² Töredék.³

5 A³ Nyelv³ eredetéről.

Képlaki.⁴

II.⁵ Töredék.

Orthographiai Fejtegetések.

10 Szemere.

III.⁶ Töredék.

A³ Magyarok³ Istenök.

Szemere.

IV.⁷ Töredék

15 A³ Magam emberem

és

Kedveltem barátom

Szemere.

¹ K: [azonos kézírás, más vagy halványabb tinta]

² K: [más tintával, más kézírással, utólagosan odaírva – Szemere Pál?]

³ K: [Az I. töredék a lap jobb hasábjában található, láthatólag utólagosan odaírva – emiatt került sor a római jelzetű sorszámok átjavitására]

⁴ K: [más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁵ K: I. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁶ K: II. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁷ K: III. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

- V.¹ Töredék.
A' Passivál forma, 's az ik és ek
Conjugatio.
Szemere.
- 5 VI.² Töredék
A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról.
Képlaki.³
- VII.⁴ Töredék.
A' Zusammensetzungokrol különösen.⁵
10 Képlaki.⁶
- VIII.⁷ Töredék.
A Magyar nyelv' Capacitásáról
az Idegen formák' felvételében 's az Inverziókrol.⁸
Képlaki.⁹

¹ K: IV. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

² K: V. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

³ K: <Kölcsey> Képlaki. [a Kölcsey név erősen áthúzva, előbb ráírva a Képlaki, majd a Képlaki név a lehúzás utána írva; más tinta más kézírás – Szemere Pál?]

⁴ K: VI. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁵ K: különösen. <---> [erősen, vastagon áthúzott, így olvashatatlan mondatnyi terjedelem; a „különösen” szó után ezt követően később odaszúrt pont – Szemere Pál?]

⁶ K: <Kölcsey> Képlaki. [a Kölcsey név erősen áthúzva, előbb ráírva a Képlaki, majd a Képlaki név a lehúzás utána írva; más tinta más kézírás – Szemere Pál?]

⁷ K: VII. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁸ K: az Idegen formák' felvételében. [azonos kézírás, azonos tinta; a kitett pont után írva] 's az Inverziókrol. [a pont nem lett törölve]

⁹ K: <Kölcsey> Képlaki. [a Kölcsey név erősen áthúzva, előbb ráírva a Képlaki, majd a Képlaki név a lehúzás utána írva; más tinta más kézírás – Szemere Pál?]

IX.¹ Töredék
Prosodiai Fejtegetések, 's a'
(Magyar)² Rímről.
Szemere. v[agy] K.

- 5 X.³ Töredék.
A³ Provincialismok³ 's az elavúlt
Szók 's Szóllások³ használásokról.
Sz. v[agy] K.

- XI.⁴ Töredék.
10 A³ Magyar Poetai Nyelv³ állapotjáról
's képezhetőségéről. A³ Magyar
Nyelv³ Prozájáról, 's a³ közbeszédről.
Képlaki.⁵

- XII.⁶ Töredék.
15 A³ Magyar Nyelv Bildungjának
philologico-historicus előadása.
Latyatuktól Sylvesterig – Sylvestertől
a³ Reformátorokon keresztül Zriniig,
Gyöngyösiig, Illyésig stbb. – Ezekről
20 Bárócziig, Bessenyei, Bárcsai, Orczyig
– Ezekről Barótiig⁷,
's Barczafalvi, Dugonics, Révai
's Kazinczyig – Képlaki.⁸

¹ K: VIII. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

² K: [a zárójel más tintával, utólag beszúrva – Szemere Pál?]

³ K: IX. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁴ K: X. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁵ K: <Költésy> Képlaki. [a Képlaki név a lesatírozott Kölcsey névre írva – Szemere Pál?]

⁶ K: XI. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁷ K: Ezekről <Szabó Dávidig> Barótiig [az eredeti toll, tinta]

⁸ K: [a Képlaki utólag odairva, más tinta – Szemere Pál?]

XIII.¹ Töredék.

- A' Magyar Nyelv Idiotismusairol.
Ha probalta-é már azokat
valaki fejtegetni? és minő nyereséget
5 ígérhet az erről való fejtegetés? Ha
a' Nyelv Idoitismusai 's a' Nyelv[e]k kapacitása az Idegen formák
felvételére
ellenkezők-é² egymással? Kérdés, ha
lappang-é a' nyelvben olly erő, melly
10 egy Tristram Shandy, Buttler, Don Quixote, stbb. írásában a'
Launéval
tellyes Génienek Önként³
adná-elő magát – Képlaki⁴

XIV.⁵ Töredék.

- 15 A' Philologus, és Grammatikus
hatalmárol a' Nyelvben? Micsoda
Relatioban van az Iró a' Philologussal,
's a' Poëta különösen a' Nyelv'
bildungjára nézve. – Képlaki.⁶

¹ K: XII. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

² K: [új oldalon – 2. f. r. – folytatódva]

³ K: Génienek <...> Önként [az eredeti toll, tinta]

⁴ K: [a Képlaki utólag odaírva, más tinta – Szemere Pál?]

⁵ K: XIII. [jav. más tintával, más kézírással – Szemere Pál?]

⁶ K: [a Képlaki utólag odaírva, más tinta – Szemere Pál]

16.

[GRAMMATIKAI SZÓJEGYZETEK AZ ILIAS-FORDÍTÁSHOZ]

Vagnerből¹

Revai Grammaticajáb[ól].²

Rom,	L. 234. ss. félelm, hatalm, szerelm. &
Csornok, Csarnok,	[238.] öbl, kebl, szobr &
5 Csór, vagy Zsór (tuens) elcsünni	öbl, kebl, szobr. ³
Gyűlős	244. Serge. siparium.
nyomvaszt,	245. Karmantyu, pellíta manica
finnya,	248. Odu, odv, daru, darv.
10 gyapor,	261. bátr, gyakr, latr,
Zsinár, (levis. l. Pariznál is. élt vele Jób Laczi)	281. elő, másod, harmad.
Gede	380. enen magam, tenen magad – minnen kéjünk, tenen kéjetek
15 Szátyár (Homér)	Készlelni persuadere (MSB.)
Kérdezet,	393. gyászolat (MSB.) siralma[t]
Vinnye,	teszek mint sárkányokét, és
Bérc (Homér)	szolatot mint strutzokét.
vérth (paizs,) ⁴ Szalag.	439. Könyöklet. cubitus.
20	497. Atyájok (Komjáti).
Comeniusbol	625. töredetlen sziv (Pesti)
Vihar,	kincsezni ⁵ (id.) nyerni.
Rivanes. ⁶	667. Kepék, capetias ligát.
25	705. Közelem, (Propinquus mens)
–	vilagéka, vilagéjja, vilagéi [?]
	798. segíjj, segits &et.

¹ [A kézirat bal hasábján]

² [A kézirat bal hasábján, az előzőektől vonallal elválasztava]

³ K: [A kéziratlap alján, jobb oldalon, más tinta, eltérő kézírással a két paradigma; az alsó Kölcsesyé]

⁴ K: [más tintával elé írva]

⁵ K: kincsezeni [jav.]

⁶ K: Rivaner [jav.]

léh, léhesz, lélek, spirat, –

–
Διογενες Λαέρτιαδ...
Nagy Nemü Laertesznek
gyermeke
Odüsszeusz¹

5

hozzá szoktunk az effélékhez;
olvasánk a könyvet sat. de e'
szint' olyan hiba, mintha így
10 szóllanánk: olvastunk a köny-
vet. sa't. 'sat.²

–
Fél, feleim, Bruder, meine Brü-
der a' Latiatuch[an]³

15 Egymínden, unusquisq[ue]., A'
MS Bibl.

beszélj**et**ek igazságot
egyminden
ő felével

20 Közel, közelem, proximus mens.
MSB.

propinquus.
Öröklet. hereditas: Ms.B.
Rokon ő házához vicinum

25 domum⁴

¹ K: [más tinta, azonos kézírás] gyermeke <gondos> Odüsszeusz [ez alatt hal-
ványan] lát vala! [a lap alján, más betűtípussal] öbl lat vala

² K: [más tintával – a *Felelet* „Édes Öcsém Uram” c. szövegének részlete]

³ K: [más tinta, *Révai: Antiquitates litteraturae*-ből]

⁴ K: házához <... ad>domui ens

MS Bibl

fél, miféle, felekezet, felekezik,
nem

mi nemű, nemzet, nemz

- 5 <Nófieni, nevrem ekere [?]>
Pesti

–

Mielkedet. oper<is> MSB.

Tegezen, M<est[?]>er.

- 10 Draskovics.

Vicorum Nomina

Ant[i]q[uitates]. p. 84 ss.

Táp. alimentum.

- 15 Őr. excub[ito]r
Aba desiderium.

Adony fulcimen

Bagota perfidia

Bán, Bánk, Bana aedifi-

- 20 cium, structura, domus Báth
pernoctatio

Báta securitas

Czaba militia

Csaba habitaculum

- 25 Gyarak estima[tio]

Kal, Káló, possessio possessio
propria

haereditas

Keszi, pratum ita resectum

- 30 vt radices relictæ germinent

Makó sedes certa

Mor dos

–
Tetény, Teten

apparitis. <él>egyek

rel[ben]

Cseke, v<ordu[?]>m, <...>tum

–

utolszeren, novissime MSB.

Kiviva effregit MSB

Nagy allatoVak, statura

magni, MSB

Jövetek, Sylvest. MSB.

V frequenter <pri>matum um j.

any<a>vá, anyája etc.

106 ss. item anyán

meltóú ibid.

A <...>tét Latiatucban Intetve,

intetje, <...> törvény intetje,

üldözte, <...> vtva, <...>

- Náva locus benehabitandi
 Nyír rus novvm
 Rum altum
 Sütő diverticulum
 5 Szanad reclina[ti]o
 Szokol mors perditio
 Tur explora[ti]o

Rajta loet bosszút h[og]y torlanája Tinódi

	3., ír, írja	írná írnája
10	2., írad	írnád
	1., íram –	írnám
	3. Írák, írójak	írnák, írójak
	2., íratok,	íratok
	1. írók, írójok,	írók, írójok
15	–	–
	eleves	
	Kimenés expeditio MSB	
	eleve ín Latiatuc. éléve, éléje, Vívens	
	Partic. Imperf. item teremtéje	
20	Pres. élő (felé: part.) vivens, qui vivit,	
	Imp. éléje (élé). qui vívébat	
	Perf. élt – qui vixit hosszú időt el<é>	
	Futur. Élendő, victurus ember	
	ad, adott, adotta, adottál, adottam.	
25	fut, futott, futotta – – futottam.	
	futtal, futtatok MSB.	
	vetted. MSB. (Szamosközi Dialectus)	
	Hiottam az aziuságot földre MSB.	
	Öttetek és Iottatok MSB.	
30	Látották. Serm. ¹ sa. de BV.	

¹ K: Látották. <pre...> Serm

evettem, ivottam (Nográdi)
Innepéje, brattájá, pro. innepévé, brattává M[SB]
Monnál <...> tartana mend egetrelmeket M[SB]
(monnál <...>)

17.
RÖVÍD LAISTROMA A' DEBRECENI GRAMMATIKA'
HIBÁS ÁLLÍTÁSAINAK

5 Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika'
hibás állításainak.

Az E[lő]Beszédben.

[A] leginkább jegyzést érdemelnek.

1. Hogy a' köznépnél van az Igaz magyarság.
- 10 2. Hogy a' Magyar Nyelv' regulázására Tudós társaságot kel-
lene állítani.
3. Hogy kölcsönözni más nyelvből a' Magyaroknak nem szabad.

A' Grammatikában.

- 15 L. 2., A' Magyaroknak nincsen sem több, sem kevesebb bőtüjük
mint a' Deákoknak, csak hang van több.
- L. 5., A' gy, ty, ly, ny, ts, tz, zs, dzs, dz mindnyáján kettős han-
guak, de az sz. nem.
- L. 6., Ez a' Praeteritum nyugodtam, azt jelenti, hogy a' Nyug-
20 szik valaha így volt: nyugdzik, nyugodzik, nyúgodszik. mint nyúj-
tódzik. Illyenek, a' visz, vidd, iszik, idd etc. Conf[eratur]. l. 122.
§. XCIV.
- L. 7., j, z, v. ezek hárman szolgabetük (litterae serviles) az éke-
sebb kimondásért. p. o. az árnyék pro, a árnyék.¹

¹ K: a árnyék. [ez alatti sor:] <--> SZÉLJEGYZET. K: L. 7 et 8., A' Szolga és cserebötük közt nincs említve a' n. hát az g?

- L. 9., A' kettős hangu bötükkal úgy élünk mint egyesekkel.
(vesd öszv. L. 5.)
- L. 11., Így kell írni: házonn, eröbenn. külömbség okáért, mert vadon ferus, a' vadonn super fera.
- 5 Így a' t-vel is. oldaltt
- L. 12. Köny, könyű. Az Egyes első ejtésiben (Singularis pers. 1.) V-vel nem kell írni, egyébkor lehet.
- L. 14. ezekből, a', ama' & cet. az Apostroph kimaradhat, mert a' nélkül is számos húzásaink vagynak. –
- 10 a buza így esik a' kimondásban abbú[za.] mert z, marad-el. (vesd öszve L. 7. Álcza. árnyék, ott a' mondatik, hogy a' k ott csak euphonica littera)
- L. 17., szer azt teszi rend. Egyszeres, az az, egyrendbeli, simplex.
- 15 d[ett]o – mit teszen ez? inkább kell a' Szokásra figyelmeznii, mint a' Következtetésre (Analogiára).
- L. 19. Herczegné, és Barátné rossz, mert mint Komám Asszony, úgy Barátom Asszony. Épen így Öcsém Asszony is hibás.
- L. 20. Hat Casus.
- 20 L. 21. a' Gyermeke a' melly Péteré, vagy a' Péter' gyermeke (által szökvén az e egyikből a' másikba).
- d[ett]o – Dativushoz (nak, nek végü ejtéshez) tartoznak a' ba, be, hoz, ra, úl, felé, mellé etc. végezetek is.
- L. 23., A' Dativusnak sokszor Genitivusi értelmet adunk p. o.
- 25 embernek fija. (vesdöszv[e]. l. 21. ezen példával Péter' gyermeke).
- d[ett]o – A' Nyelv mint találatott-fel. először feltaláltattak: A' Névmássai. Azután ezeknek hat Cásusaik. A' Casusoknak¹ végezetek a' Németeknél és Deákoknál a' Pronomenektől vétettek. A' Magyarban azok Postpositiókkal (vagy is Elől utoljárókkal) formálatnak, mellyek a' külömbben Indeclinabile Nevekhez hozzájuk adatnak.
- 30

¹ K: <Ezen végén>A' Casusoknak

L. 24., A' Genitivalis **g** láthatik először Postpositionának,¹ mint ebben földé lett, de ez a' nehezség, hogy itt az **g** változik, mint esonta. A' Genitivalis **g** pedig változhatatlan. stbb. hihetőbb hogy a' Genitiv. **g** lett az én ből. Péter-én. lehet az is, hogy lett a' nő,
5 né-ből. kihagyatván az **n**. valamint ebb[en] szemem az enyém első Syllabája kimarad. – 's ebből szeme-i. a' mi első bötűje. a' többi Casusok' végzeti mind Postpositiók.

L. 25. a' pluralis' **k** végzete a' verbumokban is [me]g van, 's lehet hogy a' sok-ból vétetett, mint a' ragasztékosokban az m, ebből
10 enyim; éném.

L. 27. ezekben ló, tó a' **v** nem gyöker-betű mivel p. o. a' só-ból kihagyjuk, mert más só, sója, más sava: a' hol a' **v** gyökerbetű, n[em] hagyatik-el, p. o. név, öv.

L. 33. Fi. adiectivum, és teszen valamihez tartozót. Hazafi,
15 hazához tartozó. – Budai, égi, ezek mind analogonok. Hogy a' **fi** adiect[ivum]. bizonyítja, mert fi, pl. fiak. fiú pl. fiúk.

d[ett]o – Palfiak, és Pálfiék ezek két különböző pluralisai² ennek Pálfi.

L. 34., Magos, vagy magas (hoch) jön ettől mag (Saame) pluralis magasak, de mondják magassak. ezt innen, mert mag, magu,
20 magvas, magvasak, az **v** elhagyatik 's az **s** ben pótoltatik, 's lesz quod supra.

L. 42. Comparatívust csinál, a' **bb**. Superlativusban a' leg Praepositio.

L. 44. bátor, bátrabb; lator, latrabb – ezek comparativusi megrövidítések, mint ez: erősbb.

L. 46. tized, heted, olyan végzetűek mint a' verbumokb[an] szaporod (ik), pirosod (ik). Hanyadfű? az az, hanyadik fűvet érte-el? harmadéve, az az, harmadik fűvet ette.

L. 48. En-nek genítivusa Enyím.

L. 48. Enyím, ex Ené, vagy Énén, Éném. Tiéd, ex Teé, vagy Teté, Teed. Övé, ex Óé, Ójé, Övé. (lásd az ezen disquisitiók szerint

¹ K Postpositionának. [th. emend.]

² K: pluralisaik [jav.]

készült hibás, de még is az Igazhoz közel járó paradigmát ezen lap[nak]. végen, 's a' 49.¹ elején.) –²

L. 50., a, e, az, ez etc. kétséges, [hogy e]zekben a' zszolgabötű-é, mert [a] régiekb[en] így van, az király, az barom, és a' Casusokb[an] az elenyésző z, dageschírazás által pótoltatik-ki, mint annak, ennek. Más részről pedig bizonyos, hogy a' beszédben a' Z[-]t mindannyiszor kihagyjuk, valahányszor azt Mássalhangzón kezdődő szó követi, és rövidség[ne]k okáért kihagyhatjuk írásainkban is. Úgy is lehet vélekedni, hogy a' Z csak a' gyökér, mint a' nk és ez az oka, hogy annak eleibe hol át, hol ét teszünk, néha ít is, mint ebben izé. (vesdőszve Lap. 7. és 14.)

L. 52., A' köznép alig tesz a' ki és melly közt különbséget, de a' mellyen nem lehet csudálkozni, mivel a' Közbeszéd más nyelveken is különbözik az Írásbeli és Tudósok beszédétől. (vesdőszve a' Praefatiót, hol a' Köznép' nyelvéről a' mondatik hogy az a' Jó Magyarország Critaeriuma, és hogy a' szerént kell írni).

d[ett]o – Ennen, tennen, önnön, ezekben az en és ön postpositió.

L. 53. a' ruhajÁ-ban, a' Suffixum A n[em] ebből van ő hanem A, illud.³ (Itt a' Suffixumok' magyarázatajokrol sok jó van. 's a' Debreczeni Grammatika valóban tiszteletet érdemlene ha megállított⁴ Principiumokon, nem pedig találgatásokon épült volna). –

L. 54. a' Plurala Í ez<ekben> házaIm⁵, házaInk. ebből van N<... két> dologra vitetik. a' K pedig személy<eket> az az, Í jelenti a' possessumnak, <a'> K pedig a' possidens personának sokságát. Ennél fogva Cs[ipkés]. Komáromi példája szerént az Í mellől kilehet hagyni a' K-t mikor a' megelőző Possidensben már ott van az a' K. és így jól van Katonák fegyvere. és Katonák fegyverei.] Ez pedig Katonák fegyverek homályos, mert ezt is teszi: milites sunt arma. Igaz ugyan hogy ezen következő példákban a' K t n[em] lehet

¹ K: 's a' <...> 49.'

² SZÉLJEGYZET. K: Conf[eratur]. Révai

³ SZÉLJEGYZET. K: Veszőszve a' XLVI. §. Révaival.

⁴ K: megállított [th. emend.]

⁵ K: hazaIm [th. emend.]

elhagyni: Minékünk embereknek kezünk de az illyenekkel n[em] igen élünk. etc. etc. (lásd végig a' XLVIIdik §t.)

L. 67., Esetje, ez 's az e'hez¹ hasonlók szeretik az e vel a' j t mint-egy elnyeletni, 's lesz eseti.

- 5 L. 68., boldogabbik. ez az ik a' mellyik-ből van elszakasztva. (NB. Lap. 46. ezekb[en] tizedik, pirosodik, az iket azt mondja n[em] tudni honnan van?)

L. 71. sq. Angyalok, Erdélyben Angyalak. kérdi honan ez a' külömbbség. valyon n[em] egyformán volt-é valaha minden
10 kemény vocalisu végzetek n[em] egyforma hangot vettek-é fel a' Pluralisban? Azt mondja igen, és az a' hang az ok volt. etc. (lásd a' nyomorék okoskodást egész a' 74dik Lapig.)

L. 76., Három Imperfektum, és egy Preteritum.

L. 77., Lészesz vagy leszel

- 15 d[ett]o – légy vagy legyél
(lásd ezen istentelen formációt ismét l. 78. megújítva)

L. 78 és 79. Lejénd

L. 79. Léve, ez Supinumnak vétetik.

- 20 d[ett]o – a' Suffixum k, sz, l honan vette magát a' Verbum Substantivumb[an] nem tudja.

L. 80., A' Rendes igék gyökere kitetszik a' többek közt a' participiumból és Imperfectumb[ól] finali terminatione resecta, olvaso, olvas-ó. szeret-e, és így val-a, val-ó dant val, lev-e, lev-ő dant lev vagy csak le. Ezeket osztán flectálja a' rendes úton.

- 25 L. 80. Vagyok, ennek nincs jövendője, mert kirekeszt minden jövendőt. (miért nem hát a' múltat is?).

L. 81. lészek presens, lészek futurum (es ist nur ein wohlgemeinter Rath.)

- 30 L. 83., Ehelném, ez 's az ehhez hasonlók a' Tehető verbumból származott Óhajtók. 's csak így flectat[na]k Indicat[ivus]. Imperf[ekt]. ehelném vala. Perf[ekt]. ehelném volt. Subiunct[ivus]. Perf[ekt]. ehelném legyen. Plusquamper[ekt]. ehelném volna.

¹ K: az <ezekhez>éhes

d[ett]o – olvasgat, kéreget, és nyomtat, futtat ezek jelentő ere-
jekre nézve¹ analogonok.

L. 84. 85., szeretlek, szeretel (a' híres csonka forma). Így kellene
mondani: szeretel engem, de ezt a' szokás elrontotta. ebben még
5 megvan: viszel engem, nem viszesz (?) –

L. 85., A' Transítivum Verbum flexióji holvették magokat? fele-
let. a' Verbum Substantivumok vagyok és leszek, flexiójikkbol. a'
Determinata formáb[an] pedig, a' Possessivum Nomenéiből.

Hogy esik ez? ime a' paradigma

10	kapok	kapsz	kap.
	vagy-ok,	leszesz	
	kapunk	kaptok	kap-nak
	vagy-unk,	vagy-tok,	vagy-nak.

A' vastag vocalon végződők kivéven a' Sing[ularis]. Masodik per-
15 s[ona]. a' vagyokot veszik; a' vékony vocalon végződők, a leszeket.

Szeretlek, kaplak, a' vagyok és leszek végbötűjiket veszik-fel.

's a' szeretlek ugyan szépen jön innen lesz-EK, de a' vagy-OK bol
miért kapIAK és kapIOK? ennek az oka nem tudatik.

Szeretel engem, ez a' gyönyörű forma jön ebből lesz-el. Fájlalja
20 a' Debreczeni Gramm[atika], hogy ez a' forma csak ezen kevés²
verbumokb[an] van még fenn, mint olvasOL, viszEL.

eszel (jó, mert eszik), de a' Subjunctivban, úgy tanítja, mindenütt
meg van. olvassÁL, kergessÉL.

L. 87. kapom, kapod, kapja, a' Possessivumok' Suffixumaikkal,
25 zabom, zabod, zabja.

De hát a' pluralis:

kapjuk, kapjátok, kapják.

Itt a' felelet. Jönek ezek a' Singularis tertiatol. p. o. kapja. innen
kapj, innen kapjunk, innen kapjuk (bravo!). hát a' második persona?

¹ K: neze [th. emend.]

² K: csak <eg> ezen kevés

épen így: kapja, kapjá, kapjátok. 's a' harmadik? kapja, kapjá, kapják. (sic!)

L. 89., a' Második személy három féle. így p. o.
olvassz,
5 olvasol, (!)
olvasod. –

L. 90., padja, nem paggya, vagy padgya. Igen jó. de miért hát a' Grammatika' eleje táján: attya, annya, báttya? (lásd. p. o. l. 9.,)

L. 97., Hogy az Imperativusban a' t terminatióju verbumok nem
10 j ha[ne]m s bötüt vesznek, annak a' lehet oka mert némelly Napnyúgoti Nyelvekben is a' t és s egymással felcseréltetnek Was, Das, Wasser[.] Ezekben a' Hollandusok t-ét mondanak. A' Zsidóknak pedig a' Tau sziszegő. Illyen sziszegő T. és D is volt régen nyelvünkben, illyenek ma is a' ts, tz, ds, dz, kellett valaha lenni dsz nek
15 is, de helyettek már ma tiszta T. áll. Innen van már a' T mellett S az Imperativb[an], mint tanits, sokszor a' T elváltozván, mint szeress. &cet.

L. 98., Jere ebből Jöjj erre. Jövel, ennek Imperatívja, eljövök.

L. 99., hisz, nyugosz 's más illyen regulátlan verbumokb[an]
20 a' Subjunct[ivus]. Imperf[ekt]. lenne hiszne, nyugoszna, könnyebb kimondás miatt, hinne &cet ha így írjuk nyugodna, akkor a' gyökér nyúgod.

L. 100., hall-valánd, szerelejténd, és így hallándok, szerejténdek. d[ett]o – Az Infinitivus így származik, kap lenni, kap-ni.

25 L. 101., Infinitivi Imperfect[um].¹ hogy láttam. etc. (!)
d[ett]o – hallándani. Futur[um] Infinit[ivus]

L. 101. 102., Az mondatik, hogy a' tanítvánn, vagy tanítva nem participium, mert ezek indeclinábilék. Származnak így.

30 kapó. participium.
a, e, postpositio.

¹ K: <...> [felé, mögé írva:] Imperfect.

és így kapó-a, kapva. mint fenyő, fenyvek. tovább kapvá, és nn postpositióval, kapván (ez tehát a' Gerundium, viselő) kapva, és kapván, ugy különböznek, mint kertbe, és kertben.

5 Ezen lapon azt is megvallja, hogy az ilyeneknek kapva, tépvé participialis értelmek is van, de azért csak nem szünnék-meg Gerundiumok lenni.

L. 102. 103., legendi gratia venit, olvasás' kedvéért jött, magyarosabban: olvasni jött. (Igen jól, de miért haragszik hát B[eregszászi]. az Infinitivussal élésre?)

10 L. 104., menőben ez Supinum. ez is olvastomban.

L. 110., nem mondjuk, eszek de igen, evék, evél, eve. ez pedig edi nincs magyarul, mert ettem csak determinatum. 's ez mind azért mert az eszik és esz, iszik és isz cselekvő igék, nem közep. (Sunt transitiva, non vero intransitiva).

15 L. 110. kaszáll, ennek a' passivuma kaszálltat, kaszálltattatom.

L. 111. Megvallja ugyan, hogy az ódom, ődöm nem passivalis végezet, hanem az Intransitivumo[k] de ez bajlódom azt jelenti, hogy magunkban szenvedünk ugyan, de azt más valaki okozza. Azután a' kaszálltat etc. arra viszi a' figyelmet a' ki által a' dolog véghez megyen, nem pedig a' ki szenved –. tovább, az IK a' passivalis végezet, az ód, őd pedig mind azt veszi-fel – ódik, ődik. stbb. (lásd végig a' Szerencsétlen Új passiva forma mellett való okoskodást az egész LXXXVIIId. Czikkelyb[en] a' 113. lapig.

L. 115., csalódom, csalódok, csalódik

25 (csalom, csalol, csal.

az az.

A' passivalis végzetek így származnak.

1. szem[ély]. a' determinatáb[an]

2. – a' csonkából,

30 3. a' gyökér 3dik személytől.

d[ett]o – csalódj, csalódjon és csalódjék. Csonkaforma: csalódjál.

L. 116., csalódjon, ő csalódjék. 'S így ezen a' tónuson az egész paradigma. Egy valóságos Amphibion Révai és Versegi közt.

L. 118., himezhámoz, zúrzavar ezek 's az ilyenek kettős gyökerű ígék.¹

L. 121., Érzik, hallik vagy az Indicativus Presens Determ. Plu[ralis]. (Többes személyében, was soll das heißen? [mit jelent ez?])

d[ett]o – Látszik, ex lát, látoz, látozik.

L. 124. Ezekben Ifjanta, haza, este, eleinte etc. az a, e Postpositio. (Közönségesen a' Post és Praepositioik az Euphoniai betűváltásokkal rakatnak-fel, hoz hez, ra, re stbb.)²

10 L. 125. Kor postpositio, és ezt teszi in. p. o. aratáskor.

L. 126., szer, szor, ször. Ez is postpositio. (L. 17., a' szer Substantivumnak vétetik ezen értelemmel: rend.

L. 127., ban, ben, vagy helyesbben bann, benn.

15 d[ett]o – elé, n[em] elő ex el és é (!). elő ex el és öl, hozzá ex hoz és vá. Kivül ex ki és ül. & cet. Illyen gyönyörű formációkkal származtatnak a' Prae és Postpositiók egész a' 129. lapig. Különös jegyzést érdemel még, fel ex fő és öl, felé ex fel és é. stbb. Mert kigyózne annyi bohóságot leírni? – fogva ex fogó ex a fogóga fogva. (de hova tették azok az e[mbe]rek az eszket?)

20 L. 138., Inkább, ebből lett I<...> IK mindég megkülönböztetést jelen[t] ik ennek a' comparatívja ikkább.³

L. 141. tudniillik, vagy tudnillik (így szaporább).⁴

¹ SZÉLJEGYZET. K: NB. csillincsapolok, szurkapiszkálók, csereberélek, n[em] elliptika compositiók-é ezek nyelvünkben? valamint a' Mérmondó is Beregszásznál.

² SZÉLJEGYZET. K: NB. az Euphoniai betűváltások miatt van az is, hogy sok particulák csak a' Consonáns[an] mondatnak [me]ghatározatni. Így nn pro en, tt pro <ett> et & cet.

³ SZÉLJEGYZET. K: NB. L. 139. Azt állítja, hogy a' köznép ma is mondja ikkább. azonban az ik comparatívja (ha volna) lenne ikabb, v[agy] ikobb. de ik = ille. és így az egész okoskodás, vagy inkább bohóskodás hasra esik.

⁴ SZÉLJEGYZET. K: NB. L. 142. Négy nemeit mondja a' Szószármaztatásnak, v[agy] csinálásnak.

1. Deriva[ti]o.

2. Compositio.

3. Idegen nyelvb[ől] kölcsön[zés].

4. Per Onomatopoeian.

L. 142., A' Magyar legutolsó Gyökerek egy Syllabájuk. Ezekhez vettnek Némelly Bötük, magokb[an] semmit sem jelentők 's lesz a' gyökérből Új szó. (deriva[ti]o).

5 L. 143. – 147. Azt állítja-meg, hogy az igaz Magyar Szavakban a' lágy vocal nem concurál kemény vocállal. 's ezen állítást a' temérdek ellenvetésektől így akarja megszabadítani.

Béka, fazék etc. ezekben a' lágy vocal g, határos az elegendő természetű vocállal Í. Bika, fazik. és így nincs kifogás a' régula ellen.

10 Asztalé, fác általában a' Genitivalis é sem teszen kifogást, mert ez ismét Í. asztali, fai (a' 24d. lapon. A' Genitívot másképp magyarázza)¹

[144. lap] Hallék, hallanék. Itt csak azért van g, hogy megkülönböztessék ezektől: hallák, hallanák. Hogy pedig nem mondjuk hallik, azért, hogy megkülönböztessék az épen illy bötükből álló

15 Substantivumoktól: fogyatéék, fogyatík.

[145–146. lap] Az é t. i. a' rövid g két féle. tiszta – etc. és a' [mel] y ö-vé változik. A' hosszú é is két féle. Némellyik nem változik í-vé, mint menyét etc. (miért? n[em] tudja) némellyik í vé változik, mint: békesség bikesség.

20 Hogy a' hosszú é í vel cseréltetik-fel, az esik a' könnyebb kimondásért, a' homály' eltávoztatásáért, 's az ékességért. És így ez nem hiba.

[146–147. lap] Ezekből következteti már, hogy a' Latiatuc n[em] való magyar hagyomány. Mert ilyenek vagynak benne² zumtuchel pro zumtuchal, pukulnec pro puculnak. Ugyan ezen okból nem jól vagynak írva a' régi Documentumokb[an] némelly Magyar Nevek, mint: Zemera, Hetumoger, Verbulch, Zeguholmu, Zogeva, e' helyet Zagyva. (Ha valaki mutat bohóbb Grammatico-diplomatikust, erit mihi magnus Apollo). –

30 L. 148. s. fás ez 's a' hasonlók így származnak. fa, lesz pluralis fák, elvettetik a' k, 's tétetik s lesz fás.

¹ SZÉLJEGYZET. K: NB. asztal-é, asztal-i. Illyennek mondja a' né-t is.

² K: bene [th. emend.]

Személy, az ilyenekben, csak a' Singularishoz tétetik a' terminatio.

L. 150., Siralom. ez 's a' hasonlók származnak így: sír, innen Imperf[ekt]. sira, innen siralom p[er] terminationem lom. Néha
5 mindazáltal a' Jelenválónak, és talán a' Második Aligmultnak első Személyei(k)től is, sőt az egészesen múlt[beli] egyes 3dik személyétől is ([amel]y egyszer 's mind a' Részesülőnek is egészenmúltja) formalÓDnak szók hallom-ás, talám-ol, ittas, jártas. stbb. –

L. 154. s. Kerület helyes, felület nem, mert fel prae és postpositio
10 sitio (?).

L. 155. Ebből falat, nem jó falatozat.¹

d[ett]o – Személyes azt teszi szép (?) és így személyesen ezt teszi² szépen, nem pedig személy szerént.

L. 159. ssq. a' Magyar Formativum Suffixumok parallelába hozat[na]k a' Görög, Deák, Német 's más nyelvek Formativumjaikkal.

L. 172., A' Formativum Suffixumok' praesendált egyformaságokból mutogatja, hogy a' Nyelveknek eredetek Egy. 's ezt némelly
20 több nyelvekben feltaláltató Szókból bizonyítja.

L. 175. Nádméz ez 's az ilyenek ellyptica Compositiók, ebből nádból való méz, tyúkól ebből tyúknak való ól.

Káka-bél kákához hasonló bél.³

Péter-kés Péterhez való kés. 's ezen szellemb[en] egész a' 179
25 lapig.

L. 178. s. Néha külön véve a' Compositumoknak egyike sem tetzen semmit, mint dérdúr, díbdáb, tsélsap stbb.

L. 179. Arboczfa composit ex, arbor et fa. Fogoly madár ex vogel et madár. Kutyapeczér ex kutya et pes.⁴

¹ SZÉLJEGYZET. K: NB. Micsoda módokon szabad v[agy] inkább n[em] szabad új szókat csinálni l. 154.–158. Reg. XIV–XXI.

² K: személyesen <...> ezt teszi

³ SZÉLJEGYZET. K: L. 177. Völegény (vivőlegény)

⁴ K: kutya et <pe...> pes

L. 180., Nem jó Uram Atyám. és ha mondjuk is Uram Király, Uram Isten, de ezek amattól különböző mondások.

L. 181. Ember élete, e' helyet emberé élet. Varmegye hajduja, Varmegyéé Hajdu.

5 L. 192. Az effélékben: az Én Jánosom, a' te Soroksárod stbb. ezek: a, az, én, a' te stbb. e helyett állanak: enyím, tiéd, övé és nem Megkülönböztetők (Articulosok). –

L. 197., Se pénze, se posztója nincs. (pro **sem**) –

10 L. 198., Valamint a' Segítő, úgy minden egyébféle Íge, a' mellyel valakinek valamit tulajdoníthatunk¹; a' Harmadik ejtést kívánja p. o. tartozol szolgálni a' hazának.²

L. 202. A' Fogláló (Subiunctiv)³ móddal többnyire akkor élnek a' Magyarok is, és úgy, mint más Nemzetek: hanem hogy a' Jövendőjét nem hallani a' közbeszédben. (miért még is a' Közbeszéd a' tökéletes Magyarság Criteriuma?)

L. 203. Csak két rendbeli Verbumokat lehet Infitivussal egybeszerkeztetni.

1. Értelmet, akaratot stbb, 's magúnkban véghezmenő cselekedet jelentőket, de csak úgy ha mind a' határozatlan, mind a' határozó módban álló íge, azon egy dologra vitetik. (látok írni, tudok kapálni).

2. Másra ható jelentésűeket, 's ezeket úgy is, ha nem mind a' két íge azon egy dologra vitetik. p. o. küldöm Pétert szántani, hívom a' cselédeket enni.

25 Ezen két rubricából minden józan fej következtetheti, hogy hát a' Magyarban az Infitivussal élés csak nem végtelenül széles kiterjedésű.

De mit mond a' Debreczeni Grammatika?

30 Éppen nem az! Jó ugyan ez mint felebb látánk: küldöm Pétert szántani, de már ez: látom Istókot szántani, igen rossz, mivel ezen példában, a' határozatlan módban lévő Ígék Magunkban véghez menő cselekedetet jelentenek; ha szinte némellyek az effélék

¹ K: tulajdonítunk [felé írva javítva]

² K: hazát [jav.]

³ K: (<Subi:--> Subiunctiv)

közzül teljes cselekvők is, vagy magunkra hatók. [Illyenkor] hogy-
gyal kell élni. Mert látom Istókot kapálni, vagy szántani, ezt így is
lehetne érteni, látom hogy Istókot kapálja (fellebb azt mondá, hogy
ez jó: küldöm Pétert szántani. de hát ezt nem lehetne így érteni:
5 küldöm, hogy Pétert szántsa?)

A' Szenvedőb[en] azonban az Infinitivus jól jön-ki. p. o. akarom
a' Szőlőmet kapáltatni.

Ez sem jó győzöttnek lenni láttam, mert ez németes v[agy] deá-
kos a' helyett láttam, hogy győzött. Ámbár¹ a' 205 lap szerént az
10 effélékre n[em] jó a' nyelvet m[eg]szorítani, mivel sokszor a' Deák
vagy Német egybe szerkeztetést követvén rövidebben szollhatunk:
legalább a' sok **hogy**-ot inkább eltávoztathatjuk. Úgy is látjuk,
hogy eleitől fogva eggyik nyelv a' másiknak tulajdonságait tette
magaévá, és annál fogva pallérozódott. (lásd szóról szóra p. 205)

15 Az Infinit[ivus]. Perfectummal való éléről láss. p. 209. is.²

L. 211. Supinumokrol lévén szó, ezek hozatnak-fel mint Supinu-
mok: menet, jövet, menőben, dülőfélbenn.³

A' mi a' Debreczeni Grammatika' Toldalékjait illeti, különösen
az Etymologizálásra nézve, azokból nem lehet Hibák' laistromo-
20 kat készíteni, mert csak nem minden sort le kellene írni. Azoknak
neveltséges voltokat nincs senki a' ki ne érezze, 's ne tudja.

¹ K: Ambár [th. emend.]

² SZÉLJEGYZET. K: NB. Hogy az Infinitivussal élés eleitől fogva sajátja volt
a' Magyar Íróknak lásd Révainál Antiq. Litt. Hung. p. 151. s. Ha valaki nem látott
egyebet a' Bécsi MS. Biblián, 's az Ilyés Püspök könyvén kívül, még is csak e' ket-
tőből is e' felől bizonyos lehet. A' mi különösön az Infinit Perfectumot illeti (látom
győzöttnek lenni), hogy ez is Magyar Szollás, megtanúlhatták volna a' Debreczeni
Bibliothecáb[an] lévő Régi Magyar Agendariusból is, hol illyenek vagynak: Kris-
tust Szenvedettnek lennie etc. De így van az, mikor valaki a' Nyelv' históriájának
minden tudománya nélkül kezd a' Grammatizáláshoz.

³ K: [Ezt követően két sor olvashatatlanul kihúzva.]

18.

RÖVID LAISTROMOK, A' CONSILIARIUS ARANKA GYÖRGY
GRAMMATIKAI HIBÁJAINAK, AZ ERDÉLYI TÁRSASÁG' ELSŐ
KÖTETÉBEN

Rövid Laistromok, a' Cons[iliarius]. Aranka György
Grammat[ikai]. hibájinak, az Erdélyi Társaság'
Első Kötetében.

5

L. 39., Nem szeresj, szeresje, rázj rázja, *vonj vonja*, hanem szeress, rázz, *vonny*.

L. 40., A' Nemes haza *se* keresi.

10 L. 42., Legelső tulajdonsága a' Magyar nyelvnek az, hogy A' mint beszéll úgy ír, és a' mint ír úgy beszéll.

L. 42., Elmejié, Kezié, nem Elmeéé, Kezéé.

L. 43. Az á é, és å, ë között közép hang nincsen.

15 L. 44. Kaszáll, kaszállya, fon, fonnya, itt az Ypsilon **j** helyett tétetik 's ez Euphonicai lágyulása a' bötűnek.

L. 45. A' Vezető-Szócskának (Artikkelnek) fő célja a' nyelvekben, nem a' Nem' külömbségének kijelentése, hanem az, hogy a' Magán-értető szót a' Mássalérthetőtől – a' Substantivumot az Adiectivumtól megkülönböztesse.

20 L. 48., A' Személyt és hívatalt jelentő Szóknak kétféle többes Számok vagyon. p. o. János, Jánosok, Jánosék. Első K [b]an. másik ÉK [b]en.

(Tudhatta volna Cons[iliarius]. Úr, ha csak Pereszlényitől is, hogy a' Jánosék, ennek a' Genitivusnak pluralja: Jánosé, és, 25 hogy minden külömbbség nélkül, minden Genitivusokat lehet declinálni.)

L. 52. Az én, te, ő Pronomeneket soha sem szoktuk sem a' Verbum, sem a' Substantivum elejébe tenni, hanem ha a' személyek megkülönböztetése, 's a' beszéd' egybe köttetése különösön 30 kívánja. És így Én szeretem a' Virtust, és Az én Atyám németes szollások. (Conf[eratur]. l. 158:)

L. 55., Az Activum Verbumnak nincsen Szenvedő formája **soha**, sem az eredeti formájában, sem a' több mindenféle származott formáiban, hanem csak akkor egyedül, mikor a' csináltato formáb[a]n van. ad, adat, adatik

5 L. 56., A' Közép Ige (Intransitivum) a' maga conjugaltatásáb[a]n vagy a' Cselekvő vagy a' Szenvedő formát követi vagy *mind a' kettőt*[.]

L. 58., A' határozott, vagy kötött forma (forma constructa, determinata) a' Gyökér mellé a' birtokos Név-más Eny-im, Ti-éd,
10 öv-é utolsó bötüit veszi-fel.

L. 59. A' Szenvedő forma egészen visszája a' végbötükre nézve a' Cselekedő határozatlan formának. Ugyan is ebben az a' **K** melly a' cselekedőben az egyes számban az Íge végén az első személyben vagon az a' Szenvedőben a' harmadik személy' végére tétetik. (p.
15 o. várok és váratik)

L. 60., Példa arra, hogy az Intransitivum, mind a' Cselekvő, mind a' Szenvedő formát követi.

Vágyom, vágyol, vágyik.

Vágyok, vágyosz, vágy,

20 Vágylak,

Vágyom, vágyod, vágya.

(Miért nem jó hát, ha ez ugyan jó¹, a' következő lapon, a' vál és válik?)

L. 74. A' Tés forma (szeretlek, látlak) csak első személlyel bír,
25 másodikkal épen nem, harmadikkal ezen egy szóban eszem.,

eszem, eszel, eszik,

Eszlek – eszen.

Megeszen a' farkas. (De hátha esz, eszen, mint lesz, leszen, ?)

L. 74., A' mikor a' Jó Deák Imperfectummal él, akkor a'
30 Magyarban is okvetetlen evvel az idővel kell élni. De ne ercsd és ne követsd a' mai Németes Deákokat, kik a' Német Imperfectumot ollykor is Deák imperfectummal teszik-ki mikor a' deák múlt idővel szokott élni. (Conf[eratur]. l. 109.)

¹ K: jo [th. emend.]

L. 75. Mondá vala, hibásnak látszik, semmi megkülönböztetett értelme, vagy élése nem lévén (Conf[eratur]. I. 107.)

L. 76. Talán írok, azt teszi fogok írni és így ez bizonytalan jövőendő.

5 L. 77. három változást mond a' vastag vocalu determinata formában.

zár-ja 's a' hasonlók

vágygya 's a' hasonlók.

padollya, szánnya 's a' hasonlók.

10 L. 91., a' V bötün végződők a' Gyökérb[en] a' lágyl¹ hangért a' kimondásban, a' V mellé egy U betűt is szoktak felvenni. p. o. Hivu, rivu, szivu.

L. 108., Németes Magyarság: Holnap írandó leszek. stbb.

—

15 Nem lehet, hogy az említett Cons[iliarius]. Úrnak egy istentelen periodusát az Erdélyi Tars[aság]. I. Darabja 19. lapjáról fel ne hozzúk. Íme:

20 A' Cicero halhatatlan² beszédei keresetlen, mindennapi szókkal vagynak írva, mellyeken sem az óság' penésze, sem az újság' íze nem érzik, czifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a' szolgáló leány is megérthesse. stbb.

Ez a' periodus, hogy Yorick szavával éljek, akarmelly nyelvre fordítassék, nem teszen egyebet, hanem azt, a' mi a' Debreczeni Grammatikának Elől-(utól)-járó beszédjében is van, hogy t. i. az
25 ír jól Magyarúl, a' ki úgy ír hogy a' Köznép is megértse, az az, hogy az Igazán jó Magyarság' Criteriuma a' köznép' nyelve. Meg van mutatva, hogy a' Debreczeni Grammatika ezen állításával is úgy bánt, mint más száz állításaival, az az, a' munka közben el
30 elfeledte, 's az ellenkezőt mondogatta. lásd többek közt a' Deb[r]eczeni]. Gramm[atika]. 52. és 202. lap. Hogy Cons[iliarius]. Úr

¹ K: a' <---> lágyl

² K: Cicero <---> halhatatlan

is épen ezt míveli, bizonyítják a' következő helyek. lap 107. ezen formáról Mondá vala, így ír: a' Közparaszt nyelvből nem régen kezdették némellyek szerencsétlenül az Írás és könyv-nyelvbe is bé-vinni. Ismét l. 119. Azt mondja, hogy a' Magyar Nyelv-Mesternek tudni kell a' különbséget melly van a' Könyvbéli és közön-séges beszéd közt.

Nem kell-é minden lépten kiáltoznunk az Idvezítőnek szavait?
Uram, bocsásd-meg nékiek, mert nem tudják mit cselekesznek!

19.
ELŐSZÁMLÁLÁSA AZON PRINCÍPIUMOKNAK MELLYEK
A' RÉVAI' GRAMMATIKÁJÁBAN MEGÁLLÍTATNAK

Előszámlálása azon Príncipiumoknak mellyek a' RÉVAI' Grammatikájáb[a]n megállítatnak.¹

1. Révai, minden kétségen túl, originalis és mély belátásu Philo-
5 logus volt, 's nem minden verisimilitudo nélkül lehetne azt állítani,
hogy nála nélküle² a' Magyar Nyelv' Etymológiája most³ is csak ott
állana, a' hol Molnár Albert' és Pereszlényi' idejekben állott, vagy
talán ott sem, mert ki nem tudja, hogy a' Debreczeni Grammaticusok,
10 's Révainak Ellenküzdője, Versegi, ezen részben szertelen
nyelvrontásokat⁴ csináltak 's⁵ terjegettek?

2. Révainak fő érdeme abban áll, hogy ő a' Magyar nyelvről En
gros, és en detail⁶ sokat és mélyen gondolkozott. A' különös esetek-
ből egyetemi⁷ Príncipiumokat hozott-ki, 's ezekből a' különösöket
ismét úgy tudta ki húzni,⁸ hogy magának mindég consequens igye-
15 kezett⁹ maradni¹⁰, 's a' látszó Anomaliákat is ugyan azon Princi-
piumokra vitte-vissza. És így Révai egészen Antipodjok¹¹ a' Deb-
reczeni Grammatikázóknak. Ezekről ugyan nem lehet megtagadni,
hogy ők a' magok' korabeli Magyar nyelvet nagy kiterjedésben

¹ K: [a bal felső sarokban, más tintával, azonos kézírás:] **Nro 23.**

² K: hogy ~~nála~~ nélküle [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

³ K: Nyelv Etymológiája **belső ismérete** most [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁴ K: nyelvrontásokat **ferditéseket** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁵ K: és [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁶ K: En-gros, és en-detail **Egészében és részenként** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁷ K: esetekből <...> egyetemi

⁸ K: ki-húzni <I...**ethez tatni**> [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁹ K: consequens <...> igyekezett

¹⁰ K: consequens igyekezett **maradni maradt** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

¹¹ K: Antipodja [jav.]

ismerték, de főképen három ok jött-öszve¹ benne, mellyek őket inconsequens Grammatikusokká formálták.

- 1., Az Universalis Grammatikáról általában semmi Ideájok nem vala.
- 5 2., A' Magyar nyelvnek csak a' magok' korabeli állapotját ismerték, a' Régiségekben pedig egészen tudatlanok voltak.
- 3., A' Magok' korabeli nyelvnek vizsgálásában sem tettek magok' elébe semmi Principiumokat, hanem az örök tapogatódzás és találgatás mellett maradtak, 's ez okból végtelen inconsequentiákra kellett vetemedniük.
- 10

Révai a' régiség' vizsgálásán kezdé a' nagy munkát, segédül vette a' Keleti és Fenniai nyelveket, 's felállítá az alkotványt, melynek rövid előadása következik.²

- 15 A' Grammatikának közönséges törvényei ezek: Consuetudo, Analogia, Etymologia, és Euphonia[.] A' Consuetudo, nem csálhatatlan Nyelvbíró, mert Varrónak szavaként, est in motu, itaque solet fieri ex meliore deterior. A' Szokásnak azért az Etymologia és Analogia tartják a' fákját, 's ezek vezetik-vissza a' mai rossz szokást a' régi jóra, ezek térítik a' régít is ott hol az hibás. Így vizsgálja az Ik és Ém mellyeket Versegi megvetett. Így eltöröltetik a' Passivalis formára nézve a' Debreczeni Nyelvrontó végezet. Így megcorrigáltatik a' régi, és új rossz szokás: Vitézeknek Száma pro
- 20

¹ K: ok <jött benne-ösz> jött-öszve

² K: És így Révai egészen Antipodjok a' Debreczeni Grammatikázóknak. Ezekről ugyan nem lehet megtagadni, hogy ők a' magok' korabeli Magyar nyelvet nagy kiterjedésben ismerték, de főképen három ok jött-öszve benne, mellyek őket inconsequens Grammatikusokká formálták.

- 1., Az Universalis Grammatikáról általában semmi Ideájok nem vala.
- 2., A' Magyar nyelvnek csak a' magok' korabeli állapotját ismerték, a' Régiségekben pedig egészen tudatlanok voltak.
- 3., A' Magok' korabeli nyelvnek vizsgálásában sem tettek magok' elébe semmi Principiumokat, hanem az örök tapogatódzás és találgatás mellett maradtak, 's ez okból végtelen inconsequentiákra kellett vetemedniük.

Révai a' régiség' vizsgálásán kezdé a' nagy munkát, segédül vette a' Keleti és Fenniai nyelveket, 's felállítá az alkotványt, mellynek rövid előadása következik. [mindez egy vonással áthúzva a kéziratban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

Számok. Így visszaadatik a' **j** bötü az illyekben imádja, kívánja, az imággya, kívánnya rossz szokás ellen,¹ valamint az eredeti bötü is ezekben ravaszág, imádság, mellyeket a' rossz szokás így ejtett hajdan imátság, ravasság.

- 5 Révai tehát nem a' Szokást, hanem a' Principiumokon épült etymologia' hagyományait követi a' Grammatikában. 'S az ő Etymológiája magán a' Magyar nyelven kívül egyfelől a' Napkeleti más felől az Északi nyelvekből veszen segédet, mellyekkel a' Magyar nyelvet úgy hiszi atyafiságosnak lenni, hogy mind ez,
10 mind az Északi és Keleti nyelvek egy már elenyészett köz törzsöknek egymástól nem felette messzére elágazott leányai, 's midőn ezt 's ennek következéseit állítgatni 's használni meg nem szűnik a' Rudbeckianus névtől nem csak nem retteg, sőt azt dicsőségnak tartja. Tam magnum tam charum mihi est hoc nomen. Ezek saját
15 szavai Grammatikájának 52d. lapján. Ezen hypothesisnek megítélésébe ereszkedni nem célunk, 's sietünk Révainak Grammatikai állításaira általmenni.²

- Egyedül az Etymologia legyen az, mellyre nézve itt Révainak állításait sorba vesszük, elhagyván azokat, mellyek az Orthoepia,
20 Prosodia és Orthographia' cikkelyeik alatt mondatnak. Nem azért ugyan mintha azokban sok fontos észrevétek nem találkoznának. Vagynak azok közt olyanok is mellyekre nézve ellenkező értelemmel vagyunk, mint p. o. azok, a' mik³ a' Diphthonguszokra, és még inkább a' **H** bötüre 's az Elisióra nézve, az első Orthoepiában, a'
25 két utolsó a' Prosodiában mondatnak. De ezekről más alkalommal legyen szó.⁴

¹ K: ellen. valamint [th. emend.]

² K: Ezen hypothesisnek megítélésébe ereszkedni nem célunk, 's sietünk Révainak Grammatikai állításaira általmenni. [Ez a mondat három harántvonással áthúzva a kéziratban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

³ K: azok, <mellyek> a' mik

⁴ K: Egyedül az Etymologia legyen az, mellyre nézve itt Révainak állításait sorba vesszük, elhagyván azokat, mellyek az Orthoepia, Prosodia és Orthographia' cikkelyeik alatt mondatnak. Nem azért ugyan mintha azokban sok fontos észrevétek nem találkoznának. Vagynak azok közt olyanok is mellyekre nézve ellenkező értelemmel vagyunk, mint p. o. azok, a' mik a' Diphthonguszokra, és

3.¹ A' legelső 's legfontosabb felfedezés tehát², mellyen az egész Grammatikai alkotvány épül ez: hogy a' Magyar Nyelvben nincsen Flexio, hanem csak Constructio, és-így az, úgynevezett, Affixum formatívumok nem értelem nélkül való syllabák vagy bötök, 5 hanem értelmes szavak, mellyek hajdan szokásban voltak, az az, velek külön is éltenek nem csak in statu affixo. Mint ez alább bővebben kitetszik.³

4[.]⁴ Minden Gyökér (t. i. a' legelső gyökér) a' Magyar nyelvben egy vocalisu, az az, egy syllabáju. 'S az ilyen első egy syllabáju gyökek eredetiképen mind Nevek (Nomenek). De⁵ későbbben vétettek Verbalis, Adverbialis, Conjunctionalis, és Interjectionalis értelmekben is. Lásd ennek bővebb deductióját Vig Lászlónál l. 252. ssq.

5[.]⁶ Az ilyen első gyökek minden⁷ mesterség nélkül constituáltván, lettek belőlök újabb és öszve-tett értelmű szavak, eredetiképen ismét nevek, de a' Velek éléshez képest Verbumok is és Particulák. Mint csalhatatlan példák az ilyenek: éj-fél-kor, husz-ár, stbb. De mivel a' mesterkéletlen öszvetétel miatt kellemetlen hangok estek sok helyet, az Euphonia hozzájárulván az eredeti constructióhoz, kerekébb és lágyabb hangok jöttek-ki a' durva constructiókból, következő módakon.

1., Congrua vocalium mutatione. Így p. o. kárddal⁸ pro kardvel, pokolnak pro pokol-nek.

még inkább a' H bötüre 's az Elisióra nézve, az első Orthoepiában, a' két utolsó a' Prosodiában mondatnak. De ezekről más alkalommal legyen szó. [egy vonással áthúzva a kéziratban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

¹ K: 3. [más tintával, feltehetően utólag odáírva]

² K: tehát [más tinta, feltehetően Szemere Páltól]-

³ K: Mint ez alább bővebben kitetszik. [más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

⁴ K: 4 [más tintával, feltehetően utólag odáírva]

⁵ K: <de> De

⁶ K: 5 [más tintával, feltehetően utólag odáírva]

⁷ K: gyökek <öt> minden

⁸ K: kárddal [jav.]

- 2.,¹ Assimilatione vocalium plena, et media, mint fát pro fa-et, csodák pro csoda-ök (ex fa-at, csoda-ak). Így lett a' kerne-ik azután kerne-ek² böl a' kérnék, az assimilatiót mindég követvén az öszveforradás.
- 5 3.[.] Elisione. Így irék ex ira-ék az a vocal elidáltatván.
- 4., Contractione. Így kong ex kon-og, reng ex ren-eg.³ Lásd ezeket Víg Lászlónál l. 239 sqq.
- 6.⁴ Az Euphonia tehát az oka, hogy az eredeti constructió a' maga együgyűségében látszatóképen nem mindég maradt-meg. A' 10 szavak resolutiójokban⁵ tehát tudni kell a' következőket.
- 1., Hogy mind azon nevek, mellyek már ma csak in statu affixo vagynak-fenn, eredetek' szerént saját⁶ 's állandó vocalissal bírtanak.
- 2., Hogy az Öszveforradás által eltűnt vocálok el ne tévesz- 15 tessenek.
- 3., Hogy az Elisio és Contractio miatt vocalis nélkül maradt Affixumok Asyllabumoknak ne vétesse- 20 nnek.
4. Hogy végre a' Magyar Szavakban a' vocal nélkül maradt Consonántok is értelemmel bíró nevek, kivévén a' Connectens Litterát (lásd. Révai Grammat. l. 192)⁷

¹ SZÉLJEGYZET. K: NB. <...> [a lap jobb hasábján a 2. ponttal egy magasságban Kölcseytől származó négy sornyi széljegyzet, tőle áthúzva]

² K: azután <kern-:> kerne-ek

³ K: ex <reng> ren-eg.

⁴ K: [más tintával, feltehetően utólag odairva]

⁵ K: szavak <resolutiójuk> resolutiójokban

⁶ K: szerént <...> saját

⁷ K: [a 3. főlíó versójának bal hasábjában Szemere Pál kézírásával – a folió bal felső sarka levágva:] – <...> empiriát <...> az exament is, <...> más Grammatik[us]saink az Etymológiát, Analogiát, Euphoniát a' Szokásnak subordinálgaták, ő a' Szokásnak a' philológiai Tribunál Üléseiben az első helyet kimutatta ugyan, de hogy az a' maga <...> Alak- hanem Együttvaló Társait Dictatori hatalommal elnémítsa, meg nem [en]gedé, sőt ezen Collegium meghatározásait csak nem minden esetben a Nyelvphilosophia iskolájában nevelt Rigorismusnak Forumá elébe appellálta; <azonban elfelejt...> kezvén <arról-hogy> A' <...> nyelv Országában a' közönséges törvények mellett municipalis törvények<nek is> <szükség> lenni, <elfelejtkezvén arról> vannak 's a' regulásság a' míveknek különböző nemeiben különböző. <... Az Szép>Művész leh [a jegyzet itt minden ok nélkül megszakad]

NEVEK.

A' Nevek' felxiója, a' felvett systemánál fogva nem egyéb constructionál: két gyökér tétetik öszve vagy három is, mint ebben: hal-ak-at.

- 5 Fő gyökér az úgy nevezett Singul[aris]. Nominat[ivus]. E'hez affigálatnak több gyökerek 's formálatnak az úgy nevezett Casusok. Íme a' magyarázat.
- a., Gyökér – Hal.
- b., Plural. Affix. Ök. multus, melly Congrua mutatione lesz ek,
10 ok, ak. és így Hal, hal-ök, hal-ak piscis multus vagy piscis multu-
tudo. (lásd Révai Gramm. I. 197. sqq.)
- c., Másik plurale Affixum, mely már ma csak in forma const-
ructa van-fenn, ez í, vagy (ai, ei) Hal-i. hal-ai. piscis multitudo.
(Rév. Gramm. I. 200)
- 15 d., Affixum Genitivale e ex jé. eredetiképen e és aspiratióval
jő suns, sua, suum. És így Hal-é, Hal-ak-é, piscis suum, piscium
suum aliquid.
- e., Affix[um]. Dativ[us]. nek, per congruam mutationem nak.
relatio, oppositum, adversum. És így Hal-nak, hal-ak-nak, piscis,
20 piscium relatione, in oppositum piscis, piscium. &
- f., Afixum Accusat[ivus]. et, per congruam mutationem at, ot öt.
obiectum, subiectum. Így Hal-at, hal-ak-at piscis¹, piscis obiectum.
- g., Az úgy nevezett Ablativ[us]. Affixumok kétséget sem szen-
vednek, így a' Révaitól úgy nevezett Mutativus, és Substitutivus
- 25 Casusok' afixumaik is, től, vé, ül, vagy a' tudva lévő Euphoniai
változásokkal, tól, vá, ül. (Lásd mindezeket Révai I. c. I. 207–213.)
- A' Nevek' flexiójokhoz tartozik a' Comparatio is, mellynek magyarázatja ez:
- 1., Positivus a' gyökér, nagy
- 30 2., Comparativust csinál a' gyökérhez affigált szócska öb
abundans. melly ma in statu non affixo így van fenn: bő és így
nagy-öb, per congruam vocalium mutationem: nagy-ob, per

¹ K: piscim [jav.]

geminatioem emphaticam: nagy-obb, magnus abundans. hajdan a' bő így mondatott bű, innen ez a' formatio Sylvesternél, nagy-ub 3., Superlativust formál a' Comparativus, 's némellykor¹ csak a' positivus elébe tett leg superfluus. leg-nagy-obb, superfluus magnus abundanter. Lásd. Révait l. c. l. 213–219.

Névmásai.

A' Névmásai is a' Nevek' rubrikájok alá tartoznak, 's ezek különös figyelmet érdemelnek azért, mert mind a' Nevekkel, azoknak possessív jelentésökben, mind az Ordinalis Számokkal, mind a' 10 Verbumokkal ezek construáltatnak. Ime tehát a' Pronomenekről való tudomány.

Első rend.

A' Personálék.

Ezek vagy simplexek, vagy Compositumok. A' Simplexek ezek. 15 Első személy., Én, Ém, Ék. mellyek közül a' két utolsó csak in usu affixo maradt-fenn, cum mutatione vocalium congrua. Ezek így construáltatnak Numerus és Casus szerént.

	Sing. Nom.	Én,	Ém,	Ék
20	Gen.	Eny-ém	–	–
	Dat.	Nek-em	–	–
	Acc	Eng-em-et	–	–
	Abl.	Től-em	–	–
25	Plur. Nom.	Mí, mü ² , Mík, mük, Mínk, münk	Énk, emek,	Ük

¹ K: 's <gyakran> némellykor

² K: mü [jav.]

20.

[JEGYZÉSEK *SZEMERE PÁL* JEGYZETEIBEN]

[Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból
és a Hasznos Múltságokból]

Pest. Februar' 12d.
1816.¹

5

a' Jelentésből²

Minden nemzeteknek a' szövétnekei. (k).
másutt, tiszteknek előmeneteleik.

Ditsőség (cs et s simpl[ex].) (Mul[tságok]. b[an]. ditsőség)

Vannak (gyn)

10 Náluk (o)

Tökéltetésben (l[ásd]. simpl[ex].)

Intézett törekedés (intéztetett). másutt, ragadtatott figyelme.

Országoknak sorsát (l[ásd]. legfelül)

Az óta (azóta és azolta).

15 Reménylem (remélem és remélem)³

Újságnak belső **elintézését** (intéztetését)

másutt, dolog' közelítését.

Kebelőkben. (kebelgekben és kebelőkben, és kebelükben.)

Jelessebb (jelesebb)

20 Utána (utána)

alúl (alól, mint nálok, náluk)

Ujságai sokasága (ujságai' sokas.)

Fellül (felül)

Hang-mesterség (musik Tonkunst.)

25 Kiváltképpen (kiváltképen)⁴

¹ K: [a dátum alatt, ceruzával, Szvorényi József kézírásával:] (A „Nemz. ujs. és „Hasznos Múlat.).

² Kt: [a cím és a szöveg közé beszúrva, a cím fölött, Szvorényi József kézírásával:] Gramm. jegyz. Kölcsnytől

³ K: (remélem és <remélem>) remélem

⁴ K: ez alatt: <Geographia>

Geografia (geographia)
Lészen (lészén)
Pósta. –

5 másutt. Decemb. 26 **dikán**. **lső** Januar[ban] (Januar' **lsője**)

Tudósítások. 1.,

Hitöket. (allandóul mint kebelök, gyönyörködésök)

- Privilegiomos (priviligirt,)
10 Per centum (procent.)
Nyugtatvány (Quittung)
Törvény-jovallás (Entwurf, <Prejust [?]>)
másutt, törvényjovallás (ohne <Trennzeichen [?]>.)
Nemde
15 Törvényesség (**legitimité** új fr. szó, loyauté.)
Se kedve nincsen (**sem**)
Nüremberg (Nürnberg).
Szovai.
Mellék (mellyék).
20 Megint (megént)
Kéntelenek (kénytelen)
Wadson az Attya (Wadson der Vater W. az Atya, vagy Atyja)
Allapotja, és Attya,
Allyas (aljas).
25 masutt, audientia (ohne **cz**)
Audienczia.
Tisztviselői, fia (talán mint haba, magzata. Sine litera Euphonica.) Alattvalói (durchgängig ohne j.)

Egy.

Igazolják, tapláljuk, lásd túl állapotja, csak Attya 's allyas

Közül

Teljes (telyes)

5 Vesszük (vessük).¹

–

Tudos[ítások]. 2.

Pörös

Imént következnek (wie szerént) megént)

10 Jussaikat (jusaikat)

hálá (hála)

Ő Ts. magassága (s. k. Hoheit)

botsájtottak (bócsájtottak)

távul (távol, mint náluk, alúl)

15 Fellebb (felebb)

Attyát, annyát (l[ásd]. felebb. igazolja Tudos[ítások]. 3.

Újj (új)

Szeléd (szelid)

Várossának (városának, T[udositások]. 4. mint felebb jussának)

20 másutt (T[udositások]. 5.) varosa).

hozzájok (hozájok)

Éppen (épen, mint felebb kiváltképpen)

Czél (külömböz. cs h ts.) Herczeg, és Tzimbora. T[udositások]5.

Kérelem. (– –)

25 tájja (tája)

¹ SZÉLJEGYZET. K: NB. viselem – kürt, szarucsinált-kürt)

Múlats[ágok]. 5.

- Thymantes Cyclopsát, [melye]k úját a' Satyr méri Lessing 's több ismerők hibásnak tartják, weil der angenommene Maaß v[on].
inem Satyr unbestimmt ist. [mivel egy szatír feltételezett mérete
5 meghatározhatatlan] Az Agamemnon' képét elburkolásnak pedig egészen más okát adja
arcza (t~~z~~imbora)
T[ud]. 6. Örökösseink[nek] (másutt városa)
Öszveségessen (gesen)
10 Nemzeti Örség (national gard)
másutt, hagyatik.
Értetődik (értetik)
Ujittsa (ujítsa)

Mul[atságok]. 6.

- 15 roszzszat (roszat)
Tud. 7. Békeesség (békeség ex béke, ex békés békésseg).
T[ud]. 8. Tellyesen (telyesen) az l[.] Tud[ósítás] ban volt teljes
Egygyesült¹ (másutt egy)
T[ud]. 10. Jegyzék (à la érzék)
20 Törvényjavall[ás]. (másutt jövall.)
T[ud]. 12.²

Mulats[ágok]. 7.

Meg eewn. Igen is mint lön, tön, vön. Mert figyelmet érdemel, hogy három féle forma van a' Magyar Verbumokban. 1., Thema

¹ K: <Eggye>

² K: <...> (<...>)

Simplex. Sine suffixo. 2., Thema cum suffixo. **ik**. 3., Th[ema]. cum suffixo **en**.

Így

	esz	eszik	eszen
5	lesz	–	leszen
	tesz	–	teszen
	isz	iszik	iszon
	vonsz	–	vonszon
	fek	fekik	feken
10	feküsz	feküszik	feküszön
	feküd	feküdik	feküdön

Ez megérdemelné a' bővebb fejtegetést.¹

	enyész	enyészik	–
	tetsz	tetszik	tetszen
15	vesz	–	veszen
	–	alszik	alszon

¹ K: [A lap alján Szvorényi József kézírása:] Kölcsey Ferencz sajátkezű jegyzetei.

[Jegyzések Taxonyi János Tüköréből]

Cseke. Maj'.¹ 24dikén. 1816.

—

- 5 Az Emberek Erkölcsének és az Isten Igazságának Tüköre stbb.
stbb. Történetek stbb. stbb. mellyeket kivilágosított a' Jesus Tar-
saságából való P. Taxonyi János. Kassán. Nyomt[attatott]. az
Akademiai betűkkel. 17[59. Esztendőben.]

—

Elő-járó beszéd —²

- palérozott quoniam ex folio,
10 közönségesen, palérozott.
rutság, nem ruttság.
kik a' tükörben szemlélik
és tzirkállják magokat³
rútab, szeb
15 Ély azokkal sem ritkábban, sem röstebben.
lészesz
L. 5., Medgyünk, az az mit tegyünk
— esedezzék.
L. 7., Beszprim.
20 L. 14., Szokta vala imádkozni Solosmáját.
L. 18., esék, tsügede
— Egy elsőben
L. 20., Serkegeti.
L. 30., volt egy igen gonosz, a' ki sem Istennel, sem maga
25 üdvösségével semmit sem gondolt, férje.
L. 31., Míveld nekik. (pro velek, zhu ihnen, facias illis)

¹ K: [javítás után:] Maj'.

² SZÉLJEGYZET. K: A' könyv' orthographiája az Antijottistáké.

³ SZÉLJEGYZET. K: Az előbeszédben. ezekben, tükörben, kiváltképen,

- L. 33., levegne.
L. 37., hetedszaka.
– mintha neki adnók.
L. 40.¹
5 L. 44., szégyenség.
L. 48., eltekellé (Innen Révainál: tekéletes)
– büntetődnek.
L. 54., keresztyén.
L. 68. virág versek (az az világi versek. Lásd a' Péczeli' gyűj-
10 teményében Prof[essor]. Szombati' Értekezését ezen Perui szóról:
Virág-ocha.
L. 175., Az ők leánya
L. 266. gyakdosának bro túkkal.
L. 267., Ájtó. az az ahítat, imádság. – az ájtóknak formáját leírta.
15 L. 269. Gyeremtske.
L. 270. Az ő fiának tiszteletlenségéért – (ατιμος tiszteetlen).

Második Könyv.

L. 11., gyomorkodva monda neki (stomachari, gyomorkodni)²

¹ K: <...>

² K: [a lap alján Szvorényi József kézírása:] Kölcsey Fer. jegyz.

21.
A' NYELV VÁLTOZÁSAIROL.

A' Nyelv változásairól.

Csekén febr[uár]. 16kán. 1823.

- Azt mondja Menage (Baylenél, Dict[ionnaire]. Art[icle]. Gournai), hogy Gournai Kisaszszony (ki Racannal egy korban élt), nagyon boszszankodott, midőn a' francia Academia a' nyelvből a' régi szavakat számkivetette. – Ezen Kisaszszonyrol mondja Sorel (de la Connoissance des bons livres nevü munkájában). Ceux qui ne sont pas assez vieux pour avoir eu sa Conversation, doivent avoir recours à son livre appellé: Les Avis & les Presens de la Dem[oi-selle de]. Gournay. Ils y trouveront plusieurs chapitres du Langage françois, entre autre le chapitre des Diminutifs, & quelques uns touchant la Poësie, ou elle veut remettre en credit les mots composez à l'imitation des Grecs, & faire toujours subsister sans aucune exception, le langage de Ronsard.
- 15 Menage az ő Dictionariumok képeben írt Instantiájában így érdekli Gournainak ezen oldalát: Előszer beszél a' proscribált szavakrol:
- Ces nobles mots [Ezek a nemes szavak], moulé, ains, jaçoit, Ores, adonc, maint, ainsi-soit,
- 20 A-tant, si que, piteux, icelle, Trop plus, trop mieux, blandice, isnelle, Pieça, tollir, illec, ainçois, Comme étant de mauvais François [melyeket rossz franciaságúnak tekintenek].
- 25 Tovább így beszélletti a' Dictionariumokat:
- ...Bien que telle outrecuidance (Soit dit sauf vôtre reverence) Fist préjudice aux Suppliants Vos bons & fideles Clients;
- 30 Et que de Gournay la Pucelle Cette savante Demoiselle, En faveur de l' Antiquité Eut notre Corps sollicité

De faire ses plaintes publiques
Du decri de ces mots antiques:
Toutefois & cet.

- Azt mondja Bayle a' felh[asznál]. Art[iculus]. H jegyzetében, hogy
5 kétség kívül sokan kárhoztatták Gournait, 's ötet a' vénség hibájá-
val vádolták, Horatznak a' vénekről írt ama' versei szerént:
Vel quia nil rectum, nisi quod placuit sibi, ducunt,
Vel quia turpe putant parere minoribus, et, quae
Imberbes didicere, senes perdenda fateri.
- 10 Mais tout bien considéré, mond Bayle, cette Demoiselle n'avoit pas
autant de tort que l'on s' imagine, & il seroit à souhaiter, que les
Auteurs les plus illustres de ce tems-là se fussent vigoureusement
oposez à la proscription de plusieurs mots qui n'ont rien de rude,
& qui serviroient à varier l'expression, à éviter¹ les consonances,
15 les vers, & les équivoques². La fausse délicatesse, à quoi on lacha³
trop la bride, a fort apauvri⁴ la Langue. Les meilleurs Ecrivains
s'en plaignent, je dis les Auteurs, qui sont le moins incommodez
de cette indigence, et qui trouvent dans le fond fertile de leur génie
de quoi la réparer. Cítálja La Bruyeret (Charact[eres]. Chap. de
20 quelques Usages) Nôtre⁵ Langue doit beaucoup aux Ecrivains qui
disent certes en prose, et qui se Commettent pour luy dans leurs
Ouvrages. Áldást mond a' Meauxi és Nimesi Püspökökre, hogy
régí szavakkal élnek, 's ez által a' prescripciót megakadályoztatják.
Azt mondja továbbá, hogy ez a' Nyelvszükités nem a' halandóság
25 sorsától ered, mellyhez képest (Horat[ius]. de Art[e Poetica]. v. 68)
...Mortalia facta peribunt,
Nedum sermonum stet honos et gratia vivax.
Multa renascentur quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
30 Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.

¹ K: éviter [th. jav.]

² K: équivoques [th. jav.]

³ K: sic! [helyesen: lâcha]

⁴ K: sic! [helyesen: appauvri]

⁵ K: sic! [helyesen: Notre]

Il s'y fourre, úgymond, je ne sai quel complot, et cette machination ne vient pas tant des Lecteurs qui sont Auteurs, que de ceux qui ne le sont pas. Mert, úgymond ezek csak critizálnak, de a' Compositióval együtt járó bajokat nem érzik. Azok a' kik érzik
5 kedvezőbbek szoktak a' Szók eránt lenni, ki vévén két nemét az Auctoroknak. T. i. 1., Az Ifjakat, kik csak a' legújabb könyveket olvasván, minden azokban nem található szókat kárhoztatnak. 2., Azokat, kik csak két három évben írnak valami kicsiny munkát, a' kik nem érezhetik a' régi szavak híját, mert kevés ideákkal
10 bajlódnak.

Baylenek jegyzete helyes, de mindent összevondolván, a' bajnak kútfeje az Academiában fekszik. Ha az Academiának finnyás-sága a' régi szavakat kárhozatra nem ítélte volna, úgy az Olvasó a' Marot szavaitól el nem szokott volna, 's az Írókat a' régi szavakért
15 nem fogta volna balúl ítélgetni. – Richelieu nagy politicus volt, de kis lelkü Litterator. Ő a' nagy Írókat, mint Corneillet, irigy szemekkel nézte, 's az Academia inkább arra volt calculálva hogy a' Geniet és a' nyelvet féken tartsa, mint sem arra, hogy azokat felemelje. El vala érve a czél! Francia Ország a' nagy Kormányzó idejétől fogva
20 féltudósoknak hazája lón, 's a' nyelv az Enthusiasmus magasságáról leveretett. Panaszolkodott La Bruyére, panaszolkodott Voltaire de híjában, erőlködött a' revolutio alatt nőtt generatio, de késón! A' mi meg történt, az megtörténve maradt.

Ezen jegyzés ajánltatik megfontolás végett azoknak, kik egykor, az olly sokaktól ohajtott, Magyar Academiát felállítani fogják. Boldog leszsz Magyar nép, ha nyelved egy illy *törvényhozó*¹ Academia nélkül fog felvirúlni. Jussion eszettekbe, Tudósaink, hogy Ronsard és Marot belső érdemre még is többek voltak, mint a' híres Boileau, kit igen méltán nevezhetnénk poëtai skeletonnak.

30 Mivel az előbbiek a' nyelvben esett változásról szollanak, hozájok lehet adni a' Grammaticus Victorinusnak ezen tudósítását², mellyet Bayle Art[icle]. Tecmesse, a' D. jegyzésben Martianus del

¹ K: [nagyobb betűkkel]

² K: ezen <...> tudósítását

Rio szavaival hoz fel, ki Syntagmat[is]. Tragici Part. ultim[a]. így szóll: Scribit Victorinus lib 1. veteres nunquam c & m conjunxisse usque ad Julium Caesarem, qui primus Alcmaeon, Alcmena, Tecmessa, quos prius Alcumenam, Tecumessam, Alcumaeonem scribebant.

5 A' Magyar Neologok, ha nagyon szorítottának ezzel is csinálhatnak magoknak egy percnyi szabadabb lehellést.

Az Associatio törvényei szerint, mivel névváltoztatásról esett szó, eszembe jut Baylenek egy mondása Art[icle]. Goudimel, F jegyz[et]. végén. Je pardonnerois aux Poëtes Latins, ce qui n'est point pardonnable aux Historiens, d'avoir ôté, ou changé, ou ajouté, quelques Lettres à Goudimel; car c'est un mot un peu bien rude dans la Poësie Latine. – De hát más poesisben? hasonló okok mindenütt hozhatnak elő hasonló következtetéseket. –

15 ...hanc veniam petimusque, damusque vicissim.

22.
JEGYZET AZ ÚJ SZÓKROL
A' MAGYAR SZÓFABRIKÁK SZÁMÁRA

Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára

Az Új Szók felett folyt pörekben, az Új pártosinak nem kicsiny erősek vala az, ha olly nevezetes külföldieket hozhattak elő, kik a' magok nyelveken épen azt tették, a' mit ők a' magyaron. Íme
5 tehát egy auctoritás, a' mit még tudtomra egy magyar Neolog sem hozott fel.

A' Francziák híres Comicus Moliere nagy Szó faragó volt. 'S ez a' Francia Academia vaspálczája alatt, 's a' Boileau barátságában nem kis dolog vala.¹ Bayle a' ki a' francia nyelv ügyében
10 Competens bíró, 's előítélet nélkül való Litterator volt, megcsipi Molieret (Artic[le]. Poquelin) ezen szabadságért, de utána teszi a' D. jegyzetben, hogy ő M[olier]ban csak a' szabadsággal visszaélést kárhóztatja, mert egyéberánt, mond, nem lehet titkolni, hogy Moliere gyakran² nagyon szerencsés szófaragó volt, és a' francia
15 nyelvnek nagy hasznára élt, mellyet sok kellemetes szavakkal és *phrasesekkel* meggazdagított. Azt mondja továbbá, hogy a' Moliéret gáncsoló Grammaticusrol azt lehetne mondani, a' mit [Aulus] Gellius mond a' Furius új szavait gáncsolt Grammatikusrol. Gellius szavai ismét fáklját adnak a' Neolog kezébe, tehát ide írom azokat.

20 Noct[es]. Att[icae]. [Libr.] XVIII, [Cap.] XI.

Nec hercle idem sentio cum Cesellio vindice grammatico, ut mea opinio est, haud quaquam inerudito. Verum hoc tamen petulanter, insciteque; quod *Furium veterem poetam* dedecorassem linguam latinam scripsit³ hujuscemodi vocum *fictionibus*, quae mihi quidem
25 neque abhorrere a' *poetica facultate* visae sunt, neque dictu, profatuque taetrae aut insuaves esse; sicuti sunt quaedam alia ab illustribus poetis ficta dure et rancide. Quae reprehendit autem Caesellius Furiana haec sunt: quod terram in lutum versam *lutescere* dixerit, et tenebras in noctis modum factas *noctescere*, etc.

30 Azt mondja tovább B[ayle]. hogy a' Comoedia nagyon alkalmas az új szavak keletbe hozására – Ismét hogy a' Szó Csinálás

¹ K: kis dolog <---> [felé írva:] vala.

² K: [utólag beszúrva]

³ K: latinam <---> scripsit

- szabadságát soha sem lehet a' jó íróknak megtagadni, mert különben a' nyelv szegény, meddő és lankadt leszen. – Azonban csak ugyan hiba M[olieré]ban, hogy nagyon sokat újított, mert a' Szép mesterség productumiban nem lehet jó¹ a' nyelv szegénységet a' gyakor² Újítás által érezhetővé tenni. Másképen van ez a' tudományos munkákban, hol, ha a' nyelv szegény azt el nem lehet titkolni. Itt felhossa az Arnauld panaszát a' francia nyelvre, Lucretiusét és Senecájét a' deákra nézve. Seneca szavai Epist[ulae] LVIII. figyelemre méltók: Quanta verborum nobis paupertas sit, nunquam magis quam hodierno die intellexi. Mille res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent nec haberent: quaedam vero cum habuissent fastidio nostro perdidissent. *Quis autem ferat in egestate fastidium?*
- Ez a' fastidium okozza a' Magyaroknál is, hogy sok már feltá-
lált szavak elavúltak. Valóban Molnár Alberték, Párizspápaiék, 's Apáczaiék stbb. több tekintetet érdemlenének. Egyéberánt nálunk is megtörténik a' mi a' Rómaiaknál, kik még olyankor is panaszkodtak a' Nyelv Szűkéről mikor csak Epigrammát írtak. Plin[ius]. Jun[ior]. Ep[istulae]. XVIII. Libr[.] IV. Bayle azt jegyzi meg hogy minden új szó születésével egy régibb vész el, 's ezt leg inkább a' francia nyelvre nézve igazolja, 's innen jövőendőli, hogy az örökre szűkölködő fog maradni.

¹ K: [jav.]

² K: szegénységet <ezen> [utólag beszúrva] a' gyakor

23.
ÚJ SZÓK

Új szók¹

Emlékezetet érdemel literaturánk' történeteiben az a' két jutalomkérdés, mellyeket Puky Ferencz és Balla Antal, 1810, philologusainknak feltettek, 's mellyek itt² Kazinczy' pályáírásával együtt közöltetnek. P[uky]. a' *spiritus*³, B[alla]. az *universum*' és *universitas*' kitételére kívánt szót. Kazinczy az elsőt a' régiségre utasítja; a'⁴ másodikat pedig egy félig új szóval elégitette⁵ ki. — Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani. Egyik rend az, melly bizonyos rosszúl-értett⁶ patriotismusból⁷ igyekezett magával és a' nemzettel elhiteni, hogy nyelvünk elég gazdag a' leggazdagabb külföldiekkel is pályát futni; 's ezen elhitenés miatt idegen marada minden újtol⁸, ne hogy az új' keresése által szűkölködést árúljon el; 's készebb lön a' szóbeli fogyatkozásokat gyámoltalan körülírásokkal palástolgatni, mint a
15 nyelv nyitva álló kútfejeiből⁹ magának kincseket meríteni. Másik az, melly a' nyelvet philologi tudatlanságból¹⁰ nagyon is szegénynek tekinté, 's minden vásári német románkát gomba módra természetett új szavakkal fordítgatott; 's publicumunkat¹¹ a' szükséges és helyes újaktól is¹² rettegni kényszerítette. A' harmadik rendnek
20 vezérei az egymással ugyan sokat ellenkezett, de mind ketten sok tiszteletet érdemlő Révai és Baróti Szabó voltak. Ezek a' régiség' omladékai felett emeltek fáklyát: mind azért, hogy az omladékok

¹ MMI: **XXI**.

² MMI: *) [a lábjegyzetben]: A' muzáron' új folyamának' első füzetében. A' szerk.

³ Muz: [nem kurzív, sh. emend.] MMI: *spiritus*

⁴ MMI: a

⁵ MMI: elégitette

⁶ MMI: rosszúlértett

⁷ MMI: patriotizmusból

⁸ MMI: újtol

⁹ MMI: kútfejeiből

¹⁰ MMI: tudatlanságból

¹¹ MMI: publikumunkat

¹² MMI: újaktól is

alatt heverő kincsek a' nemzetnek újra vissza-adassanak¹; mind azért, hogy a' hátra lévő szükséges építés az omladékokon még nyilván kitetsző formák szerint tétethessék-meg². --- Nincs nyelv, a' mellyben elavulások ne történének; de hogy a' tudományos

5 kitételekre általában szükséges szavak avuljanak el, még pedig a' nélkül³, hogy más újabbak nyomnák ki helyeikből: ez csak olly nyelvben történhetik meg, mint a' mienk; mellynek míveltetése tudniillik több ízben vétetett elő, 's mind annyszor mingyárt első csirájában eltapostatott. Örök hálát érdemelnek azért azon tudó-

10 saink, kik a' múlt⁴ kornak homályát felvilágosítani igyekeznek, 's grammatikánknak 's lexikonunknak híjányait a' régiségből⁵ pótolgatják. Valóban így,⁶ már eddig is, sok szép és szükséges szavaink fedezették fel. — „Speciosa vocabula rerum, quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis, nunc situs informis premit et deserta

15 vetustas.” --- Rendes az, hogy embereink közül igen sokan az újtól⁷ való idegenséget a' régitől való vonakodással öszvekötik; 's ezek legtöbbsnyire azok, kik a' Richelieu' akademiájának hasonlatosságát olly gyakran kívánták a' magyar nép' számára előteremteni. Céljok kétség kívül az vala, hogy nyelvünk⁸ mind a' régi szavakat kiküszöbölván, mind az újakat még a' méhben megfojtván, nyelvünket, mint a' párisi negyvenek a' francziákét, örök szegénységre kárhoztassák. De meg kellett volna gondolniok, miképen mingyárt akkor, midőn a' Richelieu' teremtvényei a' régi szavakat számúzni kezdték, a' jó érzésű Gournai hatalmasan kikelt a' törvénytelenység ellen; későbben pedig La Bruyére, Bayle, Voltaire 's több más első rendű franczia literátorok híjában ugyan, de keservesen panaszkodtanak a' szenvedett 's kipótolhatatlan kár miatt. Bayle azt óhajtá, hogy bár az akadémia' kezdetében élt minden

¹ MMI: visszaadassanak

² MMI: tétethessék meg

³ MMI: nélkül

⁴ MMI: mult

⁵ MMI: régiségből

⁶ MMI: Valóban, így

⁷ MMI: újtol

⁸ MMI: nyelvünk⁸

híres szerzők egyesítették volna magokat annak munkálkodása ellen, 's ne engedték volna, hogy fonák delicatesse miatt a' nyelv elszegényüljön. Igen jól jegyzi meg ezen nagy kritikus azt is, hogy a' régi szavak iránt való idegenség, 's ez által történő nyelvcsükítés, 5 bizonyos complot, bizonyos machinatio által történik, melly nem annyira az olly olvasóktól¹ jön, a' kik magok is szerzők, hanem az olyanoktól, kik nem szerzők. Mert, ugymond,² ezek csak kritizálnak, de a' könyvszerzéssel együtt járó bajokat nem érzik. A' kik ezen bajokat érzik, kedvezőbbek szoktak a' szavak iránt lenni, – 's 10 ezt tehetjük hozzá: nem csak a régi, hanem az új szavak iránt is.

REC.³ nem tudja, Kazinczynak pályáírása miképpen ítéltetett meg bírái⁴ által; de nem lehet kételkednie a' felől⁵, hogy azok hálával telyes érzésekkel fogadták azt a' felfedezést, melly szerint a' P[uky]. által keresett szó, már több évekkal a' kérdés előtt Révaitól⁶ 15 hosszú elfeledtetés után új fényre hozatott. A' ki a' szónak szükséges voltát olly elevenen érzette mint P[uky]., nem lehet, hogy a' megtalálta azzal a' fastidiummal vetette volna vissza, mellyt Seneca a' régi szavakban finnyáskodó rómaiakban olly elevenen kárhoztat. „Mille res inciderunt – ugymond – quae nomina desiderarent nec haberent: quaedam vero cum habuissent fastidio⁷ nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium.” Ezen római szavak nekünk annyival is inkább intésül szolgálhatnak⁸, mert nálunk is nem egyszer történik meg, a' mi a' rómaiaknál: kik gyakran csak egy parányi epigrammnak szerzése alatt is kénytelenek 25 valának a' nyelv' szükéről⁹ panaszkodni. (Plin[ius], 18. IV.)

A' szellet' gyökere, ugymond Kazinczy; szél – 's ennek talán a' szelek (scindo); minthogy a' szél (ventus) az orczabőrt szeli.

¹ MM1: olvasóktól

² Muz: ugymond; [sh. emend.]; MM1: ugymond,

³ MM1: Rec.

⁴ MM1: bírái

⁵ MM1: felől

⁶ MM1: Révaitól

⁷ MM1: habuissent, fastidio

⁸ MM1: szolgálhatnak

⁹ MM1: szükéről

Ezen etymologiai tudomány nélkül a' pályairás a' maga becséből¹ bizonyosan semmit sem fogott volna veszteni. Mert ha a' *szél a' szelektől* származik: ez azt fogja tenni, a' mit Herder olly hibásan állított – hogy a' nyelvben elébb találtattak fel verbumok,
5 mint nomenek; azaz, hogy az érezni 's eszmélni kezdő emberiség elébb vette észre a' tárgy' munkálkodását, mint magát a' tárgyat, 's elébb gondolt 's abstrahált neveket, mint sem a' természeti hangokat mímelni igyekezett volna. A' *szelet'* gyökere bizonyosan a' *szél*. De a' *szél* tagadhatatlanul természeti hangszó. Ennek gyökerét
10 messzebb keresni nem szükség. A' *szélből* lesz *szelelni* és *szelleni*, melly utóbbinak participiuma a' *szellő*; 's mellyből valamint a' *szellő*, úgy² a' *szellés* és *szellet* is minden krásis nélkül származhatnak. Egyébiránt, hogy a' *szellet* a'³ maga elrendeltesének tökéletesen megfelel, az egy tekintettel általlátható; hogy az *et* végzet
15 miatt kedvetlen hangokat származtat (mint s z e l l e t e k *spiritus vester*), az is tagadhatatlan; 's örvendeni lehet, hogy a' Kazinczy által a' *kellem'* hasonlatosságában⁴ ajánlott *szellemre* változtatás közönségesen elfogadtatott.

Az *universum* szó iránt tett kérdésre Kazinczyn kívül⁵ csak egy
20 pályavívó⁶ jelent meg. (VIII). Ez az *öszvéd* és *öszvedelem* szavakat alkotta: mert, ugymond,⁷ az *universum* öszvefoglalást jelent. Nem példátlan ugyan, hogy nyelvünkben is, analógia ellen képzett szavak fogadtassanak el; de minthogy a' Kazinczy által ajánlott e
g y e t e m, már az e g y e t e m b e n szónak alakja alatt construált
25 állapotban ember' emlékezetétől⁸ fogva készen vala: természetesebb, hogy az *egyetem* construátlan állapotban is használtassék; mint sem az analógia nélkül szükölködő⁹ *öszvéd* és *öszvedelem*

¹ MMI: becséből

² MMI: úgy

³ MMI: a

⁴ MMI: hasonlatosságában [sh. emend.]

⁵ MMI: kívül

⁶ MMI: pályavívó

⁷ Muz: ugymond; [sh. emend.] MMI: ugymond,

⁸ MMI: emlékezetétől

⁹ MMI: szükölködő

elfogadtassék. 'S ez annyival inkább természetes, mivel az *univer-*
sum' kitételére a' *mindennek egyetemben-létét* jelentő szó, az *öss-*
veszedést jelentő szónál tökéletesb. — — — REC.¹ nem rekesztheti be
ezen cikkelyt a' nélkül, hogy az e g y e t e m szó' feltalálásának
5 érdemét V e r s e g h y n e k ne vindicálja. A' sok szerencsétlenséget
életében kiállott férfit² nem illenék pályavívásának kevés boros-
tyánaitól³ megfosztani. Egyike volt ő is azoknak, kik a' hazának
javát szíveiken hordozták... Áldás az ő hamvain is!

Kazinczy említést teszen azon fonákság felől⁴, melyly szerint⁵
10 sokan érzik a' fogyatkozást nyelvünkben, 's még is attól⁶, ami
a' fogyatkozást kipótolhatná, idegenkednek. A' köz tapasztalás
tanítja, hogy az újnak legtüzesb ellenségei közt is csak ritkán talál-
kozik olyan, a' ki a' fogyatkozás létét 's a' pótolék' szükséges vol-
tát vagy tagadná vagy tagadni merészlené. A' nehézség csak ez,
15 úgy mondanak, mert az újat magányos individuumok ajánlják; a'
mi pedig csak az egész nemzetnek, vagy az egész nemzetet rep-
raesentáló tudományos társaságnak jogai közé tartoznék. A' boldog-
talanok! Nem gondolják⁷ meg, hogy egy, több vagy kevesebb
fejeből⁸ álló 's hatalommal felruházott társaság, csalhatatlanul
20 és szükséges képen⁹ elviselhetetlen 's veszélythozó oligarchiává
fogna változni: midőn a' magányos individuum csak úgy¹⁰ léphet
elő, mint a' demokratiának egyetlen egy¹¹ tagja; kinek szólani 's
javasolni szabad ugyan, de a' ki békével túrni tartozik, ha szózatja
's javaslásai megvettetnek.

¹ MMI: Rec.

² MMI: férfiut

³ MMI: borostyánaitol

⁴ MMI: felől

⁵ MMI: szerint

⁶ MMI: mégis attol

⁷ Muz: gondolják [sh. emend.]

⁸ MMI: fejekből

⁹ MMI: szükségképen

¹⁰ MMI: úgy

¹¹ MMI: egyetlenegy

A' míveltségnek magasabb pontjaira hágott nyelvek közül egy sem volt, mellyben az újításoknak nagyobb akadályok vettek volna, mint a' rómaiban és francziában. Ugyan azért egy nyelvnek íróji¹ sem zúgolódtak a' nyelv' szegénysége ellen, mint azok, 5 kik az említett két nyelven írtanak. És még is a' nagyon szoros korlátok sem állhattak ellent, hogy sokan, érezvén a' kénytelen-séget, újításokra ne vetemedjenek. Nem szükség a' Pacuvius' és Ronsard' koraikat 's törekedéseiket felhozni: ezek mind ketten a' literatúra' kezdetének hősei voltak. De figyelmet érdemel az, a' 10 mit Victorinus írásban hagyott: „A² régiek, ugymond³, egész Julius Caesárig, a' c és m betűket⁴ össze nem kötötték; 's ő volt első ki Alcmaeont, Alcmenát, Tecmessát írta⁵, miket régen Alcumaeon-nak, Alcumenának, Tecumessának írtanak”. – Gellius csintalan és goromba tettnek nevezi a' Cesellius Vindexét, miért hogy Furiust 15 az általa faragott 's verseiben előforduló *lutescere, noctescere, virescere, purpurare, opulescere* új szavakért kárhoztatta: mivel az ilyenek, úgy állítja⁶ ő, sem a' poetica facultastól⁷ nem látszanak idegeneknek lenni, sem kimondások nem rút és kedvetlen. Bayle azt vallja, Moliereről⁸ beszélvén, hogy az ennek újításait gáncsoló grammatikust is a' Gellius' szavaival kellene leczáfolni; 's noha 20 ő maga Molieret kárhoztatni látszik is, de mingyárt nyilván-ságossá teszi, hogy kárhoztatása csak a' szabadsággal visszaélést illeti; mert egyébiránt M[olier]. igen gyakran és tagadhatatlanul szerencsés szovász volt, és a' francia nyelvnek nagy hasznára élt, 25 mellyet sok kellemetes szavakkal és szólásformákkal gazdagított meg. A' szovászát' szabadságát, így állítja Bayle, *soha sem lehet a' jó íróktól⁹ megtagadni: mert különben a' nyelv szegény, meddő*

¹ MMI: írói

² MMI: kezdő idézőjel nélkül

³ MMI: ugymond

⁴ MMI: betűket

⁵ MMI: Alcmenát, Tecmessát írta

⁶ MMI: állítja

⁷ MMI: facultastól

⁸ MMI: Moliereről

⁹ MMI: íróktól

és lankadt leszen. 'S nem ezen szabadság' mehtagadtatása e az ok, hogy a' római írók – Lucretius, Seneca, Plinius 's mások – olly sokszor panaszkodtanak nyelvbeli szegénységök ellen, midőn a' hellén íróknál illy panaszokat nem találunk? Nem azért maradt e
5 a' francia nyelv is olly szegény, mint az Bayle, Arnauld 's más nagyok keservesen vallják meg: midőn a' német literátor értelmét a' legszövevényesb ideák közül is bátor szabadsággal fejleszti ki?

Nem lehet tagadni, hogy a' szócsinálás az embernek természeti joga közé tartozik, mellyet tőle tyrannismus' vétke nélkül¹ senki
10 el nem ragadhat. Ha nem volt hiba a' nyelvalkotás' első kezdetében a' tárgyak' megnevezhetésére szavakat találgatni, bizonyosan ezen találgatás mind addig nem változhatik hibává,² míg valami új, még el nem nevezett tárgy vagy idea állhat elő. 'S hogy illyen tárgyak, kivált pedig illyen ideák, még most is állhatnak 's állanak
15 elő, arról³ csak az isméret és gondolatok nélkül⁴ plántai életet élő ember kételkedhetik.

¹ MM1: nélkül

² Muz: hibává; [sh. emend.]; MM1: hibává,

³ MM1: arról

⁴ MM1: nélkül

24.

[A NYELVMÍVELÉS RŐL]

1.¹ Az első és utóbbi kor Litterator. Nyelvművésze

2. A' nyelvet n[em] egy individuum alkotja, de a' találás még is csak egyé. Az ilyen egyes találmányok² közönségesítése³ a[mely] a nyelv[ek] m[inden] korán keresztül megyen. A' Közönségesítés⁴
5 első kora mikor főgyökerek, pronomenek, paradigmák alkottat[na] k. Ennek elmúlta után többé a' nyelv Constitutivumán változtatni n[em] lehet. Kis János. Folnesics.

3. Nyelv Írás an[ná]l műveltetik ki. Poeta, Prosaista. Azon Litteratúráb[an] van leg több mív, hol ez a' kettő öszve folyamlással van
10 egymás eránt.

Választás⁵ poeta és prosa közt. Deák poetai szavak, quadrupes, sonipes, etc. A' Francia prozai nyelv tele lévén merész metaphorrákkal a' poesisnek ártott. (Kunst werk.) Iskolaiság.
15 Adás és vevés a' Classisok közt, a' hol ezen adás és vevés legtovább tart az a' leggazdagabb nyelv. I[ásd]. Görög. Német. Francia szegénység.

A' Németek dicselkedése a' magok nyelve véghetetlen⁶ progrediálhatása eránt.

4. Tudós nem Írók. Deáktudósok – Írók. Idegen terminologia
20 értalma. Veszteség, hogy az idegen szavak[na]k a' poesis és prosa fenntebb nemei zárva vagynak. Hogy a' philosophia a' poesissel a' terminologia miatt n[em] atyafiaskodhatik. Jók tehát a' honi mesterszók.

Jegyz[és]. Azokról kik az ismeretes Deák 's más idegen nevek
25 helyett⁷ az Új magyart szükségtelenek állítják.

¹ K: [a sorszám utólag, a sor felé odaírva]

² K: találmányok [th. emend.]

³ K: közönségesítése [th. emend.]

⁴ K: Közönségesítés [th. emend.]

⁵ K: Valasztás [th. emend.]

⁶ K: veghetetlen [th. emend.]

⁷ K: helyet [th. emend.]

5. Öszvefolyamlás kora meddig tart n[em] tudni. Ez a' Szó csinálás kora. Új Szók n[em] a' szoros törvény hanem az ízlés és genie á[lt] al ajánlat[na]k. Fonáság az Új Szók megtámadóban. Jus az Új Szavakat csinálni.
- 5 6.¹ Veszélyes a' még forró, tisztuló nyelvet megállapítani, [me]ghatározni. Grammaticusok.
Adelung. Francia Academia.
A' Classicitást nyert Litteraturákat kell tekintetb[e] venni. Görög. Német.
- 10 7.² Kár az Újítokat a' n[em] Újítóktól név szerént különböztetni. Ezá[t]al a' Neolog hírtelenkedésre, az Ellenkező vesztelésre indítatik. A' bátortalan Irók előtt pedig bezáratik a' pálya.
A Neolog revelatoria kényszerítettetik³, 's mysticismusát elvesztvén sikerét is veszti 's tekintetét.
- 15 8.⁴ Minden nyelvbéli formának minden nyelvművészi felekezeten n[em] kell keresztül menni, azon igyekezni-ártalmas. Ad vesz egyik a' másiktól Charaktere vesztése n[élkü]l. A' tudomány osztályait [me]g kell egymástól különös Saját Charectereik szerént különböztetni, 's ezen [me]gkülönböztetés a' nyelvmívelés tökéletességének⁵ befejezése.
- 20 Lásd. Jegyzés Nro 3.

¹ K: [A verzó jobb szélén, a jegyzetekre merőlegesen, más kézírással, más tintával írva:]

Surány. 26.k Jul. 1823.

Édes Ferim! Ha érdemlenéd igen igen sokat írna, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még csak egy pár sort sem ír

Gyurid

² K: 6. [jav.] 7.

³ K: kényszerítettetik [th. emend.]

⁴ K: 7. [jav.] 8.

⁵ K tökéletességének [th. emend.]

25.

MŰSZAVAK A' TÖRVÉNYTUDOMÁNYBOL

Műszavak a' törvénytudományból.

- adásvevés, emptio venditio.
adó, contributio.
adomány, donatio, királyi, regia; nádori, palatinalis.
- 5 adós, debitor.
adós, vagy kiadó trassans. Codex Merc[antilis].
adósság, debitum. nyilvános, nyilván adósság liquidum debitum.
adózó, contribuens.
aláírás, subscriptio.
- 10 aláírni, subscribere.
alap, fundamentum. kereseti alap, actionis fundamentum.¹
alappör, processus fundamentalis.
alkotvány, constitutio.
álló, fennálló törvénytörvény, permanens sedria.
- 15 álnok, falsarius.
álnokság, crimen falsi.
álpénzverés cusio falae monetae.²
alperes, incattus.
alsó bíró, iudex pedaneus.
- 20 általadni, resignare.
általadás, resignatio.
általadó, lásd hátíró, indossans Cod[ex]. Merc[antilis].
általírni, transsumere.
általírat, transsumtum.
- 25 általvevő, indossatus. Cod[ex]. Merc[antilis].
árszabás, limitatio.³
áru, merx. Cod[ex]. Merc[antilis].
árva, pupillus.
árvaesztendő, annus pupillaris.⁴
- 30 árvaörökség, successio pupillaris.

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: [piros ceruzával jelölve]

- árverés, l. többetígérés, licitatio.¹
atyafiak, mellék atyafiak, collaterales.
avatkozni, ingerere.
avatkozó, ingerens.
5 avatkozás, ingessio.

- bajvívás, l. párviadal, duellum.
bátorságosítás, bátorságot adni.
beállítani, statuere.
10 beállítás, tanubeállítás, statutio.
becsű, aestimatio.²
becsűs, aestimator.³
becsűár, aestimationale pretium.⁴
behajtani, invagiare.
15 behajtás tilalmasbol, invagiatio.
--- kárbol, impulsio.
--- kérdéses helyből, abactio.
behívás, evocatio. l. idézés, idézet.
behívni, evocare; idézni.
20 behozatal, inductum. felperesi behozatal, actoreum.
beiktatni, l. iktatni, statuere, installare.
beirni, intabulare.
beírás, intabulatio.
bejegyezni, improtocollare.
25 bejegyezés, improtocollatio.⁵
bejegyzett, improtocollatus. Cod[ex]. Merc[antilis].
bejelenteni, insinuare.
bejelentés, insinuatio.

¹ K: árveres [th. emend. piros ceruzával jelölve]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: [piros ceruzával jelölve]

⁵ K: bejegyez<etés>és [piros ceruzával jelölve]

- békítés¹
 belső formabeli fogyatkozás, defectus solemnitatis internae.
 bemutató, praesentans. Cod[ex]. Merc[antilis].
 bélyeg, nota.
- 5 b é n n i t á s, mutilatio.
 bér, l. díj, merces.
 beszámítani, liquidare.²
 beszámítás, liquidatio.³
 betöltés, implementum.⁴
- 10 bevallani, fateri.
 bevallás, fassio.
 bíró, judex. bírósan, judicialiter.
 bírói, judicialis.
 bírói kihallgatás, examen judiciale.
- 15 bírói zálog, pignus judiciale.
 bírói parancsolat, mandatum judiciale.
 bíróság, első⁵
 bíróskodni,⁶
 bíróskodás.⁷
- 20 birtok, possessionarium.
 birtokos, possessionatus.
 birtoktalan, impossessionatus.
 birtokból, birtokon belül, ex possessionario, intra dominium.
 birtokkivül, extra dominium.
- 25 birhatlanság, incapacitas possessionarii.
 birhatóság, capacitas possessionarii.

¹ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: [ezt követően:]

<bíró, judex.>

<bírói kihallgatás, examen judiciale.>

<bírói zálog, pignus judiciale.>

⁵ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

⁶ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

⁷ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

- bitang, vagus.¹
 bizonyság, testimonium.
 bizonyítvány, literae testimoniales.
 biztos, commissionatus. telyes hatalmu biztos, plenipotentarius.
- 5 biztosvallás, constitutio plenipotentiaria.
 bocsátani, ítélet alá bocsátani, lebocsátani, submittere.
 bukás, falliment[um].²
 bukó, fallimentar[ius].³
 bün, crimen.
- 10 büntárs, complex, socius criminis.
 büntársaság.
 büntető pör, processus criminalis.
 büntető törvényszék, sedria criminalis.
 büntetés, poena.
- 15 —
- compassus, vár magyar nevet.
 csalárdság, fraus.
 csalás.
 csecsemő kitétel, expositio infantis.
- 20 cseléd, famulus.
 cselédség, famulitium.
 csere, cambium.
 cserelevél, cambiales litterae.
 czéh, contubernium.
- 25 czim, titulus.
-

¹ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

² K: bukás <csatard> falliment. [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

³ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

dézsma, l. tized. decima
dézmapör.
díj, merces, praemium.

- 5 egyházi, ecclesiasticus.
egyirány, proport.¹
egyjusu, idem jus fovens.
egyvédelmü, eadem defensa utens.
egyoldalú, unilateralis.
- 10 ellenállani, opponere.
ellenállás, oppositio.
ellenállási pör, processus oppositionalis.
ellenmondani, contradicere, protestari.
ellenmondás, contradictio, protestatio.
- 15 ellenmondó, contradictor.
elfogadni. elfogadó, acceptam trassatus. Cod[ex]. Merc[antilis].²
elfogás, incaptivatio.
elhárító, depulsorius.
ellátni, revidere.
- 20 ellátás, revisio.
elmarasztani, convincere.
elmarasztás, convictio.
elmarasztott, convictus.
előülő, praeses.
- 25 előülés, praesidium.
előttezni, coramizare.
előttező, coramizans.
előttezés, coramisatio.
előintés, praemon.³

¹ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

- előbbitétel, praeas.¹
előterjesztés, repraesentatio.
elrontani, l. megrontani, invalidare.
elrontás, l. megrontás, invalidatio.
- 5 elsőszülöttség, primogenitura.
elsőszülöttségi jus, jus primogeniturae.
elsőbbség, prioritas.
engedmény, cessio.
engedményes, cessionarius.
- 10 érdem, meritum.
érdembeli, meritorius.
érdembeereszkedés, contestatio litis.
érdemtárgy.
eredetiek' közlése, originalium communicatio.
- 15 eredetileg, in origine.
erőszak, violentia.
erőszakosan, violenter.
erőszaktétele, stuprum.
érseki szék, sedes praedialis.
- 20 érték, valuta.
---megfizetett, avuta²
---elintézett, intesa.
---cserélt, cambiata.
---portékás, in mercibus.
- 25 ---kontós, a conto,³ Cod[ex]. Merc[antilis].

fekvő, immobilis.
<felebbvinni>
feladás, propositio.

¹ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

- felebbvinni, appellare.¹
 felebbvitel, appellata.²
 felebbvitelű, appellatorium.
 fél pars felek, főbb felek, partes principales; járuló felek, partes
 5 accessoriae.
 feleselés, allegatio.³
 felfedezés, revelatio.⁴
 feleségi jus.⁵
 felperes, actor.
 10 felperesi, actoreus.⁶
 felperesség, actoratus, l. perelhetőség.
 félretenni, reponere.
 félretétel, repositio.
 felségsértés, crimen majestaticum.
 15 felsőség, suprematus.
 felvenni, levare.
 felvétel, levata.
 felülírni, superinscribere.
 felülírás, superinscriptio.
 20 fiók, filialis.
 fiscus.
 fizethetőség.
 fizethetlenség, insolventia.
 fogadó, acceptarius, trassatus C[odex]. M[ercantil].
 25 foglalás, executio, l. végrehajtás.
 fogság.⁷
 fogoly⁸

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: **2.** felfedezés **1.** feleselés [a számozásnak megfelelően alakítottuk a szavak sorrendjét, a sorszámokat elhagytuk]

⁴ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

⁵ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

⁶ K: [piros ceruzával jelölve]

⁷ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

⁸ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

főkönyv maestro Cod[ex]. Merc[antilis].¹

földes Úr.²

fokhely, emporium.

főszavatos, superevictor.

5 főszavatozandó, superevincendus.

folyamodás, recursus.

folytatólag, continautorie.

fogytás, rapina, praedocinium.

—

10 gondviselő, curator.

gonosz, dolosus.

gonoszság, dolus.

gonosztevő, malefactor.

gonosztevők' elszabadítása.

15 gyám, tutor.

gyár, fabrica. C[odex]. M[ercantilis].

gyáros, fabricans. C[odex]. M[ercantilis].

gyilkosság, homicidium.

gyökér, radix.

20 gyökeres, radicalis.

gyökeresség, radicalitas.

gyujtogatás, incendiarius.

gyujtogató, incendiarius.

gyűlés, congregatio.

25

—

hagyomány, legatum.

hagyományos, legatarius.

hajadonjus, jus capillare.

¹ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

- hajótörés' próbája, *proba naufragii*.
haladék, *respirium*.
haladékos, *respiriis alligatus*.
halmozott, *cumulatus*.
- 5 hamis pénz verés, *cusio monetae falsae*.
hamis vád, *accusatio falsa*.¹
hárító, *depulsorius*, l. elhárító.
használás, *usus*.
haszonvétel, *beneficium*. közhaszonvétel, *commune b. nemesi*
- 10 haszonvétel, *curiale b.*
határ, *meta*.
határjárás, *metarum reambulatio*.
határnap, *terminus*.²
határpör, *metalís processus*.
- 15 határújitás vagy igazítás, *rectificatio metarum*.
hatáskör, *sphaera activitatis*.
hatóság, *activitas*.³
hátirni, *indossare*. Cod[ex]. M[ercantilis].
hátírás, *indossamentum*. üres hátírás, *in bianco*. Cod[ex]. M[ercan-
tilis].
- 20 hátíró, *indossans*. Cod[ex]. M[ercantilis].
hazafüsitás.
házasítás, *emaritatio*, l. kiházasítás.
házassági kötelezés, *contractus sponsalisticus*.
- 25 házbér, *census domalis*.
házitár; haditár.
helybenhagyás, *consensus*. l. jóváhagyás.
helyszínén, *in facie loci*.
hiba, *culpa*.
- 30 hibás, *culposus*.
hit, (eskü) *juramentum, fides*.
hitel, *creditum*.

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

- hiteles, authenticus.¹
hitelezés.
hitelező, creditor.
hitelni, authenticare, l. meghitelni.²
5 hiteltetés, authenticatio, l. meghiteltetés.³
hitelesítés, authenticatio.
hitebér, dos.
hitletétel, depositio juramenti.
hitszegés, perjurium.
10 hívtelen, notorius.
hívtelenség' bélyege, nota infidelitatis.
hosszú pör, processus longae litis.
hozomány, paraphernum.
húzó, moratorius.
- 15 —
- járuló, accessorius.⁴
járulólág, accessorie.⁵
javak; ingó, fekvő, javak, bona mobilia, immobilia.
javallat, projectum.⁶
20 javítás, melioratio.
idézni, citare.
idézet, citatio.
idétlen szülés' eszközlése, procuratio abortus.
időtöltés, praescriptio. Párizp[ápai].
25 jegyzék, strazza. Cod[ex]. Merc[antilis].
jegyzőkönyv, protocollum.
igazság, justitia.

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: [piros ceruzával jelölve]

⁵ K: [piros ceruzával jelölve]

⁶ K: javallat <...> projectum

- iktatni, statuere, instellare.
iktatás, statutio, instellatio.
illető, competens.
intés, admonitio.¹
- 5 intó, admonitorius.²
intézet, institutum.
jobbágy, colonus.
jog, jus.
jószágbirhatlanság, incapacitas possessorii.
- 10 jóváhagyás, consensus. l. helybenhagyás.
íromány, acta.³
irtás, exstirpatura.
ítélet, sententia.
ítéletet hozni, sententiam ferre.
- 15 ítélet újító, renovatorius.
ítélőszék, tribunal.
ítélet alá bocsátani, submittere, l. bocsátani.

—

- <...>
- 20 kamat, interusurium.
kard, jus gladii.
karddal bíró, jure gladii pollens.
káptalani, homo capitularis.
kármentés, indemnatio.
- 25 kárhoztatni, condemnare.
kárpótlás, compensatio.
kebel, gremium.
kebelbeli, gremialis.
kebelezett, ingremiatus.

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

- kegyelmezés, aggratiatio.¹
képviselés.
kérdő pont, deutri punctum.
kereset, actio.²
- 5 kereseti, actionalis.³
keresetbe vett, inactionatus.
keresetlevél, libellus actionalis.
keresetírás, scriptura act. Cod[ex]. M[ercantilis].
kereskedő, mercator.
- 10 kereskedői kamat.
kereskedő szék, tribunal mercantile.
kereskedő társaság, societas.
nyilvános, manifesta.
rejtett, occulta. felsőbbek, superiores, seu in accomandita. Cod[ex].
- 15 Merc[antilis].
kereskedőkönyv, liber mercantilis. Cod[ex]. M[ercantilis].
kétoldalu, bilateralis.
két nőtartás, bigamia.
kétséges nemes, dubiae nobilitatis.
- 20 kezesség, fidejussio.
kézműv, manufactura. Cod[ex]. M[ercantilis].
kézműves, artifex.⁴
kiadni, expeditio.
kiadás, expeditio.
- 25 kiadó, expeditor.
kiadó, trassans. Cod[ex]. Merc[antilis].
kifogás, exceptio.
kihallgatni, examinare.
kiházasítás, emaritato. l. házasítás.
- 30 kiküldeni, exmittere, deputare.
kiküldés, exmissio.

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: [piros ceruzával jelölve]

- kinevezni, denominare.
kinevezés, denominatio.
királyi, regius.
királyi ember, király' embere, homo regius.
- 5 kisgyűlés, particular[is] congreg.¹
kiváltani, reluere.
kiváltás, reluitio.
kiváltó, reluatorius.
kiváltság, privilegium.
- 10 kivonat, extractus.
kölcson, mutuum.
kölcsonös, mutuus.
könyvvizsgálat, censura librorum.
kötelezés, obligatio.
- 15 kötés, vinculum.
követ, ablegatus.
követelni, prosequi.
követelés, prosecutio.
követelő, prosecutorius.
- 20 közbátorság, publica securitas.
közbenjáró kérdés, intermedia quaestio.
közbirtokos, compossessor.
közgyűlés, generalis congregatio.
közhasznóvétel, beneficium commune.
- 25 közhitelű, authenticus.²
közönség, publicum.
közönséges, generalis.
közügy, causa publica.
küldött, deputatus.
- 30 küldöttség, deputatio.
különös, specialis.
különvált, separatus.

¹ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

² K: [piros ceruzával jelölve]

különszavazat, votum separatum.
külső formabeli fogatkozás, defectus solemnitatis externa.
külön jusu.¹
külön védelmü.

5

–

- lázadás, tumultus.
leányi negyed, quarta puellaris.
leszállani, condescendere.
leszállítás, condescensio.
10 letenni, deponere.
letétel, depositio.
levélközlés, communicatio litterarum.
levéltár, archivum.²
levélváltás, taxa litterarum.
15 levélvisszakérés, repetitio litterarum.

–

- magszakadás, defectus seminis.
magszakadott, deficiens.
magányos, privatus.
20 makacs, contumax.
makacsság, contumacia.
makacsságban elmarasztani, in contumacia convincere.
másolat, copia.
megavulás, antiquatio.³
25 megbízás, commissio.
megbízó, committens.
megbízott, commissionatus.

¹ K: jusu <...> <...>

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

- meghítelni, authenticare.¹
megjelenni, comparere.
megjelenő fél, pars comparens.
megjelenés, comparitio.
- 5 meghamisítás, falsificatio.
megrontani, invalidare, l. elrontani.²
megtartóztatás, detentio. a nála lévő árut megtartóztatni, Cod[ex].
Merc[antilis].
megye, comitatus.
- 10 megyei, comitatensis.
mellék, collateralis, mellékes.
mélthatlan kereset, indebita actio.
mérlegváltság, taxa stateralis.
műhely, officina, fabrica. l. gyár.
- 15 —
- nádori, palatinalis.
napibér, napdíj, diurnum.
napló, diarium.
napló, giornale. Cod[ex]. M[ercantilis].
- 20 negyed, quartalitium.
nemes, nobilis.
nemesi, nobilitaris.
nemesség, nobilitas.
nemesedő pör, legitimatorius processus.
- 25 nemesedés, legitimatio nobilitatis.
nemes ülés, sessio nobilitaris, curia.
nemtelen, ignobilis.
nőrablás, crimen raptus.
nőparáznaság, adulterium.³

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

- okadás, motivatio.
okfő, principium.
oklevél, diploma.
- 5 oknélküli felebbvitel, temere appellata.
orgazda, fautor.
orgazdaság, fautoratus.
öregségi jus, senioratus.
örökség, haereditas.
- 10 örökös, haeres, haereditarius.
öröködni, succedere.
öröködés, successio.
örökség[?] erejéig, ad vires successiois.¹
örökvallás, fassio perennalis.
- 15 örökvevő, fassionarius.
országos, regnicolaris.
Országgyűlés, Comitia.
orvoslás, remedium.
osztáj, divisio. Új osztáj, nova divisio.
- 20 osztájigazítás, rectificatio divisionis.
osztájos, condivisionalis.
öszvehívás, convocatio.
öszvehívási pör, processus concursualis.
öszveírás, conscriptio.
- 25 öszvekötött, colligatum.
özvegyi jus, jus viduale.
óvás, caucio, óvni, cavere.

¹ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

- papi rend, ecclesiastici.¹
paraszt, rusticus.
párviadal, duellum. l. bajvívás.
patvar, calumnia.
- 5 patvaros, calumniosus.
patvarvítató, calumniam allegans.
pecsét, sigillum.
pénzhamisítás, falsificatio monetae.
pénztár, cassa.
- 10 polgár, civis.
polgári, civicus, civilis.
polgárság.
polgári alkotmány, constitutio civilis.
polgártárs, concivis.
- 15 polgári telek, fundus civicus.²
polgári törvénykönyv, codex legum civilium.
pör, processus, causa, lis.
pöralatti tárgy, substratum litis.
pöres fél, pars litigans.
- 20 pörköltés, expensae litis.
pörkezdes, incaminatio processus.
pörelhetőség, perelhetőség, actoratus l. felperesség.³
pörfolyam, defluxus litis.
pörfolyamat, terminus judiciorum.
- 25 pörfolyási rend, ordo processualis.
pörfolyta alatt, sub lite deflua.
pöriromány, acta processuaria.⁴
pöreltetel, depositio litis.
pörelhagyás, cessio litis.
- 30 pörmásolat, transsumtum.⁵

¹ K: papi rend, <...> ecclesiastici.

² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: [piros ceruzával jelölve]

⁵ K: transsumtum. <...>

pörújítás, novisatio.
pörújító, novisans.
pöröltő, litis peremptorius.

- 5 rab, captivus.
rabbalbánás, tractamentum captivorum.
rablás, rapina.
rátudás, imputatio.
rendszabás, statutum.
- 10 rendek, ordines.
részés kötelezés, partialis obligatio.
révvám, naulum.
rontás, deterioratio.
rovás, dica.
- 15 rövid pör, processus brevis litis.

- sajtószabadság, libertas preli.
sarkalatos, cardinalis.
sebütés, vulneratio.
- 20 sérelem, praeiudicium.
számadás, számolás.
számadó, rationans.
számadási pör.
szabadság, libertas.
- 25 szavatos, evictor. Párizsp[ápai].
szavatosság, evictio.
szavatolni, evincere.
szavatozandó, evincendus.
szavatostárs, coevictor.
- 30 szavazni, votisare.
szavazás, votisatio.

- szavazat, votum.
szék, judium, tribunál.
székhely, locus iudicii.
székújítás, restauratio, l. tisztválasztás.
- 5 székrontás, violatio sedis.
szentszék, forum ecclesiasticum.
szentségtörés, sacrilegium.
szokás, consuetudo.
szóváltó, verbalis. szóvál[tó] pör, processus verbalis.
- 10 –
- tagadó hit, juramentum diffensorium.
támadás, tumultus.
tábla, tabula.
tanács, senatus.
- 15 tanácsbeli, senator.
tanú, testis.
tanuskodni, testem agere.
tanúvallás, fassio testium.
tanúvallatás, examinatio testium.
- 20 tanúlevél, documentum.
tárkönyv, cassakönyv. Cod[ex]. M[ercentilis.]
tárnokszék, sedes tavernica.
társaság, societas.
társaság' felbomlása, dissolutio societatis, Cod[ex]. M[ercentilis].
- 25 társaság' engedménye, cessio societatis. Cod[ex]. M[ercentilis].
terhét felvenni, onus assumere.
testi büntetés, poena corporalis.
tett, factum. régi, új tett. tettet tárgyazó pör.
tiltás, prohibita.¹
- 30 tiszt, officium, persona magistratualis.
tisztviselő, officialis.

¹ K: [baloldalt a hasáb mellé írva]

- tisztség, officium, magistratus.
tisztválasztás, restauratio, l. székújítás.
tiszti pártfogás, assistentia fiscalis.¹
tiszti pör, processus magistratualis.
- 5 tized, decima, l. dézma.
többetígérés, licitatio, l. árverés.
tokma, contractus, pactum, Párizp[ápai].
tokmás, proxeneta. Cod[ex]. Merc[antilis].
tokmabér, tokmadíj, proxeneticum. Cod[ex]. M[ercantilis].
- 10 tokmabetöltés, implementum contractus.
tolváj, fur.
tolvájság, furtum.
törvény, lex.
törvényjavallat, projectum legis.
- 15 törvénykönyv, codex legum.
törvényes, legitimus, legalis.
törvénytelen, illegalis, illegitimus.
törvénycikkely, articulus legis.²
törvényhozó test, corpus legislativum.
- 20 törvényhatóság, jurisdictio.
törvényfolyás.
törvényszék, sedes judiciaria.
törvényszékek' elrendeltetése, coordinatio fororum.
törvényszolgáltatás, administratio justitiae.³
- 25 törvényszolga, apparitor, Cod[ex]. M[ercantilis].⁴

—

ügy, causa.
ügyész, procator, advocatus
ügyes, causans.

¹ K: [piros ceruzával jelölve]

² K: [piros ceruzával jelölve]

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: [piros ceruzával jelölve]

- ügyézi hiba' visszahúzása, revocatio procuratoris.
 újított pör, processus novi.¹
 újított adomány, nova donatio.
 új osztály, nova divisio.²
- 5 úr, dominus.
 úri szék, sedes dominalis.
 uradalom, dominium.
 utánazás, közhitelü papirosok utánazása.
 útasítás, instructio, inviatio.
- 10 útasító, inviatorius.
 úti bátorság, salvus conductus.
 úti levél, passualis.
 uzsora, foenus.
 uzsorás, foenerator.
- 15 —
- választott bíró, arbiter.³
 választott bíróság, választottság, compromissionale iudicium.
 választott közönség, electa communitas.
- 20 vallani, fateri, constituere. ügyészt vallani, procuratorem constituere.⁴
 valló, fatens.
 váltólevél, cambiales litterae, Cod[ex]. M[ercantil]. formás váltó levél, formalis; száraz, sicca; tulajdon, propria.
- 25 vám, telonium.
 vásári bíróság, iudicium nundinale.
 végagyás, testamentum.
 végintézet, ugyan az.
 végrehajtani, exequi.
- 30 végrehajtás, executio.

¹ K: processus <novitas [?]> novi

² K: új <---> osztály

³ K: [piros ceruzával jelölve]

⁴ K: vállani [th. emend.]

- végrehajtó hatalom, *executiva potestas*.
végrehajtási tárgy, *objectum executionis*.
végrehajtást igazító, *executorio-correctorium*.
végítélet, *sententia finalis*.
- 5 veksel, váltólevél, *cambiales litterae*, Parizp[ápai].¹
verés, *verberatio*.
vérparáznság, *incestus*.
végzés, *determinatio*.
végzet, *idem*.
- 10 véték, *delictum*.
vétkes, *delinquens*.
világos öröködés, *successio plana*.
visszahelyeztetés, *repositio*.
visszatétel, *idem*.
- 15 visszahelyeztető, *repositorius*.
visszapótlás, *compensatio*.
visszautasított váltó.
visszaűzés, *repulsio*.
visszaűzési pör, *repulsionalis processus*.
- 20 visszavallás, *refassio*.
vítatás, *allegatio*. 1. felelés.²

–

Kölcsey

uzsorás

25

–

¹ K: [baloldalt a hasáb mellé írva]

² K: [piros ceruzával jelölve]

- zálog, pignus.
zálogos, pignore affectus.¹
zálogosító, pignorarius.
zálogosítás.²
- 5 zálogbaadás, oppignoratio.
zálogfeltétel, conditio pignoris.
zálogpör, zálogos pör. processus pignoris.
zálogsumma, summa pignoratitia.
zálog' valósága, realitas pignoris.
- 10 zálog' leszállta, devolutio pignoris.
zálog' mihelyett volta, localitas pignoris.
zálogváltás, relutio pignoris.
zálogváltó pör, relutorius processus.
zár, sequestrum.
- 15 záraték, clausula.
zárrontó, praevaricator.
zászlóalja, banderium.

választott

¹ K: pignore <atorus> affectus

² K: zálogosítás <oppignorie>

JEGYZETEK

BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ

I.

Kölcsey, a filológus

„Nekünk mindnyájunknak egyetlen egy munkánk van,
's ez a' Philologia”.¹

Bevezető

A kötet címében használt *nyelvtudomány* kifejezés a szövegek túlnyomó részének keletkezési időszakában ugyan már létező terminus technicus,² de a kortársak, így Kölcsey Ferenc szóhasználata alapján mégis a *philologia* megnevezést volna illő használnunk. Ugyan ekkor a philologia és a philologizálás a nyelvvel való tudományos foglalkozást jelenti, tehát a szó mai értelmében vett nyelvtudományt is, azonban Kölcsey szótárában a philologia egyéb jelentésű használata is észlelhető, mi több: neológiai elvei és az írói nyelvalkotás elsőbbségéről vallott nézetei kifejtése során kísérletet tett a philologia fogalmának a grammatikától való határozott elkülönbötetésére is – amint azt hamarosan bemutatjuk.

A nyelvtudomány és a philologia tehát nem egészen egymás szinonimáiként értendők, a nyelvtudomány kifejezéssel mégis szükségképpen élnünk kell. Egyrészt azért, hogy megjelölhessük a közreadott szövegek tágabban vett jellegét és témáját, azaz a magyar nyelvvel, annak természetével, szavaival, szóképzésével, törvényszerűségeivel, szintaxisával, részben történetiségével, de leginkább a nyelvújítás, vagyis a neológia szerepével és elveivel való kapcsolatot, Kölcseynek

¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 431.

² Vö. pl. KazLev XI, 398: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. Pütkösdkor.

az ezekkel való rendszerszerűen, elveken alapuló tudományos eljárásait. Másrészt pedig azért, hogy mindezt megkülönböztessük a filológia kifejezés többi, egykorú és mai jelentéseitől.³

A kötet címében a „munka” megnevezés a közreadott szövegek műfaji heterogenitását kívánja jelezni (hamarosan ezek problémáiról is részletesen szólunk): értekezés, könyvkivonat, recensio, jegyzés és szójegyzet csakúgy megtalálható köztük, mint a műfajilag nehezebben besorolható *Mondolatra* adott *Felelet*, amely ráadásul Szemere Pállal közös szerzőségben készült.

Kölcsey e tárgyban készült munkái a maguk teljességben korábban nem voltak hozzáférhetőek. Ezek együttes közlésére, így együtt olvasására és szemlélésére az új kritikai kiadás nyújt először lehetőséget, a már publikáltak mellett hiánypótló módon adva közre számos kéziratos munkát is.⁴ Mindezzel új lehetőséget kínál Kölcsey nyelvtudományi munkásságának mind teljesebb történeti és kritikai áttekintésére is.

A kritikai kiadás *Bevezetés a jegyzetekhez* című fejezete két részre tagolódik: előbb az alkotói pálya philológiai vonatkozású szakaszait tekintjük át, szemléleti keretet nyújtva annak érdekében, hogy az egyes munkák alakulásuk folyamatában és Kölcsey nyelvtudományi gondolkodásának összefüggésében is megismerhetővé váljanak, tehermentesítendő az egyes szövegekhez kapcsolódó jegyzeteket, minimalizálva a redundanciákat, majd a philológiai tárgyú kéziratokat vesszük számba.

*

³ Vö. FEJÉR 1823; illetve: DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, szerk., *Metafilológia 1. Szöveg, variáns, kommentár*, (Budapest: Ráció Kiadó, 2012); KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel, VADERNA Gábor, szerk., *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, (Budapest: Ráció Kiadó, 2014); Jerome MCGANN, „Philology in a New Key”, *Critical Inquiry* 39, No. 2 (Winter 2013): 327–346.

⁴ A korábban már megjelent művek közül *A' Magyarok' Articulosáról egy kis jegyzés* címűt is újra közreadjuk. Kritikai igényű kiadását lásd: KFKiadatl. 196–197.

Mielőtt időrendben haladva bemutatnánk Kölcsey nyelvtudományi tevékenységének periódusait és az azokhoz kapcsolódó szövegeket, röviden ki kell térnünk néhány jellegzetes, egymással összefüggő, szüntelenül visszatérő problémára, amelyeket leginkább Kölcsey Szemere Pálhoz írt önéletrajzi levelével exponálhatunk. Kölcsey Ferenc 1833-ban így emlékezett vissza nyelvészeti érdeklődésének időszakára:

„Említenem kell, hogy 1814 Péczelen, midőn az Mondolattal töltöttük az időt, előbb komoly (philologi) értekezést irtunk. Ettől kezdődik philologiai mélyebb ismeretem. Az előtt ilyenekkel kevés időt tölték. Ezekbe te vontál bele; de az akkori dolgozások’ egy része még is kritikai vala. Például: a’ különböző Költők’ különböző nyelvéről való értekezés stb.”⁵

A majd húsz év távlatából emlékező levél alapvető megállapításait a rendelkezésünkre álló kéziratok messzemenően igazolják: Kölcsey nyelvtudományi tárgyú munkáinak döntő többsége valóban 1814-ben, illetve eme időszak részeként 1815-ben és 1816-ban keletkezett. Ekkor készítette el nyelvtudományi nézeteit rendszerűen kifejtő, azokat elvi alapokra helyező tudományos diszsertációját, a levélben említett „komoly (philologi) értekezést”, a *Criticai Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról* című neológiai fő művét (a továbbiakban: *CriticaiJegyzetek*). Ekkor készült a Szemere Pállal közösen írt *Felelet a’ Mondolatra* című írás, és 1814 őszén határozta el a szerzőpáros egy új magyar grammatika megírását is, amelynek első munkacíme *Philologiai Töredékek* volt. Ehhez a kiemelkedő időszakhoz képest a debreceni időszak (1808–1809) jegyzetei, majd később az *Élet és Literatura* (ÉLit) című folyóirat számára készített recenziók (1823–1824), illetve az akadémiai szerepvállaláshoz (1831–1837) kapcsolható műszavak gyűjteménye és filológiai bírálatok valójában csak elő- és utójátéknak

⁵ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM4 *Levelezés III*, 193–204. Hiv.: 199–200.

tekinthetőek. Tisztázni szükséges ugyanakkor, hogy mit is érthetünk a *philologia* fogalma alatt, *műfaji* szempontból hogyan tekintünk az ekkor végzett munkákra, végül pedig, a Kölcsey által használt többes szám miatt tisztázni szükséges a Szemere Pállal való közös *szerezőseget* és munkakapcsolatot is.

Philologia

Fejér György a *Tudományos Gyűjtemény* hetedik évfolyamában (1823) *A Philológiára egy tekintet* címen megjelent tanulmánya igen alaposan foglalja össze a philologia tudományának mibenlétét, történetét, eredeti és később módosult jelentéseit, illetőleg különféle ágait, azok jellemzőit és feladatait.⁶ Kölcsey egykorú philologia terminusának megértéséhez előbb ezt vesszük szemléleti alappul, a tanulmányból csak a korabeli jelentéseket rekapitulálva.

Fejér György szerint „szoros értelemben a Philologia csupán a Nyelvek’ természetének; tulajdonságainak (szóval: geniusának) tudásá[t]” jelenti, tágabb értelemben azonban a nyelvvel való „helyes élésnek tanítása is” ide tartozik, röviden tehát a „Philologia olly Tudomány, melly a’ nyelvek természetét, ’s tulajdonságait, és velek helyes élést oktattya.” Mivel azonban a nyelvek különbözőek egymástól, vagyis lehetnek élő vagy holt, napkeleti vagy napnyugati, hazai vagy idegen nyelvek, ezért az azokat vizsgáló philológiák is különbözőek. A különféle nyelveket vizsgáló philológiák mindegyikére jellemző azonban két alapvető, Fejér által vagyilagosan megkülönböztetett vizsgálati módszer: a „tisztá” vagyis elméleti és a gyakorlati, alkalmazottnak nevezhető kutatás. Az előbbi

⁶ Vö. FEJÉR 1823. Fejér György (1766–1851) a *Tudományos Gyűjtemény* első szerkesztője volt (1817–1818), tanulmánya Y aláírással jelent meg. Ezzel az aláírással jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény* második évfolyamában a Philológiát az ontológiai tudományok tágabb kontextusában tárgyaló tanulmánya is, vö. [FEJÉR György]. „Ontológiai Tudományok’ Encyklopaediája”. *Tudományos Gyűjtemény* 2, 2. szám (1818): 37–44. Lásd még: SZALONTAY Gabriella, *A Tudományos Gyűjtemény nyelvtudományi jelentősége*. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1972), 114.

a „Nyelvek természetét, ’s tulajdonságait fejtegeti”, az utóbbi pedig a nyelvek „saját geniusok szerént való élés[é]t terjeszti elő”. Fejér György hasonló vaglyagossággal különbözteti el egymástól az úgynevezett *al-* és *felrendű* philológiát. Alrendű philológiának a széles értelemben vett *Grammatikát* tekinti, amely a nyelvek, nyelveknek „mintegy elő, közös esmértetését foglallya magában”. A felrendű philologia „a nyelveknek geniusát mélyebben vizsgállya, és a velek való élést tökéletesebben el határozza”, és Fejér szerint ez „mondatik tulajdonképpen *Philologiának*”. Hogy pontosan mit is takar a *Grammatika* és a tulajdonképpeni *Philologia* különbsége, az az 5. §-ból derül ki, ahol Fejér György részletezi, mi tartozik egyikhez, és mi a másikhoz. Eszerint az alrendű philologia vagyis a *Grammatika* részei az: „1) Orthoepia, v. Orthophonia. 2) Orthographia. 3) Etymologia. 4) Grammatica. 5) Syntaxis. 6) Dialectologia. 7) Prosodia. 8) Rhetorika. 9) Poësis [Poétika]”. A felrendű philologia, vagyis a *Philologia* szintén „több részekből alkottatik össze, illyenek: 1) A *Philologiai Literatura*. 2) A *phil[ologiai]*. *Kritika*. 3) A szoros értelemben vett *Philologia*”.

A felrendű philologia tárgyalása előtt Fejér György rögzíti az általa használt *literatúra* fogalmát, amely szerint a „*Literatura* a *Nemzetek* lelki életének foglalata általjában”. (15. §.) A *Philologiai Literatura* alapvető feladata nem más, mint a klasszikus munkák ismerete, amihez „szükség a *Philologus*nak tudni a Görög és Római *classikus* munkák Szerzőjít, időkorát, jobb és pompás kiadásait”. Ebben a definícióban joggal ismerhetünk a mai értelemben vett *klasszika filológiára*. A *Philologiai Kritika* „a régi Irományoknak szerzőjít, időkorát, ’s igazságát veszi vizsgálóra, ’s tulajdon érdemeiket” határozza meg (16. §.). Egyik ága a „főrendű” kritika, amely a szerzőséget, a szövegek hitelességét és textológiai állapotát, helyességét vizsgálja (lényegében a mai értelemben vett *szövegvizsgálat* értelmében).⁷ Az „alrendű” philologiai kritika

⁷ FEJÉR 1823, 71.: „szoros kérdőre veszi, vallyon azon Szerzők maradványai-e? Azon időkorból valók-e? kiknek tulajdoníttatnak. Csalatkozásból vagy szánt szándékkal nem tulajdoníttattak-e másoknak? Ezen esetben a tévelygést, és szemfényvesztést bizonyosságra hozza. Megvizsgálja azt is, ha egész voltakban,

ugyanakkor „az Irónak kifejezéseit, hajlításait, egybetételeit fogja fel, vallyon a nyelv reguláival megegyeznek e’. Ha meg nem egyeznek, vallyon e’ hibának nem a hamis olvasás e’ oka? Ha több féle olvasások fordulnak elő, melyik legyen az igazi, a helyesebb el itéli”. Ebben a meghatározásban a *szövegmagyarázat* (nyelvi, tárgyi és jelentésbeli, forráskritikai értelmezés) feladataira ismerhetünk. A felrendű philologia harmadik, utolsóként említett, és talán legérdekesebb része a 17. §-ban tárgyalt „*szoros értelemben vett Philologia*”.⁸ Ennek elsőrendű feladata Fejér szerint az, hogy „a Classikus Iróknak nem csak szavaikat, nyelvjárásaikat fejtegeti, hanem értelmökbe is béhat”. A felrendű philologia részei közt eme utolsónak a mai diszciplínák közt nem találni pontos megfelelőjét; ez a – literatúrai szemlélet közé helyezett – rész ugyanakkor grammatikai (etimológiai, szintaktikai stb.) ismereteket ír elő a szoros értelemben vett philologia számára:

„E végre a szóknak tulajdon és másutt megfogattyát, különböző jelentéseit mind magokra, mind az időkorokra nézve el határozza; a gyökér és eredeti szókat a származattaktól, és formáltattaktól, a honnyiakat az idegenektől; a helyeseket a helytelenektől; a’ jókat a hibásoktól megkülönbözteti; mellyek legyenek rokon, hasonló, egyenlő vagy ellenkező értelműek, kimutattya; mellyek legyenek hathatósabb erejű, nagyobb fontosságú, jó hangzatú mondasók, megválogatja. Hogy a Szerzőnek saját értelmét kinyilatkoztassa, ’s egész erejében felfoghassa, szavainak igazi jelentését szemfényre veszi, alkottatásokból, formáltatásokból, öszve köttetésekből, egybe függésekből; az előljáró, következő, ’s más hasonló szavak’ tekintetéből, kivált feltett czéljából, választott tárgyából,

’s épségökben szállottak e reánk? Nincsenek e egész vagy darab részeikben megcsonkítatva? Ha megvannak rontatva a hijánosságot helyre hozni, ’s kipótolni igyekszik, minekelötte az ő grammatikai és tudományi böcsöket el itélje.”

⁸ A teológia segédtudományából a teljes körű műveltség (Bildung) eszközüvé váló ’seminarium philologicum’ további magyarországi vonatkozásáról a Kölcseyre is ható Szemere Pál professzora kapcsán lásd: BALOGH Piroska: *Ars scientiae: Közéletések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*. (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó), 2007.

környülállásiból, gondolkodása 's írása módjából, Philosophiai, és religiói, vallásából, 's más szokásaiból. Ezek nélkül Philologus tellyes értelemben senki se lehet.”⁹

Fejér vagyagos felosztásában lényegében két szemléleti mód, a grammatika és literatúra szétválasztásának szándékát tapasztaljuk. A *grammatika* (mint alrendű philologia) lényegében a nyelv helyes használatával, a helyes beszéddel összefüggő tudományokat egyesíti, nagyon emlékeztetve a mai értelemben vett nyelvtudomány diszciplínáira. A *philologia* (mint felrendű philologia) pedig lényegében a későbbi irodalomtudományt és annak segédtudományait (irodalmi szövegek filológiája, textológia) sorolja. A szoros értelemben vett philologia mint a nyelv természetének és tulajdonságainak, Fejér szavával geniusának vizsgálata viszont egybekapcsolni látszik az al- és felrendű philologia két területét: eszerint pedig a klasszikus írók értelmébe interpretatív, hermeneutikai, kritikai módon való behatolás a philologus-literátor számára nem képzelhető el grammatikai kompetenciák megléte és azok megfelelő alkalmazása nélkül. Mint emlékszünk, a 3. §-ban Fejér ezzel kezdte definícióját: „szoros értelemben a Philologia csupán a Nyelvek’ természetének; tulajdonságainak (szóval: geniusának) tudására határozottatott”.¹⁰ Fejér elképzelése szerint ezt a tudást a felrendű philologia, lényegében tehát a literatúra hatókörén belül elhelyezett „szoros értelemben vett Philologia” képes gyakorolni. Mint azt hamarosan látni fogjuk, Kölcseynek az 1810-es években a philológiáról vallott elképzelése nem állt távol ettől a felfogástól.

*

Kölcsey a philologia terminust kortársaihoz hasonlóan több értelemben használta. Mindez Bitnicz Lajosnak a jó tíz évvel Fejér tanulmánya után megjelenő *Magyar nyelvtudomány* című munkája

⁹ FEJÉR 1823, 72.

¹⁰ Uo., 47.

alapján egyáltalán nem meglepő. Bitnicz könyvét választott tárgyának definíciójával kezdi:

„A nyelvtudományt philológiának is nevezik. Ezen, majd tágabb majd szűkebb értelemben vett görög szó φιλος és a' sokértelmű λόγος szóból tétetett össze, mellyek elsője *szeretést*, másika néha *észt* átaljában, néha *tudományt*, néha *nyelvet* jelent. Philologia a' régieknél eredetikép némelly, főképp tudományos tárgyról folyó beszélgetés' szeretetét tevő (Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21.) Később philologusnak nevezék a' saját értelemben vett tudóst (Svetonius de illust. gramm. C. 10.), végre a' csupán nyelvtudóst is (Plutarcus de poetar. lect. 5. 11.). Értelme az újabb időben is ingatag, és majd az ember' egyetemi műveltségét, majd a' nyelv' és előadás művelését, majd a' régiség' történeti esmeretét jelenti.”¹¹

A Bitnicz által jelzett fogalmi ingatagság tehát Kölcseynél is tapasztalható, aki először és eleinte, majd később is a *philologiai literatura* (klasszika filológia) és a *philologiai kritika* (szövegkritika és szövegmagyarázat) értelmében használta a fogalmat, amely utóbbiba tehát a magyar és idegen nyelvű, főként latin, görög, német és francia klasszikusok, tudományos források, szerkesztő irodalmak könyvészeti ismerete is beletartozott.¹² Első

¹¹ Vö. BITNICZ 1837, 1.

¹² Vö. MM4 *Levelezés I*, 262. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. november 14.: „Mit tudok én, mit tudhatok én, itt a falun? Kítől kapni könyvet? kítől egy intést, egy ujmutatást? Debrecen is felette szegény. Mi itt csak a' XVI-dik száz philologia tudományával bírunk, 's az újabb könyveknek csak nevét halljuk”; MM4 *Levelezés I*, 313, 314. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1814. április 3.: „Egy poéta fő alkalmazatosbb Homért és Pindart magyarázni, mint az a' sok száraz Philologus, kiknek jegyzéseiket vagy méreggel vagy nevetéssel kell olvasnunk. [...] Bár több Ifjú Íróink is tanúlnának görögül. A' Deák Litteraturának, főképp a' deák poétáknak studiuma nem viszen olly jó útra mint a' görögöké. ezt sok tapasztalás tanítja.”; MM1 *Levelezés III*, 193–204. Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20.: „Akkor philosophia' történetein kívül a' 16 és 17 század' latin íróit, philologi [értsd: tudós] írókat és Compilerokat forgattam – de akkor jött kezembe Bayle Dictionnaire hist. et critique, melly reám sok oldalrol hatott. Kétség és mélység, és sok ízlés a' nagy

philológiai tárgyú munkája valójában szövegkritikai jellegű volt, amennyiben az *Ortographia Ungarica* szerzőjének megállapítása kapcsán fűzött kritikai észrevételeket egy tudományos diskurzushoz, meggyőző bizonyosságát adva széles körű és alapos könyveszeti tájékozottságának is. Az ezzel közel egy időben keletkezett *A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés* című jegyzete klasszika filológiai ismereteiről adhat számot, mivel egy poétikai kérdés grammatikai problémájának megoldására számos antik görög és római klasszikus szerző példáját idézve érvel meggyőzően. Az 1810-es évek közepétől (1813) azonban a philologia terminust Kölcsey már a magyar nyelv természetével és tulajdonságaival való tudományos foglalataskodás megjelölésére is fordítja, összefüggésben a neológiai (nyelvújítási) diskurzusban időközben elfoglalt pozíciójával. Fejér György fogalmai alapján ekkor kezdett foglalkozni behatóbban az „alrendű philologia”, vagyis a grammatika több ágával is (orthophonia, etymologia, syntaxis stb.), amelyet Szemere Pállal egymás között (néha ironikusan) „grammatomániának” vagy „grammatizálódásnak” neveztek.¹³ Mindezt lényegében a „felrendű philológián” belüli „szoros értelemben vett Philologia” miatt gyakorolta csak, a magyar nyelv természetét vizsgáló, azt megérteni igyekvő elméleti érdeklődésének alárendelt alkalmazott kutatásként. Kölcsey philologus alatt értette általában a tudóst,¹⁴

ember' oldalai közé tartoznak. 'S bár az ő mélysége a' későbbi franciák felüleges voltától nagyon különböz: még is az iránta való tisztelet nagyon erősített engem a francia literatura iránti tiszteletben.”

¹³ Lásd: Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2. MM4 *Levelezés I*, 344–345, illetve: Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1815. október 15. Vö. MM4 *Levelezés I*, 436.

¹⁴ A tudós fogalmát egy korai kivonatában is megtalálni. Az idézet érdekessége, hogy szóhasználat az *Előszámlálása Révai* szövegében is felbukkan, Révai Miklós tudósként való jellemzésekor: „A' mit ezen szó alatt, *Tudós*, értenek közönségesen, altalan fogva el lehet mondani, hogy olyan egy sincs Franciaországban. Tulajdonképen való Tudós, az az, ki azzal a' tudománnyal melyre magát adta fundamentumuson isméretes, a'nak minden részeit en gros, és en detail studirozta, historiáját, az az származását 's előmentét tudja, 's szüntelen igyekezik kitanúlni, hogy micsoda állapotban van most mindenik országban, minden új találmányokban jártas, szóval a'ki Élő centruma a' maga Tudományának a'nak

és értette a nyelvtudóst is, ez utóbbit azonban megkülönböztette a grammatikustól, akit nem tartott philologusnak. Fogalomhasználatáról jellemzően az adott szövegkörnyezet ad eligazítást. Az idézett 1833-as önéletrajzi levél kitétele az 1814-es év „komoly (philologi) értekezés”-ről így a nyelv természetét és tulajdonságait vizsgáló tudományra vonatkozik, és a továbbiakban philologia (vagy *filológia*) alatt mi is ezt értjük majd (egyszerűsítve: a literátorok által művelt nyelvtudományi értelmet) – ha ettől eltérünk, azt külön jelezzük.

Mi a különbség a philologus és a grammatikus között? Milyen a jó philologus? Kölcsey szótárában a philologus nem feleltethető meg a nyelvésznek. A nyelvtudós jelentésben érthető *nyelvész* szó ekkoriban még nem használatos, megalkotásra vár.¹⁵ A látszólag ennek megfelelőjeként érthető korabeli *grammatikus* megjelölés ugyanakkor Kölcseynél a jó értelemben vett *philologus* ellenpárjaként szerepel.¹⁶ Vagyis Kölcsey határozottan megkülönböztette egymástól a grammatikust és a philologust. (Lényegében annak megfelelően, ahogyan az Fejér György tanulmányában látható volt.) Mindezt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert bő tíz évvel később a philologia fogalma – minden korábbi ingatagságával együtt – egyre inkább a nyelvtudomány jelölőjévé válik.¹⁷ A 19. század második felének elején *A magyar nyelv szótára* a *nyelvész*t már mint philologust nevezi meg, olyan személyként, aki „egy vagy több nyelvvel tudományosan foglalkodik, nevezetesen ki rendszeres nyelvtani ismereteket gyűjt, ki a nyelvek eredetét, elemeit

eredetétől fogva a’ mai időkig...” Vö. V. Jegyzőkönyv, Girtanner: *Historische Nachrichten*, Debrecen, 1810. november 13. In: KFKiadatl. 243.

¹⁵ Lásd pl. a *Mondolat 1813 Szótárát*: „A’ Nyelvmivelők, szorgszerények’ által, részint természetett, részint öltöztetett újj Magyar szók’ mostani helyesített Jelenteteinek értésére. [...] Nyelvemes, Nyelvmíves: Grammaticus; Nyelvémés: Grammatica.”

¹⁶ Kölcsey az *Új szók* című recenziójában (1833) a *szovász* megjelölést használja Molière-ről beszélve, aki Bayle szerint az öt gáncsoló grammatikussal szemben „igen gyakran és tagadhatatlanul szerencsés szovász volt”. KÖM2, 1:924.

¹⁷ Vö. BITNICH 1837, 1.

vizsgálja, azokat összevontan, stb. (Philologus)”¹⁸ A nyelvész filológusként való (zárójeles) megfeleltetése ekkor már nem fedi sem a Fejér-féle, sem a Kölcsey-féle philologusnak az 1810-es, 1820-as évek közepén még érvényben lévő és használatos fogalmát. Jóllehet Czuczor–Fogarasi definíciója alapvetően megközelelti a lényegét, miszerint a philologus (azaz a nyelvész) a nyelvvel (vagy nyelvekkel), annak eredetével, egészében és részleteiben tudományosan, azaz meghatározott elvek alapján szisztematikusan foglalkozik, már szót sem ejt azonban a irodalomtudományi szerepvállalásáról.

Kölcsey a nyelv természetével való foglalkozása során igen hamar reflektáltta tette mind az elméleti, mind az alkalmazotti módszer különbségét, különös hangsúlyt fektetve a nyelv természetének elméleti vizsgálata mellett a nyelvvel való élésnek a magyar régiségben és az idegen nyelvek gyakorlatában való szemlélésére is – elsősorban a Kazinczy-féle neológia megtámogatásához gyűjtve példák corpusát. Mindeközben legalább ennyire fontos volt számára saját nézőpontjának, beszédpozíciójának rögzítése is. A „philologia” és a „philologus” fogalmak értelmét szükségszerűen ez a szándék definiálta újra, imígyen különböztetve meg magát (illetve magukat) mint irodalomtudományi philologust a „grammatika” képviselőitől s azok kizárólag a nyelv külső formájára reflektáló diskurzusától. Grammatikus (nyelvész) és philologus (irodalmos, irodalomtudós-író) megkülönböztetésének kérdése Szemere és Kölcsey tervezett magyar grammatikájának (*Philológiai Töredékek*) is részét képezte volna, önálló fejezetben tárgyalva a problémát: „XIV. töredék: A’ Philologus, és Grammatikus hatalmáról a’ nyelvben? Micsoda Relativokban van az Író a’ Philologus-sal, ’s a’ Poëta különösen a’ Nyelv’ bildungjára nézve.”¹⁹ Ebben az elkülönöztetésben a grammatikus

¹⁸ Vö. CzF, 4:905. Lásd még uo.: *Nyelvészet*: „Tudomány, mely a nyelvek vizsgálatával, s alapos és rendszeres megismerésével foglalkodik. Különösen a művelt nyelvek és az ezeken megjelent eszművek taglalása, fejtegetése, ismertetése, az ide tartozó segédforrásokkal együtt. *Hellen, római nyelvészet. Újabbkori nyelvészet.* (Philologia).”

¹⁹ Vö. *Philológiai Töredékek* (Lasztóc, 1814. október 22.)

és a grammatizálás inkább negatív, pejoratív, míg a philologus és a philologizálás pedig inkább pozitív módon jelenik meg, néha önironikus reflexió tárgyaként is, habár meg kell jegyeznünk, hogy gyakran figyelhető meg keveredés szótárában, néha egy mondaton belül is.²⁰ De a legfontosabb különbség a nyelv képezhetőségéhez való viszonyban van, amely különbség miatt a grammatikus nem lehet azonos a philologussal, és ami miatt az író vagy a poeta tudós philologus is lehet.²¹

„Én Adelungot kaczagom – írta Kölcsey Döbrentei Gábornak – ’s minden érdemei mellet is nem tartom egyébnek szegény Grammatikusnál.” Kölcsey szerint ugyanis nem a grammatika vagy a szintaxis (tehát nem a grammatikus) határozza meg a nyelvet, hanem „a’ nyelv maga meghatározza magát”, a szavak és szólások megmaradásáról pedig „Valami-Más” dönt, „a’ mit nevezni nem lehet”.²² Kölcsey szerint a magyar nyelv természete ugyan hajlik a xenologizmusok befogadására, amint azt a magyar régiség írói gyakorlatából származó példák is igazolják (Illyés püspök, Molnár Albert, Zrínyi, Gyöngyösi István), de semmi garancia nincs arra, még az írók számára sem, hogy különben jól megalkotott („rend szerént formált”) szavaik megmaradjanak. Kölcsey tehát úgy véli, hogy a nyelvi változásokat illetően a fejlődés öntörvényű és nehezen kiismerhető jellegű, a nyelv pedig *szelekciós* természetű.

²⁰ Szemere kajánsággal kérdezi 1814 őszén Kölcseyt: „Nem gyógyúltál e még ki a’ grammatomániából?” (Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1814. december 2.] Vö. MM4 *Levelezés I.* 344. Kölcsey a *Felelet* vonatkozó szöveghelyére utalva ezt írja Szemere Pálnak: „fogunk felette philologizálni, vagy hogy a’ Debreczeni Grammatikussal szolljak: *grammatizálódni*.” Cseke, 1815. október 15. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 436.

²¹ A *philologus* vs. *grammatikus* (vagy inkonzekvens, rossz philologus) a Kazinczy által megalkotott, szintén ekkoriban megjelenő és teret nyerő *neologus* vs. *ortologus* (vagy antiquarius, palaeologus) dichotómia párjának is tekinthető, éppen a diskurzusok harcában kényszerűen és praktikusan létrejövő, az elkülönbözést lehetővé tévő fogalompárként.

²² Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 372. Ez a levél az *Élet és Literaturában* is megjelent a kettejük levelezését közreadó részben: „Döbrentei Gábor és Kölcsey Ferencz leveleikből: Harmadik rész”, *ÉLit* 2 (1827): 87–134, 117–124.

Ez utóbbi oka lényegében megmagyarázhatatlan („Mi okon? Ki tudja azt megmondani?”), logikájából, tehát abból, amit kirotál, mégis következtetni lehet a fejlődést meghatározó törvényszerűségekre. Magyarán a szelekció mutatja meg legjobban *a nyelv természetét*, ami valójában nem más, mint „a nyelv képzékenységének (Bildsamkeit) útja”.²³ Az út kifejezés egy elvi (filológiai) és egy történeti szempontot rejt magában, azaz a nyelv miképpen „képeztet-hetik” egyáltalán, illetve története során („eleitől fogva”) hogyan „képeztetett”. Ebben az összefüggésben, ahogyan Gyapay László fogalmaz, a szintaxis „nem csupán a nyelv szerkezetének grammatikai módszerekkel való kifejezése, hanem – mai terminussal élve – a nyelvi kompetencia *megismerésének eszköze is*”.²⁴ A magyar nyelv története azt mutatja, hogy „a xeno- és neologizmusokat számottevő arányban befogadta”, vagyis a neologizmusok magából a nyelv természetéből erednek, mivel „a magyar nyelvnek ez a szokott konstrukcióktól eltérő megoldásokat teremtő hajlama erősebb, mint az ezeket elkerülni akaró tudatos purista törekvés”.²⁵ Sommásan fogalmazva: a nyelv érvényesíti önnön természetét. Az író számára a nyelvművelés (és a szóalkotás) során elvárás a filológiai felkészültség, azaz a nyelv *törvényeinek* és a nyelv *történetének* együttes, elválaszthatatlan ismerete.²⁶ A nyelv természetéhez való

²³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., vö. MM4 *Levelezés* I, 395. Bíró Ferenc helyesen állapítja meg, hogy erre a [Daniel Jenisch-től származó, vö. JENISCH 1796, 16.] fogalomra „Kölcsey figyel fel az 1810-es évek közepén [és azért használja, hogy] magyarázza az általa kitalált magyar megfelelőt: 'képzékenység.'” Vö. BÍRÓ 2010, 398. Az egy évvel korábban, *A' szövszarmaztatásról* írott munkájában a fogalom így szerepel: „a' nyelv' *képezhetősége* (Bildsamkeit)”. Lásd még: GYAPAY 2001, 195.

²⁴ Vö. GYAPAY 2001, 196.

²⁵ Uo.

²⁶ Vö. KAZINCZY Ferenc, „Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 11. köt. (1819):3–27, 25: „És mi szabad az Írónak ezen Iskola' értelme szerint? [...] mind az, A' MIT A' MINDEN NYELVEK' IDEÁLJA MEGKÍVÁN, A' MAGYAR NYELV' TERMÉSZETE (örök szokása 's törvénye) VILÁGOSAN NEM TILT, A' RÉGI ÉS ÚJABB CLASSICUSOK ÁLTAL NEVELT IZLÉS MÉG JAVASOL IS, 'S A' SZÜKSÉG MŰLHATATLANUL PARANCSOL. Azon nemekben, a' hol az Író mindenhez szól, az szabad, a' mit minden Olvasó javalhat.”

viszony alapján pedig különbség szabható a philologus és a grammatikus között.²⁷

Az igazi philologus legfőbb ismérve tehát, hogy rendelkezik princípiumokkal (irány- vagy alapelvekkel), ismeri a nyelv múltját, annak szokásait és a nyelv természetét, egészében és részleteiben képes látni mindezt, képes a kivételekből az elvek alapján általános megállapításokat tenni. Ezzel szemben a grammatikus (vagy a rossz, inkonzekvens, kéretlen philologus) nem rendelkezik kimunkált elvekkel, nem ismeri a nyelv múltját, a nyelvi jelenségek problémáira adott válaszai és megoldásai inkonzekvenssek.²⁸ Az általa felállított nyelvtani szabályok megkötik a nyelvet, a flexiós személet erősebb a nyelv természetére, annak Bildsamkeitjára figyelemmel levő szemléletnél. Emiatt a grammatikus nem eléggé nyitott az újításra, az új szavak feltalálásából származó új ideákra, amely új ideák sokkal inkább képesek érzékeltetni a nyelv rejtélyes természetét, azt a valami mást, amit formálisan kifejezni, leírni, katalogizálni, szabályozni aligha lehet. A rossz filológus éppen ezért a „szegény” grammatikus, mint Adelung vagy a „romlott fejű” Verseghy Ferenc és az „aphilologus” Beregszászi Pál,²⁹ a maga szimplán tudósi magatartásával, vagy a *Debreceni Grammatika* szerzői, a maguk kálvinista konzervativizmusával. A grammatikus soha nem értheti meg a maga lényegében a nyelvet,

²⁷ Lásd erről Kazinczy levelét: „Élő nyelvnek változni kell, a’ szerént a’ hogy ismeretei gazdagodnak, érzései nemesednek, a’ hogy a’ nyelv’ természete (melly egészen egyéb mint a’ Szokás) engedi, a’ Literaturával bíró régi és új Nemzetek’ példájai intenek, a’ Szépség’ és a’ Nyelv’ ideálja kívánja, és a’ neki-lelkessedett Szép-író parancsolja; ’s mind addig kell változnia, míg az a’ Tudományoknak ’s Mesterségeknek minden nemeiben elégséges-számú nagy írók által meg nem állapítatik.” Kazinczy Ferenc Helmecky Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16. Vö. *KazLev XIII*, 481.

²⁸ A grammatikus pejoratív fogalom, ennek leváltására szolgál Kölcssey és Szemere szótárában a philologus. A grammatikusok „lenézésének” egyik herderi forrását lásd: „a gyakori (azaz gyakorlati) megértés nem szokása a grammatikusoknak”. Johann Gottfried HERDER, „Értekezés a nyelv eredetéről” [1772], lásd: HERDER 1983, 182.

²⁹ Kölcssey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., vö. *MM4 Levelezés I*, 438.

mivel nem annak lényegére, vagyis a nyelv természetére figyel.³⁰ (A grammatikus leminősítése Kölcsey esetében nem mentes Kazinczy hatásától, illetve Debrecenhez, a „debreceniséghez”, a kálvinistasághoz, összességében a *Debreceni Grammatikához* fűződő viszonyától.)

A jó philologus azonban nem a modern nyelvész szinonimája. *A' szószármaztatásról* (1814) című tanulmányában Daniel Jenisch-től átvéve és K. W. Kolbe Bildsamkeit-fogalmával kiegészítve írja Kölcsey az alábbiakat:

„A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' *képezhetősége* (Bildsamkeit); két fő mesterei vagnak a' nyelvnek, a' philosoph, és poeta. Amaz a' nyelvet művelé flexiók által, 's ez compositiókkal. És így a' szószármaztatás a' nyelvből két részre oszlik, philosophi és poetaira.”³¹

A nyelv philosophus mesterét, akinek eszköze a flexio (hajlítás, ragozás), vagyis külsőleg formálja a nyelvet, kézíratos jegyzeti alapján Kölcsey Révai Miklósban látta, elsősorban annak *Grammatikája* alapján ítélve. Révait olyan komoly és felkészült tudósnek tartotta, aki a nyelvet ugyan grammatikai közelítésben, de adott elvek és történeti belátások mentén vizsgálta. Eszerint Révai tehát ismeri a nyelv múltját, annak szokásait, nem kívánja szoros korlátok közé szorítani azt, s mivel felismeri a szokás, vagyis az *usus* lényegét, egészében és részleteiben képes látni vizsgálatának tárgyát. (Kölcsey jelzi azt is, hogy a későbbiekben a költő Révait is meg kívánja vizsgálni majd.³²) A nyelv másik mestere a compositiókkal szabadon élő, az új szavakkal a régi ideákat megújítani

³⁰ Vö. FEJÉR 1823, 45–86.

³¹ *A' szószármaztatásról* (1814).

³² Lásd: „Előszámlálása azon Principiumoknak melyek a' RÉVAI Grammatikájához megállítatnak” (1815), vö. *Előszámlálása Révai*. A költő Révai vizsgálatának ismereteim szerint nincs kézíratos nyoma, holott igen érdekes összehasonlítás volna, különösen az Ungvárnémetivel és Szemerével való párosításban.

s ezzel újakat létrehozni tudó poéta. A nyelv Jenischnél elkülön-
bötetett mesterei közül Kölcsey ez utóbbit differenciálja igazán.
A nyelv ideális mestere (vagy ha úgy tetszik: a jó philologus) nem
egyszerűen a poéta, hanem az a *költő*, akiben a *poétai szellem*
a megfelelő *philologiai felkészültséggel* párosul. Kölcsey egyik pél-
dája Ungvárnémeti Tóth László, aki „nincsen poétai szellem nél-
kül”, s ahogy írja, talán éppen benne teljesedik ki „azon ohajtásom
hogy a’ görög verselésről a’ görög Írók’ magyarázatára menjen-ál-
tal. Egy poéta fő alkalmatosbb Homért és Pindart magyarázni,
mint az a’ sok száz Philologus, kiknek jegyzéseiket vagy méreggel
vagy nevetéssel kell olvasnunk.”³³ Ungvárnémeti tehát a szó mai
értelmében *klasszika-filológiai* szempontból is felkészült költő, aki
az antik, elsősorban a görög poézis ismeretével, annak szellemének
magyar versekben való alkalmazásával képes az új ideák nyelvi
megjelenítésére. Kölcsey másik példája Szemere Pál, aki „egyike a’
Magyar legjobb philologuszoknak”.³⁴ Az *Iliász* fordítása kapcsán
írja neki Kölcsey: „Minden Íróink közül egyedül Téged óhajtalak
Commentatoromnak, mert annyi poétai szellem annyi philologiai
ismerettel nincsen senkiben köztünk mint benned egyesülve.”³⁵ A
jó philologus tehát a nyelvteremtő erő (poétai szellem) képessége
mellett megfelelő philologiai *kritikai* felkészültséggel, kommentá-
tori kompetenciával is rendelkezik.

Több mint tíz év elteltével, jócskán eltávolodva a neológia konf-
rontatív képviselésétől és Kazinczytól, *Új szók* című 1824-ben írt
recenziójában Kölcsey a nyelvtudós (ekkor már ezt a kifejezést
használta) háromféle típusát különböztette meg:

„Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre
lehet felosztani. Egyik rend az, mely bizonyos roszerű-értett

³³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. április 3. Vö. MM4
Levelezés I, 313.

³⁴ Kölcsey Ferenc Varga Tamáshoz, Cseke, 1815. október 25. Vö. MM4
Levelezés I, 443.

³⁵ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4
Levelezés I, 470.

patriotismusból igyekezett magával és a' nemzettel elhíttetni, hogy nyelvünk elég gazdag a' leggazdagabb külföldiekkel is pályát futni; 's ezen elhíttetés miatt idegen marada minden újtól, ne hogy az új' keresése által szükölködést árúljon el; 's készebb lön a' szóbeli fogyatkozásokat gyámoltalan körülírásokkal palásoltgatni, mint a nyelv nyitva álló kútfejeiből magának kincseket meríteni. Másik az, melly a' nyelvet philologi tudatlanságból nagyon is szegénynek tekinté, 's minden vásári német románkát gomba módra természetett új szavakkal fordítgatott; 's publicumunkat a' szükséges és helyes újaktól is rettegni kényszerítette. A' harmadik rendnek vezérei az egymással ugyan sokat ellenkezett, de mind ketten sok tiszteletet érdemlő Révai és Baróti Szabó voltak. Ezek a' régiség' omladékai felett emeltek fáklýát: mind azért, hogy az omladékok alatt heverő kincsek a' nemzetnek újra vissza-adassanak; mind azért, hogy a' hátra lévő szüköséges építés az omladékokon még nyilván kitetsző formák szerint tétethessék-meg."

A pszeudo-patrióta purizmus, a tudatlan és túlzásba vitt neologizmus mellett Kölcsey ismét nevekkkel jelöli meg a számára példaértékű tudósságot, amelynek jellemzői lényegüket tekintve nem térnek el a korábban megismertektől. Az igazi philologia művelésének két alapvető ismérve számára nem más, mint az irányelveken (principium) alapuló tudományos vizsgálat és a nyelv történetének ismerete, ahogyan azt 1816-ban Döbrentei Gábornak összefoglalta:

„Hagyjuk el a' pórnépet; 's térjünk az igazi Philológiának útjára, mellyre Vizsgálat 's a' Nyelvnek Történetei vezetnek: 's ha nem akarjuk is épen azt tenni a' mit Voss tett, legalább keressük elő a' Régiség' kincseit; 's a' legrégebb kéziratú Bibliában, Illyésben, Zrínyiben 's többekben már régen auctorizálva találjuk azt, a' mit ezek a' vízzel bővölködő Gottschédek Íróinknak újabb míveikben kárhoztatnak. Kicsiny azt, a' kit a' nagyobb sereg' lármája

félelemre hoz: mert vagy nem bír illő bátorsággal, vagy járatlan a maga mesterségében; s principiumokat nem kapott.”³⁶

Kölcsey a philológiát olyan meghatározó *tudománynak* és *kompetenciának* tekintette, amely a irodalom felől lehet kihatással a nyelv egészére, elsősorban a nyelvet, nyelveket és a klasszikus irodalmat ismerő filológus tudósként is *kiváló* írókra róva meghatározó feladatot, nem a mai értelemben vett nyelvészekre. A szétválasztás minősítés is egyben, hiszen a nyelvtani ideál megteremtésének, leírásának grammatikusi törekvése azon túl, hogy figyelmen kívül hagyja a nyelv természetének különös képességeit, eliminálja a szinkrón és diakrón jellegű nyelvi mozgásokat is. A literatúrai nyelv kivonása a grammatika hatálya alól olyan elválasztása nyelvészetnek és irodalomnak, amely ez utóbbi magasabb rendűségét is jelenti az előbbivel szemben. Grammatikának és Philológiának az egymástól való éles, minősítő jellegű elkülönbötetése a irodalom önállósodási folyamatába illeszthető, Kölcsey szemlélete lényegében a Fejér György tanulmányából ismerős „szoros értelemben vett Philologia” (17. §) fogalmával rokonítható. Ugyanakkor abban, hogy az újítások, az új ideák csak a költői nyelv által vihetők át a köztudatba, sok újdonság nincsen. Kazinczy is azt képviselte, hogy a grammaticus csak öre, rabja, míg a szépíró szabad hatalmú törvényszabója a nyelvnek.³⁷ Kölcsey leginkább a megfelelő elméleti alpra helyezéssel kívánta megtámogatni az írói neológia ügyét, elsősorban a kortárs német nyelvtudomány („a német új philologia”)³⁸ alkalmazásával, miközben az író és a grammaticus egyszerű szembeállításán is túllép a philológia és a philológus

³⁶ Lásd: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Cseke, 1816. május 11. Vö. MM4 *Levelezés I*, 499. (Kiemelés: O. Cs.)

³⁷ „Mi köztünk még mindég paradoxon az, hogy a’ Szép-író, ha ugyan az, szabad hatalmú Ura s Törvényszabója a’ Nyelvnek, mint a’ Grammaticus, ha csak Grammaticus, csak örje, rabja; ’s hogy az állítás nem szenved kérdést, azt az Iskolák is tanítják. Ne féljünk hogy a’ Szép-író ezen hatalmával vissza-él [...]”. Kazinczy Ferenc Helmecczy Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16. Vö. KazLev XIII, 481.

³⁸ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., vö. MM4 *Levelezés I*, 439.

újrdefiniálása során. Ennek egyik következményeként jön létre a grammatikust leváltó modern nyelvtudós konstrukciója a nyelv filozófus mestereként. A nyelv másik mestereként pedig nem egyszerűen az író áll, hanem a philológiai képzett író, olyan entitás, amelyet egyszerre jellemez a klasszika-filológiai véna és a nyelv Bildsamkeitjára érzékeny költői lelkület. A magyar nyelv történetének ismerete, az organikus nyelvszemlélet és az építés (compositio) szükségessége egymásba kapcsolódó, egymást feltételező elvárások mind a nyelv filozófus mesterétől (Révai Miklós), mind poétájától (Baróti Szabó Dávid).

Műfajok

Az egyes munkák műfajisága kapcsán a címek és a hozzájuk kapcsolódó műfaji kódok nyújthatnak eligazítást, de ezek megállapítása sem magától értetődő minden esetben. Például néhol értelmezésre szorul a megadott műfaji kód (lajstrom), néhol műfaji keveredés lép fel (kritikai jegyzésekkel ellátott kivonat), ellentmondás mutatkozik a cím (*CritikaiJegyzetek*) és a levelezésbeli megnevezés (értekezés, dissertatio) között, vagy reflektálatlan műfaji intencionáltság válik észlelhetővé (*Felelet a' Mondolatra*: ellenpaszkvillus). Kölcsey filológiai munkáját, különösen az 1814-es évben, egyszerre jellemezte az elméleti felkészülés és tájékozódás, az anyaggyűjtés és a forráskritika, koncepcióalkotás és tanulmányírás, amely tevékenységekhez más és más munkamódszer kapcsolódott, funkcionálisan eltérő műfajú szövegeket eredményezve, amelyek többsége nem nyilvánosságnak szánt műhelymunkának volt tekinthető. Egyaránt keletkeztek így magyar és idegen nyelvű, teljes és részleges könyvkivonatok, kritikai jellegű, azaz reflexiókkal ellátott jegyzetek, egyszerű kijegyzések, illetve értekezések is. Mivel Kölcsey ezt a munkát Szemere Pállal közösen végezte, a műfajiság megítélésakor ajánlatos figyelemmel lenni erre a kontextusra is, hiszen a kéziratok közös használata (amit például a Szemere kezétől származó javítások, áthúzások, sorszámozás is mutat)

a szövegek funkciójára, s ebből következően műfaji státuszára is utal. (A közös szerzőségű munkákról a következő részben szólnunk.) Mindezt szükséges tehát a szövegek műfaji szempontú áttekintése és magyarázata.

Mielőtt röviden jellemeznénk ezeket, szólnunk kell Kölcsey munkamódszeréről és jegyzetelési, kivonatolási gyakorlatáról, mivel ez csaknem az összes említett műfajt érinti. Kölcseyt a debreceni kollégiumban elsajátított egyéni jegyzetelési technikája és a Kállay Ferencel kialakult munkamódszere élete végéig elkísérte. (Mindez a Szemere Pállal való munkakapcsolatban is visszaköszön.) Kölcsey mindenkor alapvető fontosságúnak tartotta a megfelelő szakmunkák, szövegkiadások meglétét, ezek megszerzését. Ezek hiánya gyakran hátráltatta munkájában, különösen a csekei időszakban, amint arról többször panaszkodott. Olvasmányairól jegyzőkönyveibe rendszeresen készített feljegyzéseket, kivonatokat, jegyzetelési gyakorlata és kultúrája kapcsán joggal állapítja meg Szabó G. Zoltán, hogy ezek „nem pusztán tartalmi összefoglalók, sokkal inkább a kijegyzett vagy kivonatolt szövegrészekhez egyéb olvasmányok alapján készült reflexiók gyűjteménye” voltak.³⁹ Kölcsey így ír saját gyakorlatáról: „Kluge Magnetismusát extrahálni [kivonatolni] kezdtem, de a munka hidegsége ellankasztott. Azonban az extrahálás alkalmával iminnen és amonnan sok jegyzéseket írtam össze a’ magnetismus régiségben keresett nyomairól, mellyeket, hogy munkám éppen haszon nélkül ne legyen, egy kis polemizáló íráskává alakítottam.”⁴⁰ Magyarán a kivonatolás (extrahálás) rutinmunkája filológiai kutatómunkát generál, ami a kivonatból kritikai reflexiókkal (bíráló észrevételekkel) ellátott jegyzést (pl. *A’ Nyelv változásairól; JegyzetÚjSzók*), félbe maradt tanulmányt (*ElőszámlálásaRévai*, 1815), mives magyar nyelvű fordítást (*Jegyzések.Jenisch*) vagy, mint az említett esetben, egy, a magnetizmusról szóló értekezést (tractatus) eredményez. Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai közt megfigyelhető az is, hogy az extractus

³⁹ Lásd erről: SZABÓ G. 2011, 27–29.

⁴⁰ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. április 6. Vö. MM4 *Levelezés II*, 51–52.

csupán *széljegyzetek* (margináliák) formájában kap kritikai reflexiót (*KivonatKolbe*), mint ahogyan az is, hogy mindezek az extractus végére kerülnek rövid összefoglalás, *konklúzió* formájában (*LaistromAranka*). E kettő kombinációja is megfigyelhető (*LaistromDebrGramm*). Fontos jellegzetessége ennek a gyakorlatnak az is, hogy Kölcsey rendszerint jegyzőkönyveiből, jegyzeteiből, azok hiányában néha emlékezetből idézve foglalja össze misszilis leveleiben az adott kérdéssel kapcsolatos meglátásait és érveit.⁴¹ Kölcseynek ez a bevett szokása az elveszett kéziratok tartalmi megismerése kapcsán nyer jelentőséget (lásd például: *CriticaiJegyzetek*, 1814; [*Jegyzések Varróból*] 1815). Kölcsey filológiai tárgyú munkáit az alábbi műfajcsoportokba rendezhetjük: 1. értekezés (tractatus, dissertatio); 2. supplementum; 3. recensio (bírálat); 4. pamflet (ellenpaszkvillus, szatíra); 5. jegyzés; 6. kivonat (extractus); 7. lajstrom; 8. szójegyzék; 9. értekezés tervezet.

Kölcseynek egyetlen *értekezéséről* tudunk, amelyet leveleiben egyértelműen „dissertatio”-nak, „értekezésnek” nevez, jegyzeteiben (*KivonatKolbe*) cím szerint is megemlítve: *CriticaiJegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról*. (Magát a 4 és ½ ív terjedelmű corpust nem ismerjük, tartalma egy Kazinczynak írt levél alapján rekapitulálható – minderről később szólunk.) A munka címében jelzett műfaji kód (kritikai jegyzetek) és az említések műfaja (tractatus) nem fedi egymást, értelmezésre szorul. Mint ahogyan az *ElőszámlálásaRévai* estében is, amely vélhetően befejezetlensége miatt átmeneti jelenségként a tanulmány és a jegyzések között áll. Levelezésében Kölcsey ezt jegyzésekként említi, a szöveg vége ugyanakkor az extrahálásra emlékeztet, de feltehetően a Kluge-kivonathoz hasonló helyzet állt itt is elő: a kivonatolás Révai Miklós grammatikai alapelveit összefoglaló, azokat kritikai megjegyzésekkel ellátó tanulmánnyá (tractatus) alakult. A *supplementum* kiegészítő segéd tanulmányt jelent, egy nagyobb tanulmány függelékeként. Három

⁴¹ „Szabónak az Erd[élyi]. Museumban levő philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztóczon; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből irom belőlök ’a következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés I*, 346.

ilyet ismerünk: [*Az idegen Phrasesekkel való élésről*], *A' szókurtitásról*, *A' szószármaztatásról*, amelyek a *Criticai Jegyzetek*hez kapcsolódnak. Recensio alatt értjük a kritikai (bíráló) jellegű munkákat, ilyen az *Új szók* címen megjelent írás. A [*Nyelvmívelés*] egy végül el nem készült recensio vázlat, amelynek érdekessége, hogy bepillantást nyújt a recensio-készítés műhelyébe. A *Felelet 1815* műfaji értelemben vett megjelölése nem problémátlan. A peritextusok műfaji kódjai (ti. felelet egy paszkvillusra) a szöveget a korban ismert paszkvillus-ellenpaszkvillus műfaji keretében értelmezteti. A Kölcsey által írt [*Praefatio*] reflektál is a személyesítő paszkvillus és az elmés szatíra közötti különbségtétel nehézségére, olvasói (értelmezői) döntésként állítva be a műfaji megítélést. A magándiskurzusokban Kölcsey szinte kizárólag „Antimondolat”-ként, Szemere Pál pedig „Bohógyink”-ként említi a szöveget. Míg a *Felelet 1815* egésze inkább *parodisztikus*, vagyis ismert szerzők műveit felhasználó és azokat gunyorosan imitáló jellegű, a népi szatírával ellentétben a szellemes, emelkedett, *urbanisztikus* beszédmódot képviseli (ezért sem tekinthető pusztán centónak), addig a [*Praefatio*]t a szöveg egészére kiterjedő, alakzat értelemben vett *írónia* jellemzi. A *pamflet* kifejezést a *Felelet 1815* általánosabb műfaji megjelölésére használjuk.⁴² A *jegyzések* alatt azt értjük, amikor egy adott műből csupán néhány mozzanatot, problémát (szakaszokat, mondatokat) ír ki szó szerinti idézet formájában, amelyekhez időnként (kritikai vagy egyéb) reflexiókat (megjegyzéseket) fűz kommentár gyanánt, széljegyzetben vagy a szöveg végén. (*JegyzésekOrtUng*; *A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés*; *JegyzésekGarve*; *JegyzésekKolbe*; *JegyzésekKis*; *JegyzésekTübingi*; *JegyzésekPandeckták*; *JegyzésekHazKülfTud*; *JegyzésekSzemere*, és vélhetően ilyen lehetett a [*Jegyzések Varróból*] is, amely a latin neologizmusokra és idegenségekre hozott példákat.) *Kivonat* (extractus) alatt egy adott mű tartalmi összefoglalását értjük, amelyekhez gyakran

⁴² *Pamflet* (ang.–ném.): gúnyirat; gunyoros, személyeskedő politikai vitairat, amely szándékosan eltúlozza a szóban forgó eseményt; műfaját tekintve lehet röpirat, vitairat, vádirat, védőirat, szózat, kiáltvány. Lásd BAKOS Ferenc. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. (Budapest: Akadémiai Kiadó), 2006.

könyvészeti vagy egyéb kritikai margináliák fűződnek kommentárként. A kivonatok, az adott munka fontosságával összefüggésben, lehetnek teljesek vagy részlegesek (csak egyes részekre, fejezetekre koncentrálok), egész mondatok, szakaszok szó szerinti idézésével, vagy tartalmi összefoglalásával. Kölcsey 1814-ben keletkezett két legfontosabb kivonata egyben két szélsőséget is mutat. Az egyik a *Jegyzések Jenisch* a másik a *Kivonat Kolbe*. A *Jenisch' pályairata* címen megjelent írás mai fogalmaink szerint is valójában „összefoglaló fordítás”, „kivonat”, semmint önálló tanulmány. Mint olyan, csak annyiban eredeti, hogy Kölcsey szelekciós értelmezői és fordítói kompetenciáit mutatja a német terminológiát illetően. A kéziratokban ugyanakkor jegyzésekként utal rá, és nem kivonatként. Az első gyűjteményes kiadás (MM1) talán ezt az érdekes státuszt jelölte meg a semleges, tárgymegjelölő címadással. A *Kivonat Kolbe* pedig látszólag klasszikus kivonat, de a számos reflexió miatt kicsit több annál, mégsem jegyzés. Kölcsey a könyvkivonatainak rendszerint nem adott címet, azok a kivonatolt munka pontos könyvészeti leírásával, keltezéssel és dátumozással kezdődnek (amelyek a kivonatosítási munka kezdő paramétereit jelentik): ezek alapján a *Kivonat Kolbe* státusza egyértelmű, mint ahogyan az MM1-ben közreadott *Jegyzések Jenisché* is, amely szintén így kezdődik. A *lajstrom* elnevezésében a „lajstrom”, azaz a sorba vétel, a valamire fókuszáló lista a jegyzésekhez teszi hasonlóná eme munkákat (*Laistrom DebrGramm*, *Laistrom Aranka*), de a címben is kinyilvánítottan dominál a kritikai reflexió szándéka, amely így célirányos kivonatosítást is jelent, tehát a „lajstrom” mégsem csupán a „jegyzések” szinonimája, hanem egy előkészületi munka jól körülhatárolható műfaja. *Szójegyzet* vagy szólista alatt értjük a valamely könyvből vagy könyvekből gyűjtött szavak reflexiók nélküli listáját. Egy ilyen ismerünk (*Műszavak*), de többről is tudomásunk van ([*Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből*], 1814; *Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából*, 1832). *Értekezés tervezetből* egy áll rendelkezésre, a *Philologiai Töredékek* című, amely Szemere és Kölcsey közösen megírandó grammatikájának „tartalomjegyzéke” az egyes részek kidolgozójának megjelölésével.

Kölcsey munkáinak közreadása során is megfigyelhető az egyes szövegek műfaji státuszának alakulása. A *JegyzésekOrtUngot* Kállay Ferenc közölte elsőként könyvének lábjegyzetében (KÁLLAY 1839), Kerecsényi Kölcsey-kiadása (KÖM1, Kállay szövegközlése alapján) ugyanezt már önálló műként szerepeltette. Nagyjából ugyanez a szöveg aztán Kölcsey levelezését kiadó kötetekben is megjelent mint levélszöveg. Mit kezdünk tehát a kiadási hagyomány értelmezői gesztusával, amely a Jenisch-kivonatot (vagy az ehhez hasonló *Engel esztétikai töredékeit*) mindennek ellenére sajátosan önálló szöveggént tartja számon és adja ki mindmáig, fenntartva a dilemmát, hogy az adott munka pusztán „előkészületnek” (jegyzetnek, háttér tanulmánynak stb.) számít-e vagy önálló szellemi teljesítménynek?

Szerzőség

Kölcsey Ferencet Szemere Pálhoz, a köztük lévő életre szóló bizalmas barátságon túl, élete végéig komoly munkakapcsolat fűzte. Szemere Pál többféle funkciót is betöltött Kölcsey életében, sokszor egyszerre és egyidőben volt kutató-, munka-, tanuló- és szerzőtársa, később szerkesztőtársa, majd Kölcsey szövegeinek kiadója, verseinek, végül írói hagyatékának szerkesztője, sajtó alá rendezője egy személyben, aki Kölcsey jegyzeteit sajátjaként használta, és gyakran szabadon bánt a Kölcsey-kéziratokkal.⁴³ Tehát nem túlzó az 1833-as önéletrajzi levél ama kijelentése, miszerint Kölcsey nyelvtudományi értelemben vett filologizálása, a nyelvtudományban való elmélyedése Szemere Pál hatására, ösztönzésére indult, és mint 1815. július 5-i levelében Kazinczynak elismeri: neológiai szempontjai is eredetileg Szemerétől származtak („először nála talált”⁴⁴ – erről lásd még a következő fejezetet). Mit is jelent a közös munka jelentette szerzőség? Mennyiben tekintünk önálló

⁴³ Lásd: MM4 *Erkölcsei*, 113, 122–123.

⁴⁴ Vö. MM4 *Levelezés I*, 395.

szellemi alkotásnak egy-egy szöveget? Ez nemcsak a deklaráltan közös szerzőségű szöveget érinti (*Felelet*), hanem a többes számban említett munkákat is (*IdegenPhrasések*), amelyek azonban Kölcsey kézírásában maradtak ránk; vagy mint a *Philologiai Töredékek*, amely magán viseli Szemere javításait, és közvetetten (a levelezésből) igazolhatóan közös szellemi teljesítménynek minősül. Nem beszélve a közös alap kutatásokról, amely során jegyzeteiket megosztják egymással (lásd: [*Szemere Pál jegyzetei*]).

Szemere Pál filológiai elveinek Kölcseyre gyakorolt hatását azonban nem egyszerű felmérni, mivel pályaműve, önálló nyelvészeti, nyelvtudományi munkálkodása lényegében még feltáratlan. Ami bizonyos, hogy Szemere filológia elkötelezettsége korábbra nyúlik vissza, előbb kezd ez irányú vizsgálódásait, mint Kölcsey, illetve a későbbiekben sem hagy fel mindezzel. Ráadásul e tárgyban készült számos munkája mindmáig kiadatlan. Szvorényi József több mint száz évvel ezelőtti, mindmáig egyetlen életmű-válogatása (SzemereP 1890) eltörlődni látszik Szemere ismert, még kiadatlan kéziratok jegyzeteihez képest.⁴⁵ Szerzői monográfia nem készült sem Szemerét, sem szerkesztői tevékenységét (ÉLit, Muz) illetően.⁴⁶ E tekintetben a magyar irodalomtörténet-írás még komoly adóssággal küzd, nekünk pedig nem lehet feladatunk pótolni eme hiányosságokat. Ezért mindössze a Kölcseyvel való közös szerzőség és munkakapcsolat néhány jellemző vonását szeretnénk bemutatni.

Kölcsey utólagos értékelése alapján minden, ami filológia tárgyában 1814 nyarán, Pécelen készült, az *közös szellemi tulajdon*. Emé kijelentés a *Felelet* mellett minden más kapcsán is szerzőtársként tünteti fel Szemerét. Kétségtől problémát jelent a *szerzőségi*

⁴⁵ Kézirateit lásd pl. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R592-es jelzet alatt: *Szemere Pál fordításainak, jegyzeteinek és dolgozatainak gyűjteménye* (776 ff.).

⁴⁶ Az *Élet és Literaturáról* és a *Muzáronról* lásd: ZÁKÁNY TÓTH Péter, „Elkülönülő irodalmunk kezdetei. 1826.: Megjelenik az *Élet és Literatura*”, in *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 3 köt. (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 2:153–168.

határok kijelölése (különösen a *Felelet 1815* esetében – de erről, és ennek megoldhatóságáról majd ott szólunk), mint ahogyan az „egymás kezére dolgozás” során a gyűjtő-fordító, tanulmány-előkészítő folyamatokban létrejövő szövegek *tulajdonosi* határai is meglehetősen ingatagok.⁴⁷ Szemere Pál kezeli, használja, kommentálja és birtokolja Kölcsey jegyzeteit, aminek nyomai fellelhetők a kéziratokon is. Mindez persze kölcsönös volt, mi több, nem csak kettejük között „forogtak” a jegyzetek (erről lásd majd Helmeczi „prédálását”). A közös munka jelentette szerzőség kapcsán Szemere Pál szerepét kell vizsgálnunk akkor is, amikor választ keresünk ama kérdésekre, hogy miért egy német mű kivonata (*Jenisch' pályairata* címmel) s annak supplementumai (*A' szókurtitásról, A' szószármaztatásról*) képezik kizárólag az első életműkiadásban Kölcsey nyelvészeti munkáinak reprezentatív korpuszát. Az MMI egyik szerkesztőjeként, Kölcsey egykori munka- és szerzőtársaként Szemere miért nem adta ki az *Az Idegen Phrasésekkel való élésről*, a supplementumok harmadik darabját, a *Révai Grammatikájáról* szóló, talán befejezetlen, de lényegét tekintve így is megálló kritikai összefoglalót? Hogy a könyvkivonatok közlésétől eltekintett, talán érthető, de az sokkal kevésbé, hogy miért nem adta ki a már említett *Criticai Jegyzetek*-et, amelynek (azóta egyébként elveszett vagy lappangó) kézírata ekkor még rendelkezésére állt, és amely írást Kölcsey 1833-ban külön meg is említett, mint komoly philológiai értekezést a *Felelet 1815* bohósága mellett? (Erről lásd még: *Kölcsey filológia tárgyú kéziratai*.) Nincs erre hiteles válaszunk. Ahogyan azt Szemere Pálnak a Kölcsey autográfokon látható beavatkozásai mutatják, a Kölcsey-féle szellemi hagyaték gondozójaként, kiadójaként, a filológia korpusz tekintetében pedig a társszerzői jog okán külön felhatalmazást is érezhetett arra, mit jelentet meg, és mit nem.

Ismereteink szerint együtt és külön-külön is dolgoztak ebben az időszakban, 1814-ben Pécelen és Lasztócon. Az együtt „dolgozás”, a közös munka összetett jelenséggé érthető, amelybe a közös

⁴⁷ Vö. még: KFKiadatl., 5.

gondolkodás, tervezés, a közös *olvasás* és *szövegek* (jegyzetek) közös *alkotása* tartozik. Mindez alapvetően a feladatmegosztáson alapuló munkakapcsolat jellegéből fakad, amelyet leginkább Kölcseynek a debreceni kollégiumban elsajátított és alkalmazott tanulópárosi modelljéhez hasonlíthatunk. Az együtt alkotás diszkurzív nyomai fellelhetőek a levelezésben, az ott használt többes szám használatában: *olvasunk*, *írunk*. Használják, birtokolják egymás könyveit, jegyzeteit, ennek nyomai ott vannak a kéziratos jegyzetekben, fogalmazványokban az egymás jegyzeteibe való beleírás-ként, és utalnak rá levelezésükben.

A munkamegosztás pontos mikéntje nem ismert, de ekkori és későbbi munkakapcsolatukban vélhetően az idősebb Szemere Pál volt a domináns személyiség. Lényegében Szemere vezette a közös kutatást, ekkor és a későbbiekben is instrualta (és néha inspirálta) Kölcseyt az elolvasandó és kivonatolandó könyvek tekintetében. Tervekkel állt elő, a *Felelet* is az ő ötlete volt, és ezért vállalta is a felelősséget. Nyomatott nyilvánosságot nem kapott szerzőpárosi nyilatkozatukban (az ABC-elvvel ellentétben) az ő neve állt elől a *Felelet 1815* szerzőinek felsorolásában.

A *társszerzőségben* megjelentetni kívánt *Felelet 1815* szövegei közül néhányat hozzá tudunk rendelni valamelyikőjükhez. A közös koncepcióalkotás és morális felelősségvállalás mellett a kompilatív típusú szövegek esetében vélelmezhető ugyanakkor az együtt alkotás is (*közös szerzőség*), ami az anyaggyűjtést, szövegrészek válogatását, kiválasztását, egybeillesztését és átdolgozását feltételezi. A *Mondolattal* való időtöltés alatt ezért nemcsak a válaszszövegek megírására kell gondolnunk, hanem a *Mondolat* olvasására, szétírására, illetve a „túlzó” neológia és az „ortológia” szövegeivel való foglalatosságra is. Magyar grammatikájuk tervéről a *Philologiai Töredékek* címet viselő kézirat tanúskodik. A „négykezes” munka, amint az a kéziratból látszik, Kölcsey tisztázatában, Szemere módosításaival marad fent. Mindez az autorizáció kapcsán tanulságos és megoldhatatlan feladatot állít a kutatók elé, ha kizárólag egyetlen szerzőhöz kívánnák rendelni a szöveget. Hasonló a helyzet az *Idegen Phrasésekkel* is: közös tanulmányként

hivatkoznak rá, de Kölcsey kézírásban maradt fenn, és Szemere jegyzeteiből vannak benne átvételek. Vélhetően együtt kialakított koncepció, és az anyaggyűjtést, jegyzetelést, rendezés-szerkesztést követően egyikük, ismereteink alapján rendszerint Kölcsey (akinek kézírása, ha nem sietett, szebb volt) letisztázta azt. Ennek egyik tanulsága, hogy azon szövegek esetében, ahol felmerül a közös szerzőség, és nincs más adat, ott önmagában az autográf kézirat sem bír egyértelmű bizonyító erővel. (Ilyen a [*Gyárfás a Mondolatoshoz*], amely Kölcsey kézírásában maradt fenn, de korántsem bizonyos, hogy kizárólag ő a szerzője. Ennek ellenpéldája a [*Debreceni levél*]: egy autográf sora ismert Kölcseytől, és leveleiben sajátjaként ismeri el.)

Az 1833-as önéletrajzi levélben említett komoly (philologiai) értekezés a kéziratok tanúsága alapján nem társszerzőségű, hanem kizárólag Kölcsey Ferenc munkája volt. A visszaemlékezésben a többes szám („értekezést írtunk”) használata nem cáfolja ezt a kijelentést, mivel az értekezés inspirálója, ösztönzője, irányelveinek (principium) adója és a forrásgyűjtésben társa valóban Szemere Pál volt. Kölcsey kijelentése a közös műhelymunkára és annak közösen értett szellemi produktumaira vonatkozik. Az „előbb” időhatározó csak részben erősíthető meg: a rendelkezésre álló kéziratok inkább az egyidejűséget, párhuzamosságot támasztják alá a *Felelet 1815* és a komoly, kritikai philologiai munkák készülése során (vö. *Az 1814-es év philologiai munkái*). Megállapítható az is, Kölcsey vonatkozásában egyértelműen, hogy az együtt dolgozás mellett ugyanakkor külön-külön is dolgoztak (jegyzeteltek, kivonatoltak, írtak) 1814 nyarán és őszén.

Kölcsey filológiai tevékenységének periódusai

1. A péceli időszak előtt (Debrecen, 1808–1809)

Az ifjú Kölcsey a debreceni kollégium diákjaként 1808. május 19. és 1809. december 8. között levelezett Kazinczy Ferencsel. Elsősorban költőként kívánta magára vonni a választott mester érdeklődését, de tudósként is imponálni akart. Kazinczy személye és számos ekkori tanácsa (a görög nyelv tanulásának fontosságáról, a jegyzetelésről, egy kritikai lap szükségességéről vagy éppen egy Szemere Pál nevű fiatalember barátságának előnyeiről) az elkövetkező csaknem egy évtizedben jelentős mértékben határozta meg Kölcsey tájékozódását, aki 1810-ben, tanulmányai befejeztével elhagyta Debrecent, és Pestre utazott, joggyakorlatra. A még Debrecenben keletkezett munkái a philológiai literatura és a philológiai kritika körébe tartoznak: a *Jegyzések az Ortographia Ungaricához* és *A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés* csak tárgyukat tekintve tekinthetők nyelvtudományi érdekeltségűeknek.

Kazinczy 1808 kora őszen megjelenő *Magyar régiségek és ritkaságok* (MRR) című könyve kapcsán könyvének debreceni fogadtatásáról szóló tudósításokra kérte Kölcseyt,⁴⁸ aki ennek eleget téve,⁴⁹ maga is filológiai, azaz könyvészeti, grammatikai megjegyzéseket fűzött az MRR szövegeihez, illetve egy újonnan Debrecenben megjelent grammatikához,⁵⁰ 1809. augusztus 23-án kelt

⁴⁸ Lásd Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, [Széphalom, 1808. augusztus 19.] és [Széphalom, 1808. szeptember 8.] Vö. MM4 *Levelezés I*, 22 és 26. Kölcsey 1808. november 12-én kelt levelében számol be legelőször a könyv debreceni fogadtatásáról. A levélből kiderül az is, hogy Kölcsey ekkor már ismerte Kazinczy kötetét, hiszen annak prefatiója kapcsán szolgál majd adalékkal Sylvester Jánosról (uo., 27–29). Később Kazinczy megküldi Kölcseynek több kötet társaságában a *Magyar régiségek és ritkaságok* I. kötetét 1809. július 6-án (uo., 65).

⁴⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, [Debrecen, 1808. november 12.] Vö. MM4 *Levelezés I*, 26–27.

⁵⁰ Lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. november 12.; december 7., illetve 1809. március 29. Vö. MM4 *Levelezés I*, 27–28, 32–33, illetve 43–44.

levelében pedig az *Orthographia Ungarica* megoldatlan szerzősége kapcsán hozott fel érveket.⁵¹ Kiemelendő, hogy levelének elején Kölcsey megemlíti, hogy *jegyzőkönyvéből* írja levelébe, foglalja össze, rövidítve a tárgyra vonatkozó megjegyzéseit és meglátásait. A levél szövege (és majd ennek első közlése⁵²), illetve a *Jegyzések az Orthographia Ungaricáról* címen ismert kézirat, eme jelzett megszorítással, megegyezik egymással.⁵³ Mindez Kölcsey már ekkor kialakult diszkurzív gyakorlatát mutatja, amelynek során előbb jegyzőkönyveiben rögzítette olvasmányaiak tartalmát, reflexióit, majd ezt követően használta fel azokat, akár egy misszilis levélben foglalva össze mindezt. Ennek eredményeképpen a jegyzőkönyvek és a levélszövegek nagyfokú, csaknem szó szerinti, szövegszerű, szerkezeti és retorikai hasonlóságot mutatnak egymással, lényegüket tekintve csaknem azonosak. Ennek a későbbiekben sem változó gyakorlatnak a jelentőségét az adja számunkra, hogy lehetővé teszi elveszett kéziratok (*Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbitásáról*, [*Jegyzések Varróból*]) tartalmi rekonstruálását.

1809. december 8-án kelt levelében az articulusok (névelők) használatával kapcsolatos problémáit hozza szóba Kazinczynak: „Nekem a' minap Debreczenben azt lobbantották szememre, hogy az Articulust sokhelytt igazságtalanul hagyom-el.”⁵⁴ A költészetét érintő kritika kapcsán Kölcsey tudós klasszika-filológusként reagál, de antik példákat soroló levelében nem említi meg, mint néhány hónappal korábban, hogy valójában most is jegyzőkönyvéből idéz. Kölcsey jegyzőkönyvében (V. jegyzőkönyv⁵⁵) található

⁵¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. augusztus 23. Vö. MM4 *Levelezés I*, 68–71.

⁵² Vö. KÁLLAY 1939, 23–31.

⁵³ A *JegyzésekOrtUng* keltezése, a levélhez hasonlóan, Debrecen, 1809. augusztus 23. Mindez azt feltételezi, hogy a jegyzetek valamivel korábban készültek, mint a levél, de a kéziratra csak a levél írásának napján került dátum.

⁵⁴ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. december 8. Vö. MM4 *Levelezés I*, 75.

⁵⁵ KFkiadatl, 196–197. Itt érdemes megjegyezni, hogy Szauder a KFkiadatlan az V. jegyzőkönyv kéziratának keletkezését 1809 és 1810 fordulójára teszi (október és április). Vö. *uo.*, 401–402. Azaz az időben korábban keletkezett

A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés címet viselő jegyzet ugyanis problémafelvetésében és argumentációs példaanyagában egyaránt az idézett levéllel mutat hasonlóságot. (Ezt a Kölcsey szöveget kiadásunk újra közreadja, szövege a KFkiadatl-ban már kritikai igénnyel megjelent.⁵⁶) Ez a jegyzése 1809. november 22-re van keltezve, tehát nem sokkal a Kazinczynak írt levél *előtt* készítette Kölcsey. (A jegyzőkönyvi jegyzet elkészítéséhez egyébként a Kazinczy által kiadott *Orthographia Ungarica* prefatiója volt a kiinduló pontja.) Az articulusok kérdésére Kölcsey még többször visszatért,⁵⁷ de a szó szoros értelmében vett grammatikai tárgy önmagában nem érdekelte: az articulusok elhagyása sokkal inkább a költő problémája volt a jól hangzás (euphonia) érdekében, mint a nyelvtudósé. Mindezt alapvetően unalmas apróságoknak tekintette, némi iróniával jegyezve meg, hogy az ezekkel való törődés talán mégis megengedhető, ha már *Grammaticáról* van szó.⁵⁸

Figyelmet érdemlő ama (1808. december 7-én kelt) levele is, amely releváns filológiai megjegyzései mellett a magyar grammatikát érintő könyvészeti tájékozottságáról tanúskodik.⁵⁹ A néhány év múlva a magyar grammatikák hiányáról szóló keserű megjegyzése éppen erre a tájékozódásra alapozódóan szólhat majd hitelesen. Itt kell megemlítenünk egy Lappföldről szóló könyvkivonatot (*Jegyzések a' Laponokról Regnard' útazása után*. Debrecen, 1810. január 1.), amelynek érdekessége, hogy Kölcsey nem a magyar nyelv rokonságának kérdése kapcsán jegyzeteli. 1809. március

JegyzésekOrtUng vagy éppen a *Rege*, ellentétben az *Articulusokkal*, ebben a csomóban valami miatt nem kaptak helyet. (Ellenben Kállay éppen ezt tartja majd érdemlegesnek kiemelni.)

⁵⁶ Vö. KFkiadatl, 196–197.

⁵⁷ Lásd: MM4 *Levelezés I*, 294, 328, illetve 525. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. február 18.; Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. május 28–31, illetve Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. november 17.

⁵⁸ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. március 29. és Debrecen, 1809. december 8. Vö. MM4 *Levelezés I*, 44, 77.

⁵⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. december 7. Vö. MM4 *Levelezés I*. 32–35. Lásd még a *Magyar Grammatikáról* való tudósítását is Kazinczynak: 1809. március 27, uo., 43–44.

27-én kelt levelében olvasható a *Rege* szó kapcsán,⁶⁰ hogy mind-
ezt ezen év elején jegyezte fel jegyzőkönyvébe, s most megosztja
Kazinczyval meglátásait. Jegyzőkönyvének erről a feljegyzéséről
nincs tudomásunk, kézirat nem áll rendelkezésre.

Összességében a fiatal Kölcsey imponáló, igen széles és meg-
alapozott tudományos, filológiai tájékozottságra mutató megjegy-
zésekkel járult hozzá Kazinczy egy munkájához (Sylvester János),
amivel közvetve a Kazinczy és Szombathy János között folyó tudom-
ányos diskurzusba is bekapcsolódott, lényegében a philologia
legrégebbi hagyományát követve.⁶¹ Jegyzetelési gyakorlata mellett
figyelemre méltó körütekintő tudósi habitusa is, amelyre a legap-
róbb kérdés kapcsán is a legalaposabb filológiai tájékozódás volt
már ekkor is jellemző. Kazinczy nem véletlenül nevezte őt később
a kiváló grammatikusnak tartott Szemere Pál mellett professzori
képzetségű fiatalembernek: „Kölcsey ein junger Mann mit der
Bildung eines Professors”.⁶² Eme időszakot egy Kölcseyre oly igen
jellemző önkritikus megjegyzés minősíti 1812-ből: „meg nem fog-
hatom, hogyan következethetém én azokból azt, a’ mi most újra
látott levelemben belőlök következik, ’s pirúlnék, ha azon gondolat
nem emelne, hogy a’kkor gyermek valék ’s már két évtől fogva
tudom, milly félre vezethetnek bennünket az Umbraticus [szoba-
tudós] Doctorok, ’s a’ rosszúl vezérlett philomathia [tudásvágy]. *Et
ideo ego adolescentulus existimo in scholis stultissimos fieri.* Mint
szóll Petronius.”⁶³

⁶⁰ Vö. MM4 *Levelezés I*, 44.

⁶¹ „Philologia a’ régieknél eredetiekép némelly, főképp tudományos tárgyról
folyó beszélgetés’ szeretetét tevő (Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21.)”, vö. BITNIZ 1837,
1.

⁶² Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1814. március 4.
Vö. KazLev X, 284.

⁶³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1812. január 14. Vö. MM4
Levelezés I, 136. Az idézet Horváth István Károly fordításában: „Ezért mondhatom
meggyőződéssel, hogy az ifjancok az iskolában mérhetetlenül ostobákká válnak.”
Uo., 719.

2. A péceli időszak (1814–1816)

„Philologusi buzgóságba jöttem, Édes Palim”⁶⁴

A Pest közeli Pécel Szemere Pál otthona volt: Kölcsey 1814 nyarán itt foglalkozott legintenzívebben a filológiával, és a következő két, már Csekén eltöltött év is az itt és ekkor megkezdett munka folytatásának tekinthető. Az 1816-ig tartó alkotói periódust ezért jelöljük meg ezzel a névvel.

Előzmény (1810–1813)

Kölcsey 1810-ben Pesten⁶⁵ ismerkedett meg Kazinczy triászával, köztük Szemere Pállal: „Tizenhetedik évemben hívtott engem Kazinczy, ki nékem rokonom, barátjának; a’ tizenkilenczet töltém, midőn előszer Pestre menék, ’s Horvátnak és Vitkovicsnak és a’ mi kedves Palinknak karjaikban éltem legszebb órájít az életnek.”⁶⁶ A kedves fogadtatás ellenére Kölcsey nem csatlakozott a triászhoz,⁶⁷ hanem 1810 végén váratlanul hazautazott, és az 1811–1813 közötti időszakot Szödemeteren és Debrecenben töltötte. Ezekről az éveiről kevés információval rendelkezünk,⁶⁸ egy Kazinczynak írott későbbi levele alapján azonban nagyjából fogalmat alkothatunk szellemi elszigeteltségéről és magányáról: „Miért nincsen Debreczen csak olyan is mint Pest? Vagy miért nincsen Debreczenben csak öt vagy hat szeretetre méltó, liberalis tudósnak lakhelye? [...] Debreczenben élni, O, azt ne adja az ég!”⁶⁹ Még világosabban fogal-

⁶⁴ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 301.

⁶⁵ SZABÓ G. 2011, 33–38.

⁶⁶ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, 1813, Álmosd, szeptember 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 220.

⁶⁷ Vitkovics Mihály méltatlankodott is emiatt, vö. SZABÓ G. 2011, 34–35.

⁶⁸ Uo., 33–38.

⁶⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. április 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 313.

mazott önmagáról, szellemi magányosságáról Döbrentei Gábornak ekkoriban, amikor felidézte az 1810-es évet: „De, nem előre feltett célból vegyültem [akkor] Literátoraink közé. Szükségem volt barátira; ’s kiket gyermekkoromtól fogva úgy neveztem, az egy Kállayt kivéven, megholtanak. Ezen megmaradottól el kelle válnom; ’s minthogy másként nem élhettem az életet, újakat kerestem. ’S íme ifjúságunknak romlott sergében nem találhattam fel őket egyebütt, hanem Literátorink közt. ’S ez legyen Literátori pályámnak egész históriája.”⁷⁰ Bármennyire is meglepően hangzik, Kölcsey Ferenc a magány elől menekülve választotta a pesti literátorok társaságát, egyedül az ő romlatlan köreiből lelve barátokra. Szempontunkból mindez azért figyelemre méltó, mert amikor 1813-ban, csaknem három év hallgatás után, újra felvette a kapcsolatot Szemere Pállal és Döbrentei Gáborral,⁷¹ elsősorban a szellemi közösség akarása motiválta. Legfontosabb szerepeként pedig azért jelölte meg a filológusi szerepkört, legfontosabb feladatként pedig a filológia művelését, mert barátai – és legfőképpen Szemere Pál – éppen a magyar nyelv megújításával voltak ekkor elfoglalva. „Én azok közül való vagyok – írta 1814 januárjában Döbrentei Gábornak –, kiknek reményök, nyelvünk’ virágzására nézve nem nagy [...] Literatúránk’ studiuma privat-studium marad mind végig [...] Miért áldozzuk fel időnket, életünket [...]?”⁷² A barátok és a szellemi társaság vágya azonban erősebb volt a magyar irodalom jövőjére és művelésére vonatkozó szkepszisénél is. Nem sokkal később már bizonyos, hogy Kölcseyt éppen emiatt kezdte foglalkoztatni a philológia és a magyar nyelv megújításának problémája:

„A’ mi új szavainkat nehezen tanulják-meg a’ mi embereink, kivált a’ Calvinisták. Én azt hiszem, meg kellene nékiek köszönni, ha valaki olly szavakkal ismerteti-meg őket, melyekből egyszer’s

⁷⁰ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1813. szeptember 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 221.

⁷¹ SZABÓ G. 2011, 43–44.

⁷² Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. január 21. Vö. MM4 *Levelezés I*, 297–298.

mind új Ídeákat is vehetnek. Micsoda szegénységben van a' verselőinknek nagyobb serege. Virgilről 's Ovidrol maradt Ideák, mind azok, mellyeket mutathatnak, 's mi kevesek azok 's mi elnyűttek már! Én nekem csak az nem férhet fejembe, hogy az Újítások ellen, olyanok is lármáznak kik Góthét, Schillert, Vossot stbb. ismerik. Vagy makacsoknak kell lenniük, vagy azon hibában vagynak, melly alól Rabener a' szép nemet, a' Belesprit-ket; 's mély Philosophusokat akarja kimenteni – hogy t. i. – nem gondolkoznak.

Philologusi buzgóságba jöttem, Édes Palim, de még elég jókor van más arcot venni magamnak, ne hogy, mint Túdós váljak-el tőled, 's Te ezen levél' olvasása után Lyányod' karjaiba fuss pihenni.⁷³

Kölcsey valóban filológiai buzgóságba jött 1814-ben, aminek a végpontját a Kazinczyval való szakítás jelzi (1817, az ún. „lasztóci-levelek”, lásd még később). A korábbi inaktív, rezignált, szkeptikus állapotból néhány évre igen aktív, mi több, tőle szokatlanul harcias pozícióba lendült át: „Az érzékenység, a' speculatio, 's a' történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket. Csinálni kellene, csinálni ifjú barátocskám!” – írta Szemere Györgynek.⁷⁴ Majd Kazinczy *Nyelvrontók* című epigrammája kapcsán: „Vágnunk kell, ostoroznunk kell 's Publikumunkat ezen nyomasztó Indolentiából felráznunk. Hogy elleneket támasztunk magunknak? Jó, de ügyünk mivel igazságon fundálódik, el nem veszhet soha [...]”⁷⁵ Kölcsey a magyar nyelv kérdését olyan közügyként fogta fel, amely egyszerre tette lehetővé számára a nyelvvel szükségszerűen összefonódó literatúrával, így saját írói szerepével és poézisével való elvszerű foglalatосkodást, és egy adott csoport tagjaként a neológia ügyéért folytatott értelmes cselekvés lehetőségét is.

⁷³ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 301.

⁷⁴ Kölcsey Ferenc Szemere Györgyhöz, Surány, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I*, 417.

⁷⁵ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 463.

Legnagyobb ösztönzője Szemere Pál volt, akivel 1814-től szellemi közösségben és szövetségben dolgozott. A közös filológiai munkában a két költő nyelvi elégedetlensége csakúgy közrejátszott („osztán ha van ideánk légyen szavunk is”), mint rendszertelen baráti együttlétük formalizálásának vágya („mint gyúladnánk egymás tüzetől újabb tűzre...[...], így elszakasztva, elválasztva mint most vagyunk sok szép óráink elvesznek tőlünk”),⁷⁶ és nem utolsó sorban közös mesterük, Kazinczy Ferenc személyének és a neológia ügyének tanítványi védelme, amely a *Mondolat* megjelenésével konkrét válaszlépéseket indukált.⁷⁷ Kölcseyt, ahogyan azt 1833-as önéletrajzi levelében megírta, valóban Szemere Pál vonta be a philologizálásba, és ő vonta be a magyar nyelv megújításáról folyó, ugyan már évtizedek óta tartó, de ekkor újra élesedő diskurzusba is. Kazinczy védelme során szerzőpárosi fellépésük egyszerre volt gyakorlatias és elméleti jellegű. Az előbbi a *Felelet a' Mondolatra* címen ismertté vált ellenpaszkvillus megalkotását jelentette, az utóbbi pedig a neológia tudományosan megalapozott történeti és elméleti vizsgálatát. Mindez tehát 1814 nyarán, Pécelen vette kezdetét, a „komoly” és a „bohó” filologizálás időszakaként.

2.1. Az 1814-es év

Az 1814-es év filológiai tevékenysége a Kölcsey-levelezés és az ekkor keletkezett kéziratok alapján három jól elkülöníthető periódusra bontható, amelyeket a tartózkodás helyével jelölünk: 1. *Pécel* (1814. június 21–25. k. – szeptember 30. k.). 2. *Széphalom* (október 1. k. – október 19–21. k.) 3. *Lasztóc* (október 22-től november 7-ig). Az ekkori „komoly” és a „bohó” filologizálás eredményeképpen létrejött szövegeket a fejezet végén összesítő táblázatban is megmutatjuk, lásd: *Az 1814-es év munkái*.

⁷⁶ Idézetek: Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel–Pest, 1814. február 6., 12. Vö. MM1 *Levelezés I*, 287–289.

⁷⁷ Vö. SZABÓ G. 2011, 51.

Pécel

Kölcsey 1814. június 21. és 25. között váratlanul és határozatlan időre érkezett Pozsonyból a Szemere házaspár otthonába, Pécelre.⁷⁸ Lényegében az egész nyarat és a kora őszt itt töltötte, időnként a közelben, Káván, Bényén és Pesten időzve.⁷⁹ A Pécelen eltöltött több mint három hónap tekinthető Kölcsey legintenzívebb alkotói periódusának ebben az időintervallumban. A péceli, Szemerével és feleségével, Szemere Krisztinával töltött „gyönyörű, vig napok”⁸⁰ nemcsak a „komoly és vidám filológiai munkák”, de a versírás tekintetében is termékeny időszak volt Kölcsey számára.⁸¹ Elsősorban német nyelvtudományi munkákat olvasott és kivonatolt (lásd: *Jegyzések Garve, Jegyzések Jenisch*), szövegeket írt a *Felelethez (Két Levél)*, és több olyan forrásszöveget is igyekezett beszerezni, amelyet Szemere péceli könyvei közt nem talált meg. Mindeközben szójegyzeteket készített a neo- és xenologizmusok előfordulására a magyar régiségből és az antik latinitásból, megírta a *Criticai Jegyzeteket*, elkészítve az ide kapcsolódó, a különféle szóalkotási módokat (idegen kifejezések, a szókurtítás, a szóalkotás) tartalmazó segédtanulmányokat (supplementumokat) is. Pécelen, az egyénileg folytatott munka mellett, közösen dolgozott Szemere Pállal is, mind a *Mondolatra* adandó feleleten, mind a neológiai tanulmányokon. Helmecki Mihályhoz írt levelük így fogalmaz: „Mi Jenischt és Garvét ’s mellé Edes Gergelyt ’s Vandzát, Folnesicsot olvassuk. Nem igaz? A’ rend igen szép, ’s a’ nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a’ Resultatumot, és ha valami jó

⁷⁸ Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Pécel, 1814. július 12. Vö. MM4 *Levelezés I*, 335: „Nem tudom, meddig maradok még itt Péczelen [...]”

⁷⁹ Vö. uo., 876. Szabó G. Zoltán jegyzete.

⁸⁰ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM1 *Levelezés III*, 193–204. Hiv.: 198.

⁸¹ SZABÓ G. 2011, 51; erről az időszakról bővebben: uo., 49–56, 59. Lásd még Vitkovics Mihály levelét Kazinczy Ferenchez, Pest, 1814. szeptember 6.: „Költsei Június olta vélek lakik, ’s Palival annyira literatorkodik, hogy Kriska is untában verselni kezdett. Költsei és Pali Somogyi Gedeon Urannak Letzkéket készítették; rövid időn olvasni foghatod. Ennyit a Péczeliekrül.” Vö. KazLev XII, 78.

fog kijőni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve vagy Édes, Vandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?”⁸² Jellemző, hogy a közös munkáról beszámoló, az árulkodó többes számot használó levél Kölcsey kézírása: mintha életkora és szebb kézírása miatt rá hárult volna a közös szerzemények írásos rögzítése. A rendelkezésre álló Kölcsey-kéziratok arra mutatnak, hogy ugyan külön-külön és együtt is dolgoztak, de a ténylegesen együtt készített munkák szövegeit Kölcsey tisztázta le (vö. *IdegenPhrasések*). Az előbbi levélhez fűzött, Szemerétől származó megjegyzés pedig nemcsak arra utal, hogy felettébb lelkesek voltak, de arra is, hogy pesti barátaiknak is készültek munkáikból, vélhetően a *Felelet*ből részleteket bemutatni: „Készülj édes Helmeczim; ha bemegyünk gyönyörű órákat adunk Nektek. Örülni fogtok és nevetni. Ruet Ilium! [Odavész Trója!]”⁸³ (Az ekkor, Pécelen készült *Felelet* szövegeit külön mutatjuk be, lásd: *Felelet a’ Mondolatra*, JEGYZETEK.)

Kölcsey Pécelre érkezése után (június 25. k.) azonnal munkához látott: Garve könyvének olvasása után már június 27-én rövid kivonatot készített belőle (vö. *Garvebol tett Jegyzések*). Az augusztus 1-jén kelt, előbb idézett levelük Garve mellett Daniel Jenisch is megemlítette („Jenisch és Garvét olvassuk”): a kéziratból kiadott MM1 szöveg megőrizte a kivonat megkezdésének dátumát, amely szintén augusztus 1. volt (vö. *Jegyzések.Jenisch*). A többi, ekkor Pécelen készült írás napra pontos keletkezését kéziratok és egyéb említések hiányában nem tudjuk megadni. Egyedül a *Felelet 1815* részét képező, Kölcseytől származó *Két Levél* dátuma ismert (július 18.), illetve ide is kapcsolódóan Kölcsey Pécelen írt egyetlen ismeretes, Helmeczi Mihályhoz szóló levele július 23-áról:

„Palim elment innen hazúl ’s magamban vagyok. Únalom és Reflexio gondolatokat hoztak fejembe, mellyek talán különben nem fogtak volna jőni, ’s ezek miatt némelly könyvekre van szükségem, mellyek a’ Pali’ ruinává vált Bibliothecájában nem

⁸² Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. MM4 *Levelezés I*, 339–340.

⁸³ Uo.

találatnak. Vitkovicsot kellett volna segédemre vonnom, de ő Pestről éppen most elméne, 's kénytelen vagyok, bár egy részről ezen kénytelenség nekem örömet szerez, Tégedet kérni, hogy azon könyveket nekem levelem' általadójától elküldeni méltóztassál. Ha lesznek közöttök, mellyeket Te nem bírsz, Vitkovics könyvei közül keresd-elő az olyakat. Ímé a' lajstrom:

Mondolat.

Perecsényinek annyi munkája a' mennyi találattik.

Vandza.

Kovács' példa beszédes könyve.

És, hogy a' sok rossz közt egy jó is legyen, méltóztassál a' Sirenát is elküldeni. Pali azt mondá, hogy neked van az. Dolgomat velek elvégezvén visszaküldöm.

Én itt, a' Pesthez közel fekvő faluban, mély tudatlanságban ülök mind a' Politicára, mind a' Litteratúrára nézve. Nem tudsz-e valamit Kazinczyról? [...]"⁸⁴

A Kölcsey által kért könyvek egy része (*Mondolat*, Perecsényi, Wandza, Kovács – illetve majd az egy héttel később, már idézett közös levelükben Szemere újabb könyvkérései: „Pethe Gazdasága” és „Debreczeni Grammatika”)⁸⁵ a *Felelet* további munkálataihoz kapcsolódott. Ekkor a *Két Levél* mellett három további szöveg is készen volt már a *Feleletből* (vö. *Az 1814-es év munkái*). A kért olvasmányokból csak a *Mondolat* és *Wándza Busongó Ámor* című munkájának felhasználása igazolható a *Debreczeni Grammatika* mellett. A „komolyabb” könyvek közül Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című munkájának („Syrena”) forrásként való felhasználása az *IdegenPhrasések* kapcsán igazolható. A könyv kivonata ugyanis megtalálható [*Szemere Pál jegyzetei*]ben, az *IdegenPhrasések* Zrínyire vonatkozó szóanyaga eme kötet jegyzeteiből származik.

⁸⁴ Kölcsey Ferenc Helmeccy Mihályhoz, Pécel, 1814. július 23. Vö. MM4 *Levelezés I*, 337–338.

⁸⁵ Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeccy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. Vö. MM4 *Levelezés I*, 340.

A Pécelen készített két szójegyzetéről keveset tudunk. A [*Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből*] célja – amint arról a címe is árulkodik – példaanyag gyűjtése volt a magyar nyelvű forrásokból a neologizálásra. Mindez a szintén ekkor készült [*Az idegen Phrasésekkel való életről*] című munkájukban lett felhasználva (vö. *IdegenPhrasések*). A [*Jegyzések Varróból*] pedig annak a forráskutatásnak volt a része, amely az ókori latin és görög klasszikusok szövegeiben keresett példákat az újításokra. Mindezek, mint példák, akárcsak a könyvkivonatok (*JegyzésekGarve; JegyzésekJenisch*), mint az elméleti tájékozódást és szemléleti keretet kialakító munkák a philológiai disszertáció (*Critikai Jegyzetek a Magyar nyelv' jobbításáról*) és annak supplementumai (*A' szókurtitásról, A' szószármaztatásról, IdegenPhrasések*) megírásához szolgáltak előkészültként. A két könyvkivonat arról árulkodik, hogy fontosságukat tekintve Kölcsey Garvéval szemben Jenisch részesítette előnyben.⁸⁶ Garve német nyelvű tanulmányából szó szerint kivonatolt néhány bekezdést, semmit sem fordítva le belőle, összesen két lapszéli megjegyzést fűzve csak hozzá. Érdektelenségének oka Kölcsey 1815-ös levelében világosan megfogalmazódik: Garve azért nem hasznos az írói neológia ügyének, mert populárfilozófusként elméletileg túl eklektikusnak számított.⁸⁷(Lásd még: *JegyzésekGarve*, KELETKEZÉS.) Ezzel szemben Daniel Jenisch könyvének igen nagy figyelmet szentelt: mintegy 15 oldalas magyar nyelvű összefoglalást készített, követve a mintegy 600 oldalas értekezés logikáját, struktúráját, lényegesen redukálva az eredeti könyv példaanyagát. A szövegben (talán) egyetlen kommentár található, és nincsenek saját, magyar nyelvű példák sem. Az igényesen elkészített könyvkivonat „esszenciája” Jenisch könyvének, érdekessége a német philológiai terminológia magyarított használata. A nyelv

⁸⁶ Lásd még: Garve a [*Szemere Pál jegyzetei*]-ben: *Nyelvkölsönzés*.

⁸⁷ „Garve's Abhandlungen. A' Második darabban van egy Abhandl. einige Allgem. Betrachtungen über Sprachverbesserung. Lehet belőle tanulni, de nem igen kell citálni, mert ő Popular-Philosoph és sem nem metaphisikus sem nem poeta lévén az újításoktól egy kicsinyt retteg.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. (MM4 *Levelezés I*, 393–401.) Lásd még: FŐRIZS 2009, 55–66.

természete kapcsán a nyelv képezhetőségének, vagyis Bildsamkeitjának fogalmát Kölcsey Jenisch könyve alapján használta,⁸⁸ elvi szempontjait a szóalkotás és szóképzés, illetve az idegenségek korántsem szokatlan voltát bizonyítandó alapvetően Jenisch alapján fogalmazta meg. Itt jegyezzük meg, hogy a nem sokkal később, Széphalmon kivonatolt K. W. Kolbe pedig – és az általa vizsgált Klopstock, Voss és Goethe – a Kazinczy által is képviselt írói neológia magyar megfelelőjének kidolgozásához járult hozzá. Kazinczy lényegében Jenisch nyomán szeretett volna esztétikai grammatikát alkotni, és a német írói nyelvalkotás híveként mindvégig a német írók tekintélyére hivatkozott, de többnyire csak felsorolásszerűen.⁸⁹ Kölcsey Széphalmon készült jegyzetei a német írók szolecizmusaiból (lásd *Jegyzések Pandekták*) viszont konkrét példákat hoztak a felsoroltak mellett Wielandtól és Schillertől is, így Jenisch pályaművének részletes magyar kivonata így tulajdonképpen valamiféle hiánypótlásnak tekinthető. Tolcsvai Nagy Gábor szerint Jenisch nem volt „különösebben kiemelkedő teoretikusa a német nyelvújításnak és sztenderdizációnak, magyarországi hatása azonban lényegesnek tekinthető.”⁹⁰ Német nyelvterületen az írók mellett a kései felvilágosult populáris filozófusok, Gedike, Jenisch, Kolbe és kisebb mértékben Garve is ellenfelei voltak az intézményesített, akadémikus típusú, franciás nyelvművelésnek és a korai nyelvi standardizálásnak, ezért is juttattak döntő szerepet az irodalmi nyelvművelésben a nagy írózseniknek.⁹¹ Ezért lehettek mérvadók Kazinczy és – Garve kivételével – így Kölcsey számára is. Jenisch pályaműve hatását leginkább az egyetemes nyelvi eszmény megismerésében és a magyar nyelvre való alkalmazásában fejtette

⁸⁸ JENISCH 1796, 16. Lásd még: *A' szószármaztatásról: „a' nyelv' képezhetősége (Bildsamkeit)”. Vö. még: KAZINCZY Ferenc, A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról 's szükségéről.* Kézirat, Széphalom, 1818. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, M.Nyelvt.4r.43, 36–68 f.

⁸⁹ Vö. CSETRI Lajos, „Kazinczy nyelvújításának német vonatkozásai”, 131–134, in CSETRI 2007, 1:121–141.

⁹⁰ TOLCSVAI 2004, 39.

⁹¹ CSETRI 1991b, 18.

ki. Jenisch, aki a tökéletes nyelv ideájából kiindulva tizennégy ó- és újkori európai nyelvet hasonlított össze, úgy vélte, hogy az eszményi nyelvet a gazdagság (*Reichtum*); a hathatóság (*Nachdrücklichkeit*), vagyis az energiával való teltség, erő, a kifejezés tömörsége jellemzi. Továbbá az érthetőség vagy világosság (*Deutlichkeit*), ami a kiművelt szókészletben, az alak- és mondattanban, a szavak határozott jelentésében nyilvánul meg; illetve a „kellemetesség” vagy jólhangzás (*Wohlklang*).⁹² Összehasonlításában az egyetemes nyelvi eszmény jegyében megfogalmazott kritériumoknak egyedül az ógörög felelt meg, szemben a latinnal, illetve a francia eszményibbnek tekinthető a némethez viszonyítva. Tolcsvai Nagy szerint az ilyen típusú, általános felsorolások gyakoriak és egymáshoz hasonlóak voltak a korszakban (Teleki József például hat jellemzőt különített el egymástól), illetve Jenisch elképzelése meglehetősen általános, és többféleképpen volt értelmezhető a magyar nyelvre.⁹³ Mindenesetre a komparatív történeti nyelvtudomány eme korai teljesítményét (ami sokkal inkább „esztétikai nyelvhasonlítás” volt)⁹⁴ Kazinczy igyekezett kihasználni akkor, amikor a magyar nyelv tekintetében Jenisch pályaművének kiegészítésén gondolkodott (hiszen a magyar nyelv hiányzott ebből az összehasonlításból), és erre ösztönözte nemcsak Kis Jánost, de lényegében Kölcseyt is. Nincs adatunk arra, hogy a Jenisch-kivonat akár szűkebb, akár tágabb nyilvánosság számára készült volna. Az ekkoriban olvasott és kivonatolt német nyelvű nyelvtudományi munkák közül viszont egyedül a Jenischéről készült magyar nyelven összefoglaló fordítása (részletes kivonat).⁹⁵ Ennek okát a mű Szemere és Kazinczy által is sugallt fontosságban láthatjuk. Csetri Lajos megfogalmazásában

⁹² TOLCSVAI 2004, 39.; lásd még: BIRÓ 2010, 396–398. Jenisch magyarországi hatásáról lásd még: THIENEMANN Tivadar, „Német és magyar nyelvújító törekvések”, *Egyetemes Philologiai Közöny* (1912): 78–138, 86–87; BALÁZS János. *Magyar deákosság: Anyanyelvünk és az európai modell*. Budapest: Magvető Kiadó, 1980.

⁹³ TOLCSVAI 2004, 39. Bővebben a nyelvújításról, uo., 18–42.

⁹⁴ BIRÓ 2010, 396.

⁹⁵ Vö. CSETRI, „Kazinczy nyelvújításának”, 131, in CSETRI 2007, 1:121–141: „részletes magyar nyelvű kivonat”; KERESÉNYI 1940, 54: a németből részben lefordított tanulmány „a nyelvek stilisztikai értékét vizsgálta.”; TOLNAI 1929, 93.;

Jenisch nyelvhasznító műve Kazinczy számára az irodalmi neológia „bibliája” volt.⁹⁶ Az októberben készült *Jegyzések* Kis is ezt erősíti, hiszen Kis János is Kazinczy ösztönzésére fordult Jenisch felé.⁹⁷ Felvevésünk szerint az MM1-ben Szemere Pál döntéséből fakadóan a Jenisch-mű igényesen megalkotott (fordított, magyarított, súlyozottan tömörített) szövege került Kölcsey eredeti, elméleti disszertációja (*Critikai Jegyzetek*) helyére, két kísérő tanulmány társaságában, megfelelően Kazinczy elképzelésének, aki mindig is eme német munka magyar verzióját s az ahhoz tartozó supplementumok kidolgozását kívánta (lásd Kis János pályaműve).

Kölcsey 1814 nyarán, Pécelen készítette el önálló filológiai értekezését a magyar neológiáról. A Kolbe-kivonatban *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* címmel hivatkozott írás⁹⁸ Kölcsey első és egyetlen teoretikusan kifejtett nyelvtudományi alapvetése, amelyet leveleiben is megemlíttet.⁹⁹ Az értekezés 1814. október 1. előtt már készen volt, mivel Kazinczynak Széphalmon felolvasta. Az értekezés részét képző supplementumokra (segédtanulmányok) is ekkor hivatkozik, így ezek (vö. [*Az Idegen Phrasesekkel való életről*], *A' szókurtításról*, *A' szószármaztatásról*) keletkezése is 1814 októbere előttre datálható. A neológiai szempontok főbb elemei eredetileg Szemere Páltól származtak, és a supplementumok közül egyet (*Idegen Phrasesek*) bizonyosan vele közösen készített. A disszertáció kézírata elveszett vagy lappang (erről lásd még: *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratjai*). Tartalmáról az egy évvel később, 1815 nyarán kelt, Kazinczy Ferenchez írott leveléből szerezhetünk tudomást (Cseke, 1815. július 5.; a levél szövegközlését lásd: FÜGGELÉK A JEGYZETEKHEZ). Kölcsey gyakorlata alapján, amelynek során

GYAPAY 2001, 198. Vö. még: *Engel' esztétikai töredékei*, MM4 *Irodalmi*, 64–104: 434.

⁹⁶ CSETRI, „Kazinczy nyelvújításának”, 131, in CSETRI 2007, 1:121–141.

⁹⁷ Vö. TÓTH 2007., lásd még: BÍRÓ 2010, 235–236.

⁹⁸ Vö. *Kivonat Kolbe, a szóakás és a phrasesek* kapcsán utal rá.

⁹⁹ Vö. Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 372.; vö. még: Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 395, ill. 896. Továbbá már idézett önéletrajzi levelében: Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20. MM1 *Levelezés III*, 193–204. Hiv.: 199–200.

misszilis leveleiben jegyzeteiből és akár emlékezetből is igen pontosan idézett, alappal állítható, hogy levelében erre a 4 és ½ ívnyi disszertációra utalva foglalja röviden össze az abban kifejtett, neológiaiával kapcsolatos irányelveinek lényegét. A Kölcsey-filológiában eme levél jelentőségét, „néhol egész értekezésszerű” jellegét először Pap Károly, a debreceni egyetem professzora ismerte fel, de az ismertetésen és tömör tartalmi összefoglaláson túl azt nem értelmezte és értékelt. Egyedül Kölcseynek a magyar szintaxisról tett kijelentése (miszerint az nincs, nem is lesz, és ne is legyen) kapcsán jegyezve meg, hogy mindez „Kölcsey ajakán egy méltán meglepő és téves gondolat”.¹⁰⁰ A Kölcsey-recepcióban lényegében egyedül Csetri Lajos volt az, aki érdemben foglalkozott Kölcsey neológiai koncepciójával. Kézirat hiányában értelemszerűen Csetri sem ismerhette a *CritikaiJegyzeteket*, be kellett érnie az 1815-ös levéllel, amelyet „nagy elméleti jelentőségű” szöveggént aposztrofált.¹⁰¹ Csetri ugyan nem teremtett kapcsolatot az 1814-es filológiai disszertáció és eme levél között, és a supplementumként említett, ismert írásokat sem vonta be vizsgálatába, holott erre a következtetésre a levelezés megalapozott bizonyítékokkal szolgálhatott volna, viszont a lényegét tekintve igaza volt, amikor eme levélre koncentrálni elemezte Kölcsey nyelvtudományi koncepcióját. Vizsgálata során ugyanakkor két, egymástól merőben eltérő értékítéletet is megfogalmazott. 1974-ben megjelent tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy Kölcsey szinte ellépett az egykorú magyarországi nyelvbölcselet horizontjától, és schlegeli hatást feltételez a levél kapcsán, amely Kölcsey nyelvfilozófiai megállapításait tartalmazza. Csetri alapján – a „tudományos nyelvészet világánál dilettánsnak mondható” – Kölcsey Ferenc meghaladta korának magyar nyelvfilozófusait, hipotézise jobban megértette a herderi nyelvfilozófia és a romantikus nyelvbölcselet mélyebb összefüggéseit. Csetri később revideálta nézeteit, Kazinczy-utánérzésnek minősítve Kölcsey koncepcióját, részben elismerve azonban

¹⁰⁰ Lásd: PAP 1911, 49–50.

¹⁰¹ CSETRI Lajos, „A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól”, 52, in CSETRI 2007, 1:9–57.

Kölcsey organikus nyelvfelfogásának modernségét.¹⁰² Legutóbb, a Döbrentei Gáborral folytatott vita apropóján, Gyapay László tett ezzel kapcsolatosan észrevételeket.¹⁰³ Arról a Kölcsey-filológia nem tesz említést, hogy eme levél a többször említett philológiai disszertációval állna kapcsolatban, ahogyan arra egyébként Kölcsey utalt is. Az értekezést Szabó G. Zoltán nem említi Kölcseyről írott életrajzában (a „komoly munkák sajnos nem maradtak fenn”),¹⁰⁴ és az MM4 *Levelezés I* jegyzeteiben (vö. 919.) sem.

Ez a levél az ekkoriban keletkezett, általunk supplementumoknak nevezett írások egymáshoz és a *CritikaiJegyzetek*hez való viszonyát is megvilágítja:

„1., Azon Írásomban melyet a’ múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzzatik a’ Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A’ szókürtítésre, A’ szóformálásra, A’ szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inversiók is, a’ harmadikra a’ szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a’ derivatio, és az analogiai formálás.”¹⁰⁵

A levél első bekezdésében megemlíttet négy fő pont, illetve a címek, a tartalom és a keletkezési körülmények alapján megkövethető a kijelentés, miszerint Kölcsey 1814 őszén Kazinczy-nak felolvasott filológiai disszertációja így nézett ki: A’ Magyar Neologizálás Principiumai (= MM4 *Levelezés I*, 395–398; *Critikai Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról*, kézirata ismeretlen). Supplementumok:¹⁰⁶ 1. Az idegen Phrasesekkel való élés (= *Idegen-Phrasesek*; kézirata ismert, nem került kiadásra). 2. A’ szókürtítés (= *A’ szókürtítésről*; kézirata nem ismert, az MM1-ben megjelent).

¹⁰² Lásd: CSETRI, „A magyar nyelvújítás”, 57, in CSETRI 2007, 1:9–57., illetve CSETRI 1990b, 73–75.

¹⁰³ Lásd: GYAPAY 2001, 193–203.

¹⁰⁴ Vö. SZABÓ G. 2011, 51, ill. MM4 *Levelezés I*, 919.

¹⁰⁵ Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 393–401. Hiv.: 395.

¹⁰⁶ Kölcseynek ma ismert három írását a *CritikaiJegyzetek*, azaz a philológiai dissertatio részeként, fejezeteiként, supplementumaként kell értenünk.

3. A' szóformálás (= „A' szók poétai öszverasztása [verba composita], valamint a' derivatio, és az *analogiai formálás*”); kézírata nem ismert, nem került kiadásra; A' szószármaztatásról című írás bevezetője említi). 4. A' szóalkotás (= A' szószármaztatásról; kézírata nem ismert, az MM1-ben megjelent). (A 4 és ½ ív terjedelmbe akár a supplementumok is beleérthetőek volnának, de ennek a hagyatéki jegyzék leírása ellentmond.) Kölcsey fontosnak tartotta, hogy a nyelvvel való tudományos foglalkozás principiumokra (vagy egy ekkori új szóval: elvekre) és a nyelv történeti ismeretére épüljön.¹⁰⁷ Ezt tekintette a régiség, az ő szavával az antiquariusok képviselőitől való elkülönbözés alapjának is. Levelében 6 pontban foglalja össze értekezésének lényegét.

1. pont. *A szóképzés módjai*. A (disszertáció a) neologizálás vagyis az új szavak alkotása kapcsán négy alkalmazandó eljárást nevez meg. 1. *idegen kifejezések, szófordulatok* használata (idegen phrasesekkel való élés), amelyhez az inverziók (inversiók – fordított szórend értelemben?) is tartoznak. 2. *szavak rövidítése* (szókurrtítás). 3. *szóformálás*, azaz/amelynek három esete: a) az írói szóalkotás (szók poétai öszverasztása – verba composita), b) szóképzés (derivatio), c) analógia. 4. *szavak alkotása* (szóalkotás). *Azaz új szavak létrehozása* (képzése) alapvetően tehát négy szempont alkalmazása révén történhet: 1. idegen nyelvekből származó kifejezések átvételével és fordított szórend használatával. 2. elvonással (meglévő magyar szavak rövidítésével). 3. szavak alaktani formálásával, amely során vagy a) összetett szavak alkotása, b) toldalékolással való szóképzés, vagy c) analógia útján történő szóképzés történik. 4. teljesen új szavak megalkotásával (kitalálás). A szóképzés nem tévesztendő össze a *flexióval*, amely nem új szótári szót hoz létre, hanem a szavak különböző nyelvtani alakjainak a kifejezését szolgálja.

2. pont. *A magyar nyelv természete*. Azt a kijelentést kívánja bizonyítani, miszerint „a magyar nyelv teljes joggal *nyugati nyelv*”. Ennek bizonyítását egy nyelvelméleti alapvetés előzi meg, miszerint:

¹⁰⁷ MM4 *Levelzés I*, 395.

„A ’ nyelv ’ természete semmi nem egyéb, hanem a ’ Nyelv ’ képzé-
kenységének (Bildsamkeit) útja.” (Ezt a kijelentést megelőzi egy
mondat: a *flexió* [hajlítás] csak formális, a szóalak megváltozása
nem hat közre a nyelv természetében. Eszerint a nyelvnek vannak
(külső) formai és (belső) tartalmi jegyei. Ez utóbbit jelöli a nyelv
természete kifejezés. Ennek a sűrű és metaforikus nyelvbölcseleti
kijelentésnek minden eleme magyarázatra szorul. Egyelőre értsük
úgy: a nyelv természete megegyezik képezhetőségének (történeti)
folyamatával. Azaz a szöveg egyszerre, együtt kezel egy kondici-
onális (képzékenység) és egy történeti (képzés) értelemben vehető
kifejezést. A nyelv természetének megértését két, egymással össze-
függő tényező feltárása biztosítja. 1. A nyelv képezhetőségének
feltételes kondíciói és képzésének története. 2. A nyelv feltétele-
sen elfogadható szintaktikai kondíciói és a szintaxis képzésének
története. A kérdések formájában megfogalmazott szempontokat
a magyar nyelvre alkalmazva kijelenti, hogy a magyar nyelv egyet-
len (akkor) élő keleti vagy nyugati nyelvhez sem hasonlít, egyedül
és leginkább a németre. Az újlatin nyelvek (francia, olasz, spa-
nyol) a latin romlott változatai. A barbár köznép hozta létre ezeket
a nyelveket, amelyek aztán tudós művelést kaptak, de képezhető-
ségük mégis kritikus, mert: a) eredetük kaotikus (a latin és bar-
bár nyelvek mixtúrái), b) nem léptek túl adott örökségükön (a latin
nyelven és a skolasztikus filozófián). A magyar nyelv (hasonlóan
a némethez) egy műveletlen nemzet eredeti nyelve volt a nyugati
keresztény civilizációba érkezés pillanatában. Ekkor még nem ren-
delkezett sem nyelvi absztrakciós gazdagsággal (intenzív bőség),
sem kötött, meghatározott szintaxissal (írók hiányában). Nyelvi
gazdagságra, azaz új ideákat, fogalmakat kifejező szavakra (inten-
zív és gondolom részben extenzív bőség értelemben is) a szláv
és német nyelvekből vett köznépi kölcsönzés útján tett szert. Ennek
nyelvi dokumentuma a *Halotti beszéd*. A kereszténység felvétele
után a latin nyelvű tudós papság kezdte el először képezni a (német)
és a magyar nyelvet. Ennek következményeként a magyar nyelv
a latin szabad szintaxisát vette fel és inverziós nyelv (lett/volt?).
A magyar nyelv a latin nyelvi hatásra történt első képzése során

kialakult szintaktikai kondíciói (szintaxis, inverzió) miatt számít nyugati nyelvnek. (Azaz nem eredet, hanem képzés alapján. Azaz nem egyéb nyelvi jellemzők [tőszavak, hangtan, alaktan stb.], hanem szintaktika alapján.)

3. pont. *A magyar nyelv természetéből adódóan neologizál.* A magyar nyelv (a némethez hasonlóan) a latintól átvett szabad szintaxis és inverziós nyelvi jelleg miatt könnyen vesz át idegen nyelvi frázisokat, „fordulatokat” (míg ahol a német négyet, ott a magyar negyvenet is). Szintaxisából és inverziós kondícióinak adottságából (természetéből) következik a magyar nyelv neologizmusra való hajlama, a (régie és mai) magyar írók állandó és reflektálatlan neologizálása. Azaz akkor is neologizálnak, inverzió és (idegen kifejezések) kölcsönzés(e) révén, ha az éppen nem áll szándékukban, mi több, úgy neologizálnak, hogy arról nem is tudnak.

4. pont. *A magyar nyelv jövőbeli útja a szabad szintaxis megőrzése.* Kölcsey szerint annak eldöntéséhez, hogy mi számít „eredeti magyar szollás”-nak, a szintaxisból kell kiindulni, azaz előbb meg kell határozni azt, hogy milyen is a magyar nyelv szintaxisa. Kölcsey úgy véli, hogy speciálisan magyar szintaxis nem határozható meg („mindeztől nincsen”), a magyar nyelv képzése során csakis azért fogadhatta el például a latin szabad szintaxisát, mert eredetileg sem rendelkezett meghatározott szintaxissal. Továbbá azt prognosztizálja és akarja, hogy „soha se is legyen” a magyar nyelvnek kötött, meghatározott, előírt szórendje. Kölcsey szerint ugyanis a magyar „szórákás” szabadsága (a kötött szórend hiánya) azért jó adottság, és azért szükséges ennek megőrzése, hogy a már megvalósult nyelvi aktusokból elvont grammatikai törvények a későbbiekben se akadályozzák az írói invenciók útján történő nyelvbővítést.¹⁰⁸ (A szók „poétai öszveragasztása”, azaz a *compositio* fogalma ezt az írói invenciót, míg a „francia Constructio” lényegében az írói lelemény révén fejleszthető nyelvi sokszínűség és kifejezőkészség, egyáltalán a nyelv állandó és folyamatos művelése és nyelvbővítése ellen ható,

¹⁰⁸ Vö. GYAPAY 2001, 199.

valamely intézmény vagy más tekintély által kényszerítő norma érvényesülését ragadja meg.¹⁰⁹⁾

Ezt követően (kérdések formájában) a magyar nyelv képzésének jövőjét (amely a magyar nyelv képzésének, megismerésének, sokoldalúvá tételének második nagy korszaka) firtatja alapvetően két (képzési) út lehetőségét vázolván. Kijelentései: 1. A magyar nyelv nyelvtudósok (filológusok) által még nem volt képezve. 2. A magyar nyelv sokoldalú vizsgálata még nem ért véget. 3. Grammatikai sajátosságai is ismeretlenek. A magyar nyelv képzésének jövője vagy A) *grammatikai út* lesz, vagy B) a *szintaxis útja* (a *filológiai út*). Bármelyik lesz is, mindkettőn tudósok (filológus vagy grammatikus) képezik majd a nyelvet. Azt jövendőli, akarja, hogy soha ne is legyen kötött szintaxis. Azaz a magyar nyelv képzésének jövője, sokoldalúvá tétele természetének egyik alapvonásával, szabad szintaxisával áll összefüggésben, amely szabad szintaxis adta képzékenységgel egyedül az írók (vagy a jó filológusok) élhetnek.

5. pont. *Új szavak megmaradása.* A neologizálást ellenzők is tudják, hogy (a szintaxis és az inverziós jelleg miatti kölcsönzés okán) a magyar nyelv természetes velejárója a neologizálás. (Itt reflektál a Kazinczy-levéltre, Schediusra téve pikírt megjegyzést.) Majd Döbrentei Gábort idézi, felvetve a problémát: mégis hol a határ a neologizálásban? A filozófiai gondolkodás analógiája alapján mondja, hogy a progresszió megállíthatatlan. Az egyén szabadsága nem korlátozható mások által a neologizálásban. Mindenki saját szótárt alkothat, a már meglévők mellé is, ha az szükséges gondolatai kifejezéséhez. Annak megválaszolása viszont érdekes probléma, hogy mi marad meg végül a nyelvben? Döbrentei szerint az *usust* (nyelvszokás) kell vizsgálni a kérdés megválaszolása kapcsán. A dilemma viszont az: mi eredményezi azt, hogy valami szokásban marad, valami nem. Erre adott felelete szerint nem az analógia, nem a nyelvtani helyesség, hanem bizonyos esztétikai szellem miatt, azaz (egy szó vagy fordulat stb.) vagy jól hangzik,

¹⁰⁹ Uo., 198–199.

vagy rendes, vagy frappáns.¹¹⁰ Ennek kapcsán Garvéra hivatkozik, miszerint egy neologizmus újdonsága, kanonizálása kapcsán a nagy írók szerepe jelentős, mert ha ők jól alkalmaznak valamit, az megmarad.

6. pont. *A köznép nem alakíthatja a nyelvszokást (usus)*. Mít jelent a magyar nyelvre nézve az usus? A purista értelemben vett usus a quintillianusi latin idején még megfigyelhető volt. De annál korábban is volt ilyen? A latin írók közötti különbség azt bizonyítja, hogy nem volt, vagy legalábbis nem konstansan, korokon átívelően volt meg, még szinkron módon sem. A latin usus azért segíthette elő az egységes birodalom felállítását, mert a latinnak nem voltak dialektusai. Azaz ahol dialektusok vannak (görög, német), ott nem lehet, nincs usus. A magyar nyelvnek nincsenek dialektusai, viszont vannak provincializmusai. (A köznép már csak azért sem alakíthatja az usust, mert nyelvszokása mérföldenként változik.) És nincs (kanonizáló erejű) klasszikus irodalma sem. E kettő miatt nem lehet usus, és erre alapozódó döntési pozíció kialakítása sem a neologizmusoknak való határszabás kérdésében.

Az 1. részben a *neológiai elvek gyakorlati konkrétumai* (amit és ahogyan az író tehet – lexikális művelés), a 2–6. részben a *nyelvbölcséleti* kérdések (a magyar nyelv természete) kerülnek előtérbe. A 2. pont legfontosabb megállapítása, hogy a magyar nyelv teljes és kifogástalan joggal *nyugati* (occidentalis) nyelv,¹¹¹ továbbá a „nyelv” természete semmi nem egyéb, hanem *a’ Nyelv’ képzékenységének* (Bildsamkeit) útja”.¹¹² A nyelv természetének meg-

¹¹⁰ A „frappant” (ném.) frappáns, hatásos, megkapó, meglepő, találó értelme ma is azonos; a „rendesség” itt, ebben a szövegkontextusban ehhez hasonló jelentésű, azaz nem a mai értelemben ismert „szabályos”-t, „szokásos”-t jelent, hanem *különöst, szokatlant*. Az ilyen értelemben vett jelentésalkalmazás Kazinczynál is megfigyelhető, lásd erről: KARDOS 1931, 120.

¹¹¹ Vö. GYAPAY 2001, 154. Egyedül a keleti vagy nyugati nyelv származtatásában mutat lényeges különbséget Kazinczy szemléletével.

¹¹² MM4 *Levezetés I*, 395. Vö. még: Kazinczy Ferenc Helmecczy Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16. Vö. KazLev XIII, 481. Fontos, hogy a nyelv természetére a Bildsamkeit (Jenisch és Kolbe alapján), és a kulturális „míveltetés” van hatással, nem pedig a köznépi usus, vagyis a nyelvszokás.

ismeréséhez tudni kell: 1) hogyan, mely úton képezhető a nyelv; 2) hogyan, mely úton (volt régen) képezhető eredetileg; 3) milyen az a szintaxis, amelyet a nyelv *elfogadhat* és *kezdetől* fogva *elfogadott*? Kölcsey a német nyelvhez hasonlítja a magyart, szerinte erre és a görög nyelvre kell figyelni. Hangsúlyozza az újítás szükségességét, mivel a neologizálás éppen a magyar nyelv természetére jellemző, de fontos a régiségből való gazdagodás is. Kölcsey szerint a magyar nyelv nem volt még filológusi kéz alatt. Nincs magyar szintaxis, és nem is tartja azt szükségesnek. A levélben összefoglalt értekezés néhány pontjához * alatt a levél margóján, a főszövegre merőlegesen és a lap alján a főszövegtől vonallal elválasztva megjegyzéseket, kommentárokat írt. Ezek a reflexiók a már elkészült, most emlékezetből felidézett értekezéshez fűzött utólagos tapasztalatait tartalmazzák. Világosan látszik ez a K. W. Kolbe kapcsán tett észrevételeiben, mivel az ő munkáját csak a *Criticai Jegyzetek* megírása és felolvasása után olvasta 1814 októberében Széphalmon.

Döbrentei Gábornak írta 1815. májusában, hogy valójában sem a grammatika, sem a szintaxis nem döntheti el, mely szó vagy szó-lásforma marad meg a nyelvben. Erről ugyanis „Valami-Más” dönt, amit „*nevezni nem lehet*” (kiemelés tőlem – O. Cs.). Ez a valami más, Karl Wilhelm Kolbe után, „a’ Nyelv Természete”-ként jelölődik, vagyis a nyelv azon képességeként, amellyel „maga határozza meg magát”.¹¹³ A nyelv formai jegyei (például a ragok) tehát nem szabnak meg semmit, az ez alapján összeállított nyelvtani szabályok nem mutatják meg a nyelv természetét, ahogyan azt a grammatika képviseli. A lényeg sokkal inkább a *compositión* van. Vagyis a „szók poétai összeragasztása”, a „*verba composita*” az, amely „képzékenység”-ben a nyelv valódi természete megmutatkozik.¹¹⁴ A nyelv Bildsamkeitja, azaz képezhetősége adja meg az elvi alapot az író nyelvalkotó szabadságának alátámasztására, hiszen csak ő képes élni új konstrukciókkal, melyben a nyelv természete

¹¹³ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 372–373: „Hidd el nekem, a’ nyelv maga meghatározza magát.”

¹¹⁴ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5. és október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 395, 431.

feltáru¹¹⁵ De ahhoz, hogy a nyelv legfőbb mestere az író (poéta) lehessen, nem elégséges pusztán ez a képesség, ahhoz jó philológusnak is kell lennie.

Széphalom

Kölcsey 1814. szeptember végén, október elején a Szemere házaspárral a Széphalom közelében lévő Lasztócra, Szemere Krisztina szülőhelyére utazott. A Szemere házaspár Kölcseyvel együtt rögtön átlátogatott Kazinczy Ferenchez Széphalomra. Kölcsey itt hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött kivonatokat és jegyzeteket készítve, ismereteink szerint összesen ötöt. Megérkezése után csaknem azonnal elkezdte kivonatolni K. W. Kolbe munkáját (október 2.). A rendelkezésre álló, ide datált és keltezett kéziratok alapján igen jól nyomon követhető időrendben az is, hogy figyelme mire terjed ki a folytatásban. A *KivonatKolbe* után jegyzeteket készített Kolbe egy másik munkájából (*JegyzésekKolbe*), Kis János pályaművéből (*Jegyzések Kis*), végül célirányosan Kazinczy Tübingai pályaművéből (*A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról*) és Pandektáiból (*JegyzésekPandekták*). Mindeközben tudható, hogy Kölcsey és Szemere részleteket olvasott fel Kazinczynak a *Feleletből* (lásd: *Felelet a' Mondolatra*, JEGYZETEK), továbbá Kölcsey itt és ekkor ismertette neológiai munkáját is (lásd korábban).

A legtöbb időt Kölcsey tehát Id. K. W. Kolbe *Wortreichthum* című munkájának kivonatolásával töltötte. Ez a legnagyobb terjedelmű kézirata a Széphalmon keletkezett írások között. Kolbe könyvének az első két részét jegyzetelte, néhol szó szerint a német szöveget, néhol magyarul röviden összefoglalt egy-egy részt, a lényegyet kiemelve, feltüntetve a hivatkozott irodalmakat, de nem készített a Jenischéhez hasonló magyar nyelvű kivonatot. Karl

¹¹⁵ A magyar nyelv Bildsamkeitjáról, ennek filológiai-történeti háttéréről Szemere és Kölcsey bőven kívántak értekezni, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a *Philológiai Töredékek*, a tervezett magyar grammatikájuk egyik, talán első „tartalomjegyzéke”.

Wilhelm Kolbe munkája, amelyre 1815-ös levelében is hivatkozik, leginkább az írói neológia („a Litteratorok képzik a’ nyelvet”) szempontjából sorakoztat fel megfelelő érveket és bőséges példaanyagot Kölcsey számára, eszközt adva a magyar adelungianusok elleni vitához. Az írói neológia kritériumrendszerének (festékenység, jólhangzás stb.) jó néhány eleme felhasználhatónak tűnt a „magyar poétai nyelv” képzése szempontjából, és különösen az, amit Kölcsey Kolbénál a nyelv természetéről talált, amelyet Döbrentei Gábornak írt levelében is idézett. A Kis János könyvéből készült kivonat (lásd: *Jegyzések Kis*) vélhetően Jenisch miatt lehetett érdekes számára, míg Kazinczy *Tübingai pályairásából*, a német nyelvű verzióból csak egy részt másolt ki. Kölcsey Kazinczy Pandektáit is olvasta, azokból több kisebb-nagyobb jegyzetet készítve, elsősorban német íróktól gyűjtve mintákat az idegenségekre. Szemere és Kölcsey széphalmi tartózkodásáról Kazinczy beszámolt Kis Jánosnak, nagyjából Kölcsey távozása után egy-két nappal.¹¹⁶ Az olvasásra és a megmutatásra használt többes szám a kéziratok ismeretében különösen hangzik, mivel Kazinczy jórészt a szerzőpáros már elvégzett munkáját idézi:

„Most Szemere Pál, Kölcsey Ferencz és én a’ legjobb íróknak tartott Prozaistákat ’s Poétákat olvassuk, hogy megmutathassuk, hogy egy író sincs, a’ ki ne neologizáljon. A’ most kiadott Debr. Templomi Énekes könyv tele van vele, ’s a’ Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szókat csinált. Faludi és Kunics, két Jesuiták, bizony a’ legszebb írók. Bár követőket leltek volna. De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius. – Ugyan nem szerencséje e a’ német nyelvnek hogy Voss élt? Olvass el egy lapot Horátzában, Virgiljében, Homérjában, ’s látni fogod, mit ér

¹¹⁶ Ugyanezen a napon Kazinczy Döbrentei Gábornak is levelet írt: „Szemere és Kölcsey még is itt vagynak, az az Lasztócson, vagy talán még a’ Tolcsvai szüreten. [...] A’ Széphalmon együtt mulatott három barát Szemere, Kölcsey és én azt a’ megjegyzést teszi, hogy te ártasz magadnak az által hogy erődöt elszórod.” Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1814. október 23. Vö. *KazLev XII*, 154.

az a' merészség, a' mit én mondogatok. De nem talál helyt minden mindenütt. Én sem úgy szóllok a' Gessner Ábelében mint Ossziában 's a' Hoblik Mártonok az én dolgomat el nem ronthatják. Ki neologizál úgy mint Berzsényi? Ki kevesebbé mint Debreczen és Patak? 's mellyik ír jól?"¹¹⁷

Különös, hogy Kazinczy levelének egy sora („De a' mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius”) szó szerint meg-egyezik a *Felelet 1815 Jegyzetek a' Versek alá* című írásában található megjegyzéssel. Eldönthetetlen, hogy Kazinczy Kölcseyt idézte, vagy fordítva: a mondat megléte leginkább azt valószínűsíti, hogy a Kölcsey által írt *Jegyzetek a' Versek alá* ekkor, 1814. október 23-án már készen lehetett.

Lasztóc

Széphalomról Kölcsey október 20. körül ment vissza Lasztócra a Szemere házaspárhoz, ahol november 7-ig tartózkodott. November 8-án a Szemere házaspárral Surányba indult, ahonnét Csekén keresztül hazatért Álmosdra.¹¹⁸ Az 1814-ben Pécelen, Széphalmon és Lasztócon készült filológiai munkák Szemere Pálnál maradtak.¹¹⁹ Egy munkáról tudjuk bizonyosan, hogy ekkor készült, az október 22-re keltezett *Philologiai Töredékekről*, amely a Szemere Pállal tervezett közös magyar grammatikájuk egyik, vélhetően első tervezete, tartalomjegyzéke volt. A tervezet pontokba foglalva sorolja fel

¹¹⁷ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október 23. Vö. *KazLev* XII, 139.

¹¹⁸ „Mi holnap után indulunk Surányba. Feri is jön. Ötet Csekére viszem Surányból 's dolgát végezvén ott és Álmosdon, ismét Surányba fog jönni, 's onnan együtt Lasztócra 's innen Pécelre, Pestre.” Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1814. november 7. *KazLev* XII, 157–158.

¹¹⁹ „Szabónak az Erd. Múzeumban levő filozófi disszertációjára jegyzeteket írtam Lasztócon. Azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből írom belőlök a következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, december 4. Vö. *MM4 Levelezés I*, 346; lásd még: *MM4 Levelezés I*, 357.

a tárgyalandó témákat, megjelölve a kijelölt kidolgozót is. Később Kölcsey neve lehúzásra került, helyére Szemere mindenhová a maga nevét írta. Erre azt követően kerülhetett sor, vélhetően 1817 körül, amikor Kölcsey már nem kívánta folytatni a közös philológizálást, ezen belül a magyar grammatika kidolgozását. Az áthúzások arról is tanúskodnak, hogy Szemere egyedül akarta folytatni a munkát, és azt is jelenti, hogy ez a Kölcsey-autográf az ő birtokában volt. Közös grammatikájuk tervéről Szemere még Lasztóc-ról való elutazásuk előtt, november 7-én beszámolt Kazinczynak. A kézirat mellett ez az első tudósítás arról, hogy egyáltalán ilyenmire készültek: „Azt határoztuk a’ napokban, hogy a’ grammaticai jegyzéseinkből egy grammaticát készítsünk, feljegyezvén mind azt a’ mi szükséges.”¹²⁰ Szemere részletesen ismertetett grammatika tervezete merőben más volt, mint a nem sokkal korábbi (lásd még: *Philologiai Töredékek*). Szemere november 7-én kelt levele és október 22-re datált tervezetük (és az abban lévő, Szemerétől későbből származó javítások) arra mutatnak, hogy teljességgel kimunkált, végleges koncepciójuk ekkor még nem volt, és ami volt, az is gyorsan változott:

„Még a’ rendet nem dolgoztuk ki – írta Szemere. – Kiváltképen a’ *létiükre* nézve akadtunk-fel. Ha a’ plánnal készen leszünk, ki fogjuk osztani egymás között a’ dolgozni való tárgyakat. Ezen igyekezet nem lesz kedvetlen hír Édes Uram Bátyám előtt. Instáljuk segédét. Méltóztassék nekünk egy rakás Magyar Grammatikát általküldeni. Matthisonnak, Göthének egy kötetét alázatos köszönettel küldjük vissza. Én Yorickot, Feri pedig Vatert még itt bátorkodunk marasztalni.”¹²¹

Szemere levelének kijelentései (a grammatika főbb pontjai, még nincs kidolgozott tartalmi rend, a feladatok felosztására később kerül sor) ellentmondani látszanak a *Philologiai Töredékek*

¹²⁰ Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Lasztóc, 1814. november 7. Vö. KazLev XII, 157–158.

¹²¹ Uo.

tartalmának és a kéziraton található keltezésnek, amely szerint mindez már megtörtént. A kézirat keltezése *más tintával* van írva, mint a többi szöveg. Ami bizonyos, hogy 1814 őszén, Lasztócon született meg közöttük az elhatározás egy közösen írandó magyar grammatikai-filológiai mű létrehozására. A Kazinczytól kapott és elkért grammatikai könyvek és ezek kivonatolásának megosztása a munka folytatását ígérte, ismét közösen, Pesten és Pécelen. Hogy ez mégsem így történt, és hogy a munka sem készült el, abban két dolog játszott nagymértékben közre 1815-ben. Az egyik, hogy Kölcsey nagykorúvá vált, és Csekére költözve gazdálkodni kényszerült: élethelyzete nem tette lehetővé a rendszeres philológizálást. A másik a *Felelet 1815* megjelenése és fogadtatása volt, amely miatt Kölcsey csekély erőforrásait az újabb Antimondolatra kényszerült fordítani.

Minden bizonnyal Lasztócon készült el a *Felelet 1815* [*Praefatio*] című szövege is. Ezt támasztja alá Kazinczy Ferenc későbbi közlése, miszerint az előbeszédet Széphalmon nem ismertette vele a szerzőpáros, amikor a *Felelet* szövegeiből részleteket olvastak fel neki. Kazinczy állítását Kölcsey Kazinczy Pandektáiból készített egyik jegyzete is igazolja (vö. *Jegyzések Pandekták*). Közvetetten a lasztóci keletkezést igazolja az is, hogy Kölcsey olyan információkat használt fel szövegében Somogyi Gedeonról, amelyeknek forrását, vagyis a Kazinczynak írott leveleket, minden bizonnyal Széphalmon személyesen is megismerte. Mindennek a jelentősége, hogy a [*Praefatio*] a *Felelet* szövegei (vagy azok jó része) *után* íródott, Kölcsey tudomással volt arról, hogy Somogyi Gedeon *életben van*, végül az, hogy Kazinczy valóban nem ismerte az előbeszéd egészét, különös tekintettel Somogyi Gedeon áprilisi tréfának szánt élve eltemetésére.

*Az 1814-es év philologiai munkái*¹²²

Hely	Idő	Philologiai munkák	Felelet 1815
Pécel			
Pécel	június 27.	<i>Garvebol tett Jegyzések</i>	
Pécel	július 18.		Két Levél <i>Bohogyi Gedeonhoz egy quietalt Majortól</i> Péczel. Julius 18-án 1814.
Pécel	július 22.		<i>A' LEPE</i> <i>a' Mondolatos feje felett</i> <i>Lukáts Miklós Sápphoi rende szerént</i> Péczel Jul[ius]. 22. 1814.
Pécel	július 26.		<i>A' SATYRUS</i> <i>a' Mondolat Irójához</i> Péczel Jul[ius]. 26. 1814.
Pécel	július 28.		<i>Bohogyi Gedeonhoz*</i> Péczel Jul[ius]. 28. 1814.
Pécel	augusztus 1.	<i>Jenischből való Jegyzések</i>	
Pécel	augusztus 25.		<i>A' BUSONGÓ ÁMOR</i> <i>Eggy Hajnali édes Andalmány</i> <i>Teremténye Bohogyi Gedeonhoz</i> Péczel Aug[usztus]. 25. 1814.

¹²² * Kazinczy Ferencnek felolvasott szövegek (Széphalmon, 1814. október).

Pécel	július – szeptember 30.		<i>Zafyr Czenczi</i> <i>A' Mondolatoshoz</i>
Pécel	július – szeptember 30.		[<i>Debreczeni levél</i>] <i>Édes Öcsém Uram!</i>
Pécel	július – szeptember 30.		<i>Högyészi Högyész</i> <i>Máté</i> <i>BOHÓGYI GEDEONHOZ</i>
Pécel	július – szeptember 30.		<i>A' SZAMÁR</i> <i>a' Mondolat írójához</i>
Pécel	július – szeptember 30.		<i>A' MAGYAR PEGASUS</i> <i>a' Mondolat Írója</i> <i>ellen*</i>
Pécel (?)	július – szeptember 30. (?)		<i>JEGYZETEK A' VERSEK ALÁ</i>
Pécel (?)	július – szeptember 30.		<i>A' Folnesics levele</i>
Pécel (?)	július – szeptember 30.		<i>a' Beregszászi ellen írt</i> <i>Hip hop</i>
Pécel (?)	július – szeptember 30.		[<i>Gyárfás</i> <i>a Mondolatoshoz</i>]
Pécel	július – szeptember 30.	[<i>Neologizmusok</i> <i>a Debreczeni Új</i> <i>Énekes Könyvből</i>]	
Pécel	július – szeptember 30.	[<i>Az idegen</i> <i>Phrasesekkel való</i> <i>élésről</i>]	
Pécel	július – szeptember 30.	<i>A' szóskurtításról</i>	
Pécel	július – szeptember 30.	<i>A' szószármaztatás-</i> <i>ról</i>	
Pécel	július – szeptember 30.	<i>Critikai Jegyzetek</i> <i>a' Magyar nyelv'</i> <i>jobbításáról</i>	

Széphalom			
Széphalom	október 2.	[<i>Kivonat K. W. Kolbe</i>]	
Széphalom	október	[<i>Jegyzések K. W. Kolbe Über Wortmengerei</i> című munkájából]	
Széphalom	október 15.	[<i>Jegyzések Kis János pályairatából</i>]	
Széphalom	október 16.	<i>A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából</i>	
Széphalom	október 17-től	[<i>Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból</i>]	
Lasztóc			
Lasztóc	október 22.	<i>Philologiai Töredékek</i>	
Lasztóc	október 20. k. – november 7.		[<i>Praefatio</i>]
Pécel, Pest			
Pécel, Pest (?)	november 7-e után (?)		<i>A' LANT</i>

2.2. Az 1815-ös és 1816-os év

„Megvallom, hogy még most is bennem a’ Petrarchai lélek, ’s féltő, hogy örökre bennem marad. Innen Pestre, Pestről Pozsonyba, Bécsbe, ’s onnan Philadelphiába álmodozom [...]”¹²³

1815. január elsejével Kölcsey hivatalosan is nagykorúvá vált, a családi osztozkodás során a csekei birtokrész jutott számára az örökségből, korábbi lakóhelyét – tulajdonrészének megfelelően, a jobb gazdálkodás érdekében – Szatmár vármegyére cserélte.¹²⁴ Miután 1814. november elején Surányban elvált a Szemere házaspártól, Kölcsey előbb Csekére, majd onnan december elején Álmosdra utazott. A birtok ügyei visszatartották attól, hogy ezt követően, ahogyan tervezték, hamarosan Pécelre és Pestre utazzon, mindez „a filológiát kis korig hallgatásra” szorította.¹²⁵ Kölcsey 1814-ben készült philológiai jegyzetei Szemere Pálnál maradtak,¹²⁶ a philológiai munka folytatását illetően azonban mégis bizakodó volt: „dolgaink [a magyar grammatika tárgyában] azért nem szakadnak félbe, ’s mihelyt én írásaimat ’s a’ könyveket ő tőle [ti. Szemere Páltól] megkapom, itt is fogom folytatni dolgozásaimat, olly csenddel, és komolysággal mint a’ széphalmi vagy péczeli Író asztal

¹²³ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17. Vö. MM4 *Levelezés I*, 353–354.

¹²⁴ Lásd: SZABÓ G. 2011, 39–49. A testvérek az osztatlan, közös vagyon négy részre osztását sorsolással döntötték el, lásd még: CSORBA 1991, 44–59.

¹²⁵ „Tegnap előtt érkeztem, de Pali nélkül ki Surányban maradt, ’s még ma ismét megyek Csekébe, honan egy hét alatt ismét megtérek, ’s osztályunkhoz fogunk, melly engem Palihoz felmenni néhány hetekkel késleltetni fog, ’s a filológiát kis korig hallgatásra szorítja”. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1814. december 2. Vö. MM4 *Levelezés I*, 343.

¹²⁶ „Szabónak az Erd[élyi]. Museumban levő philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztóczon; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből írom belőlök a’ következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés I*, 346.; lásd még: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö., MM4 *Levelezés I*, 357.

mellett [...]”¹²⁷ A Szemere házaspár kedves iróniával, Kölcsey filológiai buzgóságára utalva, azt kérdezte, hogy kigyógyul-e már a „grammatomaniából” vagy inkább visszatért a költészethez.¹²⁸ Kölcsey válaszelevelében nem a philológiai munka, a grammatológus lét, hanem a poézis fontosságára reflektál: inkább Szemere miatt aggódik, további filológia tevékenységre biztatva barátját:

„S én lennék-e most Grammatologos, én-e a’ poësis’ lelkétől elfogva? Azt a’ mit rólam gondolsz neked kellene tenned, Neked édes Palim, ’s olly bizonyoson neked, a’ millyen bizonyos talán az én félelmem, hogy Te a’ szép pályát futni többé nem akarod, ’s áh, valóban nehéz akarni, midőn a’ Génusz nem akar, kinek úgy kellene oltárt gyűjtani, mint az olympiákra készülő Bajnok gyűjtott Isteneinek, kérvén győzedelmet Hellásznak tekintete előtt. De hol van a’ Publicum, melly öszvegyűljön mint az olympiai Sokaság, hol vagynak a’ bírák, kiknek kezeikből a’ borostyánág ne gyermeki bódítás legyen, hanem a’ maradandó hírnek záloga?”¹²⁹

Az 1814-es évről és ennek rá gyakorolt hatásáról, a közhír vágyásáról, a benne kialakult „férfiúi vidám csendességről” ezt írta egykori kollégiumi tanuló társának, barátjának, Kállay Ferencnek:

„Hónapokig tartott távollét után, csak a’ napokban jöttem-vissza Almosdra. Szemerének ’s Kazinczynak társaságokban töltém-el a’ nyarat ’s az ősznek szebb részét, ’s most már **osztozom** testvéreimmel. Mi fog ezután velem történni, bízom a’ sorsra, mellynek keze súlyosan áll felettünk, ’s bár nyomjon, bár üldözzön de csüggedni, hidd el, nem fogok. Az vagyok most is a’ ki voltam, de kevésbé zavart, de csendesebb érzésekkel. Inkább Sentimental mintsem

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2. Vö. MM4 *Levelezés I*, 344.

¹²⁹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. december 17. Vö. MM4 *Levelezés I*, 354–355.

Góthéhez, inkább Epikuraer mint sem Schillerhez hasonlítsam belsőmet, bizonyos férfiúi vídám csendességet érzek magamban. Ah, itt az út, hogy koszorúkat szedjünk mint Ariost, 's ki fogná az ő koszorúját Magyarjaink közt inkább szedhetni mint én? De nincs ki előálljon felnyitni a' verőczét, melly bennünket a' pályáúttól zárva tart, 's azt felnyitni, nem adatott az énekesnek, mert bár szabad ő magában és hódíthatatlan, de van még is, a' mitől függenünk kell, mint az olympiai bajnok a bírótól, s ezen bíró nem egyéb, hanem a közhér, a dicsőség.¹³⁰

Kazinczy Ferencnek is bizakodóan, egyben realistán nyilatkozott ekkori állapotáról:

„Testvéreimmel osztottam, 's csupán a' kirendeltt deputatiót várom, 's dolgainknak azonnal vége szakad. Én Szathmár Vmegyei jószágunkba megyek 's **gazda** leszek, 's ezt azért, mert különben azon jószág pusztulásra jut 's kisebb testvéreim szenvedni fognának. Ha még ott van Pali, ezt méltóztassék Uram Bátyám ő vele is tudatni. E' miatt az én pesti útam a' télen elmúlik, mert a' pénzzel **gazdálkodnom** kell; de tudassa vele Uram Bátyám azt is, hogy dolgaink azért nem szakadnak félbe, 's mihelyt én írásaimat 's a' könyveket ő tőle megkapom itt is fogom folytatni dolgozásaimat, oly csenddel, és komolysággal mint a' széphalmi vagy péczeli Író asztal mellett, csak hogy talán kevesebb lélekkel, mert a' lelket ébresztők távolabb fognak lenni.¹³¹

Ezt a levelet Kölcsey közlékenysége miatt érdemes még tovább idézni, mivel a Szatmár vármegyei nemességgel – ahová mostantól fogva maga is tartozni fog – történt első találkozásáról is beszámolt benne:

¹³⁰ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17. MM4 *Levelezés I*, 353.

¹³¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 357.

„Mosolygva olvastam a' philologicus discursusrol szolló rendeket a' V[ice]Ispánnal a' kártyás Urak között. Valóban sok gradusa a' Culturának attól a' ki képzelné nem tudja mire való a' tudomány, az irogatás, addig a' ki már ezt érti, és ismét addig a' ki úgy ír mint Göthe vagy Kant? Az ilyen gradatiók elkerülhetetlenek a' leg cultiváltabb nemzetben is; ez a' miénk a' bőség és még egy más valami által elromlott, 's most már a' bőség és szükség közt egy különös állapotban lebegő nemzet, mit várunk mi így 's mit várhatunk?

A' múlt hetekben Megyeren (Szathmár Vm.) Izsák Lajossal, a' volt Fő Sz[olga]Bíró Izsák Gáspár, ki a' V[ice]Ispán Izsák Sámuelnek testvér bátyja, fíjával találkozám. Beszéllek vele 's egyszerre csak azt kérdé tőlem; miért írta Kazinczy az ismeretes epistolában [ti. KAZINCZYVITK] ezeket 's meg ezeket? Mosolygtam az Ifjún, 's feleltem játékos csapongásokkal, de a' mellyeket ő el nem értett. Szájából hallottam azokat csak nem szórol szóra, mellyeket már az előtt a' Hőgyész munkácsi levelében Széphalmon olvastam. 'S ez megerősíti azon állításomat, hogy az alakos Hőgyész nem egyéb, csak a' kit én Uram Bátyámnak jelenték [ti. Isaák Sámuel vagy Mándy Imre, lásd: MÁNDY 1813]. Nevetve hallottam azt is általa, hogy a' Hőgyész-poéták, és Hőgyész-philologusok Virágot, a' papista és neolog Virágot nem **szere**tik, vagy szeretni nem tudják. A' Ha valamely képíró etc. a' Megmenik a' bércznek közepette reménytelen ember etc. neveltséges dolgok ezeknél. Én azt mondtam, hogy Virág megmutatta, hogy ő úgy is tud írni, hogy ha valamelly, és megmenik-ember nincsen soraiban; ha tehát némelylykor ilyeneket ír, azt minden bizonynal akarva csinálja, és így oknál fogva; 's épen ezen okot kellene **kitalálni**. 'S ezt azért mondtam, mert az ember Hőgyész után magyarázatot kért a' neologismusok felől, 's elhült, hogy magyarázat helyét a' kitalálás' útjára igazítottatott. – ¹³²

¹³² Kólcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 358–359.

A Kazinczy-féle episztoláról és ellenepisztoláról folytatott beszélgetés több szempontból is különösen érdekes. Egyrészt abban a befogadói közegben folyik, amelynek ő maga Kazinczy révén elvi ellenfele, és amivel beszélgetőtársa is tökéletesen tisztában van. Az információszerzés kölcsönös, hiszen Kölcsey itt ismét megbizonyosodhat az ellenepisztola anonim szerzőjének kilétéről. A szituáció ironikus annak fényében, hogy mind a Vitkovics-episztola, mind a *Felelet 1815* kulcsmozzanata a félreértés és a nem értő olvasás. Kölcsey válasza „játékos csapongás”, amelyet a kérdező „el nem értett”. Virág Benedek idézett sorai kapcsán pedig igen komoly szemléleti különbségeket tesz Kölcsey láthatóvá akkor, amikor a betű szerinti megértéssel, azaz „Högyészi magyarázattal” szemben vázolja fel a „kitalálás útját”, vagyis az átvitt értelmű jelentésképzés és a reflektált értelmezés lehetőségét. (Az episztolákról lásd még: *Felelet a' Mondolatra, Högyészi Högyész Máté a' Mondolatoshoz*, JEGYZETEK.) Különösen érdekesek ennek a levélnek a záró sorai is:

„A' telet hogy fogom tölteni, nem tudom, de tavasztol fogva egy leszek Szathmár Vármegyében azok közül, kik ott nem gyakran jelennek-meg: az olvasgató gazdák közül. És íme! Magam is ki fogok az epistola ellen kelni. 'S megmutatom, hogy az én nevem ne álljon a' Högyész' válaszában hijába:
– hát Detrich, Kölcsey hol vagy?
csak az átkozott válasz Író azzal a' gonosz német nevüvel ne tett volna egy sorba!”¹³³

A *Felelet 1815* Högyész-episztolájának minden bizonnyal Kölcsey volt a szerzője, amit ez a kijelentés is megerősít: „magam is ki fogok az episztola ellen kelni”. A jövő időre vonatkozó kijelentés ugyanakkor kétértelmű. Jelentheti azt, hogy ezt követően fog megszületni majd a Kölcsey-féle ellenepisztola az ő nevét is

¹³³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 360.

felhozó ellenepisztola ellen. Ez esetben a Hógyész-episztola nem 1814-ben keletkezett, hanem ezt követően, 1814 végén vagy 1815 elején. Azt feltételezve, hogy a szöveg már elkészült, sőt a forrászöveget októberben, Széphalmon olvasta is Kölcsey, ahogyan ezt ebben a levelében írja, a kijelentés, „ki fogok az episztola ellen kelni”, arra a jövő időre is vonatkoztatható, amelyet majd a *Felelet 1815* megjelenése jelent. Bárhogyan is van, nem világos, miért hallgatta volna el Kölcsey Kazinczy elől azt, hogy már elkészült ez az episztola.

Philológiai munkáit tekintve Kölcsey 1815-ös tevékenysége sokkal csekélyebb volt az előző évinél. Egyrészt igyekezett folytatni a Szemerével megkezdett munkát: Johann Severin Vater *Grammatikáját*¹³⁴ és Pázmány Péter *Kalauzát*¹³⁵ kellett volna kivonatolnia, vélhetően magyar grammatikájukhoz, de nincs tudomásunk róla, hogy ebből bármi is elkészült volna:

„Vater és Pázmán asztalomon hevernek, ’s mindeddig meg nem illetve. Az utolsóból elég Jegyezni való lesz, mert az igen szép Irónk, de még is Illyéssel nem mérközhetik. Kár hogy ezen két Irónkra nézve is azt kell kiáltoznunk, a’ mit Lucretz mond: tantum religio &c. Ha Pázmán és Illyés Báróczinak, vagy csak Sylvesternek lelkével bírtak volna, vagy bírhattak volna, minő izlet, minő csin ömlött volna általok a’ maradékra! De melly nagy köz Calvin és Petrarcha közt, ’s mellyiket lehet pedig inkább és szebb értelemben Reformatornak nevezni, azt-e a’ ki izlést adott a’ tudományban, vagy a’ ki vallásbeli tudomány helyet **más** vallásbeli tudományt?”¹³⁶

¹³⁴ Johann Severin VATER, *Lehrbuch der allgemeine Grammatik* [Halle: Renger, 1806]. Vö. MM4 *Levelezés I*, 388, 414; Vatern lásd még: [Szemere Pál jegyzetei], FÜGGELÉK.

¹³⁵ PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérlő kalauz melyet írt Pázmány Péter jezsuiták rendin való tanító* [Pozsony, 1613], újabb kiadásai uo., 1623, 1637, Nagyszombat 1766.

¹³⁶ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 358. Lásd még korábban: „Pázmánnak Kalauzát Álmosdra

Eme időszak legfontosabb eseményei azon levelek Kazinczynak és Döbrentei Gábornak, amelyekben az előző év nyarán és őszén végzett philológiai tanulmányok tanulságait összegezte, és amelyeket az előző részben már ismertettünk. Az év második felét a *Felelet 1815* megjelenésének és fogadtatásának hírei töltötték ki, illetve az az elhatározásuk Szemerével, hogy szükség esetén készítenek egy újabb Antimondolatot. (Erről lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, JEGYZETEK.) Kölcsey 1815 őszén, Csekén készített jegyzetei (a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka*) konkrétan ehhez, az egyébként soha el nem készülő újabb *Felelethez* készültek: „A' Debreczeni Gramm. és az Aranka' hibájjikbol laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni.”¹³⁷ A szintén ekkor készülő Homérosz-fordítás (*Iliász*) során Kölcsey filológiai kutatásainak is hasznát vette (lásd: *GrammSzójegyzetek*), különösen a Révai Miklós könyvéből kimásolt *Halotti beszédnek*.¹³⁸ Az 1815 őszén készített *ElőszámlálásaRévai* Kölcsey philológiai orientációjának figyelemre méltó darabja, már csak azért is, mert Kölcsey Révaival kapcsolatos véleményéről eleddig keveset, s azt is inkább elszórt megjegyzésekből, utalásokból tudhattunk, és azok nem mindig voltak hízegőek, különösen a rudbeckianizmus miatt: „ha a' Rudbeckianismustol épen úgy nem irtóznám, mint Révai azt szereti, azt mondanám, hogy a' Gyarmati[Sámuel]ban lévő Fenni szók közt keresd a' Cseke értelmét”.¹³⁹ Viszont az *Új szók* című 1824-es recensióban Révai már a nyelv filozófus mestereként azonosítható, Baróti Szabó Dáviddal párban (lásd erről: *ElőszámlálásaRévai* és *Új szók*, JEGYZETEK). Az *ElőszámlálásaRévai* tehát még Kölcsey korábbi fenntartásait mutatja – különösen a rudbeckianizmus miatt –, azt az állapotot, ahonnet eljuttatja majd Révait,

vittem magammal, s nézni fogom, mi jegyezni valókat foglal magában.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés I*, 348.

¹³⁷ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442.

¹³⁸ Vö. RÉVAI 1803, 1:35–39.

¹³⁹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 441.

aki több mint grammatikus, az elvekkel és történeti ismeretekkel rendelkező nyelvtudós paradigmatis példájához. A címmel ellátott kézirat tisztázott fogalmazvány, mégis a befejezetlenség és a műfaji átmenetiség érzetét kelti. A kivonatolás munkája itt is átfordulhatott kritikai reflexiókba (amint azt már korábban is láttuk [vö. *Műfajok*]), mivel Révai Miklós értékelését követően a könyvnek kivonatolása félbemaradt. Figyelemre méltó még, hogy a Révaival való számvetés időben a *Debreczeni Grammatika* hibáival való számvetéssel esik egybe, azaz szinkron kritikai vizsgálatok után válnak megalapozottá a „romlott fejű Philolog”-usokkal kapcsolatos, a Verseghy–*Debreczeni Grammatika*–Révai viszonyrendszert illető kritikai megjegyzései.¹⁴⁰

Az 1816-os év elején Kölcsey Pesten is megfordult, amint azt Szemere Pál füzetében tett két rövidebb bejegyzése mutatja ([*Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múltságokból*]; [*Jegyzések Taxonyi János Tüköréből*]), de a HazKülfTud-ból, a Múltságokból, illetve Taxonyi János könyvéből kijegyzetelt szavak már nem kerültek hasznosításra. Filológiai tárgyban levelezik Döbrentei Gáborral és Kazinczyval, örömmel konstatálva, hogy előbbi „megtért” táborukba.¹⁴¹ Mivel a *Felelet 1815-re* végül nem érkezett nyilvános ellenírás, Kölcsey végleg felhagyott a második Antimondolatra való készüléssel.¹⁴² Ehhez képest az ún. lasztóci levelek 1817-ből már a nyelvújítási pártosodás, a harcok, aktív neologizálás kritikáját adják.¹⁴³ Az igen kemény, Kazinczy-

¹⁴⁰ Uo., 438–439.

¹⁴¹ Lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. május 11. Vö. MM4 *Levelezés I*, 501. Lásd még: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Cseke, 1816. május 11. Vö. MM4 *Levelezés I*, 498–499.

¹⁴² Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. november 21. Vö. MM4 *Levelezés I*, 526. Az ellenük „vitézlett” Ifjabb (Pettényi) Gyöngyössi János művéről nincs tudomásunk, vö. MM4 *Levelezés I*, 1014. A Szatmár vármegyei kálvinista nemesek kéziratban maradt ellenpaspkvillusáról lásd: *Felelet a' Mondolatra*, FOGADTATÁS, H. KISS 1896.

¹⁴³ Ebben az elmondottakon túl közrejátszhatott Kazinczynek Ruszek József apáttal és Kisfaludy Sándorral folytatott levelezésének nyilvánosságra kerülése, Helmezy Mihály neológiai értekezésének megjelenése Berzsenyi Dániel 1816-os verseskötete előtt. Lásd: *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő*

val szakítást hozó egyik levél summázata vészjósló: a neologizmus immár az a gonosz erő lett a magyar literatúrában, amelynek még a nevét is el kell törölni:

„Én a' múlt telet Pesten töltém, Litteratoraink közül többeknél megjelentem, a' tudományos gyűjteményt redigáló gyűléseken ott voltam, 's alkalmam volt látni 's megítélni, miben feküdjének a' Litteraturai dolgok. Most minden Ember másképen ir mint ezelőtt írtak, az igen természetes. Új Ideák, új philologiai vizsgálatok, 's új következesek. A' nyelv maga meghatározta a' maga pályáját, 's maga meghatározza egykor ezen pályának végcélját 's korlátjait is, 's valamint zúgolódás nélkül lett a' halálnekből halálnak úgy lettek volna a' mostan kezdődő változások is minden lárma nélkül szokottakká, vagy ismét elfelejtettek volna, minden lárma nélkül, örökre. A' változásokat, mellyek magokban jöttek 's előmentek volna, nagyon kiismertetni, siettetni, 's végre **oltalmazni**, 's nekik **nevet** adni, ez a' mi a' dolgot elrontotta. Már most ott áll túl a' dunán a' hatalmas (pénzzel és számmal) klub, kik nem vesznek könyvet ha benne jota van; kik az Universitas Typographiája Factorát pénzzel meg vesztegették, hogy minden jotás imádságos 's énekes könyvet ypsilonnal nyomtattasson; kik Abauj Vmegye Universitasához kérelmet akartak küldeni, 's azt kicsinálni hogy közönséges végzés által Kazinczynak az Írás megtiltassék. 'S mind ezen, 's több bohóságok csak azért, mert ezek a' szerencsétlen nevek jotista, ypsilonista, Neolog, Neologismus ('s Isten tudja még mi?) feltaláltattak, 's oltalmaztattak. Ebből az a' roszt is lett, mert a' haladni nem akarók még inkább vagy rettegökké, vagy makacsokká lettenek, a' haladni akarók pedig a' természetes

Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos levelek. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Oct. Hung. 376. Lásd: KISFALUDY 1816–1817. A kéziratok történetéről lásd: CZIFRA Mariann, „Egy alig ismert paszkvillus: Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc és Ruszek József levelezése”, in CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, (Budapest: Ráció Kiadó, 2013), 59–75. Lásd még: HELMECZI 1816.

határokon túl csapongtanak, 's a' jó, jámbor olvasó, vagy néző soha sem tudja mit tegyen, 's mihez tartsa magát? Íme, ott áll Berzsenyi új és az elsőnél rozszabb kiadása előtt a' Kalaúz értekezés, 's mind az a' mi Neologismusnak nevezetik, ez által érdem szerént vagy érdemtelenül neveltségessé kezd lenni. Cui bono? ezt kérdjük mindnyájan. Változni kell a' nyelvnek? azt minden tudja, 's miért azt itt Helmecczinél száz író pusztá szavaival, mint valamely jegyző könyvben öszvevissza írva olvasnunk? Minden azért perel, hogy ezek vagy azok a' változások jók e? 's miért? Helmecci ezer új szókat öszve írt. Mi következik onnan? Hogy új szók vagynak? Igen is, de ha jók-e? ez volt a' legelső kérdés is. Mert ha jók azok ott Helmecczinél, jók e a' Barczafalviéi is, melyeket többekkel együtt felhoz? Ha nem jók ezek, mi választja őket meg a' többiektől? Az egész értekezés nem mond egyebet, hanem hogy változás van a' nyelvben. 'S azért van e tehát, mert van? Azért van e jól, mert van? Íme e volna a' rettenetes neveltség következés, ha másként abban az értekezésben következés van. Nem haragszom Helmecczire, még azért sem hogy Jegyzőkönyveinket gondatlanul kiprédálta, 's ítéletem ez volna értekezéséről, ha azt Szemere Pali, vagy éppen Uram Bátyám írta volna is. De annyira ment a' dolog, hogy a' Neologismus' Apológiáját éppen úgy kelljen nevetnem, mint a' Schwartner ellen vitt gondatlan támadásokat, vagy is inkább értek boszankodnom, mert e' miatt a' Litteratura szenved, 's terhelhetik. Irni a' Neologismus ellen, ez az egy vala a' mit Szemerével a' harapódzó gonosz ellen gondolánk, de legjobbnak hisszük még is azt, hogy az a' név töröltessék-el, soha egy szó a' nyelvnek ezen oldaláról ne tétessék, 's ingerlés által a' factiok ne gyúlasztassanak.¹⁴⁴

Kölcsey alaptézise, miszerint „a nyelv meghatározza a maga pályáját”, a nyelvi változások pedig önmaguktól is végbemennek, az 1814-es év philológiai munkáinak azon a belátásán alapult,

¹⁴⁴ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11. Vö. MM4 *Levelezés I*, 567–568.

amelyre Kölcsey K. W. Kolbe olvasása kapcsán a nyelv természetét illetően tett szert.¹⁴⁵ A nyelv változásainak erőltetése végletes pártosodáshoz vezetett az országban, a neológia elméletének eredménye pedig egyetlen mondatban is összefoglalható: *a nyelv változik*. „Íme e volna a rettenetes következés” – írta Kölcsey nem kevés szarkazmussal. Mindezért az ostoba bűnökért a neológia egykori apologétája, Kölcsey Ferenc, immár a neológiát, annak kitalálóját (Kazinczy Ferencet) és képviselőit (mint például az egykori barátot, Kölcsey jegyzeteit ellopó, azt ész nélkül „kiprédáló” Helmecci Mihályt) mint a „harapódzó gonosz” erőit szinte a pokolba kívánja, végérvényesen felhagyva a philológiával. A lasztóci levelekben megfogalmazódó, Szemere Pál által is jól ismert vélemény talán közrejátszott abban, hogy Kölcsey fő neológiai disszertációja, a *Critikai Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról* végül nem jelent meg az első életműkiadásban (MM1). (A kézirat eltűnésére mindez persze akkor sem magyarázat, erről lásd majd: *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*.)

3. A péceli időszak után (1823–1824 és 1832–1836)

3.1. Recenziók az Élet és Literatura számára

Kölcsey aktivitása a Szemerével közösen tervezett Minerva, majd végül *Élet és Literatura* (ÉLit) címmel megjelenő folyóiratuk előkészítése kapcsán növekedett meg 1823-ban. Szerkesztőként úgy határoztak, hogy minden megjelenő szöveghez kritikai reflexiót (recensio) is fűznek. Szemere az *ÉLit* első száma kapcsán ezért több kritika megírására is felkérte Kölcseyt, amelyek közül kettő volt philológiai tárgyú. Ennek eredményeképpen készült el 1824-ben az *Új szók* címen végül csak 1833-ban, a *Muzáronban*

¹⁴⁵ „Hidd el nekem, a’ nyelv maga meghatározza magát [...] Én Kolbeval tartok: mert azt kívánja a’ nyelv’ természete”. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 372–373.

megjelent írás,¹⁴⁶ illetve egy el nem készült recensio tervezete [A *Nyelvmívelésről*]. Mindkét írás már jóval a Kazinczyval való szakítás, az ún. lasztóci levelek után készült, de éppen egy Kazinczyval való újabb konfliktus, az ún. Iliászi-pör idején. Az *Új szók* Kazinczy egykori pályairása apropóján, a recensio-tervezet pedig Szemere Pál egy elveszett pályamunkájáról készült. Mindkét írás letisztultan mutatja a neológiával és a philológiával már felhagyott Kölcsey véleményét, amelyben immár az egykori ellenfelek, így Verseghy Ferenc is mérsékeltébb megítélést kap, és a lasztóci levelekben tapasztalt mérsékelt megfontolásokat láthatjuk viszont a tervezetben is a neológiát illetően. Az *Új szók* elkészítése előtt, még 1823 februárjában Kölcsey Bayle-olvasása és kivonatolása közben két jegyzetet is készített (*A' Nyelv változásairól*, illetve *Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára*), amelyek a kritika érv- és ismeretanyagának forrásául szolgáltak.

3.2. A Magyar Tudós Társaság szolgálatában (1832–1837)

Kölcsey kései filológiai tárgyú munkái (a politikai pályafutása kapcsán a magyar nyelv ügyében tett megnyilvánulásait nem számítva) az újonnan alapult Akadémia felkéréseihez kapcsolódtak.¹⁴⁷ A vidéki rendes tagok közé választását Kölcsey a neológiai viták intézményes és egyértelmű lezárulásaként fogadta: „S mint csudálkozám el, midőn magamat az oppositio' legerősbeivel együtt ott [ti. a Tudós Társaság listáján] lelém! Ohajtanám, irnád meg, mi eszközölte ezen választást, mely a' neologismus' triumphusát

¹⁴⁶ Szauder József ezt az írást is a *Jenisch'* pályairata közelébe teszi (*A' szókurtitáshoz és A' szószármaztatáshoz* hasonlóan), annyiban nem alaptalanul, hogy a szöveg alap gondolata valóban erősen köthető ahhoz a koncepcióhoz, amely 1814–15-ben érlelődött Kölcseyben. Lásd: KÖM2 1:1316.

¹⁴⁷ Erről lásd: MEZEI Márta, „Kölcsey és az Akadémia”, in „*A mag kikél...*”: *Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, (Budapest–Fehérgyarmat: A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában kiadta a Kölcsey Társaság, 1990), 82–95.

illy országosan megállapította?”¹⁴⁸ Kölcsey előbb a nyelvtudományi műszavak gyűjtésére kapott megbízását teljesítette, de egyedül a *DebrGramm*-ból gyűjtött mesterségszavakat (a többiből, mint a *Dayka élete, Felelet a' Mondolatra* stb., nem). Valójában mindez már nem érdekelte. Az Akadémia számára gyűjtött és leadott nyelvészeti műszavakat tartalmazó jegyzékének kézirata (*Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából*, 1832) nem ismeretes. A politikai szerepvállalásához kapcsolódó jogalkotás nyelvi kérdései viszont annál inkább foglalkoztatták, hiszen önként ajánlotta fel, hogy törvénytudományi szakszavakat gyűjtsön. Gyűjtését (*Műszavak a' történettudományban*, 1832) a később megjelenő *Törvénytudományi Műszótár* hasznosította. Az Akadémia számára készített bírálati között is voltak filológiai tárgyú írásai (*Vélemény nyolc vigjátékról és hat filológiai pályírásról*, 1836; Várad János: *A Világ eredeti nyelvéről*, 1837). Ezekben a gyököszóelmélet kapcsán az egyébként igen népszerű, de filológiailag megalapozatlan etimologizálást és az áltudományos vizsgálódást bírálta. Várad János könyvéről írva Kölcsey (a *Történetnyomozás* című 1833-as tanulmánya után, amely pontosan bemutatta az áltudományos fikció természetrajzát) kifejtett részletességgel adja a rudbeckianizmus kritikáját.¹⁴⁹ Kölcsey szerint az inkább történeti, semmint (nyelvészeti) filológiai munka első állítása (ti., hogy „A Magyar nyelv a világ első és eredeti nyelve”) a mű egészét jellemzi. „Mit ér az egész értekezés? azt már maga a bebizonyíttatni akart állítás gyaníttatja. Vastag rudbeckianizmus, és nem egyéb.”¹⁵⁰ A vastag (értsd: primitív) rudbeckianizmus felismertető jegye és egyben alapvonása a *petitio principii*, a bizonyítandó állítás igaznak feltételezésével igazolt következtetés. A logikai hiba Várad esetében ráadásul

¹⁴⁸ Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak, Nagykároly, 1830. december 15. Vö. MM4 *Levelezés II*, 312.

¹⁴⁹ KÖLCSEY Ferenc, *Várad János: A Világ eredeti nyelvéről*. Cseke, 1837. január 10. Vö. KÖM2 1:751–753. A bírálat miatt az értekezés nem is került kiadásra. Lásd MTT Főtitkári iratok, 1837. év, 2. szám. 190. Idézi: VISZOTA Gyula, „Kölcsey Ferenc ismeretlen akadémiai dolgozatai: Második közlemény”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 24 (1914): 354–368. Hiv.:361.

¹⁵⁰ KÖM2 1: 751.

csekély, a szakirodalmat nem ismerő olvasottsággal (értsd: olvasatlansággal) párosult, a fiktív etimologizálással pedig azt kívánta bizonyítani, hogy „az Ótestamentumban előforduló nevek, csak magyar nyelven érthetők, p. o. *Paradicsom*, zsidóul: *Pardes*, azaz a magyar *pár-disz*. *Kain*, magyarul *Kaján*. *Izmael* magyarul: *Isten ma él*. *Eliázér* magyarul: *Elő ez erő* stb., stb.” A kreatív etimológiai névmagyarázat merész histográfiai következtetései Kölcsey összefoglalásában így hangzanak:

„Az Ótestamentomi iratok a babiloni fogság után Esdrás által készültek; s készültek azon eredeti Káldi (az az magyar) iratokból, melyek a perza birodalom levéltáraiban tartattak. Ezen eredeti iratokat másoltatta Attila, ki Mediának (Mádnak) is fejedelme volt; és ismét ezen lemásolt iratokból toldozta, (némely rontásokkal és kihagyásokkal) Thuróczy a maga Krónikáját. Ezen Krónika tehát az Ótestamentomot megelőzőtt hiteles iratok rezultátuma; tehát annak hinni kell. S mivel az azt tanítja, hogy a magyarok Nemrőtől erednek; Nemrőt pedig az eredeti nyelv birtokában volt: tehát stb.”¹⁵¹

Az 1830-as évekből származó írás kapcsán is egyértelműen kijelenthető, hogy Kölcsey a „képzelt történeti, etimológiai nyelvész”-re is értette (az 1830-as években bizonyosan) a „rudbeckianizmus” kifejezést, ami a dilettáns történeti-nyelvészeti áltudomány megnevezése volt Kölcsey szótárában. Olyasmi, amelynek sem elméleti előfeltevései, sem vizsgálati módszerei nem teszik lehetővé, hogy releváns, vitaképes, komolyan vehető eredményeket produkáló tudományos diskurzus lehessen. Kölcsey számára a korábban ezzel a jelzővel illetett *északi* (finnugor) nyelvrokonsági paradigma is kívül esett a tudományos filológia hatókörén, és Révai Miklóst is kizárólag emiatt bírálta.

¹⁵¹ Uo., 751–52.

4. Összegzés

Kölcseynek az 1810-es évek közepén folytatott filologizálása és a neológia ügyének képviselője, ennek megértése nehezen választható el a 19. század második évtizedében pártosodást okozó, tartós felekezeti konfliktust előidéző nyelvi háborútól,¹⁵² a nyelvújítási vagy neológiai diskurzus hatalmi tétellel rendelkező egykorú kontextusától.¹⁵³ Mindez olyan összetett identitás- és közösségképző diskurzusként is leírható, amelyben a nyelvkérdésre adott eltérő reflexiók az egyre inkább önállósodó nyelvtudományi, illetve (szép)irodalmi gondolkodás szembenállását, eltérő autonómiatörekvéseik belső feszültségét is megmutatták. Mindez véglegessé tette a grammatika és a irodalom szétválását a magyar irodalom önállósodási folyamatában, előkészítve az irodalom új funkcióját is az idővel nemzeti ügyévé váló nyelvkérdés kapcsán, mivel a nyelv, az új hagyományközösségi identitásformálás legjelentősebb eszközeként, leginkább az irodalom (szépliteratúra) által terjeszthető formában lehetett hatékony.¹⁵⁴ Margócsy Istvánnak a Révai–Verseghy vitát elemző tanulmánya arra a pillanatra hívja fel a figyelmet, amelyben a látszólag tisztán nyelvi, nyelvészeti kérdések vitája során a nyelvi és irodalmi kérdések egymást rendre átmosó jelenségei immár feloldhatatlan problémaként jelennek meg a 18. század utolsó harmadában.¹⁵⁵ A korábban még osztatlan nyelvszemléletben a „literátor – azaz a nyelvet anyagként alkalmazó – tudós író e körben azonos a grammatikát életre keltő – nem

¹⁵² Ami Toldy Ferenc irodalomtörténete nyomán „nyelvújítási harcként” kanonizálódott. Vö. TOLDY [1865] 1987, 196–197.

¹⁵³ Az 1810-es évek közepének eme diskurzusa az újraolvasások számára meghatározó kontextust jelent a magyar irodalomra bármely ekkori jelenségét illetően, vonatkozzék az akár egyes művekre, akár egy életmű metszetének vizsgálatára. Lásd például: SZILÁGYI Márton, „Textológiai megfontolások és poétikai tanulságok (Fazekas Mihály: Lúdas Matyi)”, in *Studia Litteraria* 59, 3–4. sz. (2020): 56–79; GYAPAY 2001.

¹⁵⁴ Az állam és a hagyományközösségi szemléletmódok helyére lépő hagyományközösségi paradigmáról lásd: S. VARGA 2005.

¹⁵⁵ MARGÓCSY 1990, 26–34.

egy esetben ténylegesen megfogalmazó – nyelvtudóssal: akit *író-nak* (literátornak) tekintenek, az fogalmából következően *nyelvész-nek* is számít s megfordítva¹⁵⁶. Ugyanakkor, ahogyan Margócsy jelzi, ez a még „osztatlan nyelv- és irodalomszemlélet” (s az igen régi múltra visszatekintő literatúrafogalom) éppen ebben az időben éli válságát Magyarországon, hogy majd a 19. század első évtizedeinek során (az ellenségeskedést felváltó közöny állapotában) a nyelvtudomány és a szépirodalom nyelvhez való viszonya teljesen elszakadjon egymástól.¹⁵⁷ A literatúra eme kettéválásában egymással szembe kerülő tudós (nyelvész) és poéta (azaz a nyelvművész¹⁵⁸) nyelvszemléletében ugyan már nem a nyelv instrumentális, hanem annak szubsztanciális, a „beszélő közösség nemzeti létének *jele*”-ként látott felfogása lesz az uralkodó, de a nyelvi megnyilatkozások vizsgálatában mégis alapvető különbséget mutatnak majd. A nyelvtudomány önmeghatározási folyamatában a beszélő közösség nyelvi kompetenciájának, egy idealizált nyelvállapot adottságainak (grammatikai ideálnak) a tisztázása és *megállapítása* (és persze abszolutizálása) kerül szembe a szépirodalom nyelvi autonómia-törekvéseivel, amely a nyelvnek éppen az irodalmi (szubjektív, ízléshez kötődő szabad) használatban megmutatkozó *különös* (ezért grammatikálisan rögzíthetetlen) képességeire alapozódik, elkülönítve így egymástól a költői nyelvhasználatot a mindennapi beszédétől. Míg a tudományos grammatika (a szó-tárképzéssel és a grammatizálással) a nyelv olyan leírásában volt érdekelt, amely tisztán nyelvtanilag elképzelt alapszerkezetet adott (ezt nevezete Kölcsey flexiós szemléletnek), tartózkodva a nyelvi változatoktól, változásoktól, eliminálva a szinkrón és diakrón jellegű nyelvi mozgásokat, addig az új literatúra képviselői (Kazinczy s nyomdokain Kölcsey is) a szavak alkotásának szabadságát hangsúlyozták, nyelvelírásukban pedig a költők nyelvteremtő jogát, akik egyedül képesek ez által új ideák létrehozására. Talán triviális

¹⁵⁶ Uo., 27.

¹⁵⁷ Uo., 27, 34.

¹⁵⁸ Vö. [*A Nyelv művelésről*] című írás első mondatában is: „Az első és utóbbi kor Litterator. Nyelv művésze”.

rögzíteni: Kölcsey magát íróként, költőként identifikálta, filológiai tanulmányai az írói neológia elsőbbségének képviseletével összefüggve ezért is tűnnek magától értetődőnek. Kölcseyt önmagában a nyelvtudomány, vagyis az, amit ekkor a Grammatika jelentett, nem érdekelt. A magyar nyelv eredetének, rokonságának kérdésével nem foglalkozott, áltudományosnak tartotta az etimologizálás (gyökszöelmélet) reflektálatlan, azaz történetietlen és elveket nélkülöző alkalmazását, a többértelmű philológiát az írói nyelvalkotás szerepével összekapcsolva kívánta a irodalom számára kisajátítani. De jóformán ez is csak addig volt számára fontos, amíg ez a választott szellemi közösséget szolgálta: ennek megbomlása után a neológiai háborút a maga részéről 1817-ben lezárta, ezzel együtt végleg felhagyott a nyelvtudomány rendszeres tanulmányozásával is.

Kölcsey filológusi szerepvállalása beilleszthető abba a Margócsy által is leírt folyamatba, amelyet az új irodalom-konceptió képződése, a nyelvtudományi szemléletmód önállósodása, a nyelvhez való korábban osztatlan nyelv- és irodalomszemléleti viszony immár végérvényes szétválása jelent. Elvei kialakításában (Szemere Pál és Kazinczy Ferenc nyilvánvaló hatása mellett) Révai Miklós grammatikája¹⁵⁹ és elsősorban a kortárs német nyelvtudomány: Daniel Jenisch áttekintő munkája,¹⁶⁰ a nyelv természetét, annak képezhetőségét (Bildsamkeit) illetően pedig még id. Karl Wilhelm Kolbe műve volt rá hatással.¹⁶¹ Az igazán nagy munkát, egy korszerű „magyar grammatika” megalkotását barátjával, Szemere Pállal közösen tervezte elvégezni. A munka – nomen est omen: „Philologiai Töredékek” – sohasem valósult meg; Szemere egyedül nyelvészkedett tovább. Kölcsey döntése mögött szociális (kénytelen volt Csekén maradni, nem folytathatva kizárólagosan értelmiségi pályát) és elvi okok (a neológia okozta káros pártosodás

¹⁵⁹ *Elaboratior Grammatica Hvngarica*, vö. Révai 1806.

¹⁶⁰ Daniel JENISCH. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europen*. Berlin: Friedrich Maurer, 1796.

¹⁶¹ Karl Wilhelm KOLBE. *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie*. Leipzig: Reclam, 1806–1809. A Kölcsey-filológiában leginkább Kolbe feldolgozása várat magára.

és a nyelv útjába való szükségtelen, erőszakos beavatkozás) egyaránt fellelhetők. Mindenesetre az 1814-es év, vagyis a péceli időszak a mintegy húsz évvel később fogalmazott önéletrajzi levél távlatából is a filologizálás kitüntetett időszakának bizonyult. Paradox jelenségeként értékelhető, hogy eredeti filológiai disszertációja, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című írás sohasem jelent meg, míg egy kortárs német filológus szellemi termékének „lényegre törő és arányos” összefoglalása, a *Jenisch-ből való Jegyzések (Jenisch' pályairata* címen) került nyelvtudományi munkáinak élére. A hatástörténet tréfája, hogy a komoly tudósi munkája helyett egy botrányt okozó, bohóságként értékelt mű, azaz a *Felelet a' Mondolatra* révén vált szerzőként először hírhedten ismertté. Mindmáig, ha a magyar nyelv megújítása kapcsán vállalt szerepe szóba kerül, jobbra csak ez a Szemere Pállal közösen írt munkája említődik, vizsgálatlanul hagyva és ezzel elfelejtve a magyar humor és a romantikus ironia történetének egyik nagyszabású teljesítményét. A szakirodalomban kevés szó esik Kölcseyről mint filológusról.¹⁶² Miközben Kölcsey és a magyar nyelv ügye és védelme ismerős és közkeletű szólamná válik a reformkort követő recepcióban, valójában kevés fogalmunk van arról, mit is gondolt ténylegesen a tudós Kölcsey Ferenc a magyar nyelvről. Kölcsey Ferenc nyelvtudományi (filológiai) tevékenységének átfogó vizsgálata, eme tevékenységének az 1800-as évek első harmadában a magyar nyelv eredetéről, megújításáról és természetéről folytatott tudományos diskurzusokban való elhelyezése a magyar irodalomtörténet-írás adósságainak egyike.

¹⁶² Lényegében csak a kevés számú publikus szövegre és a *Felelet 1815-re* reflektálva, vö. például az 1960-as gyűjteményes kiadást (KÖM2) sajtó alá rendező Szauder József monográfiáját: SZAUDER 1955, 36–39. A kevés kivétel egyike (Csetri Lajos és Gyapay László idézett munkái és Pap Károly mellett) Rohonyi Zoltán, aki röviden reflektál Kölcsey 1815-ös leveleire, amelyekben a „meggyőződéses neológia” kijelentései szerinte „a szerves fejlődés korszerű történetfilozófiai elvének alkalmazására vallanak”. Vö. ROHONYI 1975, 63.

II.

Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai

Kölcsey kéziratainak két bemérési pontja adható meg: az egyik az 1839-es átvételi jegyzék, amelyet Heckenast Gusztáv, az MM1 kiadója adott az általa átvett, Kölcsey hagyatékát képező kéziratokról. A másikat a közgyűjteményekben ma ismerten fellelhető kéziratok jelentik. Az alábbiakban Kölcsey filológiai tárgyú kéziratait vesszük számba. A Kölcsey kéziratai hagyatéktörténetét Szabó G. Zoltán foglalta össze, elsősorban a versekre figyelemmel.¹⁶³

1. A kéziratok hagyaték felmérése

1.1. A hagyatéki jegyzék

Kölcsey halála után az Akadémia elhatározta, hogy kiadja Kölcsey Ferenc összes műveit. Szemere Pált bízták meg azzal, hogy vegye fel a kapcsolatot az örökössel, Szuhányi Josephine-nel, és gyűjtse be Kölcsey kézirat-hagyatékát, hogy megindítható legyen műveinek első posztumusz összkiadása, azaz az MM1. A Csekéről 1839-ben a kiadó Heckenast Gusztávhoz Pestre küldött kéziratok 10. csomójának leírásában (általunk vastaggal kiemelve) láthatóak Kölcsey nyelvészeti tárgyú írásai:

„10dik Csomó: *a.* A T. társaság' folyóírásának alaprajzára nézve kirendelt küldöttség alázatos véleménye, – *b.* Poéma dramaticum, – *e.* egy vers : *Mi legyen egy sóhajtás* – – , – *d.* 1832-ben kijött versei, – *e.* Egy értekezés; kezdete: *Jó lenne talán megvizsgálni...* két ív, – *f.* egy értekezés: kezdete; *Az Élet és Literatura' Redactiója...* – *g.* különbfélék 14 és ½ ív, – *h.* Töredékek 10 ív, – *i.* 4 ív, – *k.* Készületek a' Kazinczy' műveinek recensiójára 1 és ½ ív, – *l.* **Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka**

¹⁶³ Lásd: SZABÓ G. 1999, 12–56, különösen 25–38.

grammaticaja hibás állításainak, – *m.* deákul egy ív, – *n.* **Kritikai jegyzetek a’ magyar nyelv’ jobbításáról 4 és ½ ív a’ régi halottas beszéd’ másolatával**, – *o.* **A szókurtitásról és több különfélék 14 és ½ ív**, – *p.* Egy értekezés; kezdete: *A Leviáthán’ híres írója ½ ív*, – *q.* Egy Sonett: *Szelid halom...*¹⁶⁴

Az 1839-es átvételi jegyzék alapján öt tétel azonosítható csaknem cím szerint a kéziratcsomóból:

1. Rövid Laistroma a’ Debreczeni Grammatika’ hibás állításainak
2. Rövid laistromok, a’ Cons. Aranka György Grammat. hibájának, az Erdélyi Társaság’ Első Kötetében
3. Criticai Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról
4. Halotti beszéd [„Latiatuc feleink’”] másolata
5. A’ szókurtitásról

Szemere Pál ígéretet tett a kéziratok örökösének, Szuhányi Josephine-nek, miszerint a kéziratokat lemásolják, és „az eredeti irományokat” neki visszajuttatja. Ez feltételezhetően meg is történt,¹⁶⁵ habár nem maradéktalanul, amint azt látni fogjuk. Szuhányi halála után a kézirati hagyaték részben az MTAK Kézirattárába, a PIM-be és az OSZK Kt.-ba került.¹⁶⁶

Az MM1 IV. (1842) és V. (1844) kötetekben a következő nyelvtudományi munkák jelentek meg:

1. Jenisch’ pályairata (MM1 IV. kötet)
2. A’ szókurtitásról (MM1 IV. kötet)
3. A’ szószármaztatásról (MM1 IV. kötet)
4. Felelet a’ Mondolatra (MM1 V. kötet)
5. Új szók (MM1 V. kötet)

A hagyatéki jegyzék cím szerint azonosított 5 tételéből 1 jelent meg az MM1-ben (*A’ szókurtitásról*). A hagyatéki jegyzék által

¹⁶⁴ SOLT 1938, 392. (Kiemelések: O. Cs.)

¹⁶⁵ Vö.: SZABÓ G. 1999, 24, 35.

¹⁶⁶ Uo., 35–38.

cím szerint említett „Rövid laistroma a’ debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak” írás kiadására az MM1-ben nem került sor, a kéziratok visszakerültek az örököshöz, tőle később a közgyűjteményekbe, kézírata ma megtalálható az OSZK-ban (vö. 1.2. *A közgyűjteményekben található kéziratok*). A hagyatéki jegyzék által cím szerint említett „Kritikai jegyzetek a’ magyar nyelv’ jobbításáról 4 és ½ ív a’ régi halottas beszéd’ másolatával” nem jelent meg az MM1-ben, ma a közgyűjteményekben sem lelhető fel (vö. uo.): ez a kézirat elveszett vagy lappang. Az MM1 *A’ szókurtitásról* mellett két olyan szöveget is kiadott (*Jenisch’ pályairata, A’ szószármaztatásról*), amelyeket az 1839-es átvételi jegyzék cím szerint ugyan nem említ, de amelyek a „több különfélék 14 és ½ ív” között lehettek. Ezek a kéziratok vélhetően nem kerültek vissza az örököshöz, ma nem lelhetőek fel a közgyűjteményekben (vö. uo.), valószínűleg a kiadás során elvesztek, ami azt feltételezi, hogy a szerkesztők – az előzetes ígérettel szemben – mégsem másoltatták le őket. A szövegkritikai vizsgálat alapján kijelenthető, hogy az MM1 a *Felelet a’ Mondolatra* és az *Új szók* szövegét azok első megjelenései alapján közölte újra, és nem kéziratból, vagyis eme szövegek kézíratai nem voltak a hagyaték 10. csomójában. Összességében kijelenthető, hogy Kölcsey életében (*Felelet a’ Mondolatra*, 1815; *Új Szók*, Muzáron, 1833) és halála után az MM1-ben nyomtatásban megjelent filológiai munkáinak kézíratai a nyomdai munkák során kivétel nélkül elvesztek.

1.2. A közgyűjteményekben található kéziratok

A ma ismeretes nyelvtudományi tárgyú kéziratok a lelőhely rendjében, a feltételezhető kéziratregységek szerint rendezve a következők:

MTAK Kt	
K. 698.	<p>Jegyzések az Ortographia Ungaricáról Ad 23. Aug. 1809 Debreczen. T. Napló. 4r. 10. sz. IX. Jegyző Könyv. 2. f. 209×168 mm. Szürkés, kékes, helyenként foltos, körbevágott papíron, barna tintairású feljegyzések törlésekkel, hosszabb kiemelésekkel, lapszéli jegyzetekkel. Aláírás nélkül. I. Jegyző Könyv. – részben francia, latin, görög – 1808–1809. 46 f. (1. f. r., 2-45. f. r-v.), 209×168 mm. Barna tintairású feljegyzések hosszabb törlésekkel, betoldásokkal, kiemelésekkel, javításokkal, lapszéli jegyzetekkel. Aláírás nélkül. Vörös, félbőr kötésű keménytáblás, eredetileg fűzött fóliócsomó. A kézirat elé három, mögé két előzőklapot kötöttek. Szürkés, kékes, helyenként foltos, körbevágott papíron, a 46. fólió foltos, rongyolt szélű, csonka, restaurált. A 44-45. fóliók közé Kölcsey egy kisméretű – 80×130 mm-es – jegyzetlapot illesztett. Lelőhely: MTA Kt. T. Napló. 4r. 10. A 16-17. fólión: Jegyzések az Ortographia Ungaricáról.</p>
K. 698.	<p>Műszavak a' törvénytudományból 65r–79v (M. Nyelvt. 2-r. 23. sz. III. k.) 15 f. 195×125 mm. Sárgás, rongyolt szélű papíron, kék félbőr kötésű kolligátumban, barna tintairású tisztázat törlésekkel, utólagos betoldásokkal, javításokkal. Aláírás: Kölcsey. A szöveg közepén, egy oszlopban fut, mellette betoldások, rájegyzések. A szótárban az egyes betűkhöz tartozó szavakat vízszintes vonal választja el. Kölcsey az oldalakat felső sarkukon beszámozta. Egyes szavakat piros ironnal áthúztak. Az 1. fólió rektóján Széchenyi István rájegyzése: „Beadatott Mai 14kén / 1832. Széchenyi István.” Az 1. fólió rektójának tetején piros tintás rájegyzés: 1832. XVI. 222. Régi jelzetek: M. Irod. kev. 4-r. 132. Tört. 2-r. 11. RUI 4-r. 84./ II. M. Nyelvt. 2-r. 23.</p>
RAL 62./1836.	<p>[Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológia pályairásról] Cseke, Julius 3d. 1836. 2 f. 217×154 mm. Körülvágott, enyhén sárgult papíron, tintairású tisztázat törléssel, kiemeléssel. Aláírás: Kölcsey Ferencz.</p>

RAL 2./1837.	[Váradai János: A világ eredeti nyelvéről] Váradai János' értekezése „a Világ' eredeti nyelvéről” Cseke, Januar 10d.1837. 2. f. (1. f. r-v., 2. f. r.) 265×224 mm. Fehér, hosszában összehajtott papíron, tintairású tisztázat kiemelésekkel, a szöveg a fóliók jobb oldalán fut. Aláírás: Kölcsey Ferencz.
OSzK Kt	
Quart. Hung. 4361 [Kölcsey nyelvészeti tárgyú írásai]	A kéziratok külső jellemzői megegyeznek: valamennyi 265×210 mm méretű, bordázott, egykor feltehetően összefűzött fóliókra készültek, hasonló, fekete tintával írva. Az autográf kéziratok jó részén fellelhető Szemere keze nyoma jegyzetek, javítások, feltehetően tőle származó aláhúzások és számozás formájában, ezek feltehetően később kerültek ide. Utólagosan, tematikus címeikkel ellátott nyolc, félbehajtott A/4-es lapok alkotta csomókban. A fóliók jobb sarkaiban ceruzával bekarikázott számozás: 1. (Philológiai Töredék. Részletes tartalomjegyzék) Philológiai Töredékek. [1-2] Lasztócz. Octobr. 22d. 1814. 2. (Nyelvtudományi jegyzetek, dátum nélkül Vsz. 1814.) [a] Mind azon Idegenségek és Szokatlanságokat... [3-6] [b]...tsúfolódó formákra tsütsörítő [7] 3. (Nyelvtudományi jegyzetek) [a] Kolbe S. 132. [14-19] [b] A' Magyar nyelvnek mostani állapotjáról [...] Kiss János. 1806. I. 167. 8." [20-21] Széphalom, Octob. 15. 1814. [c] A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Knak. Tübingi pályairásából." [22-24] <u>Keltezés:</u> „Széphalom. Octob. 16d. 1814.” [d] Beiktatni, installare a' Pändectákból. IV. K. 376–378.” <u>Keltezés:</u> „Széphalom. Octobr. 17d. 1814.” [24v-25] [e] e) „Beiktatni, statuere, Beiktatás Statutio. Pandekt. IV. K. L. 437.” [26r.] [f] f) „Solaecismusok Német Irókból Pandekt. IIIId. Kötet I. 301–307.” [26v.] [g] Kolbe 1806. S. 2. [8-11] [h] [Töredék lap: Kolbe Über Wortmengerei német nyelvű kivonattöredék]

	<p>S. 100. Deák Versek görög szókkal. [i] Kolbe 1806, S. 128. [12]</p> <p>Fél lap: S. 128. az Ent-re Bürger Rügen, Rüger [j] Kolbe 1806, S. 152. [13]</p> <p>Fél lap: La guere / potage S. 157. [k] [„Solaecismusok Német Irókból Pandekt. III. Kötet I. 301–307.”] [27v–28v] [l] Az Új Szókról. Jenaische Allgem. L. Z. 1804. jún. Nro. 144. pag. 523. Pándeck. IV. Kötet. I. 187. 188.” [29] 4. (A Debreceni Grammatika ellen és Aranka György Grammatikájáról) [a] ...ma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak. [30-39] <u>Keletkezés:</u> „Cseke. Octobr. 20dik. 1815.” [b] Rövid laistromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibájának... [39v-41] <u>Keletkezés:</u> Cseke. Octobr. 21dik. 1815. 5. (Révai Grammatikájáról) Előszámláltatása azon Principiumoknak... [42-45] [Jobb felső sarkok levágva, a Nro. 23. más tintával, Szemere] 6. (Német, francia, magyar nyelven írt nyelvtudományi kivonatai, jegyzetei) [a] Kolbe 1806. S. 204. [46-50] [b] Kolbe 1806, Wohlklang [50v-53] [Ezen pontra nézve →S. 184. 185. Példák hogy az inversio által"-ig.] 7. (Garve művének jegyzetei) Ch. Garve [54-55] [56-57 = üres lapok] 8. (Nyelvészeti töredékek) Vagnerből [58v]</p>
Quart. Hung. 2832	[A 118. nyomtatott oldalszámú fölió:] Rövid Laistrom... [A Quart. Hung. 4361. (4) „ma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak.” [30-39] első lapja]. [A 2. lapon:] „Hallék, hallanék” [A Quart. Hung. 4361. (4) 36v. folytatása]
Quart. Hung. 3365 II.	Szemere Pál jegyzetei

PIM Kt	
V.1980.	<p>A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés d 22. Novembr. 1809 Debreczenb. 2 f. (1. f. r-v., 2. f. r.), 235×188 mm. Sárgás, foltos, rongyolt szélű papíron, barna tintairású feljegyzések kiemelésekkel, lapszéli jegyzettel, részben görög, latin. Aláírás nélkül. Vétel Móricz Kálmánnétól, 1961. (Kölcsey hagyatéka.) V. Jegyzőkönyv. 1809–1810. – részben latin, német. Az 1. fólió rektóján: Ad 8 Octobr. 1809. Debreczen. A 28. fólió verzóján: die 8a. Maii. Pest. 1810. A 7. fólió verzójától a 8. fólió rektójáig: A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés.</p>
V. 2515. és V. 1984	<p>A' Nyelv változásairól. Csekén febr. 16kán 1823. A V. 2515. jelzetű olvasmánynapló 4 darab 266×213 mm fóliója 1823. február 14. és 1823. február 16. között Csekén keltezett autográf tintairású, <u>szakadozott szövegeket</u> tartalmaz. A kézirat 1. fóliója itt található. A V. 1984 jelzetű olvasmánynapló 1822. október 15. és 1823. május 5. között Szatmárcsekén keltezett iratokat tartalmaz. A 22 darab 263×215 mm fólió terjedelmű anekta autográf tintairású, helyenként szakadozott. A kézirat 2. fóliója itt található. Az olvasmánynaplók kéziratái összekeveredtek, rosszul lett összerakva a mappában, amit az utólagos ceruzás lapszámozás csak tovább bonyolított.</p>
V. 1984	<p>Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára [Cseke, 1823. február 16. után: A' Nyelv változásairól c. szöveg után következő, dátum és keltezés nélkül] Kölcsey Ferenc olvasmánynaplójában található autográf, 1 fóliónyi szöveg eleje a A' Nyelv változásairól 2. fólióján kezdődik Az olvasmánynapló 1822. okt. 15. és 1823. máj. 5. között Szatmárcsekén keltezett iratokat tartalmaz. A 22 darab 215×263 mm fólió terjedelmű anekta autográf tintairású, helyenként szakadozott. A Jegyzet első lapja jobb alsó fele félkaréjban elszakadva.</p>

RGy Levéltár	
Szemeretár V. pótkötet, 14. sz. 935– 1084 sz. „Szemere Pál: Töredék Dolgozatok” 1067. jelzetű irat	Cím nélkül [Litterator Nyelvművész] 100×150 mm lapocska rektóján és verzóján Kölcsey kézírásával, barnás tintával írt autográf szöveg. A rektó szélein körbe különféle firkák, apró rajzocskák; baloldalon, középen egy szó Kölcsey kézírásával: purismus. Egy kalligrafikusan írt név a lap alján: Georgius. A verzó jobb szélén, a jegyzetekre merőlegesen, más kézírással, más tintával írva: <u>Surány. 26.k Jul. 1823.</u> Édes Ferim! Ha érdemlenéd igen igen sokat írna, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még tsak egy pár sort sem ír Gyurid

2. Az ismert kéziratokról

A kritikai kiadásban megjelenő, az MTA Kt., a PIM és a RGy állományában fellelhető kéziratokról a Jegyzetekben az egyes szövegeknél szólunk. Külön tárgyalást, részletesebb és együttes ismertetést az OSZK Kt Q. H. 4361 jelzet alatt lévő állománya érdemel (kivéve az 1815-ben, Csekén keletkezett három szöveget), mivel ezek a kéziratok részét képezték annak a nagyobb kézirateggyüttesnek, amely 1814 nyarán és őszén keletkezett.

2.1.1. Az 1814-re datált kéziratok

1814. november 7-én Kölcsey és Szemere elhagyták Lasztócot: ezzel lezárult a Pécelen, Széphalmon és Lasztócon közösen folytatott philológiai munkájuk első szakasza. Az ekkor keletkezett philológiai írásaik egy bekötetlen csomóba (*kötet, diárium*) kerültek,

és Szemere Pálnál maradtak.¹⁶⁷ Ezt a kéziratcsomót Szemere még 1814 végén vagy 1815 elején, feltehetően Helmecezi Mihályon keresztül Trattner János Tamáshoz juttatta, aki azt szerkesztőjére, Bilkei Pap Ferencre bízta azzal, hogy készítse elő a *Felelet* kéziratának kiadását. Kölcsey többször is megemlítette, hogy gyakorlatilag minden 1814 nyarán, Pécelen, Széphalmon és Lasztócon keletkezett kézírata Szemere Pálnál maradt 1814. novemberi elválásukat követően.¹⁶⁸ Szemere ígéretet tett Kölcseynek ezek visszaadására („nálam levő holmiaidat magam fognám általadhatni”),¹⁶⁹ de mindez 1815. július elejéig nem történt meg, ahogyan erre Kölcsey utalt is a Kazinczynak írott levelében, miszerint a *Debreczeni Új Énekes Könyvből* készített szójegyzéke és a *Critikai Jegyzetek* kézírata is még mindig „Pálnál vagynak”.¹⁷⁰ 1815 nyarán megjelent a *Felelet 1815*, Szemere pedig szerette volna visszakapni a philológiai dolgozatokat tartalmazó mappát, de Bilkei időközben elhagyta Pestet. A Bilkei hollétét illető nyomozása sikertelen volt, Szemere érezhető kétségbeeséssel írta Kölcseynek: „Az a’ kötet, mellyben Bohógyi ’s Jegyzéseink Illyésből, Gyöngyösiből, Faludiból ’stb. voltak, közel van az elveszthetéshez.”¹⁷¹ Nem sokkal később ismét erről írt: „Irtam hozzá [ti. Bilkei Pap Ferencnek], hogy ezen jegyzésekkel tele Diariumot küldje vissza, ’s nem kaptam választ.”¹⁷²

¹⁶⁷ „Szabónak [...] philosophi dissertatiojára jegyzeteket írtam Lasztócson; azok több írásaimmal együtt Pálnál maradának [...]” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés I*, 346. (Kiemelés: O. Cs.); lásd még: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 357.

¹⁶⁸ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés I*, 346; Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22., uo., 357.

¹⁶⁹ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1815. március 10. Vö. MM4 *Levelezés I*, 362.

¹⁷⁰ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 396.

¹⁷¹ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. február 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 461.

¹⁷² Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. április 15. Vö. MM4 *Levelezés I*, 484.

Kölcsey Kazinczynak is megerősítette ezt az információt („azt írta Palink, hogy [...] az Antimondolat’ kézírata más hasznos philológiai jegyzetekkel együtt nála [ti. Bilkei Pap Ferencnél] vagynak”), de Bilkei Pap Ferenc hollétét illetően maga sem jutott eredményre.¹⁷³ A kutatás végül sikerrel járhatott, mert a kéziratcsomó 1816 vége, 1817 eleje körül visszakerült Kölcseyhez, amint ezt (a hagyatékban maradt kéziratokon túl) Szemere levele bizonyítja, amelyet a nyomozás után egy évvel írt, és amelyben már hivatkozik ezekre: „Lásd Jegyzéseinket a’ Bekötendő Papirosok között ’s ird ki [...] Próbáld kidolgozni [...] ’s a’ szükségesekeket add hozzá a’ jegyzéseinkből. Bár egészen kidolgoznád!”¹⁷⁴

Az 1814-ben keletkezett „jegyzésekkel tele Diarium” tehát bizonyosan tartalmazta a „Bohógyi”-ként, illetve „a’ levelek Gedeonhoz”-ként megnevezett *Feleletet*. Továbbá a Szemere által „Jegyzéseink Illyésből, Gyöngyösiből, Faludiból”-ként említett [*Az idegen Phrasessal való életről*] című írást. Továbbá a *Criticai-Jegyzeteket* és a *Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből* mintegy 2 ívnyi szójegyzékét is. Ezen túlmenően valószínűsíthető, hogy minden más 1814-ben keletkezett kézirat is itt volt megtalálható. Miközben Szemere és Kölcsey 1814-es filológiai jegyzetei Bilkeinél voltak, azokat, elsősorban az *IdegenPhrasessal*-et, Helmecei Mihály is felhasználta, amint az a Berzsenyi Dániel verseinek második, 1816-os kiadása elé írt *Kalaúz értekezésében* látható.¹⁷⁵ Mindez Kölcsey figyelmét sem kerülte el: „Nem haragszom Helmeceire, még azért sem, hogy Jegyzőkönyveinket gondtalanul kiperdálta [...]”¹⁷⁶ Eme „kiperdálás” egyik nyoma fellelhető [*Az idegen Phrasessal való életről*] kéziratán, Helmecei

¹⁷³ Egy ideig azt hitte, hogy Szatmárra költözött, vö. Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. április 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 462, illetve: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1816. április 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 486.

¹⁷⁴ Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1817. február 9. Vö. MM4 *Levelezés I*, 538, 539.

¹⁷⁵ Vö. HELMECEI 1816; lásd még Helmecei tanulmányáról és fogadtatásáról: BDÖM *Költői*, 205–215, 214.

¹⁷⁶ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11. Vö. MM4 *Levelezés I*, 568.

rájegyzéseként. A „kiprédálás” a tanulmány elején pontokba szedett koncepció átvételét és a forrásul szolgáló archaikus szóanyag (vö. *IdegenPhrasések*) lábjegyzetekben történő argumentációs felhasználását jelentette Helmeczi részéről, továbbá a K. W. Kolbe hivatkozás (*JegyzésekKolbe*, *KivonatKolbe*) szintén Kölcseytől származhatott. Helmeczi a koncepcióalkotást és a forráskutatást tehát megtakarította magának. (Ponori Thewrewk József nem véletlenül írta ezt 1834-ben, Szemere Pál szóbeli közlésére hivatkozva: „A’ szelidérszű Szemere Páltól tudom, hogy ő ’s szeretett barátja Kölcsey együtt készítették eredetiképen a nyelvbeli Ujításokról azon értekezést, melyet Helmeczi Mihály némelly megtoldásokkal a maga neve alatt kiadott a Berzsenyi Dániel versei előtt.”)¹⁷⁷ Szemere Kölcseynek adott válasza arra mutat, hogy az 1814-ben és 1815-ben keletkezett kéziratok közül kettő (*JegyzésekJenisch*, [*Jegyzések Varróból*]) bizonyosan az ő használatában volt ekkor, habár az nem tudható, mikor kerültek hozzá: „Mihelyt melegebb lesz, a’ könyves szobámban felkutatom a’ Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet, ’s felküldök mindent.”¹⁷⁸

2.1.2. Az 1815-re datált kéziratok

Az 1815-re datált három kézirat (*LaistromDebrGramm*, *LaistromAranka*, *RévaiGramm*) szintén 265×210 mm méretű, egykor feltehetően összefűzött fóliókra készült, de más bordázatú, vékonyabb papírra íródtak, világosabb barna tintával. A *GrammSzójegyzetek* egykor feltehetően szintén összefűzött 265×210 mm fóliókra készült, de eme fóliók papírja durvább az előzőekhez képest (vagy megviseltebb), bordázat alig észlelhető. Ezek a kéziratok haláláig Kölcsey birtokában voltak, a hagyaték részeként kerültek Pestre, majd vissza az örököshöz.

¹⁷⁷ PONORI THEWREWK 1834, 181.

¹⁷⁸ Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. Vö. MM4 *Levelezés II*, 352.

2.1.3. Jegyzések Szemere (1816)

Kölcsey eme jegyzetei Szemere Pál birtokában voltak, így kerültek ama bekötött füzetbe, amely az ő jegyzeteit tartalmazza.

3. A nem ismert, elveszett vagy lappangó kéziratokról

3.1. A nyomtatásban megjelent írások kéziratai

Kölcsey életében két nyelvtudományi munkája jelent meg, a *Felelet a' Mondolatra* (1815) és az *Új Szók* (Muzárion, 1833). A *Felelet* kézirata több más, egyéb filológiai tárgyú jegyzettel együtt került a szöveget kiadó Trattner kezébe, tőle pedig a szöveggondozást végző Bilkei Pap Ferenchez 1815 elején. Az egyéb jegyzetek végül 1816-ban visszakérültek Kölcseyhez (erről lásd: *Az ismert kéziratokról*), amelyek között a *Felelet* kézirata bizonyosan nem lehetett ott, mivel arra később levelezésében sem a szerzőpáros nem utal, sem a hagyatéki jegyzék nem említi meg. (Kizárt-nak tartjuk, hogy a hagyatéki lista cím szerint ne említette volna ezt a szöveget, illetve terjedelmileg sem fér bele a „különfélék” 14 és fél ívébe.) A *Felelet* kézirata nagy valószínűséggel az 1815-ös kiadás során veszett el. A kéziratnak, vagy a kézirat egyik fogalmazványának egyetlen, a [*Debreczeni levél*]-ből Kölcseytől származó autográf sorát ismerjük, amelyet a *GrammSzójegyzetek* tartalmaz. Az MM1 a *Felelet 1815*-öt vette alapul, és nem a kéziratot: a szövegkritikai vizsgálatok (az alapvető ortográfiai eltérések mellett) a durva hibák utólagos, de nem következetes korrekcióját mutatják, továbbá azt, hogy a szerkesztők a szerzőpáros által kifogásolt kihagyásokat nem illesztették vissza, teljesen elhagyva a görög idézeteket is (lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, JEGYZETEK; ill. PITROFF 1914). Az *Új Szók* címen ismert szöveg kézirata 1825-ben került Szemere Pálhoz, ez alapján ő adta ki a *Muz 1833*-ban; az MM1 vagy eme kiadásból, vagy a Szemerénél még meglévő kéziratból történt. A szövegkritikai vizsgálatok alapján az előbbi

lehetőséget tartjuk valószínűnek, mivel az eltérések alapvetően ortográfiaiak (lásd még: *Új Szók*, JEGYZETEK).

Kölcsey halála után az MM1 által a „Nyelvtudományi dolgozatok” között a IV. kötetben közreadott nyelvészeti tárgyú szövegek közül *A' szókurtitátsról* kézirata bizonyosan, a *Jenisch' pályairata* (*JegyzésekJenisch*) és *A' szószármaztatásról* kéziratai pedig nagy valószínűséggel szintén a hagyaték 10. csomójában, az „és több különfélék” között lehettek. Az MM1-hez felhasznált eredeti kéziratok eltűnése azért meglepő, mivel Szemere Pál ígéretet tett Szuhányi Josephine-nek azok gondos megőrzésére: „Kölcsey Ferencz lélekhagyományai közül semminek sem szabad elveszni, vagy szentségtelen kezek közé vétetni”.¹⁷⁹ Eme három írás kézirata is arra a sorsra jutott a nyomdába kerüléssel, amire a többi: elveszett.

Az 1814 nyarán keletkezett *JegyzésekJenisch* (és az 1815-ös [*Jegyzések Varróból*]) kézirata az 1830-as években Szemere Pál birtokában volt: „Mihelyt melegebb lesz, a' könyves szobámban felkutatom a' Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet, 's felküldök mindent.”¹⁸⁰ Nem tudjuk, hogy mikor került Szemeréhez a *JegyzésekJenisch* kézirata (és a [*Jegyzések Varróból*]), és azt sem, hogy visszaküldte-e Kölcseynek a kéziratot vagy sem. Mindkettő lehetséges. A *JegyzésekJenisch* az MM1-ben *Jenisch' pályairata* címmel, kézirat alapján jelent meg, azaz lehetett a hagyatékban, de akár Szemere birtokában is.¹⁸¹ (A kézirata elveszett vagy lap-pang, ami azt valószínűsíti, hogy nem került vissza az örököshöz.)

¹⁷⁹ Lásd Szemere Pál Özv. Kölcsey Ádáméhoz, Pest, 1838. szeptember 2. Vö. SzemereP III, 326–327. Hiv: 327.

¹⁸⁰ Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. Vö. MM4 *Levelezés II*, 352.

¹⁸¹ Az előbbi Szemere-levél (MM4 *Levelezés II*. 352.) idézett sorában („Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet”) a Jegyzeteidet szó írásmódja a birtokragot (*m* vagy *d*) illetően nem egyértelmű a kéziratban: „első olvasatra 'm'-nek látszik, de a betű közepén egy felhúzózó rövid vonal megengedi a 'd' értelmezést is.” A kiadó Szabó G. Zoltán, tekintettel arra, hogy Szemere Pálnál nem talált adatot Varro tanulmányozására, Kölcseynél viszont mindkettőre, a birtokviszonyt Kölcsey javára döntötte el. Vö. uo., 352–353.

3.2. Publikálatlan írások kéziratai

3.2.1. A hagyatéki jegyzék által említett kéziratok

A hagyatéki jegyzék alapján az *n* jelzetű „Kritikai jegyzetek a’ magyar nyelv’ jobbításáról 4 és ½ ív a’ régi halottas beszéd’ másolatával” című tétel kézirata vagy kéziratai ezzel a címadással nem ismeretesek, a közgyűjteményekben nem lelhetőek fel. A „rég halottas beszéd” minden bizonnyal a *Halotti beszéd* címen ismert nyelvemlék; a magyar régiség kapcsán Kölcsey a „Latiatuc” megnevezéssel utal rá. A *Halotti beszéd* másolatát Kölcsey nagy valószínűséggel Révai Miklós *Antiquitates* című munkájából készítette.¹⁸² A másolat keletkezése az *Iliász*-fordításhoz kapcsolható (1815. október, lásd: *GrammSzójegyzetek*), amelynek során Kölcsey a régiség és így a „Latiatuc” nyelvi megoldásait is felhasználta: „Kéntenen vagyok sokat a’ **Latiatuc**-bol venni vissza.”¹⁸³ A hagyatéki leírás fogalmazása ugyanakkor megengedi azt a feltételezést is, hogy a *Halotti beszéd* másolata a „Kritikai jegyzetek”-kel egy időben keletkezett (1814, Pécel). Ez esetben Kölcsey ebből a saját másolatából dolgozott 1815-ben az *Iliász*-fordítása során. A *Halotti beszéd* másolatát ugyanakkor nem feltétlenül tartjuk a „Kritikai jegyzetek a’ magyar nyelv’ jobbításáról” című szöveg részének.

A „Kritikai jegyzetek a’ magyar nyelv’ jobbításáról” címen nevezett és „4 és ½ ív” terjedelemben megjelölt írást Kölcsey többször is megemlíti 1814-es jegyzeteiben: „A’ Rhetoriak röviden Phrasesek[ne]k neveztet[ne]k. (Lásd erre a’ Garvéből tett Jegyzéseket, és a’ Magyar nyelvről tett Criticai jegyz[éseket].) [...] Lásd ezen szabad szórakásról a’ Németek[ne]k, ’s a’ Magyarart vele relatiób[an] a’ Criticai Jegyzetekben a’ Magyar nyelv’ jobbításáról. [...] Ezekről láss a’ Critikai Jegyzetekben és még máskor”. (Vö. *Kivonat K. W. Kolbe*.) A kézirat megnevezésekor Kölcsey címadását

¹⁸² RÉVAI 1803, 1:35–39.

¹⁸³ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 436.

érvényesítettük. A *CriticaiJegyzetek*-kel kapcsolatban két előzetes kijelentést tehetünk: 1. olyan önálló nagyobb philológiai (nyelvtudományi) tanulmány volt, amely több supplementummal (melléklettel, kiegészítő résszel) rendelkezett; 2. kézirata elveszett vagy mindmáig lappang.

Kölcsey a levelezésében többször utalt egy 1814 nyarán készült nyelvtudományi munkájára: „A’ múlt nyáron írtam a’ Neologizálásról egy Dissertatiot; ’s ohajtom, hogy valaha láthatnád.”¹⁸⁴ Kazinczyhoz írott, már idézett, 1815-ös levelében részletesebben szólt róla: „Az én Principiumim a’ Magyar Neologizálás’ dolgában ezek: 1., Azon Írásomban melyet a’ múlt ősszel [ti. 1814 október] Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a’ Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A’ szókürtítésre, A’ szóformálásra, A’ szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inverziók is, a’ harmadikra a’ szók poetai összeveragasztása (verba composita), valamint a’ derivatio, és az analogiai formálás.”¹⁸⁵ Végül a már korábban idézett 1833-as önéletrajzi levelében is megemlíti (többes számban fogalmazva): „1814 Pécelen midőn a Mondolattal töltöttük az időt, előbb komoly (philológiai) értekezést írtunk különféle költők különféle nyelvéről.”¹⁸⁶

Az 1814-es jegyzetek és a levelezésben található említések időbeli és tárgyi egyezései alapján úgy véljük, hogy 1. a „dissertatio” azonos a *CriticaiJegyzetek*-kel, és ez tekintendő Kölcsey önálló, neológiai, philológiai főművének; 2. a rendelkezésre álló kéziratok, illetve Kölcsey megjelent írásainak egyike sem azonos a hagyatéki jegyzékben említett *CriticaiJegyzetek*kel. Nem tartjuk lehetségesnek, hogy a *CriticaiJegyzetek* csupán összefoglaló címe lett volna az említett írásoknak (*Az idegen Phrasesekkel való élés*, *A’ szókürtítés*, *A’ szóformálás*, *A’ szóalkotás*), vagy ezek az írások

¹⁸⁴ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 372.

¹⁸⁵ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 395.

¹⁸⁶ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM1 *Levelezés III*, 193–204. Hiv.: 199–200.

maguk alkotnák a *CriticaiJegyzeteket*. (Egyedül ez szolgálna banális magyarázattal arra, hová is tűnhetett a *CriticaiJegyzetek* nem csekély kézírata, hiszen nem tűnt el.) Ennek ellentmond az írások külön, cím szerinti említése (a 10. kéziratcsomó leírása *A szókurtitátsról*t külön említi a *CriticaiJegyzetektől*), továbbá a terjedelmi különbségek a 4 ½ ívnyi dissertatio és az említett írások között. Az a lehetőség sem állja meg a helyét, miszerint a *CriticaiJegyzetek* és a *Jenisch' pályairata (JegyzésekJenisch)* egyazon szöveg volna: a *KivonatKolbe* külön-külön, cím szerint említi őket, tehát e két művet nem tekinthetjük azonosnak. Eme felvetést az MM1 közlése indukálja, mivel a *Jenisch' pályairata* mellett ezt a két supplementumot közölte Kölcsey nyelvtudományi munkáiként. A Kazinczynak írt 1815-ös levél alapján az valószínűsíthető, hogy az említett írások a *CriticaiJegyzetek* részét képezték, annak (példaanyagot tartalmazó) supplementumaiként (lásd ezt kifejtve: *IdegenPhraesek*, KELETKEZÉS). Mivel az említett írások közt szerepel az *IdegenPhraesek* is, amely bizonyosan Kölcsey és Szemere közös munkája volt, hiszen adatolható, hogy Kölcsey Szemere könyvjegyzeteit használva állította össze a példasorokat (vö. *IdegenPhraesek* KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK), az 1833-as önéletrajzi levél által használt többes szám („értekezést írtunk”) sem irreleváns így, különösen, hogy a munka valóban „különféle költők különféle nyelvéről” szól.

A *CriticaiJegyzetek* keletkezésének helye és ideje közvetve megadható. Az 1814. október elején készült *KivonatKolbe* már hivatkozik rá, és Kölcsey fel is olvasta ekkor ezt az írását Kazinczynak Széphalmon, nyilván ezt megelőzően készülhetett, nagy valószínűséggel 1814 nyarán vagy kora őszén (július–september) Pécelen. A *CriticaiJegyzetek* több más ekkor, 1814 nyarán készült filológiai jegyzet között lehetett, abban a diáriumban, amely 1817 körül került vissza Kölcsey birtokába (vö. *Az ismert kéziratokról*). Kölcsey halála után az MM1 szerkesztői a 10. kéziratcsomó egyéb szövegeivel együtt ezt is megkapták, kiadására azonban nem került sor. A kézirat sorsa ettől a ponttól fogva ismeretlen.

A *CriticaiJegyzetek* kézirata ugyan nem ismeretes, de Kölcsey 1815 nyarán Kazinczynak küldött levelében erre a tanulmányára hivatkozva gyakorlatilag összefoglalja annak lényegét és főbb pontjait, amelyek a neológiával és a magyar nyelvvel kapcsolatos vezérelveit (principiумait) jelentik.¹⁸⁷ Ez a levél, figyelembe véve Kölcsey ama gyakorlatát, miszerint jegyzőkönyveiből és néha emlékezetből idéz leveleiben,¹⁸⁸ joggal tekinthető a *Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című disszertáció kivonatának. A levélből összefoglaló módon ismerhető meg Kölcsey Ferencnek a nyelvújítással kapcsolatos elvi álláspontja, a disszertáció fejezetei, illetve az ezzel kapcsolatban folytatott előtanulmányok jegyzetei is (a levelet lásd: FÜGGELÉK A JEGYZETEKHEZ).

A kéziratnak az 1833-as önéletrajzi levelében is említett fontosságát, műfajiságát (értekezés), terjedelmét tekintve is érthetetlen, hogy miért maradt ki az első összkiadásból. A Szemere által az örökösnek tett ígéretből kifolyólag érthetetlen és rejtélyes a kézirat eltűnése is. Az MM1-ben ki nem adott kéziratok, mint például a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka*, később visszakerültek Szuhányi Josephine-hez, onnét az örökösökön keresztül az MTA és jobbára az OSZK birtokába jutottak. A *CriticaiJegyzetek* kivétel ez alól. Két lehetőség valószínűsíthető: 1. a kézirat *visszakerült* az örököshöz, és mindmáig a leszármazottak birtokában van (amiről nincs tudomásunk),¹⁸⁹ vagy elveszett, esetleg lappang. 2. a kézirat *nem került vissza* az MM1 szerkesztőtől az örökös Szuhányi Josephine birtokába, hanem megsemmisült, vagy mindmáig lappang.

Amennyiben a *CriticaiJegyzetek* kézirata az 1840-es évek elején nem került vissza az örököshöz, az MM1 szerkesztőinek felelőssége volna megállapítható. A kéziratnak, amint azt mondtuk, a közgyűjteményekben nincs nyoma, mint ahogyan az MM1 szerkesztőinek (Szemere Pál, Szalay László, Eötvös József)

¹⁸⁷ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 395–401.

¹⁸⁸ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4.Vö. MM4 *Levelezés I*, 346.

¹⁸⁹ Vö. még SZABÓ G., 1999.

és kiadójának (Heckenast Gusztáv) fellelhető kézirati hagyatékában sem található meg. Közülük, nem számolva banális és esetleges okokkal, egyedül Szemere Pál jöhet szóba olyan személyként, akinek egyrészt érdekében állhatott a *CriticaiJegyzetek* publikálatlanul hagyása, leginkább a neológiával kapcsolatos elméleti álláspont időközbeni megváltozása vagy túlhaladottsága miatt, másrészt Kölcsey egykori munka- és szerzőtársaként morális és de facto jogi felhatalmazást is érezhetett különösen a philologiai tárgyú kézirat (és kéziratok) fölötti diszponálásra. (N. B. arról nincs tudomásunk, hogy szóbeli diskurzusaikban Kölcsey rendelkezett-e bárhogyan is az 1814-ben keletkezett közös munkáikat, így a *CriticaiJegyzetek*-et illetően, arról viszont van, hogy 1833-ban lényegében közös szellemi tulajdonként említette ezt a disszertációt. (Szemerének a Kölcsey-kéziratokkal való bánásmódjáról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Szerzőség*.) Szemere önhatalmúsága tehát megalapozottan vélelmezhető, motivációi kevésbé nyilvánvalók, erre csak egy alaposabb kritikai vizsgálat adhat majd választ. Ehhez kiindulópontként szolgálhat a Szemere által is szerkesztett MM1, amelyben Kölcsey eredeti, neológiai disszertációja, a *CriticaiJegyzetek* helyett egy német nyelvű elméleti munka remekbe szabott magyar könyvkivonata (*Jenisch' pályairata*) és két supplementum (*A' szókurtitásról* és *A' szószármaztatásról*) reprezentálta az utókor számára Kölcsey nyelvtudományi munkásságát.

3.2.2. A Kölcsey-levelezésben említett kéziratok

A Kölcsey-levelezésből azonosítható munkák a következők:

1. *Neologizmusok* a Debreczeni Új Énekes Könyvből (1814)
2. *[Jegyzések Varróból]* (1815)
3. A *Felelet 1815*-ből kimaradt írások (1814)
4. *Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából* (1832)

A felsorolt munkák egyike sem jelent meg, és kéziratuk holléte sem ismert: elvesztek vagy lappanganak.

Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből.

A kézirat sorsa ismeretlen. A munka 1814 nyarán, Pécelen keletkezett. Az alábbi említések alapján tudunk létezéséről: „a’ Debreczeni Új Énekes Könyvből a’ múlt nyáron [ti. 1814] két ívnyi Neologismust írtamöszve, pedig még félig sem olvasám vala el.”¹⁹⁰ Ugyanerről Kazinczynak: „Én a debreczeni *Uj énekes könyvből* is sok neologismust jegyzettem ki. Ezen jegyzéseim is Palinál vagynak.”¹⁹¹ A hivatkozott könyv, amelyből a jegyzetek készültek: DebrÉnek 1808; Az énekeskönyv megtalálható Szemere Pál jegyzeteiben: *Jegyzések Szemere I.* [34.] (117–119) *Énekes Könyv* – Debreczenbenn, 1808. 119/r. *Dávid Zsoltári* Szenczi Molnár Albert által. Debreczen, 1808.¹⁹²

[Jegyzések Varróából].

A kézirat sorsa ismeretlen. Szemere Pál említéséből tudunk a létezéséről. Kazinczy a görög és deák klasszikusokból kívánt példákat gyűjteni a neologizálásra, Kölcsey szerint a latin nyelv nem kedveli az összetett szavakat, mégis példákat hozott erre Marcus Terentius Varro *De lingua Latina* című munkájából.¹⁹³ Kölcsey fogalmazásmódja („Uram Bátyám ez úttal megfog elégedni azon

¹⁹⁰ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 373.

¹⁹¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 396. Az „is” arra utal, hogy az említett szójegyzék kézírata a levél elején említett, éppen most emlékezetből összefoglalt *CriticalJegyzetek* kéziratával, és gyakorlatilag minden egyéb 1814 nyarán, Pécelen, Széphalmon és Lasztocon keletkezett Kölcsey-kézirattal együtt Szemere Pálnál maradt 1814. novemberi elválásukat követően. Lásd ezt: *Az 1814-re datált kéziratok*.

¹⁹² Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 373, illetve Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., uo., 396. Az énekeskönyv Kazinczy Ferenchnél: KazLev XII. 139. Kis Jánosnak, Széphalmon, 1814. október 23. Lásd még: MM4 *Levelezés I*, 381, 898, 906.

¹⁹³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencknek, Cseke, 1815. augusztus 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 408–413.

kevéssel a' mi itt következik”) és kivonatolási gyakorlata alapján (miszerint jegyzőkönyveiből szokott volt idézni leveleiben, néha emlékezetből is)¹⁹⁴ a Kazinczynak írott levél példái nagy valószínűséggel a [*Jegyzések Varróból*]-ból származnak. Mivel a levél keletkezésének időpontjában (1815. augusztus 28.) Kölcsey 1814-es jegyzetei még Bilkei Pap Ferencnél voltak, ezért a [*Jegyzések Varróból*] vélhetően 1815 nyarán készült, kifejezetten Kazinczy Ferenc három héttel korábban tett felszólítására: „Ha Uram Öcsém a' görög és Római Classicusokban lél példákat a' Neologismusokra, irogassa-ki. Nem elég az illyet in generalitate mondani. Meg kell nevezni a' helyet, a' szót.”¹⁹⁵ Kazinczynak ez a felszólítása a *CriticaiJegyzeteket* összefoglaló július 5-i levél kitételére vonatkozott (lásd ott, 6. *Usus*). A [*Jegyzések Varróból*] (a *JegyzésekJenisch*-sel együtt) kézírata az 1830-as években Szemere Pálnál volt: „Mihelyt melegebb lesz, a' könyves szobámban felkutatom a' Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet, 's felküldök mindent.”¹⁹⁶ Nem tudjuk, hogy mikor került Szemeréhez a kézirat (és vele együtt a *JegyzésekJenisch*), és azt sem, hogy visszaküldte-e Kölcseynek vagy sem. Mindkettő lehetséges: ugyan a hagyatéki jegyzék cím szerint nem említi, de az „m. deákul egy ív” kitétel akár a Varró-jegyzetre is vonatkozhat. Kézírata elveszett vagy lappang, ami azt valószínűsíti, hogy nem került vissza az örököshöz. Tartalmáról a Kazinczynak írott levél ad eligazítást.

¹⁹⁴ Lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés I*, 346.

¹⁹⁵ Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1815. augusztus 6. Vö. MM4 *Levelezés I*, 407.

¹⁹⁶ Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. Vö. MM4 *Levelezés II*, 352.

A Felelet 1815-ből kimaradt írások.

Szemere Pál jegyzi meg a *Felelet 1815* első kézbevételekor, hogy: „A Folnesics levele kimaradt egészen”.¹⁹⁷ A Folnesics János Lajos modorában írt, vélhetően az *Alvina* című regényt és a nyelvi „nőstényesítést” parodizáló, 1814-ben készült, eredetileg a *Felelet* egyéb kéziratai közt lévő szöveg kézírata elveszett vagy lappang. Szemere Pál itt tesz említést egy Beregszászi Nagy Pál ellen készített levélről is, amelyet minden bizonnyal ő írt: „Én a’ Beregszászi-levelet újra dolgoztam”.¹⁹⁸ A Beregszászi-paródia szövege nem ismert, kézírata elveszett vagy lappang. Nagy valószínűséggel azon írások mappájában lehetett, amelyben minden más, 1814 nyarán és őszén keletkezett kézirat. Erre utal Szemere Pál egyik Kölcseynek adott utasításában, csaknem cím szerint említve a levélparódiát *A’ Szóknak koraik* című tervezett nyelvészeti tanulmánya kapcsán: „Ezen gyökereink vannak immár felszabadítva. Lássd Jegyzéseinket a’ Bekötendő Papirosok között ’s ird ki. Azután általmenni az avult szavakra. Kikeresni a’ Beregszászi ellen írt Hip hop-ot, ’s elmondani Parizpapayban ’s Wagnernél nincsenek avúlnak nevezve a’ szók [...]”.¹⁹⁹

Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából.

A kézirat sorsa ismeretlen. Kölcsey az MTA nyelvtudományi osztály rendes tagjaként nyelvtudományi műszavak kigyűjtését kapta feladatul a *Debreczeni Grammatikából*, Dayka Gábor verseiből, a *Felelet a’ Mondolatra* szövegéből és a *Tudományos Gyűjtemény* nyelvészeti tárgyú cikkeiből: „Neked pedig a’ nyelvtudomány osztályából a’ Debreczeni Magyar Grammatika, Dayka

¹⁹⁷ Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. szeptember 22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 420.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1817. február 9. Vö. MM4 *Levelezés I*, 538.

Versei, Felelet a' Mondolatra, Tudományos Gyűjtemény nyelvbeli cikkszekei általtekéntése ment."²⁰⁰ Kölcsey két hónappal az előbbi levél után, egy hónappal szójegyzékeinek leadása előtt így írt: „Debreczeni grammatikát nagy bajjal keríték;²⁰¹ 's ez rövid időn fel leszen dolgozva."²⁰² A munkát elvégezve írta: „a' Debreczeni Grammatikából kiírt **mesterségszavakat** az említett kivonatokkal együtt Döbrenteihez útasítottam."²⁰³ Kölcsey munkáinak befogadását az Akadémia 1832. május 14-ei jegyzőkönyve így regisztrálta: „221. Ugyan az [ti. Döbrentei Gábor, titoknok] benyújtja a' debreczeni Grammatikából kivont philologiai / 222. A' törvénytudományt illető műszavak' gyűjteményeit Kölcsey Ferencz r. tagtól". (MTAK Kt, K 1389.) A „debreczeni Grammatikából kivont philologiai műszavak' gyűjtemény"-ének kézírata az MTAK Kt.-ban regisztráltan nem található – elveszett vagy lappang.

4. Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez

A szöveget betűhíven adjuk közre, amely szövegnél sajátos, csak az adott kéziratot érintő szempont merül fel, azt külön jelezzük.

Helyesírás. Kölcsey helyesírását, annak jellegzetességeit és alakulását Szabó G. Zoltán elemezte. (SZABÓ G. 1999). Ennek alapján Kölcsey helyesírására 1810–1813-ig erős fonetikus írásmód volt jellemző, végleges írásmódja egy átmeneti időszakot követően

²⁰⁰ Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Buda, 1831. december 28. Vö. MM4 *Levelezés II*, 436.

²⁰¹ Döbrentei nem tudott Kölcsey segítségére lenni a kiosztott, kijegyzetelendő könyvek beszerzésében, azokat számára nem küldték meg, vö. Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Vö. MM4 *Levelezés III*, 11.

²⁰² Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Szatmár, 1832. március 14. Vö. MM4 *Levelezés III*, 27.

²⁰³ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Nagykároly, 1832. május 12. MM4 *Levelezés III*, 46. 468.

az 1810-es évek végére, az 1820-as évek elejére alakul ki.²⁰⁴ A kis- és nagybetűk írásmódja problémát jelent a kéziratok olvasása során, nem mindig dönthető el pontosan, melyiket használta.²⁰⁵ Kölcsey kézírataiban az *fz* és *fs* hangjelölés német hatásra utal, élete végéig használta, de sohasem következetesen.²⁰⁶ Jellemzően a sietősebb írásoknál található az *f*, a kalligrafikus tisztázatokban pedig az *s*. Az irodalmi szövegek kiadásának kritikai szabályzata alapján a mai nyomdai gyakorlatban nem használt jeleket jelenleg használatos betűvel helyettesítettük, többek között az *f*-et is *s* betűre írva át.

Német nyelvű jegyzeteiben Kölcsey írott gót kézírást használt. az írott gót szabályainak megfelelően a hosszú magánhangzókat (például: *ú*, *ű*) hosszú ékezetekkel jelölve, az *s*-t pedig *f* betűvel, viszont a forrásszövegek nyomtatott gót betűs verziói ékezet nélküliek. Mivel a kézirat betűhív megtartása számos félreértésre adna okot, a német nyelvű szövegeknél az *s* betűt jelölő *f* betűt *s* betűre írtuk át; az *ú*, *ű*, *ő* betűket pedig azok rövid megfelelőjére.

Címadás. A címadás során, ha volt eredeti, Kölcseytől származó cím, azt tüntettük fel. A *Jenisch' pályairata* esetében eltérünk az ismert, kanonikussá vált címtől, egy bizonyosan Kölcseytől származó megnevezést használva. Kölcsey a könyvkivonatainak, jegyzeteinek jellemzően nem adott külön címet, azok a kivonatolt munka pontos könyvészeti leírásával kezdődnek. Ezen esetekben szögletes zárójelben a jegyzetelt mű paramétereit és a munka jellegét jelölő címet adtuk.²⁰⁷

Keltezés, dátumozás. Kölcsey rendszerint pontosan keltezte és dátumozta írásait és jegyzeteit, ami jellemzően az adott munka megkezdésének időpontját és a keletkezés helyét jelölte.

Amely szövegnél sajátos, csak az adott kéziratot érintő szempont merül fel, azt külön jelezzük.

²⁰⁴ Lásd: SZABÓ G. 1999, 57–78: 76.

²⁰⁵ Vö. uo., 77.

²⁰⁶ Vö. uo., 59.

²⁰⁷ Vö. uo., 82–83.

*Időrendi összefoglaló táblázat Kölcsey Ferenc
filológiai kézíratairól*

Cím	Lelőhely	Keletkezés	Első megjelenés
<i>Jegyzések az Ortographia Ungaricáról</i>	MTA Kt. K. 698.	Debrecen 1809. augusztus 23.	KÁLLAY 1839
<i>A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés</i>	PIM Kt. V. 1980. V. Jegyzőkönyv	Debrecen 1809. november 22.	KFKiadatl. 196–197.
<i>Garvebol tett Jegyzések</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Pécel 1814. június 27.	Nem jelent meg
<i>Felelet a' Mondolatra [Kölcsey Ferenc–Szemere Pál] Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak. „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz WESZPRÉM) 1813.” című Pasquilusára.</i>	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	<i>Felelet 1815</i> Pesten, Trattner Ján[os]. Tam[ás]. Betűírel 1815.
<i>[Gyárfás a Mondolatoshoz]</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	KÖLCSEY 2014
<i>„A' Folnesics levele”</i>	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Elveszett/ Lappang
<i>„a' Beregszászi ellen írt Hip hop”</i>	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Elveszett/ Lappang
<i>Jenischből való Jegyzések</i>	–	Pécel 1814. augusztus 1.	MM1 Jenisch' pályairata

<i>[Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből]</i>	–	(Pécel) 1814. július–szeptember k.	Elveszett/ Lappang
<i>Critikai Jegyzetek a 'Magyar nyelv' jobbításáról</i>	–	Pécel 1814. július–szeptember	Elveszett/ Lappang
<i>[Az idegen Phrasékkal való élésről]</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Pécel 1814. július–szeptember	GYAPAY 2002 [Idegenségek és szokatlanságok]
<i>A' szókuratásról</i>	–	Pécel 1814. július–szeptember	MM1
<i>A' szószármaztatásról</i>	–	Pécel 1814. július–szeptember	MM1
<i>[Kivonat K. W. Kolbe Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache című munkájából]</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Széphalom 1814. október 2.	Nem jelent meg
<i>[Jegyzések K. W. Kolbe Über Wortmengerei című munkájából]</i>	OSZK Kt Q.H. 4361	Széphalom 1814. október	Nem jelent meg
<i>[Jegyzések Kis János pályairatából]</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Széphalom 1814. október 15.	Nem jelent meg
<i>A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályáírásából</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Széphalom 1814. október 16.	Nem jelent meg
<i>[Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból]</i>	OSZK Kt Q.H. 4361	Széphalom 1814. október 17-től	Nem jelent meg

<i>Philológiai Töredékek</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Lasztóc 1814. október 22.	Nem jelent meg
<i>[Jegyzések Varróból]</i>	–	Cseke 1815. augusztus 28. előtt	Elveszett/ Lappang
<i>[Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz]</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 14–25. k.	Nem jelent meg
<i>[A Halotti beszéd másolata]</i>	–	Cseke 1815. október (?)	Elveszett/ Lappang
<i>Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak</i>	OSZK Kt Q. H. 2832 OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 20.	KÖLCSEY 2018
<i>Rövid laistromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 21.	KÖLCSEY 2018
<i>Előszámlálása azon Principiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak.</i>	OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 24. k.	KÖLCSEY 2016
<i>[Jegyzések Szemere Pál jegyzetei-ben] [Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múltrságokból]</i>	OSZK Kt Q. H. 3365 II.	Pest 1816. február 12.	Nem jelent meg
<i>[Jegyzések Szemere Pál jegyzetei-ben] [Jegyzések Taxonyi János Tüköréből]</i>	OSZK Kt Q. H. 3365 II.	Cseke 1816. május 24.	Nem jelent meg

<i>A' Nyelv változásairól</i>	PIM Kt. V. 2515. és V. 1984	Cseke 1823. február 16.	Nem jelent meg
<i>Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára</i>	PIM Kt. V. 1984	Cseke 1823. február 16. után	Nem jelent meg
<i>[A Nyelvmívelésről]</i>	RGy, Levéltár, Szemeretár, V. pótkötet, 14. sz. 935–1084 sz. „Szemere Pál: Töredék Dolgozatok” 1067.	Cseke 1824.	KÖLCSEY 2019
<i>Új szók</i>	–	Cseke 1824–1825 k.	Muz 1833
<i>Mesterségyszavak a Debreczeni Grammatikából</i>	–	[Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március	Elveszett/ Lappang
<i>Műszavak a' törvénytudományból</i>	MTAK Kt K 698	[Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március Leadva 1832. május 14-én	KÖM2 I. 926–946.
<i>[Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológiai pályírásról]</i>	MTA Kt. RAL 62./1836.	Cseke 1836. július 3.	KÖM2 I. 748–751.
<i>Váradai János' értekezése „a Világ' eredeti nyelvéről”</i>	MTA Kt. RAL 2./1837.	Cseke 1837. január 10.	KÖM2 I. 751–753.

JEGYZETEK A SZÖVEGEKHEZ

1.

Jegyzések az Ortographia Ungaricáról

KÉZIRAT

Lelőhely: MTA Kt. T. Napló. 4r. 10. sz. K. 698.

IX. Jegyző Könyv. *Jegyzések az Ortographia Ungaricáról*. Ad. 23. Aug. 1809 Debreczen.

Az autográf kézirat Kölcsey Ferenc IX. Jegyző Könyvében (1808–1809) lelhető fel, amely Kállay Ferenc hagyatékából került az Akadémiai Könyvtárba. A vörös, félbőr kötésű, keménytáblás, eredetileg fűzött fóliócsomóban, 209×168 mm nagyságú lapokon, barnás tintairású – részben francia, latin, görög nyelvű – feljegyzések találhatók törlésekkel, szövegmódosításokkal, kiemelésekkel, lapszéli jegyzetekkel. (A 46. fólió foltos, rongyolt szélű, csonka – restaurált. A 44–45. fóliók közé Kölcsey egy kisméretű – 80×130 mm-es – jegyzetlapot illesztett.)

A *Jegyzések az Ortographia Ungaricáról* (a továbbiakban: *JegyzésekOrtUng*) a 16–17. fóliókon található; a két 209×168 mm méretű fólió jobb felső sarkaiban 29–32 eredeti lapszámozás (illetve a jegyzőkönyvben elfoglalt sorrendre vonatkozó 125/10 jelölés; a fóliók jobb alsó sarkaiban 16 és 17 számzás) található. A 17. fólió versóján, a *JegyzésekOrtUng* szövegétől egy vonallal elválasztva, a „Luther’ értelmét a’ gratia’ felől elő adja Sachs Janos is az ő Wittenberg. Nachtigalljában” mondat alatt Hans Sachs „Wittenbergisch Nachtigall” című művéből vett német nyelvű versidézet található. Eme rövid Kölcsey-jegyzet minden bizonnyal a *JegyzésekOrtUng*ban megjelenő „gratia” tárgykörhöz kapcsolódik, ezért szövegét a MAGYARÁZATOK közt (*igy adatik elő Moreriban*) adjuk közre.

MEGJELENÉS

KÁLLAY 1839

Jegyzések az Ortographia Ungaricaról. 3. lábjegyzet, 23–31.

Kállai megjegyzései a 3. lábjegyzetben közölt szöveghez: „Kölcsey IXdik számú jegyzőkönyvében die 23 Aug. 1809 *Debreczenben* illy jegyzést találok, mellyet ő hihetőleg Kazinczynak levélben meg is küldött.” [Ezt következően közli a *Jegyzések az Ortographia Ungaricaról* c. szöveget. A közlést így zárja:] „Mutatják a jegyzetek eléggé a’ még 19 éves Kölcsey’ polyhistoriai ismereteit, mellyek a’ theologiai tudományokra is kiterjedtek.”

KÖM1

Jegyzések az Ortographia Ungaricaról. 350–353.

A kiadó lábjegyzete: „Közreadta Kállay Ferenc: Kölcsey Ferenc gyermek c. ifjúkori életrajzában, 1839.”

KÖM2

Jegyzések az Ortographia Ungaricaról. 815–819.

Szauder József a KÖM2 jegyzeteiben azt írja, hogy a szöveget Kerecsényi kiadása (KÖM1 350–353.) alapján közli, „kijavítva a *Jegyzések* első kiadása”, azaz KÁLLAY 1839 „szerint” (vö. 1315.). A PIM-ben található kéziratok között Szauder nem említi ezt a szöveget (vö. SAUDER 1963, 87–98.), és nem említi a KFkiadatl. jegyzeteiben sem.

A kiadás alapszövege: Kézirat (K)

KELETKEZÉS

Keletkezés: Debrecen, 1809. augusztus 23.

A *Jegyzések az Ortographia Ungaricaról* címen ismert szöveg kéziratán, a kéziratlap jobb szélén, a címmel egy sorban a következő keltezés olvasható: „Ad 23. Aug. 1809 Debreczen.”

A keletkezés időpontját illetően két forrásunk van. Az egyik maga Kölcsey, aki a *JegyzésekOrtUng* szövegét jegyzőkönyvéből egy Kazinczy Ferencnek küldött levelébe másolta (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. augusztus 23. vö. MM4 *Levelezés I.* 68–72.). A másik forrás Kállay Ferenc, aki Kölcseyről írott könyvében a jegyzőkönyvből adja közre a *JegyzésekOrtUngot*, megemlítve azt, hogy a szöveget Kölcsey „hihetőleg” levélben meg is küldte Kazinczynak. (KÁLLAY 1839, 23.) Mind a Kazinczynak küldött levélen, mind a *JegyzésekOrtUng* kéziratán megegyezően a Debrecen, 1809. augusztus 23. keltezés és dátumozás szerepel. Kölcsey levélbeli megjegyzése alapján („Bátor vagyok mégis ide irni, a’ mit ezen tárgyról jegyző könyveimben találok [...]”). MM4 *Levelezés I.* 68.) azonban azt kell gondolnunk, hogy a *JegyzésekOrtUng* korábban keletkezett, s így a kéziraton található dátumozás utólagos hozzáírás.

A *Jegyzések* keletkezésének végső időpontjaként a Kölcsey által jegyzett 1809. augusztus 23-i dátumot fogadjuk el. A *Jegyzések OrtUng* keletkezésének körülményeit illetően röviden az alábbiak állapíthatók meg:

1808-ban jelent meg a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* (MRR) első kötete, amelyben Kazinczy Ferenc három szöveget adott közre (Sylvesternek *Magyar-Deák Grammatikája*. Új-Szigeten, 1539.; *A’ legelső nyomtatott Magyar Abécze*. Krakkóban, 1549.; Prof. Varjas János’ *E vocálisú éneke*. Debreczen, 1775). 1808 kora őszén Kazinczy az MRR debreceni fogadtatásáról szóló tudósításokra kérte Kölcseyt (MM4 *Levelezés I.* 22. és 26.). Kölcsey eleget tett Kazinczy kérésének (MM4 *Levelezés I.* 26–27.), maga is filológiai, könyvészeti, grammatikai megjegyzéseket téve az MRR szövegeivel, illetve egy újonnan Debrecenben megjelent grammatikával kapcsolatban (lásd: MM4 *Levelezés I.* 27–28., 32–33., illetve: 43–44; Kölcsey egyéb filológiai megjegyzéseiről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ). Kazinczy, egyéb műveivel és tulajdon arcképének metszetével együtt, 1809. július elején megküldi Kölcseynek az MRR egy példányát (MM4 *Levelezés I.* 65.). Az MRR kiadástörténetéhez lásd még: BARTÓK István és STEMLER Ágnes,

„Mivel meglett, most már tudjuk, hogy nincs: Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása”, *Magyar Könyvszemle* 127, 1. szám (2011): 72-86.

1809 augusztusában Kölcsey egy levelében ismét hozzászól az *MRR*-hez. Az 1549-ben *Orthographia Vngarica* címmel megjelent munka („A’ legelső nyomtatott Magyar Abécze. Krakkóban, 1549.” *MRR*, 129–196.) nem tünteti fel a szerző nevét. Kazinczy Ferenc „krakkói ortografus”-ként említi, és az imádságok alapján katolikusnak véli a szerzőt (*MRR*: 133–135, 171–180). Szombathy János sárospataki professzor (1749–1823) viszont egy korábban Kazinczynak írt levelében azt állította, hogy az *Orthographia Vngarica* előszavának elején olvasható „Az OLVASONAC ISTÉni keduet kér B. A.” mondatban található monogram Batizi András rejtje, azaz ő lenne az *Orthographia Vngarica* szerzője. (Vö. KazLev III. 359–363. Szombathy János Kazinczy Ferencnek, Sárospatak, 1805. június 4.) Mivel Szombathy János levele a *MRR*-ben is megjelent (vö. uo. 171–178., lásd még: MAGYARÁZATOK), Kölcsey 1809. augusztus 23-án kelt levelében, illetve ekkorra dátumozott Jegyző Könyv-beli *JegyzésekOrtUng*-ban a szerző kilétének kérdéséhez hozzászólva amellet érvel, hogy az nem lehetett katolikus, ahogyan azt Kazinczy feltételezi, de nem lehetett a zwinglianus Batizi András sem, ahogyan azt Szombathy állítja. (*JegyzésekOrtUng*: „De mennél inkább kezdem hinni, hogy a’ könyvnek auctora Neophytus vólt, annyival inkább kételkedem ha valyon ezen Auctor lehetett e a’ Dévai’ társa Batízi?” – lásd még: MAGYARÁZATOK.)

Kazinczy válasza nem ismeretes. A Kölcsey-levelet Kazinczy ugyanakkor megküldte Szombathynak, aki hosszú levélben (vagy levelekben) válaszolt Kazinczynak, bőséges megjegyzéseket téve Kölcsey észrevételeire. Egyetlen ide vonatkozó levelet ismerünk (Szombathy János Kazinczy Ferenchez, Sárospatak, 1810. április 24. Vö. KazLev VII, 388–393.):

„[...] Kölcsey Ferencz Urnak betses Levelét a’ mint nagy örömmel olvastam, úgy nagy köszönettel küldöm vissza. Nem gondoltam volna, hogy egy sokféle el vonatattott Iffjú még a’ Magyar

régiségeknek is annyira utánna járjon. Azt mondom azért szives indulattal felőle: Éljen! És ugyan ezen indulatból teszek Levelére némelly Jegyzéseket.

A' *Batizi András* kis katekezését én 1789ben, April. Havában látam Debreczenben a' kollegiom' Bibliothekájában, 's arra is emlékezem, hogy Néhai Tiszt. Sinai Miklós Profess. Úr adta kezembe, a' kinek keze írása is volt belől a' Könyvetske tábláján. De már azt nem tudhatom, ha vallyon magáé volt é, vagy a' Kollégiomé? Én mindég a' Kollegioménak tartottam, és nagy kár, ha már most Könyves-házában nem találtatik.¹

A' mi illeti az én állatásomat, hogy a' Krakkai Abéczt Reformátornak kellett írni: mert azt sürgeti, hogy a' Szent írást minden embernek szükség olvasni, arra azt jegyzi meg *Kölcese* Úr, hogy »hátha még magában a' XVI. Száz-ban vóltalc olyanok a' Catholicusok közül, kik épen azt tselekedték, a' mit az Orthographia írója? Lásd Péchy Lukach Keresztyén Szűzek koszor. 25 lev. 1ső lap. és 179 fol. első 's 2d. lap. stbb.«

Egyrésről igen sajnálom, hogy ezen helyeket mind szóról szóra ki nem írta a' mi kedves Kölcseink; mert már azokat mindjárt haszonra lehetne fordítanom: de másrésről talám nem bánom, azért, mert egyenes okot szolgáltatott arra, hogy Pécsi Lukács-csal jobban megismerkedjem, azzal a' tanult és munkás emberrel, a' kiről Zwitteringer és Bód Péter még tsak nem is emlékeznek 's Horányi is tsak két munkáját említi rövideden. Én felőle ezeket tudtam kitapogatni:

Pécsi Lukács Nemes familiából származott derék ember, lakott Nagy Szombathban, a' hol néki szép háza és kertje volt. Weszprémi István egyenesen Nagy-Szombathi finak írja. Virágzott a' XVIIIdik Száznak a' véginn. Szép tudománnyal birt, és Deák Verseket is meglehetőseket irt. Patrónusa és tanulásának előmozdítója volt Telegdi Miklós, először Esztergomi Prépost, azután 1579–86. esztendőkbén Pécsi Püspök, és az Esztergomi Érsekségnek

¹ Kölcsey levél: „Ő azt mondá, hogy a' Debreczeni Bibliothecában Batizinek általa említett könyve meg-van, de én azt ott hijába kerestem, mert ott nincs, sem pedig a' Catalogusba fel nem íratott.” (MM4 *Levelezés* I, 68.)

Vicarius, azon idő részében, mellyben 23 esztendeig (t. i. 1573-tól fogva 1596-ig) azon Érseki Szék üres volt; a' ki hasonlóképen Nagy-Szombathban lakott, oda lévén általtétetve az Esztergomi Káptalan, mivel hogy akkor Esztergomot a' Török bírta. – Hivatalát a' mi illeti, volt Pécsi Lukács az Esztergomi Ekklesiának Fiscalisa, a' mint ő maga fel-jegyzi. A' maga Vallása aránt különös buzgósággal viseltetett, és a' különböző felekezetek felől nem kedvező, hanem inkább kemény pennával szokott írni. Úgy lát-szik, a' XVI-dik Századnak vége táján holt-meg. Munkái, a' melyeket én tudhatok, ezek: — — — 1., »*Epitome Rerum Hungaricarum, auctore Petro Ransano, apud Mathiam Regem, olim Regis Neapolitani, per triennium Legato Impressum Tirnaviae: eliminatione et relectione Lucae Peechi Pannony. 1579. 8°.*« Ez a' Ransanus Históriájának második kiadása, a' melly bővebb a' *Sambucus* kiadásánál. Nevezetesen, meg-vagyon benne azon Oratio is, melyet tartott *Ransanus* Mátyás Királyhoz, és Beatrix Királynéhoz, a' melly Oratiót kár hogy ki nem nyomtattatott *Schwandtner*, a' Magyarok viselt dolgai írónak ki-adásában.* (**Scriptores Rerum Hungar. Tom. I. Num. IV.*) Vagyon ajánlva Telegdi Miklós Püspöknek a' Pécsi Patrónusának, a' kit ő különös Deák versekkel is meg-tisztel. – Meg-vagyon nálunk.

2., *Keresztyen Szüzeknek tisztességes koszoroia, avagy Lelki füves kert.* Nagy Szombat. 1591. 8° Felette ritka könyv. Hoszszan leírja, 's igen megdítséri Weszprémi Biog. Med. Cent. alt. G. pr. p. 176. Úgy reménylem, hogy a' Debreczeni Kollegiom Bibliothékájába adódott-bé a' Weszprémi kezében meg-fordult Darab és épen ezt olvasta-meg Kölcsey Úr is. Ez nálunk nintsen.

3., *A' Sz. Ágoston Elmélkedései.* Béts. 1591. 8°. Lásd *Horányi Memor. Hung.*

4., *A' Testi hét irgalmasságokról.* Nagy-Szombat. 1593. 8°. Leírja gondosan Sándor István Úr, *Sokféle Holm. VIII. Bar. 62. Lev.*

5., *Az Keresztyéni Hadakozásnac Tüköre,* Pécsi Lukács által. 8°. Ezt tsak az Iffjú Rákóczi Sigmund, Iső Rákóczi György kissebbik Fia' Bibliothékájának (mellyet ő 1652-dik esztendőben, mellyben

meg-hólt, a' Pataki Kollégiomnak testált) nálunk most is meglévő Laistromából tudom.

6., *Agendarius Liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis Sacramentis, benedictionibus, et aliis – Ecclesiasticis functionibus, Parochi – in Dioecesi Strigoniensi utuntur – Eliminatione et relectione Lucae Pecchi Fiscalis Eccles: Strigoniensis, secundario impressus.* Tirnau. 1596. 4°. Készítette volt ezt még 1583ban Telegdi Miklós Püspök; újra ki-adta Pécsi Lukács. – A' Tektes Úr előtt nagyon ismeretes munka.

7., *Monoszlói András*, Pisoni Praepost, Telegdi Püspök bizonyos írásának oltalmára adott ki egy könyvet illyen nevezet alatt: »*Apológia a' közönséges kerestyén [sic!] Hit ágazatinac oltalma Dávid János (Református Pap) felelete ellen, ki ellenzetté Telegdi Miklós Pecchi Pispöc írását.*« Nyomt. Nagy-Szombatba. 1588. 4°. – Úgy tartom, hogy ez a' könyv a' Pécsi Lukács fel-vigyázása alatt nyomtatattott-ki. Az bizonyos, hogy ő ezen munkát kilencz Deák Distichonokkal ditsérte-meg, mellyek az Előljáró Beszéd után ki vágnak nyomtatva. így kezdődnek azok: — —

»*Surgit opus, dextro quod cernis numine lector,
surgit ab eximio pagina docta viro. etc.*«

A' végi így vagyon: — —

»*Hostes si fidei pergis cognoscere avitae
Falsa, qui sectas, sub pietate struunt:
Mente lege haec placida, nihil hic nisi vera docentur
Davidis cernes, tristia fata, rogos.*«

Lucas Peechi.

8., Ugyan *Monoszlói András* nevezetes könyvet írt Magyar nyelven: »*Be invocatione et Veneratione Sanctorum. Az Szentec hozzánk való segítségékrül*« 's a' t. Nyomt. Nagy-Szombatba. 1589. 4°. Ezen munka eleiben *Pécsi Lukács* egy Epigrammát botsátott. Az ő

Epigrammája ellen pedig más Epigrammát írt *Újfalvi Imre*, Debreczeni Professor ilyen titulus alatt: *Antithesis qua-respondetur [sic!] ad Epigramma Luca Peechi scripto [sic!] de Invocatione et Veneratione Sanctorum Andrea Monzloi [sic!] praefixum*. Ki jött ez Gyarmati Miklós azon könyvének elein, mellyet írt Monoszlói Andrásnak közelebb leírt munkája ellen. Nyomt. Debrecz. 1598. 4°.

9., Ugyancsak *Monoszlói András* ugyan azon esztendőben adott ki egy könyvet, *De cultu Imaginum. Az idvösségre intő Kepeknek tiszteletiről*. Nyomt. Nagy-Szombat. 1589. 4°. Ennek eleiben már *Pécsi Lukács* nem valami rövid Epigrammát, hanem egy hoszszas, de fontos Előljáró Beszédet készített, a' mellyből meg-tetszik, hogy ő a' Sz. Írásban (mellyre mind untalan citál) és az Ekklesiai Atyák Írásiban nagyon jártas ember volt. Beszédének ajánlását így kezdi: »Az *Jesus Christus* nac drágalátos szent vérével meg váltót hív *Catholicus Közönséges Keresztyéneknek, Pechi Lukach, lelki és idvösséges testi iokat kévan*.« Ezen beszédében igen szépen le írja a' Lelki Tanítóknak kötelességeket. Hanem az különös benne, hogy az Aszszonyoktól tilalmazza az írások olvasását, a' többek között így szólván: »*Szent Pál Apostol nag' chendes halgatást paranchol az aszón alattoknak, mellyel fenyegetni akarta, hogy az aszony embereket nem illetne az irasnac olvasása*.«

Meg-vallom, hogy kételkedem benne, hogy ezen mi *Pécsi Lukács*unk, a' Sz. írás' olvasására nézve, az Orthographia írójával egy értelemben lehetett volna. Tudom, hogy ő maga azt szorgalmasan olvasta: tudom hogy abból sok helyeket ki írt; el hiszem, hogy annak parantsolatinak megtartására mindeneket serkengett: de hogy éppen annak olvasását mindeneknek, a' köznépek-is tanátsolta és szükségesnek hirdette volna, a' mit tselekszik Batizi a' Magyar Orthographiában (mellyet ugyan tsak azon czélbül készített, hogy a' köznép is meg-tanulván Magyarul olvasni, olvashassa maga született nyelvén a' Sz. írást), azt éppen meg nem foghatom. Ugyan is:

Iször. az előttem lévő *Agendarius* mellyet ő ki adott, a' Gyónást halgató Egyházi Személynek szájában ilyen kérdést ad:

»Legelőszor azt kérdem tőled ha tevelygettel e' valamikor a' hit dolgában. Tartottal é, avagy tartasz e valami oly vélekedést, – mely a közönséges Romai egyháznak hitivel ellenkeedic, avagy attúl különböz?» (Lev, 81). – Már pedig ha ő az Orthographia Írójával egy értelemben vólt a Sz. Irás olvasása felől; úgy nyilvánságosan, a' Tridentomi Ekklesiái Sinattal, és a' IVdik Pius Pápa rendelésével 's következés szerint a' Közönséges Római Egyháznak hitivei ellenkező vagy legalább attól különbözö vélekedést tartott. IVdik Pius Pápa azt rendelte, hogy a' külső vagy-is világi emberek, tsak a' Püspöknek engedelmével, 's a' helybeli Lelki Atyának tanátsábol olvassák a' magok nyelvekenn a' Bibliát. Lásd ezen dologra *J. Franc. Buddei Miscell. Sacr. Part. III. Bissert. VIII. pag. 281. Seqq. Jena. 1727. 3 Tom. 4°.*

2szor. Ugyan azon Agendarius, épen az említett helyenn Lev. 82 illetén kérdést teszen a' Gyónó személy eleibe: »Vetekettel e' paraszt lévén a' hit felől?» Ezen a' nevezeten, *paraszt*, azt érti, hogy *világi, Secularis, Laicus*. Meg-tetszik az önnön magából is: mert alább Lev. 103., 104 így szóll a' Gyónásról: »*Nec satis est examinare poenitentem de peccatis, nisi etiam de singulorum – circumstantiis examinatur.*« — — — —

»*Primo de loco sic: Hol mivelted azt, titoc helyen é avagy a' hol egyebek is láthatnac? – A Szentegyházba é, vagy paraszt helyen?*

Secundo de tempore: Innep napon e, avagy köznapon?

Tertio, de persona confitentis: Egyházi ember vagy é, vag' szerzetes, vagy paraszt?

Quarto, de conditione poenitentis: Házás ember vagy é vagy Özvegy? Nemess e, vagy Nemtelen? vag'on é valami tiszted? míves vagy é, vagy szántó, vagy szolgáló ember?» s. a t.

De még világosabb Monoszlói Andrásnak a' Pécsi Lukács által meg-dítsértetett, 's fellyebb (nro 7) le irt *Apologia* nevezetű Könyvéből; mert ő az Anyaszentegyházról tanítván, ekképen ír Lev. 251. »*Valaki ebből (az Anyaszentegyházból) ki essic, és tőle el szakad, az az eretnec és Antichristus Synattya, holot sem Pap sem*

Pispöc ninchen, hanem az mint Tertulianus mondgya, Incerta sunt officia Ecclesiae apud haereticos, hodie qui laicus, cras sacerdos, hodie qui miles, cras Episcopus: Ha ki ma (ugymond) paraszt, holnap pap, a' ki ma vitéz, holnap Pispöc.« – Ezen. szerint adja ezt elől másod ízben is Lev. 334. – Ugyan ezt tselekszi Veres Balás, Bihar Vármegyei Fő Nótárius, a' Verböczi István Tripartitumának Magyar fordításában (Debrecz. 1565. Fol.), a' ki Part. 1. Tit. 2. ezt a' szót *secularis*, épen így fordítja: mellyért ki is kél ellene Sándor István Ur. (Sok féle. VIII. Dar. Lev. 295.) így írván: »Veres Balás rútul hibázott, midőn Verbötzinek Tripartitumat fordítván, a' Világi Fő embereket, Jobbagiones Regni, Paraszti Uraknak nevezte.« Nem tsudáalom, hogy ki-kél ellene Sándor István Úr; én is meg-vallom, hogy semmi fundamentumát nem tudhatom, miért fordítottatik a' *Secularis*, vagy *Laicus* ekképen: azomban látom azt tsudálkozva, hogy a XVI-dik és XVII-dik Százban más írók is sokann a' Világi Személyeket közönségesenn így nevezték, és ezen nevezettel szokták az Egyházi Személyektől megkülömböztetni. Lehet erre példát látni a' *Benczedi Székely István* Chronicájában. Lev. 98: 148: 178: az *Alvinczi Péter* Itinerarium Catholicum-jában. Lev. 48: 86: 97. stbb.

De ez a' Jegyzés tsak az Agendarius szavainak világosabb értésére szolgál. Hanem a' mi már a' kérdésben levő dolgot illeti, én kintelenítetem ebből ekképen okoskodni: Pécsi Lukács az ő általa ki adatott Agendariusban meg nem engedti a' Világi embernek a' hitbeli dolgok felől való vetélkedést 's disputálást; sőt úgy nézi azt, mint az első Parantsolat ellen való tselekedetet. Hogy lehet hát feltenni felőle (ha tsak maga magával nem ellenkezik) hogy az Orthographia írójával együtt, a' Sz. Írásnak olvasását, mindeneknek, a' köz népnek is javasolja, sőt szükségesnek tartsa? hiszen a' Sz. Írás olvasásának illetén közönségesen való javaslása által épen ajtót nyitna mindeneknek a' hit felől való vetélkedésre, 's minden hitbeli dolgoknak megrostálására.

Azomban látni való, hogy mind az, a' mit én ezen dologról írtam s írhattam, tsak gyanítás és okoskodás; Kölcsey Úrnál vagyon pedig a' bizonyos szemmel látás. Kérem azért alázatosan a' Tektes

Urát, méltóztasson egy Levélben ki-kérni azon sokszor tisztelt jó Úrtól, hogy írja le szórói-szóra 's betüröl-betüre Pécsi Lukácsnak ezen tárgyra tartozó értelmét, 's küldje el hozzánk. Ha úgy találna lenni a' dolog, hogy Batizi és Pétsi a' Sz. Írás olvasása felől épen egyet értenek, úgy én ebben egy új erősséget fognék mindjárt találni annak az előttem igen kedves igasságnak meg mutatására, hogy *lehet is, szükséges is a különböző keresztyén felekezeteknek apródonkint egymáshoz közelebb-közelebb lépni [...]*”.

Kazinczy ezt a levelet elküldte Kölcseynek (vö. MM4 *Levelezés I*, 123, illetve 135), aki így reagált (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1812. január 14. Vö. MM4 *Levelezés I*, 135–136):

„Prof. Szombatinak tudománnyal teljes leveleit Semlyényben a' Ref[ormátus]. Praedicatornál tetetém-le. Alázatosan köszönöm Edes Uram Bátyámnak azoknak közöltetését. Péchy Lukácsnak kérdésben forgó könyve dr. Veszprémie' vala, de most nem a' Debreczeni Bibliothecájé mint a' tiszteletre méltó férjfiú hiszi. Midőn ezelőtt mintegy hat évvel Veszpréminek könyveit elvesztegették, Péchy Lukács hat Xrét nékem engedtetett. Pesten létemben Horvát' kedvéért oda hozattam a' könyvecskét, 's mind eddig nála van. Azon helyeket még is, mellyeket Prof. Sz[ombati]. kiirattatni kívánt, midőn nem régen könyveimet a' porból mellyben a' tavaszi gyűlések olta heverték felszedém, holmi elfeledett írásaim közt megtaláltam, de hogy ide is leírjam őket, méltóknak nem hiszem. Ott nem mondatik egyéb, hanem hogy a' gyermekekkel sz[ent]írásbeli némely helyeket 's történeteket kell tanúztatni, 's meg nem foghatom, hogyan következtethetém én azokból azt, a' mi most újra látott levelemben belőlök következik, 's pirúlnék, ha azon gondolat nem emelne, hogy a' kkor gyermek valék, 's már két évtől fogva tudom, milly félre vezethetnek bennünket az Umbriticus Doctorok, 's a' rosszúl vezérlett philomathia. Et ideo ego adolescentulus existimo in scholis stultissimos fieri. Mint szól Petronius.”

A *JegyzésekOrtUng* keletkezésének egyéb összefüggéseiről, Kölcsey filológiai-nyelvtudományi orientációjának kezdeteiről, jegyzőkönyveiről, illetve a szöveg státuszának változásáról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A *JegyzésekOrtUng* c. szövegnek két hiteles szövegforrása is van, az egyik Kölcsey *Jegyző Könyve*, a másik egy Kazinczy Ferencnek küldött levél (erről lásd: KELETKEZÉS). A két forrás szövege lényegében megegyezik egymással – az eltérések elsősorban a szövegek műfaji státuszából (magánjegyzet, illetve elküldött levél) következnek.

A szövegkritika a lábjegyzetekben csak a jelentősebb – szemantikai, szintaktikai – eltéréseket jelzi a *Jegyző Könyv* kézirata (K), a Kazinczy Ferencnek írott levél (Kölcsey levél) és az első megjelenés (KÁLLAY 1839) alapján. A KÁLLAY 1839 megjelenítését azért tartottuk szükségesnek, mivel több későbbi kiadás (KÖM1, KÖM2) alapul veszi (lásd még: MEGJELENÉS), számos helyen hibás olvasatot eredményezve.

A kézirat a régiség szövegeinek idézésekor megőrzi a magánhangzók eredeti nyomdai jelölését, azaz az *ö* hang jelölése az *o* betű fölé tett *e*-vel történik, amelyet átíratunk *oe*-vel ad vissza; az *ü* hang jelölése az *u* betű fölé tett *e*-vel történt, ezt *ue*-vel adjuk vissza; a *gy* hangot a *g* betű fölé tett vonás jelölte, ezt mi a *g'* jelöléssel; a *cs* hangot pedig a *cz'* jelöléssel adjuk vissza.

MAGYARÁZATOK

(A magyarázatok kialakítása során nagymértékben támaszkodtunk a szöveget legutóbb levélként közlő MM4 *Levezetés I* vonatkozó jegyzeteire [662–668].)

14:1 **Orthographia Ungarica** – Hivatkozott mű: [DÉVAI BÍRÓ Mátyás] *ORTHOGRAPHIA VNGARICA. Azaz, Igaz iraz Modiarol valo tudoman' Mag'ar n'eluenn irattatott. Mostan pedig vionnan meg igazytatott, es ki niomtatott* [Krakkó, 1549]. Az *Orthographia Ungarica* első kiadása, mely 1538–39-re vagy még jóval előbbre tehető, elveszett (lásd még erről: IVÁNY 1991). A címlével után áll *Az olvasónak isteni kedvet kér B. A.* kezdetű előszó, amelyet egy ábécé, a magyar hangok írásának szabályai, a Tízparancsolat, néhány imádság és szentírási idézet követ. A nyomtatvány végén az arab és római számjegyek táblázata található. A kolofon felett C. D. M. monogram áll. A mű a szerző nevét nem tünteti fel.

Id. Révész Imre az utolsó lapon levő C. D. M. monogramot „Csinalta Dévay Mátyás” szavakkal oldotta fel, és helyesírási szabályok alapján bizonyította, hogy a szerző Dévai Bíró Mátyás. A „B. A.” monogram mögött Abádi Benedeket, a Sylvester-féle *Új Testamentum* (Sárvár 1541.) nyomtatásának befejezőjét látja. Ő lehetett az *Orthographia Ungarica* e „megigazitott” kiadásának sajtó alá rendezője és talán megrövidítője is. Vö. id. RÉVÉSZ Imre: *Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei*, Pest, 1863, 99–103., illetve: 109–110.

14:3 **Pr[ofesszor]. Szombati azt állítja** – *Szombathy János* (1749–1823), Sárospatakon professzor, ahol 1783-tól történelmet tanított, 1785-től pedig a kollégium rektora volt. Kölcsey Szombathy levelét a *MRR*-ből ismerte. A *JegyzésekOrtUng* jobb érthetőségének érdekében teljes egészében közöljük Szombathynak a *MRR*-ben közreadott levelét (*MRR* 171–178), amellyel Kölcsey filológiai vitába szállt (Szombathy János Kazinczy Ferencnek, Sárospatak, 1805. június 4. Vö. *KazLev* III, 359–363.):

„Tekintetes Úr

Drága Nagy és Jó Uram!

Nékem úgy látszik, hogy a' kis *Orthographia Vngarica*, ha egy részről keveset ad is, azt más oldalról bőven ki pótolja. Ugyan is, ő belőle láthatni azt, mitsodás volt a' *Magyar Literatura*

a' maga böltsöbéli tsetsemőségében. Légyen hát ő a' maga nemében tsetsemő; a' Silvester munkája gyermek; a' Molnár Albert Magyar Grammatikája fel-serdülő iffjú, 's így tovább-tovább a' Debreczeni Magyar Grammatikáig, a' melly már megért idejű férjfiú: így-is megmarad az ő gyenge idejének méltó kedvessége. Melly nagy betsben tartjuk az 1540. tájban született bárdolatlan nyomtatványokat! talán nagyobbban, mint a' nyomtatás mesteriségének Amsterdami remekmunkáit. Melly nagy betsben tartanánk, ha az 1-ső Mátyás Király idejében nyomtatott valamely Magyar könyvetskét, ha tsak egy kis kalendáriomotskát mutathatnánk-is! Továbbá láthatni ezen könyvetskéből, mit dolgozott a' Reformatio, ha szintén tsak oldalaslag-is, a' Magyar Literatura körüi, 's mitsoda bé-hatása volt abban. – De még azt-is tanítja ez, melly hasznos dolog légyen a' tudományok elő-menetelére, tsak az apróbb könyveknek is közönséges könyvesházakban való össze-szerzése s meg-tartása. Be nagy öröme lett volna a' híres Molnár Albertnek, ha ezt a' kis Orthographiát és a' Silvester Grammatikáját láthatta volna. De ő, a' ki pedig sok régi ritkaságokat fel-keresett 's ki-is nyomtatott, ezek felől nem tudott semmit-is: mellyre nézve a' maga Magyar Grammatikájának (Hanov. 1610. 8°.) Előljáró Beszédében így panaszkodik: »*Ego quem sequerem, quemque fugerem, habebam prorsus neminem.*« Ugyan ottan azt-is írja maga felől, hogy a' Székely István Krónikájánál, melly 1558-ban jött ki, régibb Magyar könyvre nem található. El-hiszem, nagyon el-bámúlna, ha láthatná a' Sándor István Úr Magyar Könyves Házából, hogy már a' Székely István krónikája előtt leg-alább 27. Magyar könyvek ki-jöttek volt nyomtatásban, 's még most-is sajnállaná, hogy azokat nem láthatta. – Meg-érdemli hát sok tekintetből ez a' könyvetske (úgy tartom), hogy Silvesterrel együtt újra világot lásson.

A' mi már nézi ennek az ő Szerzőjét, az egyenessen Református ember volt, sőt Reformator. Meg-tetszik az e' következendőkből:

1-ször. Mert az egész Előljáró Beszédjenek az a' Summája, hogy a' Sz. Írást minden ember olvassa; sőt ezt az Orthographiát-is epen abból a' tzélből írta, hogy a' kösség is meg-tanulván

Magyarul olvasni, olvashassa a' Bibliát »Erre kedig, úgymond, **hog' az kessegh es olvashassa az szent írást**« 's a' t. *Meg kell azért azt nekönc tanulnonc, hog' olvashassuc minnaian az szent írást* 's a' t. Sőt már a' titulussában is ide néz, fel-téven sz. Márknak ezen szavait: *Nem azért tével'getec é, hogy az írásokat nem tuggatoc.* A Sz. írás olvasásáról való ezen tudomány pedig, különösen a' Reformátorok értelme, 's reformálásoknak egy nagy eszköze volt. Innen egygy 1544-ben készült Éneekben így írnak: *Nézz, én azt mondom, jól te az szent írásra.* Továbbá: *Semmi ninczen erről lám az szent írásban.* Más Éneekben pedig, melly 1549-ben íratott Tállyán, így panaszolkodnak a' régibb időről: *Az Bibliának nem vala híre.* 's a' t. – Ellenben tudjuk, hogy még 1626-ban is, *Káldi György* az ő általa Magyarra fordítottat Bibliához ragasztott *Oktatásban* azt sürgeti: *Nem szükség hogy mindnyájan olvasák a' Szent Írást.*

2-szor azt bizonyítják ugyan azon Előljáró Beszédjének ezen szavai-is: »*hog' tudacozhassonc az Isten acarattairul. es, hog' enni soc tévelgesbe leg'en mihez tamazcodnonc.*« Szokott szólások volt ez az akkori Reformátoroknak, melly szerint tévelygésnek nevezték azon vallásbeli régibb értelmeket és szokásokat, a' mellyeket ők reformálni kívántak. Fel-teszek vagy két példát azon régi, épen Reformatiókori Énekekből, mellyek ki adtak, a' többek közt, Molnár Albert által, a' Jubiláns esztendei Predikázio véginn. Oppenheim, 1618. 4°. Egyik így végződik:

*Ezer öt százban és negyvenkettőben Mikor írának, ezt szerzéc éneken, hogy keresztyénség vala **tévelgésben.***

Másik (mellyet fellyebb is emlitem 's épen 1549-ben íratott) így:

*Tállyán ez kele úy esztendőben Ezer ötszázban negyvenkilencben, hogy fel ébrüllyen minden Istenben, senki ne éljen már **tévelgésben.***

3-szor. a' Tíz Parantsolat-is Reformátort bizonyít, mely meg tetszik a' 3dik Parantsolatból (ekkor még úgy számlálták), melylyel így ad elől, még pedig különös magyarázattal: *Meg emlékezzel rola, hog' az Szombatot szenteld, az az szent dolgokba foglalld.* – Ellenben a' Nagy-Szombati Agendarius (melly ki jött 1596-ban) pag. 84. így ír: *Az harmadic parancholat im ez: Meg emlékezzél rulla, hogy az innepet meg szenteld.* A' Canisius Péter Magyar Catechismusában pedig így van: *Meg emlekezzel róla, hogy Ünnepeket szentelly.* (Nyomtatt. a' többek közt Budán 1730. 8°.) Épen így van ez azon Öreg Katechismusban-is, a' mely a' Normális Könyvekkel együtt jött ki Budán 1781. 8°. Így van a' Kassai ABCes könyvben is, mely ki jöti 1768ban 's a' t.

De az Angyali Üdvözlet is tsak félen vagyon ezen orthographiában, ha öszve vetjük azzal, a' mint vagyon az említett Canisius Péter Catechismusában: mert ki van ez hagyva: Sancta Maria Mater Dei ora pro nobis penatoribus etc. – Azt-is láthatjuk hát innen, hogy mitsoda gráditson állott akkor a' Reformatio; mert bizonyos az, hogy sok régibb vallásbeli szokások a' Reformátusoknál is megmaradtak soká: p. o. az oltárok meg voltak 1552dik esztendeig. Prinyi Gábor, az a' buzgó Református Úr, az ostyát, keresztet 's hasonlót, nem tsak el nem hagyta: de az azokat el hagyni akaró Papokat nem is szenyvedhette. Conf. Lampe H. E. H. p. 138. Méltó meg nézni erre a' dologra azt-is, a' mit jegyez meg Bod Péter Gál-Szétsi Istvánról. Magy. Ath. Lev. 90.

Hátra vagyon még az a' kérdés, hogy nevezet szerint vallyon ki lehetett ezen könyvetskének írója? Én erre bátorodom azt felelni, hogy nem más, hanem *Batízi András* vólt. Okaim ezek:

1. Mert az akkori Református Irók 's közönségessen is az akkori Reformátorok közzül, egyedül tsak ő reá illenek a' *B. A.* betűk.

2. Mert épen azon időben nyomtattatott ki az ő kis Katakésisse Krakkóban, melylyel éltek sok ideig a' Reformátusok. Egész gyönyörűséggel néztem ezen dologra Sándor István Urnak Magyar könyves Házát, a' hol Lev. 2. ezek vagynak:

1549, Krakko. *Igaz Írásmódjáról való tudomány magyar Nyelven* 8°. (Tegyük hozzá, ez eredeti ki-adásból: Irta B. A.) 1550. Ott. *A' keresztyéni Tudományról való rövid könyvetske*. 8°. Ir. Batizi András.

Ha a' katekésissének ezen első ki adását meg lehetne kapni, 's az írás módját látná az ember benne: az is igen nagy erősség lenne az Író felől. Meg van a' Debreczeni Colleg.ban: de nem tudom mellyik ki-adás.

3. Az Előljáró Beszédjében 's másutt lévő ezen írás módja: *Ammi Üdvözítenc: ac kesség* 's a' t. mint egy ujjal láttatik mutatni Dévai Mátyásnak: véle egy értelemben lévő kedves társára. Annak a' Dévainak, a' kiről mondja Silvester, hogy: *Devaius noster literis perdidit hujus articuli extremam literam et adversam [sic!] sequentes litteras immutari dedere [sic!] ...ab barát, ac Christus etc.* (NB. Úgy gondolom, hogy ezen Jegyzése Dévainak tsak kéz írásban volt, 's úgy is maradt.) Már pedig Dévai Mátyás és Batizi András együtt reformálták Újhelyt, együtt Drágfi Gáspárt: a' honnan együtt is szoktak járni a' Historicusoknál. Lásd Lampe H. E. II. p. 70: 127: 598. Együvé köti Pázmány Péter is a' Kalaúzban. És hogy többet ne említsek, *Schesaeus* így adja elől ezt a' két Reformatorrt:

*Excellens etiam Dévay pietate Mathias
Dicendi voluit tanta ubertate, Lutheri
Vngarici ut vulgo praeclarum nomen haberet.
Huic etiam Andreám Batysi iunxisse licebit.
Is verum ardenti flagrabat amore docendi,
Non aliis virtute minor, pietate vel arte.*

Ruinae Pannon. L. I. ex edit. Ederi. Cibin. 1797. 4°.
pag. 53.

Meg-jegyzést érdemel az is, hogy valamennyi Magyar könyvek ki jöttek a' XVIIdik Száz közepe táján 's az előtt Krakkóban, azokat mind Zemplén és a' véle szomszédos Vármegyebeli Írók

készítették. Komjáthi Benedek, a' ki a' Sz. Pál Leveleit ki adta 1533-ban, a' Prinyi Gábor Özvegyénél lakott vagy Abaújban vagy Zemplénben. Gálszétsi Ist[ván]. és Ozorai Imre Zemplén Várme-gyéből valók voltak. Benczédi Székely István Liszcai, Szikszai és Gönczi Tanító volt. Mind ezeknek munkáik Krakkóban jöttek ki. Lásd *Sándor István* Könyves Házát.

Ezek közül való volt Batizi András is. Tanult ő Vittenbergában 1541ben. A' Hazában volt Ujhelyi, Erdődi, és Tokai Prédikátor. Az első Reformatorok közzül való volt; de *Helveticae Confessio-nisnak* tsak Prolepsis által lehet mondani; mivel Magyarországon 1567ben vétetett bé először a' Helvet. Confessio; meg tartatván mindazáltal az Aug. Confessio is. Az Aug. Confessiot tartotta Batizi András is (Lampe H. E. H. pag. 93.), úgy mind az által, hogy az Ur Vatsorájára nézve a' Helvetziaiakkal értett, valamint Dévai Mátyás is, és mások. Az ő kis katekésisse kézi könyv volt sokáig a' Reformatusoknál. De hibásan írja Bod Péter: Magyar Ath, Lev. 32, hogy Batizi *Mihály* írta volna azt. A' hibát vette Lampeból, a' ki így ír H. E. H. p. 127. *Antiquissima est Catechesis Reformatoris Michaelis Batisii, ejus qui . . . Ujhelyim reforma-vit.* Ez tsak siető penna hibája: mert hogy Ujhelyt Batizi András reformálta, azt tanítja maga is Lampe p. 70: 97: 598. Jól írja Bód Péter is Dissert. de Reformat. Hung. Ministris: »*Batizi Andreas, primus (olv. primis) [sic!] hic fuit ex Reformatoribus[.] Catechesin fidei rudimenta complectentem ediderat, quae diu in usu fuit et loco normae discentibus.*« Vid. *Gerders. Scrin. Antiquar.* T. VII. p. 352.

De elég legyen ennyi Batiziról 's az ő kis könyvéről (ha helye-sen találtam az ő munkájának), mert már a' Levelem egész Dis-sertatióra változott. Meg nem álhatom mind az által, hogy ennek ki nyomtatására újra ne indítsam kéresemmel a' Tektés Urat. És vajha találkozna valaki, a' ki több illy régi ritkaságokat is ki nyomtatatna a' közönséges haszonnak tekintetiből. Illyenek vól-nának Szikszai Fabricius Balásnak Halotti Oratioi, mellettek mon-dott Prinyi Gábor, Ország Ilona, Balsarati Vitus János, és Székely Klára felett, 's más hasonlók.

Baksai Ábrahám Selmetz-Bányai fi, hogy valami Magyar munkát adott volna valaha ki, vagy hogy a' vallást tzelezó intézetekben bele is avatkozott volna, annak semmi nyomát nem láttam.

Többire maradok egész tisztelettel – a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája Szombathy János mk.”

14:3 **a' Munkát** – ti. az *Orthographia Ungaricát*.

14:3 **Reformator** – itt: vallásújító

14:4 **Batizi András** – (1515 k.–1546 után) református énekszerző. A Szatmár megyei Batizon született, Gálszécsi tanítványaként Kassán tanult, majd 1530-tól ugyanott iskolamester volt. Utóbb Szikszón lett rektor. 1542-ben a wittenbergi egyetemen járt; 1545-ben tokaji prédikátorként működött. Keltezett énekei közül az utolsók 1546-ból valók.

14:5–6 **az egész Előljáró-Beszédjének az a' summája** – ti. az *Orthographia Ungarica* előszavának lényege, összegnése.

14:9 **a' mit ő Káldiról mond** – Az 1. argumentum végén írja Szombathy János: „tudjuk, hogy még 1626-ban is, *Káldi György* az ő általa Magyarra fordított Bibliához ragasztott *Oktatásban* azt sürgeti: *Nem szükség hogy mindnyájan olvassák a' Szent Irást*”. *Káldi György* (1573–1634) hivatkozott műve: *Szent Biblia. Az Egész Keresztyénségben bévött Régi Deák bötüből. Magyarra fordította. A Iesus alatt Vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György Pap*. Bécs, 1626.

14:11 **Pechy Lukach** – *Pechy* (vagy *Pécsi*) *Lukács* (1548–1604) az esztergomi káptalan ügyvivője és jegyzője volt. 1595 k. Nagyszombatban élt saját házában, orvoslással s különösen botanikával foglalkozott. Róla lásd még Szombathy János levelet: KELETKEZÉS. Hivatkozott műve: *Az keresztyen Szvzeknek Tisztessesges koszoroia*. (Nagyszombat, 1591. A könyvvel kapcsolatos polémiához lásd még: KELETKEZÉS, Szombathy János levele, illetve Kölcsey Ferenc levele.) Kállay Kölcsey Ferenc ifjú koráról szóló könyvében azt írja: „Akkor-tájban történt Veszprémi híres könyvtárának árverése is, melly darabonként

adatott el a Collegiumban. Olcsón ’s könnyűmóddal lehetett itt könyveket szerezni. Péchy Lukács’ *szűzek’ koszorúja* így került Kölcsey’ kezébe, mellynek nyomban is hasznát vette az *Orthographia ungarica* feletti perben, melly Szombaty és Kazinczy közt kifejlett.” (KÁLLAY 1839, 23.)

A Kölcsey által idézett szakasz átirata: „Az első jóságos erkölcs nem egyéb az Isten igéihez és szolgálatjához való jó kedvnel – – gyakorta az egyházhoz menni – – gyakorta az oltári szentséghez járulni és azzal egyesülni, az rövid keresztyéni tudományt, az Katekizmust magyarázatjával megtanulni, amellet egynéhány Psalmusokat és a Szent Írásból néminemű Mondásokat és Szentenciákat megtanulni. [...] Efféle tanuló helyeken pedig kívántatik, hogy a tanító asszonyállatok, a leányzókat, ha méltónak ítélik lenni (de nálunk Magyaroknál nemigen díszes) olvasni taníthatás mellett a hitnek és a keresztyén tudománynak fundamentumaira szüntelen oktassanak, annak magyarázatjára őket oktattván. Továbbá naponként valamint szép mondásokat a Szent Írásból, főképpen az Újtestamentumból kiszedni és vélek megtanultatni – egynéhány históriát a Bibliából stb.”

15:12 **Decalogusból van véve** – [gör.–lat.] *Decalogus*: Tízparancsolat

15:14 **A’ Zwinglianusok, v[agy] Calvinianusok** – Zwingliánusok vagy Kálviniánusok, ti. Zwingli és Kálvin követői. *Ulrich Zwingli* (1484–1531) svájci reformátor. Tanai egyes pontokon eltértek Lutherétől, aki az eredendő bűnről, a szabad akaratról, a megigazulásról Szent Ágoston nézeteit vallotta; a fő eltérés köztük az úrvacsora tanára nézve volt. [*Calvin vagy Calvinus*] *Kálvin János* (1509–1564) svájci vallásújító; a lutheri reformáció hitelvei alapján önálló vallási rendszert alakított ki. Fő műve: *Christianae Religionis Institutio* (Genf, 1536). Magyarul Szenczi Molnár Albert fordításában: *Az Keresztyeni Religiora es igaz hitre valo tanitas* (Hanau, 1624).

15:15–16 **a’ Lutheranusoknál bejönni** – lutheránusok, azaz *Martin Luther* (1483–1546) reformátor követői.

- 15:16 **Ember Pál ellen Klein 50 argumentumokkal** – *Ember Pál* (1678–1710). Hivatkozott munkája: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania* (Utrecht, 1728). Ezzel polemizál *Klein János Sámuel* (1748–1820) ágostai evangélikus lelkész. Hivatkozott műve: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften ewangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn I-II.* (Leipzig und Ofen, 1789.) Klein munkája megtalálható Kölcsy Ferenc könyvtárának hagyatéki jegyzékében a 176. számon, vö. SZABÓ G. 2009.
- 15: 20–21 **bizonyítja Josephus Ant[iquitates]. Jud[aeae]. Libr. III.** – *Josephus Flavius* (37–100) zsidó-római történetíró. Hivatkozott munkája: *Antiquitates Judaicae.* Magyarul: *A zsidók története.* Ford. Révay József, Budapest, Renaissance Kiadó, 1946. Hiv: III. könyv, 105.
- 15:22 **origenesinek is neveztetik** – *Órigenész Adamantiosz* (184–254) egyháztanító. Órigenész *Hexapla* néven ismert (245-ben befejezett) munkája a Septuaginta ún. „eredeti” szövegét kívánta újjáalakítani és általánosan elfogadottá tenni, mivel a Szentírás héber szövegeinek különböző görög fordításai a keresztényeknél használatos kéziratokban jelentős mértékben eltértek a zsidók héber szövegétől, melyet Órigenész az eredetinek tekintett. A Hexapla hat párhuzamos oszlopból állt: az elsőben a héber szöveg, a másodikban ugyanannak a görög változata, vagyis a héber szöveg görög betűkkel, a harmadik Aquila fordítása, a negyedik Symmachosé és a hatodik Theodotion fordítási változata – a Septuaginta Órigenész által összeállított kritikai változata tette ki az ötödik oszlopot. Mivel a Hexapla terjedelme miatt nehezen volt kezelhető, kivonatot készített belőle, a négyhasábos *Tetraplát.* Órigenész a szentírási szöveg rekonstruálása mellett szinte az egész *Szentírást* kommentálta. Írt szömagyarázatokat az egyes könyvek nehezebben érthető helyeihez (*szkholia*), magyarázott szentírási szakaszokat (*homiliák*), és teljes szentírási könyveket értelmezett versről versre (*kommentárok*). Az 533-i konstantinápolyi zsinat Órigenész több tételét, ill. több órigenista tételt elítélt.

- 15:23 **Pffeifer’ Dubia Vexataiban** – *August Pfeiffer* (1640–1698) német teológus. Hivatkozott munkája: *Dubia vexata scripturae recognita*. (Drezda–Lipce, 1713.) Idézett rész: Locus XCVI. De divisione Decalogi. [235. oldal] „Priorem divisionem probant hodie Reformati ad unum omnes; posteriorem nostrates. Et illam quidem Origenianam, hanc Augustinianam appellare quibusdam lubet. V. Kromayer Theol. Posit. Polem. P. I, p. 724.”
- 16:2 **allegáljunk** – [lat.] *allego*: állít, felhoz, idéz. Itt: hivatkozunk.
- 16:2–3 **Cs. Komáromi 1666 ki adott Praedica[t]oji** – *Comaromi* [Komáromi] *Csipkés György* (1628?–1678) debreceni református tanár, a teológia doktora. Hivatkozott munkája: *Igaz Hit* (Nagyszében, 1666). Az idézett rész a 104. prédikációból való, címe: *Az erkölcsökről való törvényről V. A Kölcsey által idézett mondat befejezése*: „[ketté szakasztyák] és belőle kettőt csinálnak, hogy hét legyen a második táblán, és így amaz hárommal kiteljék a tíz. De mind helytelen.”
- 16:10 **Az Anglus Episcopalistak** – az anglikán egyház hívei
- 16:11 **Lightfoot’ Erubhimjából** – *John Lightfoot* (1602–1675) angol lelkész, rabbinikus tudós. Hivatkozott munkája: *Erubhim, or Miscellanies, Christian and Judaical, penned for recreation at vacant hours* (London, 1629).
- 16:15 **K[azinczy] ur’ azon szavait olvasom** – Ti: *Mi atyánk a’ Mert-tiéd nélkül...*
- 16:21 **Catholicum Dogma’ van** – [lat.] *dogma*: tanítás, tantétel. Értsd: katolikus, azaz egyetemes hittétel.
- 16:25 **Nyúgoti ecclesiában** – [lat.] *ecclesia*: egyház. Itt: a nyugati egyházban, tkp. a hit- vagy egyházszakadás utáni, a római pápa fennhatóságát elismerő katolikus egyházban.
- 16:25 **eretneknek declaralta** – [lat.] *declaratio*: kinyilvánítás, nyilatkozat; *declarare*: kinyilvánít, megmagyaráz. Itt: eretneknek nyilvánította.
- 17:1 **Pelagiust, és Cassianust** – *Pelagius* (350/360–431 e.): ír származású laikus keresztény és tanító, a pelagianizmus fő szerzője. A kegyelem és az akaratszabadság, az áteredő bűn és a gyermekkeresztség egymáshoz való viszonya foglalkoztatta

elsősorban, azok a kérdések, melyekkel Szent Ágoston is behatóbban foglalkozott. Pelagius derűlátóbban ítélte meg az emberi természet állapotát, mint Ágoston, nagyobb jelentőséget tulajdonított az emberi akaratnak az üdvösség elnyerésében. Nézetait sorozatosan ítélték el az afrikai zsinatok, mint ahogyan I. Ince pápa (ur. 401–417), majd az efezusi zsinat (431) is. (*M. Kat. Lexikon*)

Cassianus, Johannes (360 k. – 430 után) pap, egyházi író. Az órigenista viták miatt Konstantinápolyba ment, ahol Arany-szájú Szt. János diákonussá szentelte. A keleti szerzetesség tapasztalatait hozta a nyugati egyházba, hatása még a középkorban is megvolt, főleg a *vita activa* (aktív élet) és a *vita contemplativa* (szemlélődő élet) megkülönböztetésével. Cassianus szerint a *vita activa* célja az erények és a szívtisztaság megszerzése, s a közösségben élő kezdők életformája; a *vita contemplativa* a tapasztalt remetéké. (*M. Kat. Lexikon*)

- 17:2 **a' Thomistáknak, 's Dominicanusok[na]k ellenére** – *Thomisták: Aquinói Szent Tamás* (1225–1274 – teológus, skolasztikus filozófus, Domonkos-rendi szerzetes) követői; *Dominicanusok*: domonkosok, azaz *Szent Ágoston* (Augustinus, 354–430 – hippói püspök, filozófus) szabályait követő szerzetesrend tagjai. Ebből a rendből való volt Aquinói Szent Tamás is.
- 17:4 **Augustinus' értelmet követi** – Augustinust, azaz Szent Ágostont. Lásd még: *Pelagius*.
- 17:4–5 **a' XVII. századdal a' Jansenius' Augustinusa [me]g jelent** – *Cornelius Jansen* vagy *Jansenius* (1585–1638) németalföldi katolikus teológus, 1635-től Ypern püspöke, a róla elnevezett teológiai irányzat és mozgalom, a janzenizmus megalapítója. Hivatkozott műve: *Augustinus seu doctrina St. Augustini...* (Leuven, 1640). A mű tárgya Ágoston Pelagius elleni polémiajának elemzése az ösbűnről és annak az emberi természet épségét lerontó természetéről, valamint a kegyelem és az üdvre való kegyelmi kiválasztottság kérdésének vizsgálata. Jansenius meggyőződése szerint a korabeli jezsuita kegyelemtan és erkölcsi szemlélet elutasítható, az emberi természet a bűn

által teljesen megromlott, a rendetlen kívánság (concupiscentia) pedig alkalmatlanná teszi az embert arra, hogy szabad akaratából és önerejéből menjen elébe Isten kegyelmi kiválasztásának. Ez a Jansenius által előterjesztett álláspont már az 1640-es évek elején komoly teológiai vitát kavart: hívei, a későbbi janzenista mozgalom tagjai nézeteiből kegyelmi determinizmusra és erkölcsi rigorizmusra jutottak. 1643-ban Jansenius öt tételét pápai dokumentum már cenzúrázta, 1653-ban pedig a Cum occasione bulla megismételte ezt az elítélést. A janzenizmus hívei, J. A. Duvergier de Hauranne, A. Arnauld, P. Quesnel, B. Pascal harcosan védelmezték mesterük felfogását, mozgalmuk fokozatosan kibontakozó lelkiségét és teológiáját, amely a következő évszázadban a hivatalos egyház által elvetett ellenzéki mozgalomként élt tovább, és komoly hatást gyakorolt az újkori katolikus teológia fejlődésére, az egyház történetére és a mindennapok vallásosságára is. (Forrás: *Keresztény teológusok és bölcselek lexikona*. Szerk. HORVÁTH Pál.)

- 17:6 **kárhoztatta az Unigenitus** – [lat.] *Unigenitus Dei filius*: Isten egyszülött fia. Ezek a kezdőszavai annak a pápai bullának, amelyet XI. Kelemen pápa bocsátott ki 1715-ben az (eretneknek minősített) janzenizmus ellen.
- 17:6–7 **ez ugyan egyenesen a' Quesnella új testamentumát tárgyazta** – *Pasquier* (vagy *Paschase*) *Quesnel* (1634–1719) janzenista teológus. Tanainak igazi elítélését a *Reflexions morales sur les Evangiles* (Párizs, 1675) című műve váltotta ki. Legterjedelmesebb munkája a *Le Nouveau Testament avec des reflexions morales* (Párizs, 1687). (*M. Kat. Lex.*)
- 17:8 **saeculumokkal** – [lat.] *saeculum*: évszázad, század, emberöltő
- 17: 9 **a' Belga Püspök** – azaz Jansenius.
- 17:10 **Pater** – [lat.] *pater*: atya
- 17:11–12 **a' Paedobaptismus felett folytatott perből** – *paedobaptismus*, azaz gyermekkeresztség; a keresztény szülők gyermekeinek megkeresztelési gyakorlata; a gyermekkeresztség bizonyíthatóan a 4. századtól, a kereszténység államvallássá tételétől ered. A protestáns írók igyekeztek a gyermekkeresztségnek

- a gyakorlatát az Isten és az ő népe közötti szövetség jeleként értelmezni.
- 17:15 **De servo arbitrio irt könyvében** – [lat.] *de servo arbitrio*: a szolgálai akarat. Itt: rejtett szójáték, vö. *de libero arbitrio*, azaz „a szabad akaratról.”
- 17:16 **Erasmus ellen** – Hivatkozott mű: Martin LUTHER: *De servo arbitrio Mar. Lutheri ad D. Erasmum Rotterdamum*. (Wittenberg, 1525.)
- 17:18–19 **a’ könyvnek auctora Neophytus** – [lat.] *auctor*: szerző; [gör.] *Neophytus*: újonnan plántált (ti. a neofita az, aki az ókeresztény egyházba már felnőtt fejjel megtért). Itt: A könyv szerzője a reformáció újonnan megtért híve.
- 17:20 **Dévai’ társa Batízi** – *Dévai Bíró Mátyás* (1500 k.–1545) prédikátor, hitvitázó, reformátorként a lutheri-melanchtoni irányzat képviselője, az *Orthographia Vngarica* (Krakkó, 1549.) szerzője. (Lásd még: *Orthographia Ungarica*.) *Batízi András* Dévai Bíró Mátyás idejében Kassán tanított. Az ÚMIL szerint valószínűleg szerkesztett helyesírási kézikönyvet (1549), de az *Orthographia Vngarica* nem az ő műve. (Batízi szerzősége mellett szóló érvekről lásd: IVÁNY 1991.)
- 17:21 **a’ Zwinglius’ Úrvacsorájáról való értelme** – Az úrvacsora tanának tekintetében Zwingli és Luther nézetei eltértek egymástól. Zwingli az úrvacsorán felszolgált kenyérré és borra mint Krisztus halálára és a megváltásra emlékeztető jelre tekintett, míg Luther szerint az úrvacsorán felszolgált kenyér és bor, noha megmarad kenyérnek és bornak, de vele Krisztus valódi teste és vére adatik.
- 17:22 18:1 **Janos nevü Kis Szebeni Praedicátorról [me]g jegyzi Severinus Sculteti az a’ Hypomnema-jában** – Hivatkozott mű: Severinus SCULTETI: *Hypomnema sive admonitio brevis ad Christianos regni Vngarici cives de asserenda et retinenda veteri seu avita vere Christiana doctrina*. (Bártfa, 1599.)
- 18:3 **cryptocalvinianus vólt** – [gör.] *kryptos*, *kriptosz*: titkos; összetett szavakban az utótag rejtettséggel, titkossággal való

kapcsolatát jelöli. Itt: Dévay 1543-ban már nemcsak titokban volt kálvinista, hanem hirdette is a kálvini tanokat.

18:4 **sacramentariusok** – kálvini, helvét hitvallásúak

18:5 **Luther’ leveléből, [mely]et citál Klein is** – lásd: *Ember Pál ellen Klein 50 argumentumokkal mutatta.*

18:5 **Ribini** – *Ribiny János* (1722–1788) ág. evangélikus lelkész. Hivatkozott műve: *Memorabilia ecclesiae augustanae confessionis in regno Hungariae a Ferdinando I. usque ad III.* (Pozsony, 1787.)

18:8 **articulus** – [lat.] itt: rész, szakasz, cikkely.

18:9–10 **a’ gratia’ dólágában** – [lat.] *gratia*: hála, kegy, kegyelem; kecs, kellem, báj. Itt: az isteni kegyelem dólágában.

8:10 **igy adatik elő Moreriban** – *Louis Moreri* (1643–1680) francia nyomdász, 1647-ben Lyonban jelentette meg először a *Le grand dictionnaire historique...* című munkáját. Hivatkozott mű: *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l’histoire sacrée et profane...* VI. (Basel, 1740.) Moréri munkájának ez a hatkötetes, 1740-ben Baselben kiadott példánya megtalálható Kölcsey Ferenc könyvtárának hagyatéki jegyzékében a [357.] 355. számon, vö. SZABÓ G. 2009. Lutherrel és a hivatkozott Moreri-művel kapcsolatban lásd még Kölcsey levelét Kazinczyhoz, amelyet néhány hónappal a *JegyzésekOrtUng* előtt írt. (Debrecen, 1809. április 19. MM4 *Levelezés I.* 48–49.)

*

A Jegyző Könyv *JegyzésekOrtUng*ot követő tétele a lap alján található, hasonló vonással (vonallal) elválasztva az előző szövegtől, mint a kézirat többi szövege esetében (IX. Jegyző Könyv, 17. f. v. 32. számozott lapon). Mindez nyilvánvalóan nem a *JegyzésekOrtUng* része, de kapcsolatban áll a szövegben található „gratia” kérdéskörrel (lásd: Kölcsey levél: „Hogy Batíziék a’ gratiában is Zwingliussal értettek onnan is gyanítható”, vö. MM4 *Levelezés I.* 71), ezért jegyzeteként itt közöljük átiratban (az f-fel jelölt s-t s-re, az oe-val jelölt ö-t ö-re,

az ey-t és ay-t ei-re és ai-ra változtatva); a szöveg végig alá van húzva – ezt külön nem jelöltük; a kis és nagybetűk írásmódja nem egyértelmű.

„Luther’ értelmét a’ gratia’ felől elő adja Sachs Janos is
az ő Wittemberg[isch]. Nachtigalljáb[an.] hol így ír.

Gottes gesetz und die propheten
Bedeuten uns die morgenröten
Darin zeigt Luther das wir all
Miterben seind [an] Adams fall
In böser begir und naigung
Deßhalb kein mensch dem gsetz <---> tut gnug
Halt wirs schon außwendig im schein
So ist doch unser herz unrein
Und zu allen sünden geneiget
Das Moses ganz klerlich anzeigt &cet.”

[Isten törvénye és a próféták a hajnalpírt jelentik számunkra. Luther ebben azt mutatja, hogy mindannyian Ádám bukásának örökében, gonosz vágyban és hajlamban vagyunk. Ezért senki sem tesz eleget a törvénynek. Még ha külsőleg, látszat szerint be is tartjuk azt, a szívünk tisztátalan és minden bűnre hajlamos, amit Mózes teljesen világosan megmutat.]

Sachs Janos is az ő Wittemberg[isch]. Nachtigalljáb[an.] – *Hans Sachs* (1494–1576) német mesterdalnok, drámaíró, a reformáció híve és Luther tanainak népszerű terjesztője volt, többek közt a fent idézett *Die Wittenbergisch Nachtigall* (*A wittenbergi csalogány*, 1523) című költeményével.

18:18 **Bullinger is ki a’ Helvetica C[on]fessiót írta** – *Heinrich Bullinger* (1504–1575) svájci reformátor, Zwingli utóda. Hivatkozott műve: *Confessio et expositio simplex orthodoxae fidei et dogmatum catholicorum sinceræ religionis Christianæ...* (1562). A *Helvét hitvallás* (*Helvetica Confessio*) címen ismert szöveget – a református egyház tanainak

összefoglalásaként – Magyarországon 1567-ben fogadták el Mélius Péter indítványára Debrecenben; magyarra először 1616-ban fordította le Szenczi Cene Péter érsekújvári lelkész.

19:1–2 **Szegedi Kis István, Melius Péter, Stankarus Ferencz, Kalmanchehi Santa Márton** – *Szegedi Kis István* (1505?–1572) református egyházi író, a magyarországi helvét reformáció első rendszerezője és kifejtője. *Melius Juhász Péter* (1532?–1572) református egyházi író, Szegedi Gergellyel és Czeglédi Györggyel szerkesztette a magyar nyelvű, zwingliánus szellemű Marosvásárhelyi hitvallást; lefordította Kálvin János kátéját, 1562-ben maga is írt katekizmust. *Stancarus Ferenc*, azaz *Francesco Stancaro* (1501–1574) olasz protestáns teológus, hosszabb időt töltött Magyarországon, főként Kolozsváron. Krisztus megváltói szerepéről hirdetett unitárius színezetű tanával sok ellenséget szerzett; hitvitái miatt távoznia kellett az országból. *Kálmáncsehi Sánta Márton* (?–1557) énekszerző, lelkész, az 1540-es években csatlakozott a helvét reformációhoz.

2.

A' Magyarok' Articulosáról egy kis jegyzés

KÉZIRAT

Lelőhely: PIM Kt. V. 1980.

Ötödik Jegyzőkönyve. 7b.–8a. lap: A' Magyarok' Articulosáról egy kis jegyzés d. 22. Novembr. 1809 Debreczenb.

Az autográf kézirat Kölcsey Ferenc V. Jegyzőkönyvében a 7b. és a 8a. lapokon lelhető fel; az 1809. október 8. és 1810. március 24. között keletkezett 24×18,5 cm nagyságú 51 fólióból álló kéziratkötet egészéről részletesen lásd KFKiadatl. 401–402.

MEGJELENÉS

KFKiadatl. 196–197.

A kiadás alapszövege: Kézirat (K)

KELETKEZÉS

Keletkezés: Debrecen, 1809. november 22.

Kölcsey antik auktorok és kortárs német, ill. francia szerzők példáján keresztül gyűjt érveket a határozott névelő alkalmazására a költészetben. A jegyzőkönyvben található „apró Jegyzés”-t (vö. V. Jegyzőkönyv 15a. lap) Kölcsey nem sokkal később közölte Kazinczy Ferencsel is (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. december 8. Vö. MM4 *Levelezés I*, 72–78). A levél-szöveg ezen része lényegében megegyezik a jegyzések szövegével (annyi különbséggel, hogy nem fordítja magyarra a görög idézeteket a levélben). Mindez jellemző példája ama gyakorlatnak, amelynek során Kölcsey tartalmilag azonos módon idéz jegyzőkönyvéből misszilis leveleiben. A levélben a határozott névelők használatáról

szóló szakaszt egy olyan megjegyzés vezeti be, amely a jegyzés keletkezését is magyarázza: „Nekem a’ minap Debreczenben azt lobbantották szememre, hogy az Articulust sokhelytt igazságtalanul hagyom-el.” A jegyzésből ismert példák sorolása után a levélben Kölcsey ezt teszi még hozzá: „Azt a’ Tekintetes Úr mindennél jobban tudja, melly unalmas az a’ sok Articulus. De Debreczenben így írnak: »Még is van természettel valamint egyéb virtusoknak, úgy különösönn a’ szölgák hűségének is a’ jutalma. – « Philos. Eth. p. 222. Kiváltképpen televan ezen rút hibával Pr[ofessor]. Varga úrnak Exeg. Theológiája, kinek stylusa különben az itt valók közt leg-több könnyűséggel, ’s némü-nemü kedvességgel bír. – De valyon nem el lehet e hagyni az unalmas articulust, valahányszor meg nem határozva szöllumk valamiről?» (Vö. MM4 *Levelezés I*, 75–76.) Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A görög szövegekben Kölcsey itt-ott betűt téveszt, és – kora szokásának megfelelően – csak néha teszi ki a hangsúlyjeleket, hehezeteket, más diakritikus jeleket. (Szauder József átírata is tartalmaz tévedéseket, vö. KFKiadatl., 196–197). A kritikai szöveg hűen reprodukálja Kölcsey kéziratát.

MAGYARÁZATOK

- 22:1 **Articulus** – [lat.] *articulus*, a beszéd része, szakasza; törvény-cikk. Itt: névelő
- 22:5–6 **az Ortographia Ungarica’ prefatiojában** – Lásd: *JegyzésekOrtUng*, MAGYARÁZATOK.
- 22:10 **a’ hangbeli szépség** – azaz az *euphonia* (jólhangzás) miatt. Kölcsey utal arra is, hogy nem lehet mindenhol szabadon elhagyni a névelőt, tehát vitája grammatikai természetű is, és a nyelvi szépség lehetőségek szerinti kiaknázása körül forog.

- A rövidség – a névelők ritkítása mellett ide tartozik a szavak és a szintaktikai szerkezetek rövidege és hosszúsága is – mint a nyelvi szépségeszmény központi kritériuma a korban szinte minden más nyelvészeti gondolatot háttérbe szorított. Lásd erről: KLEMM Antal, *Magyar történelmi mondattan* 1–3. rész. *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*, II. kötet, 6. füzet (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1928–1942), 322 skk.; SIMONYI Zsigmond, *A jelzők mondattana: Nyelvtörténelmi tanulmány* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1913), 72, 76.
- 22:12 **Ha csendes esti szelleknek** – Kölcsey saját verséből idéz (a *Kazinczyhoz* címűből), amelyet néhány hónappal korábban egy levélben küldött el Kazinczynak (lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. július 23. Vö. MM4 *Levelezés I*, 66–68.).
- 22:15 **Hallom nyögését lengő szeleknek** – Kölcsey saját verséből idéz, az eredeti vers elkallódott vagy megsemmisült, egyedül ezt a töredéket ismerjük belőle, vö. MM4 *Levelezés I*, 670, lásd még: MM4 *Versek és versfordítások*, 15.
- 22:17 **Foly csendesen miként viritó** – Lásd az előző jegyzetet.
- 22:21 **Iliad. I. vs. 4 sq.** – Homérosz, *Iliász*, 1. 4–5. „Még jókor ’s magokat zsákmányúl adta az ebeknek / ’S mindenféle madárnak;” (Kölcsey Ferenc fordítása), lásd: MM4 *Versek és versfordítások*, 190, vö. MM4 *Levelezés I*, 670.
- 22:26 **Iliad. VI. vs. 508.** – Homérosz, *Iliász*, 6. 509–509. „mert megszokta a tiszta folyó habjában a fürdést” (Devecseri Gábor fordítása), vö. MM4 *Levelezés I*, 670.
- 23:3 **Iliad. VI. vs. 453.** – Homérosz, *Iliász*, 453. „s mégis az ellenségtől sujtva a porba omolnak” (Devecseri Gábor fordítása), vö. MM4 *Levelezés I*, 671.
- 23:6–7 **Pindarusnak gyönyörű helye. Olymp. VII. init.** – *Pindaros* (i. e. 522–445) ókori görög költő, főleg a versenyzatok győzteseit ünneplő ódákat, kardalokat írt. Az idézet fordítása: „mint aki kezébe kelyhet vesz, mely gazdag bor harmatával

- bugyog, átnyújtja”. (PINDAROSZ, 7. *Olümpiai óda* [A rhodoszi Diagorasz ökölvívó mérkőzésére, 1–4. sor].)
- 23: 12 **Így Anacreonnál Od. XL. vs. 10. sq.** – *Anakreón* (Kr. e. 6. sz.) ókori görög költő, idézett 40. ódája magyarul: „Szárnyas kígyócska megszúrt” [10–11. sor] Pónori Thewrewk Emil fordítása, vö. MM4 *Levelezés I*, 671.
- 23:15 **Ismét Od. 4. init.** – a 4. óda [1–3. sora]: „zsenge mirtuszokra és selymes pázsitra heveredve”, vö. MM4 *Levelezés I*, 671. *λοτίναις* helyesen *λωτίναις*.
- 23:19 **Ismét Od. IX. v. 21. sqq.** – a 9. óda [21–23. sora]: „Hisz miért kell nekem hegyeken, mezőkön át repülnöm, és fákra leülnöm”, vö. MM4 *Levelezés I*, 671. *πέταισθαι* helyesen *πέτασθαι*.
- 24:3–4 **egy helye az Iliásnak. I. K. 22 sqq.** – Homérosz, *Iliász*, Első ének, 22–23 sor: „Ekkor minden más Danaok részére hajoltak / Kellene is tisztelni papot, ’s elvenni az ajánlást” (Kölcsey Ferenc fordítása), vö. MM4 *Versek és versfordítások*, 190.
- 24:13 **Moliere Pastor. Com. sc. XV.** – *Jean-Baptiste Poquelin* (1622–1673), szerzői nevén *Molière* francia drámaíró. Idézett műve: *Pastorale Comique* [Víg pásztorjáték], 15. jelenet:

„Szegény szívem
Annyit szenvedett,
Szegény szívem
Kér enyhületet”

(Csiky Gergely fordítása)

- 24:14–15 **possidens noment articulussal tette** – Értsd: birtokos névmás elé kitette a névelőt; [lat.] *pronomen possessivum*: birtokos névmás.
- 24:15 **possesum** – [lat.] *possesum*, birtok
- 24:15–16 **Klopstock. I. Band. p. 136.** – *Friedrich Gottlieb Klopstock* (1724–1803) német költő, idézett költeménye: *Gegenwart der Abwesenden*: „Der Liebe Schmerzen, nicht der erwartenden / Noch ungeliebten, die Schmerzen nicht, / Denn ich liebe, so liebte / Keiner! so werd ich geliebt!” (*Klopstocks Werke*,

Erster Band, Oden. Leipzig, bey Georg Joachim Göschen, 1798, 136.) Az idézett sor fordítása: „A szerelemnek fájdmait, nem a [váraozóéit]”, vö. KFKiadatl. 393.

24:19 **Igy Schillernél** – Kölcsey egyedül itt nem adja meg a szövegforrást. Az idézett vers nem *Friedrich Schiller* (1759–1805) német költőtől származik, hanem J. G. Herder *Amor und Psyche* (auf einem Grabmal, 1795) című költeményéből való. Fordítása: „Egy álom, egy álom az életünk / Itt a földön. / Mint az árnyak a hullámokon lebegünk, / S tűnünk el” Vö. MM4 *Levezés I*, 671.

24:25 **Mathisson** – *Friedrich von Matthisson* (1761–1831) német költő idézett sora magyarul: Csendben, vidéki természet kebelén. Lásd: *Gedichte von Friedrich Matthisson*, Zürich, 1794, 137. *An eine Rosenknospe.* „Schönste Rosenknospe dieser Flur! / Unter Nachtigallgesang entblühe, / Bei des goldnen Maitags leiser Frühe, / Still im Schoosse ländlicher Natur.”

3.

Garvebol tett Jegyzések

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Péczel, Jun.' 27d. 1814. *Ch. Garve, Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserungen.* In d. Abh. II Th.

Az autográf német nyelvű kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd még: Kölcsey Ferenc filológiai tárgyú kéziratái); 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a 2. főlíó verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A két 265×210 mm méretű, bordázott főlíók jobb felső sarkában bekarikázott (54-től 56-ig) és be nem karikázott (1-től 2-ig), ceruzás lapszámok találhatók.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratok jegyzeteinek általában nem adott önálló címet (lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*); a *KivonatKolbe* jegyzeteiben Kölcsey ugyanakkor „Garvebol tett Jegyzések” néven említi a szöveget (lásd ott). A címadás során ezt a megnevezését érvényesítettük (vö. még: *Jenischből való Jegyzések*).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. június 27.

A kéziraton szereplő keltezés és dátumozás alapján a kézirat Pécelen keletkezett, 1814. június 27-én. Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli.

Christian Garve Kölcsey által jegyzetelt tanulmánya, az *Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserungen von C. Garve* [Néhány általános észrevétel a nyelvjobbítás ügyében] először 1794-ben jelent meg. (Lásd: Christian GARVE: *Beiträge zur deutschen Sprachkunde. Vorgelesen in der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Erste Sammlung, Berlin 1794. In Karl Matzdorfs Buchandlung. 123–159.) Garve írása több kiadásban is fellelhető volt; a kézirat címleírása és a megadott oldalszámok alapján Kölcsey a *Sammlung einiger Abhandlungen*, Zweiter Theil, Breslau, 1802. (az első rész: Breslau, 1801) kiadásból dolgozott. Az *Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserungen* című írás ebben a kötetben a (229. címlap) 231–264. oldalakon jelent meg. Kölcsey Ferenc Christian Garve 34 oldalas tanulmányából szó szerint jegyzetelt ki rövid, egybefüggő szakaszokat a 231–251. oldalakról, mintegy két föliónyi terjedelemben.

Christian Garve írásainak kétrészes kiadása Szemere Pál birtokában is megtalálható volt, Kölcsey feltehetően ezt a kötetet használta Pécelen (vö. MM4 *Levelezés I*, 898; a példány lelőhelye: RGy, 1–11411 V). 1814 nyarán Kölcsey Ferenc Szemere Pállal közös munkát folytatott a nyelvújítás és Kazinczy Ferenc személyének védelmében (erről részletesen lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ). A közös munka része volt kortárs német filológusok munkáinak olvasása, illetve jegyzetelése, amelyek között ott szerepelt Christian Garve dolgozata is (lásd még: *Jegyzések Jenisch*, ill. *Kivonat-Kolbe*, Keletkezés). Erről Kölcsey Ferenc (Szemerével közösen írott) levelében külön is említést tesz, világosan kijelöli munkájuk céljait is (Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmecczy Mihályhoz, [Pécel, 1814. augusztus 1.] MM4 *Levelezés I*, 339–340. Hiv.: 339):

„Mi Jenischt és Garvét ’s mellé Edes Gergelyt ’s Vandzát, Folnesicsot olvassuk. nem igaz? A’ rend igen szép, ’s a’ nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a’ Resultatumot, és ha valami jó fog kijöni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve, vagy Édes, Vandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?”

Kölcsey Garve tanulmányára hivatkozik a szintén ekkor, 1814-ben Pécelen keletkezett *Az idegen Phrasesekkel való életről* című munkájában is (vö. *Idegen Phrasesek*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK). Kölcsey ekkoriban írott leveleiben több alkalommal is említi Christian Garvét. Alig egy évvel a Garve-olvasás és -jegyzetelés után azt írja, hogy „a’ miket Garve mond [...], jól vagynak ugyan mondva; de minden kérdésre meg nem felelnek.” (Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. MM4 *Levelezés I*, 370–374. Hiv.: 372.) A nyelvtudományi elveit összefoglaló 1815-ös levelében pedig így ír Garvéról (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. MM4 *Levelezés I*, 393–401. Hiv.: 397–398, illetve 401):

„Ide tartozik a’ Garve’ mondása is: hogy hijában rakjuk-meg a’ Grammatikákat ’s Lexikonokat új szókkal, bár jók legyenek azok, de nem vétetnek figyelembe. Egyedül a’ szerez az újságoknak tekintetet, ha Nagy Irók által jól alkalmaztatnak.*** [...]***
„Garve’s Abhandlungen. A’ Második darabban van egy Abhandl. einige Allgem. Betrachtungen über Sprachverbesserung. Lehet belőle tanulni; de nem igen kell citálni, mert ő Popular-Philosoph, és sem nem metaphisikus, sem nem poeta lévén az újításoktól egy kicsinyt retteg [...]”

Kazinczy tervezett nyelvújítási apológiája, a *Segédek a’ Magyar Nyelv és Literatura ismeretére; Nyelvrontók* kapcsán nem javasolja Garve-szövegek felvételét a gyűjteménybe (lásd még: MM4 *Levelezés I*, 481, 981). Így ír erről (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. május 11. MM4 *Levelezés I*, 499–503. Hiv.: 500):

„A’ *Segédek*et jó volna kinyomtatni, kivévén a’ Garve’ két értekezését. Garvénak nyilván nincs igaza, mert ő Sem nem poeta, sem nem Metaphisicus csak Popular philosoph. Soha sem lehet a’ Német nyelv olly tetőn, hogy neki szükség legyen a’ Non plus ultrá-t elébe mérni. Gőthe és Voss nem Garve!”

Az idézett reflexiók alapján Kölcseynek a jegyzetelt tanulmányon túlmenően is voltak ismeretei Christian Garvéról, aki elsősorban populárfilozófusi mivolta miatt értékelődött le a szemében (Daniel Jenisch és K. W. Kolbe szerepéhez képest), akiből lehet ugyan tanulni, „de nem igen kell citálni”. Garve ugyan elismerte az írók szerepét az újítások alkalmazása során, de Kölcsey szerint magától az újításoktól mégis „egy kicsinyt retteg”-ett, továbbá mivel sem igazi filozófus (metaphisicus), sem író (poéta) nem volt, így nem szolgálhatott fajsúlyos referenciaként a neológia védelmében. Nincs tudomásunk arról, hogy az itt közölt jegyzeten kívül olvasott-e egyebet is a német szerzőtől.

Kölcsey Garve olvasása feltehetően Szemere Pál (és így közvetve Kazinczy Ferenc) hatására történt. [*Szemere Pál jegyzetei*] ben hosszabb jegyzet található Garvétól, de a bejegyzés pontos időpontja nem állapítható meg (vö. [*Szemere Pál jegyzetei*], II. [21.] [106/v.–107. v.]) *Nyelvkölcsönzés. GARVE*). A Kölcsey-jegyzettel való lehetséges kapcsolódása miatt teljes egészében adjuk közre a Szemere-jegyzetet. A Szemere Pál által jegyzetelt munka: Ch. GARVE, *Über den Einfluß einiger besondern Umstände auf die Bildung unserer Sprache und Literatur. Eine Vorlesung*. In Christian GARVE: *Sammlung einiger Abhandlungen*. [Erster Theil] Breslau, 1801, 333–356. s.

Nyelvkölcsönzés. GARVE
(Ueber d[e]n Einfluss einiger ps.)

— —

[343. s.] Eine sich bildende Sprache nimmt von einer andern entweder *einzelne Wörter*, o[de]r *Wendungen*, oder eine gewisse *allgemeine Farbe* an. [Egy formálódó nyelv vagy egyes szavakat,

vagy kifejezéseket, vagy egy bizonyos általános színezetet vesz át egy másiktól.]

Szókat, úgymond, a' Német nem kölcsönözhet az Endung, Ton, és Abänderung [végződés, tónus, ragozás] miatt. Tehát kénytelen az Író Szót csinálni, vagy a készeket, de még nem írásnyelvével, beavatni 's megmunkáltani. 'S azon eset a' jó Írónál gyakori.

[345. s.] Eine Sprache, wenn sie für alle Klassen von Werken bequem seyn soll, muß einerley Sache aus mehr als einerley Art, nach den verschiedenen Gattungen der Materie und den verschiedenen Absichten des Schriftschellers, ausdrücken können. [Egy nyelvnek, ha minden műfaj számára megfelelőnek kell lennie, képesnek kell lennie ugyanazt a dolgot többféleképpen kifejezni, a különböző tárgyaknak és az író különböző szándékainak megfelelően.]

Itt három gradust említ:

Poetai, Popularis és Didacticus.

[348–349. s.] Der Schriftsteller¹ bildet,² wenn er nur sonst vortrefflich ist, die Sprache des Umgangs, wie die Sprache der Bücher; und schreibt der Nation vor, wie [sie] reden soll, wenn er ihr nicht nachschreiben kann, wie sie wirklich redet. [Az író, ha egyébként kiváló, egyaránt alakítja a társalgás nyelvét és a könyvek nyelvét; és előírja a nemzetnek, hogyan kell beszélnie, ha nem tudja úgy másolni, ahogyan az valóban beszél.]

(Ez a' pont ott áll, hol Garve a' popularis beszédről szól; az *avult* szók felvételére pedig: [347–348. s.] Ein Mann, von dem schon die ganze Nation überzeugt ist, daß er mit der feinsten Auswahl und sorgfältigsten Ueberlegung schreibt; wenn so ein Mann ein mit Unrecht verachtetes Wort wieder gebraucht: so wird man vielleicht in dem ersten Augenblicke anstoßen, aber wird man auf Gründe zu seiner Entschuldigung denken; man wird das Wort an Stellen hingesetzt finden, wo es so eigentümlich und passend ist, daß man

¹ Garve 1801: Er

² Ez az idézett szakasz piros ceruzával megjelölve.

es für unentberlich halten muß; von dem Ansehen dieses Mannes unterstützt, werden es andere Schrift[stell]er ihm nachgebrauchen, und bald werden wir eben so gewohnt seyn, es zu hören, als ob wir uns niemahls davon entwöhnt hätten. Auf diese Art hat uns RAMLER und LESSING schon manches Wort, manchen Ausdruck gerettet, und andre Schriftsteller von gleichem Ansehen, wie sie, sollten es auch thun.¹ [Ha egy olyan férfiú, akiről már az egész nemzet meg van győződve, hogy a legválasztékosabban és a legnagyobb megfontoltsággal ír, ismételen egy olyan szót használ, amelyet méltatlanul megvetünk: akkor először talán megütközünk ezen, de azután okokat találunk a mentségére. Olyan helyeken fogjuk fellelni a szót, ahol annyira sajátos és helyénvaló, hogy nélkülözhetetlennek kell tartani. Ennek a férfiúnak a hírneve által támogatva, őt követve más írók is használni fogják, és hamarosan olyan megszokottá válik, mintha soha nem szoktattuk volna le róla magunkat. RAMLER és LESSING így már sok szót, sok kifejezést megmentett tőlünk, és más, egyenrangú íróknak is hasonlóan kellene cselekedniük.]

Fórizs Gergely fordítása

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratnak a forrásszöveggel való egybevetése alapján az állapítható meg, hogy Kölcsey alapvetően nagyon pontosan jegyzetel, ezek betűhív visszaadása ugyanakkor nem problémamentes lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

K = Kézirat

Garve 1802 = Christian GARVE: „Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserungen”, in Christian GARVE, *Sammlung einiger Abhandlungen*, Zweiter Theil, Breslau, 1802. [229] 231– 264.

¹ Ez az idézett szakasz piros ceruzával megjelölve.

Ch. Garve – *Christian Garve* (1742–1798) német filozófus; a nyelvűvelés terén középutat keresett Adelung és Ch. M. Wieland felfogása között, de jobbra – a Kölcsey és Kazinczy által is elutasított – Adelung gondolatkörén belül mozgott. Nem kételkedett a nyelvújítás szükségességében, elismerte az írók szerepét. Garvéról és a populárfilozófiáról, annak magyarországi hatásáról, elsősorban Berzsenyi Dániel vonatkozásában lásd: FÖRIZS 2009. 55–71. Garvéról újabban: Leonie KOCH-SCHWARZER, *Populare Moralphilosophie und Volkskunde: Christian Garve (1742–1798): Reflexionen zur Fachgeschichte* (Marburg: Elwert. 1998); Udo ROTH und Gideon STIENING, Hg., *Christian Garve (1742–1798): Philosoph und Philologe der Aufklärung* (Berlin–Boston: De Gruyter, 2021).

A Kölcsey által németül kijegyzetelt szövegrészek fordítása:

[Ch. Garve: Néhány általános észrevétel
a nyelvjobbítás ügyében]

231.

Amennyiben ez a jobbítás átgondolt alapelvek szerint, valamint a nyelv vagy a kifejezendő dolgok természetébe nyert pontosabb betekintés révén megy végbe, legelsőbbben is [csak] számos tudós [fő] összehangolt fáradozásától remélhető. És még ha ennek során önkényes meghatározásokat kell is életbe léptetni, mivel a nyelvben nem mindent lehet eldönteni észérvek segédelmével, egy efféle [tudósi] társaság tekintélye hasznos lehet abból a szempontból is, hogy a nemzetet e meghatározások elfogadására bírja.

232., 233.

Meglehet, tévedek, mégis olybá tűnik fel előttem, hogy – ismeretei helyességének és terjedelmének folyamatos gyarapodása révén – csakis maga a nemzet műveli ki a nyelvet; hogyan pedig ehhez egyes egyének munkálkodása is hozzájárul, akkor ezek az egyének csakis a nagy írók lehetnek, kik eszméikkel

egyetemben kifejezéseiket is megkedveltetik a nemzettel, vagy felállítván egy célszerűen használatos nyelv mintáját, felkeltik a nemzet figyelmét eszméik összefüggése iránt; stb.

234., 235.

A tökéletes nyelv követelménye, már amennyire átlátom e kérdést, a következő három dolog: először is, hogy – valamennyi fontos fogalom számára – tartalmazza mindazokat a szavakat és kifejezéseket, valamennyi árnyalattal együtt, melyekre a beszélő különféle kedélyállapotainak vagy az emberi beszéd különféle céljainak csak szüksége lehet. Másodsor, hogy ezeknek a szavaknak pontosan meghatározott jelentésük legyen, vagy legyenek összekötve oly fogalmakkal, amelyek e szavak révén egyformaképpen és határozottan idéződnek föl mindazok elméjében, akik e nyelven értenek. Harmadszor pedig, hogy e szavak összekapcsolása céljából a nyelv kínáljon kellően sok, az eszmék összekapcsolásához illő és az ízlés számára is tetszetős formát. – A nyelv *gazdagsága* [*Reichthum*], *meghatározottsága* [*Bestimmtheit*] és *alkalmassága* [vagy *ügyessége* – und *Gewandtheit* der Sprache].

236.

Egyetlen más tárgyról sem alkot annyi téves ítéletet az ember, mint a nyelvről, ha a *lehetségest* ahhoz méri, ami *adott*. Gyakran egyenesen alkalmatlannak tartottak valamely nyelvet a költői vagy szónoki stílus bizonyos műfajai számára, míg a kérdéses nyelvet beszélő nemzet soraiból föl nem bukkant egy férfiú, aki birtokolta e műfajok szellemét. Mihelyst ez történt, kiderült, hogy a kifejezés sava-borsa azokon az apró nüánszokon múlik, melyek az egyes szavakban nem is észlelhetők, és csakis a sok hasonló [szó] kiválogatása és összeillesztése révén keltenek erőteljes hatást. Kiderült továbbá, hogy az a tehetség, amely egy bizonyos műfajban – legyen az akár komikus, akár fenséges – az eszméket megalkotja, egyszersmind épp annak is a tálentuma, hogy a nyelvben ezen eszmék természetéhez illő szavakra és fordulatokra leljen. stb.

239.

A népeknek azt az általános szokását, hogy szavakat kölcsönöznek a korábban felvilágosult külföldi országoktól, csupán egyetlen körülmény tette számunkra, németek számára kényelmetlenebbé, mint ahogyan ez a szokás déli és nyugati szomszédjainknál meghonosodott. E szomszédok nyelve a latinból ered, egyenesen – – A németben mint eredendő/ősi nyelvben ez lehetetlen volt. – stb. –

241.

Bizonyos, hogy minden önállóan gondolkodó ember gyakorta jut oly gondolatokra, amelyeknek világos megjelenítéséhez [kifejezéséhez] meghatározott [sajátosan definiált] szavakra volna szüksége, olyanokra, amelyhez hasonlókat a nyelv nem kínál számára. Bizonyos továbbá, hogy az olyan személyek, akik korán megismerkedtek idegen nyelvekkel vagy saját anyanyelvük különös dialektusaival, gondolataikhoz gyakran nem találnak megfelelőbb kifejezést az idegen nyelvek és dialektusok szavainál. Természetes a kívánság, mely ebből fakadóan ébred e személyekben, hogy az irodalmi anyanyelv [vaterländische Büchersprache] egyesítve tartalmazza a fogalmaknak mindama sokféle árnyalatát, amelyek a különféle nyelvekben és dialektusokban *szétszórtan* találhatók. Ám a nyelv szegénysége miatt emelt panasz, hogy efféle árnyalatoknak híjával volna, jogtalan; a kísérlet pedig, hogy ez árnyalatokat idegen, elavult vagy éppen provinciális szavak beemelésével pótolják, kétséges kimenetelű. – – Új szavak felvétele a használatos nyelvbe, legyenek is e szavak bármily kifejezőek, nem az efféleket összegyűjtő és felajánló szótárak segítségével történik, hanem oly remekbe szabott írásművek által, amelyek helyesen alkalmazva [glücklich] terjesztik elő őket.

250., 251.

Ha az emberi ügyek bármely része demokratikus irányítás alatt áll, úgy a nyelv biztosan. Más dolgokban a nép alávetheti magát néhány bölcs kijelentéseinek, a nyelvről azonban, hogy az érthető és használható legyen számára, maga kell

480

rendelkezzék. — — — Ha mármost mindazon okok által, amelyek egy nép szellemére hatnak, e nép vélekedései és fogalmai eltávolodnak attól az állásponttól, amelyen a szótár alkotói találták azokat: úgy e szótár vonatkozó része, egyszersmind a nyelv ama része, amelyet az előbbi értelmez, elavulttá válik. — — Bármily nagyra tartották is kezdetből fogva a franciák Akadémiájuk szótárát — — — e könyv minden megbecsülése sem akadályozhatta meg ama nyelvi változásokat és neologizmusokat, amelyek közül sok persze meteor módjára csak szemet kápráztatva tűnt elő, majd hamarost a feledésbe hullott, néhány azonban azóta az általános nyelv valóságos alkotórészévé vált.

Csobó Péter György fordítása

4.
Felelet a' Mondolatra

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke külön nem említi a szöveget (vö. SOLT 1938, 392.). A kéziratból (említése a továbbiakban: *Felelet*) összesen egy töredék mondat áll rendelkezésünkre Kölcsey kézírásában: „hozzá szoktunk az effélékhez; olvasánk a' könyvet sat. de e' szint' olyan hiba, mintha így szöllanánk: olvastunk a' könyvet. sa' t. 'sat.” (Lásd: *Gramm.Szójegyzetek.*)

A *Felelet* kézirata abban a kéziratcsomóban volt, amely Kölcsey Ferenc és Szemere Pál 1814-ben Pécelen és Lasztócon keletkezett filológiai tárgyú munkáit tartalmazta; lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai* című fejezet.

MEGJELENÉS

Felelet 1815

[KÖLCSEY FERENC – SZEMERE PÁL] *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak.* „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz Weszprém) 1813.” című Pasquilusára. Pesten, Trattner Ján[os]. Tam[ás]. Betűivel 1815.

MMI 1844

KÖLCSEY Ferencz' *Minden Munkái.* Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Ötödik kötet. Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv MDCCCXLIV. Kölcsey Ferencz' Vegyes dolgozatai. *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak,* 55–116.

A *Felelet 1815* megjelenéséről:

A kiadás körülményeiről Szemere, Kölcsey és különösen Kazinczy Ferenc levelezéséből nyerhető információk alapján összefoglalóan a következőket tudjuk megállapítani. A *Felelet 1815* Szemere Pál és Kölcsey Ferenc közös munkája, 1815 júliusában jelent meg (vö. KazLev XIII, 49) Trattner János Tamás kiadásában. A szerzők csak jóval később vehették kézbe a kiadványt: Szemere szeptember 19–20-án, Kölcsey pedig valamikor október 16-a előtt jutott hozzá (vö. MM4 *Levelezés I*, 419, ill. 434), miközben a megjelenés viszszhangjai már korábban elértek hozzájuk. A megjelenés nem lehetett egyöntetűen a szerzőpáros döntése, elmondása szerint Kölcsey maga nem is óhajtotta volna a *Felelet* kéziratának megjelentetését, a kiadók „kéretlen” kiadók voltak (vö. MM4 *Levelezés I*, 408, ill. 414); Kazinczy is utalt arra, hogy mintegy „elvétek” a szerzőktől a kéziratot (vö. KazLev XIII, 99), amely befejezetlen, letisztázatlan volt (vö. MM4 *Levelezés I*, 443); a kiadó végül Szemere Páltól kapott írásos felhatalmazást arra, hogy mindezt „simítsák-ki a mint legjobbnak látszik”. (Vö. KazLev XIII, 98–99 és 145).

A *Felelet* szerkesztésével Trattner *Bilkei Pap Ferencet* (1797–1853) bízta meg (röla lásd: MM4 *Levelezés I*, 926–927, illetve: SZINNYEL.) Bilkei ebben az időben Trattnernek dolgozott, Gottfried Wentzel munkáját fordította magyarra (*A világi ember, vagy az illendőség, kegyesség, finom életmód és nyájas udvariasság regulái. Wenzel Gottfried Immanuel után.* [Trattner J. T.: Pest, 1816]; vö még: KazLev XIII, 62). Kazinczy Bilkei Pap Ferencet saját emberének tekintette, aki pártolta a neológia ügyét: „Nem mi hárman maradánk és Helmeczi, édes Uram Öcsém. Velünk van életében és halálában Szent Miklós is, Bilkey is, Vályi Nagy Ferenc is; s majd azt mondom, hogy ennyi elég.” (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1815. augusztus 6. KazLev XIII, 56.) Bilkei a kiadó utasítására vagy jóváhagyásával, a szerzők tudta és előzetes beleegyezése nélkül több olyan változtatást („kisimítást”) is eszközölt a kéziratban, amelyről a szerzőpáros csak a megjelenést követően szerzett értesülést. Ezek között a legfontosabb a címlapon szereplő információk megváltoztatása volt, miszerint

a kiadó elhagyta onnét a szerzőpáros nevét, továbbá a „Somogyi Gedeon” nevet „Bohógyi Gedeon”-ra változtatta. (A *Felelet* eredeti címe eszerint „Kölcsey Ferenc és Szemere Pál: Felelet a’ Mondolatra néhai Somogyi Gedeon Úrnak” lehetett volna.) A névcseré szükségességét Trattner a könyv cenzorával indokolta, aki nem engedélyezte Somogyi valóságos nevének használatát, erről a döntésről személyesen tájékoztatta Szemerét (vö. *KazLev* XIII, 67). Nem tudni, hogy ki volt a *Felelet 1815* cenzora; vélhetően a személyeskedést és az ebből eredő becsületsértés polgárjogi következményeit elkerülendő kérte a névváltoztatást, akár tudva azt is, hogy Somogyi Gedeon valójában még él. Ezzel állhat összefüggésben, hogy nem sokkal később a szerzőséget tisztázó szerzőpárosi *Jelentés* kiadását sem engedélyezte Kultsár István lapjában, a *HazKülfTud*-ban. (Vö. *KazLev* XIII, 208–209. Kazinczy a *Jelentés* kiadását Döbrentei Gábortól is kérte nem sokkal korábban, vö. *KazLev* XIII, 192.) A „Bohógyi” név megalkotójának kiléte nem ismert. Kazinczy szerint nem Helmeczi és nem is a szerkesztő Bilkei volt a kitalálója, „hanem talán az a’ víg kedvű barátunk, a’ ki olly nyers hanggal énekelget” (vö. *KazLev* XIII, 121). A leírás alapján Vitkovics Mihályra gondolhatunk (vö. SZABÓ G. 2011, 34: „a mindig jókedvű, társaság- és nótakedvelő Vitkovicstól [Kölcsey] idegenkedett kissé”, ami kölcsönös volt, vö. Vitkovics Mihály Kazinzy Ferenchez, 1810. április 12.). A *Felelet 1815* kézhezvételét követően a szerzőpáros további szerkesztői beavatkozásokat és sajtóhibákat észlelt a szövegben. A nyomdahibák sokasága, a nyilvánvaló bosszúságon túl, azért is lehetett fájdalmas a szerzőpáros számára, mivel a *Mondolat 1813* viszonylag kevés hibával jelent meg. Kazinczy ezt írta erről: „Egyéberánt én a’ Kölcsey Mondolatjának szívesen örvendek. Et illic dii sunt. De kár hogy a’ munkát nem ő maga végezte-el, és hogy csaknem minden sorban typogr[aphiai]. errort lelhetni.” (Vö. *KazLev* XIII, 159.) A szerzői megjegyzések részleteit lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK.

*

A *Felelet 1815* megjelenésének első híre tudomásunk szerint Szentgyörgy Józseftől származik július végéről: „azt hallom, hogy egy paizsos pántzélós és fegyveres felelet jött ki a' Mondolatra: még nem láttam; igen kívánom, hogy a' Minervához hasonló atzélból való legyen készsége.” (Szentgyörgyi József Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1815. július 31. Vö. KazLev XIII, 49. Válaszlevelében Kazinczy különös módon nem reagál erre, vö. uo., 53–56.) A Széphalom közelében, Lasztócon tartózkodó Szemere Pálhoz is ekkor jutott el a megjelenés híre, és Kazinczy közvetítését kérte, hogy Trattnerrel küldessen számára egy szerzői példányt: „Mikor fog Pestre írni Édes Uram Bátyám? Instálom, méltóztassék Trattnerrel emlékeztetni, hogy nekem egy »Feleletet a Mondolatra« küldjön fel, még pedig postán. Örömet kifizetem a költséget. Nyughatatlan vagyok látni a munkát, minekutána a czimlap is megvayon változtatva 's a' Kölcsey és a' magam akarátja ellen: egyikünknek vagy másikunknak vagy mind a kettőnknek neve nélkül.” (Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Lasztóc, 1815. augusztus 4. Vö. KazLev XIII, 51, majd ismét erről, uo., 65.) Időközben Kölcsey is értesült Kazinczytól a *Felelet 1815* megjelenéséről, de példánya még neki sem volt: „Lehetetlen, hogy a' beállandó Debreczeni Vásárról Uram Öcsém az Anti-Mondolatot 's Beregszászit 's más holmi újságot meg ne kapjon” – írta neki Kazinczy (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1815. augusztus 6. vö. MM4 *Levelezés I*, 406), de az árvizek miatt Kölcsey nem lehetett ott a debreceni vásáron, példánya augusztus végén továbbra sem volt. A *Felelet 1815* megjelenésével kapcsolatos legfontosabb első kijelentése az volt, hogy nem igazán akarta a *Felelet* kinyomtatását: „Én az Antimondolatot óhajtottam volna, hogy nyomtatatlan maradjon, én az e' féllekről azt hiszem a' mit Kazinczy Miklós nekem a' tavaszkor Semjényben monda, hogy az ily dolgokban legjobb nemes büszkeséggel hallgatni, 's megvallom, hogy még csak nem is gondoltam, hogy az Antimondolat valaha kinyomtatassék.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. augusztus 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 408.) Időközben Szemere Pál Kölcseynél is érdeklődött a kiadvány felől, megelőlegezve

néhány fontos információt: „Láttad e már Bohógyit? Én még nem láttam. Sajnálom ’s szégyellem hogy ez történt. Trattner mondá, hogy a’ Libr[arius]. Censor nem engedi meg a’ Somogyi G[edeon]. nevet.” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. augusztus 13. Vö. MM4 *Levelezés I*, 407.) A fogadtatás egyéb híreivel együtt mindez aggasztó volt Szemere számára, ezért, még mielőtt láthatta volna a kiadványt, nyilvánosan cáfolni kívánta azt a híresztelést, miszerint a *Felelet 1815* Kazinczy Ferenc munkája lenne. Szemere ennek érdekében egy nyilatkozatot tervezett, amelyet Kölcsey neve alatt adtak volna ki. Kölcsey előtérbe helyezését feltehetően az indokolta, hogy a *Felelet 1815*-ben az ő valódi neve került nyilvánosságra a [*Praefatio*] alatt, azt a benyomást keltve, mintha ő lenne az egész kiadvány egyedüli szerzője. A Kazinczyval erről egyeztető levelében számolt be Szemere részletesen arról is, miért és miképpen változott meg a kiadás során a Somogyi Gedeon név Bohógyi Gedeonra (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1815. augusztus 10. KazLev XIII, 67. Kiemelés – O. Cs.):

„A Bohógyi felől egy gondolat támada bennem. Mit méltóztatik reá felelni? Nem volna-e jó, ha Kölcsey az újságlevelekben egy írást adna ki. Elmondaná, hogy ő velem együtt dolgozta a leveleket; s mi okból? S hogy a cím nem *Bohógyi*, hanem Somogyi volt; s ő ezen elbérmálási parasztságban épen úgy nem akar részesülni, mint a Somogyi Gedeonéban soha semmi esetben nem részesülhetett volna. Így a teher és szégyen én reám hárámlik, s nem is hárámlhat egyébre. *Trattner azt mondá nekünk, ebéden lévén nála, hogy a Somogyit nem fogja megengedni a libror. censor; s ekképen leve Bohógyi. Azonban ezen esetre jó lesz bevárni magát a könyvet, a midőn nem tudom csak azt is, mely darabokat nyomtattak ki, feleleteink közül, s ha kinyomtatták-e mind? Tett-e rendelést Uram Bátyám, hogy Debreczenből kaphassuk? Nem volt volna rossz dr. Szentgyörgyi úrra bízni a megvásárlást.*”

Nem sokkal később, még a Kölcseyvel való egyeztetés előtt, Szemere továbbgondolta a jelentés tervezetét, nyilatkozattevőként

immár Kazinczyt gondolva. Elsődleges célja továbbra is Kazinczy elhatárolása és tekintélyének megóvása volt, az értelmi szerzőség („plán”) és felelősség deklarálása mellett. Szemere mindent magára kívánt vállalni, így Somogyi [Bohógyi] eltemtetésének „nem eléggé urbánus” ötletét is (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1815. augusztus 21. KazLev XIII, 93. Kiemelés – O. Cs.):

„A plán felől még Csekéből veendi levelünket Édes Uram Bátyám. Mit az, ha én veszték is? Csak a’ nyelv nyerjen. Tudja Édes Uram Bátyám »Anyám de Róma!« s nyer a nyelv, minden bizonynyal nyer, ha a mester auctoritasa szent és illethetetlen marad. Quintilián is tekintetbe veszi a historikusok s szónokok auctoritását: mink is, s maradékaink tehát. Világosan kell a nyilatkoztatást tenünk. *Az is csiklandós dolog, hogy Somogyi el van temetve.* Bizonyos ugyan, hogy *az egésznek plánja enyém, s e részben is reám lehet utalni. Legjobbna látnám, hogy Uram Bátyám maga nyilatkoztatná ki, hogy a felelet, mind a mellett, hogy igaz czélből eredett, nem eléggé urbánus.* Ez sok tekintetben hasznos fogna lenni. Különben addig nem tanácskozhatunk e tárgy felől, míg a könyvet magát, nem látjuk. A napám talán utánunk jövend Surányba. Ha Bohógyi az alatt Uram Bátyám kezeibe jőne, méltóztassék azt nekünk elküldeni.

A puristák és neológok közt forgó per története in örülök. Jobb szerettem volna mégis, ha a puristák éppen nem jöttek volna tekintetbe, így felekezetestég támad. Az soha nem születte a legjobb. Kivált a nyelv ügyében veszedelmes lehet.”

A Szemere házaspár 1815. augusztus 29-én érkezett meg a Csekéhez közeli (Bereg)Surányba (vö. MM4 *Levelezés I*, 413.). Ekkor került sor Szemere és Kölcsey személyes egyeztetésére a *Felelet 1815-ről* és a jelentés tervezetéről. Kölcsey hozzáállása ekkorra érezhetően megváltozott: míg augusztus 28-án kelt levelében még a megjelenés ellen érvelt, szeptember 1-jén már egyenesen folytatásról beszélt, egyetértve Szemere tervével is, hogy Kazinczy-nak nyilatkozattétellel kell mentesítenie magát (Kölcsey Ferenc

Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I*, 414. Kiemelés – O. Cs.):

„Az Antimondolatot még sem én, sem Pali nem láhattuk, 's nem tudjuk, ha valyon a' kéretlen kiadók nem csináltak-e Inconsequentiákat? Annyit hallánk, hogy Debreczen nagy tűzbe jött ellenem, *mivel a' Praefatio alatt az én nevem áll. Legyen! de ha már bejöttünk, igyekeznünk kell, hogy a' dolog mennél jobb véget nyerjen.* Különbén nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a' Publicum azt nem gondolná, hogy az AntiMondolatban Uram Bátyámnak is része volt. Pali és Én legjobban tudjuk, hogy abban senkinek másnak, annyival inkább Uram Bátyámnak nem lehetett befolyása, 's szükségesnek látjuk, hogy a' Publicummal tudattassék, mennyire nem akar Uram Bátyám ilyen felelgetésekre bocsátkozni. Uram Bátyámnak talán jó lenne Declaratiót tenni a' közönség előtt ezen dologban.

Méltóztassék U[ram]. B[átyám]. nekünk a' Debreczeni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapnunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van. Valyon lesz-e valaha idő, melyben a' korbácsok Debreczent megszelídítik?

Mínthogy mi az Antimondolatot, mint irám, nem láttuk, méltóztatik Uram Bátyám azt is küldeni, ha már megkapta volna. Valóban rendes [itt értsd: különös] állapot ez a' miénk! Megeshetne, hogy ellenünk sokan felkelnének, 's mi a' dolgokrol csak évek múlva tudósítanánk, 's olyankor készülnénk felelni, midőn a' Publicum figyelme már száz újabb dolgok által vonatott el.”

Szemere ugyanekkor írott levelében a fogadtatás híreinek megosztása mellett a *Felelet* kéziratában tett változtatásokat is megemlíti, megerősítve értelmi szerzőségét és felelősségét, illetve a közös szerzőség tényét is (Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 2. KazLev XIII, 145. Kiemelés – O. Cs.):

„Kedden délre érkeztünk ide. Mindjárt tudósítottam Kölcseynek, s más nap együvé jövének, s azolta együtt vagyunk. Beszélgetéseink

többnyire Bohógyi felől folynak. Elmondám neki, a mit tudék. Nagyfaluban a prédikátor akkor érkezett Pestről, midőn én ott voltam. Azt vélvén, hogy az Antimondolatot látta, s meghozta, meglátogatám. Ő igen is látta és bírta azt a debreczeni vásárban; de a mint mondja, az úton valahol elhagyá. Beszélé, hogy a collegium senioránál volt. A togátusok számosan voltak ottan. Méreggel s dühvel veszik a monastikus nevelést melyet Kölcsey Somogyi felől írt. *A debreczeni levél is nagy zajt indított. Az még el sem volt általunk végezve, s talán Bilkei végezte el, egy x. y. vetvén alá.* S hogy a »Debreczeni Grammatika« szerzőjinek egyike ignota quantitasnak van kikiáltva mindenütt, haragusznak érette. Veszprém vármegye a *Dicsshalom* azaz Veszprémért haragszik. Pápáról dr. Zsoldos készül felelni; készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan *Kazinczy* ellen. Ily esetben legtanácsosabb lesz, ha Uram Bátyám az újságlevelekben, Kurirban s a Tudósításokban, s az Erd[élyi]. Múzeumban egy kinyilatkoztatást fog a publicummal s felelni akarókkal előre közleni. *Meg kell nevezni mind Kölcseyt, mind engemet. Az egésznek plánja az enyém.* Azonban jó lenne a munkát előre látnunk, valamint az Uram Bátyám kinyilatkoztatását is. Prof. Cseresznyés most jött meg Pestről. Ő tőle megkaphatná Uram Bátyám s küldhetné a magamét által, s instálom s instáljuk, hogy elküldeni méltóztassék. [...] Elfeledtem írni, hogy a nagyfalusi paptól hallám, hogy ellenünk dr Szentgyörgyi készül felelni. De ezt alig hihetni. Beszélé még azt is, hogy Somogyi valóban meghalt.”

Végül elkészült a Kazinczy nevében közzeendő nyilatkozat – *Jelentés* – szövege is (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés I*, 425–426):

„JELENTÉS. Kölcseyhez

Zemplény V[árme]gyei Táblabíró T[ekintetes]. Szemerei Szemere Pál és Kölcsei Kölcsey Ferencz uraknak Bereg V[árme]gyéből hozzám intézett levelekhez képest kénytelen vagyok jelentést tenni, hogy nekem a’ Veszpr[ém]. Vármegyei Esküdt

Somogyi Gedeon Úr Mondolatjára írt és ez idén Pesten kiadott feleletekben sem tanácsom sem dolgozásom által részem nincs. Ezt em[li]tett két rokonom és barátom azért kívánja, mert tapasztalták, hogy némellyeknél e' tettnek gyanújába én vétettem. Én a' Toth-Vázsonyi Iró' Mondolatjára felelni soha nem véltem sem szükségesnek sem hozzám illőnek; az efféle cselekedet önn-maga eléggé megbosszúlja magát; az Anti-Mondolatot pedig írásban soha nem láttam, nyomtatásban csak tegnap, és így közel két hónappal azután, hogy az mindenfelé olvastatott. Az én két barátom akarja hogy ők ketten, és egyedül ők tartassanak a' Felelet Írójainak; 's az elsőbb sajnálja, hogy neve a' kezeikből tisztázatlanul kivett munka homloklapjáról egészen elmaradt. Széphalom, September 15d. 1815. KAZINCZY FERENCZ."

A nyilatkozatot a cenzor azonban nem engedte megjelentetni a HazKülfTud-ban: „T. Kultsár Úr Jelentésedet az Anti-Mondolat-hoz vette, és leveleibe be is nyomtatta, de a Censor, okát nem láttyuk által, egészen kitörülte. Bizonyára a Literatori Háborút akarta ezzel is tsendesíteni, mellytúl igen nagyon reszked Beregszászi [sic!] Professor Úr, a ki egy délután félelmesen panaszlá, hogy már a Manifestumot meg küldötted, melly ötet annyira meg ijesztette, hogy ő többé, a mint meg vallá előttem, soha tollat nem fog Literaturánknak.” (Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1815. október 10. Vö. KazLev XIII, 208–209.) „Sajnálom – írja Szemere Kazinczynak október 14-én – hogy a jelentés az ujságlevelekben ki nem eresztethetik. Mit jelent ez, mit gyaníttat ez? A philológiában talán csak szabad fényt terjeszteni? Vagy itt sem immár?” (Vö. KazLev XIII, 212.)

Szemere Pál 1815. szeptember 19-én vagy 20-án vette először kézbe a *Felelet 1815*-öt, amikor váratlanul Széphalomra érkezett Kazinczyhoz (vö. KazLev XIII, 171). Kölcseynek részletes leírásban számolt be a könyv tartalmáról, reflektálva számos jóváhagyatlan szerkesztői megoldásra és szerencsétlen sajtóhibára (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1815. szeptember 22.] Vö. MM4 *Levelezés I*, 419–420):

„Édes barátom!

September 19dikét és 20dikát Széphalmon töltöttem; ’s dühödtt örömem vala Bohógyinkat láthatni. Kazinczy September 14d. kapta meg Trattnertől; ’s azt beszél, hogy majd megpukkadt nevében. De bezzeg a’ Homér fordítója! Oda előtte becsültetésed, azt mondja hogy te is csak úgy tudsz görögből citálni mint a’ szónemző, hibásan. De a’ munkánkról tehát. Czímlap: **Felelet a’ Mondolatra** punctum Néhaj Bohógyi Gedeon Urnak. punctum – »Mondolat. Sok Bóvítványokkal és egy kiegészített új Szotarral együtt. Dicshalom (az az WESZPRÉM) 1813« című Pasquillusára A’ »–« vörös bötűkkel. Motto: Δικη υπερη ὕβριος ἴσχει más sor: Εἰς μελουσ εἰσεφούσε κεθων δε με νηπιος εγνω **Hesiodus.** Tandem sua Poena Nocentem más sor: Insequitur sapitum denique stultus. – Azután következik a’ m[!] Mit keljen ezen levelekről sat ’s a’ végén **KÖLCSEY FERENCZ.** Benne van a’ Halhatatlanság Oszlopa Irójának kaputrokjára függesztett nyúlfark. A’ hol az mondatik, hogy S[omogyi]. B[ohógyi]? G[edeon]. (mert így van) 1814 évben megholt ezen beszúrt pont áll: Evvel az első levél datuma meg nem egyez. Lap 1. A’ major ’s datum: Péczel. Jul. 18d. 1814. A’ második levél l. 4. datum nélkül. L. 6. Zafyr Czenczi a’ Mondolatoshoz datum nélkül. L. 16. A’ Búsongó Ámor Bohógyi Gedeonhoz. Péczel Aug. 25. 1814. L. 31: Édes Öcsém Uram! (cízim és datum nélkül a’ Debr. levél; a’ vége így toldatott ki: Rám jött a’ déli álmom (.) édes Öcsém Uram. Ajjánlom magamat **X. Y.** a’ Debreczeni Grammatikának egyik Szerzője. Lap 49. Hőgyész Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz. Lap 59: Bohógyi Gedeonhoz. Péczel. Jul. 28. 1814. Túróra *etc. etc.* Kimaradt: hogy már egyszer adagiummal is éljek. Lap 66. A’ Lepe a’ Mondolatos feje felett. Lukács Miklós Sapphói rende szerint. Péczel Jul 22d. 1814. Lap 67: A’ Satyrus a’ Mondolat Irójához. Péczel Jul. 26. 1814. L. 69. A’ számár a’ Mondolat Irójához. Αὐδῆεντα τι ἔθηκε θεα λευκωλενος “Hρη

Homerus.

Itt van a': zengik: árva madár mellyért Vályi véghetetlenül dül fül.
Lap 73. A' Magyar Pegazus a' Mondolat Irója ellen. Kimaradt: Láczaik csak gágog 's rajta minden nevet, 's Vályi Nagy Ferencz nyér poetai nevet. – Lap 77. A' lant. Első vers: Minden lantokénál rosszabb Állapotban sínlek én (;) Mivel nékem helytt eggy rossz szab. A' Múzsák telekén. A' Folnesics levele kimaradt egészen. Lap 80. Jegyzetek a' Versek alá usque lap 94, mellyen a' munka végződik.

Temérdekek a' typographiai hibák. **Pethe** Perének van nyomtatva 's Barczafalvi **Bacczafalvinak**. Hát a' dátumok S[omogyi]. Gedeon halála után! De ezekből még tréfát csinálhatunk. A' Somogyi szamara a vízbe fulatja Somogyit; emlékezhetel a' Vanzai Aufsatzra; még tehát a' Biograph ellen kikelhet ő számársága és a' levelek datuma ellen 's több eff[élék].”

Tudomásunk szerint a *Felelet* kézírata ekkor nem állt Szemere rendelkezésére (vö. MM4 *Levelezés I*, 461), részletes leírása vélhetően emlékezetén alapult. Kölcsey a *Felelet 1815* kézhezvételtkor maga is számos hibát fedezett fel, megjegyzéseket téve a fogadtatás, a kiadás és szerkesztés körülményeire, kilátásba helyezve egy újabb, javított, de prolongálandó Antimondolatot is (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. MM4 *Levelezés I*, 434–435):

„Az Antimondolatot a' Debreczeni Vásárról gyalog ember által hozattam-meg, mert elmented után ismét rettenetes árvíz öntött-el bennünket, 's a' szekérrel járást lehetetlenné tette. Gondolhatd micsoda symptomák közt olvastam a' könyvet. Valamennyi Ember a' Tisza' kerületeiben lakik, csak nem mindenik azt hiszi, hogy Somogyi megholt. Fél órával ezelőtt volt nálunk egy Pápai Legatus, kérdém ismeri-e Somogyit és Oroszit? Igen, felele. De látta-e Somogyit mostanában? Állította, 's ezt veté hozzá, hogy Somogyi nem holt meg, mint itt híre van. Kölcsey Mihály azt kérdé ismét, ha S[omogyi]. nem akar-e megint olyan jeles

munkát kiadni, mint a' Mondolat vala? Felelt: Most jöve-ki valamely Antimondolat nevü könyv, 's arra bizonyosan fog valamit kiadni. Azon kérdésemre, hogy Professor Márton mit csinál? azt tudatta velem, hogy M[árton]. Arithmetikát akar kiadni. Orosziról azt mondá, hogy az közép termetü, izmos, kerek arczu, és őszbeelegyedett Úr, és hogy gazdag.

Izsák, a' V[ice]Ispán, úgy monda egy tőle jött Debreczeni Deák, azt mondá az Antimondolatrol, hogy nem tudja az Iró' czélját, de csak meg ne nevezte volna magát, könnyebben szenvedné az **ember**. – Érted ezt? Ezek az emberek még azt fogják mondani rólam, a' mit X. Y. Úr a' makra pipák' alkalmával mond a' madárról és annak fészkeről.

A' Nyomatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a' munkácskának correctora. Igaza van a' Homér fordítójának, hogy úgy citálok mint a' **Szónemző**. A' bohó bötü szedő, *ανδρων* helyt *αρρεων*-t, *ημαρ* helyt *υμαρ*-t *μαντευειαι* helyt, *μανδεύεας*-t stbb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a' maga épségében megmaradt volna. Így lett a' Lorgnetteből is Loegnette, a' Nuanceokból Nuancetk stbb. És így én sem görögül, sem francziául nem tudok. Minő csudát nem mível egy bötüszedő! Szegény Nagy Ferencz ő neki hijában dicsekedtél, hogy neve az Antimondolatban dicsérettel említettik. Őtet a' Mondolat is bántja, az Antimondolat is, 's hova legyen szegény szorongásai közt? bizony nem lenne csuda ha Amphibionná válnék. Azonban mondd-meg neki, hogy ha még egyszer Jankovichhoz hasonlít, úgy az Antimondolatot a' Trattner görögtelen bötüszedőjével még egyszer újra nyomtattatom, még pedig egyről egyig **görög** bötükkel, 's a' czímlapon őtet magát! (Vályit) nevezem-meg (à la Helmeczi) Ügyelőnek, 's így osztán ketten leszünk a' crédóban. Nem de? Veszedelmes dolog a' megsértett Commentator!"

Kölcsey gyermekkori barátját, az ekkor Kézdivásárhelyen állomásozó Kállay Ferencet az alábbi minősítéssel értesítette a *Felelet 1815* megjelenéséről: „Egy Bohó könyv, Felelet a' Mondolatra, jött-ki nevem alatt, Szemerétől és Tőlem, ha messze lakodban

elérhet olvasd és neved. Ez a' bohóság tavaly Péczelen készült, most nem készítek semmit, az Istenné futja az illy helyeket, mint ez.” (Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Cseke, 1815. október 7. MM4 *Levelezés I*, 437.) A beregvégardói (ma Beregardó) ref. lelkész Varga Tamásnak, aki maga is küldött Kölcseynek a *Felelet 1815*-ből egy példányt (vö. MM4 *Levelezés I*, 442), az alábbi összefoglalást adta a történekről, abban a hitben, hogy a tervezett *Jelentés* (declaratio) már megjelent (Kölcsey Ferenc Varga Tamásnak, Cseke, 1815. október 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442–443. Kiemelés – O. Cs.):

„Kétség kívül látta eddig Tisztelendő Ur az újságokban Kazinczy Ferencnek declaratióját, mellyből, a' többek közt, nyilván van, hogy az Antimondolat' készítése rajtam kívül Szemere Pált is illeti. Ez az úr egyike a' Magyar legjobb philologusoknak, 's velem együtt nem nézhette csendes elmével, hogy az Antiquitásnak tudatlan pártosi legbecsesbb birtokainkban olly iszonyú vadsággal gázolnak. *Ezen munkácskát mellyről szó van egy fontosabb philologiai munka mellett tréfából készítettük, Trattner le nem tisztázva vette azt által, 's innen vagynak azok a' temérdek nyomtatásbeli hibák, kivált az idegen szavakban, leginkább pedig a' Görögökben. Azok a darabok előtt álló bohó datumok is tudatlanságból vagynak kinyomtatva.*

A' per egyszer megindúlt, 's Isten tudja mikor leszen vége, az eddig volt Litteratori perek a' Ráthé, a' Rajnisé, 's maga a' Verseghié is csak egyes perek voltak, de ez a' miénk közönséges lett, 's a legkülönösebb az, hogy illy komoly tárgyban nevetséges masquok alatt lépünk-fel, mellyek bennünket a' Swift, Pope, és későbben a' Voltaire perekre emlékeztetnek.”

A *Felelet 1815* kiadásának részleteiről Kazinczy Ferentől több, a szerzőpáros által a levelezésben nem említett, de nyilvánvalóan tőlük, leginkább Szemerétől származható információ tudható meg. Még a kötet kézhezvétele előtt írta Helmeczi Mihálynak: „Egyébiránt Szemere úgy él mint szokott, azt kivéven, hogy most dolgozik.

[...] Az a' hír, hogy az *Antimondolat* megjelent, egészen electrizálta [...]. Kért, írjak nektek, hogy küldjétek meg postán az ő erszényére. Mivel vásár van nálatok, én ezeránt is írtam Trattner Úrnak, 's talán a' levelemet oda vitt Zsidó ezt is, az Erd[élyi]. Muzeumot is, egyebet is hozni fog." (Kazinczy Ferenc Helmeccy Mihálynak, Széphalom, 1815. augusztus 15. Vö. KazLev XIII, 72–73.) Dessewffy Józsefnek, aki korábban maga is készült arra, hogy írjon valamit Kazinczy védelmében a *Mondolat* ellen, és a *Felelet 1815* megjelenéséről is ő küldött értesítést, ezt írta Kazinczy: „Kijött egy Anti-Mondolat is. Azt is most várom; nem láttam, nem ismerem. Félek hogy bohóság lesz.” (Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. augusztus 23. Vö. KazLev XIII, 96). Döbrentei Gábornak írott összefoglalásában így beszélt el a megjelenés történetét (Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. augusztus 15. KazLev XIII, 75):

„Egyéberánt ő [ti. Szemere Pál] most azon hírre, hogy kijött az Anti-Mondolat, – melyet ő dolgozott és Kölcsey, de a' melly Trattner által egy harmadiknak (nem Helmecczinek, hanem más valamely Pesten lakó írónknak [Bilkei Pap Ferencnek]) adatott, hogy a' végső simítás nélkül hagyott dolgozást készítse nyomtatás alá, – egészen electrizálva van. A' Mondolat előtt az ő neve és a' Kölcseyé meg nem jelent, 's Szemere ezt nagyon sajnálja, mert úgy tetszhetik hogy el akarta titkolni nevét, 's ezt szégyenli. Sajnálja azt is, 's azt én is sajnálom, hogy a' Somogyi Gedeon neve Bohógyi Gedeonná van változtatva – nem Szemere és Kölcsey, hanem a' Pesti Kiadó által.”

Nem sokkal később a következőkkel egészítette ki híreit a kéziratról és a szerkesztésről: „Ők a' simítást kívánó MSt [manuscriptumot] Trattnernek adták hogy simítassa-ki 's így még Szemere sem tudja mi van benne. A' Bohógyit nem a' kisimító (Bilkey – de ez titok), hanem Pesti barátink szurták oda (nem Helmecczi, hanem talán az a' víg kedvű barátunk, a' ki olly nyers hanggal énekelget).” (Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815.

augusztus 29. Vö. KazLev XIII, 121.) A debreceni Nagy Gábornak írott levelében Kazinczy szintén összefoglalta a kiadással kapcsolatos információit. Figyelemre méltó, hogy továbbra sem említi meg név szerint a szerkesztésben közreműködőket – Szemerét és Kölcseyt leszámítva. Külön kiemeli viszont a saját és a Szemere Pál kézírásának hasonlóságát: ezek szerint a *Felelet* kéziratában Szemere kézírásával készült szövegek is voltak, és ez módot adhatott ama vélekedésre, miszerint a *Felelet 1815* szerzője valójában Kazinczy Ferenc volt (Kazinczy Ferenc Nagy Gábornak, Széphalom, 1815. augusztus 23. KazLev XIII, 98–99):

„A' Mondolatra írt nem tudom mi a' Szemere Pál és Kölcsey Fer[enc]. pajkossága. Én ezt még nem láttam. E' héten talán megkapom az Újhelyi Pestre ment Zsidók által. Midőn a' titult az Ujságlevelekből megláttam, elszörnyűködtem reá, mert Somogyi helyett Bohógyit írni nem elmésség hanem parasztság. Ezt Szemere deprecálja is, az az desavouirozza, 's declarálja hogy nem övék. Azt mondja, hogy nála Péczelen múltatván 1813 [helyesen: 1814]. Kölcsey, őket megszállá a' pajkosság lelke és ezt öszve firkálgatták, 's mutatták Pesten. Ott örültek neki, 's elvették tőle. Ő ide jött, Kölcsey Szathmárba, 's Szemere megírta a' sürgetőknek, hogy simítsák-ki a mint legjobbnak látszik, ez a' bolondság úgy sem kíván nagy gondot. 'S a' sok szakács aligha el nem sózta az étket. Minthogy Szemere annyira megkedvelte sok esztendő olta az én módomat, hogy mind stílje mind Chirographja sokszor engemet magamat is megcsal, ('s egyszer Dókusnál azt vevék észre, hogy én egy nekem postáról jövő levélnek adreszén elsúlyedtem, 's oda tekintenek, sem ők, sem én-magam meg nem tudánk fogni, hogy én mint írhatok önn-magamhoz) nagyon tartok tőle, hogy az Antimondolat nekem fog tulajdonitadni, holott annak egy betűje sem enyém, nem az még gondolatja is; ők azt hírem nélkül írták.”

Bilkei Pap Ferenc szerkesztői munkája kapcsán megjegyzendő, hogy sok pontatlansággal, de kellő tisztelettel bánt a kézirattal.

Megtartotta például az eredeti dátumozást és kelteztést a szövegeknél (ahol ilyen nem található a *Felelet 1815*-ben, ott vélhetően a kéziratban sem volt), egyedül a [*Praefatio*]-ban lévő április 1. dátum kapcsán hívta fel a figyelmet szögletes zárójelben egy belső ellentmondásra. Kiadói utasításra változtatta meg a *Felelet* kézirati címlapján és a [*Praefatio*]-ban a Somogyi Gedeon nevet Bohógyi Gedeonra. A név átírása sietve történhetett, amire a következtelenségek (pl. „S. B? G.”) utalnak. Mivel a szerzőpáros kifogásolta, hogy szerzői nevük nem szerepel a kiadásban, ennek elhagyása is kiadói-szerkesztői döntés lehetett. A szerkesztő ugyanakkor meghagyta a [*Praefatio*] végén szereplő aláírást („Kölcsei Ferencz”), vélhetően pszeudonévként értve azt. Szemere Pált ismerhette, hiszen ő a Pest közeli Pécelen lakott, míg a Kölcsey név jobbra csak Szatmár vármegyében lehetett ismerős, lásd erről Kölcsey megjegyzését életrajzi levelében: „Hogy sokáig ismervé nem valék, annak két oka lehet. Egyik, mert én sokáig dolgoztam úgy, hogy arról igen kevés ember tudott valamit. [...] egész az Antimondolatig, melly 1815-ben jött ki, nevem nyomtatásban senki nem látá. Ez vala ok, hogy a’ dunaiak, kik előtt a’ Kölcsey nemzetség ismeretlen vala, költött névnek tarták nevemet” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. április 12. Vö. MM1 *Levelezés III*, 237–238).

A szerzőket bántotta a sok sajtóhiba, szerzői nevük elhagyása, a Somogyi név megváltoztatása, a hibás görög idézetek, a keltezés és dátumozás meghagyása egyes szövegekben és a [*Praefatio*]-ban lévő április 1-i dátumhoz fűzött kiadói kommentár, amely így hibaként érzékeltette azt, hogy a levelek [Somogyi] Bohógyi halála után íródtak. A szerzőpáros levelezésében tett utalásai alapján a *Felelet* kézirata a *Felelet 1815*-höz képest több szöveggel rendelkezett. A névcseré mellett komolyabb szerkesztői beavatkozásnak tekinthető a „Folnesics” levél kihagyása (amely feltehetően az *Alvina* nőstényítését parodizálta – kézirata nem ismeretes); a [*Debreczeni levél*] végének átírása, illetve egy versszak kimaradása *A Magyar Pegasus a’ Mondolat írója ellen* című szövegből. Kifogásait részletesen lásd még: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK. Arról a szerzőpáros

nem tett említést, hogy egyéb szöveg is kimaradt volna, mint például a Mátyási József ellen írt „Gyárfás a Mondolatoshoz” című, amelynek kézírata feltehetően a már említett kéziratcsomóban, a *Felelet* szövegeivel együtt lehetett (lásd még: [Gyárfás a Mondolatoshoz], KELETKEZÉS.), vagy mint a Beregszászi Pál ellen írt levél („Hip pop Beregszászira”), amelyet Szemere később átdolgozott (lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK, *Néhai*). Úgy tűnik, hogy Bilkei Pap szerkesztőként nem élt a címadás lehetőségével (lásd [Praefatio]), a [Debreczeni levél] esetében viszont – ahogyan azt Szemere Pál szövé teszi – az eredeti cím és dátum elhagyása, az utolsó mondat és az aláírás vélhetően az ő betoldása volt: „Édes Öcsém Uram! (cím és datum nélkül a' Debr. levél; a' vége így toldatott ki: Rám jött a' déli álom (.) édes Öcsém Uram. Ajjánlom magamat X. Y. a' Debreczeni Grammatikának egyik Szerzője.” (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1815. szeptember 22.] Vö. MM4 *Levelezés I*, 419–420). A *Jegyzetek a' Versek alá* kapcsán észlelhető még szerkesztői beavatkozás: az értelemszerűen a versek elkészülte után írott, a verszövegeket egyetlen blokkként kezelő jegyzet szinte bizonyosan a versek eredeti kézírati sorrendjéhez igazodott. Ez a feltehető sorrend a *Felelet 1815*-ben némileg megváltozott: a *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ* episztola a versek közül a levelek közé, *A' Lepe* előre, *A' Lant* pedig a versblokk végére került. Egyedül *A' Lant* nem kapott jegyzetet, nem tudni, miért. Vagy eleve nem készült jegyzet hozzá, vagy később készült a vers, mint a jegyzetek. Nem valószínű, de nem zárható ki az sem, hogy a szerkesztő kihagyta a vershez kapcsolódó jegyzetet.

Az MM1 1844 megjelenéséről:

Az MM1 alapszövegéül nagy valószínűséggel nem a *Felelet* kézírata, hanem a *Felelet 1815* szolgált, amint azt a szövegkritikai összevetés mutatja (lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK). A szerkesztők emendálták a *Felelet 1815* számos hibáját, javítva a sajtóhibákat, egy kivétellel felszámolva a [Somogyi] Bohógyi monogramok következtetlenségét, elhagyva a kiadói közbevetést az április 1-i

dátum mellől, elhagyva az egyes szövegeknél található kelteztést és dátumozást, és teljes egészében felszámolva a görög idézeteket. Megtartották viszont a „Bohógyi Gedeon” nevet. A szerkesztők a szerzőség kérdésében is állást foglaltak: Az MM1 5. kötetében közölt szöveg végén, a 116. oldalon, a lap alján *-gal az alábbi (véltetően Szemere Páltól származó) megjegyzés olvasható: „A’ »mondolatra való felelet« csak részben Kölcsey m[u]nkája; részét Szemere Pál írta. Egyes darabok közösen dolgoztattak ki általuk. A’ szerkesztők.”

A győri püspöki szeminárium könyvtárában, a Holdházy-hagyatékban bukkant rá Pitroff Pál a *Felelet 1815* korrekciókat tartalmazó példányára (vö. PITROFF 1914.). Pitroff szerint a korrekciók szerzői korrekciók és Kölcsey Ferenctől származnak. Pitroff meglátásai és következtetései alapvetően helyesek a példánnyal kapcsolatban, leírása alapján azonban valószínűbb, hogy a – legalább háromféle, ceruzával és tintával elvégzett – javítások különböző időkből és jórészt a szerzőpáros másik tagjától, Szemere Páltól erednek, továbbá valószínűleg ebből a javított példányból készülhetett az MM1 5. kötetének *Felelet*-kiadása is. Ez utóbbit a Pitroff által közölt „legfontosabb igazítások” és az MM1 *Felelet*-kiadása között meglévő egyezések szövegkritikai vizsgálata bizonyítja: a konkrét szemantikai korrekciók érvényesítésén túl a kiadói peritextusok, a levéldátumok és a görög idézetek törlése, továbbá a nagy kezdőbetűk kicsire való következetes átjavítása. (Az MM1-ben nem érvényesített néhány kisebb javítást az adott szöveg jegyzeteinél adtuk meg.) A Pitroff Pál által fellelt „piros krétaceruzával át-meg-átjavított” példány „Kazinczy Ferenc Munkáji-nak [*Szép literatura*] 1814, 1815, 1816-ban megjelent kötetei, és a *Histoire d’Emeric comte de Tekeli*” mellett volt megtalálható. Kazinczy Munkáji tele vannak „Kölcsey Ferenc keze-írásával [...] tele vannak a művek hibáira és főképen stílusára vonatkozó megjegyzésekkel.” Pitroff leírásában a „szürkés-kék fedelű füzetke bele van varrva két derékban elvágott félívpapírba, melyeken Kazinczy F. kezeírásával az ő Osszián-fordításának Index-historicus-a, Index-Geographicus-a, Glossarium-a és egy éneknek (Karthon)

kétféle fogalmazású, de a nyomtatott kiadásba fel nem vett »Foglalat«-ja van”. (PITROFF 1914, 123.) A Győri Egyházmegyei Könyvtár katalógusában ma már nem szerepelnek sem a Kazinczy kötetek, sem Kazinczy kéziratok, sem a *Felelet 1815* példánya.

A kiadás alapszövege: *Felelet 1815*.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel–Lasztóc, 1814. július–november

A *Felelet* szövegei 1814-ben keletkeztek, jórészt július 12. és november 7. között, abban az időszakban, amikor Kölcsey Ferenc a Szemere házaspárnál vendégeskedett Pécelen majd Lasztócon. Kölcsey nem vett részt Szemere Pál és Szemere Krisztina 1814 május 14-én tartott esküvőjén: május végén Pozsonyon keresztül hosszabb időre Bécsbe készült, de június 20-án Pozsonyból „összetört szívvel és testtel, de külsőképpen nyugodtan” váratlanul visszafordult, feladva korábbi terveit (erről lásd: SZABÓ G. 2011, 39–49, vö. MM4 *Levelezés I*, 326–329, 329–331, ill. 859–860), hogy bizonytalan időre Pécelen kössön ki, immár a gyerekekből férfivé válva (vö. MM4 *Levelezés I*, 336). Kölcsey 1814. július 12-től már bizonyosan Pécelen tartózkodott, majd szeptember végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, közben október 1-je és 20-a között három hetet Kazinczy Ferencnél töltött Széphalmon, november 7-én pedig Csekébe indult, hogy elfoglalja örökségét. (Vö. MM4 *Levelezés I*, 327, 329, 335. Erről az időszakról összefoglalóan lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Ami bizonyosan kijelenthető, hogy július 12-e és november 7-e közé tehető az az időszak, amelyet a szerzőpáros bizonyosan együtt töltött a *Felelet a' Mondolatra* című műüket is készítve.

Szemere már Kölcsey Pécelre érkezése előtt, 1814. április 29-én arról számolt be Kazinczynak, hogy „Somogyi Gedeon és a számár” címmel tervezi megírni a *Mondolat*-ellenes írását (vö. Kazlev XII, 116), de nincs tudomásunk róla, hogy ez ekkor elkészült

volna (lásd még: *A' Busongó Ámor, Egy Hajnali édes Andalmány Teremténye Bohógyi Gedeonhoz*, MAGYARÁZATOK). A *Felelet* egyes szövegei pontos keletkezési idejének és helyének megállapításában (a levelezés erre való utalásai mellett) leginkább maga a *Felelet 1815* nyújt támpontot: az egyes szövegek alatt található keltezés és a dátum a szövegmű megkezdésének vagy a kézirati tisztázat létrehozásának időpontját jelöli. A *Felelet 1815* szerkesztése során Bilkei Pap Ferenc mindezt változatlanul hagyta, egyedül a dátumozás körüli ellentmondásokat téve reflektálttá, mivel a [*Praefatio*]-ban [Somogyi] Bohógyi Gedeon halálának nyilvánvalóan tréfából április 1-re tett dátuma ellentmondott a hozzá írott fiktív levelek július–augusztusi datálásával. A szerkesztő tehát nem oldotta fel az ellentmondást, de egy közbevetéssel felhívta rá az olvasói figyelmet: „Evvvel az első levél dátuma meg nem egyez”. Ennek kapcsán Szemere Pál annyit jegyzett meg Kölcseynek: „Hát a' dátumok S[somogyi]. Gedeon halála után! De ezekből még tréfát csinálhatunk.” (Vö. MM4 *Levelezés I*, 420.)

A *Felelet 1815* nem keltezett és datált szövegei közül kettőről rendelkezünk információval. Miután Kölcsey a Szemere házaspárral 1814 szeptemberének végén Pécelről Lasztócra utazott, átlátogattak a közeli Széphalomba, ahol a szerzőpáros a *Felelet*ből is felolvasott néhány részletet Kazinczynak, aki egy évvel később, a *Felelet 1815* megjelenését követően, így emlékezett erre: „Egész mostanáig nem láttam még a Felelet a Mondolatra című munkát. [...] Egyetlen betű sincs benne tőlem, s én csak néhány verset láttam, mely, ha jól emlékszem, Dugonics és Bozóky izlésében van írva. A szerzők megmutatták pesti barátjaiknak s ezek mosolyogtak rajta.” (Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgyhöz, Széphalom, 1815. augusztus 29. Vö. KazLev XIII, 126.) Nem sokkal később ezt írta Szentgyörgyi Józsefnek ugyanerről (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII, 158):

„Én becsületemre mondhatom, hogy a' [Anti-]Mondolatban sem a' gondolat adásával, sem a' segítéssel, sem a' correcturával,

egy szóval semmiképen, nincsen részem. Szemere és Kölcsei ketten csinálták ezt Péczelen; feljövén hozzám, elolvasták azt a mi Dugonics' módjában vala írva, és egy két más darabot; de még akkor a' munka első dolgozásban volt és a' Praefatio nélkül. Nagyon sajnálom, hogy azt meg nem tekintetem, 's holmit meg nem szelidítetem. De úgy hittem hogy ők azt magok fogják, a' későbbi dolgozás alatt."

A „Dugonics' módjában” írott szöveg azonosítható, megegyezik a *Bohógyi Gedeonhoz* címen megjelent írással. A „Bozóky izlésében” írott darab pedig azonos *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Írója ellen* címen ismert szöveggel. A „munka” egésze 1814 októberében tehát „első dolgozásban” már bizonyosan készen volt. Nem tudható, hogy a Kazinczynak való felolvasást követően történt-e még átdolgozás, de ha igen, akkor erre a szerzőpárosnak már csak október 20. és november 7. között volt módja Lasztócon.

A *Felelet* szerzőségétől, mi több, alapos ismerésétől is elhatárolódó Kazinczy külön is megemlíttette a Kölcsey által írt [*Praefatio*]-t. Állítása, miszerint ezt ő nem ismerhette, mert 1814 októberében még nem volt készen, a rendelkezésre álló adatok alapján igazolható. Kölcsey széphalmi tartózkodása során jegyzeteket készített Kazinczy *Pandektáiból*, október 17-én konkrétan Schulz *Új Németiségéről*, amelyben szóba hozta a Szentgyörgyi-féle *Mondolatot* is (vö. *Jegyzések Pandekták, Az Új Szókrol*). Mivel ez a Kölcsey-jegyzet szinte szóról szóra megegyezik a [*Praefatio*] hasonló soraival, úgy véljük, hogy Kölcsey a *Felelet* „levelei” elé írt bevezetője csak október 17-e után készülhetett, vagy még Széphalmon, vagy nagyobb valószínűséggel már Lasztócon. A [*Praefatio*] továbbá olyan, Somogyi Gedeon személyére, életére, illetve a *Mondolat 1813* keletkezésére vonatkozó információkat tartalmaz, amelyeket Kölcsey Széphalmon ismerhetett meg Radó Sándor, Pápay Sámuel és Sárközy István Kazinczynak írott leveleiből, amint azt a köztük lévő szó szerinti egyezések is mutatják (részletesen lásd: MAGYARÁZATOK, *Bohógyi Gedeon*). Emiatt ezek a levelek a [*Praefatio*]-forrásainak tekintendők. (A [*Praefatio*] szövegének

forrásairól lásd még: MAGYARÁZATOK.) Összefoglalva: a *Felelet* kéziratának keletkezése legtágabban 1814. április 29. és november 7., szűkebben 1814. július 12. és november 7. közé tehető. A *Felelet 1815* dátumozott és keltezett szövegei Pécelen keletkeztek, a legkorábbi 1814. július 18-án, a legutolsó augusztus 25-én. Az egyes szövegeknél feltüntetett dátumok az adott munka megkezdésének vagy a tiszttázat létrehozásának időpontját jelölik. A keltezetlen és dátumozatlan szövegek vélhetően 1814 nyarán és őszén, október második felében és november elején készültek Lasztócon, a [*Praefatio*] bizonyosan itt és ekkor.

*

A *Felelet 1815* létrejöttének konkrét kiváltó oka az 1813-ban megjelent *Mondolat* volt. A Kazinczyt támogató ellenírások kérdése ehhez köthetően került napirendre. Vályi Nagy Ferenc arra kérte Kazinczyt, hogy maga feleljen a támadásra, amúgy „Rajnisosan, Szabó Dávidosan, Bacsányiasan” (vö. KazLev XI, 252), de erről Szemere és Helmeczi is lebeszéltek, mert nem tartották hozzá méltónak, és Kazinczy maga sem kívánt az általa méltatlannak tartott megtámadatásra személyesen válaszolni, amit többször is kinyilvánított (vö. pl. KazLev XI, 252). Kazinczy hívei és barátai körében ugyanakkor többekben is felmerült a „megfelelő” válasz kérdése (MM4 *Levelezés I*, 316). Virág Benedek Horvát Istvánt buzdította írásra (vö. SZEMERE 1890, III, 114. Kazinczyhoz, Pest, 1814. április 19.); Dessewffy József gróf hozzá is látott írni a *Mondolat* ellen, de a *Felelet* megjelenése után félretette a maga munkáját (vö. Szemere 1890, III, 193. Kölcseyhez, Széphalom, 1815. október. 3.). Horvát István sem fogott hozzá a válaszhoz, és Szemere Pál is csak a szándékig és a címötletig jutott el bizonyosan 1814 tavaszán: „Horvát nincs itt. Még semmit sem írt. Ezer a’ planja ’s egyhez sem fog. Én ilyen cím alatt próbálok: *Somogyi GEDEON és A’ SZAMÁR*. ’S legelsőben az olvasót tanítom meg a’ cím történetére ’s úgy megyek tovább.” (Vö. Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, 1814. április 29. KazLev XI, 361.) A *Mondolat 1813*-ra adott első,

nyomtatásban is megjelent, Kazinczyt támogató szatirikus feleletként *Hoblik Márton* (1791–1845) görög óda formájában írott verse említhető: *Elbúcsúzás Kalocsától. 1814. (A' Mondolat' tisztos Szerzőjének)*, lásd: HOBLIK Márton, *Versei* (Pest: Trattner János Tamás, 1814), 81–82. Lásd még: SIMAI Ödön, „Az első felelet a Mondolatra”. *Magyar Nyelv* 13, 2. szám (1917), 50–51.

Kölcsey 1814 tavaszán értesült először a *Mondolat 1813*-ról (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4. *Levelezés I*, 299):

„Azon munkáról, mely Veszprémben Mondolat czím alatt jött-ki, várok **bőv** tudósítást. Akarnám tudni, ha nagy-e vagy kicsiny a' munka, 's ha van-e a' végén bizonyos Catalógus, mely az új szókat foglalja magában, po. vigallicza stbb. 's ha az egész munkának tónusa hasonlít-e a' hhoz, mellyel Schulz a' Campe' új Németségét csúfolá? Nem ok nélkül kérdem ezeket. Én sokkal ezelőtt láttam egy **Mondolat**ot Debreczenben, 's ha ezen Veszprémi azzal egy talál lenni, úgy az Iróját is megmondhatom. Egyéberánt szánom az embert, kinek tisztán distincta ideáji nincsenek.”

Kölcseyt Kazinczy 1814. március 16-án kelt levelében tájékoztatta a *Mondolat 1813*-ról (vö. MM4. *Levelezés I*, 304–305.). Kölcsey válaszában Kazinczyval is megosztotta a Szentgyörgyi-féle *Mondolat*ról (ezt lásd még: *Mondolat*, FÜGGELÉK) való ismereteit: „Szemere, talán Februárban, ira nekem valamit a' Mondolat felől. Azon kicsinyt, mely Sz[ent]. Györgyinek munkája öt vagy hat év előtt, ha jól jön eszembe, Debreczenben láttam volt. A' többit nem, 's látni nem is óhajtom.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, [Álmosd, 1814. április 3.]. Vö. MM4. *Levelezés I*, 313.) Kazinczy válaszlevelében tájékoztatta Kölcseyt a készülő ellenírásokról: „A' Mondolat ellen Horvát István valamit készít. A' mi [Szemere] Palink is akar írni ellene valamit, nem személyes vindiciákat, hanem philologiai expostulatiot. Ennek örülök. Őtöle ez is egyéb is jól sülni el, ha neki fekszik. Eddig mindig az volt a' baja, hogy mindég magán kívül tartotta a' neki nem kedvező sors.” (Kazinczy Ferenc

Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1814. április 9. Vö. MM4 *Levelezés I*, 316.) Kölcseyt Kazinczy külön nem biztatta ellenírás készítésére, őt erre Szemere vette rá, megosztva vele tervét, bevonva őt a megvalósításba is. Így 1814-ben Pécelen, a komolyabb filológiai tárgyú munkáik között – visszaemlékezésük szerint –, „bohóskodás”-ból készítették el együtt a *Felelet a Mondolatra* címen ismertté vált művet. Ebből az időszakból Kölcseynek két levele ismeretes, amelyek a munka megkezdéséről, az ahhoz szükséges olvasmányokról tudósítanak (Kölcsey Ferenc Helmecey Mihályhoz, Pécel, 1814. július 23. Vö. MM4 *Levelezés I*, 337–338):

„Palim elment innen hazúl ’s magamban vagyok. Únalom és Reflexio gondolatokat hoztak fejembe, mellyek talán külömben nem fogtak volna jöni, ’s ezek miatt némelly könyvekre van szükségem, mellyek a’ Pali’ ruinává vált Bibliothecájában nem találtnak. Vitkovicsot kellett volna segédemre vonnom, de ő Pestről éppen most elméne, ’s kénytelen vagyok, bár egy részről ezen kénytelenség nekem örömet szerez, Tégedet kérni, hogy azon könyveket nekem levelem’ általadójától elküldeni méltóztassál. Ha lesznek közöttök, mellyeket Te nem bírsz, Vitkovics könyvei közül keresd-elő az ollyakat. Ímé a’ lajstrom:

Mondolat.

Perecsényinek annyi munkája a’ mennyi találtnak.

Vandza.

Kovács’ példa beszédes könyve.

És, hogy a’ sok rossz közt egy jó is legyen, méltóztassál a’ Sirenát is elküldeni. Pali azt mondá, hogy neked van az. Dolgomat velek elvégezvén visszaküldöm.”

Szemerével közösen jegyzett levele (Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmecey Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. Vö. MM4 *Levelezés I*, 339–339):

„Erős Úr Gróf Rádaynak Fiscalisa, ma megyen Pestre, s’ olyan jó volt, hogy Mondolatot nekünk küldeni magát ajánlotta. Kértem,

hogy ezen levelet juttassa kezébe, mert még Vandzára 's Perecsényinek valamely munkájára lenne szükségünk. Vitkovicsnak úgy tetszik mindenik van, legalább Vandza, de nem tudom, ha ő megjött-e már, 's újra Tégedet kérlek-meg, hogy könyvei közül azokat vedd-ki, 's Erős Úrnak adasd-által, hogy vehessük. Mi Jenischt és Garvét 's mellé Edes Gergelyt 's Vandzát, Folnesicsot olvasuk. Nem igaz? A' rend igen szép, 's a' nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a' Resultatumot, és ha valami jó fog kijőni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve vagy Édes, Vandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?"

Szemere ebben a levélben Helmeccitől a Debreczeni Grammatikát és Pethe Ferenc Gazdaságát is (*Pallérozott mezei gazdaság*, I–III, 1805–1814, lásd még: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK) megkérte, levelét a készülő munka várható hatásának megelőlegzésével zárva: „Készülj édes Helmeccim; ha bemegyünk gyönyörű órákat adunk Nektek. Örülni fogtok és nevetni. Ruet Ilium!” (Lásd *uo.*, 340.) Nincs tudomásunk arról, hogy a szerzőpáros felolvasott volna Pesten a *Felelet* készülő szövegeiből. A kért könyvek közül Wándza Mihály *Busongó Ámora* és Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenája* című műve bizonyosan felhasználásra került (előbbi a *Felelet*-ben, utóbbi az *IdegenPhraesek*-ben). Kovács Pál munkája (*Kovács Pálnak magyar példa- és közmondásai*) nem került felhasználásra (vö. *Bohógyi Gedeonhoz*, JEGYZETEK), mint ahogyan Perecsényi Nagy László *Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bújdósása* című elbeszélése sem. *Perecsényi Nagy László* (1771–1827), megyei szolgabíró, költő, író, munkatársa volt a HazKülfTud-nak, magyar és latin nyelvű alkalmi költeményei jelentek meg a Magyar Kurirban, több cikke a Tud. Gyűjt.-ben, a magyar östörténettel foglalkozó elbeszélései önállóan. Ezek közül egy található meg a [*Szemere Pál jegyzetei*]ben, a pánmagyar nyelvméletet versekbe foglaló *Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bújdósása* (Füsküti Landerer Mihály, Pozsony és Pest, 1802.) című verses elbeszélés. (Perecsényi Nagy Lászlóról újabban lásd: CSONKI Árpád, „»Arad munkás 's jó szívű Lantos«: Perecsényi Nagy László mint

Vörösmarty elődje”, in CZIFFRA Marian és SZILÁGYI Márton, szerk., *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 323–350.)

Kölcsey első levele (1814. július 23.) alapján úgy tűnik, hogy egyedül fogott hozzá a *Felelethez*; a második levél (1814. augusztus 1.) azonban – a többes szám használata miatt is – már arról tanúskodik, hogy időközben Szemere is bekapcsolódott a munkába: közösen dolgoztak, azaz olvastak, jegyzeteltek és írtak, mind a komolyabb filológiai tárgy, mind a *Felelet* kapcsán. A többes szám első személyben való fogalmazás és a közösen végzett munka ellenére is tudható azonban (és ezt az MM1-nek a szerzőség kapcsán idézett megjegyzése is alátámasztja), hogy a *Felelet* bizonyos szövegeit Szemere Pál, bizonyos szövegeit Kölcsey Ferenc írta, bizonyos szövegeket pedig közösen készítettek. A címlapon mindkettejük neve szerepelt volna (de azt nem tudjuk, milyen sorrendben): a társszerzőség illetően kinyilvánításának és későbbi nyilvános megerősítésének szándéka (vö. *Jelentés*: itt Szemere neve áll Kölcsey neve előtt) alapján megállapítható az egyenrangú szerzőség. Az a kijelentés tehát, miszerint „az egész munkának tehát Szemere volt a tervezője és végrehajtója, Kölcsey pedig csak az segítő társa” (BALASSA 1913. 7.), aligha tartható. Még akkor sem, ha a *Felelet* ötlete, „az egésznek plánja” eredetileg valóban Szemere-től származott is (vö. Kazinczynak, Surány, 1815. szeptember 2. KazLev XIII, 145).

Kéziratok hiányában az „együtt dolgozás” részletei konkrétan nem állapíthatók meg: a *Felelet* kéziratai közül nem mindnek lehetett tisztázata, Szemere- és Kölcsey-autográfok egyaránt szerepeltek benne. A közösen kitalált, kompilációval készült cento szövegeket viszont valószínűleg Kölcsey tisztázta le. A pontos szerzőség néhány szöveg kivételével csak közvetve állapítható meg. (A szerzőségről lásd a fejezet végén található összefoglaló táblázatot: *A Felelet 1815 szövegeinek szerzősége*.) A *Felelet 1815* egyes szövegeinek szerzősége kapcsán teljesen egyértelmű bizonyíték csak két szöveg esetében van: a [*Praefatio*] mellett, amely nevének aláírásával jelent meg, egészen bizonyosan Kölcsey volt a szerzője [*Debreczeni*

levél]-ként emlegetett szövegnek is, amelynek egy részlete az ő kézírásában maradt meg (vö. *GrammSzójegyzetek*, KÉZIRAT). Szemere Pálnak írott reflexiói alapján bizonyos, hogy Kölcsey Ferenc volt a szerzője a *Két levél* és a *Jegyzetek a' Versek* alá szövegeinek is. A megállapítás alapja, hogy levelében Kölcsey mint szerző a *Felelet 1815* azon szerkesztés- vagy nyomdabeli hibáit sorolja fel, amelyeket saját szövegeiben felfedezett, hiszen emiatt tartják majd őt se görögül, se franciául nem tudónak (vö. MM4 *Levelezés I*, 435). Hasonló logika alapján tekinthető a *Zafyr Czenczi A' Mondolatoshoz* Szemere írásának (Kazinczynak említette, hogy a papok kifogásolták az ebben lévő éneket, továbbá részleteket használt fel Berzsenyi 1810-es pesti látogatásáról beszámoló leveléből is). A kompilációval készített centók esetében nagyon valószínű, hogy közösen gyűjtötték ki a parodizálni kívánt műből a felhasználható idézeteket, amelyeket közös szerkesztés után egyikőjük (véltetően Kölcsey) letisztázott. (Mindennek analógiájaként lásd: *IdegenPhraesések*, KELETKEZÉS.) Ily módon készült közös munkának tekinthető a Dugonics András stílusát és az *Etelka* című regényt parodizáló *Bohógyi Gedeonhoz*; Szemere Pál eredeti ötletének („Somogyi Gedeon és a Szamár”) kidolgozásaként *A' BUSONGÓ AMOR* c. Wándza Mihály paródia, és Kölcsey episztolája, a *Högyé-szi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ* is. A szerzők kilétével kapcsolatban másodlagos forrásnak tekintjük a szerzőkkel személyes kapcsolatban állók közléseit, elsősorban Kazinczy Ferencet. Romy Károly György kritikája (ROMY 1816) bizonyosan Kazinczy közlésein alapult (a Kultsár István-féle „baszogatás”-t szó szerint tőle veszi, vö. KazLev, XIII, 284). A Kazinczy-levelek információival megegyező információk (vö. KazLev, XIII, 199, 353, 387) mellett azonban Romy olyan szövegek esetében is Szemere szerzőségét állítja, amire mai ismereteink szerint nincs bizonyíték. A Szemere Pál munkáit kiadó Szvorényi József – talán a szerző szóbeli közlése alapján – Szemere „gunyoros versei” között adta közre a *Felelet 1815* két szövegét, *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Irója ellen-t* és *A' Lant-ot* (vö. SzemereP 1890, I, 93–96).

A Felelet 1815 szövegeinek szerzősége és keletkezése¹

<p>[<i>Praefatio</i>] aláírás: Kölcsei Ferencz</p>	<p>Kölcsey Ferenc</p>	<p>Vö. MM4 <i>Levelezés I</i>, 414. „a’ Praefatio alatt az Én nevem áll”. (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 1.)</p>
<p>Két Levél <i>Bohogyi Gedeonhoz egy quietalt Majortól</i> Péczel. Julius 18-án 1814.</p>	<p>Kölcsey Ferenc</p>	<p>Vö. MM4 <i>Levelezés I</i>. 435. „És így én sem görögül, sem francziául nem tudok”. (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16.) <u>Másodlagos forrás alapján:</u> Szemere Pál. Vö. még: Rummy Károly György: „Sie sind von Paul von Szemere in derbem Soldatenton verfasst”. HALZ 1816, lásd: BALASSA 1913, 87, ill. 6. Nem tudjuk Rummy információjának forrását. A Kazinczyval való ismert levelezésben ennek nincs nyoma, ellentétben számos más, innét származó információval.</p>

¹ A rendelkezésre álló szerzői információk, kézirat és a kortárs recepció alapján. A *Felelet 1815* szerzőségéről kiadni tervezett nyilatkozat tervezetében nem alfabetikus, hanem a Szemere–Kölcsey névsorrend szerepelt, amely az értelmi, vezető szerzőséget volt hivatott kifejezni, a felelősségvállalás erősrendjét. Somogyi Gedeon is így tudta ezt „a’ Neologusok’ közös hámorjában készült” *Feleletről*, amikor a „Péczeli nevetlen Levelező”-t és a többi „Profanus Cooperánsok”-at kritizálta (vö. SOMOGYI 1819, X, XII).

<p><i>Zafyr Czenczi</i> <i>A' Mondolatoshoz</i></p>	<p>Szemere Pál</p>	<p>Vö. KazLev, VII. 398–407. (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pest, 1810. április 27.) Vö. Szemere levele Kazinczynak: KazLev XIII, 145. Vö. Szemere Pál Kölcsey Ferenchez: MM4 <i>Levelezés I</i>, 445.</p>
<p><i>A' BUSONGÓ ÁMOR</i> <i>Eggy Hajnali édes</i> <i>Andalmány Terentménye</i> <i>Bohógyi Gedeonhoz</i> Péczel Aug[usztus]. 25. 1814.</p>	<p>Szemere Pál</p>	<p>Szemere Pál „<i>Somogyi GEDEON ÉS A' SZAMÁR.</i>” címmel tervezett írni a <i>Mondolat</i> ellen (vö. Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, 1814. április 29. KazLev XII, 116). Vö. még: Rummy Károly György: „von Szemere”. HALZ 1816, lásd: BALASSA 1913, 87, ill. 6.</p>
<p>[<i>Debreczeni levél – Édes</i> <i>Öcsém Uram!</i>]</p>	<p>Kölcsey Ferenc</p>	<p>Vö. <i>GrammSzójegyzetek</i> A szöveg egyetlen sora Kölcsey kézírásában. Vö. még: MM4 <i>Levelezés I</i>, 426, 435, ill. 445: „A' Debreczeni levelet toldki, vagy írj még egyet.” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalu, 1815. november 23.)</p>

<p><i>Högyészi Högyész Máté</i> <i>BOHÓGYI GEDEONHOZ</i></p>	<p>Kölcsey Ferenc</p>	<p>Vö. MM4 <i>Levelezés I</i>, 360. „Magam is ki fogok az epistola ellen kelni. ’S megmutatom, hogy az én nevem ne álljon a’ Högyész’ válaszában hijába: – <u>hát Detrich, Kölcsey hol vagy?</u> csak az átkozott válasz Író azzal a’ gonosz német nevűvel ne tett volna egy sorba!” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22.) Vö. még: MM4 <i>Levelezés I</i>, 344. „Vagy talán a’ nyári együtt létünk lebeg előtted, ’s poetai episztolában akarod kiönteni az édes, és téged mint engem is nevetésre vonzó történetecskéket?” (Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2.)</p>
<p><i>Bohógyi Gedeonhoz</i> Péttzel Jul[ius]. 28. 1814.</p>	<p>Kölcsey Ferenc és Szemere Pál (?)</p>	<p>Nincs forrás.</p>
<p><i>A’ LEPE</i> <i>a’ Mondolatos feje felett</i> <i>Lukács Miklós Sapphoi</i> <i>rendé szerént</i> Péttzel Jul[ius]. 22. 1814.</p>	<p>Szemere Pál (?)</p>	<p>Nincs forrás. Balassa József szerint: Szemere Pál. Vö. BALASSA 1913, 7.</p>
<p><i>A’ SATYRUS</i> <i>a’ Mondolat Irójához</i> Péttzel Jul[ius]. 26. 1814.</p>	<p>Kölcsey Ferenc vagy Szemere Pál (?)</p>	<p>Vö. <i>Jegyzetek a’ Versek alá:</i> „így mekegtük ki.” Balassa József szerint: Szemere Pál. Vö. BALASSA 1913, 7.</p>

<i>A' SZAMÁR</i> <i>a' Mondolat írójához</i>	Kölcsey Ferenc	A görög idézet és a Jegyzetek a' Versek alá alapján. Balassa József szerint: Szemere Pál. Vö. BALASSA 1913, 7.
<i>A' MAGYAR PEGASUS</i> <i>a' Mondolat Írója ellen</i>	Szemere Pál (?)	Szvorényi József szerint: Szemere Pál. Vö. SZEMEREP 1890, I, 93–96. Lásd még: BALASSA 1913, 7.
<i>A' LANT</i>	Szemere Pál (?)	Szvorényi József szerint: Szemere Pál. Vö. SZEMEREP 1890, I, 96. Lásd még: BALASSA 1913, 7.
<i>JEGYZETEK A' VERSEK ALÁ</i>	Kölcsey Ferenc	Vö. MM4 <i>Levezés I</i> , 430: „Az ilyen nemmagyarzásért dűlnak igen sokan, 's ezeknek szoll az Antimondolatban többek közt ez a' két jegyzet / Hispania, az az Spanyolország, / és Ráday verselés. Xenidion, Magyarcsa. Mi? az első szó görög, a' másik magyar.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. október 16.) Vö. MM4 <i>Levezés I</i> , 435: „És így én sem görögül, sem francziául nem tudok”. (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16.) Lásd még: KERECSÉNYI [1940] 53–56. Az előszó és a jegyzetek: „mindenesetre rá [ti. Kölcseyre] vallanak” (55.)

A Felelet 1815-ből kimaradt szövegek		
„A’ Folnesics levele”	?	Vö. MM4 <i>Levelezés I</i> , 420, 435.
„a’ Beregszászi ellen írt Híp hop”	Szemere Pál	Vö. MM4 <i>Levelezés I</i> , 426 és 538.
[<i>Gyárfás a Mondolatoshoz</i>]	Kölcsey Ferenc	Vö. [<i>Gyárfás a Mondolatoshoz</i>]

FOGADTATÁS

A *Felelet 1815* fogadtatástörténetének rövid összefoglalását a szöveg fontossága mellett az teszi indokolttá, hogy a kritikai kiadás szövegei közül Kölcsey életében – az *Új szók* mellett – egyedül ez az írás jelent meg nyomtatásban. A *Felelet 1815* fogadtatásának sajátossága, hogy az ezzel kapcsolatos első információk a keletkezéssel és a kiadással kapcsolatos információkkal együtt jelentek meg, amelyeket a MEGJELENÉS és a KELETKEZÉS tárgyalása során már bemutattunk. A következőkben a Kazinczy-levelezésben található olvasói reakciók és a szerzőpáros további tervei (második Antimondolat) mellett a nyomtatásban megjelent kritikai reflexiókat ismertetjük Somogyi Gedeon 1819-es válaszirásával bezárólag.

A *Felelet 1815* fogadtatásáról szóló első írásos értesülés ismereteink szerint Kazinczy Ferenc debreceni barátjától, Nagy Gábortól származik: ő már látta is a *Felelet 1815*-öt (Nagy Gábor Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1815. augusztus 10. Vö. KazLev XIII. 68.):

„A’ Mondolatra Felelet adódott-ki. Elmés, vágó; de szép tónussal írt. A’ Debreczeni kevélység ’s tudománybeli képzeltt elsőség keményebbet érdemelt volna. Nem ártott volna még oda tenni valamit a’ Debreczeni Architecturáról is, melly a’ Görögnél ’s Románinál okosabb akar lenni. Ilyen a’ Nagy Templom, mellynek olly nagy ’s szép frontja van a’ piac felől való *oldalán*, hogy a’ hátulsó részét sok ölnynek gondolhatnák, ’s alig 3 ölnyi. A’ Schiffjein

ajtók. Ilyen a' Domokos Imre két épületei, holott 7 szép ablakot lehetett volna csináltatni, hatot csináltatott, non ita. sicut alter."

A pesti híreket Kazinczy számára közvetítő Helmeczi Mihály Somogyi Gedeon reakciójáról számolt be elsőként (Pest, 1815. augusztus 19. Vö. KazLev XIII, 92): „Most beszéli Nagy Bencze, ki tisztelet, hogy Bohógyit szörnyen lehordta 1-a Aug. a' Gyűlés alkalmával 's hogy ő csakugyan rettenetesen le van verve 's gorombálja a' Feleletet. Tudta már hogy Szemere 's Kölcsei valának Szerzői, 's csak azt tudakozgatá Nagytól, ha nem valék e én is Szerző- vagy Munkástárs benne?" Az erdélyi Döbrentei Gábor szeptemberben és novemberben is írt erről Kazinczynak (Kolozsvár, 1815. november 10. Vö. KazLev XIII, 288): „Az Anti Mondolatot most várom. Valóban jól teszen Szemere, ha magát megnevezi, 's a' Bohógyi nevet maga kitörli. A' Nem védőnek, szebb, névvel megjelenni. – A' Bohógyinak nevezés vastag érzést jelent, 's a' csinos tónust ismerő pedig a' disputálásban is, kényes." Majd (Dédács, 1815. szeptember 9. Vö. KazLev XIII, 151): „Az Anti Mondolat igen jól vagyon írva. Kölcseynek Gedeoni textusán jó izűen lehet kaczagni. Szemere igen jól egybe szedte a' Magyar Literatura szemetjeit, 's a' hátul álló deák citátumok fejn vágások. De olly lármás nem lesz, mint a' Mondolat. Ezt érteni több kívántatik, mint amoda. 'S az emberek az Arlequinádok látására hamarább egybe-futnak, mint az eszes tanító leczkējire. Kölcsey részében csak ugyan nem szeretem látni a' bursch 's másnémet szavakat."

Kazinczy először szeptember 14-én vette kézbe a *Felelet 1815*-öt. Elsőként a debreceni orvosbarát Szentgyörgyi Józsefnek, a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT szerzőjének számolt be észrevételeiről, külön hangsúlyt fektetve saját szerepének tisztázására. (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII, 158–159):

„A' Mondolatra adott feleletet végre én is láttam; tegnap estve hírt vettem Ujhelyből, hogy egy pakétom érkezett Pestről, 's azonnal szaladtam s' általvettem. Míg haza értem, végig futottam

rajta. – Nem csuda ha Somogyi magát agyon sújtva érzi, és Somogyival együtt az ő czinkosai. Ugy kell nekik. Hadd mondják: merito plectimur. A' tudatlanságnak különben is tulajdona a' kongás, mint az üres hordónak; de az csak ugyan rettenetes, hogy ezek az emberek tanulni nem akarnak, kongani akarnak. –

Én becsületesre mondhatom, hogy a' [Anti-]Mondolatban sem a' gondolat adásával, sem a' segítséssel, sem a' correcturával, egy szóval semmiképen, nincsen részem. Szemere és Kölcsei ketten csinálták ezt Péczelen; feljövén hozzám, elolvasták azt a' mi Dugonics' módjában vala írva, és egy két más darabot; de még akkor a' munka első dolgozásban volt és a' Praefatio nélkül. Nagyon sajnálom, hogy azt meg nem tekintetem, 's holmit meg nem szelídítetem. De úgy hittem hogy ők azt magok fogják, a' későbbi dolgozás alatt. Leginkább sajnálom pedig hogy egy illy munkában a' Te neved fordul-elő, melly már maga is közel jár a' mocsokhoz, kivált hogy osztán becsületed azzal nem salváltatik, hogy Te nem vagy egyike a' mi elleneinknek.

Ha nevedet nekik előhozni tetszett is, mellyre ugyan nagy szükség nem volt, úgy kellett volna felőled szállaniok, hogy Te mind a' Purismus mind a' Neologismus emberei előtt tiszteletben állhass. Halljad vallásomat: – Ha én tudtam, annyival inkább ha akartam, hogy ebben a' munkában felőled emlékezet legyen, úgy én a' te barátságodra teljesen érdemetlen vagyok, úgy én a' magam gyengéségeimnek feláldoztam a' barátságot. – Barátom, én illyet nem tehetek, 's kérlek, hogy bár mint fáj a' rajtad tett ütés, azt nekem legkisebb részben se tulajdonítsd. Esküszöm mind arra a' mi becsületes embernek szent, hogy azt meg sem álmodtam, és ámbár ezen helyig csaknem megpattantam nevetemben, mert bizony a' könyvben sok só is van, tudomány is, – e' sorokra érvén, elakadt nevetésem mélyen osztoztam fájdalomban, 's annyira sajnáltam a' történetet, mintha azt én *is* okoztam volna.

Barátom, én és társaim, a' Neológok, botolhatunk in praxi, de theoriánk olly való mint a' mathematicai valók. Ti mindég pereltek és – nevettek, a' nélkül hogy okainkra figyelmezni méltóztatnátok. Nagy Gábort is Debreczen szülte 's nevelte, 's ő még

sem nevet, ha holmi újítást nem szeret is, nem javalhat is; mert ő nem szünt meg tanulni, 's kész elfogadni a' valót, ha az elébe lép. Ha ezt Nagy Gábor teheti 's teszi, miért nem teszi 's teheti az a' kinek a' Gráziák olly sok adományokat adtak? Ezt én megfogni soha sem fogom! soha sem! – De minket kettőnket a' Purismus és Neologismus öszveháborítani soha nem fog. Egyéberánt én a' Kölcsey Mondolatjának szívesen örvendek. Et illic dii sunt. De kár hogy a' munkát nem ő maga végezte-el, és hogy csaknem minden sorban typogr[aphiai]. errort lelhetni.”

Kazinczy Dessewffy Józsefhez 1815. szeptember 26-án írt levelében dicsérte a *Felelet 1815*-öt, egyedül Somogyi nevének megváltoztatásán volt fennakadva: „A' Mondolatra adott feleletben sok só, de sok tudomány is van, kivált az Előbeszédben. De a kis munka deproperatum. Csak az fogja érteni, a ki literatúránk productumait úgy ismeri, mint Írónak kell. És osztán az a vadság, hogy a S[omogyi]. G[edeon]. neve *Bohógyivá* van elváltoztatva! Ezt én nem tettem volna s sajnálom, hogy tették.” (Vö. KazLev XIII, 195.) Válaszában Dessewffy József viszont „csupa személyeskedésnek” tartotta a *Felelet 1815*-öt: „A' Mondolatra a' feleletet olvastam, helylyel, helylyel nem annyira forró mint vastagotska; a' holtakkal szelidebben kellenék bánni. Szemerét a' Te hozzád viseltető Barátság ragadta, azomban itt, amott igen helyesen o perfusus patrio perfusus aceto a' Mondolat koholója.” (Kassa, 1815. december 7. Vö. KazLev XIII. 312.)

Téti Takács József bocsátotta Kazinczy rendelkezésére a dunántúli Horvát András (Pázmándi Horvát Endre) Pázmádon, 1815. október 15-én kelt, hozzá írott hosszú levelét, amely a nyelvkérdések tárgyalása mellett végül a *Mondolat 1813*-ra és a *Felelet 1815*-re is reflektált (vö. KazLev XIV, 500–516: 515):

„A' múltt napokban fül-heggyel hallottam, hogy Kazinczy Úr abban a' vélekedésben vagyon, mintha a' mi vidékünkéről többen is részt vettek volna a' Mondolat öszve-rakásában. Sajnáltnám, ha ezt a' gyanút reánk is ki-terjesztené, kik előbb hírét sem hallottuk,

mint mikor már prés alatt volt. Hogyan is készült volna az a' mi akaratunkkal, vagy segítségünkkel, holott most sem hagyjuk helyben? Én szembe meg-mondanám Somogyi Úrnak, bár őt soha nem láttam is, hogy el-vétette az arányt. Azt is megkérdezném tőle, ha vallyon a' homlokkép a' Szerző képe helyett áll-e? De a' Felelet-is agyra esett ám! Erre, ha valamire, lehet mondani: Si tacuisses, Philosophus mansisses. A' Mondolat nem annyira ártott Kazinczy Úr' nevének mint némellyek gondolják; sőt semmit sem ártott. De árt a' Felelet. Mert ebben egyik zavar a' másikat tolja, a' tárgyat üti vétti, – vagy talán tárgya sints. Ő akarván megmutatni, hogy Somogyi nem okokkal, hanem kissebbítésekkel kel ki Kazinczy Úr ellen: maga majd alig tud ki-gázolni a' betstelenítő terminusokból; 's végre még sem az jő-ki belőle, hogy Kazinczy Urnak ügyét oltalmazta, hanem hogy jó lett volna Kofának. Pedig, a' min igen boszorkodom, sokan azt hiszik, hogy Kölcseynek kezeit Kazinczy Úr vezette légyen. Az illy eszelős vadság nem fér Kazinczy' szívéhez! de nem is szorúl ő illy bárdolatlan Prókátorra. – így nyavalygunk szegény Magyarok, és a' jobbakra fordítható drága időt így tékozoljuk!”

Kazinczy Berzsényi Dánielnek a következőket írta 1815. november 8-án: „Az Antimondolatban semmi részem, [1815] Sept. 14dikénél elébb nem láttam a' nyomtatást, a' kézírást nem soha; az az első betűn kezdve az utolsóig a' Szemerée és Kölcseyé, – azt kivévén, hogy a' vad! igen igen vad! elbérnáló [ti. névadást] nekik más adta. Ezt sajnálom 's szégyellem. De mivel sajnálni késő, azt mondhatom Somogyi Gedeonoknak – nomen enim hoc singularem casum non habet – hogy vicem pro vice.” (Vö. KazLev XIII, 272.) Berzsényi Dánielnek viszont, akit a *Mondolat 1813* látványosan kifigurázott, nem tetszett a *Felelet 1815*, amelynek szerzőségét feltűnő módon egyedül Szemere Pálnak tulajdonította (Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1815. december 3., Vö. BDOM *Levelezése*, 454):

„Láttam az Antimondolatot is. Csudálom hogy Szemere a' kámpoló gyermeket vissza kámpolja. Dorgálással vagy hallgatással kellett volna ezt büntetni. A' Debreczeni poesis és grammatica alkalmasint meg van gunyolva, de Bohógyinak több kellett volna. Meg kellett volna azt a' publicumnak nem csak mondani de mutatni is, hogy Bohógyi a' sok igaz közé sok nem igazat is zavart 's következésképpen vagy bolond hogy azokat meg nem tudta választani, vagy gazember hogy tudva öszve keverte; meg kellett volna azt mutatni, hogy az ő Satyrája csak olyan, mint midőn a' bolondozók a' Miatyánkhoz a' czigány imádságot keverik; meg kellett volna azt mutatni, hogy a' ki a' literatort mocskolja, vét a' Literatura ellen vét maga ellen és az egész emberiség ellen.”

Berzsenyi az egy nappal korábban kelt fogalmazványában még erősebben és bővebben fogalmazott (Vö. *BDÖM Levelezése*, 452):

„Olvastam az Antimondolatot is. Csudálom hogy Szemere a' kámpoló gyermeket vissza kámpolja. Azt vagy dorgálással vagy hallgatással kellett volna büntetni. A' Debreczeni poesis és Grammatica jól meg van gunyolva, de Somogyit, úgy gondolnám, helyesen gunyolni nem is lehet, mert a' mit mondott nagy részben igaz. El kellett volna tehát választani az igaztól a nem igazat 's így a' publicumnak megmutatni hogy Somogyi vagy bolond hogy azokat meg nem tudta választani vagy huntzsut[!] mivel azokat tudva öszve keverte hogy a' publicumot azáltal vakitsa; meg kellett volna mutatni hogy az ő satyrája csak olyan mint midőn a' bolondozók a' Miatyánkhoz a' czigány imádságot keverik 's hogy ha mind helyeset mondott volna is, mivel azt személyesítve mondta és a' minden esetben kéméllést érdemlő írókat mocskolt tehát bolond, mert vétett a' literatura ellen 's következésképpen mint ember maga ellen is. De mit lát a' publicum ezen Antimondolatból? Csak azt hogy csufolni akar és nem tud, a legtudósabb tonuson írt okoskodásokat a' leggyermekesbb tréfával, a' biographiát mesével zavarja 's végre az élő embert eltemeti és bucsuztatja 's minden tréfáknak megvalósítására nevét aláírja! Melly contrast! Ez a'

gyermekes tréfa a' névnek aláírása által oktalan hazugsággá vált. Hát az a' quietált Major melly furcsa rollt játszik? Az a' terengettét az a' sapperment, melly üres habatolás! Valóban csudáalom hogy Szemere illy ügyet csak így tudott vedelmezni. Azonban köszönjük meg mégis jó szándékát; a' bolondoknak elég, az okosak előtt pedig nincs reá szükségünk.”

Kazinczy Dessewffy Józsefnek és Prónay Sándornak írott leveleiben a német nyelvújítási harcokkal vonta párhuzamba a *Felelet 1815*-öt, megjelenését szükségesnek, annak vad tónusát pedig a szélesebb nyilvánosság elérése miatt ítélve hasznosnak (Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. Vö. KazLev XIII, 337):

„Hogy tudományi csaták vannak, az nem illetlen, 's óllykor, midőn ébreszteni kell, még hasznos, szükséges. A' német Literatúra nem emelkedett volna 1710 körül, ha Bodmer és Gottsched egymásnak üstökébe nem kaptak volna. Ezért perelt így Szemere és Kölcsey Somogyival, ki *él és meg nem holt*, ámbár megholtnak van kihirdetve a' Kölcsey Előbeszédében. – A' mostani jobbak és a' Maradék meg fogja ítélni tudni mi miért esett, 's akkor Somogyi és Ruzsák és Kisfaludy (ki maga is osztogatta a' Mondolatot) pirulni fognak alacsony bosszujokért.”

Kazinczy Ferenc Prónay Sándornak, Széphalom, 1815. december 21. (Vö. KazLev XIII, 363):

„A' német Literatúra épen egy illy gyalázatos czivakodás által jutott virágzásának fő polczára, 's azt az útát tette egy tízed alatt a' mellyre e' nélkül ötven eszt[endő]. kívántatott volna. Bizony a' Somogyi Gedeon' pasquillje, mellyre Szemere és Kölcsey épen azért feleltek abban a' vad tónban, hogy a' nem tudós Olvasót vonhassák a' per' nézésére, már is sok jót tett, 's én óhajtom hogy a' per még egy két esztendeig folyjon így. Somogyi, a' ki fel volt tüzelve némelly nemtelen indulatú emberek által, és a' ki azt hitte, hogy én az ő parasztságaira 's oktalanságaira bizonyosan felelni fogok.”

Kazinczy szerzőségének feltételezése a *Felelet 1815* megjelenése utáni években sem ült el, mi több, a vitáról szóló első recenziót (lásd RUMY 1816) is neki tulajdonították. A megjelenést követően két évvel, 1817-ben Berzsényi Füreden találkozott Oroszy Pállal, mint írja, a *Mondolat 1813* egyik szerzőjével, beszélgetésükről értesítette Kazinczyt is (Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1817. január 13. Vö. BDÖM *Levelezése*, 477):

„Azt mondja ismét készül ellened valami, s azt beszelli hogy mind az Anti-Mondolatot, mind a’ mondolatra ki jött Recenziót magad írtad. Én oltalmaztalak a’ mint az idő és hely engedte, de esküdött hogy ezen kézírásaid kezében vágynak, mellyeket valami Veszprémi tudóstól kapott. Csudalkoztam ostobaságán s szemtelenségén s eleget mondtam olyakat a’ miken elpirulhatott volna de ő nem is értette, mert mit értenek az illy bolondok?”

Kazinczy, mint korábban, most is tagadta a szerzőségével kapcsolatos feltevéseket (Vö. KazLev XV, 16, 102):

„Rendes [itt értsd: különös] vádok, hogy én írtam az Antimondolatot és az Antimondolat recenzióját (a tėti plébánus, kit én szívesen tisztetek is, szeretek is, azt írja nekem minap, hogy Kölcsey Ferencz költött Kölcsey talán azt hitte, hogy annak neve alatt én lappangok.) Én sem az Antimondolatot, sem az említett recenziót soha nem láttam lenyomattatásokig, sőt soha nem elébb, mint midőn lenyomtatva s elszélesztve voltak. Engem phlegmából ezek az emberek ki nem vesznek. Én semmi veszprémi tudósnak nem szoktam írni, mint Ruszéknek, ki már nem veszprémi, hanem keszthelyi tudós. Tudományos harczra kelni, oh arra kész vagyok; de nem soha mocskokra. A neologismusról most készül egy írásom, de abban nem felejttem el, mivel tartozom mind magamnak, mind a publicumnak.”

A második Antimondolat terve

A Kölcsey–Szemere szerzőpáros a *Felelet 1815* zavaró nyomdai hibái, a fogadtatás, a készülő ellenválaszokról szóló hírek hatására már közvetlenül a megjelenés után tervbe vette egy javított, bővített kiadás elkészítését, előkészületeket téve egy újabb feleletre, vagy ahogyan emlegették: a második Antimondolatra. Kazinczy Helmecki Mihálynak így számolt be minderről: „A’ Szemere és Kölcsey szándéka az, hogy a’ már kinyomtatott Feleletet a’ Mondolatra becsületesebb formátban és kisimitva elébe teszik újabb munkájoknak” (1815. szeptember 21. Vö. KazLev XIII, 171.). Az újabb Antimondolat készítését elsősorban Szemere Pál szorgalmazta: „S’ tudod-e, hogy Bohógyinknak [ti. a *Felelet 1815*-nek] SZAMAráról ellenszamárság nyomtattatik: Leczke a’ két ficzkó Poétának? Vitkovics, Trattnernek minden titkolódásai mellett is kitapogató, hogy ellenlovanczunk az erdélyi Gyöngyösnek fia, ki mostan Budán nectározgat.” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1816. október 17. Vö. MM4 *Levelezés I*, 522.) Mivel a *Felelet 1815*-ben Szemere és Kölcsey nem csak Wándza Mihályt és a meszterkedő verselőket (Varjast, Gyöngyösit, Lukáts Miklóst), hanem a *DebGramm* szerzőit (lásd: [*Debreczeni-levél*]), és a református kollégiumi nevelést is megtámadta, igen sok ellenséget szereztek maguknak. Szemere már 1815. szeptember elején arról értesült, hogy Debrecenben nagy a harag és felzúdulás (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Surány, 1815. szeptember 2. Vö. KazLev XIII, 145): „Méreggel s dühhel veszik a monastikus nevelést melyet Kölcsey Somogyi felől írt. A debreczeni levél is nagy zajt indított. [...] S hogy a »Debreczeni Grammatika« szerzőjinek egyike ignota quantitásnak van kikiáltva, mindenütt haragsznak érette. Veszprém vármegye a *Dicsshalom* azaz Veszprémért haragszik. Pápáról dr. Zsoldos készül felelni; készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan *Kazinczy* ellen”. Szemere Pál Kölcseynek arról számolt be, hogy Sárospatakon maga mutatta meg a *Felelet 1815*-öt Barczafalvi Szabó Dávidnak, aki előtt felolvasta a Kölcsey által írt [*Praefatio*] is: „Én tegnap előtt voltam Patakon. Bohógyit bémutattam

Barczafalvinak, 's az Előszót elolvastam előtte. Ha vernek is, ugymonda, csak nevémet hallgatnák el; 's az a' Kölcsey Úr, ki nálam is volt? Derék, excellens! Fel felkiálta egy nehányszor, 's kaczagott." (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés I*, 426.) Kölcsey eleinte ingadozott a folytatást illetően: „A' Debreczeni levél igen jó, a' helyet nem kell más, a' reá teendő Feleletben az innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni. Folnesicstol egynek készülni kell, mert olly érdemes Úri ember nem maradhat jutalom nélkül. Gyarmatival [ti. Gyarmathy Sámuel] fel kell hagyni. Pethével lehetne újságot íratni. Kazinczy' hívását, hogy Novemberben benneteket látogassalak-meg talán elfogadom, 's ha ez így történ, úgy többeket fogunk beszélhetni. Én most nem perlek, mivel úgy is azt óhajtom, hogy a' tréfa folytatásával késsünk egy darabig." (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. MM4 *Levelezés I*, 435.) Szemere azonban azonnal hozzá akart fogni a folytatáshoz: „A második Antimondolat plánja felől még nem tudósítottalak. Időszaki Irás formában kellene dolgoznunk. Csak az Intelligenz levelek is melly sokféle tónt fognának nyújthatni. Recensio, levelek, dialóg, antikritik, nekrológ 's egyebek, mint versek *etc etc etc*. De erről majd akkor tanakodjunk, ha Bohógyira felelet jó." Ugyanebben a levelében a fogadtatás újabb híreiről is beszámolt (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalva, 1815. november 23. Vö. MM4 *Levelezés I*, 445):

„Vitkovics ír, hogy készültek tétetnek, legalább úgy hallatszük. Veszprémben és Debreczenben. Részemről nem hallottam semmit. Annyit mégis tapasztaltam, hogy a' Togatusok nem igen eschtimájják a' Burschi tón' mastixát; de nem csak ők, hanem a' palástosok sem. Tolcsván Kazinczy Miklós bátyánkkal Soos Pálnál öszvejöttem. Ő azt beszélé hogy a' Papok Zafir Czenczinek »csak olyan már a' világ« daláért bosszonkodnak. Azt, ugymondának, egygy Predikátor leányának szájába! No, bizony, és miért nem? Mintha az nem characteristic volna? – A' Debreczeni levelet told-ki, vagy írj még egyget."

Kölcsey szintén értesült a debreceniek haragjáról (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 466–467):

„Tudod-e tehát, hogy Debreczenben és Álmosdon az Antimondolatért épen olly dühvel haragusznak, a’ milly örömmel azt a’ Váradia-
diak olvasták? Azok a’ Calvin’ gonosz fiai talán nem is gyúladtak
volna-fel, ’s nem rázattak volna-ki Indolentiájokból, ha ezek a’
Róma’ sorsosi nem mutatták volna örömököt ’s a’ megtámadó **én**
nem lettem volna. Prof. Ercsey leczkéjinek egyikén közönségesen
kelt-ki ellenem, mert, úgy monda, nem szép a’ madárnak – –, ’s
ez az Ember, ki két évvel ezelőtt engem arra kért, hogy tanítványi’
számára Aesthetikát írjak, most maga fogott tollat, hogy velem
bajt vívjon. Hagyján! mert a’ mint mondja a’ **csúcsos szelesek’**
tanító**jok**, a’ mi kardunkat sem fűzfából faragták. Álmosdon
az Öreg Csanádi az Epistolae Obscurorum említést vette maga
ellen. Szegény Öreg! Ő azt hiszi talán, hogy Litteratori per nem
eshetik-meg, ha csak az ő **Werthes Ich**-je is szóban nem forog,
és mit tartozik pedig a’ Litterator tudni egy olly emberkéről, ki
soha semmit nem írt, a’ nyelvet csak a’ Debreczeni Grammatika
szerént ’s csak a’ Székelyhídi mellett magában vagy legfelebb
az Iskola Mesterrel Ítéltette? – Halljad a’ mi következik. – Cons.
és V. Palatinus Péchy Imre Úr is méltóztatott megbotránkozni
és miért? Talán a’ Collegium miatt? nem! a’ Superintendens’ Min-
dentudó személye miatt? Azt sem! Mi miatt tehát? a’ Zafyr Ger-
gely miatt! Bone Deus! a’ szegény Major kínjában az első levél
egyik sorában így is átkozódik: Diantre malheur! Azt mondják,
hogy a’ Cons. is úgy szokott ’s a’ Satyrát ott kereste, hol azt maga
Lucilius sem kereste volna –

– risum teneatis amici?

Én ugyan félesztendő olta még egészen ki nem tudám magamat
nevetni. Mit tegyünk ezen emberekkel? Ezek midőn a’ hátokat
verjük, a’ lábok szárát fájlalják.”

Kölcsey a folytatás körüli dilemmáját így írta le Kállay Ferencnek: „Ha kérded, mit mívelek én itt? Felelem, igen keveset a’ mit a’ legközönségesb ember is ne csinálna. Literatorsagom is most csak abban határozodik, hogy az ellenem (az Antimondolat miatt) készülő írásokat várom; mellyekre fogok e felelni vagy nem? azt legjobban tudja az ég. Debreczenből, úgy beszéllek, Prof. Ercsey fog felkelni. O te rosszúlértett philosophia mire nem veszed követőidet!” (Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Cseke, 1816. április 2. Vö. MM4 *Levelezés I*, 474.) A második Antimondolat végül nem készült el, mivel egyetlen válaszirás sem látott napvilágot, Szemere és Kölcsey letettek a folytatásról. „Eszerént én az Antimondolatra sem gyűjtögettem semmit, s ez a dolog, minekutána csak az ifj. Gyöngyösi kelt fel vitézleni, nem is érdemel többé tekintetet.” – írta Kölcsey Szemerének. (Cseke, 1816. november 21. Vö. MM4 *Levelezés I*, 526.) Somogyi Gedeon csak 1819-ben reflektált a történetekre (SOMOGYI 1819), az egyetlen kéziratos Szatmár vármegyei ellenpaszkillusról pedig vélhetően nem volt tudomásuk (lásd még: *Egyvelges Levelek* – H. KISS 1896.)

Ellenválaszok, nyomtatásban megjelent reflexiók

Egyvelges Levelek – H. KISS 1896.

A *Felelet 1815*-re készült egyetlen, ma ismeretes, kéziratban maradt választ H. Kiss Kálmán adta közre az Irodalomtörténeti Közleményekben *Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác* címmel. (H. KISS 1896. A továbbiakban: *Egyvelges Levelek*.) Az *Egyvelges Levelek* mellett a közreadó egy másik, ezzel azonos tartalmú ellenpaszkvillus kézirataról is beszámol, amely a *Magyarázat a Mondolatra egynehány Levelekben* címet viselte; ez utóbbit az azonosságra hivatkozva nem adta közre. A kézirat Kiss Áron vásárosnaményi református pap kézírásában maradt fenn, családi hagyatékban, mivel a vélhető szerző – Kiss Áron – a közreadó H. Kiss Kálmán nagyapja volt. H. Kiss szerint lehetséges, hogy Kiss Áron maga írta a leveleket, mint ahogyan az is, hogy csak másolta

azokat. Nem tudjuk, Kölcsey ismerte-e ezt a kéziratot, szerzőjét viszont igen. Az *Egyvelges Levelek* a *Felelet 1815*-re még 1815 őszén készült ellenírásnak tekinthető, nyomtatásban nem jelent meg, vélhetően kézírásban azonban terjedhetett. A cikk nem tájékoztat a kézirat hollétéről, ha nem vészett el, vélhetően magánkézben található az örökösöknél.

Kölcseyt Szatmár vármegyében történt letelepedését követően a helyi kálvinista nemesi közösség és annak vezetője, *Isaák Sámuel* (1766–1836) alispán annak ellenére fogadta bizalmába, hogy ismert volt a Vitkovics-episztola miatt itt nem kedvelt Kazinczyhoz fűződő kapcsolata. A *Felelet 1815*-ös megjelenése után, elsősorban az abban lévő Högyész-episztola (*Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ*) miatt ez a bizalom elveszett, hiszen Kölcsey ezzel az írásával személyesen is bekapcsolódott a Kazinczy kontra Isaák és szatmári nemesek 1811 óta húzódozó konfliktusába. A *Felelet 1815* első befogadói reakciói előbb elértek Kölcseyhez, mint maga a kiadvány. A helyi fogadtatást illetően baljós előérzetei voltak, Szemere Pálnak 1815 októberében írt levele pontosan mutatja a lokális recepció magától Isaák Sámueltól származó főbb kifogásait, szemléletes közmondással vizionálva a várható morális következményt (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. MM4 *Levelezés I*, 434–435): „Izsák, a’ V[ice]ispán, úgy monda egy tőle jött Debreczeni Deák, azt mondá az Antimondolatrol, hogy nem tudja az Író’ czélját, de csak meg ne nevezte volna magát, könnyebben szenvedné az **ember**. – Érted ezt? Ezek az emberek még azt fogják mondani rólam, a’ mit X. Y. Úr a’ makra pipák’ alkalmával mond a’ madárról és annak fészkeről”. Ellentétben a dunántúli olvasókkal, akik előtt a Kölcsey név és nemzetség ismeretlen volt, a szatmári olvasók nem tartották „költött névnek” a Kölcsey nevet, amely a [*Praefatio*] alatt szerepelt, az *Egyvelges Levelek* ezért személyében támadta Kölcseyt, a helyi kálvinista közösség elárulásával vádolva és lényegében kiközösítve. Mindennek Kölcsey morális megítélésére is messze kiható következményei voltak. Az *Egyvelges Levelek*ből az erre vonatkozó részt közöljük (H. Kiss 1896, 479. „Válasz Kölcseynek »Högyészi Högyész Máté

Bohógyi Gedeonhoz« című gúnyversére. K. F. M. m. 4. k. 184. 1. A közlő.”):

„*Megyefi a többször említett biographushoz.*

Pusztá-Ricse, nov. 12. 1815.

Édes Pátri uram!

Ugyan szép egy madár Pátri Uram! becsületesen betrágyázza a saját fészkrét! Vagy talán betegségében esett rajta ez az erőtlenség; talán hagymázban volt? Ha ugy? Ugy megbocsátható volna, kivált ha remélhetné az ember kigyógyulását, – és jobb értelemre jövését – de – *quero facias ne quod olim*

Mutatus Polemon.

Ellenben: ha az Ur a mit lakó-megyéje nagy megsértésével firkált, józan észszel firkálta? – Mit mondok józan észszel? eb, a ki józan észtlől olyakat acceptal [helyesel, kedvel, elfogad]; de ha mégis ugy a miképpen maga is az Úr akarja, már ez az Úrtól valóságos *szentségtörés és olyan bűn, melynek megbocsátásaért még könyörögni sem lehet.* Patri uram, vagy Patrióta Uram! – így szokták nevezni a debreczeni deákok azokat, a kik velek ugyanazon megyéből valók. Ha már olyan derék fej az uré, használna vele ennek a Szylvester óta homályban heverő Tisza környékének. De gondolná is – boldog Isten, – in sua viscera tela. Eb az ingem, ha olyan jó mondatos volnék, mint hajdan Cicero, megadnám az Urnak, még jobban mint ő Catilinának. S még az Ur is amaz ártatlan, ama halhatatlan nevet érdemlő Högyész ellen agyarkodik és mindnyájunk ellen, a midőn Köztünk lett, köztünk nőtt. Szégyen[e] az Ur velünk egy társaságban lenni? Mi jobban szégyenelhetjük az Urat, oly bigott, oly mocskos *elárulónkat* s kebelbéli ellenségünket. Bocsátjuk az Urat, merre szemének, szájának tetszik.

Naviget Anticyram

Megyefi Ignác.”

RUMY 1816.

Az Allgemeine Literatur Zeitung irodalmi hírei között már 1816 februárjában hírt adott a *Felelet 1815*-ről a magyar irodalom előző évben megjelent műveit ismertetve, az alábbi rövid összefoglalóval: „Eine witzige Antwort der verdienten ungrischen Schriftsteller *Szemere* und *Kölcsey*, in Prosa und Versen auf das elende Pasquill *Mondolat*, in welchem der verdienteste magyarische Schriftsteller auf eine niedrige Weise angegriffen wurde.” [Két érdemes magyar író, Szemere és Kölcsey szellemes válasza prózában és versben a nyomorult *Mondolat* című paszkvillusra, amelyben a legérdemesebb magyar író t lealacsonyítva támadták meg.] (Lásd: ALZ 1816, Nro 31, Februar, 247–248.) Az ALZ 1816 áprilisi számának mellékletében aztán kritikát is közölt, a *Felelet 1815* megjelenésének apropóján ismeretelve a *Mondolat 1813*-at is. (lásd: RUMY 1816.; szövegét lásd még: BALASSA 1913, 83–88.) A névtelenül megjelent cikk szerzője Kazinczy jó barátja, Rumy Károly György lehetett, ez időben a keszthelyi gazdasági intézet tanára. A bírálat számos bennfentes, Kazinczytól származtatható információon alapszik, a *Mondolat*ról szóló ítéletei néhol majdnem szó szerint megegyeznek a Kazinczy leveleiből ismertekkel. Eme bennfentességen alapuló elfogultságot Somogyi Gedeon szóvá is tette a bírálónak, azt feltételezve, hogy a recenzió szerzője maga Kazinczy volt (vö. SOMOGYI 1819).

BALLA 1817.

A Tudományos Gyűjtemény első évfolyamában, 1817-ben „A’ Mondolatnak, ’s rá való Feleletnek Megítéltetése” címmel jelent meg Z. monogrammal ellátott bírálat a *Mondolat 1813*-ról és a *Felelet 1815*-ről. (Lásd: BALLA 1817. Szövegét lásd még BALASSA 1913, 88–96.) Erről a bírálatról sem Kazinczynak, sem a szerzőpárosnak nem volt tudomása, szerzője, amint az magából a bírálatból is kitűnik, nem tartozott Kazinczy környezetéhez. A *Felelet 1815*-re vonatkozó észrevételeit azzal vezeti be, hogy az „oly illetlen Paskvillust, mint a’ mondolat, méltán követett az arra való Felelet, levelekben „s versekben foglalva”, amely némely tanult

hazafiak bosszúállása volt a *Mondolat 1813* személyesértése ellen. (BALLA 1817, 106.) A recenziens két szövegre tér ki részletesebben, az egyik a Kölcsey által írt, és aláírt [*Praefatio*]: „Ha felelet nem volna (rézlap gyanánt), Bohogyinak Biographiájáról azt lehetne mondani, a’ mit a’ *Mondolat* elején lévő Rézlapról; – mivel az nem egyéb az Erkölcshíven túljáró személyesértésnél. – Csuda, hogy egy Aestheticus ennyire eltud ragadtatni!” A bírálat szintén morális konklúzióval zárul: „Az Erkölcshíven sok sorokban el van felejtve. – Különös, hogy a’ Morálra a’ különben Aestheticusok inkább nem emlékeztek”. (BALLA 1817, 106–107.) A másik kiemelt szöveget, *A búsongó Ámor* címűt megdicsérte, amin Szemere Pál szinte elborzadt: „A’ *Mondolat* és feleletünk recenzióját keresztül futam – írta Szemere Kazinczynak –. A’ wandzai Andalmány megkoszorúztatik ’s megkoszorúztatik! ’S írjunk osztán szelidebben, gyengédebben ’s inkább elrejtve, a’ midőn az illy vastagságos grimasz sem értethetik-meg! Én a’ Recensent gyanítani sem tudom, mert Wandzát mind Horvát Pista, mint [sic!] Tóth Laczi ismerik. A’ kigyó tehát más bokor alatt lappang. Azonban tisztesség, becsület a’ jámbornak: satisfactiót vett a’ Somogyistákért; ’s ez elég.” Később maga Szemere jegyezte e levélre, ki volt a szerző: „Balla Károly a’ Recensens. Ő maga vallá nekem.” (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. július 5. Vö. KazLev XV, 261.) A recenziens egyébként ezt írta a *Felelet 1815* erősen félreértett szövegéről: „a’ Búsongó Ámor, melly a’ hajnali édes Andalmánynak egy pompás teremtménye: minden sora méltó a’ Czimjéhez. Benne tündöklök a’ Nemzeti nyelv pompája, a’ kiderült képzelet, a’ lelkes előadás, és komoly ítélet, mely csak egy számbavett Költőnek lehetnek tulajdoni.” (BALLA 1817, 107.)

NÉMETHI NAGY JÁNOS, 1817–1818.

Kölcsey Csokonairól írt recenziója (Tud. Gyűjt. 1817. évf. III. k.) váltotta ki a *Felelet 1815*-re is reflektáló, külön kis füzetben megjelent bírálatot: Némethi Nagy János *Értekezése Csokonai V. Mihály életéről, mellyet kiadott Dombi Márton, Pesten 1817; és Csokonai munkájának megítéléséről Kölcsey Ferentz által,*

melly a Tudományos Gyűjtemény 1817-dik észt. III-dik kötetjébe találtatik. Bétsben, Nemes Haykul Antal betüivel, 1818. „Őrizd meg Nemzetünket ama gonosztól, hogy az ilyenekre tsak hozzá hunyoritással is nevéssen, vagy az effélékből ízlést tanuljon!” (21–22.) Szövegét lásd még: MM4 *Irodalmi*, 563–536. Fórizs Gergely szerint az értekezés valódi szerzője Horváth Ádám volt Némethi Nagy János álnéven (vö. FÓRIZS 2006).

SOMOGYI 1819.

Somogyi Gedeon a maga válaszát az *Értekezés A' Magyar Verseles' módjáról, és Fordittásokrol. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékü, és ugyan annyi Soru Próba-Fordittásával együtt*. Veszprém: özv. Számmer Mihályné betüivel, 1819) címmel megjelent könyvének *Bévezetésében* írta meg. (Szövegét lásd még: BALASSA 1913, 96–114.) Ebben az írásában Somogyi nemcsak a *Felelet 1815*-re, de a két recenzióra (RUMY 1816; BALLA 1817) is részletesen reflektált (*Válasz a' Mondolatra – Felelőkhez és Recensensekhez*, VII–XXII). Írásából a [*Praefatio*]ra vonatkozó szakaszokat érdemes hosszabban idézni (SOMOGYI 1819, XII–XIII):

„A' FELELET előtt álló ELŐSZÓ – – „tecum est mihi sermo Rubelli Plaute!” – – KÖLCSEYNEK idéetlen szüleménye: a' Mondolat helyett egyenesen magam ellen fordul: 's a' Mondolatban sejtett *célzásokat* kárhoztatván, maga a' *személysértés'* vétkébe nyakig merül: de – Turpe est doctori, dum culpa redarguit ipsum, CATO. Hogy *tudatlansággal*, 's a' *külső Nemzetek' Literaturájával* való esmeretlenséggel vádol; arra csak azt felelem, a' mit Gróf Dessewfy felelt N. N. Urnak – – az *Orthographiájáról való észrevételeiben*: „Szókrat [Szókratész] valamivel szemérmesebb vala K– – y Urnál, ő csak azt tudta, hogy igen keveset, vagy semmit sem tud. [...] Hogy továbbá mocskos *Ideáit* egy rólam koholt *Biográphiába* foglalni, 's annál fogva nemtelen Characterét a' világ előtt kiczégérezni nem szégyenlette: mit tehetek én róla? tudom, hogy egy nemes érzésű Olvasó sem fogja azt javalni – – 's elég az reám nézve! Megczáfolni sem tartom szükségesnek azt, ki a' XIII. Lapon

annyira őrizkedik *Historicus* hivatalának megsértésétől?!? – Külömben-is egy *Megholt*, ki felett már 1814-dik Esztendőben *halotti Predikációt* tartatott: a’ maga Biographusát, eltemettetése’ után öt esztendővel, hogy is czáfolhatná-meg?” „De, minek erre sok beszéd?” Én azon ítélettel, melly Némethi NAGY JÁNOSNAK felylyebb említett Értekezésében, a’ 21, 22. Lapokon Biographiámrol tétetik: tökéletesen megelégszem, ’s – hallgatok.”

*

Szemere Pál a Tud. Gyűjt. 1826. 10. évfolyamában az Iliász-pőr kapcsán így emlékezett vissza a történetekre: „Legelső felléptem a’ Publicum előtt azon Védelem-írás vala, mellyet az Arcadia pőr alatt Kazinczy mellett a’ Hazai Tudósítások’ levelei között adtam világra. Észrevételeim mind Kazinczytól mind a’ Debreczeniektől meglelégedéssel ’s néminemű helybenhagyással fogadtattak; ’s a Védelmezettetnek barátságát nyerék meg. Ezen szövetség indított később arra, hogy Somogyi Gedeont az Ellenmondolat által Kölcsyemmel együtt megtámadjam. Philológiai volt a’ versengés; ’s Grammaticai rendszabásnál fogva kell válaszolnom: Quo te quisque casu rogat, responsio detur; ’s fustély volt kezemben a’ dévajkodás alatt, a’ példabeszéd’ intéseként. A’ pörlő felekezetek közül egyik sem volt kielégítve; mindenik *bélyegezve* érzé magát: és még is, kebelembe nyúlva, menthetőnek érzém tettemet; mert a’ Köz Ügyért heveskedtem, mert a’ barátság’ kötelességének érzései ragadtak el.” (*Felfedezések*, Tud. Gyűjt. 10, (115–124): 115–116.). Kölcsy az Akadémia számára elkészítendő nyelvészeti szakszavak kapcsán kapta feladatául, hogy a *Felelet 1815*-öt is használja forrásként. „Az Antimondolatot a Társaság céljaira felhasználni nem lehet. Tizenöt évek óta most olvasám újra a bohóságot; s íme egyetlen egy műszavat sem foglal magában.” (Szatmár, 1832. március 14. Lásd még: *Műszavak*, KELETKEZÉS.) Egy évvel később a Szemere kérésére készített önéletrajzi levelében is megemlékezett a *Felelet 1815*-ről (Kölcsy Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM1 *Levelezés III*, 193–204. Hiv.: 199–202.

Kiemelés – O. Cs. Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey, a filológus.*):

„Csokonai’ recenziója, mint előbb az Antimondolat nekem sok ellenséget szerze. Berzsenyivel hogyan jártam, Te legjobban tudod.

Említnem kell, hogy 1814 Pécelen, midőn az Mondolattal töltöttük az időt, előbb komoly (philologi) értekezést irtunk. Ettől kezdődik philologiai mélyebb ismeretem. Az előtt ilyenekkel kevés időt tölték. Ezekbe te vontál bele; de az akkori dolgozások’ egy része mégis kritikai vala. Például: a’ különböző Költők’ különböző nyelvéről való értekezés stb. [...]

A’ közelebb mult kilencz év alatt igen keveset, ’s igen ritkán olvastam: ez sok gondolkozásra adott időt. Innen talán, hogy valami mélység van írásaimban; a’ szeszély, mi komoly kritikáimban is sokszor érezhető, öszve vetve azzal, hogy gyermek koromban parodiákat irtam, hogy a’ közelebbi kilencz év alatt mi studiumom volt, ’s öszve vetve az Antimondolat tonusával, ’s azon belső küszdésekkel, miket említék: talán megfejthető.”

Majd nem sokkal később még ezt fűzte hozzá, utalva a *Felelet 1815 Szatmár vármegyei következményeire* is (Pozsony, 1833. április 12. Vö. MM1 *Levelezés III.* 237–238. Kiemelés – O. Cs.):

„Hogy sokáig ismerve nem valék, annak két oka lehet. Egyik, mert én sokáig dolgoztam úgy, hogy arról igen kevés ember tudott valamit. [...] egész az Antimondolatig, melly 1815-ben jött ki, *nevem nyomtatásban senki nem látá.* Ez vala ok, hogy *a’ dunaiak, kik előtt a’ Kölcsey nemzetség ismeretlen vala, költött névnek tarták nevemet,* ’s még akkor is, mikor a’ Tudományos Gyűjtemény’ füzeteiben azon Recenziok, traurigen Andenkens, megjelentek. ’S csak akkor, mikor végre tudva lőn, hogy *a’ név nem költött,* ’s *alatta nem Kazinczy Ferencz lappang,* jövék, az az, kezdék jőni azon szerencsétlen celebritásba, melly nekem jövendő becsülököt,

de jelen ellenségeket szült. Az az, a' nevedő ifjúság közt nem kevesen szeretének, de az öregek egyről egyik átkoztak. [...] én mindaddig, míg 1829 a' B. Vécsey installációján megjelentem, 's kevés hónapok mulva hivatalba léptem, egész életemben csak egyszer voltam Szathmár V[árme]gye gyűlésén, 's kétszer a' Pest V[árme]gye ház' galeriáján. Tudnod kell, hogy én Megyei Patvarista sem voltam soha. A' Csokonai recenziója 's még előbb az antimondolat óta a' Szathmár V[árme]gyei Calvinisták nem szerettek; 's mivel minden próféta otthon leginkább nem kedveltetik, talán sehol sem voltak több haragosaim. Ez is okozá, hogy elvonultam”.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A *Felelet 1815* igen sok hibával jelent meg, amelyek jó részét a szerzőpáros dokumentáltan kifogásolta. A szerzőknek a megjelenést követő szövegkritikai megjegyzéseit lábjegyzetekben adjuk meg, az értelemzavaró- és az egyértelmű sajtóhibákat a főszövegben javítottuk. A szerzők által nem jelzett, kétértelmű esetekben az alapszöveg verzióját hozzuk, lábjegyzetben jelölve a lehetséges, helyes variánst.

Az MM1 kiadásának helyesírása teljes egészében eltér a *Felelet 1815*-től. A különbségek közül a vessző és pontosvessző eltéréseket azok igen nagy száma miatt külön nem jelöltük, ellentétben a pont, kettőspont eltéréseivel, amelyek az adott mondat értelmét sokkal inkább befolyásolják. Az MM1 az *és* és az *'s*, illetve a *vagy* elé általában nem tesz ki vesszőt, a *Felelet 1815* igen (a *hogy*, *mert*, *mely*, *míg*, *majd* és a *mint* esetében fordítva): eme eltéréseket azok igen nagy száma miatt külön nem jelöltük, minden más (a mondat értelmét a tagolással befolyásoló) esetben igen.

Kivételt képeznek a versek: itt az MM1 és a *Felelet 1815* között oly nagyszámú az eltérés, hogy egyszerűbb lett volna újraközölni az MM1 szövegét. Központozás tekintetében itt csak a szintaktikai szintű eltéréseket közöljük. A kis- és nagybetűs írásmód

eltéréseit sem jelöltük (az MM1 jellemzően kis kezdőbetűket használ – az első előfordulásnál jelöltük). A lj – lly, ts – cs, c, cz – tz változásokat nem jelöltük, mint ahogyan az elváló igeekötők írásmódjának különbségeit sem (vallja-meg helyett vallja meg); nem jelöltük a rövid és hosszú magánhangzók eltérő írásmódját (időtől helyett időtől; néhány helyett néhány, eggy helyett egy); a vagy előtti vesszőket, továbbá az aposztrófok elhagyását vagy megtartását sem. A *Felelet 1815* az ő-t kétféleképpen is szedi: **ő**, illetve **ö** [az ékezet között apró vonás]; Kölcsey általában kifogásolja a vesszős ő-t az ö-vel szemben (vö. MM4 *Levelezés I*, 71). Az ő+vesszőt hosszú ő-nek tekintve írjuk át ő-re. Az eredetiben ritkított szedést *kurzívvval* adjuk vissza.

A szövegkritikai jegyzetekben használt rövidítések:

Balassa 1913 = BALASSA 1913.

F1815 = *Felelet 1815*

FLVszemere = Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. szeptember 22. (imprimatúra helyett)

FLVKölcsey = Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1815. október 16. (imprimatúra helyett)

MM1 = az MM1

A Balassa-kiadás esetében csak a nagyobb, jellemzőbb eltéréseket jelöltük, mivel abban „ki vannak javítva a könnyen felismerhető s a szöveget boszontóan zavaró sajtóhibák, valamint a görög idézetek szövege is”. (BALASSA 1913, 5.)

MAGYARÁZATOK

A *Felelet 1815* az egykorú olvasó számára számos ismert vagy ismerős szöveggel folytat jelölt vagy jelöletlen formában párbeszédet. A MAGYARÁZATOK elkészítésekor igyekeztünk minél teljesebben felfedni a szövegek közötti különféle inter-, meta- és architektuális kapcsolódást. A *Felelet 1815* elválaszthatatlan vitaszövegét,

a *Mondolat 1813*-at a kötet FÜGGELÉKÉben adjuk közre, az első kiadás (1813) alapján, szinoptikus módon jelenítve meg Szentgyörgyi József Mondolat-szövegét is (SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT). A *Felelet 1815*-öt alkotó szövegeket külön-külön magyarázzuk; az egyes részek előtt összegezve mindazt, ami az adott szöveg szerzőségéről és keletkezéséről tudható. Itt adtuk meg az azonosított forrásokat, indokolt esetben teljes egészében közölve azokat.

A *Felelet 1815* nem egyszerűen válaszbeszéd, mint ahogyan a *Mondolat 1813* sem volt csak oratio. A *Mondolat 1813*-ban a beszéd (Mondolat) és a *Szótár* köré épített kiadói peritextusok a könyvnek mint önálló médiumnak juttatnak szerepet, a megtámadott újmagyar (neológus) szerzők, mint Barczafálvi vagy Kazinczy jellegzetes könyvészeti gyakorlatát (értelmező szótár a mű végén, szerzői biográfiát tartalmazó előbeszéd, szerzői arckép a címlapon) is megidézve. (Lásd erről szótártörténeti szempontból: GÁLDI 1957, 296–316.) A *Felelet 1815* maga is a könyvszerűséget helyezi előtérbe, miközben az ellenfél beszédének csaknem minden elemét visszaforgatva feleletként, azaz válaszbeszédként is definiálódik. Konceptiója szerint a *Felelet 1815* lényegében tematikusan válogatott iratok posztumusz kritikai forráskiadványa, szerzői életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátva. A [*Praefatio*] alapján az itt közreadott szövegek a *Mondolat 1813* szerzőjének, vagyis a Mondolatosnak a hagyatékát képzik, a már halott [Somogyi] Bohógyi Gedeonhoz írott, a *Mondolatra* reflektáló, halála után számára elküldött, most közreadásra kerülő iratok – elsősorban levelek, illetve versek – tematikus és válogatott gyűjteményeként. Fikciója szerint a *Felelet 1815*, akár csak a *Mondolat 1813*, nem saját eredeti, hanem az ellenféltől származó, a kiadó által szerkesztett és kommentált szövegeket ad közre.

A levelek fiktív írói – családtagok, rajongók, elkötelezett olvasók – jórészt a *Mondolat 1813* szövegei és alakjai alapján vannak megalkotva, a versek fiktív szerzői pedig jobbára a *Mondolat 1813* képen található imaginárius figurák – a lepke, a satyrus, a szamár, a magyar pegazus, a lant – közül kerülnek ki. Konceptiója szerint a *Felelet 1815* a *Mondolat 1813* értelmezői közösségének

önreprezentatív szatírája kíván lenni. A *Felelet 1815* komikuma legalább három forrásból fakad. Az egyik a levélírók *Mondolat*-olvasásában rejlik: a reflektálatlan, naiv olvasás- és megértésmód szerint a levélírók nem értik el a *Mondolat 1813* átvitt értelmű humorát, nincs érzékük a szatírázására, mivel betű szerint, alapvetően referenciálisan olvasnak, ebből adódóan mindent félre is értnek, nem tudva összeegyeztetni előzetes, a szerzővel és a mű híresztelésével kapcsolatos elvárásaikat az olvasott szöveg tapasztalatával (amikor ez mégis megtörténik, akkor mélyen felháborodnak – lásd Zafyr Gergely második levelét). A levélírók mindannyian „ortológusok”, akik a szintén ortológus [Somogyi] Bohógyi tréfáját végső soron komolyan veszik, úgy véelve, hogy Bohógyi vagy megbolondult, vagy maga is „neológus” lett. A félreértő olvasás ötlete megtalálható Kazinczy Ferenc Vitkovics-episztolájában, ahol Mátészalkai Högyész Máté tréfának hiszi, hogy Kazinczy Rájnis Józsefet, Baróti Szabó Dávidot, Dayka Gábort és Virág Benedeket magasztalja: [Kazinczy] „»Rosz író ez a négy? fejtsd meg titkodat!« [Högyész] »Mindig kötődöl! S azt hiszed talán, /Hogy én nem értem, hogy magasztalásaid, / Melyekkel rólok írva szólsz, dőfések? / Való gyanánt azt csak Mihók veszi. / Pirúlsz vesződni vélek, a gubókkal, / S hogy annál gyilkosabb legyen csapásod, / S szándékodat ne sejtsék; lopva szúrsz.« [„Kazinczy”, magában.] Megszégyenülve rogytam össze, s nem volt / Eröm elfedni a dőbbenést.” (vö. KAZINCZYVITK, KAZINCZY 2018.) A *Felelet 1815* másik komikumforrása a nyelvi- és stílusparódia: a szövegek különféle beszédmódokat (katonás, neologizáló, professzoros stb.), dialektusokat (szegedies, németes stb.), és stílusokat imitálnak, az adott karakternek megfelelő versnemekben vagy műfajban megszólaltatva őket. (A [*Praefatio*] és a *Jegyzések a' Versek alá* némileg eltér ettől ironikus, önironikus, humoros jellegével.) A *Felelet 1815*-ben egyaránt jellemző az intertextusokat is felhasználó eredeti, és a kizárólag vendégszövegekből építkező imitációs szöveg, az úgynevezett centó is. A *Felelet 1815* harmadik komikumforrása, hogy a szerző, [Somogyi] Bohógyi Gedeon már nem él. A *Felelet 1815* koncepciójában [Somogyi] Bohógyi Gedeonnak azért kellett

meghalnia, hogy megalkotható legyen életrajza, és hogy ki lehessen adni a hozzá írott leveleket. Ugyanis csak lezárt életmű alapján ítélné meg helyesen személyisége, szatirikus vagy paszkvillizáló habitusa. A *Felelet 1815* fikciójában [Somogyi] Bohógyi Gedeon halála ugyanakkor nem lehet valóságos, mindez csak áprilisi tréfa, mivel az elhalálozás április elsejére esik.

A *Felelet 1815* negyedik, eredetileg nem szándékolt komikumforrása abból adódik, hogy a levelek és versek egy része datálva és keltezve van, és ezek kivétel nélkül mind néhány hónappal a szerző [Somogyi] Bohógyi 1814. április 1-i halála, és csaknem egy évvel a *Mondolat 1813* megjelenése után íródnak, illetve kivétel nélkül egy létező helyre (a Szemere Pál lakhelyét jelölő) Péczelre vannak keltezve. Az ellentmondásra, amely az április 1-i halál és a levelek dátuma között fennáll, egy közbevető megjegyzés is felhívja az olvasó figyelmét a [*Praefatio*]ban. Ismereteink szerint (ahogyan arról a keletkezés és a megjelenés kapcsán már szó volt) a *Felelet 1815* egyes szövegeinél található keltezés és dátumozás – szerzői utasítás hiányában – véletlenül maradt benne a nyomtatott verzióban, az ellentmondásra felhívó megjegyzés pedig a szerkesztő Bilkei Pap Ferencről származik. Mindezt Szemere Pál leveléből tudjuk, amelyben először számolt be Kölcseynek a kiadványról. Itt találunk utalást arra is, hogy a hibából eredő esetlegesség lehet majd a *Felelet 1815* egyik újabb komikum- vagy tréfaforrása (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1815. szeptember 22.] Vö. MM4 *Levelezés I*, 419–420): „A² hol az mondatik, hogy S[omogyi]. B[ohógyi]? G[edeon]. (mert így van) 1814 évben megholt ezen beszúrt pont áll: Evvel az első levél datuma meg nem egyez. [...] Hát a’ dátumok S[omogyi]. Gedeon halála után! De ezekből még tréfát csinálhatunk”. Azaz sem a temetésen résztvevő testvérek, sem a távoli ismerősök, sem az imaginárius teremtmények nem vesznek tudomást a szerző 1814. április 1-jén, reggel 7 és 8 óra között Tótvázsonyban bekövetkezett haláláról. A halott szerzőhöz utólag írott levelek (groteszk, morbid, humoros hatást keltve) cáfolják az elhalálozás valóságát, a péceli lokalizáció pedig egyetlen szerzői forrást feltételezve leplezi le a [*Praefatio*]ban mondottakat.

Mivel a halála után kérdőre vont szerző már nem válaszolhat az őt illető kritikákra, a *Mondolat 1813* ügyében folyó diskurzus, akár csak a szerző élete és életműve, lezártnak tekinthető. A fogadtatásban tapasztalható vélemények többsége számára viszont a halál nem lehet kétértelmű tréfa tárgya: betű szerinti olvasatban egy még élő ember holt hírének keltése olyan morális kisiklásként volt érthető, amely túllépte a jó ízlés határát.

Az eredeti szerzői szándékok szerint Szemere Pál és Kölcsey Ferenc valós szerzői nevük feltüntetésével kívánták közreadni a *Mondolat 1813*-ra adott válaszukat (lásd még: KELETKEZÉS, MEGJELENÉS). Mindez éppen azért lett volna szerintük elmés (humoros, ironikus) satíra és nem személyesítő paszkvillus, mert valódi nevükkel és a támadás célszemélyének megnevezésével kerültek volna az alantas, rejtőzködő szándék látszatát, becsületes nyíltságot mutatva. A szerzői nevek nélkül kinyomtatott, illetve bántó jelentésű Bohógyira (értsd: bolondra, együgyűre) változtatott *Felelet 1815* azonban már nem rendelkezett ezzel a kívánt morális alappal. (A jegyzetekben használt „Bohógyi-Somogyi” kettős írásmód erre az ingatagságra kíván emlékeztetni.) A névkérdést bonyolítja, hogy a *Mondolat 1813* kiadója még unokahúgának (Cousiné) nevezte Zafyr Czenczit, a *Mondolat 1813* peritextusaiból építkező *Felelet 1815*-ben viszont következetesen a *bátyád, húgod, öcséd* megnevezés szerepel. A családtagok (Gergely és Czenczi) vezetékneve alapján a *Mondolat 1813* szerzőjének valódi családneve *Zafyr Gedeon* volna (aki viszont a *Mondolat 1813* anagrammája alapján nem más, mint *Kazinczy Ferenc*), amely esetben mind a Somogyi, mind a Bohógyi név pszeudo szerzői névként érthető. (A név alakulásáról és anomáliáiról lásd még: MEGJELENÉS, illetve MAGYARÁZATOK.)

A *Felelet 1815* sorrendben a következő részekből áll: 1. címlap; 2. biográfiával ellátott előbeszéd [*Praefatio*]; 3/1. Írások [Somogyi] Bohógyi Gedeon hagyatékából: levelek és episztolák: Zafyr Gergely (*Két Levél*), és Zafyr Czenczi (*Zafyr Czenczi a Mondolatoshoz*) levelei, Wándza Mihály képértelmezése (*A' Busongó Amor. Egy Hajnali édes Andalmány Teremténye Bohógyi Gedeonhoz*),

egy debreceni nyelvtudós levele ([*Debreczeni levél*]), Högyész Máté episztolája (*Högyészi Högyész Máté Bohógyi Gedeonhoz*), Dugonics András levele (*Bohógyi Gedeonhoz*). 3/2. Írások [Somogyi] Bohógyi Gedeon hagyatékából: versek és költői elbeszélések: a lepke verse (*A' Lepe a' Mondolatos feje felett*), a satír verse (*A' Satyrus a' Mondolat Irójához*), a szamár verse (*A' Szamár a' Mondolat írójához*), a szárnyas ló verse (*A' Magyar Pegasus a' Mondolat Irója ellen*), a lant verse (A' Lant). 4. filológiai magyarázó jegyzetek a versekhez (*Jegyzések a' versek alá*). Mindegyik szöveget külön-külön jegyzeteltük, saját forrásokkal, keletkezésükre, szerzőjükre vonatkozó megjegyzésekkel.

[Cím és címlap]

A *Felelet 1815* címe a *Mondolat 1813*-ból építkező, annak műfajára és szerzőjére vonatkozó információkat és minősítéseket tartalmazó összetett, mondatszerű cím. A cím idézetként emeli be saját kontextusába a *Mondolat 1813* eredeti címleírását, bibliográfiai pontossággal jelölve meg a választárgyat, filológiai akkurátussággal, zárójeles, pontosító közbevetéssel jelezve, hogy a megjelenés feltüntetett helye (Dicshalom) valójában Veszprém volt. (Egyedül az „Angyalbőrbe kötve, egy Tünet-forint” kitétel marad el.) Az idézőjelen kívüli műfaji minősítés („czimú Pasquilusára”) nem volt része a *Mondolat 1813* eredeti címének. A *Mondolat 1813* paszkvillusként való azonosítása a *Felelet 1815* fikciójában a *Mondolat* olvasóinak leveleiből (lásd pl. *Két Levél*) következik. A cím magában foglalja a *Mondolat 1813* egyébként anonim szerzőjének megnevezését, a felelet címzettjét is („Bohógyi Gedeon”), amely név szintén a fiktív levélíróktól eredhetne, de ők csak a Gedeon keresztnévet használják. (A név alakulásáról és anomáliáiról lásd még: MEGJELENÉS, illetve MAGYARÁZATOK.)

A címlap nem tartalmaz szerzői nevet vagy neveket (erről lásd még: MEGJELENÉS). A szerzőpáros kifogásolta nevük hiányát, szerepüket nyilvános jelentésben kívánták tisztázni (vö. MEGJELENÉS).

A *Felelet 1815* fikciója alapján ugyanakkor, mivel egy hagyatékként kerül közreadásra több szerzői közreműködéssel, nem is lett volna szerencsés egyetlen kitüntetett szerzőt megjelölni. A címlapon ugyanakkor nem került feltüntetésre a [*Praefatio*] aláíró, kiadó, Kölcsey Ferenc neve sem. Az ekkor jórészt még ismeretlen Kölcsey Ferenc nevet (a [*Praefatio*]-ban: Kölcsei Ferencz) a szerkesztő Bilkeivel együtt többek is „költött”, azaz kitalált szerzői álnévnek gondolták (vö. „költött Kölcsey Ferencz”. *KazLev XV*, 16, 102), amely alatt valójában Kazinczy Ferenc lappang. A Kölcsey név nyomtatásban ugyan már szerepelt Kazinczy Vitkovics-episztolájában („S Szemerével, vélem s kedves Kölcseymmél/ Métélytelen mezőkön nem legelsz.”, vö. *KAZINCZYVITK*), de csak Debrecenben és Szatmár vármegyében volt ismert (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. április 12. Vö. *MMI Levelezés III*, 237–238):

„Hogy sokáig ismerve nem valék, annak két oka lehet. Egyik, mert én sokáig dolgoztam úgy, hogy arról igen kevés ember tudott valamit. [...] egész az Antimondolatig, melly 1815-ben jött ki, nevem nyomtatásban senki nem látá. Ez vala ok, hogy a' dunaiak, kik előtt a' Kölcsey nemzetség ismeretlen vala, költött névnek tarták nevemet, 's még akkor is, mikor a' Tudományos Gyűjtemény' füzeteiben azon Recensioik, traurigen Andenkens, megjelentek. 'S csak akkor, mikor végre tudva lőn, hogy a' név nem költött, 's alatta nem Kazinczy Ferencz lappang, jövék, az az, kezdék jőni azon szerencsétlen celebritásba, melly nekem jövendő becsülöket, de jelen ellenségeket szült. Az az, a' nevedő ifjúság közt nem kevesen szeretének, de az öregek egyről egyik átkoztak.”

32:4 **Néhai** – Somogyi Gedeon nem volt halott sem a *Felelet* keletkezésének idején 1814-ben, sem megjelenésekor 1815-ben. A *Felelet 1815* igazi botrányát a *Bohógyi* név használata mellett ezért Somogyi Gedeon halottnak nyilvánítása és eltemetése okozta. Az „élő embert eltemeti és bucsuztatja 's mindezen tréfának megvalósítására nevét aláírja! Melly contrast! Ez a' gyermekes tréfa a' névnek aláírása által oktalan

hazugsággá vált” – írta Berzsenyi Kazinczynak (egyébként Szemere Pálnak tulajdonítva mindezt, vö. BDÖM *Levelezése*, 452), kifejezően fogalmazva meg a botrány lényegét. Somogyi Gedeon eltemettetése, holt hírének hamis keltése kapcsán Szemere már 1815. augusztus 21-én, még mielőtt a *Felelet 1815*-öt nyomtatásban látta volna, írta Kazinczynak: „Az is csiklandós dolog, hogy Somogyi el van temetve”. Majd szeptember 2-án többek közt arról értesítette, hogy a nagyfalusi pap közlése szerint „Somogyi valóban meghalt”. (Vö. KazLev XIII, 145.) Kölcsey 1815. október 16-án írta Szemerének: „Valamennyi Ember a’ Tisza’ kerületeiben lakik, csak nem mindenik azt hiszi, hogy Somogyi megholt. Fél órával ezelőtt volt nálunk egy Pápai Legatus, kérdém ismeri-e Somogyit és Oroszit? Igen, felele. De látta-e Somogyit mostanában? Állította, ’s ezt veté hozzá, hogy Somogyi nem holt meg, mint itt híre van.” (Vö. MM4 *Levelezés I*, 434.) A Somogyi Gedeon haláláról szóló, 1815 őszén Szatmárban terjedő hírek forrása így nyilván maga a *Felelet 1815* lehetett. A hírt Kazinczy is cáfolta Dessewffy Józsefnek, miszerint Somogyi „él és meg nem holt, ámbár megholtnak van kihirdetve a Kölcsey Előbeszédében”. (Széphalom, 1815. december 14., vö. KazLev XIII, 337.)

A szerzőpáros 1814 októberében tisztában lehetett azzal, hogy Somogyi Gedeon életben van. Nem sokkal korábban Szemere Pál maga is „nyomozott” a *Mondolat* és annak szerzői után (vö. KazLev XI, 345, Pest, 1814. április 19.); mi több, 1814 májusában majdnem össze is futott Somogyi Gedeonnal Pesten, aki *Mondolatokat* vitt oda eladni (vö. KazLev XI, 361). A szerzőpáros pontos információkkal rendelkezett Somogyi Gedeont illetően, Kazinczytól friss híreket kaphattak róla Széphalmon (lásd [*Praefatio*], FORRÁSOK). Vagyis Kölcsey mindezek tudatában nyilvánította Somogyi [Bohógyi] Gedeont halottnak az 1814. október-novemberben írt [*Praefatio*]-ban, akinek április 1-re tett fiktív halála és másnapi temetése nyilvánvalóan a szerzőpáros koncepciójának morbid tréfája volt. Mindezek alapján aligha tartható Balassa József ama vélekedése,

miszerint Kölcsey és Szemere „ártatlanok a dologban; valakitől hallhatták, hogy Somogyi meghalt, mert a könyv megjelenése után ijedten és restelkedve veszik észre, hogy Somogyi él” (vö. BALASSA 1913, 5). Kölcsey nem védekezett azzal, hogy a környékükön mindenki úgy hiszi, hogy Somogyi halott (vö. MM4 *Levelezés I*, 434), csupán megállapította mindezt. Balassa Józsefnek egyedül abban van igaza, hogy a *Felelet 1815* keltette álhírt a szerzőpáros ijedten és restelkedve fogadta.

[Somogyi] Bohógyi halála elsősorban a *Mondolat 1813* fikciójából átvett, onnét továbbírt ötletnek tekinthető. A *Mondolat 1813*-ban a neológus Zafyr család legjelentősebb alakja ugyanis a már halott nagybácsi, a nagy „beszéllettudós” (nyelvtudós) Onkel volt. (Lásd: FÜGGELÉK, *Mondolat, Édes Angyalném!*) A lélektelen író humorosan értendő meghalasztása azonban Kazinczy Ferenc *Tövisék és virágok* kötetének *Epigrammai morál* című epigrammájából is ismerős, ahol „a’ Lélektelen Író”-t „[ü]tni, csigázni, ’s agyon-verni (nevetve) szabad” (KAZINCZYTÉS, 36). A meghalasztás ötletének lehetséges előzményei között említhető még a „Mondolat” szó megalkotójának, Barczafalvi Szabó Dávidnak „Nemes Magyar Haza!” (vö. Magyar Hírmondó, 1786. Kis-aszszony’ havának 30 napján szerdán költt 68 Levele. 561–575) című cikke is. A cikk szerint a szerző augusztus 26-án egyszerre öt levelet is kapott (az egykorú magyar periodikákban a neologizmusok kritikájának gyakori diskurzusformája volt a levél, vö. A bécsi Magyar Merkurius 1795, Pethe Ferenc vö. SZILY 1901; lásd még a *Mondolat* mottóját: A Magyar Musa levele – válasz Barczafalvinak, vö. TOLNAI 70), amelyek közül három dicsérte, kettő viszont gyalázta szójátításait. Barczafalvi nem ismerteti a leveleket, viszont megindokolja újításainak szükségességét, részletesen, példákkal mutatva be a nyelvi nehézségeket. Írását azonban „hősiesen” azzal zárja, hogy mivel az olvasónak igaza van, ezért inkább meghalasztja a kifogásolt szavakat. Barczafalvi cikke a temetés szertartásának bemutatásával végződik: a sír körül ott sorakoznak a szavak, mintegy 60 új szó, közülük néhány név szerint

is említve. A halálra ítélt szavak fölött egy szintén halálra ítélt társuk, *Mondolat* mond búcsúbeszédet (575). Tolnai Vilmos szerint a halotti búcsúztatóval Barczafalvi maga parodizálta elmeszüleményeit, amivel „mintegy mintát adott a gúnyiratok hosszú sorának [...]” (vö. TOLNAI 1929, 69). Barczafalvi humorát mutatja egyébként, hogy jól fogadta a *Felelet 1815*-öt is, néhányszor elismerően fel-felkiáltva és „kaczagva” a Kölcsey által írt [*Praefatio*]n, egyedül nevének elhallgatását kívánta volna csak (ld. Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés I*, 426).

A *Felelet 1815* megjelenését követően nem sokkal Szemere Pál szatirikus pamfletet írt dialógus formában *Jelenések* címmel, válaszul *Beregszászi Nagy Pál* (1750?–1825) volt sárospataki professzor frissen megjelent nyelvtudományi értekezésére. Mint Szemere egyik leveléből tudható, már a *Felelet* is tartalmazott egy Beregszászi-ellenes levelet, amelyet valószínűleg maga Szemere Pál írt (vö. „Én a’ Beregszászi-levelet újra dolgoztam”, Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. szeptember 22., vö. MM4 *Levelezés I*, 420). Erre a *Felelet 1815*-ből kimaradt szövegre utal Szemere Pál egyik Kölcseynek adott utasításában is, csaknem cím szerint említve a levélparódiát *A’ Szóknak koraik* címmel tervezett tanulmánya kapcsán: „Ezen gyökereink vannak immár felszabadítva. Lásd Jegyzéseinket a’ Bekötendő Papirosok között ’s írd ki. Azután általmenni az avult szavakra. Kikeresni a’ Beregszászi ellen írt Hip hop-ot, ’s elmondani Parizpapayban ’s Wagnernél nincsenek avúlnak nevezve a’ szók [...]”. (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1817. február 9., vö. MM4 *Levelezés I*, 538.) A Beregszászi ellen írt paródia ugyan nem jelent meg a *Felelet 1815*-ben, de Szemere – egyéb ötletei mellett – nem tett le róla, amit jól mutat előbb idézett levelének folytatása is: „Én B[eregszászi]t mint Spiritét az az lelket fogom megszollaltatni, mint a’ ki halottaiban csak a’ Somogyi hozzá érkezével tanúlt ki holmit a’ Magyar litaratúráról”. Majd nem sokkal később: „Beregszászit dialogusban dolgozom. Derekasint megy”. (Szemere Pál

Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. október 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 426.) Szemere írásában Beregszászi mint halottaiból feltámadt árny jelenik meg, a továbbfejlesztett verzióból már elhagyva Somogyi Gedeont (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1815. október 14. Vö. KazLev XIII, 212):

„Én pedig tegnapelőtt írtam Vitkovicsnak és Horvátnak egy orientális eruditiótól bűdös vagy illatos levelet Beregszászi manierjában, tréfából. Aligha látni nem fogja. A munkát ellene, folytatom. Czímje: Jelenések. Dugonics, Barczafalvy, Verseggy, Révai, Sándor, Folnesics, Vandza, Pethe, Márton József, Gyarmati sat. beszéllnek B[eregszászi]-val, mint halottaiból feltámadott Árnynyal; de B. azt nem hallja, hanem csak csudálja. A munka jó czélú. Meg fogja látni a publikum, ki mint és hogyan gondolkozik a magyar philológiában. Csak három grammatikust említek: Beregszászit, Révait és Verseggyt, s csak a radixok körül.”

Szemere *Jelenések* címmel tervezett munkája nem jelent meg (kézirata elveszett vagy lappang), talán nem függetlenül a *Felelet 1815* fogadtatásától, amely kritikusan reagált Somogyi Gedeon eltemetése miatt. Tolnai Vilmos szerint a satirikus Neuwieder Zeitung (ennek címe 1787–1810 között: „Gespräche im Reiche der Todten”) volt Szemere és több más író mintája. (Vö. TOLNAI Vilmos: „Halottak beszélgetései (Adalékok Lukianos hatásához)”, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 51. évf. (1927): 165–167. Vö. még: TOLNAI 1929. 69., 129., 163.) Az elíziumi beszélgetések műfajáról írja Szilágyi Márton a Magyar Kurír és az Uránia kapcsán, hogy ebben a műfajban „a túlvilágon két fiktív vagy már elhunyt személyiség folytat dialógust aktuális tárgyakról, esetleg időtlen erkölcsi problémákról – vagyis satirikus töltete éppúgy lehet ezeknek a szövegeknek, mint morális-tanító célzata”. A Lukianoszra visszanyúló poétikai hagyománynak Szilágyi Márton szerint komoly népszerűsége volt a 18–19. századi Magyarországon, ami elsősorban a korabeli német irodalom

adaptációjában mutatkozott meg. Trenck von Tonder Moritz 1810-ig főnnálló Neuwieder Zeitungját, amely kizárólag eliziumi beszélgetésekre épült, „mellékletként átvette a Pressburger Zeitung (1789-től vagy 1790-től 1810-ig), a Neuer Courir aus Ungarn (1792-től 1797-ig) és a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung; latin fordításban közölte részletét a pozsonyi Ephemerides (1804-től 1810-ig), magyar átültetésére 1791-ben – rövid életű, sikertelen – kísérletet tett Szluha György, ám még 1810-ben is fordítást készítettett belőle a Hazai és Külföldi Tudósítások”. (Lásd: SZILÁGYI 1998, 269–270.)

32:5 **Bohógyi Gedeon úrnak** – A Bohógyi Gedeon név eredetéről lásd: MEGJELÉNÉS. Somogyi Gedeont lásd: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK. A „Bohógyi” név nem a szerzőpáros leleménye: a névadás Kazinczy szerint Vitkovics Mihálytól származik. Mint Szemere leveléből tudjuk, egy Trattnerrel elköltött közös vacsora során értesült arról, hogy – cenzurális okokból – a Somogyi Gedeon nevet nem tarthatják meg, a névadás ekkoriban történetelt (vö. KELETKEZÉS, MEGJELÉNÉS). A „Bohógyi” beszélő név: a szótó BOHÓ jelentése a CzF szerint „a *bolond* szónál valamivel lágyabb, szelídebb értelmű, s ami, aki természeténél fogva együgyű, ostoba, esztelen, vagy gyermekötleteivel, és tetteivel nevetséget gerjeszt. BOHÓSÁG: Együgyűség, esztelenség; bolondos tréfázkodás. BOHÓSKODÁS: bohó tréfázkodás, nevetséget, röhögést okozó bolondos elménczkedés.” Kölcsey a bohót rendszerint ennek megfelelően értve használta leveleiben. A szerzőpáros az elváltoztatott nevű személy mellett magát a munkát, a *Felelet 1815*-öt, illetve annak jellegét is gyakran nevezte így: Szemere Pál „Bohógyink”-nak, Kölcsey Ferenc „Bohó könyv”-nek és „bohóság”-nak (vö. MM4 *Levelezés I*, 437), „bohogyiskodás”-nak (Kölcsey).

32:6 **Mondolat** – azaz *Mondolat 1813*; szövegét lásd: FÜGGELÉK.

32:9 **című Pasquillusára** – [lat.] *pasquillus*, paszkvillus, a. m. gúnyvers, gúnyirat. A *Felelet 1815* címe műfajilag egyértelműen paszkvillusnak minősíti a *Mondolatot*. A paszkvillusirodalomban megszokott volt, hogy paszkvillusra ellenpaszkvillus

szülessen. A *Felelet 1815* mint válasz saját magát ugyanakkor műfajilag nem minősíti paszkvillusnak. A megjelentést követően deklarált szerzői szándékok, mint például a nevek nyilvános feltüntetése, a Somogyi Gedeon név használata is azt kívánták bizonyítani, hogy a *Felelet 1815* nem ellenpaszkvillus. A *Mondolat 1813* és a *Felelet 1815* műfaji megítélése felől a kortárs olvasók különféleképpen ítétek, nem függetlenül pártállásuktól. Az elmés szatíra vagy személysértő paszkvillus dilemmáját a *Felelet 1815* [*Praefatio*]ja is reflektáltta teszi, végső soron a befogadói ízlésre bízva ennek megítélését. A szerzők saját szövegüket többféleképpen emlegetik: Szemere jobbára „Bohógyiskodás”-ként, Kölcsey „Antimondolat”-ként, azt *bohónak*, *bohóságnak* titulálva (vö. MM4 *Levezés I*, 437). A műfajiság és a kortárs recepció dilemmái (szatíra vagy paszkvillus) kapcsán érdemes figyelembe venni, hogy a paszkvillus mint gúnyvers attól volt személysértő, hogy néven nevezte és felismerhetővé tette a gúnyolt személyt. Anagrammák esetében az eredeti nevet fel is oldották (a *Mondolat 1813*-ban ez például nem történik meg). A paszkvillus elsősorban politikai célzatú volt, különösen alkalmas valamely hatalommal rendelkező személy tekintélyének csorbítására. Funkcionálisan az orális diskurzusok, például a szóbeszéd és pletykák információt vitte színre tudósítás jelleggel. A szerzői neveket jellemzően nem tüntették fel, míg címükben mindig szerepelt a műfaji megjelölés. Lásd erről: LÖKÖS 1989, HARGITTAY 1983; a paszkvillusok magyarországi hagyományáról lásd: VARGA 1963; a 18. század második felének paszkvillusirodalmáról: NAGY 2012.

[Mottó]

33:3 **Hesiodus** – *Hésziadosz* (Kr. e. 8. sz.) ókori görög költő. A *Mondolat 1813* alkotójának szánt idézet forrása: Hésziadosz, *Munkák és napok*, 217–218. sor. Trencsényi-Waldapfel Imre

fordításában: „gőgnél az igazság / mindig jobb, a saját kárán csak a balga tanulja”.

33:4 **Tandem sua** – a Hésziodosz-idézet latin fordítása. [„A bűnöst a bűne végül utoléri, s az ostoba akkor lesz bölcs, amikor már elszenvedte azt.”] (Vö. MM4 *Levelezés I*, 940.)

[*Praefatio*]

A szöveg szerzője:

Kölcsey Ferenc

Aláírás: Kölcsei [sic!] Ferencz

KELETKEZÉS:

1814. október 22. után, Lasztóc

Kazinczy közlése szerint a [*Praefatio*] 1814 októberében még nem volt készen, amikor Kölcsey nála tartózkodott, így azt nem ismerhette (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII, 158.): „Szemere és Kölcsei ketten csinálták ezt [t. i. a *Feleletet*] Péczelen; feljövén hozzám, elolvasták azt a’ mi Dugonics’ módjában vala írva, és egy két más darabot; de még akkor a’ munka első dolgozásban volt és a’ Praefatio nélkül.” A szöveg minden bizonnyal Kölcsey Széphalomról történt távozása után, október 22. és november 7. között készült Lasztócon.

FORRÁSOK:

A [*Praefatio*] keletkezésének idején Kölcsey számos írott és szóbeli forrásból meríthetett a *Mondolat 1813* megjelenésére, fogadtatására, illetve Somogyi Gedeon életrajzára vonatkozóan.

A [*Praefatio*] (és majd a *Két Levél*) írásos forrásainak tekinthető Radó Sándor (Radó Sándor Kazinczy Ferenchez, 1814. május 17. Vö. KazLev XI, 370–371); Pápay Sámuel (Pápay Sámuel Kazinczy Ferenchez, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI, 400–401); Sárközy István (Sárközy István Kazinczy Ferencnek, [h. n., 1814. aug. 10. körül] Vö. KazLev XII, 19–20); illetve Szemere Pál (Szemere Pál Kazinczy Ferenchez. Pest, 1814. május 3. Vö. KazLev XI, 361) Kazinczyhoz írott levelei, amelyek adatainak felhasználását szövegszerű egyezések bizonyítják. Kölcsey már 1814 nyarán tudhatott információkat a levelekből, 1814 októberében, Széphalmon pedig magukat a leveleket is olvashatta. Az írott forrással alá nem támasztható életrajzi adatok esetében leginkább Kazinczy Ferenc-től és Szemere Páltól származó szóbeli közléssel számolhatunk. A [*Praefatio*] Somogyi Gedeon Pápán töltött iskolai éveiről szóló információi minden bizonnyal Szemere Páltól származó szóbeli információkon alapulhattak, aki maga is tanulója volt a pápai református kollégiumnak (vö. SZINYEI).

MEGJEGYZÉSEK:

A *Felelet 1815* eme szövegének nincs címe: Kölcsey Ferenc levelében „Praefatio”-ként említi (vö. MM4 *Levelezés I*, 414), Kazinczy „Praefatio” (vö. KazLev XIII, 158) és „Előbeszéd” (vö. KazLev XIII, 337) megnevezéssel illeti, Balassa József életrajznak titulálja (BALASSA 1913: [Életrajz]). Nem zárható ki, hogy a *Felelet* kéziratában ennek a szövegnek nem volt címe, és a szerző értelem-szerűen nevezte utólag annak, ami, vagyis előbeszédnek. Az említettség miatt szükségesnek láttuk a szöveg címmel való ellátását, a szerzői megnevezést érvényesítve, []-lel jelezve a cím körüli bizonytalanságot.

Váczy János szerint „Kölcsey az előszóban majdnem ugyanazon szavakkal hirdeti az újítás szükségét, mint Kazinczy a Dayka és Báróczy életrajzában” (vö. KazLev XIII, *Bevezetés*, XXII). Kazinczy biográfiai előszavaival (Kazinczy Ferenc: *Újhelyi*

Dayka Gábor' Versei. Őszveszedte 's kiadta barátja Kazinczy Ferencz. Pesten, Trattner Mátyásnál. 1813. [III]-XLVIII; Kazinczy Ferenc: *Báróczy Sándor élete*, 1814) valóban mutat rokonságot a Kölcsey-féle Bohógyi [Somogyi] Gedeon életrajz. Mi több, a [Praefatio] E/3. sz. beszédmódja a Kölcsey-kritikák recenziusének objektivizáló beszédmódjához is közel áll, amely ez esetben nem nélkülözi az iróniát sem, és – tartalmát és retorikai státuszát tekintve is – emlékeztet a Csokonai-recenzió végére is (vö.: MM4 *Irodalmi*, 47; lásd még: MAGYARÁZATOK, [Praefatio]). A szöveg a könyv struktúrájában a bevezetés helyén áll, kétféle funkciót is ellátva: egyrészt a közreadott levelekhez fűzött, azok elé írt magyarázat, bevezető (praefatio), másrészt a levelek címzettjét, azaz [Somogyi] Bohógyi Gedeont bemutató életrajz (biographia). A [Praefatio] szerzője magát többféle funkcióba állítja: kiadó, író és biográfus egyszemélyben, aki eme funkciók említésekor önmagáról E/3. személyben beszél. A [Praefatio] felépítése. 1. *Expozíció* (1–3. bekezdés): a) a *Mondolat 1813* pozicionálása a magyarországi irodalmi viták részeként, b) a kiadvány jellege (posztumusz gyűjtemény), c) funkciója (emlékállítás és kommentár a fogadtatáshoz), d) a szerző magánéletének feltárása. 2. *Bohógyi Gedeon életrajza* (4–6. bekezdés): a) születés, b) gyermekkor, c) iskolaévek, d) szakmai pályafutás. 3. *A Mondolat 1813 előzményei* (7–9. bekezdés): a) antiquitas és neológia, b) a túlzó neológia és annak kritikája. 4. *Bohógyi Gedeon könyve: a Mondolat 1813* (10–12. bekezdés): a) az összöveg, b) kiadástörténet, c) fogadtatástörténet, d) értékelés, konklúziók, összegzés. 5. *Bohógyi Gedeon betegsége és halála* (13–14. bekezdés): a) betegség, b) temetés, c) külső kinézete. 6. *Lezárás* (15. bekezdés): felhívás a hozzátartozókhoz.

A [Praefatio] első mondatában az előbeszéd aláírója, „Kölcsi Ferencz” a *Mondolat* című munkára felelő írások, azaz a *Felelet 1815* kiadójaként nevezi meg magát. Szerepköre összetett: a közreadandó írások szerkesztő-kiadójaként egy személyben az elhunyt szerző biográfusa, az irodalmi viták hidegvérű szemlélője és maga is író. A hagyaték kezelésére és kiadására a magyar literatúra egyik névtelen pártfogójától kapott megbízást, az elhunyt szerzőt korában

nem ismerte, nevezett munkáját (*Mondolat 1813*) nemrég olvasta. (Lásd még: a *Mondolat 1813* fikciójában az ottani kiadó ehhez hasonló megnyilvánulását, vö. FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK.) A kiadó hangsúlyozott pártatlansága a [*Praefatio*] objektívizáló nyelvi megformáltságában és tudományos beszédmódjában is megnyilvánul. A kiadó a közreadott szövegeket nem minősíti, nem értelmezi, azokról nem ítélezik, az első mondat mindjárt ennek kinyilvánításával kezdődik: „Mit kelljen ezen Levelekről tulajdonképpen itélni a’ Kiadó Szerényen vallja-meg, hogy ő azt nem tudja”. A kiadó egyedül a szerző [Somogyi] Bohógyi Gedeon habitusát illetően alkot majd ítéletet.

A kiadó jelzi, hogy a *Mondolat* egy „újonnan kezdődni látszó” literátori versengést tett volna lehetővé, ha a szerző, munkája megjelenését követően nem sokkal, nem halt volna meg. Mivel azonban meghalt, és a megtámadott felek már nem válaszolhatnak egy halottnak, ezért az ilyenkor szokásos „személyes villongások” elmaradnak, elejét véve ezzel „minden lehető veszekedésnek”. A kiadó külön nem hangsúlyozza, hogy a *Felelet*-ben most közreadandó írások a közeli hozzátartozók és hívek személyeskedő villongásait és számonkéréseit tartalmazzák, akiknek eszerint nem kell tisztelettel lenni arra, hogy a szerző mindezt már nem olvashatja, azokra nem válaszolhat, mivel halott.

A kiadást ösztönző ismeretlen pártfogó instrukciói alapján a *Felelet 1815* kultikus, emlékállító és megőrző szerepet is játszik, szerény filológiai kommentárként segítve elő a szerző írói és emberi arcképének mind teljesebb megalkotását privát életének eddig nem ismert kútfőinek feltárásával és hagyatékának archiválásával. Ezért a címben szereplő „néhai” kifejezés eme alázatos emlékállító gesztus komikus kitételeként is érthető. A [*Praefatio*]ban a kiadó-biográfus forrásfeltáró munkája révén létrejövő hiteles [Somogyi] Bohógyi Gedeon-életrajz alkalmat nyújt arra, hogy a szerző megállapított habitusa alapján objektív módon váljék megítélhetővé a *Mondolat 1813* ellentmondó műfajisága is. A [*Praefatio*] ennek érdekében előbb a *Mondolat* keletkezését és fogadtatását beszéli el, meglehetősen pontossággal rekonstruálva a *Mondolat*

1813 valós keletkezési- és kiadási körülményeit, alapvető dilemmaként jelezve az elmés szatíra *vagy* személy- és becsületsértő paszkvillus problémát. A kiadó-biográfus a nehézséget abban jelöli meg, hogy a műfajról szóló ítéletek elsősorban a befogadói előfeltevések és előítéletek alapján dőltek el. A kiadó mint „a megboldogultnak historikusa”, szövege végén, a szerzői habitus egészének ismeretében foglal majd állást, úgy véelve, hogy [Somogyi] Bohógyi Gedeon nem követett el etikai vétséget (becsületsértést), mert azt készakarva kell elkövetni, míg ő neveltetése, miliője, félműveltsége révén inkább ostoba volt, semmint paszkvillista, mivel ehhez tudományos felkészültség és tehetség szükséges. A *Mondolat 1813* tehát nem paszkvillus, aminek a címlap egyértelmű műfaji megjelölése ellentmond, de ismét hangsúlyoznunk kell: ott ez nem a kiadó-biográfus, hanem az értelmezői közösség műfaji ítélete.

A forrásul szolgáló szövegek:

(1) Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1814. április 29. (Vö. Kaz-Lev XI, 361. Kiemelés – O. Cs.):

„Mártonnal [Márton István, a pápai református kollégium igazgatója] öszvejöttem. Ez azt beszéllé hogy *Somogyi Gedeon a' napokban Pesten járt*. Mondolatokat hozott eladni. Bár csak láthattam volna, mondék; mert, hogy öszveszidtam volna, azt tudom. Márton arra kért, hogy írjam meg Édes Uram Bátyámnak hogy a' Bátyjának Pápán semmi befolyása nem volt a' Mondolatba. Pedig, úgymond, Kazinczy azt láttatik hinni a' Ruszekhez írt levelében. Én most a' Veres Ökörben vagyok szállva. Szomszédomban Kapitány Kúnnal, a' Weszprém Vármegyei volt Vicipány fíjával, beszéllgettem. Mint ujságot úgy mutatá a' Mondolatot 's beszélltet Somogyiról. S[omogyi]. *ugymond togatus Deák volt, azután Kúnnal Patvarista, most Esküdt. Tanúlt, olvasott ifjú, korhely, hecticus. Legelső* czélja az volt hogy Kazinczyt bántsa. Készül a' felelő

elébe, mert, ugymond, Mondolatját nem hagyják felelet nélkül, ő azt tudja 's épen azért írta hogy háborút támasszon.”

(2) Szentmártoni Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h.n.] 1814. május 17. (Vö. KazLev XI, 370–371. Kiemelés – O. Cs.):

„1. A Mondolat napfényre való bótsáttásának első számu és egyedül ész nélkül zajgó indulatokból álló Machinája volttt Tóth-Vázsonyban lakozó Oroszy Pál Ur Weszprém vármegyei ritka fogu, tudatlan, de egyébbiránt fetyegő nyálu (mellyek physicabéli valóságos alkuttatásának tulajdonságai) Stentor Tábla Biró, köptzös, alatsony termetű 52. esztendő emberke, Reform[átus]. Ez Somogyival egy árkusból álló Laistromot, melyben a' bé kapart pénzt béirták, Weszprém városában széllyel hórdozván, úton s út félén tsalárd festésekkel a' készítettő Mórdolatra pénzt kóldúlttak. Magam is vélek egy bizonyos Háznak údvarán öszve-találkozván, azon hazugsággal, hogy Somogyi a' Magyar Litteratúrának gyarpeltására fog igen szép munkát a' Mondolat alat kiadni, *rá vettem arra, hogy 10 váltó forintokat adtam légyen Somogyi Gedeonnak tüstént*. Hogy azomban a' Mondolat ki nyomtatattván Vátzon, vagy hól, azt bizonyossan nem tudom, kezemhez is érkezett, annak tábláit le szaggattam és a' Te[kin]t[e]tes Úrnak tiszteletből elküldöttem, *Somogyinak pedig megírtam, hogy életemben sóha semmi pénzemet oly gyalázatossan el nem tékozoltam, mint a' Mondolatra állórtzássan tőlem ki tsaltt 10. forintokat*.

2. Fellebb meg nevezett Oroszy Pál Ur, mostani Tóthvásonyi Reform[átus]. Prédikátor Fábián Jóseff, ki Somogyi Gedeonnak testvér Nénnyét vette el már régen, és Márton Jóseff [helyesen: *István* – Kazinczy jegyzete] Pápai Professor különös nagy Barátságban élvén, a' metzést Bétsben ott lakó Mártony Jósef Úr által tétették meg.

3. *Sómogyi Gedeonnak régen meg hóltt attya volttt Tóthvásonyban és Köveskálón Prédikátor*, ez meg halván, minekutánna Gedeon mint ez előtt Pápai Professor Látzai Úrnak Tanétványa *Impos-turaiért a' Collegiumból kitsapattatást érdemlett volna, Látzainak*

azon akkori pártfogó szavaira, (egy Túróért az ebet nem ütök agyon, hadd mennyen, majd észre jöhet) Pákozdi helységbe küldtetett el Rectornak, de itt sem tölthetett több időt egy esztendőnél, mert a' nagy s rendkívül való álom miatt szünet nélkül kábulásban és részegségben lenni láttatván, határozatlan dúrva kevélységét és zabolátlanságát a' Helységbéliek el nem szívelheték, 's rajta kiadtak. Inénd T[ekintetes]. Kún László Ellső All-Iszpany Úr mellé Irónak álván, enyihány esztendők múlva prókatori Diplomára szert tett és már azt 'sebjében hordozván nem agens Prókátor, hanem 3. esztendőktől főgva Vármegye Eskütye Vice Bíró Kún László Úr mellet. Somogyi Gédeon nőtelen, 32. esztendő, Tóthvásonyban igen tsekély Jóságotskáján az annyának, azzal 's testvérjeivel egy kalyibában sénlődnek.”

(3) Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2.
(Vö. KazLev XI, 400–401. Kiemelés – O. Cs.):

„A' *Mondolat*' kiadása felől továbbra is bizonyossá tészlek, hogy arra egyedül a' Zvinglianusok tüzelték Somogyi Gidát. Boszorkodnak ők Rád, hogy a' Helv[éciai]. Confessióért nem kívánsz Martyr lenni, 's nem buzgólkodol velek azonn, hogy ezt a' Confessiót tehetnétek Hazánkban Uralkodó Vallássá, 's mégis el akarod tőlök ragadni a' palmát Nyelvünk tsínosításában. Somogyi Veszprém mellett Tót-Vázsonyban tartózkodik a' testvér nényénél, egy Érdemes Irónknak a' Chaptal' Fordítójának Hitvesénél. Itt lakik két Zvinglianus Földes Úr, kik fő rollt játszanak, kivált az egyik Or–P– [Oroszy Pál – Kazinczy szél]jegyzete] *tudósságot affectáló Betyár Úr*, a' *Protetaló Felekezet*' kormányozásában. Ezek egy két öszve sűgő bűgő Tiszteletessel tüzelék a' külömben is neki hevült Eskütt Urat, hogy Téged 's Tiédet a' Mondolattal támadna meg. Or–P– olly szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a' végre. Midőn akkor velem is olvastatá a' *Hiresztelést*, mellyel e' végre előre kinyomtattata, 's tölem is praenumeratiót vakmerősködött kérni – Igen is, felelék, *arra a' fára, mellynek tűzénél ezt a' bolond munkát*

megégetik. Or–P– tsak elhüle a' nem vártt feleletre. Akkor is épen Nagy Gyűlést tartánk Veszprémbe, midőn az elkészült Munkát osztogaták, 's az ülés előtt V[ice]. Ispányunknál valánk együtt sokan, ott osztá Somogyi közöttünk a' szép productumát: a' mint felnyitám 's a' kép tűne szemembe, felkiálték: Helyesen, itt is a' könyv előtt áll az Autor' képe! a' jelenlévők mind a' kép' nézésének estek, 's szavam után nagy katzajt ütöttek, látván en galop a' derék szamarat, 's Eskütt Uram elpirúlva lopá ki magát a' sokaság közül. – Igenis én óhajtanám elpusztíttatni az exemplárokat, mert sajnálom, hogy azt a' betsületet, mellyet mi egynehányan, nyelvünk' dolgában, Veszprémnek szereztünk, most a' Mondolattal így homályosították. Somogyi felől tudnod kell, hogy ő egyébiránt olvasott fő, 's igen elmés Poeta, tsak az kár, hogy culturája nints, mint nem volt Csokonainak is szegénynek."

*

(4) Sárközy István Kazinczy Ferencnek, [h. n., 1814. aug. 10. körül] (Vö. KazLev XII, 19–20):

„Veszprémbe nem oly sokat hallottam mint interessansokat. – De fájdalom! most se sokat irhatok, mivel Feleségem máig se jött meg, kitől várok írásbeli datumokat arról, hogy Somogyi Gedeon azt declarálta volna, hogy néki leg kissebb munkájába került a' Mondolat, mivel ezt ő neki nagyobb részint írásba küldötték volna meg Debreczen vidékéről. – De ennyit tudatni vélted nem akartam – mert az nem felel meg sem exspectatiódnak, sem az én Lelkemnek. *Himfi* [ti. Kisfaludy Sándor] felől nem hallottam – ő rólla alkalmasint többet tudhatna Ádók mert egy Vármegebeliek, és Poéták.

Én azt is esmérem személy szerint [ti. Kisfaludy Sándort] – de nem gondolnám oly Satyricus embernek. Poesissára nézve-is meg valloim hogy semmi Wittzet nem találok benne, sem Fantasiát, igen felette és a' csömörlésig való egyformaságot, sok lopást német Authorokból etc. Ezekből azt gondolom hogy a' nehezen

vett részt a' Mondolat koholásába. – Majd ha többet tudhatok, meg írom. – – Somogyi Gedeont-is jól esmérem. Egy hecticus tüzes ifju fel esküdött Prokátor és Vármegye Eskütye és eleinte mintegy 2 esztendővel ez előtt keztem a' gyereket cultiválni, mert nem üres. – De már az idén Komáromba Superint. Gyűlésen csak reá se néztem, oly szörnyen meg voltam bántódva azzal az ostoba képpel melyet Mondolattyának eleibe tett. És minden jóra való Gustusu ember azt mondja felőle, hogy ha Zafir Czenczit, és azt a' bolond Képet ki hagyta volna, az ujjabb íróknak nem ártott volna efféle Castigatio. – de Téged még a' leg kisebb olvasó is felette sajnáll. Én nem nyugszom, míg végére nem járok az egész compilatió-nak. – Nem mentem el két düllő földnyire Lakásához, és dolgom lett volna ott, mivel ki váltani való Jószága volna a' Familiámnak benne, de nem vehettem reá magamat. – Leg okosabban cselekszel ha contemnálnván, el halgatod. – Majd lessz idő továbbat valami alkalmatossággal.

Hanem azt magyarázd meg, [hogy] kevert egy Lévbe Pethe Ferentz Vandza és *Folnesits* vagy mi nevűvel? – mert ezt sem értem. Petét esmérem 's munkáit járatom, esmértem itt laktába, igen betsületes ember.” (Kiemelések tőlem – O. Cs.)

Kazinczy Ferencnek a *Mondolat 1813* metszetét értelmező levelei szintén forrásértékűek. Ezek közül itt adjuk közre Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak válaszul írott levelét is, amelyet a *Felelet 1815* több szövege hasznosított (Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII, 100–101).

„Barátságodat, hogy a' Mondolat eránt még Pesten is tudakozód-tál, szíves köszönettel köszönöm. [...] Én Márton és Tóth Ferencz Urakra legkevesebbet sem tudok neheztelni azért hogy a' Debreczeni Mondolatot (mellyet az én igen kedves barátom Dr. Szent-Györgyi József Ur ezelőtt 20 esztendővel, a' Superintendensnek Benedek Mihálynak kedvéért, és egy dévajság órájában Barczal-falvi [sic!] Szabó Dávidnak sületlen szavaira írt) egymással, vagy akárkivel, közlötték.

Hiszen ezt a' SzentGyörgyi Mondolatját Horvát István *barátom* és *nyelvrontó-társam* maga vitte-be a' Széchényiano-Regnicolaris Bibliothecába. Még azt sem venném sem Mártonnak, sem Tóthnak balul, ha Somogyi Gedeon' Mondolatját közlötték volna egymással. A' mi írva, annyival inkább nyomtatva van, azt szabadon lehet közölni mindennel. Más az mikor Kisfaludy Sándor a' Somogyi Mondolatjának kijövele előtt *örülve* hirdeti, hogy *bezzeg lesz Kazinczynak!* Más az, ha Kisfaludy Sándor a' Somogyi' Mondolatját *maga disseminálja*, 's maga teszi ismeretessé (és a' Sógora) Vas Vármegyében. Somogyi Gedeonnak szabad volt a' nyelvrontókra ráijeszteni, őket megtámadni, szabad őket nevenként is bántogatni. A' Krisztus Isten volt, a' mellett hogy ember is volt, mégis korbácsot foga a' Templom megfertőztetőji ellen. Én a' Tövisekben 's Virágokban és némelly Recenziókban bántok mást. És így szenvedjem, hogy engem is bánt más, – mert én privilegiatus embernek magamat sem nem tartom, sem tartatni nem akarom. De azt veszem 's vehetem balul valakinek, ha engemet *sicáriusi módra bánt*, a' mit én nem cselekedtem, mert érzem hogy az nemcsak *gazság*, hanem *rút* és bátortalanságot mutató *gazság* is; azt veszem 's vehetem balul, ha egy fattyú engem számarra ültet, 's a' musicalis háromszeggel egy bizonyos valamire, a' lanttal és gitárral pedig görög és olasz formájú verseimre alludál; ha engem Vandzával, Folnesicesel, és az emberséges ember 's hasznos ember Pethével, de a' ki a' Philológiához semmit, de épen semmit nem tud, még is magát belé avatja, egy rendbe állít; azt veszem Somogyinak rosszul, hogy ez a' nyavalyás gyermek meg sem érti a' mit olvas, 's még is mást **kaczag**; azt végre, hogy engemet, 's én miattam Berzsényit a' *maga Kisfaludija miatt* támadja-meg. Szemere *Kapitány-Kúntól* tudja hogy ez az immorális ficzko ezen *gazságával* azt keresé hogy *énevelem* perelhessen; áldom tehát azt a' Daemont, a' ki engem (tulajdon mellyemből és nem másnak intéséből) arra indított, hogy én kevély legyek magamat egy bolondhoz is gazhoz is tenni, még pedig ez a' melylyemben lakó Daemon ezt azon pillantatban súgta már, mikor a' Mondolatot megpillantám.”

MAGYARÁZATOK:

34:1 **[Praefatio]** – [lat.] előbeszéd. Szemere Pál és Kölcsey Ferenc az ÉLit tervezése során határozták el, hogy folyóiratukban minden közreadott munkához recenziót is írnak (lásd erről: *Új szók*, [A Nyelvnevelésről]). Kölcsey az *Előbeszéd* (1823) című írásához, amely egy fiktív szerző (Dörgényfalvi Dörgény Artúr) fiktív könyvének előbeszédéként jelent meg, recenzió helyett a következő kommentárt fűzte: „Az Élet’ és Literatura’ Redactiója erősen feltette magában, hogy minden darabnak, mellyet a’ Publicum elébe ad, recenseáltatni kell; ’s ezen principium’ következésében a’ felebbi lapokon álló Előbeszéddel bajlódás az alólirt Rec. kötelességévé tétetett. Rec. előtt ugyan nem egészen ismeretlen a’ Könyvvizsgálásnak hajbakapó mestersége: de most az egyszer megvallja, hogy a’ nevezett Előbeszédben minden tudománya elakadt; mivel még soha életében Előbeszédet nem recenseált. Ha valami meghatározott, például Poetai Művről, kell ítéletet mondani: voltak Aristotelestől és Horáztól fogva száz meg száz Nagyok, kiknek Theoriájikról minden parányi Kritikus mértéket vehet. De Theoriát az Előbeszédéről még senki nem írt; ’s a’ maga fejéből teremteni egyet, arra Recensensnek sem kedve nincsen, sem tehetsége. Azt is mondják, hogy recenseálni csak annak lehet, a’ ki vagy *Auctor* már a’ felvett Nemben, vagy legalább az lehetne. Rec. pedig még Előbeszédet soha nem írt; írni nem is készült; annál fogva azt sem tudhatja, ha írni tehetségében állana e? Figyelmet érdemel az is, hogy D. Ur, az Előbeszéd’ végén, már is Antikritikát emleget: Rec. pedig már annyira beléjök unt a’ Litteratori Kakasviadalmakba, hogy újakat meg újakat a’ maga nyakára perelni nem akar. Nincs tehát egyéb hátra, hanem hogy egyfelől a’ Tudós Redactiót megkérje, hogy ha csak ezen egy esetben is engedje a’ Nemes Közönséget ne a’ Recensensi nagyítva-kicsinyítő, és kicsinyítve-nagyító üvegen keresztül, de saját szeméinél fogva látni és ítélni: másfelől pedig a’ Szerző Urnak telyes szabadságot adjon, a’ maga Írói-érdeme felől azt és annyit, a’

- mit és a' mennyit akar, álmodnia. *Cselkövi.*" (Vö. ÉLit, 4. rész (1826): 303–304.) Az előbeszéd funkciójáról Kölcseynél lásd ONDER Csaba, „Retorika és irónia: Az *Előbeszéd* Kölcsey kritikai beszédmódjában”, *Alföld* 50, 1. szám (1999): 54–59.
- 34:2 **ezen Levelekről** – vagyis a [Somogyi] Bohógyi Gedeonhoz halála után írott fiktív levelekről
- 34:3–4 **darab időtől fogva figyelmeztet** – Értsd: egy ideje figyelte.
- 34:5 **productumira** – [lat.] *productum*: alkotás, műalkotás, eredmény
- 34:7 **Néhány napokkal ez előtt** – Kölcsey 1814. július 23-án kérte kölcsön a *Mondolat 1813*-at Helmecki Mihálytól, vö. KELETKEZÉS.
- 34:7–8 **Bohógyi Gedeonnak Könyvét** – ti. a *Mondolat 1813*-t; keletkezés- és kiadástörténetét lásd: FÜGGELÉK, *Mondolat*.
- 34:9 **nem szükség, nyilván elmondani** – Értsd: nem szükséges nyilvánosan is elmondani.
- 34:10–11 **Magyar Publicum előtt** – Értsd: a magyar nyelvű olvasóközönség, lényegében a nyilvánosság előtt.
- 34:11–12 **Litteratori versengéseknek, szépeknek, és rútnak nézője volt** – a 19. század első évtizedének „rút” irodalmi (értsd: személyeskedő, személysértő) vitái közül Kölcsey Ferenc már nézője lehetett Verseghy Ferenc és Révai Miklós nyelvészeti vitájának (az ún. „ypszilon-háború”, 1805–1806); Kazinczy Ferenc hagyatéki vitájának a debreceniekkel (Csonkai irodalmi hagyatéka és síremléke ügyében, az ún. „árkádia-pör”, 1805–1807). A „szép” irodalmi versengések kapcsán az ekkoriban intézményesülő jutalomkérekés közül a Kultsár–Prónay-féle pályázat (1804, lásd még: *Jegyzések Jenisch; Jegyzések Kis*); illetve a Puky–Balla-féle pályázat (1810) említendő. Ez utóbbira Kölcsey későbbi kritikájában reflektált is, vö. *Új szók*.
- 34:17 **nem sokára megholt** – Somogyi Gedeon haláláról lásd: *Bohógyi Gedeon Weszprém vármegyében született* c. jegyzetet. Lásd még: MAGYARÁZATOK, [Cím és címlap] Néhai.

- 34:21 **Literatúránknak egyik pártfogója** – a *Felelet 1815 Trattner János Tamás* (1789–1825) nyomdájában és költségén jelent meg 1815-ben. (A megjelenésről és a kiadó szerepéről lásd még: KELETKEZÉS.) Trattner az apjától, Trattner Mátyástól 1813-ban vette át a pesti nyomdát, jelentős szerepet játszott a magyar nyelvű folyóiratok kiadásában (*Erdélyi Muzéum, Tudományos Gyűjtemény, Nemzeti Gazda, Hazai s Külföldi Tudósítások* stb.) és a magyar nyelvű irodalom megjelentetésében. Háza magyar írók és tudósok találkozóhelye volt, barátja és kiadója volt Kazinczynak. Trattnertől a szerkesztők rendszeresen kaptak honoráriumot, de gyakran a szerzők is. A Tudományos Gyűjteményben (1817. 12. füzet) tanulmányt jelentetett meg a *Magyarországi Könyvnyomtató Műhelyek 1817-dikbeli állapotjoki* címmel. Műhelyében tizenöt sajtón harminc nyomtató munkás, a betűszekrényeknél huszonhárom kéziszedő dolgozott. (VÉGH Oszkár, *Nyomdászat Magyarországon*, Budapest: 1976.)
- 34:24 **Commentarius** – [lat.] *commentarius*, értelmezés, magyarázat
- 34:25 **Biographusának** – [gör.] *biográfia, biográfus*, életrajz, életrajzíró
- 35:4 **az illy Collectiókat** – az ilyen gyűjteményeket; [lat.] *collectio*, gyűjtemény
- 35:9 **házi életnek magányos scénáját** – [lat.] *scena*, jelenet. Értsd: otthoni életének pillanatait.
- 35:11 **communis Locusok** – közhelyek; [lat.] *locus communis*, közhely
- 35:15 **A' Magyar Literaturának Historiájában** – Értsd: a magyar irodalom történetében. Az első rendszeres magyar nyelvű irodalomtörténetet *Pápay Sámuel* (1770–1827) írta *A magyar irodalomtörténete két részben* (Veszprém: 1808) címmel.
- 35:18 **Bohógyi Gedeon Veszprém Vármegyében született** – *Somogyi Gedeon* tótvázsonyi birtokos, vármegyei levéltáros, Veszprém vármegye járási esküdtje 1783. szeptember 23-án született a Veszprém vármegyei Nemesvámoson, és Tótvázsonyban hunyt el 1821. december 21-én. Művei: *Mondolat 1813*

és *Értekezés a' Magyar Verselés' módjáról és Fordításokról.* (Veszprém, 1819.) A [*Praefatio*]ban a Somogyi Gedeon életéről elmondottak, halálát és temetését kivéve, valódi adatokon alapszanak, Kölcsey információinak forrásai ismertek. Lásd A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGEK. Somogyi Gedeon unokaöccse, *Fábián Gábor* (1795–1877) családi információk alapján 1876-ban írt cikket nagybátyjáról *Adatok Somogyi Gedeon életéről* címmel (vö. FÁBIÁN 1876). Fábián a *Mondolat* „kiadójaként” aposztrofálja Somogyit (15.), akinek apja, Somogyi István balatonfüredi donatarius birtokos nemes, református lelkész, esperes volt, és felesége, Büky Zsuzsanna révén az ottani közbirtokosok egyike. Somogyi Gedeon a pápai református kollégiumba járt, ahol papi pályára képezték a tanulókat; utolsó évében mint publicus praeceptor a VIII., oratori osztályt tanította. 1805-ben „rectoriára ment Pákozdra”, Fábián szerint „ez alatt világi pályához jött kedve”. 1806 novemberében feltehetően ezért iratkozott be joghallgatónak a Pozsonyi Királyi Akadémián. Itteni tanárai (Burján, Szlemenics) közül ez utóbbival baráti viszonyba is került; joggyakorlatát Kún László első alispánnál töltötte Veszprém vármegyében, majd ezt követően az „ügyvédi censurát letette”. Megyei szolgálatba került, az első tisztválasztás alkalmával „rendes járásbeli esküdt”, a második alkalommal erről „egészségi tekintetből” lemondott, és a levéltárnoki hivatalt fogadta el, amelyet 1821 decemberében bekövetkező haláláig töltött be. Fábián ezt írja Somogyi Gedeon betegségéről:

„Volt neki egy terhes, megrögzött baja, melyben ifjabb éveitől fogva folyvást szenvedett. Még pápai tanuló korában veszedelmes tüdőgyulladást állott ki s abból, a hibás orvoslás folytán, phthisis fejlett ki, mely őt élete fogytaig bántotta, főképp tavasz és ősz kezdetével igen elgyötörte. Ez volt oka hogy magát házas életre sem adta s mely őt a világtól lehetőleg félrevonulni kényszerítette. [...] Szép külseje, megnyerő finom modora, sok oldalú műveltsége mellett, szilárd, férfias jelleme

s széles tudományos képzettsége, valamint kitűnő előadással tehetsége [volt]” (FÁBIÁN 1876, 16).

Eme tulajdonságai miatt mindenütt kedvelték Somogyi Gedeont, ahol csak megjelent – írja Fábíán. Csak ennek volt köszönhető az is, hogy amikor már betegsége zsémbessé tette, „mindennapi környezete” elnázóan bánt vele.

„Veszprémben, hol rendszeren lakott, a várból egy a vár alatt levő közvendéglőbe szokott volt étkezni lejárni, hol magának az asztalfőn foglalván helyet először, azt számára, bár hány és bármi rangú vendég érkezett is előtte, mindig üresen fennhagyták, s ha néha mégis megtörtént, hogy valami vidékről jött uri vendég oda talált telepedni, azonnal figyelmeztették: *üljön máshová, mert az a Gedi bátyánk helye. Az, ki e nevet ismerte, tüstént engedett is, a ki pedig gondolva magában, itt senkinek kiváltsága nincs, maradt, az rendszeren úgy járt, hogy mikor a göthös Gedi bácsi [Somogyi mindösszesen 38 évet élt – O. Cs] betoppant, s őt szemével haragosan végig mérte, a többiek pedig erre fejesóválva mosolyogtak, a vendég ezt nem soká tűrhette, hanem csakhamar felpakolt s a helyet az azt követelőnek kénytelen-kelletlen, de többszörben jó szívvvel átengedte.*” (FÁBIÁN 1876, 16–17.)

Fábíán mindezt azért beszélte el, hogy „belőle meg lehessen ítélni, mennyi hitelt adhatni azoknak, kik a Mondolatra adott feleletben Somogyit az effélékéért egy neveletlen és faragatlan pápai togátus képében akarták a világ előtt bemutatni” (azaz 30 évesen már Gedi bácsi volt – O. Cs.). Fábíán szerint Somogyi már a kollégiumban kimagaslott a „vulgus tömegéből”: görög, római klasszikusok mellett német költőket is tanulmányozott, lásd fordításait Wielandból, Kleistből, Goethéből, mely fordítások kézíratai ma unokaöccse, Fábíán Gábor (azaz jelen írás szerzője) kezében vannak.

Somogyi olvasott és társalgott franciául, válogatott olvasmányai mellett szakértően zenélt is „a szobájában állott zongorán, míg csak ujjai birhatták”. Maga is verselt, költeményei kéziratban vannak, de „el kell ismerni, hogy épen nem invita Minerva készültek”. Fő szenvedélye az irodalommal való foglalkozás volt, érdekelte a magyar nyelv művelése: „Nem volt ellensége a józan és mérsékelt ujításoknak, de a tulzást, mint mindenben, ugy itt is roszalta. Ez birta rá, hogy a később e téren epochát csinált hires Mondolatot, melynek egy irott példánya történetesen [véletlenül – O. Cs.] jutott kezéhez, még bővebben fölszerelve, többeknek, és különösen Kisfaludy Sándornak buzdítására, sajtó alá adja. Mert szorosan magának a *Mondolat* címet viselő résznek nem ő volt a szerzője.” Fábíán szerint ez a szöveg Debrecenben készült, méghozzá Benedek superintendens, Diószegi és Fazekas főhadnagy közös hozzájárulásával. (FÁBIÁN 1876, 18.)

Fábíán szerint amit „erre feleletül adtak”, silány, aljas, alaptalan csúfolódás, „s még maig sem birjuk felfogni, mint adhatták magukat egy Szemere s Kölcsey ilyen, komoly férfiakhoz épen nem illő hitvány munkára”. Fábíán szerint Kölcsey megbánta, Szemerében nem bizonyos, Somogyi Gedeon viszont „utóbb nyilván rosszalta” a „Mondolatbeli torzképet”. „A Mondolat megtette üdvös hatását. Attól fogva, hogy azt Somogyi kiadta, a neki bősziült neologismus józanabb útra tért.” Lásd még a *Sógora T. Fábíán József* jegyzetet; Somogyi Gedeonról könyvtára kapcsán újabban lásd: HUDI József, „Közneemesi magánkönyvtárak a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében”, in HUDI József, *Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2009.) 137–164.

35:20–21 **Ecclésiák’ matriculáját** – egyházi anyakönyvét; [lat.] *ecclesia*, egyház, templom; [lat.] *matricula*, anyakönyv

35:23 **hézákat** – hézagot

35:24 **közzül** – Értsd: körül. Pontosan: Nemesvámos, 1783. szeptember 23.

- 35:25 **közében** – Értsd: közegében.
- 36:2–3 **Pápai R[eformatus]. Collegiumban vitetett tanulni** – Somogyi Gedeon 1794–1805 között volt a pápai református kollégium diákja. Az 1531-ben alapított iskola kezdetben csak tanítói vagy egyházi pályára készített fel, fénykorában a teológia mellett felsőfokú filozófiai, bölcsészeti, természettudományi és jogi karral is rendelkezett. Mándi Márton István 1790-ben került a kollégium élére. A professzor 41 éves tevékenysége alatt – Tóth Ferencsel és Lácza Szabó Józseffel – híres főiskolát szervezett Pápan. 1804-ben a református konvent a sárospataki és debreceni kollégiumokkal egyenrangúnak ismerte el a pápai iskolát. (TRÓCSÁNYI Zsolt, szerk., *A pápai kollégium története*, Budapest: 1981.) Márton Istvántól Szemere Pál személyesen kapott információkat 1814 tavaszán Pesten Somogyi Gedeonról. Balassa József szerint Szemere Somogyi Gedeonnal egy időben volt pápai diák (BALASSA 1913).
- 36:3 **Satyrára, vagy Pasquilusra** – Ennek megítélése folyamatosan napirenden volt. Vö. pl. KazLev XI. 294. A [gör-lat.] *satira* (szatíra): 'vegyes gyümölcsöstál', 'gúnyos költemény', gúnyolódó írásmű; [lat.] *pasquillus* (paszkvillus): meghatározott személy ellen irányuló durva gúnyirat. Lásd még: [*Cím és címlap*] *czimű Pasquilusára*; vö. még MAGYARÁZATOK, *Jegyzetek a' Versek alá / Hőgyész*.
- 36:5 **caractere** – [gör.] *karakter*, jellem, egyéniség
- 36:5 **kitetszett** – Értsd: megmutatkozott, látszott.
- 36:5 **tónból** – [lat.] *tonalitas*, hangnem
- 36:6–7 **külsőképen látszólag ömlött-el** – Értsd: (egész külalakján, megjelenésén, arcán) láthatóan megjelent.
- 36:7 **Húga Záfir Czenczi** – A *Mondolat 1813*-ban Czafyr Czenczi a szerző unokahúga. Lásd még: *Czafyr Czenczi A' Mondolatoshoz*, MAGYARÁZATOK.
- 36:8–9 **Halhatatlanság' Oszlopa' Írójának** – azaz Lácza Szabó József (1761–1828) lelkész, tanár, hivatkozott műve: *Halhatatlanság oszlopa, vagy is Némelly halotti versek* (Vác, 1807). Lácza Sárospatakon és Kassán járt iskolába, 1784-ben főiskolai

alkönyvtárnok, 1787-ben osztálytanító lett. 1789-ben külföldre ment, előbb Utrechtben, 1790-ben pedig Göttingában iratkozott be az egyetemre. 1791-ben Pápán lett oktató, 1805-ben pedig Lepsényben lelkész. 1807-ben szülővárosa, Pápa hívta meg lelkésznek, ahol a kollégium tanáráként a gyakorlati theológiát tanította (lásd: SZINNYEI, MÉL). Sárospatakon 1814-től tanított, névtelen szatírában támadta Kazinczyt a *Tövissek és Virágok* (KAZINCZYTÉSŰ) epigrammái miatt, és rossz hírét keltette: „Tiszt. Sáros-Pataki Prof. és Pred. Lácza József [...] tele van azzal az örömmel hogy ő Kálvinista, ’s azt zengi hogy csak a’ Kálvinista tud magyarul. Ennek törtem egy kis tormát az orra alá, ’s azt állítja, hogy az emberséges emberhez, *annyival inkább keresztyénhez* nem illik. De ez a’ nem emberséges ember de keresztyén nem tartá illetlennek, midőn Professori leczkájén a’ tudományos kevélységről szólla, ezt hozni fel például: „mint a’ Széphalmi Poéta”. – Szemere Pál elment hozzá, megtudakozta ha igaz e ez? ’s Lácza azt felelé neki, hogy *nem emlékezik* reá. Tanítványai emlékeznek, és ez elég. Azt sem tartja illetlennek a’ Keresztyén, hogy ez idén Somogyi Gedeontól egy csomó Mondolatot hoza Patakra, de titkon. Ilyenek a’ semmire-valók, édes barátom. – [...] A’ Mondolatban is nagy része van Láczainak. Nagy öröme volt rajta, ’s elholt, hallván, hogy én azt nem csak nem szégyellem, sőt, magam mutogatom mindennek a’ kit interesszál.” (Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. október 27. Vö. KazLev XII, 145–146.)

- 36:9 **Kaputrokjára** – [ném.] *Kaputrock*, hosszabb felsőkabát
- 36:10 **szegény öreg Szakályinak** – a pápai református kollégium oktatójaként van megnevezve, nincs róla adat.
- 36:12 **nehéznyelvű Peleit** – a pápai református kollégium oktatójaként van megnevezve, nincs róla adat.
- 36:12–13 **Prédikátor G.** – a pápai református kollégium oktatója, nincs róla adat.
- 36:15 **Bácsit a’ csufolódás’ Daemona** – [gör.] *daimón*, démon: prehomérikus istenképzet, amely a klasszikus korban már nem istent, hanem egy félistent, közléplényt jelent; az emberi testbe

költöző (gonosz) szellem. *Bácsi*: az idősebb férfirokon illő, magázással együtt járó megszólítása. Somogyi Gedeont Veszprémben „Gedi bácsinak” hívták (vö. FÁBIÁN 1876), Kazinczy viszont „Somogyi Gida”-ként emlegette: „Somogyi Gidát (így nevezi a’ pajkos Vitkovics) derekasan meg fogja kefélni Víg László, a’ mint ezt csak a’ Vitkovics leveléből tudom. De Víg Lászlón kívül Szemere Pál is készül. Meglássuk, mi lesz a’ készülétből.” (Vö. KazLev XI, 321, ill. KazLev XI, 294, 400.) A gúnynévalkotás *Felelet 1815*-höz kapcsolódó másik esetét, Mátyási József „Gyárfás”-ként való említését lásd: [*Gyárfás a Mondolatoshoz*], KELETKEZÉS.

- 36:19 **ifjúi impostúrákra** – [lat.] *impostura*, szélhámosság; vö. Radó Sándor közlésével. (Vö. KazLev XI, 370–371.)
- 36:21–22 **Előljárók elvégezték ötöt Collegiumoktól eltiltani** – Vö. Radó Sándor közlésével. (Vö. KazLev XI, 370–371.)
- 36:22 **Prof. L...** – azaz Lácza Szabó József, lásd: *Halhatatlanság’ Oszlopa’ Írójának* jegyzet; vö. Radó Sándor közlésével. (Vö. KazLev XI, 370–371.)
- 36:25–26 **pártjára kelt a’ csak nem megszentenciázottnak** – Értsd: a csaknem megvert, megleckéztetett, megfenyített védelmére kelt. A [lat.] *sententia*, értelem, jelentés; ítélet. Vö. még: *Busongó Ámor* jegyzet: „külömben egy halálra szententziázott gonoszélló kisértő képe” Vö. Radó Sándor közlésével. (Vö. KazLev XI, 370–371.)
- 36:26 **Egy túróért úgymond** – Vö. Radó Sándor közlésével. (Vö. KazLev XI, 370–371): „Látzainak azon akkori pártfogó szavaira, (egy Túróért az ebet nem ütik agyon, hadd mennyen, majd észre jöhet) Pákozdi helységbe küldtetett el [ti. Somogyi Gedeon] Rectornak”. Ez az ismert szólás Dugonicsnál így szerepel: „Egy högyös túróért agyon nem verik az ebet.” Lásd: DUGONICS András, *Magyar példa beszédek és jeles mondások. Öszveszedte, és meg világosította Dugonics András királyi oktató*. I. rész. Szeged: Grün Orbán, 1820, 49.
- 37:2 **Pákozdiiba küldetett Iskola-Rectornak** – *iskola rector*: iskolai igazgató. Somogyi Gedeon 1805 tavaszán ment rektoriára

Pákozdra. Vö. Radó Sándor közlésével. (Vö. KazLev XI, 370–371.) A kollégiumból kibocsátott iskolamesterek és segédtanítók listáján: „Anno 1805. 6. Martii Somogyi Gedeon Pákozdi Rector maga kezével”, lásd: KÖBLÖS József szerk., *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861*, A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9 (Pápa: 2006), 1020.

37:3 **Minden tudja** – mindenki tudja

37:3–4 **a’ R[eformatus]. Iskolákban nálunk az ifjak Klastromi nevelést vesznek** – [lat.] *claustrum* (klastom), kolostor. A klastromi-kolostori nevelés debreceni visszhangját lásd: FOGADTATÁS.

37:5 **papi Semináriumoknak** – [lat.] *seminarium*, papnevelő intézet

37:12 **seculáris pályára szándékozott, patvariára ment** – Értsd: világi pályára akart menni, ügyvédjelöltnek állt. A [lat.] *secularis*, világi; [lat.] *patvaria*, a jogvégzett egyének (patvaristák) gyakorlati idejének megnevezése, amelyet 1848 előtt valamely gyakorló ügyvédnél kellett eltölteni. Patvarista: mai értelemben: ügyvédjelölt.

37:13 **V[ice]. Ispány Kún László Úr mellé** – *vice ispán*, azaz alispán. Kún László Veszprém vármegye első alispánja volt, Somogyi Gedeon mellette töltötte joggyakorlatát. (Vö: Szemere Pál közlésével, KazLev XI, 361. Ld. még Radó Sándor közlését: KazLev XI, 370–371.)

37:13 **Prókátornak felesküdt** – [lat.] *procurator*, ügyvéd

37:15 **esküdt lett** – Vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI, 370–371). A megyei esküdtek (juratus assessor) legáltalánosabb hivatali feladatköre a járási vagy kerületi szolgabírák által számukra kirótt feladatok pontos teljesítése volt. Feladatkörikről részletesen lásd: ifj. PALUGYAY Imre, *Megye-rendszer hajdan és most*, 2 köt. (Pest: Heckenast Gusztáv, 1844), 2: 164–168.

37:19 **külső Nemzetek?** – Értsd: külföldi.

37:21 **minden Nuanceokból kinyomni** – [fr.] *nuance*, árnyalat; értsd: minden árnyalatot kifejezni.

38:1–2 **a’ Magyar Tudós Sereg az Antiquitas szeretőjiben ’s a’ Neológban két részre oszlott-el** – *antiquitas*: régiség, régieség; értsd: a tudós társadalom a régiség kedvelőire és az újítókra bomlott, ti. „az Orthologusok és Neologusok közt folyó perben” (Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1816. január 6. Vö. KazLev XIII, 385). A magyar nyelv megújítása kérdésében szemben álló felek elnevezése változó volt; Kazinczy magára és körére a *neológus* (újító) megnevezést és a neológia (újítás) fogalmát használta. A Dayka Gáborról írt életrajzában ez olvasható (DAYKA 1813, XX): „mindketten [t. i. Daykával] tűzbe jövének azok ellen a’ kik mindentől rettegnek, a’ mi idegen, új, szokatlan. Dayka a’ rettegőket, pedantokat, *Quackereknek* nevezte. – Literaturánknak előmenetelét épen ez a’ rettegés gátolja leginkább.” Ugyanitt Kazinczy a *purista* (nyelvtisztító) kifejezést is használja, jelzetten antiphrasisként (iróniával) értve (vö. XXVIII). Egy évvel később a *Tövisék és Virágok*ban a *Neologusz* ellentétéként a *Palaeologusz* megnevezés szerepel (KAZINCZYTÉS, 7), amelyet aztán az *orthologus* megnevezés vált fel; ezt nem szó szerinti (azaz: ’helyesen beszélő’) hanem a ’rég, hagyományos nyelvhasználat híve’ értelemben használta Kazinczy. Az „antiquitas”-t németes formájában „antiquitásch”-ként említi Kazinczy Kölcseynek Döbrentei Gáborról szólván, Virág Benedek pejoratív kifejezéseként (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, Széphalom, 1814. április 9. Vö. MM4 *Levelezés I*, 317): „Virág azt tartja Erdély felől, hogy az a’ föld nagyon szereti az antiquitáscht. A’ szóban kaján értelem lappang”. Kölcsey többnyire ezt a Kazinczytól „kaján értelemben” átvett kifejezést használja a későbbiekben az olyan emberekre, akik az újaknál többre becsülik a régi szavakat, kifejezéseket, lásd: „Antiquariusink” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, 1815. Cseke, október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 430); „az Antiquitásnak tudatlan pártosi” (Kölcsey Ferenc Varga Tamásnak, Cseke, 1815. október 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 443). Kölcsey a Kazinczyval szakító ún. lasztóci-leveleiben azonban már károsnak tartja ezeket a pejoratív

megnevezéseket, a neologizmus kifejezés eltörlését is felvetve (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11. Vö. MM4 *Levelezés I*, 568): „ezek a’ szerencsétlen nevek jotista, ypsilonista, Neolog, Neologismus (’s Isten tudja még mi?) feltaláltattak, ’s oltalmaztattak. Ebből az a’ rosz is lett, mert a’ haladni nem akarók még inkább vagy rettegőkké, vagy makacsokká lettenek, a’ haladni akarók pedig a’ természetes határokon túl csapongtanak, ’s a’ jó, jámbor olvasó, vagy néző soha sem tudja mit tegyen, ’s mihez tartsa magát? [...] Íme, ott áll Berzsenyi új és az elsónél roszabb kiadása előtt a’ Kalaúz értekezés, ’s mind az a’ mi Neologismusnak neveztetik, ez által érdem szerént vagy érdemtelenül nevetségessé kezd lenni. [...] Irni a’ Neologismus ellen, ez az egy vala a’ mit Szemerével a’ harapódzó gonosz ellen gondolánk, de legjobbnak hisszük még is azt, hogy az a’ név töröltessék-el, soha egy szó a’ nyelvnek ezen oldaláról ne tétessék, ’s ingerlés által a’ factiok ne gyúlasztassanak.” A neológusokat ellenfeleik jobbra nyelvrontónak, újmagyaroknak nevezték. (Lásd: [MARÓTHY Máttyás és NÁTLY József], *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra*. M. és N. Szeged: Nyomtat[tatott]. Grün Orbán’ betűivel, 1824.) Toldy Ferenc irodalomtörténete nyomán mindez ortológus és neológus ellentétként, nyelvújítási harcként kanonizálódott (TOLDY 1857).

- 38:4–5 **a’ Francia Academie, mely a nyelvet Despotai hatalommal őrizte** – Kölcseynek a francia tudományos akadémiáról való véleményét lásd még: *Új szók*, MAGYARÁZATOK.
- 38:10 **Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének** – a túlzó neológia képviselői: Kazinczyt nagyon bántotta, hogy ellenfelei őt is közéjük sorolták. *Barczafalvi Szabó Dávid* (1752–1828) lapszerkesztő, műfordító. Sárospatakon Kazinczy iskolatársa a felsőakadémiai tanfolyamon, 1784 és 1786 között a Magyar Hírmondó szerkesztője volt. J. M. Miller regényéből készült fordítása *Szigvárt klastromi története* címmel jelent meg két kötetben (Pozsony, 1787). Újításait gyakran fogadta ellenérezés, a fordításkötetek végén közreadott szójegyzékeit Kazinczy

maga is bírálta (*Magyar Músa*, 1788, I, 178–187.); és azok a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT-nak és a *Mondolat 1813*-nak is egyaránt forrásai voltak. Lásd még: [*Cím és címlap*] *Néhai. Folnesics János Lajos* (1780–1823) leányiskolai nevelő, német pedagógiai író, túlzó neológiai megoldásai miatt elhíresült műve a Fr. G. Schilling regényéből készült *Alvina* címmel megjelent fordítás (Pest, 1807), amelyben kísérletet tett a nemek jelölésére a magyar nyelvben: a nőnemű tartalmakat jelölő szavakat *-né* képzővel látta el (pl. *Őné*); a kérdésről tanulmányt is írt a *Tudományos Gyűjteményben A' Nemnek béhoztásáról a' Magyar Nyelvbe* címen (1818, 2. évfolyam, 4. kötet, 132–138), ellenzői mindezt csúfodárossan „nőstényesítésnek” nevezték; Folnesics megoldásai a *Mondolat 1813*-ban is gúny tárgyát képezték. Kazinczy Ferenc minderről ezt írta: „Noha né a névszók után nem egyebet tészem, mint feleséget [...] de mivel nincsen nyelvünkben olyatén végszócska, formáló szócska, mely nőstényt jelentene, mint ezt jelenti a Német nyelvben az inn [...] azért az okosság azt kívánja, hogy a jóra indult szokást (Folnesics kezdéseként) ne hátráltassuk, hanem segítjük s így engedjük meg, hogy né annyit tévő szócska is legyen, mint a Németeknél az inn s így tágítsunk nyelvünkön.” (MRR 1: 27) *Pethe Ferenc* (1763–1832) szakíró, szerkesztő, mezőgazda, a szaknyelv területén élt neologizmusokkal az általa szerkesztett lapokban (*Magyar Gazda*: 1796–1797; *Nemzeti Gazda*: 1814–1815), illetve legjelentősebb művében, a *Pallérozott mezei gazdaság*, I–III (1805–1814) címűben, amelyekből a *Mondolat 1813* is felvett szótárába néhányat. Lásd még: KELETKEZÉS.

38:12 **Az Antiquitas' szeretőji [...] nem tesznek ezektől választást** – vagyis a régiség hívei szándékosan keverik össze a túlzó és a mérsékelt neológia képviselőit. Kazinczy egyik sokat hangoztatott kifogása volt ez: „Somogyi Zafyrt az az engem tett nyilainak első tárgyává. Velem együtt, 's engem ezekkel öszve keverve bántja Dugonicsot, Vandzát, Folnesicsot, Pethét. Ezt nem érted; pedig világos.” (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvának, Széphalom, 1814. augusztus 27. Vö. KazLev XII, 58.)

- 38:17 **csürke** – PITROFF 1914, 124: *csürhe*.
- 38:24–25 **Még 1809. közzül készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó Hazafi D[ocor]. Sz[ent]. Györgyi József egy kis munkát** – azaz 1809 körül; a *Mondolat 1813* és a SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT keletkezését lásd: FÜGGELÉK, *Mondolat*
- 39:1 **Barczafalvinak szavával Mondolatnak nevezett** – Barczafalvi Szabó Dávid szóalkotása volt a *Mondolat*, lásd még: [*Cím és címlap*] *Néhai*.
- 39:2 **Schulcz’ új Nemzetségének formájára** – helyesen: Schulcz’ új *Németségének* formájára. *Joachim Christian Friedrich Schulz* (1762–1798) német regényíró; hivatkozott műve: VIII. *Wird durch Herrn Campens versuchte Sprachbereicherung die Deutsche Sprache ärmer oder reicher?* (Wergl. Braunsch. Journal, 1790. Novbr.; und Hamb. Corresp. 1792. No. 162.) = *Mikrologische Aufsätze* von Friedrich Schulz (Königsberg, 1793) [121]–145. Ezzel ellentmondásban az új szókról írott, 1814 októberében kelt jegyzetében Kölcsey azt állítja, hogy Szentgyörgyi József a SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT készítésekor (amelyet 1809 körülre tesz) ezt a munkát még nem ismerhette; ugyanakkor azt is állítja, hogy a *Mondolat 1813* viszont a Schulze-könyv szellemében készült, vö. *Jegyzések Pandekták, Új szók* (Schulz: Új Németség). Lásd még ehhez még néhány hónappal korábban kelt levelét: „Azon munkáról, mely Veszprémben Mondolat czím alatt jött-ki, várok **böv** tudósítást. Akar-nám tudni, ha nagy-e vagy kicsiny a’ munka, ’s ha van-e a’ végén bizonyos Catalógus, melly az új szókat foglalja magában, po. vigallicza stbb. ’s ha az egész munkának tónusa hasonlít-e a’ hhoz, mellyel Schulz a’ Campe’ új Németségét csúfolá? Nem ok nélkül kérdem ezeket. Én sokkal ezelőtt láttam egy **Mon-dolatot** Debreczenben, ’s ha ezen Veszprémi azzal egy talál lenni, úgy az Íróját is megmondhatom. Egyéberánt szánom az embert, kinek tisztán distincta ideáji nincsenek.” (Kölcsey Ferenchez Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 299.) Lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK, *Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND; Ha én Nyelvmíves leszek*.

- A jelzett ellentmondásra, miszerint Kölcsey bizonyosan tudta, hogy Szentgyörgyi nem használhatta fel Schulze munkáját, ennek ellenére a [*Praefatio*]ban mégis ezt írta, egyedül azzal magyarázható, hogy nem kívánt teljes mértékben pontos lenni.
- 39:6 **Beitragokat adtak** – [ném.] *Beitrag*, adakozás, adalék; itt: további cikkekkel járultak hozzá.
- 39:6–7 **S[omogyi]. B[ohógyi]? G[edeon]. feltüzelték** – „Somogyi Veszprém mellett Tót-Vázsonyban tartózkodik a’ testvér nényenyénél, egy Érdemes írónknak a’ Chaptal’ Fordítójának Hitvesénél. Itt lakik két Zvinglianus Földes Úr, kik fő rollt játszanak, kivált az egyik Or– P– [Oroszy Pál] tudósságot affectáló Betyár Úr, a’ *Protestáló Felekezet* kormányozásában. Ezek egy két öszve sűgő bűgő Tiszteletessel tüzelék a’ külömben is neki hevült Eskütt Urat, hogy Téged ’s Tiéidet a’ Mondolattal támadna meg.” (Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, 1814. Pünkösdkor. Vö. KazLev XI, 440. Kiemelés tőlem – O. Cs.)
- 39:7 **Talentumainak** – [lat.] *talentum*, tehetség
- 39:10 **pénzt gyűjtött annak kiadására** – Lásd itt: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGEK, Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2.
- 39:13 **burschi elmésség** – Értsd: közönséges diákcsíny. A [ném.] *Bursche*, fiatalember, (vagány) fickó.
- 39:21 **Satyrjai lélekkel iratott** – Értsd: gúnyosan.
- 39:21, 40:1 **a’ munka pasquilus, személysértés** – vö. még: [*Cím és címlap*] *czímű Pasquilusára*
- 40:5–6 **a’ mi** – PITROFF 1914, 124: az „a’ mi” törölve.
- 40:6 **nem volt ismértes** – Értsd: nem ismerte.
- 40:10 **bizonytalan hírekből hallotta neveiket** – A *Mondolat 1813* névtelenül jelent meg: valódi vagy vélt szerzői és közreműködői kapcsán számos találgatás kapott lábra. Kazinczy eleinte többekre gyanakodott, például Kisfaludy Sándorra is. Berzsényi is Kisfaludyt azonosította szerzőként Kazinczynak. Radó Sándor közlése alapján Somogyi Gedeon mellett Oroszy Pál, Fábíán József, Márton István működtek közre a *Mondolat 1813*-ban

- (vö. KazLev XI, 370–371), de Márton István Szemere Pálnak tagadta, hogy része lett volna benne. (Vö. KazLev XI, 361.)
- 40:11 **A’ munkát megelőző Réz** – azaz a *Mondolat 1813* belső címlapján található rézmetszet. Lásd FÜGGELÉK. *Mondolat*. Lásd még a *Wandzától rajzolva, és Prixnertől metszve* jegyzetét. A rézmetszet a legrégebb mélynyomású sokszorosító grafikai eljárás, amelynek során a rajzot a rézmetsző kis vésők segítségével vési a rézlemezbe. Nem azonos a rézkarccal, amely ugyan szintén mélynyomású eljárás, de itt a nyomot hagyó vonalakat maratással mélyítik a lemezbe.
- 40:14–15 **S[omogyi]. vagy akár ki más** – 1814-ben, annak ellenére, hogy Somogyi Gedeon szerzősége nyilvánvalóvá vált, Kazinczy nemigen hitte el, hogy valóban ő egyedül lett volna ennek szerzője; a biográfia tkp. ezt az álláspontot teszi magáévá a *Mondolat* eredettörténetének rekonstruálásával, Somogyi kizárólagos szerzőségének megkérdőjelezésével.
- 40:16–17 **mint a’ mellyet Voltaire kivan a’ Comodia Írótól** – Vö. Kölcsey Ferenc, *A leányőrző: A komikumról*, lásd KÖM2 1, 596–597: „Nem olyan könnyű a mesterség, mint sokan hinni láttatnak, tréfákat hozni elő, melyek, Voltaire szavaként, a tisztességes embert, azaz, a mívelt lelkű olvasót vagy hallgatót nevetésre gerjesszék; s még kevésbé könnyű, tréfáinkat a drámai költés nehézségeivel öszvekötni. Ha valaki ezt saját próbája után is elég szerencsétlen volna nem hinni: figyelmeztetem ötet Voltaire-ra.” (1827)
- 40:27–28 **mint Litterátori munka, jó lehetett volna** – Sárközy István: „minden jóra való Gustusu ember azt mondja felőle, hogy ha Zafir Czenczit, és azt a’ bolond Képet ki hagyta volna, az ujjabb írónak nem ártott volna efféle Castigatio.” (Vö. KazLev XII, 19–20.)
- 41:7–8 **humanissimusi tónus és ingeniositásból eredt botlásoknak tart** – Értsd ironikusan: a legemberibb, legműveltebb hangnemből és szellemes elmésségből fakadó hiba; [lat.] *humanissimi*, a leghumánusabb; a legműveltebb/legcivilizáltabb; [lat.] *ingeniosus*, tehetséges, találékony, szellemes, elmés.

- 41:9 **tollerantiát** – [lat.] *tolerantia*, türelem
- 41:13–14 **száraz betegségben küszködött** – Somogyi Gedeon valóban beteges volt, vö. *Bohógyi Gedeon* jegyzet. A *szárazbetegség* a magyar népi gyógyászat elterjedt betegség elnevezése; pontos azonosítása bizonytalan. Az esetek zömében valószínűleg tüdőbaj, de más leromlással, fogyással járó gyermek- és felnőttkori betegségek is rejtőzhetnek mögötte (atrophia, carcinomatosus stb.). MNL. Lásd még: CzF. „Aszkór, (asz-kór) ösz. fn. Betegség neme, mely a testet lassan-lassan hervasztja, fonytasztja, míg végre kiszáradva elvész. Népies nyelven: szárazbetegség.”
- 41:16 **1814. évben [Evvel az első levél dátuma meg nem egyez.] April. 1-ső napján** – Lásd erről a *Bohógyi Gedeon Weszprém vármegyében született* c. jegyzetet; l. még: MAGYARÁZATOK, [Cím és címlap] *Néhai*. A kapcsos zárójeles szerkesztői közbevetésről lásd: MEGJELÉNÉS.
- 41:17–18 **Tót-Vázsonyban Anyjának, ’s szeretett Testvérjeinek karjai közt** – Somogyi Gedeon később valóban Tótvázsonyban hunyt el. Lásd még Radó Sándor (KazLev XI, 370–371) és Pápay Sámuel közlését: „Somogyi Veszprém mellett Tót-Vázsonyban tartózkodik a’ testvér nénnyénel, egy Érdemes írónknak a’ Chaptal’ Fordítójának Hitvesénél.” (Vö. KazLev XI, 440.)
- 41:19 **Sógora T[ekintetes]. Fábián József** – mostani Tóthvásonyi Reform. Prédikátor; a *Chaptal* fordítója. (Vö. KazLev XI, 440.) *Fábián József* (1761–1825) vörösberényi, majd tótvázsonyi református lelkész, esperes. Debrecen után 1791–1793 között a genfi és a berni egyetemen is tanult, mint természettudós, gazdasági szakíró és tudományos ismeretterjesztő volt ismert. (Részletesen róla lásd: HUDI 2002.) Első felesége volt Somogyi Zsuzsa – Somogyi Gedeon testvére –, aki 1815-ben „38. évben hirtelen támadt lázas betegségben, »forró nyavalyában« meghalt. Az esperes szeretett feleségéről azt jegyezte a tótvázsonyi anyakönyvbe, hogy »sok szép virtusokkal ékeskedő« volt. Temetésén Fábián lelkészbarátai: a veszprémi Ángyán

János és a füredi Nagy István mondták a gyászbeszédet, melyet később a Lelki Pásztori Tárházban meg is jelentettek.” (HUDI 2002, 31. Elsősülött fiúk, Fábíán Gábor Somogyi Gedeonról írt életrajzát lásd korábban.) Fábíán József Tótvázsonyba már családos emberként érkezett meg. A közeg nem volt ismeretlen számára, hiszen sógora, a nyelvészként ismert Somogyi Gedeon révén a tótvázsonyi művelt köznemes családok mind-egyikét ismerte. A Kazay-, Somogyi-, Oroszy-családok voltak a helyi református egyház fő patrónusai, akik a művelt, felvilágosult köznemesi réteghez tartoztak, a férfiak közül többen vármegyei és egyházkormányzati tisztséget is betöltöttek. A Fábíánnal közel egyidős id. *Kazay Gábor* (1763–1840) és *Oroszy Pál* (1763–1833) Veszprém vármegye táblabírája, *Kazay Benjamin* (kb. 1764–1826), *Somogyi Gedeon* (1783–1821) Veszprém vármegye járási esküdtje volt. „Fábíán Józsefet lefoglalta lelkészi, esperesi és tudományos munkája, nincs nyoma annak, hogy a polgári közigazgatásban tisztségekre pályázott volna.” (HUDI 2002, 16–19.)

41:20 **azon leczkéből** – „És monda néki az Úr: Békesség néked! ne félj, nem halsz meg!” (Károli Gáspár fordítása) Balassa József szerint, amikor Somogyi Gedeon 1821. december 2-án valóban meghalt, Pap István lelkész búcsúztató beszédében ugyanezt a verset idézte. A beszéd nyomtatásban is megjelent. *Az Élet történeteire s jövőendő állapotjára nézve magára békességre lépett Tudós.* Veszprém, 1822. (Vö. BALASSA 1913, 30.)

41:22 **B[ohógyi] ... nem volt házas, 's életének 32 évében** – Vö. Radó Sándor közlésével: „Somogyi Gédeon nőtelen, 32. esztendő, Tóthvásonyban igen tsekély Jószágotskáján az annyának, azzal 's testvérjeivel egy kalyibában sénlődnek.” (KazLev XI, 370–371.) Somogyi Gedeon valójában 38 éves korában hunyt el. Figyelemre méltó áthallást nyújt, hogy a Somogyi–Bohógyiról itt írtak erősen emlékeztetnek Kölcsey nem sokkal később, 1815 tavaszán írt Csokonai-recenziójának végére: „Cs[okonai] harminczegyedik évében hala meg, 's ezen korában Berzsenyi már elérte azon pontot, melyet ő nehezen fog többé felül múlni,

’s Cs[okonai]bol még nem egészen látszik, melly pontig fogott volna törekedhetni, azon erónél fogva, mellyet neki a’ természet engedett.” (Vö MM4 *Irodalmi*, 47.) Mindkét szövegben azonos a logikai szerkezet: a korán elhunyt alkotó akkor megy el, amikor átlépne a férfikorba. (Köszönet Szilágyi Mártonnak az észrevételért.)

42:1–2 **Vánzátlól rajzolva, és Prixnertől metszve** – *Wándza* (vagy *Vándza*) *Mihály* és *Gottfried Prixner*. Wándzáról lásd még: *A’ munkát megelőző Réz; A’ Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK. Johann Gottfried *Prixner* (1746–1819) lengyel származású pesti rézmetsző. Kazinczyt kezdettől foglalkoztatta a rézmetszet háttere, és Prixnerre gyanakodott: „nem Prixner metszette e a rezet?” (Kazinczy Ferenc Helmeczi Mihálynak, Széphalom, 1814. január 8. Vö. *KazLev XI*, 176.) A megrendelő személye Radó Sándor közléséből vált számára ismertté, ami szerint Oroszy Pál, Fábián József kérésére, Márton István pápai professzor közreműködésével Bécsben, az ott élő Márton József útján készült a metszet. (Vö. *KazLev XI*, 370–371.) Nincs információnk arról, hogy valójában ki rajzolta és ki metszette a *Mondolat 1813* belső címlapjának rézmetszetét. Kölcsey vélhetően itt is Kazinczy véleményét, gyanúját vette alapul, aki egyébként *Wándza* Mihályt 1811-ben magát sokra tartó, különben közepes művésznek értékelte Horatiust idézve (Vö. *KazLev VIII*, 610–611. Horatius, *Ars Poetica*, 372–373: „mediocribus esse poetis / non homines, non di, non concessere columnae.” Muraközi Gyula fordításában: „Ám közepes költőn soha ember / isten s könyvesbolti kirakat nem fog könyörülni!”)

42:8 **ezen Biographiának üreit** – Értsd: az életrajz hiányait.

42:9 **ne mondja a’ Maradék** – Értsd: ne mondja azt az utókor.

42:10–11 **a’ Nyelv által Nemzetünk** – nyelv és nemzet kapcsolatról, a nyelv nemzeti attribútummá válásáról lásd: S. Varga 2005; Kölcsey 1826 előtti írásaival kapcsolatosan uo., 399–412.

Két Levél

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

A *Felelet 1815* első kézhezvételekor Kölcsey a *Jegyzetek a' Versek alá*ban a görög, a *Két Levél* című szövegben pedig a francia szavak helytelen írásmódját kifogásolta: „A' Nyomatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a' munkácskának correctora. Igaza van a' Homér fordítójának, hogy úgy citálok mint a' **Szónemző**. A' bohó bötü szedő, *ανδρων* helyt *αυρων*-t, *ημαρ* helyt *υμαρ*-t *μαντενεια* [helyesen hangsúlyozva: *μαντεύειαι*] helyt, *μανδευεας*-t stbb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a' maga épségében megmaradtt volna. Így lett a' Lorgnetteből is Loegnette, a' Nuanceokból Nuancetk stbb. *És így én sem görögül, sem francziául nem tudok.* Minő csudát nem mível egy bötüszedő!” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 6. Vö. MM4 *Levelezés I*, 435. Kiemelés – O. Cs.) Mindezek alapján Kölcseyt tekinthetjük a szöveg szerzőjének.

Rumy Károly György szerint a *Két Levél* szerzője Szemere Pál volt: „Dann folgen zwey Briefe an Somogyi von einem quiescierenden Major, datirt Péczel am 18. Juli 1814. Sie sind von Paul von Szemere in derbem Soldatenton verfasst” (vö. ALZ 1816, IV, 308–311. = BALASSA 1913, 83–88, hlv. 87. lásd még uo., 6). Rumynak Kazinczy Ferencsel folytatott levelezésében nincs nyoma annak, hogy ez az információ honnét származik.

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. július 18.

FORRÁSOK:

Radó Sándor levele Kazinczy Ferenchez (vö. KazLev XI, 370–371).
Pápay Sámuel levele Kazinczy Ferencnek (vö. KazLev XI, 400–401), Pápa, 1814. június 2.
A szimbólumok értelme kapcsán lásd: Kazlev XI, 241, 235.

MEGJEGYZÉSEK:

A *Két Levél* Radó Sándor és Pápay Sámuel Kazinczy Ferenchez írott leveleiből és magától Kazinczytól származó információkat használ fel, amit a szövegszerű egyezések mutatnak. A szöveg keletkezésének időpontjában Radó Sándor május 17-én, illetve Pápay Sámuel június 2-án kelt levelének tartalmát, Kazinczy véleményét az akkor már Pécelen, előtte Pesten tartózkodó Kölcsey ismerhette a pesti triász (Vitkovics Mihály, Helmecki Mihály, Szemere Pál) szóbeli közléseiből, tagjaitól, magukat a leveleket 1814 októberében láthatta is. A Somogy (később Veszprém) vármegyei Szilasbalháson (ma Mezöszilas) élő táblabíró, Radó Sándor küldte meg elsőként Kazinczynak a *Mondolat 1813*-at (lásd: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, Balhás, 1813. december 20. Vö. KazLev XXIV, 151), aki azt 1814. január elején kapta kézhez (lásd: Kazinczy Ferenc Ponori Thewrewk Józsefhez, Széphalom, 1814. január 5. Vö. Kazlev XI, 174.) Kazinczy eleinte gyanakvással fogadta Radó megkeresését, és Berzsenyinél tájékozódott felőle: „Kicsoda nálatok Szent Mártoni Radó Sándor Balháson? – Sárközy és a’ ti Restaurátiótok felől hírt kérek tőled.” (Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1814. február 6. Vö. KazLev XI. 216.) *Szentmártoni Radó Sándor* (1762–1859, Szilasbalhás), Somogy vármegyei birtokos, táblabíró: „Radó Sándor második Férje ama híres Tuba Sándornénak Sándor Susinak, még Tubáné korában szeretője volt neki, és el válásokkor el is vette. Az Atyját ezer mesterségű Radónak hívták, ötet közelebbről nem ismerem; de alig ha nem ragadt reá az Atyjáról valami; mert a’ múlt Harmadik esztendőben,

valamelly Polgári hibájáért Veszprém Vármegye az Assessorságtól meg fosztotta. (Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, h. n. 1814. augusztus 3. Vö. KazLev XII, 8.) A nyugalmazott őrnagy módorában megírt számonkérő leveleknek Radó Sándor nemcsak információforrása volt, de akár ihletője is: a táblabíró Radó Sándor fiatalabbik öccse, *Radó Zsigmond* (1764–1812) ugyanis valóban huszár őrnagy volt (és talán az volt László nevű öccsük is: 1766–1823). Nem zárható ki, hogy ez a körülmény is ismert volt Kölcsey előtt, amikor a fiktív levélíró Zafyr Gergelyt nyugalmazott őrnagynak titulálta (lásd még a *Weszprémben nálam megfordúltál* jegyzetet).

Zafyr Gergely, a *Mondolat 1813* szerzőjének, [Somogyi] Bohógyi, azaz Zafyr Gedeonnak a bátyja, előfizetett a *Mondolatra*, de fel van háborodva, magyarázatot vár a szerzőtől, mert egy szót sem ért a munkából. Öccsét „ostoba pedantnak” nevezi, mi több, csalással vádolja, mivel az előfizetési felhívás mást ígért, mint amit a munka ténylegesen mutat. Nem érti a címlapot sem: miért színleli (affektálja) magát előnytelenül a szerző? Második levele az elvárt válasz hiányában íródik (Bohógyi-Somogyi-Zefyr ekkor, a biográfiája alapján, már régen halott, ráadásul „szeretett Testvéreinek karjai közt” hunyt el), de nem vár szerzői magyarázatot, mivel időközben szóban már felvilágosították: „Van út becsülettel megmondani az igazat. Te a’ rossz utat választottad, te ellenkezés helytt pasquilizálsz, ütközet helyett titokban szürsz – pfuj Öcsém, úgy a’ Sicarius teszen! irtál valaha más munkát is? nem? ’s ezen elsöre nem tudtál egyebet találni, hanem hogy, orozva gyilkolj? Úgy van, megérdemletted, hogy életedben semmi jobb gondolat ne forduljon-meg agyadban!” Zaphyr Gergely a sicarius (orgyilkos) kifejezést használja, pontosan azt, amit Kazinczy is, morális ügygé változtatva azt, hogy öccse miért nem mondta meg becsülettel az igazat, miért nem szemtől szembe (mint egy férfias párbajban) állt ellenfele elé. Ezzel így álnok gázságot követett el. Zaphyr Gergely (akinek „szíve és szája is egyenes”) morálisan leértékeli öccsét annak becsületsértő álnoksága miatt, vele kész volna férfiasan *megvívni*, de az már erre sem méltó, és csak korbácsot érdemelne.

MAGYARÁZATOK:

- 43:2–3 **quietált Majortól** – Itt: nyugalmazott őrnagy; [lat.] *quietus*, alvó, pihenő, nyugalomra tér; [lat.] *major* (kat.) őrnagyi rang megnevezése.
- 43:8 **katonai parolámra** – Itt: katonai becsületszavamra; parola: *becsületszó; kézfogas.*
- 43:11–12 **Weszprémben nálam megfordúltál, és könyvedre praenumeráltattál** – [lat.] *praenumeratio*, előfizetés. Radó Sándor ezt így adta elő: „Magam is vélek [Veszprémben] egy bizonyos Háznak údvarán őszve-találkozván, azon hazugsággal, hogy Somogyi a’ Magyar Litteratúrának gyarapeltására fog igen szép munkát a’ Mondolat alatt kiadni, rá vettem arra, hogy 10 váltó forintokat adtam légyen Somogyi Gedeonnak tüstént.” Miután Radó személyesen fizetett elő Somogyinál Veszprémben a *Mondolatra* mint a magyar literatúra gyarapítását ígérő munkára, annak kézhez vételekor becsapottnak érezte magát dühös levelet írt neki: „Somogyinak pedig megírtam, hogy életemben sóha semmi pénzemet oly gyalázatosan el nem tékozoltam, mint a’ Mondolatra állórtzássan tőlem ki tsaltt 10. forintokat.” (Vö. KazLev XI, 370. Lásd még: KazLev XI, 440.) Véltetően Radó eme gesztusa ihlette Kölcseyt a nyugalmazott őrnagy alakjának megformálásakor, lásd még: MEGJEGYZÉSEK.
- 43:14 **bár olly kicsiny legyen, mint az a bé ce** – abc, azaz olvasókönyv. A *Ratio Educationis* (1777) nyomán az első állami ábécéskönyvet Révai Miklós készítette, *ABC könyvecske a Nemzeti Oskoláknak hasznokra* (Buda, 1778) címmel. Magyarországon a királyi városokkal együtt mintegy 4000 népiskola ellátására készült egyhangú, unalmas, szürke „ABC könyvei között legfőlebb pedagógiai szemlélet tehet különbséget, a könyv esztetikus, a gyűjtő szemében egyként érdektelenek ezek az országra szólóan egységesített, túlnyomóan betűztető módszerű ABC dáriumok, ha mégoly nagy példányszámban forogtak is közkezen, mint a híres debreceni ABC; vagy mégoly nagy nyelvész volt is auktoruk, mint az ABC-könyvekben privilegizált

Egyetemi Nyomda házi szerzője, Révay Miklós, vagy akár Verseyhgy Ferenc.” (DRESCHER Pál, *Régi magyar gyermekkönyvek* [1538–1875], Budapest: 1934.)

- 43:22 **Lorgnettemet** – [fr.] *lorgnette* (ejtsd: lornyett): olyan szemüveg, melyet nem volt szokás állandóan viselni, hanem csak nyelén fogva szükség esetén a szemek elé tartani. Lásd még Kölcsey megjegyzését: A SZÖVEG SZERZŐJE.
- 44:1 **oculárt** – [lat.] *ocularis; ocularium*, a. m. okulár, szemüveg.
- 44:2 **Diantre malheur!** – [fr.] Ördögi balszerencse! A kifejezésről a *Felelet 1815* fogadtatása kapcsán lásd Kölcseyt: „Halljad a’ mi következik. – Cons. és V. Palatinus Péchy Imre Úr is méltóztatott megbotránkozni és miért? Talán a’ Collegium miatt? nem! a’ Superintendens’ Mindentudó személye miatt? Azt sem! Mi miatt tehát? a’ Zafyr Gergely miatt! Bone Deus! a’ szegény Major kínjában az első levél egyik sorában így is átkozódik: Diantre malheur! Azt mondják, hogy a’ Cons. is úgy szokott ’s a’ Satyrát ott kereste, hol azt maga Lucilius sem kereste volna – /– risum teneatis amici? / Én ugyan félesztendő olta még egészen ki nem tudám magamat nevetni. Mit tegyünk ezen emberekkel? Ezek midőn a’ hátokat verjük, a’ lábok szárát fájlalják.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 466–467.)
- 44:9 **ostoba Pedant** – Értsd: ostoba tudálékos. Pedáns ember az, aki a rendszerességhez, pontossághoz kicsinyesen, túlzón ragaszkodik. *Pedantéria*: túlzott, merev pontosság, kicsinyeskedés, tudálékosság, vaskalaposság, nagyképűség.
- 44:9–10 **affectálad magadat** – [lat.] *affectatio*, mesterkéeltség, színlelés; itt: Úgy látom, hajlamos vagy arra, hogy magadat lealacsonyítva mutasd. Vö még: „Or– P– [Oroszy Pál] tudósságot affectáló Betyár Úr” (Pápay Sámuel levele Kazinczy Ferenchez, KazLev XI, 400.)
- 44:10–11 **a’ titulus előtt álló Rézkép** – [lat.] *titulus*, cím, címke; könyvek esetében: a címlap. A rézkép tkp. a *Mondolat* rézmetszete, erről lásd még: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK: *A’ munkát megelőző Réz*, ill. FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK, [A rézmetszet].

44:11 **Egy számár** – a számár egyértelműen dehonesztáló jelentésű és Kazinczy Ferencsel hozható kapcsolatba (lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK, [A rézmetszet], ill. a következő jegyzeteket: *Dózsölő Silenus; a' Sonett Irók symbólja 's a' kőműveseké*). Kazinczyt az a vád érte, hogy az Árkádia- vagy Debreceni perben folyó vita során nyilvánosan megsértette, azaz leszamarazta, az ő szavaival: „szamarak' nevelőjének 's táplálójának neveztem köz helyen” Debrecen. (Kazinczy Ferenc Kis Imrének, Széphalom, 1806. október 26. Vö. KazLev IV, 381.) Kazinczy a *Magyarázó Jegyzések a' Csokonai' sírköve eránt tett jelentésre* című hozzászólásában ezt írta: „Debreczen nem tudja, mit keres a' Cs[okonai]. márványán az az ARKÁDIA. – Az még tűrhető, hogy Debreczen azt nem tudja: de az ám a' baj, hogy tudja, a' mit ott tudni éppen nem kellene; azt, hogy én ott *Debreczennek sicáriusi döfést akartam adni*, mert – úgymond – azt leli Lexiconjaiban, hogy Arkádia derék *marhalegelő* volt, kivált *szamarakra!* Igaz, hogy Cs. igen kedvetlen Proféta volt a' maga hazájában, és ennyiben a' márvány' utolsó sora arra való czélozásnak tetszhetnék. De hihető e, hogy *sírköven*, – úgy a' *maga helyén kívül*, adassék *döfés?* 'S *mikor* hoztam én, és *mi által* abba a' gyanúba *fejemet* és *cultúrát*, hogy valakit a' Silénus' paripája' rokonságával szidalmazni nem tartom illetlennek magamhoz?” (HazTud 1806. 30. szám, október 11., 252–255: 253.)

44:11–12 **Bizonyosan tehát az Autor** – „Akkor is éppen Nagy Gyűlést tartánk Veszprémben, midőn az elkészült Munkát osztogaták, 's az ülés előtt V[ice]. Ispányunknál valánk egygütt sokan, ott osztá Somogyi közöttünk a' szép productumát: a' mint felnyitám 's a' kép tűne szemembe, felkiálték: *Helyesen, itt is a' könyv előtt áll az Autor' képe!* a' jelenlévők mind a' kép' nézésének estek, 's szavam után nagy katzajt ütöttek, látván en galop a' derék szamarat, 's Eskütt Uram elpirúlva lopá ki magát a' sokaság közül.” (Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI, 401.)

- 44:12 **Dózsölő Silenus** – *Szilénosz* Dionüszosz nevelője és kísérője az ókori görög mitológiában. Megjelenésében öregebb szatírra hasonlít, fejét repkénykoszorú fonja körül, rendszerint mámoros a bortól, ezért számárháton közlekedik. Kazinczy képertelmezése: „A’ munka előtt egy réz áll, mellyen én azon a’ paripán lovagolok a’ Dicsőség’ Temploma felé, a’ melylyen egy elrészegült Mythol. Isten szokott volt paradírozni, ’s ölemben három musicalis szer van: a’ háromszeg, a’ görög lant, és a’ guitarr (Sonetto’ lantja). – Fejem meg van koszorúzva ’s homlokomon egy lepe ül.” (Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1814. február 24. Vö. KazLev XI, 241. Kiemelések – O. Cs.) Lásd még a következő jegyzetet.
- 44:13 **a’ Sonett Irók symbólja ’s a’ kőművesek** – A szonettköltők szimbóluma a hárfa; a kőműves itt a szabadkőművesekre utal, az ő egyik szimbólumuk volt a háromszög. Kölcsey a szabadkőműves értelmezést az egyébként szabadkőműves Kazinczytól vette át, aki a háromszöget „musicalis szer”-ként is értelmezte: „A’ guitarre ott a’ Sonetto’ lyrája, a’ lant. a’ görög verseké, a’ *musicális háromszeg* egyébé. Somogyinak agyában olyan forma nem. támadhatott; az olyat csak az gondolhattameg és ki, a’ ki engem közléről ismer.” (Kazinczy Ferenc Helmecky Mihálynak, Széphalom, 1814. február 27. Vö. KazLev XI, 253. Kiemelés – O. Cs.) Majd: „Az hogy engemet a’ maga Istene paripáján lovagoltat, körülraggatva a’ *musicális háromszeggel*, a’ görög lanttal (mellynek Psychéjét a’ Poetai berek Vignéttjéről homlokom felett lebegteti) ’s a’ guitárral (Sonetto lantjával) az azt mutatja, hogy mind ezek nem a’ Somogyi Gedeon agyából sülték.” (Kazinczy Ferenc Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1814. április 8. Vö. KazLev XI, 320.) Majd: „azt veszem ’s vehe-tem balul, ha egy fattyú engem számárra ültet, ’s a’ *musicalis háromszeggel* egy bizonyos valamire, a’ lanttal és guitárral pedig görög és olasz formájú verseimre alludál”. (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII, 101.) A metszeten a lant és a gitár mellett egy triangulum látható csörgőkkel. A „*musicális háromszeg*”-hez

Kazinczy nem kapcsolt költői műfajt. A rézmetszeten számár hátán ülő Pannon Énekes kezében lévő triangulum költői attribútumként vélhetően pejoratív jelentéssel rendelkezett, mint a bolondok zeneszerszáma. Az antik „bolondünnepek” vagy szaturnáliák középkori változatában a szent királyt, vagy az őt helyettesítő bolondkirályt vivő szamarat vallásos tiszteletben részesítették, majd helyette a téli napfordulókor, „karácsonykor” fel is áldozták. Ezen karneváli szerepcsere nyomán örökölték a szárfület sapkájukra a fordított világ képviselői, az udvari bolondok, akiknek ismert zeneszerszáma volt a csörgő és a fémgyűrűkkel ellátott triangulum. Míg a népzeneben a triangulum jelenléte folyamatos volt a középkor óta, a műzenében csak a 18. század második felében az akkor divatos janicsárzene karakterhangszereként bukkant fel újra. A csörgős triangulumot a 19. század elején váltja fel a mindig egyik csúcsánál nyitott, egyenlő oldalú háromszög formájú, felfűzött csörgők nélküli triangulum. (Lásd: PÁL József – ÚJVÁRI Edit, *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. [h. n.]: Balassi Kiadó, 2001.)

- 44:15 **Sapperment!** – [ném.] *sapperment*, teringettét, láncos-lobogós, mennydörgős mennykő; [lat.] *sacramentum*, szentség; itt: A szentségít!
- 44:17–18 **órod tőle foghagymás** – CzF: (Orr) szólás (bizalmas, tréfás): orrod tőle fokhagymás, azaz abból ugyan nem kapsz, az nem neked való.
- 44:20 **Az a' Bakember ott elől** – bakember, azaz satír: utalás a *Mondolat 1813* rézmetszetén szereplő alakra; a satíroszok a görög mitológia vidám és élvhajhász keveréklényei, Dionüszosz szolgálói és kísérei, későbbi ábrázolásaikban kecskebakra jellemző patát és szarvakat kaptak, vélhetően a hozzájuk hasonlító Pán hatására.
- 44:23 **à Dieu** – [fr.] Isten veled!
- 45:7 **Tábla-Biró Barátom Tót-Vázsonyban** – a nemesi vármegye táblabírái eredetileg rendkívüli esküdt ülnökök voltak, a 18. század közepétől a főispán nevezte ki őket, de a 19. században

már nem ők, hanem a választott bírák ítélkeztek a megyei törvényszékeken. A címzetes, tényleges funkció nélküli táblabíróságot a főispán adományozta és minden valamirevaló birtokos nemes megkapta. Számuk vármegyénként 100-500 főre, országosan 8-10 ezerre volt tehető. Lásd: BÀN Péter szerk., *Magyar történeti fogalomtár*, 2. köt. (Budapest: Gondolat Kiadó, 1989), 2: 188. Itt feltehetően *Oroszy Pál* (1763–1833) veszprém vármegyei táblabíróról van szó, aki Radó Sándor szerint Somogyi Gedeon „felbújtója” volt: a „Mondolat napfényre való bótsáttásának első számu és egyedül ész nélkül zajgó indulatokból álló Machinája volt Tóth-Vázsonyban lakozó Oroszy Pál Ur Veszprém vármegyei ritka fogu, túdatlan, de egyébbiránt fetyegő nyálu (mellyek physicabéli valóságos alkuttatásának tulajdonságai) Stentor Tábla Biró, köptzös, alatsony termetű 52. esztendő emberke, Reform[átus].” Oroszy Párról, a baráti köréhez tartozó Fábíán Józsefről és Somogyi Gedeonról újabban lásd: HUDI József, „Oroszy Pál táblabíró könyvtára”, *Honismeret* 21, 4. szám (1993): 48–52.

- 45:9 **nevéből ostoba Anagrammát csináltál** – [gör.] *ana* (vissza), *graphein* (írni): valamely névből alkotott másik név vagy szó; szójáték. Az értelmes szavak vagy mondatok betűinek sorrendje úgy változik meg, hogy az eredmény szintén értelmes szó vagy mondat lesz. Az eredeti szó és az abból alkotott újabb között humoros vagy egyéb kapcsolat is létrejöhethet, amely növeli az anagramma érdekességét, értékét. Tkp. *Kazinczy Ferencznek* a. m. *Zafyr Czenczi*.
- 45:14–15 **ellenkezés helytt pasquilizálsz** – *ellenkezés*, a. m. ütközet, összecsapás; ez tkp. a szabályos, nyílt harcra való utalás; *pasquilus*: személyesértő gúnyirat. Értelmét a következő tagmondat adja meg: „ütközet helyett titokban szürsz”.
- 45:16 **úgy a’ Sicarius teszen** – [lat.] *sicarius*, orgyilkos, bérgyilkos, késelő. Kazinczy Ferenc maga minősíti már kezdetől fogva sicariusi tettnek a *Mondolatot*, többeknek is hasonlóképpen fogalmazva: „El vagyok hitelve, hogy ez a’ sicarius énellemem nem magától jó, hanem reám ki van küldve.” (Kazinczy Ferenc

Helmeczy Mihálynak, Széphalom, 1814. január 8. Vö. KazLev XI, 175.) „Én magamat sokkal kevésbé ismerem mint hogy vele szembe szálljak. De ha mással tette volna a' mit velem tett, 's házamhoz találnejöni, útat mutatnék neki, 's úton útfélen éreztetném vele, a becsületesemberektől melly megvetést érdemel. Szabad mást a' rosszízlés és a' nyelvrontás miatt megfeddeni, szabad nevetségessé istenni: de mindenben van határ. Somogyi ezen messzére túl ment, és mást bántván, önnön magát mocskolá-meg sicariusi döféseivel, marhaságával. [...]” (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. augusztus 27. Vö. KazLev XII, 58.) „Én a' Tövisekben 's Virágokban és némelly Recensiókban bántok mást. És így szenvedjem, hogy engem is bánt más, – mert én privilegiatus embernek magamat sem nem tartom, sem tartatni nem akarom. De azt veszem 's vehetem balul valakinek, ha engemet *sicáriusi módra bánt*, a' mit én nem cselekedtem, mert érzem hogy az nemcsak *gazság*, hanem *rút* és bátortalanságot mutató *gazság* is”. (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII, 100–101.) A sicariusi döfésről lásd még a [*Praefatio*] *Egy számár* c. jegyzetét.

45:19 **Lánczhortát** – *lánchordta*, sok bosszúságot okozó, gyűlöltre v. megvetésre méltó személy; bosszankodás, rosszallás kifejezésére (ÉrtSz.). Vö. még a *Sapperment!* jegyzettel.

Zafyr Czenczi A' Mondolatoshoz

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál

Zafyr Czenczi német származású férjével való első, feltehetően nászútnak minősülő pesti utazásának elbeszélése számos momentumában emlékeztet arra a levélre, amelyben Szemere Pál tudósította Kazinczy Ferencet Berzsenyi Dániel első pesti útjáról, Kazinczy triászának vele való találkozásáról. Lásd még: MEGJEGYZÉSEK

KELETKEZÉS:

Keltezetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁS:

Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pest, 1810. április 27. KazLev VII, 398–407.

MEGJEGYZÉSEK:

A *Mondolat 1813*-ból már megismert Zafyr Czenczi hosszú levele egyszerre árulkodik [Somogyi] Bohógyi szándékának eléréséről („az erőltetett Magyarságú írók ellen könyvet ír”), és értetlenségről („s azt nekem ajánla. Mi okból érdemlettem ezt? Holott én is gyomromból utálok minden újítást, bizony, bizony mondom, gyomromból utálok.”). Úgy vélekedik, hogy [Somogyi] Bohógyi talán elnémetesedése miatt akarta őt kiszatírázni. Zafyr Czenczi ugyanis időközben férjhez ment egy német nyelvű és identitású férfihoz, de időközben már meg is özvegyült, és most leánykori magyar identitását, nyelvét, viseletét, ízlését és gondolkodását kívánja visszanyerni, amelyet egyébként megboldogult apjától (a *Mondolat 1813*-ban: Onkel), a nagy nyelvésztől örökölt. Zafyr Czenczi levelének különös pikantériát ad magyarságtudatának és asszonyi voltának hangsúlyozása, mely elholt németes ízlésű férjével való pesti utazásának elbeszélése kapcsán válik különössé. A beszámoló konkrétumai ugyanis nagyban egyeznek a Szemere Pál Kazinczynak írott levelében foglaltakkal, amelyben Berzsenyi Dániellel való pesti találkozásukról számolt be. Az ún. Kazinczyánerek (azaz Kazinczy Ferenc hívei), Vitkovics Mihály, Szemere Pál (és Horvát István, aki nem volt ott), illetve Kölcsey Ferenc sokáig fürkészték hiába a budai hídfőnél 1810 tavaszán a számkra arcról ismeretlen költőt, a „német festése után a kis kövér

magyart”. Egymásra találásuk után csalódnuk kellett, Berzsenyi – Zafyr Czenczihez hasonlóan – inkább vonzódott a cigányprímás Bihari muzsikájához, mint Mozarthoz. A *Felelet 1815* eme mozzanata azért különösen érdekes, mivel dokumentálhatóan Szemere és Kölcsey közös Berzsenyi-élménye szövődik bele Zafyr Czenczi törtétébe és alakjába. Berzsenyi 1810-es első pest-budai útjának némely mozzanata, különösen Bihari János cigányprímás iránti rajongása nagyfokú egyezést mutatnak Zafyr Czenczi pesti élményeivel. Az a „borzas bajszú magyar” Berzsenyi Dániel németesedik és feminizálódik így, aki kicsiny bajszával és római-magyar verseivel félreérthetetlenül főhőse volt a *Mondolat 1813* szatírájának is. (Berzsenyi figyelmét Kölcsey és Szemere vastag tréfája nem kerülte el, de Kölcsey recenziójáig szó nélkül hagyta mindezt, erről lásd még: ONDER Csaba, „Sárkány a sziklaüregben: Berzsenyi Dániel és a magyar nyelvújítás”, in *Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok*, szerkesztette FÓRIZS Gergely és VADERNA Gábor. Reciti konferenciakötetek 1, 57–96. Budapest: reciti, 2018.) Berzsenyi és Kazinczy pesti triászának találkozásáról Szemere Pál hosszú levélben számolt be Kazinczynak. (Berzsenyi 1810-es pesti útjáról lásd még: VADERNA Gábor, „Egy csók és más semmi: Berzsenyi Dániel 1810-es pesti kirándulása”, *Holmi* 17, 10. sz. (2004): 1217–1234. Kiemelések – O. Cs.):

A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET:

„[...] A’ hidon ballagánk ’s Berzsenyiről beszélgeténk épen, midőn a’ tegnap előtt estve Berzsenyinek általam vélt alacsony termetű Magyar velünk szemközbe jő. Imhol van Berzsenyink, mondék én ’s Kölcsey nevetett. Valóban kedvem volna megszóllítani minden esetre, hogy ki légyen. Ez alatt a’ Budára siető messzire haladt tőlünk. Én nem maradhaték valamelly titkos ihletéstől, visszazaladtam ’s megszóllítám az idegent. Követem Uraságotat, az Úr nem tekintetes Berzsenyi Úr? »Az vagyok. S az Úr?« Én Szemere Pál. Mindketten elmondottuk az első találkozás szerencsés

örvendésének czerimoniáját, 's az alatt intettem Kölcseynek, 's ő közénk jött. Millyen vala elfogódása Berzsényinek, kitetszik ezen legelső szavaiból hozzám: »Úgy keresttem az Urat, mint a' tüt: hét forintomba került, míg megtalálhattam.« Ekkor Kölcsey felé fordult: »Kazinczy az Úrról igen szépen emlékezett; olvastam Sonettjét. No jöjenek-vissza az Urak. – Nevetnem kell, hogy Szemere Úr rám esmért; de nem csudálkozom; a' Somogyi falunkót könnyű kiesmérni. Nem de?« [...] Az ebéd' ideje jelen volt. El akaránk oszlni: Berzsényi nem eresztett. »Legyünk együtt!« így szólla, 's a' (Budai) hét Electoroknál [nem Pesti – Kazinczy Ferenc megjegyzése] együtt ebédelénk. [...] *Literatori beszélgetéseinket egy Violint-játszó német szakasztotta félbe, a' ki az ebéd mellé egynehány nótákat húzott. Épen arra emlékeztettem Berzsényit, hogy Virágot jó lenne meglátogatni, minthogy nem messze lakik, midőn Berzsényi a' német musikussal meg nem elégedve azt kérdé tőlünk: Itt van e most Bihari? Ugyan hol lehetne megkapnunk? Az estve megkaphatjuk, ha tetszik. Most ebéd után Virágot látogassuk meg. – »S hol szokott Bihari muzsikálni?« [...] A' Magyar theatrum felé mentünkben Színjászóink felől tudakozódott. Benke, Láng, Murányiné vonattak recensió alá, és Vida' hazafiúságát magasztaltuk. »Be kár, így szólla a' theatruban, be kár ez a' németekből álló muszika. Miért nem fogadják meg inkább Biharit?« – A' játéknak vége lett. Berzsényi, Vitkovics 's én mind az előadással, mind magával a' játékkal meg voltunk némelly részben elégedve: nem Kölcsey semmi tekintetben. Ő ezer meg' ezer hibákat lelt mind a' darabban, mind az eljátszásban: a' szó, minthogy a' Dráma Kotzebueé volt, Kotzebuea fordult s' Kotzebue' érdemeire. [...]*

Úgy határoztuk meg Berzsényi akaratja szerint, hogy a' német theatrubba jőjünk össze mind Kölcseyvel, mind Vitkovicsal. [...] A' német Ritter-Schauspiel után a' Paradicsomba tértünk be. Ott leltük Vitkovics és Kölcsey barátainkat. Vitkovics első beléptemkor ezt súgá nekem: Itt van Horvát is, de titkon akar lenni, el ne árúld. Ekkor Berzsényi, Vitkovics, Horvát, Kölcsey 's én asztalt foglaltunk 's leültünk. *Alig mondá ki Vitkovics Berzsényi előtt ezt*

a' szót: Itt van Bihari, azonnal felkel Berzsényi 's Vitkovics ötét a' másik szobában hegedülő Biharihoz vala kéntelen tüstént vezetni. Berzsényi Biharival sokáig hegedültetett 's annyira el volt ragadtatva Bihari által, hogy a' más szobában utána várakozókról egészen elfelejtkezett. Vitkovics 's én, a' ki eddig Berzsényi kedvéért hallgattuk Biharit, meguntkozánk 's visszamentünk társainkhoz 's Berzsényit egyedül hagytuk Musikusával. [...] Végre bejött Berzsényi 's hegedültette Biharit. Nekünk vacsorát akart parancsolni: mi már utána voltunk. Ugy láttam, hogy ezért elszomorodott. – »De legalább isznak egy két pohár bort az Urak? Bort ide. Te pedig Bihari húzd. Énnekem a' muzsika, csak magyar nóta legyen, igen tetszik.« – Nem igen nékem, mondék: 's Vitkovics Kazinczy és Kubunyi közt történt anecdotot beszéllett, 's a' beszéd ismét literatúrai lett.”

MAGYARÁZATOK:

- 46:1 **Zafyr Czenczi** – A *Mondolat* ajánlásában található név („Zafyr Czenczinek”) Kazinczy Ferencz névbetűiből alkotott anagramma. A nőalak az ajánló levélben is felbukkan (Lásd: ÉDES ANGYALNÉM!).
- 46:3 **Édes Bátyám Uram** – a *Mondolat* 1813-ban Zafyr Czenczi a *Mondolatos* unokahúga, a *Felelet* 1815-ben viszont látszólag testvéreként (húg, báty) vannak azonosítva; a magyar rokonsági elnevezések hagyományos rendszerében minden idősebb férfirokonnak kijárt a „báty” megszólítás, így ez nem ellentmondás. Lásd még: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK, *Húga Zafyr Czenczi* jegyzet.
- 46:5–6 **erőltetett Magyarságú Írók** – tkp. a neológusok vagy újmagyarok
- 46:8–9 **Úgy nevelt engem** – Mivel Somogyi Gedeon református volt, így húga, Czenczi is minden bizonnyal az lehetett. Zafyr Czenczit apja „magyaros” neveltetésben részesítette, azaz valamely protestáns felekezet elveinek megfelelően. Az 1777-ben

életbe lépett *Ratio Educationis* rendelkezései csak a katolikus iskolákra vonatkoztak, azonban a protestánsok is törekedtek leánynevelésük reformjára. A reformátusok leányaik számára külön népiskolákat hoztak létre, melyek tananyagában az alapismereteken kívül egészségtani, természetrajzi, gazdaságtani és történelmi ismeretek oktatása is helyet kapott volna, de a tervek nem valósultak meg széles körben. Az evangélikusok külön tantervet készítettek leányiskoláik számára. A Schedius-féle tanterv szerint az evangélikus leányosztályokban a szokásos elemi ismeretanyagon kívül neveléstani és egészségügyi ismereteket, történelmet, földrajzot és női kézimunkát is kell tanítani. Vö. FEHÉR Katalin, „Leánynevelésünk és a felvilágosodás-kori magyar sajtó”, *Magyar Könyvszemle* 115 (1999): 231–241, 231.

- 46:12 **Pártát viseltem én** – A *párta* a leányok fejét a szüzesség jelképeként övező pánt, melyet a lakodalmukig viseltek.
- 46:12 **Hunczfutka** – homlokra, halántékra fésült, göndörített hajtincs.
- 46:13 **a’ többi Tiszteletesek’ Leány-Asszonykájik** – Czafyr Czenczi apja református tiszteletes volt. A valóságban Somogyi Gedeon apja Tótvázsonyban és Köveskálon volt prédikátor (Radó Sándor közlése, vö. *KazLev* XI, 370–371.); református esperes. A *leányasszony* a felnőttkort elért hajadon megnevezése.
- 46:13–14 **Dupét, később Titushajat, ’s viganót** – [fr.] *toupet*, hajtincs, a 18. században divatos hajviselet volt a homlokból magasan fölfelé fésült haj. A *titushaj* rövidre vágott, homlokba fésült, apró csigákba rendezett női hajviselet volt, a francia forradalom (1789) idején jött divatba. A *vigano* a 19. sz. elején divatos, egybeszabott női ruha, *Maria Medina Vigano* (1769–1821), a bécsi Hofoper balett-táncosnőjének nevéből.
- 46:18 **Debrecezi Grammatica ezt az új szólást** – Lásd *DebrGram*. Új szók.
- 46:21 **van e széke?** – Értsd: széklete. Lásd még: *JegyzésekPandepták*, MAGYARÁZATOK, *széképítés (Restauratio)*; Kazinczy

- KazLev III, 181–184: „Másik szó, a’ mibe még felakad a’ Grammatika, ez: *Széképités*. Restauratio. Itt is igen erőltetettek a’ Grammatika argumentumi.” Lásd *DebrGram*. Új szók.
- 47:1 **Dispatiók** – Itt: (rossz latinsággal): micsoda disputák, azaz viták, nézeteltérések származtak ebből. A [lat.] *disputatio*, fejtegetés, értekezés, vita.
- 47:7 **gustusom** – [lat.] *gustus*, ízlés, étvágy; itt: ízlésem.
- 47:8 **tányéros ülepre** – A magyaros öltözködés jellegzetes darabja volt a fenéken öblösen, tányér alakúra szabott nadrág. Zafyr Czenci etnokulturális reflexiói a továbbiakban is folytatódnak, a nevelés és a házasság apropóján állítva szembe a német és a magyar szokásokat. A CzF a ’tányéros ülep’ definiálásakor Pálóczi Horváth Ádámnak tulajdonítva idézi az alábbi németcsúfoló sorait, amely az elnémetesedés következményeit mutatja:
- „Isten hozzád már ezután, szép tányéros nadrág! / Karmazsinból varrott csizma, többé nem lát ország! / Gyülöl téged a német-ség, / Mire jutál, szép nemzetség!” *Nyár–tavasszal Debrecenből Bécs felé utazván*. In KÜLLÖS Imola szerk., CSÖRSZ Rumen István munkatárs, *Közközlészet I, Mulattatók*, Régi magyar költők tára XVIII. század, IV. (Budapest: Balassi Kiadó, 2000): 270. Lásd még: *a’ hajcsimbókos Poéta verseit* jegyzetet.
- 47:12 **üstök, no a’ perse már nem igen szokás** – az üstök hosszú férfi haját jelent, amelyet sokféleképpen rögzítettek: csimbókba tekerve vagy fésűvel rögzítve. CzF: az üstök „hajcsomag a fej elő részén a homlok közepe fölött. *Az üstököt hátra, le, oldalra fésülni, befogni, fölsavarítani.*” Lásd még: *a’ hajcsimbókos Poéta verseit* jegyzetet. A [lat.] *per se*: önmagától, persze.
- 47:13 **czaff** – Lásd a következő jegyzetet.
- 47:14-15 **Aeneas is viselte azt, a’ mint Szalkaynak verseiben Didó Asszony kesergi** – Hivatkozott szerző: *Szalkay Antal* (1753–1804) katonatiszt, Sándor Lipót főherceg-nádor magán-titkára. Az ő nevéhez fűződik a régi magyar színpad egyik leghatásosabb énekesjátékának németből való „magyarítása”: *Pikkó herceg és Jutka Perzsi* (Pest, 1793). Forrása Philip Hafner

bécsi népszínműíró *Prinz Schnudi und Prinzessin Evakathel* című darabja; általában ezt tekintik a legrégebb magyar nyelvű operának. A hivatkozott mű: *Virgilius Éneássza, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal által öltöztetett* (Bécs, 1792). Idézet hely: 86. vers, 126. oldal, „Isten hozzád tzopfok tzopfja”. Forrás: Alois BLUMAUER: *Virgils Aeneis travestirt von Blumauer*, Erster Band, 1784, Bécs. 177. s.

„O welch ein Zopf! wie wunderschön
Ließ er an seinem Köpfchen!
Ja, gegen diesen einzigen
Sind alle Zöpfe – Zöpfchen.
Drum, Band von aller Zöpfe Zopf!
Werschnüre mir nun auch den Kropf!
Auweh! – ich häng’ – ich sterbe! –”

Zafyr Czenczi levelének eme részében többszörös szójáték zajlik, némiképp a hibás némettudásból adódóan. Zafyr Czenczi a czaffot hajviseletként érti (a ném. *Zopf*, hajfonat értelmében), de az ’erkölcstelen nő’ (*cajka*) értelem is felvillan (vö. TESZ, 1775-től datálva), mivel a hajtincs az idézett műben nem római viselet.

- 47:18–19 **mindég kendnek szólította** – a *kend* a kegyelmed rövidítése, a népies nyelv megtisztelő, magázódást kifejező szava.
- 47:24 **Legyünk per Te Tu** – Értsd: tegeződjünk. A [lat.] *pertu*, tegeződés (te-ként, te megszólítás szerint). Czenczi
- 48:2–3 **Beleznai kert** – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET. A Beleznay-kert az egykori Pesten, a mai Rákóczi út és Puskin utca sarkán, a Rákóczi út 7-9. számú házak helyén terült el. A Grassalkovich-család bitokából került 1787-ben gróf Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Máriához. A kertben állt a Rákóczi útra néző Beleznay-kastély, mely egy egyemeletes klasszicista stílusú épület volt. A család kihalása után a Beleznay-kertben az egyemeletes kastélyt fogadósook bérelték, és tömegszórakoztató célokra használták, népi mulatságokat

rendeztek, vidéki színtársulatok fellépésével. (*Budapest lexikon I*, 126.)

- 48:3 **Bihary bandája** – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET. *Bihari János* (1764–1827) cigány származású magyar zeneszerző és hegedűművész, a verbunkos legnagyobb képviselője. 1801 körül érkezett Pestre, ahol megalakította híressé vált bandáját, amely többnyire öt tagból állt. 1824-ben baleset érte, eltörte bal karját, ami véget vetett prímási működésének. (MÉL) Újabban róla: SÁROSI Bálint, *Bihari János*, Magyar zeneszerzők 21. (Budapest: Mágus Kiadó, 2002). Lásd még: *Elmentünk a hét Választóhoz* jegyzetet.
- 48:5 **Csak olyan már a’ világ** – Szemere Pál írta Kölcseynek: „Tolcsván Kazinczy Miklós bátyánkkal Soos Pálnál öszvejttem. Ő azt beszéllé hogy a’ Papok Zafir Czenczinek »csak olyan már a’ világ« daláért bosszonkodnak. Azt, ugymondának, egy Predikátor leányának szájába! No, bizony, és miért nem? Mintha az nem characteristisch volna?” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalu, 1815. november 23. Vö. MM4 *Levelezés I*, 445.) A dallamot Arany János közlése nyomán lásd: BARTALUS István, *Magyar népdalok*. Egyetemes gyűjtemény, VI. kötet (Budapest, 1895), 159.
- 48:12 **Elmentünk a hét Választóhoz** – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET. A Hét Választófejedelemhez címzett fogadó Budán volt megtalálható, épülete a mai Döbrentei utcában helyezkedett el. Bihari János és bandája is játszott itt, illetve – Szemere Pál levele alapján – az 1810-ben Budára látogató Berzsenyi Dániel is itt szállt meg. Lásd még: GUNDEL Imre – HARMATH Judit, *A vendéglátás emlékei: A pesti, budai és óbudai fogadók, vendéglők, korcsmák, serházak, mulatók, cukrászdák és egyéb vendéglátóhelyek életéből* (Budapest: Közgadósági és Jogi Könyviadó, 1979).
- 48:12 **Musikai Academia** – azaz koncert. Az „akadémia” szó a 18. század végén egyszerűen nyilvános hangversenyt is jelentett. Magyarországon főleg ezzel az elnevezéssel illették az önmagáért való zenehallgatás alkalmait. Fónagy Zoltán szerint

„eleinte az egyháznagyok zártkörű zeneestélyeit jelölte a fogalom, de fokozatosan kiterjedt nyilvános eseményekre is. Budán egy színházi ’muzikális akadémia’ első ismert említése 1789-ből való. A Várszínházat ettől kezdve viszonylag rendszeresen hasznosították önálló zenei rendezvények (jellemzően a déli órákra engedélyezett ’muzsikai akadémia’) céljára a normanapokon, azaz a színjátszási tilalom alá eső egyházi ünnepeken. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött nyomtatott hangversenyprogramok egységes formája arra utal, hogy Brassóban az 1820-as években *musikalische Akademie, musikalische Abendunterhaltung, Vocal- und Instrumental-Concert* elnevezések alatt – átutazó osztrák-német művészekre, helyi hivatásos, illetve műkedvelő zenészekre alapozva – rendszeres hangversenyélet zajlott.” Lásd FÓNAGY 2012, 579.

- 48:17–18 **Operát játszottak. Egy Kar éneken kezdődött a játék** – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET.
- 48:19–20 **mint Pápán a’ Deákok’ Cántusa** – [lat.] *cantus*, ének, éneklés, dal, ill. a református kollégium általában négyszólamú énekkara a 17–18. sz.-tól.
- 48:20 **gornyikolás** – kornyikálás, MTSz.
- 49:1 **Felemelé Kádár szemeit az égre** – Egy 17. századi verses história őrizte meg Kádár István utolsó, török (a szövegben: tatár) ellen vívott csatájának emlékét. A „Szörnyű nagy romlásra készült Pannónia” kezdetű história (szövegét lásd: [Vitéz Kádár Istvánnak históriája], in RMKT XVII/9, 161. szám. 411–416.) idézett szakaszában Kádár, megpillantva a túlerőt, meghozza utolsó rendelkezéseit. Az idézett sor (uo. 413): „Fel emeli Kádár szemeit az eghre / Mondván: Jöy el Isten én segittségemre. / Nosza, vitezkedgyünk katonák, két kézre, / Mert nem látok jöny embert segittségre.” A vásárkor, hegedűvel kísért vak koldus énekeként előadott história azt bizonyítja, hogy ez a 18–19. századi ponyvairodalomban jelen lévő szöveg az orális folklórban is jelen volt, amelyet Czenczi német férje a kultúrára tett, az ízlést firtató, ironikusan érthető megjegyzése alsórendű popularitásként jellemez. A cigány muzsikáról lásd

még: *Lavottának Magyar táncznótáit*. Az egykorú populáris, közköltészeti hatásokról lásd: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: közköltészeti hatások a magyar irodalomban, 1700–1800*. Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok. Budapest: Universitas Kiadó, 2018.

49:3–4 **a’ cigany’ hegedüleaseben áll a’ Magyar eredeti Musika** – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET.

49:4 **a’ Deákok’ cantizálása** – Értsd: kántálása. Ünnepek előestéjén vagy ünnepi időszakokban csoportosan házról házra járva elismételt éneklés, melynek során az ünnep gondolatkörét felidéző énekhez jókívánságok, gyakran köszöntők csatlakoznak. Sokszor a köszöntő szokásokat is kántálásnak nevezik. (MNL) Wolfgang Amadeus *Mozart* (1756–1791), osztrák zeneszerző, zongoraművész. *Franz Joseph Haydn* (1732–1809), osztrák zeneszerző, karmester.

49:11 **Sprachmeister** – [ném.] *Sprachmeister*, nyelvtanár

49:13 **Melyet, lábokat kifelé** – értsd: mellett, lábakat

49:16 **complimentet is tudok csapni** – [lat.] *compliment*, bók. Itt: a tánc megkezdése előtt tett bókoló lépés.

49:18 **Sphaeráké** – [gör.-lat.] *sphaera*, gömb. A szamoszi *Püthagorasz* (Kr. e. 582–496) azt tartotta, hogy a világon minden viszony kifejezhető természetes számok arányaival, és mivel minden mindennel arányos, szükségképpen az égitestek mozgásának is arányosnak kell lennie. A Platón tanítvány knidoszi *Eudoxosz* (Kr. e. V. sz.) elmélete szerint a gömb alakú Föld körül keringenek a saját szférával rendelkező égitestek, mint a Nap és a Hold, illetve az ismert bolygók, a Merkúr, a Vénusz, a Mars, a Jupiter és a Szaturnusz. A szférák Föld körüli összetett mozgásának modellezésére *Eudoxosz* egy bonyolult szerkezetet készített. Zafyr Czenczi férjének ironikus utalása arra vonatkozik, hogy nőjének mozgásában semmiféle rend, arány vagy harmónia sem fedezhető fel.

49:18 **Klavir-Mester** – [ném.] *Klaviermeister*, zongoratanár

49:19 **Elővette pixisét** – [gör.] *pükszosz*, bukszusfa, tkp. dohány-szelence; az eredetileg bukszusfából, később fémből készült

fedeles, dohányt tartalmazó edénykében tubákot (az angol *tobacco* szó magyarosított változata) tartottak. A 17. századi Angliában jött divatba, hogy a finomra örölt dohányport az orron át felszippanították, tisztító hatást tulajdonítva a tüszűszentéseknek.

49:25 **előbbeni** – Itt: korábbi, meglévő.

50:1 **Verbungos Katona táncza** – azaz a toborzó katona tánca; a [ném.] *Werbung*, ’toborzás’ szóból. A táncos verbuválásból eredő *verbunkos* zene- és táncritmus jellemzője a lassú kezdet, amelyet egy gyors második rész követ. Az első ismert *verbunkos* dal 1784-ben keletkezett, Bengráf József szerzeménye: „*Ballet Hongrois*”.

50:2 **Popovics Úr idegen figurákkal kevert Magyar tánczát, a Théátrumi Musikát** – *Popovics*: nincs róla adatunk; *Theátrumi Musika*: lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET. Berzsenyi pesti útjáról hazatérve a triásznak és Kölcseynek 1810. június 21-i levelében megemlíti egy *Popovicsot* („Köszöntöm *Popovicsot*.”, vö. MM4 *Levelezés I*, 111), aki vélhetően *Popovics Teodora*, *Vitkovics Mihály* élettársa volt, nem pedig táncmester.

50:4 **Lavottának Magyar táncznótáit** – *Lavotta János* (1764–1820) zeneszerző, hegedűművész, a *verbunkos* egyik úttörője, a *verbunkos triász* (Bihari János, Csermák Antal) tagja. Kölcsey a Csokonairól írt recenziójának végén is említi Lavottát, érezhető gúnnyal: „De mivel neki [ti. Csokonainak] táplálást nyújtó hivatala nem volt, ’s éltének nagyobb részét másoknál (de nem úgy mint *Pope* a’ maga’ *Lord* barátjánál, sőt inkább gyakran mint az ismeretes virtuóz, *Lavota*) töltögette, hozzá járulván e’hez a’ versírásbeli nagy könnyűsége is, hirtelen ragadtatott alkalmi verselésekre, ’s az ilyenek a’ legerősbbs géniust is elnyomják.” (Vö. MM4 *Irodalmi*: 47, 368–369.) Kölcsey nem kedvelte a cigányzenét és az efféle szórakozást (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1816. november 21. Vö. MM4 *Levelezés I*, 526): „Még alig olvasám-el [ti. leveledet] ’s menni kelle Kölcsebe *Erzsébet*’ napjára, ott harmadfél napig

kénytelen valék cigány muzikát hallani?”. Lásd még: *Felemelé Kádár szemeit az égre*.

- 50:6–7 **a’ hajcsimbókos Poéta verseit** – A hajcsimbókos poéta (ahogyan magát nevezte): *Pálóczi Horváth Ádám* (1760–1820), költő, író, a magyaros szokások, nyelv, öltözetmarkáns képviselője volt. Műveinek kiadását lásd: CSÖRSZ Rumen István és DEBRECZENI Attila, szerk., *Pálóczi Horváth Ádám művei: Elektronikus kritikai kiadás*, Debrecen: MTA–DE, MTA BTK, 2018. Online: <http://deba.unideb.hu/deba/paloczi/>. Lásd még: *Horvát Ádám’ gyönyörű verse* jegyzetet, ill. CSÖRSZ 2011, 338, 66. jegyz. Újabban lásd még: CSÖRSZ Rumen István és MÉSZÁROS Gábor szerk., *A kis világbeli nagy világ: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*, Reciti konferenciakötetek 10 (Budapest: reciti, 2020).
- 50:13 **genirozástól** – *zsenírozás*, [ném.] *genieren*, feszélyez, restelkedik; [fr.] *gêner*, akadályoz, bánt, kínoz. Itt értsd: ’ezen akadálytól megszabadulhattam’.
- 50:27 **atyafiságos gráciájába ajánlván** – Itt: rokoni kegyelmébe, jóindulatába [lat.] *gratia*, kegy, kegyelem; *atyafi*: rokonság; vér-szerinti; házasság útján létrejövő; politikai-érzelmi értelemben is.
- 51:5 **tőle reám jött Capitálisokból** – Értsd: a férjem örökségéből, [lat.] *capitalis*, fej, fejhez tartozó; tőke.
- 51:9 **N. Úr’ leányával nem lépett jegybe?** – Somogyi Gedeon nőtlen volt, eljegyzéséről nincs információ.

A' Busongó Ámor
Egy Hajnali édes Andalmány Teremténye
Bohógyi Gedeonhoz

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál

Szemere Pál „*Somogyi GEDEON És A' SZAMÁR.*” címmel tervezett írni a *Mondolat* ellen. (Vö. Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, 1814. április 29. Vö. KazLev XII, 116.) Rummy Károly György szerint a szöveg Szemere Pálé: „von Szemere” (HALZ 1816. = BALASSA 1913, 87.) Nem tudjuk információjának forrását, a Kazinczyval való levelezésében ennek nincs nyoma, ellentétben számos más, innét származó információval. Szemere Pál a *Felelet 1815* első olvasásakor erre a szövegre külön megjegyzést tett Kölcseynek (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1815. szeptember 22.] Vö. MM4 *Levelezés I*, 420): „A' Somogyi számara a vízbe fulatja Somogyit; emlékezhétel a' Vanzai Aufsatzra [irományra]”.

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. augusztus 25.

FORRÁSMŰ:

WÁNDZA Mihály. *A' BÚSONGÓ ÁMOR*. Pest: Trattner Mátyás, 1806. (Lásd: WÁNDZA 1806).

MEGJEGYZÉSEK:

A *Felelet 1815* szövege Wándza Mihály *A' Búsongó Ámor* című művéből készült cento, amely egész bekezdéseket, mondatokat, illetve szavakat emel át a forrásműből, párbeszédés történetté alakítva a *Mondolat 1813* címlapképének jelenetét. A szerzőpáros – vélhetően Kazinczy gyanúja alapján – Wándza Mihályt gondolta a *Mondolat 1813* elején álló rézmetszet rajzolójának (lásd: [Praefatio], MAGYARÁZATOK, *Wandzától rajzolva, és Prixnertől metszve*). Szemere és Kölcsey koncepciójának, azaz a félreértő olvasás, illetve ez esetben a félreértett képértelmezés logikájának megfelelően a metszet szamaragló alakja magát a *Mondolat 1813* íróját, azaz a Mondolatost ábrázolja. A cento első része a metszeten látható táj leírása *A' Búsongó Ámor* textusainak felhasználásával, a második része egy párbeszéd a Mondolatos és a Szamár között, a harmadik rész pedig a Mondolatos, a Szamár és a Satyr polilógusa, szintén a forrásmű szókészlete alapján. A cento cselekménye szerint a képen látható Satyr a patakba csalja a Helikonra tartó utasokat, hogy elpusztítsa őket. A Szamár elmerül a vízben, a Mondolatos abban a hitben, hogy megfulladt, utána veti magát és meghal. Miközben a Satyr kárörvendve nevet ezen, a vízbefüléstől megmenekedett Szamár társa elvesztésén szomorog. A szöveg félreérthetetlenül kimondja azt, hogy a Mondolatos (akit az utolsó bekezdés Gedeonként nevesít is) és a Szamár *szermesek* egymásba. A *Felelet 1815* eme szövege tehát egy tragédiával, Somogyi Gedeon halálával végződő szodomikus szerelmi történetet ad elő.

Mivel nyelvében olyan stílusparódiáról van szó, amely a parodizált, neologizmusoktól hemzsegő mű szövegéből építkezik, igen körülményes volna minden szöveghelyet részletesen megmutatni, illetve Wándza minden szavát megmagyarázni: „*A' búsongó Ámor*ról készített stílusparódia elsősorban a képzavaroakat, a stiláris diszharmóniát és a narrátor határtalan érzelgősségét tette neveltségessé. A szerzők e paródiával azt kívánták jelezni, hogy különbség van újítás és újítás között. [...] Sokatmondó, hogy a *Felelet*ben szereplő paródia túlnyomó részét *A' búsongó*

Ámorból vett idézetek teszik ki: Kölcsey és Szemere ugyanis úgy vélték, hogy Wándza ügyetlenségei önmagukért beszélnek.” (Lásd: FUCHS 2007, 100.) A szöveg „lefordítására” ezért nem vállalkozunk, az egyes szavak eléréséhez a FÜGGELÉKben közölt *Mondolat 1813 Szótára* nyújthat segítséget. A szöveg értelmezéséről lásd még: FOGADTATÁS, BALLA 1817.

MAGYARÁZATOK:

51:14 **A’ Busongó Ámor** – A mű szerzője *Wándza Mihály* (névváltozatai még: *Váncza, Vándza, Wandza, Wántza*; 1781–1849 v. 1854) drámaíró, festő, fordító, színész; 1810–1812 között színgazgató Kolozsváron, vándorszínészként működött Debrecenben, Nagyváradon, Aradon. 1820-tól Miskolcon festéssel foglalkozott, díszleteket festett, és látványosságokat tervezett (például 1837-ben Kassán, *Az álom, vagy a pokolnak tett eskü betöltésére rendelt borzasztó éjféli* c. darabjához). Hat színpadi műve közül a *Zöld Marci vagy az úton álló haramia* (Nagyvárad, 1817) jelent meg nyomtatásban. Portrékat, történelmi tárgyú képeket és csendéleteket is készített. (MSzL) Lásd még: [*Praefatio*]: MAGYARÁZATOK.

51:18 **Képjáték vagy álommúlám?** – az első bekezdés szó szerinti átvétele az *Öröm-gyerek* című írás első bekezdésének, vö. WÁNDZA 1806, 96–98, hiv. 96–97. „Képjáték, vagy álommúlám? – a’ *korán* egy édes hajnal’ póláit bontja, a’ komoj setét’ felhőit szélytűzi, és a’ bontzott humorványok közzül fejtí ki a’ piros világosságot – Úgy van – most születik a’ nap a’ terhes éj’ pongyola méhéből – milyen fejérséget látszik az alá ereszkedő felhő’ tsojójában hempejegni! Ez egy örömgyerek a’ szépelődők’ táborából választva – né, mint bontja szélyt magáról tüzes fátyol leplét! – bálvány teste a’ ködbe lebegő pirosság’ közepedte ingadoz, puha tetemei a’ gyengeség miá reszketnek (– kebele tsendes lehelletére nő és fogy – tikkadva szívja meleg teste’ felgőzölő páráit.)”

- 51:19 **humorványok** – [lat.] *humor*: régi orvosi felfogás szerint a test nedvei; folyadék, testnedv, nedvesség, nyirkosság.
- 52:6 **Teremthet e ehhez hasonlot** – WÁNDZA 1806, 97: „Teremthet é ehhez hasonlót a’ legpompásabb képzelődés’ Istene, melyre a’ Szépség’ halma, szerelem’ íze, és a’ varásló bájolás illy rohanva siessen? –”
- 52:8 **pausa** – vö. pl. WÁNDZA 1806, 94: – (pausa) -; [lat.] *pausa*: megállás, szünet.
- 52:18 **Andriaisten** – Adriaisten, vö. PITROFF 1914, 124.
- 52:21 **pazérolta** – pazarolta
- 52:23 **Helikon** – Értsd: a Parnassosz felé tart. A Helikon görögországi hegység, a görög mitológiában a Múzsák lakhelye. Híres forrásai az Aganippe és a Hippokréne. A Múzsák másik lakhelye a Parnassosz: innét fakad a költői ihlet forrásaként emlegetett Kasztalia-forrás. A Pindus (Pindosz): a Helikon tulajdonképpen a Balkán-félsziget közepén végighúzódó Pindosz hegyláncolatához tartozik, azon belül is a Keleti-Pindoszhoz (ide tartozik a Helikkonnal szomszédos Parnassosz hegység is).
- 53:6 **őrző Kérubimok Ruinák alá agyolatnak** – A *Kerubok* Ezékiel próféta látomásában négyszárnyú, négyarcú (ember, oroslán, bika, sas) lények, akiknek minden irányban szemük van, és szüntelenül forgó kerekeken állnak. Ők alkotják Isten dicsőségének trónkocsiját; a Biblia szerint az Édenkert és a Frigyláda őrzői; [lat.] *ruina*, rom, omladék.
- 53:8 **Pegazus** – *Pégaszosz* vagy *Pegazus* a görög mitológia szárnyas lova, Poszeidón és Medusza gyermeke. Pégaszosz patájának nyomából fakadt a Helikon-hegységben a Hippokréne-forrás (a név szó szerint *lóforrást* jelent), amelynek vize költői ihletet adott. Itt, átvittén: „a magyar költő, a magyar poézis”.
- 53:10 **Hippocrene** – a. m. Lóforrás. Lásd az előző jegyzetet.
- 53:14 **Saturnus’ tőpörödött gyereke** – Saturnus (Szaturnusz, gör. megfelelője: Kronosz) Jupiter apja, a földművelés istene. Itt: tkp. paraszt, földműves.
- 53:19 **echózza** – [lat.] *echo*, visszhang
- 53:19 **enthusiásmussal** – [gör.] elragadtatás, lelkesedés

53:21 **Helikon' Nimlányi a' musák** – a Nimlány a Nimfa magyarrítása; a Nimfák a görög mitológia nőalakjai, istenek, istennők kísérői voltak; a görög szó alapjelentése: fiatal nő, fiatalasszony, menyasszony; latin igei megfelelője a *nubere*, a. m. „férjhez menni”. Ezt a szakaszt lásd: WÁNDZA 1806, Pompa-festés, 67–69: „Az Éjfityke mintha a' komoj fenyvesek' zúzos ághegyein dideregne ellágyúlva remegi puhító *melodiáját*, 's úgy várja a' folyosón jötteket a' jövőknek, kik e' kis lantos lágy *tonusán* bitzegtnek. *Rozette* a' hajnal., *Nánette* pedig a természetől költsönözték színeiket – *Rozett'* az eget megpirította felette, *Nánett'* a' földet zöld zsámollyá taposta, és e' két testvér teremtette a' legszebb kort, a' serkenő Hajnalét, a' reggeli idő' öröm lelkét.

Fejeket *Hetruriai* viselet borította, és azzal eggyesül az Ásiai gyöngyös *Turbán*. – setét hajfűrtjeik repkedtenek isteni homlokaikon, és összevegyűrt tsumókban hevernek fejeir vállalaikon – mezítelen karjaik görög *státuák'* műveit példázolták, távolról fejeir márványt mutattak, közlelrol maga a' puhaság holt beléjek.

–
Öltözetek *idiliumi* pompákkal volt terhelve – ezek alatt minden lépésre a' gyengesség' pihentét nyögték – tsilámokkal fénylő saruik lépésekre tűntenek – hol elő, hol bebukva rejteztenek el, gúnyolódva tolyták vissza magokról a' tsumóba omlott selyemhalmokat, mellyek zsuzsogva habzottanak felettek. – Úgy tüzeltek szemek, mintha a' fagyos *Északból* égő *Áfrikát* akarnának gyűjtani – Lihegő mejjek nem költsönözött éltét – nem lehellett *Julepet* – nem – hanem tsak temetett – tsendeségek.”

53:24 **Fejeket Hetruriai viselet borítja** – *Etruria* (görög forrásokban *Tyrrhenia*) az ókori etruszokok földje Itália középső részén.

53:27 **görög Státuák' műveit példázolják** – [lat.] *statua*, szobor; értsd: ókori görög szobrokra hasonlítanak.

54:4 **nem lehellett Julepet** – *julep*: mentás hűsítő ital

54:16 **egy halálra szententziázott gonoszélő kísértő képe** – Lásd: *pártjára kelt a' csak nem megszentenciázottnak jegyzetet.*

- 54:21 **Kauklermiveit** – *kóklerműveit*, [ném.] *Gaukler*, család, bűvész, mutatványos; [ném.] *Gauklerei*, megtévesztés, szemfényvesztés, bűvészműtárgy. Vö. WÁNDZA 1806, Át-változás, 69–72, hiv. 71. „A’ természet kauklermívét pazérolta a’ teremtés’ titkaiba martzongolva...” Lásd még: *kókler*: „J: 1. 1717: ’vásári mutatványos, komédiás, szemfényvesztő; Gaukler, Taschenspieler’ (TESz).
- 54:26 **Scénák** – [lat.] *scena*, jelenet
- 55:8 **Flórának palánkos völgyéből** – *Flora* a római mitológiában a tavasz és a virágok istennője, görög megfelelője: Khlórisz.
- 55:11 **álkaptáit** – álkapcáit, azaz állkapcsát
- 55:11 **mint két héroicus Minervák** – [gör.-lat.] *heroicus* (heroiikus): hőskori, hősi; *Minerva* a római mitológiában Jupiter lánya, görög megfelelője: Pallasz Athené.
- 56:7 **ragományba** – PITROFF 1914, 124: *ragyogmány*
- 56:9 **Sleppjek** – *slepp*: tkp. a ruha uszálya, átv. kíséret
- 56:12 **purpural** – [lat.] *purpureus*, bíbor, bíbor szín
- 56:14 **Sómnusnak áldoztak** – *Somnus* az alvás istene a római mitológiában, görög megfelelője *Hüpnosz*.
- 56:22 **Ketskeembert** – Értsd: a szatírt. Lásd még „bakember”: *Két Levél*, MAGYARÁZATOK.
- 56:24-25 **üstökös Atyáinknak** – Értsd: hajfonatos őseinknek.
- 57:4 **felemelem humorodott lelketeget** – Lásd *humorványok* jegyzet. Itt: halandó, beteges lelketeget.
- 57:12 **és a’ szomoróra bús dalljait mint kettőzi!** – az MM1 a *szomoróra* szó helyett a *szomoróza* kifejezést használja, vö. itt: WÁNDZA 1806.
- 57:25 **Ez a’ rontsolt kép** – lásd ezt a kifejezést: FÜGGELÉK, *Mondolat*, a) lábjegyzet
- 58:3 **élőholtaknak Skeletonjai zörögnek** – [gör. eredetű lat.] *sceletus*, csontváz
- 58:24 **mint echóz a’ könnyező Sappho’ utolsó éneke** – [lat.] *echo*, visszhang. Sappho, *Szapphó* (Kr. e. 6. sz.), Leszbosz szigetén élt görög költőnő.

- 58:26–27 **mint egy hattyu mélos, melly a halál előtt tsak egy nappal zeng** – [gör.-lat.] *melos*, dal, ének; tkp. hattyúdal, a poéta utolsó éneke.
- 58:28 **Poliklétus Státuáját** – *Polüklétosz* (Kr. e. 6. század közepe) görög szobrász; [lat.] *statua*, szobor.
- 59:2 **Clio egy Gedeon Nevet metsz reá** – *Clio* a történetírás múzsája, görög megfelelője: Klió. Gedeon: [Somogyi] Bohógyi Gedeon.
- 59:4 **a’ Szerelem Elyziumában** – az Elízium (*Élüszion*, *Elysium*) olyan hely a világ nyugati peremén, ahová boldog túlvilági életet élve az istenek kedveltjei kerültek.

[Debreczeni levél]

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

Egyetlen, Kölcseytől származó autográf sora ismert, vö. *GrammSzójegyzetek*.

KELETKEZÉS:

Keltezetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁSOK:

–

MEGJEGYZÉSEK:

A *Felelet 1815*-ben a cím helyén az „Édes Öcsém Uram!” megszólítás szerepel, a szerzőpáros levelezésben viszont többször és következetesen „Debreczeni levélként” említődik ez a szöveg; a címadásban a szerzői megnevezést érvényesítettük. A levél eredetileg rendelkezett címmel és dátummal, nem rendelkezett viszont az „X. Y. a’ Debretzeni Grammatikának egyyk Szerzője” aláírással, amely vélhetően a sajtó alá rendező Bilkei Pap Ferencről származhatott (vö. MEGJELENÉS) A levél stílusa, modora, jónéhány kitétele komoly ellenérzéseket váltott ki Debreczenben, Kölcsey egykori kollégiumában és tanárai között. Kölcsey Ferenc írta Szemere Pálhoz (Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 466. Lásd még: FOGADTATÁS):

„Tudod-e tehát, hogy Debreczenben és Álmosdon az Antimondolatért épen olly dühhel haraguszna, a’ milly örömmel azt a’ Váradiaik olvasták? Azok a’ Calvin’ gonosz fiai talán nem is gyúladtak volna-fel, ’s nem rázattak volna-ki Indolentiájokból, ha ezek a’ Róma’ sorsosi nem mutatták volna örömköt ’s a’ megtámadó én nem lettem volna. Prof. Ercsey leczkéjinek egyikén közönségesen kelt-ki ellenem, mert, úgy monda, nem szép a’ madárnak – –, ’s ez az Ember, ki két évvel ezelőtt engem arra kért, hogy tanítványi számára Aesthetikát írjak, most maga fogott tollat, hogy velem bajt vívjon. Hagyján! mert a’ mint mondja a’ **csúcsos szelesek**’ tanító**jok**, a’ mi kardúnkat sem fűzfából faragták.”

MAGYARÁZATOK:

59:9 **előljáró levelét** – Értsd: előszavát. A levélíró megjegyzései ide vonatkoznak: *Mondolat. Vezérszó.* ([1]–17. Hiv: [1]–2.): „GYAKRAN szenelóm mellett téptem bajuszomat, ’s mintegy az álom’ bódult kórjait látni kénszerítettvén, szemeimet két izmos ököl-lel dörgölém. Gyakran egy agtölgly lábánál térdemre bukva le,

olvasám a' szent Homérnak Könyveiben Lyturgiám' Szakát: 's majd legforróbb Képzeményim is megfagytak; majd Lelkem magasabb erőkkal dagadozván, bátorító felfejtődzetek kiszettek, 's – kedvem jött fellépni a' pallya futói közzé: ne hogy múltékony nevemet felejtésbejutás leplezze, 's tétlen renyhességemért még salápolva fogjon valaha a' gyalázat járomfája alá hajtani. Gyakran életfekvésemnek előtűdásával kedvszeszenésem ellensúlyban állván, sőt néha azt fellyülmérvén, nem ugyan a' passiók' lángolása, hanem a' fájdalom' mérge fel-felriadt Lelkemből vádló panaszokat lihegzett ki."

59:10–11 **az én személyem vétetődött Satyra aláaláló tárgyúl** – vö. MEGJEGYZÉSEK

59:13 **C. C. Sallustius** – *Caius Sallustius Crispus* (Kr. e. 86 k.–35 k.) római politikus és történetíró.

59:13 **honestum otiumot** – Értsd: 'tisztos visszavonultság'; [lat.] *honestum otium*, tisztos, érdemtelni nyugalom, békés élet. A kifejezés Cicerónak *Titus Pomponius Atticushoz* (Kr. e. 110–32.) intézett levele nyomán vált híressé: „engem a becsvágy hivatal utáni buzgólkodásra, téged egy másík, semmivel sem gáncsolandóbb megfontolás a tisztos visszavonultságra vezetett”, *Epistulae ad Atticum*, I, 17, 5f. Kazinczy fordításában: *C. C. Sallustius' épen maradt minden munkái* (1836). Lásd még: Kazinczy Ferenc: *Recenzió Himfy szerelmei-ről* [Erdélyi Muzéum 1814, I. füzet]: „A Petrarca énekeinek egészen más a tónusa, mint a mi Himfy-Kisfaludynkéinak; pedig itt éppen ez csinál mindent. Ezek sokkal csendesebb, nem oly olvadó tűzben vagynak írva. Ezek is szerelemnek epigrammái, ezek is erotikus εἰδύλλιον-ok; mind a két nevet nem a mostani értelmében vévén a szónak, hanem a görögben; s a mi éneklőnk szituációját – az első Könyvben ugyan mint oly ifjúét, aki kedvese birtoka után eped, a másodikban mint azét a boldog emberét és férjét, aki a szeretetre legméltóbb asszonyt és a sallustiusi *honestum otiumot* már magáénak mondhatja – lírai formában adják elő.”

59:13–14 **szenelóm mellett** – szenelő: tűzhely, kandalló (balatonmelléki szó) CzF; vö. még Berzsenyi Dániel *Horázt*: „Halljad, Flaccus arany lantja mit énekel: / Gerjeszd a szenelőt, tölts poharadba bort, / Villogjon fejedem balzsamos kenet, / Melylyet Bengala napja főz.” (BERZSENYI 1813, 11.)

59:14 **Csak hogy én nem tépem bajuszomat, mint az Öcsém Uram’ Poétája vagy Bölcse** – A megjegyzés a *Mondolat 1813* első bekezdésére utal, amely Berzsenyi Dániel költészetét parodizálja, a *Horázt* és a *Levéltöredék barátnémhoz* című versek alapján konstruálva meg a szenelője mellett, agg tölgy lábainál bajuszát tépkedő, méléző Poétát:

„Lefestem szüretem estvéli óráit,
Ha már cselédimet nyugodni eresztem,
És csak alig hallom a vígság lármáit,
Agg diófám alatt tüzetet gerjesztem.

Leplembe burkolva könyökemre dülök,
Kanócom pislogó lángjait szemlélem,
A képzelet égi álmába merülök,
S egy szebb lelki világ szent óráit élem.”

59:15 **Csak amúgy jó féle és jó apróra megvágott dohányom legyen, s egy két jól égő pipám** – A *Debreceni Grammatika* szerzője, pipázása révén, Debrecen „mindentudó urai” közé tartozik. Kazinczy Ferenc a Csokonai-síremlékről a debreceniekkel folytatott Árkádia-, vagy Debreceni perben bírálta az ún. „debreceniséget”, a szűklátókörű, kisvárosi szellemiséget; a vita zárlatában – Fazekas Mihály rágalmazásvádjára válaszul – visszavonta korábbi általánosító megjegyzését, másképpen lokalizálva ellenfeleit: „Nem kellett vala bántanom Debreczent, mert az ártatlan, derék népű Város. Gántsonnak egyedül azokat a’ mindentudó Urakat kellett vala illetni, a’ kiknek villámlövellő tribunálját a’ szegény Csokonai, lelkének elkeseredésében, *Pipa–Czéhnek* nevezte. Tsak hogy én, a’ ki

olly igen kész vagyok *éles* lenni a' hol helyét gondolom, reá nem vehetem magamat, hogy másnak, akár ki legyen az, *Spitzname-eket* adjak, vagy a' már adattakkal éljek. Ha ezt tehetném, 's a' *Debreczen* helyett a' *Pipa–Czéhhel* éltem volna, a' megrágalmazott Város Apologistája [ti. Fazekas Mihály] elfogna hallgatni, hogy sarcasmusait sok ízben kéntelen volt, ha sardoniai nevetéssel is bár, nevetni". (Vö. HazTud 1807. 7. szám, január 24., 52–54: 53.)

- 59:17 **mint p. o. a' Borgaiak** – Értsd: mint például a borgai pipák. Möller János könyvének (*Az Európai Manufaktúrák és Fabrikák Mester Míveik*. Pest, 1818) *Agyag pipa fabrikák* című fejezetében azt írja, hogy „Magyarországban is sok jó pipák készíttetnek. Híresek és kapósak voltak ennek előtte a Gitzei széles szájú veres pipák, a Debreczeni makra-pipák, és Erdélyből Borgóról hozott borgai fekete pipák. Most az Azari és Podrecsányi pipák vannak leginkább kedvességben. Tsak a Debreczenben készítteteknek száma egy milliónál többre tételik.” (uo. 166.)
- 59:17 **A' Makrákat noha Debreczeniek** – Lásd még az előző jegyzetet. A pipa mérete a vagyoni helyzetet mutatta: minél nagyobb volt, annál gazdagabb volt az illető. Az úgynevezett makrapipa eredetileg cserépből készült; a legenda szerint egy debreceni pipakészítő készítette egy Makra nevű betyárnak, aki nem volt módos ember, de szerette volna, ha annak hiszik, ezért egy nagy méretű pipát készíttetett, amibe viszonylag kevés dohány fért, mert alig van benne tűztér. Azóta ezt a pipát makra- vagy csalópipának nevezik. „A múlt század derekán és második felében Debreczenben több mint harmincfajta pipát készíttetek, Ezek közül híres volt a nagy és hosszú fejjel, aránytalan rövid nyakkal készült »makrapipa« és a »tányéros pipa«. Az utóbbit széles »tányérral« látták el a nyakánál és a szájánál, amely szintén agyagból készült.” (ECSEDI István, *A debreceni cseréppipa*, Debrecen: 1932). A kérdéskörhöz lásd még: RIDOVICS Anna, *Történelem pipafüstben: Válogatás a Magyar Nemzeti Múzeum pipagyűjteményéből* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum–Martin Opitz Kiadó, 2019).

- 60:1 **Madárnak a' maga fészkébe sz–ni illetlen** – A saját fészkébe piszkító madár kapcsán lásd a MEGJEGYZÉSEKben Kölcsey levelét Szemeréhez (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 466.), ill. FOGADTATÁS.
- 60:4 **eszembe jut forog Sz[ent]. Dávid mondása** – „Mert napjai életemnek Oly hirtelen elkelének, Mint a füst és a pára, És mint a tűzhely pora. Minden csontom úgy elszáradt, Szívem, mint a fű, elhervadt, Úgy, hogy az én ételemet, Elfelejttem kenyere-met.” (Szenczi Molnár Albert, *Mint az füst és az pára*. Református énekeskönyv: 102. *Imádság Sion helyreállításáért*. Ötödik bűnbánati zsoltár. Genf, 1562.)
- 60:8–9 **kedves könyvem, Epistolae obscurorum virorum olvasgatni** – Hivatkozott mű: [Ulrich von HUTTEN, Hermann von dem BUSCHE, [Crotus RUBIANUS]: *Epistolae Obscurorum Virorum*. Első megjelenés: Vol. I. [Heinrich Gran, Hagenau, 1515]; Vol. II. [Heinrich von Neuss, Köln 1515]. A több kiadást is megélt kétkötetes, latin nyelvű, a katolikus egyházat fricskázó satirikus munka címének jelentése szó szerint „sötét férfiak [alakok] levelei”, magyarul „névtelen levelek”. Lásd még: a következő jegyzeteket. „Almosdon az Öreg Csanádi az Epistolae Obscurorum említést vette maga ellen. Szegény Öreg! Ő azt hiszi talán, hogy Litteratori per nem eshetik-meg, ha csak az ő Werthes Ich-je is szóban nem forog, és mit tartozik pedig a' Litterator tudni egy olly emberkéről, ki soha semmit nem írt, a' nyelvet csak a' Debreczeni Grammatika szerént 's csak a' Székelyhídi mellett magában vagy legfelebb az Iskola Mesterrel Ítéltette?” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 466. Lásd még uo. 464, 978.)
- 60:9 **a' munka sok Tudósoké** – Az *Epistolae Obscurorum Virorum* olyan többszerzős munka, amely a szerzői nevek feltüntetése nélkül jelent meg, akárcsak a Debreceni Grammatika. Társzerzői voltak: *Ulrich von Hutten* (1488–1523) német humanista szerző, Luther és a reformáció híve, több más gúnyirat szerzője; *Crotus Rubianus* (1480 k.–1545 k.) német humanista, katolikus teológus, Luther és Hutten híve és barátja; *Hermann*

von dem Busche (1468–1534) német humanista tudós, a retorika és a poétika professzora Lipcsében. Fellépésük közvetlen előzményeként lásd még Johannes Reuchlin (1455–1522) *Epistulae clarorum virorum* (1514) c. munkáját.

- 60:10 **Debretzeni Gramaticánkon** – Hivatkozott mű: *Magyar Grammatika*, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bétsbenn A' Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. Alberti Betüivel. 1795. A munka „Debreceni Grammatika” néven vált közkeletűen ismertté. Lásd még: *LaistromDebrGramm*, MAGYARÁZATOK.
- 60:12 **gramatizálodni** – Kölcsey Szemere Pálhoz: „fogunk felette philologizálni, vagy hogy a' Debreczeni Grammatikussal szolljak: *grammatizálodni*.” (Cseke, 1815. október 15. Vö. MM4 *Levelezés I*, 436.)
- 60:15 **Longum iter per praecepta breve per Exempla** – „Homines amplius oculis, quam auribus credunt: longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla.” Az idézet forrása: Lucius Annaeus Seneca, *Erkölcsei levelek* (Epistulae morales), I, 6, 5. Az idézet fordítása: „Az emberek inkább hisznek a szemüknek, mint a fülüknek: hosszú az út a szabályokon át, rövid és hatékony a példákon keresztül.”
- 62:8 **tszonka igéről szóló sorokat** – Vö. *DebrGramm*, LXVII. B., rész, 87.
- 62:9–10 **filozofiai Distinctiók** – [lat.] *distinctio*, különbség
- 62:12 **a' mi Gramaticánkból ezen sor** – Vö. *DebrGramm*
- 62:18 **a' köznép így construálta volna** – [lat.] *constructio*, szerkesztés, felépítés. Itt: így alkotta volna.
- 62:19–20 **A' mi Ornata Syntaxisunk** – azaz dicső, mives mondat-tanunk; [lat.] *ornatus*, dísz, díszítés; [gör.] *syntaxis*, mondat-tan, a szavak szó szerkezetekké és mondatokká kapcsolódásának szabályait írja le.
- 62:21–22 **Előljáró-beszédünkből** – Vö. *DebrGramm*
- 62:22–23 **Imhol egy periodus** – [lat.] *comma*, vessző; [lat.] *semicolon*, pontos vessző; [lat.] *punctum*, pont
- 63:23 **a' Deák Nyelvet** – *deák* a. m. latin

- 64:4–5 **Gramaticánkat másodszer is kinyomtattam a’ Magyar tanuló ifjuság’ számára** – Lásd: *Magyar Grammatica*, mely főképpen a deák nyelv tanulására készülő magyar gyermekek számára íródott. Debreczenbenn, 1808.
- 64:6–7 **az Orthographia a’ Paradigmák a’ mi Principiumaink szerént vagynak elrendelve, és kidolgozva** – Értsd: a helyesírási példák a mi alapelveink szerint vannak meghatározva és kidolgozva; [gör.] *ortográfia*, helyesírás; [gör.] *paradigma*, itt: példák; [lat.] *principium*, elv, alapelv.
- 64:9 **példánkat presso pede követik** – [lat.] *presso pede*, mérsékelt, lassú tempóban.
- 64:10 **mustrául** – [lat.] *mustra*, minta
- 64:11 **Juhaikat beszéddel vagy írással térengethessék** – Értsd: a debreceni teológián végzett fiatal tiszteletesek a híveiket taníthassák.
- 64:13 **Examenben** – [lat.] *examen*, vizsga; értsd: a vizsgán.
- 64:14 **Summáját** – [lat.] *summa*, tartalom, foglalat, összegzés
- 65:2 **holmi veres compactioju Magyar Románokat akar olvasni** – Értsd: magyar nyelvű ponyvaregényeket; [lat.] *compactio*, összerakás, egyesítés; bekötött könyv. A kötés színjelzése alapján elképzelhető, hogy itt az ún. Rózsaszín Gyűjteményről van szó, amelynek korabeli népszerűségéről György Lajos azt jegyezte meg, hogy „az összes magyar gyűjteményeket végig kell járnia annak, ki az 1799–1803 között virágzó Rózsaszín Gyűjtemény tíz románját [...] meg akarja ismerni, s akkor is alig akad egy teljes példányra”. Lásd: GYÖRGY Lajos, „A magyar regény előzményei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 49, 2. füzet (1939): 101–122: 114.
- 65:2 **Ennek ugyan már elejét vettük** – A Debreceni Kollégium tiltotta a magyar nyelvű művek olvasását, lásd (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. június 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 14–15): „Kivánnám én is, hogy az a’ Stylus izlettetnek Debreczenben, kivált a’ tanuló Ifjuság által, kinek kezéből a’ gondviselők csaknem egy általjában minden Magyar könyvet ki vesznek, mert úgy mondanak, mind Román [t. i. regény], ’s

azt tartják hogy olly ártalmas befojása van az Ifjúra, mint a' Parisi precieuse-kre a' Grand Cyrusnak, 's a Cleliának: mellyből a' lessz, hogy az Ifjúság hazai, 's más Nemzetek literatúrája eránt tele van praeiudiciumokkal, megfojtódik benne a' szépnek érzése, melly leg gazdagabb forrása az immoralitásnak, 's azt a' ki Virgilius mellett a' mi Költőinkbe is gyönyörködni mér csufos nevekkal illeti. Én magam a' ki Togatus Deák nem lévén, mint egygy külön szakasztódom ő tőlök csak igen kevés embernek merném írásaimat kivált Magyar Verseimet mutatni ne hogy mint már sokakat az ő szájokba csúfos nevezettel Poétának nevezzenek, a' melly nevet pedig csak Guarini szégyenlhetett."

65:6 **Exemplar vitii imitabile** – [lat.] *Decipit exemplar vitii imitabile: quodsi pallerem casu, biberent exsanguie cuminum.*" Az idézet forrása: Horatius, I. Ep. 19, 17–18. Magyar fordításban: „Pórus jár, ki csupán a hibát lesi el. Ha esetleg / arcszinem épp halavány, ők sápasztó levelet isznak.” Urbán Eszter fordítása, vö. HORATIUS 1961, 540–543. Horatius episztolája a *servum pecusokról*, azaz az utánzókról (*epigon*) szól.

65:8 **holmi tsend kegy** – Lásd még: *A' szókurtitásról.*

65:11 **Horvát Ádám' gyönyörű verse** – Lásd: *Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy ötödfélszáz énekek ki magam csinál-mányja, ki másé* [kéziratos dalgyűjtemény, 1813.] 240. *Ad formám Dábár, Sós András módjára:* „Gyalogolni kurta farkú paripa körme tetején, / Akit meg nem bir a lába, Járjon a fején. / Komámasszony félrecsapta paszomántos kontyát, / Ölbe hordja cigányasszony sikitó porontyát. / Oda neki, ha bevette, majd ki is okádja: / Fördödjünk meg komámasszony, elég nagy a kádja.” A vers 'Gyalogolni-lovagolni kurta farkú paripa körme tetején' kezdettel is terjedt. Nem meglepő, írja Csörsz Rumen István, hogy a *Felelet 1815* még Pálóczi életében mint a nyakatekert, „nyelvgyötrő” metrika reprezentánsát idézi. „A gúnyirat szerzői viszont mintha nem ismerték volna a dallamot: eltorzított cezúrákkal közölték a verset, holott a Strassburger első sorai eredetileg 8+8-as és 8+5-ös osztásúak, tehát éppenséggel nem idegenek a magyar poézistól...” (Csörsz 2011, 338.)

- 66:2 **Márjás** – A *máriás garas* (németül: *Mariengroschen*) a 16–19. század során vert alsó-szász pénzérme volt, és eredetileg a gyermek Jézust tartó Szűzanya szerepelt az érméken. Magyarországon a 18–19. sz.-ban, I. Lipót és V. Ferdinánd uralkodása alatt verették. Később az ezüsthúszasok neve volt Máriás.
- 66:7 **Debretzeni Magyar Komédiások** – Az első színházi előadást 1795-ben Kelemen László színtársulata tartotta Debrecenben. A Wesselényi Miklós Nemzeti Játékszín társulatának első előadása a mai Megyeháza helyén, a Fejér Lóhoz címzett fogadó szekérszínében emelt színpadon volt 1798. augusztus 11-én. A társulat 1807-ben Wesselényi Miklós rendeletére Pozsonyba ment, és magával vitt minden felszerelést. 1810-ben ebből a társaságból alakult meg az első színtársulat, és 14 évig maradt együtt. (Lásd: *A debreceni színjátszás története* [1866–1974]. 1976.) Lásd még: *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ, MAGYARÁZATOK*.
- 66:7 **Ditsérem az eszét a' ki feltalálta** – a *csend* = Dugonics; *kegy* = Dugonics, Lásd: TOLNAI 1929, NyúSz. Lásd még: *A' szókurtitásról*.
- 67:3 **természeti hangzó** – értsd: hangutánzó szó.
- 67:3–4 **akár mit mondjon a' Philologia** – értsd itt: bármit állítson is a nyelvtudomány.
- 67:4 **abstractum szavak elsőbb eredetűek mint a' természeti hangszavak** – értsd: az elvont szóalkotások régebbiek a hangutánzó szavaknál; a természeti hangszavakról lásd még: *Philologiai Töredékek*, KELETKEZÉS; *Új szók*; illetve lásd még: *Jegyzések Jenisch*.
- 67:11–13 X. Y. **a' Debretzeni Gramatikának egyik Szerzője** – Az aláírásról lásd még: MEGJELÉNÉS.

Högyészi Högyész Máté

BOHÓGYI GEDEONHOZ

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Almosd, 1814. december
22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 360.

„A’ telet hogy fogom tölteni, nem tudom, de tavasztol fogva egy
leszek Szathmár Vármegyében azok közül, kik ott nem gyakran
jelennek-meg: az olvasgató gazdák közül. És íme! Magam is ki
fogok az epistola ellen kelni. ’S megmutatom, hogy az én nevem
ne álljon a’ Högyesz’ válaszában hijába:
– hát Detrich, Kölcsey hol vagy?
csak az átkozott válasz Író azzal a’ gonosz német nevüvel ne tett
volna egy sorba!”

A szerzőség tekintetében Szemere Pál egy megjegyzése is
fogódzót nyújt: „Nem gyógyultál e még ki a’ grammatomani-
ából? Vagy ismét a’ költés lelke foglalt el? Vagy talán a’ nyári
együtt létünk lebeg előtted, ’s poetai episztolában akarod kiönteni
az édes, és téged mint engem is nevetésre vonzó történetecské-
ket?” (Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc,
1814. december 2. MM4 *Levelezés I*, 344–345.) A poétai episzto-
lára vonatkozó megjegyzés egyértelműen a *Felelet* keletkezésére
utal, egész pontosan arra, hogy ily módon és formában örökíti meg
Kölcsey a péceli baráti együttlét eseményeit is. Mindebből adódik
az a következtetés, hogy a *Felelet* egyetlen poétai episztoláját Köl-
cseynek tulajdonítsuk.

KELETKEZÉS:

Keltezetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁSMŰ:

[Mándy Imre]: Máté-Szalkai HÖGYÉSZ MÁTÉ Válaszsa a' Poëtai episztolára. Költt Szatthmár Vármegyéből 1811-dik Esztendőben. Nyomtatott Nagy-Károlyban. [1813]

MEGJEGYZÉSEK:

A forrásszöveg 1811-ben íródott, válaszul Kazinczy Vitkovics-episztolájára (KAZINCZYVITK), de nyomtatásban csak 1813-ban jelent meg. A forrásszöveg szerzője *Mándy Imre*, Mándy Pál Szatmár vármegye alszolgabírájának fia volt. Kazinczy levelezett is Mándy Imrével (Széphalom, 1814. március 8. Vö. KazLev XI, 271–272); egy másik ellenepisztola, a Hőgyészként aláírt munkácsi keltezésű levél szerzője azonban Izsák Sámuel alispán volt, amint az Kölcsey közléséből tudható: „Itt a' poëtai epistolát még sem felejthetik. A' minap [Nagy]Szekeresen voltam Vi[ce]Ispán Izsák [Sámuel] Úrnál, 's tőle tudom, hogy a' Hőgyész' Válaszának Írója Mándi Imre Úr volt, mostani V[ice]Fiscalis. A' Munkácsi hosszú levél pedig Ő tőle magától került. Ez e' szerént bizonyos. Az a Vi[ce]Ispán Úr egy valóban derék ember, csak az a' kár, hogy az Epistolán ők is többet értettek, mint kellett volna. O Rabener, Rabener! (I[á]sd]. az esküvésről szóló Praefātiót”. (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Nagykároly, 1815. május 30. Vö. MM4 *Levelezés I*, 380.) Ismereteink szerint Kölcsey közölte először Kazinczyval az ellene írt paszkvillust (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. május 22. Vö. MM4 *Levelezés I*, 180.):

„Ezen ide zárt Brochúrt is Tót ajándékozta, nem tudom ha látta-e már Uram Bátyám, nekem sok okom van hinni, hogy nem látta. Innen láthatja Uram Bátyám miért nevezték a poëtai epistolát pasquillusnak?
Tiszánk magyar dalt még önn gyermekétől
Nem halla.

Ez a' pasquillus. Mert én megtanúltam a' múlt télen, hogy Szathmárban minden ember poétának tartja magát.

Kitől jött legyen a' válasz? nem mondhatom meg bizonyosan, csak egyet kérdek. Nem emlékezik-e Uram Bátyám, hogy egyszer Debreczenben, a' fejezlóban nem volt-e látogatására Szathmár Vármegyéből vagy Izsák Samuel a' mostani Subst[itutionalis]. V[ice]Ispán, vagy másvalaki? 's ha Uram Bátyámnak az emlékezet segédjére kél, úgy meg lesz fejtve a' titok. Többet az epistolára írt válaszról nem írok még két jegyzeten kívül.

1. Már a' Dieta alatt [1811] ezen munka készen volt [a megjelenés dátuma: 1813].

2. Pag. 11. Scholion. Izsák Gáspár a V[ice]Ispán testvér' bátyja volt Fő Sz[olga] bíró. Gáspár Pál Borhídon Szathmár mellett volt Fő Notarius. Kiss Aront nem ismerem. Szabó András ez bizonyosan a' Kis Szekeresi Pap, hol V[ice]Ispán Izsák Úr lakik ott híres versíró. Dettrich, egy ilyen nevű Cancellistát tudok Károlban. Kölcsey nem tudom nehai Bátyám István-e volt F[ő] Szolga Bíró, vagy az Öcsém Mihály ki egyszer Izsák V[ice]Ispán rendeléséből (ezen Úr mellett volt a' Dieta alatt Patvarista) Ötvös V[ice]Ispán neve napjára verseket írtt, külömbben írni nem szokott. Magamra nem is gondolkozom mert nem vagyok a' kedvelttek sorában.”

A rövidített és átszerkesztett forrásszöveg Vitkovics-episztolára tett utalásai a *Mondolat 1813*-ra lettek átírva; mindez jórészt a forrásszöveg ellenkező értelmű újraközlése. A *Jegyzetek a' Versek alában* a „tudálékosan” beszélő jegyzetíró hivatkozásai Mátyási Józsefra emlékeztetnek, elsősorban az általa is sokat és kedvtelve hivatkozott Pomey-jegyzetek miatt. (Lásd még ott.) Az első sor: *Semminél több valami*.

Kölcsey ezzel az episztolájával személyesen is bekapcsolódott a Kazinczy Ferenc és Isaák Sámuel, illetve a szatmári nemesek 1811 óta húzódó konfliktusába, aminek élete végéig kiható következményei voltak, lásd még: FOGADTATÁS, H. KISS 1896, *Egyvelges levelek*.

A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ MŰ SZÖVEGE¹

[Mándy Imre]: Máté-Szalkai / HÖGYÉSZ
MÁTÉ /Válaszsa /a' / Poétai episztolára.
Nagyvárad, 1811, [1813]

(Szövegközlés: MANDY 1813)²

An, si quis atro dente me petiverit;
Inultus, ut felbo, puer?
Horat. in cass.sev.

A' mikor itt e' tér Szatthmári
Megyénk' kebelének
Északi szegletiben, – mellyet sűrű
Ligetekkel,
'S Híves Berkekkel zöld Erdők bé-
kanyarítanak,
És a' hol a' Nap fel-költtéről lanyha
folyással
Hömpölyög a' Túrnak vize, rákkal, 's
rakva halakkal,
Ballagván le-felé az Avasnak Bérczei
közzül,
'S A' Szatthmári Megyét Ugotsától
árka hasítván; –
Szinte mikor, mondom, **hímes kertem'**
közepében,
Hol karikába rakott sugár
Jegyením az Égig
'S Fellegekig fel-emeltt fővel
strázsálva felettem,
Állnak, – mellyeknek derekát a'
gyenge Borostyány
Szép zöld karjaival sok ezerszer
öelve szorította; –
E' Jegyenék' közepében a' Mú'sák'
tiszteletére

Kazinczy Ferenc:
Vitkovics episztola, 1811

(Szövegközlés: KAZINCZY 2018)

Komám uramnak ott fenn rossz napot
Csinála az, akit egykor oly mohón
Tett volt felévé; s a szegény öreg -
Min kaptak össze, könnyen képzeled -
Kínjában egybe gyűjti fellegeit,
S eldurcúlt barna vad szemöldökével
Int, hogy szakadjanak. Szakadnak ők,
Míntha a Deukalion s Pyrrhája népét
Most másod ízben volna előlni kedvök.
A csattogónak lángoló nyilai
Felettem egymást üzve hulltanak.
De Jupiter kiméli híveit,
S csak a gonoszot sújtja és a vakmerőt;
S baj s sérelem nélkül beérkezém,
S szállást fogék a Szürke-ló
szügyében.
A város utcáit mint elborítja
A szörnyű ítélet árja; nem különben
Folyt az, mint amidőn az Ung vizeit
Szökére festi a Mármaros sara.
Én ablakaimból néztem a veszélyt,
Mely barmot és a búzás sok szekér
Gubába burkolt bús gazdáit érte
Jön a cseléd. „Egy nem-tudom-ki
akarna...”

¹ A szövegek közötti intenzív párbeszéd miatt a forrásszöveg közlése mellett indokoltnak látjuk a Kazinczy-episztola párhuzamos közlését is. A MANDY 1813 szövegében **vastag** a szó szerinti átvételeket, **aláhúzással** a nem szó szerinti átvételeket jelöltük. A szövegben a K**y = Kazinczy Ferenc.

² Közli még: Váczy János, vö. KazLev X, 545–552.

Oltár képe gyanánt szenteltt
Lúgosomnak alatta, –
Hol tsak, csendesség, és ártatlan
gyönyörűség
Mulatóz, a' pompás Kastélyt, 's
Palotát oda hagyván, –
Tündér képzeletemnek mély özönébe
merülve,
Olvassám a' Homer' munkáját,
mellyel örök hírt,
'S Tiszteletet szerzett, 's azt ujra,
meg ujra csudálván, Képzeletem
sztintén magamon túl volna ragadva:
Hirtelen a' fejemet tekeritem jobb
fele; – hát ott
Egy hó-szín bíbor, patyolat
köntösbe meg-állott
Aszszonyi szépségen meg-akad
szemem; el-hülemedttem
E' remek Alkotmányt gyönyörű
testébe tsudálván.
Rendbe szedem magamat; 's egy
tiszteletes köszönettel
Ekként szólítám meg ezen jeles
angyali Képet:
Hát te ki vagy? kérlek! – Te talám
leszel Égi Valóság?
Mert deli termeted, és formád, 's
mozgásod, – az a' nagy
Méltóság, mellyel birsz, – címerez
Isteniséget? –
E' kérdésem után vidámon el-
mosolyodva,
így felel e' Szépség, és így
magyarázta magát-ki:
»Máté-Szalkai Högyész Máté! drága
Barátom! «
(Hogy nevemen nevezett, azt el-
hülemedve tsudáltam; Hát jut eszembe,
hogy ő lehet Isten, 's mindenedet tud.)
»A' mikoron bennem képzelttél Isteni
Léttelt;
Bátran el-hiheted, hogy nem tsaltt
vélekedésed;

„Vásáros? úr?” „Sem egy, sem más.”
 „Ereszd be.”
 Belép. Pislongok. Bojtos pipaszár
 S sallangos kostök... „Kit keressz,
 uram?”
 „Én? téged!” „Nincs szerencsém...”
 „Várva vártam
 Rég óta az órát, mely engem
 hazánknak
 Legérdemesb és legdicsebb fia
 Szemléletére méltóztatni fog.” -
 (Mint aki titkos csinyán rajta veszt,
 Úgy borzadék meg, s a hőség kivert)
 S a fejével egyet billent, de a derek
 Hajolni nem tanúlt. - „Humillimus!
 S szabad tudakolni érdemes nevét?”
 „Högyészi Högyész Máté, alázatos
 S legkisebb szolgáló, leghűbb
 tisztelőd.”
 „S lakása?” „Máté-Szalka”. –
 Széket ad
 Cselédem, és kifordul. Ültetem.
 Nem ül. – „Elállhatok s örömmel
 állok.”
 Töröm magam, mint kezdjem
 a beszédet,
 S tárgyától mely fortélyal vonjam el.
 „S az úr is a vásárra?” ... „Sőt nekem
 Nemesbek vágyásaim; tudósainkat
 Ohajtom látni, kik gyakorta nagy
 Seregben szoktak itten megjelenni.”
 „A Nyírben terme jól a búza, rozs?”
 „Nem szinte rosszúl. Közülök
 sokakkal
 Font össze már a legszorosb barátság;
 S örvendtenek nekem, mint én nekik.
 Ez szerencse, mely most ér, került.
 De végre megvan! Látlak
 s lángomat...”
 „Nagyítva látni másnak érdemét
 A tévedésnek egyik szép neme;
 S ez a szerény érzés a gyöngö kort
 Leginkább ékesíti. Gondolom,
 Szatmár ismerni fogja annak becsét,

Hogy ha pedig nevémet kívánod tudni,
 ki legyek?
 Én a' *Fáma* vagyok: származttam
 az Isteni vérből.
 Esméred é **Mercurt, 's Irist,**
az Olimpí Lakóknak
 Gyors Követit, kikkel vagyok én egy
 Ágbeli Testvér;
 Léttem öröktől van; – vólttam, leszek,
 's el-sem enyészek;
 Kellemek, és az örökk Ifjúság nyomba
 követnek;
 Minden helybe jelen vagyok,
 és mindenbe hatok bé;
 Most a' holott a' Nap fel-kél, gyors
 szárnyaim által,
 És a' hová nyugoszik, szaporán egy
 perczbe repülök;
 Majd a' jégbe fagyott Északról Délfele
 tűnök;
 Itt mi esett, meg amott, azt már más
 helyre repítem.
 Most, ha nekem tettszik, fel-hágok
 az Ég' menyezetre,
 Ott a' Csillagokat bé-futkosom,
 és az Olimpust;
 Majd le-botsátkozom a' földnek
 színére; meg onnan
 A' Tengerbe hatok, 's be-kerengem
 messze határit;
 Sőt a' **Stiksz, Flegeton, Kotzit, és a'**
Lethe vizén is
 Tul megyek a' **Káron vén révész**
Csónaka nélkül;
Orfeus, és Telemák Uti-Társaim,
és Követőim;
 A' **Plútó'** szomorú gyász országába
 mi történt,
 A' **Titzius'** kinyját, **Zizifusnak** nagy
 veszedelmét,
 A' **Danaus'** **Házát,** hogy bünteti
 vétkek örökre;
 Hát a' rettenetes **Geriont,** hogy, 's
 mint zabolázzák

Kit e szokatlan érdem fényesít.
 Szolgálsz, uram?" „Nem! én
 magannak élek.”
 „Szép! és igen rút együtt! Arra just
 Csak az kap, aki másnak éle már.
 S hidd, aki másnak él, magának él.”
 „S az gáncsol-e, kinek példája véd?”
 „Igaz lehetne gáncsom, bár talán
 A vétkes példa kárhoztatna is.
 A férfikor legelső éveiben
 Megtettem amit kelle, s ment vagyok;
 Hajló koromban illő megpihennem.”
 „Ravaszkodol, de nem mégy semmire;
 Mint Antaeuscht kapá fel Herculesch,
 Úgy kap karom fel messzére a neked
 S nekem nem honni föld al-gondjaitól.
 Szólj ahogy illik. *Anch'io Pittore!*”
 Elrettenék Energumenusom
 Képtől és hangjától. Jaj szegény
 Bordáimnak, Antaeussá ha tesz!
 Mondám, s főt hajték a *Pittor* előtt.
 A rettenés feloldja a néma nyelvet,
 S hazudni, s hízelkedni megtaníf.
 Nem tudtam eddig: illő, tudjam én is.
 „S poeta az ur?” ezt kérdém.
 „Pásztoraink
 Mondják; de nékik hinni nem merek.”
 „Oh szép! igen szép!” Úgy Szatmár
 kódéből,
 Melyben Sylvester óta volt, kikél.
 Tiszánk magyar dalt még ön
 gyermekétől
 Nem halla; mert Szabó, Gvadányi,
 Földi
 Vendégek voltak széleín; s az Agis
 Dallója rég elhagyta Bercelét.
 Le lesz törülve e szenny majd általad,
 S büszkén fog árkán a zengő szaladni.
 Ha nem veszed bántásnak: kit vevél
 Vezérül a szép pályán? Rajnis-e
 Példányod és Szabó? Dayka-e s Virág?
 Rettenve gördült rám ismét szeme,
 S elhallgaték. „Mí baj? nem értelek;

A' Stiksz, és Flegeton, 's a' Lethe
Folyó-vizek együtt;
Tantalus a' tele-kád vízben ajakig
noha fördik,
'S Kapdos az almához, mely
hömpölyög, és fut előlle,
Még is az Éhséggel, szomjúság gyötri
szünetlen. – –

Mind ezeket hírül viszem a' földön
Lakozóknak.«

A' mikor így [!] ezeket le-beszéllé
Fáma szelíden;
Ismét szóllítám, 's ezt kérdem tőlle
továbbá:

Oh! Te remek Szépség! gyönyörű
Alak! Angyali Fáma!
Jóllehet e' kérdés méltán terhedre
lehetne;
Válaszodat még is méltóztass meg ne
tagadni:

Valld meg mely czélből magadat
hozzám meg-aláztad?

'S Engemet itt e' homály sűrű köd-
lepte Zugolyban
Lappangó Mu'sák szeretőjét, 's
tisztá Barátyját

Vallyon mért keresel, 's mely okból
látogatál meg?

Szíves kérdésem hallván így Fáma
felelt rá:

»Tégedet én csak ez egy czélből
keresélek emitt fel,
(Futva pedig) hogy azon közelebb nap-
fényre bocsájtott

Híres Episztolát veled is Hőgyészi
közöljem;

Mellyet is a' Tudományba merültt
Széphalmi Poëta

A' minap elmés rajzolatokkal, meg-
remekelve

Mu'sa-Barátyjának szenteltt vala
Vitkovits Urnak«, –

E' szavakat hallván a' kívánság'
tüze lobbantt,

Szólj! – fűtt, s törölte gyúladt
homlokát.

„Mi baj? nem értek; szólj!” „De hát
neked?

Sarkasmusch-e mind írva, mind
beszédben,
Leginkább kedvelt tónusod?”

„Hogyan?”

„Vagy engemet van kedved öldökölni?”

„Hogyan?” „Hogyan s hogyan! És még
hogyan

Azon felül! Szólj úgy, ahogy
magyarnak

Magyarhoz illik; *egy* akolban
állunk...”

„Uram, nem értem e neheztelést.

Megvallom: a kedv szessenései

S játékos hangja, mely simongva
karcol

Kedvesb előttem, mint az a komolyság,

Mely latra térsi gondosan szavát,
S szokellést adni fél a gondolatnak.

De én csak ott enyelgek, ahol illő,

És ahol értenek: biztos barátim

Kedvezve türik dévajságimat.

Hol kell, nálamnál senki nem
komolyb.”

„És mégis azt a négyet

példaképpen?...”

„Mit? hogy?” „Hisz azt magyarnak...”

Nem hiszem.

Ingerlesz!” – Csak most értém

a bolondot.

Kilökjem? Ah! de folytatá beszédét. –

„Magyarnak én azt ismerem,
s csak azt,

S nem senkit, senkit! mint azt, akinek

Szép nyelve nincsen elkeverve mással,

Ki nem szorúl a vendég maszlagára,

Kenőcsöt útál, s gondolatjait

Tisztán s tekervény nélkül mondja ki;

Magát a nyelv urának nem hiszi,

Nem szab törvényt és új szót nem
farag,

**Egy jeles írónknak nagy eszét
remekébe tsudálni, –
Add ide oh kérlek! nosza add ide
Fáma! remekjét,
A' Tudomány' mezején olaj-ágakat,
és koszorút nyertt**

**Tudós Polgárnak; hadd fussak rajta
keresztül. –**

Esmerem én őtet, vóltt egykor látni
szerentsém,

«A' mikoron fogadott szállást a' szürke
szügyében.

Haj! de az esméret, még a' maga
zsenge korában

Vajmi sokamba kerültt! Mert szinte
midőn epekedve

– – – Várva vártam / Rég ólta

az órat, mély engem' Hazánknak
Leg érdemesebb, és leg düsőbb Fija'
Szemléletire méltóztatni fog.

Leg kissebb szolgát, – leg hübb

Tisztelőt: –

Akkor Tolvajjnak ravaszul képzelve,
ki-űzttek,

Öklöztek, vertek, 's ártatlan rugttak,
ütöttek. –

Szíves kérésem Fámánál

tellyesedést nyertt;

Mert az Episztolát tüstént ide nyújtani
kezdé.

Mellyet elő-keresett hó-szín keze,
gyöngy-kebeléből. –

Által-adá; buzgó heves indulattal
öleltem

Én is ezen módot, melyben

az Episztola-munkát,

Mint különös remeket lehetett olvasni
szerentsém. –

Mind a' Hely, az hol költt, mind a'

Tudós Ki-adónak

Nagy neve mindjártást ígérttek csak
csupa szépét,

El-ragadót, be-hatót, fellengőst,

és remek elmét. –

De a régít érti s tiszteli a szokást;
Úgy ír ahogy beszél – egyszóval; aki
Köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk
maradt meg.”

„S ezek szerint a négy?...” „Rossz
verselő!”

„Én őket jónak néztem, bár közöttünk
Nem lettek, és nem nőttek s nem
maradtak.”

Tüzem lohadt, s az álnokságok atyja,
A vén csábító, aki én utánam,

Amint tudod, hol egy, hol más alakban
Kísértve kullog, azt sűgá tanácsúl,

Hogy a legénykének vetnék csapat.

S én, aki hű tanácsnokom hiába
Nem szoktam sűgni hagyni, teljesítém.

-

„Engedsz egy kérdést?” így szólék.

„Parancsolj!”

„Midőn beléptél, engem a haza
Fő nem-tudom-mijének mondogattál.

Minek tekint az engem, akinek
Rosz író ez a négy? fejtst meg

titkodat!”

„Mindig kötődöl! S azt hiszed talán,
Hogy én nem értem,

hogy magasztalásaid,

Melyekkel rólok írva szólsz, dőfések?

Való gyanánt azt csak Mihók veszi.

Pirúlsz vesződni vélek, a gubókkal,

S hogy annál gyilkosabb legyen
csapásod,

S szándékidat ne sejtsék; lopva
szürsz.”

Megszégyenülve rogytam össze, s nem
volt

Erőm elfedni a dőbbenést. Azonban

Egy nagy rakás vers asztalomra hág.

Hol vette, nem tudom. Gyors

forгатással,

Szaladt el rajta végig, s „Itt van!”

úgymond:

„Reá találtam: ennek nyújtsd

figyelmed.”

Azt kapván, a' Homér' munkáját félre
le-tettem. –

A' mint vizsgálám, hát látom *Episztola*
czimje:

A' Szép-Halmon költt, és hogy szöll
Vitkovits Urnak:

A' kit is a' minap egy *Flautának* tett
szava nagygyá. –

A' sorokon hogy odább, meg odább
ballagva haladnék,

Hát már kezdetiben egy oly Tárgy
öttle szemembe,

Melybe meg-ütköztem, 's méltán is
meg-hülemedtem:

Sallangós Kostök, Bojtos Pipa-szár
vala e' Tárgy:

Borzadván fejemet csóválttam, 's vertt
ki a' hőség. –

A' bámulás közt e' gondolat öttle
fejembe:

Hát ugyan a' Szép-Halmi Poétát illy
alatsony tárgy

Bántja? vagy egy Ki-adót foglalhat el
illy kis üress pont? –

Sallangós Kostök, Bojtos Pipa-szár!
mit akartok?

Mert, hiszem, ám *Hőgyész*, füst-
gombalyagokkal enyelgő

Orra bajúszsza körül ritkán
temjénezik: – így hát

Hosszú *Sallangós Kostök, Bojtos*
Pipa szárral, –

Bár betsesek legyenek, *Hőgyész*nek
még se Baráti.

Ujjra tovább menvén, csupa

Szarcazmuszra találttam;

'S a' mint sorjainak tövises mezejére
ki-érttem;

Hát a' Bokrok közt sokakat veszek
észre *seregben* –

Jéh! mit akarnak azok? 's vallyon mi
okon sereglenek?

»Az istenek nagy gyűlést hirdetének
A Szengellér hegyén, s Árpád
királyunk

A nemzet íróit mind bémutatta.

Jobbra a poéták, balra a prózaisták

Fogának helyt, és ime Diespiter

Tüzet lobogtat s mond: Eredjetek,

Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!

Előjön a szakállas ,Régiekről',

Futásnak indul, s im – orrára esik!

Előkerül közsvényes lábain

Sylvester, futni kezd, s – orrára esik!

Előkerül Tinódi jó Sebestyén,

Büdöslük a bortól, s – orrára esik!

Fut Pest Gábor is, s – orrára esik!

Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,

Halad, szökik, s ah, most! –

orrára esik!

Így Szenci-Molnár, és Filiczkije;

Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;

Így a szegény Beniczki uram, s azok,

Kik a poétai krónikában élnek.

De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű

Dókáját ölbe fogja, s megszalad,

A szem sem éri, s nézd, – a tárgy övé!

S lett s nőtt s maradt! – ezt zengi

Jupiter,

És Jupiterrel a Gellér hegye!«”

„Bizony szép! mondhatom; már

ez bizony szép!

Kegyetlenül szép! S mind a költemény,

Mind a kidolgozás! S a vers kecses!” –

Taréja nőttön nőtt az emberemnek;

De mint gyakorlott mester, tetteté. –

„S im, itt Pázmánról!” monda „kérlek,

halld ezt:

»Hogy Pázmán magyarúl

alkalmasint tuda,

Tekintsd, hol született, s többé nem

lesz csuda.

Szülte volna Eger, Győr, Sopron, Pécs,

Buda,

Kik legyenek? mi bajok? Fámától végire járok; Mely kérdésem után nekem illy választ ada Fáma:

»Ott a' Böltsenek van minden
Chaóssza,
Vagynak Mu'sák is, Vad Mu'sák, 's
csalfa Poéták. –
Ládd ott a' ki röhög, 's a' szór szálát
hasogattya,
Momusnak nevezik, mellette
Demokritus ott van,
Még most is katzag, és hahotál a'
gyáva világon;
Ennek utánna pedig pityeregve
Heraclitus ott sir,
Könnye csorog, kesereg, s búsul a'
kába világon;
Látod amaz Hordót, mely hömpölyög
erre 's amarra?
A' Korinthusi Bölts Diogenes kutorog
abban.
Ládd amaz Archimedes sarkát meg-
vetve, miképpen
Küszködik a földet helyéből hogy
ki-taszítsa ?
A' vén **Szokrates** is köztök
böltselkedik – és a'
Lúgos Kantától még most is a'
homloka nedves.
Kodrus is ott vagyon egy nagy hírű
Fűzfa-Poéta;
Sorba pirulva kerül a' lárvás, 's csalfa
Batillus; –
Ennek utánna következik im a' púpos
Esópus;
Ott vagyon a' Betsület marczongó Zoil
is együtt,
Kantsal nézéssel, Szatyrussal mint
critizálnak,
Es mind a' kettő görtsöt keres a' sima
kákán.
Vagynak hát Böltsenek, vágnak Fél-
Böltsenek ezek között. –

Úgy szólana, mint szól síp mellett
a duda.

De minthogy az a táj szülte
nemzetünknek,
Mely szűz birtokában vagyon szép
nyelvünknek,
S fel nem vette rongyát irhás
zsellérünknek:
Nagy méltán tarthatjuk egyik fő
diszünknek.«?”
„Hogy téged a gonosz...” mondám
magamban.
De im nyílik ajtóm, s a cseléd jelenti,
Hogy Pipszem érkezik; nem léi szobát,
S vendégem lenni vágy. „Ez kelle!”
mondám;
Hadd jöjön; ő most kétszerest
Apollóm!
„Ismeri az úr Dessewffyt? Ő Virágnak
Dühödt barátja, s érte botra kél.
Tréfálni a gróffal...” „Gro-óf?” „De
gróf! s barátiért
Botot nem kímél. Jó lesz elszelelni.”
Az én emberkém kapja verseit,
S szalad, s ajtóban Pipszembe botlik.
Sikoltva megy a grádicsnak s lefordúl.
Tolvajnak véli minden; öklözik,
Rugják, ütik, verik. De ő kiált:
„Köztünk lett! köztünk nőtt! köztünk
maradt meg!”

*

Barátom, egy szót, egy okost! Elég
Volt eddig dévajkodni; van határ
Mindenben. – Valld meg: mint zengett
fülednek
Ez a köztünk lett, nőtt és maradt?
Oh! írd könyvedbe, s mondd el
reggelenkint,
És amidőn az álom ágyba csal,
Hogy téged a kettős hegy bérceitől
Hőgyészi Hőgyész Máté tiltva tart.
Haszontalan! te nem levél köztünk,
S Szemerével, vélem s kedves
Kölcséymmel

Kik galyibát kereső székben
vetekedve, röhögnek.«
Én pedig így felelek a' szép Fámának
ezekre:
Éjj! a' Bóltsektől takarodjunk, 's
hagyjuk-el őket;
Mert vélek eggy Tálból nem jó leszsz
enni Cseresznyét;
Sorba tovább inkább mennyünk
az *Episztola* rendin: –
— — — »'S *Poéta az Ur?* 's a: t. 's a' t.
Oh szép! igen szép! ugy Szatthmár
ködéből,
Melyben Szilveszter ólta volt, ki-kél;
Tiszánk Magyar Dalit még ön
gyermekétől
Nem hallá ; mert Szabó, Gvadányi,
Földi
Vendégek voltak szélein, 's
az AgászDallója
rég' el-hagyta Berczelét;
Le leszsz Törülve a' szenny majd
általad ;
Büszkén fog árkan a' zengő szaladni
's a' t.
A' mikor e' sorokon haladok tünődve
keresztül;
Csak meg hökkenek, és a' vér fel-forra
eremben.
Fel kapom a' pennám, hogy majd
boszszúra ki-szállok;
És hogy ezen fojtós mérget, méreggel
ölöm-meg.
Mert hiszem a' vagy nem méltán
haragudni lehetne
Mindenikünknek azon: mikor a'
Szatthmári Megyének
Lantosit a' Szép-Halmi Poétánk sújtva
gyalázza?
'S A' szent Pimpláról le-taszítván
kergeti félre?
Sőt magyaros Fijait veri, öklözi, rúgja,
botozza:

Mételytelen mezőkön nem legesz.
Egernek nőttél szük patakja mellett;
S atyád továbbad azt a bölcseséget,
Melyet Cyrill és társa hirdete,
Budai felének jött tanítani.
Te léssz az első, kit később Horányink
Tisztelve fog nevezni, hogy hazánk
Nyelvét, mint annak méltó gyermeke,
Pápaynk tüzenél gyúlt szívvel
szeretted;
S feleid között az első, sőt korunkig
Egyetlen voltál, aki azt műveléd.
De elég *akarni*? Ah! mesédet,
Melyekre Lessing is javalva nézne,
S epigrammaidat gúnyolva fogja
Recenseálni Högyész, s elbeszéli
Hogy itt s ott, és emitt s amott,
s tömérdek
Más s más helyekben vétkeket
követtél;
Mert (amit sajnál) vétekből születél! –
A könyvcsinálást hagyj nekünk,
s rohanj
Rengő karokkal mátkád szép keblébe,
S csókjaiddal hintsd el φοβεροτατω!

Tsak, hogy *Táncz-Mestert* nints
jádzani kedvek előtte, –
És az *igaz Szívet* nem *czifra ruhába*
takarják? –
Mondani vaktában, sőt hírre Világba
ki adni,
Hogy *Szatthmár* nem szült Vers-írókat,
se Poétát,
»*S önnön gyermekitől Tisza még nem*
hallá Magyar Dalt!«
Hirtelen ítélet: lehet egy ládába arany,
's gyöngy
Rejtve, ha nem tudod is, ha tudod
pedig, árt ki-tagadni,
Hát ugyan egy sziklás Bérczről
állítani mernéd,
Hogy sem arany, sem ezüst értzet
gyomrába ne rejtsem;
Hát ugyan egy Tenger' partnak ha
felette meg-állnál,
»Nem terem e' gyöngyöt« – mered azt
el-mondani rólla?
Nem. – No tehát ne itéld, de elébb
fenekét tapogasd meg.
Hogy pedig e' Szennyből, melyben
Szilveszter evétől [!]
Lenni erősíté Szatthmárt, és régi
kódéből
Gyenge tehetségű Mu'sám is emelni
siessen; –
Az Helikon' tetején nőtt, 's öszve-
szedett Violákkal,
Mellyeket a' rejtek fenekéről öszve-
keresttem,
Mennj-el képemben Fámám tisztelni
K**yt. –
Mind ezek itt kórok, de találkoznak
remekebbek;
Mert remekelni tanultt Vers-írók itt
nevekedttek;
Mind ez előtt, mind most e' vidékről
ki-kerültek. –
Itten ezen sűrű híves Berkek'
kebelében –

A' két *Czerje'ket* táplálta Minerva
 tejével; –
János – Kodrusnak ki-botsájtá Versbe
 szerelmét,
 A Tudósok előtt, a' mely köz helybe-
 hagyást nyertt;
 A' Testvére *Mihály* a' Test-őrő
 Nemesek közt,
 Az *Heloiz'*, 's *Abeláld'* [!] esetét köz-
 fényre botsájtá;
 így több munkát is Magyarul Versekre
 adott-ki.
 Hát! e' Korbeli Vers-íróit hogy ha
 tekintjük;
 Kiknek is érdemivel Szatthmár méltán
 ditsekedhet? –
 Itt lakik egygy koszorús *Lantos*, ki sok
 érdemes *Odát*
 Római nyelvre csináltt, a' *Horác'*
 Testvérje *Hanullik* [!];
 Itt *Tsaak Gáspár*, kit *Kalliopé* maga
 kedveli;
Szirmay, 's a' *Fija György* Mu'sák
 nevedék követője;
 Itt van *Gáspár Pál*, a' *Gyarmati Kézi*,
Kiss Áron,
 Hát a' *Mártonokat* nem Szatthmár
 szülte Hazánknak?
 Hát te *Szabó András*, hát *Dettrich*,
Kölcsey hol vagy?
Mándyak, és többek, – kiknek hever a'
 neve ködben;
 És munkáikat a' moly rágja, 's emészti
 fogával;
 Vagy pedig a' rejtek'-fenekén pók rá
 vona sátort;
 Minthogy Verseiket nintsen fitogatni
 szokások;
 Vagy maga mérséklés meg-tartóztattya
 ki-adni.
 Még te is itt lakozol, szívem tiszteltté
 Barátom!
Isaak Sámuelem! ki vagy a'
 Mnemozüne sajtáttya; –

A' kit az álhatatos szív, 's a' Szép
Lelki-tehetség,

A' Virtus, – Jóság, – a' köz-szeretet,
meg az Érdem, –

A' nagy VÉCSEY' (kedvelt Fő'-
Ispánnya Megyénknek)

Bólts kormányja alatt, – *Eötvös* hív
Theseusoddal, –

(Kiknek is **Érdem**it a' **Maradék**
énekleni fogja.)

Bátor ezen Megye Fő-Tisztes Székjére
emelttek; –

Mellyen ezer-gondok Te körültted
epesztve csatáznak:

A' Thémis baja közt még sem futod,
unva, Apollót. –

Nyisd-meg rejtekidet; 's a' Pindusi
Hegy' tetejéről

Általad öszve szedett gyönyörű
Ró'sáidat add-ki:

És köz-fényre botsásd; közelebb
hagyd, lássa K**y,

Hogy csak ugyan most is vágynak
Szatthmárba Poéták.

Mind ezeket hallván, így szólott Fáma
továbbá:

»Van, van okod, Hőgyész,

hogy bosszankodva neheztelj;

A' mikoron Szatthmár' fíjait le-
gyalázta K**y;

És Vers-Szerzőit nevetésre ki-tenni
akartta.

Én, ki, pedig, be-hatok minden titkok'
fenekébe, –

Esmerem a' Szatthmár sűrű fellebbe,
homályba

Élő Mu'sáit, 's azokat mind nagyra
betsülöm;

Sőt meg-kérni fogom majd a'

Mnemozüne Leányit,

Hogy Parnassusi szép Ró'sákból,
és Violákból,

Myrtusból, és még Laurusból, zöld
Olaj-ágból,
Füzzenek ők **koszorút**, mely
homlokokat be-kerítettse.
'S Én magam, Érdemeket méltó
ditséreteikkel,
Tündér-szárnyaimon a' csillagos Égbe
repítem.
Kedves Mátékám! te azért haragod
sebes árját
'S Tolladat is szüntesd, mellyet
bosszulni kapál-fel:
A' Tudományt szerető Mu'sák'
kedvelté Fijának
Esméretlenség, nem rossz szív, – szültte
hibáját. «
Szép kérésed után haragom' heve
Fáma lohad már. –
Az heves érzések bennem mind meg-
csilapodttak;
A' nemes Indulat kész úgy is
az engedelemre.

* * *

Nékem azomba az értelmem marad a'
mi előbb volt:
*»Magyarnak én azt esmérem, csak azt,
Nem senkit-senkit; mint azt a' kinek
Szép nyelve még nints el-keverve
mással;
Ki nem szorul a' Vendég' maszlagára;
Kenőtsőt utál, 's gondolattyait
Tisztán, 's tekervény nélkül mondgya-
ki;
Magát a' Nyelv' Urának nem hiszi;
Szükségtelen Törvényt, 's ujj szót
nem farag,
Horácztól jól értvén, tiszteli a'
szokást; «
A' Vers-Szerzőből nem tész ki-
keresve Poétát;
Jó'sefből, Pipszet, Levelének
Episztola címet;
Anch io Pittorét magyaros szemetére
ki-hánnya;*

És, ha Magyaroknak akar **magyarul**
versekbe beszélni:
Sem Görögöt, sem Olaszt nem szór
akadéknak elejbe. –
 Félbe-szakasztva szavunk, így zárta-
 be Fama beszédét:
 »Kedves **Hőgyészem!** ki vagy a'
Mu'sák' szeretője!
Mind igaz a' mit elő-adogattál; –
 meg-hagyom én is;
Abba maradj, ha akarsz Helikon'
tetejére fel-érni; –
Nem magadért írsz: – hát úgy irj,
hogy mások is értsék; –
Én, ha nem értem ugyan, egye-meg
Szerzője gyümölsét;
És ha nem érti az Eggyidejű; mint
értse utánnad
A' Fijad és Unokád? – 'S Ha nem
érti; ki tudja becsülni? –
 A' Nap, a' Hold, a' **Csillag** is úgy
 tündöklök egészen,
 Hogyha setét felleg nintsen be-borúlva
 előttök;
 Szébb a' **Búza-szem** is, 's betesebb,
 ha kezdedbe piroslik;
 Mint ha tokos, szemetes, vagy elébb
 dörzsölni-ki szükség.
 Hát az arany, 's az ezüst nem szebb,
 mikor a' gyerek is meg-
 Esméri fénnyeről? – mint még feketés
 korom őrzi? –
 Dolgot azért Hőgyészi, – ne szót –
 kergess; – de ha szó kell
 Ujj; – szabad azt, – de tsak ám
 csinnyán tekerítve, faragni:
 Né-hogy az Áll-szókkal –
 Nyelvünkéből maskara váljon. –
Fűszerezett eledelt szeretünk, szánk'
 ízinek ez jó;
 Sőt Nyavalyákba segít, ha nagyon
 mértéke szereknek;
 Ugy de, ha tsak **sáfrány, bors, szegfű,**
paprika, gyömbér,

Pézsmá, fahéj, Pomarants,
Czitrom, – főtt egyyüvé? – már úgy
 Drága ugyan; de gyomor 's száj nem
 köszönik-meg ez ételt.
 A' mi felettébb van, hiba
 az mindenben. – Ne légy hát
 Mértéken túl indulatos *Hőgyészi*
 Barátom;
 Meg ne szaladjj, 's ne piruljj; ha talán
 az *Episztola* szurkál:
 A' *köszönés* nállunk nem mind egy
 forma; de a' Szív,
 Ész, 's Tudomány betsések, ha gubába
 jönnek előnkbe is.
 Hol sok a' *hajtogatása derékknak*, igen
 kevés a' Szív: –
 Unttig elég, ha *Fejed meg-billentt*;
 mászszor is úgy tégy.
 A' Szomszédot azomba tanul
 esmérni; ne piszkáld
 Míg ki nem esméréd azt; 's ne ítélj
 vaktába felölle.
 És, ha szeret, 's ha betsül téged'; ne
 botozd-ki előlled:
 Tisztelet, és görtsös-bot nem jól
 hangzanak öszve.
 A' *Búzás Szekerén* némely nyitogatja
 Homérust;
 Sőt *kévék' tetején* láttam cziterázni
 Apollót;
 A' *Pán' sipja, ruhája* sem árt, köztünk
 ha fúruglyál.«
 * * *
 »Légy fel-emeltt fővel te tehát
 Hőgyészi, ne csüggedj. –
 Bár az *Episztola* bánt. – – – –
 Mert meg-kérni fogom nagy Apollót,
 és Mnemozünét:
 Sugja fülébe K**ynak, a' Szép-Halmi
 Lúgos közt:
 Hogy Szatthmárt, 's Fijait, ha nem
 esméri még – ne gyalázza,
 Árva Tiszánk' gyerekét a' Pindusról
 le-taszítván;

Söt Helikon' tetején Palotát ha
magának emeltt-fel:
Hagyja lapulni-meg Ezt, egy kis
Kalyibába az alján. –«

* *

»Én az episztolát, mikor a' levegőbe
repülök,
A' tudósok előtt a' Léthe' vizébe
csapom-be.« –

MAGYARÁZATOK:

67:14 **Högyészi Högyész Máté** – A Kazinczy Ferenc által alkotott fiktív figura a Szatmár vármegyei Mátészalka szülötte. (Lásd: Kazinczy Ferenc: *Poétai episztola Vitkovics Mihály úrhoz* [1811]. KAZINCZYVITK) *A Tövisek és virágok* (1811, KAZINCZY-TÉS) mellett Kazinczy eme külön füzetben megjelenő írása vezetett a *Mondolat* keletkezéséhez. Az episztolát Szatmár vármegye rossz néven vette, és Mátészalkai Högyész Máté álnévvel válaszolt rá Mándy Imre 1811-ben (megjelent: MÁNDY 1813), a Szatmár vármegyei nemességet érő célzott sértésként értékelve a „sötét” szellemű poéta Máté-Szalkai születését. Kazinczy előadásában, a *Felelet 1815* megjelenését követően, így hangzott az episztola keletkezésének magyarázata, külön kiemelve benne az, hogy Isaák Sámuelnél is mentegette magát (Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. Vö. KazLev XIII, 334–335.):

„Én a' Vitkovicshoz írt Epistolában egy bohót *teremtetem*, ki az én kedves hitem' sorsosainak, a' Kálvin János fíjainak, esztelenségeket pengesse, *hogy csak Kalvinista tud magyarul*; 's minthogy ezt a' bohót *valahol* kelle születni hagynom, még pedig Debreczen táján, – Szatmárban születtetém. Szatmárra így jutottam:

Nevet kellvén neki adnom, féltem, hogy ha Ferencznek, Jánosnak, Istvánnak mondom, valamely Ferencz, vagy János vagy István magára veszi; szokatlan nevet kerestem, 's a' *Máté* toltá magát előmbe, 's így az én bohóm *Máté* leve. A' *Máté* ismét *Máté Szalkára* emlékeztetett, 's hogy a' keresztnév *motiválva* legyen, ezt adtam neki lakóul. – Kijöve Epistolám, 's egész Szatmár tűzbe jött. Egy egész sereg méne az Onkeledhez felpanaszolni, hogy Kazinczy az Ő Excja Vármegyéjén melly mocskot ejte.

A' Fő Ispán Kázmérba írt a' leányának, 's érezte velem, hogy neki tettem fáj. Kimentém magam a' Fő Ispánnál, 's írtam V. Ispán Isaak Sámuel barátomnak, hogy értsék meg a' poetai tréfát; az én bohóm nem portrait, hanem képzelés teremtése; bohót minden föld terem, miért ne tehát Szatmár is? [...] Nem használa. Megfelelt reá valaki idomtalan hexameterekben, de hogy Kalvin Jánost hitte az Isten' legigazabb Prófétájának, megtetszik onnan, hogy az Epistola szót kétvagy három helyben Epistolának (cum accentu super o) veszi."

A Hőgyész-ügy és annak alapszituációja, a *Szürke Ló* nevű vendégfogadóban („a szürke ló szügyében”) lefolyt találkozó, a *Mondolat 1813 Vezérszójában* (a név pedig a *Szótárban*) is felbukkan: „A' minap egy tudós Hazánkfiát, kit a' végzés tőlem messze eltola, 's kit régebben számláltam Barátim közé – látni mentem. Komám Uram kinnyában felleget gyűjt, de hive én – sérelem nélkül beérkezvén; szállást fogék a' szürkeló' szügyében. Alig léptem ki szekereimből, midőn kezem gyengéd szorítással szorúlt meg, 's – Barátom ölelésemre szökött. Pislongok – »vár vatsorám, közbeese ő, szármára duskát fogok veled itatni ma!« 's parantsolólag befülezzet házához. Kisded körében szólhatván itt Barátinak, elébb némely félretsapással emlitté: hogy utolsó együtt-létünk olta két gyermekeit elvesztette; 's testvérje is, míg Begyeskedjével a' Tempombilints leköthette volna, az ágyugömbök' halálsujtási közt

Liptse alatt elhullott. – Utóbb Tudományos ötletekre térvén a' szó: egy rakás Iramat egyszerre az asztalra hág, – mellynek egyik Füzetében magát a' Mondolat is találá. Ő láttatá velem a' darabot elsőben, mellynek pillagó ketseit éh szemekkel faldoztam; mind eddig tudatomtól tündérintett Irójának pedig dühödöt Barátja lettem.” A Szürke Lóban törtéeteknek valóságos esemény szolgált alapul. Az ellenepisztola szerzőjét kutatva Kölcsey a következőket írta Kazinczynak: „Nem emlékezik-e Uram Bátyám, hogy egyszer Debreczenben, a' fejjérlóban nem volt-e látogatására Szathmár Vármegyéből vagy Izsák Samuel a' mostani Subst[itutionalis]. V[ice]Ispán, vagy másvalaki? 's ha Uram Bátyámnak az emlékezet segédjére kél, úgy meg lesz fejtve a' titok.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. május 22. MM4 *Levelezés I*, 180.) Ugyan később Kölcsey, ahogyan már említettük, 1815 májusában, a nagykarolyi megyegyűlés után, ahol tudomásunk szerint első ízben vett részt vármegyei birtokos nemesként, Izsák Sámuel közlése alapján Mándy Imrét nevesítette az ellenepisztola szerzőjeként (vö. MM4 *Levelezés I*, 380), de eme levele mégis arra enged következtetni, hogy Kazinczy fiktív episztolája valós találkozáson alapult, amelynek résztvevői Kazinczy Ferenc és Izsák Sámuel alispán voltak a debreceni Fejér Ló vendégfogadóban. Így sokkal inkább érthető a Szatmár vármegyei kálvinista urak felháborodása, mivel azok vezetője (alispánja és szellemi vezére) állt Hőgyész kitalált alakja mögött. Kölcsey ugyanakkor a Kazinczy-ellenes episztola szerzőjét is Izsák Sámuelben jelöli meg, akinek későbbi személyes közlése ennek ugyan ellentmond, de mégsem oszlatja el azt a gyanút, miszerint Mándy Imre az alispán alügyészeként (vicefiskális) csupán a nevét adta az írásműhöz. A debreceni Fejér Ló fogadó bedeszakázott székérszínében 1798-tól működő játékszín 1811 áprilisában másodszor is leégett, ezt követően már nem építették újra. Lásd erről: KERÉNYI Ferenc, szerk. *A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig*. Magyar levelestár. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó,

1987. Lásd még: [*Debreczeni levél*], MAGYARÁZATOK: *Debreczeni Magyar Komédiások*.
- 67:16–17 **mikoron Aurora piros szekerében Jött-fel az ég kapujin** – vö. *Jegyzetek a versek alá: a Hőgyész jegyzeteit*
- 68:4–5 **Tündér képzeletemnek mély özönébe merülve, Olvasnám a’ Homer’ munkáját** – vö. *Jegyzetek a versek alá*
- 68:11 **Fáma Kis-Asszonyt** – vö. *Jegyzetek a versek alá: a Hőgyész jegyzeteit*
- 68:12 **Épistolát** – [lat.] *epistola*, levél; költői levél. Értsd: Kazinczy Vitkovicshoz Mihályhoz írt episztoláját (KAZINCZYVITK), vö. még a *Hőgyészi Hőgyész Máté* jegyzeteit.
- 68:19 **Apoll maga** – Apollo a görög Apollón római megfelelője. Istene volt a költészetnek, a jóslásnak, a zenének, a táncnak, általában a művészeteknek; tüzes nyilai a napsugarakat jelképezték, gyakori jelzője volt a *Phoibosz*, azaz ragyogó, fénylő. Apollo a rómaiaknál vált napistenné, testvére Diana, a hold istennője, vö. még: *Jegyzetek a versek alá, Hőgyész: MAGYARÁZATOK*.
- 68:20–21 **Mercuriust és Iríst hozzam elő** – *Mercurius* (a görög mitológiában: Hermész), a kereskedők, az utazók istene, de a szónokoké vagy a tolvajoké is; ő az istenek követe, s a holtak lelkét is ő kíséri az alvilágba. *Iris* (gör. Irisz), az istenek hírnöke, a szivárvány istennője.
- 68:22 **Styx Flegeton Koczit és Lethe** – A *Sztüx*, a *Phlegethon*, a *Kókütosz* és a *Léthé* a görög mitológia alvilágának folyói az Akherón és az Eridanosz mellett. (A „Koczit” írásmódját lásd még: Baróti Szabó Dávid, *Verskoszorú*, 1786, *Az halál elkerülhetetlenségéről*, 164–65.)
- 68:23 **szomorú Cháron** – *Kharón* az élők és a holtak világát elválasztó Szütx folyó révésze, aki csónakjával a holtak lelkét szállítja a túlvilágba.
- 68:24 **Orfeus és Telemek uti társaim** – *Orpheusz* az alvilágba utazott elveszett kedvese, Eurüdiké után; *Télemakhosz* apját, Odüsszeuszt keresve bolyongott a tengereken.

- 68:25 **Plútónak gyász Országába'** – *Plutó* (a görög mitológiában: Hádész), az alvilág istene, a holtak ura.
- 68:26–27 **Titzius kínját, 's Sisiphus veszedelmét 'S a' Danaus házát** – *Titzius* (Tityos; Titüosz) Gaia istennő óriás fia volt, akit Apollón és Artemisz öltek meg, mert bántalmazta anyjukat, Létót. Az ókori görög mitológia alakja az agyafúrt *Sziszüphosz*, aki kifecsegte Zeusz egyik szerelmi kalandját, ezért büntetésül arra ítélték, hogy örök időkre hiábavaló erőfeszítéseket tegyen egy hatalmas kösziklát egy dombra felgörgetve, ahonnét az folyton visszagurul. *Danaosz* a görög mitológiában ötven leánynak volt az apja.
- 68:28 **rettenetes Geriont** – *Héraklész* az ókori görög mitológia hőse, tizenkét válogatott hőstettének egyike volt, tizedik munkájaként, hogy elvigye a mükénéi udvarba a Gorgó véréből született szörnyeteg, *Gériúón* bíborszínű marhacsordáját Erütheia szigetéről. *Gériúón*nak három feje és három teste volt, amelyek derékban és az ágyéknál összenőttek, a comboknál szétválva, így hat lába volt.
- 69:1 **Tantalus a' tele-kád vízben ajakig noha fürdik** – *Tantalosz* király saját fiát szolgálta fel ételül az isteneknek, akik ezért örök szenvedésre ítélték: éhség és szomjúság gyötri, de nem képes enni a mellette lévő gyümölcsből, sem inni az előtte lévő tóból.
- 69:10 **sallangós Kostök bojtos pipaszárral** – *kostök*: kos heréjéből készült, a pipadohányt tartalmazó zacskó; *sallangós*: díszített.
- 69:12 **Sarcasmusra** – *szarkazmus*, maró, csípős gúny
- 69:18 **gubába jönnek** – Itt értsd: még ha parasztok, pásztorok hozzák is. A *guba* ősi népi viselet. A gyapjúszőttes anyagból készült kabátféle neve. A magyarok lakta területeken többfajta gubát készítettek. A sima guba vászonkötéses, fűrt nélkül szövött volt, amit Szatmár megyében *fűsült* guba néven neveztek.
MNL
- 69:19 **sok hajtogatása deréknek** – tkp. hajlongás, meghunyászkodás
- 70:7 **sásból 's nádból kitsinálva** – azaz készítve

- 70:15 **Drága Cusinjának** – [fr.] *cousin*, a. m. fiú unokatestvér; *cousine*, lány unokatestvér; a *Mondolat* készítője Cousinjának, azaz Zafyr Czenczinek ajánlotta művét. A Cousiném szóalak a *Mondolat 1813* szótárában is szerepel, lásd ott.
- 71:12 **meghülemedtem** – Értsd: elhültem, elképedtem, megdermedtem.
- 71:13 **A’ Szenelő mellett bajuszát tépő, vala a’ tárgy** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá.*
- 72:2 **lakadalmi Poéta** – az alkalmi költő
- 72:5 **ki miként Heraclitus ott sir** – utalás epheszoszi *Hérakleitosz* (kb. Kr. e. 535 – Kr. e. 475), preszókratikus görög filozófusra, akit a hagyomány „síró filozófus”-nak tekintett. Kölcsey jegyzeteit erről lásd: KFKiadatl., Heraclitus: 129–135. Hérakleitosz filozófiájának homályossága kapcsán Lucretiust idézi: „Hérakleitosz homályos beszéde révén híres, de inkább az üresfejűek, mint a komoly görögök közt, akik az igazságot keresik. Mert az ostobák jobban szeretnek és csodálnak minden olyan tanítást, amit nyakatekert szavak közt sejtenek meg és azt tartják igaznak, ami kellemesen érinti a fülüket és hangzatosan van megszerkesztve.” (Uo., 354.)
- 72:9 **tsuda szép Chronosticon** – kronosztikon vagy kronogramma; jellemzően latin nyelvű verses felirat.
- 72:10 **Anagrammát Készit** – *anagramma*, szójáték, lásd a *Mondolat 1813* ajánlását: Zafyr Czenczinek = Kazinczy Ferenc.
- 72:11 **Sokrates** – *Szókratész* (Kr. e. 469–Kr. e. 399) ókori görög filozófus; lásd még a következő jegyzetet.
- 72:12 **Lúgos kantától** – *kanta*: kanna, korsó; utalás arra, hogy Szókratészt halálra ítélték, és egy méreggel teli poharat kellett kiinnia. A lúg (nátrium-hidroxid-oldat) töményebb változata súlyos, égésre emlékeztető tüneteket okoz; régente gyakori volt a lúgkő lenyelésével, lúgos oldat megivásával elkövetett öngyilkosság.
- 72:13–14 **Leoninusi versek És tsuda szép hímek készülnek** – a leoninus rímes-időmértékes versforma; olyan disztichon, amelyben a verssor közepe rímel a verssor végével. Tágabb értelemben minden rímekkel ellátott antik időmértékes versforma.

Lásd még: *Ráday verselés*. A 18–19. században a legnevezetesebb magyar alkalmazója *Gyöngyössi János* (1741–1818), *Édes Gergely* (1763–1847) és *Mátyási József* voltak. A *hímek* vélhetően egyszerűen csak díszjt jelent. Ha a rímelésre vonatkozik, akkor hímrím (emelkedő, szökőrím). Akkor keletkezik, ha a verslábak erős ízén (arsisán) végződő sorok rímelenek egymással. A rímformához egy-egy sorzáró szótag egybecsengése is elegendő. Vö. *KIS MAGYAR VERSTAN*, 129.

- 72:15 **É-vel megterhelt szekerekbe lebegnek** – ironikus utalás Varjas János verselésére, róla lásd: *A' Satyrus a' Mondolat író-jához*.
- 72:19 **Messze marad mindég a' vendég maszлага tőlök** – Vö. *KAZINCZYVITK*: „Ki nem szorul a vendég' maszlagára”. A *maszlag* mérgező fűnövény, hatása erősebb a nadragulyánál is. Magvában és levelében daturin van, ettől bódító-mérgező. Már a friss, kellemetlen szagú és undorító ízű levelének kipárolgása is elszédíthet valakit. Ha valaki megeszi, elbódul tőle, örvöng, sőt bele is halhat.
- 72:24 **Horáztot** – *Quintus Horatius Flaccus* (Kr. e. 65. – Kr. e. 8.) ókori római költő magyaros neve.
- 72:22, 73:1–12 **Jósefből Pipset, leveleknek epistola tzímet 'S anch io Pittorét magyaros szemetekre ki hányják** – A „Pipsz” Kazinczy Ferenc barátjának, *Dessewffy József* (1771–1843) beceneve volt, aki szintén felbukkan a Vitkovics-episztolában (lásd még: *KazLev IX*, 243). *Anch' io sono pittore*: én is festő vagyok, azaz: én is foglalkozom a művészetekkel, magam is írogatok, festegetek. Állítólag Correggio mondta egy Raffael-kép előtt. Szállóige lett belőle. Lásd még *KAZINCZYVITK*: „Szólj ahogy illik. *Anch'io Pittore!*”
- 73:19 **pomarants 's tzitrom** – narancs és citrom; lásd még *ÚMTSz*: *pomaranacs* (1228); *pamarancs* (1401); pomoránc (1408).
- 73:23 **Túdós 's Literátor jó Filologus 'S nagy Héró** – vö. még: *Jegyzetek a versek alá*.
- 74:2 **Itt a' hol bajszos költők és régi szakállas Honnosi** – vö. még: *Jegyzetek a versek alá*.

74:8 **Epigramma a' Mondolatra** – ez tk. a MÁNDI 1813 utolsó sorának átírata: „Én az episztolát, mikor a' levegőbe repülök, / A' tudósok előtt a' Léthe' vizébe csapom-be.”

74:13 **m[anu]. p[propria]**. – [lat.] *manu propria* (röv.): saját kezűleg; aláírás, kézjegy.

Bohógyi Gedeonhoz.

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál és Kölcsey Ferenc (?)

Balassa József Szemere Pált véli szerzőjének: „A dunántúli levelet is írhatta, mert neki elég alkalma volt megismerkedni a dunántúli nyelvjárással pápai diák korában.” (BALASSA 1913.)

KELETKEZÉS:

Pécel, 1815. július 28.

FORRÁSMŰ:

DUGONICS András: *Etelka. Irta Dugonics András Királyi Oktató. Második meg-jobbított kiadás.* 2 köt. Posonyban és Pesten Füst-kúti Landerer Mihály' költségével és bötüivel. 1805. A szerzőpáros vélhetően ezt, a regény harmadik kiadását használta, amelyben Dugonics már érvényesítette a szegedies tájszólást. A jegyzetekben a regény kritikai igényű kiadását használtuk (DUGONICS 2002.), elsősorban a szövegátvételeket közölve a MAGYARÁZATOKNÁL.

MEGJEGYZÉSEK:

Ezt a szöveget bizonyosan felolvasták Kazinczynak 1814 októberében, Széphalmon: „Szemere és Kölcei ketten csinálták ezt Péczelen; feljövén hozzám, *elolvasták azt a’ mi Dugonics’ módjában vala* írva, és egygy két más darabot; de még akkor a’ munka első dolgozásban volt és a’ Praefatio nélkül.” (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII, 158. Kiemelés: O. Cs.) *Dugonics András* (1740–1818) piarista szerzetes, író, egyetemi tanár Szegeden született és ott is halt meg. Legismertebb munkája az *Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony Világas-Váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben* (Pozsony és Kassa, 1788; második, javított kiadása: Pozsony, Pest, 1791) című, a honfoglalás kori magyarság életét, szokásait bemutató regénye. *A Busongó Ámorhoz* hasonlatosan a *Bohógyi Gedeonhoz* című szöveg is parodisztikus hatású centónak tekinthető. A Dugonics-regény modataiból alkotott levél beszélője kizárólag proverbiumokat használ szegedies dialektusban, amely a jellegzetes ö-ző tájszóalással és a közmondások halmozásával válik komikussá. (A szegediek – „Zegediek” – regénybeli megnyilatkozását lásd: Dugonics, 2002, 255–256.) Romy Károlyy recenziója dunántúlinak („transdanubien”) mondja ezt a nyelvjárást (vö. HALZ); Balassa József szintúgy, ebből következtetve Szemere Pál szerzőségére, mivel neki „alkalma volt megismerkedni a dunántúli nyelvjárással pápai diák korában” (Lásd: A SZÖVEG SZERZŐJE). Megjegyzendő, hogy Szemere pápai diákságához nem lelni forrást, mint ahogyan Szeged sem a Dunántúlon található.

Dugonics egész életén át gyűjtötte a közmondásokat; kéziratos gyűjtését később két kötetben bocsátották közre (*Példa beszédek és jeles mondások*. Öszveszedte, és meg világosította DUGONICS András királyi oktató. I. és II. rész. Szegeden, Nyomtattatott Grün Orbán’ Betűivel ’s Költségével. 1820.). Nem kizárható, hogy a szerzőpáros tudhatott Dugonics kéziratos gyűjtéséről is (vö. *Édes Öcsém Uram / Horvát Ádám’ gyönyörű verse c. jegyzet* Pálóczi Horvát Ádám *Ötödfélszáz énekéről*; ez utóbbihoz lásd még:

Horváth Ádám: *Köz Mondások és Hungarismuskok*. Vö. KazLev XII, 530–532.) A szövegben számos proverbium elérésében Dugonics munkája adhat eligazítást. Itt jegyzendő meg, hogy Kovács Pál munkája (*Kovács Pálnak magyar példa- és közmondásai*, Győr, 1794.) is a *Felelet* alapanyagául szolgáló, Helmecczitől kért könyvek listáján volt (vö. MM4 *Levelezés I*, 337), de végül nem került felhasználásra – a közmondásokban való beszéd paródiájához elégséges volt Dugonics regénye.

MAGYARÁZATOK:

74:16 **Túróra Szarka** – Idézet helye: DUGONICS 2002, *Etelka*, II. Könyv, Első szakasz, 187–188. „[Etelka] hírtelen megállította könyveinek záporát. És, mint-ha nagy terhű kövét vetette volna-le vállairól; egészen meg-pihent, és nagy öröme fordult. Olly özöne lett pedig édes indulatainak: hogy (ki-törő erejével nem bírván) hírtelen Etelének szemébe tekintene, és vele e'-képpen nyájaskodna; sótt inkább enyelegete:
Túróra, Szarka, túróra! Van egy kevés szám-vetésem Kenddel. Ide szóra Leventa! – Most Én Tégedet a' Lúgba vetlek: és Szappan nélkül meg-moslak; tudod-é mivel? Sujokkal, ama' Tót Szappannyal. – Hát, Te Úr fi? úgy viseltél gondot az én levelemre: hogy, az még Rókának-is kezeibe juthatott? No! várrá! Szénnel írhatod a' Kürttöbe szerencsés napod', mellyben töllem más levelet vészel. De még az mind semmi. Meg-dögönyözlek annak idejében. E' szorgalmatlanságodért úgy meg-gyomrozzalak: hogy még – – –
Midőn ezeket nagy örömeben el-hadarta Etelka; közelebb állott Etéléhez; és, annak vállára vetvén jobb kezét, így fejezte-bé örvendetes szavait:
Mind-az-által: nem bánom, édes Etelém: hogy azon Róka-koma meg-tudta Karjeli eredetedet. Leg-alább eleve észre-veheti: minő Bajnokkal kapott üstökbe; minő Magyar Vitézzel eszi Cseresnyéjét egy tálból ama' Tót-vakarcs. Mert Én le-ráztam

immár nyakamról a' terhet, és kettőtök' vállaitokra tettem. Hála Istennek! Midőn Rókát, azon Epe-embert, gyomromból ki-hántam; mintha újra születtem volna. Köszönöm jó tanácsodat, édes Etelém. Azt mondgyák (jól mondgyák, igazán-is mondgyák): hogy jó az okos ember a' háznál; ha bár egy csöp esze sin – – –"

- 74:16 **Urattsal** – a *Mondolat 1813* Szótárában: „Urka. *Uracska. Mazur*.”. A CzF szerint a *mazúr* vagy *mazur* Szenczi Molnár Albertnél „szegény csavargó” jelentésben ismeretes.
- 74:18 **sulyokkal ama' tót-szappannal** – a mosósulyok mintegy kétarasnyi hosszú, téglalap alakú vagy felfelé szélesedő, nyeles lapátszerű, rendszerint keményfából faragott eszköz, amelylyel a kilúgozott vásznat folyóvízben, tóban a mosószékre fekettelve csapkodták, azaz sulykolták. (MNL)
- 75:5 **mint eggy Iskola Mester** – Az iskolamester a latin magister scholae v. ludi magister kifejezés fordítása, a régi magyar nyelvben általában az iskolai oktató személyzet neve, majd különösen elemi iskolák tanítóinak népies megjelölése.
- 75:6 **Szür alatt pittyet** – Értsd: 'maguk közt morgolódni nemtetszést nyilvánítani'. CzF: „PITTY, fn. tt. *pitty-ét*. 1) Ajakkal pattantott hang. Szabó D. szerint: szájjal pattantás; hasonló hozzá a fuvással járó *fütty, fütty*, a mély hangon *patt*. 2) Az alsó ajak lelógó állapota, midőn rokon a *fityeg, fittyen, biggyen* lógásra, lecsüngésre vonatkozó szókhöz.” DUGONICS 2002, 113: „De kik a' várban maradtanak; szürjök alatt csak hányogatták a' pittyeget.”
- 75:8 **fészkestül tyukmonyastul** – DUGONICS 2002, 270: „Ezt el-vegezvén, nem sok idő múlva, (egy Tyúkmonynak [tyúktójás] meg sültte után) ismét itt termene.”
- 75:10 **mög is akasztom tőngölét** – Értsd: tengelyét.
- 75:12 **számba fontba** – DUGONICS 2002, 24.: „Semmim egyebem a' böcsületemnél, és jó hírem'-nevemnél. Ugyan-azért: mindenkor fontba vettem indulataimat. Nem-is kapaszkodtam olly pócza, mellyről gyalázatommal le-hengeredtem volna.”

75:15 **szilva lév** – DUGONICS 2002, 32–33: „Öttsének mind vakmerőségét meg-akarván dorgálni, mind okoskodásinak erőtlenségét meg-mutatni Etelka, kebeléhez szorította a’ Gyermeket, és, minek-utána kis-száját meg-veregette, előbbeni beszédgyét így tromfolta-viszsa: Ugyan csak bele-kottyánál Szilva-lév, mint-ha téged borsolnának. Tudóssabb-is nyelved, mint fejed. Tehát még azt se tudad; hogy maga az arany, és gyémánt sokkal fényesebbek; ha kézben forgattatnak, és meg-símíttatnak? Látd: hogy tele vagy szóval, mint a’ Duda széllal. Ha el-kezed, annyit föcsögsz: hogy más böcsületes ember nem-is-locsoghat melletted. Nem láttad-é? szapora dara! mi-kép tündöklík édes Atyánknak rettentő Kardgya? Miért szebb ez a’ te rozsdás Vas-kódnál? Az-után:

Hát, ha ezen Öltözetem nem a’ végre van: hogy szépnak tessék? hanem: hogy, kiféle legyen, meg-mutathassam? Már-akkor, Te üres malom! talán bé-nem-állasz a’ folyó’ derekára? Ugy véllem: hogy Te se szeretnéd úgy-annyira Nénédet; ha (némelly szegény leánzóknak alacson módgyokat követvén) elől-hátul kötényben járnék. Ne légy ez-után-is minden tálban kanál. Mások-is torkodba verhetik a’ szavakat. Szép mondás a’ Magyaroknál, ’s-csak a’ minapiban hallottam TOSO-vezérünkötől: ne szóly nyelvem, nem fáj fejem. Jól észre-vedd tehát: kivel, és miket beszélsz. Addig-is nyútózz, még a’ lepled ér. Végte: tanúly Tinó, Ökör lesz belölled.”

75:16 **üres malom** – Dugonics 2002, 33: „Hát, ha ezen Öltözetem nem a’ végre van: hogy szépnak tessék? hanem: hogy, kiféle legyen, meg-mutathassam? Már-akkor, Te üres malom! talán bé-nem-állasz a’ folyó’ derekára?”

75:19 **tsirke** – DUGONICS 2002, 57: „Erre a’ Fő-pap: Fújjon bár meleg, és hideget azon egy szájából OTTO, a’ Szászok’ Fejedelme. Uszíttsa reánk ama’ GyermeK-Királyt. De tudgya-meg: hogy a’ csirke nem okosabb a’ tyúknál. A’ vén ökör-is bátrabban rakja lábát, mint a’ fiatal tulok. Szoros lesz még ma-hólnap kapczája az eb-lában járt csalóka Királynak. Csak hagyán. Markában szakad a’ vége mézes madzagának, ha annak idejében által

vettyük az ebek' harminczadgyán. Tudgya meg azt is: hogy a' mi kardunk sem füzfa. Ne tapsollyon a' Győzedelem előtt. Bár vígyázzon: ne-hogy, nagyot hágván, nagyot essék; és így, kár nyissa bolondnak szemét."

75:21 **mög adgyuk bélesét a'posztónak** – DUGONICS 2002, 59: „Melly szép dolog lesz látni, midőn ama' Menyek közt nyújtó, kankóval takaródzó Félférj-fiak, a' Magyarok' dárdáinak eleibe fútván, magok magokat belé-pöczkölik, beléis nyársolylyák. Meg-adgyuk béllését a' posztónak. De meg-is szalasztjuk a' nad rágból térdig ki nyöltt lábakat. Meg-emlegetik ezek-is a' Magyarok' Istenét."

75:27 **terönni köll ám arra az embörnek, mint a' suba gallérnak** – DUGONICS 2002, 110: „Felele Uszubú: Uram! le-nem-ülök: mert soha nem állok ifiabb-koromban. De állva se mondasd-el velem ama' disznó történetet. Inkább szaladva beszéllem-el a' förtelmes Nyúl-hadat! Bár eszembe se jutna ama' lanyha Nemzetség! Azon Ló körmű; Karika-lábú; Lőcs-kezű; Tök-fejű; Csacsi-fülű csuda teremtmények, ostoba csere-bogarak. Bár csak lelkes állatokra akadhattunk volna! De teremni köll az embereknek, mint a' Suba-gallérnak; nem penig idővel válni, mint a' lapos tetűnek."

76:2–3 **gatyá főnékben szüve** – DUGONICS 2002, 111: „Midőn észre vették a' Tótok, hogy e' nem Kanász-játék; tüstént gatyafenekébe a' szívek. Reszketett mind egygyike, mint a' kocsonnya."

76:4 **Próbáljon az Urats ujj szó nélkül a' tudákosságrul irni** – *tudákosság* a. m. *mathesis*, azaz matematika. Utalás Dugonics András matematikusi műveire, lásd: Dugonics András, *A' tudákosságnak első könyve, mellyben foglaltatik a' bető-vetés (Algebra)* (Pesten: Landerer Mihály, 1784.); *A' tudákosságnak második könyve, mellyben foglaltatik a' föld-mérés (Geometria)* (Pesten: Landerer Mihály, 1784.); *A' tudákosságnak harmadik könyve: a' Három-szögellések (Trigonometria)* (Pozsonyban és Pesten: Füstküti Landerer Mihály, 1798); *A' tudákosságnak negyedik könyve: a' Csúcsos szelések (Sectiones conicae)*

- (Pozsonyban és Pesten: Füstküti Landerer Mihály, 1798). Lásd még: *Éppön az én tsutsos szelésök-rül irtt munkámat olvasám.*
- 76:5 **búsul mint a' verömbe esött farkas** – DUGONICS 2002, 111: „Búsultak, mint a' verembe esett Farkasok, Az-után fohászkoztak-is: mint a' kereke-törött Kocsisok.”
- 76:7 **malatz-nyíró** – DUGONICS 2002, 112: „De osztán azt-is javallotta Ose: hogy Katonáink' közé osszszuk a' serényebbeket. Meg érdemlenék a' Kóficz-emberek: hogy magok'-feleiktől veretessenek-agyon. De ezen tanácscsának el-fogadását malacz-nyíró soha-napjára hagytam. Nem köllöttek a' hízlaltt deszkák; az élheterlen Lidérczek. Féltettem töllök Magyar nyelvünket. Mert az övék felől azt hallám: hogy olly ragadós lenne, mint a' tót fene.”
- 76:10 **szénnel irhatná az embör a' kürtökbe** – Értsd: a kéménybe (kürt, kürtő).
- 76:12 **Löpényt körestek, hókukóra találtak** – DUGONICS 2002, 206: „Az ollyatén Fitty-firittyek, kik csellegő-bellegő Szarándokságokkal a' Levegőt meg-másollyák; bizonyossan erkölcs-eikben-is csupa kavarékot tesznek. Szomjan isznak, és mohón zabálnak ott-kin, ugyan azért nem csuda, ha nem tisztán laknak itthon. Gyakran a' Jó helyett, mellyet kerestenek; a' nem Jóba botlanak, mellyet észre-se-vettenek. Az-az: hogy Szittyiai módra ki-mondgyam az Igazat: Lepényt kerestenek; Ló-kukóra találtak.” A *lókukó* a. m. lóganaj, lócitrom (l. még CzF.)
- 76:13 **mint az olajos korsó** – DUGONICS 2002, 207: „Még-is: ő-né-kik áll föllyebb. ugy reá-tartyák magokat, mint olajos korsó az asztal közepin. Olly kevélyen sétálgatnak fel-'s-alá az útt-szákon, valamint a' Kúnok' ebe a' csorva homokon. És, mintha át'-ugrották volna a' száz tű' hosszát; az itthon maradtt érdemes embereknek-is ők akarják meg-pödöríteni kajla bajuszszokat; ők magok hajtani a' Gönczöl' szekerét. Ki vagyok én vagyok. A' Biró' kocsissa nem kevélyebb nálók. A' balha-csípést; a' szúnyog-szúrást, a' légy-köpést alig szenvedhetik-el ama' Cseréből hozzánk ugrott Fülesek. Penig: ha jól meg fontolnák a' dolgot: nékik-is csak kettő az Orrok' luka, mint a'

szegény ember' malaczczának. Nékik-is rendbe Sátorok, mint más köz-katonáinknak."

- 76:15 **tsorva homokon** – azaz futóhomokon. Lásd DUGONICS 2002, 91: Árpád vezér „meglátogatta eme' híres Zege-d-városának [...] Csorva, avagy Sívány homokjait". A régi térképeken a Szeged környéki futóhomokos területeket sívó, vagy síványhomokos területekként tüntették fel, vö. JUHÁSZ Antal, „Rúzsza: Tanyaköz-ség a volt szegedi határban", *Tiszatáj* 23, 6. köt. (1969): 512–529, 514. Bálint Sándor megállapítása, miszerint a régi magyar nyelv homok jelentésben ismerte a csorvát, téves. Bálint a Dugonics följegyezte szegedi szólást idézi példaként („Oly kevélyen sétálgatnak föl s alá a sikátorokon, valamint a kunok komon-dora a Csorvahomokon"; lásd: KISS Lajos, *Földrajzi nevek eti-mológiai szótára* II. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 432. (Köszönet Szajbély Mihálynak az észrevételért.)
- 76:22 **Éppön az én tsutosz szelések-rül irtt munkámot olvasám** – ti. a *kúpszeletről*, lásd még: *Próbáljon az Urats ujj szó nélkül a' tudákosságul irni*
- 76:25 **káposztás kertbe néző** – DUGONICS 2002, 56–57: „Mert most a' gondolattal vagyon Árpádunk: hogy, a' többieknek meg-gyomrozások után: meg-üstököli Lajost, hogy egy ujjal hozzádra, a' másikkal tüledre mutat. A' vízre vitt bennünket, az-után cserbe hagyott a' káposztás-kertbe-néző csalárdi. A' szeme sem áll Isten igazában. Nem is arra csap, a' merre néz."
- 76:26 **Lóruul Szamárra** – DUGONICS 2002, 88: „Sött: lóruul számarra szállott a' szerencsétlen Zalán. Mert: Lehelnek Sípjával felger-jesztettévtén a' Vitéz Magyarok, öt-et-is azon Tartományából, melly a' Duna, és Tisza között szélessen, és hosszan el-terje-dett; csak Zege-d, és Tétel közé szorongatták. Sött: nem sokára, ezen Birtokából-is; elsőben ugyan Zege-dről, az-után Tételről is ki-hajtották; és éppen a' füstös Bolgárokig kergették."
- 76:28 **diófáig** – DUGONICS 2002, 105: „Mind-ezeket nagy öröm-mel hallván Világos; azt gondolá: hogy övé immár egészen a' dió-fáig. Etelének titkos szerelméről semmit se kételkedvén; hoptot mondott, minek-előtte az árkot által-ugrotta. Végtere:

meg-kérdezte a' szeretetre-méltó Ifiat: mikor akarna fel-rándulni Budára: hogy a' Fejedelemnek kegyességét mennél hamarébb meg-köszönhetné? Ajánlotta ernyős szekerét; és, ha magával akarna utazni, szíves társaságát."

- 77:3 **gyékényen** – DUGONICS 2002, 108: „Etelkának angyali esze mindenütt meg-akadályoztatta Világosnak igyekezeteit. Meg-semis-alkhattak egy gyékényen egy mással.”
- 77:6–7 **mint Bertók a' csikban** – Értsd: „*Bertók*. Bertók csikot [azaz halat] vitt Bécsbe: a szállodában jól kiszolgálták, dicsérte a német vendégszeretetet: de a számlára ráment a csík, kocsi, ló”. Vö. MARGALITS Ede. *Magyar közmondások és közmondás-szerű szólások*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995. DUGONICS 2002, 108: „Meg-mutattya a' következő idő, ki nyert Etelében, mint valaha Bertók a' csikban. E' két szék között szinte a' földön maradt a' szerencsétlen Etele.”
- 77:8 **fonákul vözi az ümögöt** – Értsd: fordítva veszi fel az inget. DUGONICS 2002, 173: „Ezeket vévén Hanzár; fel-háborodott Világos ellen, azt mondván: hogy ama' ritka-fogú Eb-higgyének válogatva se vólnának igyenesek görbe-szavai. Hazudna mindég, mint a' Kalmár. Semmi szerencséje soha az igaz mon-dáshoz. Ezeken felül: tele lenne irígységgel-is. Ugyan-azért: leány-társa ellen fonákul venné az inget, hidegen-is verné a' vasat. Nem hitte légyen egy Titkos felől: hogy ezen fa bócsóbe ringettetett Ebhendit (ki egy átallyában ezret-is hazudna) úgy úton nem érhetne, mint a' sánta kutyát: mivel, ama' lepedős czi-gány, csak a' szomszéd Sátorba se mehetne egy parányi igaz-zal. Maga néki akkor se hihetne; mikor alunna. Még álmában-is meszsze el-hagyítaná a' nyár-fa sujkot. Még talán akkor-is hazudhatna: ha némán születtetett vólna.”
- 77:10 **medve bőrre** – DUGONICS 2002, 121: „Már ekkor Világos, Etelének nem csak illetődéséről, hanem heves szerelméről is gyanakodván, eleve ivott a' Medve-bőrre.”
- 77:12 **tzoki poharat** – Értsd: búcsúpoharat. DUGONICS 2002, 150: „íme! midőn a' véres Marsnak piros mezején fel-áldozza ifiúságát; az-után vénségére nem csak hogy nem kellett;

hanem végtére ki-is nevetetik. Akkoron itattyák meg vele a' Czo-ki-poharat, midőn későre veszi magát észre: hogy mindig halni fáradozott, mintha faron-ülve meg-nem gebedhetett volna.”

- 77:13 **Kuvatz** – Értsd: kuvasz. DUGONICS 2002, 110: „Mái napiglan-is szégyenli a' Magyarság azon gyalázatos nyulhadat. Meg-is-bántuk immár, penig nem különben: mint ama' vén kuvasz, melly egyszerre kilenczet fiadzott.”
- 77:14 **Béka a' deret** – DUGONICS 2002, 171: „Nagy nyargalással hajtott tehát Buda felé. Bánta Béka a' deret. Szomorkodott-is egész útyyában, nem különben: mint az el-vertt Bika; avagy elrugdosott Mén-ló.”
- 77:16 **hidegvötte legyek** – DUGONICS 2002, 110: „Számra nézve, annyin vóltanak, mint a' kurta kutyák, avagy őszkor a' hideg vette legyek.”
- 77:16–17 **Jó szerdékre várják a' matskát** – CzF: *szerdék* (régies, népies): tej, különféle alakban (aludttej, félig megaludt tej, vaj-tartalmától megfosztott tej). Ez a proverbium a DUGONICS 2002-ben nem lelhető fel; a CzF a kifejezést Kölcsseytől idézi.
- 77:17 **tetű a' var alatt** – DUGONICS 2002, 110: „Hallottuk elsőben öszsze-röhögéseket a' Bakonyi Erdőben. Mondám mindgyárt Ösének: venne magával egynehány Vitézeket; és látná-meg, mik porczognának a' makon. Alig lépett-bé a' sűrűbe; ime azok mindnyájan (mint tetűk a' var alatt) el-halgattanak. Számra nézve, annyin vóltanak, mint a' kurta kutyák, avagy őszkor a' hideg vette legyek.”
- 77:19 **nyárfán a' levél** – DUGONICS 2002, 175: „Midőn Osztályába léptem; gyenge illetésekkel rebesgetvén Hárs-fájának húrjait, oly szerelmes énekeket dallott; hogy ocsmányabbakat soha nem hallottak tiszta füleim. Tüstént észre-vettem: hogy nem ok nélkül mozgott nyárfán a' levél. És; a' hol füstye lenne; ott kellene lenni a' tűznek-is. [...] Más e'-féle Szerelmes dolgokra-is vetemedtem, jól tudván: hogy a' forgács vágás nélkül nem esne.”

- 77:21 **hitvány gombát** – DUGONICS 2002, 176: „Sajnálotta (a’ leányra nézve) Gyulának fel-magasztaltatását. Bánta Etelének-is (a’ bokorból ugrott új emberkének; egy éjtszaka nevekedett hitvány gombának) hirtelen Vezérségét.”
- 77:23 **jegetörött** – DUGONICS 2002, 192: „Gyüölök maga Katonái-is. Ezeknek minden falattyokat számba-adgya, fel-vetvén. Meg-olvassa (azt mondgyák) a’ Víz-kortyokat-is. Sött: a’ szárazokra is fülel. A’ Rákban fagygyút; az Ökörben ikrát; a’ Szúnyogban hájat kerestet. Beszéllek, kik közelebről isméri: hogy még a’ moslékotis más napra tartattya. – Ez-ellen indúlok; ha meg-engeded. Meg-engedd penig: mert meg-rakom Jeget-evett, Vízet ivott, Lapuval takaródzott Húgyos Labanczait. Fél-pofánkra: záb-fogunkra sem lesznek elegek.”
- 77:24 **írósvajas Leventa** – levente, bajnok; „Meg-dögönyözzük az írós-vajas Vitézeket. Meg-borsollyuk az össze-habartt, és fel-eresztett litty-lotty kotyvasztásokat.” DUGONICS 2002, 59.
- 77:26 **nyúzzák ezt a’ bakot** – Értsd: mindig ugyanazon dologról beszélni, vö. CzF, *Bak*, „Egy bakot nyúzni”; DUGONICS 2002, 174: „De ezek-is csak ugyan azon egy bakot nyúztanak.”
- 77:28 **a’ bolond szemét** – DUGONICS 2002, 56: „Erre a’ Fő-pap: Fújjon bár meleget, és hideget azon egy szájából OTTO, a’ Szászok’ Fejedelme. Uszítsa reánk ama’ Gyermekek-Királyt. De tudgya-meg: hogy a’ csirke nem okosabb a’ tyúknál. A’ vén ökör-is bátrabban rakja lábát, mint a’ fiatal tulok. Szoros lesz még ma-hólnap kapczája az eb-lábán jártt csalóka Királynának. Csak hagyán. Markában szakad a’ vége mézes madzagának, ha annak idejében által vettyük az ebek’ harminczadgyán. Tudgya meg azt is: hogy a’ mi kardunk sem fűzfa. Ne tapsolylyon a’ Győzelem előtt. Bár vigyázzon: ne-hogy, nagyot hágván, nagyot essék; és így, kár nyissa bolondnak szemét.”
- 78:3 **zsákkal a’ magot** – DUGONICS 2002, 115: „Fel-is-akarta hirteleniben a’ Vezérségre emelni; de Etele hathatós okokkal arra kérte: rekesztené-el egy kevéssé ezen kegyelmének árját; kéz-zel-is hintené inkább, mint zsákkal a’ magot. Ne kívánná: hogy

egy Tisztségről a' másakra (mint valami Evet; egygyik ágról a' másakra) ugrana."

78:6 **disznó órára** – DUGONICS 2002, 174: „Bár a' Disznó' orrára se kötögetné az arany perezet. Etelkának csak pusztá nézéseis ártalmára lehetne az ártatlanságnak. O, valamint a' szelíd Tyúk, hamar meg-lapúlna. Orizkedne Buda e' farkatlan Kígyótól. Csak korpa légyen; másutt-is kaphatni illy Ebet.”

78:7 **Szamárta sem tösznek bárson nyerget** – DUGONICS 2002, 207: „De ezen tekergő Orbán-lelkek közül, egy Felekezet leginkább nevetségre méltó előttem. Ezek csak éppen azért kevélylyek: mert külső Országokban vóltanak. Mintha a' Csacsi azért érdemlené-meg a' bársony nyerget, mert meg-járta Tónát-Baranyát. 'S-mintha őket azért kellene nagyra böcsülnünk; mert a' Föld-mérésnek tudományja csupán a' lábokban vagon, nem penig a' fejekben.”

A' Lepe a' Mondolatos feje felett

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál (?)

Balassa József Szemere Pált véli szerzőjének: „valószínűleg a versek is Szemerétől valók...” (BALASSA 1913.)

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. július 22.

FORRÁSMŰ:

Lukáts Miklós' Henye-Hivalkodásai. Pesten, Füstküti Landerer Mihály betűivel. 1800.

MEGJEGYZÉSEK:

Lukáts Miklósról lásd: *Jegyzetek a' Versek alá, A' Lepe*:
MAGYARÁZATOK

MAGYARÁZATOK:

- 78:15 **ÉN szegény Lepe** – a lepét lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A Lepe*. Psyche (a görög mitológiában *Pszükhé*) Erósz kedvese; nevének jelentése: lélek; mint ilyen, Psyché az emberi lélek meg-személyesítője. *Prométheusz* a görög mitológia alakja; Zeus azzal bízta meg Epimétheust és Prométheust, hogy teremtsenek a földet benépesítő élőlényeket; Prométheusz az istenek képmására az embert teremtette meg; később számukra lopta el az istenek tüzeit az Olümposzról. PITROFF 1914, 125: ÉN szegény lepe, *meg* más lepkék.
- 78:17 **a' Lantosnak feje felett festve** – Kazinczy: „a' görög lanttal (mellynek Psychéjét a' Poetai berek Vignéttjéről homlokom felett lebegteti) 's a' guitárral (Sonetto lantjával) az azt mutatja, hogy mind ezek nem a' Somogyi Gedeon agyából sülték.” (Kazinczy Ferenc Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1814. április 8. Vö. KazLev XI, 320.) Lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK. A lepe Kazinczy Ferenc Csokonai Vitéz Mihály sírkövére tett javaslatában is megjelent: „A' monumentum felső részében pedig a' Lepe – (rút és közönségesebb neve: *Pillangó*) – fog lepedesni”. (vö. HazTud 1806, 14. szám, augusztus 16. 119–120: 120.) A lepéhez Kis Imre is hozzászólt Debrecenből: „A' pillangót szerentsés gondolatnak tartom, de az én fülemben semmivel sem hangzik szebben *Lepe*, mint *Pillangó*, akár *Pille*, akár *Pilla* legyen a' gyökér, mindeniktől való származtatás illik erre az állatra; valamint a' *Leptől* is jó a' *Lepetske* vagy röviden *Lepke* de nem *Lepe*. Ezenkívül *Pillangó* (*papilio*) *Lepke* (*Sphinx*) *Pille* (*Phalaena* Linn). Lásd *Földi* [János] *Természet[í] Hist[ória]*. A' Linne Systemája szerént. Pozsony, 1801].

321. lap”. (vö. HazTud 1806, 35. szám, október 29. 292–293: 293.) Kazinczy a Földire vonatkozó megjegyzést ezzel kommentálta Kisnek írt levelében (Kazinczy Ferenc Kis Imrének, Széphalom, 1806. szeptember 8. Vö. KazLev IV, 308–311: 311): „a’ Pillangó jó, mert Földi... Jó a’ *Lepke* is... – Belé ugratok a’ szóba. Földinek igaza lehet a’ Nat. historiában, de a’ Nat. historiának nem minden nevezete illik versbe, lapidáris stylusba etc. Jó ember volt, tanúlt ember volt, de ízlése míveletlen volt. – Minden diminutivum szenvedhetetlen, ha van primitivuma. *Lepe* tehát, és nem *Lepke*. – *Fecske* jó, mert nincs *Fecse*”.

79:3 **mind Satyr** – PITROFF 1914, 125: *mint* Satyr

79:7 **szebben zeng Appollon** – Apollónt lásd még: *Hőgyésvi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz*: MAGYARÁZATOK

79:11 **fényességed** – PITROFF 1914, 125: fényességed.

A’ Satyrus a’ Mondolat írójához

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc és Szemere Pál (?) vagy Szemere Pál (?)

A *Jegyzetek a’ Versek alá* a szöveg kapcsán többes számban fogalmaz: „így mekegtük ki.”

Balassa József Szemere Pált véli szerzőjének: „valószínűleg a versek is Szemerétől valók...” (BALASSA 1913.)

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. július 26.

FORRÁSMŰ:

VARJAS János: *Megtért embernek énekje, melyet nem régen szerzett, és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében tett fel egy nevezetlen ember Debrecenben (1775)*; másodszor Kazinczy Ferenc adta ki a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* című sorozatában (vö. I. kötet, Pest, 1808).

MEGJEGYZÉSEK:

Balassa József szerint „a Satyrus Varjas János e-ző verseit utánozza” (BALASSA 1913); Varjas Jánosról lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Satyrus*.

A FORRÁSMŰ SZÖVEGE:¹

„Vétkezem, jéh! vétkes fészekben,
Vétkes test s vér lett kezdetem!
Elnézem teljes életem:
Ezer meg ezer esetekben,
Estem vétekbén.
Mert vétkes lévén eredetem,
Egészen e sebes méreg
És fenénél fenébb féreg
Megvesztegette természetem,
Kesereghetem.
Természettel lelkem értetlen
Eggyes fejem védelmére
Kevély nem fél; és vesztére,
Szentek Szentjéhez engedetlen
És szeretetlen.

¹ A szövegrészlet Kazinczy kiadásából (I. Kötet, Pest, 1808) való.

Emlékezem, de keservesen,
Mely feslett életet éltem!
Vesztegettem és henyélttem
Testemet neveltem kényesen,
Érzem lelkesen.
Ezek felett végtelen tettem,
Mellyel szegény lelkem s testem
Terheltetését kerestem;
Kegyves lelkeket megsértettem;
Észbe sem vettem.
Ezekért rettegvén lelkemben,
Fel sem vethettem szememet:
Kezemmel verem mellyemet.
Nem lehet csendesség véremlen,
Szégyelletemben.”

MAGYARÁZATOK:

- 79:18 **Engemet ketskembert** – Dionüszosz félig ember, félig kecske alakú kísérője a szatírok, ennek gúnyos magyarítása a „kecske-ember”. A kifejezést lásd még: *A’ Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK; lásd még „bakember”: *Két Levél*: MAGYARÁZATOK. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Satyrus*.
- 79:19 **Jerkék** – a *jerke* fiatal, általában egy évesnél még kevesebb nőtény juh vagy kecske, amelyik még nem ellett. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Satyrus*.
- 80:6 **Egy vén ember részeg fejjel** – ti. Szilénosz, lásd még: *Két Levél*: MAGYARÁZATOK. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Satyrus*.
- 80:19 **zeng Éje Édesnek** – Utalás a kor másik ismert *e-ző* költőjére, Édes Gergelyre (ÉDES Gergely *Enyelgése*i, *Avagy Időt töltő Tréfás Versei*, Pozsony: Wéber Simon Péter, 1793). Talán erre a szövegre: XIII. *Enyelgés*. „Kedved ered reggel? – de keservedet estve sereggel / Érzed; Eged zeng-reng; ’s élted ezekbe

kereng. / Ember! ezen részben ne szerezz egy szélveszes ész-
benn, / Mérgesedett sebeket, mely betegenn le-fektet. / Élvede
tsendessenn esetedbe remélj te kegyessenn: / Ésszel egyed
kenyered' 's eleted' erre nyered.” (Uo., 19.) (Köszönet Szajbély
Mihálynak az észrevételért.)

A' Szamár a' Mondolat írójához

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

A cím alatt Homérosz *Iliász*ból származó görög nyelvű mottó Kölcseytől származhat: ő bizonyosan tudott görögül, fordította is az eposzt és a *Felelet 1815* görög idézetei jellemzően tőle valók. A *Jegyzetek a' Versek alá*ban a szöveghez kapcsolódó jegyzetek közül a Cervantesre, Herderre és különösen a Tolliusra vonatkozóak is Kölcsey olvasmányaihoz kapcsolódnak (lásd ott, MAGYARÁZATOK).

KELETKEZÉS:

Keltezetlen: 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁSMŰ:

GYÖNGYÖSSI János: A' két magyar hazának néhai felséges annya', Ditsőséges Mária Theresia' porához borúlt szomorú tistelete. Mellyet Az Új-Tordai Templomban, e' Nagy Királyi Fel-ségnek áldott emlékezetére készítettett rend kívül való Isteni Tiszteletnek alkalmatosságával, a' Pré-dikázió után el-is mondottam. 1781-dik eszten-döben, Böjt-elő Havának 4-dik Napján. (GYÖNGYÖSSI 1802, [1]–5.)

MEGJEGYZÉSEK:

A leoninusi formában írt szöveg Gyöngyössi János versének komikus parafrázisa. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Szamár.*

A FORRÁSMŰ SZÖVEGE:

Nemzetek' ANNYÁnak, kit egész Európa tsudának
Tart vala, kit kesereg Köz, Nemes, Uri Sereg,
Két Haza! tsókoljad Hamvát; Duna mentire szálljad:
Úgy vala, mint Kegyelem, TRÉSIA' Lelke velem
Én közel esmérem Nevedet, Fejedelmi Vezérem,
Két Karom¹ egygy Ereje, Lelke, Szerelme, Feje!
Két Haza volt nállad, mint két Szemed: Oszlopa Vállad,
Mint emelésre merő meg-vehetetlen Erő.
Bár ha parantsoltál, Kegyes ANNYA, nem Aszszonya vóltál:
Illy ANYA' szive, szava, tsak maga Népe' java.
El-haladott immár közelébb a' negyvenedik nyár,
Engemet a' Szeretetet hogy kebeledbe le-tett,²
Mind az alatt nékem tsupa nyúgodalom vala Székem.
Vig nap örömbe merültt Haltzionomra derült.
Széked alatt (illy Nagy Magyaroknak Egén egyedül vagy)
Kard soha meg-nem ütött; Hóld³ soha rám se sütött.
Szárnyad alatt ültem, SASi Tollaidon ki-repültem.
Tölt tele búza-kasom; mert közel örze SASom.
A' Tudomány szólló bölts szívű *Minerva*'s *Apolló*,
Ifjaimat nevelé Boldogok' útja-felé.
Anglia! lásd, ha mit érsz velem: Edgy *Ersébetet* esmérsz,

¹ Magyar-ország és Erdély.

² Ha némelyeknek nem tetszenék, hogy ez a' szótska: *hogy*, a' *Sententiának* középén áll, (noha ez, a' mindennapi Magyar Beszéddel nem ellenkezik) ezt-is tehetem helyette: *A' mikor a' Seretet engem öledbe le-tett.*

³ A' Török Udvar, mellynek tzimere az Hóld.

Dánia szállhat elől *Margita* híre-felől;¹
 Bár *Katalint* fessék Oroszok; *Pulkéria* tessék²
 Nemzeteket győzött hajdoni Roma között:
 TRÉSIA vólt Négynek Summája; bizonynal Ez Egynek.
 Nagy Neve négy neveket talpa'nyomába fektet.
 Férjfi Nemet győző 's *Augustusokat* meg-előző.
 Melly kies ortza! Szemek! Ritka Királyi Remek!
 Angyala Népének, sok Nemzetek' annyi Nemének
 Értz-kerítése, fala, emberi testbe vala.
 Pásztora vólt Nyájnak, noha Népe nevezte Királjnak
 Oh tsuda két nevezet, mint foga benne kezet!
 A' kegyelem 's jószág, az alázatos Elme 's igazság
 Vólt Derekának öve; vólt Koronája' köve.
 Böltseket esmérő Tudománnya Tudósokat érő
 Egygy örök érdeme lett Aszszonyi Rendje felett.
 Részt ada Kintséből: forrott alamisna kezéből,
 Árvákon könnyörült szive, hogy adhat, örült.
 Élete szentséggel, tsuda! mint vete frigyet az Éggel:
 Ritka fejér patyolat Hertzegi Bársony alatt!
 Illyen az én délben ragyogó Napom! – Élete félben
 Hát marad-é? – Rebegek! – oh mit akartok, Egek!
 Nyilik az Ég! – Honnan lehet ez? Követ érkezik onnan,
 Igy dörög és fenyeget, TRÉSIA váltson Eget!
 Rettenetes dörgés! – Buzog ellene mennyi Könyörgés!
 Hány nyelv 's Gyülekezet nyujt-fel az Égre kezet!

¹ Ez ama'férjfiui nagy szívüségéről és bátorságáról sőt meg-rettenthetetlen vitézségéről-is igen el híresedett *Margarita*, a' ki az Éjszaki Tartományokat hatalmas tselekedeteivel bé-töltvén a' 14-dik Száznak vége-felé; azért a' Históriaíknak irói *Éjszaki Semiramisnak* nevezték.

² Kegyességéről, alamisnáinak bövségéről, és meszsze-látó okosságáról egyszersemind igen híres és hasonlíthatatlan Tsászárné, a' ki maga igazgatta inkább a' roppant Birodalmat, mint sem a' testvére, *Theodosius*, az Ifju; a' ki vólt tulajdonképpen a' Tsászár. Tudom ugyan, hogy a' Római roppant Birodalomnak napnyugoton Uralkodó Fejei nem Romában, hanem Konstantzínápolyban laktanak; de hogy még-is *Romát* említettem, annak nem egy okát láthatja, a' ki e' dolgot tudja.

Boldog Egek! töllünk lehetetlen, ereszsziük előllük.
TRÉSIA! fel-fogadom, Éltemet Ér'ted adom.
Nints haladék még-is! Nagy Kints, kire vágyik Égis.
SzünnjeteK oh Magyarok! vonnak az Égi Karok.
Úgy; de ha bútsút véssz, hol az én Fiaimra hagyott Rész?
Édes ANYÁM! mit hagysz? gyász le-vetésre kit adsz?
JÓSEFet! Ezt szültem, Magyarok' Halmára hogy ültem!
Nézz oda, benne remély, bánatos árva személy,
JÓSEFet! ő Rád néz. Tudod Ezt oktatta Magyar Kéz²
Bátor ANYÁDtól válsz, Édes ATYÁDra találsz.
Mit keseregsz, Szivem! Nem esett-ki kezemből az Ivem:
JÓSEFem él, (ez az Ég' bölts keze) nékem elég.
Silviusom léssen, bútsút Lávinya véssen:³
TRÉSIA megy'; de ha még JÓSEFem élhet elég;

MAGYARÁZATOK:

81:8 *Αὐδήεντα τι ἔθηκε θεα λευκωλενος Ἥρη.* – Az idézet forrása:
Homérosz, Iliász, XIX, 407. sor. Devecseri Gábor fordításában:

¹ Tzélozás vagy on amaz híres *Király-halma* nevezetű dombra, melly vagy on Posonyban a' Duna partya felől, és a' mellyre az Újjabb Magyar Királyok felkoronáztatások után lóhát on fel-menvén, a' Sz. *István'* Kardjával e' Világnak négy részei-felé szoktanak vágni. Születtetett vala pedig a' Felséges JÓSEF Kegyelmes Urunk szintén akkor tájban mikor a' Magyar Korona a' Nagy THERÉSIÁra szállott.

² Gróf *Baththán Károly* Primás Úr és R. Sz. B. béli Hertzeg volt ez, a' kinek nevelő keze alá bizzatott volt a' Nagy JÓSEF nevedékeny korában.

³ Valamint amaz igen régi *Itáliai* Királynak *Látinusnak* házában férjfiui Magzat nem maradván, Birodalmának örököséül hagyta volt Leányát, *Láviniát*: Úgy Hatodik *Károly* Tsászárban a' *Habsburgi* fényes Grófi Háznak, mellyből az Austriai ditsösséges Ház alá-származott, férjfiui magva szakadván, Birodalmának örökösivé rendelte volt a' Felséges MÁRIA THERÉSIÁT. De ismét, valamiképpen az említett *Lávinya* maga után hagyta a' Birodalomban nagy reménységű fiát, *Silviust*: úgy mái napon a' Nagy THERÉSIA a' Felséges JÓSEFET.

„szólóvá tette fehérkarú Héra, az úrnő”. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Szamár*.

- 81:10 **A' mese Apjának** – *Aiszóposz*, Aesopus, magyarosan *Ezópusz* (Kr. e. 620 k. – Kr. e. 564 k.) ókori görög meseköltő. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Szamár*. Az első két sor Gyöngyössi János Mária Terézia halálára írt versének első két sorára íródott, vö. A FORRÁSMŰ SZÖVEGE, Gyöngyössi 1802. [1]–5.
- 81:14 **már tsupa váznak Tettek** – ti. madárijesztőnek (a váz szó régies jelentésében).
- 81:19 **Nadrágot viselő más Nemek** – célzás a Rómát elfoglaló, északról jövő germán (gót) népek öltözködésére a római (tunikás) viselettel szemben.
- 82:4 **Pesti** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Szamár*.
- 82:7 **Jön Cervantes elő** – Miguel de *Cervantes Saavedra* (1547–1616) spanyol író *Az elmés nemes Don Quijote de La Mancha* (1605, 1615) című regényének hőse Sancho Panza, Don Quijote fegyverhordozója, Rozinante pedig a kóbor lovag csataménje. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Szamár*. Kölcsey igen nagyra tartotta Cervantes regényét. A Csokonai-kritikában ezt írja: „Mi teszi geniálissá Cervantesnek halhatatlan munkáját? mi a *Spectateurt?* *Dunciadot* stb? Az igazi *comica vis*, hogy Caesárnak kitételével éljek, nem a *tárgyban*, hanem a *tárgy előadatásában* fundáltatik.” (Kölcsey Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítéltetések*, 1815–1817, lásd: MM4 *Irodalmi*, 46.) A komikumról és a nyelvről lásd még: Kölcsey Ferenc, *A leányőrző: A komikumról*. KÖM2 1: 594–629, különösen: 617–620. Lásd még: „a' poeta' kebelében a' nyelvalkotás' apadhatatlan forrásának kell buzognia; onnan minden szótagnak úgy kell kiömlenie, mintha azon pillantatban egészen újonnan találtatott volna. Ez alkotó erő nélkül [...] vagy csak pusztá katalogust fogsz rólok adhatni, vagy legfeljebb egy Etelkába temetheted őket: az alatt míg a' Cervantes tolla alól olly nyelv tűnik fel, mint a' Sancho Panzáé, mellyben a' különben figyelmet nem érdemlő mindennapiság az élet'

legelevenebb színével tündöklük.” (*A’ Leányörzö. Víg játék három felvonásban* = ÉLit, 1827, II. köt. V–X. rész, 302–348, Id.: 335.)

- 82:10 **Lucius igy jára ’s Apulėjus** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Szamár.*
- 82:12 **Baratária nagy szigetében** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Szamár.*
- 82:14 **atlatzba** – *atlasz*: változó szálkereszteződéssel szőtt, fényes felületi hatású (selyem) kelme.
- 82:19 **nem Praxiteles bár faragásra jeles** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Szamár.*
- 82:20 **dúrvült Vestphalianak** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Szamár.*
- 82:21 **Anton Panza helyett sok Mecenási felett** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Szamár.*
- 83:8 **Helicon’ lyányai** – Lásd még: *A’ Busongó Ámor: MAGYARÁZATOK; Jegyzetek a versek alá / A’ Szamár.*
- 83:9 **Ketten Tempében ketten Pindus’ kebelében** – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A’ Szamár.*
- 83:11 **A’ Pegasus** – Lásd még: *A’ Busongó Ámor. MAGYARÁZATOK.*
- 83:12 **Hypocrenéje** – Lásd még: *A’ Busongó Ámor. MAGYARÁZATOK.*
- 83:14–18 **sorsosid állnak elő** – Értsd: sorstársaid, tkp. a Mondolatos [Somogyi] Bohógyi Gedeonhoz hasonló, elsősorban a rímes-időmértékes, leoninus formát használó költők.
egy nagy hegy hazadott meg mely bizonyos jegy Tégedet a nevezett kincs kamarára vezet – Gyöngyössi János: „Torda felett egy hegy hasadott meg. Ez egy bizonyos jegy / Tégedet a nevezett kincskamarára vezet.”
árva madár jajgass rabságra maradsz már – Forrás: VÁLYI NAGY Ferenc: *Hunyadi László története, úgymint élete és halála; Mellyeket [...] Magyar Versekkel leírt; és világ eleibe botsátott Nagy Ferentz, [...] Hozzájok Toldattak némelly Apológusai és más Elegyes Versei.* Pozsony és Komárom: Wéber Simon Péter, 1793. Az idézet pontos helye: *Az új Gazda igy felel Aranyas Tiglintze Kesergésére, az A, E, I, O, Ö betűkön című*

vers első két sora a 149. oldalon: „Árva Madarkám! bár jajgass, rabságba’ maradsz már, / A’ Madarász maga, lám kárba’ talála, talám.” (Köszönet Szajbély Mihálynak az észrevételért.)

mit brekegsz, ördögi módra rekegsz – Forrás: ÉDES Gergely, *Enygelései. Avagy Időt töltő Tréfás Versei*, Pozsony: Wéber Simon Péter, 1793. Az idézet pontos helye: *A’ rekegő békákhoz; midőnn Martosson laktombann magános kertembe miattok nem alhattam-volna 1788. Szűz Hav. a’ tó mellett* című vers sorai az 5. oldalon: „S vort! brekekeksz! brekekeksz! ördögi módra rekegsz.” (Köszönet Szajbély Mihálynak az észrevételért.)

84:3 **Phoebus Apolló** – Apollón gyakori jelzője volt a görögöknél a *Phoibosz*, azaz ragyogó, fénylő. Apollónt lásd még: *Hőgyészi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz*: MAGYARÁZATOK.

84:9 **erős Achilles is elholt** – Akhilleusz Homérosz *Iliász* című eposzának főhőse; az újszülött Akhilleuszt anyja, Thetisz a Sztüx vizébe merítette, hogy sebezhetlenné tegye, egyedül a sarkán maradt sebezhető. Trója ostromakor a Parisz alakját felöltő Apollón ezen a ponton sebezte meg Akhilleuszt, akinek holttestét máglyán égették el katonatársai.

84:10 **haragos Lachesis** – *Lakheszisz* a görög mitológiában Zeusznak és Anankének (más források szerint a rend istennőjének, Themisznek) a leánya, a Moirák egyike. A másik két sorsistennő, Atroposz és Klóthó mellett Lakheszisz az, aki az emberi élet fonalát sodorja.

A’ Magyar Pegasus a’ Mondolat Írója ellen

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál (?)

Szvorényi József Szemere gunyoros versei között közli, vö. SzemereP I, 1890, 93.

KELETKEZÉS:

FORRÁSMŰ:

BOZÓKY István: *A' Haza' Esedezése az Ország' Gyűlése Előtt a' Magyar Nyelv' tökéletesítése iránt.* Bozóky István által. (Pozsony, 1802) (Második kiadás: Vác, 1814.) Lásd: BOZÓKY 1802.

MEGJEGYZÉSEK:

Bozóky István magyar ügyvéd, költő, Szabolcs vármegyében tevékenykedett, 1808–1814 között Nyíregyháza fiskálisa, városi ügyésze volt, 1809-ben katonai hadbíró (auditor). (Lásd SZINNYEI, ill. Kujbusné Mecsei Éva: *Nyíregyháza önkormányzata (1753–1848)*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 28. Nyíregyháza, 2003.) Munkái között figyelmet érdemel a *Tavaszi Virágok 1805-re*. Szedte B. I. Pozsonyban, a' Belnay György betűivel c. munkája. Szemere Pál Bozóky manírjában itt közölte első verseit. (Lásd még: *A Lant*. MEGJEGYZÉSEK.) Ezzel kapcsolatban érdekes adalék az a felvilágosítás, amelyet Kazinczy adott gróf Mailáth Jánosnak: „Ha a *Tavaszi Virágok* alatt azt a könyvecskét érti, amely Teleki László néhány, feleségének és feleségéről szóló versét is tartalmazza, úgy az Bozóki István, a már nem túl fiatal Szatmár megyei ügyvéd fiatalkori munkája, nem pedig Szemerée: ő nem adott ki semmit.” (Kazinczy Ferenc Mailáth Jánosnak, Széphalom, 1820. július 27. Vö. KazLev. XVII, 198–201.) A vers rímes-időmértékes verselésben, ún. Ráday-féle versekben van írva. (Lásd még: *KazinczyTübingai*.)

A FORRÁSMŰ SZÖVEGE:¹

Törvény' alkotó Test! 's nagy lélekkel nemzett
Tökéletességre Lépegető NEMZET!
Meljben – mint fényéből látszik – mindenképen
A' köz-jó' szerelme lángol minden képen!
Most, mikor széket ülsz tanátskozás végett,
Hogy vetnél a' Haza' Bajainak véget;
'S kegyelmes királyod kívanságít, mennél
Szentebbül lehetne – bé-tölteni mennél!
Most, mikor áldást vár minden Tőled haza!
Esdélkelve borúl Elődbe a' HAZA!

*

*

Térden állva nyögi panaszát kebledbe!
Áh! végye már edjszer jóltévő kebled be! –
Egyedül Nalad van az edjétnen edj szer! –
Áh halldmeg, halld meg már Esdéklsit edj szer!
A Te Nemes Lelked, olj ditső czélt követ,
Hogy Hazád' Bajának tennél határ-követ!

'S hogy a sok tehernek, a' melj eddig nyoma,
Szerentsés földéden, ne is tesszen nyoma!
Sőt, mint a' jóltévő Természet, felette
Sok jóval szeretett, másoknak felette;
'S mint Magyar Lelkedbe, Lételedtől ólta,
Ditsősegre való méltóságot ólta:
Úgy juthasson is már nagy Nemzeted végre,
Altalad edj boldog, s ditsőséges végre!
'S ragyogjon újonnan a' Magyar nevezet,
Meljet hajdan minden reszketve nevezett!

¹ A szöveget teljes egészében, betűhíven közöljük, jegyzetek nélkül; az f-t s-re írtuk át.

*De – áh! nyögj, nyögj Haza' szent szerelme vélem! –
Meg nem sértek ditső Nemzetem! úgy vélem,
Ha Elődbe méltó panaszom' így sírom:
Hogy húnyt szemmel-nézed készen álló sírom'
Mikor az idegen Nyelvekért, az égnek
Kárpitjáig, buzgó Aldozatid égnek!
Az enyímet pedig – meljel Árpád éle,
Mikor fegyverének mindenható éle
A természetlen és szoros Szittyta helyett,
Néked, vér-patakok által szerze helyett!
'S meljen folyt Szeren az első Gyűlés Tette,
Melj Szabadságodnak talpkövéte le-tette!
'S meljnek kedves hangra váltó minden íze
Alatt, foly a Szépség' hódoltató íze!
Ez enyímet mondom – nem is vevén számba! –
Örök némulásra kénszerítéd számba'!*

*Te, hogy a' Nemzeti Testet tarthasd épen
A' Bajok kútfejét másutt nézed épen!
Holott pedig, ha a' hosszú Idő-Térek'
Emlékezetére sírva vissza térek:
Úgy tetszik, többnyire ez az edj volt az ok,
Melj által fejedre borúltanak azok,
Hogy Anyai Nyelvnek, Nyelvem' nem vétetted!
'S így bölts Epületed Allyát, el-vétetted!*

*Alkotmányod' első pontját ha el járom,
Jajgatni kenszerít az a' kevély járom,
Meljet a' Római Nyelvel, edj vas-kötél
Kínzó bilintsével, a nyakamba kötel!
'S melj nyoltz század alatt, olj súlyosan nyoma,
Hogy édes Nyelvemnek – itt ott maradt nyoma!*

*Azt ugyan, hogy akkor szenvedhető volt, a'
Homály közt – ki-menti a' Száz setét volta;*

A' mel jel-hitette az egész világot,
Hogy tsak a' lát, kinek e' Nyelv gyújt világot! -
Sőt, lehetnek azon Századok is mentek,
Míg mások is Veled, e' járomba' mentek!

De, hogy midőn, minden Nemzet külön vála
Tőled, 's e bús jármot le is szórta válla;
'S azó ennek mézes tsaljain meg-fogott
Szivek, buzgón Anya Nyelveikhez fogott;
Te mégis egyedül, magad elő-mented'
Kárával, nyűgjéből Magad' ki nem mented!
Oljan dolog – meljel a martzongó fognak
Nyomai, fényeden örök szennyet fognak!

Mert, edj meg-holt Nyelvet, ugyan hogy is betsül
Edj Nemzet úgy, – hogy azt tartsa legfőbb-Betsül?!
'S hogy a míg gyászolva, annak bájos sírja
Körül nyög, ki aszszon az övének zsírja?!
Holott a' dült Roma' Hélikoni gazán,
Soha még a' Magyar Helikon igazán
Meg nem elégedett! – 's ha néha meg tele,
Tsak edj rakás szóval volt akkor is tele!
Bizony, a' melj Nemzet e' pályában ki-állt
'S meg- holt Nyelv' védelme mellett, hadat-kiált!
Arról el- mondhatni: hogy, vagy nem volt Nyelve!
Vagy el van a' módi' őrvényibe' nyelve.

Ama' Nagy József is ezt vette-volt számba,
Hogy a' Német Nyelvet óltotta be számba.
'S mint hogy Anya Nyelvem' nem betsülte senki?
El végzé, huy Róma így betsultessen ki!

Ezt pedig, hogy épen ezen okból tette,
Bizonyítja azon ditsőséges Tette,
Meljel, – mint az édes Atya szól Házához –

Anyai Nyelven írt a' Magyar Hazához!
Meljhez nints hasonló fel-jegyezve ' írva!
'S 'meljen Te Magad is el-fakadtál sírva!

Még-méltóbb jajra hív az a' gyászos eset, –
Melj rajtam 's Nyelvemen oljan sokszor esett! –
Hogy földemnek olj sok irtóztató tele
Után, sok Nemzettel telvén keblem tele,
Nem nézvén-keresztül a' borzasztó Éjjen,
Meg engedted szülött Nyelvével hogy éljen!
'S azzal okot adtál, hogy Bajom' kút-fejét
Fel-nyissam 's panaszom fel-emelje fejét!

Az a' régi panasz, meljre a' Magyar szív
Hasadt hogy Magyar zsírt annyi Idegen szív!
'S azok a' Törvények, hogy a' Hivatalok
Mellé, Magyaroknak Légyen hivatalok
Regenten, leg-inkább tsak azokat érték,
Kíknél szép Nyelvemben nem volt semmi érték.
Mint hogy, a' ki a' hoz alkalmasint érte,
Még magok a' Rendek esedeztek érte
Ez edj pedig, mennyi Bajnak volt kút-feje?
Mutatja sok ezer szerentsétlen' feje!

Mutatja az a' sok irtóztató eset,
Melj ezért szentséges Királyidon esett,
Mindjárt az elsőtől – szent Istvántól fogva!
Kivált Péter – a' ki ezért volt meg fogva!
Mint ezt minden tudja – szomorú tekintet! –
Történeteinkre ha vissza tekintett! –
Fájt hát, fájt örökké, hogy ezen sebére
Bús – szívemnek újabb meg újabb seb ére!

Régenten Rómának e' volt edjik vára,
Meljből hatalmára segítséget vára,

*Hogy Nyelvét mindenütt Anya-Nyelvé tette:
'S ennél nem is sok volt edj-edj böltsebb Tette!
Mert, hogy is lehet ott edjességet érni,
A' hol a' sok érzés öszsze nem tud érni?
Edj-edj igazsággal azomba fel ér ez:
Hogy a' különböző különbözőn érez!
A' Magyartól is hát, azért volt el-nyelve
Olj sok jaj, hogy mindég sok féle volt Nyelve!
Melj miatt az Ország elő-kező Fele,
Sokszor szakadozott 's oszlott ezer fele,
Meljből természeti következés e' lett:
Hogy a' nagy hegy még tsak egeret sem ellett!*

*A Nyelv, a nagy lélek őrzője a szívbe',
Melj által Nemzeti érzéseket szív be.
Úgy hogy, a' melj Nemzet más' Nyelvét követi,
Annál, ott vagynak már a' Rabság' követi,
Midőn az idegen Nyelven való beszéd'
Mézével, idegen erköltsöt is be széd!
'S lassan-lassan edjszer – meljet észre sem vész –
Más Nemzetté válván, volt neve is el vész!
Le omlik Nyelvével – a' mit nem is véle –
Alkotmánya! – 's nemes lelke edjűtt véle!
A' mint ez Rómában hogy így történt – 's mindég,
Más Nemzetekkel is – tudja, mind föld mind Ég!
Míg pedig a' maga Nyelvével meg éri,
Semmi alatsónyság 's puhaság nem éri,
Mert szíve Nemzeti módon piheg 's vér is,
Nyelve természetét követvén a' vér is!*

*Mikor hát Nyelvemnek közelget el-veszte,
Jele, hogy Nemzeti lelked sokat veszte!
Jele, hogy Nagy szíved a' puhaság' lépe'
Tsaló mérges mézén a' verembe lépe!
Jele, hogy közelget edj szomorú este,*

*Meljen – jaj! – meljen lész Alkotmányod' este!
Isten! – ah Magyarok' Istene! – a' lesnek
Meljen a' veszelyek Nemzetedre lesnek!
'S melj miatt edj szörnyű bús képzelet vérbe
Mártott kést, szívembe még előre vér-bel!
Fedezd-fel tsaljait e' Nagy Nemzet előtt!
'S Nyelvem szerelmére Magad vezesd el őt!*

*Mutasd meg azt Neki, edj bizonyos jelen,
Hogy a' veszedelem előtte áll-jelen!
Midőn édes Nyelve ért sírja' partjára!
'S még sem siet buzgón állani pártjára!
Éreztesd meg véle – ah kegyetlen eset! –
Hogy azon fényétől mennyire el-esett,
Meljben Nagy Lajos és Mátyás alatt fényle,
Mikor Másra, Róla sugárzott a' fény-le!
'S mikor tsak azért volt Magyaridnak éltek
Ditsóséges, hogy ők Magyar Nyelvet éltek!*

*Súgdmeg Néki azt is, hogy illetlen légyen
Edj ditső Nemzetnek kapdosni a' légyen!
Szeretni a' másét, de a' magáét nem,
Az indulatok közt, e' még nem esmért nem!
Sőt meg-útálással – jaj! de talám vétek! –
Ösi nemes Nyelvén fel-hagyni is vétek! –
Mert a' Nyelv módizni soha sem szeretett!
Másként, haldoklott ott a' Haza-szeretet!
Kivált a' Magyaránál örökös törvénye e':
Nem változik Nyelve Ruhája, 's Törvénye.*

*Hitesdel, hogy Nyelvem most, mint ezelőtt is
Kedves az Édesség' Isteni előtt is!
'S bár a' Mesterségnek munkába nem tele,
Még is hangja mézes kegyelemmel tele!
Meljre ha érzékeny szívből foly, – a' Lesbe*

Álló szerelem is mosolyogva les-be!
Semmi helytelenség nem lel benne helyet,
Úgy hogy lehet nézni Böltsek' Nyelve helyett!
'S ha ezek a' Nyelvben tetszhetnek nemesnek,
Úgy Nyelvem elébe más Nyelvek nem esnek!

Úgy tetszik Nemzetem! teljes már a' mérték
A' meljel számodra az Egek ki mérték
Azt a' Ditsőséget, hogy most méltó Jusson,
Reményen általad kívánt végre jusson!
'S a' Te gondosságod – melj van az Egészen –
Kezes is, hogy czéлом nem vész-el egészen!
'S ez az oka, hogy most esedező térdel,
A' Haza, jóltévő Lábaidhoz térdel!
'S öszsze-kótsolt kézzel esedezik azon,
Hogy essen meg a' Te Nemes szíved, azon
Panaszon, melj kegyes füleidet érte,
'S Nemzeti készséggel buzgólkodjál érte!

Tedd közönségessé Nyelvem' minden-fele,
Hadd beszéljen ezen, Néped' azon fele,
Melj boldog földeden, a' hegyesebb Félre
Vonta ugyan magát régtől fogva félre,
De melj a' Sikra is már-már jól ki lépett,
'S Nemzeti Nyelvemnek el-szórta a' lépett!

Önts enyhítő olajt azon mély sebbe is,
Melj nyoltz Szazad alatt senyvesztett – s' ebbe is
Éreztesd-meg, szíve melj nemesen vér ez
Árpád' Nemzetének! – az Éggel Test-vér Ez!

Hadd szűnjön-meg végre a' Deák' Nyelv' járma,
Meljnek súlja alatt edj Nemzet se jár ma!
Ne hagyd el törülni azt a' ditső Nevet,
Meljre még a' Hadak' Istene is nevet!

*'S azt a' Nyelvet ne hagyj Idegenért árul,
Mjeljet Szabadságod, 's híred nagynak árul!*

Áh! ha az úgy lenne! – esküszöm, az Égnek
Örök lámpásai hamarébb el-égnek,
Mint-sem e' Nagy Gyűlés' boldog örömének,
Meg szűnik zengeni a' víg öröm-ének!
Van nekem edjnehány Múzsám, minden-fele,
Éneklő karomnak Szűzekből áll fele!
Magam könyörögnék a' termékeny Térnek
Teremjen bőséggel, a' mik tsak rá térnek!
'S e' háládatosság, ez életem' adó,
Nemzet iránt lenne szűnhetetlen Adó!
Múzsáimat pedig – *kikre álmat szóra*
A' bús végzés! – elő inteném edj szóra.
Ők énekelnének; 's borostyán Levelek
Közt Szűzeim edjűtt ülnének-le velek!
'S árnyékos völgyein a' virágos Fűznek, –
A' hol most is néha koszorúkat fűznek! –
Úgy raknák Érdemit a jobb Hir' hátára,
Hogy ragyogna vele a' földnek határa!!!

Nintsen is mód benne, sem Földön, sem Mennyen
Hogy Te nálád nélkül dolgom elő-menjen!
Mert, bár a' Hazafi tanúlt bölts' Munkások'
Túdós serénysége, elég edj munkás ok
Arra, hogy épüljön Nyelvem még böltsebben,
'S jártas légyen minden külföldi Bölts ebben,
De arra valóban elégtelen ez köz,
Hogy lehessen minden lakosiddal ez, köz!
Úgy hogy nints reménység, hogy Túdósink által
Nyelvem, hajótörő hajját úszsza-által!

A' mint hogy *Magad is, még kilentzven-edjbe',*
Számptalan Bajaid terhét vévén edjbe,

*Ezt a' méltó panaszt buzgón meg-ismérted,
'S nagyságát az igaz fonton meg is mérted!
Noha – de engedj meg! – épen tsak azt adád
Akkor meg, a' mi volt – természeti Adád!
Mert akkor egyedül tsak azt adtad elő,
Hogy az Oskolákból ne maradjon-el ő
De, hogy azt mindennek tanulni meg-keljen,
'S a' hazában minden azon menjen 's keljen.
A' mi fő dolog volt! – arra ki nem mentél,
'S így régi jajomból engem' ki nem mentél!*

*Meljre nézve, midőn bölts Fejetek főnek
A' Bajon, leg-elől esetek a' főnek!
Adjátok Nyelvemet szájába mindennek,
Az egész Nemzetben! – 's mind annak, mind ennek,
Szabjatok edj időt, meljnek le-folytába',
Mind azok tudjanak beszélni folytába'
Kitet, bár legkissebb, 's alacsonyabb tisztel,
A' Felség, vagy pedig a' Nemzet meg tisztel!*

Ha a' vén Magyar is Németté lelete
Kevés idő alatt ugyan nem lehet e'
Hogy öt, hat esztendő', vagy több' le mentébe',
Magyar légyen más is a' Magyar mentébe?!
Meg lehet, Törvénné ha tenni fogjátok,
'S a' végre hajtását szívesen fogjátok!
'S tíz, húsz esztendőre minden Magyarat lát ott,
A' hol eddig még tsak újságul sem látott!

Ha ez így lesz sok száz Bajaink el vesznek!
Mert mások előlünk semmit el nem vesznek.
'S bár a' kis hívatalt el Idegen érte,
Minthogy Magyarúl tud, senki se zúg érte!
És minthogy Nyelvemnek olj ereje vagyon,
Hogy ő úgy tartatik mint edj betses Vagyon;

Úgy hogy, a' ki edjszer kaphat Magyar Nevet,
Az, régi Nevére el-pirúlva nevet
Bár némeljek azért tanulják, hogy Tisztek
Lehessenek; tudom e' lész legfőbb tisztek,
Hogy érzésinket is Nyelvünkkel – meljekbe'
Áll a' Magyar Nagyság! – be-szívják mellyekbe!
'S így tudom még vissza e' boldog Száz adja
Azt a' fényt, meljel birt – a' Lajos századja!

–
Óh TE! – a' ki alatt edj szívem' fellegét
Már is üző Hajnal deríti-fel egét!
TE! – kire a Nagy szív örökségül szála,
Korona Örökös! Reményem' kő-szála!
TE! – kiben Felséges Lelked, vídám fényvel
Időd' kerületén sokkal felül-fényel!
Óh TE is kérésem' pusztá hangnak ne vedd!
'S ditsőítsd meg ezzel még előre Neved!!!

Most, mikor öleli Herczegét ölem be,
Múzsák! hintsetek most virágot ölembel!
Most, mikor ez édes szempillantást értem,
Ti, ti Édességek! – ti szőljatok értem!
'S mennyei mézetek halhatatlan izét
Hintő kellem fussa hangom' minden ízét!
Hogy Herczegem, a' kit lelkem buzgón kedvel,
Nyelvem' szerelmére hódoljon kész kedvel!

Jól tudod Nagy Herczeg! hogy bár, a' mint vélem,
A' Hűség, annyira edjé-olvadt vélem,
Hogy szívem legkissebb része is hiv! – 's égnek
Szent hevei bennem a' tiszta hívségnek!
Úgy hogy nints már annak olj-új Neme meljel,
Ki ne áltam volna győzhetetlen mellyel:
De még is úgy tetszik, hetszáz negyven-edjbe,
Thréziam, Nemzetem' gyűjtván ide edjbe;

Tsak hogy kérésében Deák Nyelvel éle,
Hogy tartsa-meg székét fegyveremnek éle!
Úgy tetszik hevesebb indulattal éltem,
Mikor Aldozatúl ajánlottam éltem’!
*Hátha Magyar Nyelvel állott volna elő,
Tán szívem’ Magával vitte-volna-el ő!*

Tudod, azt is, hogy most nem régen Béts’ Vára
Midőn minden órán veszedelmet vára;
Széljel akármerre tekintgettél -le -le,
Élted batorságot tsak keblembe lele!
’S a’ magam számára azt meg is vétettem,
Midőn határimat úgy körül-vétettem,
Hogy másutt a’ veszély szörnyű volt is bátor,
De kedves Életed volt keblembe bátor!

A’ mint bizodalmad’ célját Te el-érted;
A’ mint erőm’ én is erőltettem Érted:
Úgy Herczegem! kérlek esdékelve arra,
Nyelvem’ betse légyen e’ hűségem’ arra!
*Úgy is ezen Nyelvek’ aszszonyának illet
Szép Nyelv’ tanulása Téged’ meg is illet*
Én is, esküszöm, hogy míg tsak a’ Magyar szív
Piheg, és magába éltető eget szív;
A’ Felséges Székért, győzhetetlen vállal,
Minden terhet nemes hűséggel fel-vállal!
’S ha Nagy Herczegséged, példájával kivált:
Az Idegen Nyelvek’ rabságából ki-vált: –
Mind arra, a’ mi szent mérészlem fogadni,
A’ mi lehetetlen, tsak azt nem fog adni!

–
*De még Ditső Nemzet! úgy tartom, a’ végett,
Hogy e’ boldog Arány érjen kívánt véget,
Szükség, edj Társaság állíttasson-elő,
’S a’ mi tisztí lészen, azt végezze – el ő.*

*Ez, a' Nyelv törvényit szedje mindjárt edjbe,
'S a' Mester-szavakat dolgozza-ki edjbe,
Edj szó-tárral edjűtt, melj a' Tagok által
Deák, Német, Tot, 's Francz Nyelvre menjen-álatl,
'S hogy e' két könyv a' melj törvényeket rendel
Ezután az Irás a' ként menjen rendel,
'S végképen el fogyjon a' könyv' Irók hadja,
Szükség a' Helytartó Tanács helybe-hagyja!*

*Ezek elkészülvén – mindjárt belé fogva –
Edj esztendő alatt e' Gyűléstől fogva,
Öt, vagy hat esztendő alatt, még a' meg-ért
Idejű ember is, írni 's beszélni ért!
Tsak hogy a' Tiszt tévő légyen kemény Bíró,
Úgy hogy bár akármelj tudománnal bíró
Légyen is valaki, ha Magyarúl nem ért,
Tiszt ne légyen semmi érdembeli nemért!*

*A' Tüdös Társaság Tagoknak valaszsa
Tüdösinkat. – Foljon költsönös Valaszsa.
Fordítottassa a' jobb ízlésű könyveket, –
Meljeket hogy nem ért, sok hullat könyveket! –
'S ha magat Munkára valamelj Tag adja,
Érdemlett jutalmát ő, meg ne tagadja!
Kiváltképen a' ki sok munkába kerűlt
Eredeti ízelett könyvel elő-kerűlt,
Annak épen nem tsak holmi tsetse-betse
Üres szó-halmokból áljon méltó betse!*

*Kell még hozzá adni edj Nyomtató helyet,
Meljben a' Munkákat nyomtassák sok helyett!
Annak pedig ki-kell jól mérni határát,
Hogy faradtságának ne szedje hat árát,
Mint most – a' Nyomtatás mikor oljan áros
Hogy tsak maga hízik a' Nyomtató Áros!*

E' mellett, hogy nyerjen Nyelvem diszesebb színt,
Kell rendelni még edj Nemzeti Játék-Színt!
A' melj – mint ezt kiki edj szájjal állatja –
A' Nyelv' szépségének éltető-állatja!
'S meljnek Pestről való minapi el veszte,
Több, mint a' mit Nyelvem Moháts alatt veszte!

Igy, tudom nem igen felette sokára,
Nemzeti Nyelvemnek nem lész olj sok kára
Hogy el-mondhatná azt a' késő Maradék:
Angliától mégis megszire-maradék!!!

Tudom Nemzetem! ezt mind helyesnek véled,
De el még is alig hitetheted véled,
Hogy e' nemes Arány végbe menjen, mivel,
Áh! – áh hogy valjam meg! – mivel nintsen mivel!
Én is, ha nem tudnám melj nemesen érez
Szíved, nem reménylném hogy jó véget ér ez!
De mint hogy, ha vetek Tetteidre szemet,
Meljeket nem motskol semmi-féle szemet,
Lételedtől fogva, azokat mindenkor
Nemes lelkűeknek hirdeti minden Kor!
Nem tsal meg reménylem az az édes Hiszem,
Meljel tsalhatatlan segedelmed hiszem!

Az a' nemes lelkű Nemzet, meljet a' hív
Maradék, élete' meg szerzőjének hív;
Hogy állná meg, hogy e' jótételért költsön
Jövő Ditsőségért edj keveset költsön?
Az a' Nemzet, melj hogy ha rá üt is bátor
Az ellenség, légyen ő ellene bátor;
'S gyalázat ne érje, – sokszor még a' költött!
Félelem ellen is olj bőséggel költött!
'S a' melj, hogy örökös, 's mind e' mái napig
Fénylő Ditsősége terjedjen a' Napig,

'S hogy díszében menjen a' nemes Rend elé,
A' Test-örző fényes Sereget rendelé:
Tudom most is Nemes! – 's foly benne az a' vér
A' melj a jótétel szent érzésire vér!!!

Én hát, ez el-jajolt erősséggel 's okkal –
A' melj *Ditső Nemzet!* nagyobb lehet sokkal,
Mint sem hideg vérrel meg-lehetne vetni,
Vagy mint a mit méltán meg-lehet nevetni –
Te Magadra kérlek, határozzad már a'
Sok sírásba került jajok' végét mára!
'S az eddig porig lett aláztatás helyett,
Gyönyörűségid közt adj Nyelvemnek helyet!

Úgy is, hogy e' czélnak légyen jó láttatja,
Arra jobb mód mint most, magát nem láttatja.
Mínthogy mind kegyelmes királyod mint kedvel,
Mutátja sok szívét magyarázó kedvel!
Mind Nádor-Ispányod – az a' Te szeretett
Herczeged! mutatja mint beléd szeretett!
'S mint viseli szívén a' Te elő-mented'! –
Ha hát még is elhagysz – Magad ki nem mented'.
Külömben Magadé lész, az a' felette
Nagy Ditsőség, minden Nemzetnek felette,
Hogy Nemzeti Nyelved' magad vetted-elő,
'S ragyogó fényére általad ért-el ő!
Meljre midőn ismét bús szívem kér – és e'
Szent Helyen várja-el mit nyerhet kérése!
Mond ki: *reményljem e' Nagy lelkedtől Éltem',*
Vagy meg haljak azon jajjal, meljel éltem?

Igy nyögött a' HAZÁ! – 's könyveinek folyta,
Kesergő ajakin minden jajt el-fojta!
Várta ítéletét; és mint az el-állott
Szavú szerentsétlen, el-némúlva állott!

De örömré nyíló szájáról, a' zárt, a'
Nemzet' ortzájira, últ érzés fel-zárta!
Midőn Annak sűrű könyve 's sóhajtása!
Ki-vallá, hogy be tölt kérte, 's óhajtása!

'S áh! – így nyögött ismét – még a' derült Égnek,
Hajnala sints, még is már sűgári égne!
Még Történeteim' régi útjat járom,
Még is már könnyebbnek láttatik a' járom!
Még nyögök, de még is edj felém jött éne!
Mintha zengene már Napom' fel-jöttének!
'S mintha már Múzsáim se este, se reggel
Nem szűnnének edjűtt zengeni sereggel!
Zengjete^k Édesim! zengjete^k! – úgy értem
Nemzetem' szeméből, hogy örömet értem!
Szedjete^k virágot mind éjjel mind nappal!
Mert fényem nem soká osztozik a' Nappal!
Szent Völgyeitekből harsogva ment éne^k,
Hírdese a' Duna 's Tisza Le-mentének
Melj Nemes a' Magyar! – melj nemesen érez!
Az egész világgal szívére fel ér Ez!!!

Óh Haza! elnémúlt érzésidre, sírunk'
Partjáig, háládó öröm-könyvel sírunk.
Így felelt a' Nemzet. – A' *RENDEK* és *KAROK*,
Már segedelmedre fel emelték karok'.
Életünk' fáklyái hamarébb el-égnek,
Mint Néked használni tarthatnánk elégnek!
Vedd fel e' fogadást tőlünk kegyes szívvél:
Hogy szent szerelmed közt fogy bennünk a' szív el!!!

MAGYARÁZATOK:

- 84:13 **A' Magyar Pegasus** – *Pégaszosz* vagy *Pegazus* szárnyas ló a görög mitológiában. Lásd még: *A' Busongó Ámor*. MAGYARÁZATOK, illetve *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.
- 84:16 **Ének alkotó test!** – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.
- 85:3 **verstelen könyvet** – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.
- 85:3 **Pindusnak** – Pindosz, lásd még: *A' Busongó Ámor*. MAGYARÁZATOK.
- 85:17 **a' rímes Versnek el ment betsülete** – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.
- 85:18–19 **Cadentiás Iróknak is nyelve Mérték' örvényébe vagon már elnyelve** – Értsd: már a rímes verselők is használják a veszedelmes időmértékes versformákat. A *cadentia* [lat.] a. m. esés, hanglejtés, tkp. rím. A rímmel egyenrangú korabeli szinonimák voltak a *sarkalat*, *végezet*, *cadentia*, *rigmus*. A *mérték* az időmértékes verselés megnevezése.
- 85:20 **Ráday verselés nevet hord az ilyen** – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.
- 85:22 **Sokan a' Sonettnek nyitják fel kútfejét** – A szonett a 19. század elején jött divatba a magyar nyelvű irodalomban. Ismereteink szerint az első szonett szerzője *Faludi Ferenc* (1704–1779) volt (*A pipáru*, *Uno sonnetto*). Virág Benedek 'hangzatka', Kazinczy 'csengő dal' néven próbálta magyarítani. Kölcsey maga is írt szonettet (*Felelet Kazinczy első szonettjére*, 1809, 1813), Kölcsey és Berzsenyi első találkozásának alkalmával Szemere Pál beszámolója szerint a szonettre is koccintottak: „Vitkovics vagy még két poharat üríte-kivelem Kazinczy, Berzsenyi és a' Sonettek egészségéért.” (Berzsenyiről Kazinczyinak Szemere Pál, Pest, 1810. április 27. Vö. *KazLev VII*, 398–406: 404.) Kölcsey Ferenc szerint „Csokonai volt legelső, ki egy dalának rímeit a szonetti formához szabni jónak látta. Farkas Károly ada majd a *Múltságokban* néhány alkalmasint

szerencsétlen próbákat. A legelső sonettót, mely nevét megérdemelte, Kazinczytól nyerők. A költőnek ereje győzedelmet vőn a nehéz kezdeten; s minekutána Szemere is megjelent a maga, fület és lelket érdeklő, öt dalaival: megadatott a veszedelmes példa, s literatúránkat szonettáradástól félthetjük.” (Kölcsey Ferenc: *Szemere szonettjeiről*, 1824) Lásd még a *Rény, kets, remény szókból áll nállok a’ beszéd* jegyzetét. A szonett magyarországi történetéről lásd: KUNSZERY Gyula, *A magyar szonett kezdetei* (Irodalomtörténeti füzetek 47.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965. 85:24 **epistolát** – Lásd még: *Jegyzetek a’ Versek alá / A’ Magyar Pegasus*.

- 85:26 **Romanzot ’s Balladékat betsül** – mind a románc, mind a ballada epikus dal. Az előbbi spanyol, az utóbbi északi (angol, skót) eredetű. A románcok líraibb, a balladák drámaibb jellegűek, amit véralkati, éghajlati okokkal magyaráltak. Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban* megemlíti a románc spanyol, a mórokkal folytatott háborúk idejéből való eredetét; Berzsenyi verseiről írt kritikájában (1817) pedig műfaji szempontokra is reflektál: „Figyelmet érdemel az is, hogy Berzsenyi egy *regét*, (III. k. 148. l.) asklepiadi versekben írt. Úgy látszik, nem vette észre, mely nagy befolyással legyen a mérték nemcsak külsőjére a versnek, de belsőjére is. [...] A *rege* (románc) lírai mértékben és hangon éppen olyan, mint a Regnard verselőjének művei, kit tragoediáival nevetést, komédiáival ellenben sírást okoz.” Lásd még: *Jegyzetek a’ Versek alá / A’ Magyar Pegasus*.
- 86:1 **Gyöngyösit** – azaz *Gyöngyösi István* (1629–1707), magyar költőt, lásd még: *A’ szókurtitástról*, MAGYARÁZATOK.
- 86:2–3 **A’ rossz rímes Zríny ’s Orczy mellett fognak ’S Mátyásit** – *Zrínyi Miklós* (1620–1664) költő, *Orczy Lőrinc* (1718–1789) magyar főispán, tábornok. *Mátyási József* (1765–1849) költő, róla lásd még: [*Gyárfás a Mondolatoshoz*].
- 86:4 **Pótsért** – *Csenkeszfalvi Poócs András* (1740–47 között–1812) költő, református lelkész.

- 86:5 **Virággal** – *Virág Benedek* (1775-ig Virág Ádám Ignác, 1752 k.–1830) tanár, költő, műfordító, történetíró, a magyar ódaköltészet első mestere.
- 86:6 **Etédi Pétzeli, Horvát, Vitéz 's Édes** – *Etédi Sós Márton* (1753–1801) költő, *Péczeli József* (1750–1792) költő, főleg fordításaival szerzett nevet magának (Voltaire: Zayr, Győr, 1784; Voltaire: Henrias, Győr, 1786; Yung: Éjtzakái és egyéb munkái, I–II, Győr, 1787). *Pálóczi Horváth Ádám* (1760–1820), költő, író. *Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805) költő, *Édes Gergely* (1763–1847) református lelkész, költő.
- 86:8 **a' poltzra Ányos s' Hymfy lépe** – Fajszi *Ányos Pál* István (1756–1784) pálos szerzetes, tanár, költői munkái halála után jelentek meg: *Ányos Pálnak munkái* (Bécs, 1798). Kölcsey ezt írja róla a *Nemzeti hagyományokban*: „Azon kornak gyermekei közül bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzeben látszik olvadni, s kinek érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon. Soraiból egy szelíden bús, s a hazához hevülettel vonzódo léleknek harmoniája hangzik felénk; éneke ömlő szentimentalizmusát a honszerelm érzelméi által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lánykájá, szeméi előtt; szívetől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet múlt korának történeteinek oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát, s az új kort a régivel öszvekötvén, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszeliült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglelkesítve lelhesse fel. De nem bírhatott Ányos mindazzal, ami a bámulatra méltó költő kifinomáltatására kívántatik; kedvezőbbén fogadó nemzet s szerencsésb környülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szemet, szívet, és lelket gyönyörködtető virág maga teljességében felviruljon.” (KÖM2 1: 522) *Himfy*, azaz *Kisfaludy Sándor* (1772–1844) költő, földbirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, a Kisfaludy Társaság rendes tagja, Kisfaludy Károly bátyja. A Himfy név egyszerre volt a korban népszerű

- művek (*Himfy szerelmei – A kesergő szerelem*. Buda: 1801. *A boldog szerelem*. Buda: 1807.) fiktív alakja és írói alteregó. Erről bővebben lásd: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2014), 107–108.
- 86:10 **Mustrákká Berzsenyi lettenek és Dayka** – [lat.] *mustra*, minta. *Berzsenyi Dániel* (1776–1836) költő, *Dayka Gábor* (1769–1796) költő, pap, tanár, halála után verseit először Kazinczy Ferenc adta ki 1813-ban. Az utalás talán Dayka kiváló nyelvérzékére vonatkozhat, hiszen latinul, görögül, németül, olaszul is írt verseket, franciából fordított, tudott szlovákul és héberül, értett angolul is. Vö. Kazinczy, *Dayka élete*. DAYKA 1813.
- 86:11 **Kiket nem is nevelt talán magyar Dayka** – értsd: kisgyermekkorában nem volt magyar anyanyelvű nevelője, azaz dajkája. A dajka szó írásmódja (Dayka) ugyanakkor (hacsak nem nyomdahiba) az előző sorban szereplő Dayka Gáborra is utalhat, akinek kiváló nyelvérzéke volt, de verselése nem volt magyaros, mivel idegen mintákat követett. Az MM1-ben a *dajka* írásmód található; Pitroff Pál nem említi, vö. PITROFF 1914.
- 86:12 **Rény, kets, remény szókból áll nállok a’ beszéd** – sok vitát kiváltó neologizmusok. Kölcsey a *A Szókartitászról* című, 1814-ben keletkezett írásban az apokopált igék közt példaként hozza: „Csepegtet, csepeg, csep – lobogtat, lobog, lob (vagy lobb) – perczegtet, perczeg, percz. – És így: kecsegtet, kecség, kecs (Reiz, a’ szépség’ jelentésében).” Egy korábbi feljegyzésében (Debrecen, 1809. szept. 26.) *Kazinczynak egy sonettójáról*: „Kazinczy sonettóját, melynek címe ez: *a sonetto muzsája*, látta K[állay Ferenc] s belőle ezen sort

Menüettje keccsel-teljes lépteit

elmondotta Dr. Sz[entgyörgyi József] úr asztalánál. A sort kinevették, mert azon Révai által megállított szócska volt benne, *kecs*, melyet hogy Debrecenben nem szeretnek, minden tudja, s azon analogián fundált szó *lépet*. Ezen anecdotát én l. előbb 28. August. hallottam. Nem sokkal azután megengedtem

K[állay]nak az egész sonettót leírni, azon isteni szép dallal együtt mely így kezdődik

Minnyim legelső rózsájától

Érted fosztám meg a tavaszt.

Azok, melyek a sonettóban helyben nem hagytak Dr. Sz[entgyörgyi] által, ezek voltak: *Kecs, lépet, enyelgő vissza s vissza fordultával*, mert, úgymond, a menüett inkább *grandesque*.”

86:17 **Sok elfajúlt Göthét ’s Marmontelt követi** – *Johann Wolfgang von Goethe* (1749–1832) német író, költő, drámaíró. Kisfaludy Sándor Ruszek József apáthoz írott második levelében (1816. június 3.) Kazinczyt a „Széphalomi Götének” nevezte: „Emlékezem felőle, hogy a Széphalomi Göté (a mint ő magát neveztetni örömet hallya) elejente Kazintzy Ferencz, utóbb Kazinczy Ferencz volt, míg végre Kazinczy Ferencz lett belőle. Nem tudom, hogy a Surányi Nincsinék könnyelműsége nem veszi-e Őtet még arra is, hogy Kazinczy Ferencz legyen belőle?” Lásd: DEMEK 1894, 80. Forrás: KISFALUDY 1816–1817. *Jean-François Marmontel* (1723–1799) francia történész és író, az enciklopédista mozgalom tagja. Kazinczy kétszer is kiadta Marmontel elbeszéléseit, *Szívképző regék* címmel (1808, 1814). Vö. KAZINCZY Ferenc, *Szép Literatura*: „Szívképző regék”, kiad. BODROGI Ferenc Máté, Kazinczy Ferenc művei, második osztály, fordítások, kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 66–83.

86:18 **Példát Illyés, Káldy ’s Bárótyból lesnek** – Illyés György, róla lásd még: *IdegenPhrasések*, MAGYARÁZATOK. Káldy György (1573–1634) jezsuita szerzetes, Biblia-fordító; Báróczy Sándor (1735–1809) magyar királyi testőr, író.

87:5 **gyászthozó Fátum** – [lat.] *fatum*, végzet, sors

A' Lant

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál (?)

Szvorényi József Szemere gunyoros versei között közli, vö. SZEMERE 1890, I, 96.

KELETKEZÉS:

Keltezetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc. Mivel egyedül ehhez a vershez nem készült jegyzet, ezért 1814. november 8. után is keletkezhett, esetleg már Pesten.

FORRÁSMŰVEK:

Kováts József: *Petroniusbol* (Januarius' 25-dikén 1805.)

Kováts József: *Et. In. Arcadia. Ego.* (Aprilis' 1-sőjén 1807.)

MEGJEGYZÉSEK:

Kováts József (Tótvázsony, 1780 – Kaposvár, 1809) református lelkész, költő nagy népszerűsége tett szert rímelésével, ezért kapta később a „rím kovács” jelzőt. Költeményei többnyire kéziratban terjedtek, közülük csak néhány jelent meg, halála után került sor verseinek kiadására: *Kováts József versei*, melyeket halála után eredeti kézírásából össze szedett és kiadott Ferdős Dávid. Pest, 1817. Kováts nem sokkal halála előtt, 1808-ban a somi katolikus templomban néhány ittas társával együtt dévajkodott, amiért börtönbe került Kaposvárott. Sárközy István Kazinczyhoz írt levelében tudatja, hogy Kováts miután három évi fogságából egyet kitöltött, „szíve fájdalmába lassú hideglelésbe, fonnyadásba esett”

és meghalt. (Sárközy István Kazinczy Ferenchez, h. n. k. n. [1809], vö., *KazLev* VI, 219.) A kálvinista Kováts és „büntársai” ügyéről részletesen lásd: OROSZ Andrea, „»Ordo juris amnestiam in nullius favorem«: Kováts József büntetőpere a vallási és politikai harcok árnyékában”, *Irodalomtörténet* 87, 4. szám (2006): 629–637.

Balassa József szerint ez a vers is „a mesterkedő, rímhájhászó versgyártókat” gúnyolja, „a Lant Ráday-féle versekben” szól erőltetett, mesterkéltséggel rimeléssel (vö. BALASSA 1913). A szöveg a vershelyzet, a szerkesztés és konkrét képek átforgatásával imitálja Kováts József verselését és modorát (vö. A FORRÁSMŰVEK SZÖVEGEI). Szemere saját költészete kapcsán reflektál Kovátshoz fűződő viszonyáról Kazinczynak: „Valóban rám nézve a Muzsák makacs leányok; vagy talán csak büntetés azon gonosz verseimért, melyeket Bozóky és Kovács manierjában a ’Tavaszi virágokban’ koholgattam”. (Vö. SzemereP 1890, III, 26. *Levelezése*. Lásd még: TOLDY 1857, 140.)

A *Felelet 1815* versei közül egyedül ez nem kapott jegyzetet. A jegyzet vagy nem készült el, vagy kimaradt, vagy a vers készült később, mint a jegyzetek. Lásd: KELETKEZÉS.

A FORRÁSMŰVEK SZÖVEGEI¹

Petroniusbol
(Januarius’ 25-dikén 1805.)

Et. In. Arcadia. Ego.
(Aprilis’ 1-sőjén 1807.)

Vitéz! ki elénekeled
Az andalodásig ezt
A’ hazában és te beléd
Lelket adó indigest:
Jer! most is lantod’ zendítsed,
Pimpla’ dalos embere!
Énekeljünk Festetiesed’
Fényes érdemit, jere!
Zengjük ezt a’ halhatatlant, –
’S míg a’ Tempe’ pataki

Árkádia’ szent telekén
Boldog napokat élek én:
Lizámmal a’ babér berek’
Zöld burokjában heverek.
Én ötlet vig gondolatom’
Fátyolába búrkozgatom,
’S érzésünk a’ lant-hangtól vad
Almafa’ aljába olvad.
Valahányszor danolgattunk
Mindíg tavasz nyílt alattunk,

¹ Kovács József’ Versei. Második kiadás (Kolozsvar:1835): 90–95; 129–132. Kövérrel jelölve az egyezések.

Mellett a' te dalodat lant
Pengés tolmácsolja ki:
Addig én a' képes telek'
Polyvaival bélepett
Asztagok alatt szentelek
Áhítatos innepet.
A' búza virágot, 's ezt a'
Zöld fűvet köti ének–
Zengésem csomóba Vesta'
Édes örökösének. –
Kisérd a' tarka barázdát,
Csendes kedvem' képzete! –
Édes képzetem! – hárfázd át
Az egész teleket te.
 De, nagy lélek! – imádhath-e
 Téged' az én hajadon
 Kis lyányom' hárfája a' te
 Keszthelyi oltáron?
Nem: – álmot lát Józseffel ő, –
'S a' mezők' kévéikkel
Te előtted egy tisztelő
Bókolással rogyik el;
Árpa fejet szed teleked'
Tarlóin a' jámbor Rúth
Aszszonnyal, 's abból köt neked
Sárga kalász-koszorút.
Beh szép vagy, kis kék szarkaláb! –
Ni! amott meggyúladtan
Szemérmeskedik egy nyaláb
Pipacs, jaj, majd megsattan!
 Ah, Idylliumi román–
 Pompák! – ma indigestek'
 Romolhatatlan templomán
 Széljel tépve repdestek.
 Pihenj, szép Céres! letévén
 Fehér czipóidat itt,
 'S legyezze az érett kévén
 Izzadt melyed' harmatit;
 Majd erre hajtja az ekét
 Serranus, és szeliden
 Nyúgszik képzete a' te két
 Szép kövér emlíden.
De hová ragadsz Múzsám? ah,
Szent látás! – a' Tihani

'S ölelő karjaink alatt
 Vértünk mind a' szívre szaladt.
 Lizám' melye szép, mert tele
 Holdat fest mindenkor e' le;
 'S ő engem' hold-világínál
 Fogva holdkórjává (Lunaticus)
 csinál.
 Gondolatom fül nem hallott
 Szépségéről lantol dalot,
 Ott, a' hol két fehér fáczán
 Liheg a' melyek' tornáczán.
 Eszem nélkül esek-kelek
 Bennetek, kedves kebelek!
 Zengj énekek' éneke, im
 Most tobzódnak szerelmeim!
A' rét lantom' hangjára, lám!
Milyen szépen lapúl álom.
Ni! virágos kis vidékem
Küld mátkatálat énnékem.
 Oh! engem' most süllyeszszetek
 Árnyéktokba, zöld ligetek!
 Bódítsatok 's bájoljatok –
 Agyon, kedves gondolatok!
 Hogy a' kevélyt lantolásom'
 Tanyáján én hagyd ne lássom;
 Hogy egy boldog Árkást senki
 Fija ne nevehessen ki.
 Eddig is sebem' violák'
 Levelei orvosolák.
 Ha néha lantom' húrja rétt,
 Megvigasztalt a' buja rétt.
 Csak én a' víg énekesek'
 Méltó barátja lehessek,
 Akkor, Urak! pompáitok'
 Fényére nem hunyorítok. –
 Altassatok, lelki ballon'
 Fijai! engem' víg dalon;
 Majd hajnalban kibeszélem
 Mint bánt a' lány álom velem. –
 Te ártatlan hold! te pedig
 Hívd fel múzsámat egedig,
 Hagyd járhasson fel 's alá lyány
 Ingben fényed' lajtorjáján.
 Oh majd egy csillagba bele

Szöke tó bodor hulláma
Felett reng a' Múzsza, ni!
Mi legel ott a' pásziton?
Óh – most vert ki hét göből
Tehenet egy kúrtös Triton
A' mocsáros Fertőből.
Legeljete, – a' kaszáló'
Sásán, – oh ti Gózseni
Bóvségeket prófétáló
Boldog idők' teheni! –
Hát amott meg a' víz' hátán
Mit látok? – ni! a' Trója'
Fa-lova a' Leviathán'
Unokáit gázolja.
Nem: – Gályán megy mindenható
Grófunk, 's a' köz jóra szánt
Iparkodásával a' tó'
Közepin *hir* alá szánt.
Nézd, a' szent bárkába bele
Szállott világ egészen
Arany időket feste le
A' Latiumi részen!
Zengj Nympháiddal föld bozót!
Zengj, sireni hangzaton; –
Maecenást, az adakozót,
Viszi az ősz Balaton.
Lengjete, kedves szelleitek! –
Ti meg Újhely' gyereki!
Füröd alatt dörögjete
Idvezlő salve-t neki. –
Vírít a' cser-koszorú, 's a'
Leventás sisakrul e'
Szent lábaid alá jusa
Szerint kegyesen hull le.
Tenyészedj, cserfá! – tenyészedj!
Látom Archimédesül
Vívó unokánk egész egy
Mávorssá istenesül!
Látjátok? ni! a' mord csata
Közt, egy ravasz gyerek, beh
Hideg vérrel hunyorgat a'
Meszsze látó csövekbe.
Nem fél, – pedig a' golyóbis'
Bús raja sírva visít. –

Fogódván, hogy néz ide le?
'S ha virradtára vissza jó,
Hogy ámit majd; – mert dévaj ő.

Agyon bájolja utóbb is
 Ez a' gyerek Kínízsit! –
 De menjünk el, lyányom! innét
 Az olaj berekbe mi,
 Rútul festik a' föld' színét
 Itt a' holtak' tetemi. –
 És tűnj el te kivont karddal
 Fénylő kép lugosomból!
 Tűnj el! mert most egy magyar dal
 A' lantomon így tombol:
 Pán, Márs, Minerva 's Céresek
 A' dúzs-szarúval négyen
 Zengjétek ezt: Dicsértessék
 Gróf Festetits! Úgy légyen!

MAGYARÁZATOK:

- 88:5 **A' Lant** – Kazinczy értelmezésében a Pannon Énekes kezében lévő lant görög formájú verseire utal (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII, 100–101): „a' lanttal és gitárral pedig görög és olasz formájú verseimre alludál” [ti. a *Mondolat 1813* metszete].
- 88:9 **A' Múzsáknak telekén** – a Múzsák telke, azaz a Helicon vagy a Parnasszosz, lásd: *A' Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK.
- 88:16 **hanga** – örökzöld, fás szárú növény, fajainak többsége cserje, félcserje.
- 88:17 **kulimász** – a fekete színű kocsikenőcs népies elnevezése.
- 88:18 **Apollo** – lásd még: *Hőgyészi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz*: MAGYARÁZATOK.
- 88:19 **Ambroziás mátká tál** – A görög eredetű *ambrózia* avagy ambroszia jelentése szó szerinti: halhatatlanság. Az ókori görög mitológiában az olümposzi istenek eledele, amely halhatatlanságot és örök ifjúságot biztosított, akárcsak a nektár, az istenek itala. A görögök méz kivonataként képelték el, amit galambok vittek Zeuszhoz. Az ambrózia a halandót is halhatatlanná tette, sebhegesztő ereje volt, és az istenek újszülött csecsemőinek kizárólagos táplálékul is szolgált. (*Mitológiai enciklopédia I–II*,

főszerk. Szergej Alekszandrovics TOKARJEV, a magyar kiadást szerk. HOPPÁL Mihály. Budapest: Gondolat Kiadó, 1988.) Mátka-tál: tojásból, kalácsból és más egyebekből összeállított ajándék, melyet a mátkák (jegyesek), de néha a szeretők is küldtek egymásnak. (CzF)

88:20 **Grátziák** – [lat.] *gratia*, kellem, báj; kegy, kegyelem. A *Gratiae* vagyis a Gráciák a szépség és a báj ókori római istennőinek neve volt.

89:6 **bakatsin Szürben** – Értsd: sötét kabátban. Bakacsinnak, *pokschin*nak az egyszínű finom len- vagy pamutvásznat nevezték. A fekete bakacsint a közrendűek ravatalozásnál, a koporsó beborítására, temetésen a lovak felöltöztetésére használták. A *szür* kettős jelentésű szó: jelenti egyrészt magát az anyagot (*szűrposztó*), másrészt a szűranyagból készült kabátféle felsőruhát is (*szűr*). (MNL)

89:8 **Heliconra** – lásd: *A' Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK.

89:17 **Hypocrenének kristály Forrása** – Lásd: *A' Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK.

89:20 **Plútó** – Pluto az alvilág istene a római mitológiában; görög mitológiai megfelelője Hádész.

Jegyzetek a' Versek alá

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

A *Felelet 1815* első kézhezvételekor Kölcsey kifogásolta a nyomdahibákat, többek között a *Jegyzetek a' Versek alá* görög szavainak helytelen írásmódját: „A' Nyomatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a' munkácskának correctora. Igaza van a' Homér fordítójának, hogy úgy citálok mint a' **Szónemző**. A' bohó bötű szedő, *ανδρων* helyt *αυρων*-t, *ημαρ* helyt *υμαρ*-t *μαντευει* helyt, *μανδευεας*-t stbb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a' maga épségében megmaradt volna. Így lett a' Lorgnetteből is

Loegnette, a' Nuanceokból Nuancetk stbb. *És így én sem görögül, sem francziául nem tudok.* Minő csudát nem mivel egy bötüszedő!" (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 6. Vö. MM4 *Levelezés I*, 435. Kiemelés – O. Cs.) Egy évvel később Kölcsey a *Jegyzetek a' Versek alából* idéz Kazinczynak: „Az ilyen nemmagyarozásért dűlnak igen sokan, 's ezeknek szoll az Antimondolatban többek közt ez a' két jegyzet / Hispania, az az Spanyolország, / és Ráday verselés. Xenidion, Magyarcsa. Mi? az első szó görög, a' másik magyar.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 430–433. Hiv.: 430.) Kölcsey idézett kifogásai és hivatkozásai minden bizonnyal a maga alkotta szövegekre vonatkoznak.

KELETKEZÉS:

Keltezetlen, 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

A *Jegyzetek a' Versek alá* már elkészült, meglévő szövegeket kommentálnak, nyilvánvalóan azok megírása után készült. Két vers (*A' Lepe* és *A' Satyros*) rendelkezik a prózai szövegekhez hasonló datálással és keltezéssel (Pécel, 1814. július 22. és Pécel, 1814. július 26.), ami alapján a jegyzetek keletkezését 1814. július 26. és november 7-e közé tehetjük. A *Felelet 1815* versei közül egyedül *A Lant* nem kapott jegyzetet, ez a vers vélhetően utóbb, a *Jegyzetek a' Versek alá* után készült.

FORRÁSOK:

Nem nevezhető meg konkrét forrás. A 18. század végén, a 19. század első harmadában megjelenő költői munkák, verseskötetek gyakran tartalmaztak végjegyzetet (vö. *Jegyzések a' Dorottyára*, CSOKONAI 1804; *Jegyzések és értekezés a versek alá*, CSOKONAI 1803), vagy lábjegyzetet (vö. pld. MÁTYÁSI 1794.)

MEGJEGYZÉSEK:

A *Jegyzetek a' Versek alában* a megjegyzetelt versek sorrendje nem azonos a főszövegben közreadott versek sorrendjével. Ez arra utal, hogy a kiadás során a szerkesztő Bilkei Pap Ferenc megváltoztatta az eredeti vessorrendet, de a jegyzeteket nem igazította át. A szerkesztő nem tett eleget a cím instrukciójának sem: a jegyzetek nem az egyes versek alá kerültek lábjegyzetben, hanem önálló, végjegyzeti formát kaptak. Figyelemre méltó, hogy a versek, ellentétben a prózai szövegekkel, nem új oldalon kezdődnek hanem folyamatosan követik egymást, egyetlen szövegegészként jelenítve meg a [Somogyi] Bohógyi hagyatékában fellelt, neki levélben elküldött lírai műveket, amelyekhez kommentárok is kapcsolódnak. Kivétel a *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ*, amely a jegyzetek alapján eredetileg a versek között lehetett, de a szerkesztői beavatkozás hatására – egyedüli lírai alkotásként – a prózaszövegek közé került. Nem tudni, hogy ki tekinthető a *Jegyzetek a' Versek alá* fiktív szerzőjének, aki hol egyes, hol többes számban beszélve, hol kérkedően ostobának („Homérosz, akit mindig emlegetek, de soha sem olvastam”), hol komoly filológusnak (nyelvtudósnak és klaszszika filológusnak) mutatja magát. Mindez akár inkoherenciát okozó hibaként, akár önironikus beszédmódként is érthető.

MAGYARÁZATOK:

Högyész

- 90:10 **Högyész** – Lásd még: *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ* / MAGYARÁZATOK.
- 90:11 **Aurora piros szekerében** – Hivatkozott szerző: *François Pomey* (1619–1673) francia jezsuita pap. Hivatkozott műve: *Pantheum mythicum seu fabulosa deorum historia*. A *Feleletben* hivatkozott kiadás: Frankfurt és Lipcse, 1752. in Pars I, 107–109. Az „Ezen könyv nélkül senki Poéta nem lehet”

megjegyzés kapcsán lásd Kölcsey Szemere Pálnak tett nem sokkal korábbi reflexióját: „Pomelynak régi elnyűtt Mythologiáját ki olvasná más azon kívül ki azt a’ Debreczeni Ref[ormátus]. Collegiumban kéntelenségből tanulja?” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1813. október 30. Vö. MM4 *Levelezés I*, 235–236.) Mátyási József a *Semminél több valami* című kötetében (MÁTYÁSI 1794) alpmunkaként hivatkozza Pomey könyvét mitológiai tárgyú lábjegyzeteiben. Lásd még: [*Gyárfás a Mondolatoshoz*].

90:14 **Homerust** – azaz Homéroszt

90:17 **Fáma Kis-Asszony** – Az idézet forrása: Vergilius, *Aeneis*, IV, 174: „Fama, malum quo non aliud velocius ullum, / Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.” Az idézet fordítása: „Járja a Hír, ez a legsebesebb szörny-átok a várost: / Mert hisz az élteti épp, hogy fut, lábában a lelke” (Lakatos István fordítása).

90:21 **Apollo maga ’s a’ szép Múzsák** – Lásd: POMEY, 1752. Lásd még: *Hőgyéshi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz*, MAGYARÁZATOK.

91:1 **Sok Költők Neveit** – „L[ásd] a’ poetai episztolara irt választ”: Kazinczy Vitkovics-episztolájára (KAZINCZYVITK) Szatmár vármegye fogalmaztatott meg válaszepisztolát, lásd: *Hőgyéshi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz*. A jegyzet az „És sok költőt kiknek hever a’ neve ködben” sorhoz kapcsolódik. Mándy szövege a szatmári költők közt Kölcseyt is megemlíti: „Itt van Gáspár Pál, a’ Gyarmati Kézi, Kiss Áron, / Hát a’ Mártonokai nem Szatthmár szülte Hazánknak? / Hát te Szabó András, hát Dettrich, Kölcsey hol vagy? / Mándyak, és többek, – kiknek hever a’ neve ködben”.

„Ad nova surgentem majoraque viribus ausum. Sásból, nád-ból.” [lat.] Az idézet forrása: Marcus Manilius, *Astronomicon*, Liber III, 1–4: „In nova surgentem majoraque viribus ausum / Nec per inaccessos metuentem vadere saltus / Ducite, Pierides: vestros extendere fines / Conor et ignotos in carmina ducere census.” Az idézet fordítása: „Új és erőimnél nagyobb dolgokat merészlelként [vezesetek engem, Pieridák].”

- 91:4 **Weszprémben** – A jegyzet „A’ mint vizsgálnám hát látom *Mondolat* a’ Czím / És *Ditshalmon* költ és hogy szóll *Czenczy Zafyrnak*” sorhoz kapcsolódva a *Mondolat 1813* valódi megjelenési helyét adja meg. *Atlás*, azaz térkép, lásd még a *Már Athénának* c. jegyzetet. „Condit enim verum vasto Natura recessu – mortalesque hebetat visus et pectora nostra.” [lat.] Az idézet forrása: Marcus Manilius, *Astronomicum*, Liber IV, 862–863. Az idézet fordítása: „A természet ugyanis hatalmas mélységébe rejti el az igazságot, s eltompítja a halandók látását és a szívünket is.”
- 91:7 **Satyrázni születtek** – Lásd még itt: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK.
- 91:8 **Sonettek** – Lásd *A’ Magyar Pegasus a’ Mondolat Írója ellen*, MAGYARÁZATOK.
- 91:10 **Literátor ’s jó Philologus** – Lásd erről: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey, a filológus*. „Verba valent usu” [lat.] Az idézet fordítása: „A szavak használat során kapják meg értelmüket.”
- 91:13 **Itt a’ hol bajuszos** – A bajusz a neológus diskurzusban a túlzó magyarkodás, így az avult nézetek jelölője. Az „igazi Magyaros Helicon” kapcsán lásd a *Mondolat 1813* metszetén ábrázolt, számár hátán a Helikonra tartó, bajuszos Pannon Énekest: a magyaros bajusz és az antik környezet groteszk hatást kíván kelteni. (Lásd még: *Xenidion Magyarcsa*; lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK.) „A quo ceu fonte perenni etc.” [lat.] Az idézet forrása: Ovidius, *Amores*, III, 9, 25: „A quo, ceu fonte perenni, / Vatum Pieriis ora rigantur aquis”. Az idézet fordítása: „ahonnét mint kiapadhatatlan forrásból stb.”

A’ Satyrus

- 91:16 **Vétkeztél jéh vétkes** – „ezen Vers a’ Varjasé”: lásd: *A’ Satyrus a’ Mondolatos Írójához*, A FORRÁSMŰ SZÖVEGE. *Varjas János* (1752–1786) a Debreceni Kollégium professzora volt, „egyhangú” verseivel külön költői iskolát teremtett Debrecenben;

tanítványai tréfásan csak „Verjes János”-nek becézték. Szóban forgó verse a *Megtért embernek énekje, melyet nem régen szerzett, és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében tett fel egy nevezetlen ember Debrecenben* először 1775-ben jelent meg Debrecenben; másodszer Kazinczy adta ki a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* című sorozatában. (I. kötet, Pest, 1808.) Varjasról lásd még: [Gyárfás a Mondolatoshoz], MAGYARÁZATOK.

91:20 **Egy vén ember részeg fejvel** – vagyis *Szilénosz*, lásd: *Két Levél*: MAGYARÁZATOK.

92:4 **ezek mind ketten kecskévé változtanak** – azaz Varjas János és Édes Gergely.

A' Szamár

92:7 **A' mese Apjának** – azaz Ezópusznak. A „hangos poétánk” *Gyöngyössi János* (1741–1818) költő, református lelkész; az ún. leoninus verselés (vagyis az antik versformák – disztichonok, szapphói és alkaiozi strófák – rímmel való kombinálásának) hazai képviselője. *Magyar Versei* először Bécsben jelentek meg 1790-ben, ennek anyaga változtatások nélkül egy rövid, új előszó kíséretében 1802-ben ismét megjelent. Az allúzió Mária Terézia halálára írt versére vonatkozik (vö. GYÖNGYÖSSI 1802, [1]–5). Lásd még: *A' Szamár a' Mondolat* írójához, FORRÁSMŰ. Gyöngyössiről legutóbb lásd: KESZEG Anna, *Gyöngyössi János: Szövegek és kontextusok* (Ligatura) Budapest: Ráció Kiadó, 2011.

92:9 **A' nagy Esopus** – hivatkozott szerző: *Maximus Planudes* (1260–1330 k.) bizánci filológus, teológus. Életrajzi bevezetővel ellátva adta ki Ezópusz fabuláit (*Vita Aesopi*).

92:12 **Már Athénának** – „az ó atlasból tudhatjuk”: a Debreceni Református Kollégium diákjai Eröss Gábor vezetésével, Budai Ésaiai professzor közreműködésével 1801-ben jelentették meg az *Oskolai Ó-Átlást*, 12 térképpel, Koeler Atlas Antiquusa után.

Első munkájuk az 1800-ban megjelent *Oskolai új Átlás* volt „az alsó classisok számára”, szintén 12 térképpel. A térképek készítését a tanári kar rendelte el, hogy minden diáknak saját mappája legyen. (BARCZA Józsefné, „A diáktársaságok és diákegyesületek”, in *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest: Magyarországi Református Egyházak Sajtóosztálya, 1988, 697–752. Id.: 702–703.)

92:15 **Kik nevetésre Szerek** – „mint némelly újítók akarják”: szarkasztikus célzás a *Mondolat 1813* szótárának alkotóira, mivel a *Szótárban* ez szerepel: „Szer. Sor. Mód.”

92:18 **Régi nemek hulltak** – „Allusio Homerusra.” *ἕως ἀνθρώπων γενεῆ, ἢ μὲν φρεῖ, ἢ θ’ ἀπολήγει* (gör., helyesen: ὡς ἀνθρώπων γενεῆ ἢ μὲν φύει ἢ δ’ ἀπολήγει.) Az idézet forrása: Homérosz, *Iliász*, VI, 149. Devecseri Gábor fordításában: „úgy van az emberi nemzet is, egy nő, más meg aláhull”. FLevKölcsey: ἀνθρώπων helyτ ἀρεῶν. A „Homerúst szükség olvasni a’ tudományra nézve, de követni jobb Ovidiust” tanács ironikusan érthető, mivel a „fél tudósokat” éppen Ovidius olvasása rontotta el az iskolában, ahogyan azt Kazinczy írja: „De a’ mi semidoc-tusainkat elrontotta az iskolában Ovidius.” (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október 23. Vö. KazLev XII, 139.) „Prima rubens unda, ranarum plaga secunda.” (Magyarul: „első a vörös hullám, második csapás a békáké”). Az egyiptomi tíz csapás forrása: Móz. 2. 7–8. „Elsőben a vizek vérré változnak: Undok békák után, tetvek származának” (idézet: LOSONCZI István, *Hármas Kis Tükör*. Pozsony, 1781, 17).

92:22 **Anglusi nép is örül** – Ad notam: Tengeri víznek örül. Lásd még: Csokonai Vitéz Mihály *A méla Tempefői, vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon* (1793), Ötödik jelenés: „Megveti szállását Vénus, s nem akarja lakását / Páphusi vára körül: tengeri víznek örül.”

93:1 **Pesti** – *Pesti Gábor* (16. sz.) magyar meseíró, szótárszerző és bibliafordító. Vonatkozó munkája, amelyben forrása, Martinus Dorpius *Aesopi Phrygis fabulae* című műve alapján lefordította Aesopus meséit: *Esopus fabulái, melyeket mostan újonnan*

- magyar nyelvre fordított Pesti Gábor*. Bécs, 1536. A mesék között kettőben is a számár a fabula hőse (75, 90).
- 93:3 **Cervantes** – Kölcsey Cervantes kötetéről: SZABÓ G. 2009, 16–17.
- 93:7 **Hispania** – Lásd még a *Ráday Verselés* c. jegyzetet.
- 93:9 **Lucius és Apulejus** – Utalás a két ókori szerző „szamaras” művére. „Lucianni Somosat opp[idium]”, azaz *Samosatai Lucianus* vagy *Lukianosz* (120 k.–180), a menipposzi szatíra képviselője *Lukiosz, avagy a számár* címmel írt pikáns történetet. „Apuleius de asino aureo” azaz *Apuleius* Lucius (124 k.–170 után) római író, hivatkozott műve, az *Asinus aureus* (*Aranyszámár*); a regény egy Lucius nevű, számárrá változott, majd ismét emberi alakot öltött ifjú kalandjait meséli el.
- 93:12 **Cadentiás distichonba** – rímes disztichonban, lásd még: *A’ mese Apjának* jegyzetét.
- 93:14 **Baratária nagy Szigetében** – Barataria egy kitalált sziget, a spanyol *barato*, azaz olcsó szóból alkotva. Cervantes tréfája a *Don Quijotéban*; Don Quijote egy sziget kormányzóságát ígéri fegyverhorzozójának, Sancho Panzának szolgálataiért cserébe; a szigetet ő kapta, innét az ő „nemesi” titulusa.
- 93:16 **L[ásd]. Herder Adrasteáját** – *Johann Gottfried Herder* volt a kiadója az *Adrastea* (Lipcse, 1801–1803) című periodikának. Ebben jelent meg H. Brooke írása, *Wer war der größte Held? Wer der billigste Gesetzgeber? Ein Gespräch* címmel (3. Band. 1802, 7–16, hivatkozás: 10–12); ebben esik szó Barataria szigetről is, ahol Sancho Panza hozza a törvényeket.
- 93:17 **Kegyelemséggel** – A *Felelet 1815* keletkezésével egy időben, 1814-ben készített *A’ Szókurtiásról* című tanulmányában így ír Kölcsey: „Voltak, kik a’ görög nyelvnek minden szavait három betűből álló törzsökre vitték vissza, ’s ha ez feszített okoskodás is, annyi még is igaz marad, hogy a’ gyökérszavak rendszerint rövidek szoktak lenni. Vagynak továbbá olyan vég-syllabák, mellyek csalhatatlanul mutatják, hogy a’ szó, mellyet berekesztenek, derivativum, ’s az ilyen derivativumoknak törzsökjeik részszerint most is megvagynak a’ nyelvben, résszerint

már elavultak. Így p. o. a' magyarban: *veszedelmesség* kétségkivül innen jó *veszedelmes*, ez ismét innen *veszedelem*, ez ismét innen *vesz* (perit vagy periculum) mert ezen gyökér most is meg van a' nyelvben. Így: *kegyelmesség*, *kegyelmes*, *kegyelem*, *kegy* (Párizspái)."

93:19 **Praxiteles bár faragásra jeles** – *Praxitelész* (Kr. e. 395 – Kr. e. 330) ókori görög szobrász az egész alakos bronz és márványszobraitól volt híres, ő készített elsőként meztelen női alakokat ábrázoló életnagyságú szobrokat. Kölcsey a *Töredékek a vallásról* (1815–1816, 1827) című munkájában tesz róla említést: „A görögnek pedig, ki a maga fényes templomaiban, a Phidias, Praxiteles s Scopas által készült művekben, áldozati pompákban, orákulumokban s több effélékben ezer édes csalatást, léleknyugalmat s nemzeti lelkesülést talál, veheted-e roszt neven, ha a mindezekkel nem gondoló filozófusban megbotránkozik, nem szenved, hogy az önála okosabb legyen, s azt, aki ha talán javát akarja is, de nem elég szelídséggel közelget felé, a felbolygatott babonának dühével úzi vissza?”

94:1 **Dúrvúlt Wesztfaliának** – Hivatkozott szerző: *Jacobus* vagy *Jakob Tollius* (1633–1696) holland orvos, alkimista és filológus; Brandenburgi Frigyes Vilmos választófejedelem támogatásával utazta be a német fejedelemségeket, Ausztriát, Magyarországot és Itáliát. Hivatkozott műve: *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae: / ex Auctoris Schedis Postumis / Recensitae, Suppletae, Digestae* (Amszterdam, 1700). Kölcsey Tollius munkáját külön Kazinczy figyelmébe ajánlotta: „Könyveim a' napokban érkeztek-meg, köztök letem Jac[obus]. Tollii Epist[olae]. Itinerariae. Az ötödik epistola Magyar Országról tanít. Az utolsó Gróf Zrini Miklósról a' Poetáról. Uram Bátyám ennek verseit ki akarja adni, úgy az életét is meg kellene írni, 's arra ezen Tollius' Epistolája datumokat adhatna. Ha akarja Uram Bátyám a' Zriniről szolló levelet megküldöm. Zrininek a' **Ne bánts**-át is jó lenne kiadni, hogy így minden munkáji együtt lennének. A' Ne bántsban van ezen szó Tösér, vagy Tözsér, mely Kupeczet, vagy is Marhával kereskedőt jelent. Tolliusban van a' több képek közt az álomnak

- azon képe is, melyhez hasonlót Uram Bátyámnál láttam. Egy szárnyas gyermek Oroszlánybőren aluva, jobb kezében melyel fejét köríti mákkal, a' balban, melyet elnyújt kürttel. [...]” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 399.) Tollius magyarországi útjairól és Zrínyi Miklóssal való kapcsolatáról lásd: KÖVÉR Lajos, „Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai”, *Aetas* 28, 3. szám (2013): 5–23.
- 94:4 **Anton Pántza** – Lásd az ő példabeszédeit. Egyedül a Kölcsey által kedvelt német satíraszerzőnél találni nyomát Anton Panzának. Lásd: Gottlieb Wilhelm Rabener: *Satiren IV. Antons Panza von Mancha, Abhandlung von Sprüchwörtern* (Leipzig, 1755). Lásd itt: *Antons Panza von Mancha, Zueignungsschrift an des großen Sancho Panza Großen Esel*. 3–16.
- 94:6 **Mondolatos** – „Ad notam Scipio Africanus”: nem ismerünk ilyen sorkezdetű dalt. A Mondolatos *Publius Cornelius Scipio Africanus*hoz (Kr. e. 235 k. – Kr. e. 183 k.), Karthágó legyőzőjéhez való hasonlítása groteszk hatást kelt; a római hadvezér Kr. e. 201-ben ünnepelt hősként, diadalmasan tért vissza Rómába, általános örömujjongás közepette; ekkor kapta meg az Africanus melléknevet.
- 94:7 **Helicon. Tempe Pindus** – Lásd: *A' Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK. „Nostri sic rure loqvuntur” [lat.] Az idézet fordítása: „A mieink így beszélnek vidéken / falun”. Az idézet forrása: Vergilius, *Eclogae*, 3. 1–2. „Dic mihi, Damoeta: cuium pecus? anne Latinum? / Non, verum Aegonis nostri sic rure loqvuntur.”
- 94:10 **Senki nem ér mivelünk** – „Et cantare pares, et respondere parati” [lat.] Az idézet forrása: Vergilius, *Eclogae*, 7. 4. Az idézet fordítása: „s versre csakúgy, mint egymással versengeni készek.” Lakatos István fordítása. Vö. VERGILIUS, 43.
- 94:12 **A' Pegasus látja** – Pegazus vagy Pégaszosz, lásd: *A' Busongó Ámor*, MAGYARÁZATOK.
- 94:13 **Sorsosid állnak elő** – azaz sorstársaid
- 94:15 **'S zengik** – „ut perii ut me-malus abstulit error” [lat.] Az idézet forrása: Vergilius, *Eclogae*, 8. 41. „ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!” Az idézet fordítása: „Láttalak

és elvesztem! E vad vágy ó be megűzött!” Lakatos István fordítása. Vö. VERGILIUS, 50.

94:17 **'S Köztünk békeség** – „Silonicapeonesvibrissasperomenti” [lat.] Magyarul: „Megtáncoltattad a tökfeket lándzsaszíjjal”; „Conturbabantur Constantinepolitani Innumerabilibus sollicitudinibus” [lat.] Magyarul: „A konstantinápolyiakat megzavarták, számolhatatlan bánatokkal.” Mindezek közkeletű példák a hosszú latin szavak komikus hatásának bemutatására. Beregszászi Nagy Pál szerint „nyelvüinktől a hosszú szók elválhatatlanok”, ehhez példaként görög és a jegyzetben is szereplő latin hosszú szavakat hozza példaként, azt írva, hogy ezekből „egy egész Dystichon kitelik”, vö. *A' felső Magyar-Országi Minerváról, és annak nyelvbéli hibáiról*. Tud. Gyűjt. 1826. 5/116.

95:1 **Jaj de mi testemben** – „Poscere fata. tempus erit Deus ecce Deus?” [lat.] Az idézet forrása: Vergilius, *Aeneis*, VI, 45–46: „uentum erat ad limen, cum uirgo 'poscere fata / tempus' ait; 'deus ecce deus!’” Az idézet fordítása: „Tudakolni / Sorsotok, itt az idő – szól –, íme az isten, az isten!” (Lakatos István fordítása.)

95:3 **Zápor e vagy Zivatar** – „Tanto magis ille fatigat – os rabidum fera corda domans fingitque premando.” [lat.] Az idézet forrása: Vergilius, *Aeneis*, VI, 79–80. Az idézet fordítása: „Ám habzó száját az a szóra / Annál inkább készti s igázza, lefékezi szívét.” (Lakatos István fordítása.)

95:7 **Téged is áh az halál** – ἀλλά ζον ἐγγύθεν ὕμας ὀλεθριον, οὐδε θι ἡμεῖς αἰδιοι, ἀλλά θεος δε μεγας και μοιρα κραδαυή ([gör.], helyesen: ἀλλά τοι ἐγγύθεν ἡμαρ ὀλέθριον: οὐδέ τοι ἡμεῖς 410 αἰτιοι, ἀλλά θεός τε μέγας και Μοῖρα κραταιή). Az idézet forrása: Homérosz, *Iliász*, XIX, 409–410. Az idézet fordítása: „Csakhogy veszted napja közel van, s nem mi okozzuk / mert a nagy isten lesz oka és az erőskezű Moira”. (Devecseri Gábor fordítása.) FL_{Ev}Kölcsey: ημαρ helyτ υμαρ ἡ δι μοι θαναθον μανδευεας? Az idézet forrása: Homérosz, *Iliász*, XIX, 420. Az idézet fordítása: „Miért jósolsz te halált, [Xanthosz]?” (Devecseri Gábor fordítása.) Az idézet helyesen:

[Ξάνθη] τί μοι θάνατον μαντεύει; FLévkölcsey: μαντευει
helyt μαντευεας

„az újságból is tudhatjuk”: vagy a nyomtatott újságból, vagy a híresztelésekből. Arról, hogy mit tudott a szerzőpáros [Somogyi] Bohógyi haláláról lásd: *Bohógyi Gedeon Weszprém vármegyében született* c. jegyzetet.

„Hunc tantum populo” [lat.] Az idézet fordítása: „Csupán őt a népnek”. Ez a mottó szerepelt Kazinczy Dayka-kiadásának élén is: „Hunc tantum populo monstrarunt fata. Virg[ilius]”, vö. DAYKA 1813. Az idézet forrása nem azonosított, vö. SZILÁGYI 1998, 18. Fordítása: „Csak őt [Őt csak ekkoraként] mutatta meg a sors a népnek” (Vassányi Miklós).

A' Lepe

95:16 **Lepe** – „Mások azt mondják”: Kazinczy Ferenc saját feljegyzése szerint (Pandekt. 5:13) jelentése a. m. lepke, pillangó. Vö. NyÚSz: Lepe, 208. „Fejem meg van koszorúzva 's homlokomon eggy lepe ül.” (Vö. KazLev XI, 241.)

95:19 **Lukáts Miklós** – *Lukáts Miklós* Pécelen született, Debrecenben tanult, 1802-ben lépett evangélikus lelkészi pályára Szadán, majd 1807-ben Losoncon lett pap. Lásd: SZINNYEI.

κατ' εἴς ὠχὴν (gör., helyesen: *κατ' εἴς ὄχην*): szűkebb értelemben, kiváltképp. „Kristus Urunknak áldott születésén” – Az ének folytatása: „Dicsőség magasságban az istennek, / Békeség legyen földön embereknek. / És jó akarat mindenféle népnek, / És nemzetiségnek.” (*Magyar népköltési gyűjtemény*. Pesten, bizományban Emich Gusztávnál 1846. *Népdalok és mondák*. A Kisfaludy-társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten. Nyomtatott Beimel Józsefnél. 1846, 312. VII. könyv: *Szent énekek / Karácsonyi rigmusok / Siessünk, siessünk*.)

„Vestigia Graeca ausi deserere?” [lat.] Az idézet forrása: Horatius, Ep II. 3. *De Arte Poetica*, 285–287: „Nil intemptatum nostri liquere poetae, / nec minimum meruere decus, vestigia Graeca /

ausi deserere et celebrare domestica facta.” Az idézet fordítása: „Nincs műfaj, mit nem próbáltak a római költők / és a görög minták útját otthagynak – nagy érdem! – / itthoni dolgokat is bátran nagy hírre emeltek”. Muraközi Gyula fordítása, vö. HORATIUS 1961, 589.

A' Magyar Pegasus

- 96:7 **Magyar Pegasus** – „mért tud Deákul lásd a' Debretz. Gram. Praef.” A *Magyar Grammatika* egykorú közkeletű megnevezése volt a „Debreceni Grammatika” (vö. DebrGramm). Hivatkozott hely: *Magyar Grammatika*, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bétsbenn A' Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. 1795. Előljáró Beszéd, XIII–XIV: „A mi régi Eleink [...] lehetetlennek, leg alább igen bajosnak látták azt, hogy mind azoknak a Nemzeteknek Nyelvét megtanulják, a kik között ők, és a kik ő közöttök forogtak: innen kéntelenek voltak, a Deák Nyelvet felvenni; mivel azon, majd minden Európai, kivált Napnyúgoti Nemzetekkel befzélhettek.” „Quem penes arbitrium est” [lat.], azaz: „akinél [= usus] a döntés van”. Az idézet forrása: Horatius, Ep II, 3. *De Arte Poetica*, 70–72: „Multa renascentur quae iam cecidere, cadentque / quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, / quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.” Az idézet fordítása: „Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így dönt a gyakorlat, / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.” Muraközi Gyula fordítása, vö. HORATIUS 1961, 579.
- 96:10 **Ének alkotó test** – „Ad notam: *törvény alkotó test*”, vö. BOZÓKY 1802: „Törvény' alkotó Test! 's nagy lélekkel nemzett / Tökéletességre Lépegető NEMZET! / Meljben – mint fényéből látszik – mindenképen / A' köz-jó' szerelme lángol minden képen!” Lásd: *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Irója ellen*.
- 96:13 **Versetlen Könyvet** – „legalább a' Szótárt”: értsd: a *Mondolat Szótárát*. (Lásd: FÜGGELÉK) *cadentzia*: kádencia, rím.

- 96:16 **Egy Mondolatos jó a Szamáron** – „Ait fuisse mulio celerimus, sed haec pirus [prius] fuere, nuncrecondita [helyesen: nunc recondita] sedetque [sic!] sede seque dedicat tibi Gemelle Castor et Gemelle Castoris.” [lat.] Az idézet forrása: Catullus, *Carmen IV. Phaselushoz*, 2, és 25–26: „...ait fuisse navium celerimus... *sed haec prius fuere: nunc recondita senet quiete seque dedicat tibi, gemelle Castor et gemelle Castoris*”. Az idézet fordítása: „Azt mondta, hogy igen serény öszvérhajtó volt, ámde ezek korábban voltak, most rejtett helyen ül [az első *-que* törlendő], és neked szenteli magát, Castor és Castor ikertestvére.”
- 96:20 **Nyereg 's járom** – „Necessitas, cuius cursus transversus impetum etc.” [lat.] Az idézet forrása: Ambrosius Theodosius Macrobius: *Saturnalia*, Liber II, 7, 1–3: „Necessitas, cuius cursus transversus impetum / Voluerunt multi effugere, pauci potuerunt, / Quo me detrusit paene extremis sensibus!” Az idézet fordítása: „A szükségszerűség, melynek keresztező folyásának lendületét stb.”
- 96:22 **Hogy a' rimes versnek elment betsülete** – „Lásd a Rontó Pál Praefat[iójában].” Hivatkozott mű: Gvadányi József: *Rontó Pálnak egy Magyar lovas Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek', Földön, Tengeren álmélkodásra méltó Történettyeiknek, 's véghez vitt Dolgaiknak Le-Írása, a' mellyet Hazánk Dámáinak kedvéért Versekbe foglalt gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális.* (Pozsony és Komárom, 1793.) „Pedig négy arany jobban cseng” – utalás a két-, illetve a négy-soros verselésre Gvadányi előbeszédében. Vö. „Előre tudom, hogy léznek némelyek, kik azért munkámat kissebbíteni fogják; NB. hogy két soros versekkel ír. Én arról nem tehetek, ha azok tsak a' négy egy formán hangzó szóknak ki-keresésében, és nem a' dolgoknak velős, és szép le-írásában akarják állítani a' magyar Poësisnak természetét. Az olyan okoskodások, mellyek a' két sorú Versek ellen egy Könyvnek Elő-Beszédében tétettek; bennem ugyan mint el-mellőzhető, leg-kissebet sem indítottak. Azoknak tréfás Írója, úgy gondolom, azt tartja, szép

a' régi szokás, ha rosz-is. Inkább akarnék én, az olly két sorú, de fontos, és arany Verseket író magyar Virgiliussal mint T.T. Pétzeli József Úr e' dologba hibázni, (mint Cicero mondotta Plátóról,) mint másokkal tartani."

[lat.] *Praefatio*, előbeszéd, előszó

„Lássd Gyöngyösi János Versei Praefat[ió] (Pest. 1803)". Hivatkozott mű: *Gyöngyösi János' Magyar Verseinek Második darabja*. Mellyeket külömb-külobmféle alkalmatosságokra készítvén, mostan egyben-szedett, és ki-adott. Pesten, Találattik Kilián Testv. Könyv-Árosoknál. 1803. = *Elöl-Járó Beszéd*. Az Egyenlő Hangzat, vagy-is *Kádentzia'* fzerint való Magyar Vers-írásnak formájáról. [I]–LII. „a' fűszerszámos étkeket is felhoznók ha a' spatium engedné".

[lat.] *spatium*, tér, itt: hely.

„Sin autem praecepta vetant me dicere, sane / non dicam, sed »me perdidit iste puer.«" [lat.] Az idézet forrása: Vergilius, *Catalepton*, VII. Az idézet fordítása: „minthogy azonban tilt a szabály, így mondani, jól van, / nem mondom többé, hát »lepeszt e fiú«" (Szabó Kálmán fordítása).

97:4 **Ráday Verselés** – A gróf *Ráday Gedeon* (1713–1792) magyar költőről elnevezett verselés az ún. rímes-időmértékes (vagy nyugat-európai) verselés, amelyet Kazinczy Ferenc szerint Ráday Gedeon honosított meg a magyar költészetben. 1735-re datálják e nemben első kísérletét, mely 1790-ben jelent meg Kazinczy Orpheusában *Tavaszi estve* címmel. Kazinczy Ferenc *A magyar verselésnek négy nemeiről* (eredetileg: Erdélyi Muzéum, 1814, Második Füzet, 122–128) című írásában a magyar verselés harmadik fajtájaként tárgyalja a Ráday-félet. Ezzel az időmértékes-rímes megoldással szemben itéli el a verselés negyedik nemeként tárgyalt leoninus verselést, amely „római mértékű verseknek kádenciára szedése (ők így nevezik a rímet, a homoeioeleütont)...".

97:4 **Xenidion Magyarcsa** – A kifejezés valójában személynév, eredetileg Kazinczy Berzsenyi-episztolájában szerepelt: „S a' leány / Mondá: Nevem Xenidion 's Magyarcsa." (KAZINCZY

2018, Szövegek, 107.) A dramatizált szituációban a beszélő egy fiatal szüzet szólít meg, kilétét firtatva. Szemere Pál szonettjeit dicsérve Kazinczy így magyarázza a kifejezést és az alak kilétét: „Ennél szebb dalt [ti. Szemere szonettjénél] a’ Xenidion ’s Magyarcsa, azaz, a’ Magyar újabb Múza még senkinek nem sugallt”. Lásd: ÉLit, 1827, 2. kötet, 262–264: 263. (A közölt Kazinczy levél – Széphalom 1811. szeptember 16. – a KazLev IX. kötetében nem lelhető fel.) Xenidion és Magyarcsa tehát mind az idegen, mind a magyaros poézisnek a Múzsája. A Xenidion kifejezést Kazinczy „idegenke, szép idegen”-ként magyarázta, a görög „xeno”, idegen előtagból képezve (KAZINCZY 2018, Szövegek, 734). A *Berzsényi Dánielhez. Miklára Somogyban* című, 1809. október 25-ére dátumozott episztola (Szövegeit lásd: KAZINCZY 2018, Szövegek, 102–108, 728–735.) 1816-ban megjelent az Erdélyi Muzéum 5. füzetében. A megjelenés előtt Kazinczy a Magyarcsa kifejezés megváltoztatására kérte a szerkesztő Döbrentei Gábort (Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1816. március 17. Vö. KazLev XIV, 48): „Ha Berzsényihez írt Epistolám talán legközelebbi Füzetedbe bemegyem, kérlek a’ vége felé ezt: Xenidion ’s Magyarcsa, változtassd így: *Xenidion ’s Etelyke*, az a’ *Magyarcsa* felette nemtelenül hangzik. Az *Etelyke* jobb mint az *Etelke*, mert az *ly* a’ németeknek kimondhatatlan hangzás”. A Magyarcsa helyett választott Etelyke vagy Etelke nyilvánvalóan idézi meg Dugonics András *Etelka* regényének magyar hősnőjét, lásd: DUGONICS 2002. Az episztola említett részlete az alábbi formában jelent meg 1816-ban (a keletkezés részleteit lásd még: KAZINCZY 2018, Jegyzetek, 360–379.):

„Ki vagy te szép Szüz? Lángoló szemed,
'S e' barna, fürtös üstök, e' szemérem,
Orczáid színe, 's e' varázs kecsék,
Benned hazámnak szültjét sejtetik.
De barna, fürtös üstököd' virágai,
'S a' hang, melly édes ajkidról folya,

'S egy mondhatatlan báj, mellyet szemem
Még egyikén sem láta Szépeinknek,
Külföldinek mutatnak. Ah ki vagy?
Csudállak és szeretlek!

'S a' leány
Mondá: Nevem Xenidion 's *Etelyke*.
Báróczy volt az ápolóm, az új
Szép Atticának méhe."

A jegyzetet Kölcsey Kazinczynak is hivatkozva: „Nincsen-e igazunk, ha úgy teszünk, mint az Idvezítő, felállítjuk a' példát 's azt kiáltjuk: a' kinek szeme van lásson, és a' kinek füle van halljon! Az ilyen nemmagyarzásért dúlnak igen sokan, 's ezeknek szoll az Antimondolatban többek közt ez a' két jegyzet / Hispania, az az Spanyolország, / és Ráday verselés. Xenidion, Magyarcsa. Mi? az első szó görög, a' másik magyar.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 430–433. Hiv.: 430–431.)

- 97:8 **Romanz és Ballade. Parizs pápaiban** – a „Parizpapai” Pápai Páriz Ferenc népszerű szótárának (*Dictionarum Latino–Hungaricum*, Lócse, 1708, lásd: PárizP) egykorú, közkeletű rövidítése; a jelzett két szó valóban nem található meg a szótárban. „*Nec mihi constabunt aliter vestigia veri.*” [lat.] Az idézet forrása: Marcus Manilius, *Astronomica*, Liber III, 247–251, 247: „*Nec tibi constabunt aliter vestigia veri, / ni, lucem noctemque paris dimensus in horas, / in quantum vario pateant sub tempore noris, / regulaque exacta primum formetur in hora / quae surgens sidensque diem perpendat et umbras.*” Az idézet fordítása: „Számomra is változatlanok az igazság jelei.”
- 97:10 **Gyöngyösit** – azaz Gyöngyössi Jánost; lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Szamár.* „*Valent valent mihi ira et antiquus furor et lingua qua adsim tibi.*” [lat.] Az idézet forrása: Vergilius, *Catalecta*, V. *In Lucium*. 5–6. Az idézet fordítása: „Jó erőben van még haragom, régi dühöm és nyelvem, amellyel segítségére lehetek.”

- 97:12 **O Múzsák – szamarat!** – „Quod superest non est mirum. Lucret.” [lat.] Az idézet forrása: Titus Lucretius Carus, *De Rerum Natura*, Liber Quartus, 768–770, 768: „quod super est, non est mirum simulacra moveri / bracchiaque in numerum iactare et cetera membra; / nam fit ut in somnis facere hoc videatur imago.” Az idézet fordítása: „Ami marad, nem meglepő.”
- 97:14 **Duna le mentének** – Vö. BOZÓKY 1802: „*Szent Völgyeitekből harsogva ment ének, / Hirdese a' Duna 's Tisza Le-mentének / Melj Nemes a' Magyar!* – melj nemesen érez!” Lásd: *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Irója ellen*.
- 97:16 **A' Szamár élének fákjái elégnék** – „Emanavit uti fumus diffusa animae vis.” [lat.] Az idézet forrása: Titus Lucretius Carus, *De Rerum Natura*, Liber Tertius, 580–585, 583: „denique cum corpus nequeat perferre animai / discidium, quin in taetro tabescat odore, / quid dubitas quin ex imo penitusque coorta / emanarit uti fumus diffusa animae uis, / atque ideo tanta mutatum putre ruina / conciderit corpus”. Az idézet fordítása: „Kiáradt, mint a füst, a lélek szétfolyó ereje”. Lásd még: *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Irója ellen*, vö. BOZÓKY 1802: „Így felelt a' Nemzet. – *A' RENDEK és KAROK, / Már segedelmedre fel emelték karok'. / Életünk' fákjái hamarébb el-égnék, / Mint Néked használni tarthatnánk elégnek! / Vedd fel e' fogadást tőlünk kegyes szívvel: / Hogy szent szerelmed közt fogy bennünk a' szív el!!!”*

5.
[Gyárfás a Mondolatoshoz]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361
Cím nélkül.

Az autográf föliótöredék számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd erről még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*); 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a fölió verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”).

A 265×210 mm méretű, bordázott fölió jobb felső sarkában bekarikázott (7) és be nem karikázott (5.), ceruzás lapszámok találhatóak. A szöveg eleje hiányzik; mindkét oldal ceruzával, egy vonással át van húzva. A kéziratban lévő utólagos javítások feltehetően Szemere Pál kezétől származnak. A lapszámozás az itt közölt kézirattal együtt őrzött, de szövege szerint azzal nem összefüggő, [*Az idegen Phrasessokkal való élésről*] című munka fölióinak sorszámolásához kapcsolódik.

MEGJELENÉS

KÖLCSEY 2014.

Kiadásunk alapszövege: Kézirat (K)

A kézirat címűl a *Felelet 1815* belső címadási sajátosságainak leginkább megfelelő címet választottunk (lásd még: KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel–Lasztóc, 1814. július–szeptember.

A szövegről semmiféle adattal nem rendelkezünk. Tartalma alapján viszont nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a *Felelet a' Mondolatra* című munkával áll kapcsolatban. Keletkezését tekintve a *Felelet 1815* szövegeivel egy időben és helyen készülhetett, 1814 nyarán és kora őszén Pécelen és Lasztócon (lásd még: *Felelet*, KELETKEZÉS). Mindezt az ekkoriban készült kéziratok papírával és tintájával való egyezése is megerősíti (vö. *IdegenPhrasések*). Nem zárható ki teljességgel a későbbi keletkezés sem: a *Felelet* megjelenését követően, 1815–1816-ban, a szerzőpáros által tervekelt második „Antimondolat” részeként (erről lásd: MM4 *Levelezés I*, 420, 435, 445; lásd még: *Felelet*, KELETKEZÉS, MEGJELENÉS).

Kölcsey Ferenc 1814. június 21. és 25. között Pozsonyból határozatlan időre érkezik Pécelre, az akkor éppen friss házas Szemere Pál barátjához. A nyár leginkább a „komoly és vidám filológiai munkák időszaka” Kölcsey számára. Ekkor lát hozzá neológiai elveinek kimunkálásához, elsősorban az egykorú német nyelvtudományi diskurzusok, illetve a régiség magyar szerzőinek tanulmányozása alapján. Eme komoly stúdiumok mellett (melynek eredményeképpen készült el a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című értekezés) folyik a Kölcsey–Szemere szerzőpáros „bohóskodása”, azaz a közös mesterüket, Kazinczy Ferencet személyében is támadó *Mondolatra* adott feleletük készítése is, amely a következő év nyarán, 1815-ben *Felelet a' Mondolatra* címmel (a továbbiakban: *Felelet*) lát majd napvilágot. A [*Gyárfás a Mondolatoshoz*] eme „bohóskodás” – vagy ahogyan később emlegetik: „Bohógyiskodás” – termékeként a *Felelet*ben nem jelent meg. Mivel a *Felelet* megjelenése után a szerzőpáros nem teszi szóvá eme szöveg kimaradását, illetve a folytatás tervei közt sem említődik, a fogalmazvány minden bizonnyal a szerző akaratával, tudomásával maradt publikálatlan.

A fogalmazvány a *Felelet 1815* koncepciójából – miszerint a *Felelet* nem más, mint a [Somogyi]–Bohógyi Gedeonhoz

a *Mondolat 1813* megjelenését követően írott levelek posztumusz közreadása – következően szintén egy fiktív levél. Ennek „írója” az önmagára tett utalások és önidézések alapján nem más, mint Mátyási József. Kölcsey szövege olyan kompiláció, amely a kifigurázni kívánt szerző különféle szövegeiből építkezik, anélkül, hogy Mátyásit név szerint megnevezné. A közvetett felismerhetőség az így létrejövő szöveg szarkasztikus-ironikus modalitásának egyik kulcsa. A *Felelet 1815* kritikai és filológia feltárásának tapasztalata arra mutat, hogy az egykorú „stílusparódia” az igen nagy számú, szintaktikai és pragmatikai szintű vendégszöveg alkalmazásával volt működőképese az egykorú olvasó számára. A szerzők feltehetően ezzel tekinthették kivédettnek a személyesértés, azaz a paszkvillizálás vádját is, hiszen „néven” mégsem nevezték meg „paródiájuk” célszemélyét. Kölcsey fogalmazványa azonban három olyan Mátyási-szöveget kompilál, amelyek mindegyikét csaknem cím szerint is megnevezi (lásd MAGYARÁZATOK). Mivel a cím szerint megnevezett művekkel a kifigurázni kívánt szerző egyértelműen felismerhetővé válik, így a személyesértő paszkvillizáció vádja is megalapozott lehetne. Talán ennek elkerülése is közrejátszott abban, hogy a fogalmazvány végül nem látott napvilágot. Mátyási József ezzel együtt sem kap kíméletet: a *Felelet 1815* egy szellemesebb, a kifigurázott szerző felismertetését azonban kevésbé direkt módon megoldó szöveg „hősének” többek között éppen ő tekinthető. A *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ* című episztola egyik „forrásműveként” elsősorban ugyanis Mátyási József *Semminél több valami* című kötete jöhet szóba. A *Felelet 1815* végén található *Jegyzetek a’ versek alá* (amelynek elkészítésében Kölcsey bizonyosan részt vett, ha nem az egészet ő írta) magyarázatai közt eme episztola kapcsán a jegyzetíró François Pomey (1619–1673) francia jezsuita pap *Pantheum mythicum seu fabulosa deorum historia* című művére hivatkozik (*Pantheum*, Frankfurt és Lipcse, 1752. Aurora = Pars I, 107–109), azt állítva, hogy „Ezen könyv nélkül senki Poéta nem lehet”. Kölcseynek nem volt túl hízelgő véleménye Pomey közkedvelt művéről és azok használóiról. Mindez világosan kiderül Szemeréhez alig

egy évvel a *Felelet* keletkezése előtt írott leveléből: „Pomeynak régi elnyűtt Mythológiáját ki olvasná más azon kívül ki azt a’ Debreczeni Ref[ormátus]. Collegiumban kénytelenségből tanulja?” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1813. október 30. Vö. MM4 *Levelezés I*, 235–236.) Mátyási József a Debreceni Református Kollégium diákja volt egykor, és *Semminél több valami* (Pozsony, 1794) című kötetében Pomey könyve mindvégig meghatározó alpmunkaként említődik a mitológiai tárgyú lábjegyzetekben.

Mátyási József (1765–1849) a Kecskemét-közeli Izsákon született, Debrecenben tanult, később ügyvédi oklevelet nyert. 1796 körül Fekete János gróf titkára lett, akivel már 1790-től barátkozott, védelmezve őt a papi paszkvillusok ellen. (Mátyási ajánlotta Csokonait Fekete gróf barátságába; közbenjárására a gróf több magyar ifjú is pénzzel segített.) 1792-ben Fekete gróffal Frankfurtba utazott, és útbá ejtették Göttingát; az ott tanuló Kis János (későbbi superintendens) így ír róla *Emlékezéseiben*: „Mátyási József, ki utóbb magyar verseket is ada ki, nagyon vidám kedvű s elmés fiatalember, néhány Debrecenben vele tanult s ekkor Göttingában volt barátival együtt egyik barátja szállásán színjátékképen előadták azon módot, mellyel a debreceni professzorok a kollégiumtól búcsút vevő s felsőbb tudományos intézetekbe s teológiát tanulni menő deákokat megvizsgálni szoktak. A maguk közt kiosztott szerepek eljátszásával annyit nevettek velünk, hogy akármely színházi vígjátékban sem kellett volna többet kívánni.” (Vö. Kis 1985, 880–881.) 1803-ig volt a gróf szolgálatában, és 300 forint nyugdíjat kapott tőle. Ezután Pesten ügyvédeskedett. Később Kecskeméten telepedett le, s a városi tanács 1828. május 5-én a városi lakosok közé vette fel, és polgári joggal ajándékozta meg. Végrendeletében vagyonának nagy részét az ottani evangélikus iskolára hagyta. Költőként Gyöngyösi István költészetének követője; a maga korában népszerű verseit magyaros hangsúlyos versformában írta; antikizáló versformákat nem használt; ellenezte a nyelvújítást, az őt ért támadásokra nem reagált; Kazinczy nevét soha nem írta le (vö. SZINNYEI). Mátyásiról újabban lásd: NAGY Krisztina,

„Mátyási József ismeretlen kéziratai Ferenczy István hagyatékában”, *Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 2 (2013), 57–68.

Kazinczy nem kedvelte Mátyásit, 1811-ben megjelent *Vitkovics Mihályhoz* című episztolájában (KAZINCZYVITK) rókaprémés *Gyárfás* néven szerepel egy olyan költő, akit Högyész mindenkinél különbre tart, s aki a „parnasszusi versenyfutásban” Sylvester Jánost, Tinódi Sebestyént, Szenczi Molnárt, Zrínyit és az egyébként példakép Gyöngyösit is megelőzi: „De végre előjön *Gyárfás*, ’s rókaprémű / Tógáját ölbe vészi, ’s megszalad, / A’ szem sem éri, ’s nézzd – a’ tárgy övé! / ’S lett ’s nőtt ’s maradt! ezt zengi Júpiter, / És Júpiterrel a’ Gellér hegye!” (Vö. KAZINCZY 2018, I, 638.)

A Kazinczy–Szemere–Kölcsey alkotta „triumvirátus” (lásd az episztola utolsó szakaszát: „’S Szemerével, vélem, ’s Kedves Kölcseymmél”) levelezéséből egyértelműen megállapítható a szövegben szereplő *Gyárfás* név pszeudo volta, beazonosítható, illetve a személyes találkozás révén némiképp megismerhető a kifigurázott szerző személye (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Almás, 1814. január 30. Vö. KazLev XI, 200–201. Hiv.: 200):

„Csütörtökön Izsákon ebédeltem. Ott lakik Gyárfás,* Mátyási József. Mig tüzet rakattam ’s ebédet melegítették, elveztettem magamat a’ Kis Bíróval Mátyásihoz. A’ konyhában élőmbe jött. Alázatos szolgája az Úrnak mondék, ’s be akartam menni oda a’ honnan M. kijött. Emidé tessék, kérem: monda M. Eggy hideg szobácskába léptünk be. A’ Magyar Iróknak kedvellője vagyok, utam erre van, meg akarám az Urat látogatni. Talán nem is ismer? Én Sz. P. vagyok. – Oh kis korában sokat láttam a’ Tek. Öreg Ágens Úrnál. – ’S mit csinálnak a’ Múzsák? Alusznak hosszas nappaljuk után. – Kár! A’ kezdetet nem kellett volna elhagyni. Nincs kedv és kedvező környüállás. Ekkor Reviczkyt kezdette átkozni. ’S végtére egy nagy csomó írást hozza elő, verseit; a’ dormitáló Múzsákéit! Sietek, mondám, de gyerünk a’ faluházhoz ’s beszélgessünk együtt egy kis korig! – Szívesen de épen occupatióm van ’s most akarék beretválkozni. Nem tartóztatom tehát: s búcsúztam ’s nem marasztott. Azt ígérem hogy visszajövet

meglátogatom 's egy éjjelt nála töltök. Majd megválik! Szeretném látni, Mátyási haladott e korával mint az Irók szoktanak.

*Czélzás a' Vitkovicshoz írt Epistolában előforduló Gyárfásra, az az Kálvinista Deák Mátyásira. – Kazinczy F. jegyzete.”

Eme különös találkozás Szemere előadásában a „Kalvinista Deák Mátyási”-val sok mindenre nem ad választ, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a „triumvirátus” diskurzusában a *Gyárfás* név Mátyási jelölje, ahogyan azt Kazinczy *-alatt tett megjegyzése is egyértelműsíti. A Kőlcsey-fogalmazvány címeként ezért is választottuk – a *Felelet 1815* belső címadási logikájának megfelelő – a „Gyárfás a Mondolatoshoz” címet.

A Mátyásit illető érzelmekről – különösen a fogalmazványt író Kőlcsey részéről – egy két évvel később kelt levél tudósít, amelyben szintén ez a pseudonév szerepel (Kőlcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1816. március 28. MM4 *Levelezés I*, 462–465. Hiv.: 463. Lásd még: uo., 977):

„Vágnunk kell, ostoroznunk kell 's Publikumunkat ezen nyomasztó Indolentiából felráznunk. Hogy elleneket támasztunk magúknak? Jó, de ügyünk mivel igazságon fundálódik, el nem veszhet soha, osztán érdemel az tekintetet hogy Debreczennel, Petével, Gyárfással 's több e' félékkel nyugalomban legyünk? A' Jó akkor tetszik-ki leginkább, ha a' rosszakat maga ellen ingerli.”

Szemere idézett látogatását követően néhány hónappal később elkészül Kőlcsey gúnyos paszkvillusa Mátyási ellen. Az Izsákon lakó Mátyási ennyi idő alatt nyilván nem „haladott korával mint az Irók szoktanak” oly nagyot, nyíltan felismerhető kifigurázása mégis az asztalfiókban marad, talán nem függetlenül Szemere vele való személyes találkozása miatt. Mátyási mégsem marad ki azonban a *Felelet*ből, lásd: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK, *Hőgyész*.

A „Gyárfás” név eredetét nem ismerjük (a Vitkovics-episztola kéziratában még „Arbi” szerepelt, vö. KAZINCZY 2018, II, 506), de Kölcsey és Szemere is egyöntetűen ezt használja Mátyási jelölésére. A névjátékkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy Mátyási József *Nyomatatlan verseinek gyűjteményének* kézírata (OSZK Oct. Hung. 58.) összeállítójára vonatkozóan ezt tartalmazza: „leírogatta és magának a szerzőnek a szavai után megigazgatta Gyárfás Pál 1808–1819-ig.” Gyárfás Pál (fia léczfalvi Gyárfás István [1822–1883] királyi táblai bíró, az Akadémia levelező tagja) Kiskunhalason volt ev. lelkész; 1847. július 8-án hunyt el; a temetésén mondott halotti beszédekét külön ki is adták 1847-ben (lásd: KARIKA János: *A' körét híven betöltő lelkipásztor képe*, 29–50. In *Halotti beszédek, melyek néhai nagytiszteletű Gyárfás Pál úrnak [...] végtisztessége megadása alkalmával mondattak. K[is] K[un]-Halason 1847-dik évi Julius 9 és 10-dik napjain*. Szilády Károly: Kecskemét, 1847.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhív átírásban közöljük. A fólió mindkét lapja ceruzával, feltehetően utólag, gyengén áthúzva. A kéziratban lévő utólagos javítások vélhetően Szemere Páltól származnak.

K = Kézirat

MAGYARÁZATOK

A fogalmazvány három szöveget idéz meg, mindegyiket megnevezve, azokból kompilálva; a fogalmazvány túlnyomó részét Mátyási 1806-ban megjelent pályaműve, a *Vélekedés, melyet A' Magyar Nyelv eránt ország eleibe tétetett Tudós Kérdésre, rövid és együgyű feleletül adott Mátyási József* (lásd: MÁTYÁSI 1806) teszi ki. Továbbá a *Semminél több valami. Az az elegyes tárgyú és formájú Egynehány darab versek* (lásd: MÁTYÁSI 1794),

a *Mátyási József' Verseinek Folytatása* (lásd: MÁTYÁSI 1798); illetve a *Farsangfarki Tanítás* (lásd: MÉSZÖLY 1931, 186–201) kerül röviden szóba.

*

100:1 **tsúfolódó formákra tsütsörítő** – MÁTYÁSI 1806, 12: „2. A' Magyar Nyelv, ha talám nem egyetlen egy, de leg alább mindnyája felett kérkedhető azzal a' szerentsés szűkölködéssel, hogy abban úgy nevezett Heverő vagy Betyár betűk nintsenek; A' száját kérődztető, az ajakakat tsúfoló formákra tsütsörítő, a' nyelvet tsép módjára tsóváló, félig az órrot beszéltető, 's a' halást sírva fakasztó állati hangokkal nem keveredett, az író tollat majd minden harmadfél sor után meg tátosító szegletekkel, ránkátásokkal nem szálkás; és tsupán annyit ír a' mennyit mond; 's a' betűt annak mondja a' minek írja”. A betűjelölések és hangértékük viszonyáról a korabeli nyelvészeti gondolkodásban Révai Miklósnál lásd: MELICH János, „Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről”, *Magyar Nyelv* 4, 1. szám (1908), 1–12, 54–62.

100:4–5 **nyelvünk a' Tropusokban, Symbolumokban** – MÁTYÁSI 1806, 13: „A' Magyar Nyelv, másokkal, azoknak minden elmés találmányaiban, mineműek: a' Tropusok, Symbolum, Aenigma, Chronosticon, Anagramma, Epigramma, Echo, Satyra, Lapidaris stilus, 's a' t. versent-játszhatik. Efféléknek tsak neveik nintsenek Magyarul, vagy nem közönségessen esméretesek, de példái mindennapiak, úgy hogy azokat itt elő hordani papiros és idő tékozlás lenne.” (Az idézett szövegrész közvetlen folytatását lásd *cadentziás verseket* jegyzet.)

Tropus (trópus): [gör.] mód, jelleg, fordulat; a jelentés változása; a szavak átvitt értelmű használata. *Symbolum* (szimbólum): [gör.] többértelmű jel, költői szókép. *Aenigma* (enigma): [lat.] homályos célzás, talány, rejtély. *Chronosticon* (kronosztikon): épületek homlokzatán elhelyezett verses felirat, amelynek nagyobb mérettel vagy színezéssel kiemelt betűit római

számokként összeadva egy évszámot adnak ki. *Anagramma*: [gör.] vissza(felé) írni; szójáték, szórejtvény; egy értelmes szó betűinek megfelelő felcserélése egy másik értelmes szót eredményez. *Epigramma*: [gör.] sírfelirat; lírai műfaj. *Echó*: visszhang; Ekhó volt a visszhang nimfája a görög mitológiában; az *ekhós versben* a záró egység az előző sort ismétli. *Satyra* (szatíra): [gör.–lat.] a maró gúnyt kifejező lírai műfaj. *Lapidaris Stílus*: [lat.] *lapis*: kő, emlékkő; a *lapidáris stílus* olyan római írásmód, amely kizárólag nagybetűkből áll; epigráfiai, emlékművi, kőbe vésett, minden terjengősséget kizáró írásmód. Átvitt értelemben rövid, tömör, velős kifejezésű mondatszerkezet; letisztult, egyszerű nyelvezet, stílus.

100:9 **cadentziás verseket** – [lat.] *cadentia*: esés, hanglejtés; rím. Lásd még: MÁTYÁSI 1806, 13–15: „Ellenben a’ Magyar Nyelvel az Idegenek némellyekben nem érkeznék – Ugyan is, a’ Deákon kívül, mellyiken lehet készíteni, olly egy hangú de más más jelentésű szövegeken végződő egész Versdarabokat, a’ millyenek Magyarul olvastathatnak, a’ nélkül, hogy magokat erőltetett vagy homályos voltokkal untatnák, sőt inkább könnyűségekkel ne kedveltetnék? Hogy példákkal világosítsam a’ mit mondom, ollyan végzetűek ím e’ versek:

»De ha! Gorombának neveze *Valaki*,
Hogy ezt mint Jóságot úgy mondom
vala-ki.«

»Hát te nálad nélkül, mit gondolsz
Jó-lélek!
Hazám e’ ez a’ föld azért, hogy
jól-élek?

»Tudom, hogy az enyim el enyésző
Vagyon,
De neked örökös épületed *vagyon*.

Ha azzal be-éri, hogy *ki-nevessétek*,
Még meg köszönheti, tsak *ki-ne-vessétek*.

»Fél-barátok, a' kik könnyen *meg-bán-
tódnak.*,
Ha hát egész vagy, ne tarts *Meg-
bántódnak*.

»Nem régen azt hallá SÁMUEL, *te! le! ki!*
Fő Ispán nem lehet, nintsenek *teleki.*,
'S végre a' dologbol vallyon mi *te-
le ki?*
Tele ki derülvén, Fő Ispány *Teleki*.
's a' t.

Továbbá, mellyik nyelvben található akkor bőséggel, olyan szókat, a' mellyekből egy egy betűnek el hagyásával, több értelmű jelentésű és vers végzeteknek is alkalmaztatható szók telnek, mint már tsak ez is:

Poroszló,	Tanyátok,
Orosz ló,	Anyátok,
Rosz ló,	Atok,
Oszló,	Tok,
Ló,	Ok. 's a' t."
O.	

MÁTYÁSI 1806, 16. „De bezzeg a' mi már nem tréfa, egyedül a' Magyar talált és mutathat, tsupán egyetlenegy magában hangzó a, e, i, o, vagy u betűn készült munkákat, a' minemüket az Ujj-ság Levelekben is láthattak ugyan olvasóink: de nevezetessen a' Tudós Világ bámuló piaczára állított (17) 1775-ben egyet, ama széles tudományú Debreczeni Tanító, néhai Varjas János, ilyen nevezet alatt: *Meg tért embernek Énekje, mellyet nem régen szerzett, és egy meg keseredett de reménységgel tellyes lélek'*

képében tett fel, egy Nevezetlen Ember, Debreczenben. – Ez az 55 versedből álló Ének, tsupán az egy E. betűn úgy szereztette, hogy nem csak értelmében könnyű, módjában természetes, végezeteiben tökéletesen egyező, hanem egyszersmind olyan tiszta tudománnyal és igaz kegyességgel tellyes, hogy azt vallás különbség nélkül, az egész Kereszténység, közönséges bűnön kesergő nótájának be veheti, minden nyelve betsét értő ’s azt szerető Magyar pedig, velem együtt, ezt mutatván elő, méltán meg dorgálhatja rágalmazóinkat ama feddéssel: *Carpere vel noli nostra, vele de tua!*”

- 100:14 **fő Ispán Teleki** – Széki gróf *Teleki Sámuel* (1739–1822) Mária Terézia alatt királyi kamarás, küküllői főispán és erdélyi kormányzék tanácsos. II. József császár alatt belső titkos tanácsos, 1784-től 1790-ig királyi biztos a nagyváradi kerületben, Szabolcs, Békés, Arad, Csanád, Csongrád vármegyék főispáni helytartója, a hajdú kerületben főkapitányi helyettes, Bihar vármegyének 1785–1787 között főispánja, 1792-től magyar alkancellár, Máramaros vármegye főispánja. II. Lipót alatt erdélyi főkancellár; a göttingeni, varsói, jénai tudományos akadémiák tiszteletbeli tagja. Hivatali elfoglaltsága mellett nagy könyvgyűjtő volt (a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár példányait 1753-ban kezdte gyűjteni, és 1816-ban már 36 000 kötetet foglalt magában); könyvtárát a könyvtári szabályok betartása mellett a közönség is használhatta; Teleki Sámuel érdeme Janus Pannonius műveinek első kritikai igényű kiadása, amelyhez egykorú kéziratokat és tizenhárom másik kiadást vetett össze (1784, Utrecht). (SZINNYEI) Lásd még: DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997.
- 100:15 **Syllabák** – [lat.] *syllaba*: szótag; a felhozott példákat lásd: MÁTYÁSI 1806, i. h.
- 100:25 **Ti idegen Momusok és Zoilusok** – azaz a rosszhiszemű kritikusok. Momust és Zoilust rendszerint együtt is emlegetik; az „idegen” jelző csak fokozza az ellenszenvet. *Momus* vagy *Momos* a görög mitológiában a gáncsoskodás és az ostobaság

istene; a szatíra, a gúny és az igazságtalan kritika megszemélyesítője. Mómosz állandóan bírálta az istenek alkotásait képtelen ötleteivel bosszantva őket; Zeusz megelégtelt örökös áskálódását, és kitiltotta az Olümposzról. Mómosz azóta az emberek között él, köztük osztogatja ártalmas „tudományát”. *Zóilosz* (Kr. e. IV. sz.) görög szofista, Iszokratész kortársa; a homéroszi eposzok gáncsolása tette hírhedtté; a Zoilus név később a rosszhiszemű bírálatok és bírálók szinonimájává vált. Lásd: Ovidius, *Remedia amoris*, 365-366: „Ingenium livor detractat Homeri; / Quisquis es, ex illo, Zoile, nomen habes.” Mátyási József itt megemlített „olcsárolásához” lásd még Csokonai Vitéz Mihály Mátyásihoz írt versét (*Mátyási Józsefúrnak Csokonai Vitéz Mihály az örökös barátságának szent kézfogását!*): „Amint mondják, kijött Patzkó / Présén egy istória, / Nem jó benne, úgymond Lackó, / A sok teketória. / Ha semminél több valami, / Csak probatio calami, / Mind az, ami. / Mért nem fogott hasznosabba, / Ami volna szükséges, / Nincsen az egész darabba / Egy vers is idvesség: / Sok vágott nyelvű mátyás itt, / Aki olvassa Mátyásit, / Csak, csak ásít. / Mind szerelmes és szúrdaló, / Sok önfejűt megsérte, / Egy-két icce borra való / Kár az kegyestől érte; / Jobb volna addig aludna, / Vagy verset írni ne tudna, / Ne hazudna. – / Így gúnyolák sok Zoilok / Érdemidet a porba, / Fel vólt húzva tompa nyilok / Nyelvek végén egysorba, / Melyeket az esztelenek / Az okosoknak ellemek / Hegyeztének”. Mátyási versben megfogalmazott válasza (*A barátság és annak mestersége*) így reflektál: „S hagyján, hadd riszáljon *Zoilok* rostája, / Kihullatva se lesz mívem szél prédája, / Ha fennmarad a nép s magyarul szól *súaja*: / Emlékezetben él annak *poétája*”. Mátyási Mómusról: MÁTYÁSI 1794, 103.

100:25–26 **Carpere vel noli nostra vel ede tua?** – Az idézet forrása: Marcus Valerius Martialis, *Epigrammák* 1, 91. „Cum tua non edas, carpis mea carmina, Laeli / carpere vel noli nostra vel ede tua.” „Laelius, ócsárlod versem s magadét nem adod ki

- / Vagy ne gyalázd másét, vagy te is add ki, mit írsz.” (Epigrammák 1. könyv, 91. epigramma, Csengery János fordítása.)
- 100:27 **Nagy Asszony Anyánk A’ Természet** – MÁTYÁSI 1806, 20: „Nagy Asszony Anyánk a’ Természet.”
- 101:1 **Tiszteletes Tűdős Varjasnak** – Lásd: MÁTYÁSI 1806, i. h. Lásd még: *Felelet*, MAGYARÁZATOK.
- 101:3 **a’ Magyar Nyelv pallérozódásáról** – MÁTYÁSI 1806, 22–40: „Mitsoda eszközlések ’s módok által kellene azt nagyobbra vinni?”
- 101:3 **az Öt tudós társaságokról** – MÁTYÁSI 1806, 41–64, hiv.: 42: „Miképpen lehetne ezen eszközöket fogatosokká tenni? [...] Formáltassan számos tanult Férfiakból álló, de tsupán hazafiúi buzgóságból és betsületért fáradozo, ötrendbeli nyelvet és tudományt mivelő Társaságok’ úgymint: Egy Felső, Pesten Budán., négy Alsók pedig az Országnak négy kerületeiben [...]”.
- 101:4 **a’ Könyvizsgáló társaságról** – MÁTYÁSI 1806, 41–64, hiv.: 49–51. Id. 49–50: „A’ mostan szokásban lévő Könyv-Vizsgáló Hivatalokon kívül, mellyek rendszerént egy egy pár tsupán arra vigyázó szemekből állanak, hogy az Országló szék és Római Vallás ellen valamely kissebbítő vagy ártalmas gondolatok, sem a’ hazában közre ne tsúszhassanak., egyébbaránt a’ Munkáknak más mineműségeire figyelmezni nem köteleztetvén: rendeltessék a’ Nemzeti Nyomtató Műhelyhez, egy mind a’ Tudományokban, mind az Anyai Nyelvben egyaránt jártas Vizsgáló Társaság”.
- 101:5 **a’ Magyar nyelvről írt vélekedésemben** – Lásd MÁTYÁSI 1806. A *Vélekedés* a Kultsár–Prónay-féle pályázati felhívásra (Jutalom Kérdés, Magyar Kurír II, 1804. április 17., 31, 482–483) készült, díjat nem nyert. (A győztes pályamű Kis János dolgozata lett – erről lásd még: *Jegyzések Jenisch*.)
- 101:7–8 **Tu qui nasute scripta destringis mea, quid ad haec? Ugyan csak felelünk Tacitusbol** – Magyarul: „Te, kotnyeles, aki szellemesen/gúnyosan lehúzod/leszólod az írásaimat, erre mit mondasz?” (Kulin Borbála fordítása.) Az idézet nem Tacitustól való, lásd: Phaedrus *Fabularum Aesopiarum libri*

quinque, IV. könyv 7. fabula; „Tu, qui, nasute, scripta destringis mea, / et hoc iocurum legere fastidis genus, / Parua libellum sustine patientia, / Seueritatem frontis dum placo tuae, / Et in cothurnis prodit Aesopus nouis.” Magyarul: „Te, kotnyeles, aki leszólod az írásaimat, / és finnyáskodva olvasol efféle tréfákat, / kis türelmet tanúsíts e könyvecske iránt, / míg homlokod szigorúságát csillapítom, / és Aesopus új cothurnusokban lép elő.” (Kulin Borbála fordítása.)

- 101:8–9 **Semminél több valamimben** – Mátyási József: *Semminél több valami*. Lásd: MÁTYÁSI 1794.
- 101:9 **Ovidius Ibisét meghaladó átkos versemet** – Lásd: *Attyáért boszszút álló Fiú. Szent Dávid’ Éneke és Ovidius’ Ibise szerént*. MÁTYÁSI 1798, 345–351. Publius *Ovidius* Naso (Kr. e. 43. – Kr. u. 17. v. 18.) korai műve az *Ibis* című, 644 soros költemény, amely egy nem megnevezett ellenségre szór átkokat a halál különböző nemeinek felsorolásával.
- 101:10–11 **Nabogodonozor hétszer fűtött kályhájáról** – Egyik Mátyási-kötetben sem találjuk forrását. Lásd: *Ószövetség, Dániel Próféta Könyve*, 3, 19: „Akkor Nabukodonozor eltelék haraggal, és az ő orcájának színe elváltozék Sidrák, Misák és Abednégó ellen; azért szóla, és meghagyá, hogy fűtsék be a kemenczét hétszerre inkább, mint szokták vala befűteni.”
- 101:12 **Sunt nobis denique vires** – [lat.] Végre a végére érek.
- 101:15–16 **Judit Asszony és Holofernes** – Lásd: *Ószövetség, Judit könyve*. Az ószövetségi történetben Judit, a júdeai Betúlia védője levágta Nabukodonozor asszír király hadvezérének, a várost ostromló Holofernésznek a fejét.
- 101:17 **farsangfarki predikáziót mondunk majd** – Utalás Mátyási József: „*Farsangfarki Tanítás, mellyet irt Mátyási Josef Poeta kinek munkája a Semminél több valami*” című munkájára. A szöveg kéziratban maradt fent (vö. *Tóth Mihály-versgyűjteménye*. (1807) – 91 lev. 19 cm – OSZK Oct. Hung. 1915. Mf: MTAK 2669/II. 101–125.); Mátyási költeményét először Mészöly Gedeon adta ki „*FARSANGFARKI TANITÁS. E’ léssen a’ Letzke: Akar zsidó, akar Görög, Akar Czigány – mind*

egy Ördög t. i.: a' Roszsza. (1813. előtt.)” címen (vö. MÉSZÖLY 1931, 186–201). A munka 1813 előtt készült, kéziratos formában ismert lehetett, különösen a Debreceni Kollégiumban. Küllös Imola szerint Mátyási műve a 19. század elejéig az egyetlen olyan fellelt vers, amely nemzetiségi és faji előítéleteket fogalmazott meg, „kegyetlen szatíra” formájában mutatva rá „a magyar nemzet három nem kívánatos, kártékony elemére”.

101:19 **'S rudjára fogatván a' csúfolásoknak** – Forrás nem le-
hető fel.

6.

Jenischből való Jegyzések

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey kézíratainak hagyatéki jegyzéke cím szerint nem említi a Hartlebennek küldött kéziratcsomókban (vö. SOLT 1938, 391–393). Kölcsey ismereteink szerint egyetlen helyen, K. W. Kolbe könyvének kivonatolása közben tesz említést a szövegről: „Lásd ezen szabad szórakásról a’ Németek[ne]k, ’s a’ Magyar vele relatiób[an] a’ Critikai Jegyzetekben a’ Magyar nyelv’ jobbításáról. és a’ Jenischből v[aló] Jegyz[éseket].” (Vö. *Kivonat K. W. Kolbe.*) Erre a kézíratra utalhat Szemere Pál is, amikor Kölcsey a nála található írásai felől érdeklődik: „Mihelyt melegebb lesz, a’ könyves szobámban felkutatom a’ Varóban és Jenischben való Jegyzeteidet, s felküldök mindent.” (Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. MM4 *Levelezés II*, 352.) Nincs tudomásunk arról, hogy Szemere elküldte-e végül az ekkoriban Nagykárolyban tartózkodó Kölcseynek a jegyzeteket, viszont elfogadhatónak látjuk Szabó G. Zoltán véleményét, miszerint ezek a jegyzetek az 1814-ben keletkezett, *Jenisch’ pályairata* címen ismertté vált szövegre vonatkoznak (vö. MM4 *Levelezés II*, 767). A kézirat további sorsa nem ismeretes (lásd még: KELETKEZÉS); az 1814-ben Pécelen, Széphalmon és Lasztócon keletkezett kéziratokról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey Ferenc filológiai tárgyú kézíratai*.

MEGJELENÉS

MM1: Kölcsey Ferencz’ Minden Munkái. IV. Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok. Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál, Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv,

MDCCCXLII. II. Nyelvtudományi dolgozatok [*Jenisch' pályairata*] [131]–157.

A szöveg – szerkesztői vagy nyomdahibából következően – nem rendelkezik főcímmel: a szöveg fejlécében és a tartalomjegyzékben viszont a *Jenisch' pályairata* cím van feltüntetve. Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratos jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. Az MM1 által közölt szöveg könyvészeti leírása megegyezik Kölcsey más, ezzel egykorú jegyzeteiben megfigyelhető német nyelvű könyvészeti leírások gyakorlatával (lásd: *Jegyzések* Garve, illetve *Kivonat K. W. Kolbe*); tartalmaz keltezést és dátumozást („Pécel. August 1. 1841.[sic!]”). Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy az MM1 szerkesztői autográf kéziratból dolgoztak, a közreadás során megőrizve annak jellegzetességeit, tárgymegjelölő címmel látva el a szöveget. (A szerkesztői címadás analógiájaként lásd: MM1 V. kötet, *Engel' aethetikai töredékei*. Lásd még: MM4 *Irodalmi*, 432–434. A szerkesztők és az MM1 kapcsolatáról, kéziratokról lásd: FRIED 1993.)

Kiadásunk címadásában a bizonyosan Kölcseytől származó megnevezést, a *Jenischből v[aló] Jegyz[éseket]* érvényesítettük, hangsúlyozva a munka extractusjellegét, feloldva a rövidítéseket, a már bevett *Jenisch' pályairata* címmel szemben.

A kiadás alapszövege: MM1.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. augusztus 1.

Az MM1 kiadásában található évszám („Pécel. August 1. 1841. [sic!]”) nyilvánvaló sajtóhiba; a kiadás alapjául szolgáló kézirat dátumozása „Pécel. August 1. 1814.” lehetett; Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli, a szöveg keletkezésének helyeként és időpontjaként ezt állapítjuk meg (vö. még: Szauder József: KÖM2 I, 1315–1316).

A *Jenisch' pályairata* címen ismert szöveg Daniel Jenisch 1796-ban megjelent könyvének, a *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen. / Eine von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin.* / Berlin, bei Friedrich Maurer, 1796 [504 oldal] című munkának magyar nyelvű kivonata (extractus). Erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, illetve a JENISCH 1796 és a *Jenischből való Jegyzések* szövegeinek összevetése – a továbbiakban: *Összevetés*.

Kölcsey 1814 nyarán érkezett Pécelre, a Szemerével folytatott közös filológiai munka részeként készítve el a kivonatolást, feltehetően Szemere példányából (erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ). Jenisch első említése 1814 augusztusából származik: „Mi Jenischt és Garvét 's mellé Edes Gergelyt 's Vandzát, Folnesicsot olvassuk. Nem igaz? A' rend igen szép, 's a' nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a' Resultatumot, és ha valami jó fog kijöni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve, vagy Édes, Vandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?” (Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmechy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. Vö. MM4 *Levelezés I*, 339.) A *Felelet* szövegei és a Jenisch-kivonat közel egy időben, párhuzamosan készült; a Jenisch-olvasásra vonatkozó levél dátuma és a Jenisch-kézirat megállapított dátuma megegyeznek (lásd még BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Felelet*, KELETKEZÉS).

Jenisch következő említése egy évvel később, 1815 júliusában történik: „Adelung ellen beszéll Jaenisch is. Azon pontot is kellene illetni a' mi a' régi írásokból vett szavakat illeti. Figyelmet érdemel itt a' mit Jaenisch mond a' Német nyelvnek a' régiségből való gazdagodásáról.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 401.) Jenisch neve legközelebb 1816-ban bukkan fel, de már nem filológiai kontextusban, hanem

a *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* c. írás kapcsán. Erről lásd: MM4 *Levelezés I*, 516; MM4 *Irodalmi*, 36, 251.

Daniel Jenisch akadémiai pályadíjas műve univerzalista szel­lemben készült összehasonlító nyelvészeti munkaként a tökéletes nyelv elgondolásából kiindulva arra kereste a választ, hogy a vizsgált tizennégy ó és új európai nyelv közül (görög, latin, olasz, spanyol, portugál, francia, angol, német, holland, dán, svéd, lengyel, orosz, litván) melyik közelíti meg leginkább a nyelvi ideált. Jenisch munkájának fontos momentuma volt a nyelvek rokonságtól független tipológiai összehasonlítása, a szerkezetek egybevetése; műve a nyelvtipológia jelentőségét mutatja. Jenisch pályaműve a nyelv gazdagításában (*Bereicherung*) és csinosításában (*Bildung*) döntő szerepet tulajdonított a költőknek és a filozófusoknak (*Sprachbilder*, lásd: BÍRÓ 2010, 396–398; lásd még: MAGYARÁZATOK, *mi maradt a' költőnek*). Jenisch nagy hatással volt Kazinczyra, különösen az írói nyelvújítás melletti érvelés miatt (pandektái a műről szóló egykorú recenziómásolatot is őrzik: K 633/III. 94a-135a, 15–97, *ALZ La clef des langues [1807]* 37. sz., 02–12; 289–296.). Minder­ről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

Az 1804-es Kultsár–Prónay-féle pályatétel győztes dolgozata alapjául Jenisch *Vergleichungja* szolgált (erről részletesen: TÓTH 2007), amit egyébként művei eredetisége, jelöletlen hivatkozásai kapcsán maga Kis János is elismert: „A magyar nyelv kimiveltetéséről írt s megjutalmazott könyvemben Jenisch ily című munkáját: *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* oly helyeken is használtam, melyeknél reá nem hivatkoztam.” (Vö. KIS 1985, 1022.) Kis János Kazinczy révén – aki nem kívánt indulni a pályázaton – ismerte meg Jenisch művét: „Jenischnek ezt a munkáját Brünni fogságomban tanultam ismerni [...] meglátván a könyv címjét a Lipsiai vásár catalogusában, megvétettem azt [...] Kis János barátomnak küldöttem [...]” (Vö. GRANASZTÓI, K 633/III, 234a–254b (73–116, <203–244>). Az elkészült könyvet Kis János még kéziratban megküldte Kazinczynak kiegészítés és jóváhagyás végett, aki lelkesen helyesli szándékát válaszlevelében; Kis a könyv megjelentetésekor

Kazinczy engedélyével a szöveg végén, a toldalékban ki is nyomtatta a levelet. (Vö. Kis 1806, Toldalék, 164–167; KazLev III, 254. Lásd még: CSETRI 1990b, 34.) A munka ezzel a címmel jelent meg: *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmazott felelet.* Írta KISS János nemes dömölki evang. predikátor, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806.

A második díjat Pántzél Pál erdélyi református prédikátor (*A' magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet.* Írta PÁNTZÉL Pál kende lónyai ref. prédikátor Erdélyben, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806, 3–51.), a harmadik díjat pedig Pucz Antal plébános kapta, akinek munkája csak 1823-ban jelent meg erősen átdolgozott formában. Versenyen kívül szerepelt Teleki László gróf (*A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. TELEKI Lászlónak*, Pesten, Trattner Mátyás' betűivel, 1806.); a nyeretlenek között volt Mátyási József, akinek munkája szintén megjelent nyomtatásban: *Vélekedés, mellyet a' magyar nyelv eránt ország eleibe tétetett tudós kérdésre, rövid és együgyü feleletül adott MÁTYÁSI József*, Pesten, N. Kiss István könyv ároznál, 1806. Ez utóbbi munkára a [*Gyárfás a Mondolatoshoz*] is reflektál, lásd ott. (Pántzél Pálról újabban lásd: PÁNTZÉL Pál. *Önéletírása és más munkái.* Kiad. FAZAKAS Gergely Tamás. Csokonai Könyvtár. Források 14, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010.)

Tóth Kálmán szerint a nyertes pályamű írója számára a nemzeti nyelv kiművelésének eszménye elválaszthatatlan az azon született irodalmi alkotások létrehozásától, ezek pedig a művelt világ előtt a nemzet dicsőségét szolgálják, így a nemzet felemelésének feladata az írók feladataként jelenik meg, tehát a nemzeti dicsőség nyelvi teljesítményként határozódik meg. Ebbe a horizontba illeszkedik az előbeszédbeli kijelentés, mely szerint a pályamunka a nemzeti irodalom ügyének szolgálatában íródott, ez a szolgálat pedig a nyelv ügyének „lappangva menését teszi lehetővé”. Ezt támasztják alá Jenisch megállapításai is, aki a nyelvfejlésben az írók szerepét hangsúlyozza. Alapfeltevése a nyelv és a nemzet azonossága. Megállapítja, hogy a nyelv kiműveltségi fokát

a nemzeti irodalom, és azon belül is különösen a költészet, a szónoki művek, a filozófia, a történetírás alapján lehet megítélni. Nem véletlen az sem, hogy a nyelv tökéletességét meghatározó kitételeket a porosz akadémia tekintélyével autorizált pályaműből, Jenisch *Vergleichung*­jából választja ki, a magyar viszonyokra alkalmazva. Jenisch ugyanis kizárólag indoeurópai nyelveket tárgyal, így művéből Kis János számára csak az lehet fontos, hogy melyek a nyelv tökéletességének európai mércével elfogadott ismérvei. Ezt a célt szolgálják irodalmi példái is (melyekre egyébként Kazinczy is ösztönzi, vö. KazLev III, 254), melyekkel azt bizonyítja, magyarra is le lehet „hathatósan” fordítani mindazt, mely a régi vagy az új európai irodalomban létrejött. „De akkor a magyar ugyanolyan európai nyelv, mint a többi, vagyis ha Jenisch tizennégy európai nyelv összehasonlítására kialakított alapelveit alkalmazza a magyar nyelvre, *olyan, mintha megírná Jenisch művének hiányzó részét*, a magyar mint európai nyelv vizsgálatát.” (TÓTH 2007, 167. Kiemelés tőlem – O. Cs.)

Jenisch munkájának alapul vétele, magyar nyelvre alkalmaztatása lehetővé teszi a szempont, feltehetően itt is Kazinczy ösztönzésére, amely Kölcseyt és Szemerét is motiválhatta. Azonban nem egyszerűen a munka megolvasásában, hanem ebből kiindulva készítve el a filológiai koncepció egyes elemeit is. Mindezt természetesen *A' szószármaztatásról* és *A' szókurtításról* szóló írások bizonyítják, melyekben Kölcsey többször is hivatkozik a *Vergleichung*­ra (lásd az említett szövegek jegyzeteit, illetve még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; Szauder József úgy vélte, hogy a Jenisch-féle pályáirat „több gondolata szinte szó szerinti azonossággal került át a nyilván ugyanekkor írt *A' szószármaztatásról*, *A' szókurtításról* és az *Új szók* című cikkekbe”). (Vö. KÖM2 1316. Az *Új szók* keletkezése viszont későbbi időpontra tehető, lásd ott, KELETKEZÉS).

Közvetetten ezt erősíti a Vida-féle jutalomtétel kérdése is, amely során Szemere Pál Kazinczytól várja a megfelelő pályakérdés kitűzését (vö. Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1811. augusztus 23. KazLev IX, 63–65):

„Szemerém azt írja, hogy Vida 600 f. jutalmat tesz valami kérdésre, 's Szemerét hatalmazta-fel, hogy a' kérdést megszabja. Ez azt tudakozza tőlem, ha nem volna e jó ezt tenni-fel: *Mennyire's mit szabad a' Nyelvben újítani*, 's kér, hogy ha jobbat tudok, közöljem vele gondolatomat. Azt feleltem, hogy jobbat nem kérhet; de én szélesebbre vinném ki a' kérdést; 600 f. mellett *lehet*; 's ezt tettem:

1) Szabattassék a' Magyar Nyelv egyy tökéletes nyelv' Ideáljához, olly formán, hogy a' beküldendő Pályairás a' Jenisch Munkája Supplementumának tetszhessék. – Szabattassék a' M. Nyelv a' régi 's mívelt mostani nyelvekhez is.

2) Adattassék-elő: mivel bír a' M. Nyelv, a' mivel más nyelv nem bír, 's mivel nem bír, a' mivel más nyelv bír, 's ennek is bírnia kellene.

3) Adassék elő, millyen lehetett a' M. Nyelv a' tóttal és némettel történt öszvekeveredés előtt:

a' Reformátióig.

M. Theresiáig 's a' Gárda felállitásáig. –

József alatt 's az olta.

4) A' jóról vagy rosszról nevezetesebb íróknak érdemeik, fogyatkozásaik, vétkeik hordassanak-fel, mindég arra tekintvén ezen Munka tétele alatt, hogy a' Nyelv hibátlan vagy hibás előmenetele etc. nyomoztassék.”

Kazinczy elkészített *Pályai feltételei* (Eredetiye: Szemeretár 3. kötet 143. Kazinczy Ferenc: *Pályai feltétel*, 1812, 1127–1128; id.: KazLev X, 537–538):

„1.) A' Magyar Nyelvet egyy tökéletes nyelvnek Ideáljához szabni, olly formán, a' hogy' azt Berlíni Predikátor Dr. Jenisch Úr a' maga ismeretes megkoronázott Pályairásában (*Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von XIV. ältern und neueren Sprachen Europens*. Berlín, 1796) némelly nyelvekkel cselekedte; hogy ez a' magyar munka németre fordítatván, a' Jenisch munkája'

Supplementumának [kiegészítő, pótló részének, tk. függelékének – O. Cs.] tekintethessék.

2.) Kimutatni a' Lexiconnak mi híjával van a' Magyar Nyelv, 's ezen üret miképen lehetne kipótlani. Ezen kérdés' alkalmával meg kellene fejteni, ha újításokat tenni a' nyelvben szabad e? A' Concurrálónak szabad mező engedtetnék kicsapni, és más nyelvek' példája által világosítani-fel az Olvasót, hogy mit tettek ezek a' magok nyelvekkel 's mint bővítették ezen szabadság által nyelveket.

3.) Kimutatni, hogy a' Magyar Nyelv 1) mely állapotban volt, minekelőtte a' tót és német nyelvekkel keveredett össze? 2) mely állapotban volt a' Reformatio előtt? 3) a' Reformatio olta a' M. Theresia uralkodásáig 's a' Gárda felállításáig? 4) a' Gárda felállítása olta József. 5) József olta máig?

4.) Kimutatni a' nevezetesebb íróknak mind érdemeiket, mind fogyatkozásait szabadon 's irigykedés és gyűlölség 's hízelkedés nélkül. (Éltek és Megholtakat esztrengára hajtani.)

5.) Honnan jó, hogy a' mi Literatúránk virágzatra nem jó?

1.) weil sie von oben nicht beschützt, nicht gehoben wird. [mert nem védik felülről, nem emelik]

2.) kein Verleger. [nincsenek könyvkiadók]

3.) Abscheuliches Gewerb des Kis István u[nd]. Hartleben. [Hartleben és Kis István förtelmes üzleti ügyei]

4.) Keine Literatur Zeitung, Intell[igenz].blatt u[nd]. Recension... [nincs irodalmi és hírközlő újság, recenzió]

6.) Projectumok, hogy mit kellene csinálni, hogy könyveink nyomtathassanak, és holmi egyéb idvesség javaslast.”

Kazinczy tervezete nemcsak időben és a személyes érintettségben (Szemere közreműködése), de eredetében (Prónay-pályatétel) is a *Jenischből való Jegyzések* létrejöttét konstituáló nyelveméleti kontextusnak tekinthető, amely a Jenisch-mű egyfajta meghatározó *alapműként* való olvasását és magyar nyelvű kivonatolását indokoltta tehette Kölcsey (és Szemere) számára. (Későbbi leveleiben Kölcsey már inkább Kolbét említi példaként. Erről lásd: *Kivonat K.*

W. Kolbe.) A magyar nyelvű kivonat készítésének okát a Kazinczy (és Szemere) által a Jenisch-könyvnek tulajdonított (nyelvtudományi) fontosságban láthatjuk, illetve Kölcseynek ama kinyilvánított véleményében, miszerint bármiféle neologizálást csak rendszeresen, elvekre épülve, a kortárs tudományosság ismeretének birtokában lehet megtenni. Kölcsey az írói nyelvújítás híve; a német és a magyar nyelv fejlődésének hasonlóságai mellett ezek a legfőbb szempontok, amelyek miatt Jenisch műve fókuszba kerül (lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ).

Több mint bizonyos, hogy eme kivonat nem pusztán csak az előtanulmányokhoz szolgált elvi alapul, de ez is részét képezte (volna) Kölcsey és Szemere filológiai tervezetének (az elveszett kritikai disszertációnak – lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ), eme kivonathoz kapcsolódhatott volna a magyar nyelv összehasonlító vizsgálata a magyar példaanyaggal.

A JENISCH 1796 és a *Jenischből való Jegyzések* szövegeinek összevetése

Tolnai Vilmos „bő kivonat”-nak, „szó szerinti kivonat”-nak (TOLNAI 1929, 140), Csetri Lajos „részletes magyar nyelvű kivonat”-nak (CSETRI 2007, 1: 131) tartotta Kölcsey jegyzetét, Gyapay László szerint pedig „Kölcsey ezen írása nem más, mint Jenisch lényegre törő és arányos összefoglalása” (GYAPAY 2001, 198). A *Jenischből való Jegyzések* sok tekintetben hasonlóságot mutat a szintén ekkoriban keletkezett [*Engel esztétikai töredékei*] c. munkával (MM4 *Irodalmi*, 64–104.), melyet „közel teljes fordítás”-nak nevezhetünk (vö. uo., 434, ill. 435–440). A szöveg tehát mint szellemi teljesítmény nem eredeti munka, Kölcseyhez kapcsolódó eredetisége és különlegessége a „kivonatolásból” és a „fordításból” fakad. Kivonat (extractus) alatt a Jenisch-könyv egyes mondataiból és hosszabb-rövidebb szakaszaiból összeálló, végeredményében értelemszerű egészlet alkotó szó szerinti fordítást, helyenként lényegi összefoglalást értünk, amely csekély számú saját reflexiót

tartalmaz. Kölcsey alapvetően az eredetivel megegyező, pontos kivonatot készít, megőrizve Jenisch művének szerkezetét, belső logikáját, fejezeteinek és alfejezeteinek sorrendjét, miközben *magyarra fordítja* a német terminológiát. Jenisch eredetileg 504 oldalas munkája Kölcsey kivonatolásában (az MM1 kiadása alapján) 26 oldalra rövidül: a kihagyások alapvetően a részletező, a Jenisch-könyv bőséges összehasonlító jellegű példaanyagát érintő részeket, néhány alfejezetet érintenek, megelégedve a megértést szolgáló legfontosabb egy-egy példával; jellemző, ahogyan Kölcsey egy mondatban *összefoglal*, tömörítve az eredeti hosszabb szakaszait. Ismereteink szerint Kölcseynek a *Jenisch' pályairata* az egyetlen, összefüggő, önálló egészset alkotó, *magyar* nyelven kivonatolt munkája abból a négy német nyelvű nyelvészeti tárgyú könyvből, amelyeket 1814 nyarán Pécelen (*Jenischből való Jegyzések, Garvebol tett Jegyzések*), illetve az ősz folyamán Széphalmon (*KivonatKolbe, JegyzésekKolbe*) olvasott és jegyzetelt is (lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. *Kölcsey filológiai tárgyu kéziratai*, illetve a jelzett művek: KELETKEZÉS).

A kivonatolás beleillik Szemere Pál és Kölcsey Ferenc együttműködésének módszertanába is, amelyre Szemere levelének egy megjegyzése utal: „Mikor indúlok innen [Surányból] ’s mikor Lasztóczról, leveleim tudósítani fognak. Az alatt Vatert extrahald, ’s készülj mint én is fogok.” (MM4 *Levelezés I*, 342. Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Surány, 1814. november 17.) Az ekkoriban olvasott, de feltehetően nem jegyzetelt nyelvészeti munkákról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. Kölcsey Johann Vater *Lehrbuch der allgemeinen Grammatik* (Halle, 1805) c. munkáját sem kivonatolja; a könyvet egyébként Kazinczytól kapták kölcsön, vö. MM4 *Levelezés I*, 868.

A *Jenischből való Jegyzések* igen fontosnak tűnik Kölcsey elméleti neológiai alapvetéseinek szempontjából, és terminológiailag is döntő fontosságú: a „kivonatolás”, illetve a „fordítás” megítélhetősége miatt célravezetőnek tartottuk az eredeti német és a magyar szöveg összevetését, a szövegszerű fordítási helyek megadását. Az egybevetést a jobb áttekinthetőség végett a Kölcsey-kivonat

bekezdéseihez igazítva, azokat sorszámozva végezzük el, megadva mellé a Jenisch-könyv oldalszámait, jelölve a kihagyott nagyobb szakaszokat, illetve a magyar szövegben külön jelölve a német terminológia megfelelőjét (az első említéskor). Mivel Kölsesey szövegét egyaránt jellemzi a szó szerinti fordítás, a tömörítés, összevonás, a példaanyagokat elhagyó, csupán a konklúziót közlő megoldás, az összefoglaló, tömörítő szakaszoknál lehetőleg a tágabb szöveggörnyezettel együtt adtuk meg Jenisch könyvéből azon szakaszokat, ahonnet – mondatszerűen egyezően – eme kivonatolás történik. Így az eredeti szöveggörnyezetben mutatható fel a magyar kivonat szövege. A szó szerinti átvételeket aláhúzással jelöltük a német forrásszövegben.

1.

Kölsesey:

Péczel. August 1. [1814.]

Berlin, b. Friedr. Maurer. 1796. Philosophisch–kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen. – Eine von der K. Pr. Ac. d. Wiss. gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. – Diversi ... lingvis homines. **8. VIII. 503.**

Jenisch:

*Philosophisch–kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern **Sprachen Europens**, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen. / Eine von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften*

gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. / Diversi lingues homines. / Berlin, bei Friedrich Maurer, 1796. [504 oldal]

[Kölcsey nem kivonatolja:]

Jenisch: [III]–VIII. s.: Vorrede

Jenisch: [1]–2. s.: Vergleichung der berühmtesten ältern und neuern Sparchen Europens nach ihren wesentlichen Vorzügen

2.

Kölcsey:

Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

A' nyelv (Sprache), mint gondolatainknak 's érzeményinknek közlö organuma [*Mittheilungs-Organ unsrer Begriffe Und Empfindungen*], akkor éri el célját, ha gondolatot és érzeményt az elme' mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a' nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni. I. Gazdagság vagy bővség [*Reichtum*]. – II. Erő (energia) [*Nachdrücklichkeit / Energie*], – rövidség [*Ideen die Kürze*], melly az energiához kapcsoltatik – nyilvánosság [*Deutlichkeit*] és hajlékonyság [*Gewandtheit*], 's ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva,¹ – jólhangzás [*Wohlklang*]. 'S mind ezen tulajdonságoknak summája fogná a' legtekélyesebb nyelvet formálni.

¹ [5. s.: „(obgleich Gewandtheit immer zugleich auch Deutlichkeit mit sich führt.)”]

Jenisch:¹

(3. s.): Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

Sprache, als das Mittheilungs-Organ unsrer Begriffe Und Empfindungen, erreicht ihre Bestimmung als-dann, wenn sie Begriff und Empfindung dem jedesmaligen Bedürfnisse des Geistes gemäss, darstellt.

Da der Begriffe und Empfindungen, besonders eines gebildeten Geistes, so viele und mannichfaltige sind, und, nach der Menge und Mannichfaltigkeit derselben, die intellectuelle Vortrefflichkeit des Geistes geschätzt wird: so ist der *Reichthum* an Worten und Wendungen, wodurch Begriffe und Empfindungen bezeichnet werden, einer der Hauptvorzüge der Sprache.

Die Darstellung der Begriffe und Empfindungen durch die wörtliche Bezeichnung muss ferner der Fülle und dem Umfange dieser geistigen Operationen entsprechen, und die Begriffe mit aller Wahrheit und Vollständigkeit, die Empfindungen nach dem jedesmaligen Grade ihrer Stärke und Innigkeit, ausdrücken.

Diese Eigenschaft der Sprache heisst: die *Nachdrücklichkeit* (Energie).

(4. s.) Der Geist geht bei jeder bestimmten Kraftäusserung einen gewissen raschen Gang; alles, was ihn nicht fördert, hindert ihn. Er will lieber *viel Kraft in wenig Zeit*, als *wenig Kraft auf viel Zeit verwenden*. Daher ist ihm auch in der Entwicklung seiner Ideen die *Kürze*, die mehr Worte und Begriffe gleichsam in Einen Punkt zusammendrängt, angenehmer, als die Weitschweifigkeit, die dieselben auseinander dehnt.

Da die Sprache, in starken oder heftigen Bewegungen besonders, Begriffe und Empfindungen, und also auch bei der Darstellung derselben, den Ausdruck durch Worte, zusammendrängt: so schliessen wir die Eigenschaft der Kürze am schicklichsten dem Abschnitt von der Energie an.

¹ [Kivételezen – a fogalmi megalapozás fontosságá miatt – itt a Jenisch-könyv vonatkozó oldalait egészében közöljük, amelyeket Kőlcsey 4 sorban foglal össze.]

Der bestimmte Hang unsers Geistes bei allen seinen Kraftäusserungen, und also auch bei der Sprache, ist eine *gewisse gemächliche Thätigkeit*, wodurch der intellectuelle sowohl, als der sinnliche Theil seiner Natur, auf eine ihm angenehme Weise ins Spiel gesetzt wird. Zuviel Ideen, auf Einmal dargestellt, überladen, zuwenig – langweiligen ihn. Das Mittel zwischen jener Ueberladung, und dieser Leere – trifft die *Deutlichkeit*, wodurch Begriffe und Empfindungen so leicht und so schnell, als möglich, in die Seele übertragen werden. Der Deutlichkeit schliessen wir sogleich die *Gewandtheit* an, als den Vorzug einer Sprache, nach welchem jeder Begriff und jede Empfindung, ohne Mühe, zweckmässig dargestellt und gleichsam mit Leichtigkeit (**5. s.**) gehandhabt werden kann. Eine Sprache kann sehr glücklich für die Deutlichkeit gebildet sein, und doch der Gewandtheit mangeln, (obgleich Gewandtheit immer zugleich auch Deutlichkeit mit sich führt.)

Da endlich der Sinn *des Gehörs* das *Organ* ist, durch welches die Rede in die Seele fliesst, und der Geist selbst durch den Eindruck der äussern Sinne empfindlich gerührt wird: so ist der ausdrucksvolle und harmonische Zusammenklang der Sylben und Worte mit den darzustellenden Ideen und Empfindungen, dem Geiste eben so vortheilhaft zur Beförderung des Nachdrucks und der Deutlichkeit der wörtlichen Bezeichnung, als dem Gefühle angenehm. Daher gehört auch der *Wohlklang* mit zu den wesentlichen Vorzügen einer Sprache.

Durch die genannten Eigenschaften des Reichthums, des Nachdrucks, der Deutlichkeit und des Wohlklanges erfüllt die Sprache alle die Forderungen, welche der Philosoph nach Massgabe der intellectuellen und sinnlichen Kraftäusserungen des Geistes, in so fern diese auf die Rede Beziehung haben, an eine Sprache überhaupt machen kann. Durch die Vereinigung aller dieser Eigenschaften wird sie also (was sie durch ihre Bestimmung sein soll) das vollkommenste Werkzeug zu dem Ausdrücke unserer Begriffe und Empfindungen. [...]

3.

Kölcsey:

I. A' mi a' nyelv' gazdagságát [**Reichthum**], illeti, bőv lehet a' nyelv olyan szókban, mellyek az érzékek' objectumaikat [**der sinnlichen Gegenstände**] jelentik [**Bezeichnung**]: de egyedül nem teszi még a' nyelvet bővvé. A' lélek az objectumokról magára reflectál, 's azoknak benyomásaikat maga szerint modificálja, 's ebből ered a' nyelvnek még egy fontosb bővsége, az abstractiókban [**Abstracti-onen**] való bővség. Amazt lehet nevezni *extensiv* [**extensiven**], ezt *intensiv* [**intensiven**] bővségnek. Egy kereskedő nép' nyelve mint a' phoeniciaiaké, gazdagabb lehetett 's volt *in extensione* mint a' görögöké, de ki mondhatná azért, hogy ezeknek nyelve nem volt olly bőv, vagy nem volt bővebb amazokénál? Ez az oka hogy Bouhours az ő *Entretiens d' Ariste et d' Eugène* munkájában hibázott, mivel a' francia nyelv' gazdagságát a' vadászatot, hadi dolgokat 's más egyes tárgyakat illető szavak' sokságával mutogatta, valamint Stephan is *sur la precellence de la langue française*. Azonban az intensiv bővség sem elég magában a' nyelvet meggazdagítani. A' scholastica philosophia skeletté csinálta a' deák nyelvet; így lett a' francia nyelv is a' poesis' felsőbb, azaz, energiát kívánó' nemere alkalmatlan. A' kettőnek egyesülése teszen olyan nyelvet mint a' görög volt, mellyben a' szép mesterségek a' legmélyebb tudományokkal, a' philosoph a' poétával, 's a' poéta a' philosophphal egygyé olvadnak. Még egy harmadik neme van a' nyelv' bővségének, t. i. a' lexicalis míveltethetés [**lexikalische Bildsamkeit**], melly vagy az első és végső syllabák' [**End- oder Anfangssylben**] sokféle hajlásaiban [**Biegung**], vagy a' szók' öszvetételében [**Zusammensetzung ganzer Wörter**] áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poéta, kik ketten a' nyelvnek fő mívelői. Lexicalis míveltethetés a' nyelvnek segíti a' dialektusok' sokasága, segíti az is, ha a' nyelv eleinte sok oldalról veszen az írótól mívelést [**Bildsamkeit**], mert egy már az állapotás' bizonyos gradusát elért nyelv nem könnyen fogja a' mívelést, mint ez a' francia nyelvvel történt. Segíti végre ezt sokszor egyetlen egy nagy író is, mint Homér és Klopstock.

Hogy mindazáltal a' lexicalis mivel tethetésből a' nyelv' bövségére vagy szükségére következést huzni nem lehet, magából kijön, 's Trendelburgnak a' görög, deák és német nyelvről írt munkája bizonyítja.

Jenisch:

(6. s.): Eine Sprache kann I. reich sein

1) an Wörtern zur unmittelbaren Bezeichnung der sinnlichen Gegenstände. – Durch das bezeichnende Wort wird der Gegenstand gleichsam in die Seele eingehftet. Daher ist es dem Menschen natürlich, ein jedes Ding, welches seine Sinne mit einem empfindlichen Eindruck berührt, mit einem bestimmten Ausdrucke, als mit seinem eigenthümlichen Namen, zu bezeichnen. [...] **(7. s.)**

So viel Scharfsinn indessen und richtigen Beobachtungsgeist die Etymologie selbst in der unmittelbaren Benennung sinnlicher Gegenstände entwickelt; so macht doch der blosse Reichthum an solchen Benennungen noch nicht den eigentlichen und wahren Reichthum einer Sprache aus. Der Geist schöpft hier wenig aus sich selbst: die äussern Sinne allein sind dazu nöthig und leiten den Menschen durch die rohesten Eindrücke.

(7–9. s.): Machte diese Gattung von Reichthum den Hauptvorzug der Sprache aus: so würden wir die Sprache der alten Karthager und Phönicier vollkommener nennen müssen, als die griechische. Denn gewiss hatten die berühmtesten Handelsvölker der alten Welt, welche zugleich nach dem Zeugnisse der Geschichte die meisten Erfindungen der Nothwendigkeit, Bequemlichkeit und des Luxus – der alten Welt mittheilten, einen unvergleichbar-grössern Reichthum an Wörtern zur Benennung sinnlicher Gegenstände, als – die, auf ihr kleines Ländchen eingeschränkten Griechen, ohne Handlung und ohne Eroberungssucht. [...] Bouhours in seinen „Entretiens d'Ariste et d'Eugène" und Stephan in seinem Werke „sur la precellence de la langue françoise" <sic!> führten daher einen sehr einseitigen Beweis für den Reichthum der Französischen Sprache, wenn sie sich beide auf den Wortvorrath

derselben in Gegenständen der Jagd, des Kriegeswesens und in andern einzelnen Gegenständen des menschlichen Lebens bezogen.

Diesen Reichtum der Sprache wollen wir, da er, nach dem Gesagten, bloss die Menge der Wörter betrifft, den *extensiven* nennen.

(9. s.): 2) an geistigen Anschauungen und Reflexions-Begriffen oder sogenannten *Abstractionen*, den ich, weil er die *Natur (qualitas)* und den *innern Gehalt (vis)* der Begriffe und Worte betrifft, den *intensiven* Reichtum nenne. [...] Diese Bildung der Sprache zur Abstraction – kommt ihr, wie leicht zu erachten, von den Händen der Philosophie und der Kritik. [...]

(12–13. s.) Da aber die Sprache, so wie der Mensch selbst, einen geistigen und einen sinnlichen Theil hat, ich will sagen, – da sie eben sowohl sinnliche, als geistige Begriffe auszudrücken hat: so ist es ihr allerdings nicht vortheilhaft, wenn sie bloss jenen geistigen Theil ausbildet, und den sinnlichen vernachlässiget. Diese Vernachlässigung ist ihr ungefähr eben so nachtheilig, als wenn der Mensch über dem angestregten Denken seinen Körper hintansetzt: denn alsdann ergeht es der Sprache, wie es der lateinischen in der Epoche der Scholastiker erging. Sie erstarrt gleichsam nach und nach zu einem Skelet, welches, nach den Regeln des feinen Ausdruckles mit Fleisch und Muskeln zu bekleiden, dem Dichter Redner und Geschichtschreiber fast unmöglich ist. Eben so – hat auch die französische Sprache das Schicksal gehabt, dass sie durch eine ähnliche, einseitige, wenn gleich minder metaphysische Bildung (deren Ursachen im folgenden sollen entwickelt werden) für die ernste, erhabene Gattung der Dichtkunst, besonders derjenigen, welche Pracht des sinnlich-schönen Ausdruckles und stark-aufgetragene Gemälde erfordert, beinahe untauglich geworden. [...] (13–14. s.) Wenn aber dem *intensiven* Reichthum der Sprache der *extensive* zur Seite geht; wenn besonders diejenige Gattung, welche Dichtkunst, Beredsamkeit und die darstellenden Künste überhaupt betrifft, sich zu gleicher Zeit ausbildet und erweitert: dann dienen die *Abstractionen* selbst nur dazu, die Künste der Darstellung zu verfeinern, zu veredeln und zu erweitern; dann sind

sie an diesem natürlichen Meissel des Geistes, womit er sich seine Ideen, und Gefühle ausschaffet, gleichsam die fein-einschneidenden Zäckchen, wodurch er nur um so viel mehr das Rauhe ebnen, das Ungefeilte glätten kann. [...] (14–15. s.) Diess Glück hatte die griechische Sprache und nur auf diesem Wege der doppelten Bildung, durch die Hand der Philosophen und Kritiker von der einen, der Dichter, Redner und Geschichtschreiber von der andern Seite, gelangte sie zu der hohen, von keiner andern Sprache bis jetzt noch erreichten, Stufe der Vollkommenheit, auf welcher wir sie bewundern. Ihre Philosophen waren gewissärmassen eben so wohl Dichter, als ihre Dichter Philosophen. [...]

(16–20. s.):

3) die *lexikalische Bildsamkeit* derselben. [...]

(17. s.) Die *lexikalische Bildsamkeit* auf welche wir uns in diesem Abschnitte einschränken, besteht in nichts anders, als in der Vielheit der Biegungen der End- oder Anfangssylben der Wörter, oder auch in der Zusammensetzung ganzer Wörter, wenn wir z. B. im Deutschen von dem Worte Bild – bildsam, unbildsam, bildlich – ableiten, oder auch „bilderreich“ zusammensetzen.

Unter den beyden vorzüglichsten Sprachbildnern (durch welche wir den Dichter und den Philosophen verstehen) liebt der Philosoph insbesondere die Biegungen der End- oder Anfangssylben, so wie der Dichter, die Zusammensetzungen. [...] (18. s.) Je mehr der Dialekte sind, aus welchen eine Sprache sich bildet; je früher, und besonders je vielseitiger sie von Philosophen und Dichtern bearbeitet wird; je mehr irgend ein Geisteswerk voll mannichfaltiger und kühner Sprachbildungen geschätzt und gelesen wird; desto glücklicher organisirt sich diese Sprache für die Bildsamkeit. Denn verschiedene Dialekte bilden gewöhnlich, so wie verschiedene Declinationen und Conjugationen, also auch besondre End- oder Anfangssylben der Wörter (wie wir diess sowohl an den Deutschen als Griechischen Dialekten sehen), wo also der Schriftsteller, (da ein Dialekt nur selten durchaus rein ist), die verschiedenen Biegungen auch verschieden-bedeutend machen kann. Eben so kann eine Sprache auch nur durch eine frühe und vielseitige schriftstellerische

Bearbeitung einen besondern Grad der Bildsamkeit erlangen, indem, wenn sie ohne diese schriftstellerische Bearbeitung schon bis zu einem beträchtlichen Grade der Selbstständigkeit ausgebildet ist, jede Abbiegung oder Anbiegung einer Sylbe in den Wörtern, oder auch – ungewöhnliche Zusammensetzungen, mehrentheils zu gewagt scheinen, wie dies z. B. in der Französischen Sprache der Fall seyn würde und mit manchem Schriftsteller dieser Nation auch wirklich gewesen ist.

(19. s.) Endlich kann auch oft durch ein einziges oder mehrere Geisteswerke voll kühner, aber der Analogie des Sprachgebrauchs angemessener Sylbenbiegungen oder Zusammensetzungen der Wörter, die Bildsamkeit einer Sprache sehr befördert werden. Diess war bei den Griechen der Fall mit Homer's Werken, bei den Deutschen mit Klopstock's Messias. [...]

(20. s.) Durch diese, jedem einleuchtenden Gründe bewogen, werde ich mich daher über die lexikalische Bildsamkeit der zu vergleichenden Sprachen zwar bestimmt, aber nicht mit der Weitläufigkeit verbreiten, mit welcher Herr Trendelenburg in seine Preisschrift über die Griechische, Lateinische und Deutsche Sprache diesen Abschnitt behandelt hat. Und dennoch ist – bei allem Scharfsinne, mit welchem der gelehrte Mann hier so sichtbar gearbeitet hat, das Resultat davon, wie er selbst gesteht, so äusserst unbestimmt und unfruchtbar, wie es auch nicht anders seyn konnte, wenn er den Reichthum der Sprachen allein nach dem Grade ihrer Bildsamkeit schätzen wollte.

4.

Kölcsey:

II.) A' mi az energiát [*Energie*] illeti. A' durva, vagyis miveletlen nyelv több energiát bír, mint a' mívelt. Ezt cselekszik az onomatopoiemenonok [*Onomatopoiätis*], és a' gyökérszavak [*Wurzelwörtern*]. Az energia tehát 1) Lexicalis [*lexikalisch*], ha a' szavak nem általános jelentésűek 's nem nagyon abstractok [*Abstractionen*],

itt legtöbbet tesznek a' poéták, az oratorok, a' moralphilosophok és végre a' speculativphilosophok. 2) Grammaticalis [*grammatische Energie*], ha nincsen sok articulus [*Artikel*], conjunctio stbb. mint a' deákban, az orosz és lengyelben; – ha nincs szorosan meghatározott syntaxis [*Wortstellung*], melly a' francziának baja. 3) Characteristica [*charakteristische Energie*], a' melly a' nemzet-től [*Nation*] 's a' genie Íróktól [*Original-Schriftsteller*] jön.

Jenisch:

(20–31. s.): II. Nachdrücklichkeit (Energie) Vollkommenheit der Sprache.

(20. s) Jede rohe Sprache übertrifft an Nachdruck und Kraft die kultivirte. Denn da der rohe Naturmensch, in seinem grobsinnlichen Ideen- und Empfindungskreise keiner Abstractionen, Artikel, seiner Verbindungs- und Uebergangspartikeln u.s.w. bedarf: so besteht auch der ganze Wortvorrath seiner Sprache beinahe nur aus so genannten Onomatopoiätis und Wurzelwörtern, welche beide – gewissermassen als die Elemente aller Energie der Sprachen, müssen angesehen werden. [...]

(22–25. s.): Dieser Nachdruck liegt 1) in der ursprünglichen Bedeutung der Wörter und dem bestimmten Gebrauch dieser Bedeutung[.] Diese Gattung von Nachdruck werde ich den *lexikalischen* nennen.

Je allgemeiner und abstracter der Begriff ist, den wir mit einem Worte verbinden, desto geringer ist der Grad des Nachdrucks in demselben. [...] Nach dem Dichter folgt in der sinnlichen Bezeichnung der Gegenstände, der Redner, dann der Geschichtschreiber, dann der Moralphilosoph und dann endlich der speculative Philosoph. [...]

(25–28. s.): 2) Durch ihren grammaticalischen Bau: diess nenne ich die *grammatische Energie*.

Hat eine Sprache viel Artikel, Hülf- Verbindungs- und Uebergangswörter, und dabei, zugleich die unabänderliche Einrichtung, dass sie sich den Gebrauch derselben in höchstseltenen Fällen, und sehr sparsam, erlassen kann: so muss die Sprache des Dichters,

des Redners und überhaupt der lebhaften Einbildungskraft und der erschütterten Leidenschaft, so wie jeder höhern und schwingvollem Bewegung der Seele, durchaus matt und schlaff werden. [...]
(26. s.) Wenn die an diesen grammatikalischen Feinheiten so reiche, Griechische Sprache dem Dichter, dem Redner, dem schlichten Prosaisten, nicht die Freiheit gestattete, sich derselben in jedem prägnanten Momente der Rede zu bedienen, oder auch nicht zu bedienen: so würde sie dem eben gerügten Tadel ausgesetzt seyn, dem fast alle Europäische Sprachen ausgesetzt sind, als welche fast insgesamt ihre Energie durch jene grammatikalische Einrichtung schwächen; denn dass diese durch ihre langen Hülfsörter und besonders auch durch die höchstseltenen Erlaubnis, den Artikel wegzulassen, in Vergleichung mit der Griechischen und der noch einfachem Römischen, etwas Schwerfälliges und Schlaffes haben, werden wir im II Theil sehen.

Die Russische und Polnische Sprache allein, durch die Entbehrung eines Artikels, so wie unter den Germanischen Sprachen insbesondere die Englische, durch die merkwürdige Einfachheit ihres grammatikalischen Baus, sind von jenem Tadel frei, wodurch die Spanische, Italienische, Französische, Portugiesische und vor andern die Deutsche Sprache, oft so schleppend werden. Zu dem grammatikalischen Bau, in so fern er auf den Nachdruck der Sprache Beziehung hat, gehört vorzüglich auch die Wortstellung (Syntax). Sind die Gesetze derselben für jeden Fall durchaus bestimmt und unabänderlich, wie z. B. in der Französischen Sprache: so kann der Geist da, wo es der Strom der Rede und die Heftigkeit der Empfindung erfordert, dass der Gegenstand aus der Masse der Ideen besonders herausgehoben und dem Auge nahe gebracht werde, und wo ofte das, was in dem ruhigen Flusse der Rede das erste Wort seyn würde, das letzte seyn muss, und umgekehrt; – so kann er hier Empfindung und Leidenschaft nicht mit aller der Fülle und nach allen den Nüancen in der Sprache darstellen, als er's ohne diess würde thun können. [...]

(28–31. s.): 3) die charakteristische Energie der Nation und ihrer Original-Schriftsteller.

(28. s.) Was eine Sprache vermag, bis zu welchem Grade der Feinheit sie sich ausbilden, bis zu welchem Schwunge sie sich erheben kann, das mag kein auch noch so tiefer Sprachforscher, besonders, wenn ihm diese Sprache nicht mütterlich ist, durch Vernunftgründe bestimmen: das kann nur durch die Meisterstücke genievoller Schriftsteller der Nation, welcher diese Sprache eigentümlich ist, dargethan werden [...].

5.

Kölcsey:

III.) A' mi a' nyelv' világosságára [*Deutlichkeit*] és meghatározottságára [*Bestimmtheit*] tartozik: ide jönek 1) lexicalis meghatározottság [*die lexikalische Bestimmtheit*], hogy egy szó többféle tárgyakat ne jelentsen. 2) A' nyelv' grammatikájában [*grammatikalischen Bau der Sprache*] való tisztaság [*Feinheit*], melyet a'miveletlen nyelvekben hiában keresünk. – Az articulus a' világosságra nem multhatatlanul szükséges; ide tartozik, hogy a' nyelvnek természetes és rendes syntaxisa legyen. Az újabb nyelvek ebben nem olly szabadok mint a' görög és római, kivéven az orosz és lengyelt, melyekben a' szavak szabadosan szóratnak szélllyel; az anglus is sokszor kitér a' rendes [*gesetzmäßig*] szórakástól [*Stellung der Worte*].

Jenisch:

(31–48. s.): III. *Deutlichkeit und Bestimmtheit*.

(31–32. s.): A) *die lexikalische Bestimmtheit*.

Alle unkultivirte Sprachen bezeichnen, wegen der ihnen eigenthümlichen Armuth, mehrere Begriffe mit Einem Wort, dessen Werth und Bedeutung an seiner jedesmaligen Stelle, eben desswegen sehr oft schwankend seyn muss. [...] Je mehr der Geist eines Volks sich erweitert, desto feiner und bestimmter werden seine Begriffe, desto bestimmter auch seine Sprache.

(32–43. s.): B) Feinheit in dem grammatikalischen Bau der Sprache. [...]

(34. s.) Die Sprache des rohen Naturmenschen entbehret dieser grammatischen Feinheiten unbeschweret, und er fühlt ihren Mangel eben so wenig als bei uns der gemeine Mann den Mangel der philosophischen Terminologie von Causalität, Modalität, Relation – in seiner Sprache fühlt: ohngeachtet er sich dieser Begriffe täglich bedient. [...] (38. s.) Aber eine cultivirte Sprache kann dieser Feinheiten nicht entbehren. Die ruhige Betrachtung, die feinere Unterscheidung der Begriffe und Entwicklung der Gefühle, so wie die ganze verfeinerte Lebens- und Handlungsweise des gebildeten Menschen, machen ihm dieselben nothwendig. [...] (33. s.) Der Lateiner, der keinen Artikel hat, kann sich ohne Zweifel in den angeführten Fällen nicht grade mit so wenig Sylben ausdrücken, als der Franzose; oder auch irgend eine der neuern Sprachen, die fast alle den Artikel, und mehr als einen haben. [...] (39. s.) Ob der Artikel zu der Deutlichkeit und Bestimmtheit einer Sprache unentbehrlich sey? Daran haben einige Sprachforscher so wenig gezweifelt, dass sie denselben so gar zu dem wesentlichen Merkmal ausgebildeter Sprachen machen wollten.

(43–44. s.): C) Eine regelmässige und natürliche Syntax.

(44. s.) Alle neueren Sprachen, die Russische und Polnische ausgenommen, haben eine viel regelmässigere Syntax, als die Griechische und Lateinische. [...] Unter den Germanischen Sprachen befolgt die Englische die natürlichste und gesetzmässigste Stellung der Worte: behält sich aber dabei die Freiheit vor, in prägnanten Momenten der Bewegung der Seele von der gewöhnlichen Regel abzuweichen. [...]

6.

Kölcsey:

IV.) Végre a' mi a' jóhangzást [*Wohlklang*] illeti, a' sok vocal [*Vocal*] lágygyá [*weichlich*], a' sok consonant [*Consonant*] pedig keménynyé [*hart*] teszi a' nyelvet, 's így a' consonantok és vocalok' szerencsés elegyedése teszi a' jóhangzás' elementumát. A' jóhangzás eredeti tulajdonságai közé tartozik a' nyelvnek. Vad vagy szelid clima, és vad vagy szelid erkölcei valamely népnek, sokat tesznek a' nyelv' hangzására, de sokat a' csupa történet [*Zufälligkeiten*] is, mint p. o. a' gyökérszavaknak [*Wurzelwörtern*] alkalmazatlansága a' míveltetésre [*Bildungsfähigkeit*]. Így a' zsidó nyelv szelid clima alatt durva lett, így a' hadakozó rómainak nyelve a' még akkor nem olly szelid climájú országban lágy hangzatu. – A' hochdeutsch sokkal durvább mint a' plattdeutsch; a' köznép' restsége a' kimondásban okozza ezt, 's mivel az olasz és spanyol nyelv a' köznép által míveltettek, innen van, hogy a' lágytságban a' római is felülhaladják.

Jenisch:

(48–53. s.): *IV. Wohlklang.*

(50. s.) *Eine glückliche Mischung der Vocalen und Consonanten, und die weiche Beschaffenheit der letztern bilden daher die Elemente des Wohlklanges einer Sprache. Durch zu viele Vocale wird die Sprache weichlich; durch zu viele und schwer auszusprechende Consonanten hart. Durch eine glückliche Mischung von beiden wird sie nicht allein im Ganzen wohlklingend, sondern auch zu dem hörbaren Ausdrücke stärker oder angenehmer Bilder, sanfter oder heftiger Bewegungen der Seele, geschickt.*

(51. s.) *Der Wohlklang einer Sprache ist so innig in ihren ganzen Bau verwebt, dass er zu ihren ursprünglichen Eigenthümlichkeiten gerechnet werden muss [...].*

Ein rauhes oder mildes Clima, rauhe oder milde Sitten eines Volke, können viel beitragen, die Sprache sanft oder hart zu machen. Aber fast eben so oft hängt auch diese Eigenschaft der

Sprache von blossen Zufälligkeiten ab: und unter andern besonders von den ersten Wurzelwörtern der Sprache und ihrer grössern oder geringern Bildungsfähigkeit. So – hatte der Hebräer in seinem sanften Clima (sanft, wenigstens in Vergleichung mit unserm nordischen Himmel) eine sehr rauhe Sprache; so (52. s.) – noch jetzt der bei weitem grösste Theil der Morgenländischen Völker: und der rauhe, kriegerische Römer in einem Clima, welches damals nicht viel sanfter war, als es nun in einigen der mittlern Gegenden von Deutschland ist, redete eine, nächst der Griechischen, am weichsten tönende Sprache. Eben so ist der Hochdeutsche Dialekt, dessen sich doch die feinsten Geister der Nation bedienen, weit härter, als der Niederdeutsche oder auch Plattdeutsche, – dieser Dialekt der ungebildeten Volksklasse. [...] So wie auch unter den Lateinischen Töchtersprachen, das Italienische und Spanische insbesondere, dadurch, dass es durch den Mund des gemeinen Volks und zwar der rohesten Menge, gebildet worden, eine vorzügliche Weichheit erlangt hat, und selbst die Lateinische Muttersprache an Weichheit (oder vielmehr Weichlichkeit) übertrifft.

[...] Ende des theoretischen Theils.

7.

Kölcsey:

Zweiter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern europäischen Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.

Az egymással rokon nyelvek műveltetésökben [**Bildung**] is igen megegyeznek egymással, annál fogva a' nyelvek itt rokonságok szerint fognak egymással öszvehasonlítottatni. A' deák a' göröggel – az olasz a' spanyol, portugal és francziával – a' német az angol, holland, dan, és svéddeél – a' lengyel a' litthvaniai és oroszszal.

Jenisch:

(54–55. s.): [cím nélküli bevezető]

Jenisch (56–...): Zweyter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern Europäischen Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.

(56. s.): Da verwandte Sprachen auch gewöhnlich in ihrer Bildung, so wie das Genie der Völker selbst, dem sie angehören, sich einander mehr als *allgemein*-ähnlich zu seyn, und gewisse eigenthümliche Berührungspuncte zu haben pflegen, (ein Satz, den wir, bekannt an sich, im folgenden durch Thatsachen noch mehr ins Licht setzen werden): so wollen wir uns diese höchst vielseitige Vergleichung dadurch erleichtern, dass wir die berühmtesten Europäischen Sprachen nach ihrer Verwandtschaft <sic!> zusammen ordnen, um auf diese Weise die Vergleichungspuncte zu vereinfachen, und dem Auge näher zu bringen. [...]

a) Die Griechische und Römische unter dem Namen der *alten Sprachen*. Denn die Römische Literatur verhält sich zu der Griechischen (jeder Kenner weiss es) wie die Copie zu dem Original. [...] (57. s.): b) Die Italienische, Spanische, Portugiesische und Französische begreifen wir unter der Benennung *Lateinische Töchtersprachen*. Denn alle vier erkennen die Sprache der Römer für ihre Mutter. [...] c) Die Deutsche, Englische, Holländische, Dänische und Schwedische, nennen wir die *Germanischen*: weil sie die Abkömmlinge der Sprache des grossen Volks sind, welches unter dem vielumfassenden Namen „Germanen“ in der Geschichte berühmt ist. d) Die Polnische, Litthauische und Russische endlich heissen uns die *slavonischen*, als die Abkömmlinge der Sprache der Germanisch-Scythischen Nation, Slaven genannt. [...]

8.

Kölcsey:

Első szakasz. – A' nevezett nyelvek' bővségéről.

Extensív bővsége [*Extensiver Reichthum*] a' görök és deák nyelvnek nincsen olyan nagy mint az újabb nyelveknek, melyet az ismeretek, tudományok, találmányok' sokasodásának kell tulajdonítanunk. Az újabbak közt az anglus az, melly legnagyobb extensiv bővséggel bír, utána az olasz és francia 's spanyol nyelvek jönek. A' portugal hátrább marad ezeknél. A'német, ha most nem, legalább idővel vetekedhetni fog mindenikkel; a' danus követője németnek. A' lithvaniai legszegényebb, úgymint a' mellyen egy bibliai fordításnál több könyv nincsen is.

Jenisch:

(58– ...): *Erster Abschnitt*. Wir vergleichen also nach den oben-angestellten Grundsätzen. *Den Reichthum der benannten Sprachen*.

Jenisch:

(58–112. s.): *Extensiver Reichthum*.

(58. s.) *Griechen und Römer* standen in Rücksicht der Cultur des menschlichen Geistes, so wie des praktischen Lebens (wenigstens in Rücksicht der Allgemeinheit und der Verbreitung dieser Cultur) auf einer unvergleichbar-niedrigern Stufe als die berühmtesten neuern und fast alle – Europäischen Nationen. Da sie überdem nur wenige Gegenstände wissenschaftlich bearbeiteten, und darüber schrieben; so ists von selbst klar, dass, so gering auch (wegen der kleinen Anzahl derjenigen schriftlichen Denkmäler, die uns von der Hand der Zeit aufgespart worden) unsere Kenntniss ihrer Sprachen seyn mag, – beide, sowohl die Griechische als die Römische, in *Ansehung der Menge der durch Worte bezeichneten Gegenstände*, den neuern Europäischen Sprachen nachgestanden haben müssen.

Allerdings hatten beide Nationen viele Künste, viele Erfindungen, – theils eigenthümlich, theils mit der alten Welt gemein, – die

in der Folge verloren gegangen. (59. s.) Aber eine so unübersehbare Menge von neuen Erfindungen, in dem Fache der Wissenschaften sowohl, als im Handel, in den Manufacturen, in der Kriegskunst und s. f. – – die Entdeckung eines neuen Welttheils, – die durch diese Entdeckung bewirkte Erweiterung des Verkehrs der Europäischen Nationen mit allen Theilen der Welt; [...]

(62–63. s.) [...] die Englische Sprache unter allen Europäischen Sprachen, d. h. unter allen Sprachen der Welt, den grossten extensiven Reichthum hat. Die Italienische, Spanische und Französische Sprache sind, (wenn es vielleicht noch zweifelhaft seyn dürfte, welcher von ihnen, untereinander vergleichender Vorzug gebühre) durch die Grösse und alte Berühmtheit der Nationen, deren geistiges Mittheilungs-Organ sie sind, durch die unbestreitbare Wichtigkeit einer jeden dieser Nationen für die Bildung des ganzen Europas, und durch ihre frühe und glückliche wissenschaftliche Bearbeitung – berechtigt, sogleich nach der Englischen die Stelle einzunehmen. Die *Portugiesin* kann sich wegen der fast immerdauernden Ruhmlosigkeit der Nation, wegen der Eingeschränktheit ihres Gebrauchs, wegen des geringen Interesse dieser Nation für die Cultur des Geistes, und wegen der in allen diesen Ursachen gegründeten geringen Anzahl von Schriftstellern, keiner ihrer Lateinischen Schwestern an die Seite stellen. Wenn anders nicht die, später als sie alle, ausgebildete Deutsche Sprache ihnen den Vorzug streitig macht, und zwar wegen der, (noch immer nicht genug genützten) unerschöpflichen Quelle ihrer mannigfaltigen Dialekte, wegen ihrer – auch dem extensiven Reichthum so vortheilhaften grammatikalischen Bildsamkeit, in welcher sie (S. unten) alle genannten Sprachen übertrifft, wegen ihrer ganz eigenthümlichen Bearbeitung in gewissen wissenschaftlichen Fächern z. B. in der Metaphysick, Technologie, Statistick, – wegen der Kühnheit der Sprachbildung einiger ihrer grossen Originalgeister [...] (65. s.) [...] Viel später als die Holländische bildete sich die Dänische Sprache; denn nur der Geist ihrer erhabenen Schwester, der Deutschen, scheint den bis dahin todten Körper derselben beseelt, und ins Leben gerufen zu haben. Da sie, besonders in der Kühnheit der

Wortbildung, die Deutsche nachgeahmt hat [...]. (66. s.) Die *Litt-hauische*, die nur ein einziges schriftstellerisches Werk, nemlich eine Uebersetzung der Bibel vorzeigen kann, ist eine der ärmsten Sprachen, und wird es auch wegen des höchst eingeschränkten Bezircke ihres Gebrauchs immer bleiben. [...]

9.

Kölcsey:

Intensiv bővségéről a' nyelveknek [*intensiven Reichthum der Sprachen*] alább fog szó lenni, most a' lexicalis míveltethetésről.

Trendelburg, a' görög, római és német nyelvek' míveltethetését [*Bildsamkeit*] megvizsgálván, ezt mondja: „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches gute, welches der andern die Wage hält.” Így ítélt ő a' görög, deák és német nyelvekről, 's a' deákot csak abban teszi a' többek után, mivel a' szavak' öszvetételében [*Wortzusammensetzung*] nem szabad. – Egyes szó [*einzelnes Wort*], phrasis [*Phrase*] vagy hajlásból [*Wendung*] a' nyelvre itéletet hozni nem lehet, a' legszegényebb nyelvben is vagynak miket a' legbővebbre sem lehet annyi rövidséggel [*Kürze*], erővel [*Nachdruck*], 's sajátással általteni. Ha azt mondjuk, hogy a' görög míveltethetőbb mint a' római, ezen állítás nem a' görög végsyllabák' [*Endsyllben*] többségén fundálódik, hanem azon, mivel a' görög hamarább, jobban és több oldalról míveltetvén, azon képző szótagokat [*Bildungssyllben*] több nomen verbum [*Nomen, Verben*] és adjectivumok [*Adjectiven*] mellett használta. A' római fordítani sem merte szóról szóra a' görög nagyobb míveket, új concepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok' segédjénél fogva. Az oka a' mi a' francia nyelvvel történt, hogy t. i. a' nyelv már messze ment a' míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdetek, 's a' beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a' nyelvben dialektusok mint a' görögben, hogy ez által a'

beszélő publicum a' szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétet-
hetett volna. E' szerint a' deák nem construíthatott szókat mint
a' görög; 's régibb poétáiknak igyekezeteik, mint a' francziáknál
Ronsardé 's másokéi füstbe mentenek, bár az illy constructióknak
a' *mortifer, fidicen, agricola* 's mások mégis nyomait mutatják.¹
A' mivel tethetésnek ezen ágán kívül ide tartozik a' participiumok'
[*Participien*] sokasága is mellyel a' görög nagyon gazdag, 's a'
deáknak 's leányainak ezen oldalról elérhetetlen.

Jenisch:

(66. s.): Characteristischer für die Sprache, für die Geschi-
chte der Cultur und für den Geist der Nationen ist der *intensive*
Reichthum.

Da wir uns über den intensiven Reichthum der Sprachen, als
über den wichtigsten Theil dieses Abschnittes, so weitläufig verb-
reiten werden, so handeln wir diessmal erst den Reichthum durch
die *Bildsamkeit* ab.

(66–78. s.):

(66–67. s.) Herr Trendelburg in seiner oben genannten Schrift,
stellt folgendes als das Resultat seiner mit eben so viel Mühe als
Scharfsinn ausgeführten Untersuchung über die *Bildsamkeit* der
Griechischen, Lateinischen und Deutschen Sprache auf. „Ich
möchte den sehen, der es wagen dürfte, durch einen Machtspruch
hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache
hat ihr eigenthümliches Gute, welches der andern die Wage hält.”
So urtheilt er von den drei genannten Sprachen und setzt die Late-
inische der Griechischen und Deutschen bloss in der Freiheit des
Wortzusammensetzung nach. [...] (67. s.) Ein sehr leerer Grund für
die höhere *Bildsamkeit* der einen, oder für die geringere der andern
Sprache, ist es, wenn man irgend ein einzelnes Wort, irgend eine
Phrase oder Wendung der einen Sprache aushebt, und dann zeigt,

¹ [Jenisch (66–78. s.) nem tartalmaz a francia nyelvre való kitételeket. Jenisch a 70–76. oldalakon a dialektusok szerepéről értekezik. 74. s. „Denn einzelne Spuren der Zusammensetzung der Wörter hat, bei aller Einschränkung, auch das Lateinische – z. B. *mortifer, fidicen, agricola.*”]

dass die andere kein einzelnes Wort, und keine einzelne Wendung hat, die jenen in eben der Kürze oder mit gleichem Nachdruck entsprächen. – Ist die Hebräische Sprache nicht eine der ärmsten? und doch würde ich jeder Kenner derselben nur langweilen, wenn ich hier einzelne Wörter oder Redewendungen aus dieser so armen Sprache aufstellen, und zeigen wollte, (wie diess von einer grossen Menge bewiesen werden konnte) dass ihnen weder im Griechischen, noch im Lateinischen, noch im Deutschen, Wörter und Wendungen mit gleicher Kürze, gleichem Nachdrucke entsprächen. [...] (68–69. s.) Wenn ich, so wie alle Kritiker vor mir, der Griechischen Sprache den grössern Grad der Bildsamkeit vor der Römischen zugestehe, so beruht jener Vorzug nicht so wohl darauf, dass der Grieche eine so viel grössere Menge von Endsyllben für die lexikalische Bildsamkeit seiner Sprache hätte, als der Römer, (wenn auch bei einer nähern Vergleichung dem Griechen eine oder die andere Bildungssylbe mehr bleiben sollte) sondern darauf, dass der Grieche als der, der seine Sprache früher, feiner, und vielseitiger bearbeitet hat, als der Römer, jene Bildungssylben öfter und bei mehrern Nomen, Verben, Adjectiven u. s. f. brauchte, und brauchen musste, um seine feinern und vielseitigern Begriffe auszudrücken, als der Lateiner, der seine Sprache erst so spät, künstlich zu bearbeiten anfang und dann in dieser Bearbeitung immer so einseitig war. [...] (70. s.) Warum aber bildete der Lateiner seiner Sprache nicht die Geschmeidigkeit der Griechischen an? – Warum schuf er nicht neue Worte für neue Begriffe, oder bediente sich wenigstens neuer Vor- oder Endsyllben zu dem Ausdrucke derselben? (76. s.) Ein anderer, noch mehr in das Ganze der Sprache verwebter Theil der Bildsamkeit, ist die Menge von Participien, die der Grieche hat. [...] Der Lateiner hat hier noch, so gleich nach dem Griechen, den Vorsprung vor den Töchter-Sprachen durch vier Participien, und so genannte zwei Supina (denn die Gerundien gehören zu den Participien fut. passiv.) allein der Gebrauch der letztern ist sehr eingeschränkt.

Kölcsey:

A' deák nyelvből származottak a' műveltetésben [*Bildsamkeit*] épen olyan szegények mint anyjok vala. Melly ideákat [*Begriffe oder Nüancen*] a' deák nevezetlen hagyott, ezek inkább phrasisok [*Phrasen und Wendungen*], mint új szók által [*neue Wörter, oder neue Endungen und bekannter Wurzelwörter*] igyekeztek azokat kitenni, 's nyereségök ezen oldalról még is a' leve, mivel a' scholastica philosophiának szavait átvették, mint *possibilité, réalité* stbb. Ugy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, 's a' francia ezeknek phantasiával, leírásokkal, 's merész metaphorákkal teljes írásaikat nem fordíthatja. Nem fogott volna azonban a' francia utól állani, ha a' Ronsard, Jodelet, Theophil, 's Montaigne által futott pálya el nem hagyatott volna. Ezek azt tették a' mit Ennius és Pacuvius 's többek a' római nyelvvel kezdetenek,¹ 's illy öszvetételeket [*Wortzusammensetzungen*]: *sommeil charmesouci, vent chassenue, l'abeille suceflour* lehetett írásaikban találni, de sorsok a' lett a' mi a' rómaiaké, 's innen van hogy az újabb francia poeta Voltairenek 's d'Alembertnek nyelvén nem röpülhet úgy mint Ronsard és Malherbe röpültenek. Szegényítette a' francziát az is, mert a' synonymumokat [*Synonymen*] mint „echars, taquin, trop-tenant, chiche, vilain, racle-denaire, avaricieux, serre – denier, serre – miette megkevesítette,* holott ezek nem superfluumok, hanem különböző képeket hoznak a' lélek' eleibe 's festékenyebbé teszik az ideának előadását. Az illyen kevesítések és tisztogatások által sok jótól megfosztotta magát a' francia nyelv, melly főképen az akademiának bűne volt, 's így lett az olasz és spanyolnál szegényebb. A' constructióra nézve mindenik leánya a' deák nyelvnek egyformán szegény, az illyen *crèvecoeur, cordoglio* vagynak még is, még pedig prózában is. – A' portugal nyelvben ezen oldalról nincs a' több rokon nyelvek felett semmi különös. – A'

¹ [Vö. még: 74. s.!]

* Stephan ezt úgy adja elő, mint a' mellyel a' francia nyelv sokat nyert. 587.

francia írók közt a' nyelv' lexicalis míveltetésben [*lexikalische Bildsamkeit*] való szegénysége, 's a' szoros syntax miatt az írókban, a' genie' minden különbözőése mellett is, nagy a' gondolkozás' egyformasága, 's így a' francziában könnyebb classicitást nyerni mint példának okáért a' németben.

Jenisch:

(78–91. s.): *Bildsamkeit der Lateinischen Töchter-Sprachen.*

(78–79. s.) Arm, wie ihre Römische Mutter, sind hier auch die Töchter. Auch sie brauchen die Vor- und Endsylben, wodurch sie ihre lexikalischen Biegungen und Ableitungen bewerkstelligen, eben so wenig regelmässig, und durchgängig, als es (nachdem, was wir eben gesagt) die Lateinische that, und lassen dadurch nicht wenige Begriffe, und Nüancen unbezeichnet, (wenigstens unbezeichnet durch bestimmte und eigenthümliche Wörter,) die sie lieber umschreiben. Ja wenn sie neue Begriffe oder Nüancen derselben bezeichnen wollten, die ihre Mutter schon unbezeichnet gelassen, so bildeten sie gewöhnlich lieber neue Phrasen und Wendungen der Rede, als neue Wörter, oder neue Endungen alter und bekannter Wurzelwörter – wie wir diess unten in dem Abschnitte von der lexikalischen Energie mit Beispielen belegen werden.

Ein nicht unbeträchtlicher Gewinn für die Bildsamkeit dieser Sprachen war die Aufnahme vieler durch die scholastische Philosophie gangbar gewordenen, und daher auch von den ersten Sprachbildern, (die fast alle Zöglinge der scholastischen Philosophie waren) den Lateinischen Töchttersprachen einverleibten Wörter: wodurch sie dann mit vielen und wesentlichen Wörtern bereichert worden, welche die Römische Mutter selbst nicht hatte. Z. B. possibilité, réalité, qualité, susceptibilité, passion, und eine grosse Menge anderer, die sich in jeder der Lateinischen Töchter von der andern nur durch verschiedene Endungen, gleichsam als eben so viele verdorbene Dialekte der Lateinischen, unterscheiden. [...] Wer es indessen der Mühe werth achten sollte, ein Spanisches und Italienisches Wörterbuch mit einander zu vergleichen, der wird finden, dass beide Nationen sich einander näher kommen, als der

Franzose, der hinter beiden zurückbleibt, und viele einzelne Spanische und Italienische Wörter nicht anders, als durch Umschreibungen ausdrücken kann. Unmöglich wird man folgende Stelle eines Spanischen Schriftstellers anders, als durch Umschreibungen ins Französische übersetzen können: [...] (84–85. s.) Nichts bleibt indessen gewisser, als dass die Französische Sprache der Spanischen und Italienischen an lexikalischem Reichthum und Bildsamkeit niemals nachgestanden, sondern beide vielleicht noch übertroffen haben würde; wäre sie auf dem Wege fortgegangen, auf welchen Ronsard, Iodelet, Theophil, Montagne sie geleitet hatten. Diese, und andere gleichzeitigen Schriftsteller, (denen, um Sprachbildner zu seyn, vielleicht nichts weiter, als mehr Geschmack fehlte, als sie, bei ihrer Gelehrsamkeit, hatten,) schienen der Sprache des Galliers die Griechische Geschmeidigkeit und besonders auch kühne Wortzusammensetzungen anbinden zu wollen. Sie sagten z. B.

Sommeil charme–soucy, der sorgenversäntfende Schlaf.

Vent chasse–nue, der wolken–zerstreuende Wind.

L'abeille suce–fleur, die blumen–saugende Biene, u. s. f.

Allein die Sprache schien, so wie bei den Lateinern, zu weit ausgebildet, und das Französisch Ohr an Wortbildungen dieser Art zu wenig gewöhnt zu seyn, als dass es solche Kühnheiten ertragen konnte. Daher dann auch die Werke jener Dichter (deren einige, besonders Ronsard, Leute von wahrem dichterischem Geiste, und in der Schule der Alten gebildet waren) bei der Nation so bald ihr Ansehen verloren, – wovon, ausser manchen andern offenbaren Verstossen gegen den guten Geschmack, die Ursache auch darin lag, dass sie jene Sprachkühnheiten zu oft, und mit so weniger Rücksicht auf Wohlklang und Analogie der Nationalsprache gebraucht hatten. [...] (86–87. s.) Eben so sollte es mir sehr leicht seyn (gestattete es der Raum) zu beweisen, dass jeder Schwung des, an Harmonie und Reinheit des Ausdrucks dem Ronsard so weit überlegen, Malherbe über Rousseausische oder Voltairische Begeisterung hinaus, (und der alte Dichter lässt diese neueren beinahe in jeder Ode hinter sich) fast immer nur durch Worte oder Redewendungen

geschieht, deren sie sich, wegen der eingeschränkteren Kühnheit und verarmten Fülle der Sprache, nicht bedienen durften.

Stephan rühmt es an der Französischen Sprache, dass sie sich eines solchen Ueberflusses an Worten zur Bedeutung eines einzigen Begriffs z. B. eines Geizigen, „echars, taquin, trop – tenant, chiche, chiche – vilain – racle, denaire, avaricieux, serre – denier, serre – miette“, entlediget: – aber wenn man in die eigenthümlichen Bedeutung der angeführten Altfranzösischen Wörter näher eindringt, so findet man offenbar, dass sie den *allgemeinen Begriff* des Geizigen auf mannigfaltige Weise *modificiren* und zum Theil unter verschiedenen und mahlerischen Bildern darstellen, z. B. trop-tenant, (der alles zu fest hält), racle-denaire, (der das Gepräge des Schillings glatt greift), serre-miette, (der ein Brodkrümchen zwischen zwei Fingern fasst). Daher solche und ähnliche Wörter nicht zum leeren Ueberflusse, sondern zum wirklichen Reichthum einer Sprache gerechnet werden müssen. [...] (88. s.) [...] dann musste die von Richelieu neu gestiftete Academie de Paris den Weg einschlagen, den sie auch wirklich einschlug; dann musste sie die mannigfaltigen, etwas ungewöhnlichern Sylbenbiegungen, die kühnen Wortzusammensetzungen, die vieldeutigen Synonymen u. s. f., als eben so viel entbehrlichen Unrath, wegwerfen. Denn eben so ward sie die feinste, aber auch zugleich ärmste, der Europäischen Sprachen. – Wie manche Perle indessen unter diesem geglaubten Unrath zugleich weggeworfen ward, das bedauerte schon mancher Französische Schriftsteller, und besonders Dichter, – leider! – zu spät. [...] (89. s.) [...] Es scheint also, dass die Töchter der Römerrinn von ihrer Mutter in dieser Eigenthümlichkeit nicht abweichen wollten. Und doch haben auch sie, so wie diese, einige Zusammensetzungen so gar in der schlichten Prose, z. B. „crevecoeur“, „cordoglio“ und andere. [...] Noch eine Anmerkung über Französische Litteratur und Sprache ist vielleicht nicht unwichtig. Wegen der Armuth an lexikalischer Bildsamkeit und der daraus entstehenden Einförmigkeit in Phrasen und Wendungen, so wie nicht weniger wegen der durchaus bestimmten Wortfolge der Französischen Sprache, (den letzten Punct werden wir in dem Abschnitte von der

Deutlichkeit erörtern) herrscht in den Werken aller Französischen Schriftsteller, (90. s.) auch bei der auffallendsten Verschiedenheit des Genies, mehr Einförmigkeit des Ideenganges, des Ausdrucks, und der ganzen Darstellungsart, als diess bei den Schriftstellern irgend einer andern Nation der Fall ist, und nach den angegebenen Ursachen dieser Einförmigkeit seyn kann. Daher wird es mir die Französische Nation verzeihen, wenn ich gestehe, dass es mir von je her leichter geschienen, und immer scheinen wird, ein guter, und selbst ein classischer Schriftsteller in der Französischen Sprache zu seyn, als in irgend einer andern nicht so durchaus bestimmten, und durch die einförmigste Regelmässigkeit eingeschränkten, z. B. in der Deutschen Sprache, die, wie wir künftig sehen werden, in dieser Rücksicht gerade das Widerspiel der Gallierinn ist. (91. s.) [...] Die Portugiesische Sprache bietet uns in Rücksicht der Bildsamkeit nichts vor ihren andern Lateinischen Schwestern eigentümliches dar. [...]

11.

Kölcsey:

A' germaniai nyelvek közt első tekintettel az angol látszik a' míveltethetés' [**Bildsamkeit**] felső grádicsán állani, magában a' deák és germániai nyelvek' míveltethetését bizonyos tekintetben egyesítvén. Így birja p. o. az al, ible (deák: alis, ibilis) és y, full, less, ish (német: ig, voll, los, isch) végzeteket. A' deák végzetek [**Endungen**] könnyűvé teszik neki a' tudománybeli terminológiát [**wissenschaftliche Terminologie**] is, mint: physical, mathematical, mellyek a' többi germaniai nyelvekben idegen hangok. – Az angol továbbá nagyobb lépéseket tett a' pszichologiai vizsgálatokban mint a' német, 's nyelve ezen oldalra nézve is mívelhetőbb mint a' metaphysikus németé. Mind e' mellett is Klopstocknak ódait 's Messiasát, Lavaternek physiognomikáját, Herdernek 's Góthének sok munkáikat nehezen foghatná az angol fordítani; így Kanttal is. A' német nyelv' mívelhetőségét segíti a' dialektusok' soksága.

Lásd erről Gedickenek értekezését *Über die Dialekte der deutschen Sprache*. – Segíti továbbá a' régibb német literatura monumentumainak studiuma. – Mind ezen segédeknél fogva a' német nyelv egy lehet a' legmíveltethetőbbek közül, 's talán a' legmíveltethetőbb a' több európaiak felett, mert új szavakat 's új származásokat [*Wortbildungen*] inkább elfogadhat mint a' francia, olasz 's inkább mint az angol is. Mert nincsen úgy fixirozva [*fixirt*] mint azok, 's több egymással rokonabb dialektusokkal bir.

A' holland, dán, és svéd nyelvek hátrább állanak a' németnél, hanem az öszvetett szókban minden germaniai nyelvek gazdagok. Ezen nyelvek képezhetőségekre nézve nyertek abban is, mivel első míveltetésök papi kezekben lévén, a' görög és deák nyelvnek rájuk befolyása volt. Így új szók és syllabák formáltattak 's a' nép az újnak elfogadására mindig hajlott (deákból lett: Begriff, concept; Erkenntnisz; cognitio Glaube fides; Umstand circumstantia; görögből Gottmensch *Θεανθρωπος* stbb.)

A' participiumokban a' germaniai nyelvek szegények nem lévén a' praes. és praet. participiumoknál egyebek, a' német még is legszegényebb.

Jenisch:

(91–103. s.): *Bildsamkeit der Germanischen Sprachen*

(91. s.) Unter diesen würde man der Englischen, auf den ersten Anblick, den höhern Grad der Bildsamkeit zugestehen; indem sie, als eine Zwittergeburt der Lateinischen und Germanischen Sprache, die Bildsamkeit von beiden gewissermassen in sich vereiniget. So hat sie z. B. von der ersten die an Ableitungen so fruchtbaren Endungen al, ible, (Lat. alis, ibilis) eternal, visible, und von der andern die y, full, less, isch etc., shady, chearfull, fearless, peevisch. (Deutsch: ig. voll, los, isch.) Auch ist nicht zu läugnen, dass diese Lateinischen Endungen dem Britten die wissenschaftliche Terminologie sehr erleichtern, z. B. mathematical, physical, grammatical: denn diese Endungen klingen seinem Ohr ganz einheimisch, unterdess sie uns und den andern Germanen durchaus fremde tönen. (92. s.) Zu geschweigen, dass der Britte ein glücklicherer und geübterer

Beobachter des Menschenkind des Ganges seines Geistes und Herzens ist, als der Deutsche, und daher auch eine Menge feinerer Begriffs- und Gefühls-Schattirungen in seiner Sprache besitzt, welche der leider noch immer mehr metaphysische, als psychologische Deutsche, seiner Sprache noch nicht angebildet hat.

Ohngeachtet dieser doppelten Bildungsquell aber sollte es dem Britten dennoch schwer werden, einige der originellsten Werke der Deutschen Litteratur, voll kühner Sprachbildungen z. B. Klopstock Oden und seinen Messias, Lavaters (eines zwar nicht correcten, aber in der Bildung der Sprache oft sehr glücklichen Schriftstellers) Physiognomik, verschiedene Werke von Herder, Göthe und noch einiger wenigen andern, in seine Sprache zu übertragen. Auch in der Uebersetzung einiger unserer original-philosophischen Schriftsteller von der metaphysischen Gattung, eines Platner, Tetens, Kant, Reinhold, würde der Britte hinter unserer Sprache zurückbleiben, wenigstens oft neue Wörter schaffen müssen, wo die des Deutschen Schriftstellers uns ganz gewöhnlich klingen. [...] (93. s.) Noch eine reichhaltigere Quelle der Sprachbildung hat der Deutsche in den verschiedenen Dialekten des menschenreichen Germaniens, die dem komischen und satyrischen, so wie selbst dem ernsthaften Dichter manchen Kernaussdruck, manche bedeutungsvolle, mahlerische Phrase und Wendung liefern, und selbst den philosophischen Prosaisten zu der Darstellung mancher feinen Nüanze von sinnlichen Anschauungen und Begriffen mit einem bestimmten und kraftvollen Ausdrücke versehen können: wie diese Herr Oberconsistorialrath Gedicke in seiner Abhandlung über die Dialekte der Deutschen Sprache, eben so fein als gelehrt, bewiesen hat. (94. s.) Es ist mir sehr wahrscheinlich, dass unsere Sprache, mit allen diesen Hülfsmitteln versehen, deren sich keine andere rühmen darf, und bei einem fleissigen und geschmackvollen Gebrauche dieser Mittel, eine der bildsamsten, und vielleicht die bildsamste und reichste Sprache Europas werden sollte: indem in der That – neue Worte und Wortbildungen dem Deutschen Ohr lange nicht so fremde klingen, als einem Französischen oder Italienischen, und selbst einem Englischen. Denn alle diese Sprachen

sind mehr fixirt, als es die unsrige bis dahin war, und ihre Dialekte sind auch lange nicht so verschieden, und doch auch zugleich so verwandt untereinander, als die Dialekte der Deutschen Sprache. [...] (95. s.) Da aber alle drei Sprachen [Holländische, Dänische, Schwedische], nur von einer eingeschränkten und, mit der Deutschen unvergleichbar geringern, Volksmenge geredet werden; da sie also auch bei weitem nicht so reichhaltige Bereicherungsquellen, z. B. so verschiedene Dialekte, als die Deutsche, haben; so dürften sie auch schwerlich jemals an die Bildsamkeit ihrer Urmutter, der Deutschen, hinanreichen. (98. s.) Allen Germanischen Sprachen ist der Vorzug der Zusammensetzung der Wörter, (dessen, wie wir gezeigt haben, die Lateinischen Töchter Sprachen mit ihrer Mutter zugleich entbehren) gemeinschaftlich. (99–100. s.) Dieser so vorzügliche Grad der Bildsamkeit der Germanischen Sprachen scheint seinen Grund besonders darin zu haben, dass die ersten gelehrten Bildner derselben, z. B. die katholischen Heidenbekehrer und Mönche, genothiget waren, die rohsinnlichen Ausdrücke der Germanischen Heidensprache, durch Zusammensetzung der Lateinischen oder auch, Griechischen, besonders der erstern, (mit denen sie gewöhnlich mehr bekannt waren) nachzubilden, um mit ihrer philosophischen Sprache dem Volke verständlich zu werden: wovon die speculative Ausdrücke aller Germanischen Sprachen die unverkennbarsten Spuren tragen: z. B. Begriff, Lat. conceptus. Erkenntniss, L. cognitio. Glaube, L. fides. Umstand, L. circumstantia. Erlösung, L. redemptio. Θεανθρωπος, Gottmensch. [...] (100–101. s.) In Ansehung der Participien sind sich die Germanischen Sprachen ziemlich gleich; d. h. sie sind, wie fast alle neuern Sprachen, sehr dürftig damit ausgestattet: Alle haben nichts mehr als ein Particip Präsens und Präteritum. Doch ist die Deutsche hier die am wenigsten begünstigte: indem sie ihr Particip Präsens mehrtheils nur adjective, d. h. ohne verbalische Zeitbedeutung, und selbst das Particip Präterit. lange nicht so oft, als ihre Schwestern, gebraucht. [...]

12.

Kölchsey:

A' mi a' szlav nyelveket nézi: a' lengyel és orosz nyelv származtatásait [Ableitungen] elő és végsyllabák [Vorsylben, Endsylben] által teszik (az elősyllabák nagy részint praepositíók.) A' participiumokra 's a' participial végzetekre [Participien und Participial-Wendungen] nézve szerencsésb mint a' német, 's az orosz kivévén, mint minden újabbak; 's ezen két nyelv az új szók [Bildsamkeit neuer Wörter], 's az öszvetételek' [Wortzusammensetzung] elfogadásában is szerencsés; ennélfogva az idegeneket, kivált a' francziát nagy könnyüséggel tehetik által. – A' lithvaniai, declinatioiban 's conjugatioiban bír dualissal [Dualis], egy historicum perfectummal [perfectum historicum], 's a' participiumokban is szerencsésb a' németnél. Bizonyóság erre az egész bibliának fordítása, melly először 1735. jelent meg königsbergi udvari pap Quand' előbeszédjétől kísérve.

Jenisch:

(103–112. s.): *Bildsamkeit der Sclavonischen Sprachen.*

(103. s.) Die Polnische sowohl als die Russische Sprache, bilden ihre Ableitungen auf die gewöhnliche Art, nemlich durch Vorsylben (meistentheils Präpositionen) und Endsylben. (105. s.) In Ansehung der Participien und Participial-Wendungen der Rede ist die Polnische Sprache weit glücklicher gebaut, als die Deutsche, und glücklicher, als, ausser der Russischen, alle neuern Sprachen. (108. s.) Ein preiswürdiger Vorzug ist beiden Sprachen gemeinschaftlich: es ist der Vorzug der Bildsamkeit neuer Wörter und der Wortzusammensetzung unter einander. Eben durch diese Bildsamkeit und durch diese Zusammensetzung wird es dem Schriftsteller möglich, die feinsten Ideen der Franzosen, Engländer und Deutschen in die National-Sprache zu übertragen; und, wenn der Uebersetzer den Reichthum seiner Sprache genugsam kennt, und gehörig zu benutzen weis, sehr glücklich zu übertragen. (111–112. s.) Von der Litthauischen Sprache merken wir es als charakteristisch an, dass

sie durch alle Declinationen und Conjugationen einen Dualis und ein sogenanntes perfectum historicum hat, und eben so auch in Participien glücklicher theilhaft ist, als die Deutsche. [...]. Die glückliche Bildsamkeit der Litthauischen Sprache erhellet unter andern aus der Uebersetzung der ganzen Bibel, A. u. N. Testaments, welche 1735 zum ersten Mal ganz erschien, und mit einer Vorrede des berühmten Oberhofpredigers Qvandt, zu Königsberg, begleitet ist. [...]

13.

Kölcsey:

Következik a' nyelvek' intensiv bővségének egybehasonlítása.

Itt a' görög minden nyelveknek felette áll. Tudjuk, hogy a' görögknél támadtak csaknem minden szép mesterségek, tudományok, 's hogy ők mind a' szép, mind a' mély tudományoknak csaknem minden nemeikben az újaknak példával mentek elől. Az a' szép *érzékenység* [*der schönen Sinnlichkeit*],¹ melly a' görögnek tulajdona volt, egymás mellé tette a'poétát és philosophot, 's az örökre, még a' metaphysikusnak tolla alatt is viruló nyelv, alkalmazatos lett a' szív' legrejtettebb érzéseinek, 's a' legmagosb abstractióknak kifejezésére [*in der Verbindung der höchsten Abstraction mit*]. Maga a' német nyelv, melly minden újak között legtöbb metaphysikai művelést kapott, nem érheti el Platónak 's Aristotelesnek sok helyeiket, 's Kantnak minden munkáit a' legnagyobb könnyűséggel lehetne görögre fordítani. – A' római nyelv nagyon hátramaradt a' görög megett, 's az egész római poesis és philosophia nem egyéb mint a' görögnek hímezése; mivel a' római nép' környülményi sohasem engedték meg azt, hogy a' cultura, főképen a' poesis és philosophiai cultura a' nemzetnek tulajdonaivá tétessenek. Egyedül az ékesszólás 's a' história az, mellyekben eredeti fejeket mutathat a' római literatura. A' római sohasem emelkedett fel speculatióra,

¹ Jenisch: 119. s.

az ő poesise moral, 's philosophiája életbölcseiség. A' deák nyelv a' poesire sem olly alkalmas mint a' görög, 's az mutatja a' deák poetai nyelv' szűk határait, hogy még Dante, Petrarca 's Milton sem tehettek tizedét is annak a' deák nyelven, a' mit anyai nyelvöken tettenek.¹

Jenisch:

(112. s): *...intensiven Reichtum der Sprachen.*

(112–114. s.): Hier steht nun der Grieche, wie der Riese, auf einer Höhe, wo alle Nationen, die vor ihm, oder auch mit ihm zu gleicher Zeit blüheten, tief unter ihm kriechen; [...]. Was der menschliche Geist in Gegenständen des Denkens und Empfindens feines, und erhabenes hat, – was der forschende Philosoph aus den Tiefen der Seele heraufspähen, der Dichter in dem höchsten Schwunge der Einbildungskraft erfliegen, die Kunst mit eben so seiner Hand ausarbeiten, als mit glücklichem Genie erfinden kann; – kurz, *die gepriesensten Blüthen der gepriesensten Kraftäusserungen des grossen Wesens, welches wir Mensch nennen, – das, und nichts geringeres, sind die ursprünglichen Blüthen des Griechischen Genies.* [...]² (119. s.) Von dieser Zeit an, bis zu der Epoche Ale-

¹ [Jenischnél nem található az első tagmondatot követő példasor; minden bizonnyal Kölcsey saját kiegészítése.]

² [Jenisch hosszan, méltatva sorolja a görög példákat – ezt Kölcsey saját szavaival foglalja össze; az összefoglalt részt áthúzással jelöltük.] *Welch ein bewundernswürdiges Werkzeug ist die Sprache, mit welcher Homer (zu einer Zeit, wo das menschliche Geschlecht in Rücksicht seiner geistigen Cuitar gleichsam noch Chaos war), in einem Gedichte, welches Geschichte, Kosmographie, Philosophie und dichterisches Kunstwerk zugleich ist, eine Welt von charakteristischen Menschenseelen, von lebendigen und leblosen Dingen, nach ihren feinsten, Eigenthümlichkeiten zeichnet; mit welcher Aeschylus und Pindar prophetische Orakelsprüche ertönen lassen; mit welcher Sophokles erhaben, Euripides zärtlich dichtet; mit welcher Aristophanes jede verzerrteste Bizarrerie der menschlichen Natur, so wie Lucian in einer andern Epoche, und in einer andern charakteristischen Manier nach dem Leben macht eine Sprache, gleichgeschickt – für die naiven Gemähe von der Leichten Hand eines Herodot – für die erhaben-energischen von dem starken Pinsel eines Thucydides, – und für die Guidonisch – sanften Schildereien eines Sokratischen Xenophons: eine Sprache, mit welcher Perikles donnern und blitzen, Demosthenes erschüttern und überzeugen, so wie Plato die*

xanders hin, war Nation und Sprache in ununterbrochenem Fortschritte der Bildung, – der Bildung zu dem höchsten edelsten Ideal des menschlichen Geistes, *der schönen Sinnlichkeit*, (Sieh oben) *nach welcher die sinnliche Natur des Menschen durch die höheren Bedürfnisse der intellectuellen geläutert, gereinigt, – und diese wiederum durch jene, belebt und aufgeheitert; und das Gefühl für Natur und Kunst, für Wahrheit und Schönheit in dem harmonischsten Gleichgewichte erhalten wurde.* Daher – die von keiner andern Nation je erreichte Vollkommenheit der Griechischen Sprache, in der Verbindung der höchsten Abstraction mit der sinnlichen Schönheit und Stärke des Ausdrucks. Die feine Sprache, in welcher Sokrates und Plato philosophierten, setzte den Sophokles und Euripides nur um so viel leichter in den Stand, erhaben und zärtlich zu dichten. [...]

(122–123. s.) Wir werden nachher zeigen, dass die Deutsche Sprache unter allen neuern sich am meisten zur speculativen Abstraction gebildet hat. Demohngeachtet ist nichts gewisser, als dass viele Stellen im Plato [...], ganze Bücher im Aristoteles, ein grosses Theil der grammatischen und scholastischen Werke der spätern Griechen u. s. w. auch selbst der Deutschen Sprache unerreichbar sind: unterdess niemand, der die den Griechen eigenthümliche

erhabensten Ideale des Wahren und des Schönen ausbilden, und Aristoteles das feine Getriebe des Mechanismus unseres Geistes bei der Entwicklung seiner Begriffe und Empfindungen, dem Auge darlegen kann: eine Sprache endlich, welcher die Dichter des an Geisteswerken so fruchtbaren *Ptohmäischen Zeitalters* (ungeachtet mancher tadelnswürdigen Künsteley) alle Feinheiten der Empfindung, des Ausdrucks, und, der Wendung anschmiegen konnten, „die ein Morgenländisch-prächtiger Hof, durch Griechische Cultur gebildet, nur immer entwickeln mag. Denn diess ist der Geist, der in den wenigen Ueberbleibseln, welche uns die ungünstige Zeit aus diesem Zeitalter gespart hat, unverkennbar herrschet. [...]. (115–116. s) Und überhaupt, welches System in der Morali in der Metaphysik, in der höhern Kritik, in der Politik besonders aber irt den beiden erstern und zugleich feinsten und erhabensten Producten des , menschlichen Geistes, hat die neuere Philosophie aufgestellt, wo der Grieche ihr nicht zuvor gekommen wäre? wovon die Keime nicht in den unsterbli. eben Werken eines Plato, eines Aristoteles, eines Plutarch, eines Sextus Empiricus eines Plotimis oder auch in dem Fragmente irgend eines andern berühmten Weltweisen dieser Nation enthalten wären?

Feinheit und Gewandtheit des Ausdrucks kennt, die *Metaphysik der Sitten*, die *Kritik der praktischen Vernunft*, und die *Kritik der Urtheilskraft des Königsbergischen Aristoteles*; – diese Meisterstücke der Abstraction, – unübertragbar in jede andere Sprache, – in die Griechische am leichtesten und gewandtesten, übertragen werden könnten, als aus welcher ein grosser Theil der feinen Terminologie der kritischen Philosophie unmittelbar entlehnt ist[.]

(123. s.) Der Römer bleibt, so wie mit seiner ganzen Cultur, also auch mit seiner Sprache, unabsehbarweit hinter dem Griechen zurück. [...] (128. s.) Unläugbar grössere Originale, als in der Dichtkunst, stellet uns die Römische Litteratur in der Redekunst, in der Geschichte und überhaupt in der Prose auf. [...] (129–135. s.)¹

Mehr als Dicht-, Rede-Kunst und Geschichte liessen die Römer das Feld der Philosophie, besonders der höhern, der Metaphysik, der Logik, der ästhetischen Kritik, unbearbeitet. Die einzelnen Versuche des Cicero in der speculativen Philosophie, des Seneca in dem praktischen Theil der Stoischen Moral [...] Und welcher tiefen Untersuchungen des Philosophen ist eine Sprache fähig, der die unentbehrlichsten Wörter der Speculation, „Wesen, Möglichkeit, Wirklichkeit, Grundsatz, Folge u. s. f.“ durchaus fehlen. [...]

14.

Kölcsey:

Azonban, bár milly nagy legyen a' különbség a' görög és deák közt, ha az újabb nyelveknek ellenébe tétetnek, azt lehet közönségesen észrevenni, hogy ama' kettőben bizonyos energicus érzé-
kiség [*energische Sinnlichkeit*] van, mellyre nézve írók inkább *practice* mint *theoretice*, [*mehr praktisch als theoretisch*] inkább *élénk szemlélettel* [*lebendiger Anschauung*] mint *philosophi határozottsággal* [*philosophischer Bestimmtheit*] adják elő gondolataikat, 's mindenütt a' hol az előadás nem egészen speculativ, inkább

¹ [Mindez Kölcsey szabad összefoglalása!]

érzékileg mint elvontan [*mehr sinnlich, als abstract*], inkább a' szerint mikép gyakorlati munka' emberei, hogy sem metaphysikus gondolkozók fejezik ki magokat. Az újabb nyelvek' írói pedig egészen megfordítva, mindenütt bizonyos metaphysikai és vizsgálódási szellemet [*Geist der Metaphysik und der Speculation*] éreztetnek; 's ezen metaphysikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religio, megtisztult erkölcsphilosophia és a' szerelem' petrarchismusa által.

Intensiv bővségét az újabb nyelveknek a' régiekhez hasonlítva, az originalis írók' számából 's jóságából lehet megismerni, mellyet a' litteraria história tanít.

Jenisch:

(135. s.) *Allgemeiner Charakter der neuern Sprachen, besonders in Rücksicht des intensiven Reichthums, im Vergleich mit den Alten.*

(135–136. s.) So abstechend verschieden auch die beiden alten Sprachen unter einander sind, so haben doch beide, im Vergleich mit den neuern Sprachen, in ihrer ganzen Organisation und Ideendarstellung eine gewisse energische Sinnlichkeit, nach welcher die Schriftsteller derselben, Gedanken und Empfindungen gleichsam mehr praktisch als theoretisch, mehr mit lebendiger Anschauung, als mit philosophischer Bestimmtheit darstellen, und überall, wo der Vortrag nicht durchaus speculativ ist, sich mehr sinnlich, als abstract, mehr als Geschäftsmänner, als wie metaphysische Denker ausdrücken.

Ein ganz entgegengesetzter Geist ist in dieser Rücksicht den Neuern, und besonders den gebildetsten unter denselben eigenthümlich.

Alle athmen in ihrer ganzen Organisation und Ideendarstellung einen gewissen Geist der Metaphysik und der Speculation überhaupt, nach welchem die Schriftsteller Gedanken und Empfindungen mehr theoretisch als praktisch, mehr abstract als sinnlich darstellen, und wenigstens im Vergleich mit den Alten, überall sich mehr wie metaphysische Denker ausdrücken, als aus Erfahrung

und lebendiger Anschauung schreiben. (137. s.) Dieser Geist der Metaphysik der neuern Sprachen und Denkart äussert sich insbesondere durch eine speculative Religion, durch eine verfeinerte Moralphilosophie, und durch den Petrarchismus der Liebe. (142–143. s.) Nunmehr gehen wir zu der Schätzung des intensiven Reichthums der neuern Sprachen über. Hier wollen wir zuerst die originellsten Geisteswerke der ältern und neuern Schriftsteller (derjenigen Geisteswerke nämlich, die besonders für die Bildung der Sprache wichtig sind) einander gegenüber stellen, – um gleichsam die intellectuelle Kraftmasse der alten und der neuern Litteratur mit einem Blicke zu überschauen – ein Versuch, der, so viel mir bekannt ist, bis dahin noch von keinem Schriftsteller in dieser Allgemeinheit gewagt worden: und dann eine specifische Vergleichung des intensiven Reichthums der neuern Sprachen anstellen.

In dem ersten dieser beiden Abschnitte, nennen und charakterisiren wir, wiewohl immer nur im allgemeinen, die vornehmsten Geisteswerke der Neuern, (mit besonderer Rücksicht auf die ihnen entprechenden Werke der Griechen und Römer).

Jenisch (144. s.): *Vergleichung der neuern Sprachen mit den Alten und Untereinander in Rücksicht des intensiven Reichthums.*

a) *Durch eine allgemeine Uebersicht der originellsten Geisteswerke der gesammten alten und neuern Litteratur. [Ezt a fejezetet Kőlcsey nem jegyzeteli.]*

15.

Kőlcsey:

A' mi az újabb nyelveket egymás közt illeti, a' rómaiból származtak közt a' poesis' felsőbb nemeiben az olasz és spanyol sokkal előtte állanak a' francziának. Azoknak mély 's szenvedelmes érzésök, tüzes phantasiájok 's climájok stb. nagyon segítik a' poesis' azon nemeiben, 's az olasz, szabadabb lévén a' szóhelyeztetésben [*die Freiheit der Wortstellung*], ez által még inkább emelheti a' poetai dictiót [*poetischen Ausdruck*] mint a' spanyol,

de ez is nincsen ezen oldalról szorosán megkötve, 's nyelvének természetes folyama, pompája 's ereje mindent kipótól. A' francia' könnyű populár genievel felruházva, hirtelen, de nem mély, 's inkább gondolkozó mint érező, valamint inkább populár mint philosoph gondolkozó, a' felsőbb nemű poesisben, kivevén a' dramát, igen keveset producált. Nyelve inkább bőv az abstract, mint az erős érzéki jelentésű [*stark-sinnlich*] szókban; ide járul az is, mert a' szóhelyeztetésben [*Wortstellung*] csaknem minden szabadságtól megfosztatott. A' poesis' könnyebb nemeiben pedig (eroticum, comicum és satyricum) mind a' három nyelv excellál. [*ausserordentlichem Glücke bearbeitet*] Az eroticumokban ugyan nemzeti karakteröknél fogva az olasz és spanyol állanak elől, 's ezt teszi a' petrarchismus, melly a' nemzetbe 's poesisökbe bele van szöve. Ezen gyöngéd érzést, ezen édes 's fennrepülő petrarchai ábrándozást egy germániai nyelv is el nem érheti, 's a' francz, angol, és német sokszor csufolja azt, a' mit itt az olasz és spanyol isteni-nek mondj, 's ebben áll ezen két nemzet' nyelvének characteristicus része az intensiv bővségre nézve. A' mi az elmésséget illeti, 's a' játszi phantasiát, itt a' francia nincs felülmúlva, vagy épen előáll. Ezen *gentilezza* játszóság a' francziának társalkodási elevenségétől, 's finomságától jön. Ő inkább eleven mint mély és abstract, 's ket-tős értelmű [*Anspielungen*] szavakkal tele van nyelve. A' comikai és satyrikai nemben a' három közt nem lehet megmondani, mellyik az első. Ezen nemben áll, úgy látszik, a' déli népeknek karaktere, 's az éjszakaiak, bár derék írókat mutassanak is ebben, de nyelvök a' délieknek könnyüségét 's hajlékonyságát itt nem követheti, valamint egyáltalában ezen délieket a' poesis' könnyű nemeiben el nem érhetik. –

Jenisch:

(209. s.) b) ...*specifischen Vergleichung des intensiven Reichthums der neuern Sprachen*

(210. s.) Wir vergleichen also zuörderst die Lateinischen Töchter-sprachen. Aus dem vorangeschickten allgemeinen Ueberblick der neuern Literatur gehet hervor:

1) In Rücksicht der Dichtkunst, dass die Italiener und Spanier einen beträchtlich-ansehnlichern und classischen Vorrath von Gedichten der *ernsten* Gattung haben, als die Franzosen; und dass daher die Sprache jener Nationen für die höhere Poesie überhaupt glücklicher bearbeitet ist als der letztern.

Das tiefe leidenschaftliche Gefühl, welches den beiden erstern Nationen eigenthümlich ist, und ihre glühende, schwungvolle Einbildungskraft, die nahe an Schwärmerei gränzet, bilden die wesentlichen Bestandtheile des dichterischen Genies, welches, durch das glücklichste Clima, dessen sich beide erfreuen, für jeden schönen und grossen Gegenstand der Natur um so vielmehr belebt werden muss. Daher die prachtvollen und üppigen Beschreibungen schöner und grosser Gegenstände, so wie starker und hinreissender Situationen in ihren Epopeen, Oden, Trauerspielen. Daher — der ganze Pomp ihrer poetischen Sprache für die höhere Gattung der Dichtkunst. [...]

Der Italiener hat hier vor dem Spanier den Vorzug, dass er durch die Freiheit der Wortstellung seinen poetischen Ausdruck mehr heben kann, als der Spanier; aber dieser, obgleich hier nicht ganz eingeschränkt, weiss diess durch den natürlichen Fluss, Pomp und Nachdruck seiner Sprache glücklich zu ersetzen.

(211. s.) Der Franzose, begabt mit einem leichtern, populären Genie, mit viel Schnellkraft, und wenig Innigkeit — und in jeder Rücksicht mehr Denker als Empfinder, so wie mehr populärer als philosophischer Denker — hat in den genannten hohen Dichtungsarten, das Trauerspiel ausgenommen, wenig geleistet. [...] Für die höhere Poesie ist daher die Sprache des Galliers, (unvergleichbar-reicher an abstracten, als an stark-sinnlich zeichnenden Wörtern und Redensarten), wenig gemacht, und vielleicht noch weniger bearbeitet. Durch den beinahe gänzlichen Mangel der Freiheit in der Wortstellung entbehrt der Französische Dichter überdem noch eines der wichtigsten Erfordernisse des Ausdrucks starker Ideen und Gefühle. [...] (116–218. s.) Die leichtere Dichtungsart, unter welcher wir hier, im Gegensatz mit der höhern und ernstern, die

erotische, komische und satyrische befassen, ist von allen dreien Nationen mit ausserordentlichem Glücke bearbeitet worden.

Zuvörderst also in der *erotischen* Gattung behaupten, ihres Nationalcharakters wegen, die Italiener und Spanier den Vorzug, und beide zeichnen sich hier durch eine oben erklärte Vermischung der platonischen und religiösen Schwärmerei aus, durch den *Petrarchismus*, eine Eigenthümlichkeit, die ob sie gleich ihren ersten Grund in der hohen Bewunderung hat, mit welchem die Italiener für einen der frühesten und grössten Dichter ihrer Nation eingenommen sind, für den Petrarch, (denn die Spanier sind in dieser, so wie in den meisten andern Dichtungsarten, nur vortreffliche Nachahmer der Italiener) dennoch der tiefen, leidenschaftlichen Empfindsamkeit beider Nationen sehr angemessen, und eben daher auch in ihre Poesie so innig verwebt ist. Diese Zartheit der Empfindung, diese süsse und zugleich schwungvolle Schwärmerei des Petrarchismus, kann weder die Französische noch irgend eine der Germanischen Sprachen erreichen. – Der Franzose bespöttelt, der Engländer nennt oft „nonsens“, der Deutsche Schwulst und Ueberspannung, – was der Italiener und Spanier in dieser Gattung unvergleichlich, göttlich finden, wie diess der berühmte Venetianer Algarotti von seiner Nation selbst eingestanden. (Siehe Meinhardts Versuche über die Charaktere der Italienischen Dichter.) *Hierin besteht dann auch ein charakteristischer Theil des intensiven Reichthums der Italienischen und Spanischen Sprache.*

Ausser dieser Petrarchischen Manier der erotischen Gattung haben beide Nationen auch eine andere, nemlich die des *feinen Witzes* und der spielenden Phantasie. Und diese ist es, worin die Franzosen es ihnen wenigstens gleich gethan, ja vielleicht sie übertroffen. Hier haben sie ihrer Poesie das angebildet, was jene *gentilezza*, (*gentillesse*) zu nennen pflegen, d. h. seine Wendungen, leise Anspielungen, sanfte Einschmeichelungen in die Empfindung des Lesers, und das ganze Horazische

„circum praecordia ludit“

in dem weitläufigsten Sinne des Worts.

Der Hang des Galliers zu jeder Art von Feinheit in dem Umgange, besonders mit dem weiblichen Geschlecht, sein mehr lebhaftes als tiefes Gefühl, seine an feinen Abstractionen, wie an Zweideutigkeiten (die beide den Spielen der Phantasie so vortheilhaft sind) mehr als jede andre, reiche Sprache, sind ihm eben so sehr Sporn, als Mittel zur Bearbeitung dieser Dichtart. (220. s.) In der komischen und satyrischen Gattung der Dichtkunst sollte es schwer zu entscheiden seyn, welche der Lateinischen Töchtersprachen mehr dafür ausgebildet ist. (221. s.) Gerade diese Stimmung für das Komische und satyrische scheint daher auch das charakteristische der südlichen Nationen Europens zu seyn, wodurch sie sich vor den Völkern des Germanischen Stammes auszeichnen. Der Engländer, der Deutsche, der Holländer, der Däne, mögen manchen vortrefflichen Schriftsteller der komischen und satyrischen Gattung zählen; ihre Sprachen mögen auch in mancher Hinsicht dafür nicht unglücklich bearbeitet seyn! – Aber an die Leichtigkeit und Gewandtheit der Italienischen, Spanischen und Französischen Sprache, so wie an das Genie dieser Nationen für das Fach der leichtern Dichtkunst, reichen sie nicht.

16.

Kölcsey:

A' mi a' *prósát* illeti, a' históriában 's *prósai elbeszélésben* [*prosaische Erzählung*] élébb kezdtek ezen három nyelvek, mint a'germaniaiak míveltetni. Sőt literatúrájuk ezen uton indult el. Az elbeszélő nemben [*erzählenden Gattung*] (a' felebbi okoknál fogva) első a' francia. Nyelve tele van közönséges jelentésű [*Allgemeinheiten*] szókkal, lélekphysiognomiát [*Physiognomie des Geistes*] kifejezőkkel, a' mennyire tudniillik a' vonásokat hirtelen észre lehet venni, és a' szavak' rende egymás után meghatározott. Nyelve organisatiojánál fogva inkább érthető mint erővel teljes, inkább gondolat, mint érzéskifejező, annál fogva ezen nemre legalkalmatosb. Az olaszok és spanyolok ennyi könnyűséggel 's

kedveltetőséggel nem bírnak. A' germaniaiak pedig parallelában sem jöhetnek, minthogy ezen nyelvek természet szerint az energiára inkább, mint finomságra hajolnak. A' francia, nem nyelvének hibája de nemzeti sebes genieje miatt maradt a' historiaírásban az olasz és spanyolnál hátrább. Valóság' fáradságos keresése neki nem dolga. Ellenben az olasz és spanyol, való komoly és méltóság által itt classicus munkákat producál, 's az olasz csak számban előzi a' spanyolt. Azonban minthogy ezen nemben, az emberi szívet 's elmét characteristice jegyző szavak 's fordulások, [*Wendungen*] valamint a' morál, politikai és psychologiai vizsgálódásokat jelentők' bővsége teszi a' nyelv' gazdagságát, a' francia ezen nemben minden európai nyelvek közt ragyog, 's az olasz és spanyoltól ha némellykor az energiában elhagyatik is, de finomságában azokat sokszor felülmúlja. – A' társalkodási írásmódban [*Conversationsstyl*] is a' francziáké az elsőség. – A' mi a' philosophiát illeti, ezen három nyelv szerencsés abban, hogy már származása által sok philosophi concepteket jelentő szókat [*Begriffe und Bezeichnungen*] nyert, mellyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a' francia használta nyelvének gazdagságát 's a' morálban és popularphilosophiában classicus munkákat producált. Az olaszok némelly ezen nemű munkáiknak úgy látszik, csak a' gondolkozás' szabadsága vet gátot, hogy classicusok ne lehessenek. Így a' spanyolok is. A' speculativ philosophiát ezen nyelveken nem gyakorolták.

A' germaniai nyelveket a' mi nézi, ezek közt az angol és német állanak minden kétségen túl elől. Poesisöknek karaktere, mint a' nemzeteké, inkább gondolkozás, mint érzés, inkább erő, mint finomság, 's itt a' mély 's komolyabb tudományok is inkább gyakoroltattak mint a' délieknél. A' felső nemű poesisben (mint az epos, dráma, óda, tanítóversezet) szerencsével dolgoztak kivált a' németek és angolok.

Jenisch:

(222.) 2) Für die *Geschichte* und *prosaische Erzählung* haben diese drei Nationen ihre Sprache früher und geschmeidiger

gebildet, als die Germanischen. Denn jener ihre ganze Litteratur ging, einige poetische Versuche ausgenommen, von dieser Gattung der Schriftstellerei aus. [...] Ein jeder, der mit der Litteratur dieser Nationen bekannt ist, weiss es, dass der Franzose in der erzählenden Gattung, da wo sie nicht ernste Geschichte ist, so wie die meisten, also auch die gelungensten Werke aufzeigen kann. [...] Eine Sprache voller Allgemeinheiten, treffender Bezeichnungen der Physiognomie des Geistes, so wie sich da die Züge derselben einem scharfen Schnellblick enthüllen – und mit der bestimmtesten Wortfolge; eine Sprache, die in ihrer ganzen Organisation mehr Deutlichkeit, als Energie, mehr den Ausdruck des Gedankens als der Empfindung zu beabsichten scheint, – muss zu dieser Gattung des Erzählung vor allen gemacht seyn. [...] (223. s.) Selbst in der, nächst der Französischen für diese Gattung so glücklich-gebauten, Italienischen und Spanischen Sprache, müssen, bei einer Uebersetzung jener Originale, enige Feinheiten unausbleiblich verloren gehen. [...] Die Germanischen Sprachen, die in ihrer ganzen Organisation die entgegengesetzte Anlage mehr für Energie als für Feinheiten verrathen, müssen auf jenes Parallel überall Verzicht thun.

Mehr durch sein flüchtiges Nationalgenie, als durch einen Fehler seiner für die Erzählung so glücklich gebildeten Sprache, bleibt der Franzose in der *ernsthaften* Geschichte hinter dem Italiener und Spanier zurück; der Französische Schriftsteller scheut gewöhnlich zu sehr Fleiss und Anstrengung, um die oft so sibyllinische Rolle der Clio mit *der* Sorgfalt zu entziffern, die hier allein Wahrheit, – das erste und letzte Erforderniss der Geschichte – an den Tag bringt. [...] (225. s.) Durch Wahrheit der Thatsachen, durch Ernst, und Würde der Darstellung, durch eine gewisse dem Genie und der Bildung beider Nationen eigenthümliche Spähkraft, lassen hier die Italiener und Spanier den Franzosen weit zurück. Die Werke dieser Nationen in der historischen Gattung sind im Ganzen mehr classisch, und der Italiener übertrifft den Spanier vielleicht nur durch die grössere Menge.

Da indessen ein Reichthum an Worten und Wendungen für die Charakteristik des menschlichen Geistes und Herzens, und für

moralische, psychologische und politische Beobachtungen und Lehrsätze mit zu dem wesentlichen Reichthum einer Sprache in dieser Gattung gehört; so behauptet die Französische hier einen glänzenden Rang unter allen Europäischen Sprachen: mag den Gallier der Italiener und Spanier hier und dort an energischen Worten und Wendungen der genannten Art übertreffen; viele seiner Feinheiten können beide nicht erreichen.

Dem historischen Styl schliessen wir hier sogleich den *Conversationsstyl* an, und bemerken nur überhaupt, dass, so wie die Franzosen bis dahin das gesellschaftlichste und feingesittetste Volk unsers Welttheils waren; also auch Styl und Ton des gesellschaftlichen Umgangs bei ihnen den höchsten Grad der Verfeinerung erreicht hatte. Dieser ihr Vorzug würde sich schon aus der eben gerühmten höhern Ausbildung ihrer Sprache für den erzählenden Styl ergeben. Die besten Englischen und Deutschen Schriftsteller haben den Französischen Dialog, und *Conversationsstyl* immer unerreichbar gefunden: und Italiener und Spanier müssen, wenn wir ihnen auch zugestehen wollten, (was wir ihnen wegen ihrer Trägheit in der Bearbeitung dieser Gattung nur gleichsam, als Anlage ihrer Sprache zugestehen können,) dass sie die Germanischen Nationen an Feinheiten und Wendungen übertreffen; hier dennoch den Franzosen die Palme reichert.

(226. s.) Für *Philosophie* haben die Lateinischen Töchter Sprachen dadurch dass sie durch ihre Abstammung schon gewisse philosophische Begriffe und Bezeichnungen derselben, zu welchen sich eine Originalsprache nur erst allmählig heraufarbeitet, gleichsam zur Aussteuer erhalten eine sehr glückliche Anlage. [...] Demungeachtet hat der Franzose allein diese Anlagen glücklich benützt. Er hat der Litteratur (Siehe oben) classische Werke in der Moral und Populärphilosophie geliefert denen selbst das Alterthum nur mit Mühe einige Parallele entgegen stellen dürfte. Die Werke der Italiener in dieser Gattung sind vortrefflich in ihrer Art und einigen derselben fehlt zu einer völligen *Classicität* vielleicht nichts, als eine uneingeschränkte Denkfreyheit der Verfasser und mehr philosophische Methode. [...] Die *speculative Philosophie* ist

von den Südlichen Nationen in der mütterlichen Sprache eben so sehr vernachlässiget, als in der Lateinisch-scholastischen bearbeitet worden.

Jenisch (228–257. s.): *Germanischen Sprachen.*

(228.): Unter diesen stehen die Englische und Deutsche billig oben an, und wir werden daher auch beide immer im Vorgrunde behalten. [...] Mehr zum Denken, als zum Empfinden, mehr für Stärke, als für Feinheit gemacht, wie das Genie der Germanischen Völker ist, haben sie, so wie sie überhaupt die ernsten und strengen Wissenschaften mit einem unvergleichbar – grössern Fleisse getrieben, als die Südlichen, also auch ihre Sprache mehr für die ernste als für die leichtere Dichtkunst gebildet, und der Dichtkunst selbst mehr das Gepräge der Stärke, des Nachdrucks, als der Feinheit und Leichtigkeit und einer spielenden Phantasie aufgedrückt. Jenes ist der Hauptcharakter der Germanischen Nationen; diess der Südlichen.

Jede Gattung der ernstern Dichtkunst, die epische, das Trauerspiel, die Ode, das Lehrgedicht, ist daher von den Germanischen Völkern, und besonders von den Engländern und Deutschen, sehr glücklich bearbeitet; [...]

17.

Kölcsey:

Második szakasz. – A' nevezett nyelvek' energiájáról.

A' görög és deák itt egymás mellett állanak, bár különböző okokból. A' görög nyelv, bár philosophi kezekbe jutott is, de a' philosophok, legalább a' literaturai virágában, szintugy keresték a' kimondásbeli szépséget 's csint, mint a' conceptek' élességét 's meghatározottságát, 's a' poetákat mint atyjait és mustráit a' nyelvnek becsülni meg nem szűntek. – A' római nyelv pedig, literaturájának virágában, mély philosophi vizsgálatokra nem fordítatott, 's természeti energiájának [*natürlichen Energie*] hagyatott, mint ez a' míveleten 's nem eléggé kidolgozott nyelveknek tulajdona. – Mind

a' két nyelvben nagy gond volt a' lexikal-energiára, 's szoros határ húzatott a' prósai és poetai művek közt, annyira, hogy bizonyos szók, szólások 's fordulatok kirekesztőleg csak egyiknek vagy másiknak tulajdonai voltak, 's ez illy szorosan egy új nyelvben is nem tétetett.

Jenisch:

(281.s.): *II, nach Stärke und Nachdruck (Energie).*

Jenisch (281–283. s): *A) lexikalischen Energie.*

(281–282. s.) Die Griechische und Römische Sprache sind sich hier einander gleich – obgleich aus ganz verschiedenen Ursachen. Der Griechischen Sprache nämlich blieb, bei aller Verseinerung von der Hand der Philosophen, – dadurch, dass diese immer, wenigstens in der Epoche der blühenden Litteratur, Schönheit und Eleganz des Ausdrucks nicht minder, als Schärfe und Bestimmtheit der Begriffe sich angelegen seyn liessen, und dass sie vorzüglich die grossen Dichter der Nation gleichsam als die Väter und Muster aller Sprachbildung verehrten, – eine gewisse Energie eigen, durch welche sich die Sprache nicht minder für den dichterischen Ausdruck, als durch ihre Abstractionsfeinheiten für den philosophischen ründete.

Dagegen ist die Römische in der Epoche ihrer blühenden Litteratur nie zu tiefen philosophischen Untersuchungen gebraucht, und daher mehr jener natürlichen Energie überlassen worden, die jede ungebildeten oder wenig bearbeiteten Sprache eigentümlich ist. Mit welcher Sorgfalt beide Völker über die lexikalische Energie ihrer Sprache wachten, das erhellet vorzüglich aus den äufserst bestimmten Gränzen, die sie zwischen poetischer und prosaischer Diction gezogen hatten, und die, mit einer Art von Gewissenhaftigkeit, beobachtet wurden. Bei beiden konnten gewisse Wörter, Substantive, Adjective, Verben u. s. w., oder auch Anbiegungen und Endungen der Sylben, ausschliesslich nur von dem Dichter gebraucht werden: so wie andere derselben, und ganze Phrasen und Wendungen des Prosaisten, aus der poetischen Sprache verwiesen waren. Bei allen Schwüngen der Einbildungskraft, die sich

der begeisterte Redner oder auch Philosoph (wie z. B. Plato) in dem prosaischen Vortrage erlaubte, wurde dennoch jede eigentlich-poetische Floskel sorgfältig vermieden; oder, – wenn der Prosaist sich dieselbe erlaubte, – von dem Kritiker als Verstoß gegen, die Regel des guten Geschmacks getadelt.

18.

Kölchsey:

A' grammatikal-energiát [*Grammatikalische Energie*] a' mi nézi, azt lehetne gondolni, hogy a' görög kevesebbel bír, mint a' deák, mivel articulosa, sok conjunctiói, praepositíói, és főképpen mind az, valami csak grammatikalis finomságnak mondatik, vannak, a' deákban ellenben semmi articulus 's kevés conjunctiók fordulnak elő. Azonban elhallgatván, hogy az e'féle grammatikai finomságok [*grammatikalischen Feinheiten*] a' világosságra sokat tesznek, a' görögben ezek által az előterjesztés több oldaluvá tétetik, 's rövidségök miatt észrevétlen folynak össze a' beszéd' több részeivel, 's egyszersmind a' beszéd' folyamát hullámzóbbá teszik, azaz, az egész erősebben nyomul a' lélekbe. Az is nyilván van, hogy a' heves beszédben a' görög elhagyhatja az articulus 's a' conjunctiókat, 's ez által a' deákhoz hasonló leszen, ellenben az előadás' terjedelme – 's sokoldalúságában nyereség által az energiára nézve azt felülhaladja.¹ Nevelik továbbá mind e' két nyelvnek energiáját a' szabad szóhelyezés, a' segítő verbumok' nem léte, a' sok participiumok, 's participiumos fordulatok.

Jenisch:

(283– 293. s.): B) *Grammatikalische Energie*.

(283–284. s.) Versehen mit einem Artikel, – reich an kleinen Bindewörtern der Rede, an Praepositionen, und überhaupt an allem, was grammatikalische Feinheit heisset, – wie es die Griechische

¹ [Ennek a mondatnak Jenischnél nem találni megfelelőjét.]

Sprache ist – sollte man glauben, dass die Lateinische, – ohne Artikel – mit sehr wenigen Bindewörtern – ihr hier den Rang ablaufen würde. (285. s.) Allein, zu geschweigen, dass diese grammatikalischen Feinheiten, (wie wir in dem Abschnitte von der Deutlichkeit noch mehr zeigen werden) die vollständige Darstellung der Begriffe und Empfindungen befördern, und durch die feinem Begriffsnüancen die Darstellung nur vielseitiger machen, (wodurch die Energie nicht anders als gewinnen kann): so verflössen sich auch die grammatikalischen Feinheiten in der Griechischen Sprache durch die ihnen eigenthümliche Kürze (die meisten Partikeln bilden nur Eine Sylbe, viele nur Einen Buchstaben) unmerkbar in den Strom der Rede, und machen ihn gleichsam *vollwallender*, d. h. das Ganze drückt sich der Seele energischer ein.

(288. s.) Durch die dem jedesmaligen Schwunge der Rede überlassene Wortstellung, (wovon im Abschnitte von der Deutlichkeit) durch Entbehnung der Hülfsverben, durch viele Participien und participialische Wendungen – vollenden die alten Sprachen ihren Charakter der Energie [...].

19.

Kölcsey:

A' mi a' nemzeti energiát [*Nationalenergie*] illeti, mondatott felebb, hogy ezen pontban a' míveletlenebb nemzet és nyelv a' míveltebbet felülmúlja. Azért hihetőleg nem fölöttébb meglepő ha állítjuk, hogy a' görög írók' nemzeti energiáját nem annyira a' szemlélődés és érzemények, 's ezeknek kifejezésében legfelsőbb energia, mint inkább a' mélység és tetsző felülegesség, nehézség és könnyüdség, erő és szépség' bizonyos kedves elegyedések képezik. – Ezen karakter szerint formálták magokat a' római, úgy nevezett aranykornak írói is, 's Seneca, Plinius 's a' későbbi poéták: Juvenal, Persius, Statius, az energia' fáradtságos keresésével ártottak legtöbbit a' római culturának. Egyébiránt meg kell vallani, hogy a' római genie inkább hajlandó volt az energiára, mint a' görög.

Jenisch:

(293–296. s.): C) *Nationalenergie*

(293. S.) Wir sagten schon vorhin, dass alle uncultivirte Sprachen die cultivirten an Energie übertreffen, so wie die cultivirte Nation selbst an Körperkraft, an Stärke der Leidenschaften und Heftigkeit der Aeusserungen derselben, der wilden nachsteht. Daher wird es nun hoffentlich nicht befremden, wenn wir behaupten, dass nicht so wohl höchste Energie der Anschauung und Empfindungen und der Darstellung derselben, als vielmehr – eine gewisse gefällige Mischung von Tiefe und (scheinbarer) Flachheit, von Anstrengung und Gemächlichkeit, von Stärke und Schönheit – die Nationalenergie des Griechischen Schriftstellers jeder Gattung, ausmacht – ein Charakter, der auch von dem ganzen Alterthum als das polykletische Richtmass aller Schönheit und alles Geschmacks angesehen und geschätzt ward. [...] Die classischen Schriftsteller des sogenannten goldenen Alters der Römischen Literatur, – Dichter, Redner und Philosophen, – bildeten sich auch vorzüglich nach jenem Griechischen Charakter; und Seneca, Plinius und alle spätern Dichter, Juvenal, Persius, Statius, wurden der Fortbildung des Römischen Geschmacks durch das ängstliche Streben nach Energie, am meisten schädlich. [...] Im Ganzen muss man gestehen, dass sich das Genie des Römischen Schriftstellers mehr zur Energie hinneigt, als das Genie des Griechischen. [...]

20.

Kölcsey:

A' római nyelvből származtak a' mi nézi: a' lexikális energiában az olasz és spanyol egyiránt felülmúlják a' francziát, mely ezen pontban, mint felebb is mondatott, minden új európai nyelveknél hátrább áll. A franczia természettel hajlik az elmékedés, érzemény, illedék, udvariság 's minden olly finomságok' nemeire, mellyek a' legmíveltebb társaság' karakteréhez tartoznak; 's így nagy részint az érzemény és szenvedelem' kinyomására használt

szavaknak bizonyos egyetemiséget [*Allgemeinheit*] és abstractiót adott, mely semmi más nyelvben úgy nem történt. Így p. o. „ravi, charmé, plaisir, malheur, infini, extrême, merveille, adorable” – mely jelentésű szavak más nyelvben csak fontos előadásokra ’s némelyek csak poetáktól használtak, a’ francziától pedig csekélységek’ jelentésére fordítottak; így ez a’ phrasis: *je suis ravi de vous voir après un siecle* [sic!] *d’ennuis!* Ha a’ prosaista nagyjelentésű szavakat így alacsonyít meg, mi marad a’ költőnek az eredmény ’s szenvedelem’ magasb gradusainak kinyomására? Innen, hogy a’ francia poesisnek nyelve aluszékony és szűk, ’s csaknem egyedül azon szabadság által, ha a’ genitiv a’ regens elibe tétetik, különbözik a’ prósától.

Az olasz és spanyol mély érzésöknél fogva megtartották nyelvük’ energiáját. Az olasz poetai dictio’ szépsége nagy részint a’ szabad szóhelyeztetésen függ. A’ spanyolnak ezen szabadsága nincs, de nyelvének energiája még is követhetetlen a’ francziának; a’ portugál szabadabb a’ szóhelyeztetésben.

A’ grammatikai energiát a’ mi illeti, mivel ezen nyelveken sok az articululus, conjunctio stbb, magában kijő, mint legyenek a’ deákhoz képest. A’ nemzeti energiában hátrább van a’ francz.

A’ germániai nyelveket a’ mi nézi: a’ lexikalisban. – A’ germaniai nyelvek (az angolt, mint a’ mely a’ római és angolsax nyelvvel elegyült, ide nem értve,) már az által bizonyos saját energiát nyerne, hogy minden abstractiók’ ’s szellemi fogalmak’ kifejezéseit saját gyökérszavaikból képezik.

Grammatikai energiában minden európaít felülmúl az angol. Grammatikai alkotványa együgyü, csaknem semmi declinatioja, egy articulusa két indeclinabilis monosyllabákból, csaknem mindenütt egy genus, csak egy conjugatioja, ’s ez is csak a’ segédverbumokban [*Hilfsverben*] változó, csak egy különbséget csinál a’ genusra nézve, t. i. az élők és élet nélkül valók, azaz, a’ személy és dolog közt. Articulusát gyakran elhagyhatja, hol a’ német azt nem teheti, teheti ellenben a’ dán és svéd. – Az energiára hasznos, ha vagy szabad a’ szóhelyeztetés, vagy legalább az, az ideák’ sora szerint van elrendelve. Itt az angol, dán és svéd, kik a’ természetes

szórakásban a'franciához hasonlítanak, előtte állanak a' németnek, 's a' holland, ki ehhez csatolja magát, még is némelykor természetesen rakhatja szavait. Azonban ezen természetlen szórakás a' németeknél nem egyszersmind változhatatlan is, 's ezen pontban a' német az energiára, mások felett sokat nyér.

A' tót eredetű nyelvek' energiáját a' mi illeti, a' lexikalisról nem sok mondani való lesz; a' grammatikált a' mi nézi, a' lengyel és orosz nyelvekben a' declinatio és conjugatio megeshetik articulus és személy nélkül a' végsyllabák miatt, 's e' szerint a' deákkal itt egy rendben állanak. Ide tartozik a' participialis fordulatokban való bővségök is, és az, hogy szavaikat, kivált a' lengyel, csaknem olly szabadon hányhatják el mint a' deák. Ezeket mondhatni a' lithvaniairól is, noha úgy látszik, hogy ez a' szórakásban inkább megköte van.

A' nemzeti energiáról sokat nem mondhatni. Úgy látszik a' lengyel és orosz inkább a' galliai, mint germaniaihoz hasonló.

Jenisch:

(296–353. s.): Wir vergleichen nun ferner die Lateinischen Töchttersprachen in Rücksicht der Energie, und zwar

(296–297. s.) A) der lexikalischen. Hier sind die Sprachen des Italieners und Spaniers – beide einander gleich – der Französischen überlegen, die in dieser Rücksicht unter den Neu-Europäischen Sprachen ohne Zweifel am unglücklichsten gebaut ist. [...] Der dem Gallier eigenthümliche, Hang zu jeder Art von Feinheit des Raisonnements, der Empfindung, des Anstandes, der Höflichkeit, und alles desjenigen, was immer zu dem Charakter des ausgebildeten Gesellschafters gehören kann, – hat dem bei weiten grössten Theile der gangbarsten Wörter zum Ausdrucke der Empfindung und Leidenschaft, (die in jeder Sprache mit zu den bedeutungsvollsten gehören), eine gewisse Allgemeinheit und Abstraction eingedrückt, die in keiner alten oder neuern Sprache Statt findet. Man denke sich die Französischen Wörter „ravi, charmé, plaisir, malheur, infini, extrême, merveille, adorable” und vergleiche sie z. B. mit den ihnen entsprechenden Deutschen): bei welchen

Kleinlichkeiten braucht der Franzose diese so bedeutungsvollen Wörter, so wie ganze tönende Phrasen, z. B. „je suis ravi de vous voir après un siècle d’ennui!“ [...] Wenn der Prosaist prägnante Worte durch einen allgemeinen Sinn so schaal macht; was bleibt dem Dichter übrig, um die höhern Grade der Empfindung und Leidenschaft zu bezeichnen? – Daher – die Schlawheit und ganze Dürftigkeit der poetischen Sprache des Galliers, die sich beinahe nur durch die einzige Freiheit, den Genitiv zuweilen auch vor seinem Regens zu setzen, von der Prosa unterscheidet; [...] (304–305. s.) Der Italiener und Spanier – geleitet durch das Tiefgefühl, welches ihr Genie vor dem Französische so sehr auszeichnet, und durch die in diesem Tiefgefühl gegründete grössere Energie ihrer Originalschriftsteller und Sprachbildner – haben ihrer Sprache jene Energie glücklich erhalten. Besonders hat die Italiäner die poetische Diction bis zu einer Vollkommenheit bearbeitet, die nahe an die der Alten gränzet, – als in welcher die Freiheit der Wortstellung, eine der wesentlichsten Schönheiten ausmacht. [...] (307. s.) Bei einer eingeschränkten Freiheit in der Wortstellung und in mancher andern Wendung der Rede, die sonst zur poetischen Diction gerechnet zu werden pflegt, weiss der Spanische Dichter dennoch seiner Sprache eine fühlbare Energie zu geben, von welcher die Französische unvergleichbar weit absteht. (310. s.) Man sieht, der Portugiesische Dichter ist in seiner Wortstellung fast noch freier, als es die Spanischen sind.

(310. s.) In Rücksicht der *grammatikalischen Energie* haben die Lateinischen Töchttersprachen, durch die vielen Artikel, Hilfsverben und Bindewörter, und besonders durch den unerlasslichen Gebrauch derselben in jedem Gange der Rede, im Vergleich mit den alten Sprachen, vorzüglich mit ihrer gemeinschaftlichen Mutter, der Lateinischen, etwas durchaus Schleppendes. [...]

(316–317. s.) *Germanischen Sprachen.*

A) *Die lexikalische.* Und hier merke ich sogleich an, dass alle Germanische Sprachen (die Englische, als eine Mischung aus dem Romanischen und Angelsächsischen, mehrentheils ausgenommen) schon dadurch einen gewissen eigenthümlichen Charakter

der Energie zu haben scheinen, dass sie alle Bezeichnungen der Abstraktionen und geistigen Begriffe aus eigenen Wurzelwörtern bilden:

(331–332. s.) C) *Grammatikalische Energie.*

Alle Sprachen Europens überraget durch die bewundernswürdige, und doch zugleich dem Ausdruck jeder Feinheit dieser Art vortheilhafte, Einfachheit ihres grammatikalischen Baues – die Englische. Fast keine so genannte Deklination, – ein Artikel aus zwei indeklinablen Monosyllaben, – fast durchgängig nur Ein Genus – nur Eine Konjugation – und auch diese selbst nur in den Hilfsverben veränderlich. (334. s.) Da der Engländer so oft gar keinen Artikel braucht, wo der Deutsche den seinigen unerlässlich setzen muss; da der Däne, der Schwede, – nicht nur einen verkürzenden Hinterartikel (articulus postpositivus) haben.[...] sondern auch sonst noch häufig den Artikel weglassen, wo der Deutsche ihn nicht entbehren kann [...] (335. s.) Da ferner eine *entweder durchaus freie, oder auch dem natürlichen Ideengange genau angemessene, Wortstellung, der Energie vortheilhaft ist* (S. den theoretischen Theil dieser Abhandlung); *so behaupten die Englische, Dänische und Schwedische Sprache, die in der natürlichen Wortstellung den Lateinischen Töchttersprachen gleich kommen, und hierin sich noch mehr der Französischen, als der Italienischen anschliessen, – auch von dieser Seite einen Vorzug über die Deutsche. Selbst die Wortstellung des Holländers, der sich doch unter den Germanen, wie überall, so auch hier, dem Deutschen am meisten anschliesst, ist theils dem natürlichen Ideengange angemessener, als die Deutsche, theils um vieles freier, als diese. (340. s.) Uebrigens ist es nicht zu läugnen, dass die Wortstellung der Deutschen mehr unnatürlich, als unabänderlich, oder unverrückbar ist – eine Eigenschaft, welche ihr über die durchaus bestimmte Wortfolge der Französischen Sprache durchgängig, so wie über ihre Germanische Schwestern, in mancher Rücksicht, für den Nachdruck der Rede, sehr wesentliche Vortheile gewährt. Die Nachtheile der Deutschen Wortfügung liegen, wie wir auch in dem dritten Abschnitte zeigen*

werden, nicht so wohl auf der Seite der Energie, als – der Deutlichkeit. Keine der genannten Sprachen, scheint es.

(346. s.) Vergleichung der Slavischen Sprachen in Rücksicht der Energie.

In Ansehung der lexikalischen Energie werden wir bei den Slavischen Schwestern – wenigstens keine Französische Abstraktionsüberfeinerung suchen. Denn auf *dieser* Stufe der Bildung der Sprachen kann dieselbe nicht Statt finden. Vielleicht aber könnten beide einst mit diesem Fehler behaftet werden, wenn die Nationen fortfahren sollten, ihre Sprache *ausschiesslich* der Gallierinn nachzubilden.

In Rücksicht der grammatikalischen Energie der Polnischen und der Russischen Sprache – können wir von ihnen rühmen, was von keiner andern Europäischen Sprache gerühmt werden kann, dass sie, durch die beneidenswürdige Declination und Conjugation vermittelt der Endsylben, – aller Artikel in der Declination, und der Personen in der Conjugation, entbehren; und sich auf diese Art der energischsten aller Sprachen, der Lateinischen, stolz anschließen. Daher dann auch beide, sowohl wegen dieses unschätzbaren Vorzugs, als wegen der mehrern participialischen Wendungen (man vergleiche damit den Abschnitt von der Bildsamkeit der Slavischen Sprachen) mehr als alle andere Sprachen Europens gemacht sind, die alten Römischen Originalwerke mit aller ihrer Energie und Gewandtheit zu übertragen. Auch in der Wortstellung sind beide Sprachen, besonders aber die Polnische, fast so ungebunden, als es die Lateinische ist. Alles, was wir hier von der Polnischen und Russischen Sprache gesagt, gilt auch von ihrer kleinem Schwester, der Litthauerinn. Doch scheint letztere in der Wortstellung etwas mehr gebunden zu seyn, als die Polnische. (352. s.) Von der Nationalenergie beider Nationen lässt sich bei den wenigen Original werken von Bedeutung, welche ihre Litteratur aufstellt, bis jetzt wenig rühmen. Auch ist's kaum wahrscheinlich, dass die Schriftsteller dieser Nationen bei dem herrschenden Geschmack der Nachahmung der Ausländer, besonders Französischer Schriftsteller, sich jemals eine *hervorstechende* Charakteristik aneignen sollten. Immer dürfte

diese Charakteristik fremde Grundzüge behalten. Das Genie beider Nationen aber scheint mit dem Gallischen weit mehr, als mit dem Germanischen, verwandt zu seyn. [...]

21.

Kölcsey:

Harmadik Szakasz – Az érthetőség.

A' görög és deák. Lexikális meghatározottságára [*lexikalischen Bestimmtheit*] nézve a' görög itt elől áll. A' görög metaphysikusnak sorait a' philosophiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani, melly mindig valamely határozatlant hoz magával. Ellenben a' hol practica vagy popularphilosophiai a' tárgy, ott a' deák is kifejezheti gondolatait a' legnagyobb érthetőséggel. Lexikális meghatározottságára tartozik ezen nyelveknek az is, hogy bizonyos sok jelentés, vagyis széles értelmű szavaik vannak, mellyeket az újabbak csak körülírással tehetnek ki. Így, *λογος, πραξις, ενεργεια, αρετη*, így – ratio, consilium, salus, virtus.

A' mi a' grammatikai alkotványnak tisztaságát illeti, itt az elsőség a' görögé. Articulusa, duálisa, aoristusa [*Aoristen*], több futurumai, mediumja, conjunctiói miatt.

Hogy a' görög az aorist, mediumot, futurumokat gyakran öszeveveri, jele hogy ezek eredetileg nem a' nyelvből, hanem a' különböző dialektusokból származnak.

A' római eredetű nyelvek közt a' francziának nagy hajlandósága van a' kétértelműségre, a' melly gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok franczia szavaknak nincsen elegendő lexikális meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, melly teszen: *Empfindung, Meinung*, 's *Grundsatz*ot. Illyenek vagynak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de még is nem annyival mint a' francziánál. Ennek oka az lehet, mivel a' deák nyelvenben sok essentialis szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem

mertek új szót csinálni, hanem a' régieknek adtak több jelentéseket; 's innen van d' Alembertnek panasza, hogy ő a' maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez még sem tetszik az olvasásközben olly nagyon, mint gondolhatnánk.

A' mi a' grammatikai tisztaságát ezen nyelveknek illeti, itt mind egyformák. Deák anyjok felett bírnak két imparfaiattal, mellyeknek egyikét aoristus gyanánt használják. Articuluskok, declinációjok, conjugatiójok, segédverbumaik egyformák, 's csak abban különböznek mivel az olasz és spanyol az articulust sokszor elhagyhatja, melly szabadság a' francziában, kevés eseteket kivévén, nincsen. Így elhagyhatja a' két első az „io, egli, el” személyes pronomeneket is, mit a' franczia nem tehet. A' portugál, mint a' spanyol, 's ezen utolsó számtalanszor dativval construálja a' verbumot, hol minden más nyelvekben accusativval construáltatik.

Jenisch:

Dritter Abschnitt. Deutlichkeit. (353– 417. s.)

(353. s.) A) nach der lexikalischen Bestimmtheit. Hier hat die Griechische durch ihren Reichthum den die Dichter und Philosophen so glücklich zu bearbeiten gewusst, einen wesentlichen Vorzug vor der armen und weniger bearbeiteten Lateinischen, die schon durch ihren Mangel an gewissen, dem Philosophen unentbehrlichen Ausdrücken, (S. oben) den Schriftsteller, der sich ihrer bedienen will, nicht selten zu Umschreibungen nöthigt, die immer etwas Unbestimmtes haben. (355. s.) Demungeachtet muss man gestehen, dass der Lateiner da, wo der Gegenstand praktisch oder populär-philosophisch ist, sich gerade so beneidenswürdig rund und bestimmt ausdrücken kann; als er im Gegentheile überall, wo die Begriffe mit philosophischer Schärfe und Feinheit gerundet werden müssen, hinter dem feinen Griechen unabsehbar weit zurückbleibt. (356. s.) Noch bemerken wir in Rücksicht der lexikalischen Bestimmtheit, dass die Römerin, so wie die Griechin,

eine Menge „vieldeutiger“, oder vielmehr „einen weiten Sinnumfassender“¹⁷ Wörter und Wendungen hat; welches in den neuern Sprachen wenigstens viel seltener der Fall ist. Daher selbst sehr reiche Sprachen, z. B. die Englische und Deutsche, bei den Uebersetzungen der Alten, so häufig zu Umschreibungen ihre Zuflucht nehmen müssen.

λογος, πραξις, ενεργεια, αρετη, – ratio, consillium, salus, virtus, sind einige der bekanntesten dieser Wörter. [...]

B) Feinheiten des grammatikalischen Baus. Hier hat die Griechische Sprache vor der Lateinischen, und vielleicht vor allen andern Sprachen, einen unbestrittenen Vorzug. Ein Artikel, ein Dualis, Aoristen, mehrere Futura, ein Medium, kleine Bindungspartikeln der Rede – alles diess sind ausschliessende Vorzüge des Griechen vor dem Lateiner.

(357–358. s.) Indessen vermischt der Grieche diese feinen Unterschiede seiner Grammatik sehr häufig; und der öftere Gebrauch der Aoristen, der verschiedene Futuren, des Medium, wider die gewöhnlich angenommenen Grundsätze des Griechischen Grammatikers, und besonders auch der philosophischen Sprachlehre, – (nach welcher jede Endung, so wie jedes Wort einen bestimmten und unabänderlichen Sinn und Gebrauch haben sollte), erinnert an den Ursprung dieser grammatischen Feinheiten (sieh oben), die anfangs nichts anders waren, als eben so viele Declinationen oder Conjugationen in verschiedenen Dialekten: [...]

(367.–368. s.) Wir vergleichen die Deutlichkeit der Lateinischen Töchttersprachen.

A) Lexikalische Bestimmtheit. Man beschuldigt die Französische Sprache einer besondern Anlage zur Zweideutigkeit, die sehr oft aus dem Gleichlaute verschiedener Wörter in der Aussprache entsteht, z. B. „vin, vint, vingt u. s. f. Aber jedes Französische Wörterbuch kann uns überzeugen, dass es einem grossen Theil sehr wesentlicher Wörter an lexikalischer Bestimmtheit mangelt, z. B. „sentiment“ bedeutet „Empfindung, Meinung, Grundsatz.“

¹ S. h., [helyesen: Sinn umfassende]

Und wie vielfach muss., z. B. ein Deutscher Uebersetzer die Wörter „air, goût¹, esprit“ umschreiben! Die Italienische und Spanische Sprache zeigen, wenn gleich nicht eine so grosse, dennoch nicht unbeträchtliche Anzahl ähnlicher, vieldeutiger Wörter auf.

Die Ursache dieser lexikalischen Unbestimmtheit, oder besser, Vielsinnigkeit eines grossen Theils sehr wesentlicher Wörter der Lateinischen Töchtersprachen, scheint besonders darin zu liegen, dass diese Sprachen, als Tochter einer alten ausgestorbenen, und an sich selbst so wenig bildsamen Sprache, als die Lateinische ist, nicht kühn genug gewesen, die an sich schon so engen Gränzen dieser Bildsamkeit mehr zu erweitern, als sie es wirklich gethan, und dass sie bei der durch die fortschreitende Cultur immer-notwendiger gemachten Bildung neuer Wörter für neue Begriffe, statt neuer Wörter oder neuer Zusammensetzungen der alten, sich mehrentheils bloss mit neuen Wendungen und Deutungen der Alten begnügt haben. [...] (370. s.) Wenn aber gleich die Vielsinnigkeit vieler Wörter, besonders in der Französischen Sprache, sehr häufig Zweideutigkeiten erzeugt, worüber selbst ihre Schriftsteller klagen; (unter andern d’Alembert, welcher gesteht, dass er kaum zwei Zeilen in seiner Muttersprache schreiben könne, ohne Gefahr, eine Zweideutigkeit zu sagen): so müssen wir, denen die Sprache nicht mütterlich ist, dennoch nicht wähen, [...] Wir selbst, wenn wir das benannte Wort in einem Französischen Perioden lesen, werden, durch die Ideenverbindung des Ganzen und durch den Totaleindruck der intellectuellen Form dieser Sprache angeregt und geleitet, den eigentlichen Sinn des Worts nicht verfehlen.

(372–373. s.) B) *Grammatikalische Feinheit.*

Alle vier Sprachen sind sich hier einander so gleich, dass man ihnen ihre gemeinschaftliche Abstammung nicht mehr, als den innigen Zusammenhang und die gegenseitige intellectuelle Mittheilung der Völker, von denen sie geredet werden, offenbar anmerkt.

Eine Eigenthümlichkeit haben sie alle, vor ihrer Lateinischen Mutter, in dem doppelten Imperfectum, deren eines sie fast auf

¹ S. h., [helyesen: goût]

die nämliche Art, wie der Grieche den Aoristus, brauchen, nämlich wenn die Rede von einer unbestimmten Zeit oder von dem ist, was gewöhnlich geschieht. Artikel, Declination, Conjugation, Hilfsverben – in allem diesen sind sie sich durchaus gleich; mit der Ausnahme, dass der Italiener und Spanier den Artikel oft auch weglassen, und dadurch der Rede am gehörigen Orte (sieh oben) mehr Energie eindrücken können; unterdess diese Freiheit dem Franzosen, (wenige Wendungen ausgenommen), durch die Gesetze seiner Sprache untersagt ist. [...] Eben so können auch Italiener und Spanier die Personalpronomen „io, egli, el“, oft weglassen; welches (374. s.) dem Franzosen nicht frei steht. Der Portugiese, fast überall nur merkwürdig durch seine Unmerkwürdigkeit, schliesst sich, wie gewöhnlich, dicht dem Spanier an. Von dem letztern, dem Spanier, bemerke ich nur noch, dass er in einer zahllosen Menge von Fällen das Verbum mit einem Dativ construiert, wo es in allen andern altern und neuern Sprachen mit dem Accusativ construiert wird. [...]

22.

Kölcsey:

A' mi a' szórakást [*Wortstellung*] illeti, mindezen nyelvekben a' szavak, a' beszéd' szokott folyamában [*gewöhnlichen Fluss*], a' legtermészetesb ideák' associatiója szerint rendeltetnek. A' francia itt is szorosan meg van kötve; a' többiek, kivált az olasz szabadabbak, bár deák anyjokat itt el nem érik. Azonban ezen megkötötése a' francziának az érthető előadásra nagyon használ, 's ott hol ezen pontra jön a' dolog, a' francia nyelv minden másoknak előtte áll.

A' mi illeti a' germaniai nyelveket. Ezek a' lexikalis meghatározottságra nézve már abban is nyertek a' deák eredetűek felett, mivel a' deáktól megválasztatván, szavakat eredeti gyökereikből kellett formálniok, 's így mint új conceptekkel [*neuen Begriffen*], úgy új szavakkal és szóösszetételekkel [*Wortzusammensetzungen*]

gazdagodtak. Ide jön, hogy a' germaniai nemzetek inkább gondolkozók mint érzők, 's bizonyos philosophi érzékkel bírnak. Ide 'az is, mert a' szavaknak, kivált az angol és német, nagy bővségében vagynak, 's az író tetszése szerint választhat határozottabb vagy határozatlanabb értelműeket. A' német itt talán az angol felett is több míveltethetőséggel bír, mellynél fogva az írók a' szótag' csekély hajlása által tiszta vagy egy egész új conceptust fejezhetnek ki. A' dan mindjárt a' német után áll, 's a' holland, míg csak popularstylban kell írni, sem az angol sem a' németnek nem enged; de hol az előterjesztés philosophiailag mély, vagy psychologilag finom határozatlannak és ingadozónak kell lennie.

A' grammatikai finomságban' az angol, grammatikai alkotványának együgyüisége mellett is, felüláll. Két indeclinabilis articulusai: a (ein) és the of, (der das) közül az utolsó egyszersmind a' casust jelenti; 's így végsyllaba, 's sokszor articulus nélkül a' legérthetőbb jelentés jön ki.

The proper study of mankind is man.

Ebben: *man was made for' society*, az angol semmi articulust a' német ellenben kettőt kénytelen tenni: *der Mensch ward für die Gesellschaft gemacht*; és még is az angol olly érthető és világos mint a' német. A' német csaknem minden substantivuma mellett articulussal, nemcsak lepcsessé [*schleppend* = vontatott] teszi periodjait, hanem articulusa elveszti azon *jelentőséget*, mellyel az p. o. a' görögben bír. – A' conjugatióban az angol a' német felett bír két futurummal. – Apró conjunctiói a' németnek nagy számmal vagynak, az angol ezek helyett interjectiókat bír, mellyek homályosan bizonyos ítéleteket jelentenek mint *psaw, fugh*: de ezek is a' felsőbb nemű beszédben csak igen ritkán használatnak. A' dan és svéd az articulus' dolgában az angol mellett állanak, 's itt a' német mindenikőjöknel hátrább van. A' dan és svéd a' határozatlan articulust hátravethetik, mint szóvégzetet [*Endung*], p. o. *en konge, kongen* stbb. Egyébként az articulusra nézve a' dan és svéd, az angolt nem érik, de a' németet haladják abban, hogy az articulust gyakran elhagyhatják. Az angolhoz abban is hasonlítanak, hogy a' genitivot, még adjectivval együtt is, a' regens elibe tehetik, mellyet

a' német csak ritkán, de akkor sem tehet szokatlanság nélkül. Így p. o. *grave Quintilians bookot* rendre fordíthatják, 's ez által az articulust sokszor elhagyhatják. – A' holland a' némethez közelít articulúsára nézve, de még is annál többször elhagyhatja. Egyébiránt ezen nyelveknek grammatikai alkotványok egyforma. – Tehetné a' német, hogy a' görög optativust is kövesse segédverbmainak: *können, sollen, dürfen, mögen* használása által, 's ezeknek behozását Jenisch a' classicus íróknak ajánlja.

Jenisch:

(374. s.): C) *Wortstellung*.

Auch hier sind diese Schwestersprachen sich einander gleich. Alle reihen, in dem gewöhnlichen Fluss der Rede, die Worte nach der natürlichsten (375. s.) Ideenassociation an einander; diess ist ihnen allgemeine und feste Regel der Syntax. Doch ist auch hier der Franzose slavisch gebunden, wenn seine Brüder einer beträchtlichen (obgleich in Rücksicht (376. s.) der allgemeinen Mutter, der Lateinischen, sehr eingeschränkten) Freiheit geniessen. [...] Aber vor allen sind die Italienischen Dichter ungebunden in ihrer Wortstellung: (379. s.) So einschränkend indessen diese Gebundenheit für den Nachdruck und Schwung der Rede ist: so überaus vorteilhaft ist sie für die stufenmäßige Entwicklung der Ideen. Es thut dem Geiste so wohl, sich die Ideen gleichsam Tropfen für Tropfen zuträufeln zu lassen. [...] Daher dann auch überall, wo es auf Deutlichkeit des Vortrages ankommt, die Französische Sprache den Vorzug vor allen bekannten Sprachen, alten und neuen, behauptet. [...]

(382–383. s.) Vergleichung der *Germanischen Sprachen* in Rücksicht der Deutlichkeit.

A) *Lexikalische Bestimmtheit*.

Schon dadurch, dass die ersten Bildner dieser Sprachen, wegen der Ungleichartigkeit derselben mit der Lateinischen (welcher sie dieselben, und besonders in der Bezeichnung der abstracten Begriffe so offenbar nachgebildet) sich genöthiget sahen, in dem ursprünglichen Wortvorrath der Volkssprache nach *dem* Worte zu forschen, welches sich dem Lateinischen Ausdruck am nächsten

anschmiegte, schon dadurch, sag' ich, mussten diese Sprachen an lexikalischer Bestimmtheit vor den Lateinischen Töchtern gewinnen; denn Wörter wie „Erkenntniss, Begriff, Schluss u. s. f.“ bereicherten die Sprache, *so* wie mit neuen Begriffen, also auch mit neuen Wörtern oder Wortzusammensetzungen zum Ausdruck dieser Begriffe.

Mit diesem Vortheil der ersten Sprachbildung verbindet sich nun ferner das Charakteristische des Genies der Germanischen Nationen, die (S. oben) mehr denken, als empfinden, und die in dem eigentlichsten Sinne (wenigstens die berühmtesten derselben, die Engländer und Deutschen) *die Philosophen unter den Nationen* genannt werden können. Setzt man hiezu noch den grossen Wortreichthum, dessen sich die Britten und die Deutschen vorzüglich rühmen, und der dem Schriftsteller zwischen dem weitern und engem, zwischen den bestimmtern und unbestimmtern Ausdruck die Wahl lässt, wo ins besondere der Französische Schriftsteller wegen des *allgemeinen Sinnes* eines grossen Theils seiner Worte, so eingeschränkt ist (man vergleiche das Obengesagte); so sieht man von selbst, wie viele Vortheile die lexikalische Bestimmtheit dieser Sprachen begünstigen.

Dem Deutschen kommt hier, vielleicht noch vor dem Engländer, die grössere Bildsamkeit zu statten, durch welche der Schriftsteller oft mit einer kleinen Biegung der Sylbe einen feinen oder neuen Begriff bezeichnen kann.

(383–384. s.) Dass der Däne hier sogleich nach dem Engländer und Deutschen den Rang behauptet, wird schon aus dem erhellen, was in den bisherigen Abschnitten über den Zustand der Dänischen Litteratur gesagt worden.

Die Holländische Sprache steht weder der Englischen, noch der Deutschen an lexikalischer Bestimmtheit nach, so lange der Vortrag schlicht-populär ist. Allein durch ihren seltenen Gebrauch für Philosophie und tiefe Untersuchung, und durch ihren geringen Vorrath von Wörtern für die feine Charakteristik des Geistes und des Herzens, verbunden mit dem Genie der Nation, welche sich fast in keinem Fache der feinen Künste und Wissenschaften über die

Gränzen des Allgemein-fasslichen erhebt, – muss sie da, wo der Vortrag tief-philosophisch oder psychologisch-fein wird, unbestimmt und schwankend werden.

(384. s.) B) *Grammatikalische Feinheit.*

Hier steht der Britte, bei aller grammatikalischen Einfachheit seiner Sprache, oben an.

Von den beiden Artikeln a (ein), als dem unbestimmten, und the, of (der, des) dem bestimmten (eine weitere Biegung verstaten diese Monosyllaben nicht, weder in Casu noch in Numero), bezeichnet der letzte zugleich durchgängig den Casus, z. B. Wenn der Britte sagt:

„The proper study of mankind is man.“

So übersetzt der Deutsche: „Die eigentliche Wissenschaft des menschlichen Geschlechts ist der Mensch.“

Der Franzose:

„L'étude propre du genre humain est l'homme.“

Ohne Fallendung und ohne Artikel, – wie klar ist dem ungeachtet der Englische Ausdruck:

„Man was made for society.“

„Der Mensch ward für die Gesellschaft gemacht.“

Hier muss der Deutsche zweimal den Artikel brauchen, wo der Engländer ihn gar nicht setzt; und doch, ist der Sinn der Englischen Sentenz eben so bestimmt und klar, als der Deutschen.

(385. s.) Denn der dem Deutschen Substantiv fast unzertrennlich-anklebende Artikel macht den Perioden nicht nur schleppend; sondern der Artikel verliert auch, eben durch diesen immerwährenden Gebrauch an Bedeutsamkeit; und es kann daher von dem Deutschen Artikel am wenigsten das gesagt werden was wir oben (S. Abschn. Deutl.) als einen wesentlichen Vortheil des Griechischen rühmten, dass er nämlich, (besonders der bestimmte; der, die, das, wie der Griechische ο, η, το, eine Mittelbedeutung zwischen dem demonstrativen Pronom und der unbestimmten Rede bilde. (386. s.) In der Conjugation hat das Englische vor dem Deutschen den Vorzug eines doppelten Futurum, davon eines überhaupt eine unbestimmte Künftigkeit ausdrückt (shall); das andere

aber (would) diese Künftigkeit gleichsam noch weiter hinaus in das Reich des Möglichen verschiebt. Denn eines eigenthümlich Aoristen-Imperfectums, welches (S. oben) die Lateinischen Töchtersprachen haben, entbehren die Germanen.

Kleine Bindewörter, deren der Deutsche, so wie der Grieche, viele und eben so bedeutende hat, besitzt die Englische Sprache wenig; aber dafür hat sie einen Vorrath von Interjectionen, die eine Art dunkler Urtheile, als: Missfallen, verächtliche Verwerfung, Spott u. d. gl. ausdrücken, z. B. Psaw! fugh! und andre, für welche die Deutsche Sprache, wenigstens die höhere, keine entsprechenden hat; obgleich auch die genannten Interjectionen und ähnliche – von dem Engländer in der höhern oder ernstern Sprache nie, oder höchst selten gebraucht werden.

Der Däne mit dem unbestimmten Artikel „en, et“, und dem bestimmten „den, det“, so wie der Schwede mit seinen gleichlautenden, schliessen sich sehr glücklich dem Engländer an; und der Deutsche steht hier hinter allen dreien zurück. Beide, sowohl der Däne als der Schwede, haben überdem noch (387. s.) eine gewisse Eigenthümlichkeit dadurch, dass sie den unbestimmten Artikel als Endung hinten anhängen können. So sagt z. B. der Däne anstatt „en Konge – Kongen“ (ein König), anstatt „et Varelse – Værelset“, (ein Gemach), und ebenso declinirt der Schwede: *Sing.* Fader, Faderns, Fadern u.s. f. *Plur.* Fäder, Fädernas, Fädern“: so wie wir diesen Articul postpositivus zuweilen auch im Deutschen, ob wohl unvergleichbar-seltener, gebrauchen, wenn wir z. B. sagen: „er hat das Vater'n empfohlen“ oder auch: „ein Muster Königlicher Denkungsart“, statt: „der Königlichen Denckungsart.“

In Rücksicht der übrigen Feinheiten in dem Gebrauche des Artikels, stehen Däne und Schwede dem Engländer nach; aber sie übertreffen doch den Deutschen darin, dass sie den Artikel häufig ganz weglassen; wodurch dieser an Bedeutsamkeit gewinnt. Eben so gleichen diese Sprachen auch darin der Englischen, dass sie (welches der Deutsche zuweilen auch, aber nicht ohne Gefühl des Ungewöhnlichen thut) den Genitiv selbst wenn er noch ein Adjectiv mit sich führet, vor sein Regens setzen.

Diese Englische Wendungen, z. B. grave Quintilian's book, können sie beide ganz regelmässig nachahmen, und ersparen sich dadurch sehr oft den Gebrauch des Artikeln.

Der Holländer nähert sich in dem Gebrauche der Artikels mehr dem Deutschen. [...] doch lässt auch er öfter, als der Deutsche, wenn gleich seltener als der Däne und Schwede, den Artikel weg. (389. s.) In den übrigen Theilen des grammatischen Bau's sind sich die Germanischen Sprachen gleich; [...] Eine beneidenswerte Eigenthümlichkeit könnte sich die Deutsche Sprache durch die Nachahmung des Griechischen Optativs (S. oben) vermittelt der bekannten Coniunctiv-Auxiliaren „können, sollen, dürfen, mögen“ erwerben: denn in diesen liegt eine besondere Feinheit, die sich mehr fühlen, als beschreiben lässt; deren Bestimmung und Berichtigung ich daher der Aufmerksamkeit künftiger Sprachbildner, so wie ihren Gebrauch und Einführung, classischen Schriftstellern anempfehle.

23.

Kölcsey:

A' szórakásra [*Wortstellung* = *szórend*] nézve. Mennél kevesebb hajlásai vagynak a' végsyllabáknak valamely nyelvben, annál szorosbban meg kell határozva lenni a' szórakásnak, 's ez történt az angollal. Mert nem lévén, ugy szólván, semmi declinatioja és conjugatioja, mint tehetné magát érthetővé, ha szavait nem a' legtermészetesbben rakná egymás után, 's ezen természetes szórakás által sokkal többet nyer a' nyelv' érthetősége, mint minden articulus által. 'S ezen pontban az angol, dán, svéd és holland egyformán felülmulják a' németet. A' német természetlen szórakás egyik oka azon zavartság és hosszaságnak, mellyel az idegenek a' német írókat vádolják, és annak, hogy a' német társalkodásban olly kevés jólbeszélők 's még kevesebb szépenbeszélők vagynak. Ugy látszik, hogy a' német írók ezen rossz syntaxisra az által hajtattak, mivel némely declinatioikban a' casusok határozott végzetekkel bírnak,

’s különösen, hogy az *articulus genus, casus* és *numerus* szerint változik. Azonban ezen különös *constructio*, nagy részint a’ XVII. száz’ pedant íróinak köszöni létét, kik írásaikban a’ deák kötetlenséget akarták kifejezni. Az Ulphilásban, a’ minnesängereknél, ’s a’ reformatio’ epochájában a’ német *constructio* természetesb, bár a’ IX – XIV. százi *documentumok*ban is, különösen a’ törvényes *stylussal* írtakban, valamint a’ deákból tett fordításokban is, azon deák után lett formáltatásnak kitetsző nyomai vagynak. Ennélfogva a’ német egészen antipodja a’ természetes folyamában *construáló* francziának. A’ természetlen szórakás, a’ szüntelen elől ’s utól ragadó *articulus*, a’ *participium*nak ’s *participiumi* fordulatoknak szüke (kivált, hogy a’ *substantiv* után álló *participium indeclinabile*) a’ hosszú *segédszavak*, ’s ezen *segédeknek* a’ főigétől gyakori elszakadása, nagy akadályára vagynak az érthetőségnek, rövidségnek, ’s könnyűségnek; ’s az hogy a’ német a’ görög és deák’ kötetlenségét némelykor követheti, ezen nevezett hibákkal öszvekötvé, hasonló rossz *effectumokat* producál. Ide tartozik az is, mivel a’ német *foeminumok*nak *dativjok* nincsen, melly több kétértelműséget szerez, mint francziában az *accusativ*’ nemléte. Ide az is, a’ mi már felebb is mondatott, hogy a’ *participium praesens activi* nincsen olly szokásban mint a’ több *europai új nyelvekben*. – A’ nyelv [*Sprache*] nem kevésbé munkál az elmére [*Geist*], mint az elme a’ *nyelvre*, ’s ezen zavartságából ’s hosszóságából a’ *nyelvenek* jön a’ régibb német írók’ zavartsága, hosszósága ’s üressége is, ’s hogy ezen hibákba a’ német rossz írók gyakrabban ’s többen esnek mint más *nyelvbéli írók*; ’s innen jön a’ „*literaturbriefe*” szerzőjének megjegyzése is, hogy az *írkálás*’ *dolgában* a’ német középster és rosszság kevésbé szenvedhető mint az angol, francz vagy olasz. ’S ez az oka annak is, hogy a’ németben nehezebb *classikus író*nak lenni mint más *nyelvben*, és hogy bene az idegen nehezebben *naturalizálhatja* magát, valamint a’ francziában legkönnyebben.

Jenisch:

(389. s.): C) *Wortstellung*

Was wir schon (S. 1. Theil) angemerkt, dass nämlich eine Sprache um so viel gebundener in ihrer Wortstellung seyn müsse, je weniger sie ihrer Endsylben biegt: das trifft unter den Germanischen Sprachen bei der Englischen, und nach dieser, bei der Dänischen und Schwedischen, ein. Wenn der Engländer seine Worte nicht nach der allernatürlichsten Ideenassociation zusammenstellte: wie würde er sich verständlich machen können, – er, der gewissermassen weder declinirt noch conjugirt? Aber eben durch diese natürliche Aneinanderreihung (390. s.) der Worte gewinnt die Deutlichkeit einer Sprache wesentlicher, als durch alle Artikel.

(393–394. s.) Auf eine weitläufige Kritik der mangelhaften Wortstellung der Deutschen Sprache mich einzulassen, ist hier der Ort nicht. Ich merke nur noch an, dass ich die Syntax unserer Sprache unter allen neuern für die unnatürlichste halte, und dass eben in der unnatürlichen Wortstellung unserer Sprache mit ein Grund liegt von der Verworrenheit und Weitschweifigkeit, deren die Ausländer die Deutschen Schriftsteller von je her beschuldigten; so wie nicht weniger davon, dass wir Deutsche so (395. s.) wenige Schön- oder auch nur Wohlredner in dem gesellschaftlichen Umgänge zählen. [...] Die bestimmten Endungen der Casus in einigen Deutschen Declinationen, und insbesondere auch die Biegung des Artikels durch Genus, Casus und Numerus, scheint die Deutschen Wortbildner zu der tadelhaften Syntax verleitet zu haben. [...] (396. s.) Uebrigens ist unserer Sprache diese sonderbare Construction von der ungeschickten Hand der Schriftsteller des XVII Jahrhunderts angebildet worden, die – erklärte Pedanten, wie sie waren – in dem mündlichen Vortrage und in Schriften kaum zwei Zeilen vorbrachten, ohne Lateinische Wörter oder ganze Phrasen mit einzumengen, und die es daher auch für eine Zierlichkeit hielten, die Ungebundenheit der (so durchaus anders gebauten) Lateinischen Sprache in die Deutsche zu übertragen. In dem Ulphilas, bei den Minnesingern, und in der Epoche der Reformation, ist die Construction unserer Sprache viel natürlicher; ob sich gleich auch

in vielen Urkunden des IX, X, XI, XII, XIII, XIV Jahrhunderts, besonders in denen von gerichtlichem Styl, und in den Uebersetzungen aus dem Lateinischen, auffallende Spuren jener verkehrten Bildung nach dem Lateinischen vorfinden. [...] Halten wir den S. 370. erklärten Begriff der *Gewandtheit* an die Germanischen Sprachen: so werde ich wohl die Gründe nicht weitläufig entwickeln dürfen, warum ich die *Deutsche Sprache* in dieser *Hinsicht für das abstechendste Widerspiel der gewandtesten aller neuern Sprachen, der Französischen, erkläre. Diese unnatürliche Wortstellung, dieser ewig vor- und nachschleppende Artikel, dieser Mangel an Participien und participialischen Wendungen, (besonders, da die Participien, wenn sie dem Substantiv (397. s.) nachstellen, weder in Casu noch in Numero, noch in Genere declinirt werden), diese zeilenlangen Hülfswörter, wie z. B. „ich werde geliebt werden, ich würde geliebt worden seyn“, und das häufige Trennen dieser Hülfsverben von dem Stammwort durch fremde Mittelideen, – geben unserer Sprache etwas unglaublich Unbehülfliches, für den Leser Weitschweifiges, Verworrenes, für den Schriftsteller Unhandbares. Denn dass wir den Griechen und Römern hier einige glückliche Freiheiten in der Versetzung der Wörter und in der Trennung der Hülfsverben von dem Stammwort nachbilden können; ist nicht nur an sich nicht vorteilhaft für die Deutlichkeit der Begriffe, sondern muss auch, in der ungünstigen Verbindung mit den ebengenannten andern Nachtheilen, z. B. dem Mangel an Participien und der Indeclinabilität derselben, das Unbehülfliche und Ungewandte des Ideengangs und Vortrages in unserer Sprache vermehren.*

Kann man doch fast keinen Deutschen Perioden zergliedern, ohne einen oder andern Fehler unserer Sprache gegen Deutlichkeit und Ründung des Ausdrucks zu entdecken! So ist es z. B. ein wesentlicher Nachtheil, dass die Wörter weiblichen Geschlechts im Deutschen keinen Dativ haben; wodurch unzählige Zweideutigkeiten, wenigstens unvergleichbar mehrere als im Französischen durch den Mangel eines Accusativ, entstehen. (399. s.) Dass das Partic. Praes. Act. in unserer Sprache lange nicht so allgemein gebraucht wird, als in allen übrigen Neu-Europäischen Sprachen, und

dass es in der fließenden Prose noch immer fremd klingt; hab' ich schon anderswo angemerkt. [...] (406–407. s.) Wenn es aber unläugbar ist, dass die Sprache auf den Geist nicht minder wirkt, als der Geist auf die Sprache; so glaube ich in der eigenthümlichen Wortfügung unserer Muttersprache einen wesentlichen Grund jener Verworrenheit, Weitschweifigkeit und Gedankenleerheit zu entdecken, welche die Deutschen Schriftsteller, jenseits des bessern Alters unserer Littetur, fast durchgängig charakterisirten, und die noch jetzt einem grossen Theil unserer schlechten Schriftsteller weit öfter und in viel grösserm Maße eigen sind, als den schlechten Schriftstellern der Engländer, der Franzosen, der Italiener. Denn die, dem regelmässigen Ideengange so gar nicht günstige, Wortfügung unserer Sprache erschwert dem schlechten Schriftsteller nicht allein die Entwicklung... [...] (408. s.) Daher finde ich auch die Bemerkung eines Verfassers in den Litteraturbriefen sehr treffend, dass in Sachen der Schriftstellerei Deutsche Mittelmässigkeit oder Schlechtheit um vieles unerträglicher ist, als Englische, Französische oder Italienische.[...] (409–410. s.) [...] und endlich wegen so mancher andern Eigentümlichkeiten, die wir in dem vorigen entwickelt, dünkt es mich schwerer als in irgend einer andern Neu-Europäischen, (Südlichen oder Nordischen) Sprache, ein guter und noch mehr ein classischer Schriftsteller in unserer Muttersprache zu seyn. Daher wird auch ein Ausländer sich unter allen Neu-Europäischen Sprachen am spätesten und am schwierigsten in der Deutschen naturalisiren.

24.

Kölcsey:

Negyedik szakasz. – A' jóhangzásról.

A' magán- és mássalhangzók [*Vocalen und Consonanten*]' szerencsés vegyülése teszi a' jóhangzásnak elementumát [*Elemente*]

des Wohlklanges]. Nagyon sok vocal lágyacskássá, nagyon sok consonans durvává teszi a' nyelvet. Telyes hangzást (Vollklang) csak szavainak soktagusága, 's ezen szavak' minden syllabáinak érthető kimondása által nyer. A' melly nyelvben tehát a' syllabák mintegy elnyeletnek 's sok egysyllabáju szók vagynak, annak teljes hangzása nincsen. Egyes keményhangu betűk vagy syllabák nem teszik a' nyelvet durvának, mert sok ideák' kijelentésére az illyenek is szükségesek, a' nyelvnek jólhangzását az egész behatásból lehet kivenni.

Jenisch:

Vierten Abschnitt. Vom Wohlklange. (418–498. s.)

(418–419. s.): Eine glückliche Mischung der Vocalen und Consonanten, und eine der gemächlichen Aussprache günstige Zusammenreihung der letztern unter einander, – bilden die Elemente des Wohlklanges der Rede: Zu viel Vocale machen eine Sprache weichlich, zu viel Consonanten machen sie hart. (Sieh den Abschnitt vom Wohlklange in dem ersten Theil.) Vollklang, d. h. eine gewisse Fülle des Tons und Trittes der Rede, erhält eine Sprache einzig durch die Vielsylbigkeit ihrer Wörter und durch die vernehmliche (nicht verschluckende) Aussprache aller Sylben dieser Wörter. Daher es einer so durchaus einsylbigen und viele ihrer Sylben verschluckenden Sprache, als die Englische, oder auch als die Französische, durch ihre abgebrochenen Endtöne ist, an Vollklang fehlt.

Ich setze den Wohlklang ausdrücklich in einer glücklichen Mischung von Selbst- und Mitlautern, und in einer, der gemächlichen Aussprache günstigen, Zusammenreihung der letztern. Denn es ist lächerlich, wenn einige Leute gegen gewisse Buchstaben des Alphabets, z. B. gegen die Vocalen A und U, oder gegen die Consonanten R und S, einem besondern Widerwillen äussern, und jedes Wort für übelklingend halten, in welchem diese Buchstaben tonen. Der volle Klang eines Wortes, nicht einzelne Laute desselben, entscheiden über Härte oder Weichheit seiner Aussprache: und ein

harter Consonant dient in der Aussprache eines Wortes oft, wie ein Misslaut in der Musik, die Harmonie der Ganzen zu heben: zu geschweigen, dass jede Sprache, nach der inneren Verschiedenheit der darzustellenden Ideen und Empfindungen sanfter oder rauher Art, auch eine Menge harter Laute muss bilden können.

25.

Kölcsey:

A' görögben a' szók rendkívüli könnyűséggel formáltatnak az ajkon, minden hang tiszta és világos zengésében, megtört syllabák 's félig kimondott vocalok nincsenek, az olvasó sehol sem sziszeg, rekeg, orrol (mint Klopstock a' francziáról mondá), vagy akadoz, 's sehol sem kell a' beszéd' organumit ez vagy amaz erőszakos hajlásra kénytetnie, mint nagy részint az újabb nyelveknél. – A' declinatiók és conjugatiók' végzeteikben nagy része fekszik a' görög jólhangzásnak, a' declinatiói *η, α, αν, ον, ον, ων, οις, αις* 's conjugatiói *ει, εις, ον, α, ας, μεν, μαι, σαι, ται*, végzetek mind lágyak vagy vocalban, vagy könnyű kimondásu consonansban menvén ki. – A' görög nyelv eredetében durvának látszik, mutatják az illyen gyökerek: *χθων, βοάω, λυγξ, στραγξ, σκληρος, σκληφρος, ορθοκραιρων*, stbb, valamint a' gyakori *φ, χ, ξ*, kemény consonansok, de a' nyelv mesterséggel is jóhanguvá tétetett. Igy p. o. a' sok consonansu syllabák' közepére vagy végére vocal tétetett, a' kellemetlenül öszvetolult vocalok egybevonattak, valamint a' consonansok is (*τετυμμενος*), a' kettős consonansoknak csak simplexeik kettőztettek (*κεκρικα*)¹ a' kemény *θς², τς, θς, ζς*, szorgalommal elkerültettek, 's a' *τ* és *θ* a' gyökér' ellenére is kihagyattak, a' liquidák az *σ*, az *ν* más consonansok előtt gyakorta hasonlóan kivették, stbb; – 's így mind gyöngéd lett a' nyelv, mind pedig a' durvább tárgyak festésére elég keménységgel bírt.

¹ Jenisch: *κεχρικα*

² Jenisch: *δς*

A' deák nem olyan vidám, tiszta, egészen felvehető zengéssel bír, de hangja teljes és méltóságos. Gyökérszavai nem olly durvák mint a' görögnél, e' szerint bár nem míveltetett úgy, mint az, még is lágy 's hangos; a' melly lágyság a' lágy grammatikai végzeteken is fundálódik. Cicero és Quintilián panaszolkodtak nyelvök' nem szép hangzásáról, de az csak a' görög hangzásra nézve lehet igaz, 's ha a' deákban kellemetlen hangok vagynak p. o. *qui, quae*, stbb, van a' görögben is, nevezetesen sok κ , de a' jól vagy rossz hangzás nem egyes szavakban 's syllabákban, hanem sok szavak' sorában [...] található. A' jólhangzást a' görög és deák segíthették a' szabad szórakás által is. A' jólhangzásra tartozik a' *positio* [...] is. A' régi nyelvek a' rím' nem ismerése miatt poesisökben bizonyos sajátsággal [...] bírtak.

Jenisch:

(421. s.) Das erste, was bei der Vorlesung eines Griechischen Perioden dem Ohr auffällt, ist die ausserordentliche Leichtigkeit, mit welcher der Mund hier die Worte bildet; die Reinheit und Klarheit, womit jeder Laut tönet: nirgends werden abgebrochene Syllben und halbausgesprochene Vocalen dumpf verschluckt: nirgends darf der Lesende zischen oder schnarren, näseln (wie Klopstock von den Franzosen sagt) oder holpern; nirgends darf er den natürlichen Sprachwerkzeugen eine oder die andere gewaltsame Biegung abzwängen, um den Laut zu bilden, – wie er diess bei einem grossen Theil der neuern Sprachen thun muss.

(422–423. s.) Da die *Endungen der Declinationen und Conjugationen* am häufigsten wiederkehren, so muss bei der Beurtheilung des Wohlklanges einer Sprache auf dieselben auch vorzüglich Rücksicht genommen werden.

Und hier gewinnt die Griechische Sprache einen wesentlichen Zuwachs für den Wohlklang, durch die *leichten*, und *gemächlichen*-auszusprechenden *Endsyllben* ihrer so *mannigfaltigen Declinationen und Conjugationen*; indem dieselben grösstentheils in einen *Vocal* oder in einen der *leichtern Consonanten* hinter dem *Vocal* ausgehen, z. B. $\eta, \alpha, \alpha\nu, \omicron\nu, \omega\nu, \omicron\iota, \alpha\iota$, bilden gewöhnlich die

Endungen der Declinationen, so wie ει, εις, ον, α, ας, μεν, μαι,σαι, ται, die der Conjugationen.

(426. s.) Der Sprache des Griechen scheint ursprünglich keine besondere Anlage zum Wohlklang eigen gewesen zu seyn.

Ein grosser Theil ihrer Wurzelwörter tönert mit einer auffallenden Härte und Rauigkeit ins Ohr: z. B. χθων, βοάω, λυγξ, στραγξ, σκληρος, σκληφρος, σπλην¹ orthokραϊρων (Hom.) [...]

Selbst die so oft vorkommenden Buchstaben φ, χ, ξ, σχ gehören nicht zu den wohlklingendsten. [...]

(423–424. s.) Er setzte z. B. im Anfange oder in der Mitte, oder am Ende einer Consonantenreichen Sylbe einen oder auch mehrere Vocale; zog beide, Selbst- und Mitlauter, wenn mehrere oder unangenehmere derselben zusammenstiessen, in Einen, oder verschmolz den härtern in den weichern). So – sagte er statt τετυπτονται – τετυμμενοι εισι, statt εαω – εῶ u. s. f.

Hauchende Buchstaben wie φ, χ, θ liess er nie in zwei auf einander folgenden Sylben zusammenkommen, sondern sprach statt des erstem lieber den verwandten Buchstaben ohne Hauch, z. B. πεφιληκα statt φεφιληκα – κερικα statt χερικα.

Sylben mit δς, τς, θς, ζς, vermied er wegen der Ungemächlichkeit der Aussprache sorgfältig, und stiess τ, θ, auf Kosten des Wurzelwortes aus.

Ein gleiches beobachtete er in Rücksicht der sogenannten fließenden (liquidae Mitlauter λ, μ, ν, ρ, vor dem σ – Das ν vor andern Consomment liess er oft weg [...].

(430. s.) [...]. Nicht der Griechische, heitre, klare, all-vernehmliche Klang! aber ein voller, majestätisch-hinrollender Ton, der den senatorischen Gesetzgeber der Welt zu verkündigen scheint. [...]. Dieser Wohlklang beruht hier theils auf der Weicheit der Wurzelwörter; theils auf den so oft wiederkehrenden Sylben, um, am, em: (welche letztern die gewöhnlichen Endsylben der Declinationen bilden, und die sich schon dadurch als weich und gemächlich für das Sprachorgan ankündigen [...]).

¹ [Ez a szó hiányzik az MM1-ből.]

(431. s.) Ich weiss wohl, dass Cicero und Quintilian über einzelne Missklänge ihrer Sprache laute Klagen führen, z. B. über die häufigen Endungen in um und s: denn Ohren – die zu dem harmonischen Wechselspiel von Tönen und zu dem reinen Vollklänge der Griechischen Perioden gewöhnt waren [...] (432. s.) Denn dass diess „que“, und eben so „qui, quae, quod“, etwas hart klingen, kann eben so wenig geläugnet werden, als dass das so oft wiederkehrende και, und überhaupt der häufige Gebrauch des κ im Griechischen, unmelodische Laute bilde [...] Aber wir sagten schon oben: nicht einzelne Buchstaben, Sylben oder Wörter, bilden den eigenthümlichen Klang einer Sprache, sondern das Ganze (l'ensemble) der Wortreihen.

Und hier kam dem Römer, bei der ursprünglichen Weichheit des grössten Theils der Wurzelwörter seiner Sprache, so wie der Endungen seiner Declinationen und Conjugationen, die freie Wortstellung ungemein zu statten.

Denn diesen Vortheil der freien Wortstellung nach den Gesetzen des Wohlklanges, den der Grieche so glücklich geltend zu machen weiss, hat der Römer mit ihm gemein [...] (434. s.) Den tactmässigen Periodeintritt, und vorzüglich das grosse Gesetz der Position, dieses Grundgesetz der Griechischen und Römischen Prosodie, verdanken die Alten, (so scheint es mir) einzig der Declamation nach musikalischem Tonwechsel [...].

(439. s.) Einen durchaus eigenthümlichen Geist erhält die Dichtkunst der Alten vermittelt der reimlosen Versgattung, deren sie sich ausschliesslich bedienen. [...]

26.

Kölcsey:

A' deák származásu nyelvek ellentmondhatatlanul jobb hangzásúak, mint a' germaniaiak, 's ezt anyjoknak köszönik, mellyekhez, minden elfajulások mellett, sokat hasonlítanak.

Az olaszban a' szó' eleje 's közepe, kivált a' deák eredetű szókban, teljes hangu, de a' sok i, o, u, ezen teljes hangzást gyöngítik. Az olasz nyelv nem csak lágy, hanem méltóságos is. A' spanyol leginkább közelít a' római martialis hanghoz, de lágy is lehet. A' martialis hangban a' portugál hasonlítja a' spanyolt, de a' sok egyre toluló vocálok (passarao, sublimarao) kedvetlenek. Minden deák eredetű nyelvben vannak a' deákban nem találtató consonansok: eh, ecio, – cho (spany: csó) stbb, melyek barbarus eredetűek.

A' deák eredetűek közt a' spanyol legteljesebb hangzása, 's egyszersmind legszelidebb 's legjobb hangu; – a' teljes hangzásban követi a' portugál, de ez az olasz szelid hangzásnál hátrább áll, valamint ez a' spanyolnál. – A' franczia a' sok ois, eux, aux, miatt, 's mivel syllabái sokszor mintegy el vagynak harapva, nem olly méltóságos; de lágysága van, bár nem mint a' többi testvéreknek.

A' germaniai nyelvek közt az angol rokon lévén a' francziával, attól a' syllabák' elharapását [*Verbeissen der Endsylben*] is megtanulta, 's a' sok monosyllabonok miatt, 's mivel nasalis pronounciatiója sincs (melly a' francziának még néminemű teljes hangzást ad), és sok a' durva th, wh stbb. semmi zengéssel és teljes hangzással nem bír, hanem csak néminemű lágysággal.

A' németben is sok a' gothus eredetre mutató monosyllabon, de vannak sok syllabájú szavai is, és a' teljes hangzásra benne semmi sem hibázik a' vocalok' és consonansok' harmoniával lett öszvetétén kívül, de a' melly mocsok ezen nyelvet jobbíthatatlanul durvává tevé. A' gyökérszavak gothusok, és felette kemény kimondásuak, 's 's a' bennök levő sok consonans nem hagyatík el a' kimondásban, mint az angol, dan, svéd, holland és még a' plattdeutsch nyelvben is szokásba vették, ennélfogva a' német nyelv mind ezeneknél durvább. Ide tartozík a' sok n, ide a' declinatioi és conjugatioi sok consonansos végzetek stbb, 's ezen iszonyu durvaságot az articulus 's a' conjunctiók lágýítják valamennyire.

A' rímetlen versek segítík a' nyelv' classicitását. A' germaniai szavakban az accent mindig a' gyökérsyllabán nyugszik, mint: *Gelegenheit*, *Unaustilgbar* stb. 's ez így van nem csak a' dan, svéd, hollandusnál, hanem a' tóteredetű nyelvekben is. Ez teszi a' német

prosodiának talpkövét, hogy t. i. a' rímetlen versekben nem a' quantitas, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe, 's így a' positióval nem gondolnak, melly az energiának ugyan igen, de a' poetai dictio' jólhangzásának nem használ. Jenisch azt hiszi, hogy a' német nyelv nem minden görög mértékre alkalmazatos.

A' több germaniai nyelvek a' jólhangzásra nézve így rendeltettek: dan, svéd, angol, holland, német.

A' lengyel, orosz, és lithvaniai mindenik, de kivált az utolsó felülmulja és igen sokban a' németnek zengését, vagyis inkább morgását (lásd az Orpheust), mellyet Jenisch hinni nem akar.

Jenisch:

(444. s.): Wir vergleichen ferner den verhältnissmässigen Wohlklang

der Lateinischen Töughtersprachen.

Unverkennbar ist an diesen der Vorzug des Wohlklangs vor den Germanischen. Sie gleichen hierin gewissen Abstämmlingen grosser Ahnen, die, bei aller Ausartung von dem Ruhm ihrer Väter, in gewissen Zügen die Spuren ihrer genialischen Abkunft an sich tragen. [...] (445. s.) Anfang und Mitte jedes Worts, besonders jedes ursprünglich-Lateinischen, voll Klang: aber die unaufhörlich wiederkehrenden i, o, u, schwächen diesen vollen Klang ohngefähr in eben dem Mass für das Ohr, als die Artikel uno, della u. s. f. die antike Energie für die Seele schwächen.

Wenn man das Italienische, wegen seiner ungemeynen Weichheit, mit Recht die Sprache der Liebe zu nennen pflegt, so prüfe man an folgender Stanze aus dem Tasso, ob sie auch nicht ihren hohen Römischen Ursprung verräth [...].

(446. s.) Der Spanier nähert sich noch mehr dem martialischen Klange der Lateinischen Ursprache, durch viele und volltönige Consonanten-Endungen eines grossen Theils seiner Wörter. [...]

(448. s.) In Rücksicht des martialischen Klanges schliesst sich der Lusitanier unmittelbar dem Iberer an – nur dass seine Sprache wegen mancher ohne Consonans mit einander verbundenen Vocale, boá, Lisboa, eben so maó (Uebel), pao (Holz), und wegen der öftern

Ausstossung des Consonans vor dem Vocal z. B. im Artikel o, ao, os, aos, nicht ganz den reinen Vollton seiner stolzen Nachbarn hat. [...] Alle Lateinische Töchttersprachen (die Französische, deren verhältnismässigen Wohlklang wir gleich betrachten werden, mitgerechnet) haben gewisse ihrer Römischen Mutter fremde, Mitlauter, welche ihre gemeinschaftliche Vermischung mit den Sprachen der Barbaren-Horden bezeichnen, die sich einst in den Ländern dieser Nationen niederliessen.

(449. s.) Dahin gehört das „sch“ – in dem Französischen „chercher, charger u. s. f.“, in dem Italienischen „crucciose, piaceri“, in dem Spanischen „mucho“, (sprich mutscho) in dem Portugiesischen „chave, chegar“, (lies schawe, schegar) und eben so in dem „x“ der nämlichen Portugiesischen Sprache z. B. „queyxada, queyxarse“, (lies keischada, keischarsche).

Dieses, der Lateinischen Muttersprache durchaus fremde, „sch“ (denn einige Wörter, z. B. schola, sind Griechischen Ursprungs) ist offenbar von den Gothischen Abstämmlingen entlehnt, welches jene Barbarenhorden waren. Denn eben das harte „s“ bezeichnet die Sprache dieses Menschenstammes.

(452. s.) Aus allem diesem gehet hervor, dass die Spanische Sprache unter den genannten drei Römischen Töchtern die volltönendste, und zugleich die sanfteste und wohlklingendste ist; – dass in Rücksicht des vollen gravitatischen Klanges die Portugiesische nächst ihr die Stelle einnimmt; – dass endlich die Italienische an Sanftheit und einschmeichelnder Melodie – der letztern überlegen ist, aber der Spanischen nachsteht, an deren Volltönigkeit sie auch mit ihren fast durchgängigen Vocalendungen auf keine Weise hinanreicht. [...] (453. s.) Man lese sich, nach den Proben von den andern Lateinischen Töchttersprachen, diese Stelle laut vor; und man wird sich ohne Mühe überzeugen, dass die Französische den vollen, majestätischen Klang ihrer grossen Mutter in sehr wenigen Wörtern, und unter allen ihren Schwestern am schwächsten, wiederhallt. Die immer wiederkehrenden „ois“ und „eux, aux“, so wie die gleichsam abgebissenen Endsylben – haben sogar nichts ähnliches von der hohen Römerinn mit dem majestätisch-vollen

Munde und dem einförmig-ernst und feierlich dahinwallenden Strom der Rede.

Doch giebt ihr das oft wiederholte weiche „g“ vor „e, i, y“ etwas weiches: denn eine gewisse Weichheit kann man der Französischen Sprache, auch wegen eines grossen Theils ihrer Endungen auf Vocale, nicht absprechen. [...]

(464. s.)

Vergleichung des Wohlklangs der Germanischen Sprachen.

Der Britte hat mit einem ansehnlichen Theil seiner Wörter auch zugleich eine gewisse Form der Aussprache von dem Gallier entlehnt, nämlich das Verbeissen der Endsylben. [...]

Diess Abgebrochene der Aussprache wird durch die grosse Menge monosyllabischer Wörter noch auffallender [...] **(465. s.)** Die Gallierin gab sich durch den häufigen Nasenlaut und durch das „r“ eine gewisse Art von Vollklang: die Brittin entbehrt auch dieses Vortheils. [...] Setzt man zu dem allen noch, dass die „th, wh“, die fast in jeder Zeile vorkommen, selbst in dem Munde eines Engländers schwerfällig klingen – (ihr Rauhes ergiebt sich schon daraus, dass der Ausländer diese Töne durch lange Uebung – dennoch kaum – nachbilden lernt: – und Gemächlichkeit der Aussprache ist doch Charakter der schönen Sprachtons!) und dann noch diess, dass die ganze Aussprache des Britten dumpf ist, zu sehr in der Tiefe des Gaumes, und, wie mit verschlossener Lippe, gebildet wird: so braucht es wohl keiner Gründe mehr, zu beweisen, dass die Englische Sprache auf Klang und Volltönigkeit alle Ansprüche fahren lassen muss, und in dieser Rücksicht hinter ihrer Halbwesten an der Seine beträchtlich zurückbleibt.

Nur ein Einwurf der Unwissenheit ist es, „dass die Aussprache des Engländers deswegen schön seyn müsse, weil sie so viele Feinheiten hat.“ d. h. kleine dem Ausländer schwer zu erreichende Tonbiegungen. [...]

(468. s.) Die vielen Monosyllaben-verkündigen den Gothischen Ursprung; aber vielsyllbige Wörter als „ermüdeten, unsterblicher, bereiten, grünenden, balsamische, Menschengeschlechter“, und eben so „flammengeschweifte, hellstrahlende, donnerschleuderer

u. s. f.” – hat der Britte sehr wenige aufzuzeigen: – und es fehlt daher unserer Sprache (die vielen Monosyllaben abgerechnet) zur Volltönigkeit nichts – als harmonische Zusammenstellung der Vocalen und Consonanten, und besonders – Versänftung und Verminderung der letztern.

Allein eben diess ist gleichsam der schwarze unaustilgbare Muttermahl unserer Sprache. [...]

Alle ihre Wörter sind Gothen [...] (469. s.) Diese Härte hat ihren Grund darin, dass wir nicht, wie unsre andern Germanischen Brüder, der Britte, der Däne, der Schwede, der Holländer, einen Theil der Consonantes, besonders bei harten Zusammenstößen, überschlüpfen – und dass wir überhaupt die Consonanten-Endungen überall lieben: [...] Welche unausstehliche Einförmigkeit, – und zwar Einförmigkeit des Missklangs – in unsern Deutschen Perioden, durch die Endsylben mit n! [...] (470. s.) Was die Härte der Deutschen Sprache vollendet, sind die rauhen Consonantendungen der Declinationen und Conjugationen, so wie der Substantiven und Adjectiven und der sogenannten Gradus – z. B. Vater’s, Leben’s, liebtest, liebtest, geliebt, liebend, Gerechtigkeit, Freundschaft, Eroberer, zärtlichere, herrlichste, harmonischste: eben so auch die Adjectiv-Endungen [...]

(472. s.) Wegen dieser ausserordentlichen Rauhigkeit des lexikalischen und grammatischen Bau’s unserer hochdeutschen Muttersprache müssen wir die vielen kleinen Monosyllaben der Artikel, der Bindewörtchen, und so weiter, (die der Energie und dem Wohlklang selbst – übrigens so ungünstig sind,) gewissermassen als ein Hülfsmittel der Milderung jener Rauhigkeit ansehen, indem sie durch die Schnelligkeit, mit welcher sie gewöhnlich ausgesprochen werden, sehr oft eine Art von halber Pause in der Aussprache bilden, und einen noch härtern Zusammenstoss der Consonanten verhindern.

(476–477. s.) Die Deutschen haben, seit der Erscheinung der Klopstockischen Messiade, kühn gewagt, den Reim zu verlassen, und die mannigfaltigen Versgattungen der alten Prosodie, obgleich mit Hintansetzung des grossen und so einzigen Gesetzes derselben,

der Position, in unsere Dichtkunst, (wenigstens in verschiedene, ernste und leichtere Gattungen derselben) zu übertragen.

Ich habe mich schon oben (S. 440.) erklärt, aus welchen Gründen ich classische Gedichte in der reimlosen Gattung für einen sehr wesentlichen Gewinn der neuern Litteratur halte. Hier bemerke ich noch folgendes.

Es ist eine Eigenthümlichkeit aller Germanischen Wörter, dass der Accent durchgängig auf der Wurzelsylbe ruht: z. B. Gelegenheit, unaustilgbar, ermüdeter u. s. f. So – auch die andern Germanen, die Dänin, Schwedin, Holländerin: und nicht weniger die Slavinnen, deren Germanische Abstammung unter andern auch durch diese Eigenthümlichkeit bewähret wird.

Dieser charakterische Wurzelaccent, dessen sich weder Griechen, noch Lateiner, noch die Lateinischen Töchttersprachen rühmen, scheint höchst glücklich zu dem ersten Gesetz unserer Prosodie zu (477. s.) stimmen, (oder vielmehr es einzig zu begründen): dass wir nämlich unsre reimlosen Verse nicht nach der Quantität, sondern fast einzig nach dem Accente bilden, und der Position nicht achten.

Freilich ist diess ein Gewinn für die Energie, keinesweges aber für den Wohlklang unserer poetischen Diction: denn letzterer scheint mir (ich hab' es schon oben erklärt) einzig durch das Gesetz der Position erreichbar. Da wir indessen, so wie alle Germanen, durch unsre consonantenreiche Sprache früh gewöhnt werden, viele und schwerzubildende Mitlauter schnell auszusprechen, und unser Ohr also auch für das längere Verweilen auf einer durch die Position langen Sylbe nicht so empfindlich ist, als das Griechische oder Römische: so ist freilich die Vernachlässigung der Position in unserer reimlosen Versgattung – wenigstens zu entschuldigen. Denn Germanische Hexameter, nach dem blossen Accent zusammengefügt, denen des Homer oder Virgil, in welchen durchgängig die Position beobachtet wird, vorzuziehen, oder auch sie diesen nur gleich zu stellen, werde ich mich nie überreden können.

Wenn ich aber gleich die Scansion nach dem Accent als das oberste Gesetz unserer Prosodie anerkenne; so scheinen mir doch selbst die glücklichsten Bearbeiter unserer reimlosen Versgattungen

nicht immer sorgfältig genug zu verhüten, dass consonantenreiche oder schwersauszusprechende Sylben nicht kurz gebraucht werden: indem unser Ohr, eben bei der Aussprache solcher Sylben, an das so natürliche Gesetz der Position unwiderstehlich-fühlbar erinnert wird. [...]

484. s. Wollten wir die Germanischen Sprachen nach dem verhältnissmässigen Grad des Wohlklangs ordnen, so würden wir sie nach dem, was bis dahin darüber gesagt worden, folgendermassen stellen: Die Dänische, Schwedische, Englische, Holländische, Deutsche. [...]

491. s. Den abstechenden Wohlklang der Litthauischen Sprache, gegen die Deutsche gehalten, empfand ich schon als Knabe, wenn ich mir in dem Hause meiner Aeltern, unweit Königsberg in Preussen, von einem gebornen Litthauer, der zu unsern Hausgenossen gehörte, eine Geschichte in seiner Sprache erzählen, oder ein Volksliedchen vorsingen liess. Wer die bis dahin gegebenen Proben aus der Litthauischen Sprache beobachtet hat, wird gefunden haben, dass sie weder die Polnischen prz, szc, noch die Russischen tscht hat, und überhaupt das Sprachorgan nirgends mit schweren oder zu vielen Mitlautern überladet [...]

27.

Kölcsey:

A' nyelvnek minden tökélet épségei változók:

Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore.

A' jólhangzás minden tökéletességei közt a' nyelvnek, annak elementumaiba leginkább beszöve van, és még is a' görög durva gyökerekből szép nyelv lett. Nem tehetik e ezt mások is?

A' nyelv' bővsége nevededik új conceptek, találmányok, merész geniek' írásai 's fontos politikai változások által. A' francia

revolutio sok új expressiókat származtatott, de a' mellyek közt még is kevés philosophi és psychologiai jelentésük, hanem többnyire technologiaiak voltak. De ha a' nyelv a' míveltethetésnek bizonyos saját grádusával bír, mint a' germaniai 's tót nyelvek, úgy a' bővülés végzetlen.

A' nyelv energiáját nevelik a' nagy írók' merész constructióik, valamint a' poesis és prosa' energiával járó nemeinek mívelése.

A' német nyelv nem elég érthetőséggel bír: de nem tehetnek e erről a' nemzet nagy írói?

De teremthetnek e ezen nagy írók participiumokat. Regulazhatják-e az articulussal való élést? megmenthetik-e a' nyelvet terhelő segédszavaitól? Ez nem hihető.

De az élő nyelvek' egyes részeinek változásokat még sem lehet azon okból kétségbe hozni, *mivel a' nyelv classicus írók által örökre fixáltatik.*

Minden mívelt nemzetnél csak egy epochája volt a' classica literaturának. De ezen mindig előmenő, szakadatlan 's közterjedésű cultura mellett, lehet, kell, 's fog is minden mívelt nemzet még több epochákat érni literaturájában.

Jenisch:

(495. s.) Ich schliesse mit einer Anmerkung, die nichts geringeres betrifft, als den *Gesichtspunct*, aus welchem diese, so wie überhaupt jede Sprachparallele, angesehen werden muss: und dieser ist – die *gegenwärtige Stufe der Ausbildung der verglichenen Sprachen.*

Denn fragt man mich: Giebt es, so wie in der Mathematik veränderliche und unveränderliche Grössen, also auch in der Sprache veränderliche und unveränderliche Vollkommenheiten? so antworte ich: *Alle Vollkommenheiten* (oder auch Mängel) *einer Sprache sind veränderlich.* Es ist das Motto jeder Sprache, und jedes Moments ihrer einzelnen Bestandtheile:

Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore. Horat. de arte poet.

Den Wohlklang haben wir in dem „Ersten Theil“ dieser Abhandlung unter allen Sprachvollkommenheiten als diejenige genannt, deren Elemente in das Ganze einer Sprache am innigsten verwebt sind. Aber bemerkten wir nicht auch in dem „Zweiten Theil“ von der Griechischen Sprache, dass ihre (496. s.) ursprünglichen Wurzelwörter ausserordentlich rauh töneten? Zeit und Zufall, Genie und Fleiss der Menschen, bildeten aus jenen rauhen Wurzelönen allmählich die melodischen Laute, mit deren Harmonien das
os rotundum (Horat.)

der Griechischen Musen die Götter selbst entzückte. Warum sollten dann nicht auch unsre Deutsche Mutter, oder die Slavischen Sprachen, einst dasselbe günstige Loos haben? Können sie nicht auch einst, wie die Französische, Englische, Dänische gethan, einen Theil ihrer harten Mitlauter ausstossen, und dadurch ihre Rauhigkeit mildern?

Der Reichthum einer Sprache kann durch neue Begriffe, neue Erfindungen, durch kühne schriftstellerische Genies, durch wichtige Staatsveränderungen, (dergleichen z. B. die Französische Revolution ist), beträchtlich vermehrt werden. Hat man nicht jetzt schon ein beträchtliches alphabetisches Verzeichniss der durch die Revolution in die Sprache des Galliers eingeführten neuen Ausdrücke? Obgleich (welches der philosophische Sprachkritiker wohl beherzigen muss) sehr wenige unter diesen neuen Wörtern philosophisch- oder psychologisch-bedeutsam, sondern fast alle technologisch sind. Hat aber eine Sprache einen eigenthümlichen Grad der Bildsamkeit, wie wir diess von den Germanischen und Slavischen Sprachen gerühmt haben, so geht diese Bereicherung in's Unendliche.

(497. s.) Der Nachdruck einer Sprache kann, wenn ihm z. B. eine eingeschränkte oder ängstlich-gebundene Wortfügung hinderlich war, durch die kühnen Wortstellungen grosser und als classisch anerkannten Schriftsteller, insbesondere aber auch durch die Bearbeitung gewisser energischer Gattungen der Dichtkunst und der Prose, (die bis dahin vielleicht Vernachlässiget wurden) ungemein

erhöhet werden. So – vielleicht einst – die republikanisch-Französische Litteratur.

Die Deutsche Sprache beschuldigten wir wiederholentlich eines schlüpfrigen Hanges zur *Undeutlichkeit*. Aber sollten auch hier nicht künftige Genies, ähnlich unsern Klopstocken, Göthen, Herdern, Schillern, Auswüchse wegschneiden, Unebenheiten glätten können?

Werden aber diese Genies auch neue Participien schaffen können oder dürfen? Werden sie den Gebrauch des Artikels nach den Grundsätzen einer geläuterten Sprachkritik einschränken, oder auch ganz wegwerfen; werden sie die Sprache von den lästigen Hilfsverben befreien – können oder dürfen? Das ist allerdings weniger wahrscheinlich.

Aber man bezweifele die Veränderlichkeit der lebenden Sprachen und ihrer einzelnen Bestandtheile, *wenigstens* nicht aus *dem Grunde*; „weil eine Sprache durch classische Schriftsteller für immer fixirt werde.“

(498. s.) Jede cultivirte Nation, die wir bis jetzt kennen, hatte freilich nur *Eine classische Epoche* in der Litteratur. Aber bei der immer fortschreitenden, ununterbrochenen, und allgemein-verbreiteten Cultur, kann, muss, wird – jede cultivirte Nation *mehrere classische Epochen der Sprache und der Litteratur erleben*.

Die tausendgestaltigen Erzeugnisse der Zeit, des Zufalls, und der allgemeinen Verbindung der Dinge – welcher Scharfsinn wagt es, – sie zu ahnen, welche Grössenlehre – sie zu bestimmen?

Aber – unausforschlich, wie die Wege des Himmels den Sterblichen, sind die Wege des Genies den Philosophen!

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Egyedül az MM1 sajtóhibáit javítottuk. A görög szavakat lásd: JENISCH 1796.

MAGYARÁZATOK

- 104:10 **D[aniel]. Jenisch** – *Daniel Jenisch* (1762–1804) berlini evangélikus lelkész és író, kultúrfilozófus; szóban forgó művével elnyerte a berlini Tudományos Akadémia 1794-ben a tökéletes nyelv ideáljának megvitatására kitűzött pályadíját; könyvét Berlinben 1796-ban adták ki. Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.
- 104:16 **közlő organuma** – [lat.] *organum*: eszköz, szerv. Itt: kifejező eszköze.
- 104:25 **mellyek az érzékek’ objectumaikat jelentik** – [lat.] *obiectum*: tárgy. Itt: az érzékelés tárgyait.
- 104:27 **modificálja** – [lat.] *modificatio*: alakváltoztatás, módosítás, átalakítás. Értsd: változtatja.
- 105:1 **a’phoeniciaiaké** – főníciaiaké
- 105:4–5 **Bouhours az ő Entretiens d’Ariste et D’ Eugène munkájában** – *Dominique Bouhours* (1628–1702) francia jezsuita pap, író, nyelvész. Hivatkozott műve: *Les Entretiens d’ Ariste et d’ Eugene* (Paris, 1671).
- 105:7–8 **Stephan is sur la precellence de la langue françoise** – *Henri Estienne* (1528 v. 1531–1598) francia filológus. Hivatkozott műve: *Project du livre intitulé De la precellence du langage François* (Paris, 1579).
- 105:9–10 **A’ scholastica philosophia skeletté csinálta a’deák nyelvet** – [lat.] *sceletus*: csontváz. Itt: A skolasztikus filozófia lecsupaszította a latin nyelvet. Erről lásd még: *A’ szószármaztatásról*.
- 105:15 **lexicalis miveltehetés** – [gör.] *lexisz*: beszéd; szó
- 105:16 **végző syllabák** – [gör.-lat.] *syllaba*: szótag. Itt: végzótagok.
- 105:21 **gradusát** – [lat.] *gradus*: fok. Itt: bizonyos állapotot elért nyelv.
- 105: 23 **mint Homér és Klopstock** – *Homérosz* (Kr. e. 8. sz.); *Friedrich Gottlieb Klopstock* (1724–1803) német költő, drámaíró; fő műve a *Messiás*. Költői munkái mellett nyelvi, metrikai problémákkal is foglalkozott (*Über Sprache und Dichtkunst*, 1779,

1780; *Grammatische Gespräche*, 1794). Gottsched és Klopstock nyelvi vitájáról: CSETRI 1990, 13. Klopstockról lásd még: *Jegyzések Pandekták*.

105:25–26 **Trendelburgnak a' görög, deák és német nyelvről írt munkája** – *Johann Georg Trendelenburg* (1757–1825) német filológus. Hivatkozott műve: *Vergleichung der Vorzüge der deutschen Sprache mit den Vorzügen der lateinischen und griechischen*. (Mannheim, 1788.)

105:28 **onomatopoiemenonok** – [gör.] *onomatopoiemenon*: hangutánzó szó (onomatopoiia [gör.]: neologizmus, szóalkotás). „Az ókori grammatikusok az onomatopoeát két szempontból tekintik. Egyrészt a stílus díszét látják benne, tehát egybeveszik más hangfigurákkal, melyek a nyelvnek szépségét, hangzatosságát (a »zeneiség« szót még nem használják) vannak hivatva emelni. A legtöbb retorika az *Exornationes* [díszítések] vagy, mint később nevezték, az *Ornata syntaxis* [díszes mondattan] során szól róla, mások a *Tropi*, a szóképek fejezetében tárgyalják. Másfelől a szóképzés, a szóalkotás eszközét látják az onomatopoeában. Valamennyi középkori és humanista grammatikus Platón Kratüloszának alapján áll, s a nyelvet, keletkezett akár *φύσει* [természet], akár *θεσει* [megegyezés] útján, elsősorban hangutánzásnak látja. A herenniusi retorika a szavaknak két osztályát állítja fel, úm. *verba nativa* [eredeti szavak] és *verba reperta* [csinált szavak]. Amaz hagyományozott ősi szókincs, ezek feltalált, más szóval nyelvújítási szavak, egyéni alkotások. A *nominatio* (megnevezés) mondja Herennius – az a figura, »[...] amely arra figyelmeztet bennünket, hogy ez vagy az a neve vagy nem valamely dolognak, vagy pedig nem eléggé alkalmas neve, mi azonban azt a dolgot a megfelelő szóval nevezzük meg vagy a megjelölés, vagy az utánzás okából, úgy, ahogyan a régiek *ordítást, bőgést mormogást és sziszegést* mondtak«”. ZLINSZKY Aladár. „Művészi hangfestés és hangutánzás”. in *A magyar stilisztika útja*, sajtó alá rend. SZATHMÁRI István, Budapest, Neumann, 2002.

- 106:10–11 **a’ sok vocal lágygyá, a’ sok consonant pedig kemény-nyé teszi a’ nyelvet** – [lat.] *vocalis*: magánhangzó; [lat.] *consonans*: mássalhangzó.
- 106:14 **Vad vagy szelid clima** – A *Hippokratészre* (Kr. e. 460–Kr. e. 375) visszamenő, a 18. században és a 19. század elején is ható ún. klímaelmélet szerint az egyes népek jellemvonásait lakóhelyük éghajlata határozza meg; az emberi jellem földrajzi és éghajlati meghatározottsága kihat a kommunikáció feltételeire is, így az nemzetről nemzetre változik. Erről lásd: KECSKE-MÉTI 1995, 575–576.
- 106:19–20 **A’ hochdeutsch sokkal durvább mint a’ plattdeutsch** – A tág értelemben vett német nyelvnek (nyelveknek, nyelvjárásoknak) két nagy változata van: az északon beszélt *alnémet* (*Niederdeutsch* vagy *Plattdeutsch*) és a szűkebb értelemben vett német nyelv (*Deutsch*), amely a *felnémet* nyelvek egyike. Az északon beszélt alnémet hangrendszerében (és egyes nyelvjárások esetében nyelvtanában is) olyan jelentős mértékben különbözik a délebben beszélt, köznyelven „Hochdeutsch”-nak is nevezett felnémettől, hogy önálló nyelvnek tekinthető. A felnémet két nagyobb csoportra (*Hochdeutsche Mundarten*) osztható: a középnémetre (*Mitteldeutsch*) és a felsőnémetre (*Oberdeutsch*) – ez utóbbi tkp. a déli területekre (Bajorország, Ausztria, Dél-Tirol, illetve Svájc, Voralberg) értendő.
- 107:13–17 **Trendelburg [...] ezt mondja** – (lásd: Johann Georg Trendelburg, *Vergleichung der Vorzüge der deutschen Sprache mit den Vorzügen der lateinischen und griechischen*, Mannheim, 1788, 75.) „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches gute, welches der andern die Wage hält.” („Szeretném azt látni, aki meg merné kísérlni, hogy itt hatalmi szóval, kategorikusan az egyik nyelvnek adja a díjat. Minden nyelvnek megvan a maga sajátos jó tulajdonsága, amely a többi nyelvvel szemben [egyensúlyban] tartja a mérleget.”)

- 107:31–32 **a’ beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el** – Értsd: a nyelvi közösség nyelvi újításokat [újságokat] többé már nem fogadott el.
- 108:2 **Ronsardé** – *Pierre de Ronsard* (1524–1585) francia költő, a Pléiade alapítója.
- 108:16 **Jodelet, Theophil, ’s Montaigne által futott pálya** – Jodelet, azaz *Julien Bedeau* (1591–1660) francia színész; *Théophile de Viau* (1590–1626) francia költő, drámaíró; *Michel Eyquem de Montaigne* (1533–1592) francia filozófus.
- 108:17–18 **azt tették a’ mit Ennius és Pacuvius ’s többek a’ római nyelvvél** – *Quintus Ennius* (Kr. e. 239–Kr. e. 169) római költő, drámaíró; Ennius alkotta meg a latin hexametert és disztichont, neki tulajdonítható, hogy a latin költészetben a nemzeti versformák (saturnusi vers) teljes mellőzésével a görög metrika lett uralkodó. Fő műve az *Annales* című, 18 könyvből álló történelmi eposz volt, Vergilius *Aeneis*ének egyik előzménye. Enniusról lásd még: ADAMIK 2009, 111–120. Quintilianus: „Enniushoz olyan áhitattal közelítsünk, mint ósrégi, szent ligetekhez, ahol a százados, rengeteg tölgyek már nem annyira szépségükkel nyűgöznek le, inkább vallásos érzéseket ébresztenek bennünk.” QUINTILIANUS 2009, 10. 1. 88. (Simon L. Zoltán fordítása.) Tanítványa és unokaöcse volt *Marcus Pacuvius* (Kr. e. 220–Kr. e. 130) római drámaíró; „A régi tragédiáirók közül komoly gondolataik, súlyos szavaik, méltóságteljes jellemek révén Accius és Pacuvius a leghíresebbek. [...] Acciust erőteljesebbnek szokták tartani, míg Pacuviust műveltebbnek vélik azok, akik maguk is műveltek szeretnének lenni.” *Szónoklattan*: 10. 1. 97. (Simon L. Zoltán fordítása.) A többi római szerzőről lásd QUINTILIANUS 2009, uo. 10. 1. 85–131. Lásd még: *Új szók*, MAGYARÁZATOK.
- 108:21–22 **Voltairenek ’s d’Alembertnek** – Voltaire, azaz *François-Marie Arouet* (1694–1778) francia író, költő, filozófus. *Jean Le Rond d’Alembert* (1717–1783) francia matematikus, mérnök, fizikus és filozófus.

- 108:23 **Malherbe** – *François de Malherbe* (1555–1628) francia költő.
- 108:24 **synonymumokat** – [gör.-lat.] *synonyma*: hasonló név, szinonima; értsd: szinonimákat.
- 108:26 **superfluumok** – [lat.] *superfluus*: felesleges. Itt: feleslegek.
- 109:17–20 **Klopstocknak ódáit ’s Messiását, Lavaternek physiognomikáját, Herdernek ’s Göthének sok munkáikat nehezen foghatná az angol fordítani; így Kanttal is** – *Friedrich Gottlieb Klopstock* (1724–1803) ódái több kiadásban is megjelentek (*Oden von Klopstock*, 1750; *Oden und Elegien*, Darmstadt, 1771; *Oden*, Hamburg, 1771; *Oden und Lieder bey dem Clavier zu Singen*, vertont von Christoph Willibald Gluck, 1776; *Oden zur Französischen Revolution*, 1790–1799); *Messias* című eposzának első énekei 1748-ban jelentek meg (*Der Messias. Ein Heldengedicht. Gesänge I–III*, Halle, 1748); a *Messias* utolsó, teljes, húsz éneket tartalmazó kiadása 1780-ban jelent meg Altonában. *Johann Kaspar Lavater* (1741–1801) svájci író, hivatkozott műve: *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (Lipcse és Winterthur, 1775–1778). *Johann Gottfried Herder* (1744–1803) német költő, filozófus; *Johann Wolfgang Goethe* (1749–1832) német író, költő; *Immanuel Kant* (1724–1804) német filozófus.
- 109:21 **Gedickenek értekezését Über die Dialekte der deutschen Sprache** – *Friedrich Gedike* (1754–1803) német pedagógus, filológus. Hivatkozott műve: *Über deutsche Dialekte. Erste Vorlesung*. In: *Beiträge zur Deutschen Sprachkunde. Vorgelesen in der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Erste Sammlung*, 232–264. ([Berlin], 1794.)
- 109:22–23 **a’ régibb német literatura monumentumainak studiuma** – [lat.] *monumentum*: emlékeztető jel, emlékmű; (átv.) írott emlék, okirat; [lat.] *studium*: tanulmány, tanulás, tudomány (mint ténykedés). Itt: a régi német irodalom írott emlékeinek tanulmányozása.
- 109:27 **fixirozva** – [lat.] *fixatio*: rögzítés; (átv.) lerögzít, mozdulatlaná tesz, fogva tart. Itt: mert nincsen úgy rögzítve.

- 110:5 **a' praes. és praet. participiumoknál** – [lat.] *praesens*: jelen idő; [lat.] *praeteritum*: múlt idő; [lat.] *participium*: melléknévi igenév
- 110:17 **königsbergi udvari pap Quand' előbeszédjétől kísérve** – A litván nyelvű Biblia első kiadása (*Biblia, Tai esti Wissas Szwentas Raßstas Séno ir Naujo Testamento* [Königsberg, 1735]) kapcsán *Johann Jakob Quandt* (1686–1772) német teológus professzorral utal.
- 110:24 **metaphysikus** – [gör.] *meta ta phüszika*: metafizika; „a természet dolgai után való” dolgok, azaz az ún. lételeméleti kérdések tudománya. Itt: spekulatív, elvont filozófiai. Lásd még alább: „Az újabb nyelvek' írói pedig egészen megfordítva, mindenütt *bizonyos metaphysikai és vizsgálódási szellemet* érzetnek; 's ezen metaphysikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religio, megtisztult erkölcsphilosophia és a' szerelem' petrarchismusa által.” Illetve: „A' görög metaphysikusnak sorait a' philosophiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani”.
- 110:28 **Platónak 's Aristotelesnek** – *Platón* (Kr. e. 427–Kr. e. 347) és *Arisztotelész* (Kr. e. 384–Kr. e. 322) görög filozófusok.
- 110:34–35 **Egyedül az ékesszólás 's a' história az, melyekben eredeti fejeket mutathat a' római literatura** – Az ékesszólás (oratoria) latin mesterei: Marcus Tullius *Cicero* és Marcus Fabius *Quintilianus*; a história (történetírás) latin mesterei pedig: Caius *Iulius Caesar*, Caius *Suetonius* Tranquillus, Gnaeus *Gellius*, *Cornelius Nepos*, Lucius Annaeus *Seneca* Maior, Lucius *Flavius* Arrianus *Xenophon*, Caius *Sallustius* Crispus, Publius *Cornelius Tacitus*, Titus *Livius*.
- 111:4 **Dante, Petrarca 's Milton** – *Dante Alighieri* (1265–1321), *Francesco Petrarca* (1304–1374) itáliai költők; *John Milton* (1608–1674) angol költő.
- 111:18 **a' szerelem' petrarchismusa** – *Francesco Petrarca* (1304–1374) *Il Canzoniere* (*Francisci Petrarca laureatae poetae Rerum vulgarium fragmenta*. [Magyarul: Daloskönyv. Népnyelven írt dolgok töredékei]) című, 1347-ben íródott, egy

Laura nevű hölgy iránt érzett szerelem szenvedélyéről szóló verses műve 317 szonettet, 29 canzonét, 9 sestinat, 7 balladát és 4 madrigált tartalmaz.

- 111:27 **poetai dictiót** – [lat.] *dictio*: v. milyen beszéd. Itt: költői beszéd, kifejezés- vagy előadásmód.
- 111:30 **könnyű populár genievel felruházva** – [lat.] *popularis*: közérthető, népszerű; egyszerű, közönséges; [lat.] *genius*: szellem; lángelme. [fr.] *génie*: lángész, rendkívüli tehetség; zseni. Itt: A francia nyelv könnyed népszerű szellemmel, szellemiséggel rendelkezik.
- 112:4 **excellál** – [lat.] *excello*: kitűnik, kiválik; kiemelkedik
- 112:13 **gentilezza játszíság** – [ol.] kedvesség. Itt: nemes emelkedettség, kedves játékosság
- 112:26 **lélephysiognomiát** – [gör.] *physiognomia*: arckifejezés; az arcvonásokban, arcjátékban kifejeződő lelki folyamatokat tárgyaló 18. századi tudomány Lavater nevéhez kötődik, lásd még fentebb: *Johann Kaspar Lavater*.
- 112:34 **nemzeti sebes genieje miatt** – Jenischnél: „Mehr durch sein flüchtiges Nationalgenie”, azaz állhatatlan, könnyen változó nemzeti szelleméből eredően.
- 114:31 **úgy nevezett aranykornak írói** – a római költészet aranykora Augustus császár uralkodásának időszakára tehető, kiemelkedő alkotói *Vergilius* (Kr. e. 70–Kr. e. 19), *Horatius* (Kr. e. 65–Kr. e. 8) és *Ovidius* (Kr. e. 43–Kr. u. 17 v. 18) voltak.
- 115:16 **így ez a’ phrasis** – *je suis ravi de vous voir après un siècle d’ennuis!* [’El vagyok ragadtatva, hogy egy évszázad baj után látom Önt / Önöket!’] A francia köznyelvi kifejezéssel Jenisch annyit akar bizonyítani csak, hogy a francia köznyelv túlzásokban beszél.
- 115:17 **prosaista** – azaz a prózaíró
- 115:18 **mi marad a’ költőnek** – Korszakos jelentőségű az az elgondolás, amely a nyelv céljának az értelmi mellett az érzelmi ráhatás fontosságát is megfogalmazza (Kiss Margit megjegyzése alapján).

- 115:21 **ha a' genitiv a' regens elibe tétetik** – a vonzat kötött bővít-
mény; a vonzatszerkezet alaptagja a *régens* (ami vonz valamit),
bővítője pedig a *rektum* (amit a régens vonz). Itt: ha a birto-
kos vonzat az alaptag előtt áll.
- 116:4 **Grammatikai alkotványa együgyü** – Itt: grammatikai szer-
kezete egyszerű.
- 117:13 **aoristusa** – [gör.] *aorisztosz* ('meghatározatlan'): A cselek-
vés, történés mozzanatos jellegét és időben meghatározatlan
voltát kifejező igealak; a klasszikus nyelvben tipikusan múlt
idő.
- 117:27 **d' Alembertnek panasza** – Jenisch nem adja meg hivatko-
zásának forrását. D'Alembert *Caractère* című feljegyzésében
bíráta a korábbi századok filozófiai nyelveit. Lásd még: *A' szó-
származtatásról*, MAGYARÁZATOK.
- 117:32 **két imparfaittal** – [fr.] folyamatos múlt
- 119:10–11 **Apró conjunctiói a' németnek** – [lat.] conjunctio: kötő-
szó
- 119:22 **grave Quintilians bookot rendre fordíthatják** – Értsd:
Quintilianus komoly, súlyos könyvét.
- 119:30 **A' szórakásra nézve** – A korban sokféle megfigyeléssel
találkozni a szórend, szintaxis, esetek, jelöltség, bővítmények
stb., tárgykörében; a szöveg hely fontosságát az adja, hogy itt
már egy tágabb szerkezeti megfigyelésről van szó: minél
kevesebb viszonyranggal él egy nyelv, a szórend annál megha-
tározottabb lesz. Ez a korabeli nyelvtani szemlélet kiemelkedik
a többiek sorából, a nyelvek belső szintjeinek átfogó ismeretét
jelenti, amely megteremti az alapot a különböző nyelvek össze-
hasonlításához (Kiss Margit megjegyzése alapján).
- 120:8 **némely declinatióikban a' casusok határozott végzetek-
kel bírnak** – [lat.] *declinatio*: névszóragozás; [lat.] *casus*: eset;
értsd: esetragok
- 120:12–13 **Az Ulphilásban, a' minnesängereknél, 's a' reformatio'
epochájában a' német constructio természetesb** – *Ulphilas*,
Ulphilas vagy Wulfila (311 k.–382 k.) a nyugati gótok püspöke;
bibliafordítója a gót nyelv és így a germán nyelvek legrégebb

emléke. Csak három töredék maradt fenn belőle kéziratban: a *Codex argenteus*, mely a négy evangéliumot tartalmazza, és Uppsalában őrzik; a *Codex Carolinus* (Wolfenbüttelben) és a *Milanói kódex* (Sz. Pál leveleinek egyes részeivel, Esdrás és Nehemiás könyvei).

A *minnesängerek* a német udvari, lovagi zeneköltészet képviselői voltak, a francia trubadúr német megfelelői. (A *Minnesang* ónémet szó „szerelem-éneket” jelent.) A műfaj virágkora a 13. század elejére esik, 1215-ben halt meg *Hartmann von Aue*, 1222-ben *Heinrich von Morungen*, és ekkor működött a legismertebb minnesänger, *Walter von der Vogelweide* (1177 k.–1228) is. A *reformatio* epochája, azaz a reformáció kora a 16. század; szimbolikus nyitányának az a pillanat tekinthető, amikor Luther Márton 1517. október 31-én kiszögezte követeléseit és tanításait a wittenbergi kolostor kapujára. (Arról, hogy nem kiszögezés, hanem csak levélbeni közlés történt lásd: ITT ZS GÁBOR. „Initia reformationis: Luther disputációja a skolasztikus teológia ellen”. In *Egyházi és vallási reformtörekvések régen és ma*, szerk. HORVÁTH EMÖKE, SARNYAI CSABA MÁTÉ, VASSÁNYI MIKLÓS, Budapest: Kairosz Kiadó, 2020.

- 120:17 **antipodja** – [gör.-lat.] *antipodus*: ellenlábás, ellenfél, ellentétes. Itt: ellentéte.
- 120:26 **a’ német foemininumoknak dativjok nincsen** – [lat.] *femininum*: nőnem. Értsd: a nőnemű főnevek egyes számban nem kapnak esetragot, így a részeshatározó ragját sem.
- 120:30 **A’ nyelv nem kevésbé munkál az elmére, mint az elme a’ nyelvre** – Az érzelmi ráhatás fontosságának kiemelése mellett ez a megállapítás is korszakos jelentőségűnek tekinthető (Kiss Margit megjegyzése alapján).
- 120:34 **a’ „literaturbriefe” szerzőjének megjegyzése** – Utalás *Gotthold Ephraim Lessing* (1729–1781) német író, költő *Briefe, die neueste Literatur betreffend* címen 1759–1766 között megjelent, Friedrich Nicolai kiadóval és íróval, illetve a filozófus Moses Mendelssohnnal közösen kiadott havilapjára.

- 121:30 **consonansu syllabák'** – [lat.] *consonans*: mássalhangzó. Itt: mássalhangzós végszótagok.
- 122:10–11 **Cicero és Quintilián panaszolkodtak nyelvök' nem szép hangzásáról** – Lásd még az *onomatopoiemenonok* jegyzetet.
- Marcus Tullius Cicero* (Kr. e. 106–Kr. e. 43) *Partitiones Oratoriae*. [A szónoklattan felosztása.] 5. 16: „A csinált szavakat amazokból (ti. az eredetiekből) alkották és hozták létre vagy hasonlóság, vagy utánzás, vagy a szavak alakjának megváltoztatása, vagy szóösszetétel útján”. *Marcus Fabius Quintilianus* (30–35 k.–96–100 k.): „31. A *onomatopoiát* ugyan, az új szavak alkotását, a görögök a legnagyobb erények között emlegetik, számunkra azonban alig van megengedve. Pedig igen sok olyan szavunk van, amelyeket azok alkottak, akik elsőként hozták létre a beszédet, és a szó hangzását a dolog által keltezt benyomáshoz alkalmazták, például 'bögés', 'sóhaj', 'mormogás' [mugitus, sibilus, murmur – *bögés*, *sziszegés*, *mormogás* – Prácer Albert fordításában]. 32. Később, mintha mindent feltaláltak volna már, mi magunk semmit sem merünk alkotni, jóllehet nap mint nap sok olyasmi kihál, amit a régiek költöttek.” QUINTILIANUS 2009, VIII. könyv. VI. fejt. (Adamik Tamás fordítása.)
- 122:25 **a' római martialis hanghoz** – [lat.] *martialis*: harcias, katonai. Itt: kemény hangzású.
- 123:9 **gothus eredetre** – gót eredetre
- 123: 24–25 **a' rímetlen versekben nem a' quantitas, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe** – [lat.] *quantitas*: mennyiség, időtartam; *accentus*: hangsúly, nyomaték
- 123:33 **(lásd az Orpheust)** – Kölcsey közbevetése Kazinczy Ferenc *Orpheus* című folyóiratának egy bejegyzésére utal ([Kazinczy Ferenc] *A' német nyelv hangzása*. II. kötet, 1790diknek Augustusára. Vö. *Orpheus* 2001, 321):

„A’ lágy és édes hangzatokhoz szokott Olasz, Magyar, és Frantzia, el-idegenedvén a’ Német Nyelvnek darabos-sága által, arra az igasságtalanságra ragadtatik, hogy ettől általában minden érdemet meg-tagad. Pedig nem tsak a’ *Harmónica* mennyei gyönyörűségekre olvasztó édes rez-gése, nem tsak a’ *Flautrovers* öblös szózatja, nem tsak a’ *Fortepianó* ezüst hangjai kedvesek a’ fülnek. Kitsoda nem hallja a’ *tábori muzsika* tsengését, vagy a’ *Corno* harsogá-sát az erdőknek éjeli setétségében érzékeny gyönyörűség-gel? A’ *Rembrandt* szemet ijesztő fekete föltyait szint olly tisztelettel nézi az Aesthesis Szemlélő, mint a’ *Titián* ked-ves *testét*. A’ hol a’ szülő Természet alföldi szelíd térséget formálni meg-szünt, ott Carpáthusi bértzeket és sziklákat teremtet; de ő ezekben nem kevesebb szép és tökéletes, mint ama’ munkájában. — A’ Német Nyelv nem hangzik olly szelíden, mint az a’ három a’ mellyet felyül említet-tem; de talám annál alkalmazosabb a’ vad tárgyak ’s dühös indúlatok elő adására. Lássunk itt egy két példát ezekre; másszor majd szelídebb hangzatúakat mutatok elő. — Az itt nyomban következő töredék Klopstocknak Messzi-ásából van véve, a’ második pedig Ódái közzül. Szoká-som szerint Magyar Orthographiával íróm-le a’ szókat, hogy azok-is olvashassák, a’ kik Németül nem tudnak, és érthessék, a’ mit éreztetni akarok; ’s tsak azt jelentem még, hogy az első példában nem a’ valóságos szók, hanem a’ poétai lábok szerint teszem-meg a’ szaggatást úgy hogy a’ melly sor-tag ott két syllabából áll, azt Olvasóim spon-daeusnak, a’ melly sor-tag pedig háromból áll, azt dacty-lusnak vehetik bízvást, mert ezek a’ sorok a’ Németeknél hexametereknek tartattatnak. — A’ második példa Klops-tocknak tulajdon metrumára szabott.

I.
A' MESSZIÁS I. ÉNEKÉBŐL.

Aber zinlósztund nürtzurfer zvájflungal lájnochemp
findlich
Zinlószt vidergott vasztzu denkenent stirtztenim abgrund
Iren trónendi gájszterder hellenda jéderda hinzank
Stirtztauf jédenájn felszbrách unter jédemdi tife
Ungesrim ájnun. Krachender klangdi unterste Helle.

II.
SCHLACHTGESANG.
Ódái közzül.

Vi ersoll der Gezang desz lauten Hérsz
Fon dem Gebirg in dasz Thál herab,
Da tzu dem Angriff báj dem Valdstrom dasz Krígszlid
Tzu der fertigenden Slacht und dem Zíge den Befél ríf.
Regmetz, Septemb. 27d. 1791.”

- 124:2 **Multa renascentur...** – Horatius, Ep. III. (Ars poetica) 70–71: „*Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque, / quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, / quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.*” „*Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így dönt a gyakorlat, / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.*” (Muraközi Gyula fordítása, HORATIUS 1961, 579. Kiemelés – O. Cs.)
- 124:24–25 **csak egy epochája volt a' classica literaturának** – [gör.] *epokhé*: korszak, időszak. Itt: csak egy korszaka volt a klasszikus irodalomnak.

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Cím nélkül.

Az autográf kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd erről még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*).

A négy 265×210 mm méretű, bordázott fólió bal élén enyvdarabkák találhatók, ami arra mutat, hogy egy valaha bekötött kéziratgyűjtes szétbontott lapjaival van dolgunk. (A 4. fólió közepén vízszintesen ketté van szakadva. Az 1. fólió rektójának tetején öt olvashatatlanúsáig áthúzott sor van. Feltehetően folytatása a tárgyhöz kapcsolódó, jelenleg nem ismeretes szövegnek.) A fóliók jobb felső sarkában bekarikázott (3-tól 6-ig) és be nem karikázott (1-től 4-ig), ceruzás, korábbi, irattári lapszámok találhatók. A kézirat utolsó lapjának alján az autográf kézírás megszakad, a befejező sorok a kézirat bal margóján az utolsó bekezdéssel egy vonalban, más tintával, más kézírással (feltehetően Szemere Pálé), a megszakadó szöveghez korrektúrajellel kapcsolódóan folytatódni (lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK). Az *IdegenPhrasesek* záró sorai egy olyan fólión lehettek, amelyet el kívántak tőle választani – ezért történetesen Szemere részéről az átvezetés. (A lapszámozás az itt közölt kézirattal együtt őrzött, de szövege szerint ahhoz nem kapcsolódó fólión [5. fólió, bekarikázott 7 és be nem karikázott: 5.] folytatódik. Ezt lásd: [*Gyárfás a Mondolatoshoz*].)

MEGJELENÉS

GYAPAY 2002 – [Idegenségek és szokatlanságok]

GYAPAY László, „Idegenségek és szokatlanságok. Kölcsey ismeretlen nyelvészeti tárgyú munkája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 106, 3–4. füzet (2002): 415–439. Szövegközlés: 426–432.

A szövegnek nincs címe. Gyapay László szövegközlése az első mondat két szavát emelte ki címként, mely eligazítást nyújt a munka tartalmáról. A címadás során a Kölcsey Ferenc által használt megnevezést, „Az idegen Phrasesekkel való élésről”-t (vö. MM4 *Levelezés I*, 395; a továbbiakban: *IdegenPhrasesek*) érvényesítettük, mivel a levélben említett írást megegyezőnek tartjuk a jelen kézirattal (lásd még KELETKEZÉS). Az *IdegenPhrasesek* című szöveget cím szerint Kölcsey hagyatéki jegyzéke nem említi, de az minden bizonnyal „A szókurttításról és több különfélék” között lehetett (vö. SOLT 392). Az MM1-ből való kimaradás okát nem ismerjük. Gyapay László igényes, betűhív szövegközlését néhány apróbb helyen pontosítottuk; jegyzeteit a [*Szemere Pál jegyzetei*]ből vett adatokkal egészítettük ki.

A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. július–szeptember.

A kézirat nincs datálva és keltezve, létrejöttéről közvetlen adat nem áll rendelkezésre; a keletkezés helye és ideje közvetve valószínűsíthető Kölcsey és Szemere filológiai tevékenysége (erről lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ), illetve Kölcseynek 1815-ben Kazinczyhoz írott levele alapján, amely nagy valószínűséggel cím szerint ezt a szöveget említi (MM4 *Levelezés I*, 393–401. Hiv.: 395. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5.):

„1. Azon Irásomban, melyet a' múlt ősszel [azaz 1814-ben] Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókurtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inversiók is, a' harmadikra a' szók poétai öszveregasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az analógiai formálás.”

Kölcsey 1814. június 21. és 25. között érkezett Pozsonyból Pécelre; a nyarat itt töltötte – időnként a közelben, Káván, Bényén és Pesten időzve –, majd szeptember végén, október elején a Szemere házaspárral Lasztócra utazott. Innét mentek át néhány napra Kazinczyhoz, Széphalomba, ahol Kölcsey még októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött, innen november 8-án indult a Szemere házaspárral Surányba, majd onnan Csekébe. A levélben hivatkozott felolvasás erre az időszakra vonatkozik. (Vö. SZABÓ G. 2011, MM4 *Levelezés I*, 876, összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ).

A levél alapján arra következtethetünk, hogy Kölcsey 1814 őszén, Széphalmon való tartózkodása idején már egy elkészült, a neologizálás elvi-elméleti téziseit megfogalmazó, azokat összefoglaló, egységes dolgozatot olvasott fel Kazinczynak. A felolvasás októberre tehető időpontja azt feltételezi, hogy az emlegetett „Írás”, illetve az ennek kapcsán említett *IdegenPhrasesek* is már ezt – vagyis Kölcsey Széphalmon való időzését – megelőzően elkészült, azaz még 1814. október eleje előtt. Ez az „Írás” minden bizonnyal azonos azzal a szöveggel, amelyet Kölcsey egykorú jegyzetei, illetve levelezésében tett említései és a hagyatéki jegyzék is *CriticaiJegyzetek*ként említ. Kölcsey levele eme felolvasott filológiai disszertáció rekapitulációját ígéri, amely alapján a *CriticaiJegyzetek* főbb állításai – Kölcsey neológiai elveit összefoglalóan kifejtő gondolatmenetként – lényegét tekintve megismerhetőek. Kölcsey gyakorlatában mindez nem szokatlan: a *JegyzOrtUng* és a [*Jegyzések Varróból*] esetében is jegyzeteiből idéz csaknem szó szerint

a Kazinczynak küldött misszilisben (vö. *JegyzőriUng*. KELETKEZÉS, ill. BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ).

A levél alapján a neologizálás Kölcsey által fontosnak tartott pontjai egyetlen írás részeként jelennek meg, így annak kidolgozott fejezeteiként kell tekintenünk a cím szerint felsorolt elemekre (erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, illetve *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*). A Kölcsey által említett négy ponthoz ma ismeretes szövegek rendelkeznek. Az MM1 kiadásában megjelent *A' szókurtitásról* cím szerint jól azonosítható; a szintén itt megjelent *A' szószármaztatásról* tartalmában azonos a levélben említett *A' szóalkotásról* címet viselővel. (Vélhetően ennek részét képezte volna *A' szóformálásról* címen említett szöveg.) „Az idegen Phrasesekkel való élésre” ugyan nem jelent meg, de tartalmában azonos az OSZK-ban található kézirattal, amelyet *Idegenségek és szókatlanságok* címmel először Gyapay László adott közre (GYAPAY 2002). A Kölcsey-levél által együtt említett, ma ismeretes szövegek, azaz az *IdegenPhrasesek*, *A' szókurtitásról* és *A' szószármaztatásról* keletkezésük mellett tematikusan és funkcionálisan is egybe tartoznak Időben a *Jenischből való Jegyzések* közelébe tehetőek, annak állításait kívánják rendszerezve alátámasztani a két, illetve három leggyakoribb szóalkotási mód lehetőségeinek megmutatásával, a magyar régiség irodalmából vett bőséges példanyag segítségével, elsősorban az írói neológia védelmében, mintegy a *JegyzésekJenisch* magyar supplementumaként úgy, ahogyan azt Kazinczy többször is megfogalmazta. (Vö. *JegyzésekJenisch*, KELETKEZÉS; vö. még: KERECSENYI 1940, 53–56. Hiv.: 54.)

Az 1814 nyarán és őszén készült írásokat Kölcsey levele, tartózkodásának színhelyei, illetve az azokhoz bizonyosan kapcsolható szövegek alapján közvetve tudjuk datálni, azokat elsősorban a péceli tartózkodáshoz kötve (keletkezésük napra és hónapra való pontos meghatározása nélkül). Keletkezésük pontos sorrendje nem állapítható meg. Közreadásuk sorrendjekor Kölcsey levélben alkalmazott sorrendjét vesszük a feltételezett időrend alapjául.

A tisztázott fogalmazvány nagy valószínűséggel 1814 nyarán-őszén (Gyapay László szerint 1814. november eleje táján)

készült el, abban az időszakban, amikor Kölcsey és Szemere Pécelen, illetve Lasztócon összehangoltan dolgozott. Az elkészült fogalmazványt Szemere Pál és később Helmecci Mihály is használta, illetve jegyzésekkel látta el. Utóbbi feltehetően akkor, amikor a Szemere–Kölcsey szerzőpáros filológiai jegyzetei a *Felelet* kéziratával együtt Pestre kerültek. A tisztázott fogalmazvány alapját képző jegyzetek sorsáról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai. Az IdegenPhrasések* ugyan Kölcsey kézírásában maradt fenn, de anyagát tekintve olyan közös munkának tekinthető, amelyre alkotóik a legtöbbet hivatkoztak, és az írói neológia védelmében gyűjtött legfontosabb munkának tekintettek. Jól mutatja ezt többek között Kölcsey egyik kijelentése (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Nagykároly, 1815. május 30., vö. MM4 *Levelezés I*, 379–381. Hiv: 381. Bővebben lásd még BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ): „Mi egyéb eránt megyünk a’ magunk utánkon, eltérhetetlenül. Mi tudjuk, hogy nekünk Igazunk van, ’s hogy az van, mutatja Ilyés, Zrini, Szenczi Molnár, Gyöngyösi István, ’s még a’ Debreczeni Énekes könyv által is a’ nyelv’ természeté”.

Az *IdegenPhrasések* példaanyagai a szövegben említett szerzők előzetesen kijegyzetelt műveiből származnak, és Kölcsey, illetve jórészt Szemere Pál jegyzetein alapulnak (lásd: [*Szemere Pál jegyzetei*], MAGYARÁZATOK). Az *IdegenPhrasések* ez utóbbival való egyezései jelentik Szemere Pál és Kölcsey Ferenc közösen végzett filológiai tevékenységének egyik döntő bizonyítékát. Ez alapján látható az is, hogy munkájukat, olvasmányaikat összehangolták, külön-külön és együttesen is készítették jegyzeteket, amelyeket kölcsönösen használtak, ami a levelezésükben tett említések mellett leginkább a kéziratokra írt megjegyzéseikből látható. Kölcsey önálló jegyzetei nem ismeretesek (lásd pl. az elveszett vagy lap pangó szójegyzeteit a Debreceni énekeskönyvből és Varróból); az *IdegenPhrasések* a közös munka módszertanát és gyakorlatát mutatja: a korban fiatalabb és a philologia tudományával később megismerkedő Kölcsey feladata volt a végleges szöveg összeszerkesztése és a tisztázat létrehozása.

Az *IdegenPhrasések*ben felhasznált Szemere-jegyzetek intervalluma 1811 és 1814 közé tehető, Kölcsey fogalmazványja a példákat több esetben innen veszi át, amit Szemere egyik hibás jegyzetének reflektálatlan átvétele egyértelműen bizonyít (lásd ezt: *MAGYARÁZATOK, Illyés András Püspök*).

Az *IdegenPhrasések* öt, pontosabban hat nyelvi eljárást határoz meg, melyek a magyar nyelvben neologizmusokat eredményeztek; az egyes típusokhoz csatolt példaanyag a magyar régiség íróinak műveiből kerültek kijegyzetelésre (vö. még: *GYAPAY 2002*).

A kijegyzetelt szerzők és műveik a következők:

1. Illyés András:
[*Szemere Pál jegyzetei*] I. [7.] *Keresztyeni Eletnek Peldája avagy Tüköre* (Pécel, 1814. augusztus 9.); II. [9.] Molnár, Zrínyi, Illyés, Faludi és Gyöngyösi
Lásd még: *MM4 Levelezés I*, 373, 499, 881, 896, 906, 974, 1000.
2. Szenczi Molnár Albert:
[*Szemere Pál jegyzetei*] I. [34.] *DebrÉnek1808*; II. [9.] Molnár, Zrínyi, Illyés, Faludi és Gyöngyösi
Lásd még: *MM4 Levelezés I*, 32, 158, 462, 642, 665, 733, 881, 896, 897, 906, 974, 977.
3. Faludi Ferenc:
[*Szemere Pál jegyzetei*] I. [17.] *Költeményes Maradványi*; I. [19.] *Nemes Ember*; I. [20.] *Udvari Ember*; II. [9.] Molnár, Zrínyi, Illyés, Faludi és Gyöngyösi
Lásd még: *MM4 Levelezés I*, 575, 974.
4. Zrínyi Miklós:
[*Szemere Pál jegyzetei*] I. [4.] és [5.] *Adriai tengernek Syrénaiá*; II. [9.] Molnár, Zrínyi, Illyés, Faludi és Gyöngyösi
Lásd még: *MM4 Levelezés I*, 399, 406, 421, 431, 432, 481, 499, 554.
5. Gyöngyösi István:
[*Szemere Pál jegyzetei*] [6.] *Porából meg-éledett Phöenix*; II. [9.] Molnár, Zrínyi, Illyés, Faludi és Gyöngyösi

Lásd még: MM4 *Levelezés I*, 400, ill. 896, 897, 922, 974, 1045.

Közös említések: MM4 *Levelezés I*, 294, 358, 372, 381, 461, ill. 831, 974.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratot betűhíven közöljük. A régi szövegek esetében Kölcsey igyekezett megőrizni az eredeti nyomtatvány helyesírási jellemzőit, de átírásai nem teljes mértékben következetesek (lásd: *sz* és *s* helyett *f* és *fz*). A hosszú magánhangzók (ő, ü) nyomdai megoldásait a kézirat is jelöli, kiadásunkban az ő (az o felett egy kis e-betű) és az ü (az u felett egy kis e-betű) helyett az oe, illetve ue átírást alkalmaztuk.

A Kölcsey által kimásolt szövegrészek számos apróbb, helyesírási eltérést mutatnak az eredeti nyomtatott változathoz képest; ezekre csak akkor hívjuk fel a figyelmet (lásd: MAGYARÁZATOK), ha jelentést befolyásoló szerepük van.

A föliók fekete tintával írott főszövege melletti széles margón (a r. bal, a v. jobb oldalán) Kölcseytől, Szemere Páltól és Helmezi Mihálytól származó jegyzések találhatók. Ezeket lábjegyzetekben, **vastaggal** kiemelve közöljük. A Kölcseytől származó jegyzéseket lábjegyzetekben külön is kiemeltük (**SZÉLJEGYZET**).

A szövegben lévő (későbbi, más tintával, illetve ceruzával történt) aláhúzásokról nem mindig lehet eldönteni, hogy kitől származnak.

K = Kézirat

- 126:2 **Mind azon Idegenségek és Szokatlanságokat** – vö. BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, ill. *Függelék a Jegyzetekhez*: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5.
- 126:4 **Idegen Phrasések** – [gör.] *phrasis, frázis*: szólás, mondat, kijelentés; itt: nyelvi fordulatok, szószerkezetek
- 126:5 **Infinitívussal élés** – [lat.] *infinitivus*: főnévi igenév. A felhozott példák alapján a főnévi igenevek használatával lehetséges a mellékmondatok rövidítése.
A kézirat margóján tett megjegyzéshez: A „hogy” kötőszó elhagyása kapcsán lásd még: *Jegyzések*Kis: „L. 108. Javallja a’ való és hogy elhagyását.” Erre Helmecezi Mihály is utal *Kalauz értekezésében* a nyelvi újítások kapcsán: „az infinitívvel eles vagy is a’ h o g y elhagyása” (vö. BERZSENYI 1816, VI). Helmecezi olvasta a fogalmazványt, jegyzése megtalálható rajta (lásd még a „pro együtt” c. jegyzetet). Ezzel kapcsolatban lásd még: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június. 11.: „Nem haragszom Helmecezire, még azért sem, hogy Jegyzőkönyveinket gondtalanul kiprédálta” (vö. MM1 *Levelezés I*, 568).
- 126:6 **A’ Való elhagyása** – A *való* szófaja ez esetben nem segédige, hanem segédszó. A tulajdonságszerű körülményt jelölő, jelzői értékű határozóragos névszó a *való* révén kapcsolódik az alaptaghoz, azaz a jelzett szóhoz. A *való* a határozó alakú jelzőt formailag is jelzővé változtatja, így a hátravetett határozós és összetett jelzős szerkezetek ekvivalensek lesznek. Már a korai ómagyar korban, az első nyelvemlékes forrásainkban is találunk a *való*-val alkotott szerkezetre adatot, de ugyanez a funkciója ma is megvan. A szóban forgó ún. jelzői értékű határozók önmagukban ritkán kapcsolódnak az alaptaghoz (és Kölcsey példái is erre irányulnak), jellemzően ez a *való* közvetítő szerepe révén történik. A régi nyelvezetben a *való*-val alkotott szerkezetek gyakorisága még ebben az időszakban is jóval felülmúlta a maít, aminek részint még bizonyos képzők (-i, só, ső stb.) hiánya, részint a *való* analogikus terjedése volt az oka

(Kiss Margit megjegyzése alapján). A Kölcsey által később felhozott példák (130:4–10) között, az igéből, melléknévből képzett származékok mellett, mint *szólás*, *elhanyaglás*, olyan példa is akad, mint az *igazát megadásiban*, ahol a *megadás* ugyan formailag főnév, de ekkoriban még (és úgy látszik Kölcsey is), igenévként tekintettek rá: az igei származás erősen jelen volt, ugyanis a főnév mellett a tárgy jelenik meg vonzatként. Lásd még: *Jegyzések*Kis. Lásd még: [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [9.] 78/v. [Példák a „való” elhagyására]. MOLNÁR, ZRINI, ILLYÉS, FALUDI.

126:7 **A’ postpositiók közönséges értelm[ne]k változtatása** – [lat.] *postpositio*: névutó; *közönséges*: értsd: mindennapi, általános. Mivel az adott szöveg helyen a névutó mellett határozórag is van – „De jó vagy Híveidnek (pro hez)” –, az esetjelölők kezelése magyarázatra szorul. „A klasszikus grammatikákban a szintetikus esetjelölőket (*casus*) és az analitikus jelölőket (*praepositiones*) teljesen külön kezelték a grammatikusok, előbbi a névszó egyik jellemzőjének, a másikat külön szófajnak. A korai magyar grammatikákban a hagyományosan a latin esetsornak megfelelőetett ragokat nevezték *casus*nak, a többi határozóragot pedig *praeposíció*nak, melyről megjegyezték, hogy nyelvünkben hátul áll (*postpositio*) illetve hogy a szóhoz kapcsolódik (*praepositio coniuncta/affixa*). Ugyanígy *praeposíció*knak (illetve *postpositio*knak) tekintették a névutókat is, azzal a különbséggel, hogy ezek külön állnak, nem a név-szóhoz toldva (*praepositio separata*). A három csoport (esetek, kapcsolt és különálló előjárók) összetartozása azonban világos volt, a szerzők sokszor említették együtt őket. [...] A latin mintát követő korai magyar nyelvtanokban csak a latin esetek fordítására használt névszói ragokat nevezték »eset«-nek. A többi határozóragot, valamint a névutókat *praeposíció*knak nevezték, mivel a fordításban ezeknek latin előjárók felelnek meg. Többnyire azt is megemlítették, hogy a latinnal ellentétben, a magyarban ezek nem a főnév előtt, hanem mögötte állnak. [Ezért nevezi Tótfalusi Kis Miklós a határozóragokat *postpositio*knak.] A

prae- vagy *postpositi*ók két csoportja: a névszótól külön álló *separata* (ma: névutó) és az alanyesetű névszóhoz toldott *affixa* (ma: rag). Világos volt azonban [a grammatikák szerzői, mint Szenczi Molnár Albert vagy Pereszlényi Pál előtt] azonban, hogy a paradigmában szereplő alakok és a »toldott« illetve »különálló elöljárók« összetartoznak”. TÓTFALUSI KIS Miklós, *Számvetés a helyesírásról: Ratiocinatio ortographia*, ford. FEKETE Csaba, átdolg., előszó, jegyz. C. VLADÁR ZSUSZA és KOLTAI Kornélia (Budapest: ELTE, 2011), 100, 102. (Hasonmás kiadás fordítással.)

- 126:8 **Az Inversio** – [lat.] *inversio*: megfordítás, fordított szórend.
- 126:9 **A’ Verbumoknak új flexiókkal, (po. Casusok’ flexiójival) öszvetéte** – [lat.] *verbum*: ige; [lat.] *flexió*: szóragozás; [lat.] *casus*: itt: eset; a ragozó nyelveknél a nevek – fő- és melléknév, névmás – bizonyos formái. A „Casusok’ flexióji”: az esetragok. Mindezt értsd: Az igék új ragozása (például esetragokkal).
- 126:14 **Molnár Albert’ Zsoltáraiban. (Debreczen 1808)** – Hivatkozott mű: *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv, mely Sz. Dávid’ Soltárainn kívül magábann foglal némely kiválogatott, és a’ helvétziai vallástételt követő négy szuperintendentia által jóváhagyott énekeket, egynéhány buzgó imádságokkal együtt, Debreczenbenn nyomtatta CSATH Gyorgy, 1808.* [DebrÉnek 1808.] Kölcsey a DebrÉnek 1808-ról: MM4 *Levelezés I*, 373. „a’ Debreczeni Új Énekes Könyvből a’ múlt nyáron két ívnyi Neologismust írtam öszve, pedig még félig sem olvasám vala el.” MM4 *Levelezés I*, 396, KazLev XII, 139. A DebrÉnek 1808. Szemere Pál jegyzeteiben: [Szemere Pál jegyzetei] I. [34.] (117–119) *Énekes Könyv – Debreczenbenn, 1808.* // 119/r. Dávid Zsoltári Szenczi Molnár Albert által. Debreczen, 1808.
- IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 117. „Lap. 305. Adj győzedelmet vennünk. L. 306. Hova lőn oh halál a’ fulánk, mellyet fensz már régolta ránk. [...] 331. Add vissza-zeretnünk. 342. Vigasságra (nézve) kellemetes.”

126:18 **Illyés András Püspök (N[agy]Szomb[at]. 1705)** – Hivatkozott mű: *ILLYÉS Andras, Keresztyeni életnek példája avagy tuekoere, az az: a' szenteknek elete, mellyet Régen tudos, és Nevezetes Olasz Autorok Koenyveiboel, kiváltképpen való szorgalmatossággal, Olasz nyelven roevíd sommában foglalt Romában: és annakutánna Magyar nyelven megmagyarázott Magyar Országban: és rendesen oett Részre osztott: azután pedig toebb Keresztyén Nemzeteknek is lelki vigasztalásra 's épueletére Deák nyelvel megajándékozott: most pedig megjobbitással másod-szor is Magyarul kinyomtattatott ILLYÉS Andras erdelyi puespoek.* Elso resze. [...] [Külön címlappal I–III. resz] Nagy-Szombatban Nyomtattatott, az Academiai Boetuekkel M.DCC.V. Esztendoeben. [Külön címlappal IV. resz] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben. [Külön címlappal V. resz] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben. [A továbbiakban: ILLYÉS 1705–1707.]

Váczy János jegyzete: „Illyés András erdélyi püspök 1637-ben Csik-Szent-Györgyön született s 1712-ben halt meg. Itt említett műve ily cízzel jelent meg: »A keresztyeni életnek példája vagy tüköré«, Az az: A szentek élete. Mely minden szorgalmatossággal, Nevezetes Autorok Írásiban, kivált képpen Villogás Alfonsus írásiban fel kereste te t, Sommában foglaltatott és Olaszból Magyarra fordittatott s rendesen ött Részre osztatott. [Illyés András' Tükörének] Első kiadása 1682-ben jelent meg Nagy-Szombatban; a Szemere példánya már a második kiadás, a mely ugyanott jelent meg. L. bővebben Szinyei J. id. műve V. köt. 48–52. hasábjain.” (593.)

Az ILLYÉS 1705–1707. Szemere Pál jegyzeteiben:

[Szemere Pál jegyzetei] I. [7.] (34–45.) *Keresztyeni Eletnek Peldaja avagy Tüköre, az az: A' Szentek Elete, /mellyet/Régen tudos, és Nevezetes Olasz Autorok Könyveiből kiváltképpen való Szorgalmatossággal, Olasz nyelven rövid sommában foglalt Romában: és annak utána Magyar nyelven megmagyarázott Magyar Országban: és rendesen ött Részre osztott: azután pedig több Keresztyén Nemzeteknek is lelki vigasztalására 's*

épületére Deák nyelvel megajándékozott: most pedig megjobbitással másodszer is Magyarúl kinyomtattatott ILLYES Andras Erdélyi Püspök Nagy-Szombatban Nyomtattatott, az Academiai Bötükkel. M.DCC.V.¹

A Szemere-jegyzetek mellett feltüntetett keltezés és datálás: a) 34/v. „Törtely, Pest Vármegyében, Julius és Augusztus havában 1811.” b) 42/v. „Péczel, Augusztus 9dikén 1814.” Kölcsey innét másolja a példákat.

IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

34/r. „azután pedig több Keresztyén Nemzeteknek is lelki vigasztalására ’s épületére Deák nyelvel megajándékozott[.]” [Vö. címlap!] 37/v. „I. Lapok. 266: Sz. Sylvester Pápa meg szentelé azt a’ Templomat, melly első volt megszenteltetett a’ Keresztyének között.” [...] „316: Irgalmason kemény és keményen szelid volt. 327. A’ Császár nem neheztelte volna azt néki adni, látván, hogy megérdemlené. [38/r.] I. Lapok. 343: elszándékozá hogy vitéz ember légyen. [...] 422: Mennyünk hozzá szollani, visellyünk gondot, hogy vegye fel magára azt a’ dolgot. – [...] Lap. 8. Mindazált[al]búval és bánattal éltek, mivel annyi ideig egymással lakván, nem lészen vala gyermekek. [38/v.] II. Lapok: 5: Megparancsolá, hogy a’ Diaconusok Dalmaticával élének és Manipulussal a’ balkezekben. [...] [39/r.] l. 47: Romában pedig úgy látszott néki, hogy sok alkalmatosságok volnának a’ gyönyörűségekre, mellyek igen veszedelmesek az ifiaknak, a’ mint ő is volt.” [41/r.] „Lap 262: Én félek a’ Krisztus ne mondgya nékem, hogy el vöttem az én fáradságimnak jutalmát a’ világon [...] [42/r.] „Lap 278: [...] A’ kereszt jelét veté magára Antal, és megkérde tőle, ha tudnái mellyik részében a’ pusztának, lakik az Isten szolgája. [...]”

A „II Köt[et]. Lap. 8. búval és bánattal éltek, mivel annyi ideig egymással lakván, nem lészen vala gyermekek a [*Szemere Pál jegyzetei*]ben: a Lap 8. bejegyzés a lap alján, az előzőktől két

¹ A cím fölött pirossal: 1705. (Vö. ezt a Kölcsey-kézirat lapszéli, hasonló megjegyzésével.)

vonallal elválasztva, majd a következő lap tetején jelezve a II. kötet. Megjegyzés: Kölcsey jelzi, hogy a Lap 8. bejegyzés már a II. kötetből van, de mást nem tesz, azaz így a 8. oldali jegyzetet az 5. oldali jegyzet követi majd. Pontosan ez bizonyítja, hogy Kölcsey Szemere jegyzetéből másol, ahogyan jelzi az új kötetet, de nem rendezi át az oldalszámokat, vö. még GYAPAY, 2002, 422. (II Köt. Lap. 8. – Helyesen: ILLYÉS 1705–1707, I, 8.) Illyés Andrásról Szemere Pál ezt írta Kazinczy Ferencnek (talán 1811. augusztus 15.):

„Törtélyen Illyés András’ Tükörét MDCCV. olvasgattam. Olaszból van fordítva. Egynehány neologismust letem benne, pedig még csak felét olvastam el.

P. O.

Lap 19. dicsekedik annyának mondani a’ Szűz Mariát. Lap 48. Egy Sido legistentelenebb és vakmerőbb a’ többinél, a’ koporsóhoz közelgete. Lap 90. és egy éneket csudálatos titkos dolgokkal tellyest kezdé énekelni. 94. Vala egy ember Istentől küldettetett, kinek János vala neve. 175. Mert tudva vagyon náluk, hogy e vallásnak mindenütt ellene mondatik. 220. levelet írt, tellyest csudálatos bölcsességgel, ’s a’ t.

Jegyzéseimet látni fogja Édes Uram Bátyám szüretkor.” (Vö. KazLev IX, 55.)

Az Illyés András iránti érdeklődés forrása minden bizonnyal Kazinczynak az először 1810-ben készült, majd 1814-ben megjelent Báróczy életrajza lehetett, amelyben Aranka György erdélyi magyar nyelvűvelő társaság állításával vitatkozva a következőket olvashatjuk (KAZINCZY 1979, 788): „az Illyés András püspök és a Gyöngyösi István, a gróf Haller János és László munkáival együtt oly szép, oly jó, oly igaz magyarsággal van írva [t. i. Báróczy *Kasszandrája*], hogy a mai írónak például szolgálhat. – Kénytelenek vagyunk vallást tenni, hogy mi e helyt még kevésbé értjük, mint a könyvnek, melylyel örök ellenkezésben vagyunk, sok egyéb helyeit. Mert ha Kasszandra s az Illyés András püspök stb. munkái kánonja

lehetnek a nyelvnek [itt Kazinczy lábjegyzete: Illyés András püspöknek Tüköre. MDCV.], úgy sanctionálva van a neo-és xenologizmus.”

127:12 **Faludi Ferencz. Nemes Ember 1787** – Hivatkozott mű: *Istenes jószágra és szerentsés bódog életre oktatótt nemes ember. Irta Anglus Nyelven DORELL Josef S. J. Fordította Olaszbol FALUDI Ferentz S. J.* Pozsonyban es Kassan, Fuskuti Landerer Mihaly’ költsegen es betüivel, 1787. [A továbbiakban: FALUDI 1787.]

A FALUDI 1787 Szemere Pál jegyzeteiben: [Szemere Pál jegyzetei] I. [19.] (92/r-v.) *Nemes E[mbe]r. Faludi Ferentz-től 1787.*

Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 92/r

„3: fényes legyecskék: Sz. János Bogarai. Az embereket vészem csudára, nem is érem fel eszemmel, mitől viseltessenek a’ setétes koborlásra; hanem ha olly igen tartja kedvek, hogy az utszak szegeletiben ütközzenek, és haragos ökleléssel neki menvén az oszlopoknak, próbával tudhassák kinek légyen erősebb a’ feje. [...] 5: Pedig hogy tudom, felén túl van vagyunk a veszedelemnek, mikor előre megsajdítjuk. Uram! mit akarék mondani?” [92/v.] „16: Virtus. (Hogy éltem, nem szégyenlem; ’s nincs fájdalmammal, hogy meg halok”.

127:21 **Költevényiben (Revaitól. 1786)** – Hivatkozott mű: *FALUDI Ferentz’ Költevényes Maradványi. Egybe szedte, ’s elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta a’ Magyar Költevényes Gyűjtemény’ öregbedésére Révai Miklós.* Első Kötet. Győrött, Strajbig József’ betüivel, MDCCLXXXVI. *FALUDI Ferentz’ Költevényes Maradványi. Egybe szedte a’ Magyar Költevényes Gyűjtemény’ öregbedésére Révai Miklós.* Második kötet. Győrött Strajbig József’ betüivel, MDCCLXXXVII. [A továbbiakban FALUDI–RÉVAI 1786–1787.]

A FALUDI–RÉVAI 1786–1787. Szemere Pál jegyzeteiben: [Szemere Pál jegyzetei] I. [17.] *Faludi Ferencz Költevényes Maradványi. Egybe szedte a’ Magyar Költevényes Gyűjtemény*

Öregbedésére Révai Miklós. Győrött 1787. Lap 184. 8nr. // (92 /r.) NB. Bold.

Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: Nincs egyezés. Kölcsey hivatkozott példái a FALUDI–RÉVAI 1786–1787. első kötetéből valók; Szemere Pál a második kötetből jegyzetel.

128:4 **Zrini' Syrenája (Bécs 1651)** – Hivatkozott mű: *Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklos. Nyomtatta Béchben a' Koloniai Vduarban Kosmerovi Máté Czászár ó Felsége ó Felsége Könyvnyomatója Anno M. DC. LI.* [A továbbiakban: ZRINYI 1651.]

A ZRINYI 1651. Szemere Pál jegyzeteiben: [*Szemere Pál jegyzetei*] I. [4.] és [5.] *Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklos. Nyomtatta Béchben a' Könyvnyomt[ató]ja Anno M. DC. LI.* [rajzolt címlap]

Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 13/r.

„19: Nem-é viperákat keblemben neveltem? [...] [13/v.] „Pars Prima / Vers 22: [...] Ü (és nem Ue) nyavajaokra nem tészem szememet. [...] [14/r.] 83: Demirhám az erős, mellynél erősb nem volt. [...] „P II-da. [15/r.] 67: Nem-é én te tüled chináltattam földbül (Lehetne talán így: Nem e? Én etc. [...] „Pars Tertia. [...] [16/r.] 34. Inkáb hozzá segécz szeressen engemet; [...] [16/v.] 52: Ezek mutatták magokat. [...] [17/r.] 95: A' nélkül nem szükös tárházam¹ [...] Pars Qvarta. [17/v.] 18: Két húszan voltanak. [...] 27. Két hatvan [...] Pars Qvinta. [18/r.] 37: Mint mikor az föl szél Késmárkbul kiszakad, Ama sűrű fenyős erdő közben akad, [...] Pars Sexta. [19/r.] 30: Ki nem esmérheti Német barátságát,

¹ Kézirat: eme sorral egy vonalban, a kézirat jobb szélén, azonos kézírással, a „Mi hasznod fereggel...” sorig; (jegyzetenként /-jellel elválasztva): „XV. 39. Az keze fegyveres lángozó pallossal. / P. Vii. 32. Ah szerencsétlen én el nem tudtam vešni. / P. X. 57. Eme Barndakovich kegyetleneb medvénél. De nem csinál pompát Zrini Törökök[nek]k Utols. P. 62. / P. Viii. 24. Ihon van a' jól jött billikum pohára. / X. 69. Jol tudja halálát hogy az helyben légyen. / X. 102. Jajgatással kevest jár-köztök a' veszél. / XI. 27. Meglátja ha tartom én üdvösségemet, stbb, //” A [*Szemere Pál jegyzetei*]ben ezek a kiírások nem szerepelnek.

Leg inkább Magyarhoz gonosz akarattyát? Hogy gyűlöli Német az Magyar Katonát, Ha akarod adok neked ezen példát. [...] 37: It[t] halgata Halul, és esék sibolygás. [...] 86: De gyorsan utánna fut Vid a kegyetlen. [...] Pars Septima. [20/r.] 94: Demirhám haraggal 's dühösséggel nagyobb. 96: *Benavir Serege leg első futamék*. [...] Pars Octavia. [...] 29: **Ő** ül vala **első** nagy Kajmakán mellett.”

128:16 **Zrini. a' Pref[atio]** – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651. „Az Olvasónak.”

Az IdegenPhrasesek és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nincs egyezés.

128:18 **Orph[eus].' keservében** – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651. „Orfeus az szép Euridice után futván.../ Ez után következik, miként könyörgöt pokolban Plutonak...” 3. vsz.

Az IdegenPhrasesek és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nincs egyezés.

128:19 **A' feszületre** – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651. „Feszvletre.” 11. vsz.

Az IdegenPhrasesek és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nincs egyezés.

128:21 **Syréna. XI. 6.** – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.

Az IdegenPhrasesek és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 21/r. Pars Undecima. 6. Most lesz már mezejek az én irigyminek, Engemet gyalázní most nyilik-meg nyelvek.

129:4 **Illyés Püspök. I R[ész]**. – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–1707.

Az IdegenPhrasesek és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 35/v. I. R. Lapok. [...] 19. dicsekedik Annjának mondani a' Szűz Máriát [...] 27. ne félj elvenni Máriát a' te feleségedet. 36/v. IIId. Rész czímmel, de a' lapok continus. [...] 159. Akkor inkább kezdé dulfalni, és felettebb szomjuhozza vala a' Keresztyének vérét kiönteni. 37/r. 171. [...] Ha ártottam nem ellenzek meghalni. [...] 224: eljoevendoe leszen itilni eleveneket és holt[akat]. [...] 37/v. IIIId. Rész czímlappal de a' lapok számai cont[ínus]. 38/r. [...] 422: Mennyünk hozzá szollani, visellyünk gondot, hogy vegye fel magára azt a' dolgot. – 38/v. Következik

a' második Kötet a' Lapok új osztálya szerént. Ez és az utolsó M. DCC, VII. ben nyomtattatott. [...] l. 8. és olly szomjúhozó az emberek vérét kiontani. l. 9. Időt vára boszszút állani Maximus ellen. [...] 39/r. [...] l. 53. kik az előtt igen kívántak pompásan öltözni, látni és láttatni. Alkalmatosságot vőnek az ő ellenségi, ötet rágalmazni. l. 54-55: fondorló. Az Isten hatalmas megadni a' lelkednek a' jutalmat, mellyet megérdemel. [...] l. 56: nagy tiszteletnek tartván, a' Sz. Jeronymus tanítványa lenni. [...] 39/v. [...] l. 68. Sok ideo kívántatnék elszámlálni, melly sok beteget gyógyított meg Sz. Márton Püspök. [...] l. 83. Igen bánta Sz. Miklós, hogy kinyilatkozott e dolog, mellyet eo titkon lenni kívánt. l. 86. biztatta az ő híveit, az Isten tisztességéért szenvedni. [...] 42/v. [...] Lap 351: Mindenkor nagy gondot viselt távul lenni a' gonosz társaságtól. Nro: Inkább választottam elvetett lenni az Én Istenem' házában, hogy sem a' bűnösök hajlékában lakni. Psalm. 83. V. II."

129:19 **Faludi Ferencz. Nemes Ember.** – Hivatkozott mű: FALUDI 1787.

Az IdegenPhrasesek és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 92/r. Messze bujdosásimban. Lap. 2. Szép dolognak tartja a' délig való heverést, és paraszt közönséges erkölcsnek úgy élni mint a' többi.

[*Kölcsey kézírásával jegyzések a bal oldali margón*]: **Faludi. Udvari Ember (1771) Lap. 87.** Hivatkozott mű: FALUDI Ferenc, *Boelts, és figyelmetes udvari ember*. Irta Spanyol nyelven GRACIAN Boldisar. Fordította nemetbuel FALUDI Ferentz S. J. Elso szazad, masodik nyomtatás, Posonyban, Landerer Janos Mihaly Koltsegevel, 1771; Masodik szazad, Posonyban, Landerer Mihaly Janos altal, 1770; Harmadik szazad, Posonyban, Landerer Mihaly Janos altal, 1771. [A továbbiakban: FALUDI 1770–1771.]

A FALUDI 1770–1771 [*Szemere Pál jegyzetei*]ben: [20.] (93. / r.) *Udvari Ember. Második Század 1770.* (93. / v.) *Udvari Ember IIIIdik Század 1771.*

- Az *IdegenPhrasesek* és [Szemere Pál jegyzetei]nek egyezése: 93./v. [...] 87: Bizonyos személyekre nézve nem alku az igyenes igazságot tisztán, pusztán mondani; him, szin 's több efféle kívántatik hozzá.
- 129:35 **him, szin** – feltehetően a hímezés és színlelés tövei (CzF, ÉrtSz, TESz).
- 129:21 **Költeményib[en]**. – Hivatkozott mű: FALUDI–RÉVAI 1786–1787.
Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nincs egyezés. Szemere 89/r.: 90: neked is béledbe akad ez a Dömöczki (Damasc) aczél.
FALUDI 1786–1787, I, 89–90.: „Fak, folyo patakok, gyonyorú pazsit, nem vagytok mar kellemetesek szemeimnek: meg szünt elni szerelmesem! Mit kestetjuk szivemet? siessunk ötet követni.”
- 130:1 **Molnár Albert. Lap. 235.** – Hivatkozott mű: DebrÉnek 1808.
Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: **117/r.** L. 320. [Helyesen: DebrÉnek, 325.] Hogy hihessük a' K[risz]tust Egy idvességnek lenni.
- 130:3 **Molnár' Zsolt[áraiban]**. – Hivatkozott mű: DebrÉnek 1808.
Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: **117/r.** Lap. 326. Nem kérünk tőled szóllást sok nyelveken. [...] 460. Kiben soha nincs megváltozás Vagy ígérttől (való) elhanyaglás.
- 130:6 **A' Syrénában P[ars]. VI. 30.** – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.
Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 19/r. 30: Ki nem esmérheti Német baratságát, Leg inkább Magyarhoz gonof akarattyát? Hogy gyűlöli Német az Magyar Katonát, Ha akarod adok neked ezer példát.
- 130:8 **Illyés II K[ötet]. L[ap]. 258.** – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–1707.
Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nem találni az említett példát Szemere jegyzéseiben.

- 130:9 **Faludi N[eme]s Ember. L[ap]. 2.** – Hivatkozott mű: FALUDI 1787.
Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 92/r. Messze bujdosásimban. A megadott helyen a kiírt fordulat nem található.
- 130:10 **Példák a' postpositiók' értelmeiknek elváltozásokra** –
[Szemere Pál jegyzetei] I. [5.] (23–24.) Proposit[io] Gyönyörködnek különb különb vallásoknak. Zrínyi Nem gyönyörködöm a ... penzednek. Zrínyi. Hasonlít ördögöt feketeségével, Bialt nagy ságával 's rettenetességgel. Zrínyi Vagyon reménysege számtalan sok ...ádán. Zrínyi. Hívek lesznek néki. Zrínyi. A' melly oroszlánnak elloptak klykében. Gyöngyösi. Ugyan ott a' Tisztát vélek általkelé. Gy. [...]
- 130:11 **Molnár Zsolt[áraiban].** – Hivatkozott mű: DebrÉnek 1808.
Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 117/r. 353 Jo vagy Te Minden teremtésidnek De jó vagy Híveidnek (pro hez). 118/r. Zs. CXXVI. v. 2. Mint az erős zúgó széllel Mind a' föld megszárad széllyel. [...] L. 272. [Helyesen: DebrÉnek, 271.] A' Nap és hold őt dicsérje Minden csillagokkal öszve (pro együtt). 119/r. Lap 70: Azon ólálnak (pro ólalkodnak) az hamissak. 119./v. [...] L. 172. Sőt megnézelléd kedvedént. [...] Lap. 240. Rajtunk csúfságot üznek, Negédes szókkal úgy nevettetünk, Kevély népek minket szörnyen nevetnek, Rajtunk csufszágot
- 130:14 **(pro együtt)** + – Amikor az 1814 nyarán Pécelen készült filológiai jegyzetek a kiadó Trattnerhez kerültek Pestre, azokat Trattner Bilkei Papp Ferencnek adta át szerkesztésre. Ekkoriban használhatta fel Kölcsey és Szemere jegyzeteit Helmecki Mihály, aki, ahogyan Kölcsey írja, azokat „gondatlanul kiprédálta” (vö. MM4 *Levelezés I*, 567–568.) Berzsenyi Dániel verseinek második kiadása elé írt neológiai tanulmányához (lásd: „Értekezés az úgy nevezett Újításokról a' Nyelvben, vö. HELMECZI 1816).
- 130:18 **Illyés Püspök. II Köt[et]. Lap. 93.** – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–1707.

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
nincs egyezés.

- 131:1 **Zrini. Syren[a]. P[ars]. I. 61.** – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.
Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
13./v. 61. olvasd hangal (pro hangosan) [...] 14./v. 34: hasomlitya. Körmel (pro Körmmel v. Körömmel) [...] 17./r. [...] 95: nem gyönyörködöm az te penzednek (pro pénzeden) [...] 17./v. [...] 69. Hasomlit Ördögöt (pro ördöghöz) feketeségével, Bialt nagyságával, ’s rettenetességgel [...] 6: huzza (pro hozza) Vagyon reménsége szántalan sok hadán (és nem Hadában) [...] 24: Mi vitéz kezünkön van minden reménség [...] 18./v. 63. Ő Hivek lesznek néki, (pro hozzá) ’s az országnak. [...] 76: Az Gyermek Attya szavát igen fülelé. [...] 20./v. 56: Ő szerechen tökkel tetsegyent nagy Pánnak, Énekével penig szép Bibil madárnak, [...]
- 131:10 **Faludi. Nemes Ember. L[ap]. 41** – Hivatkozott mű: FALUDI 1787.
Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
92./v. [...] 41: bönöt (tubák) megudvarolni valaki[t] azaz: udvarlására lenni.
- 131:11 **Költem[ényei]** – Hivatkozott mű: FALUDI–RÉVAI 1786–1787.
Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
nincs egyezés.
- 131:16 **Molnár Zsolt[áraiban]. Lap. 312.** – Hivatkozott mű: Deb-
rÉnek 1808.
Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
117./r. Lap 312. Feltámad mert ő igazán. [...] 455: Élünk a testben többé nem mi [...] 117./v. Lap 461. Emeljétek fel híveteket, Földön kik vagytok, emberek! 466. Időt szolgáltatván illendőt [...] 119./r. [...] L. 109: Mordáltság min[den] ő beszédek.
- 131:25 **Illyés Püspök. I R[ész].** – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–
1707.
Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
35./v. [...] 48. Egy bokor (pár) gerliczét. – Egy processio lőn, nevezetesb mind azoknál mellyek voltak valaha e világon – [...]

54. Egy Sido legistentelemb, és vakmerőbb a' többinél, a' koporsóhoz közelgete [...] 37./r. [...] 220: Levelet írt, tellyest csudálatos bölcsességgel. [...] 43./r. [...] Lap 371. Láttunk egy nevezetes Doctort e' városban, mi barátunkat, bölcsét a' deáki tudományokban, szerelmetest az ő jó erkölcsiért, értelmest, tiszteletest, és az emberek szemei előtt: jámbort és Istenfélőt. [...] A Kölcssey által hivatkozott III. Kötet nem szerepel Szemere jegyzetfüzetében.

132:12 **Gróf Zrini. Syr[ena]. P[ars]. I.** – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.

Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: 14./r. [...] 71: Cumillát az szépet Szuliman Leányát. [...] 91: Mindenütt villámnak (pro villámlanak) chak nyilak, és szabalyák. [...] 8: Igy Túri chelekszik Töröktől bántódott [...] 15./r. 22: Mert lá (pro lám ládd, lá.) Mert lá hogy chak immár essőben állanak. [...] 15./v. 31. Igy kobza szavával, nyitá hangos torkát [...] 16./v. 56: Ihon már vitézek (igy szol Törököknek) Kit ohajtva vártunk, ezeknek ebeknek Vérekben meg festhettyük vitéz kezünket. [...] 18./r. 37: Mint mikor az föl szél Késmárkbul kiszakad, Ama sűrű fenyős erdő közben akad, Támaßt zugást nagyot, nem reked, s nem lankad, Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad: 38: Illyen nagy zöndülés esék ő közikbe, Mett fölforr az haragios vér mindenikbe, Kivánnya mindenik ellenség vérebe Hamar kezét fösthesse, es az Szüvébe. [...] 18./v. [...] 11: Hon az meleg hajnal pirossan feltetczik, Hon az sötét estve Tengerben enyészik, Hon az Észak Tenger magában küszködik: Hived mindenütt van, s-mint nap, úgy tündöklök [...] 19./v. – 87: De nem használ neked hazádbeli futás. Megszaggasz szüvedet mostan ez az vas: Ily szok után lén rá erős dárda-hajtás, Kinek soha mását nem látta ég magas (pro magas ég). [...] 7: Hohárodnak. (Hohár teremtette ma is szokásban van Esküszöm Mahometnek kit tart ég magas. [...] 27: Sietnek szállásra ki ki eloszlan [...] 20./r. 81: Nem néked, Kaur eb, való szép barjakta (?) [a bayrak törökül a. m. zászló] [...] 21./r. Nem chak kárt hoznak ránk Törökök Tatárok, De tűz, de vas, de minden Elementumok

[...] 22./r. – ATILLA. Epigrammata. 1: Isten haragiának én szel-
leti voltam. [...] 22./v. PERORATIO. v 3: Azokról helyekről.

De híreket nem csak keresem pennammal,
Hanem rettenetes bai-vivo szablyammal;
Míg élek hartzolok az Ottoman hoddal,
Vigan burittatom hazam hamviaval.

133:4 **Faludi Verseiben is ezer a' példa. L. 31.** – Hivatkozott mű:

FALUDI–RÉVAI 1786–1787.

Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
nem találni egyezést.

133:9 **A' Nádasdi Koporsó versében** – FALUDI–RÉVAI 1786–1787,

82–84. XXXV. Ének. *Nádasdi Koporsó Versei*. „A' míg engedte,
/Ki számba vette /Embernek esetét, /Halálát, életét, /A' Nagy
Isten: // Forgattam karomat, / Baj vívó kardomat, / Ki szántam
életemet, / Hogy ontsam véretem / Asszonyomért.”

133:12–13 **Gyöngyösiből, kit olly sokan szeretnek** – Lásd még: *A'*

szókartitásról, MAGYARÁZATOK. Kölcsey Gyöngyösiről és annak
népszerűségéről: *Berzsenyi Dániel versei*, KÖM2, I, 422–423;
Nemzeti hagyományok, KÖM2, I, 518, 520–521; *A vadászlak*,
KÖM2, I, 336.

133:14 **a' Keményben** – Hivatkozott mű: *Porából meg-éledett*

Phöenix... Lötsén, Brewer Sámuel által 1693. [A továbbiakban
GYÖNGYÖSI 1693.; nem tudni, Kölcsey pontosan melyik kiadást
használta; a Gyöngyösi-kiadásokról lásd: DEMETER Zsuzsa, *Köl-*
tői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája (Erdélyi
Tudományos Füzetek 282.) Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egye-
sület, 2014.] Lásd még: *A' szókartitásról*, MAGYARÁZATOK.

GYÖNGYÖSI 1693. Szemere Pál jegyzeteiben: [*Szemere Pál jegy-*
zetei] [6.] *Porából meg-éledett Phöenix...* [Gyöngyösi István
Kemény Jánosról szóló műve] Lötsén, Brewer Sámuel által
1693. Esztend. L. 250.

Az *IdegenPhrasesek* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:
nem találni egyezést.

- 133:18 **a' palinodia' első sorai** – vö. Gyöngyösi István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága és Palinódia (Kesergő Nimfa)*, GYÖNGYÖSI 2000.
- 133:21 **Praeiudicium Auctoritatis** – [lat.] *praeiudicium*: előítélet; [lat.] *auctoritatis*: tekintély, tekintélyelv; Itt: tekintélyből fakadó előítélet.
- 133:23 **a' Soloecismusok 's Szokatlanságok** – [gör.–lat.] *soloecismus*: durva nyelvi hiba, itt: idegenszerűség.
- 134:1 **Barcsay, Bess[enyei], Dayka** – *Barcsay Ábrahám* (1742–1806), *Bessenyei György* (1847–1811), *Dayka Gábor* (1769–1796).
- 134:6 **Lássd jegyzeteimet (zöld kötet)** – A jelenleg ismert források alapján a „zöld kötet” nem azonosítható.
- 134:7 **Egészen leirni usque**: [lat.] *usque*: végig; itt: Egészen végig leírni.
- 134:7–8 **Garve Ueber Sprach[erbetterung]** – Hivatkozott mű: Christian Garve, *Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserung*, in Christian GARVE, *Sammlung einiger Abhandlungen aus der Neuen Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, neue, mit sieben Aufsätzen vermehrte Auflage, I–II, Leipzig, 1802. Lásd még: *Garveboltett Jegyzések*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK.

8.
A' szókurtitásról

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „A szókurtitásról és több különfélék 14 és ½ ív”, (vö. SOLT 1938, 392).

MEGJELENÉS

MM1: Kölcsey Ferencz' Minden Munkái. IV. Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok. Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál, Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXLII. II. Nyelvtudományi dolgozatok, *A' szókurtitásról* [158]–166.

Az MM1 kiadásának alapszövege feltehetően Kölcsey autográf kézírata lehetett, amely a hagyaték több más írásával került a kiadó Hartlebenhez. (Erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.)

A kiadás alapszövege: MM1.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. július–szeptember.

A szöveg pontos keletkezési idejéről nincs adatunk; közvetett adatok alapján 1814 júliusa és szeptembere közé tehető, keletkezésének helye Pécel lehetett. Erre utal ugyanis Kölcseynek 1815-ben Kazinczyhoz írott levele, amely cím szerint említi a szöveget (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 393–401. Hiv.: 395):

„1. Azon Irásomban, melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: *Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókurtitásra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra.* Az első pontra tartoznak az *Inverziók* is, a' harmadikra a' *szók poétai öszveragasztása* (verba composita), valamint a' derivatio, és az *analogiai formálás.*”

A keletkezésről és a kézirat lehetséges sorsáról összefoglalóan lásd: *Idegen Phrasések*, KELETKEZÉS, illetve: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai. A' szókurtitásról* bevezető szakaszának néhány példája konkrétan Daniel Jenisch szövegéből származik, vagyis a *Jenischből való Jegyzések* után készülhetett, a keletkezés feltételezett időpontját megerősítve (lásd még: *Jegyzések Jenisch*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK; illetve *A' szószármaztásról*, KELETKEZÉS).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Az MMI kiadása alapján közöljük a szöveget, egyedül a sajtóhibákat emendáltuk. Az MMI által ritkított szedéssel kiemelt szavakat dőlttel adjuk vissza.

MAGYARÁZATOK

136:1 **szókurtitás** – [gör.] *apokoptó*: elvág, levág; apokopál, „szót kurtít” mint a szóképzés egyik módja: a tőhöz való visszatérés. A szöveg adja a definíciót: „E' szerint az apokopálás legtöbb esetekben, mint megmutattuk, csak a' rövidebb törzsökökre való visszavitel. Sokszor pedig, a' compositumoknak egymástól elszakasztása teszi az apokopálást. Így ezekben: könnycepp, könny, – fenyőfa, fenyő, szempillantás – pillantás”. A korabeli gyököszóelméletről összefoglalóan lásd a *törzsökökre visszavitele* jegyzetet.

136:2 **Szenczi Molnár** – *Szenczi Molnár Albert* (1574–1634) református lelkész, nyelvtudós, filozófus, zsoltárköltő, egyházi író, műfordító. Lásd még: *IdegenPhraesések*, MAGYARÁZATOK. Hivatkozott mű: *Psalterium Ungaricum. Szent David Királynac es Prophetanac Szaz ötven soltari az Franciai nótáknac és verseknec módgyokra most úyonnan Magyar versekre fordítattac es rendeltettec a Szezc Molnar Albert által. MDCVII. Herbornában. Nyomtatattott Hollos Christof által.* Hivatkozott hely: (*Praefatio*, 5–6. oldal):

„Az Franciai rhythmusoc pedig sokkal külömb formán foglaltatnac ôszve, es az verseknec sok féle nemei vadnac. Néhol az három első rhythmus egy modon megyen ki, de az negyedic rhythmus véginec, az következendô vers rhythmusi felelne meg. Illyen az 22. soltar, az 53 levelen. ôszveseggel az soltarok szaz harmintz kü- lömbözô notákra vadnac, es mayd meg anni à versek nemei. Annakokáert meggondolhattya minden, minemô nagy munkával kellet ennekem ez hoszszu Magyar igeke[t] az Franciai apro igékből álló versekre formálnom, holot egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem az sensustul nem kellet eltávoznom. Mert nagyobb gondom [v]olt az fon- damentombéli igaz értelemnec fordításara, hogy nem az verseknec ékesgétésére. Ha azert valakí énnálamnál modosban fordítandja, ôrülöc rayta, es ezt félen téven énis azzal élec ôrômesben, az Istenne diczeretire.”

136:5 **hexapedalis** – [lat.] hatlábú

136:6–7 **monosyllabumokból állana mint a' chinai** – [lat.] *syllaba*: szótag; *monosyllaba*: egy szótagú. A kínai nyelv tipológiailag a monoszillabikus, izoláló és tonális nyelvek közé tartozik; a szavak alapvetően egy szótagból állnak, amely már önmagában is jelent valamit, változtatni rajta nem lehet; a jövevényszavak és az idegen nevek hangzást követő átvétele szigorúan alkalmazkodik a kötött szótagrendhez; nincs benne

ragozás, a nyelvtani funkciókat ellátó képzéseket partikulákkal alkotja. Minden egyes szótag rendelkezik egy tónussal, azaz zenei hangsúllyal.

- 136:8 **gotheredetűek** – gót eredetű, azaz germán, vö. még: *Jegyzések**Jenisch*.
- 136:9 **jólhangzásra alkalmatlan** – a jólhangzásról lásd még: *Jegyzések**Jenisch*.
- 136:11 **az expressiók' rövidségét 's energiájokat akadályozzák** – vö. még: *Jegyzések**Jenisch*.
- 136:13 **a hosszú szavakat kurtítani** – vö. még: *Jegyzések**Jenisch*.
- 136:16 **Gyöngyösínél a' Keményben így olvassuk** – *Gyöngyösi István* (1629–1704) magyar költő, alispán, országgyűlési követ. Hivatkozott munkája: *Porából meg-éledett Phoenix, Avagy A Néhai Gyerő Monostori Kemeny János, Erdeli Fejedelemnek Lonyai Anna Aszszonnyal lévő házasságának, Tatár Országi rabságának, az Török ellen viselt Hadi dolgainak, és végre, Hazája mellett Vitézül le-tett életének, halála utánis élő emlékezete, Az Mellyet... ennek előtte egynehány Esztendővel irt volt, és el-rongyollott első irásinak töredékiből most ujab le irással kisebb rendben vett...* ([Lócse] 1693.) Hivatkozott hely: „Nem gondol ruhája rendtelenségével, / Minden kedves c s i n t ó l elesett kedvével.” II. könyv, 6. rész, 43. vsz. Gyöngyösi könyvének jegyzeteit lásd: [*Szemere Pál jegyzetei*] I. [6.] (25–33.) 29: A' rendeli CSÍNNYÁT öltöző kezének. Lásd még: *IdegenPhrasések*, MAGYARÁZATOK.
- 136:19 **győzedelem** – Lásd még: *A' szószármaztatásról*. MAGYARÁZATOK. Lásd még: [*Szemere Pál jegyzetei*] I. [6.] (25–33) 30: Győzelem.
- 136:21 **Zrini ezt a' Syrenában** – Hivatkozott mű: ZRINYI 1651. *örvendité* – Az szép piros hajnal azomban eljőve, / Harmattal s világgal földet ékesíté, / Szép gazdagságával mindent örvendite, / Csak tégedet, Arszlán, megkedvetlenite.” (2. ének 19. vsz.) [*Szemere Pál jegyzetei*] I. [4.] (12–22) 14/v: 19: elj^öve. mindent **örvendite** (pro örvendeztette)

panaszkodni – pl. „Miért panaszkodjam, szerencse, ellened?” (3. ének, 32. vers)

[*Szemere Pál jegyzetei*] I. [4.] (12–22) 15/v: 32. / Miért panaszkodgyam szerencse ellened?

fenyő – pl. „Az szerelem miát nem találja helyét, / Gyűrürül fenyőre változtatja helyét”; „Nincs itt oly kis erdő, sem oly kicsin füzes, / Sem nyár, sem jegenye, sem fenyős, sem egres” (Idilium, 25 és 43. vsz.); „Mint mikor az fölszél Késmárkbul kiszakad, / Ama sűrű fenyős erdő közben akad” (5. ének 37. vsz.) Erre vonatkozóan a [*Szemere Pál jegyzetei*] I. [4.]-ben nincs jegyzet. Lásd még: *IdegenPhrasések*, MAGYARÁZATOK.

136:23 **Kunics a’ Sedecias’ írója** – *Kunics Ferenc* (1697–1763) bölcséleti és teológiai doktor, jezsuita pap. Hivatkozott műve: *Szedecziás. Keserves játék, melyet magyar nyelven szerzett* (Kassa, 1753).

136:23–24 **már azelőtt Párizpápai így apocopálta** – *Pápai Páriz Ferenc* (1649–1716) latin–magyar szótárának közkeletű megnevezése volt a „Párizpápai”. Hivatkozott mű: *Dictionarium Latino-Hungaricum, Succum & medullam purioris Latinitatis, ejúsq; genuinam in Lingvam Hungaricam conversionem, ad mentem & sensum proprium Scriptorum Classicorum, exhibens: Indefesso XV. Annorum labore, subcisivis ab ordinariis negotiis, temporibus collectum, & in hoc Corpus coactum à Francisco Pariz Pápai, Medicinae Doctore, Ejusdémq; Facultatis, in Celeberrima Academia Basileensi, Assessore, & in Illustri Collegio Nagy-Enyedensi Professore Publico.* (Lőcse, 1708.) PárizP: *Silens*: Hallgató, Tsendes. PárizP: *Silentium*: Hallgató, Tsendesség.

136:26 **Szikszai Fabricius Balázs írja** – (1530 k.–1576) református prédikátortanár. Hivatkozott műve: *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-ungaricum.* (Debrecen, 1590.) A protestáns tudományos tevékenység egyik fajtája volt a szótárkészítés, amely elsősorban a hazai iskolák tankönyvekkel való ellátását szolgálta. Szikszai szójegyzékének magyar nyelvi anyaga Senczi Molnár Albert szótárának is forrásává vált. Kölcsey

- levelezésében a debreceni kollégium könyvtárában található magyar grammatikák kapcsán említi: „a’ talán leg első Lexicon mellyben magyar nevek vannak. Nomenclatura s. Dictionarium Latino Ungaricum. 1597. Irta Szikszai Fabricius Balázs ki adta leg először Pesti Gáspár 1592. azután Vifalvi Imre 1597. ismét 1619. Horányi Bod után csak az első és utolsó számot említi. A’ Könyv magába nem nagy tekintetet érdemel, azt mindazáltal el nem múlatom jelenteni, hogy ki fogást tesz Cons[iliaris]. Aranka azon állításába hogy a’ lacrymát minden régi írások könyvnek írják, mert a’ 62 levél első felén a’ lacrymát így magyarázza: Koeny-hullatas”. (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1808. december 7. MM4 *Levelezés I*, 33. Vö. még uo., 644.) Lásd még: *Laistrom Aranka*, MAGYARÁZATOK.
- 136:28 **Klopstock óta** – *Friedrich Gottlieb Klopstock* (1724–1803) német költő; lásd még *Jegyzések Pandekták. Veilchen*-ből *Veil* leve, az *Augenblick*-ből *Blick*. Erről: JENISCH 1796, 435–436.
- 136:29–30 **Lessing’ idejében** – *Gotthold Ephraim Lessing* (1729–1781) német drámaíró, kritikus, esztéta, dramaturg. Fontosabb művei: *Laokoón vagy a festészet és a költészet határaitól*, 1766; *Hamburgi dramaturgia*, 1767–1769; *Emilia Galotti*, 1772; *Bölcs Náthán*, 1779.
- 136:30 **Voss** – *Johann Heinrich Voss* (1751–1826) német költő, műfordító, lásd még: *Jegyzések Pandekták. Az aufgeklärter* helyett írja *geklärter*, azaz „felvilágosult” helyett „világosult”, vö. Voss: *Die erneuete Menschheit* (1794):
 „Nicht der Lipp Anbetung ist wert der Gottheit,
 Nicht Gepräng’ abbüßendes Tempeldienstes,
 Nicht Gelübd und Faste; nur Tat geklärter
 Menschlichkeit ehrt ihn!”
 („Nem az ajkak imádata méltó az istenséghez, / Nem a vezeklő templomi szolgálat pompája, / Nem fogadalmak és böjtök; csak a világosult /emberiség tettei tisztelik őt.”
 Fórizs Gergely fordítása.)
- 137:3 **Voltak, kik a’ görög nyelvnek** – Vö. JENISCH 1796, 887.
- 137:6 **végssyllabák** – [gör.-lat.] *syllaba*: szótag; itt: végszótagok

- 137:7 **derivativum** – [lat.] *derivatum*: származék
- 137:12–13 **kegyelmesség, kegyelmes, kegyelem, kegy (Páriz-pápai)** – PárizP: *Clemens*: Kegyelmes. PárizP: *Clementia*: Kegyelmisség, Irgalmasság. PárizP: *Gratia*: Kedv, Kegyelem. Vö. [Szemere Pál jegyzetei] II. [5.] (54–64.) 54/v. Kegy. D. VI. / Kinek akaratján fordul meg mind kegye mind kegyetlensége az emberi alacsonyáságnak. Kunics. Sedecziás. 1753. Wagner. Lexic. 1775.
- 137: 13–14 **Csendesség, csendes, csend (Kunics)** – Vö. [Szemere Pál jegyzetei] II. [5.] (54–64.) 54. Csend. D. 125. / Szép Csenddel fogad életeknek tárgya. Kunics. Sedecziás. 1753. Wagner 1775. Oly csenddel veszi meg pályafutása tövén. Révai. Versei. 1787.
- 137:14 **Csinosság, csinos, csín (Gyöngyösi)** – GYÖNGYÖSI 1693: „Rendetlen tollai ennek felborzadtak, / Begyének kinnülő dagályi apadtak: / Csinos öltözeti annak is változtak, Mellyének felemelt vánkosi bomlottak.” (I. k. 4. rész 27. vers); „Örül s dicsekedik dolga jól létével, / Csinosítja magát teljes erejével” (I. k. 3. rész 4. vers). Vö. [Szemere Pál jegyzetei] II. [5.] (54–64.) 55/r.: Csín. D. 32. / Csín(y) [...] Minden csintől elesett kedvével. Gyöngyösi. Kemény J. 17.
- 137:14–15 **Ábrázolás, ábrázol, ábráz Debrecz. Agendarius** – *Debreceni kódex* 1519. Toldi Ferenc kiadásában: *A Debreceni legendás könyv*. Régi magyar legendák tára V. (Pest: Emich Gusztáv, 1858). Kölcsey „hatalmában” volt ennek kézírata, amelyből az első két prédikációt le is másolta, s elküldte Kazinczynak. (MM4 *Levelezés I*, 137–138. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1812. január 14. Kazinczy válaszáat, illetve a kézirat sorsát lásd még: 138 és 720, 721.)
- 137:18 **törzsökökre visszavitel** – a *törzsök* és a *gyök* Kölcsey szótárában egymás szinonimái és nem a mai értelemben vett szótőre vonatkoznak. A törzsök az ún. a gyök- vagy gyökszóelmélettel kapcsolatos fogalom. A gyökszóelmélet (Wurzelwort-theorie) kifejtése *Johann Christoph Adelung* (1732–1806) német

nyelvész 1781-ben megjelent *Über den Ursprung der Sprache und den Bau der Wörter, besonders der Deutschen: Ein Versuch* című tanulmányához fűződik (ADELUNG 1781). Adelung szerint a nyelv eredetileg egyszótagú gyökszavakból állt, amelyek természeti hangok utánzásaként jöttek létre; az összetett szavak későbbi fejleménynek számítanak, és később alakult ki a szavak elvont jelentése is a lélek „asszociációs és absztrakciós képességének” növekedésével. (ADELUNG 1781, 10, 53.) Mindezekből következik, hogy a szavak elemeikre való bontása révén megismerhető a fogalmak kialakulása és eredetük is rekonstruálható. (ADELUNG 1781, 5.) A gyökelmélet Magyarországon főként Révai Miklós révén terjedt el. Lásd még: *RévaiGramm*, MAGYARÁZATOK; vö. még: CzF *A gyökökről* 63–118, TOLNAI 1929.

138:3–4 **Faludiban sok helyt *furtum*** – vö. [Szemere Pál jegyzetei] és *IdegenPhrasések*.

138:8–9 **parancsolat, parancs Hímfiben, a’ regékben** – *Kisfaludy Sándor* (1772–1844) költő; a *Himfy szerelmei: A kesergő szerelem* (1801) és a *Regék a magyar előidőből* (1807) című műveiben a megadott alakban ezek a szavak nem találhatóak. A *Himfy szerelmei: A boldog szerelem* (1807) I. Ének: „Itt más csélcsap akarhatja / Nem parancsol kényemnek”; 198. dal: „A párducznak s oroszlánynak / Parancsol most eszével”; A regékben: *Regék, Tátika*, 4.: „Szánthó Gáspárnak özvegye volt, / Ki a várban parancsolt”.

Vö. [Szemere Pál jegyzetei] II. [5.] 56/r.: Parancs. D. 86. / Kisfaludiban és Kazinczyban kell keresni, meg van Dugonicsban is.

138:18 **ékes, ék (I. Gvadányi) peleskei notáriusában is** – *Gvadányi József* (1725–1801) lovas generális, író. Három munkát írt és adott ki a peleskei nótáriussal kapcsolatban: *Budai útazása* (Pozsony és Komárom, 1790); *Pokolba menetele* (Basel, 1792); *Elmélkedése, betegsége, halála és testamentoma* (Pozsony 1796). Vö. [Szemere Pál jegyzetei] II. [5.] 56/v. Ék. D. VI. és 125. / Ék, ékesség. Baróti. Szótár. 17 / Kis János protestál ezen szó ellen Kazinczyhoz írt levelében. / Ék. Verseghy. Tiszta Magy.

1805. // Kazinczy, Révai, Himfy, Dugonics, Berzsenyi, talán Kis és Virág is?
- 138:21 **sebes, (celer) seb** – Vö. MM4 *Levelezés I*, 398: Kölcsey ezt említi példaként Kazinczynak a kurtítás révén nyert szavakra.
- 138:21 **csínos, csín (Gyöngyösi)** – Lásd a *Csinosság, csínos, csín (Gyöngyösi)* jegyzetet.
- 139:10 **Heltai' cisióját** – Értsd: Heltai naptárát. A „csízió” szó négy értelme a következő: 1. versbe szedett ünnepnapár (1538 előtt); 2. népszerű-tudományos leírás (1600 k.); 3. álmokönyv, jóskönyv (1799/1844); 4. diákfurfang (1898). A magyar csízió szó a Cisio olasz kiejtési alakjának felel meg. Más országokban „Cisio Janus” az öröknaptár neve. A „Cisio” a „Circumcisio Domini” vagyis az „Úr körülmetélése” ünnepének rövidítése; a „Janus” pedig a Januarius (január) rövidítése, öt betűje a hónap első öt napját jelentette az Újévet is beleértve. Az egyik első magyar nyelvű csíziót 1592-ben íj. *Heltai Gáspár* (1510 k.–1574 k.) reformátor, protestáns lelkész, író és nyomdász nyomdájában nyomták (Kolozsvár, 1592).
- 139:20 **(vesd össze 6 szám b alatt)** – Nem tudjuk, mire vonatkozik ez az utalás.
- 140:17–18 **apród (régí szó, a' depr[eceni]. ms. énekekben sok helyett pro: fegyvernek).** – Vö. DebrÉnek 1808. Ebből Kölcsey két ívnyi neologizmust másol ki – lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratái*.
- 140:23 **kik a' philológiának titkaiba fel vagynak avatva** – Értsd: akik tájékozottak a nyelv tudományában.
- 140:24 **a' magyar nyelv inkább componált, mint derivált szavakkal bővülködik** – [lat.] *compositio*: összeállítás, összetevés; összetétel. Itt: szóösszetétel. [lat.] *derivatio*: származtatás, levezetés; szóalkotás, szóképzés. Itt: a magyar nyelv inkább szóösszetételekkel, mintsem szóképzéssel alkotott szavakban gazdag.
- 140:27 **csupán flexióval** – [lat.] *flexio*: hajlítás, szóragozás.
- 142:20 **etymologicé** – etimológiailag. Itt: szöfejtéssel, azaz a szavak képzésmódjának, ragozásának, alaktani elemezhetőségének

feltárásával; az etimologizálás ekkor olyan művelet, amely minden szót valamely tőhöz kíván kapcsolni, a szó jelentését eme többeli alapjelentésből kívánva meghatározni. Vö. még: *törzsökökre visszavitele*.

142:22 **mint a' Margit' életében** – Hivatkozott mű: *Margit-legenda* (1510); Árpádházi Szent Margit (1242–1270) életét az 1300-as évek elején írták meg, Ráskay Lea Domonkos-rendi apáca másolatában maradt ránk egy 1510 körüli kódexben (Kiadta VOLF György, *Nyelvmléktár VIII* (Budapest, 1879). Lásd még: *A szószármaztatásról*.

142:24 **Újabb íróink így is írják** – Lásd még: *IdegenPhrasések*: „Az pedig egyenesen következik, hogy a' Soloecismusok 's Szokatlanságok nem újak nálunk, és hogy Íróink szinte két század előtt érzették, a' mit az újabb időkben Barcsay Bess[enyei]. Dayka 's mások újlag kezdtek érzeni.” Vö. még: [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [31.] (118–121). *Újítók*. „Mi új és szokatlan valamely nyelvben, azt annak jelenvaló 's folyásban 's progresióban 's hajlásban való korától lehet mérni. A' nyelv korát pedig annak nevezetesebb Írói teszik. pp. Ányos Báróczi.”

9.

A' szószármaztatásról

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

MEGJELENÉS

MM1: Kölcsey Ferencz' Minden Munkái. IV. Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok. Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál, Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXLII. II. Nyelvtudományi dolgozatok, *A' szószármaztatásról* [167]–178.

Az MM1 kiadásának alapszövege feltehetően Kölcsey autográf kézírata lehetett, amely a hagyaték több más írásával került a kiadó Hartlebenhez. (Erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, illetve: *A' szóskurtitálásról*.) Kölcsey hagyatéki jegyzéke cím szerint ugyan nem említi a szöveget, de az minden bizonnyal „A szóskurtitálásról és több különfélék 14 és ½ ív” között lehetett (vö. SOLT 1938, 392). A kiadás alapszövege: MM1.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. július–szeptember.

A szöveg pontos keletkezési idejéről nincs adatunk; közvetett adatok alapján keletkezése 1814 júliusa és szeptembere közé tehető, keletkezésének helye Pécel lehetett. Erre utal ugyanis Kölcseynek 1815-ben Kazinczyhoz írott levele, amely a *szóformálás* kapcsán említi a szöveget (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 393–401. Hiv.: 395):

„1. Azon Írásomban, melyet a' múlt ősszel Uram Bátyám-nak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: *Az idegen Phrasésekkel való élésre, A' szókurtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra.* Az első pontra tartoznak az *Inverziók* is, a' harmadikra a' *szók poétai öszveragasztása* (verba composita), valamint a' derivatio, és az *analógiai formálás.*”

A keletkezésről és a kézirat lehetséges sorsáról összefoglalóan lásd: *IdegenPhrasések*, KELETKEZÉS, illetve: BEVEZETÉS A JEGYZE-TEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai.*

A' szószármaztatásról bevezető szakaszának néhány példája konkrétan Daniel Jenisch könyvéből származik, vagyis a *Jenischből való Jegyzések* után készülhetett, a keletkezés feltételezett időpontját megerősítve (lásd még: *JegyzésekJenisch*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK; illetve: *A' szókurtításról*, KELETKEZÉS).

A' szószármaztatásról című írás bevezetőjében Kölcsey (Jenisch nyomán) a szóképzés (szószármaztatás) két módját különbözteti meg: a filozófusit és a költőit; az előbbi a szóalkotás (a *flexiók*, azaz a szótagok – ragozás, toldalékolás) segítségével, az utóbbi a szóformálás (a *compositiók*, azaz új szavak, szóösszetételek alkotása) útján képi a nyelvet. A szószármaztatás elnevezés valójában eme két szóképzési mód összefoglaló megnevezése. (Mai értelemben a szóalkotás két módja a szóképzés és a szóösszetétel.) *A' szószármaztatásról* c. tanulmány ugyanakkor (bevezetőjében tett ígérete ellenére) csak a szóalkotás eseteit veszi számba; a poétai szóképzés, vagyis a szóformálás eseteit, példaanyagát nem tartalmazza. Ennek okát nem ismerjük, mint ahogyan a szószármaztatás cím eredetéről sincs adatunk. Két eset lehetséges: a poétai szóképzésről (azaz a *szóformálásról*) szóló rész kézírata nem készült el; vagy elkészült, de nem került be az MM1 kiadásába.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Az MM1 kiadása alapján közöljük a szöveget, egyedül a sajtóhibákat emendáltuk. Az MM1 által ritkított szedéssel kiemelt szavakat dőlttel adjuk vissza. A szöveg belső számozása ellentmondó, nem logikus; vagy hibás másolás, vagy hibás nyomdai szedés eredménye; ezeket értelemszerűen javítottuk.

MAGYARÁZATOK

- 144:1 **szószármaztatás** – szóképzés. Erről lásd: *A' szókurtitátsról*, MAGYARÁZATOK; CzF *A szóképzésről* 119–147. [*Szemere Pál jegyzetei*]ben a szószármaztatáshoz kapcsolódó jegyzet: II. [13.] (88–90.) *Felgyökereztetések*. Mindez a filozófusi szóalkotásra példa; ismereteink szerint Kölcsey konkrétan nem él a benne felsorolt példákkal. (Elképzeltetlene, hogy a „verba compositák”-at bemutató dolgozat ilyen, vagy éppen ezen alapuló lett volna?)
- 144:2 **kegyetlen pártosa az antiquitásnak** – Értsd: a régi, hagyományos nyelvhasználat elfogult híve. Kölcsey az ortológus megnevezés helyett többnyire az „antiquista” megnevezést használta a „régiség”, azaz a nyelv újítása szempontjából konzervatív felfogás képviselőinek pejoratív értelmű megnevezésére. Lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK; vö. még CzF, *pártos*: „Ki a társadalmilag megalapított törvényes egységben meghasonlást, szakadást tesz, vagy tett, vagy tenni törekszik; a többség ellen fölzendülő, lázadó. [...] Szelidebb ért[elemben]. ki némi részrehajlásból, ellenséges, igaztalan véleményt táplál vagy törekvést mutat mások irányában.”
- 144:3–4 **valamelly ideának kitételére** – Értsd: valamilyen fogalom kifejezésére, megfogalmazására.
- 144:5 **A' római nyelvben nem volt szabad új szókat csinálni** – Vö. *Jegyzések*. *Jenisch*: „A' római fordítani sem merte szóról szóra a'

görög nagyobb műveket, új concepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok' segédjénél fogva. Az oka a' mi a' francia nyelvvel történt, hogy t. i. a' nyelv már messze ment a' míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdettek, 's a' beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a' nyelvben dialektusok mint a' görögben, hogy ez által a' beszélő publicum a' szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett volna. E' szerint a' deák nem construálhatott szókat mint a' görög; 's régibb poétáiknak igyekezeteik, mint a' francziáknál Ronsardé 's másokéi füstbe mentenek, bár az illy constructióknak a' *mortifer, fidicen, agricola* 's mások mégis nyomait mutatják." Lásd még: *Jegyzések-Jenisch*, MAGYARÁZATOK.

144:7 **a' speculativa philosophiában** – Vö. *JegyzésekJenisch*: „A' mi a' philosophiát illeti, ezen három nyelv [a francia, spanyol, portugál] szerencsés abban, hogy már származása által sok philosophi concepteket jelentő szókat nyert, mellyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a' francia használta nyelvének gazdagságát 's a' morálban és popularphilosophiában classicus munkákat producált. Az olaszok némely ezen nemű munkáiknak úgy látszik, csak a' gondolkozás' szabadsága vet gátot, hogy classicusok ne lehessenek. Így a' spanyolok is. A' speculativ philosophiát ezen nyelveken nem gyakorolták.” Lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK.

144:8–9 **europai nyelvek, mellyek a' rómainól eredtek** – Vagyis a francia, spanyol, portugál; vö. *JegyzésekJenisch*: „A' deák nyelvből származottak a' míveltetésben épen olyan szegények mint anyjok vala. Melly ideákat a' deák nevezetlen hagyott, ezek inkább phrasisok, mint új szók által igyekeztek azokat kitenni, 's nyereségök ezen oldalról még is a' leve, mivel a' scholastica philosophiának szavait átalvették, mint *possibilité, réalité* stbb. Ugy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, 's a' francia ezeknek phantasiával, leírásokkal, 's merész metaphorákkal teljes írásaikat nem fordíthatja.” Lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK; MM4 *Levelezés I*, 395.

- 144:10 **a' scolastica philosophia'** – a skolasztikus filozófia. Lásd: *a' speculativa philosophiában* jegyzetet.
- 144:13 **a' már jelen levőknek** – Értsd: a már meglévő szavaknak.
- 144:20 **d'Alembert panaszkodik** – Vö. *JegyzésekJenisch*: „A' római eredetű nyelvek közt a' francziának nagy hajlandósága van a' kétértelműségre, a' melly gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok francia szavaknak nincsen elegendő lexikális meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, melly teszen: *Empfindung, Meinung, 's Grundsatzot*. Illyenek vagynak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de még is nem annyival mint a' francziánál. Ennek oka az lehet, mivel a' deák nyelvben sok essentialis szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a' régieknek adtak több jelentéseket; 's innen van d'Alembertnek panasza, hogy ő a' maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez még sem tetszik az olvasásközben olly nagyon, mint gondolhatnánk.” Lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK.
- 144:23 **A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság** – Vö. *JegyzésekJenisch*: „A' nyelv (Sprache), mint gondolatainknak 's érzeményinknek közlő organuma, akkor éri el célját, ha gondolatot és érzeményt az elme' mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a' nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni. I. Gazdagság vagy bővség. – II. Erő (energia), – rövidség, melly az energiához kapcsolatik – nyilvánosság és hajlékonyság, 's ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva, – jólhangzás. 'S mind ezen tulajdonságoknak summája fogná a' legtökéletesebb nyelvet formálni. A' mi a' nyelv' gazdagságát illeti, bőv lehet a' nyelv olyan szókban, mellyek az érzékek' objectumaikat jelentik: de egyedül nem teszi még a' nyelvet bővvé. A' lélek az objectumokról magára reflectál, 's azoknak benyomásaikat maga szerint modificálja, 's ebből ered a' nyelvnek még egy fontosb bővsége, az abstractiókban való bővség. Amazt lehet nevezni *extensiv*, ezt *intensiv* bővségnek [...] Még egy harmadik neme van a'

nyelv' bővségének, t. i. a' lexicalis miveltethetés, melly vagy az első és végső syllabák' sokféle hajlásaiban, vagy a' szók' öszvetételében áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poéta, kik ketten a' nyelvnek fő művelői." Lásd még: *Jegyzések* Jenisch, MAGYARÁZATOK, KELETKEZÉS, illetve: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Függelék*: Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. (MM4 *Levelezés I*, 395–401.)

145:5 **gyúladalom. (Gyöngyösi.)** – *Gyöngyösi István* (1629–1704) költő; lásd még: *A' Szókurttitásról*. MAGYARÁZATOK; illetve: *IdegenPhrasések*, MAGYARÁZATOK.

gyúladalom – nem találni a forrást.

győzelem – GYÖNGYÖSI 1693, Az Olvasóhoz (A *Nyitrai-kódex*-ben): „Mikor a szónak közöpiából valamely bötő vagy syllaba kivettetik, akit syncopénak hínak a deákok, ilyek a deákoknál ezek: *Periclúm, Piaclúm, víxé, pro Periculum, Piaculum, et vixisse*. A magyaroknál pedig: *győzelem pro győzedelem; guzslya pro guzsalya*, amint ezeket az én verseimben is úgy találni." Lásd még: *A' szókurttitásról*; [*Szemere Pál jegyzetei*] I. [6.] (25–33.) 30/r: Győzelem

bizalom – TOLNAI 1929, 34.

145:14 **bántalom, (Margit)** – azaz a *Margit-legenda*. Lásd még: *A' szókurttitásról*, Magyarázatok.

145:18 **esemény (Gyöngy[ösi].)** – GYÖNGYÖSI 1693, I/III/3/4, II/IX/11/4; *esemény* = botlás, elesés (vö. még: GYÖNGYÖSI 2000).

146:10 **képzékeny (Sándor [István])** – Kölcsey *A' szókurttitásról c.* írásában (l. ott MAGYARÁZATOK) Kisfaludy Sándor (1772–1844) regéire utal (*Regék a magyar előidőből*, 1807); ez esetben sem a *Himfy szerelmeiben*, sem a *Regékben* nem lelhetőek fel ezek a szavak. Az utalás *Sándor István* (1750–1815) magyar író Lexikonára vonatkozhat, lásd: SÁNDOR István, *Toldalék a' magyar-deák Szókönyvhez, a' mint végsősör jött ki 1767-ben és 1801-ben* (Bécs: Pichler Antal, 1808). (Köszönet Szilágyi Mártonnak az észrevételért.) Kazinczy Ferenc és Szemere Pál többször hivatkozzák referenciaként Sándor Lexikonát, lásd Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, Széphalom, 1815. június 2–3, MM4

Levelezés I, 387.; Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1817. február 9., MM4 *Levelezés I*, 538.

146:12 **Nyalánk, félénk', élénk (Csokonai)** – *Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805) költő; *nyalánk* – vö. CSOKONAI 1805, III, 34. *Szemrehányás*: „Hogyha más Nyalánk' szerelme / Mint Zefir, körülte leng”; *félénk* – vö. CSOKONAI 1802, 67. *A szerelmesnek gyötrelmeiről*: „ti félénk nyárfákkal megrakott Ösvények!”; *élénk, félénk* – vö. CSOKONAI 1804, Jegyzések, IV. Könyv, 125–126: „ÉLVÉNY, deákul *vivax*, olaszul, frantziául *vivace*, németül *lebhaft*. Ellenkező jelentésű azzal, hogy *halovány, halvány*. A' deáknál ezek a' grádusok vagynak: *vivens, vivus, vividius, vivax*; az olaszoknál szint' ezek: a' frantziáknál *vivant, viable, vif, vivace*: a németnél *lebend, lebendig, lebhaft*. Nyelvünkben még eddig csak e' két szót gyomroztuk: *élő* és *eleven*. Ha azt akarjuk, hogy jövendőben a' tudományokban, muzsikában, képírásban, etc. előbb menjünk: sok szavakra 's meghatározott értelműekre kell szert tennünk. Ama' két régi szónkhoz hadd járúljon hát hozzá az *élvény*, melly ellen semmit az Új-vóltán kívül nem vethetni. Ha jól emlékezem, BENKŐ Úr valahol ilyen formát akar az *élénk* szóval kitenni. Nagyon helyesen! valamint *fél* gyökértől *félénk*, úgy *él* gyökértől *élénk* jön. Ezt is adjuk a' többihez, 's nekünk is 4 grádusú szavunk lesz az élet' ideájára, mint az itt előhozott Nemzeteknek. – A' ki az új szókat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a' Caspium' homokpusztája! ott életében sem hall egy új szót is!”

146:15 **keletső (Csok[onai].)** – TOLNAI 1929, 98.

146:21 **(megádázta, Gyöngyösi)** – Vö. [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [9.] (67–83.) 67/r. Adáz Parizpápaiban / Gyöngyösi [...] mint verbum / *megádázódik*. Berzs[enyi]. Kaz[inczy].

146:21 **Fenyész (Beregszászi)** – *Beregszászi Nagy Pál* (1750 k.–1828) a keleti nyelvek és a teológia professzora volt Sárospatakon, több összehasonlító nyelvészeti munka szerzője, a Kazinczy-féle nyelvújítás ellenzője. A nyelvészet körébe tartozó munkái: *Parallelon inter linguam persicam et magyari-cam dictam*. (Erlangen 1794.) *Comparatio linguae turcicae cum*

hungarica. (Erlangen 1794.) *Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen*. (Lipscse 1797.) *Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländischen Sprachen*. (Erlangen 1797.) *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica*. (Pestini 1815.) Ez utóbbi munkáját Szatmár vármegye 1000 forinttal jutalmazta (SZINYNYEI); lásd még: IMRE 1880. Kölcsey Beregszásziról: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK. Beregszásziról lásd még: *LaistromDebrGramm*, MAGYARÁZATOK. *valamint a' Mérmondó is Beregszászinál*; Beregszásziról lásd további megjegyzéseket a [Szemere Pál jegyzetei]ben, II. [31.] [32.] .

147:26 **hibál (Gyöngyösi pro hibázik)** – GYÖNGYÖSI 1693, III/VI/113/1, III/VI/118/3 (vö. még: GYÖNGYÖSI 2000).

148:12 **Kövecs, uracs (Dugonics)** – *Dugonics András* (1740–1818) kegyesrendi áldozó pap, egyetemi tanár (matematika és geometria), regényíró. Módszeres és tudatos nyelvújító, nemcsak képzéssel, szófajváltással és analógiás megoldásokkal hozott létre új szavakat, hanem régieket elevenített fel, népnyelvi kifejezéseket, szólásokat is felhasznált, kiváltképp legismertebb regényében, az *Etelkában* (1788; I. DUGONICS 2002). Lásd még: *Felelet*, MAGYARÁZATOK. Dugonics [Szemere Pál jegyzetei]ben I. [27.] (108/v.) A' magyar mű szók csinálói ezek; II. [31.] (118-121.) Újítók.

uracs – Dugonics, *Etelka*, Harmadik rész. DUGONICS 2002, 59. 24. lbj: „Atilának halála után, két örebbik fiai ELLAK, és DENGIZICH el-vesztenek. A' leg Ifiabbik CSABA (kit URACSNAK-is neveztenek) vissza-ment Scithiába.” Lásd még: „Ezen szó-toldalékok: *acs, ecs, ics, ocs, ucs, öcs, ücs* a' régi Magyaroknál meg-szokták kissebbíteni az előtte-lévő szavakat. Például: *KÖVECSNEK* mondották a' *kis követ*; *KAPOCSNAK* a' *kis kapót*. *DUGACSNAK* a' *kis dugót*; *KULACSNAK* a' *kis kullogót*; *MAKACSNAK* a' *kis makot*. Az-után *KACSNAK*, avagy *KACSÓNAK* nevezték ama' *kis fattyú nyóvetényeket*, melyek fő-képpen a' dohány-kóróban ki-sarjadzanak; és midőn eme'

Kacsókat le török, e' munkát *kacsolásnak* mondgyák. [...] Atilának CSABA nevezetü fiát közönségessen URACSNÁK, az az *kis Úrnak* hívták régi Eleink: mivel három fiai között e' vala a' leg-kissebbik." 168–169. 80. lbj. Vö. még: TOLNAI 1929, 51.

kedvencz – Vö. *JegyzésekTübingi*: „Ein anderer Schriftsteller nannte die Lieblinge (Favoris) úm der geh[e]lgen Sache eine schneidende Benennúng zú geben **Kedvencz**.”

ifjoncz – TOLNAI 1929, 67, Barczafalvi

lovancz – Vö. *JegyzésekTübingi*: „Prof. Dugonics fand daß die Paladin des Mittelalters von den Gliedern den Ritterorden zú unterscheiden sind, únd hat aus dem **Lovag** das fast komisch-klingende **Lovancz** geschaffen. Wer nún die genialische Dichtung des Cervantes ins úngarische úbersetzen wird, der wird den Ritter von der traúrigen Gestalt bús alaku Lovancz, únd den irrenden bódorgó Lovancz nennen können.” Lásd: „A' Sereg elótt méne egy Lovancz, a' mint láttzatott útvezetőül, és alkalmasint azért-is, hogy az előlálló veszedelmeket hamar meg-jelentse.” Dugonics András: *A' gyapjas vitézek*. (Pozsony, Pest, 1794) I, 47. Vö. még NyÚSz, I, *JegyzésekTübingi*, MAGYARÁZATOK.

10.

[Kivonat K. W. Kolbe *Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache* című munkájából]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Széphalom. Octob 2d. 1814. Ueber den Wortreichthum der Deutschen und Französischen Sprache, und beider Anlage zur Poesie; nebst andern Bemerkungen, Sprache und Litteratur betreffend. (v. Karl Wilh. Kolbe) Erster Band. Leipzig 1806. b. C. H. Reclam. 424. s. Ueber den Wortreichthum der Deutschen und Französischen Sprache etc. – Zweiter Band. – Leipzig. 1806. bei Reclam. S. 453. Verbesserungen und Zusätze. S. 46. Nro 8.

Az autográf német nyelvű kézirat lapjai számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben találhatóak (lásd erről még: *Bevezető, Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*); 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a bekarikázott 53 oldalszámú fólió verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A 20, 265×210 mm méretű, bordázott fólió jobb felső sarkában bekarikázott (8–19-ig, illetve 46–53-ig) és be nem karikázott ceruzás lapszámok találhatóak; több fólió középen ketté van tépve.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 2.

Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba, ahol Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) A Kolbe-kézirat dátumozása alapján megállapítható, hogy Kölcsey október 2-án már Széphalmon van, továbbá az, hogy Széphalmon eme munka kivonatolásával töltötte ideje nagy részét, csaknem két hetet (vö. *JegyzésekKolbe*, illetve *JegyzésekKis*, amelyet október 15-én kezd jegyzetelni).

A Kölcsey által Széphalmon csaknem teljes egészében kivonatolt könyv Karl Wilhelm Kolbe *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie*, 2 Bände, Reclam, Leipzig 1806–1809. című munkája volt. A példány feltehetően Kazinczy könyvtárában volt megtalálható (lásd még: MAGYARÁZATOK, *Über den Wortreichthum*).

Kölcsey Kolbéra vonatkozó megjegyzései levelezésében kivétel nélkül 1814 utániak. Ezek alapján úgy tűnik, hogy neológiai elveinek formálódásában, illetve megerősítésében Jenisch mellett K. W. Kolbe volt rá hatással. Az Adelung ellen felhozott Kolbe-féle érvek konkrétan a magyar nyelvújítási vitaszituációban tűntek felhasználhatónak (vö. *Függelék a Jegyzetekhez*). Az „írói nyelvújítás” kapcsán írtak pedig konkrétumok voltak eme Kölcsey által is vallott primátus, azaz az írók nyelvalakító szabadsága és a nagy írók követése védelmében. Kölcsey számára Kolbe munkája – amint arra többször is utal – a leghatékonyabb módon volt képes megjeleníteni az Adelung-, és ezáltal a Debreceni Grammatika-ellenes álláspontot is, leginkább ebben találva fel a maga neologizmusának német előzményét, illetőleg tudományos igazolását (lásd még MM4 *Levelezés I*, 897). 1815-ben írt levelei erről tanúskodnak, Kölcsey így nyilatkozik minderről Döbrentei Gábornak, K. W. Kolbét is említve (Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 370–374. Hiv: 372):

„Én Adelungot kaczagom: 's minden érdemei mellett is nem tartom egyébnék szegény Grammatikusnál. Kolbe megmutatta a' francia nyelv roszt útját, 's Adelung' hibás Véleményeit – midőn már Adelungnak szemei előtt estek meg, a' miket ő képtelennek lenni predikált. Hidd el nekem, a' nyelv maga határozza meg magát, 's hogy ez a' Szó vagy Szóllásforma bevétessék, vagy ne? sem Grammatika sem Syntaxis nem határozzák meg: hanem Valami-Más, a' mit nevezni nem lehet.”

Majd Kazinczy Ferencnek (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, N. Károly, 1815. május 30. Vö. MM4 *Levelezés I*, 379–381. Hiv: 381. Lásd itt még: MM4 *Levelezés I*, 906):

„Azonban látszik, hogy Döbrentei épen úgy fél mint Kis János. Én azt írárok neki, hogy ha gondolja, hogy Recenziójink a' Muzéumnak kárt tesznek, ne vegye-fel őket. Mi egyéb eránt megyünk a' magunk utúnkon, eltérhetetlenül. Mi tudjuk, hogy nekünk Igazunk van, 's hogy az van, mutatja Ilyés, Zrini, Szenczi Molnár, Gyöngyösi István, 's még a' Debreczeni Énekeskönyv által is a' nyelv' természetete. Hogy kiabálnak? Jól van. Adelung is kiabált még Góthe, Voss és Kolbe idejekben is. 'S mit nyert vele? Azt, a' mit a' mi *Gotsediano-Adelungjaink*, azaz *Debrecziano-Revaianusaink* nyerni fognak. Szemek láttára törten meg, a' mit még csak nem is álmodtak volna!”

Kolbéval kapcsolatos megjegyzései leginkább a neológiai elveit a *Criticai Jegyzetek* alapján összefoglaló, Kazinczynak írt levelében találhatóak (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I*, 393–401. Hiv.: 394–395. A levelet lásd még: *Függelék a Jegyzetekhez*):

„Uram Bátyámnak egész leveléből nyilván ki jő, hogy az egész Litteraturában a' **Nem rettegő Neologismus**'

részén Mi négyen, Uram Bátyám, Pali, Helmecki és Én egyedül maradánk. Azonban szabad legyen kimondanom, hogy egyedül ez a rész mégis a legerősebb, mert egyedül épült philológiai principiumokon, a többek közül az egy Horvát Pistán kívül senki sem gondolkozhatott a nyelvről systematice, 's ő belőle 's az ő principiumaiból mi lesz? a Német Adelungnak sorsából könnyű lenne megjövedölni.

Ha az Ossian' előbeszédében valamit akar Uram Bátyám az e' féléről mondani, úgy Kolbe igen nagy szolgálatokat fog tehetni."

Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Cseke, 1816. május 16. (MM4 *Levelezés* I, 498–499):

„Leveled azt érezteti velem, hogy te a Neo- és Xenologismusnak nem vagy többé oly ellene mint tavaly. Tudtam én azt, hogy minden jobb fejnek előbb-utóbb a mi részünkre kell állani; annyival inkább minden poetai fejnek.

Adelung is nagy ember volt, mint Wieland 's Göthe és Voss azok voltak; még is betelleyesedtek az idők, hogy Adelung mindenek' láttokra elvesztette perét; 's Wieland 's a sokkal kisebb Kolbe győztek."

Kölcsey neológiai elveinek alakulását Kazinczynak írt 1815-ös levele mutatja legjobban (lásd: *Függelék a Jegyzetekhez*). Ez alapján az látható, hogy a levél főszövege (a „tartalommutató” és a pontokba szedett elvek) az 1814 nyarán kialakított álláspont, azaz a neológiai disszertáció (*CriticaiJegyzetek*) felidéző sűrítőmánya (tkp. kivonata). A lábjegyzetek pedig (így a Kolbe munkájára utalóak is) a „fejlemények”, azaz olvasmányok, pontosítások, főbb elméleti hivatkozások felsorolása. Vagyis a *KivonatKolbe CriticaiJegyzetekre* tett utalásai utólagos reflexiók: Kölcsey már azt megelőzően kialakította főbb neológiai elveit 1814 nyarán, mielőtt Kolbe könyvét 1814 októberében Széphalmon olvasta volna. Eme

könyv ugyanakkor megerősítette egynémely korábbi nézetét. A Kolbe-olvasmány befolyása ugyan tapintható, de a levél alapján Kölcsey elvrendszerét nem módosította alapvetően, sokkal inkább megerősítette és kiegészítette azt. Kolbe Kölcseyre tett hatásáról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; Kazinczy Ferenc Kolbéról: MM4 *Levelezés I*, 508. A Kölcseynél jobbára „míveltethetés”-nek fordított „Bildsamkeit” magyarítására Szemere Pál javaslata a „képzékeny, képzékenység” volt: „a bildsamra: képzékeny” (vö. KazLev XII, 310).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kivonat némiképp eltér a kötetben közreadott többi szövegtől. Mivel csaknem az egész Kolbe-kötet kiterjed, a kivonat közreadásakor – a folyamatos követhetőség érdekében – a főszövegben, szögletes zárójelben, szövegek között fordításban adjuk a német és francia nyelvű szövegeket (Csobó Péter György és Körömi Gabriella fordításában). A Kölcseytől származó széljegyzeteket a lap alján hozzuk. A kivonatolt munkában szereplő szerzőket és hivatkozásokokat csak indokolt esetben jegyzeteltük, a műidézetek fordítását a jegyzetekben adtuk meg.

K = Kézirat

Kolbe 1806 = KOLBE 1806

MAGYARÁZATOK

156:4–5 **Kolbe** – idősebb *Karl Wilhelm Kolbe* (1759–1835) német tájképfestő, rézkarcmetező grafikus és nyelvész. 1780-tól francia nyelvet és rajtot tanított Dessauban, 1795-ben lett a berlini Akadémia rendes tagja. Művészeti alkotótevékenysége mellett a német nyelvtisztaság, nyelvtisztítás kérdései is foglalkoztatták. E témakörben névtelenül megjelent, Kölcsey által kivonatolt, olvasmányos összehasonlító munkája (*Über*

den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie. 2 Bände. Reclam, Leipzig 1806–1809. Második kiadása: 1818–1820.) Kolbét a német nyelvújítók között az esztétikai nyelvszerkezet („Sprachstruktural ästhetischeen Purismus”, ORGELDINGER 1999, 149) reprezentatív képviselőjévé tette az írók szabad nyelvalakító jogát hangsúlyozó szerzők, mint Wieland és Klopstock (CSETRI 1990b, 18.), sorában. Eme műve folytatásaként, kiegészítéseként adta ki az *Über Wortmengerei, Sprachreinheit und Sprachreinigung. Anhang zu der Schrift „Über den Wortreichthum [...]”*. Berlin 1809. (Második és harmadik kiadása: 1812 és 1823) című munkáját, melyet Kölcsey szintén kivonatolt, vö. *Jegyzések K. W. Kolbe*. Ezt követően megjelent írásai még a német nyelvújítás témakörében: *Abgerissene Bemerkungen über Sprache*, Leipzig, 1813; *Noch ein Wort über Sprachreinheit*, Berlin 1815; *Beleuchtung einiger öffentlich ausgesprochener Urtheile über und gegen die Sprachreinheit*. Dessau 1818. Újabban Kolbéről: Norbert MICHELS, szerk., *Carl Wilhelm Kolbe d. Ä. (1759-1835): Künstler, Philologe, Patriot* (Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2009).

156:2 **Ueber den Wortreichthum** – Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogyan, kinek az ajánlására figyelt fel Kölcsey Kolbe művére. Ami bizonyos: nyáron még Jenisch és Garve olvasása és jegyzetelése állt a középpontban (vö. MM4 *Levezetés I*, 339–340, ill. *Garvebol tett Jegyzések, Jenischből való Jegyzések*), az őszt követően Kolbe válik az egyik legtöbbet hivatkozott, az írói neológia mellett, illetve az adelungianus álláspont ellen kijáánlott szerzővé. Kolbe 1806-ban megjelent írásáról a JALZ közölt recenziót (Nro. 196. 1807. augusztus 22. 354–360). A kritikus megemlíti, hogy Kolbe példái túlnyomórészt Klopstock, Goethe és Voss műveiből valóak. Eme kritika megtalálható Kazinczy Pandektái közt: K 633/II. 58a-75a (115–149): „Ismeretlen szerzőjű művek *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache [1807]* folyóirat: Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, 196. sz. (08–22); 353–360, lelőhely:

- K 633/II. 58a-75a (115–149) hivatkozó szerző: Kazinczy Ferenc, Recenziómásolat – Kolbe: Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache 1806, Lipcse)”. A Kolbe-kivonat készítését követően Kölcsey Kazinczy Pandektáiból éppen eme említett szerzők „idegenségeit” gyűjti ki, s ekkor jegyzi ki szintén a JALZ-ból a Campe-mű recenzióját is (vö. *Jegyzések-Pandekták*).
- 156:10 **Borelly. Considerations sur le Dictionn** – *Jean Alexis Borelly* (1738–1810) francia nyelvész. Hivatkozott műve: *Considérations sur le dictionnaire de la langue allemande, conçu autrefois par Leibnitz* (1792).
- 156:15 **auteur du Télémaque** – *François Fénelon* (1651–1715) francia érsek, teológus, író legismertebb műve a *Télemakhosz kalandjai* (*Les aventures de Télémaque*, 1699). Magyarra többen is lefordították, elsőként gr. Haller László (1717–1751), Máramaros vármegye főispánja *Telemakus bujdosásának történetei* (Kassa: 1755) címmel.
- 156:29 **a’ Mi Puristaink és Antiquistáink’** – a purizmus a nyelvtisztítás ama felfogása, amely az adott nyelvből minden idegenséget el kíván tüntetni. Az „antiquista” ti. a „régiség”, azaz a nyelv újítása szempontjából konzervatív felfogás képviselőinek pejoratív értelmű megnevezése, lásd még szinonimáit Kazinczynál: „palaelogosz”, „ortológus” (vö. KAZINCZYTÉSŰ); lásd még *Felelet a’ Mondolatra, [Praefatio]*, MAGYARÁZATOK.
- 157:15 **a’ parisi nyelv Künstlichkeitjával contrastirozott** – Értsd: a párizsi, azaz a francia nyelv művésziességével ellentétezett.
- 159:17–18 **Öszvetett szók’ Mannigfaltigkeitjában** – [ném.] *Mannigfaltigkeit*: sokfésülés
- 159:20 **A’ Redensártok** – [ném.] *Redensart*: kifejezősmód
- 159:26 **(Lásd erre a’ Garvéból tett Jegyzéseket** – Kölcsey Garve-jegyzeteiben a phrasesekről nincs adat, vö. *JegyzésekGarve*. Kölcsey vagy rosszul emlékezve hivatkozik, vagy a jelenleg ismert Garve-kivonaton túlmenően további jegyzetei is voltak, amelyek viszont nem ismeretesek előttünk.

- 159:26–27 **a’ Magyarnyelvről tett Criticali jegyz[éseket]** – *Criticali Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról*, lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratjai*.
- 161:10 **Campe, in seiner Abhandlung** – Joachim Heinrich Campe (1746–1818) német nyelvész, író hivatkozott műve: *Abhandlung über die Reinigung und Bereicherung der deutschen Sprache*. Lásd még: *JegyzésekPandekták*, MAGYARÁZATOK.
- 161:25 **Wir haben an unsern Mundarten** – [ném.] *Mundart*, a. m. nyelvjárás, tájnyelv. Értsd: Dialektusainkban.
- 162:29 **Adelung a’ provincial-szókat nem szenvedí** – *Johann Christoph Adelung* (1732–1806) német nyelvtudós, az írói nyelvújítás ellenzője. Értsd: Adelung a provinciális, köznyelvi, közönséges szavakat nem kedveli.
- 169:11 **Ein Wunsch, den wir verschenken** – Részlet Christoph Martin Wieland: *Neujahrswunsch* [Újévi kívánság] című verséből. (Lásd: *Der Teutsche Merkur vom Jahr 1774. Fünfter Band*. Weimar: Hoffmanns Verlag, 1774, 3.)
- 171:18 **Ja, lieber Oheim** – „Bizony, bácsikám, / Te is más tárgyakra fordítsd beszéded, / Melyek méltóbban illenek ide!” J. W. Goethe: *A természetes lány*. (Tandori Dezső fordítása.)
- 171:27 **Die früheren Französischen Dichter** – *François de Malherbe* (1555–1628) francia költő, az idézett verssorok Rónay György fordításában: „Megindultál, Uram, könnyeink özönétől, / kiverted fegyverét az ellenség kezéből” (*Könyörgés a Nagy Henrik királyért*).
- 176:19 **Prof. Schwab** – 1806, I, 208. Prof. Schwab – *Johann Christoph Schwab* (1743–1821) német filozófus.
- 178:3–4: **Onomatopoiemenonok** – Lásd még: *JegyzésekJenisch*.
- 186:7 **M[m]e Dacier** – *Anne Le Fèvre Dacier* (1647–1720) francia író, Homérosz *Iliász*ának francia fordítója; az idézett szövegrész Devecseri Gábor *Iliász*-fordításából való.
- 189:19 **[H]imfynek** – azaz Kisfaludy Sándornak
- 192:3 **Messiadnak** – Friedrich Gottlieb Klopstock: *Messias* (1751); lásd még: *JegyzésekPandekták*, MAGYARÁZATOK.

- 192:4 **Virgil' életében** – Virgil azaz *Publius Vergilius Maro* (Kr. e. 70–Kr. e. 19), ókori római költő.
- 192:8–9 **versgyaluló Ramler** – *Karl Wilhelm Ramler* (1725–1798) német költő és műfordító. Művei két kötetben: *Poetische Werke* (Wien, 1800).
- 194:1 **Litteraria historiára tartozó jegyzeteimet** – Kölcsey ezen jegyzetei nem ismeretesek. Vö. Döbrentének tett egyik megjegyzésével: „Jegyzeteim némelly megholt Íróinkról nagyon rövidék és csonkák...” (Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. február 18. Vö. MM4 *Levezés I*, 294, illetve 831.)
- 195:18–19 **a' Criticai Jegyzetekben a' Magyar nyelv' jobbításáról.** – Lásd még: *Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*, lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*.
- 195:20 **Jenischből tett jegyzések** – Lásd: *Jegyzések Jenisch*.
- 198:30 **D'un bout du monde** – a mondat Voltaire *Henriás* című művéből való; Péczeli József fordításában: „Az éltető állat egymásba ütközik. / Légyenek, így szól ő, sűrű villámlások”. PÉCZELI József, *Henriás (1792)*, s. a. r. VÖRÖS Imre, RMKT XVIII. sz. (Budapest: Balassi Kiadó, 1996): 109.
- 199:7 **vous avez jusqu'ici Contre** – La Fontaine: *A tölgy és a nád*; Rónay György fordításában: „Te eddig nyakadat /még csak nem is mozdítva nézted /az orkán szörnyű rohamát”.
- 202:23–24 **Vitandum imprimis est ambiguitas** – Az idézet forrása: Quintilianus, *Institutio Oratoria*, Liber VIII, 2, 16: „Különösen kerülni kell a kétértelműséget [...] amely bizonytalaná teszi a megértést, például: *Chrementem audivi percussisse Demean*, de még azt is, amely ugyan nem zavarja a megértést, de ugyanolyan szófűzési hibát ejt, például, ha valaki ezt mondaná: *visum a se hominem librum scribentem*. Még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy az ember írja a könyvet, rosszul fűzte össze a szavakat, azaz rajta múlt, hogy kétértelműen fogalmazott.” (Adamik Tamás fordítása.)

11.

[Jegyzések K. W. Kolbe *Über Wortmengerei*
című munkájából]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Octob. 1814. Széphalom [Über Wortmengerei. Anhang zu der Schrift: Ueber den Wortreichtum der deutschen und] fran-
ösis[chen Sprache. Von Karl Wilhelm Kolbe. – F]ungar [vice cotis,
acutum Reddere quae ferru]m valet, exsors [ipsa secandi. Leipzig,
1809. bei] Karl H[einrich] Re[clam].

Az autográf német nyelvű, eredetileg 265×210 mm méretű, bor-
dázott kéziratlap bal oldali sarka (kb. a fólió ¼-e) hiányzik. A kéz-
irat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt
bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben
található (lásd erről még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filo-
lógiai tárgyú kéziratai*). A kéziratlap rektóján (a cím alatt) a Kol-
be-könyv 2. oldaláról találunk jegyzetet, mindjárt ezt követően
a 97. oldalról, majd a verzón a 100.-ról. Mindezek alapján (további
kéziratok hiányában) azt valószínűsíthetjük, hogy Kölcsey mind-
összesen ezt és ennyit jegyzetelt ki Kolbe könyvéből.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzetei-
nek nem adott önálló címet, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá
rendezéshez*.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli. Ezen a kézíraton csak a hónap szerepel, nap nélkül.

Kölcsey Ferenc 1814. szeptember végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba, ahol Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Ekkor és itt készítette első kivonatát, először Kolbe *Über den Wortreichthum* című könyvéből (lásd: *KivonatKolbe*). Feltehetően ezt követően jegyzetelte Kolbe vonatkozó munkáját is. A kivonat nem terjed ki a Kolbe-kötet egészére, csupán néhány szövegrészletre.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

K = Kézirat

MAGYARÁZATOK

210:5 **Karl Wilhelm Kolbe** – Róla lásd: *KivonatKolbe*, MAGYARÁZATOK.

210:3 **Wortmengerei** – Tudomásunk szerint nincs magyar megfelelője. (A „szóhalmazás, szókeverés” hozzávetőleges megnevezés.) Az idézett szócikk alapján két fajtáját különböztethetjük meg. A rend nélküli vagy összekevert szavakat egyazon nyelvben, illetve különböző nyelvek keverését egyazon beszédben:

„*Wortmengerei* kann sowohl eine ordnungslose Verknüpfung oder Durcheinanderwerfung der Wörter einer und derselben Sprache, als auch eine Vermischung der Wörter verschiedener Sprachen in einer und derselben Rede bezeichnen. Beides ist fehlerhaft, obwohl jenes mehr als dieses. Denn durch die erste Art der Wortmengerei wird die Rede gewöhnlich sinnlos, wenigstens sehr dunkel oder unverständlich, während bei der zweiten Art nur die Reinheit und Schönheit der Darstellung leidet. Jene ist daher ganz verwerflich, diese aber kann in gewissen Fällen wohl entschuldigt werden. Vergl. *Purismus*.” [A szókeverés egyaránt jelentheti egyazon nyelv szavainak rendezetlen összeköttetését vagy összevisszaságát, valamint különböző nyelvek szavainak keveredését egyazon beszédben. Mindkettő hibás, bár az előbbi inkább, mint az utóbbi. Az első fajta szókeverés általában értelmetlenné, vagy legalábbis nagyon homályossá vagy érthetlenné teszi a beszédet, míg a második fajtánál csak az ábrázolás tisztasága és szépsége szenved csorbát. Az előbbi tehát teljesen elítélendő, az utóbbi azonban bizonyos esetekben megbocsátható. Vö. *purismus*. – Fórizs Gergely fordítása] (*Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften nebst ihrer Literatur und Geschichte*. Bearbeitet und herausgegeben von Wilhelm TRAUOGOTT KRUG. IV. Band. Leipzig, 1834, 547–548.)

- 212:3 **Deák Versek Görög Szókkal** – A Lucretius-idézet szerint a szerelem vakká tesz, a szerelmes szépnek látja a csúnyát is; a felsorolt női szépség hibák vagy típusok görögül vannak megnevezve.
- 212:14 **Lucretius** – Titus *Lucretius* Carus (Kr. e. 99 k.–Kr. e. 55) római költő, filozófus. Forrás: Lucretius, *De rerum natura* [*A természetről*] 4, 1164–1169.
- 212:18 **Ennius** – Quintus *Ennius* (Kr. e. 239–Kr. e. 168) ókori római költő. Forrás: Ennius, *Saturae* [Szatírák] 3. fr. 4. és *Annales* 143.

212:23 **Lucilius** – Gaius *Lucilius* (Kr. e. 180 k.–Kr. e. 103) ókori római költő. Forrás: Lucilius, *Satyrarum* [Szatírák], Lib. I. 19. A Kölcsey által németült kijegyzetelt szövegrészek fordítása:

A szóhalmozásról.

Függelék *A német és a francia nyelv szókincséről* című íráshoz

[S. 2. lbj.] A *purista* szóval is egész más fogalmat kapcsolnak össze a franciák, mint a németek, puristának nevezik/nevezzük azt, aki jobbára nem éri be a külhon mindama [szó]formáival, amelyek nyelvünkben lézengenek, vagy amelyeket hasztalan serénykedő kezek erőltetnek reá. Ebben az értelemben véve egy francia szájából e kifejezés éle nem egyesekre, hanem az egész nemzetre vonatkozna. Számára a purista oly személyt jelent, ki az alkalmazott nyelvtani formákat túlzott szolgálai félelemmel használja; ki ragaszkodik a nyelvtan holt betűjéhez, anélkül, hogy annak szellemét értené.

S. 97. Ha az, kit nem terhel elfogultság, pontosabban utánajár, mely idegen formák is nyelvünkben a legkedvezőtlenebbek, legbosszantóbbak, akkor mindig azt találja majd, hogy az általánosságot kimondók ilyenek. E téren az első hely vitathatatlanul az olyan szavak végtelen tengerét illeti, amelyek így végződnek: iren, tät, enz, ment, ion, age etc. – [Némely] különös fogalomban a silány olyan yira enyhül, hogy azt, már ha a [kifejezés] tartalmának jellege is megengedi, még az emelkedettebb költészet sem veti meg. – Ez is azt bizonyítja, hogy nyelvünk itt, eltérően attól, miként állítják, ebben nem kivétel, hanem nagyon is meghatározottan a szabály alá tartozik.

Jól megválasztva, a beszédbe takarékosan és finom érzékel beleszóve az utóbbi típusú külhoni formák, épp idegen, szembetűnő alakjuk révén olykor ugyanazt a hatást érik el, amelyet egy ókori szó vagy egy disszonáns hang a zenében.

Ekként használt Ramler gyakorta igen szerencsésen idegen szavakat:

- die wie Kalliopens>
Tu<ba tönet. –
- gleich fertig ein welsches Lied>
Zur Te<orbe zu singen!>

Kezei között lángot vet a hatalmas Trident. [a háromágú szigony]
De<nn Friederich erreicht>
Heut <seiner Jahre Mittag, den Falangen>
Europas <nicht, und nicht der Wut>
Der Horden <Asiens bezwinglich. →>

Aber höchst platt is<t sein fatal:>
Ámde igencsak lapos a „fatal”-ja [„végzetes” szava]
Dich, du Fat<aler, dich,>
Auf deines unbescholt<nen Herren>
Scheitet zu stürzen ver<damtes Holz du!>

És az Exempel-je: [És a „példány” szava:]
Klimt ihr zu der Tugend Tempel
O so nehmet euern Lauf,
Nach der Wanderer Exempel, etc.

[S. 99.] Az utóbbi példában a *Tempel* és *Exempel* [templom – példa] végzótagjukban egyeznek. De mily össze nem illő, az azonos végződés ellenére is, e formák kifejezés[i értéke]! Mily fonák és ügyetlen az utóbbi az előbbivel szemben! Így fognak egybe a Geniust és a Luxust [géníusz – luxus] is.

(*Csobó Péter György fordítása*)

S. 100. Deák Versek Görög Szókkal.

Nigra μελιχροος est; immunda et foetida άκοσμος;
 Caesia παλλαδιον; nervosa et lignea δορκας;
 Parvola pumilio, χαριτων μια, tota merum sal;
 Magna atque immanis καταπληξις; plenaque honoris;
 Balba loqui non quit, τραυλιζει; muta pudens est;
 At flagrans, odiosa, loquacula Λαμπαδιον fit;
 ισχνον έρωμενιον tum fit, cum vivere non quit
 prae macie; ραδινη vero est iam mortua tussi;
 At gemina et mammosa Ceres est ipsa ab Iaccho;
 Simula σιληνη ac Satura'st, labiosa Φιλημα.

[„Így a cigány barnás lesz, és hanyagocska a piszkos,
 Pallas a macskaszemű, és őzike lesz aki girhes,
 És aki törpe, csökkent: tündér, s csupa báj, csupa szellem,
 Míg aki roppant nagy: fenséges, nagyszerű asszony;
 Az, ki dadogva beszél: selypít, aki néma: szemérmes,
 És ki tüzet köpköd, sistergő lámpavilág lesz,
 Karcsu babácskának mondják, akiből kiaszott már
 Végleg az élet; s lenge alak lesz az, kit a keh bánt,
 És a faros, melles: Ceres asszony, Bacchus arája.
 Sziléné és női szatír a kis orrú, s csókos a pittyhedt.”]
 Lucretius.

(Tóth Béla fordítása)

[*De rerum natura* IV. 1160–1169, in Titus Lucretius Carus,
A természetről, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1997.]

– Mundus caeli vasto constitit silentio,
 Et Neptunus saevus undis asperis pausam dedit;
 [Az égbolt megállt mélységes csöndben,
 És a vad Neptunus szüneteltette a háborgó hullámokat]
 etc.

Ennius.

[Egy töredéke a *Scipio* c. művéből, idézi Macrobius,
Saturnalia 6.2.26.]

At tuba terribili sonitu taratantara dixit.

[A kürt rettenetes hangon így szólt: taratantara.]

Ennius.

[*Annales*, fr. 143.]

[S. 101.]

Haec ubi dicta dedit pausam facit ore loquendi

[Miatán ezeket elmondta, szünetet tartott a beszédben

(vagy abbahagyta a beszélést).]

Lucilius.

(*Kulin Borbála és Kulin Veronika fordítása*)

[*Szatírák*, I. könyv, fr. 18.]

12.

[Jegyzések Kis János pályairatából]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Széphalom. Octob. 15d. 1814. A' Magyar nyelvnek mostani állapotjáról, Kimíveltethetése' módjairól, Eszközeiről. – Megjutalmaztatott Felelet – Írta Kis János. N. Dömölki Evang. Predikátor – Pest. Trattnernél. 1806. I. 167. 8.

Az autográf kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd erről még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*). A két 265×210 mm méretű bordázott fólió jobb felső sarkában bekarikázott (20 és 21) és be nem karikázott (15.), ceruzás lapszámok találhatóak.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 15.

Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba. Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött Kazinczy otthonában. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Itt és ekkor készítet

kivonatainak sorában (a Kolbe-kivonatokat követően, lásd: *KivonatKolbe*, *JegyzésekKolbe*) időrendben ez a harmadik, Kazinczy otthonában készített jegyzete. A jegyzetek *A' Magyar Nyelvnek / mostani állapotjáról / kimiveltehetése módjairól / eszközeiről. / Megjutalmaztatott felelet. Irta Kiss [sic!] János / Nemes Dömölki Evang[elikus]. Predikator*. Pesten, Trattner Mátyás betűivel. 1806. című munkájából valóak (Kis 1806). A Széphalmon készült, más egyéb munkáiról lásd még: *JegyzésekTübingai*; *JegyzésekPandekták*, KELETKEZÉS. A jegyzetelés pontos okát nem ismerjük. Kölcsy nem sokkal ezt megelőzően, 1814 nyarán magyar nyelvű kivonatot készített Daniel Jenisch pályamunkájából. Kis János könyve, amely az 1804-es Kultsár–Prónay-féle pályatételre adatott be, nagymértékben vette alapul Jenisch írását, köszönhetően Kazinczy Ferenc ösztönzésének (vö. *JegyzésekJenisch*, KELETKEZÉS, illetve *Idegen-Phrasesek, A' szókurtitátsról, A' szószármaztatátsról*, KELETKEZÉS). Feltehetően ez a körülmény is közrejátszott Kis munkájának olvasásában, néhány fontosabb, illetve reflexióra alkalmas gondolat kijegyzetelésében. Kis János pályamunkájáról, Kazinczyval való kapcsolatáról lásd még: Tóth 2007, 147–169.

Kazinczy így számolt be Kis Jánosnak Kölcsy Ferenc és Szemere Pál 1814 kora őszi, széphalmi tartózkodásáról, akik a levél írásakor már nem tartózkodnak Széphalmon, viszont csak november 8-án utaznak el Lasztócról Beregsurányba (Széphalom, 1814. október 23., vö. KazLev XII, 139):

„Most Szemere Pál, Kölcsy Ferencz és én a' legjobb íróknak tartott Prozaistákat 's Poétákat olvassuk, hogy megmutathassuk, hogy egy író sincs, a' ki ne neologizáljon. A' most kiadott Debr. Templomi Énekes könyv tele van vele, 's a' Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szókat csinált. Faludi és Kunics, két Jesuiták, bizony a' legszebb írók. Bár követőket leltek volna. De a' mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius. — Ugyan nem szerencséje e a' német nyelvnek hogy Voss élt? Olvass el egy lapot Horátzában, Virgiljében,

Homérjában, 's látni fogod, mit ér az a' merészség, a' mit én mondogatok. De nem talál helyt minden mindenütt. Én sem úgy szóllok a' Gessner Ábelében mint Ossziánban 's a' Hoblik Mártonok az én dolgomat el nem ronthatják. Ki neologizál úgy mint Berzsenyi? Ki kevesebbé mint Debreczen és Patak? 's mellyik ír jól?"

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez.*

K = Kézirat

K_{is} 1806 = K_{is} 1806

MAGYARÁZATOK

214:8 **L. 15. Senki sem magyarázhatja meg** – Vö. K_{is} 1806, 15 (az idézett kiadásban az *s* betűt jelölő *f* betűt *s*-re irtuk át): „Első szakasz. A' nyelvtökélleteségeiről közönségesen. / A' nyelv, a' lélek tolmátsa lévén, úgy volna tökéletes, ha a' léleknek minden szándékát annak mindenkori tzeljához képest egész erőben ki tudná nyilatkoztatni, vagy is, ha minden gondolatokat és érzéseket úgy kitudna fejezni, a' mint a léleknek mindenkori tetszése vagy szüksége kívánná. De minthogy gondolataink és érzéseink számtalanok, 's az azok között való aprólékos különbségek ezer meg ezer félék, és sokszor tsak nem észre vehetetlenek: lehetetlen azokat mindenkor tökéletesen és minden hijánékoság nélkül kifejezni, 's úgy szollván természeti színekben leírni. Senki sem magyarázhatja meg p. o. a' szeretetnek, gyűlölségnek vagy akármelly egyéb indulatnak és érzeménynek épen azt a' mértékét, mellyet szívében érez. Ugyan azért egy nyelv sem tökéletes egészen; Mind együl egyig hijánosok azok is, valamint mi magunk.”

- 214:12 **emlékzetnek Göthének epigrammjára** – Kölcsey megjegyzése, a K1S 1806 nem tartalmazza. Hivatkozott mű: Johann Wolfgang von Goethe, *Venezianische Epigramme, Sprache. (Velencei epigrammák, No. 77, 1796)*. Kálnoky László fordításában: „Vélem a sors mit akart? Kérdést föltenni merészség / volna; sokakkal mert ő sokat úgysem akar. / Hogyha poétának szánt, célt ért volna, csupán egy / sziklaszilárd gát állt terve elébe, a nyelv.”
- 214:20 **L. 19. Azt mondja, hogy a' Német nyelv dicsekedhetik sok öszvetett szókkal** – Vö. K1S 1806, 19: „Végre nem megveendő neme a' nyelv gazdagságának az is, ha benne könnyen és sok féleképpen lehet a' szókat elágoztatni és öszve forrasztani, vagy is származtatni és öszvetenni. [...] Így ditsekedhetik a' német nyelv sok öszvetett szókkal azért, hogy sok rövid szavai vagynak és a' mással hangzók öszvetsoportozásától természetere szerint semmit sem irtózik. A' Magyar nyelv pedig, a' mint utóbb megfogjuk látni, különösen alkalmas az új szók származtatására; Jól lehet azoknak öszvetevésére sem éppen alkalmatlan.”
- 215:1 **Zusammensetzung** – [ném.]: öszzetétel. Kölcsey megjegyzései, a K1S 1806 nem tartalmazza. Az itt említett *estpirúlat* szót Kölcsey egyedül a [*Szerelem*] című versében használja. Eme vers kelezése alapján (Péczel. August. 1814.) a *Jegyzések*Kis készítése előtt nem sokkal íródott. Vö. MM4 *Versek és versfordítások*, 70–72. Jegyzet: 607–612. Kölcsey ezt a versét nem jelenteti meg, sem valamely almanachban, sem 1832-es *Versek* című kötetében.

2

Vígan, mint Eósz, 's mint az Estpirúlat,
 Mosolygó csendben száll ollykor dalom,
 Fellengve majd, miként Sas, égben múlat,
 Ismét borongva jó, mint sírhalom:

De szép alakján sem vad láng nem gyúlad,
Körítve töled égi nyúgalom,
Sem csüggedésre nem dől, 's gyötrelmében
Eped, mint égi Lyány, kegyel szemében.

215:8 **a' Magyar az Ellipsiseket nem szenved** – *Ellipsis*: szóelhagyás, kifejejtés. Kölcsey megjegyzései, a K1S 1806 nem tartalmazza.

215:15 **L. 50. Helyesen jegyzi-meg** – Vö. K1S 1806, 49–50: „A' mi előszer is az öszvetett szókat illeti, vagynak ugyan olyanok már eddig is nyelvünkben nem kevés számmal. Ilyenek p. o. esze veszett, ize veszett, útja veszett, szívreható, szemlegetető, kedve telt 's a' t. Az is igaz, hogy sok rövid adjectivumokkal, a' millyenek p. o. szép, nagy, sok, 's a' t. számtalan öszvetett szókat formálhatunk, ha ezeket substantivumaikkal együvé forrasztjuk, így p. o. sok tornyú, nagy evő, gyors futó, kék szemű 's a' t. Továbbá az sem kevés öszvetett szokra ad a' magyar nyelvben alkalmatosságot, hogy az Activumok eleibe sokszor a' Nominativusban tétetik a' Substantivum, p. o. szív hasogató, kedv adó, víz merített, 's a' t. De mindazáltal egy felől az efféle az öszvetett szók nem látszanak olyan hathatósoknak lenni, mint a' Német vagy Görög nyelv compositumai, (talám azért, hogy a' szók, mellyekből öszvetétnek, tsak nem semmit sem változnak); Más felől pedig, ha a' Magyarban való öszvetételnek ezen, és minden egyéb módjait számba vesszük is, még sem érhet nyelvünk e' részben sem a' Német, sem annyival inkább a' Görög nyelvnek nyomába; ha szintén a' deákat, és annak leányait fellyül haladja is.” *Compositumai*: lásd *Terminológiai szótár*.

215:19 **L. 79. Nem is fordított egy nemzet is** – Vö. K1S 1806, 79: „Nem is fordított egy nemzet is a' görögön kívül annyi szorgalmatosságot a' nyelv' hangjának tsinosítására és simítására, mint a' magyar, a' mint ezt kiki tudhatja, a' ki tudósabb Grammatikusaink' munkáit olvasta.” (Csillag alatt lábjegyzet) L. Révai [Miklós] *Elaboratior Hungarica*. Vol. I. Sect. III.

De mutationibus litterarum potissimum ab euphonia petitis,
pag. 95. et ss.

216:1 **L. 79. A' Magyar nyelv' energiájáról beszélvén** – Vö. K₁₈ 1806, 79: „A' magyar nyelv' grammatikai alkotványa, 's egész természete is nagy részént előmozdítja a' hathatóságot. Nitsenek benne olly sok aprólékos particulák és segítő verbu-mok, mint egyéb új nyelvekben, más felől pedig mind szavait szabadabban és jobban tetszése szerént rakhatja, 's az által a' beszédnek nagyobb erőt és fontosságot adhat. Mind ezekhez járúl még az is, hogy sokkal több hosszú, mint rövid szavai vagynak; A' mi a' beszédnek természet szerént méltóságot és majestást ad.” A nyelv energiájáról lásd még: *Jegyzések.Je-nisch.*

216:4 **L. 82. A' Magyar Inversiorol beszél** – Vö. K₁₈ 1806, 81–82: „Leginkább a' szók szabadon való helyheztetése az, a' mi a' német nyelvben a' hathatóságnak kedvez; de ellehet mondani: hogy a' magyar még nagyobb szabadsággal bír. Mellyik új nyelv tudná p. o. a' következő mondást olly sok féle képpen kitenni?

Minden magyarnak kötelessége a' magyar nyelvet szeretni.

Kötelessége minden magyarnak a' magyar nyelvet szeretni.

A' magyar nyelvet minden magyarnak kötelessége szeretni.

A' magyar nyelvet szeretni minden magyarnak kötelessége.

Szeretni a' magyar nyelvet, minden magyarnak kötelessége.

Szeretni a' magyar nyelvet, kötelessége minden magyarnak.”

216:8 **L. 95. s. Javasolja az Új szollások felvételét** – Vö. K₁₈ 1806, 95: „Mivel szüzebb a' Magyar nyelv a' Német, Tót és Deák nyelveknél? Ha ezek a' nyelvek az idegen szók felvétele által meg nem betstelenedtek, melly gyarlóság vólna a' magyarra nézve ollyasmit szentségtörésnek tartani, a' mi minden nyelvnek nagyobb virágzására szolgál? [...] Ha ki azt gondolná, hogy minden esetre jobb vólna új szókat tsinálni az új esméretek kifejezésére 's megnevezésére, mintsem a' nyelvet idegen szókkal tarkázni: azt lehetne tőle kérdezni, mellyik egyez meg jobban a' természet rendjével a' könnyebbről a' nehezebbre

menni é, vagy visszáról, a' nehezebről a' könnyebbre; 's mellyik könnyebb, a' szükség idején magunkon idegen szókkal segíteni-é, vagy egészen új szókat szerentsésen formálni? [96.] Azomban ezzel épen nem akarom az újdön új szók' formálását, vagy származtatását egészen ellenezni. Számtalan esetekben szükségünk van az illyenekre is, sőt az én ítéletem az, hogy mind a' kétrendbeli szóknak barátságosan meg kell egyeznie magok között az ő jussaik eránt, vagy inkább egészen közösöknek kell lenni egymással az ő jussaiknak."

216:9 L. 105. **Az elisiorol beszéll** – Vö. Kis 1806, 105: „A' magyar tudósoknak még méltóbb panaszszok lehet, mert a' vocalisok még többszer ütökzenek öszve nyelvekben, 's egyet sem szokás azok közül elidálni. A' Rómaiak, melly nagy hibának tartották, 's mint kerülték légyen a' hiatust, minden előtt esméretes [...] Nékünk Magyaroknak, a' kiknek kényesebb füleink a' kellemetes hangot még jobban megkívánják, hasonlót kellene tselekednünk. Jóllehet a' vocalisok elharapása, vagy elidálása nyelvünk természetével ellenkezni láttatik: mindazáltal van egy mód, mellyel a' hiatust nyelvünkéből kizárhatjuk, úgy kell tudniillik a' szókat, hogy a' vocalisok mennél ritkában kerüljenek öszve. Szerentsénkre nyelvünkben a' szók elrendelésében való szabadsága, ha vigyázni tudunk, tsak nem mindenütt eltávoztathatja velünk a' hiatust."

216:13 L. 106. **Mire nézve önként világos** – Vö. Kis 1806, 106: „Könnyű is által látni, hogy a' képtelen hoszszú szók, kivált ha igen öszve gyűlnek 's egymást érik, egy felől a' fülnek fáradtságot, más felől a' léleknek egy olyan forma kedvetlenséget és unalmat okoznak, a' millyen az szokott lenni, midőn soká kell valamire várakozni. Mire nézve önként világos, hogy a' magyar Iróknak kötelességek a' régi igaz magyar, de a' közép idő hibás izlése, vagy akármí gondatlanság miatt elveszett rövid gyökér szókat is, a' mennyire lehet és illik, felkeresni."

216:14 **a' közép idő** – a középkor

216:17 L. 107. **Javallja a' hoszszú vocalok' kevesítését** – Vö. Kis 1806, 107: „Azt mint minden józan Kritikusok által megemérmert

igazságot feltehetjük, hogy a' kellemetes hangzású nyelvben a' hosszú, és a rövid vocalisoknak és syllabáknak illendő proportziót kell egymás között tartaniok. Tsak az hát a kérdés, ha vallyon nyelvünkben a' Tiszamellyéki kimondás szerént a' hosszú vocalisok száma nem haladja é jóval is fellyül a' rövid vocalisok számát? Ha igaz, hogy fellyül haladja: nem kell akkor kérdezni, a' Hazának mellyik részében mondják gyakrabban vagy ritkábban hosszsan és megnyújtással az *i*, *u* és *ü* betűket, hanem, hanem a' mellyik részre az igazság hajlik, annak kell a' győzödelmet tulajdonítani. Hogy régi Eleink s hosszsan mondottak ki egyik vagy másik szót, az semmire nem kötelez. Számtalan esetekben másképp mondjuk ki a' szókat, mint azok mondották: miért kellene épen az olyanban a' régi szokás mellett megmaradni, a' mi a' jó izléssel ellenkezik.?"

216:19 **L. 108. Javallja a' való és hogy elhagyását** – Vö. Kis 1806, 108: „De más felől nyelvünknek a' hathatósággal ellenkező hibának eltávoztatását is kötelességének kell tartani. A' való és hogy szónak felettébb sokszori előfordulását, melly a' beszédet részszerént késedelmessé, részszerént erőtlenné, és mintegy lankadtá teszi, méltán igyekeznek hát írónk elkerülni, 's az elsőt gyakorta kihagyni, a' másik helyett pedig sok esetekben infinitivust tenni [...]”. Vö. még: *IdegenPhrasések*.

216:20 **L. 140. Ezen lapon kezdődik a' Tudós társaságokról való Czikkely** – Vö. Kis 1806, 140–147: [Harmadik szakasz.] „Második Tzikkely. Tudós Társaságok.” Kis a 144–147. lapon ír a német társaságokról: „A' Német Literatura egy igen szembetűnő bizonyyságát adta... Ezeknek példáját könnyen követhetnék Hazánkban is azok, a' kiknek azon egy városban, vagy egymáshoz közel lakni szerencséjük van.” Kölcsey következetesen, többször is elítélően nyilatkozik a francia típusú akadémiai rendszerről. Álláspontját leginkább az Új szók című írásában fejti ki, lásd ott.

Kazinczy (fentebb már idézett levelében) írja Kis Jánosnak (egy-két nappal Kölcsey távozása után) (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október. 23.Vö. KazLev XII, 139):

„Hogy Prof. Fejér, kit én nagyon becsülök és szeretek, ’s az irtóztató édes és duplex ülyssesz, kit én is becsülök és szeretek, de nagyon sem nem becsülhetek sem nem szerethetek, kiköltek ellenem, már talán szóról szóra tudom. Fejér is csiklandós kevélységű ember tehát, ha a’ Magy. Tudós Társaság eránt írt munkájának¹ Recenzióját nem feledheti. Arról nem tehetek. Nekem Tudós Társaság nem kell, mert nem látok hozzá embert, ’s inkább kívánom Nyelvünknek ’s Literaturánknak a’ német nyelv’ sorsát, mint a’ *koldusi szegénységű* francziáét. Nálunk a’ Klopstockok, Lessingek, Wielandok, Schillerek, Göthék és Vossok a’ Tudós Társaság által elnyomattatnának, ’s mi volna az olly Tudós Társaságból, a’ mellynek B. Prónay Sándor, ’s az esdeklő Méltóság ’s eddig talán Superint. Báthory Gábor Urak volnának tagjai?”

216:23 **das geht eher an!** – [ném.]: ez inkább megjárja!

¹ Az utalás Fejér György: *Jutalomra érdemesített értekezés egy magyar tudós társaság legkönnyebb s leghelyesebb felállításáról*. Pest, 1809. című munkájára és az erről szóló recenzióra vonatkozik.

13.

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról.
Kazinczynak Tübingi pályáírásából

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Knak. Tübingi pályáírásából.
Széphalom. Octob. 16d. 1814.

Az autográf német nyelvű kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*). Az öt 265×210 mm méretű bordázott fólió jobb felső sarkában bekarikázott (22–24-ig) és be nem karikázott (16–18-ig) ceruzás lapszámok találhatók.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 16.

1814 szeptemberének végén, október legelején Kölcsey a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, ahonnét néhány napra átlátogattak Széphalomba Kazinczy Ferenchez. Kölcsey októberben mintegy három hetet is eltöltött Széphalmon. November 8-án a házaspárral Lasztócról [Bereg]Surányba indultak, ahonnét

Kölcsey hazatért Csekére. (MM4 *Levezés I*, 876. Összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Kölcsey – Kolbe könyveinek, illetve Kis János pályamunkájának kivonatolása után – Kazinczy kézírataiból jegyzetelt. Sorrendben elsőként a *Tübingi pályairásból*, majd a *Pandektákból*. (Ezt lásd még: *JegyzésekPandekták*, KELETKEZÉS.)

A Kölcsey-jegyzések alapjául vett szöveg kézírata azonos a ma az MTA Kt.-ban található kétnyelvű kézirattal (M. Nyelvt. 4r. 42. I. Lásd még: MAGYARÁZATOK). Kölcsey a *Tübingi pályairatból* csak a *Bildsamkeitra*, azaz bizonyos magyar szavak képzésére vonatkozó oldalakat jegyzeteli ki (Kazinczy kéziratának 3. része foglalkozik a magyar nyelv képezhetőségével). A *Bildsamkeit*ről Kölcsey érdeklődése kapcsán lásd még a *JegyzésekJenisch* szövegét.

Kazinczy előbb magyarul írta meg *Tübingai pályaművét* (1808), s azután fordította le németre, majd a német verziót Romy Károly Györggyel nézette át. A fordításra azért volt szükség, mert a pályázati kiírás szerint az elkészült munkákat németül, illetve latin nyelven lehetett benyújtani. (Erről lásd: HEINRICH 1916; AJKAY 2007, AJKAY 2018.)

Heinrich a pályamű két kéziratát ismerte. Az egyik, amelyet a bécsi belügyminisztériumi levéltárban talált meg, feltehetően az eredetileg beküldött német szöveggel lehetett azonos – ez a kézirat mára megsemmisült. A *Tübingai pályairat* másik, bilingvis kézírata jelenleg az Akadémián őrzött kézirat (MTA Kt. [M. Nyelvt. 4r. 42. I.]), amelynek rektóin olvasható a magyar szöveg, a verzókon a német. Az akadémiai kézirat nagy része Kazinczy kézírása ugyan, de a magyar nyelvű szöveg eléggé hiányos, nyilvánvalóan később született változat, mint erre tanulmányában Pósa Ágnes is utalt. (Lásd: PÓSA 1978. Heinrich Gusztáv 1916-os kiadásában ugyanis több jegyzetben is találhatóunk későbbi, 1808 októberére, 1809 májusára, sőt 1810 novemberére vonatkozó utalást. [32.] E későbbi utalások, úgy tűnik, elkerülték Heinrich figyelmét, hiszen ezekről egyáltalán nem tett említést, és mint 1808-as szöveget közölte a teljes korpuszt.) Ezt a kéziratot Heinrich is így, töredékesen jelentette meg: a magyar nyelvű részek helye, mintegy

harminc lapnyi, üresen van hagyva a kéziratban, s csak a német szöveg olvasható a bal oldalon.

Kazinczy pályaművének teljes szövege csak német nyelven maradt fenn, a Heinrich által közölt magyar szövegből mintegy harminc lapnyi hiányzik (Heinrich kiadásának lapszámozása alapján). Debrecenben előkerült a pályamunka egy újabb kézírata, amely a Heinrich Gusztáv által töredékesen kiadott magyar szövegnek eddig nem ismert részleteit is tartalmazta (vö. PÓSA 1978, 501–507; közli még: AJKAY 2018, 190–222). Mindez megnöveli a napvilágra került debreceni kézirat jelentőségét, hiszen a szintén autográf variáns az eredeti, 1808-as változata a műnek, s noha ez is töredékes, a hiányzó magyar résznek hozzávetőlegesen a fele pótolható ebből a változatból. A debreceni kéziratot nagyjából 1808 májusában vagy júniusának első napjaiban írhatta Kazinczy.

Fried István hívta fel a figyelmet arra, hogy elkészülte után a korabeli irodalmi közélet jelentős része ismerte a *Tübingi pályairat* tartalmát: Rumyn kívül tudott róla Dessewffy József és Kis János is.¹ Kazinczy 1808 szeptemberében fölolvasta a munkát a „pestiek” előtt (jelen volt Schwartner professzor), Kazinczy szerint mind a hármójuknak igen tetszett. Írását ismerte Virág Benedek és Kultsár István is, Cserey Farkasnak és Prónay Lászlónak pedig részeket küldött belőle (vö. FRIED 1991, 597–605). Kölcsey másolata a ma ismert egyedüli egykorú másolata Kazinczy pályaművének.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Kölcsey másolata (*Kézirat*) Kazinczy saját kéziratából (Tübingi Kazinczy) készült. A bécsi kézirat Heinrich-féle átírata (Tübingi Heinrich) ezektől több helyen eltér. A helyesírás különbségét

¹ Fried István szerint Heinrich téved (Heinrich 1916, 17): nem az V. hanem a VI. kötetben., V. 1808. május 8-án küldi el Kazinczy Kis Jánosnak a pályairás előszavát. 1808. augusztus 19-én pedig a kivonatot, az előszót elhagyva. (39–53, a III. rész: 45–46.)

külön nem jelöltük (mivel megállapíthatatlan – Heinrich stilizálása miatt). A bécsi kézirat csak Heinrich átíratában, az ő „nyelvhelyességi javításaival” ismert; a szövegkritika így csak az eltérések megállapítását teheti meg. Csak a Kölcsey által másolt szöveghez kapcsolódó eltéréseket hozzuk.

K = Kölcsey német nyelvű másolata

TübingaiKazinczy = MTA Kt.: Kazinczy bilingvis autográf szövege

TübingaiHeinrich = a bécsi kézirat Heinrich-féle átírata, 1916.

TübingaiDebrecen = Déri Múzeum: Kazinczy magyar nyelvű autográf szövege

MAGYARÁZATOK

218:2 **Bildsamkeitjáról** – Lásd még: *JegyzésekJenisch, Kivonat-Kolbe, Philologia Töredékek*, ill. BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

218:3 **K[zazinczy]nak. Tübingi pályáírásából** – A *Tübingai pályaművet* Heinrich Gusztáv adta ki és látta el gazdag, az egész pályázat háttérét és a pályamű megírásának körülményeit részletesen bemutató bevezető tanulmánnyal, vö. HEINRICH 1916, 8–20. Z. SZABÓ László kiadása gyakorlatilag változatlanul közli a Heinrich-féle szöveget, vö. Z. SZABÓ 1980. (Újabbán lásd még: AJKAY 2018.)

A Kölcsey által jegyzetelt szakaszcsoportról írja Ajkay Alinka: „A harmadik, utolsó rész a leghosszabb. Hosszabb, mint a két előző együttvéve: negyvenkét és fél lapot tesz ki. Ezt a részt szenteli a magyar nyelvi műveltség jelenlegi állapotának, vagyis ebben vizsgálja meg, van-e már olyan fejlett a magyar nyelv, hogy államnyelv lehessen belőle. A szakasz elemző, értekező része pontosan a felét teszi ki a szakasz összterjedelmének, míg a másik fele a híressé vált irodalomtörténeti áttekintés. Már ennyiből is látható, hogy Kazinczy minden másnál lényegesen fontosabbnak tartja az irodalom szerepét, hiszen a nyelv fejlettségét, kiműveltségét a nemzeti irodalom fejlettségi állapotával igazolja. [...] Itt tárgyalja a magyar nyelv jelenlegi

állapotát: azaz hogy rendelkezik-e már a magyar nyelv a szükséges kiműveltséggel. Az irodalomtörténeti értekezés előtt nyelvészeti szempontból vizsgálja nyelvünket, s összehasonlítja a nagy nyugati nyelvekkel. Már ebben a részben – bár itt főként szómagyarázatok állnak – számos irodalmi példát sorol föl külföldi és magyar szerzőktől. Nyilvánvaló, hogy Kazinczy számára az irodalom ügye a legfontosabb, s egyértelműen kirajzolódik az a vélekedése is, mely szerint bármely nyelv állapotát a saját nemzeti irodalmán keresztül lehet ábrázolni a legjobban. Az irodalomtörténeti rész megírásában Pápay Sámuel *A magyar irodalom eszmérete* című munkája volt segítségére.” (AJKAY 2007, 529–530.)

Az alább közölt szöveg a debreceni Déry Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteményében található, 1808-ból származó magyar nyelvű autográfának a Kölcsey által jegyzetelt szakasszal megegyező részlete (X. 75. 136. 1. Kiad: Pósa 1978).¹ A magyar nyelvű változatot nem tekinthetjük a német nyelvű szoros, szó szerinti fordításának, így a Kölcsey-másolat fordításának sem:

„Igen is, nálunk lélek mind az anima mind a’ spiritus. De a’ XVdik század’ Irójinak munkájiban felleljük a’ spiritus’ ideájára a’ szelletet, ’s Philosophusaink élni fognak az igen jó szóval, mihelytt reája szükségek léssen, (még pedig, hogy a’ szó ens per se subsistens-t és ne productum-ot fessen), azt, a’ kellek-ből eredő kellem’ (Anmuth) hasonlatossága szerént, szellem-mé változtatván, mert a’ szellet annyi mint a’ szellés; – noha ilyen verbumból eredő substantívum a’ spiritus és πνευμα is. ’S ekkor osztán a’ Chemicus borszellemnek fogja nevezhetni az égettort, ’s a’ Montesquieu’ fordítója Törvények’ szellemének

¹ <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3206059> A debreceni kézirat is töredékes, nincs meg a teljes hiányzó szakasz, hanem annak csak mintegy a fele: a német fordításban, Heinrich kiadása szerint, a 63–66. lapig, amely az első rész vége, és a 84–91. lap közötti szöveg, amely ugyan egy korai változat, a beadott német fordítás bőségesebb, ez a pályamű harmadik részének eleje.

az ő halhatatlan munkája' czímjét. – Gondatlan Iróinknak 's tudatlan tudósainknak köszönhetjük azt is, hogy most igaz mind a' verum mind a' justum. (Illy megtévedést látunk a' görögök után a' deákban is; 's már Horátz ezen versében: Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est, a' justum helyett verum-mal élt.) De hány szó van mind a' <görög, mind a' deák, mind kivált a' francia 's német nyelvben> régi mind az újabb nyelvekben, mellynek értelme különböző, és a' Metaphysicus' szoros törvényeivel meg nem fér? Nálunk a' verum' ideájának kinyomására készen van a' való szó: wahres Gerücht, való hír, histoire véritable, való történet. De nagy baj, hogy régi-<bb> Vallástanítóink a' szót, -ság terminatiót ragasztván melléje megbocsáthatatlan botlással az ens' ideájára ruházták. Ha ez a' veritas' ideájának kifejezésére fordítatik, úgy az ensnek kell a' vagyokból új szót csinálnunk. <Ezt helyre hozni Philosophusaink' dolga lészen.> – A' Sinn nálunk is majd értelem, majd érzékenység, mint a' görög-nél, deáknál, németnél. De az a' vád, hogy a' testnek öt érző organumit különös szóval kijegyezni nem tudjuk, igazságtalan vád; az nálunk érzék (sing.), érzékek (plur.); az Empfindung és Gefühl majd érzés, majd érzékenység, változva, mint a' németnél, Poetáinknál pedig érzemény; az Empfindlichkeit érzékeny voltom, voltod, volta; sőt vagyon szavunk még arra is, a' mit a' francia és angol sentimental-nak 's a' német Empfindlich-nak mond: érzelékeny; úgy hogy a' Yorick' fordítója ennek Sentimental journeyit érzelékeny útazásoknak nevezheti. – A' Négy-palaczk' fordítója az Eifersüchtot 's eifersüchtig-<keit>-ot féltékeny-nek 's féltékenységnak mondotta. Az ige: féltetni, meg volt mindég, de elválaszthatatlanul a' maga substantívumától, melly miatt sok esetekben vele élni nem lehetett; mert <mint fordította> fordíthatta volna e p. o. a' Rochefoucauld' fordítója a' 32.d. gnómát: La jalousie se nourrit dans les doutes, <azt> így: a' feleség, férj, vagy

szerető-féltés kétségből él 'stbb. vagy én féltő vagyok je suis jaloux? Az új szó formatiójára elég példánk vagyon: A' hajlok, török, fázom, alszom, érzek, kár szókból lettek: hajlékony, töredékeny, fázékony, aluszékony, érzékeny, kártékony. 'S a' féltékeny annál elfogadhatóbbnak látszik, mivel az ékeny végezet (mint pronus a' deákban) inkább bára vétkes vagy hibás jelentésű. – Így szaporodott-meg kevés esztendőök olta Lexiconunk sok igen jó és igen szükséges szavainkkal. Az ernst ideájára nem volt jó szavunk, 's az illy tekintet a' Telemach' fordítója elakadva merő tekintetnek mondotta. Most az komoly tekintet, az ernster Ton komoly hang. – A' monumentum, cippus, emlék; Reitz, charme, kecs; az irritation értelemben pedig inger; – Rival, vágytárs. – Er hat Recht, igaza van. – Titel, cím; – Mind a' fabul, mind az Erzählung, mind a' Räthsel mese volt: most a' mese csak az elsőt jelenti; a' második: rege; a' harmadik még név nélkül van. Ellenben a' Saga monda; 's nem rosszúl. – A' monstrum csuda vala; 's így egy neve volt a' monstrumnak és miraculumnak. Szabó Dávid, a' Poéta, azt igen elmésen szörnyeteg-nek nevezte-el, 's Iróink, kik a' szükséges <hasznos> és jó hangzású új szót nem nézik szörnyetegnek, örömmel fogadták-el azt. (Szörny vagy szint olly jó, vagy, rövid volta miatt, talán még jobb volt volna.) – <Minden állat' szarvát szarvnak mondottuk; annak még a' csigáját is. A' Bertuch' fordítója érzette, hogy a' szarv, szaru, csak a' materiája annak, a' minek jegyzésére gondatlanul ezzel élünk, az az csak annyiban szarv, szaru, a' mennyiben nem hús, 'stbb, 's türöknek nevezte azt, minthogy azon tetemről volt szó, a' mivel az állat türköl.> – A' könyvek' paginájit levélnek mondogattuk. Úgy de a' levél kérdésen kívül folium; az pedig annyira nem levél, hogy egy levelet két pagina téssen. 'S miként mondhatánk vala ki, a' XVd. századbeli kiadású könyvekről szólván, hogy a' Nyomatató a' könyvnek csak foliumjait, nem paginájit is, signálta?

A' Debreczeni Grammatika' Íróji protestáltak a' nékiek németesnek-tetsző oldal ellen is. Most a' paginákat lap-ok-nak mondjuk, 's azt nyerénk az új nevezettel, hogy a' mit eddig csak deákul mondhatánk-ki, és azt is két szóval és hét syllabával <paginával>: titularis pagina – most egy szóval, egy kétsyllabájú szócskával: cím lapnak nevezhetjük. – Leichtsinig nincsen meg nyelvünkben: de gravis sincs a' németben. Az könnyelmű lehetne – (nem nagyobb erőszakkal, mint a' hogy a' lelki ösméret forradt lelkisméretté 's a' tudni illik forradt tudnillikká). – A' bil-lig sincs meg: de az a' francziában sincs – azt méltánynak mondhatnánk <lehetne>; valamint az adverbium nyilván-ból lehetne adjektívum nyilván, ellökvén mellőle alkal-matlan 's haszontalan társát, a valót, mellyel sok helytt, p. o. poezisi munkákban, élnünk nem lehet. E' szerént az öffentlich bekannte sache nyilván dolog volna, nem nyilván-való; mint a' hogy' Csokonai csinált a' hamar-ból egy igen szép ódája' első sorában adjectívumot: Hamar követje a' tavasznak, az az hamar megjelent követje. – Ele-ink, 's még mi is az ő példájok után, az Auratus Equeeket Arany sarkantyús Vitézeknek mondották. A' Ritter tehát Vitéz volt. Már hogy <szóllítassék mondjuk a'> fordíta-nánk ezt románokban 's játékszíni darab<jainkban>ok-ban: tapferer Ritter! úgy e: vitéz vitéz! Pedig a' Biblia' fordítóji a' mennybe-ragadt Proféta' kesergő tanítványával így kiáltatnak-fel: Izráelnek mind szekerei mind lovagjai! Most elővéénk az avúlni kezdő szót, 's a' Szent István,' Therezia,' Malta' Rendeinek Keresztesei Lovagok. – Dugonics érzette, hogy a' közép századok' Paladínjaikat ezektől illő megkülömböztetni, 's a' Lovagból Lovancz<o-kat>ot csinált; 's íme a' ki a' Cervantes' geniális románját magyarrá fogja fordítani, a' Ritter von der traurigen Gest-alt-ot bús alakú, az irrender-t bódorgó lovancznak fogja nevezhetni. – Egy más Irónk, hogy a' gyanús dolognak

gyanús nevet adjon, a' Liebling-et Kedvencznek mondá
Dugonicsnak példája után. –”

- 219:15 **A' Verum es Justum** – [lat.] *verum*: veritas: igazság, valóság; [lat.] *iustum*: igazságos, megfelelő, jogos, méltányos. Értsd: a görög és a latin szerzőknél is gyakran felcserélődött eme két szó. *Horatznal*: Horatius, Ep. I. 7, 98. sor: Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est. Urbán Eszter fordításában: „Mérje magát kiki meg, maga mértékével, ahogy kell.”
- 224:9 **Izraelnek mind szekerei, mind lovagjai!** – Vö. Biblia, A' Királyokról írt második könyv, 2, 12. Károli Gáspár fordítása.
- 224:15 **komisch klingende Lovancz geschaffen** – „A' Sereg előtt méne egy Lovancz, a' mint láttzatott útvezetőül, és alkalmazint azért-is, hogy az előlálló veszedelmeket hamar megjelentsé.” Dugonics András: *A' gyapjas vitézek*. (Pozsony, Pest, 1794.) 1. köt, 47. oldal. Lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, lovanc. NyÚSz, 211: „Lovancz, Dugonics 1787 (*Etelka*, 63. l.): »A Lovanczok – mondja Dugonics – annyit tettek a' Régieknél', mint Lovas Katonák, nem különben a' Lábás Katonákat *Labanczok*nak mondották. Magyar Seregeink, Árpád idejében, csupa *Lovanczok*ból állottanak. Gyűlöltek a *Labanczok*at«. – Az így koholt *lovancz* szóval Kazinczy is élt (l. *bódor* alatt)”.
222:1 **vágytárs** – Vö. TOLNAI 1929, 98. és NyÚSz.
222:14 **Monda** – Vö. TOLNAI 1929, 74. és NyÚSz.
222:17 **szörnyeteg** – Lásd még: *A' szószármaztatásról*, ill. vö. TOLNAI 1929, 71. és NyÚSz.
224:20 **Kedvencz** – Lásd még: *A' szószármaztatásról*, ill. vö. NyÚSz.

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Széphalom, Octobr. 17d. 1814. Beiktatni, installare a' Pándectákból. IV. K. 376–378.

Beiktatni, statuere, Beiktatás Statutio. Pandekt. IV. K. L. 437.

Solaecismusok Német Irókból Pandekt. IIIId. Kötet I. 301–307.

Az Új Szókrol. Jenaische. Allgem. L. Z. 1804. Jún Nro 144. pag. 523.

Az autográf magyar, német és görög nyelvű kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*). A kézirat 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a 11. fólió verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A tizenegy 265×210 mm méretű, bordázott, vízszintesen vonalazott vízjelű fóliók jobb felső sarkában bekarikázott (25–29-ig) és be nem karikázott (19–23-ig) ceruzás lapszámok találhatók. (A lapok alján 15–19 ceruzás számozás található.)

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv vagy forrás könyvészeti leírásával, ez esetben Kazinczy Ferenc Pandektáira való hivatkozással, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek.

A kijegyzetelt három szöveget közös forrásuk okán egyben kezeljük, a címadás során Kölcsey gyakorlatát érvényesítettük.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 17.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli, ez esetben csak az első kéziratlapon találunk keletkezést és dátumot („Széphalom, Octobr. 17d. 1814.”). Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba. Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött Kazinczy otthonában. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Itt és ekkor készített kivonatainak sorában Kazinczy Pandektáiból való jegyzései az utolsók lehettek, amiről a munka megkezdését jelző dátumozás tanúskodik. (Az ezt megelőző jegyzeteiről lásd: *KivonatKolbe*, *JegyzésekKolbe*, *JegyzésekKis*, *JegyzésekTübingi*.)

Kölcsey három nagyobb, tematikusan összefüggő nyelvi problémára vonatkozó egységet másol a *Pandektákból*. Az első a „beiktatni, beiktatás”, a második német szerzők műveiben fellelhető szolecizmusokra, idegenségekre (graecizmusokat, gallicizmusokat) hoz példákat, a harmadik pedig a J. H. Campe művéről szóló kritika jegyzete. A „beiktatás” kapcsán a jegyzetelés motivációja egyrészt a *DebrGramm*-val és a *Mondolattal* való vitához kapcsolódó anyaggyűjtés lehetett (lásd: a *Mondolat* szövegében a „beiktatás” szóra vonatkozó elítélő passzusokat, vö. FÜGGELÉK). A kurrens német írók (Voss, Goethe, Schiller) műveiben fellelt szolecizmuspéldák feltehetően érvanyagul kívántak szolgálni az írói neologizmus mellett. A Campe-kritika pedig a purizmus ellen szolgáltatott érveket. (Nem zárható ki teljességgel az sem, hogy a Voss Homérosz-fordításából készült jegyzetek talán már Kölcsey Ilias-fordításához is kapcsolhatóak, lásd: *GrammSzójegyzetek*, KELETKEZÉS.)

Kazinczy Kis Jánoshoz írott levelében kifejezetten a Kölcsey-jegyzetekkel összefüggő kérdésekre utal (Széphalom, 1814. október 23. Vö. *KazLev* XII, 139):

„Most Szemere Pál, Kölcsey Ferencz és én a’ legjobb írónknak tartott Prozaistákat ’s Poétákat olvassuk, hogy megmutathassuk, hogy egy író sincs, a’ ki ne neologizáljon. A’ most kiadott Debr. Templomi Énekes könyv tele van vele, ’s a’ Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szókat csinált. Faludi és Kunics, két Jesuiták, bizony a’ legszebb írók. Bár követőket letek volna. De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius. — Ugyan nem szerencséje e a’ német nyelvnek hogy Voss élt? Olvass el egy lapot Horátzában, Virgiljében, Homérjában, ’s látni fogod, mit ér az a’ merészség, a’ mit én mondogatok. De nem talál helyt minden mindenütt. Én sem úgy szóllok a’ Gessner Ábelében mint Ossziánban ’s a’ Hoblik Mártonok az én dolgomat el nem ronthatják. Ki neologizál úgy mint Berzsényi? Ki kevesebbé mint Debreczen és Patak? ’s melyik ír jól?”

A Kölcsey által megadott jelzeten lévő szövegek (Pandecták IV. és III. kötetek) Kazinczy *Pandectáinak* mai hozzáféréseben már nem lelhetőek fel. Ez, a Kazinczy Ferenc Pandektáit sajtó alá rendező Granasztói Olga szerint, a „*Pandekták* legjellemzőbb tulajdonsága miatt” nem túlzottan meglepő, hiszen azok: „felcserélhető, újrendezhető részekből állnak össze – már keletkezésük idején nyitott, és a lezáratlanság benyomását keltő kézirat-együttesnek számítottak. Ráadásul folyamatos és intenzív használatnak voltak kitéve”. Kazinczy Ferenc halálát követően a kéziratállomány unokaöccséhez, Kazinczy Gáborhoz került, ezen iratokról Toldy Ferenc készített 1855-ben feljegyzést, de a „kivonatos jegyzetekben már akkor is csak hat Pandekta-kötet szerepel – írja Granasztói Olga –, de ezek mégsem teljesen azonosak a jelenlegiekkel. Vannak ugyan egyezések, de szinte alig tudunk kiigazodni azon, hogy amit Toldy használt, az hogyan vált azzá, amit ma kézbe vehetünk.” A Tudományos Akadémiára került iratanyag rendezésével megbízott Jakab Elek levéltáros 1880-ban tartott a *Pandekták* újrendezésének utolsó simításainál, de saját bevallása szerint kudarcot vallott velük. A VI. kötet borítóján ezt írja: „Ez egy teljesen összezavart gyűjtemény, megpróbáltam rendezni, napokig fáradtam vele, a fő

szédüléséig, sehogy sem tudtam végre hajtani. Úgy látszik lelkiismeretlenség míve, elvittek belőle, össze hányíták, megcsonkították, van emlékezet XI-XII-XIII számú Pandectáról is, a minnek semmi nyoma nincs, már ma. Aki egybe tudja állítani szerencsésnek mondva. Én teljesen bele romlottam, azért egy folyó számot keresztül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csonkítottassék tovább. Buda-Pest, dec. 3. 1880. Jakab Elek.” (MTA K 633/VI. 1a) (Vö. GRANASZTÓI; a Pandektákról lásd még: DEBRECZENI Attila, „Kazinczy, a dokumentátor”, in Széphalom: a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 22. 2012: 13–19.)

A Kölcsey által a *Pandecták* IV. kötetében jelzett „Beiktatni, installare” szövegnek nincs nyoma a Pandekták ma ismert gyűjteményében. Granasztói Olga azt írja a K 633/IV. kötetéről, hogy az „kilóg a *Pandekták* sorozatából, ezért nem képezi részét az olvasmánytárba integrálódott feldolgozásnak. Eredeti borítóján ez áll: »Az én Pandektám. IV. Kötet. ~~XIII. Kötet.~~ Újhely, az Archívumban, 1823. Martz. 5d.« Az átszámozás nem Kazinczytól származik. Toldy Ferenc erről a kötetéről nem tesz említést, holott 1855-ben sorrendben haladt a *Pandekták* kijegyzetelésével. Az egységes IV. kötet a sátoraljaújhelyi levéltárban gyűjtött, a XVIII. század első felére, és Kazinczy korára vonatkozó jegyzetek gyűjteménye. A K 633/I.-VI. jelzetű, egységesen félbőrbe kötött, a gerincén, »Az én Pandektám« címet viselő anyag tehát lényegében Jakab Elek újraértelmezésében vált a *Pandekták* néven ismert gyűjteménnyé. Egyelőre nem tisztázott, hogy milyen állapotú kéziratból állította össze a jelenlegi rendet. Feltételezésem szerint a legkisebb beavatkozást a II. III. és IV. kötet igényelte, ezeknek ugyanis megmaradt az eredeti címlapja, és sorszámozásukból arra következtethetünk, hogy többé-kevésbé tartalmilag is rekonstruálhatóak voltak.” (Vö. GRANASZTÓI.)

A „Beiktatni, statuere” szövegnek ismert a lelőhelye (Granasztói Olga kutatása alapján): MTA KIK K 633/III. 198a. Az autográf kézirat – az MTA KIK Magyar Nyelvtud 4r41–1 kéziratkötet 197b lapján szereplő dátum alapján – 1810. december 28. után keletkezett. Granasztói Olga szerint: a „kijegyzés címe alatti zárójeles

utalás (Lásd itt lap 376–378) jelenleg az MTA KIK Magyar Nyelvtud 4r41–1 kéziratkötetben található, a 197b lapon kezdődő szövegrész felel meg neki. A kéziratkötet vegyes, elsősorban nyelvészeti tárgyú nyomtatványokat és kijegyzéseket tartalmaz, de a benne található, Kazinczy eredeti oldalszámozása szerinti 376–380. oldalak semmilyen összefüggésben nincsenek sem a megelőző, sem az utánuk következő kéziratlapokkal. Ezek valószínűleg az akadémiai iratrendezéskor lettek a kötetbe beosztva. A Magyar Nyelvtud 4r41–1-ben a kapcsolódó kijegyzés címe »Béiktatni, installare«. A cím mellett utólagos rájegyzéssel pedig utalás történik a jelenlegi, *Pandekta III.* kötet **361.** kijegyzésére: »lásd alább lap 437.« A kereszthivatkozások elárulják, hogy ezek a lapok egykor ugyanannak a *Pandekta*-kötetnek voltak a lapjai, de hogy melyiknek, azt már nem lehet megállapítani. Ugyanazon a lapon az előző kijegyzéshez dátum is tartozik: »Az én sugallóm« című vers keletkezésének körülményeit írja le, és megadja az 1810. dec. 28-i dátumot. A soron következő »Béiktatni, installare« című kijegyzés tehát ezt követően keletkezett.»

A Kölcsy által a *Pandecták III.* kötetében jelzett Graecismusok Voss' Homérjában („Pandekt. IIIId. Kötet /I. 301–307.”) lelőhelye ma: K 641 166a – 167a (301–303), „Graecizmusok a Voss Homérjában”. (Granasztói Olga szíves közlése.) A harmadik kötetről (K 633/III.) mai ismereteink alapján megállapítható, hogy „címdala szintén fennmaradt: »Az én Pandektám. Harmadik Kötet. Széphalom 1810«. Ezt követi a Széphalmon 1810. Január 6-án keletkezett »előszó«. A kötet részben tematikus egységekre bomlik, így az első felében a művészeti vonatkozású jegyzetek gyűjteménye körvonalazódik, majd folyóirat-recenziók, és nyomtatvány-kivágatok következnek, de összességében mégsem következetes a rendje, egyes szövegek megszakadnak, majd több lappal később folytatódnak. A kötet lezárása szintén esetlegesnek tűnik.” (Vö. GRANASZTÓI.)

A Voss-féle *Iliász*-fordításnak még egy nyoma található a *Pandectákban*: K 633/VI. 115b, Homérosz: *Iliász*, Kazinczy Ferenc magyarázata: „Kijegyzés a görög eredetiből és Johann Heinrich Voss német fordításából.” (Lásd még: TOLNAI 1929, 110, 111.)

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

MAGYARÁZATOK

[1.]

Beiktatni, installare

A Kölcsey által a Pandekták IV. kötetéből 1814-ben kijegyzetelték szinte szó szerint megtalálhatóak Kazinczy levelezésében, lásd Nagy Gábor Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1804. március 2., vö. KazLev III, 181–184:

„A’ *beiktatásra* Jegyzésim ezek:

Hibáznak a’ *Nagy Magyar Grammatika* írói, midőn ezt mondják: *Iktatni, vagy igtatni, azt teszi: a’ határon, az igon túl vinni, mint ettől: al, altatni, és így ’s á t*. Mert az addig igaz, hogy az: *ig* határt, vagy is terminum ad quem jelent, de ez a’ határ lehet kifelé és tölem befelé is; mert »valamint mondhatom azt: *az udvaron lévő kútig*, úgy jól mondom ezt is: *á házamba levő asztalig*; amott pedig kifelé való határt, itt pedig befelé valót jelent. *Iktatni* tehát nem azt teszi, hogy: *az igon túl vinni*, hanem ezt: *az ig-ig vinni*.« Hozzá tévén még ezekhez azt is, hogy honnan tudja a’ Debretzeni Grammatika azt, hogy *iktatni* ettől deriváltasson, hogy: *ig*?

Abból is roszzúl argumentálódik a’ Grammatika, hogy ez a’ szó: *beiktatni*, valamint *eliktatni* is, és *kiiktatni* más szóllás módja szerént gyakran roszz értelembé vétetődnek; mert ebből azt kihozni tellyességgel nem lehet, hogy ez a’ szó vagy titkolódó vagy valami erőszakos, másnak ellenére való, váratlan, és nem a’ szokott rend szerént való behelyheztetést tenné. Mert *beiktatta* a’ lovakat, tsak ezt teszi, hogy *az igig*, az az az ő feltett’ czéljáig elvitte, *eliktatta*: elvitte *addig*, a’ meddig szándéka volt; *kiiktatta*, ki vitte *az igon*,

az az a' határon kívül. Külömben is mikor ezen szóval élnek, nagyobb részent elibe szokták tenni ezt, ha roszzs értelembbe veszik: *alattomba, oroszva*, etc. De ha szinte nem teszik is, hány szavunk van olyan nekünk is, más Nemzeteknek is, melly sokféle és sokszor ellenkező értelembbe vétetik? azt magok tudhatják a' Grammatikusok. Innen tehát ezzel a' szóval való élest illetlennek a' Magyar Grammatika az általa előhozott okokból még nem tarthatja; kivált ha meggondolja azt, hogy az a' szó is, mellyet ennek helyibe tesz: *Beállítani, Beállítás. Béállittatás*, sokszor igen roszzs és tsúfos értelembbe vétetődik. *Beállították á pelengérbe, á szégyenköre állították*.

Diplomatikum Dátumok pedig ezen szónak régiségire: a) A' Ttes Kazincy Família Arkhívumában egy Missilis Levélben 1642k esztendőben, van ez a' szó ebben az értelemben: a' mint ezt Jegyzésem mutatja; de a' Levelet nem írtam: hanemha Regmetzre mehetek, kikeresem.

b) Az itt párban ide zártt Régi Levél. Igen jól jött ki, hogy Papok írtak a' Grammatikában ez ellen a' szó ellen; azonba itt éppen Papokra applikáltatik. Erre ugyan azt felelhetnék, hogy azért hogy régi, lehet roszzs. De én azzal tartom, hogy a' Grammatikus nem Nyelvtsináló; hanem tsak á már kész nyelvet analógiára húzza. Szégyen is volna egy Grammatikusnak azt nem tudni: Quae volet usus etc.

Másik szó, a' mibe még felakad a' Grammatika, ez: *Széképítés*. Restauratio. Itt is igen erőltetettek a' Grammatika argumentumi. Először e' Deák szót: *restaurare* veszi argumentumul, nem emlékeztén-meg arról, hogy feljebb megmutatta, hogy a: Magyar Nyelv az Napkeleti természetivel bír, 's nem lehet azt a' Napnyúgotiakhoz húzni. Hibás az is, hogy a' mi egy nap végbevitetik, arról nem mondhatni, hogy az építettik; mert az az *it* végezet sok ideig való folytatást jelent. E' nem igaz; mert egy óra alatt is el lehet az embernek valamit magától *hárítani*; a' kötelet vagy lánczot egy két szempillantás alatt is meg lehet *tágítani*; az Oskolai tanítást (Praelectio) lehet egy fertálllyal hoszszabbítani; más embert lehet egy két szóval jó helyre *utasítani*; a' kisebb írásbeli

hibát egy minuta alatt meg lehet *igazítani*; a' Praedikáziót lehet *rövidíteni*. Azonba ha a' szó eredetire nézünk, *építés* éppen azt teszi: *restaurare*, nem pedig *aedificare*; mert innen jó: *ép*; tehát *épít* azt teszi: *éppé tesz*; mint ettől *tág*, *tágít*, az az tágga vagy tágabbá teszi, *rövid*, *rövidít*, rövidde vagy rövidebbé teszi; *igazít* igazzá teszi; *hosszít* hosszúvá teszi, 's a' t. Ha tehát az Analógiát vennénk-fel: hibásan mondja a' Grammatika, hogy a' mit építenek, nem volt; mert a' szó eredete szerént *építeni* annyit tesz — *restaurare*; hanem már a' szokás veszi a' helyett is, hogy tsinálni. Hogy pedig ez is régi szó, (ámbár a' Grammatika újnak mondja), megtetszik ugyan tsak a' T. Kazincy Família Árkhívumába megtalálható, és 1704-ben az Ónodi Táborból Kazincy Andráshez Unghvár 663. Mártzius 2kán 1804. 183 Vármegye Vice Ispánjához írott Leveléből Bertsényi Miklós Generálisnak és Ungh Fő Ispánjának; mellyben azt írja, hogy ő az Ónodi Táborozás miatt nem mehetvén, rá bizza, hogy *széket építsen*, azaz restauráljon.

Adieu.

Copia Analecti Gabr. Nagy Msctorum. T. X. No 31.

Az Presbytereknek választásokról és tisztekrül az Néphez, és viszont az Népérül az eő Presbyterekhez.

1. Az Presbytereknek az eő választatásoknak és *beállításoknak* módgyarul, most elsőben az gyengeséghez képpes: Nem mehetvén most még az nagy gyarlóság miatt arra, hogy az Presbytereknek választások és *be Iktatások* avagy állatások, mindenekben az töb Reformata Ecclesiáknak szép rendtartások szerént lehesen; a' mi Kegyelmes Aszszonyúnk Eő Nagysága beczületes fű ember szolgay és Prédikátori által ilyen modalitással etc. etc.

Jegyzésim ezen Documentumra.

1. A' mi ennek külső formáját illeti, a' papiross és az írás régi. Előljáró Beszéde tsak az, a' mit leírtam; az aláírás, petsét, Dátum hibáznak. Hanem

2. A' mint a' Stylus és az írásmódja (Orthographia) mutatja, 17k század elején, és nem igen meszsze a' Reformáziótól, költ.

3. A' Presbytereken nem a' Papokat, hanem a' Nép Véneit érti, a' mint továbbat belőle megtetszik.

4. A' Fejedelem Aszszonynak, a' kit emleget, de sehol se nevez, Lórándfy Susánnának I. Rákócy Györgynének kell lenni. Mert egyedül ez volt az a' Rákócynék közzül, a' ki a' Reformata Vallásnak nagy Pátrónája volt. Bátori 'Sófia még inkább ellensége volt annak.

Következésképpen

5. íródni kellett ennek I. Rákócy György halála (a' melly 1647b. Okt. 24-kén történt) után; mert a' melly Levelek az ő életibe íratlak, azokba a' Fejedelemtől van az emlékezet, nem pedig a' Fejedelemtől.

[Kazinczy későbbi jegyzése:]

Kazinczy Ferencz ezzel kedveskedik Tek. Horvát István Úrnak, tisztelt barátjának. – Irta a' levelet hozzám Nagy Gábor Úr, Prókátór a' Debreczeni Distr. Tábla mellett. Famíliám' leveleit ez az Úr registrálván. innen történt, hogy holmit az ott levő levelekből említ. Kazinczy Ferencz.

Széphalom, Apr. 30d. 1811.

Igen kedves barátomnak Tek. Horvát István Úrnak viszontkedveskedés gyanánt annyi és olly nagy kincsekért.”

226:11 **Hibáznak a' Nagy Grammatika Iróji** – vagyis az ún. Debreczeni Grammatika (vö. DebrGramm) szerzői. A „(Debrecz. Gramm. Bécs. 1795. l)” hivatkozás hiányzik az eredeti levélből. Szily Kálmán szerint a DebrGramm-ban és a bécsi Magyar Mercurius 1795. évf. Toldalékában lévő (szerinte Szaklányi Zsigmond vagy Hunyadi Ferenc által írt, Kazinczy Pandektáiban megőrződött) gúnyos levélben kifogásolt szavak közt szembeötlő az egyezés. Itt is szerepel bé-iktatni mint gúnyolt szó: „A' Magyar nyelv mivelő Társaságba is bé-iktatattam már egy jó akaróm által, és azon igyekezem, hogy magamat *tökélletesítsem* a' Könyvek' magyarításában. Éppen akkor volt az ujj

Praesesnek *bé-iktattatása*, kihez sok *szerentséltető-Irások* küldettek. Az új Praeses egy igen szép *Mondolattal* köszöntött bé; *a'ki-iktatott* régi Praeses pedig hasonlóval bútszózott el.” (Vö. SZILY 1901, 184.) A levél Hunyadi Ferenc református püspök munkája, lásd: TÓTH 1812, 232–234.

226:20–21 **az iktatni az ig szótól deriváltatik?** – A „beiktatni”, „eliktatni”, „kiiktatni” kapcsán lásd FÜGGELÉK, *Mondolat*, illetve MAGYARÁZATOK, *Ha én Nyelvmives leszek*.

„v) Méltán is: mert a' Könyvet jól magyarítani, nemesebb dologítás, mint a' madzagot sodorítani, a posztót nadrágitani, a' deszkát asztalítani, az árpát seríteni, a' szilvát pálinkítani.

Ha én Nyelvmives leszek, így hektikába sem esem, mind a' vén Kőmives, ki csak a' sok köhögést mivel – sőt reményiem, hogy a' Nyelvmivelés engem meg Szolga Birósit, sőt meg is Viczé Ispányit – – Óh melly szép köszönetelő Mondolatot hallanak én tőlem az én beiktatásomkor a' Vármegye' Házában; hasonló Butsúzatot fognak hallani tőlem az én eliktatásomkor; – a' milyen örömmel iktatnak be, olly örömmel iktatnak ki.” – A' mint szól a' fenterentett Magyarítván Hazafi Hunyadi, Kedves Barátjához irt Levele' utolján. Lásd Püsp. Él. 234. l.”

227:25 **a' Grammaticus nem nyelvcsináló** – a grammatikusok szerepéről a nyelv megújításában lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

227:27 **quae volet usus-t.** – [lat.] 'nyelvszokást'. Vö. HORATIUS 1961, Ep. II. 3. (De Arte poetica) 70–72. „Multa renascentur, quae cedere, cadentque, / quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, / quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi” („Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így dönt a gyakorlat [usus], / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.” – Muraközi Gyula fordítása.)

227:29 **széképítés (Restauratio)** – Lásd még: *Felelet* 1815, *Zafyr Czenczi A' Mondolatoshoz*, MAGYARÁZATOK, *van e széke?*; Vö. még: *Műszavak*, a „Restauratio” műszó.

[2.]

Beiktatni, statuere

A Kölcsey által a Pandekták IV. kötetéből 1814-ben kijegyzetelték szinte szó szerint megtalálhatóak Kazinczy levelezésében, lásd Kazinczy Ferenc Nagy Gábornak, Regmec, 1805. január 12., vö. KazLev III, 249–250: 250):

„IKTATNI.

Statuere, illocare, installare.

Ezen szónak ezt az értelmét tagadja a' Debreczeni híres Grammatica. – Hogy nincs igazsága, mutatja a' mi itt következik:

Szendrei Török Bálintnak tulajdon kezével írt, és most az Ipannak, Gróf Török Lajosnak, birtokában lévő Manuálisában ezek a' sorok állanak:

pag. 44. – »1647. die 30-a. Novembr. érkezett Szendrőbe Lehoczki Albert Pap Káptalon-emberünknek. – 2-a xbr. iktattuk-be magunkat a' mi kegyelmes Urunk Ő Felséghe adta Donationkkal az Alföldi jószágunkba. Szendrőben Király-embere volt Török András Uram.«

pag. 45. – »1648. 23. Mart. voltam Király-embere Barna György Uramnak az Szent Erzsébethi Jószággnak béiktatásában.«

pag. 47. – »1649. 30. 7br. Fekete László Uram, Wécsey Sándor Uram az Ő Felséghe Nova Donatiója mellett iktatták magokat Hajnácskő várában.«”

229:18 **tőle elválásán Anchises fijának** – lásd: Gyöngyösi István, *Palinódia (Kesergő Nympha)*: Amint szőke vize lefoly

a Dunának, / Nagy jaja hallatik egy árva Nimfának, / Vélem én azt lenni Dido siralmának, / Tőle elválásán Anchises fiának”.

229:20 **Hittül szakadásnak tellyes megorvoslása** – Lásd: Hittül-szakadásnak tellyes meg-orvoslása, mellyet az alhatatosoknak és el-esteknek javokra három könyvekben le-irt Vedelivs Miklos genevai prédikátor és professor, es újonnan azonoknak hasznokra deákból magyarra fordított Laskai Janos (Várad: Szenczi Ábrahám, 1644.)

229:22 **való** – a „való” és a „hogy” elhagyásáról lásd: *Jegyzések*Kis.

229:23 **L[áss]. többet a' Critic[ai]. Jegyz[etek].b[en].** – Kölcsey Ferenc disszertációjáról, a *Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*.

[3.]

Solaecismusok Német Irókból

A német íróknak a legfontosabb antigrammatikus vitagócai az írók szabad nyelvalakító joga és a szépirodalom nyelvének jellege körül alakultak ki. A nyelvi anyag kezelésében Friedrich Gottlieb Klopstock a zseni, Christoph Martin Wieland az ízlés nevében követelt a nagy íróknak több szabadságot, ugyanakkor mindketten úgy gondolták, hogy a szépirodalom nyelvét a művelt nyelv szokás fölé kell emelni, a köznyelvet utólag ehhez igazítva modernizálni. (CSETRI 1990b, 18.) Klopstock maga is nagy nyomatékkal lépett fel mindazért, „amit Gottsched kitiltott a német irodalmi nyelv fejlődéséből, az archaizmusokért, a dialektusok nyelvéért és az idegenességekért”. Később Klopstock szembefordult az idegenességek (xenologizmusok) divatjával, elítélve azokat, Kazinczy megrökönyödésére. Más írók, így a Kölcsey-kijegyzésben is szereplő Wieland és Voss, kitartottak az idegenességek mellett, és Kazinczy követendő példái voltak (CSETRI 1990b, 17–18.). Dayka életrajzában Kazinczy több konkrét példát is hoz az általa nagyra tartott német írótól az idegenességekre (vö. DAYKA 1813, XXVI–XXVIII).

Kölcsey kijegyzései szinte szó szerint megegyeznek ezekkel. A Voss- és a Klopstock-jegyzetekben lévő görög nyelvű forrás-magyarázatok Kulin Veronika magyarázatai és fordításai alapján készültek.

230:2 **Solacismusok** – [gör.-lat.] *solecismus*: nyelvtani, főleg a szó- és mondat szerkezeti hiba, az idiomatikus korrektség elleni vétség. Változatai: barbarolexis, tautológia, pleonazmus, perisszológia. Kazinczy Ferenc jegyzete erről (KAZINCZYTÉS): „Magyarázatok, Soloecismus. A’ Grammatica’ törvényeivel és a’ szokással meg nem egyező szóllás. – Athenának egy gyarmatja (colonia) Soloe vagy Soli városban telepedett-meg. Sokára nyelvek sokban különbözött az anyanép’ szóllásától. Innen a’ név.” Lásd még: KAZINCZY 2018, I, 571. Vö. még: Kazinczy Ferenc: *Dayka’ élete* (vö. DAYKA 1813, XXV–XXVIII):

„A fentebb nemű próza nem piaczi beszéd, s a poesis nem próza. – Ilyekkel buzdígtattam én Daykát s Dayka engemet. – Mi szeretnénk *haladni, de helyeinkből kimozdulni* nem merünk. Hová érünk így? Oda, a hová ezek a nyelv tisztasága mellett buzgók értek. Ott volna-e most például a német literatura – rémítői annak is voltak – ha íróik gondoltak volna a rémítéssel? s Lessing, Klopstock, Goethe, Wieland, Schiller, Voss mennyi graecismust s gallicismust vittek be nyelvökbe, s neologizálásaik által mint teték nyelvöket a Hans Sachséhoz hasonlatlanná. A németek közt Goethe az az író, a kire egészen reá illik, a mit Clavigójában Clavigóval mondat ennek írásai felől: »Wir Spanier haben keinen neuern Autor, der so viel Stärke des Gedankens, so viel blühende Einbildungskraft mit einem so glänzenden und leichten Stil verbände.« Mint gazdagult, mint szépült őáltala a nyelv, annak bizonyosságait itt felhordani hosszabb volna mint a hely engedi; de a ki nyelveket ért, vegye elő írásait, s csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de leginkább a francia nyelvek *virágait* mint egyesítette a *német nyelv*

virágaival, és hogy ezek a *sokféle* virágok az ő írásaiban, mely gyönyörű játékot tesznek. Csak egy példát Herrmann und Dorotheajából: Noch nicht bin ich gewohnt – Nicht soll jeder sich quälen – Nicht verändert sich ihm in jedem Jahre der Boden, Nicht streckt eilig der Baum... *Gottsched*, a nagy ideálja a magyar puristáknak! – (»der wässrigste, nachlässigste, geist- und geschmackloseste aller deutschen Skribenten des XVIII. Jahrhunderts.« Wieland Supplem. VI. S. 300.) – jónak lelte volna-e Goethének ezen neologismusait? bizonyosan nem! ő e helyett így fogott volna szólani: Es verändert sich ihm nicht... Jeder soll sich nicht quälen... – *Klopstock* a weinen szót active veszi: Könnten die Menschen ihr Leiden nicht weinen, mely graecizálás. Ő a particulát kiszökteti: Spricht feuriger Eil, az az in vagy mit; – Die Tage zu grösseren Werken erkohren, az az: die zu grösseren Werken erkohrenen Tage; – *Voss* pedig az *Odyssea* IX. könyv 93. versét σφι δόσαν λωτοιο πασασθαι azon szabadsággal, melylyel a *Torrentius* felebb említett megjegyzése szerint *Virgilius* vitt graecismust a maga nyelvébe, nem accusativussal, hanem genitivussal vitte át németre: Sic reichten *des Lotos* ihnen zu kosten, mint a francia mondja: prendre du caffè. – *Schiller*. Was thun? spricht Zeus – egészen francziásan: Que faire? dit Jupiter stb.”

230:6 **Graecismusok** – a görög nyelv szellemének, szerkezetének megfelelő – sokszor finomkodó – szóhasználat vagy fordulat, főként a latin íróknál és költőknél fordul elő, de a francia, német és magyar írók is éltek vele.

230:6 **Voss' Homérjában** – Jegyzetelt mű: *Johann Heinrich Voss* (1751–1826): *Homers Odüßee*. 1781 Hamburg. Továbbá: *Voss: Ilias* 1793.

„sie reichten des Lotos ihnen zu kosten σφι δόσαν λωτοιο πασασθαι.” – a görögben a lótosz Genitivusban van, ahogyan a németben is (des Lotos): ez a görögben genitivus partitivus:

„adtak a lótosból kóstolni”. Kazinczy a Dayka életrajzban szó szerint ugyan ezt a példát hozza Vosstól (Vö. DAYKA 1813, XXVIII): „Voss pedig az Odyssea’ IX Könyv. 93. versét σφιδοσαν λωτοιο πασασθαι azon szabadsággal, mellyel a’ Torren-tius’ feljebb említett megjegyzése szerént Virgilius vitt graeciz-must a’ maga nyelvébe, nem accusativussal, hanem genitivussal vitte által németre: *Sie reichten des Lotos ihnen zu kosten*, mint a’ franczia mondja: prendre du caffè.”

„οινον εν αμφιφορευσι δωδεκα πασιν αφυσσας, ἦδυν ακη-ρασιον” – Magyarul pontosan: „merítvén bort 12 amphorával, édeset és vegyítetlent.” A grecizmus ebben az, hogy a jelzők a mondat végére vannak vetve.

„ουδε ποτ’ αυτους / Ηελιος φαεθων επιδερκεται ακτινεσσιν” – A grecizmus ebben, ahogyan Kölcsey megjegyzi, a szórend: a tárgyasetben lévő névmás (autous) előbb van, mint az állít-mány (kataderketai, a. m. ránéz, lenéz valakire).

„αλλ’ επι νυξ ὀλοῆ τεταται δειλοισι βροτοισι” – Magyarul: „hanem halálos éjszaka terült rá a szerencsétlen halandókra”. Az umruht talán „köréfekszik” jelentésben érthető. A görögben az epi (rá vkire) és a tetatai (szét van terjedve, terülve) együtt „ráborul, beborít”-ot jelent perfectumban.

„αιγυποι γαμψωνυχες” – görbekarmú keselyűk

„αυτοματα δε πυλαι μυκον ουρανου ας εχον Ωραι” – Magya-rul: „és maguktól nyikorogtak az ég kapu(szárnya)i, amelyeket a Hórák őriztek”.

„Τω μεν τε ζυγον οιον ευξοον αμφις εεργει” – Magyarul: „őket (kettőjüket) csak a jólcsiszolt járom választotta el/tartotta távol”.

„αιει δ’ ἠνιοχον κονιης ραθαμγγες εβαλλον” – Magyarul: „állandóan verték a porszemek a kocsihajtót”.

231:12 **Voss Georgiconjában** – Jegyzetelt mű: 1789. *Publii Virgi-
lii Maronis Georgicon Libri Quatuor. – Des Publius Virgilius
Maro Landbau, vier gesänge. Übersetzt und erklärt von Iohann
Heinrich Voss.* (Hamburg, 1789.)

232:13 **Graecismusok Klopstockban** – Jegyzetelt művek: *Fried-
rich Gottlieb Klopstock* (1724–1803): *An Ebert*, 1748: „Wäret

ihr nicht, und könnte der Mensch sein Leiden nicht weinen”; *An Cidli; Messias* (Erster Band, 1 von 4) 1751.; Geistliche lieder. *Sinai und Golphatha*.

„κλαιω st[att]. ανακλαιω τινα.” – A görög κλαιώ általában tárgyatlan jelentésű: „sírni”, ritkábban tárgyas: „siratni”; míg ανακλαιώ jelentése tárgyesettel „megsiratni” (valamint „felsírni”, „sírva fakadni”). Kölcsey itt az általában tárgyatlan weinen ige tárgyasként (mint beweinen) való használatára hoz görög párhuzamot. Kazinczy a Dayka-életrajzban szó szerint ugyanezt a példát hozza Klopstocktól (Vö. DAYKA 1813, XXVII): „Klopstock a’ weinen szót active veszi *Könnten die Menschen ihr Leiden nicht weinen*, melly graecissálás”.

„το πλανασθαι” – ez jelenti azt, hogy „Irren”, főnevesítve: „tévelygés”.

„ανυφαινειν” – ez jelenti azt, hogy szőni, az aufweben magyarázataként, az ana- prefixum pedig jelentheti, hogy „föl-”, de azt is, hogy „újra”, és itt inkább ezt jelenti: „újból megszőni”.

„περιπνεω” – „körbefűj”, „körülleng”.

232:21 **A’ Messiadban** –

„τὸ καλόν” – „a szép”.

„Die Tage zu größern Werken erkohren”, lásd: Kazinczy a Dayka életrajzban szó szerint ugyanezt a példát hozza Klopstocktól (Vö. DAYKA 1813, XXVII–XXVIII): „*Die Tage zu größern Werken erkohren*, az az: *die zu grösseren Werken erkohrene Tage*”.

„το οργιζεσθαι” – „haragudni”.

„Spricht feuriger Eil zu Obaddon”, Kazinczy a Dayka életrajzban (Vö. DAYKA 1813, XXVII): „Ő a’ particulát kiszökteti: *Spricht feuriger Eil*’, az az *in vago mit*”.

233:14 **Galicismusok Wielandban** – Jegyzetelt művek: *Christoph Martin Wieland* (1733–1813): Oberon Str. 16. (1/16) Sein Roß stets an der Hand. (st[att]: s. R. st. an s. H. faltend); *Hüons Traum*. (Oberon, 3/59.) Nichts; *Musarion oder die Philosophie der Grazien*, Ein Gedicht in drey Büchern (Leipzig, 1768),

- Zweytes Buch; *Der neue Amadis*. Ein comisches Gedicht in Achtzehn Gesängen (1771) 12. Gesang 9. darab.
- 233:21 **Göthe** – Jegyzetelt művek: *Johann Wolfgang von Goethe* (1749–1832): *Stella*: Erster, Zweiter Akt; *Clavigo*: Erster Akt; *Künstlers Apotheose*; *Torquato Tasso*.
- 234:12 **Lessing** – Jegyzetelt művek: *Gotthold Ephraim Lessing* (1729–1781): *Sinn[gedichte]*. – *Génie*; *Esel und Nachtigallen*; *Reiche der Natur*.
- 234:21 **Schiller** – *Friedrich Schiller* (1759–1805) német író, költő, drámaíró.
- 234:23 **Was thun? Spricht Zeus?** – Kazinczy a Dayka Gáborról írott életrajzban szó szerint ugyanezt a példát hozza Schillertől (Vö. DAYKA 1813, XXVIII.): „Schiller: *Was thun? spricht Zeus* – egészen francziásan: *Que faire? dit Jupiter stbb.*” (Forrás: Friedrich Schiller *Die Teilung der Erde*, 1795.)
- 235:4 **Bürger** – *Gottfried August Bürger* (1747–1794) német író, költő.

[4.]

Az Új Szókrol

- 235:15 **Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung** – Hivatkozott folyóirat: JALZ, Num. 144. 1804. június 16. 521–528. (A cikk folytatása a következő számban: 145. 1804. június 18. 529–536.) Cím: *Deutsche Sprachkunde*. Braunschweig, in d[er]. Schulbuchh[andlung]: *Versuch einer genaueren Bestimmung und Verdeutschung der für unsere Sprachlehre gehörigen Kunstwörter*, von *Joachim Heinrich Campe*. 1804. 96 S. 8. Jenaische. Allgem. L. Z. 1804. Jún Nro 144. pag. 523.
- 236:8 **Campe** – *Joachim Heinrich Campe* (1746–1818) német író, pedagógus, nyelvész. Nyelvszemléletére a kíméletlen purizmus volt jellemző; ezért és adelungiánus álláspontja miatt a Kazinczy-féle nyelvszemlélet képviselői, így Kölcsey számára is

- a kortárs német nyelvújításban a hazai „ortológia” megfelelőjének számított.
- 237:1 **azon csúfolódó Írásra** – Lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, [Praefatio], MAGYARÁZATOK, *Schulcz' új Németségének formájára*. Eme jegyzet információja, éppen ellentétesen, a [Praefatio]ban is megjelenik, egyedüli bizonyítékként annak, hogy Somogyi Gedeon biográfiája 1814. október 20–21. után, Kölcsey Széphalomról való távozása után, Lasztócon született. Vö. *Felelet*, MAGYARÁZATOK.
- 237:2 **Espritjében** – [fr.] *esprit*: szellem, lélek, elme; itt értsd: szellemében
- 237:6 **Kállai Ferencz** – *Kállay Ferenc* (1790–1861) Kölcsey barátja, kollégiumi tanulótársa, a magyarság műveltségi elemeinek, nyelvének, életmódjának, vallási képzeteinek kutatója, az MTA rendes tagja. A Debreceni Református Kollégiumban folytatott tanulmányai idején kötött csaknem életre szóló barátságot Kölcseyvel. 1827-ben százados hadbíróként vonult nyugalomba, tudományos munkássága ezt követően vette kezdetét. Kölcseyről írott munkája: *Kölcsey Ferencz gyermek és ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele*. Pest, 1839. (KÁLLAY 1839. Lásd még: *JegyzésekOrtUng.*)
- 237:6–7 **A' Mondolat pedig már legalább is 1809ben készen volt** – ti. a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MNDOLAT, lásd: FÜGGELÉK, *Mondolat*, KÉZIRAT, MAGYARÁZATOK.
- 237:8 **Hogy ez egy kis Datum legyen a' M[agyar]. litteratura' historiáján** – lásd bővebben: FÜGGELÉK, *Mondolat*, KÉZIRAT.

15.
Philologiai Töredékek

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361
Philologiai Töredékek. Lasztócz. Octobr. 22d.1814.

Két egybefűzött, 265×210 mm méretű, bordázott fólió, Szemere Pál kezétől származó utólagos javításokkal. A keltezés Kölcsey kézírásával, de halványabb tintával lett odaírva; nem állapítható meg bizonyosan, hogy ez utólagos datálás volna. Az 1. fólió rektóján bekarikázott ceruzás 1-es, a 2. fólió rektóján bekarikázott ceruzás 2-es irattári számozás található.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Lasztóc, 1814. október 22.

Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba. Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött Kazinczy otthonában. Itt folytatja a Szemerével még nyáron megkezdett filológiai-grammatikai munkálkodását, kivonatokat készít (a Széphalmon készített jegyzeteit lásd: *KivonatKolbe*, *JegyzésekKolbe*, *JegyzésekKis*, *JegyzésekTübingi*, *JegyzésekPandekták*.); itt olvassa fel Kazinczynak filológiai értekezését (*CriticaiJegyzetek*) és a *Mondolatra* írt *Felelet* bizonyos részleteit is (lásd: *Felelet*, KELETKEZÉS). Kölcsey a széphalmi tartózkodása után visszatér a Szemere házaspárhoz Lasztócra.

A kézirat keltezése alapján Kölcsey október 22-én már bizonyosan ott volt. Lasztócról november 8-án közösen indultak [Bereg] Surányba, ahonnet Kölcsey hazatért Csekére. (Erről összefoglalóan lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.)

Kölcsey és Szemere közösen tervezett nyelvtudományi munkálkodásának számos nyoma ismert levelezésükből. Tervezett közös „grammatikájuk” részleteiről viszont egyedül ez a kézirat, illetve a csaknem ezzel egy időben kelt Szemere-levél áll rendelkezésünkre. A *Philologiai Töredékek* a közösen elgondolt nyelvtudományi munkájuk egyik tervezetének tekinthető. Ez a tervezet cím szerint sem egyéb munkáikban, sem levelezésükben nem bukkan fel. A tervezet tartalomjegyzék-jelleggel foglalja rendszerbe a közösen megírandó neológiai-filológiai mű szerkezetét, alapvető témáit, szétosztva a feladatokat, név szerint megadva a kidolgozót. A kézirat eredeti fogalmazványába Szemere kézírásával (feltehetően utólagosan) mindez átírásra kerül: szinte semmi sem marad Kölcsey nevéen. (Közös munkájuk történetéről lásd BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.)

Nem tudjuk, Szemere mikor és miért írta át a tervezett felosztást. Nem tudjuk, hogy eme kézirat is részét képezte-e a Bilkei Papp Ferenchez került filológiai kéziratoknak. Ha igen, akkor 1816 után kerül vissza Kölcseyhez (erről részletesen: *IdegenPhrasesek*, ill. BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratjai*). Ami bizonyos, hogy 1814. november elején elválnak útjaik, azzal, hogy hamarosan folytatják a megkezdett munkát. Szemere erről beszámoló levelében ismerteti Kazinczyval döntésüket, miszerint egy *grammatikát* készítenek (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1814. november 7., vö. KazLev XII,158):

„Mi holnap után indulunk Surányba. Feri is jön. Ötet Csekére viszem Surányból ’s dolgát végezvén ott és Álmosdon, ismét Surányba fog jönni, ’s onnan együtt Lasztócra ’s innen Péczelre, Pestre.

Azt határoztuk a' napokban, hogy a' grammaticai jegyzéseinkből egy grammaticát készítsünk, feljegyezvén mind azt a' mi szükséges. Mint péld. o:

Nyelv, a' hallhatatlan, 's láthatatlan, Bezeichnungsverm[ehrung].; A' látható; a' hallható. Articulat. hangok. Vocal és Consonans. szók. Indulatszavak. Természethangszavak. Abstractumok. Grammat. szók és azoknak rectificáltatása az Univers. Gramm, szerént. Syntax. Euphonie. Orthographie. Kölesönözések más nyelvekből. Nyelvbíró 's egyebek, mint a' Betük, Dialectus, Prosodia. Rím, Idiotismus. Még a' rendet nem dolgoztuk ki. Kiváltképen a' *betűkre* nézve akadtunk-fel. Ha a' plánnal készen leszünk, ki fogjuk osztani egymás között a' dolgozni való tárgyakat. Ezen igyekezet nem lesz kedvetlen hír Édes Uram Bátyám előtt. Instáljuk segédét. Méltóztassék nekünk egy rakás Magyar Grammatikát általküldeni. Matthisonnak, Göthének egy kötetét alázatos köszönettel küldjük vissza. Én Yorickot, Feri pedig Vatern még itt bátorkodunk marasztalni."

A *Philologiai Töredékek* október 22-i és Szemere november 7-én kelt levelének tartalma nem fedi egymást. A két tervezet formális egybevetése a szerzőpáros koncepciójának dinamikus formálódását mutatja. A táblázat az eredeti sorrendet figyelmen kívül hagyva az átfedésekre és a különbségekre kívánja felhívni a figyelmet:

Philologiai Töredékek
Lasztóc, 1814. október 22.

„Grammatikai” munka terve
Lasztóc, 1814. november 7.

A' látható
a' hallható
Articulat. hangok
Vocal és Consonans. szók
Indulatszavak
Természethangszavak

Euphonie

Grammat. szók és azoknak
rectificáltatása

[helyesbítése, helyretétele]

az Univers. Gramm. szerint

III. Töredék.

A' Magyarok' Istenök.

IV. Töredék

A' Magam emberem

és Kedveltem barátom.

V. Töredék.

A' Passivál forma, 's az ik és ék

Conjugatio.

X. Töredék.

A' Provincialismok' 's az elavúlt

Szók 's Szóllások' használásokról.

XI. Töredék.

A' Magyar Poetai Nyelv' állapotjáról

's képezhetőségéről. A' Magyar

Nyelv' Prozájáról, 's a' közbeszédről.

XII. Töredék.

A' Magyar Nyelv Bildungjának

philologico-historicus előadása.

I.

Nyelv, a' hallhatatlan, 's láthatatlan,

Töredék.

Bezeichnungsverm[ehrung]

A' Nyelv' eredetéről.

VII. Töredék.

Abstractumok

A' Zusammensetzungokról

különösen.

VI. Töredék	Syntax
A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról.	
II. Orthographiai Fejtegetések	Orthographie
VIII. Töredék.	Kölcsönözések más nyelvekből
A Magyar nyelv' Capacitásáról
az Idegen formák' felvételében 's
az Inversiókrol.	
XIV. Töredék.	Nyelvbíró
A' Philologus, és Grammatikus
hatalmáról a' Nyelvben? Micsoda
Relatioban van az Író a'
Philologussal,
's a' Poëta különösen a' Nyelv'
bildungjára nézve. – Képlaki.	
IX. Prosodiai Fejtegetések, 's a'
(Magyar) Rímről.	egyebek, mint a' Betűk, <u>Dialectus</u> ,
Prosodia
XI. Töredék.	
A' Magyar Poetai Nyelv' állapotjáról
's képezhetőségéről. A' Magyar
Nyelv' Prozájáról, 's a' <u>közbeszéd</u> ről.	
IX. Prosodiai Fejtegetések, 's a'
(Magyar) Rímről.	Rím, Idiotismus
XIII. Töredék.	
A' Magyar Nyelv Idiotismusairol.	

Az időben egymáshoz közel eső tervezetek átfedései alapján (figyelembe véve azt is, hogy mindkét esetben több tétel igen homályos, kifejtetlen) az állapítható meg, hogy a *Philologiai Töredékek* viszonylag határozott elképzelést mutat mind a rendet, mind a témákat illetően is, a nyelv eredetétől haladva a nyelv bírónak, művelőinek kérdéséig. A Szemere-levél listája ugyanakkor több (elsősorban: hangtani) részletkérdést vet fel; a történeti tárgyalás

kérdéséről nem tesz említést (néhány grammatikát érintő pont pedig talán megegyezik). Szemere Pál levele alapján a *Philologiai Töredékek* (október 22.) november 7-re úgyszólván elavulttá vált, hiszen: „Még a’ rendet nem dolgoztuk ki. Kiváltképen a’ *betükre* nézve akadtunk-fel. Ha a’ plánnal készen leszünk, ki fogjuk osztani egymás között a’ dolgozni való tárgyakat.” A feladatok eredeti szétosztásának megváltozását Szemere átírásai bizonyítják.

Szemere Pál levelének utalásait összevetve az októberi keltezésű tervezettel ténszerűen ez állapítható meg: 1. Az elhatározás közösen készítendő grammatikai munkáról továbbra is megvan. 2. Eme elhatározást (nyári, kora őszi) közös munkálkodásuk szülte. 3. A *Philologiai Töredékek* felosztását, a kidolgozásra váró feladatok kirovását elvetik. 4. A grammatikai témák ugyan adottak, de a munka („plán”) végső felosztása („rend”) és elosztása („feladatok”) még fejlesztésre szorulnak.

Közösen tervezett munkájuk nem úgy folytatódik tovább, ahogyan elgondolták. Egy ideig Szemere még instrukciókat adott Kölcseynek könyvek (Vater) kivonatolására, aki 1815-ben és 1816-ban még jegyzeteket készített, elsősorban a második Antimondolathoz (lásd: *RévaiGramm*, *LaistromDebrGramm*, *LaistromAranka*, *JegyzésekSzemere*), de a közösen tervezett grammatikájuk nem készült el. A kéziraton található kidolgozói felosztás utólagos átjavítása arra utal, hogy Szemere egyedül kívánta továbbvinni az eredetileg közös vállalkozást.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kézirat tisztázat, amelyben vélhetően utólag több javítás történt Szemere Páltól. Betűhíven adjuk közre.

- 240:2 **Philologiai Töredékek** – *philologia* vagy *filológia*: Kölcsey szóhasználata szerint ez a nyelvvel való rendszeres, tudományos igényű foglalkozást jelöli. Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. A „töredékek” megnevezésre az egykorú, elsősorban a német kora romantikusok (Schlegelék, vö. Szabó G. 2011, 103: traktátus helyett: *Töredékek a vallásról*), vagy német nyelvtudományi diskurzusok adhatnak analógiai támpontot (vö. pl. Klopstock: *Sprache und Dichtkunst. Fragmente von Klopstock* (Hamburg, 1779).
- 240:5 **A’ Nyelv’ eredetéről. Képlaki.** – Kidolgozását eredetileg Szemere kapta feladatként. A *Képlaki* Vilhelm név Szemere Pál szerzői álneve volt. A kézirat tanúsága szerint nem Kölcsey, hanem maga Szemere írta így oda a nevét. Szemere első felesége, Szemere Krisztina Képlaki Vilma álnéven írt verseket és meséket. A magyar nyelv eredetéről Kölcsey: MM4 *Levelezés I.* 393–401. Hiv: 394–398. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Szemere erről: *A nyelv eredete*, lásd: SZEMERE 1890 II, 200–210, *Schlegel Fr. pincipiumai a nyelvek és azok eredete felől*, uo., 210–219. Lásd még Szemere tanulmánytervezetét: A’ Szóknak koraik, MM4 *Levelezés I.*, 536–539.
- 240:9 **Orthographiai Fejtegetések** – [gör.] *ortographia*: ortográfia, azaz helyesírás; kidolgozását eredetileg Szemere kapta feladatként.
- 240:12 **A’ Magyarok’ Istenök** – Kidolgozását eredetileg Szemere kapta feladatként. Révai Miklós a birtokos többségét nemcsak a birtokon jelölte meg, hanem a birtokon is: „magyarok istenök”, ellentétben Verseghy Ferencsel (lásd még: *Előszámlálása Révai*, MAGYARÁZATOK). Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencknek, 1809. Pest, április 28.: „[Szemere] most velem elmélkedik nagy szárazon Európának sorsáról, és a Magyarok Istenök-rül” (vö. KazLev VI, 350)

- 240:15–17 **A' Magam emberem és Kedveltem barátom** – Kidolgozását eredetileg Szemere Pál kapta feladatként.
- 241:2 **A' Passivál forma, 's az ik és ék Conjugatio** – a passzív szórend és az ik-es és ék-es igeragozás. Lásd még: *Előszámlálása-Révai*: „A' Szokásnak azért az Etymologia és Analogia tartják a' fákját, és ezek vezetik-vissza a' mai rossz szokást a' régi jóra, ezek térítik a' régít is ott hol az hibás. Így vissza-jön az *Ik* és *Ém* mellyeket Versegi megvetett. Így eltöröltetik a' Passivalis formára nézve a' Debreczeni Nyelvrontó végzet.” Lásd még: *Az ik végzet igéinkben*, vö. SZEMERE 1890 II, 260–266.
- 241:6 **A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról** – [ném.] *Bildsamkeit*, a. m. képezhetőség. Kölcsey szótárában „miveltethetés”-ként is fordítódik. Kölcseyt különösen foglalkoztatta ez a kérdés, eredetileg így ő kapta feladatként kidolgozásra. Kazinczynak így írt erről a *CriticaiJegyzetek* kapcsán: „A' nyelv' természete semmi nem egyéb, hanem a' Nyelv' képezkenységének (Bildsamkeit) útja. Az az, arra, hogy a' Nyelv' természetét kitanulhassuk azt kell tudnunk: mely út az, melyen a' nyelv képeztetetik, és eleitől fogva képeztetett? Milyen syntaxis az melyet a' nyelv elfogadhat és eleitől fogva elfogadott?” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., vö. MM4 *Levelezés I*, 393–401. Hiv: 394–398.) A *CriticaiJegyzetek* szuplementumaként készült, *A' szószármaztatásról* címen ismert írásában ezt: „A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' *képezhetősége* (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak a' nyelvnek, a' philosoph, és poeta. Amaz a' nyelvet míveli flexiók által, 's ez compositiókkal. És így a' szószármaztatás a' nyelvből két részre oszlik, philosophi és poetaira.” (A verba compositáról ld. még: MM4 *Levelezés I*, 431, 395.) Szemere magyarítási javaslata „a bildsamra: képezkeny”, vö. Kazlev XII, 310. Lásd még: [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [17.] „Nyelvünk miveltethetősége”. A Bildsamkeitről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *JegyzésekJenisch, JegyzésekTübingiai*.
- 241:9 **A' Zusammensetzungokrol** – [ném.] *Zusammensetzung*, a. m. összeállítás; itt: *Wortzusammensetzung*: szóösszetétel.

Lásd még: *Jegyzések*Kis; eredetileg Kölcsey kapta feladatként. A *Jegyzések*Jenischben ez olvasható erről: „Még egy harmadik neme van a’ nyelv’ bővségének, t. i. a’ lexicalis miveltehetés, melly vagy az első és végső syllabák’ sokféle hajlásaiban, vagy a’ szók’ öszvetételében áll. Azt csinálja a’ philosoph, ezt a’ poéta, kik ketten a’ nyelvnek fő művelői”.

241:12 **A Magyar nyelv’ Capacitásáról** – kidolgozását eredetileg Kölcsey kapta feladatként, lásd még: *Idegen*Phrasések, illetve Kölcsey levele Kazinczynak, 1815, július 5. *Függelék a jegyzetekhez*; [lat] *capacitas*: befogadóképesség; [lat.] *inversio*: megfordítás, azaz: fordított szórend.

242:2–3 **Prosodiai Fejtegetések, ’s a’ (Magyar) Rímről.** – [gör.] *prosodia*: hozzáéneklés, hozzámondás; itt: a verstannak a hangsúllyal, a szótagok hosszúságával és rövidségével, ritmikus formává alakítással foglalkozó tudománya. A *magyar rím*: a „magyar” Szemere későbbi közbevetése, így elsősorban a magyar rímes verselést érthetjük rajta. A története és/vagy jellemzői jöhetnek szóba. A *Philologia Töredékek* keletkezéséhez közel készült két recenziójában Kölcsey így írt a magyar rímelésről: „minekutána Európának míveltebb nyelvein, már Századok olta rímes verseket is mérték nélkül senki nem ír, ismerjük-meg mi is valahára azon versnemnek szépségeit, melylyre legelőbb Ráday tanított bennünket, ’s mellynek mennyei hangzását lehetetlen nem érezni. Kisfaludy, Berzsenyi és Kis nagy tökéletességre vivék a’ mértéktelen rímes verseket is, de lehetetlen tagadni, hogy valamint Berzsenyinek mértéktelen verseit az ő mértékeseihez hasonlítani nem lehet: úgy Kisnek *hajósdala* ’s a’ *lebegsz májusi szellő* szép hangokkal felülmúlják mind az ő többjeit.” (Kis János verseiről, 1817, vö. MM4 *Irodalmi*, 52.) Berzsenyi Dániel verseiről, 1817: „a hiányos hangzáson kívül megjegyzésre méltó, hogy az egymásnak megfelelő sorokban a’ rím’ helyét a’ Flexionak (ha a’ Magyar philológiában így szollani lehet) visszaforduló bötüji, vagy inkább szavai pótolják ki: Ájúlva és pirúlva ’s szemembe és kebelembe épen ugy nem formálhatnak rimet, mint Tinódi Sebestyénnél a’ vala

- és vala, meg vala. 'S bár az illyeket a' szinte általában rimtelen Magyar Nyelv ki nem kerülheti, legalább általok verselőink vigyázóbbakká tétethetnének, hogy verseiket munkával készítsék, 's könnyüségök Mesteri könnyüség legyen". (Vö. MM4 *Irodalmi*, 60.)
- 242:6–7 **A' Provincialismok' 's az elavúlt Szók 's Szollások'** – [lat.] *provincialismus*: értsd: tájszavak használata; lásd még: [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [32.] (122–133.)
- 242:10–11 **A' Magyar Poetai Nyelv' állapotjáról 's képezhetőségéről** – eredetileg Kölcsey kapta feladatként, lásd még: *JegyzésekTübingi*.
- 242:15–16 **A' Magyar Nyelv Bildungjának philologico-historicus előadása** – Eredetileg név nélkül, azaz minden biztonnal közösen akarták elkészíteni. Részben ide elkészült: *IdegenP-hrashesek*. A többire nézve lásd [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [31.] (118–121.) *Újítók*. „Mi új és szokatlan valamely nyelvben, azt annak jelenvaló 's folyásban 's progressióban 's hajlásban való korától lehet mérni. A' nyelv korát pedig annak nevezetesebb Irói teszik. pp.
120/r. *Általkölcsönzés*
120/v. *Meghatároztatás*
121/r. *Szépítés*
121/v. Az ó és új szók ellen legelőször Molnár. Könyves Házában”.
- 242:17 **Latyatuktól Sylvesterig** – ti. a *Halotti Beszédtől* Sylvester János *Új Testamentum* fordításáig.
- 234:2 **A' Magyar Nyelv Idiotismusairol** – a Képlaki utólag odaírva; eredetileg feltehetően közös kidolgozás lett volna. *Idiotismus*: itt tkp. az *idiomatizmus*ról van szó, egy adott nyelv jellegzetes, más nyelvektől eltérő kifejezésmódjait jelöli (gallicizmus, hungarizmus stb.), és a szókészletre, alaktanra, mondattanra egyaránt értendő. Lásd még: *JegyzésekPandekták*. [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [32.] (122–133.) *Gáncsolt szók; Megváltottak, Felelevenítettek és újak*. [33.] (134–137.) *Horátz*.

„Horátnak szavait azok, a' kik a' nagy Írókat is a' Grammatika által ismerni tanított Szokás jármában akarnák jártatni”.

243:10 **Tristram Shandy, Buttler, Don Quixote** – a *Tristram Shandy* (*The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*, 1759) Laurence Sterne (1713–1768) angol író regénye; vélhetően Samuel Butler (1613–1680) angol költő: *Hudibras* című satirikus elbeszélő költeményére (1663) hatással volt Cervantes *Don Quijote* című regénye is. Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616) spanyol író említett regénye *Az elmés nemes Don Quijote de La Mancha* (1605, 1615), lásd még: *Felelet 1815, A' Szamár a' Mondolat írójához*, MAGYARÁZATOK, Cervantes, Sanchó Panzának, Rozinante.

243:15–16 **A' Philologus, és Grammatikus hatalmáról a' Nyelvben?** – a Képlaki utólag odaírva; eredetileg feltehetően közös kidolgozásban készült volna. A filológus és a grammatikus megkülönböztetéséről, az író szerepéről lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [31.] (118–121.) *Újítók*. „Mi új és szokatlan valamely nyelvben, azt annak jelenvaló 's folyásban 's progressióban 's hajlásban való korától lehet mérni. A' nyelv korát pedig annak nevezetesebb Írói teszik. pp.”; [34.] (138–139.) *Az író tiszte*; [35.] (140–142.) *Újítások*.

16.

[Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Az autográf kézirat három, 265×210 mm méretű, szakadozott fólióból áll; az első lap üres (itt bekarikázott, ceruzás 58 és be nem karikázott 1-es), a 2. fólió rektóján bekarikázott, ceruzás 59 és 2-es szám található; a lapokon lévő jegyzetek azonos kézírással, de több (legalább háromféle) tintával készült szójegyzékeket tartalmaznak. A 2. fólió rektójának bal felső sarkában olvasható töredék sor a *Felelet* [Debreczeni levél] című szövegével egyezik (lásd: *Felelet a' Mondolatra*). Mindez arra enged következtetni, hogy a fóliók eredetileg egy nagyobb, több lapból álló együttes részei lehetettek.

Az OSzK kéziratári pecsétje szerint (354/99/1978) ez a kézirat is a többi OSzK Kt QH 4361 jelzetűekkel együtt került bevételezésre. (Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*.)

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A kézirat nem rendelkezik címmel: elnevezésekor Kölcsey gyakorlatát és a jegyzetek funkcióját vettük figyelembe.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1815. október 16. k.

A szójegyzék egy részének keletkezése Kölcsey *Iliász*-fordításához kapcsolható. 1815 őszén Kölcsey két dologgal foglalkozott: Homérosz *Iliász*ának fordításával és a *Mondolatra* adandó újabb

feleletre való készüléssel. Míg a *GrammSzójegyzetek* az *Iliász*-fordításhoz, a szintén ekkoriban készült többi jegyzete (*Laistrom-DebrGramm*, *LaistromAranka*, *ElőszámlálásaRévai*) a tervbe vett második Antimondolathoz készül. Szemere Pálhoz ekkor írt levelei pontosan dokumentálják mindezt (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 435):

„Révait olvasom, ’s sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen **újítá**sokat, vagy inkább **régít**éseket viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a ’ gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetek.

A *μάντις*-t (Jövendölő, Jövendő mondó) nem tudom jól fordítani. Egy helyt *Próphétát* tettem, ott hol Agamemnon szidja Kalchászt. *μάντι κακων* (vates malorum) magyarul *Rossz próphéta*. Iszonyú küzdéseken kell keresztül menni a ’ Homér fordítójának. Én sorról sorra fordítok, mert úgy fordítani mint Révai, nem poetai fordítás, hanem Pharaphrasis. A ’ Participiumokkal is régi módon élek. Az újabb írók a ’ participiumi formációkat mind elfelejtették. Kénytelen vagyok sokat a ’ **Latiatuc**-bol venni vissza. Ez még rettenetesebb leszen a ’ Publicum előtt a ’ Helmeczi újításainál is. De mit tegyünk? – Ha Novemberben felmehetek, és addig többet nem fordíthatok is mint a ’ mennyi van, még is ezt a ’ keveset is viszem magammal, és fogunk felette philologizálni, vagy hogy a Debreczeni Grammatikussal szolljak: **grammatizálódni!**”

Továbbá (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442):

„A’ Debreczeni Gramm[atika]. és az Aranka’ hibáijkból laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a’ Grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől elébb visszafordulni.”

Kölcsey Révai Miklós két munkáját említi meg. A „Homerosz-kodás”-hoz, azaz Homérosz *Iliász*ának fordításához Révainak a régi magyar nyelv állapotát tárgyaló munkáját, az *Antiquitatest* használja (vö. RÉVAI 1803). Erre a levélben „Latiatuc”-ként emlegetett *Halotti beszéd* utal, amelyet Révai is kiadott. Kölcsey feltehetően innét készítette a maga másolatát, amelyet a hagyatéki jegyzőkönyv is megemlít, vö. SOLT 1938, 392, ill. BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológia tárgyú kéziratjai*. Révaival kapcsolatban lásd még: MM4 *Levelezés I*, 958, 953. Az *Iliász*-fordításról összefoglalóan lásd: MM4 *Versek és versfordítások*, 1109–1120, különösen: 1113–1114. 1815 októberében Kölcsey Széphalmon Voss *Iliász*-fordításából is készített jegyzeteket, lásd ezt *Jegyzések-Pandekták*, KELETKEZÉS.

A levélben említett másik Révai-mű a magyar nyelv leírását tartalmazó *Grammatica* (vö. RÉVAI 1806), amelyet levele alapján elsősorban a Mondolat-ügy miatt jegyzetel (lásd ezt: *Előszámlálása Révai* KELETKEZÉS), de a fordításhoz is felhasznál belőle. A szójegyzetek tartalma egybevág az idézett levelek említéseivel. Elsősorban az *Antiquitates* (vö. RÉVAI 1803, és az abban található, „Latiatuc”-ként emlegetett *Halotti beszéd*) szavai, egy helyütt pedig görögből való fordításpróba található benne, feltehetően az *Iliász*-ból („Nagy Nemü Laertésznek gyermeke Odüsszeusz”). Mindezek alapján bizonyosnak látjuk mind a jegyzetek keletkezésének idejét és helyét (Csekén, 1815. október közepe), mind az *Iliász*-fordításhoz való kapcsolódását is, amely alátámasztja azt a feltételezést, hogy Kölcsey itt megfelelő szavakat keresett fordításához a magyar régiség nyelvemlékeiből, elsősorban Révai könyve alapján. (Kölcsey birtokában lévő Révai-kötetokről, illetve a Latiatuc-másolatról lásd még: *Előszámlálása Révai*, KELETKEZÉS.)

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

MAGYARÁZATOK

Vagnerből

246:1 **Vagner** – Jegyzetelt mű: *Franz Wagner* (1675–1748): *Universae Phraseologiae Latinae Corpus, Congestum* A. I. Francisco Wagner *Societatis Jesu Sacerdote, secundis curis* A Quopiam Ejusdem Societatis *Sallustiana, Caesareana, Liviana, Cornelianiana, etc.* Phraseologiis, *Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum.* Editio Tyrnaviensis prima. Tyrnaviae, Anno M.DCC.L.

Wagner jezsuita szerzetes posztumusz megjelent (Nagyszombatban, 1750), később több kiadást (és például Faludi Ferenc közreműködésével átdolgozást és bővítést) is megélt szólásgyűjteménye a rendszerezve közölt latin frázisok mellett az egyes fordulatok magyar és szlovák megfelelőjét is megadja. (Első kiadása, magyar és szláv példák nélkül: Bécs, 1718.)

Kölcsey Kis János verseiről írt recenziójában (1817) is hivatkozik Wagner frazeológiájára, éppen a szójegyzékben is fellelhető „szátyár” szó kapcsán: „Az epistolák pedestris múzájok több szabadságot enged ugyan a közönséges szóllásokra nézve, mint a’ költés fentebb nemei; még is REC[ensens] a’ Kazinczyhoz íratott epistolában II. k. 19. l. a’ *parolát* kitörlötte volna, ’s 40. l. a’ *nyelvpritty Klitia* helyt inkább a’ Wagner phraseológiájában álló *Szátyár* szóval szeretne élni.” (Kölcsey Ferenc: [*Kis János versei*], MM4 *Irodalmi*, 48–52, hiv.: 51.) Amikor Szemere Pál *A’ Szóknak koraik* címmel írt munkájának részletes tervezetét levélben közli Kölcseyvel, a közös filológiai munka megújítását, folytatását is kérve, a frazeológia kapcsán éppen azt emeli ki, hogy „Wagnernél nincsenek avúltak nevezve a’ szók”. (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1817. február 9., vö. MM4 *Levelezés I*, 538.)

Wagner munkáját egyébként megtalálhatjuk [*Szemere Pál jegyzetei*]ben is, az I. [8.] (46–54.) bejegyzésben: *Universae Phraseologiae Latinae Corpus Congestum* R P. Francisco Wagner

Societatis Jesu Sacerdote, secundis curis a quopiam ejusdem Societatis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Corneliiana etc. phraseologiis, Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum. Editio Tyrnaviensis altera. Anno M.DCC.LXXV. p. 1247. Kazinczy Ferenc *Pandectái*ban is voltak nyelvészeti tárgyú kijegyzések Wagner könyvéből: Wagner, Franciscus *Universae Phraseologiae Latinae Corpus* [1775, Nagyszombat] lelőhely: K 633/VI. 100a-103a (133–139). Mindezek alapján nem elképzelhetetlen, hogy Kölcsey ezt, vagyis az 1775-ös kiadást használta szójegyzetei készítése során.

246:5 **Csór, vagy Zsór (tuens)** – *tuens* [lat.] értsd: nézz utána

246:11 **zsinár, (Levis. I. Pariznál is. élt vele Jób Laczi)** –

zsinár: Zsinár, csaló nagy cigány. Zsinár ember. Szegedi szó. Nátly József. (MTsz)

A szót használja a *Mondolat* is, a Vezérszóban: „Ne hogy pedig bizatlanságból a’ zsinár kirie ezt tsak álomhüvelyezésnek állassa, vagy a’ lotsogáskürt szinetlen szerénységemet gánt-solja”.

levis [lat.] könnyed, léha, megbízhatatlan

Szatirák Horatiusból. Satirák. Horatiusból fordította Virág Benedek. (Buda, 1820): „Nincs zsinár földben heverő ezüstnek / Színe, lánnának gyüölője, Crispus, / Nincs, ha csak fényt nem takarít azonra / Jó vele-élés.” Vö. még *Ódák* (Buda, 1824.) II, II, *Krispus Salustiushoz*.

Pariznál: Franciscus Pariz Pappai: *Dictionarum Latino-Hungaricum* (Lócse, 1708)

élt vele Jób Laczi: Jób László – Szentjóni Szabó László (1767–1795)

246:15 **Szátyár (Homér)** – Kölcsey: *Iliász*, Második ének (vö. MM4 *Versek és versfordítások*, 214):

„O gyávák, szátyár akhajai nők, nem Akhívok!
Térjünk gályákkal haza most, és hagyjuk emezt itt
Számos ajándékot megemészteni Trója’ határin,
’S tudja-meg, hogyha segéd tőlünk jön-e néki, vagy is nem?”

246:18 **Bérc (Homér)** – Vö. Kölcsey: *Iliász*, Első ének (vö. MM4 *Versek és versfordítások*, 191, 196, 197):

„Igy szóllt esdekvén, ’s rá hallgata Phoibos Apollon,
'S bérceiről jön Olümposnak szívében haraggal
Iját befedezett tegezével vállain hordván,
'S vállain a' nyilak elcsördültenek a' haragosnak
Mozdulási között, s maga halkkal száll vala, mint éj.
[...]
És ime megmondom 's eskem magas esket előtted
E' pálczán, levelet melly nem fog termeni 's ágat
Többé, 's minthogy elébb gyökerét a' bérceken hagyta
Nem zöldül-ki
[...]
Voltak, erős népen nyertek diadalmat az harczbán,
Bérczilakos vadakon, kiket öldöstek vala szörnyen.”

246:21 **Comeniusbol** – Lásd: *Johannes Amos Comenius* (1592–1670) *Janua linguarum reserata* (1631).

Revai Grammaticájából].

- 246:1 **Revai Grammaticájából]** – Jegyzetelt mű: Révai Miklós: *Elaboratior Grammatica Hvygarica*, Vol. I–II. lásd: RÉVAI 1806. Magyar fordítását lásd: RÉVAI 2014.
- 246:13 **minnen kéjünk** – RÉVAI 1806, 384.
- 246:15 **Készlelni persuadere** (MSB.) – RÉVAI 1806, 384.
- 246:16 **MSB** – Manuscriptum Biblicum (a könyv kézírata)
- 246:16–18 **siralma[*t*] tesztek mint sárkányokét, és szolatot mint strutzokét.** – RÉVAI 1806, 393. „siralmat tesztek mint sárkányokét, 's gyászszolatot, mint strutzokét.”

247:6 **Odüsszeusz** – Vö. Odüsszeia, IX. ének:

Küklópsz, hogyha talán megkérdi egy ember a földön,
hogy történt a szemednek csúfos megvakítása,
mondd, hogy a városokat dúló Odüsszeusz vakított meg,
Láertész fia ő, Ithakában lakja lakását.
(Devecseri Gábor fordítása)

a' Latiatucban

247:13 **Fél, feleim** – RÉVAI 1806, 69.

247:14 **Latiatucb[an]** – ti. a *Halotti beszéd és könyörgés (Sermo super sepulchrum)*. Jegyzetelt mű: Révai Miklós: *Antiquitates literaturae Hungaricae*. Vol. 1. Lásd: RÉVAI 1803, 1:35–39. Kölcsey rendelkezett saját másolattal is, vö. SOLT 1938, 392.

248:23 **Czaba militia** – RÉVAI 1806 = Tzaba militia

248:24 **Csaba habitaculum** – RÉVAI 1806 = Tsaba habitaculum

249:8 **Rajta loet bosszút** – RÉVAI 1806, 113. „Tinodius: Rayta lótbosszút hogy meg torlanaja”

248:6 **Pesti** – *Pesti Gábor* magyar nyelvű bibliafordítása: *Új Testamentum* (1538, Bécs).

248:23 **Sylvest.** – *Sylvester János* (1504 k. – 1551?) bibliafordítása: *Új Testamentum* (1541, Újsziget).

249:9 **írá, írája** – RÉVAI 1806, 112.

Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

OSzK Kt Quart. Hung. 2832

Cseke. Octobr. 20dik. 1815. Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak.

Az autográf kézirat 265×210 mm méretű bordázott 19 fóliója számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található a 4361 jelzet alatt; a kézirat másik 2, egybefűzött fóliója (4 oldal) a 2832 jelzetű csomóban található. Az ez utóbbin található pecsét szerint a kézirat 1947-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárába („M. N. Muzeum Könyvtára Kézirattári Növedéknapló 1947. év 2. sz.”; a lap másik oldalán 118-as nyomtatott, irattári számozás). A fóliók valaha egybefűzött egységet képeztek.

A Q. H. 2832 jelzeten lévő fólió tépett; a rektó (r) a kézirat elejét tartalmazza, a verzó a kézirat (röviden: *LaistromDebrGramm*) 11–21., a másik lap r-v pedig a 144–159. lapok jegyzeteit tartalmazzák. (Szauder József Kölcsey-kiadásának utószavában erről a töredékről azt írja, hogy „[Kölcsey] egy másik, két lapnyi jegyzete a Hallék, hallanék igét elemzi hangtörténeti szempontból, meg a siralom szó származékait”, közlésétől „nyersanyag” volta miatt eltekint. KÖM2 III, 1279–1280.) A Q. H. 4361 jelzeten lévő fóliók első lapja tépett, a címlap másik felét tartalmazza, a jobb felső sarkokban bekarikázott (30-tól 39-ig) és be nem karikázott (1-től 10-ig) ceruzás lapszámozás található. A 19 fólióból a 31, 37, 38, 39 bekarikázott számozású fóliók közepén ketté vannak tépve. Az utolsó számozott lap túloldalán kezdődik a *Rövid laistromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibájinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében* (röviden: *LaistromAranka*). A *LaistromDebrGramm* a *LaistromAranka* és az *Előszámllálása*

azon *Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak (Előszámlálása Révai Gramm)* kézirataival megegyező bordázatú papírra és hasonló (világosabb barna) tintával íródott.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak” (vö. SOLT 1938, 392).

MEGJELENÉS

KÖLCSEY 2018. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A kézirat címadását követjük.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1815. október 20.

A kézirat a rajta szereplő keltezés és dátumozás alapján Csekén (ma Szatmárcseke) keletkezett 1815. október 20-án. A lista lényegében szó szerinti kijegyzéseket tartalmaz a Debreceni Grammatikából (rövidítve: *DebrGramm*, lásd még: MAGYARÁZATOK), oldalszámmal jelölve a jegyzetek forrását, néhány esetben megjegyzéssel, széljegyzetekkel, a jegyzetlista végén hosszabb kritikai reflexióval. A kéziraton szereplő dátumozás Kölcsey gyakorlatában a jegyzetelés megkezdésének időpontját jelöli. Eszerint a *DebrGramm*-át egy nap alatt lajstromozta, mivel másnap már Aranka György munkájának jegyzeteléséhez fogott (lásd: *LaistromAranka*, KELETKEZÉS). Kölcsey a listát, hasonlóan a *LaistromArankához*, a Szemere Pállal közösen írt *Felelet a' Mondolatra (Felelet 1815)* fogadtatása kapcsán készítette, előkészületként egy újabb, második Antimondolathoz.

1815 nyarának végén a *Felelet 1815* megjelenésekor a szerzőpáros Surányban [ma: Beregsurány] tartózkodott. Ugyan a kiadványt még nem látták, a fogadtatás hírei viszont már eljutottak hozzájuk. Mivel a *Felelet 1815*-ben Szemere és Kölcsey a *DebrGramm* szerzői

mellett a református kollégiumi nevelést is megtámadta, igen sok ellenséget szereztek maguknak Debrecenben. Kölcsey így számol be erről Kazinczy Ferencnek (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Surány, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I*, 413–414):

„Az Antimondolatot még sem én, sem Pali nem láthattuk, ’s nem tudjuk, ha valyon a’ kéretlen kiadók nem csináltak-e Inconsequenttiákat? Annyit hallánk, hogy Debreczen nagy tűzbe jött ellenem, mivel a’ Praefatio alatt az én nevem áll. Legyen! de ha már bejöttünk, igyekeznünk kell, hogy a’ dolog mennél jobb véget nyerjen. Különben nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a’ Publicum azt nem gondolná, hogy az AntiMondolatban Uram Bátyámnak is része volt. Pali és Én legjobban tudjuk, hogy abban senkinek másnak, annyival inkább Uram Bátyámnak nem lehetett befolyása, ’s szükségesnek látjuk, hogy a’ Publicummal tudattassék, mennyire nem akar Uram Bátyám ilyen felelgetésekre bocsátkozni. Uram Bátyámnak talán jó lenne Declaratiót tenni a’ közönség előtt ezen dologban.

Méltóztassék U[ram]. B[átyám]. nekünk a’ Debreczeni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van. Valyon lesz-e valaha idő, melyben a’ korbácsok Debreczent megszelídítik?

Mínhogy mi az Antimondolatot, mint irám, nem láttuk, méltóztatik Uram Bátyám azt is küldeni, ha már megkapta volna. Valóban rendes állapot ez a’ miénk! Megeshetne, hogy ellenünk sokan felkelnének, ’s mi a’ dolgokrol csak évek múlva tudósítatnánk, ’s olyankor készülnénk felelni, midőn a’ Publicum figyelme már száz újabb dolgok által vonatott el.”

Továbbá Szemere Pál Kazinczy Ferenchez (Surány, 1815. szeptember 2. Vö. KazLev XIII, 145):

„Méreggel s dühvel veszik a monastikus nevelést melyet Kölcsey Somogyi felől írt. A debreczeni levél is nagy zajt indított. [...] S hogy a »Debreczeni Grammatika« szerzőjinek egyike ignota

quantitasnak van kikiáltva mindenütt, haragusznak érette. Veszprém vármegye a *Dicsshalom* azaz Veszprémért haragszik. Pápáról dr. Zsoldos készül felelni; készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan *Kazinczy* ellen.”

1815 kora szeptemberében a szerzőpáros a debreczeniek és a veszprémiek válaszirásaira vár, előkészületeket téve közben a folytatásra („Kazinczynak tudtára adtam, hogy mi folytatjuk az elkezdettet.” Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc. 1815. szeptember 22., vö. MM4 *Levelezés I*, 420), egy újabb Feleletre, vagy ahogyan emlegetik: a második Antimondolatra. Eme előkészületek között elsőként a *Debreceni Grammatikát* kívánják megszerezni, Kazinczytól kölcsönkérni, ahogyan az Kölcsey idézett leveléből kiderül: „Méltóztassék U. B. nekünk a debreceni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapnunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I*, 413–414.) Nincs információnk arról, Kölcsey végül kitől, honnan szerezte meg a kötetet, vélhetően Kazinczy küldte meg számára. Egyébként a *Debreceni Grammatikát* 1814 nyarán egyszer már elkérték Helmeczi Mihálytól (vö. MM4 *Levelezés I*, 340), amelyet minden bizonnyal akkor is megkaptak, amint azt a *Felelet 1815* ún. *Debreczeni-levél* szövege mutatja.

1815 októberében Kölcsey az újabb Antimondolat terve mellett Homérosz *Iliászá*nak fordításával (vö. *GrammSzójegyzetek*) és Révai Miklós munkájával (vö. *ElőszámlálásaRévai*) van elfoglalva (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 434–436):

„A’ Debreczeni levél igen jó, a’ helyet nem kell más, a’ reá teendő Feleletben az innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni. Folnesicstol egynek készülni kell, mert olly érdemes Úri ember nem maradhat jutalom nélkül. Gyarmatival fel kell hagyni. Pethével lehetne újságot írni. Kazinczy’ hivasát, hogy Novemberben benneteket látogassalak-meg talán elfogadom, ’s ha ez így történ,

úgy többeket fogunk beszéllhetni. Én most nem perlek, mivel úgy is azt óhajtom, hogy a' tréfa folytatásával késsünk egy darabig. Révait olvasom, 's sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen újításokat, vagy inkább régítéseket viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetek.”

Kölcsey az úgynevezett „debreczeni levél” megtartása mellett érvelt – amelynek egyébként ő maga volt a szerzője, lásd: *Felelet 1815*, [Debreczeni levél]) –, azt jegyezve meg, hogy az újabb feleletben az „innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni”. Magyarán a második Antimondolatban a debreceni grammatikusok által elkövetett, de a *Felelet 1815*-ben még fel nem hozott hibákat kell feltüntetni. Kölcsey előbb még várni akart a folytatással („én most nem perlek, mivel úgy is azt óhajtom, hogy a tréfa folytatásával késsünk egy darabig”), de meggondolta magát, mert a Kazinczytól korábban elkért (és minden bizonnyal megkapott vagy egyéb úton megszerzett) *DebrGramm*-át öt nappal később már ki is jegyzetelte Aranka könyvével (*LaistromAranka*) együtt, hozzáfogva Révai munkájához (lásd: *ElőszámlálásaRévaiGramm*) is (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442, lásd még: 958):

„A' Debreczeni Gramm[atika] és az Aranka' hibáijkbol laistromokat csináltam, lehet belölök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől előbb visszafordulni.”

A *LaistromDebrGramm* mellett a szintén ekkoriban jegyzetelt *LaistromAranka* tehát a második Antimondolathoz készül: a belőlük való „akármít dolgozás” arra utal, hogy Kölcsey mindezt szabadon felhasználható nyersanyagnak tekintette. A *Debreceni Grammatikának* és Aranka munkájának a második Antimondolatban való felhasználására utalhat Szemere Kölcseyhez intézett

egyik korábbi kérdése: „Mint vagy a’ Debreczeni és Kolozsvári levelekkel?” (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés I*, 426.)

Szemere Pál egy hónappal később számolt be Kölcseynek a második Antimondolat újabb terveiről (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalu, 1815. november 23. Vö. MM4 *Levelezés I*, 445–446):

„A második Antimondolat planja felől még nem tudósítottalak. Időszaki Irás formában kellene dolgoznunk. Csak az Intelligenz levelek is melly sokféle tónt fognának nyújthatni. Recensio, levelek, dialóg, antikritik, nekrológ ’s egyebek, mint versek etc. etc etc. De erről majd akkor tanakodjunk, ha Bohógyira felelet jő. [...] A’ Debreczeni-levelet told-ki, vagy írj még egyet. [...] a’ Bohogyiskodásról a’ Homeroskodásra és viszont édes leszen az általmenetel, ’s nem csak édes de hasznos is.”

Kölcsey azonban ekkor már nem akarta folytatni a második Antimondolatot, így a debreceni-levelet sem. Néhány hónappal később – miközben részletesen beszámol a tudomására jutott pletykákról – ezt írta Szemerének: „Én a’ Debreczeni Grammatikából, a’ Cons. Aranka Philologiai dissertatiojából az Erdélyi Gyűjteményben laistromokat csináltam, de mind ezeknek csak akkor vegyük hasznokat ha az ellenírások fényt látnak.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 467 és 981. Lásd még *Felelet 1815*, FOGADTATÁS; GYAPAY 2002, 422.)

A második Antimondolat végül nem készült el, mert az ellenírások sem jelentek meg. Somogyi Gedeon válasza tetemesen késett (csak 1819-ben reflektál a történetekre, vö. *Értekezés a’ Magyar Verselés’ módjáról és Fordításokról. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékü, és ugyan annyi Sorú Próba- Fordításával együtt*, Veszprém, 1819); a Szatmár vármegeyi kálvinista urak 1815-ben írt ellenpaszkvillusa pedig kéziratban maradt (lásd H. KISS 1896, ill. *Felelet 1815*, FOGADTATÁS).

Szemere és Kölcsey letettek a folytatásról, a *LaistromDebrGramm* (és a *LaistromAranka*) felhasználásra nem került sor.

1831-ben Kölcsey az Akadémiától a nyelvtudományi szakszavak gyűjtését kapja feladatul, többek között a *DebrGramm* szakszavainak kijegyzetelését. Az Akadémia 1832. május 2-i jegyzőkönyve szerint Kölcsey a *DebrGramm*-ból „kivont philologiai” műszavak gyűjteményét benyújtotta (lásd még: *Műszavak*, KELETKEZÉS). Noha ennek a kézírata nincs meg, semmi nem utal arra, hogy az 1815-ben készített lajstrom és az 1832-ben összeállított szójegyzék bármilyen kapcsolatban lenne egymással.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre; a kis- és nagybetűs írásmód következetlen, elsősorban a kiemelést szolgálja a kéziratban, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

MAGYARÁZATOK

252:4 **Laistrom** – lajstrom: ’jegyzék, lista, számviteli könyv’. A középkori latin *registrum* szóból való, amely a *regestum* módosult változata; az utóbbi a *regerere*, *regestum* (’visszahord, behord, bejegyez’) igéből való. A szóalak elhasonulás és hangrendi illeszkedés eredménye (vö. *Magyar etimológiai szótár*). Kölcsey gyakorlatában és szóhasználatában a jegyzések az adott könyv tartalmi kivonatolását (*excerpatio*) jelenti. Az ilyen jellegű munkáinak jellemzője: 1. keltezés/dátumozás. 2. a jegyzetelt mű könyvészeti leírása. 3. a jegyzetelt mű oldalszámainak megadása. 4. szó szerinti kijegyzések. 5. széljegyzetek, sorközi, írás végi reflexiók. Kölcsey lajstroma a jegyzésekkel mutat rokonságot. A Kölcsey-jegyzet címe így érthető: ’A Debreceni Grammatika hibás állításainak rövid listája.’ Eszerint mindent hibásnak vél, amit kijegyzetel. Mindennek oka

egzaktan csak azokon a helyeken állapítható meg, ahol kritikai reflexió is megjelenik a jegyzetekben.

252:4 **Debreceni Grammatika'** – Jegyzetelt mű: *Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*. Bétsbenn A' Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. Alberti Betüivel. 1795. (A munka „Debreceni Grammatika” néven vált közkeletűen ismertté.)

Kölcsey, Kazinczyhoz hasonlóan, vitában állt a *DebrGramm* által megtestesített filológiai (nyelvtudományi) szemlélettel és elvekkel. Erről lásd még: *ElőszámlálásaRévaiGramm*, illetve: Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. MM4 *Levelezés I*, 442.

A *DebrGramm* létrejöttéről: az 1789-ben a *Hadi Történetek* című lap szerkesztői által meghirdetett Görög–Kerekes–Nunkovics-féle pályázatra, amely a magyar grammatika megalkotását tűzte ki célul, öt pályamunka érkezett. Kettő ezek közül, Földi Jánosé és Veres Mihályé, debreceni alkotók munkája volt. A hármas bírálóbizottság (a kolozsvári és a nagyenyedi professzorok, valamint a debreceni Tudós Ítéző-Bírák) egyiket sem jutalmazta. A szerkesztők átdolgozták a rendelkezésre álló anyagot, és az öt műből egyet állítottak össze, a debreceniek – elsősorban Földi – nyelvтанát alapul véve. Így jött létre a *Debreceni Grammatika*. A szerzők (Domokos Lajos főbíró, Benedek Mihály, Szikszai György és Gál András lelkészek) – a Kollégium egykori diákjai – a debreceni professzoroktól nem kértek segítséget.

252:16 **Deákoknak** – Értsd: a latin nyelvnek.

254:22 **quod supra** – [lat.] Itt: mint az előbb.

254:32 **disquisitiok** – [lat.] *disquisitio*: vizsgálat, nyomozás, értekezés; itt: vizsgálatok.

255:1 **paradigmát** – Itt: a szó összes ragozott alakjának rendszerezett leírását.

255:5 **dageschírázás** – [ném.] héber nyelvtani kifejezés: a „dages” egy mássalhangzó megkettőzését jelölő írásjel a héber írásban.

255:19 **illud** – [lat.] amaz, az említett

- 255:25 **Cs[ipkés]. Komáromi példája szerint** – A *DebrGramm* az 55. lapon idéz *Komáromi Csipkés György* (1628–1678), a Debreceni Kollégium egykori tanárának *Biblia*-fordításából (lásd: *Magyar Biblia Avagy az Ó es Uj Testamentom könyveiből álló tellyes Szent Irás a' Magyar nyelven. Mellyet A' Sidó Chaldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelvre fordított és minden rész közönséges Summáját és részeit meg-mutató marginalis jegyzésekkel meg-világositott: Comáromi C. György*, Leiden, 1685. Esztendőben.). Károli fordításának javíthatóságát az 1645. évi amszterdami kiadásban már diákként elkezdte Komáromi. Újrafordított teljes *Bibliája* halála után, 1685-ben sem jelenhetett meg Debrecenben, majd csak a város költségén egy leideni kiadónál készült el 1717-ben. Példányait útban hazafelé a határon a katolikus cenzúra lefoglalta, egy részüket Egerben elégették, más részük tönkrement a pinceraktárban. Csak II. József türelmi rendelete (1789) után érkeztek haza a megmaradt példányok.
- 255:31 **Conf[eratur]. Révai** – [lat.] *conferatur*, a. m. vesd össze, ti. az *Antiquitatem*szel (RÉVAI 1803).
- 256:27–28 **es ist nur ein wohlgemeinter Rath** – [ném.] 'ez csak egy jó szándékú tanács'
- 259:33 **Amphibion** – [gör.] kételtű
- 260:17 **Különös jegyzést érdemel** – Értsd: külön figyelmet érdemel.
- 260:18 **bohóságot** – értsd: 'botorságot, butaságot'
- 261:23–24 **a' Latiatuc n[em] való magyar hagyomány** – ti. a *Halotti Beszéd*. Lásd: RÉVAI 1803, illetve *Előszámlálása RévaiGramm*.
- 261:28–29 **erit mihi magnus Apollo** – [lat.] 'maga lesz a nagy Apolló számomra'
- 260:24 **valamint a' Mérmondó is Beregszászinál** – *Beregszászi Nagy Pál* (1750?–1828) a keleti nyelvek és a teológia professzora Sárospatakon; több összehasonlító nyelvészeti munka szerzője. A *Dissertatio Philologica de Vocabulorum Derivatione ac Formatione in Lingva Magyarica* (Trattner János Tamás, Pest,

1815.) című munkájában, a 181. lapon lásd: „*mérmondó*, audax, liber in loquendo, qui audent dicere dicitque quod dicere vult”. (Lásd még: *A szószármaztatásról*, MAGYARÁZATOK.) Beregszászi ezt a „művét a nyelvművelés segítségére, Kulcsár István ösztönzésére (Praefat. XV) írta; tehát bizonyynyal az újítók ellen s közvetlenül a *Mondolat* stb. hatására. Itt hát fő dolga a szók származásáról és származtatásáról szólni (ha szabad a derivatiót és formatiót így értelmeznünk); mellékesen, minden indulat és személyek megnevezése nélkül, néhol a hibás származtatásokat megbírálni. Csakugyan ez foglalja el munkájának legnagyobb részét. [...] Beregszászi Derivatiójában kevés hibásan felvett vagy nem szabatosan megkülönböztetett képzőt találunk. Az összetettekről ismét nem kimerítőleg, sőt a főbb nemeket sem ismertette beszél; mégis mond eszméletlenül egyetmást. [...] Az összetett nevek közül figyelmet érdemlő példái: mérmondó »audax liber in loquendo« – »vox composita elegans« – barnaszeg (úgy hiszem szégbarna, mint szégsárga v. ö. félszeg néha: felszeg p. áron).” (IMRE 1880, 39–40, 42.)

264:32 **Négy nemeit mondja a’ Szószármaztatásnak, v[agy] csinálásnak** – Ez a négy módozat: 1. Deriva[ti]o. 2. Compositio. 3. Idegen nyelvb[ől] kölcsön[zés]. 4. Per Onomatopoeian; Kölcséynél lásd: *A’ szószármaztatásról*.

264:23 **Infinitivussal élés eleitől fogva sajátja volt a’ Magyar Iróknak** –

264.24: **Révainál Antiq. Litt. Hung. p. 151. s.** – RÉVAI 1803

264.25: **Bécsi MS. Biblián** – ms: manuscriptum (kézzel írott, kéziratot könyv, kódex) rövidítése. Lásd még *Gramm.Szójegyzetek*: MS Biblia.

A Bécsi biblia vagy Révai-kódex (15. század): Révai Miklós másolta le először (hozzá fűzött magyarázatokkal) a bécsi udvari könyvtárban, a RÉVAI 1803 munkája 2. kötetében akarta kiadni. Döbrentei Gábor adta ki először a *Régi Magyar Nyelvelmékek* I. kötetében.

264.25: **az Ilyés Püspök könyvében** – Illyés András: Keresztyéni életnek példája avagy tüköre, Nagyszombat, 1705.

264.8 **Régi Magyar Agendariusbol** – Agendarius, liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus, & aliis quibusdam ecclesiasticis functionibus, parochi, & alii curati, in dioecesi & provincia Strigoniensi utuntur, a novo impressus: Quibus additae sunt lingua vernacula, piae et catholicae aliquot exhortationes, ad eos, qui utuntur sacramentis, & qui eorum administrationi intersunt. Tirnaviae [Nagyszombat], M.D.XCVI. [1596]. (Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában RMK 1448 jelzet alatt található meg a Kölcsey által említett Debreczeni Bibliotheca példánya.)

18.

Rövid Laistromok, a' Consiliarius Aranka György
Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság'
Első Kötetében

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Cseke. Octob. 21.dik. 1815 Rövid Laistromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében.

Az autográf kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található; 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: 5. f. v-ján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”).

Az öt 265×210 mm méretű bordázott fólió középen ketté van tépve. A jobb felső sarkokban bekarikázott (40-től 41-ig) és be nem karikázott (11-től 22-ig) ceruzás lapszámozás található. A kezdő lap túloldalán található a *LaistromDebrGramm* utolsó jegyzete. A *LaistromAranka* a *LaistromDebrGramm* és az *Előszámlálása-RévaiGramm* kézirataival megegyező bordázatu papírra és hasonló (világosabb barna) tintával íródott. Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak” (vö. SOLT 1938, 392).

MEGJELENÉS

KÖLCSEY 2018. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A kézirat címadását követjük, feloldva annak rövidítéseit.

KELETKEZÉS

A kézirat a rajta szereplő keltezés és dátumozás alapján Csekén (ma Szatmárcseke) keletkezett, 1815. október 21-én. A lista lényegében szó szerinti kijegyzéseket tartalmaz Aranka György munkájából, *A' Magyar Nyelv-Mívelő Társaság' Munkáinak Első Darabjából* (röviden: *MagyarNyelvmívelő 1796*, lásd még: MAGYARÁZATOK), oldalszámmal jelölve a jegyzetek forrását, néhány esetben megjegyzéssel, széljegyzetekkel, a jegyzetlista végén hosszabb kritikai reflexióval. A kéziraton szereplő dátumozás Kölcsey gyakorlatában a jegyzetelés megkezdésének időpontját jelöli. Eszerint a *LaistromArankát* Kölcsey a *LaistromDebrGramm* után kezdte kijegyzetelni (vö. *LaistromDebrGramm*, KELETKEZÉS). Kölcsey a listát, hasonlóan a *LaistromDebrGramm*-hoz, a Szemere Pállal közösen írt *Felelet 1815* fogadtatása kapcsán készítette, előkészületként egy újabb, második Antimondolathoz.

Keletkezéséről a *LaistromDebrGramm* keletkezése kapcsán elmondottak ismételterhetők meg (lásd ott). A jegyzetet Kölcsey kétszer említi (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442. Lásd még: 958):

„A' Debreczeni Gramm[atika] és az Aranka' hibáijkbol laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől előbb visszafordulni.”

Majd (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I*, 467.):

„Én a' Debreczeni Grammatikából, a' Cons. Aranka Philologiai dissertatiojából az Erdélyi Gyűjteményben laistromokat csináltam, de mind ezeknek csak akkor vegyük hasznokat ha az ellenírások fényt látnak.”

Nem tudni, hogy a *MagyarNyelvmívelő 1796* hogyan állt Kölcsey rendelkezésére. Mivel a *DebrGramm*-át Kazinczy Ferencről kérte kölcsön (vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. szeptember 1. MM4 *Levelezés I*, 413–414), és a két munkát egyszerre jegyzetelte, Aranka munkájára vélhetően Kazinczy hívta fel Kölcsey figyelmét, és talán a kötetet is ő küldte meg a *Debreczeni Grammatikával* együtt 1815 szeptemberében. A két jegyzetelt mű közötti kapcsolatot a *LaistromAranka* végén található hosszabb kritikai reflexió hozza létre, amelyben Kölcsey Kazinczy Ferenc Báróczy-életrajzát idézve tesz elítélő megjegyzést a nyelvszokást jelentő usus hasonló megítélései miatt (bővebben lásd még: MAGYARÁZATOK).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre; a kézirat bizonyos szavakat a kisbetűk méretének növelésével emeli ki: ezt *kurzíválva* adjuk vissza. Lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

MAGYARÁZATOK

- 266:3 **Laistromok** – lásd: *LaistromDebrGramm*, MAGYARÁZATOK.
266:3 **Consiliarius** – [lat.] tanácsos, tanácsadó
266:3–4 **Aranka György** [...] **Erdélyi Társaság** – A jegyzetelt mű: *A' Magyar Nyelv-Mívelő Társaság' Munkáinak Első Darabja*. Szebenben: Nyomtatott Hochmeister Márton betűivel, 1796. Kölcsey ténylegesen csak az Első szakaszt (36–125.) jegyzeteli, illetve a II. Bevezető cikkelyhez fűz kommentárt. *Aranka György* (1737–1817) Marosvásárhelyt törvényszéki közbíró, 1796-tól az erdélyi királyi tábla rendes ülnöke. 1793-ban hozta létre a nyelvművelés kérdéseivel foglalkozó társaságát, amelynek titkára volt. A Magyar Nyelvmívelő Társaság első kiadványa volt a Kölcsey által jegyzetelt munka. Kölcsey

levelezésében egyetlen helyen, a debreceni kollégium könyvtárában található magyar grammatikák kapcsán említi Aranka Györgyöt: „Nomenclatura s. Dictionarium Latino Ungaricum. 1597. Irta Szikszai Fabricius Balázs ki adta leg először Pesti Gáspár 1592. [...] A' Könyv magába nem nagy tekintetet érdemel, azt mindazáltal el nem múlatom jelenteni, hogy ki fogást tesz Cons[iliarius]. Aranka azon állításába hogy a' lacrymát minden régi írások könyvnek írják, mert a' 62 levél első felén a' lacrymát így magyarázza: Koeny-hullatas.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1808. december 7. MM4. *Levelezés I*, 33, vö. még uo., 644. Lásd még: *A' szókurtitásról*, MAGYARÁZATOK, *Szikszai Fabricius Balázs írja* jegyzet.) Kölcsey Arankával szemben táplált ellenérzésére e jegyzeten kívül más adatunk nincs. Vélhetően Kazinczy hatásával számolhatunk, aki nem volt jó véleménnyel a magyar nyelv művelése érdekében összeállt erdélyi társaságról, mivel azok „a nyelvnek úgynevezett tisztasága mellett buzognak s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak”, és amely [társaság] „(Munkáik I. dar. Szeben, 1796. I. 7.) azt állítja, hogy ennek jobbítás nem kell, mivel ez *tökéletes* [...]” (Kazinczy Ferenc: Báróczy Sándor' élete, vö. KAZINCZY 1979, 788. Lásd még: *Yorick szavával*.)

266:23–26 **Tudhatta volna [...] ha csak Pereszlényitől is, hogy [...] minden Genitivusokat lehet declinálni** – *Pereszlényi Pál* (1631–1689) jezsuita tanár, áldozópap, lásd még: *Előszámlálása Révai Gramm.* Hivatkozott munkája: P. Paulo PERESZLENYI: *Grammatica Lingvae Ungaricae*. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1682. PERESZLENYI Pál. *A magyar nyelv grammatikája: Grammatica Lingvae Ungaricae*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA, Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2006. (Hasonmás kiadás fordítással.) A birtokos esetek ragozásáról: „A korai magyar grammatikákban a genitivus eset végződése mindig -é, ami valójában birtokjel. A modern felfogás szerint a magyarban nincs önálló genitivusi forma, alakja megegyezik a részes esettel: *nAk* [...]. Pereszlényi korában azonban, mivel a mintának tekintett latin esetsorban szerepelt genitivus végződés, fel sem

merülhetett az a gondolat, hogy a magyarban ne lenne külön alakú megfelelője. Az -é végződés genitivus esetté nyilvánítása mellett szólt, hogy a birtokshoz kapcsolódó névszói végződés, és szemantikailag egyértelműen possessivusi viszonyra utal. Ugyanakkor, mivel a birtokjeles alak egy kifejtett birtokos szerkezet rövidítése, használata korlátozott, jelölete pedig a birtok, ezt Pereszlényi is felismerte (1682. 45–7. [2006. 130–134]).” (A fordító C. Vladár Zsuzsa jegyzete, uo., 412.)

267:29 **a’ Jó Deák** – azaz a latin nyelv

268:15 **istentelen periodusát** – Értsd: borzasztó, szörnyű körmondatát.

268:22: **hogy Yorick szavával** éljek – ti. Kazinczy szavával. Laurence Sterne (1713–1768) angol író *Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yorick* (1768) című regénye Kazinczy Ferenc fordításában *Érzékeny Utazások Francia- és Olaszországban* címmel 1815-ben jelent meg (*Kazinczy Ferencz’ Munkái: Szép Literatura*, IV, Pesten, Trattner János Tamásnál. 1815, 87–346.). Vélhetően eme időbeli egybeesés miatt nevezi Kölcsey a Sterne-regényt fordító Kazinczyt Yoricknak. (Sterne regényének főhőse a *Hamlet* Yorickjának nevét veszi fel útlevelében: „Elővevém tehát azt a’ Kötetet hol Hamlet találtatik, ’s felhányván a’ Sírások^{*s} scéniét az ötödik Aktban, ujomat a’ Yorick’ neve alá vetettem, ’s a’ könyvet a’ Gróf felé fordítottam. Me voici! mondám.”)

Kölcsey nem jelöli meg forrását, de nem utalhat másra, mint az 1814-ben megjelent Báróczi-életrajz vonatkozó passzusára, amelyben Kazinczy ugyanezt a szakaszt használja föl Aranka munkájából véleményének kifejtéséhez. (Kazinczy Ferenc: *Báróczy Sándor’ élete*. Vö. KAZINCZY 1979, 789–790):

„Az erdélyi társak [Munkáik I. darab, Szeben, 1796.] lap 19. ezt mondják: »a Cicero halhatatlan beszédei kereketlen, mindennapi szókkal vannak írva, melyeken sem az óság penésze, sem az ujság íze nem érzik; cifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a szolgáló leány

is megérthette.« – Oly beszéd, mely a járatlant könnyen megtéveszthetné, de nem azt, aki Rómának nyelvét és íróit nem a szokott felületességgel ismeri. Mert mi úgy hisszük, hogy meghatározni, mi volt legyen a Cicero korában keresett és nem keresett, mindennapi és nem mindennapi, nem oly felette könnyű, mint némely olvasó gondolná; úgy hisszük, hogy Cicerónak beszédeit a néphez nem csak a konyhaleányok – kik a rosták mellett nehezen fogtak összegyűlni a beszédet tartó consul hallgatására –, hanem sok polgárok polgárok is igen csak oly formán értették mint a szombathelyi meghalt nagyprépost, a rudinai apát és a sopronyi superintendens katedrai beszédeiket érti nagy része az ő hallgatóiknak. És ha egyedül azt tarthatjuk jól írottak, amit a nép sepreje is ért, ha keresett, ha nem mindennapi, ha csonkított, kinyújtott, elváltoztatott szókkal élni vétek, mi lesz úgy Lucréc, mi Virgil, mi Horác? [...] Mint itt az erdélyi társak, úgy fog itélteni minden, aki annak értéséig nem emelkedhetik fel, hogy a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.*”

Kölcsey egyik fő kifogása az a szemlélet – Aranka munkája és a *DebrGramm* között ebben látható hasonlóság –, amely a köznyelvi nyelvhasználatot teszi meg a nyelvhelyesség kritériumának. „A’ köznép csak nem csinálhat usust, annyival inkább mert a’ Népnek ususa mérföldenként változik.” – summázza Kölcsey az ezzel kapcsolatos elutasító véleményét még ugyanezen a nyáron Kazinczynak (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4. *Levelezés I*, 398.)

268:24 **Debreczeni Grammatikának elől-(utol)-járó beszédjében** – *DebrGramm* Előljáró Beszéd [XIII]–XXX., hiv. XIX–XX, lásd még: *LaistromDebrGramm*.

268:30 **Debr[reczeni] Gramm[atika] 52. és 202. lap** – DebrGramm 52: „mivel a köz beszéd, más Nyelvekbenn is különböz, az Írásbéli és Túdósok’ beszédétől.” Vö. ezt *LaistromDebrGramm*. DebrGramm 202: „A Foglaló Móddal többnyire akkor élnek a Magyarok is, és úgy, mint más Nemzetek: hanemhogy a Jövendőjét, nem hallani a köz beszédben.” Vö. ezt *LaistromDebrGramm*.

269:7 **az Idvezítőnek szavait** – Lukács evangéliuma: 23,34.

19.
Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek
a' Révai' Grammatikájában megállítatnak

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361
Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' RÉVAI' Gram-
matikájáb[a]n megállítatnak.

Az autográf kézirat számos más, szintén autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, OSZK Kt Quart. Hung. 4361 jelzet alatt. A 4. fólió verzóján található szögletes pecsét alapján a kézirat 1978-ban került a könyvtárba (lásd: „Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A négy, 265×210 mm méretű bordázott fólió mindegyike középen ketté van tépve; a fóliók – a rektók felől nézve – jobb felső sarkai le vannak vágva. A fóliók levágott jobb felső sarkai alatt bekarikázott (42-től 45-ig) és be nem karikázott (1-től 4-ig) ceruzás, korábbi irattári lapszámok, az 1. fólió bal felső sarkában „Nro 23.” jelölés található. A kéziraton Szemere Pál kezétől származó javítások és a 3. fólió verzójának margóján tőle származó széljegyzet található.

MEGJELENÉS

Kölcsey 2016. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1815. október 24. k.

A nyelvészeti értekezés kézírata (a továbbiakban: *Előszámlálása Révai*) nagy valószínűséggel Csekén, 1815. október 24. körül keletkezett. Keletkezésének pontos idejét és helyét csak közvetetten tudjuk igazolni. Az 1814-es évből nincs adatunk arra, hogy ekkoriban, vagyis Kölcsey neológiai alapelveinek kimunkálódása idején készülhetett volna. Révai Miklós munkáit ugyanakkor nyilvánvalóan már ekkor is ismerte, az *Antiquitatest* (RÉVAI 1803) bizonyosan forgatta is, hiszen neológiai elveinek ismertetésekor a nyelvkölcsonzés kapcsán forrásértékű dokumentumként hivatkozik az abban található *Halotti beszédre*, azaz a „Latiatuc”-ra (vö. MM4 *Levelezés I*, 396). 1815-ben ugyanakkor egymás után két ízben is arra utal leveleiben, hogy foglalkozik Révai Miklós munkáival (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 435):

„Én most nem perlek, mivel úgy is, azt óhajtom, hogy a’ tréfa folytatásával késsünk egy darabig. Révait olvasom, ’s sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen **újításokat**, vagy inkább **régítések**et viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a’ gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetek. A *μάντις*-t (Jövendőölő, Jövendő mondó) nem tudom jól fordítani. Egy helyt **Próphétát** tettem, ott hol Agamemnon szidja Kalchászt. *μάντι κακων* (vates malorum) magyarul **Rossz próphéta**. Iszonyú küzdéseken kell keresztül menni a’ Homér fordítójának. Én sorról sorra fordítok, mert úgy fordítani mint Révai, nem poetai fordítás, hanem Pharaphrasis. A’ Participiumokkal is régi módon élek. Az újabb írók a’ participiumi formatiókat mind elfelejtették. Kénytelen vagyok sokat a’ **Latiatuc**-bol venni vissza. Ez még rettenetesebb leszen a’ Publicum előtt a’ Helmeczi újításainál is. De mit tegyünk? – Ha Novemberben felmehetek, és addig többet nem fordíthatok is mint a’ mennyi van, még is ezt a’ keveset is

viszem magammal, és fogúnk felette philologizálni, vagy hogy a Debreczeni Grammatikussal szolljak: **grammatizálódni!**”

Majd (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442.):

„A’ Debreczeni Gramm[atika]. és az Aranka’ hibáijkból laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a’ Grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra irt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől elébb visszafordulni.”

Ami bizonyosan megállapítható eme levélrészletek alapján, hogy Kölcsey készülő Iliász-fordítása kapcsán használja Révai *Antiquitates*-ét, azaz az abban található régi halotti beszédet („Latiatuc”), illetve az ide kapcsolódó Révai-elemzéseket (RÉVAI 1803). A ma *Halotti beszéd*ként ismert szöveget ki is másolja innen, amint azt a Kölcsey hagyatéki jegyzék 10. csomójának leírása bizonyítja (vö. Solt 1838, 392). Eme másolat kézírata ma nem ismeretes. Mindezt Kölcseynek az *Iliász*-fordításhoz köthető töredékes kézírata is alátámasztja (*GrammSzójegyzetek*), amely alapján ugyanakkor az is megállapítható, hogy Kölcsey az *Antiquitates* (RÉVAI 1803) mellett Révai másik munkájából, a *Grammaticából* (RÉVAI 1806) is jegyzetel ki szavakat ebben az időben. (Vö. *GrammSzójegyzetek*, KELETKEZÉS. Az *Iliász*-fordításról lásd RITOÓK Zsigmond: *A magyar Homérosz fordítások. XVIII–XIX. század*. In: *Papírgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*. Szerk. HAJDU Péter, POLGÁR Anikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2006, 20–90: 34–44.)

Az 1815. október 24-én kelt levél így veti fel annak lehetőségét, hogy Kölcsey megjegyzése („Most Révaival küzdök”) Révai Miklós *Grammaticájának* kritikai vizsgálatára vonatkozik. Mindezt a levélben említett „grammatikázás” (és nem „fordítás”), továbbá a „küzdés” kifejezés (a „megértés, feldolgozás” értelmében) önmagában még nem támasztaná alá, hiszen mindez éppúgy vonatkozhat

akár az *Antiquitatesre* (RÉVAI 1803) is. A bizonyosan 1815 októberében készült két másik munkája viszont, vagyis a *Rövid Lajstroma a Debreceni Grammatika hibás állításainak* (*LaistromDebrGramm*), valamint a *Rövid lajstromok Aranka György grammatikai hibáinak az Erdélyi Társaság Első Kötetében* (*LaistromAranka*) kapcsolatot mutat eme kéziratával. A *RévaiGramm* bevezetője konkrétan Révai Miklós munkájának a *Magyar Grammatikától* (*DebrGramm*) való elkülönbötetésével kezdődik, a *LaistromDebrGramm* két széljegyzete pedig a *Grammaticára* utal; közülük az egyik az „én, enyém” paradigmához kapcsolódik, amely paradigma a *RévaiGramm*-ban szintén kijegyzetelésre kerül. Összegezve: eme belső utalások és komparatívumok Révai *Grammaticájának* és a *DebrGramm*-nak együtt olvasását igazolják, közvetve támasztva alá a keletkezés feltételezett helyét és idejét. (Vö. még: Kölcsey, 2005, I, 953.) A *RévaiGramm* kéziratának 1815. október 24. körüli keletkezését támasztja alá az is, hogy a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka* kézírataival megegyező méretű és bordázatú papírra és hasonló (világosabb barna) tintával készült. Révai munkáit Kölcsey – Szemere Pál révén – Kazinczytól kapja kölcsön, feltehetően még 1814-ben vagy 1815-ben, egyedül a könyvek vizsaszolgáltatásáról van adatunk. (MM4 *Levelezés I*, 463. és 569. Révai könyvei Kölcsey könyvtárában: SZABÓ G., 2009, 69, 143.)

A kézirat egyértelmű bizonyossága annak, hogy Kölcsey nyelvkritikai számvetésének eredményeképpen Révaiban az elvekkel („principiumok”) rendelkező, a nyelvet részeiben és egészében, illetve történetiségében is jól ismerő tudós nyelvész („philológus”) tiszteli, később őt, illetve Baróti Szabó Dávidot nevezve meg a magyar nyelv meghatározó tudósaiként. (Vö. Kölcsey Ferenc: *Új szók.*) Révai Miklós *Grammatikájának* kitüntetett volta a kézirat „műfajában” is megnyilvánul. Míg a *LaistromDebrGramm* csupán a *DebrGramm* vitatott állításainak (kevés reflexióval ellátott) jegyzéke („lajstrom”), addig a *RévaiGramm* már csak címadása alapján sem tekinthető átlagos kivonatnak („extractum”), sokkal inkább a Révai-féle grammatikai elvek összefoglaló, számvető, értékelő és reflektáló jellegű *kritikai ismertetésének*. A feltehetően

Szemere Páltól származó javítások, illetve főként az áthúzások a fogalmazvány eme jellegét számolják fel. Kölcsey a *Grammatikának* csak az első kötetét (Vol. I.) ismerteti, az alapelveken túl, ahogyan arra a szövegben is utal, egyedül az etimológiai fejezetet részletezve. A kézirat a Nevek (Nomina) és a Névmasók (Pronomina) alfejezetek ismertetésével zárul.

A „minden kétségen túl” kitétel Révainak az írók szerepére, azaz a költői nyelvteremtő szabadságot korlátozó adelungiánus alapállására vonatkozhat, illetve arra, hogy a nyelvbővítés kapcsán leginkább csak a régiség szavainak felelevenítésével alkotna új szavakat. Egy nem sokkal korábban írt levelében Révait még az oly sokszor pejoratívan emlegetett és kárhoztatott Gottsched–Adelung–Debreczeni Grammatika platform tagjaként nevezi meg. (Vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, N. Károly, 1815. május 30. MM4 *Levelezés I*, 379–381, itt: 381. Erről az említésről lásd még: CSETRI 1990, 16.) Révai „újrapozicionálásának” jeleként érthetők az 1815. október 24-én kelt levél elején mondottak is (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., vö. MM4 *Levelezés I*, 438–439):

„Verseghi, Édes Barátom, egy romlott fejü Philolog. Beregszászi pedig egy romlott fejü Nemphilolog (Aphilologus), 's e' szerént mind a' kettő kevés tekintetét érdemel. Verseghinek minden műveiből hatalmasan tetszik-ki, hogy neki a' természet sok Aesthetikai érzelmet adott, de ha a' pszichologiai tapasztalásaim nem csálnak, íme ez az ő baja: Verseghi tanulni akart, és láttatni, hogy ő tanult. Verseghi nem bír mélyen belátó, 's keresztülható lélekkel, mint p.o. Révai, következésképpen Verseghi csak tanulni tudna, de producálni magától nem. [...] Ő a' Német Új Aesthetikára 's annál fogva a' német új philológiára nézve hátramaradt. [...] És így Verseghi, midőn a' Poesisről való Tractát írta, már tökéletesen megromlott Aesthetikus vala, 's ezen romlott Aesthetikával ment ő a' philológiának, mellynek principiumit nem tanulta, és így éppen úgy philologizált mint Debreczennek Grammatikusai, azaz homályos érzelmeknél fogva. Hogy pedig közte és Debreczen közt nagy

a' különbség, oka ez, mert néki az Aesthetika elegyítette magát találgatásai közzé. Debreczennek Grammatikusai pedig ugyan azon találgatásokat iskolai tudományok' szövevényében firkálgatták, 's mivel többen voltak, a' Principiumok nélkül való többség, több Inconsequentiára vetemedett."

Kölcsey Verseghyről vallott véleménye megegyezett Kazinczyéval, akitől vélhetően a „romlott fejű” kifejezés is származott: „[Verseghyt] egy tökéletesen megromlott fejű Grammaticusnak nézem, mint a' millyennek, kedves barátom, ő néz tégedet”. (Kazinczy Ferenc Révai Miklóshoz, Széphalom, 1806. augusztus 5., vö. KazLev IV, 252.) A neheztelés másik oka, hogy Révai – ahogyan azt Kölcsey megjegyzi – „a' Rudbeckianus névtől nem csak nem retteg, sőt azt dicsőségnek tartja”. Nem tudjuk, hogy a pejoratív említés melyik Rudbeckre vonatkozhat. Idősebb *Olof Rudbeck* (Olaus Rudbeckius, 1630–1702) svéd tudós, író, az Uppsalai Egyetemen az orvostudomány professzora volt. Rudbeck nyelvtörténeti elképzelései szerint Ádám eredeti nyelve a svéd volt, amely a latin és a héber keveredéséből jött létre. *Atlant eller Menheim* (Uppsala, 1675–1698) című munkájában azt kívánta bizonyítani, hogy a Platón által leírt Atlantisz azonos hazájával, s hogy Skandinávia helyén volt egykor a Hesperidák kertje, s az elíziumi mezők is ott találhatóak. A Diderot és d'Alembert szerkesztette *Enciklopédia* (1756) „etimológia” szócikkében A. R. J. Turgot óva intő példaként említi Rudbecket mint a képzelt történeti, etimológiai nyelvészet képviselőjét.

Révai Miklós a magyar nyelvrokonságról értekezve viszont ifjabb *Olof Rudbeck* (1660–1740) munkáját hivatkozza: *Specimen Vsus Linguae Gothicae, in eruendis S. Scripturae Locis obscurissimis, addita Analogia Linguae Gothicae cum Sinica, nec non Finnonicae cum Vngarica* (Vpsalis, 1717. in. 4). (Vö. Révai 1806, 52.) Ifj. Rudbeck apjának nyelvészeti irányú tanulmányait folytatta, 1695. évi lappföldi utazását követően vonva párhuzamokat a finn és a magyar nyelv rokonságával kapcsolatban. Kölcseynek a *RévaiGramm*-ban, illetve az ezzel időben, Szemerének tett

megjegyzése („Ha a Rudbeckianismustól éppen úgy nem irtóznám, mint Révai azt szereti”, vö. MM4 *Levelezés I*, 442) alapján nem dönthető el, vajon a pejoratív „Rudbeckianus név” pontosan mire is vonatkozik: az apa fantazmagóriáira, a lapp–héber nyelvrokonság felvetésére, avagy mindkettőre (lásd még: MAGYARÁZATOK).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratot betűhíven adjuk közre. A kéziratban Szemere Páltól származó szövegjavítások és bizonyos részletek (feltehetően szintén tőle származó) át- és kihúzásai találhatóak (a Szemere-kézírás tintájához hasonló tintával). Eme törlések tematikusak, az értékelő, reflektáló-vitatkozó szakaszokat érinti, alapvetően a „rövid előadás” kapcsán a kivonatoló részeket hagyva érintetlenül.

MAGYARÁZATOK

- 272:2 **Révai’ Grammatikájában** – Hivatkozott mű: Révai Miklós: *Elaboratior Grammatica Hvngarica*. Vö. RÉVAI 1806, lásd még: KELETKEZÉS.
- 272:4–5 **Révai, minden kétségen túl, originalis és mély belátású philologus volt** – *Révai Miklós* (1750–1807) nyelvész, 1802-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. 1803-ban jelent meg latin nyelven írt *Antiquitates* (lásd: RÉVAI 1803) című nyelvtörténeti munkája, melyben a *Halotti beszéd* szavait elemzi. *Elaboratior Grammatica Hungarica* (1803–1806) című, kétkötetes, latin nyelven írt nyelvtudományi munkája (lásd: RÉVAI 1806) szintén történeti szempontok alapján foglalja rendszerbe a magyar nyelvet. Álláspontját (különösen az ikes igék tekintetében) Verseghy Ferenc vitatta, akinek a nyelvszokáson (usus) alapuló nyelvtani rendszere vált kötelezővé az iskolákban. Kőlcsey véleményét Révairól lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

272:5 **verisimilitudo** – [lat.] valószínűség

272:7 **Molnár Albert’ és Pereszlényi’ idejekben** – azaz a 16–17. században. A magyar nyelvtudomány előzményeivel kapcsolatban lásd: MM4 *Levezés I*, 32, illetve uo., 262: „mi itt csak a’ XVII-dik század philologiai tudományával bírunk, ’s az újabb könyveknek csak nevét halljuk.” *Szenczi Molnár Albert* (1574–1634) református lelkész, nyelvtudós, filozófus, zsolnárköltő, egyházi író, műfordító, Kölcsey feltehetően *Novae Grammaticae Ungaricae... libri duo* (Hanoviae, 1610) című munkájára utalhat. *Pereszlényi Pál* (1631–1689) jezsuita tanár, áldozópap (Nagy-szombat). Nyelvtani munkája: *Grammatica Linguae Ungaricae ... Juxta hanc methodum concepta ac elaborata*. (Tyrnaviae, 1682) Lásd még: *LaistromAranka*, MAGYARÁZATOK.

272:8–9 **Debreczeni Grammaticusok, és Révainak Ellenküzdője, Versegi** – A *DebrGramm*-ról lásd: *LaistromDebrGramm*. *Verseghy Ferenc* (1757–1822) költő, nyelvész, pálos szerzetes. A jottista–ipszilonista-vitában ez utóbbi, azaz a kiejtés szerinti írás szemléletmódjának fő képviselője volt, élesen szembe helyezkedve Révai Miklós szövelemző elképzelésével. Révai Miklós és Verseghy Ferenc a nyelv törvényeinek megállapításában és szerkezetének leírásában vallott gyökeresen eltérő felfogásának alapja az volt, hogy míg az előbbi történeti alapokra, a régi írók tekintélyére és nyelvállapotára építette grammatikáját, addig Verseghy a korabeli művelt nyelvhasználat, az élő nyelvhasználat (usus) alapján írta le a magyar nyelvet, és alkotta meg nyelvi rendszerét. (Vö. ÉDER 1988.)

Verseghy A Tiszta Magyarság (Pest, 1805) című munkájában bírálta először Révai szemléletét és módszerét (elsősorban az *Antiquitatest* – RÉVAI 1803), szembeállítva a régi írók hibás nyelvhasználatát az akkori jelen „virágzó” nyelvvel: „Káldirúl, Pázmánrúl, s egyáltallyában a’ magyar íróknak seregérül azt mondgya [Révai] in Antiq[uitates]. Litt. hung. § 172, hogy az etimológiával nem sokat gondoltak a’ mi az ő nyelvén annyi tesz, hogy magyarul nem elég tisztán írtak. Ő maga megvallyá tehát, hogy a’ legrégiebb halotti beszédektől fogva

egész a' mostani korig egy kézírásunk, egy nyomtatott könyvünk sincs, mellyben nyelvbéli hibák ne találtnának. De ha ez igaz, mikép élhet ő ugyan ezen kézírásoknak és nyomtatott könyveknek tekintetével arra, hogy most virágzó nyelvünköt kezeinkbül kifacsarja és hasonlóvá tegye azokhoz, kik még az ő ítélete szerint is hibásan írtak?" Minderre Révai Miklós álnéven kiadott két válasza (Világosvári Miklósi János: *Verseghy Ferencnek tisztasággal kérkedő Tisztátalan Magyarsága*, 1805, Fényfalvi Kardos Adorján: *Verseghy Ferencnek megcsalatozott illetlen Mocskolódásai A Tiszta Magyarságban*, 1806) következett, majd egy valódi, de szintén álnéven író Révai-tanítvány munkája jelent meg: [Horvát István:] Boldogréti Víg László: *Verseghy Ferencnek megfogyatkozott Okoskodása A Tiszta Magyarságban*, 1806. Vitájukból időlegesen Verseghy került ki győztesen, miután az ő tankönyvét rendszerezítették (*Magyar ortografia, avvagy írástudomány, mellyben a magyar betűknek helyes kimondása és írása tanítatik. Bevezetés gyanánt a magyar nyelvtudományra. A nemzeti oskolák számára*. Pest, 1816).

272:12 **En gros, és en detail** – [fr.] *en gros, en détail*: egészében és részleteiben. Az igazi tudósságról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. Az itt használt kifejezést lásd még Kölcsey egyik korai kivonatában: „A' mit ezen szó alatt, *Tudós*, értenek közönségesen, altalan fogva el lehet mondani, hogy olyan egy sincs Franciaországban. Tulajdonképen való *Túdós*, az az, ki azzal a' tudománnyal mellyre magát adta fundamentumoson ismértes, a'nak minden részeit en gros, és en detail studirozta, historiáját, az az származását 's előmentét tudja, 's szüntelen igyekezik kitanúlni, hogy micsoda állapotban van most mindenik országban, minden új találmányokban jártas, szóval a' ki Élő centruma a' maga Tudományának a'nak eredetétől fogva a' mai időkig...” (Vö. V. Jegyzőkönyv, Girtanner: *Historische Nachrichten*, Debrecen, 1810. november 13. In: KFKiadatl. 243.)

272:13 **egyetemi Principiumokat** – [lat.] *principium*: elv; itt: egyetemes, általános elveket.

- 272:14 **consequens** – [lat.] konzekvens, következetes
- 272:16 **Antipodjok** – [gör.-lat.] *antipodus*: ellenlábás, ellenfél
- 273:2 **inconsequens** – [lat.] következetlen, inkonzekvens
- 273:3 **Universalis Grammatikáról** – vö. Szemere Pál: *A közönséges (universalis) grammatika* (SZEMERE 1890, II, 220–228.), lásd még: MM4 *Levelezés II*, 72.
- 273:12–13 **segédül vette a’ Keleti és Fenniai nyelveket** – *fenniai* azaz finn. Révai a magyar nyelv eredetére vonatkozóan elfoglalt felemás (azaz a finnugor, illetve a zsidó, káld, szír, arab nyelvekkel egyaránt rokonságot mutató) álláspontjáról lásd: BALÁZS 1987, 544–545.
- 273:15 **A’ Grammatikának közönséges törvényei ezek** – Lásd: RÉVAI 1806, 23-tól.
- 273:15–16 **Consuetudo, Analogia, Etymologia, és Euphonia** – [gör.-lat.] (nyelv)szokás; analógia (hasonlóság); etimológia (szó-történet); jóhangzás
- 273:17 **Varrónak szavaként** – Lásd: RÉVAI 1806, 28. „*Consuetudo loquendi, ait ille, in motu est: itaque solet fieri ex meliore deterior* (De Ling. Lat. Lib. VIII.)”. *Marcus Terentius Varro* (Kr. e. 116 – Kr. e. 27) római költő, író, polihisztor. A hivatkozás forrása: *De lingua Latina ad Ciceronem*, Lib. IX. 17. „17. Quas novas verbi declinationes ratione introductas respuet forum, his boni poëtae, maxime scaenici, consuetudine subigere aureis [sic!] populi debent, quod poëtae multum possunt in hoc; propter eos quaedam verba in declinatione melius, quaedam deterioris dicuntur. Consuetudo loquendi *est in motu; itaque solet fieri ex meliore deterior, 'ex deteriore' melior*. Ac verba perperam dicta apud antiquos aliquos propter poëtas non modo nunc dicuntur recte, sed etiam quae ratione dicta sunt tum, nunc perperam dicuntur.” Magyarul: „Azokhoz az új, ésszerűség alapján bevezetett szóalakokhoz, amelyeket a forum [itt vélhetően a köznyelv és nem a szónoki beszéd] kivet magából, a jó költőknek, és főleg a színpadi szerzőknek hozzá kell szoktatnia a nép fülét; mert a költők sokat tehetnek ezen a területen. Őmiattuk van, hogy bizonyos szavakat jobban, másokat

rosszabbul deklinálunk. A nyelvi szokások *mozgásban vannak; ezért szokott (olykor) a jó (nyelvi szokás) rosszabbá válni*, vagy a rossz jóvá. Régiek által helytelenül mondott szavakat ma a költők miatt helyesen mondunk, ugyanakkor (az is előfordul, hogy) amiket akkoriban (régén) ésszerűen használtak, ma helytelenül mondjuk.” (Kulin Borbála fordítása.) Kölcsey leveleiben is hivatkozik Varro eme munkájára, lásd még: MM4 *Levelezés I*, 393–401. A *Grammatica* felépítésének és módszereinek egyik fő forrása Varro grammatikája volt, vö. MELICH 1908, 29–32. Lásd még: CSETRI 2007, 1:33. Életéről és grammatikájáról: ADAMIK 2009, 257–267. Kölcsey elveszett Varró-kéziratáról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratjai*.

- 273:20–21 **Így vissza-jön az Ik és Ém mellyeket Versegi megve-tett** – Vö. még: *Philológiai Töredékek*, illetve: MM4 *Levelezés I*, 446. Az ikes igék kérdése a nyelvtani munkák gyakran visszatérő problémája. Verseghy a töredékes, tehát hibásnak feltételezett ikes ragozást a nyelvhasználatból teljes mértékben ki akarta volna iktatni, míg Révai Miklós az ikes igék külön ragozásához ragaszkodott a teljes ragozási sorban, és romlásnak tekintette az eltérést. Lásd még: *Jegyzések HazKülfTud; [Szemere Pál jegyzetei]* I. [5.]
- 273:21–22 **eltöröltetik a Passivalis formára nézve a' Debreczeni Nyelvrontó végzet** – Erről lásd még: *LaistromDebrGramm*.
- 274:6–7 **az ő Etymológiája** – Révainál a nyelvi elemzés fő célja az *etymologia* volt, amely a nyelv eredeti rendszerének megismerését jelentette. Ezen a szóalakok elemekre tagolását értette, és az elemek visszavezetését a gyökökre, amelyeket a nyelv eredetileg használt a gondolatok kifejezésére. Lásd még: *A' szó-kurtitásról*, MAGYARÁZATOK, *törzsökökre visszavitel*.
- 274:13 **a Rudbeckianus névtől** – A két Rudbeckről lásd még: KELETKEZÉS. Kölcsey a *RévaiGramm*-ban, illetve az ezzel egy időben, Szemerének tett megjegyzése alapján („Ha a Rudbeckianismustól éppen úgy nem irtóznám, mint Révai azt szereti” – MM4 *Levelezés I*, 442) nem dönthető el, hogy a pejoratívan

- érthető „rudbeckianizmus” az apa fantazmagóriáira, a lapp-héber nyelvrokonság felvetésére, avagy mindkettőre vonatkozik. Révai felemás, a keleti és a finnugor nyelvi rokonságot egyaránt akceptáló szemléletéről, Rudbeck és Révai kapcsolatáról lásd: BALÁZS 1987, 545–546. A két Rudbeck között Balázs János nem tesz különbséget, vö. uo., 545. Erről lásd még: ONDER 2015, 101–107. A rudbeckianizmusról lásd még: Bernd ROLLING, *Odins Imperium: Der Rudbeckianismus als Paradigma an den skandinavischen Universitäten (1680-1860)* (Leiden, Boston: Brill, 2020).
- 274:14 **Tam magnum tam charum mihi est hoc nomen.** – [lat.] ‘Olyan nagy, olyan kedves számomra ez a név’, *Grammatica*, 52. old, a magyar nyelv rokonságairól szóló fejezetben (Sententia de lingvarvm cognatione cvm Hvngarica. 45–52.)
- 275:2–3 **a’ Magyar Nyelvben nincsen flexio, hanem csak Constructio** – Vö. MM4 *Levelezés I*, 395: „A’ flexiók nem teszik a’ nyelvnek természetét, hanem csak formáját. A’ nyelv’ természete semmi nem egyéb, hanem a’ Nyelv képzekenységének (Bildsamkeit) útja.”
- 275:12 **Lásd ennek bővebb deductióját Vig Lászlónál** – Hivatkozott forrás: [Horvát István:] Boldogréti Vig László: *Verseghy Ferencnek megfoglyatkozott Okoskodása A Tiszta Magyar-ságban*, 1806. Lásd még: MM4 *Levelezés I*, 496. MM4 *Versegek és versfordítások*, 1115.
- 276:10 **resolutiójokban** – [lat.] *resolutio*: határozat, döntés
- 276:11–12 **in statu affixo** – [lat.] *affixum*: szótagtoldalék, lásd még: *Terminológiai szótár*
- 277:6 **affigáltatnak** – [lat.] *affigo*: hozzákapcsol, odailleszt
- 278:6 **Névmásai** – RÉVAI 1806, Sectio II. De inflexione pronominum. 293. §. I. Pronominum definitio. 293. §. II. Pronominum genera. 293. A. Pronomina personalia. 293. 1. Simplicia. 295.
- 278:9 **Ordinalis Számokkal** – értsd: sorszámnevekkel
- 278:17 **Ezek így construaltatnak** – RÉVAI 1806, 298–301.

KÉZIRAT

OSZK Kt Quart Hung 3365/I.

OSZK Kt Quart Hung 3365 / II.

Kölcsey Ferenc autográf jegyzetei a [*Szemere Pál jegyzetei*] I–II-ben (a kézirat leírását lásd: FÜGGELÉK) találhatóak.

1. A [*Szemere Pál jegyzetei*] I-ben a 7–10, továbbá a 60–86. lapokon találhatóak barnás tintával írt *széljegyzetek* Kölcsey Ferentől.
2. A [*Szemere Pál jegyzetei*] II-ben a 143–145. lapokon, Kölcsey Ferentől származó jegyzet: A Pest. Február' 12d. 1816. a' Jelentésből.
3. A [*Szemere Pál jegyzetei*] II-ben a 147. r/v. lapokon, Kölcsey Ferentől származó jegyzet: Cseke. Maj'. 24dikén. 1816. Az Emberek Erkölcseinek és az Isten Igazságának Tüköre stbb. stbb. Történetek stbb. stbb. mellyeket kivilágosított a' Jesus Tarsaságából való P. Taxonyi János. Kassán. Nyomt. az Akademiai betükkel. 17[59]

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A címadás során Kölcsey gyakorlatát vettük figyelembe, a A [*Szemere Pál jegyzetei*]ben található jegyzeteknek összefoglalóan a [Jegyzések *Szemere Pál jegyzeteiben*] címet adva. Lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*. Az 1. tétel, mivel széljegyzetéről van szó, nem kapott önálló címet; ezeket a [*Szemere Pál jegyzetei*]ben külön megjelölve adjuk közre (lásd: FÜGGELÉK). A 2. tétel a [*Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múlatáságokból*] (a továbbiakban: *JegyzésekHazKülfTud*); a 3.

tétel pedig a [*Jegyzések Taxonyi János Tüköréből*] (a továbbiakban: *JegyzésekTaxonyi*) címet kapta.

KELETKEZÉS

1. Pécel, 1814 körül.

Szemere Pál könyvészeti jegyzeteihez Kölcsey Ferenctől az I. füzetben a 7–10. lapokon széljegyzetek kapcsolódnak Joannes Amos Comenius *Janua linguae Latinae* (Varadini, 1643), a 60–86. lapokon pedig Baróti Szabó Dávid *Vers-koszorú* (Kassa, 1786) című műveikhez. A széljegyzetek nagy valószínűséggel 1814-ben, Pécelen keletkeztek. Lásd még: FÜGGELÉK, [*Szemere Pál jegyzetei*], KELETKEZÉS.

2. Pest, 1816. február 12. [?!]

A *JegyzésekHazKülfTud* című (a [*Szemere Pál jegyzetei*]ben a II. füzetben a [36.] [143–145.] tétel alatt található) önálló jegyzet periodikából. Kölcsey gyakorlatában a keletkezés és a dátumozás a jegyzetelés kezdetét jelöli. Kölcsey pesti tartózkodásáról ebből az időből nincs adatunk (vö. Szabó G. 2011, illetve MM4 *Levelezés I.*); ez a jegyzet azt bizonyítaná, hogy 1816 elején Pesten is tartózkodott. Kölcsey a Kultsár István által kiadott *Tudósításokat* (Nemzeti Újság, melyet Hazai, 's Külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz jóvára írtt, 's kiadott Kultsár István. 1816. Második Félésztdendő Juliussal kezdve December végéig. Pesten, Nyomtatott Trattner János Tamás Betűivel), illetve annak új „toldalékát” (melléklapját), a *Mulatságokat* (Hasznos Múlatások. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz Toldalékul írta 's kiadta Kultsár István. 1817. Első Félésztdendő. Pesten, Trattner János Tamás betűivel) jegyzeteli.¹ A kéziratban szereplő dátum és a lapok megjelenési dátuma között azonban ellentmondás van. Mivel mindkét lapszám

¹ A dátum alatt Szvorényi József ceruzás kézírásával: (A „Nemz. ujs. és „Hasznos Mulats.)

1816 februárja *után* jelent meg (a *Tudósítások* az év második felében, a *Mulatságok* pedig 1817 elején), így azokat *előbb* nem lehetett jegyzetelni. Az ellentmondást nem tudjuk feloldani, talán Kölcsey tévedett. (Vö. még: Szabó G. 2011, illetve MM4 *Levelezés I.*)

3. Cseke, 1816. május 24.

A *JegyzésekTaxonyi* című (a [*Szemere Pál jegyzetei*])ben a II. füzetben a [38.] [147.] tétel alatt található *önálló könyvjegyzet*. Szemere 1816 tavaszán Csekén tartózkodik (vö. Szabó G. 2011), Kölcsey ekkoriban jegyzeteli Taxonyi Jánosnak *Az Emberek Erköltseinek es az Isten Igazságának Tükörei* című munkáját (lásd még: MAGYARÁZATOK).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Betűhív átíráásra törekedtünk, lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez.*

MAGYARÁZATOK

280:5 **a' Jelentésből** – a kiírt szavakat lásd: *Tudósítások* (52), Toldalék a' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz (52) / *Jelentés*. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokról. Kultsár István 1816. december 24-én, Pesten keltezett előfizetői felhívása, amelyben egy új, 1817-től rendszeresen megjelenő „toldalékról”, a *Hasznos Mulatságokról* is hírt ad.

Kultsár István (1760–1828) papnövendékből lett tanár, majd író, színigazgató, lap- és könyvkiadó, pesti lakásán szerkesztőség és irodalmi szalon működött. 1806-ban alapította a *Hazai Tudósítások* című hírlapját, mely néhány hónappal később, miután megkapta az engedélyét külföldi írások átvételére, *Hazai és Külföldi Tudósítások* címmel folytatta pályafutását (1840 és 1848 között *Nemzeti Újság* néven). Ennek melléklapjaként jelent meg

a *Hasznos Multságok* irodalmi és tudományos folyóirat. Kultsár mellett szerkesztője volt a lapnak *Vajda Péter* (1808–1846) és *Ungvárnémeti Tóth László* (1788–1820) is. Kölcsey pesti tartózkodása (1817-től) alatt Kultsárnál kosztol, illetve (a Tud. Gyűjt.-beli munkái mellett) újságjainak extrahálásában, fordítgatásban segíti őt. (Szabó G. 2011, 65–66.) Kultsár és Kazinczy viszonyáról, Kultsár nyelvészeti elképzeléseiről, a nyelvújítási harcban játszott szerepéről lásd még: ALAPY Gyula dr., *Kultsár István és könyvtára*. Komárom: A Jókai egyesület kiadása, 1928. Újabban lásd: *Kultsár István: Tudósítások és Hasznos Multságok*, kiadta BUDA Attila és HIDVÉGI Violetta (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2010); CSÖRSZ Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Multságok „köznépi dall”-ai (1818–1828)*, in CSÖRSZ RUMEN István, szerk., *Doromb 2.: Közköltészeti tanulmányok* (Budapest: reciti, 2013): 143–204.

- 281:7 **Tudósítások 1.** – a kiírt szavakat lásd: *Tudósítások* (1.)
- 283:1 **Múltats[ágok]. 5.** – *Multságok*. (5.) Thymantes Cyclopsat – lásd: *Múltatságok*, (5.), 37. *Görög Képirok*. (folytatás). „5.) *Thymantes*, festett egy Cyclopsot kis formában, ’s hogy annak nagyságát kijelentse, Satyrokat festett melléje, kik annak útjait aludtában hoszszú fűszállal (thyrsus) méregették. Egy más táblán az Iphigenia áldoztatását adá elő, mellyen *Challást, Ajaxot, Menelaust* különbféle bánatos képekkel ábrázolá. Ki fogyván tehát a’ szomorúság ideájából, az Atyának *Agamemnonnak* arczját bé fátyolozta.” (Az előzményt lásd: *Múltatságok* (4.), *Szép Mesterségek*. [a képírásról] 26–28.; „weil der angenommene Maaß v[on]. einem Satyr unbestimmt ist” (ném.): mert egy szatír feltételezett mérete meghatározatlan.
- 283:14–15 **Mul[atságok]. 6. roszszat** – *Multságok*. (6.) A Magyar nyelv hajthatósága a’ Görög részesülő Igék (Participia) szerint. [41]–42. Ebben: „a’ leg több roszszat szenvedik az emberek.”
- 283:23–24 **Múltats[ágok]. 7. Meg eewen** – *Multságok* (7.), 50. Kölcsey ehhez az íráshoz fűz kommentárt: „*Magyar Régiségek*. Soltár LXVIII. V. 12. Mert the hazadnak kedvessege meg

eewn engemet es teneked panazlooknak hozwsagy esenek en reyam. – [...]”

Az ezt követő „Észre vételek”-ben a névtelen szerző (valójában Kultsár István) ezt írja: „A’ régiséget tiszteljük még ott is, hol azt tévelyegni látjuk. De követni nem tartozunk, különben előmenetelünknek örök akadályt vetnénk. Valamint minden tekintetben, úgy a’ nyelvről is igaz fő állítás ez: *A’ mai szokás a’ régivel gyakran meg egyez, még sem jó egyik sem., sokszor ellenkezik, ’s tsupán helyes.* Szükség ezért hogy az ilyen esetekben felsőbb Birót keressünk, mellyet bizonynyal nem egyébütt, mint az okosságban találhatunk. A’ fel hozott versek a’ következő okosságra vezetnek.

1.) Meg eewn (a’ 12. Versb.) olvassad: meg-ön., úgy látszik, mintha követné a’ lön, tön, vön (leve, teve, veve helyett) alig mult időnek törvényöket. Ebből azt húzhatná ki valaki, hogy tehát a’ jelenvaló időben is hasonlóknak kell lenni mind azon igéknek., leszek, teszek, veszek, és így ezek szerint: eszek. Itt a’ mai rosszabb szokás meg egyezne a’ régi szokással: mert valóban sokan mondják mai is: kenyeret eszek (mintha így kellene lenni neki határozatlanúl) és így, ha tsak a’ szokásra hallgatunk, jól lenne talám a’ következet. De ez nem elég! Tovább kell vizsgálódnunk. A’ régi szokás tántorgott., kereste a szovakat mindég, mellyeket egy más formájára vonhasson, ’s gyakran ugyan azon szónak több formát talált: a’ mai szokás pedig, ha hibáz, azért hibáz, mert nem tudja, mellyik forma állapotodott meg.” Eme cikkel kapcsolatban Kazinczy észrevételeket tesz, amelyek *Nyelvbéli vizsgálódások* címmel meg is jelennek a HazKülf-Tud-ban. A Kazinczy és Kultsár közti vitáról lásd még: ALAPY Gyula: *Kultsár István és könyvtára.* A Jókai egyesület kiadása, Komárom, 1928. 24–26.

284:12 **Ez megérdemelné a’ bővebb fejtegetést** – Lásd még: *Révai-Gramm, MAGYARÁZATOK, Így vissza-jön az Ik és Ém mellyeket Versegi megvetett.*

285:4 **Az Emberek Erköltseinek** – A jegyzetelt könyv: *Az Emberek Erköltseinek es az Isten Igazságának TÜKÖREI Az-az:*

Némely Ritka, és Válogatott TÖRTÉNETEK. A' mellyekben Az Embereknek mind jó, mind gonosz tselekedeteik, és azoknak jutalmazásában Istennek Igazsága nyilván, és világossan elő-adatnak. A' mellyeket Egynéhány Authorokból öszve-szedvén, három Részre osztott, és külömb-féle üdvösséges Tanúságokkal meg-világosított A' Jésus Társaságából-való P. Taxonyi János. Kassin, Nyomtattatott az Akademiai betükkal. 1759. Esztendőben.

(Az első kiadás Győrben, Streibig János Gergely, Könyv-Nyomt. Által 1740. Eszt. II. kötet = 1743. Taxonyi könyvének későbbi kiadása: Posony, Pest, Landerer [1805].)

Taxonyi János (1679–1746) jezsuita pap, életének java részét magyar lakosságú mezővárosokban töltötte lelkipásztorként és hitszónokként. Győrben fordította első könyvét, *A purgatóriumbeli lelkeknek állapotját* (Nagyszombat 1718) a spanyol Martin de Roa († 1637) latin eredetijéből. Taxonyi főműve, a *Tükör* két könyvből, könyvenként három részből áll; egy-egy rész 12 történetet foglal magában, s mindegyik történethez három elmélkedés tartozik. A *Tükörben* a katolikus prédikáció példaanyaga a magyaros stílussal a laikusok magyar olvasmányává vált. Munkája a 19. század elejéig kedvelt olvasmány volt, és újabb kiadásokban is megjelent.

286:6 **eltekellé (Innen Révainál: tekelltes)** – Vö. RÉVAI 1803.

286:9 **virág versek** – utalás *Péczeli József* (1750–1792) ismeretterjesztő folyóiratára, a Komáromban 1789–1792 között megjelenő Mindenés Gyűjteményre. *Szombathy János* (1749–1823) a sárospataki református kollégium professzora volt, a Kölcsey által hivatkozott tanulmánya „A' Perubéli Ámerikai Lakosoknak nyelvekről 's eredetekről” címmel jelent meg (vö. Mindenés Gyűjtemény, 1789. I. negyed, Szent Jakab hava, 49–57). A tanulmány a magyarok és a peruiak eredetéről, ősi lakhelyéről, a nyelvrokonságról értekezik – mai mércével mérve tudománytalanul; Kölcsey megjegyzése a rokonítás kérdésére utal, miszerint a kecsua „Virac ocha” (Isten) kifejezés magyar megfelelője a „Világ oka” lenne. (Szombathyról lásd még:

*Jegyzések Ori Ung, MAGYARÁZATOK, illetve: Kazinczy Ferenc: Sáros-Pataki Professor Szombathi János élete. Tudományos Gyűjtemény, 1824. XI. 57–59.) Viracocha vagy Wiracocha több 16–17. századi spanyol forrás szerint a főisten neve volt; a Vira – cocha a modern értelmezés szerint a kecsua *vira* (fagygyú, zsír, életerő) és a *cocha* (tenger, tó, raktár) szavakból tevődik össze, jelentése: „életerő tartálya, nagy mennyisége.” (Vassányi Miklós szíves közlése.)*

21.

A' Nyelv változásairol.

KÉZIRAT

PIM Kt. V. 2515 és V. 1984

Csekén febr. 16kán. 1823. A' Nyelv változásairol.

A' Nyelv változásairol címet viselő két föliónyi autográf kézirat két olvasmánynaplóban szétszórva található. Az 1. fölió a V. 2515 jelzetű, a második fölió a V. 1984 jelzetű kéziratok között.

A V. 2515 jelzetű olvasmánynapló négy 266×213 mm nagyságú, autográf tintairású, szakadozott (az 1. és a 4. fölió közepén kettétépett) föliót tartalmaz. (1–3. fölió) 1823. február 14. Cseke: Carl Alex. Ferd. Kluge Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel (Bécs, 1815) című munkájának kivonata a magnetizmusról; (3. f. v.) 1823. február 15. Cseke: Schiller Wallenstein; (3. f. v.) „Példák az olly dolgokra, melyekről a' régiek mint valóságról beszéltek”; (4. f. r-v.) Csekén. febr. 16kán. 1823. A' Nyelv változásairol. A szöveg a 4. f. v-ján ezzel a sorral ér véget: „Il s'y fourre, úgymond, je ne sai quel complot, et cette machination”.

A föliók a lapok alján 1-től 4-ig ceruzával vannak beszámozva. A 4. f. rektóján ceruzás rájegyzés: „a Mesmerizmus I. végének I. fogalmazás”. A katalógus leírása alapján mindez „Szauder József ceruzairású rájegyzése (Kovács Sándor Iván közlése)”. A kéziratok vélhetően 1961-ben kerültek a PIM birtokába, vö. a 4. fölió verzóján, a lap alján ceruzás jegyzet: N. n. sz. 191–11–1961.

A V. 1984 jelzetű olvasmánynapló 1822. október 15. és 1823. május 5. között Szatmárcsekén keltezett iratokat, többek között ókori kronológiát, 1822–1823-ból származó földrajzi statisztikát és Pierre Bayle Dictionnaire-jéből való jegyzeteket, kivonatokat tartalmaz. A 22 darab fölió terjedelmű anekdota 215×263 mm nagyságú föliói autográf tintairásúak, helyenként szakadozottak; a lapok alján ceruzás sorszámozás található 1-től 22-ig. A kéziratok

vélhetően 1961-ben kerültek a PIM birtokába, vö. a 22. fólió verzóján, a lap alján ceruzás jegyzet: N. n. sz. 191–7–1961.

A' Nyelv változásairól című írás kéziratának 2. fóliója „ne vient pas ne vient pas tant des Lecteurs qui sont Auteurs” sorkezdettel a 15. ceruzás lapszámot viselő fólión található (r-v.). A fólió sérült, szakadt. A szöveg végén, ugyanezen a fólión, dátum és keltezés nélkül található a *Jegyzet az Új szókrol a' Magyar Szófabrikák számára* című jegyzet, amely a 16. fólión folytatódik. Lásd még: *JegyzetÚjSzók*, KÉZIRAT.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1823. február 16.

Kölcsey jegyzete *Pierre Bayle* (1647–1706) francia író, filozófus fő művéből, a *Dictionnaire historique et critique*-ből készített kivonatok, jegyzetek között található az olvasmányaplóban. Bayle először 1697-ben megjelent „történelmi és kritikai” szótára a 19. századig több kiadást is megélt. A munka számos biográfiával, történettel, idézettel és filológiai alapos hivatkozással a felvilágosodás egyik legjelentősebb enciklopédikus munkájának volt tekinthető. Kölcsey gyakran, forrásműként használta Bayle szótárát, könyvtárában egy bázeli kiadás volt megtalálható (*Dictionnaire historique et critique I–IV*. 6. rev. corr. et augm. édition, Basle, 1741. J. L. Brandmüller. Vö. SZABÓ G. 2009, 347. tétel, ill. 66, 168. Lásd: BAYLE 1741), amelyhez még diákévei alatt, Debrecenhez jutott hozzá (vö. KÁLLAY 1839). Bayle-ra önéletrajzi levelében így emlékszik vissza Kölcsey: „1808-ban kezdék filozófiát tanulni [...] akkor jött kezembe Bayle Dictionnaire hist. et critique, melly reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység, és sok ízlés a' nagy ember'

oldalai közé tartoznak. 'S bár az ő mélysége a' későbbi francziák felüleges voltától nagyon különböz: még is az iránta való tisztelet nagyon erősített engem a' francia literatura iránti tiszteletben." (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM4 *Levelezés III*, 196–197.) Bayle olvasása terápiás célzattal is segítségére volt: „Ezen szörnyű állapotban egyedül a' hasonlíthatatlan Baylenek olvasása vígasztal. Hetek olta nem tudok rajta kívül semmit olvasni, 's ez a' társaság reménylem hogy csak halálommal fog elhagyni. Csak az a' nagy baj, hogy nincs erőm leírni a' gondolatokat, mellyek olvasásakor seregestől tolakodnak fejembe." (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. április 25. Vö. MM4 *Levelezés I*, 488.)

Kölcsey jegyzeteinek, kiírásainak, kivonatainak nem adott címet: azok jellemzően az olvasott munka bibliográfiai paramétereinek rögzítésével, dátumozással és keltezéssel kezdődnek. *A' Nyelv változásairól* című jegyzet (csakúgy, mint a *JegyzetÚjSzók-é* is) érdekessége, hogy Kölcsey ezt önálló címmel látta el. Amint arról a fogalmazásmód is árulkodik, *A' Nyelv változásairól* nem egyszerűen kiírás vagy jegyzet, hanem kritikai reflexiókkal, megjegyzésekkel bővített kommentár, amelyet, mintegy kívülállóként, a „Magyar Neológoknak” címez segítő tanácsként.

A jegyzet folytatásának tekinthető a *JegyzésÚjSzók* (lásd ott, KELETKEZÉS); mindkét jegyzet az 1824 körül keletkezett, később 1833-ban Új szók címen megjelent recenzióhoz kapcsolható, amelynek megírására 1823 nyarán kérte fel Kölcseyt Szemere Pál (lásd még ott: KELETKEZÉS). Mivel az *A' Nyelv változásairól* (és a *JegyzésÚjSzók* is) előbb keletkezett, mint a kritikára való felkérés, bizonyosan nem tekinthető előtanulmánynak. A nagyfokú tartalmi egyezések alapján inkább az valószínűsíthető, hogy Kölcsey Bayle-jegyzeteit olvasmánynaplójából felhasználva írta meg későbbi recenzióját Kazinczy szavairól.

A szöveget betűhíven adjuk közre.

MAGYARÁZATOK

A jegyzet, amint az a szövegéből is kiderül, a Bayle-szótár *Gournairól* szóló szócikkének H. jegyzetpontját ismerteti, továbbá utal a *Tecmesse* szócikk D. és a *Goudimel* szócikk F. pontjaira is. Lásd még: Új Szók, MAGYARÁZATOK.

288:7–14 **Ceux qui ne sont pas assez vieux** – A francia szakasz magyarul: Akik nem elég idősek ahhoz, hogy tapasztalatuk legyen [Gournay Kisasszony] társalkodásáról, azoknak Gournay Kisasszony *Les Avis et les Presens* [„Vélemények és ajándékok”] című könyvéhez kell fordulniuk. Több fejezetet találnak benne a francia nyelvről, többek között a kicsinyítő képzőkről szólót, és más, a költészetet érintő fejezeteket, ahol [Gournay] újra divatba akarja hozni a görög mintára alkotott szavakat, és még mindig kivétel nélkül Ronsard nyelvét akarja fenntartani. (Körömi Gabriella fordítása.)

288:26–34, 289:1–3 **Bien que telle outrecuidance** – A francia szakasz magyarul: Bár az ilyen elbizakodottság / (ez [a kijelentés] nagyrabecsült uramékra nem vonatkozik), / sérti a kérelmezőket, / az önök jó és hűséges híveit; / és de Gournay, a Szűz, / ez a tudós kisasszony / a régi kor védelmére / felkérte testületünket, / hogy nyilvános panaszt tegyen / ezen régi szavak rágalalmazása ellen: / Ugyanakkor stb. (Körömi Gabriella fordítása)

289:7–9 **Vel quia nil rectum, nisi quod placuit sibi, ducunt** – „Mert csakis azt tudják, mi nekik tetszett, helyeselni, / vagy mert ifjabbtól restellnek okulni s a pelyhes / korba tanultat most elavultán vallani vénen.” (Muraközy Gyula fordítása.) Horatius, Ep. II. 1. 83–85. (HORATIUS 1961, 553.)

289:10–22 **Mais tout bien considéré, mond Bayle** – A francia szakasz magyarul: Egyébként, mondja Bayle, ez a kisasszony nem is

tévedett annyira, mint ahogy azt képzeljük, és kívánatos volna, hogy a kor legillusztrisabb szerzői erőteljesen szembeszálljanak több olyan szó száműzésével, amelyekben semmi durvaság nincs, és amelyek arra szolgálnának, hogy változatosabbá tegyék a kifejezést, elkerüljék az egybecsengést, a verselést és a kétértelműséget. A hamis finomkodás, amelynek túl nagy szabadságot adtunk, erőteljesen elszegényítette a nyelvet. A legjobb írók erre panaszkodnak, mondom, azok a szerzők, akiket a legkevésbé zavar ez a nélkülözés, és akik zsenialitásuk termékeny mélyén megtalálják azt, amivel helyrehozhatják. [...] Nyelvünk sokat köszönhet azoknak az íróknak, akik használják a „bizony” [*certes*] szót prózában, és akik műveikben kiállnak érte. (Körömi Gabriella fordítása.)

- 289:26–30 **Mortalia facta peribunt** – „emberi mű mindez, nem lesz maradandó! / Hát hogyan élne a nyelv becse, kedveltsége örökké? / Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így dönt a gyakorlat, / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.” (Muraközy Gyula fordítása.) Horatius, *Ars Poetica*, Ep. II. 3. 68–72. (HORATIUS 1961, 578.)
- 290:1–3 **Il s’y fourre, úgymond** – A francia szakasz magyarul: Nem tudom milyen összeesküvés szövődik, úgymond, és ez a mesterkedés nem annyira azoktól az olvasóktól ered, akik szerzők, mint inkább azoktól, akik nem azok. (Körömi Gabriella fordítása.)
- 291:2 **Scribit Victorinus** – „írja Victorinus.”
- 291:10–13 **Je pardonnerois aux Poëtes Latins** – A francia szakasz magyarul: Megbocsátanám a latin költőknek, ami a történeszeknek megbocsáthatatlan, hogy elvettek, megváltoztattak vagy hozzáfűztek néhány betűt Goudimelhez; mivel ez kissé durva szó a latin költészetben. (Körömi Gabriella fordítása.)
- 291:15 **hanc veniam petimusque, damusque vicissim** – „Scimus hanc veniam petimusque, damusque vicissim”, magyarul: „Tudjuk, s kérjük is ezt a jogot, s ugyanúgy meg is adjuk.” (Muraközy Gyula fordítása.) Horatius, *Ars Poetica*, Ep. II. 3. 11. (HORATIUS 1961, 575.) Az idézet már nem Bayle-ből való, hanem a Kölcsey-kommentár része.

22.

Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára

KÉZIRAT

PIM Kt. V. 1984

Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára

A *Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára* című, egy fólió terjedelmű kézirat a V. 1984 jelzetű olvasmánynaplóban található, amely 1822. október 15. és 1823. május 5. között Szatmárcséken keltezett iratokat, többek között ókori kronológiát, 1822–1823-ból származó földrajzi statisztikát és Pierre Bayle *Dictionnaire*-jéből való jegyzeteket, kivonatokat tartalmaz. A 22 darab fólió terjedelmű analekta 215×263 mm nagyságú fóliói autográf tintairásúak, helyenként szakadozottak; a lapok alján ceruzás sorszámozás található 1-től 22-ig. A kéziratok vélhetően 1961-ben kerültek a PIM birtokába, vö. a 22. fólió verzóján, a lap alján ceruzás jegyzet: N. n. sz. 191–7–1961.

A szöveg a 15. (v.) és 16. (r-v.) fóliókon található, az első fólió sérült, szakadt. A szöveget megelőzően, a 15. f. verzóján ér véget *A' Nyelv változásairól* című írás, lásd ott: KÉZIRAT.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1823. február 16. vagy ezt követően.

A jegyzet nincs dátumozva és keltezve, de mivel közvetlenül *A' Nyelv változásairól* című, Csekén kelt, 1823. február 16-ra datált jegyzetet követi azonos fólión, ezért keletkezése erre vagy egy

nem sokkal ezt követő időpontra tehető. A két szöveg tematikai rokonságot is mutat egymással, mindkettő Bayle *Dictionnaire*-jéből származó jegyzet, ugyanazon téma folytatása. A *Jegyzet Új Szók*-ban szereplő, itt csak részben idézett Gellius (Noct. Att. XVIII, XI) teljes idézet formájában az olvasmánynapló egy másik, nem sokkal később keletkezett jegyzetlapján is felbukkan: a 17. fólió v-ján (vö. Cseke, 1823. április 3.). A jegyzet a Kölcsey által többször forrásként használt Pierre Bayle *Dictionnaire historique et critique* művéből készült és az *A' Nyelv változásairól* című jegyzettel együtt az 1824 körül keletkezett, később Új szók címen megjelent recenzióhoz kapcsolható (lásd még: *A' Nyelv változásairól*, KELETKEZÉS; Új szók, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK). A jegyzet, amint az a szövegéből is kiderül, Bayle *Dictionnaire*-jének Molière-ről szóló, *Poquelin* szócikkének D jegyzetpontját ismerteti. Lásd még: *Új szók*, MAGYARÁZATOK.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre.

MAGYARÁZATOK

- 294:4–5 **Íme tehát egy auctoritás, a' mit még tudomra egy magyar Neolog sem hozott fel** – Döbrentei Gábor egy évvel korábban, 1822-ben megjelent munkájában (*Döbrentei Gábor' Külföldi Színjátékai*. Második Kötet. Francia Játékszín. Bécs, 1822), a *Molière élete 's munkái* című fejezetben szintén Bayle *Dictionnaire*-jének Molière-ről szóló szócikkét idézi, hasonló belátásokkal, mint Kölcsey (vö. id. h. 210, 221–224).
- 294:20–29 **Nec hercle idem sentio cum Cesellio** – „És Herkulesre, nem értek egyet Ceselliusszal, a nyelvőrrel, aki véleményem szerint pedig nem éppen tanulatlan. De mégis könnyelműen és okatlanul írta azt, hogy Furius, a régi költő elcsúfította

a latin nyelvet az olyanféle szóalkotásokkal, amelyek pedig szerintem sem a költői tehetségtől nem idegenek [vagy: a költői szabadságba is bőven beleférnek], és hangzásra sem olyan kellemetlenek vagy érdesek, mint némely egyéb új szó, amelyeket illusztris költők alkottak nehézkesen és otrombán. A Furius-féle újítások, amelyeket Caesellius kifogásolt, a következők: hogy a földről, ami sárrá vált, így beszélt: »sárlódik« és a kezdődő éjszakai sötétségre azt mondta: »éjük.«” (Kulin Veronika fordítása.)

295:9–13 **Quanta verborum nobis paupertas sit** – „Hogy mennyire kevés szavunk van [milyen szegényes a szókincsünk], soha jobban meg nem értettem, mint épp ma. Egy csomó olyan dolog szóba jött, amikor véletlenül Platónról beszélgettünk, amelyeknek kellene hogy legyen nevük, de nincs. Némelyiknek meg, bár valamikor volt, finnyáságunk miatt elvesztették azt [nem használjuk]. *De hát ki tűrné a szükségben a finnyáságot?*” (Kulin Veronika fordítása.)

295:15–16 **Molnár Alberték, Párizpápaiék [...] több tekintet érdemlenének** – azaz a szótárkészítők, mint Szenczi Molnár Albert, Pápai Páriz Ferenc vagy *Apáczai Csere János* nagyobb figyelmet, elismerést érdemelnének.

23.
Új szók

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke külön nem említi a szöveget (vö. SOLT 1938, 392).

Kölcsey az „Universum és szellem” pályáírás recenziójaként említi a kéziratot, mint ami „első dolgozásban” fekszik (vö. Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1825. május 18. MM4 *Levelezés II*, 124). Bővebben lásd: KELETKEZÉS.

MEGJELENÉS

Muz 1833: Muzárion Új folyam. Első füzet. 1833. Pesten, Hartleben Konrád Ádolf^o tulajdona. [Kölcsey Ferenc] XXI. 258–266.

MM1 1844: Kölcsey Ferencz^o / Minden Munkái / V. / Vegyes dolgozatok // *Új szók*. 150–156. [A szöveg fejlécében: *Új szók*.]

A Muz 1833-ban cím nélkül jelent meg Kölcsey írása; a szöveg címeként ezért az MM1 címadását fogadtuk el, az ott található kétféle írásmód közül (*Új szók*, illetve *Új szók*) az utóbbit választva, amivel a Muz 1833 szövegének írásmódját érvényesítettük. Az MM1 és a Muz 1833 közreadások szövegei lényegében csak helyesírásukban térnek el egymástól. Az MM1 alapszövege vélhetően a Muz 1833 közlése volt.

A kiadás alapszövege: Muz 1833.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1824 első fele.

Kölcsey írása voltaképpen az a recenzió, amelyet a Szemere Pállal közösen szerkesztett folyóiratuk első számába szánt a „spiritus” és az „universum” szavak magyarítására kiírt Puky–Balla-féle jutalomkérdésről. (A jutalomkérdésről bővebben lásd: MAGYARÁZATOK.) Közös folyóiratuk, eredetileg Minerva címmel, később Élet és Literatúra (1826, 1827), majd Muzáron (1829–1833) címen jelent meg (a folyóiratairól lásd: KÓKAY 1979, 338–357).

1823-ban Szemere Pál és Kölcsey közös folyóiratuk tervezeitein dolgozva azt határozták el, hogy a folyóiratban közölt művekről még ugyanazon lapszámban recenziókat is közreadnak (erről lásd: MM4 *Irodalmi*, 436). Szemere Pál három recenzió megírását kérte Kölcseytől (Szemere Szonettjei; Spiritus Universum; Huba, vö. MM4 *Levelezés II*, 78). A recenzálandó munkákat sógorával, Szemere Györggyel küldte el Kölcseynek, az első lapszám tervével együtt, egyben felhívva Kölcsey figyelmét arra, hogy a recenzálandó „Spiritus Universum” jutalomkérdésben „az Egyetem nem Kazinczytól, hanem Verseghitől találtatott ’s használtatott legelőszer”. (Lásd: Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pest, 1823. június 30. Vö. MM4 *Levelezés II*, 77–80.)

Kölcsey elfogadta a felkérést: „A’ miket recenseáltatni kívánasz általam, recenseálva lesznek”, írta Szemerének, egyben helyeselve annak új terveit. A recenziókról ugyanítt azt írta, hogy „[a] Recenziók felől most alkalmasint egy értelemben vagyunk. Én is úgy hiszem, hogy a’ Műveket igen is, de az Ertekezéseket ne recenseáljuk. Azonban ha az utolsókat a’ Rec. által vagy ellenkezve, vagy világosítva hasznosabbakká tehetjük, kár volna annak elmaradni.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1823. július 12., vö. MM4 *Levelezés II*, 81.) A kéziratokra várva Kölcsey nagyon lelkes volt: „Naponként várom, hogy Sógorodtol [Szemere Györgytől] írásaidat megkaphassam, ’s a’ kívánt Recenziókat elkészíthessem és készíttethessem!” (vö. MM4 *Levelezés II*, 87), de amikor azokat végre szeptemberben megkapta, arról számolt be Szemerének, hogy Szent Mihály-napra már nem fog elkészülni a róluk szóló recenziókkal, mivel dolgai nagyon „korhelül” haladnak (vö.

Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. szeptember 19., MM4 *Levelezés II*, 94, 96).

Szemere Pál 1823 végén újabb kéziratokat küldött Kölcseynek, összesen négyet, ezúttal Mándi Balla Károllyal: 1. Egyházi beszéd. 2. Mennyire lehet használni. 3. Nyelvmívelés. 4. Felfedezések Vályi Nagy Iliászára. A 2. és a 3. tétel kapcsán arra várt választ Kölcseytől, hogy melyiket vegyék fel a Minerva első kötetébe. Maga a 3.-at, vagyis a „Nyelvmívelés”-t javasolja, felvetve recenziálásának szükségességét is. (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Pest, 1823. december 29.], vö. MM4 *Levelezés II*, 103–104.) Válaszlevelében Kölcsey megerősítette korábban tett vállalásait a három recenzióra, elvállalva továbbá a „Nyelvmívelés” recenziálását is, egyúttal határidőt is szabva a kéziratok visszaadására és a négy recenzió leadására (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke [Surány], 1824. január 30, vö. MM4 *Levelezés II*, 108):

„Két leveledre vagyok adós válasszal; vettem mindegyiket, ’s vettem azon csomó Írást is, a’ mit Mándi Balla Károl Úrnak prokátori kezei közt tevél le. Ohajtom, hogy ígéreted szerént a’ Tavasszal látogass meg benünket; ha ezt meg engedi érnem az ég, úgy mind ezen, mind régebben küldött írásaidat akkor fognám általadni recenzióikkal együtt. [...] A’ miket számomra küldél azokkal nem sokára készen leendek. Az Iliasz tolvajságait illetőkből némellyeket kitörölni fogok. A’ Nyelvmívelést recenseálni fogom, az igen szép munka; de az universalis grammatikához nem nyúlok hozzá, az a’ sok philologi tudomány egy olly embernek, kinek egyetlen egy philologi könyve nincs, ’s több rendbeli jegyzéseitől is meg van fosztva, általgázolhatatlan homokdomb.”

Szemere 1824 tavaszára ígért csekei utazása („A’ jövő tavaszi szántás után Surányba ’s onnan Csekébe menvén, ha másképen nem boldogulhatok, lovancz leszek, ostromlandom házatoka, Ádámot meggyőzőm ’s téged elrabollak.” Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pest, 1823. november 15. Vö. MM4 *Levelezés II*, 101), amire Kölcsey is utalt levelében, végül elmaradt. Az ezt követő csaknem

másfél évben, 1824. január 30. és 1825. május 18. között, Kölcsey szinte kétségbe ejtette Szemere Pált azzal, hogy nem válaszolt a leveleire. (Vö. MM4 *Levelezés II*, 111, 115, 120. Önéletrajzi levelében erről az időszakról: MM4 *Levelezés III*, 200–201.)

Az 1825 májusában írott levelében úgy nyilatkozik Szemere Pálnak, hogy az „Universum és szellem” pályairás recenzióját, két másik recenzióval együtt, az előző évben, tehát 1824-ben megírta, de véglegesen még nem készült el velük, azok „első dolgozásban” fekszenek, az utoljára, negyedikként szintén elvállalt „Nyelvmívelés”-ről viszont nem ejt szót (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1825. május 18., vö. MM4 *Levelezés II*, 122–126. Hiv.: 124):

„Mondá e neked a mi Gyurink, hogy hozzám küldött írásaidd még most is illetlenül hevernek? a Beregszászi által megszabdalt Iket, Gyuritól küldeni akartam, s az, levelemmel együtt maradt itt. – Sonettóidat, Hubát, az »Universum és szellem« – pályairást recenseáltam ugyan esztendővel ez előtt, de ezek első dolgozásban fekszenek, s ki az, ki első dolgozásokat olvasni akarjon? Dolgozd újra, – úgy mondd! de ah, ki a maga Palijának, a maga forrón szeretett Palijának, éveken keresztül írni nem tud, kívánhatod e attól, hogy recenziót firkáljon? osztán tudod e te, ha vagynak e nekem pillanatim, melyekben a jó, és rossz mív között különbséget tegyek? az elfásult lelkekben az indifferentismus fészkel meg magát; a’ kit a sok rossz meg edzett, arra végtére kevés behatást teszen a’ jó is; a ki az életet, s annak tárgyait naponként kevesebb becsüli, attól nem várhatod, hogy literaturai tárgyak eránt érezzen hevületet.”

Szemere válaszlevelében a recenziókhöz kapcsolódóan egyedül a „Nyelvmívelés” című kéziratának visszaküldését kéri és sürgeti (vö. MM4 *Levelezés II*, 129, 130 és 569. A „Nyelvmívelés”-ről bővebben lásd: [*A Nyelvmívelésről*], KELETKEZÉS.).

A recenziókkal kapcsolatos levelezésük alapján (vö. MM4 *Levelezés II*, 124, 127, 129, 130 és 569) bizonyosan megállapítható, hogy az „Universum és szellem” néven említett írás első

fogalmazásában 1824 első felében készen volt, majd 1833-ban *Új szók* címen jelent meg a Muzáronban. (Szauder József ama vélekedése, miszerint a *Jenisch' pályairatával* [ti. *Jegyzések Jenisch*] való nagyfokú gondolati azonosságok alapján 1814-re volna tehető a recenzió létrejötte, nem állja meg a helyét, vö. KÖM2, 1316; lásd még: GYAPAY 2001, 197). A Szemere szonettjeiről készített recenzió 1827-ben (ÉLit 1827, 2. k. 10. r. 175–281); a Balla Károly *Huba* című ossziáni költeményéről készített recenzió pedig 1829-ben (Muz 1829, 3. 16. r. II. közl. 131–134) jelent meg. Kölcsey egyik recenzió közlésével kapcsolatban sem emelt kifogást.

Nincs tudomásunk arról, hogy Kölcsey 1825 májusát követően, még megjelenésüket megelőzően, átdolgozta-e recenzióit, mint ahogyan arról sem, mikor és hogyan kerültek Szemere Pálhoz a kéziratok (vö. még MM4 *Irodalmi*, 537–538). Kölcsey 1826 tavaszán Pesten és Pécelen tartózkodott; a szerkesztőpáros közvetlen együttműködése révén az első kötet szerkezete és tartalma gyorsan kialakult, a folyóirat kiadásának előkészítése nagyot lépett előre. Ezt leginkább a nyár elején (1826. június 8.) kiadott nyomtatott előfizetői felhívás bizonyítja (vö. MM4 *Irodalmi*, 539). Ebben az időszakban sor kerülhetett Kölcsey részéről a recenziók átdolgozására, véglegesítésére, továbbá a korábban neki küldött kéziratok személyes visszaszolgáltatására is.

Ami bizonyosan megállapítható, hogy Kölcsey az *Új szók* címen ismertté vált recenziójához két korábbi, 1823 februárjában keletkezett jegyzetét is felhasználta. Lásd ezt: *A' Nyelv változásairól*, illetve *Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára*.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A Muz 1833 közlésében egyedül a sajtóhibákat javítottuk; a Muz 1833 által ritkított szedéssel kiemelt szavakat dőlttel adjuk vissza.

298:2–3 **az a' két jutalomkérdés** – jutalomkérdés: azaz pályázati felhívás. Puky Ferenc a Hazai 's külföldi Tudósítások 1810. évfolyamában (8. szám, január 27.) „jutalomkérdést” tűzött ki a „spiritus” szó magyar megfelelőjének megalkotására. Balla Antal az „universaliter” és az „universitas” szavakra tűzött ki 50 forintot ugyanott, nem sokkal később, február 7-én (a NyÚSz-ban hibásan február 3-át írva – Tolnai Vilmos megjegyzése). A „spiritus” szóra három, az „universum” szóra két (*öszved*, illetve *egyetem*) ajánlat érkezett. (Erről részletes összefoglalót ad: TOLNAI 1929, 93–95. Tolnai Vilmos ugyanakkor azt nem említi meg, hogy a Muz 1833-ban Kölcsey recenziója is megjelent, vö. uo., 95, 1. lábjegyzet.) A pályabírák (Báthory Gábor, Kultsár István, Czinke Ferenc) ítéletéről a Hazai 's Külföldi Tudósítások 1811. április 13-i számában jelent meg tudósítás Balla Antal tollából (vö. még: KazLev VIII, 657).

298:4–5 **mellyek itt Kazinczy' pályairásával együtt közöltetnek** – A Puky–Balla-féle jutalomkérdés anyagai: a felhívás, az „universum”-ra beérkezett másik pályázat, Kazinczy tanulmánya és a minderről készült (*Új szók* címen közölt) Kölcsey-recenzió a Muz 1833-ban jelent meg (Új folyam 1. füzet 14. r. 242–266), Kazinczy reflexiójával: „A' szellem, egyetem és szerény szók el vannak fogadva. Különös, hogy a' középsőt adá Verseghy is az universum' ideája' festésére, a' nélkül hogy ő tudta volna hogy azt tettem én is, vagy én, hogy ő. Még mindég vannak, kiknek jobb az idegen, mert ahhoz szoktak – – Az effélén csak a' járatlan fog csudálkozni. Péczel. 1831. Júl. 12. Kazinczy Ferencz.” (XXII. közl., 267.)

Kazinczy Ferenc Szemere Pál ösztönzésére maga is nyújtott be pályázatot, sikertelenül. Kazinczy 1811. február 24-én kelt levelében küldte el Szemerének pályamunkáját (vö. KazLev VIII, 349): „Imhol a' mit tőlem kíván.* Midőn Febr. 21d. a' szegény Thaliem csaknem haldoklott, ezen munka által vertem-el gondjaimat. Még akkor estve (4-kor fogtam hozzá) kész vala. Nekem

mind egy, akár általadja Uram Öcsém a' Bíráknak, akár nem; csak azt óhajtom, hogy az Uram Öcsém *Hiú seregéhez* ragasztassák. Ha én nyerném-el a' jutalmat vagy jutalmakat, új kérdésre tenném-fel jutalmul, 's nem esztendőt, hanem csak három holnapot adnék neki, mert annyi elég az effélének." [A közreadó Váczy János jegyzete:] „* Kazinczy e levélhez mellékeli ily című értekezését: »Az új szókról. Feleletképen a' Consiliarius Bizáki Puky Ferencz és Pest Vármegyei Táblabíró Ballá Antal Urak által a' *SPIRITUS* és *UNIVERSUM* (SZELLEM és EGYETEM) magyar neveik eránt tett kérdésekre. Irta: ... Qui sibi fidit, Dux regit examen. Horat. Ep. I. 19. Pesten, 1811.« L. Kazinczy F. *eredeti munkái* között. – Az értekezés végén a következő jegyzést teszi: »A' Bírákhoz: Szemere Pál barátom megmondja, ki vagyok, és így lepecsételt czédulára szükségem nincsen. A' mottót a' czímlapra írtam.« – Ez után hét sor olvashatatlanul, vastagon kitörölve."

Döbrentei Gábornak Kazinczy részletesebben is beszámolt a keletkezés körülményeiről, a munka tartalmáról, illetve reflektált az időközben megszületett ítéletre is. (Széphalom, 1811. április 21. Vö. KazLev VIII, 461–466. Hiv.: 464–465):

„Szemere reá veve, hogy a' Spiritus és Universum szó-kért concurráljak, 's vessem mellé apológiáját az általam koholt *s z e r é n y* (modestus) szónak. Thalie olly roszszul vala a' köhögésben, hogy nem hittem, hogy virradtát érhesse. Ezen bántalomban néki állék estveli 7 órakor a' rövid Preisschrift írásának, 's 12kor kész volt. Láta az Úr, Balla mit ír a' Hazai Tudósításokban felöle No. 30. Épen most indul levelem Szemeréhez eránta, egy víg kedvű, igen mordax kipattanással. Balla 50 ft tesz a' szóra, 's – m a g a a' Bíró. Per quam regulám? Azért mert ő tette-fel a' kérdést? Hiszen a' dolog megítélésére több kell mint 50 frtot csak a d n i . – Egyetemben, azt mondja, annyi mint s i m u l v e l u n a . Hát mondotta e valaha valaki Ádám és Éva *egyetemben*? Együtt a' simul és una:

az *egyetemben* praesentia omnium partium unum totum constituentium, és épen ez az *Universum* 's *Universitás* notiája. Az *öszve* az a' mi deáku a' *c o n* vagy néha a' *Dis* (széljel), a' mennyiben öszvetörni azt teszi hogy úgy széljel [törni] darabokra az egészet, hogy az többé eggy ne legyen. Öszvehajtom *complico*, öszvetépem *convello*, etc. Osztán hol látott az ember *a l o m*, *e l e m* terminatiojú substantivumot particulából? *h o l a l o m*, *e l e m* végű szóból olly apocopált szót, melly *D* betűn végződik. Van e' nyugod, veszed, lakad, enged pro nyugodalom etc.- ? Nekem nem kell Ballának sem 50 ftja, sem magasztalása. Ha jobb szót teremt valaki, örömmel elvetem az *egyetem* szót. De ha nincs jobb, vegyük-fel, mert jobb a' semminél a' szenvedhetőképén rossz is.

Ezen Dissertatócskában azt mondám: hogy minél kevesebb új szó, új phrázis jő be beszédünkbe, annál hátrább maradunk a' Tudományban és a' Szép Mesterségekben és viszont minél több, annál elébb megyünk, 's azt vettem mellé, hogy az *indemonstrabilis propositio*. De azért engem Erdély kivált megfeszített, mellyel bizony nem gondolok, mert állításom igaz. Mottóm ez vala: *qui sibi fidit, dux regit examen – Horát*. 's azt projectáltam, hogy a' *Vir-tust* nevezzük *c s á n y* nak; 's okait adtam miért."

298:8 **szócsinálás** – a. m. szóalkotás

298:8–9 **nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani** – az elsőbe sorolhatóak a *DebrGramm*, a másodikba pedig a túlzó neológia képviselői.

298:9–10 **patriotismusbol** – [lat.] *patria*: haza, szülőföld; itt: hazafiságból

298:17–18 **vásári német románkát gomba módra természetű szavakkal fordítgatott** – ilyen németből fordított mű volt például *Barczafalvi Szabó Dávid Szigvart klastromi története* (Pozsony, 1787), vagy *Folnesics János Lajos Alvina* (Pest, 1807) c. regénye.

- 298:21 **Révai és Baróti Szabó** – *Révai Miklós* (1750–1807), róla lásd: *RévaiGramm*; *Baróti Szabó Dávid* (1739–1819), költő, nyelvújító; nyelvészeti munkái: *Kisded Szó-Tár* (Kassa: Ellinger János, első kiadás: 1784, második, bővített kiadás, 1792); *Ki nyertes az hang-mérséklésbenn? Az erdélyiek’ nyelvek’ járása szerint* (Kassa: Landerer, 1787); róla lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; a nyelv történeti szempontú vizsgálatának fontosságáról Kölcseytől lásd: MM4 *Levelezés I*, 498–499.
- 299:4–5 **a’ tudományos kitételekre általában szükséges szavak** – kitétel, értsd: kijelentés, állítás, ti. a tudomány műveléséhez szükséges szókinccs és terminológia.
- 299:13–15 **„Speciosa vocabula rerum, quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis, nunc situs informis premit et deserta vetustas.”** – Horatius Ep. II. 2. 116–118. A szakasz teljesén: 115–119: „obscurata diu populo bonus eruet, atque / proferet in lucem *speciosa vocabula rerum, / quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis, / nunc situs informis premit et deserta vetustas*; adsciscet nova, quae genitor produxerit usus.” Muraközi Gyula fordításában: „Hozza elő ügyesen, mit a köznyelv elfeledett már, / fényre idézve sok olyan formás, jó elnevezést, mit hajdan a régi Cethegusok, ősi Catók kora ismert, / s most avatag feledés rozsdája borítja be őket. / Ám vegyen újat is át, mit adott alkotva a szükség.” (HORATIUS 1961, 569.) Vö. még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK: *Multa renescentur...*
- 299:17 **Richelieu’ akademiájának** – *Armand Jean du Plessis de Richelieu* (1585–1642) francia államférfi, bíboros alapította meg a francia akadémiát, melynek fő feladatává a francia nyelv fejlesztését szabta. A „párizsi negyvenek” az akadémia tagjai voltak. Kölcseynek komoly fenntartásai voltak a francia akadémia által intézményesített, a nyelv természete ellen ható befolyásról: „A szerencsi plebános nem jól tevő, ha grammatikájának diktátori hatalmat kíván adatni. Mi jusszon? Én a francia akadémianak diktátorságával sem valék soha megelégedve, annyival inkább *egy embernek* az nem adathatik. Az efféle határt vet az előmenetelnek, s az iskolai despotizmus, minden

- despotizmusok közt legsötétebb.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I*, 299.) Eme véleménnyel kapcsolatban lásd még: *JegyzésekJenisch*. Lásd még: *A' Nyelv változásairól; JegyzetÚjSzók*.
- 299:24–25 **Gournai** [...] később pedig **La Bruyère, Bayle, Voltaire** – Marie de *Gournai* (1565–1645) francia író, Michel de Montaigne közeli barátja és szerkesztője. Róla lásd még: *A' Nyelv változásairól*. Jean de *La Bruyère* (1645–1696) francia író, esszéíró, moralista. *Voltaire* (1649–1778) francia filozófus. Pierre *Bayle* (1647–1706) francia író, filozófus, róla lásd: *A' Nyelv változásairól*, KELETKEZÉS.
- 299:28 **Bayle azt óhajtá** – Lásd még: *A' Nyelv változásairól*.
- 300:2 **fonák delicatesse miatt** – [fr.] *delicatesse*: finomság. Itt: 'ferde ízlés miatt'.
- 300:5 **bizonyos complot, bizonyos machinatio által** – [fr.] itt: összeesküvés és mesterkedés által.
- 300:11 **REC. nem tudja** – Rec. azaz recensens. Egyedül Balla Antal véleménye lett ismert (az erre utaló levél vonatkozó részletét lásd fentebb, KazLev VIII, 461–466), amely a Hazai és Külföldi Tudósítások 1811. évf. 30. (április 13.) számában jelent meg: „*Jelentés*. Én a' megígért jutalmat Bírói kézhez le tészem: de az én vélekedésem szerént, a' kérdésben fenforgó Szónak: *Universaliter* sem egy, sem más megküldött szó tökéletessen meg nem felel. Az Erdélyből küldött Levélbe *Őszvédenek* neveztetik, de ez inkább Summát tészem, mint sem *mindenekre ki terjedőképven*, a' minemű értelemben vészem én az *Universaliter* Deák szót. A' másik *Egyetemnek* nevezi: De e' sem felel meg az Deák szó erejének. Mivel közönségessen *egyetemben* mondgyuk azt, a' mit Deákul szoktunk *Simul*, vel *una* szókkal kifejezni. Balla Antal.” (Vö. KazLev VIII, 657.)
- 300:12–13 **azok hálával telyes érzésekkel** – A felkért bírálók Báthory Gábor, Kultsár István és Czinke Ferenc voltak. Kölcsey sorából érezhető irónia nem véletlen: Kazinczy nem tartotta sokra Czinkét (lásd KazLev VII, 319; lásd még: TOLNAI 1929, 94), Kultsár István, a Hazai és Külföldi tudósítások kiadója

pedig később diktátorsággal vádolta Kazinczyt: „Kultsár eggy szót sem szólla, mert édes, és csak hátúlról taszigálgat. De én neki még némelly szavait is tudom. Illyen ez: Baszom a’ lelke Kalvinistája, ’s ő akar tónust adni? ő lesz Dictátor közöttünk?” (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, Széphalom, 1815. június 2–3., vö. MM4 *Levelezés I*, 385.)

300:14 **P[uky]. által keresett szó** – ti. a *spiritus* magyar megfelelője
300:14–15 **Révaitól hosszú elfeledtetés után új fényre hozatott** –

Lásd mindezt Révai Miklós műveiben: „Ezeknek a népeknek tehát az *anima, spiritus* [’lélek’] annyi mint *szellő*. Régen nálunk is sokáig a *szellet* jelentette a *spiritust*, így használja Komjáti és Sylvester is, hogy a kódexeket ne is említsem. Ez a *szellet* önálló főnév a régi *szellem, szellel, szellik* ’spiro’ igéből, ebből ma is él a *szellő* melléknévi igenév, ami főnevesült ’aura, ventulus, flamen, spiramen’ jelentésben. Egykor tehát ebben is hasonlítottunk a lappokhoz.” (RÉVAI 1803, I, 57. §, lásd: RÉVAI 2014, 123–124.) „Biztosan érvényes a mi nyelvünkre is, ami Adelung szerint könnyen bizonyítható a németről: a szavak második ötöde is eredetileg a természet hangjainak utánzása volt; később azonban valamilyen hasonlóság alapján nem hangzó, az érzékeléstől elvont tárgyakra is átvitték őket. Így a *spiritus*, magyarul *lélek* főnév a *léh, léh-ez, léh-ek* ’spirat, spiras, spiro’ igéből van képezve”. (RÉVAI 1806, III, 4–6, lásd: RÉVAI 2014, 24.)

300:17 **fastidiummal** – [lat.] *fastidium*: ellenszenv, idegenkedés, finnyáság

300:18–21 **Seneca [...] olly elevenen kárhoztat** – A hivatkozás forrása: Bayle III, 789: „Quanta verborum nobis paupertas, immo egestas sit, nunquam magis quam hodierno die intellexi. *Mille res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent, nec haberent, quaedam vero cum habuisset fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium?*” Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, Liber VI, LVIII, 1–3. Ugyanezt lásd még a fordítással együtt: *JegyzetiÚj-Szók*. MAGYARÁZATOK. Seneca mondatát az idegenszerűségek

- jogosultságáról Szentgyörgyi Józseffel folytatott polémiajában Kazinczy is idézi állításának igazolására. „Ha az idegen scénájú Drámában a szöllők idegen módon beszélnek, azon a fül úgy nem botránkozhatik meg, mint a szem nem, hogy rajtok spanyol öltözetet etc. lát. *Quis ferat in egestate fastidium?* Seneca.” (KazLev III, 153.) Majd később ismét: „Nyelvünk tisztaságát félted – írja. Mit térszen az a tisztaság? – Te a tisztaságért buzogsz, én bővítésért buzgok. Ismét előhozom a Seneca mondását: *Ouis ferat in egestate fastidium?*” (Uo., 171.)
- 300:25 **Plin[ius], 18. IV** – *Caius Plinius Secundus* (23–79). A hivatkozás forrása: Bayle III, 789. „Mais notez aussi que les Romains, lors même qu’ils ne composoient que des Epigrammes, se plaignoient de ne trouver pas les mots qu’il leur eût falu [...]” (*Velez*, Pline le jeune, Epist. XVIII. Libri IV.) Plinius Kölcsey könyvtárában: Caius Plinius Secundus: *C. Plinii Secundi Historiae Mundi Libri XXXVII ex postrema ad vetustos codices collatione cum annotationibus et indice.* (Basileae, 1539.) (Szabó G. 2009, [365.] 363. tétel.) Lásd még: *JegyzetÚjszók*.
- 301:3–4 **mit Herder olly hibásan állított** – Johann Gottfried Herder: *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772). Vö. ezt a példát: *KivonatKolbe*: „Stelt euch zwei sinliche Geschöpfe vor, sagt Herder in seinen *Fragmenten*” kezdetű példázatával.
- 301:9 **természeti hangzó** – hangutánzó szó
- 301:12 **krásis** – [gör.] *krasis*: keverék, a nyelvészetben a szóvégi magánhangzó összevonódása a következő szó első magánhangzójával.
- 301:18 **közönségesen elfogadott** – általánossá vált
- 301:19–20 **Kazinczyn kívül csak egy pályavívó jelent meg** – Erdélyből, Sepsiszentgyörgyről küldött, Brassóban feladott, Nn aláírással ellátott pályázat. A „historia universalis” magyarártására az „öszvédes história vagy történetek”-et ajánlotta, az „universaliter”-re pedig az „öszvédesen”-t. Ez is megjelent: Muz 1833-ban (Új foly. 1. füz. 14. r. XXI. közl. 243–247; lásd: KELETKEZÉS; vö. még: MM4 *Levelezés* II, 78, 535).

- 301:20 (VIII). – Véltetően belső utalás a Muz 1833 Kazinczy Ferencet méltató szövegére (lásd *uo.*, Első rész, VIII, 6–9).
- 302:4–5 az **egyetem szó’ feltalálásának érdemét Versegghynek ne vindicálja** – [lat.] *vindicatio*: követelés, jogigénylés. Itt: Az egyetem szó megalkotása Versegghy Ferencnek tulajdonítandó, lásd még KELETKEZÉS. Versegghy érdemének elismeréséhez lásd: MM4 *Levelezés I*, 348–349.
- 302:11 **köz tapasztalás** – az általános tapasztalat
- 302:16–17 **repraesentáló** – [lat.] *representatio*: képviselés, ábrázolás, megjelenítés. Itt: képviselő.
- 303:1 **A’ míveltségnek magosabb pontjaira hágott nyelvek közül** – Vö. *Jegyzések.Jenisch*.
- 303:7–8 **a’ Pacuvius’ és Ronsard’ koraikat ’s törekedéseiket** – Vö. *Jegyzések.Jenisch*. Lásd még: *A’ Nyelv változásairól*.
- 303:10 **Victorinus írásban hagyott** – *Gaius Marius Victorinus*, afrikai származású római szónok. Kr. u. 350 körül Rómában az ékesszólás tanára, neve alatt vált közkeletűvé egy *Ars grammatica*, mely az első könyvet kivéve olyan metrikai tanokat tartalmaz, melyek Aphthonius *De metris omnibus* című könyvéből lettek átvéve. Az idézet helye: lásd még: *A’ Nyelv változásairól*.
- 303:13–14 **Gellius csintalan és goromba tettnek nevezi a’ Cesellius Vindexét** – A hivatkozás forrása: Bayle III, 789. „Non hercle idem sentio cum Caesellio Vindice grammatico [...]”. Hivatkozott mű: Aulus Gellius: Liber XVIII. Cap. XI. 494–495. p. Lásd még: *JegyzetÚjSzók*.
- 303:18–19 **Bayle azt vallja, Moliereről beszélvén** – A hivatkozás forrása: Bayle III, 787–790. *Poquelin* címszó. A Kőlcsey által hivatkozott hely: 789. Lásd még: *JegyzetÚjSzók*.
- 303:26 **A’ szovászat’ szabadságát, így állítja Bayle** – Lásd még: *JegyzetÚjSzók*.
- 304:2 **a’ római írók** – **Lucretius, Seneca, Plinius** – A hivatkozás forrása: Bayle III, 789. Lásd még: *JegyzetÚjSzók*.
- 304:5 **Arnauld** – *Antoine Arnauld* (1612–1694) francia katolikus teológus, filozófus, matematikus. A hivatkozás forrása: Bayle III, 789. Hivatkozott munka: *Préface de la V Dénonciation [de*

la nouvelle Hérésie] du Peché Philosophique. Lásd még: *JegyzetÚjszók.*

304:9 **tyrannismus' vétke** – [lüd.-gör.-lat.] *tyrannus, türannosz*: kényúr, zsarnok. *Türannizmus*: zsarnokuralom, zsarnokság. Itt: zsarnokság vádja nélkül. Lásd még: MM4 *Levelezés I*, 299.

304:15 **plántai életet élő** – [lat.] *planta*: növény; „plántai életet élő ember”: növényi szinten élő, nem gondolkodó ember

24.
[A Nyelvmívelésről]

KÉZIRAT

RGy, Levéltár

Szemeretár, V. pótkötet, 14. sz. 935–1084 sz.

„Szemere Pál: Töredék Dolgozatok” 1067. jelzetű irat

A 100×150 mm lapocska rektóján és verzóján Kölcsey kézírásával, barnás tintával írt autográf szöveg. A rektó szélein körbe különféle firkák, apró rajzocskák; baloldalon, középen egy szó Kölcsey kézírásával: purismus. Egy kalligrafikusan írt név a lap alján: Georgius. A verzó jobb szélén, a jegyzetekre merőlegesen, más kézírással, más tintával írva:

„Surány. 26.k Jul. 1823.

Édes Ferim! Ha érdemlenéd igen igen sokat írna, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még tsak egy pár sort sem ír Gyurid”

A lapocskán egy hajtás van, borítéknak nincs nyoma.

MEGJELENÉS

Itt jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A szöveg címadásakor a recenzált mű címét és Kölcsey recenziós címadási gyakorlatát vettük alapul.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1824 első fele.

Kölcsey írása annak a recenzióknak a vázlata, amelyet a Szemere Pállal közösen szerkesztett folyóiratuk (eredetileg Minerva, később Élet és Literatúra, majd Muzáron) első számába vállalt megírni Szemere Pál „Nyelvmívelés” című tanulmányáról.

A kézirat azonosítása során segítségül a kézirat szélén található, Surányban [ma: Beregsurány] keltezett, 1823. július 26-ra datált egymondatos üzenet szolgált. Az üzenet címzettje („Édes Ferim!”) és aláírója („Gyurid”), illetve a keltezés, dátumozás alapján az üzenet Bay Györgytől származik (róla lásd: MAGYARÁZATOK), és Kölcsey Ferenchez szól. Az egyazon lapra, annak két oldalára írt Kölcsey-jegyzet és a Bay-üzenet nem mutat egymással tartalmi összefüggést. A köztük lévő egyedüli kapcsolatot maga a hordozó, vagyis a lap teremti meg. Mindez két lehetőséget valószínűsít a Kölcsey-jegyzet keletkezésével kapcsolatban. Az egyik, hogy Bay György egy keze ügyébe kerülő, Kölcsey jegyzetét tartalmazó, nagyjából tenyérnyi lapocska szélére írta Kölcseynek szóló egysoros üzenetét 1823. július 26-án Surányban. Ez esetben Kölcsey kézírata 1823. július 26. *előtt* keletkezett. A másik, hogy Kölcsey Ferenc egy keze ügyébe kerülő, lényegében üres lapra írta jegyzeteit, amelynek egyik szélén egyedül csak Bay György hozzá szóló, 1823. július 26-án Surányban kelt rövid, egymondatos üzenete volt található. Ez esetben a kézirat 1823. július 26. *után* keletkezett. Ugyan mindkét lehetőség mellett és ellen is szólhatnak érvek (lásd még: MAGYARÁZATOK), mégis az utóbbi lehetőséget tartjuk valószínűnek. Elsősorban azért, mert a Kölcsey-jegyzetek a Bay-üzenet hátoldalán kezdődnek, és a kézírás láthatóan kikerüli az üzenet szövegét, ami tehát arra utal, hogy Kölcsey a hozzá szóló (nem postán küldött) levélke üres hátoldalán kezdi meg jegyzeteit. Az üzenet dátumozása és keltezése nem tekinthető a kézirat keltezésének és dátumozásának, ugyanakkor az 1823-as év eseményeire irányítja a figyelmet, Kölcsey Ferenc levelezésének segítségével téve azonosíthatóvá a jegyzetet. Ezek alapján állapítható meg, hogy Kölcsey kézírata a Minerva első számához készülő recenzió vázlata Szemere Pál „Nyelvmívelés” című tanulmányáról.

Szemere Pál 1823 végén négy kéziratot küldött Kölcseynek Balla Károllyal, cím szerint a következőket: 1. „Egyházi beszéd”. 2. „Mennyire lehet használni”. 3. „Nyelvmívelés”. 4. „Felfedezések Vályi Nagy Iliászára”. A kéziratok közös, ekkor még Minerva című folyóiratuk első lapszámának terveihez voltak szükségesek (az előzményekről, a korábban küldött kéziratokról lásd: *Új szók*, KELETKEZÉS). Szemere a második és a harmadik tétellel kapcsolatban arra várt választ Kölcseytől, hogy melyiket vegyék fel a Minerva első kötetébe. Szemere a „Nyelvmívelés” című kétíves tanulmányát javasolta, felvetve a recenzálás szükségességét is, azzal érvelve, hogy mindez jól kapcsolódna a már közlésre szánt recenzióhoz a „spiritus-universum” témakörrel (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Pest, 1823. december 29.], vö. MM4 *Levelezés II*, 103–104; lásd még: *Új szók*, KELETKEZÉS):

„2. Mennyire lehet használni. Etc. 8. Ív. Felülírás: Minerva Első Osztályába. – Újjonnan fog dolgoztatni. Elejébe jön a' National Muzeum Hirdetése, a' végébe pedig ugyanannak Határozása, mellynél fogva a' jutalomra érdemtelennek ítéltetett. Talán ezen formájában is recenseáltathatnék. Legalább Előkészületek tétethetnek reá.

3. Nyelvmívelés. 2. Ív. Felülírás: Arra kívántatik felelet Kölcseymtől, vallyon az itten menő két munka közzül (2. és 3) mellyik vétessék fel a' Minerva Első Kötetébe. Talán a Nro 3.? a' Puky és Balla Spiritus és Universitas jutalom kérdéseiket 's rájok tett Feleletek az Első Kötetben vétettetvén fel. E' szerént a' Nyelvmívelés recenseáltathatik, 's recenseáltassék.”

Kölcsey válaszában megerősítette korábbi vállalásait, miszerint elkészít három recenziót a Minerva számára, határidőt is szabva (1824 tavaszát) a Szemere által küldött kéziratok visszaadására és a recenziók leadására (Kölcsey Ferenc, Bay György és Bay József Szemere Pálhoz, Cseke [Surány], 1824. január 30., vö. MM4 *Levelezés II*, 108):

„Két leveledre vagyok adós válasszal; vettem mindegyiket, ’s vettem azon csomó Írást is, a’ mit Mándi Balla Károl Úrnak prokátori kezei közt tevél le. Ohajtom, hogy ígéreted szerént a’ Tavasszal látogass meg bennünket; ha ezt meg engedi érnem az ég, úgy mind ezen, mind régebben küldött írásaidat akkor fognám általadni recenziójjkkal együtt. [...] A’ miket számomra küldél azokkal nem sokára készen leendek.”

Ugyanakkor Kölcsey az Iliász-pörhöz kapcsolódó írásból („Felfedezések Vályi Nagy Iliászára”) ki akar húzni részeket. Továbbá elvállalja Szemere „Nyelvmívelés” című dolgozatának recenzeálását is, azzal a megjegyzéssel, hogy Szemere másik tanulmányát, az „univerzális grammatikát”, amely azonos a Szemere által küldött „Mennyire lehet használni” című nyolcívés tanulmánnyal (vö. MM4 *Levelezés II*, 553), nem vállalja (Kölcsey Ferenc, Bay György és Bay József Szemere Pálhoz, Cseke [Surány], 1824. január 30., vö. MM4 *Levelezés II*, 108.):

„Az Iliasz tolvajságait illetőkből némellyeket kitörteni fogok. A’ Nyelvmívelést recenseálni fogom, az igen szép munka; de az universalis grammatikához nem nyúlok hozzá, az a’ sok philologi tudomány egy olly embernek, kinek egyetlen egy philologi könyve nincs, ’s több rendbeli jegyzéseitől is meg van fosztva, általgázolhatatlan homokdomb.”

Az 1824 tavaszára, Csekére tervezett személyes találkozó Kölcsey és Szemere között elmaradt. Kölcsey 1824. január 30. és 1825. május 18. között szinte kétségbe ejtette Szemere Pált azzal, hogy nem válaszolt a leveleire. (Vö. MM4 *Levelezés II*, 111, 115, 120. Önéletrajzi levelében erről a korszakáról: MM4 *Levelezés III*, 200–201.) Amikor Kölcsey 1825-ben végre válaszolt, úgy nyilatkozik Szemere Pálnak, hogy az ígért recenziókat (az „Universum és szellem” pályairás recenzióját két másikkal együtt) az előző évben megírta, de véglegesen még nem készült el velük, azok „első dolgozásban” fekszenek, az utoljára, negyedikként szintén elvállalt

„Nyelvmívelésről” viszont nem ejt szót (Erről lásd még: *Új szók, KELETKEZÉS*. Vö. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1825. május 18. MM4 *Levelezés II*, 122–126. Hiv.: 124.) A „Nyelvmívelésről” írandó recenzió tehát még az „első dolgozásig” sem jutott el, mindössze egy rövid, pontokba szedett jegyzet készült el a tanulmány gondolatmenetéhez kapcsolódó kritikai reflexióikkal. Szemere ezt követően folyamatosan kérte vissza Kölcseytől a „Nyelvmívelés” kéziratát (vö. MM4 *Levelezés II*, 124, 127, 129, 130, 569), aki végül elküldte a kéziratot Szemerének (1825. november 20. Vö. MM4 *Levelezés II*. 130).

A „Nyelvmívelés” című kézirat további sorsa ismeretlen, ma nem fellelhető, elveszett vagy lappang (vö. MM4 *Levelezés II*, 550.). A Szemere Pál munkáit közreadó Szvorényi József még úgy vélte, hogy a kézirat Kölcsey miatt hiányzik Szemere Pál prózai műveiből: „Kölcseynek küldte ezt meg véleményének kikérésével; 1825-ki októb. levelében pedig sürgetve kéri vissza.” (Vö. SZEMEREP 1890, I, 325, a szerkesztő jegyzetei.) Mint tudható, Szemere Pál 1825-ben végül visszakapta Kölcsey Ferencről a „Nyelvmívelés” kéziratát (vö. MM4 *Levelezés II*. 130.). Szvorényi József Szemere Pál nem ismert műveiről azt a megjegyzést teszi, hogy „Szemerének csaknem valamennyi ki nem adott dolgozata [eltűnt], melyeket vagy elszórt, vagy elajándékozott, kikölcsönzött stb. nem törődván, ha egyszer megkésültek, továbbra is velők; sőt, ha ki nem elégtették, nem ritkán megsemmisítvén azokat”. (Vö. SZEMEREP 1890, I, 325.)

Nem tudni, hogyan került a Kölcsey-jegyzet Szemere Pál birtokába. Lehetséges, hogy a Bay Györgyön keresztül visszajuttatott „Nyelvmívelés” kéziratával együtt került Szemere birtokába 1825 végén (MM4 *Levelezés II*, 130.). Lehetséges az is, hogy ezt a jegyzetet Kölcsey 1826 tavaszán személyesen adta át Szemerének a még nála lévő kéziratokkal, recenziókkal együtt (vö. *Új szók, KELETKEZÉS*). Mindkét lehetőség magyarázatot ad arra, miért a Szemere-tárban, a Szvorényi József által nem rendezett Szemere-munkák mappájában található meg a Kölcsey-jegyzet. Nincs információnk arról, hogy Szemere miképpen vélekedett Kölcsey

meglátásairól, ezért nem jelenthető ki, hogy ennek hatására vonta volna vissza a „Nyelvmívelés” megjelentetését, vagy hogy ennek köze lehetne a kézirat eltűnéséhez, megsemmisüléséhez. Meg kell jegyeznünk, hogy a Szemere által „Mennyire lehet használni”-ként említett, Kölcsey által recenzálásra nem vállalt, általa „univerzális grammatikának” nevezett Szemere-tanulmány (MM4 *Levelezés II*, 108) egy és ugyanaz: a Nemzeti Múzeum pályázatára (1820) beadott Szemere-pályaművel azonos („Mennyire lehet használni a külföldi híres tudósoktól rendbe szedett »Közönséges Grammatikának« újabb találmányait a magyar nyelvre nézve?” Pályamunka. Írta Szemere Pál, 1820. 8-r. 224. l. A Nemzeti Múzeum Könyvtárában, jelzete: 162. Oct. Hung.)

Szemere Pál „Nyelvmívelés” című írása kézirat vagy megjelenés hiányában tehát nem vethető össze Kölcsey jegyzetével, amely alapján kapcsolatuk kétségkívül megállapítható volna. Levelezésük és a Kölcsey-jegyzet tartalmi elemei alapján ugyanakkor szinte bizonyos, hogy az az illető tanulmányról írandó recenzió vázlata. Keletkezése tágabban 1823. december 29. után és 1825. november 20. előtt, vagyis a kézirat kézhezvétele és a visszaküldésének dátuma közötti intervallumra tehető. Valószínűbb azonban az, hogy ezt a jegyzetét is, akárcsak a másik három recenziót, 1824. január 30. után, az év első felében, több más recenzióval egy időben (lásd *Új szók*, KELETKEZÉS) készítette Kölcsey Csekén.

Mivel nem rendelkezünk értekezéshez vagy recenzióhoz készített hasonló Kölcsey-jegyzettel, ezért különlegességét ritkásága mellett leginkább az jelenti, hogy bepillantást enged Kölcsey műhelyébe, a recenziókészítés munkamódszerébe. Továbbá mivel Szemere kétíves, elveszett kéziratának csak a címét ismerjük, annak tartalma, felépítése voltaképpen csak a Kölcsey-recenzió vázlata alapján rekonstruálható.

A Kölcsey-jegyzet pontokba szedett kritikai reflexiók, megjegyzések sorozata. Hogy nem kivonatról (extractus) van szó, hanem értekező jellegű munka előkészítéséről, azt a jegyzet formai jellemzői bizonyítják. Kölcsey gyakorlatában a kivonatok (és a jegyzések) jellemzően keltezettek és dátumozottak; rendelkeznek

a kivonatolt (jegyzetelt) munka könyvészeti leírásával; pontosan feltüntetik a mű oldalszámait; tartalmaznak szó szerinti kijegyzéseket; könyvészeti és/vagy kritikai tartalmú széljegyzeteket (margináliák) vagy az írás végén összefoglaló reflexiót (vö. pl. *Laistrom-Aranka*). Az értekező jellegű írások (mint pl. a még befejezetlen *ElőszámlálásaRévai*) sorszámozott, pontokba szedett gondolatokat tartalmaznak. A Kölcsey-jegyzet egy recenzió gondolati vázlata, főbb pontokba szedve a reflexiót igénylő állításokat.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratot betűhíven adjuk közre; lásd még: *Megjegyzések a sajtó alá rendezéshez*.

MAGYARÁZATOK

- 305:2 **A nyelvmívelésről** – Kazinczy Ferencnek, illetve baráti körének, így az ide tartozó Szemere Pálnak és Kölcsey Ferencnek a nyelvi- és nyelvművelési nézeteiről lásd: CSETRI 1990, 25–97.
- 306:1 **Az első és utóbbi kor Litterator. Nyelvművésze** – a Litterator szóban a rövidítést jelentő pont feloldása nem egyértelmű. A legegyszerűbb lehetőség, hogy a pont tkp. kötőjel funkciójú, azaz: 'A régebbi és a mai kor Litterator–Nyelvművésze. Szóba jöhető lehetőség még 'A régebbi és a mai kor Litterator[*a és*] Nyelvművésze' feloldás is.
- 306:7 **Kis János. Folnesics** – *Kis János* (1770–1846) evangélikus lelkész, költő, nyelvtudományi pályamunkája: *A magyar nyelvnek mostani álláspontjáról, kímíveltethetése módjairól, eszközzeiről* (Pest, 1806). Róla lásd még: *Jegyzések Kis. Folnesics János Lajos* (1780–1823), róla lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK, *Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének*.
- 306:11 **quadupes** – [lat.] négy lábú, négy lábon járó, négy lábú állat, pl. ló

- 306:12 **sonipes** – [lat.] lábaival topogó, mint ló, paripa
- 306:13 **Kunst werk** – [ném.] *Kunstwerk*, a. m. műalkotás
- 306:17 **progređiálhatása** – [lat.] *progređior*, a. m. előrehalad; progređiálhatás: lehetséges előmenetel
- 306:22–23 **honi mesterszók** – azaz magyar szakszavak, műszavak
- 307:7 **Adelung** – *Johann Christoph Adelung* (1732–1806) német nyelvtudós, lásd még: *Új szók.*
- 307:13 **revelatio** – [lat.] felfedés, feltárás, kinyilatkoztatás
- 307:24 **Surány. 26.k Jul. 1823.** – A keltezés alapján Bay György Surányban írta üzenetét, amit feltehetően nem postai úton, hanem valamely emberével juttatott el Kölcseyhez, a Tisza túloldalán fekvő Csekébe. Egyébként Cseke közelében csak Surányban volt postahivatal, így a Kölcseynek címzett és ide érkező leveleket Bay szolgálai gyakran vitték át a Tisza túloldalán, szemközt lévő csekei udvarházba. A keltezés, illetve Surány és Cseke viszonylatára egy érdekesség Kölcseytől: „Ez a’ levél, Édes Palim, tulajdonképpen Surányban a’ mi Gyurinknál íratik, ’s a’ Cseke név csak a’ szokás hibájából fogott helyt a levél előtt.” (Kölcsey Ferenc, Bay György, Bay József Szemere Pálhoz, Cseke [Surány], 1824. január 30. Vö. MM4 *Levelezés II*, 107.)
- 307:25–26 **Ha érdemlenéd igen igen sokat irna, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még tsak egy pár sort sem ír** – nem tudni, kire vonatkoznak Bay György szavai.
- 307:27 **Gyurid** – A surányi születésű *Bay György* (1792–1849) 1820 körül tért vissza a bécsi testőrségtől Szatmárba. Közeli barátságba került Kölcseyvel, és Szemere Pállal is többször találkozott Surányban, akihez rokoni szálak fűzték. Bay Györgyről és Kölcseyvel való kapcsolatáról lásd: MM4 *Levelezés II*, 465–466. Bay Györgyről egy ekkori, ismeretlen szerzőtől származó jellemzés: „Bay György Kölcsey jó barátja, Surányból, Bereg megyéből. A ritka szépségű férfi előbb testőr, utóbb Bereg I. alispánja, végre alnádor, igen művelt férfiú s Kölcseynek különösen kedvelt barátja volt.” (Vö. MM4 *Levelezés II*, 564.) (A vonatkozó időszak levélváltását, amely kapcsolatuk zavarára,

Kölcsey elzárkózására utal, lásd: MM4 *Levelezés II*, 74, 83, 85, 102, és 107.) Kölcsey környezetéből egy másik György nevű férfi is azonosítható, akivel ekkoriban kapcsolatban állt. *Szemere György* (1793–?), Szemere Pál sógora, Szemere Krisztina öccse, 1823-ban a Minervába szánt recenzálásra váró kéziratokat vitt Kölcseynek Pécelről Csekébe (vö. MM4 *Levelezés II*, 77–80, 74.) A fiatalemberhez írott leveléből készül az *Iskola és világ* címen az ÉLit-ben megjelent Kölcsey-írás. (Lásd még: MM4 *Erkölcsei*, 111–114.)

25.
Műszavak a' törvénytudományból

KÉZIRAT

MTAK Kt

M. Nyelvt. 2-r. 23. sz. III. k. K. 698. 65r–79v

Műszavak a' törvénytudományból

A kézirat jobb felső sarkában a következő rájegyzés: „Bédatott
Mai 14ikén Széchenyi István”

A kézirat előlapján: 1832. Saj. Kézir. 8-r. 30 szám. I. „”.

MEGJELENÉS

KÖM2 – *Műszavak a törvénytudományból*, I./926–946.

A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Az utólagosan felvett, a fóliók bal szélére, más tintával írt szavakat a tördeléssel is jeleztük, a piros ceruzával aláhúzással jelölt szavakat a lábjegyzetekben jelöljük. A lista rövidítéseit feloldottuk: a Cod. M. a *Codex Mercantilis*, a Páritzp. a *PárizP* rövidítései.

KELETKEZÉS

Keletkezés: [Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március.

Az 1827-ben az országgyűlés XI. törvénycikke által megalapított Magyar Tudós Társaság Igazgató Tanácsa 1830. november 17-én tartotta alakuló ülését Pozsonyban, amelyen Kölcsey Ferencet a nyelvtudományi osztályban a vidéki rendes tagok

közé választották. (MTA Kt 3391. Kölcsey Ferenc: A Nemzeti Tudós Társaság oklevele, mellyel Kölcsey Ferencet rendes tagjává választja 1831. február 21. Lásd még: Döbrentei Gábor Kölcsey Ferencnek, 1830. november 18. MM4 *Levelezés II*, 305–306, illetve: HazKülfTud 1831. február 16., 106–109. Lásd még: MM4 *Levelezés II*, 719–720. Kölcsey reakcióit megválasztására lásd: Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, 1830. december 14. MM4 *Levelezés II*, 308–309. Kölcsey Bártfay Lászlónak ezzel kapcsolatban tett megjegyzése a neológiai viták intézményes és egyértelmű lezárulására reflektál: „S mint csudálkozám el, midőn magamat az oppositio’ legerősbeivel együtt ott lelém [ti. a Tudós Társaság listáján]! *Ohajtanám, irnád meg, mi eszközölte ezen választást, melly a’ neológismus’ triumphusát illy országosan megállapította?*” Vö. Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak, MM4 *Levelezés II*, 312. – kiemelés tőlem: O. Cs.)

A Magyar Tudós Társaság alakuló ülésére 1831. február 13-án, az első nagygyűlésre február 14-én került sor, ahol megválasztották a küldöttségeket, és megindították az alapszabályban megjelölt feladatok elvégzését. Kölcsey az Akadémia folyóiratának (a későbbi Tudománytár) megindítására létrejött küldöttségbe került, annak jegyzőjeként.

Az Akadémia mind a hat osztályának előírta, hogy a szakmájukhoz tartozó tudományos műszavakat (szakszavakat) gyűjtsék össze a tervbe vett nagyszótár számára. (1831. június 13-i heti ülés; lásd: MTT évk. I, 70, 71–72; lásd még: BDÖM *Prózai*, 749.) Kölcseyre a nyelvtudományi osztály rendes tagjaként a Debreczeni Grammatika, Dayka Gábor versei, a Felelet a Mondolatra és a Tudományos Gyűjtemény nyelvészeti tárgyú cikkei nyelvtudományos műszavainak kigyűjtése hárult. (Kölcsey és az Akadémia kapcsolatáról lásd: Szabó G. 2011, 146–159. Az egyéb akadémiai feladatairól – kivonatok, bírálatok készítése, illetve később a két emlékbeszéd megírása – lásd: SZABÓ G. 2011, 152–159.)

Kölcsey ezzel együtt, ezzel egy időben, valószínűleg szóban tett önkéntes felajánlásaként (vö. MM4 *Levelezés II*, 831) a törvénytudományi szakszavak összeírását is vállalta. Minderről

az Akadémia titkárának, Döbrentei Gábornak a levele tanúskodik (Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, 1831. december 28. MM4 *Levelezés II*, 436):

„A’ tegnapi héti ülésben [...] inkább csak törvényes szavak összeírására ajánlkozásod előhozhatásáért tevém a’ jelentést. A’ héti ülés, mellyben 13-an valánk jelen, igen kedvesen fogja venni ha minden törvényszót össze irsz vagy kiszedhetsz, mellyeket az Országos Küldöttségek munkájából kiszedtél vagy kiszedhetsz. Külön könyveket a’ törvényesek közül azért nem küldet, mivel azok, Szlemenics, Gr. Kemény Józef, Stettner György ’s Thaisz András között már ki vagynak osztva, ’s Neked pedig a’ nyelvtudomány osztályából a’ Debreczeni Magyar Grammatika, Dayka Versei, Felelet a’ Mondolatra, Tudományos Gyűjtemény nyelvbeli czikkjei általtekéntése ment. De Ország gyűléseink említett munkálkodásának célunkhoz tartozó végig nézése épen jól fog esni, mivel annak valakire osztása még különben is fenn maradtott.”

Majd nem sokkal később ezt írja Döbrentei (Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Buda, 1832. január 25. MM4 *Levelezés III*, 11):

„eddig megment lesz hivatalos levelem hozzád mellyben a’ héti ülés igen is kér, hogy a’ M. Ország naplókönyvéből Actájából kiszedd, ábéczébe rakd ’s küldd a’ törvény szavakat. De azért várjuk tőled a’ nyelvosztálybeli Könyvekből kiszedendőket is. Ha meg nem kapnád azokat tájaddon, a’ Martziusi üléskor itt megszerezzeük.”

A Tudós Társaság heti ülésén tehát elfogadta Kölcsey ajánlkozását a törvénytudományi műszavak gyűjtését illetően, ezzel a feladattal hivatalosan meg is bízták őt azzal, hogy munkáját a nyelvtudományi gyűjtés mellett végezze el. A társaság törvénytudományi könyveket nem tudott biztosítani Kölcsey számára, mivel azokat már kiosztották, ezért az országgyűlési munkaanyagokat ajánlották átnézendő forrásként.

Csaknem két hónappal a Döbrentei-levél után, egy hónappal szójegyzékeinek leadása előtt Kölcsey ezt írta Szemerének (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Szathmár, 1832. március 14. MM4 *Levelezés III*, 27):

„Én a’ törvényosztálybeli műszavakat írtam össze, de hosszú munkátlanságom miatt még bötürendbe szedve nincsenek. Debreczeni grammatikát nagy bajjal keríték; ’s ez rövid időn felleszen dolgozva. Az Antimondolat a’ társaság céljaira használni nem lehet. Tizenöt évek óta most olvasám újra e’ bohóságot; ’s íme egyetlen egy műszavat sem foglal magában. Legfőbb bajom, hogy Tudományos Gyűjteményt nem kerithetek; pedig azt itt nem kevesen járatták. [...]”

A kéziratok leadását követően pedig ezt (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Nagykároly, 1832. május 12. MM4 *Levelezés III*, 46):

„Én a’ Kisfaludy K. három kötetéből csináltam egy parányi kivonatot; ’s még parányibbat a’ Kassai Játékszini tudósításokból. A’ törvényosztály’ műszavait, ’s a’ Debreczeni *Grammatikából* kiírt mesterségszavakat az említett kivonatokkal együtt Döbrenteihez útasítottam. Csak a’ tudományos Gyűjteményből nem vontam még ki szavakat. De a’ Gyűjteményt egészen nem is tudom megkapni; aztán mind eddig reá nem értem.”

Kölcsey tehát Döbrenteinek küldte meg kigyűjtött műszavainak két listáját. (Döbrentei korábban nem tudott Kölcsey segítségére lenni a kiosztott, kijegyzetelendő könyvek beszerzésében, azokat számára nem küldték meg, vö. MM4 *Levelezés III*, 11.) Mivel a *Műszavak* kéziratban a szavak betűrendben vannak, elől a magyar megfelelővel, Kölcsey ezeket az eltelt időben (március 14. után) rendezhette. Munkáinak befogadását az Akadémia 1832. május 14-i jegyzőkönyve így regisztrálta: „221. Ugyan az [ti. Döbrentei Gábor, titoknok] benyújtja a’ debreczeni Grammatikából kivont philologiai / 222. A’ törvénytudományt illető műszavak’ gyűjteményeit Kölcsey

Ferencz r. tagtól”. (MTAK Kt, K 1389.) A „törvénytudományt illető műszavak’ gyűjteménye” megtalálható MTAK Kt.-ban (lásd: Kézirat). Az 1843-ban megjelenő *Törvénytudományi Műszótár* a gyűjtésben részt vevő alábbi tagokat jelöli meg: Szlemenics Pál, Stettner György, Sztrokay Antal, Perger János, Kölcsey Ferenc, Lassú István, Jászay Pál, Szász Károly, Bártfay és Waltherr László, Fogarasi János, Császár Ferenc, Zsivora György.

A „debreczeni Grammatikából kivont philologiai műszavak’ gyűjtemény”-ének kézirata az MTAK Kt.-ban regisztráltan nem található – elveszett vagy lappang. Kölcseynek a tervezett nagyszótárhoz készített philologiai szójegyzékéről, annak esetleges felhasználásáról nincs tudomásunk (lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey Ferenc filológiai tárgyú kéziratai*).

A Magyar Tudós Társaság 1832-ben adta ki első helyesírási szabályzatát (*Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai. A Magyar Tudós Társaság különös használatára*. Pesten. Nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istv. M.DCCC.XXX.II.), 1835-ben és 1838-ban egy-egy „zsebszótár” jelent meg, a Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc szerkesztette magyar–német és német–magyar szótár, és 1838-ban a *Magyar tájszótár* (valószínűleg Vörösmarty szerkesztésében). Az Akadémia 1846-ban adta ki első átfogó, leíró nyelvtanát (*A magyar nyelv rendszere* – több szerző tollából, Czuczor Gergely, Fogarasi János, Vörösmarty Mihály közreműködésével); Czuczor Gergely és Fogarasi János hatkötetes munkája, az Akadémia első értelmező szótára, *A magyar nyelv szótára* (1862–1874) pedig 1862-ben jelent meg. A felsorolt kiadványok egyike sem említi meg forrásai, forrásközlői között Kölcsey Ferencet.

Kölcsey ajánlkozása a törvénytudományi műszavak gyűjtésére feltehetően vármegyei szerepvállalásával hozható összefüggésbe, mint ahogyan lehetséges forrásai is. Kölcsey az 1829. augusztus 25-től 1832. október 15-ig terjedő időszakban volt első aljegyző Szatmár vármegyében. Döbrentei Gábor kérése, miszerint Kölcsey „az Országos Küldöttségek munkájából”, illetve „a’ M. Ország naplókönyvéből Actájából” készítsen jegyzeteket, ekkor, vagyis 1831-ben elsősorban a *regnicolaris deputatio*, azaz az országgyűlési

reformbizottságok által elkészített operátumok véleményezésének elkészítésével kapcsolatos munkákra utalhatott, mivel Kölcsey csak 1832. november 6-án lett választott megyei követ a pozsonyi diétán. (Lásd: SZABÓ G. 2011, 136–138. Lásd még: MM4 *Országgyűlési, MM4 Országgyűlési naponkénti jegyzések.*) Az országgyűlés rendszeres bizottságát (*Deputatio Regnicolaris*) az 1791:67. törvénycikkkel állították fel azzal a feladattal, hogy a következő országgyűlésre törvényjavaslatokat készítsenek a jogmodernizáció érdekében. Az országgyűlés tagjaiból álló jogi bizottság számára a törvénycikk „az igazságszolgáltatás reformját, továbbá az eljárások gyorsítására és a tulajdon biztonságának növelésére, az alaptalan pereskedés meggátolására és a törvények rendszerezésére, valamint a bírósági döntések felülvizsgálatára vonatkozó törvények tervezetének az Országgyűlés elé terjesztését írta elő”. (BURIÁN 2014, 70.) A jogi bizottság a váltó- és kereskedelmi jog körében valódi törvénykönyvet dolgozott ki *Codex cambio-mercantilis* címmel, de a tervezet nem került tárgyalásra. Az 1825–1827. évi országgyűlés az 1827:8. törvénycikk alapján újabb bizottságokat küldött ki, hogy vizsgálják meg az 1795-ös év munkálatait; az 1830:6. törvénycikk az 1831. október 2-ára összehívandó országgyűlés feladatát a rendszeres bizottsági munkálatok megtárgyalásában jelölte meg, de az 1832–1836-os országgyűlés ezeket az anyagokat nem tárgyalta. A regnicolaris deputatiokról lásd még: MM4 *Levelezés III*, 474–476, 613, illetve: VÖLGYESI Orsolya, *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9.) Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2002, 7–27.

Kölcsey a *Műszavak a' törvénytudományból* kéziratának leadása után lett Szatmár vármegye országgyűlési követe (1832–1835 között), sikeresen integrálódva az országgyűlési követek „sajátos világába, különösen pedig az ellenzéki elveket valló képviselők csoportjába”. (Vö. VÖLGYESI 2009, 394.) A törvényalkotás gyakorlatában, „grammatikai” vitái során Kölcsey egyértelműen alkalmazta tapasztalatait, reflektáltta téve sajátos különállását és az „akadémiai” elvárásokat is (VÖLGYESI 2009, 394):

„az üzenet- és feliratjavaslatok megfogalmazásakor igyekezett olyan stílárís, nyelvi szempontokat is érvényesíteni, amelyekkel nemegyszer kivívta követtársainak ellenállását is. Ennek egyik legszembeütőbb terepe az úrbéri törvénycikkeket magyarra fordító küldöttség tevékenysége volt. Kölcsey a bizottság tagjaként több új magyar szó használatát is kezdeményezte a készülő törvényszövegben, ami ellenkezést váltott ki a deputációban. Az 1833. július 6-i kerületi ülésen az úrbéri tervezet vizsgálatakor pl. a többség a »jog« szót a »jus«-ra cserélte ki, s a titkos jelentés szerint – nyilvánvalóan Kölcseynek címezve – azt is kijelentették: itt az akadémia nem gyakorolhat befolyást. Az 1833. március 10-i kerületi ülésen a magyar nyelv ügyében készített üzenet vitája alkalmával Kölcsey finoman, de határozottan utasította vissza a grammatikai jellegű megjegyzéseket, mondván, ő a Tudós Társaság által megfogalmazott normákat képviseli, amennyiben a kifogások megállnák a helyüket, az egész testület nevében kellene szégyenkeznie. Az ötödik vallásügyi üzenet utolsó bekezdéséből Kölcsey kihagyni javasolta a következő szakaszt »az állandó eggyetértés szép virányai közt csirádzó visszázkodás' magvát zsengejében elfojtani« (Felséges Első Ferentz ausztriai császár, Magyar és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben, karácson havának 16-ik napjára rendeltett Magyar Ország gyűlésének írásai, Po'sony, 1832/33, I, 243.) A többség azonban nem támogatta a felvetést. (Lásd MOL, Privatbibl., Cseremiszký Miklós 1833. június 8-i jelentését.)”

Kölcsey az általa összeállított szójegyzék forrásairól külön nem tesz említést. A *Törvénytudományi Műszótár* első kiadásában (1843) a D. Schedel Ferencz által jegyzett *Előbeszéd* a gyűjtésben közreműködő tagok sorában Kölcsey Ferenc megemlétekor ezt írja: „Kölcsey Fer[enc]. r[endes]t[ag]. az általa formált 's a' Cod. mercantilisból kiszedett műszavakat adta be. Kölcs.” (Vö. *Törvénytudományi Műszótár*, IX. lap.)

A *Codex Mercantilis* forrásként való használatát támasztja alá, hogy a kéziratban az innét kijegyzett szavak (24 darab) után a „Cod.

Merc.” jelölések találhatóak. Néhány esetben (4 darab) a *Pápai-Párizz*-ra utaló jelöléseket („Párizp.”) tesz Kölcsey, amelyet így szintén a gyűjtemény egyik forrásának tekinthetünk. Mindez azonban a több mint hatszáz tételből (617) álló jegyzékben csupán 28 szó.

Hogy melyek lehetnek a műszótár megjegyzése alapján a Kölcsey „által formált” szavak, s hogy az országgyűlés jegyzőkönyveiből és irataiból, illetve a reformbizottságok anyagaiból végzett-egyűjtést Kölcsey, nehéz megállapítani. Schedel Ferenc az *Előbeszéd*-ben azt jegyzi meg, hogy „az ezen szótárban előforduló szók után álló nevek nem mindenkor azt jelentik, hogy az illető szók a’ felhozott íróknál találtak először vagy kizárólag, hanem hogy az ő itt elsorolt munkáik – vagy gyűjteményeikből irattak ki a’ megbízott tagok által”. Vagyis a Kölcsey által leadott több mint 600 szavas jegyzéket szabadon (néhol hibásan, néhol a jegyzéktől független forrásból kiegészítve) használták a szerkesztők. Így lehetséges az, hogy több, Kölcsey által is leadott szó esetében nem tüntetik fel a nevét, míg több esetben akkor is feltüntetik „Kölcs.” rövidítéssel, amikor ezt a kézirat nem indokolja, hiszen nem tartalmazza a nevezett szakszót. A szerkesztők bizonyosan a Kölcsey-féle jegyzékből dolgoztak, sok hibával, ahogyan azt az összehasonlító táblázat is mutatja. A kéziratban pirossal megjelölt szavak is erre a használatra utalhatnak, de ezek sem jelennek meg kivétel nélkül a szótárban. A *Műszótár* összességében mintegy 250 szó esetében tünteti fel Kölcsey nevét forrásközlőként, 30 esetben egyedüli forrásközlőként, amelyből 9 olyan szó, amelyet Kölcsey szószerkezete nem tartalmaz. Kölcsey munkájának egyes részei a *Törvénytudományi Műszótár* mellett a *Magyar és német zsebszótár* (Buda: Magyar Tudós Társaság, 1835, 1838) jogi műszókészletébe is beépültek, lásd erről GÁLDI 1957, 492–493.

Nem feladatunk a *Törvénytudományi Műszótár* szerkesztőinek munkamódszerét, válogatási elveit elemezni és értékelni. A „Kölcsey által formált” műszavak megállapításával kapcsolatban a reformkori jogtudományi nyelv történéssz ismerője, Pajkossy Gábor Kölcsey-kiadása már tett kísérletet (vö. MM4 *Országgyűlési naponkénti jegyzések*, 376–384). Pajkossy az általa összeállított

Jegyzetszótárban külön, idézőjelben jelzi a Kölcseytől származó, a *Műszavak a' törvénytudományból című szójegyzékben* (MTAK Kt. K. 698. 65r–79v, 1832) szereplő, illetve az általa a *Törvénytudományi műszótár* (Buda, 1843) részére leadott „*jellegetes, a meghonosodott fordítástól eltérő műszavak[-at]*” (kiemelés tőlem – O. Cs.). Az első táblázatban eme gyűjtést adjuk közre. (Lásd még: TOLNAI 1929, 79.) A másik táblázat a *Műszótárban* található, Kölcseyhez kötött szavakat tartalmazza a kézirattal való összevetésben.

Kölcsey Ferenc által formált műszavak
Pajkossy Gábor Jegyzetszótárában

activitas / hatóság
apellata / felelbbvitel
authenticatio / meghitelesítés
capacitas / bírhatóság
collateralis / atyafi, mellék atyafi
compensatio / visszapótlás
constitutio / alkotvány
contradictor / ellenmondó
defectus (seminis) / magszakadás
extra dominium / birtokkívül
fassio / vallás, bevallás
homo regius / király' embere
imputatio / rátudás
incapacitas possessorii / jószágbírhatalanság
insinuatio / bejelentés
legatarius / hagyományos
manufactura / kézmív
motivatio / okadás
nota (infidelatis) / hívtelenség bélyege
notorius / hívtelen
ordo processualis / pörfolyási rend
pignoratarius / zálogosító

praescriptio / időtöltés
 principium / okfő
 projectum / javallat
 reluitio / kiváltás
 repositio / visszahelyeztetés
 repraesentatio / előterjesztés
 respirium / haladék
 restauratio / székújítás
 sedria, sedes judiciaria / törvényszék
 senioratus / öregségi jus
 sequestrum / zár
 statutio / iktatás
 sucessio / öröködés
 testamentum / vég hagyás

Kölcsey Ferenc által beküldött, illetve Kölcseynek tulajdonított szavak a Törvénytudományi Műszótárban (1843).

Törvénytudományi Műszótár 1843		Műszavak a' törvénytudományból 1832
<i>Forrásként Kölcseyt is megjelölő szavai</i> (Kölcs. = Kölcsey Ferenc) ¹	<i>Forrásként egyedül Kölcseyt megjelölő szavai</i> (Kölcs. = Kölcsey Ferenc)	
ABORTUS: idétlen v. éretlen szülés. <i>Cur. Pauly.</i> <i>V-gyűjt. P-gyűjt. Mest. Szirm.</i> <i>Márt. Moln. Mok. Kölc.</i> Elszülés. <i>Puky. Pauly.</i> Idétlen gyermek. <i>Mok.</i> Elvetelés (az állatoknál). <i>Csapó.</i>		<i>idétlen szülés eszközlése, procuratio abortus</i>

¹ A többi rövidítés feloldását lásd: Törvénytudományi Műszótár 1843, VI–XI.

<p>ABNEGATIO: kitagadás. <i>Puky. Helt. Verb. Paul.</i> Eltagadás. <i>Kölcsey.</i> Megtagadás; –sui: öntagadás. <i>Lex.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>ACCESSORIE: mellékesen. <i>Georch. Toldalékosan.</i> <i>Czbt. Melleslegesen.</i> <i>Szlem. Járulólág. Kölcs.</i> Járulékosan. <i>Kun.</i></p>		<p><i>járulólág, accessorie</i></p>
<p>ACONTO: számára valakinek. <i>Kölcs. Tartozás’</i> fejében, számolásig. <i>Sztrók.</i> Kováásra. <i>Csapó.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>ACTA: acták, irományok. <i>Cur. Fog. V-gyűjt. Czöv.</i> <i>Szlem. Paul. Puk. Kölcs.</i> Téllevelek (a’ diplomatikába) <i>Perg. Végzetek. Szilem.</i> Cselekvények, munka- írárok. <i>Bar. vm. Iratok. Debr.</i></p>		<p><i>iromány, acta</i></p>
<p>ACTA processualia: pörirományok. <i>Kölcs. Perbeli</i> irományok. <i>Czöv. Szlem.</i></p>		<p><i>pöriromány, acta</i> <i>processuaría</i></p>
<p>ACTIO: kereset (a’ polgári ügyekben) <i>Cur. Puky. Pauly.</i> <i>Péchy. Stett. Kölcs. Gömbös.</i> Vád, (Vfenyítőkben) <i>Cur.</i> <i>Fog. Gömbös. Kérő- v.</i> vádlevél. <i>Puky. Pauly.</i> <i>Fog. Keresetlevél. Szlem.</i> <i>Kun. Kövy. Pörkezdés.</i> <i>Helt. Keresetes levél.</i> <i>Vajd. Kun. Kérelemlevél;</i> vádolvány. <i>Fog. Keresvény;</i> pörkezdés. <i>Kézir: Reactio,</i> vizontkereset. <i>Cur.</i></p>		<p><i>kereset, actio</i></p>
	<p>ACTIONALIS: kereseti. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>kereseti, actionalis</i></p>

<p>ACTIONALIS libellus: keresetlevél. <i>Cur. Puky.</i> <i>Csász. Kölcs. Perg.</i> Vádlevél. <i>Cur. Bar. vm.</i> Kereső levél. <i>Perg.</i></p>		<p><i>keresetlevél, libellus actionalis</i></p>
	<p>ACTIONIS fundamentum: kereseti alap. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>alap, fundamentum / kereseti alap, actionis fundamentum</i></p>
<p>ACTIVITAS: tehetőség. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Fog.</i> <i>Kun. Czöv. Tehetség. Pauly.</i> <i>Puky. Bar. vm. Hatalom.</i> <i>Paul. Puk. V-gyűjt. P-gyűjt.</i> <i>Mert. Hatóság. Kölcs.</i> Szabad tétel. <i>Huszár.</i> Tevőség, cselekvőség. <i>Fog.</i> Tétképesség. <i>Sz.tr.</i></p>		<p><i>hatóság, activitas</i></p>
<p>ACTOR: felperes. <i>Cur.</i> <i>Puky. Fog. Kölcs. Paul.</i> <i>V-gyűjt. P-gyűjt. Georch.</i> <i>Czöv. Szlem. Helt. Gömb.</i> <i>Vajd. V-gyűjt. Panaszló. N.</i> <i>Fer.</i></p>		<p><i>felperes, actor</i></p>
<p>ACTORATUS: felperesség. <i>Cur. Fog. Puk. Paul. V-gyűjt.</i> <i>Czöv. Szlem. Perelhetőség.</i> <i>Kölcs. Húsz. Kereset.</i> <i>Puk. P-gyűjt. Georch.</i> Tehetség. <i>Czöv. Kereseti</i> tehetség. <i>Szlem. Igelhetés,</i> kereshetés, vádolhatás. <i>Bar. vm. Követelhetőség v.</i> kereshetőség. <i>Perg.</i></p>		<p><i>pörelhetőség, perelhetőség, actoratus l. felperesség</i></p>

<p>ADMINISTRATIO justitiae: igazság' kiszolgáltatása. <i>Cur. Puky. Szlem. Igazságtétel, v. szolgáltatás. P-gyűjt. Igaztétel, v. igazság-szolgáltatás. Paul. Igazság' kisáfárlása, Czöv. Törvény-szolgáltatás; Kölcs.</i></p>		<p><i>törvéyszolgáltatás, administratio justitiae</i></p>
<p>ADMONERE: meginteni. <i>Puky. Paity. Kölcs.</i> Megkínálni, (p. o. zálogos summával). <i>Puky.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>ADMONITIO: megintés. <i>Cur. Puky. Paul. Fog. Perg. Kölcs.</i> Kinálás, megkínálás. <i>Cur. Helt. Verb. (1779 ford.)</i> Intés. <i>Fog. Szlem. 1. Juridica remedia.</i></p>		<p><i>intés, admonitio</i></p>
<p>ADVOCATUS: ügyvéd. <i>Cur. Szlem. Puky. Lex. Kölcs. Perg.</i> Ügyvédlő. <i>Cur. Puky. Bar. vm. Ügyész. Puky. Pauly. Bar. vm. Georch. Sztrok. Kölcs. Perg. Lex.</i> Ügyvédő. <i>Pauly. Szlem. Pörvéd. Pauly. Ügynök. Sztrok.</i></p>		<p><i>ügyvéd:</i> nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében <i>ügyész, procurator</i></p>
<p>AESTIMATIO: becs. <i>Cur. Puky. Pauly. Szirm. Mart. Párisp. Szlem. Verb. Bál.</i> Böcsü. <i>Puky. Pauly.</i> Becsü. <i>Fog. Kölcs. Kun. Verb-Szlem.</i> Becsülés. <i>Szirm. Márt. Moln. Debr.</i> Méltánylás, méltánylat. <i>Kun.</i></p>		<p><i>becsü, aestimatio</i></p>
<p>AESTIMATIONALE pretium: becsár. <i>Cur.</i> Becsüár. <i>Szlem. Kölcs.</i> Becsü szerint való ár. <i>Puky. Pgyűjt.</i></p>		<p><i>becsüár, aestimationale pretium</i></p>

AESTIMATOR: becső. <i>Puky. Kölcs. Becslő. Puky. Szirm. Szlem. Becsüs ember. Georch. Böcsü tevő. Szlem.</i>		<i>becstüs, aestimator</i>
AGGRATIATUS: megkegyelmezett, fejen kegyelmezett. <i>Puky. Kegyelmeztetett. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
ALLEGATIO: szóváltás. <i>Cur. Puky. Fog. Előhozás. Fog. Feleselés. Kölcs. Kufi. Mentségszó, okszólás. Sztrok. Felelkezés. Vájd. Felelet. Kézir: Vitatás. Debr.</i>		<i>feleselés, allegatio</i>
	AMICTUS: ruházat, öltöny. <i>Kölcs.</i>	nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
ANTIQUITUS: hajdan, hajdanában. <i>Puky. Paul. Fog. Hajdantan, régen, régenten. Fog. Perg. Néhanapján. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
APPARITOR: törvényszolga. <i>Kölcs. Poroszló. V-gyűjt. Szlem. Pauly. Palotás. Pauly. Puky. Hites szolga, (Gerichtsdienner). Vált.</i>		<i>törvényszolga, apparitor, Cod. M</i>
APPELLARE: feljebb vinni. <i>Vgyűjt. Czöv. Kölcs. Georch. Szlem. Puky. Felsőbb ítéletre terjeszteni. P-gyűjt. Felébb folyamodni. Szlem. Főlebb vinni v. főlebb hivatkozni; rá hivatkozni. Fog. Feljebbhivatkozni. Cur.</i>		<i>felebbvinni, appellare</i>

<p>APELLATA: feljebbvitel. <i>Kölcs. Puky. P-gyűjt. Szirm. Mart. Fog. Pauly. Szlem. Georch. Kövy.</i> Feljebbhívás. <i>Cur.</i> Fölebbhozatal v. hivatkozat. -Fog-. Felsőbb Ítéletre való terjesztés. <i>P-gyűjt. Márt.</i> Feljebb folyamodás. <i>Szlem.</i> Felvitel. <i>Törv. czik</i></p>		<p><i>felebbvitel, apellata</i></p>
<p>ARBITER (judex): választott bíró. <i>Cur. Puky. Fog. V-gűjt. P-gyűjt. Georch. Pauly. Kölcs. Mert. Márt.</i> Megbírált személy. <i>Georch. Puky. Pauly.</i> Fogott bíró. <i>Helt. Kézir.</i> Igazlító. <i>Czech. Szlem.</i> Közbíró, közbenjáró. <i>Mest. Debr.</i> 1. Compromissum.</p>		<p><i>választott bíró, arbiter</i></p>
<p>ARCHÍVUM: levéltár. <i>Cur. Puky. Kun. Kölcs. Perg. Bar. vm. Pauly. Czöv. Georch. Szlem. Fog. Szirm. Mokry.</i> Levélház. <i>Pauly. P-gyűjt.</i> Leveles tár. <i>Márt.</i> Levelesház. v. levelestár. <i>V-gyűjt. Pgyűjt.</i></p>		<p><i>levéltár, archivum</i></p>
<p>ARHA sponsalistica: jegybeli lekötés. <i>Georch.</i> Jegy, v. zálog. <i>Czöv.</i> Eljegyzési zálog, jegybéli zálog. <i>Szlem.</i> Hitbér. <i>Kölcs.</i></p>		<p><i>hitbér, dos</i></p>
<p>ARTICULATIO: cikkelyezés. <i>Puky.</i> Izezés. <i>Kölcs.</i> Izesülés. <i>Kun</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>ARTIFEX: kézműves. <i>Kölcs. Puky.</i> Kézi műves. <i>Puky.</i> Művész, műmester. <i>Mest.</i> Műves ember. <i>Helt.</i> Műkészítő, művész. <i>Debr.</i></p>		<p><i>kézműves, artifex</i></p>

<p>ASSECURATIO: biztosítás. <i>Cur: Perg. Kun.</i> Bátorosítással tevés v. tétel. <i>V-gyűjt. P-gyűjt.</i> <i>Puky: Pauly.</i> Bizonyossá tétel. <i>V-gyűjt.</i> Biztosítvány. <i>Kun.</i> Kármentés. <i>Stett.</i> Bátorosítás. <i>Kölcs.</i> Bátorosítás. <i>Kun.</i></p>		<p><i>bátorosítás, bátorosítást adni</i></p>
<p>AURA popularis: népkedv, nép tetszés. <i>Debr.</i> Köztaps. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>AUTHENTICATIO, hitelesítés. <i>Cur: Puky. Fog.</i> <i>F-gyűjt. Georch.</i> Hitelletetés. <i>Kölcs.</i> Birói hitelesítés. <i>Puky: Pauly. Szirm. P-gyűjt.</i> <i>Márt.</i> Meghittelletetés. <i>Péchy.</i> Hitelletés. <i>Fog.</i></p>		<p>hitelesítés / <i>authenticatio</i> meghitelesíteni / <i>authenticare</i></p>
<p>AUTHSUTICUS: hiteles. <i>Cur: Puky. Kölcs. Kun.</i> <i>Fog. Pauly. V-gyűjt. Czöv.</i> <i>Georch. Szlem.</i> Közhitelű. <i>Fog.</i></p>		<p><i>hiteles, authenticus</i></p>
<p>BANDERIUM: zászlóal, vagy alja. <i>Fog. P-gyűjt.</i> <i>Szirm. Márt. Kölcs. Perg.</i> Tábori zászló. <i>Kász.</i> Bandériom. <i>V-gyűjt. Puky.</i> Dandár, zászló. <i>Bar. vm.</i> Zászló. <i>Kézir.</i> Banda, nézetségi dandár. <i>Perg.</i></p>		<p><i>zászlóalja, banderium</i></p>
<p>BANQUE-FOND: pénzváltó asztal' alapértéke. <i>Szlem.</i> Pénzváltó alap. <i>Perg.</i> Váltótőke. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>

BARO: báró. <i>Cur.</i> Szabadzászlós úr. <i>Kölcs.</i> <i>Georch.</i> Zászlós úr. <i>Perg.</i> <i>Sztrak.</i> V-gyűjt. Szabad úr. <i>Pauly.</i> <i>Helt.</i> Kun. <i>Szirm.</i> Tiszthely ur. <i>Kezir.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
BENEFICIUM: 1) haszonvétel. <i>Cur.</i> <i>Fog.</i> <i>Puky.</i> <i>Kölcs.</i> <i>Pauly.</i> 2) Jótét, jótétemény. <i>Puky.</i> <i>Fog.</i> <i>Pauly.</i> <i>Kün.</i> <i>Bar.</i> <i>vm.</i> Jótekonyság. <i>Fog.;</i> 3) Jövedelem. <i>Fog.</i> Javadalom. <i>Perg.</i>		<i>haszonvétel,</i> <i>beneficium.</i>
BENEFICIUM commune: közhaszonvétel. <i>Kölcs.</i> Közös jószág. <i>Szlem.</i>		<i>közhaszonvétel,</i> <i>commune b.</i>
BENEFICIUM curiale: nemesi haszonvétel. <i>Kölcs.</i> Udvari jusok. <i>Czöv.</i>		<i>nemesi haszonvétel,</i> <i>curiale b.</i>
BIGÁMIA: kétfelenség, v. kétférjűség. <i>Cur.</i> <i>Puky.</i> <i>P-gyűjt.</i> <i>Szlem.</i> Kétnőtartás. <i>Kölcs.</i> Kétfelenség-tartás. <i>V-gyűjt.</i> <i>Szirm.</i> <i>Márt.</i> Kétnösség. <i>Sztrak.</i> <i>Kun.</i>		<i>két nőtartás, bigamia</i>
BILATERÁLIS: viszonos. <i>Cur.</i> Kétoldalú. <i>Cur.</i> <i>Fog.</i> <i>Kölcs.</i> Kétrésről való. <i>Pauly.</i> <i>Puky.</i>		<i>kétoldalú, bilateralis</i>
CALUMNIA: 1) patvar. <i>Cur.</i> <i>Márt.</i> <i>Kölcs.</i> <i>Helt.</i> 1779d. <i>Verb.</i> <i>ford.</i> <i>Fog.</i> <i>Pauly.</i> <i>V-gyűjt.</i> <i>Georch.</i> <i>Czöv.</i> <i>Helt.</i> Patvarkodás. <i>Puky.</i> <i>Kun.</i> <i>Márt.</i> <i>P-gyűjt.</i> <i>Georch.</i> <i>Czöv.</i> <i>Szlem.</i> <i>Fog.</i> Csupán boszantó perlekedés. <i>Szlem.</i> Perpatvar. <i>Perg.</i> Perpatvarkodás. <i>Kövy.</i>		<i>patvar, calumnia</i>

	CALUMNIAM allegans: patvarvitató. <i>Kölcs.</i>	<i>patvarvitató,</i> calumniam allegans
CALUMNIOSUS: patvarkodó. <i>Pauly. Puky.</i> Patvaros. <i>Kölcs.</i>		<i>patvaros,</i> calumniosus
CAMBIALES litterae: 1) váltó levél. <i>V-gyűjt.</i> <i>Cur: Georch. Kölcs. Puky.</i> Pénzváltó-levél. <i>P-gyűjt.</i> Czöv. 2) Csere-levél. <i>Cur:</i> <i>Bar: vm. I. Wechsel.</i>		<i>váltólevél,</i> cambiales litterae – Cod. M.
CAMBIALES propriae: tulajdon váltók. <i>Kölcs. Sajat</i> váltó. <i>Csász</i>		<i>tulajdon,</i> propria
CAMBIALES siccae, seu a deposito: száraz pénzváltó- levelek. Czöv. Száraz váltók. <i>Kölcs. Törv. czikk.</i>		<i>formás váltó levél,</i> <i>formális; száraz, sicca</i>
CAMBIUM collybus: váltó, Wechsel. <i>Vált. Csász.</i> <i>Fog. Nán. Csere. Cur: Fog.</i> <i>Szirm. Márt. Szlem. Bar: vm.</i> <i>Pauly. Puky. Georch. Kölcs.</i> Pénzváltás. <i>Új fal.</i>		<i>csere,</i> cambium
CAPTIVUS: fogoly, rab. <i>Cur. Sar. vm. Puky.</i> <i>Helt. Szlem. V-gyűjt. Fog.</i> <i>Márt. Rab. Kölcs. Fogoly,</i> raboskodó. <i>Szirm.</i>		<i>rab,</i> captivus
CARDINALIS: 1) kardinál. <i>Puky. Bibornok. Kun.</i> Bíboros. <i>Debr. 2) Sarkalatos.</i> <i>Fog. Kölcs. Kun.</i>		<i>sarkalatos,</i> cardinalis
CASSA: pénztár. <i>Cur: Fog.</i> <i>Szirm. Márt. Puky. Czöv.</i> <i>Szlem. Pauly. Kölcs. Kun.</i> Kincstár. <i>Szlem.</i> Pénzzár. <i>Bar: vm. Pénztartó v. kassza.</i> <i>V-gyűjt.</i>		<i>pénztár,</i> cassa

<p>CASSA bellica: hadi pénztár. <i>Fog. P-gyűjt. Puky. Pauly. Kölcs.</i> Hadi pénzzár. <i>Bar. vm.</i> Hadi kassza <i>V-gyűjt.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>CASSA domestica: házi pénztár. <i>Fog. Puky. P-gyűjt. Kölcs.</i> Honi pénztár. <i>Pauly. Puky. Fog.</i> Honi kassza. <i>V-gyűjt.</i> Itthoni pénzzár. <i>Bar. vm.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>CAUSA: 1) ügy. <i>Helt.</i> 2) Ok <i>Cur. V-gyűjt. P-gyűjt. Kölcs. Georck. Szlem. Pauly. Puky.</i> 3) Pör. <i>Helt. Czöv. Pauly. Szirm. Márt. Mohr. Szlem. V-gyűjt.</i></p>		<p>ügy, causa</p>
<p>CAUTIO: 1) jótállás, <i>Cur. V-gyűjt. Szü. Pauly. Bar. vm. Szirm. Mart. Puky.</i> Bátorságosítás. <i>Szlem.</i> Kereskedés. <i>Fog. P-gyűjt. Kun. Puky. Czöv. Márt. Pauly.</i> Bízva tétel. <i>Ujfal.</i> Bátorság. <i>Mest.</i> Jökötés, v. szavatosság. <i>Helt.</i> 2) Óvás, <i>Kölcs. P-gyűjt. Czöv. Márt. Moln. Párisp. Bar. vm. Ovat. Stett. Óválmány. Bar. vm. l. Cautela</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>CESSIO: 1) engedés. <i>Hel.</i> <i>Cur. Czöv. Átengedés. Cur. Pauly. Fog. Általengedés. Puky. Márt. Mokr. V-gyűjt. P-gyűjt. Szlem. Kereset</i> átengedése. <i>Péchy. Odaadás, neki engedés. Párisp. Moln. Lemondás. Lex. Odaengedés. Ujf. 2) Engedmény. Cur. Puky. Szirm. V-gyűjt. Czöv. Kun. Stett. Kölcs. Átengedvény. Fog. 3) Elállás. Fog.</i></p>		<p><i>engedmény, cessio</i></p>
<p>CESSIONARIUS: engedményes. <i>Cur. Puky. Szirm. V-gyűjt. Georch. Czöv. Szlem. Kölcs. Stett. Kun. Áltálevő. Puky. Márt. P-gyűjt. Engedés mellett kereső váltó. Szirm. Engedést elfogadó. Ujfal. Átengedést fogadó. Mest.</i></p>		<p><i>engedményes, cessionarius</i></p>
<p>CESSIO litis: keresettől való elállás. <i>Czöv. Perről lemondás. Szlem. Per-elhagyás. Kölcs.</i></p>		<p><i>pörelhagyás, cessio litis</i></p>
<p>CHRONOGRAPHICUM: az esztendő' számát jegyző mondás. <i>Puky. Pauly. Időjegyzési jegy. Perg. Időirat. Kölcs. Évjegyirat. Sztrok.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>CIRCUS: kör, köröny. <i>Kölcs. Pályakör. Kun.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>CITARE: 1) törvénybe idézni. <i>Puky. Pauly. Idézni. Kun. Kölcs. 2) Előhozni. Bar. vm.</i></p>		<p><i>idézni, citare</i></p>

<p>CITATIO: 1) idézet. <i>Cur. Fog. Szirm. Márt. Huszár. Kölcs. Puky. Fog. v-gyűjt. P-gyűjt. Czöv. Kun. Szlem. Pauly.</i> Idéztetés. <i>Georch. Pauly. Puky,</i> Előhívás. <i>Moln. Törvénybe idézés. Puky.</i> 2) Felv. előhozás, (p. o. legis). <i>Cur. Idézet. Fog. Kun. Kölcs.</i> Előidézés. <i>Helt. Folidézés. Kun: Idésvény. Fog.</i></p>		<p><i>idézet, citatio</i></p>
<p>CLAUSULA: 1) kikötés. <i>Cur. Szirm. Márt. Puky. V-gyűjt. P-gyűjt. Georch. Pauly.</i> Kivétel. <i>Nán. 2) Szózárek. V-gyűjt. Pauly. Puky. Rekesz. P-gyűjt. Pauly. Puky.</i> Közbevetés. <i>Szirm. Perg. Georch. Szlem. Záracska. Czöv. Retesz. Márt. Végező rekesztés. Moln. Párisp. Záradék. Helm. Stett. Kölcs. Záradék, zárlat. Kölcs. Részmondás. Kézit. 3) Feltétel. Cur-Hozzátétel, hozzáadás. Pauly. V-gűjt. Rekesztek, toldalék. Puky. Zárlat, záromány. Csapó. Kitétel. Fog.</i></p>		<p><i>záradék, clausula</i></p>
<p>CODEX legum: törvénykönyv. <i>Kun. Kölcs. I. Corpus Juris.</i></p>		<p><i>törvénykönyv, codex legum</i></p>
	<p>CODEX mercantilís: kereskedői könyv. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>kereskedőkönyv, liber mercantilís – Cod. M.</i></p>
	<p>COEVICTOR: szavatos társ. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>szavatos társ, coevictor</i></p>
<p>COLLATERALIS: 1) oldalagos. <i>Cur. Mellékes. Fog. Kölcs. Mellék. Kólcese, (a' vérségnél)</i></p>		<p><i>mellék, collateralis, mellékes</i></p>

<p>COLLATERALIS frater: oldal rokon. <i>Cur.</i> Mellék atyafi. <i>Kölcs.</i> Oldalágbeli. <i>Puky.</i></p>		<p><i>atyafiak, mellék</i> <i>atyafiak, collaterales</i></p>
<p>COLONUS: 1) jobbágy. <i>Cur.</i> <i>Puky. Kun. Kölcs.</i> <i>V-gyűjt. P-gyűjt. Czöv.</i> <i>Szlem. Pauly. Márt.</i> <i>Fog.;</i> 2) Telkes gazda. <i>Cur.</i> <i>Puky. Szirm. Máit. Pauly.</i> <i>V-gyűjt. Helyes gazda. Márt.</i> <i>Pauly. Vgyűjt. Jobbágyi-</i> <i>gazda. Georch. Lakos,</i> <i>földmivelő jobbágy. Bar. vm.</i> 3) Földész (agricola). <i>Fog.</i></p>		<p><i>jobbágy, colonus</i></p>
<p>COMMISSIO: meghagyás, megbízás. <i>Cur. Helt. Puky.</i> <i>Szlem. Pauly.</i> Reábizás, meghagyás. <i>Bar. vm.</i> Megbízás. <i>Kölcs.</i> Hagyomás. <i>Puky. Georch. Czöv.</i> Hagyas, hagyomány, parancsolat. <i>Mest.</i> 2) Biztosság. <i>Cur. Fog.</i> <i>V-gyűjt. Georch. Puky. Pauly.</i> <i>Stett.</i> Biztalom. <i>Bar. vm.</i> Küldöttség, bizottság. <i>Czöv.</i> <i>Gr. Széch.</i> Bizomány. <i>Stett.</i> <i>Fog. Kun.</i> Megbízat. <i>Kun.</i></p>		<p><i>megbízás, commissio</i></p>
<p>COMMISSIONATUS: megbízott. <i>Cur. Kölcs.</i> <i>V-gyűjt. Puky.</i> Meghitt. <i>Puky.</i> Reáparancsolt. <i>P-gyűjt.</i> <i>Georch.</i> Kiparancsolt, reá bizott. <i>Czöv.</i> Előre kirendelt. <i>Szlem.</i> Kirendelt. <i>Perg.</i> Bizományos. <i>Kun.</i></p>		<p><i>megbízott,</i> <i>commissionatus</i></p>

<p>COMMITTENS: 1) megbízó. <i>Cur. Vált. Kölcs. Puky. Pauly. Kun.</i> Meghatalmazó. <i>Puky. Pauly.</i> 2) Küldő. <i>Cur. Puky. Fog. Kiparancsoló. Czöv.</i> Meghagyó, előre kirendelő. <i>Szlem. Küldő. Csapó.</i></p>		<p><i>megbízó, committens</i></p>
<p>COMPENSATIO: kipótlás, megtérítés. <i>Cur. Puky.</i> Beszámítás, <i>Vált. Stett.</i> Kárpótlás, visszapótlás. <i>Kölcs.</i> Egymásba való tudás. <i>Dien.</i> Pótolás, megtérítés, forbáttat, <i>Pauly.</i> Helyre pótlás. <i>Czöv.</i> Kiegyenlítés. I. <i>Adaequatio.</i></p>		<p><i>visszapótlás, compensatio</i></p>
<p>COMPETENS: illető. <i>Cur. Fog. Puky. Kölcs. Kun. Perg.</i> Illendő. <i>Puky. Nán.</i></p>		<p><i>illető, competens</i></p>
<p>CONCIVILITAS: polgárság. <i>Cur.</i> Városi polgárság. <i>Bar. vm.</i> Polgárosítás. <i>Kölcs.</i> Közpolgárság. <i>Czöv.</i> Polgárság' közössége. <i>Szlem.</i> Közpolgáriság. <i>Perg.</i> Polgári közösség. <i>Debr.</i> I. <i>Civilitas.</i></p>		<p><i>polgárság</i></p>
<p>CONDESCENDERE: 1) lebocsátkozni, alább szállani valamivel, engedni, késznek lenni valamire. <i>Márt.</i> 2) Leszállítani. <i>Kölcs.</i> Leszállni. <i>Kun.</i></p>		<p><i>leszállani, condescendere</i></p>

<p>CONDESCENSIO causae: a' pörnek leszállítása. <i>Helt. Puky. Pauly. Georch.</i> Ügynek általszállása. <i>V-gyűjt.</i> Ügynek leszállása, per' alászállítása v. alá- szállása. <i>Szlem.</i> Ügy- leszállítás. <i>Kölcs.</i> Ügynek főlboszakasztása. <i>Pauly.</i> Ügyleszállítás. <i>Perg.</i></p>		<p><i>leszállítás,</i> condescensio</p>
<p>CONGREGATIO: gyűlés. <i>Fog. Czöv. Szlem.</i> <i>Kun. V-gyűjt. Puky.</i> <i>Kölcs.</i> Gyülekezés. <i>Puky.</i> Gyülekezet. <i>Szlem.</i></p>		<p><i>gyűlés, congregatio</i></p>
<p>CONSCRIPTIO: 1) (<i>actus</i>) összseírás. <i>Fog. Puky. Pauly.</i> <i>Szirm. Kölcs.</i> Feljegyzés. <i>Vájd. 2) (res)</i> Összeirat. <i>Fog.</i> Jegyzemény. <i>Pauly.</i></p>		<p><i>összeírás, conscriptio</i></p>
<p>CONSENSUS: 1) megegyezés. <i>Cur. Fog.</i> <i>V-gyűjt. Szlem. P-gyűjt. Czöv.</i> <i>Puky.</i> Egyetértés. <i>Cur. Szlem.</i> <i>V-gyűjt. Puky.</i> Egyesség. <i>Mest.</i> Megegyezet. <i>Georch.</i> Akarat-egyesülés. <i>Szlem.</i> Egyezés. <i>Mest.</i> Egy értelem, egy akarat. <i>Helt. 2) Jóváhagyás. Kun.</i> <i>Fog. Kölcs.</i> Ráállás. <i>Puky</i> <i>Cur. P-gyűjt. M-gyűjt.</i> Helybenhagyás. <i>Kölcs. Kun.</i></p>		<p><i>helybenhagyás,</i> consensus. I. <i>jóváhagyás</i></p>

<p>CONSTITUTIO: 1) alkotmány. <i>Cur. Fog. Puky. Bar. vm. Pauly. Szlem. P-gyűjt. Lex. Kölcs. Kun. Állatmány. Bar. vm. Polgári alkotmány. Kölcs. Kun. Végzés, szerzés. Helt. Honalkat. Sztrok. Perg. 2) Rendelés, (actus). Cur. Márt. Moln. Fog. P-gyűjt. Szlem. Rendelet (res) Fogarasy, Pauly. P-gyűjt. M-gyűjt. Szlem. Márt. Puky. 3) Vallás. Cur. Vallomás, vallomány (res). Fog.; 4) Alkat. Fog. Alkotás, szerkeztetés. Mokry. Szabás. Márt. Puky. 5)Mivolt. Pauly. Mivolta valaminek. Márt.</i></p>		<p><i>alkotvány, constitutio</i></p>
	<p>CONSTITUTIO generalis: közalkotmány. <i>Kölcs.</i></p>	<p>nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>CONSTITUTIO procuratoris: ügyvéd-vallás. <i>Cur. Ügyvéd-vallomány v. vallomás. Puky. Fog. Ügyészi vallás. Márt. Kölcs. P-gyűjt. Prókátor-vallás. Márt. V-gűjt. Czöv. Ügyvédő vallás. V-gyűjt. Ügyész-vallás, v. vallóság. Georch. Ügyvédő-, v. ügyvédői vallás. Szlem. Ügy védői, v. pervédői vallomány, v. megbízás. Pauly.</i></p>		<p><i>ügyészt vallani, procuratorem constituere</i></p>
<p>CONSUETUDO: 1) szokás. <i>Cur. Fog. Kölcs. Verb. 1779. ford. Pauly. Puky. P-gyűjt. Lex. Georch. Czöv. Szlem. Szirm. Párisp. Moln. Mokr. 2) Szokás-törvény. Perg.</i></p>		<p><i>szokás, consuetudo</i></p>

<p>CONTESTATIO litis: per' derekába lett ereszkedés. <i>Cur:</i> A' pörnek elfogadása. <i>Bar:</i> <i>vm. P-gyűjt. V-gyűjt.</i> <i>Georch. Czöv. Puky. Márt.</i> Érdembe ereszkedés. <i>Kölcs.</i> Pör-elvállalás. <i>Fogar:</i> Per' divatja. <i>Czöv.</i> <i>Georch.</i> Per-elfogadás. <i>Szlem.</i> Perérdékités. <i>Szrok.</i> Pörvállalat. <i>Kun.</i></p>		<p><i>érdembe ereszkedés,</i> <i>contestatio litis</i></p>
<p>CONTINUATIVE: folyvást. <i>Szirm. Márt.</i> Folytatólag. <i>Kölcs. Perg.</i> Szakadatlan, folytonosan. <i>Csapó.</i></p>		<p><i>folytatólag,</i> <i>continaurorie</i></p>
<p>CONTRACTUALIA: kötéseket tárgyazó ügyek. <i>Georch.</i> Egyezési tárgyak v. ügyek. <i>Szlem.</i> Kötelezvények. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>CONTRACTUS: 1) Kötés, (<i>actus</i>) <i>Cur: P-gyűjt. Georch.</i> <i>Szirm. Fog. Márt. Szlem.</i> <i>Nán.</i> Szerződés. <i>Cur. Puky.</i> <i>Helt. V-gyűjt. Pauly. Szirm.</i> <i>Márt. Moln. Verb. 1642. ford.</i> Egyezés. <i>Pauly. Puky. Szlem.</i> Alkukötés <i>V-gyűjt. Márt.</i> <i>Pauly. Puky. Kölcs.</i> Tokma. <i>Helt. Tukma. Bar. vm. Alku.</i> <i>Szirm. Márt. Bar. vm. Kun.</i> Alkuvás. <i>Helt. Bar. vm.</i> <i>Moln. Párisp.</i> Alkudmány. <i>Bar. vm. Megalkuvás. Szirm.</i> <i>Márt. Lekötelezés. Szirm.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>CONTRACTUS sponalisticus: házassági kötelezés. <i>Kölcs.</i> Jegykötés. <i>Georch.</i> Eljegyzési szerződés. <i>Szlem.</i></p>		<p><i>házassági kötelezés,</i> <i>contractus</i> <i>sponalisticus</i></p>

<p>CONTRIBUTIO: adó. <i>Cur. Puky. Kölcs. Kun. V-gyűjt. P-gyűjt. Fog. Pauly. Szirm. Márt. Mokr. Adózás. Cur. V-gyűjt. Kun. Puky. Szirm. Adófizetés. Puky. V-gyűjt. Szirm. Közadó. Szlem. Adóvetés. Bál. Közadó. Debr.</i></p>		<p><i>adó, contributio</i></p>
<p>CONTUMAX: makacs. <i>Cur. Pauly. Fog. Kölcs. Perg. Köv. Puky. Nyakaskodó, fejes, megátalkodott, engedetlen. Puky. Pauly.</i></p>		<p><i>makacs, contumax</i></p>
<p>CONVINCERE: 1) meggyőzni. <i>Fog. V-gyűjt. Lex. Pauly. Puky. Debr. Elhíttetni. V-gyűjt. Pauly. Puky. 2) Marasztalni (törvényben ítélet által) Pauly. Fog. Puky. Szirm. Márt. V-gyűjt. Debr. Georch. P-gyűjt. Szlem. Stett. Megmarasztani. V-gyűjt. Pauly. Szlem. Elmarasztalni. Kölcs. Perg. Puky. Czöv. Kun.</i></p>		<p><i>elmarasztani, convincere</i></p>
	<p>CONVOCATIO: öszvehívás. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>öszvehívás, convocatio</i></p>
<p>COPIA: 1) bőség. <i>Fog. 2) Más. Cur. Márt. P-gyűjt. Czöv. Georch. Másolat. Cur. Fogat. Pukj. Szlemenics. Kölcs. Stett. Kun. Pauly. Debrecz. Mása az Írásnak. V-gyűjt. Puky. Márt. Írás' mása. Szlem. Puky. Levél' mása. Szlem. Pár. Czöv. Párja az Írásnak. Pauly. Leírás. Czöv.</i></p>		<p><i>másolat, copia</i></p>

<p>CORPUS legislativum: törvényhozó test. <i>Fog.</i> <i>Kölcs. Pauly. Kun, Gr. Széché.</i> <i>Márt. Szirm. V-gyűjt. Szlem.</i> Törvényszerző test. <i>Szlem.</i> Törvényhozó testület. <i>Debr.</i></p>		<p><i>törvényhozó test,</i> <i>corpus legislativum</i></p>
<p>CREDITUM: hitel, hitelezmény. <i>Cur. Puky.</i> <i>V-gyűjt. Georch. Gr. Széché.</i> <i>Szlem. Kun. Kölcs. Bar. vm.</i> <i>Fog. Hitelezvény. Fog. Stett.</i> Hitelezet. <i>Czöv. P-gyűjt.</i> Hitelezés. <i>Szlem. Hiedelem.</i> <i>Dien.</i></p>		<p><i>hitel, creditum</i></p>
	<p>CRIMEN falsi: álnokság. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>álnokság, crimen falsi</i></p>
	<p>CRIMEN raptus: nőrablás. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>nőrablás, crimen raptus</i></p>
<p>CURATOR: gondviselő. <i>Cur. Kölcs. Kun. Stett. Debr.</i> <i>Fog. Puky. Georch. Sáfár.</i> <i>Georch. Árvagondviselő.</i> <i>Szlem. Gondapa. Fog.</i> Gondnok. <i>Töm. czikk.</i> Gyámtya. <i>Csapó. Gyám.</i></p>		<p><i>gondviselő, curator</i></p>
<p>CURIA nobilitaris: nemes v. szabad telek. <i>P-gyűjt.</i> Nemeshely v. telek. <i>Georch.</i> Nemesi udvar. <i>Czöv.</i> Nemesudvarhely. <i>Szlem.</i> Nemes-ülés. <i>Kölcs.</i></p>		<p><i>nemes ülés, sessio nobilitaris, curia</i></p>
<p>DEBITUM: adósság, tartozás. <i>Cur. Czöv. Szlem.</i> <i>Puky. Pauly. Szirm. Márt.</i> Adósság. <i>Moln. Mokry.</i> <i>Párisp. Fog. V-gyűjt. Kölcs.</i></p>		<p><i>adósság, debitum;</i> <i>nyilvános, nyilván</i> <i>adósság, liquidum</i> <i>debitum</i></p>

DECIMA: tized, dézma. <i>Cur. Már. Párisp. Moln.</i> <i>Mokry. Kölcs. P-gyűjt.</i> <i>Fogar. Georch. Szlem.</i> <i>Szirm. Pauly.</i>		<i>dézma, l. tized. decima</i> <i>tized, decima, l. dézma</i>
DEFICERE in probis: próbák' Inával lenni. <i>Cur. Kifogni a'</i> bizonyításokból. <i>Puky.</i> Bizonyítványokban megfogyatkozni. <i>Perg.</i> Felsültni az állítással. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
DELINQUENS: vétkes. <i>Cur. Kölcs. Fog. Kun. Bűnös.</i> <i>Cur. Gonosztevő. Cur. Már.</i> <i>Puky. Georch. Szlem. Pauly.</i> <i>Rab. Kun.</i>		<i>vétkes, delinquens</i>
DEPONERE (hinterlegen): letenni. <i>Kölcs. Puky.</i> – ütem: Letenni a' pert v. a' jószágot. <i>Szirm.</i>		<i>letenni, deponere</i>
	DEPOSITIO juramenti: hitletétel. <i>Kölcs.</i>	
DEPOSITIO: letétel. <i>Cur.</i> <i>Kölcs.</i>		<i>letétel, depositio</i>
DEPUTATUS: kiküldött. <i>Kun. Kölcs. Szlem. Küldött.</i> <i>Fog. Már. Megbizott.</i> <i>V-gyűjt. Követ. Már.</i> Kirendelt. <i>Szirm.</i>		<i>küldött, deputatus</i>
	DEPULSORIUS: elhárító. <i>Kölcs.</i>	<i>elhárító, depulsorius</i>

<p>DETERIORATIO: rontás, rongálás. <i>Cur.</i> 1) Rosszabbítás; 2) rosszabbodás; 3) rosszabbítmány. <i>Fog.</i> Rongálás, megrontás. <i>Puky.</i> <i>Márt.</i> Pusztítás. <i>Márt Czöv.</i> <i>Georch.</i> Rongyollás. <i>Czöv.</i> Rosszabbodás, romiadóság. <i>Puky.</i> Rontás. <i>Kölcs.</i></p>		<p><i>rontás, deterioratio</i></p>
<p>DETERMINATIO: 1) határozás, végzet; 2) elhatározás. <i>Cur;</i> Végzés. <i>P-gyűjt. Stett. Puky. Pauly.</i> Határozás. <i>Fog.</i> Határozat. <i>Fog. Bar. vm.</i> Végzet, <i>Kölcs.</i> Meghatározás. <i>Puky.</i> <i>Bar. iun.</i> Végezet. <i>P-gyűjt.</i> Rendelés. <i>V-gyűjt.</i> Rendelet, elvégzés, tanácskozat. <i>Bar.</i> <i>várm.</i></p>		<p><i>végzés, determinatio.</i> <i>végzet, idem</i></p>
	<p>DEXTERITAS: ügyesség. <i>Kölcs.</i></p>	
<p>DIAETA: ország' gyűlése. <i>Szirm. Moln. Párisp. Georch.</i> Országgyűlés. <i>Helt. Puky.</i> <i>Márt. Fog. Kölcsi. Szlem.</i> <i>Pauly. Georch.</i> Gyűlés, gyülekezet. <i>Georch. Szlemi</i> <i>Czöv.</i></p>		<p><i>Országgyűlés,</i> <i>Comitia</i></p>
<p>DIARIUM: napló. <i>Kölcs. Fog. Kun. Bar. vm.</i> Naplókönyv. <i>Kun. P-gyűjt.</i> Napi könyv. <i>V-gyűjt.</i> <i>Puky. Gr. Széch.</i> Napijegyzet. <i>Puky. Pauly.</i> Napi jegyzet. <i>V-gyűjt. Pauly.</i> Naplókönyv. <i>Pauly.</i></p>		<p><i>napló, diarium</i></p>

<p>DICA: rovás. <i>Cur. Puky. Szirm. Márt. Kölcs. V-gyűjt. P-gyűjt. Pauly. Rovat. Puky. Fog. Szirm. Márt. P-gyűjt. Pauly. Adórovás. Bar. vm. Adó. Szeg.</i></p>		<p>rovás, dica</p>
<p>DIPLOMA: diploma. <i>Cur. Vgyűjt. Czöv. Pecsétes levél. Puhy. P-gyűjt. Georch. Költéslevél, kegylevél. Puky. Oklevél, hitlevél. Fog. Öreg levél, eredigmény. Bar. vm. Oklevél. Perg. Kölcs. Stett. Kun.</i></p>		<p>oklevél, diploma</p>
<p>DIURNUM: napbér. <i>Cur. Mest. Napibér. Szirm. Márt. Kun. Kölcs. V-gyűjt. P-gyűjt. Bar. vm. Napszám. Mest. Czöv. Georch. Napdíj. Kölcs. Csapó. Naponként járó fizetés. Szirm. Napjuttalom. Puky. Napidíj. Perg. Kun.</i></p>		<p>napibér, napdíj, diurnum</p>
<p>DOMINIUM: 1) uradalom. <i>Cur. Puky. Szirm. Márt. Kölcs. V-gyűjt. Georch. Czöv. Bar. vm., Sajat, sajátság. Szlem. 2) Uraság. Cur. Molh. Bar. vm. Birtok. Szirm. Fog. P-gyűjt. Szlem. Birodalom. Szirm. Pauly. Örökségbirás. Parisp. Uralkodás, hatalom. Lex. Sajáti jus, sajátság' jusa, úri igaz. Szlem. Birtoklás, birtokosság, birtok. Fog.</i></p>		<p>uraldom, dominium</p>

<p>DONATIO mixta: elegyes adomány. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Szlem.</i> Elegyített adomány. <i>Georch.</i> Vegyes adomány. <i>Czöv.</i> Vegyes ajándckozás. <i>Újf.</i> Hív szolgálatért és pénzért való adomány. <i>Szirm.</i> Teherrel összekötött adomány, <i>Szlem.</i> Vegyített adomány. <i>Kölcs.</i> Közadomány. <i>Helt.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>DONATIO regia: királyi adomány. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. P-gyűjt. Georch. Czöv. Szlem.</i></p>		<p><i>adomány, donatio, királyi, régia; nádori, palatinális</i></p>
<p>DOS: hitbér. <i>Cur. Czöti. Köls.</i> Házassági jutalom. <i>Puky. Szirm. P-gyűjt. Georch. Szlem. Pauly.</i> Jegyruba. <i>Puky. Szirm. Moln. Nán. Verb. ford. 1779., P-gyűjt. Pauly.</i> Jegybér. <i>Pauly. V-gyűjt. Kun.</i> Hitrészt. <i>Diénes. Puky. Pauly.</i> Mórings. <i>Puky.</i> Menyasszonyi adomány. <i>Moln.</i> <i>Párisp.</i> Menyasszonyi ajándék. <i>Márt.</i> Jegypénz. <i>Kun.</i> Hitpénz. <i>Köv.</i> Özvegyi jutalom. <i>Perg.</i> Hitjutalom jegyjószág, ajándék, kelengye, <i>Pauly.</i> Szüzbér. <i>Szrok. (J. rom).</i> Jegyjószág, menyajándék, menyadomány. <i>Mest.</i></p>		<p><i>hitbér, dos</i></p>

<p>DUELLUM: párviadal. <i>Cur. Kölcs. Kun. Császár.</i> Bajvívás. <i>Puky. Szirm.</i> <i>Párisp. Kun. Kölcs. V-gyűjt.</i> <i>Georch. P-gyűjt. Bar. vm.</i> Kettős harc. <i>Puky.</i> Kettős csata. <i>Puky. Szirm. P-gyűjt.</i> Baj, bajnokság. <i>Lex. Párbaj.</i> <i>Pauly.</i> Bajviadal. <i>Helt.</i></p>		<p><i>párviadal, duellum. l.</i> <i>bajvívás</i></p>
<p>EMARITATIO: kiházasítás. <i>Helt. Cur. Puky. Szirm.</i> <i>Kölcs. Georch. Szlem.</i> <i>Pauly.</i> Házasítás, házasulás. <i>Fog.</i> Férjhezadás. <i>Czöv.</i> Férjhezmenés. <i>Egyh. ért.</i></p>		<p><i>kiházasítás,</i> <i>emaritatio. l. házasítás</i></p>
<p>EVICTIO: szavatosság. <i>Cur. Puky. Szirm. Helt. Márt.</i> <i>Kölcs. Perg. Kun. V-gűjt.</i> <i>P-gyűjt. Georch. Czöv.</i> <i>Szlem. Pauly.</i> Jótállás. <i>Újf.</i> Oltalom, oltalmány. <i>Szirm.</i> Kezesség, másért megfelelés. <i>Márt.</i> Magára vállalás, hogy mást oltalmáza' vett jószágban. <i>Párisp.</i> Szovat. <i>Fog.</i> Szavat. <i>Sztrók.</i> Védnökség, védség. <i>Kun.</i></p>		<p><i>szavatosság, evictio</i></p>
<p>EVINCENDUS: szavatosság alatt levő. <i>Puky.</i> <i>Pauly. Márt.</i> Oltalmazandó. <i>Szirm.</i> Szavatozandó. <i>Kölcs.</i> Védencz, védendő, szavatos. <i>Kun.</i> Szavatolandó. <i>Czöv.</i> Szavatosságot követő. <i>Cur.</i></p>		<p><i>szavatozandó,</i> <i>evincendus</i></p>
<p>EVO CARE: behívni, idézni. <i>Kölcs.</i> Törvénybe idézni. <i>Perg.</i> Törvénybe hívni. <i>Kézir.</i> Idézni, fölhívni. <i>Kun.</i></p>		<p><i>behívni, evocare;</i> <i>idézni</i></p>

<p>EVOCATIO: kiidézés. <i>Czöv.</i> Törvénybe hívás. <i>Cur.</i> <i>Szirm.</i> Idézés. <i>V-gyüjt. Márt.</i> <i>Párisp. Kölcs.</i> Idéztetés. <i>Puky.</i> <i>P-gyüjt.</i> Behívás, idézet. <i>Kölcs.</i> Hivatal. <i>Verb.</i> <i>1779 for.</i> Törvénybe idézés, <i>Perg.</i> Törvényes meghívás. <i>Bar: vm.</i> Beidézés. <i>Helt.</i> Jogra hívás, itére vonás. <i>Szrok.</i> Meghívás. <i>Veres. L.</i> <i>Citatio.</i></p>		<p><i>behívás, evocatio. l.</i> <i>idézés, idézet</i></p>
<p>EVICTOR: szavatos. <i>Helt.</i> <i>Cur: Puky. Kölcs. Perg. Márt.</i> <i>V-gyüjt. P-gyüjt. Czövek.</i> <i>Szlem. Kölcs. Georch.</i> <i>Pauly: Fog.</i> Oltalmazó. <i>Szirm. Márt.</i> Magát kötelező, másért megfelelő. <i>Párisp.</i> <i>Véd. Georch.</i> Szavatozó, védnök. <i>Kun.</i></p>		<p><i>szavatos, evictor –</i> <i>Pariz P.</i></p>
<p>EXCEPTIO: kifogás. <i>Cur.</i> <i>Kun. Kölcs. Stett. Helt. Fog.</i> <i>Nán. Szirni. Márt. Moln.</i> <i>Páriszp. Puky:</i> <i>V-gyüjt. P-gyüjt. Georch.</i> <i>Czöv. Szlem. Lex. Bar. vm.</i> Kivétel. <i>Cur: Puky. Márt.</i> <i>Moln. Kun. Páriszp. Fog. Lex.</i> <i>Pauly: Ellenzés. Puky. Márt.</i> <i>Pauly: Kikötés. Dien. Márt.</i> Feddés, pirongatás. <i>Bar. vm.</i> <i>Alku. Mest. Fogás. Kézir.</i></p>		<p><i>kifogás, exceptio</i></p>

<p>EXPEDITIO: kiadás. <i>Cur. Kölcs. Fog. P-gyűjt.</i> <i>Puky. Kiadmány. Vált.</i> Hadküldemény, had. <i>Fog.</i> Kikészítés. <i>Vaky. V-gyűjt.</i> Írásbavétel. <i>Puky. írásbavétel. Vgyűjt. Levélkiadás, fegverrekelés. Szlem.</i> Menesztés, meneszted, menesztelés. <i>Bar. vm.</i></p>		<p><i>kiadás, expeditio</i></p>
<p>EXPEDITOR: kiadó. <i>Cur. Vuky. Fog. Márt. Kölcs. P-gyűjt. Kikészítő. Puky. Levélkiadó. Szlem. Elkészítő. Helt. Kiadó tiszt. Pauly.</i></p>		<p><i>kiadó, expeditor</i></p>
<p>EXSTIRPATURA: irtás. <i>Cur. Szirm. Mokr. Márt.</i> <i>Puky. Kölcs. Czöv. Bar. vm.</i> Irtovány, <i>Szirm. Mokry.</i> <i>Feres. Márt. Párisp. Georch.</i> <i>Szlem. Irtvány. Puky. Bar. vm. Irtmány. Fog. Kun.</i> Irtásföld. <i>Kun.</i></p>		<p><i>irtás, exstirpatura</i></p>
<p>EXTRACTUS: kivonat. <i>Cur. Fog. Kun. Kölcs.</i> Foglalat. <i>Cur. Puky. Summás foglalat. Szirm. Kivonás. Puky. Márt-Pauly. Kiírás. Puky. Summás v. rövid foglalat, v. summázat. Pauly.</i> Tartalom. <i>Puky. Sztrok.</i></p>		<p><i>kivonat, extractus</i></p>

<p>FALSARIUS: hamisító. <i>Cur. Puky. Bar. vm. Fog.</i> Ál- v. hamislevél-költő, v. koholó. <i>Szirm. Pauly.</i> Valamit meghamisító. <i>Márt. Levélhamisító. Moln.</i> Meghamisító. <i>Pauly. Álnok.</i> <i>Puky. Kölcs. Álnok mester.</i> <i>Puky. Pauly. Vesztegető,</i> hamis költő. <i>Bar. vm.</i> Hamiskodó, rontó. <i>Puky.</i></p>		<p><i>álnok, falsarius</i></p>
<p>FASSIO: vallás. <i>Cur. Szirm.</i> <i>Márt. Párisp. V-gyűjt.</i> <i>P-gyűjt. Czöv. Szlem. Kun.</i> <i>Pauly. Bevallás. Cur. Puky.</i> <i>Márt. Kölcs. Perg. Pauly.</i> <i>V-gyűjt. P-gyűjt. Lex.</i> Felvallás. <i>Puky. Szirm. Márt.</i> <i>Nán. Öröklevél. Márt. Pauly.</i> <i>P-gyűjt. Örökvallás. Pauly.</i> 1) Vallomás. <i>Fog. Puky. Vált.</i> <i>Kun. 2) Vallomány. Fog.</i> <i>Kun. Vallástétel. Georch.</i> <i>Vajd. Átvallás. Fog.</i></p>		<p><i>bevallás, fassio</i></p>
<p>FASSIONARIUS: bevallató. <i>Cur. Vallományos.</i> <i>Fog. Szirm. Kun. Vevőfél.</i> <i>Márt. Puky. P-gyűjt. Pauly.</i> Bevallatófél. <i>Puky. Örökvevő</i> fél. <i>Szlem. Örökvevő.</i> <i>Kölcs. Bevallásos. Perg.</i> Örökvallásos. <i>Czöv.</i> Felvallásos. <i>V-gyűjt.</i> Vallatófél. <i>Pauly. Örökön</i> vásárló. <i>Puky. Örök áron</i> vásárló. <i>J. P.</i></p>		<p><i>örökvevő, fassionarius</i></p>

<p>FATENS: valló. <i>Cur. Fog. P-gyűjt. Bevalló. Perg. Cur. V-gyűjt. Felvalló. Szirm. Puky. V-gyűjt. Georch.</i> Vallományos, felvállásosfél, vallás-tevő. <i>Puky. Eladó. Pgyűjt. Czöv. Átvalló. Fog. Örökvalló. Czöv, Szlem. Örökadó. Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>FAUTOR: orgazda. <i>Cur. Szirm. Törv. Kölcs.</i> Jóakaró v. kedvező. <i>Puky. Pártfogyó. Fog.</i></p>		<p><i>orgazda, fautor</i></p>
<p>FENERATOR: uzsorás. <i>Helt. Cur. Puky. Fog. Kölcs. 2) Hitelező. Fog. Zálogot meg nem eresztő. Helt. Uzsoráskodó. Czöv. Pénzfukar. Gr. Széch.</i></p>		<p><i>uzsorás, foenerator</i></p>
<p>FIDEJUSSIO: kezesség. <i>Helt. Cur. Pauly. Szirm. Márt. Moln. Párizp. Kölcs. Perg. V-gyűjt. Kun. P-gyűjt. Georch. Czöv. Újfal. Szlem. Jótállás. Márt. Fog. Stett. Kun. Dien. 1. Aval.</i></p>		<p><i>kezesség, fidejussio</i></p>
<p>FIDES: 1) hit. <i>Helt. Cur. Puky. Fog. Kölcs. Pauly. 2) Hitel. Cur. Puky. Pauly.</i></p>		<p><i>hit (eskü), juramentum, fides</i></p>
<p>FISCALIS: ügyész. <i>Cur. Fog. Rendszerinti ügyvéd. Kölcs. Igtató, igellő, igvédlő. Bar. vm. Ügyviselő, ügvtartó, ügyvédő. Márt. Tisztügyész. Kun. Ügynök. Fog.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>FORUM: 1) törvényszék. <i>Cur. Puky. Mokr. Márt.</i> <i>Kölcs. Fog. P-gyűjt. Kun.</i> <i>Czöv. Szlem. ítélőszék.</i> <i>Szlem. Szirm.</i> 2) Bíróság- <i>Cur. V-gyűjt. Kun. Szlem.</i> <i>Puky. Márt.</i> 3) Piacz. <i>Puky.</i> <i>Fog. V-gyűjt. Cur. Sokadalmi</i> <i>hely. Puky. Tér, vásártér.</i> <i>Fog. Törvénytevőhely.</i> <i>Párizp. Mokr. Vásár. Helt,</i></p>		<p><i>törvényszék, sedes</i> <i>judiciaria</i></p>
<p>FÓRUM ecclesiasticum: egyházi, <i>Cur. Puky. Szirm.</i> <i>P-gyűjt. Szlem. Czöv:</i> <i>Szentszék. Puky. Bar.</i> <i>vm. Szirm. Kölcs. Helt.</i> <i>Sacrasedes: szentszék. Cur.</i></p>		<p><i>szentszék, forum</i> <i>ecclesiasticum</i></p>
<p>FRUCTUS: 1) gyümölcs. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Czöv.</i> <i>Ujfal. Szlem. Fog. Pauly.</i> <i>Gyümölcsözés. Kölcs. 2)</i> <i>Haszon. Cur. Puky. Pauly.</i> <i>V-gyűjt. Fog. Haszonvétel.</i> <i>Georch. Haszonhajtás,</i> <i>jövedelem. Szlem.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>GENERALIS: 1) közönséges. <i>Cur. Fog.</i> <i>Puky. Kölcs. P-gyűjt. Szlem.</i> <i>Átaljában való. Cur. Puky.</i> <i>Pgyűjt. Köz. Cur. Általános,</i> <i>országos. Szlem. 2) (In</i> <i>statu militari) hadi vezér.</i> <i>Puky. Vezér, hadvezér. Kun.</i> <i>Tábornagy. Helm. Tábornok.</i> <i>Fog.</i></p>		<p><i>közönséges, generalis</i></p>
	<p>GIORNALE: napló. <i>Kölcs. L. Diarium.</i></p>	<p><i>napló, giornale – Cod.</i> <i>M.</i></p>

<p>HAEREDITARIUS: 1) örökös. <i>Cur. Kölcs.</i> <i>Perg.</i> Örökséggel bíró örökös. <i>Horv.</i> 2) Örökösi, v. örökségi, p. o. jog, v. tartomány. <i>Fog.</i> Örökletes, <i>Kun.</i></p>		<p><i>örökös, haeres, haereditarius</i></p>
<p>HAEREDITAS: örökség. <i>Cur. Pauly. Puky. V-gyűjt.</i> <i>P-gyűjt. Czöv. Szlem. Fog. Kölcs. Szirm. Márt. Moln. Kun.</i> Örökösség. <i>Georch. Újff.</i> Vagyönörökség, örökös jószág. <i>Perg.</i> Öröklet. <i>Kun.</i></p>		<p><i>örökség, haereditas</i></p>
<p>ILLEGALIS: törvény ellen való. <i>Cur. Puky. P-gyűjt.</i> Törvénytelen. <i>V-gyűjt. Mest. Szil. Szlem. Georch. Czöji. Kölcs. Fog.</i> Törvényelleni, törvényellenes, nemtörvényes. <i>Kun. Fog.</i> Törvényküüli, törvénszerütlen. <i>Fog.</i></p>		<p><i>törvénytelen, illegalis, illegitimus</i></p>
<p>IMMIGRANS: beköltözö. <i>Bar.vm.</i> Jövény. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szöjegyékében</p>
<p>IMPERÁTOR: császár. <i>Lex. Fog.</i> Parancsnok, fővezér. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szöjegyékében</p>
<p>IMPIGNORATIO: elzálogosítás, zálogbaadás. <i>Cur. Puky. Georch. Szlem. Szirm. Márt. Pauly. Párizp. Kölcs.</i> I. Oppignoratio v. Pignus.</p>		<p><i>zálogbaadás, oppignoratio</i></p>
	<p>IMPLEMENTUM contractus: tokmabetöltés. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>tokmabetöltés, implementum contractus</i></p>

<p>IMPLICITUS: homályos. <i>Lex.</i> Titkos. <i>Illyés.</i> Bennfoglalt. <i>Fog.</i> Keverékeny. <i>Sztrók.</i> Bonyolódott. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>IMPULSIO: behajtás. <i>Cur. Fog.</i> Tilhajtás. <i>Bar.</i> <i>vm.</i> Kárbólbehajtás. <i>Kölcs.</i> (Invagiatio: bitangbehajtás, kárbuli behajtás; Abactio: elhajtás, villongási behajtás, peresből behajtás. <i>Fog.</i></p>		<p><i>behajtás tilalmasból,</i> invagiatio. ’kárból, impulsio. ’kérdéses helyből, abactio.</p>
<p>IMPUTATIO: beszámítás. <i>Cur. Kun. Puky. Fog.</i> Betudás. <i>Cur. Fog. P-gyűjt.</i> <i>Pauly:</i> Beszámlálás. <i>Márt. Puky. Pauly. Ujf.</i> Bebeszámlálás. <i>P-gyűjt.</i> Beadás, okozás; <i>Puky.</i> Tulajdonítás. <i>Puky. Lex.</i> <i>Márt.</i> Megítélés. <i>Ujf.</i> Rátudás. <i>Kölcs.</i> Érdemül vagy vétkül tulajdonítás. <i>Szlem.</i> Tulajdoníthatás. <i>Vajd.</i> Rárovás. <i>Kun.</i></p>		<p><i>rátudás, imputatio</i></p>
<p>INACTIONATUS: keresetbe foglalt, v. vett, beperesített. <i>Cur.</i> Megperletett. <i>Márt.</i> Keresetbevett. <i>Kölcs.</i> Pörbehozott. <i>Puky.</i> <i>Pauly. Márt.</i> Megpörletett. <i>Puky. Pauly.</i> Vádlevélbe foglaltatott. <i>Márt. Pauly.</i> <i>Puky.</i> Pörös, kereseti. <i>Fog.</i></p>		<p><i>keresetbe vett,</i> inactionatus</p>

<p>INCAPACITAS possessorii: jószág⁷ birhatatlansága. <i>Márt. Puky.</i> <i>Pauly.</i> Birhatatlanság. <i>Bar.</i> <i>vm.</i> Jószágbirhatatlanság. <i>P-gyűjt. Georch.</i> <i>Kölcs.</i> Jószág nem birhatóság. <i>P. J. F-gyűjt.</i> Jószágbirásraalkalmatlanság. <i>Czöv.</i> Birtokhoz valótehetetlenség, jószág nem birhatás. <i>Szlem.</i> Jósági birhatatlanság. <i>Czöv.</i></p>		<p><i>jószágbirhatatlanság,</i> incapacitas possessorii</p>
<p>INCAPAX possidendi: jószágotnem bírható. <i>Cur.</i> <i>Puky. Fog.</i> Jószágbirhatatlan. <i>Kölcs.</i> Birtokratehetetlen. <i>Puky.</i> alkalmatlan. <i>H.</i> <i>B.</i> Capax possidendi: jószágotbírható. <i>Cur.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>INCESTUS: vérfertőztetés. <i>Cur. Puky. Fog. V-gyűjt.</i> <i>Czöv. Márt. Szlem.</i> Vérparáznság. <i>Kölcs.</i> Vérségfertőztetés. <i>Puky.</i> <i>Pauly. P-gyűjt. Vértörés.</i> <i>Mest.</i> Fertelmesparáznság. <i>Helt.</i> Vérfertelem <i>Kun.</i> Vérfertőzet. <i>Fog.</i></p>		<p><i>vérfertőztetés,</i> incestus</p>
<p>INDIGENATUS: 1) honosítás. <i>Cur. Fog.</i> 2) Honosítvány. <i>Fog.</i> Hazafiusítás. <i>Puky. Szirm.</i> <i>Czöv. Kölcs.</i> Hazafiusítás. <i>Szirm. Márt. P-gyűjt.</i> Honfiusítás <i>Kun.</i> Hazafiság. <i>Márt. Czöv. Pauly.</i> Fogadotthazafiság. <i>Puky.</i> <i>V-gyűjt. P. J.</i> Hazafiuság. <i>Szlem. Fog.</i></p>		<p><i>hazafiusítás</i></p>

INDISCIPLINATUS: főketlen. <i>Debr. Puky.</i> Faragatlan. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
INDORSAMENTUM: (<i>J. camb.</i>) hátrás, üres hátrás. <i>Kölcs.</i> Hátrás. <i>Stett. 1.</i> Indossament.		<i>hátrás,</i> indossamentum. <i>üres</i> <i>hátrás,</i> in bianco – Cod. M.
INDORSANS: (<i>J. camb.</i>) általadó hátró. <i>Stett. Kölcs.</i>		<i>hátró,</i> indorsans – Cod. M.
INGERENS: avatkozó. <i>Cur.</i> <i>Puky. Szirm. Márt. F-gyűjt.</i> <i>P-gyűjt. Czöv. Kölcs. Perg.</i> <i>Kun. Pauly.</i> Elegyedő. <i>Puky. Pauly.</i> Beavatkozó. <i>Szlem.</i> Avatkozott. <i>Georch.</i> Perbeavatkozó. <i>Kölcs. Kun.</i> <i>Perg. Fog. Szlem. Vajd.</i>		<i>avatkozó,</i> ingerens
INGERERE: avatkozni. <i>Puky. Fog. Kun. Kölcs.</i> Beavatkozni. <i>Puky.</i>		<i>avatkozni,</i> ingerere
INGESSIO: avatkozás. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Georch.</i> <i>Kölcs. Fog. Beártás. Kézir.</i> Bele v. beelegyedés. <i>Puky.</i> <i>Kász.</i> Avatkozat. <i>Kun.</i> Beavatkozás. <i>Márt. Helt.</i> Perbe beállítás, beelegyítés. <i>Helt.</i>		<i>avatkozás,</i> ingessio
INGESSIO in litem: perbeni avatkozás. <i>Cur.</i> Perbeavatkozás. <i>Kölcs.</i> <i>Perg. Szlem.</i> Perbe való beléavatkozás. <i>Czöv.</i> Avatkozás. <i>V-gyűjt. Georch.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
INGREMIATUS: kebelezett. <i>Kölcs. Perg.</i> Megyebeli, keblezett. <i>Fog.</i>		<i>kebelezett,</i> ingremiatus
INSECTATIO: gázalkodás. <i>Kász.</i> Nyomorgatás. <i>Kölcs.</i> Üldözés. <i>Perg.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében

<p>INSTITUTUM: per- v. ügyút. <i>Cur. Puky. Szirm. Márt.</i> Perintézet. <i>Puky. Fog. Úgyelet. Vajd. Czöv. Pauly. Szirm. Márt.</i> Per' neme. <i>P. J., P. Pörfolyam. Kun.</i> Intézet. <i>Kun. Kölcs. Fog. Perczim, Paky. Szerzet. Telegdi.</i></p>		<p><i>intézet, institutum</i></p>
<p>INSTRUCTIO: utasítás. <i>Cur. Szirm. Puky. Kölcs. Fog. Pauly.</i> 2) Készület. <i>Cur. Puky. Kun.</i> 3) Utasítvány. <i>Fog. Útmutatás. Stett H. K. Puky. Pauly.</i> Oktatás. <i>Puky. Pauly. Kun.</i> Megtanítás. <i>Puky. Pauly.</i> Tanítás, előadott mód, elkészítés; 2) házibutor v. eszköz. <i>Bar. vm.</i></p>		<p><i>útasítás, instructio, inviatio</i></p>
<p>INTERVENIENTES: közbejövők. <i>Cur. Fog. Közbeérkezők. Cur. Puky. Beszállók. Kölcs. Közbenjárók. Vált. Fog.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsény-kézirat szójegyzékében</p>
<p>INVAGIATIO: behajtás kárból. <i>Cur. Behajtás. Czöv. Szirm. Márt. Párizp P. J. Kölcs. F-gyűjt. P-gyűjt.</i> Kárból való behajtás. <i>Puky. Marháknak kárból behajtása. Czöv. Marha-béhajtás. Szlem. Bitangbehajtás. Fog.</i></p>		<p><i>behajtás tilalmasból, invagatio. 'kárból, impulsio. 'kérdéses helyből, abactio.</i></p>
<p>INVIATIO: utasítás. <i>Cur. Puky. Kun. Kölcs. Pauly. Fog.</i> Utmutatás. <i>Fog. Utbaigazítás. Puky. Utasítmány. Kun.</i></p>		<p><i>útasítás, instructio, inviatio</i></p>

<p>JURAMENTUM revelatorium: fölfedező, <i>Cur. Kölcs. Georch. Szlem.</i> <i>Törv. Bar: vm. Fedezettő,</i> <i>Puky. Pauly. Georch.</i> Felfedezettő, <i>P-gyűjt. Czöv.</i> Fedező, <i>Georch.</i> Fedezési eskü. <i>Szrok.</i> Kinyilatkoztató hitlététel v. esküvés. <i>Vájd.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>JUS capillare: hajadoni járandóság. <i>Cur. Pauly. Puky.</i> <i>Georch.</i> Hajadonok' igaza. <i>Puky. Pauly. Szirm.</i> Hajadoni igaz. <i>Puky.</i> Hajadoni jog. <i>Kövy. Kun.</i> Hajadonjus. <i>Kölcs.</i> Hajadoni jus. <i>Czöv.</i> <i>V-gyűjt. P-gyűjt.</i></p>		<p><i>hajadon jus, jus</i> <i>capillare</i></p>
<p>JUS gladii: főbenjáró hatalom. <i>P-gyűjt. V-gyűjt.</i> <i>Puky. Pauly. Szirm. Márt.</i> Szabad ispánság. <i>P-gyűjt.</i> <i>Márt.</i> Vérhatóság. <i>Fog.</i> Vérbírótság, vérhatalom. <i>Cur.</i> <i>Puky. Debr. Kun.</i> Veszto jus. <i>Péchy.</i> Kardjog. <i>Kölcs.</i> Pallosjog. <i>Perg. Kun. Fog.</i> Pallostörvény. <i>Puky.</i></p>		<p><i>kard, jus gladii</i></p>
<p>LEGALIS: törvényes. <i>Cur.</i> <i>P-gyűjt. Kun. Czöv. P-gyűjt.</i> <i>Bar: vm. Fog. Puky. Szlem.</i> <i>Kölcs. Debr.</i> Törvénytörvény. <i>Cur.</i> Törvénytörvény való. <i>Puky. Pauly. V-gűjt.</i> <i>Szlem.</i> Törvénybeli. <i>Szl.</i> Törvénybeli. <i>Szlem.</i> Törvénykövető, v. törvényhez szabott. <i>Mest.</i></p>		<p><i>törvényes, legitimus,</i> <i>legalis</i></p>

<p>LEGATARIUS: hagyományos. <i>Cur. Kölcs.</i> <i>P-gyűjt. Nán. Puky. V-gűjt.</i> <i>Czöv. Georch. Szlem.</i> <i>Bar. vm. Debr. Kun. Fog.</i> Örökösülő. <i>Ujf. Szilágyi.</i></p>		<p><i>hagyományos,</i> legatarius</p>
<p>LEGATUM: hagyomány. <i>Cur. Puky. V-gűjt. Vaj.</i> <i>P-gyűjt. Lex. Georch. Czöv.</i> <i>Szlem. Debr. Ujf.</i> <i>Fog. Szirm. Márt. Kövy.</i> <i>Kölcs.</i></p>		<p><i>hagyomány, legatum</i></p>
<p>LEGISLATIO: törvényszerzés. <i>Lex.</i> <i>Szlem. Törvényhozás.</i> <i>Szlem. Czöv. Kun. Kölcs.</i> Törvényhozóság. <i>Fog.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>LEPRA: bélpoklosság. <i>Puky. Pauly. Bujasenyv.</i> <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>LEVATA: ügyfelvétel. <i>Cur.</i> <i>Puky. Ügynek felvétele.</i> <i>V-gyűjt. Pör- v. perfelvétel.</i> <i>Puky. Fog. Márt. Kun.</i> <i>Szirm. Szlem. Czöv. P-gyűjt.</i> <i>Georch. Perg. Felvétel.</i> <i>Kölcs.</i></p>		<p><i>felvétel, levata</i></p>
<p>LEX: törvény. <i>Cur. Puky.</i> <i>Vgyűjt. Debr. P-gyűjt. Lex.</i> <i>Czöv. Szlem. Pauly. Kölcs.</i> <i>Fog. Törvényrendelés,</i> rendelet, rendszabás. <i>Szlem.</i> Végzett. <i>Ujf.</i></p>		<p><i>törvény, lex</i></p>
<p>LEX privata: (J. Hung.) magányosrendelés. <i>Szlem.</i> Egyedtörvény. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>LIBELLUS actionalis: keresetlevél. <i>Cur. Kölcs.</i> <i>Fog.</i> Vádlevél. <i>Pauly. Puky.</i> <i>P-gyűjt.</i> Kereseti levél. <i>Szlem.</i> Keresőlevél. <i>Stett. P.</i> Keresvény, (in criminalibus) vádlevél, vádolvány. <i>Fog.</i> Kereset-írás. <i>Vájd. I. Actio.</i></p>		<p><i>keresetlevél, libellus actionaris</i></p>
<p>LIBER mercantilis: kereskedési, <i>Cur. Kölcs.</i> Áros könyv. <i>Cur. Puky.</i> Kereskedésbeli vagy áros jegyzőkönyv. <i>Puky.</i></p>		<p><i>kereskedőkönyv, liber mercantilis</i></p>
<p>LIBERI: gyermekek. <i>Cur. Georch. Czöv. Szlem.</i> Atyafiak. <i>Husz. Magzatok.</i> <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>LICITATIO: kótyavetye. <i>Cur. F-gyűjt. Pauly.</i> <i>P-gyűjt. Szlem. Szirm. Márt.</i> <i>Fog. Árverés. Cur. Puky.</i> <i>Kölcs. Fog. Kótya. Fog.</i> Közönségeskótyavetye. <i>Czöv. Kótyavetyéllés,</i> dobraütés. <i>Puky.</i> Fellyebbités. <i>Sar. vm.</i></p>		<p><i>árverés, I.</i> <i>többtetigérés, licitatio</i></p>
<p>LIMITATIO: 1) meghatározás. <i>Cur. Czöv.</i> Határozás. <i>Bar. vm. I)</i> Árszabás. <i>Cur. Kölcs. Puky.</i> <i>Pauly. V-gyűjt. P-gyűjt.</i> <i>Szirm. Márt. Fog. Becsrovás.</i> <i>P-gyűjt. Márt. Puky. Pauly.</i> Becshatározás. <i>Szlem.</i> Korlátozás. <i>Lex.</i></p>		<p><i>árszabás, limitatio</i></p>

<p>LIS: per: <i>Cur. Puky. Szirm. Moln. Párizp. Márt. V-gyűjt. P-gyűjt. Kun. Kölc. Szlem. Vör. Fog. Törvénykezés. Puky. P-gyűjt. Debr. Márt. Pörlekedés. Szlem. Kun. Kölc. Mokr. Márt. Osztály. Kun. Kölc. Ügy. Szirm. Márt. Perelés. Moln. Párizp. Czöv. Vetekedés. Czöv.</i></p>		<p><i>pör, processus, causa, lis</i></p>
<p>LITIGANTES: perlekedők. <i>V-gyűjt. Szlem. Peres felek. P-gyűjt. Georch. Pörösfelek. Mese. Czöv. Perlekedő felek. Szlem. Ügybajosok. Kölc.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>LITTERAE salvi conductus: oltalomlevél. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Kun. Védlevél. Kun. Bátorságlevél. Kövy: Útibátorság v. menedéklevél. Kölc.</i></p>		<p><i>úti bátorság, salvus conductus</i></p>
<p>LUBRICAE res: sikamló javak. <i>Szrok. Simuló –, Czöv. Aprólékos javak. Kölc.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>MANDÁTUM executorium: végrehajtató, <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Czöv. Georch. Debr. Pauly. Végrehajtó, Szirm. Bar. vm. Kun. Fog. Kölc. Ítéletvégrehajtató, Puky. Szlem. Foglaltató, Pgyűjt. Czöv. Végzető par. Bar. várm.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>MANUFACTURA: kézmű. <i>Puky. Kun. Debr.</i> <i>Fog. Kézmiv. Puky. Kölcs.</i> <i>V-gyűjt. Kézimű. Puky.</i> <i>Pauly: Kézi műv, mestermiv.</i> <i>Szlem. Kézi csinálmány.</i> <i>Pauly: Kézigyáv. Fog.</i> Gyármű. <i>Debr.</i></p>		<p><i>kézműv,</i> <i>manufatura – Cod.</i> M.</p>
<p>MENDACIUM perniciosum: ártalmas hazugság. <i>Ujf. Veszélyes</i> hazugság. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>METRETA posoniensis: pozsonyimérő. <i>Puky. Fog.</i> Két véka. <i>Sztr. Mércze.</i> <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>MONETA: pénz. <i>Cur.</i> <i>Szlem. Kölcs. Vertpézn.</i> <i>Puky. V-gyűjt. Debr. Pengő</i> pézn. <i>Puky. P-gyűjt. Szlem.</i> Veretett pézn. <i>P-gyűjt.</i> Kézpézn. <i>Ujf.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>MONETA falsa; hamis –, <i>Cur: Álpézn, Kölcs. Helt.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
	<p>MOTIVATIO: okadás. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>okadás, motivatio</i></p>
<p>MOTIVUM: indító ok. <i>Cur.</i> <i>Márt. Debr. Puky. Pauly. Bar.</i> <i>vm. Ok. Kölcs. Tám-ok. Fog.</i> Indítvány, támogatvány. <i>Fog.</i> Támogató ok. <i>Törv. czik.</i> Ind-ok. <i>Csapó.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>NAULUM: 1) rév. <i>Cur. V-gyűjt. Czöv. Debr. Szlem. Puky. Szirm.</i> 2) Révpénz. <i>Cur. Puky. Pauly. Révbér. Cur. Puky. Debr. P-gyűjt. Georch. Szlem. Moln. Pauly. Bar. vm. Fog. Révvám. Puky. Kölcs. Pauly. Márt. Hajóber. Márt. Moln. Mokr. Bar. vm. Debr.</i></p>		<p><i>révvám, naulum</i></p>
<p>NEGATIVE: tagadólag. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Fog. Márt. Pauly. Nemleg. Kölcs. Kun.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>NEQUAM: ármányos. <i>Bar. vm. Gaz, semmirekellő. Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>NOBILIS praedialista: praedialista, <i>Cur. Pap'</i> nemese. <i>P-gyűjt. Szirm. Papnemes. V-gyűjt. Márt. Főpap'</i> nemese. <i>Szlem. Georch. Főpapi</i> nemes. <i>Szlem. Püspöki</i> nemes. <i>Márt. Praedialis</i> nemes. <i>Czöv. Érseki</i> nemes. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>NOTORIUS: 1) elhíresedett. <i>V-gyűjt. Puky. Fog. Pauly.</i> 2) Pártütő. <i>Puky. Fog. P-gyűjt. Georeh. Márt. Pauly.</i> Hűtlenségbe esett, hűtlen, lázadó. <i>Fog. Pártos. Czöv.</i> Hitlen. <i>Helt. Hazaáruló. Puky. V-gyűjt.</i> Fölség- vagy honsértő. <i>Fog. Hazasértő. Pauly. Czégéres. Puky. P-gyűjt. Pauly.</i> Hívtelen. <i>Helt. Szirm. Kölcs.</i> Hivségtelenség' jegyese. <i>Czöv.</i> Hivségtelenkedő. <i>Szlem.</i> Nyilvánvaló, nyilvános. <i>Bar. vm.</i> Közesmertségű. <i>Kun.</i></p>		<p><i>hívtelen, notorius</i></p>
<p>NOVISATIO: újítás. <i>Cur.</i> Perújítás. <i>P-gyűjt. Czöv.</i> <i>Szlem. Szirm. Márt. Kölcs.</i> Per' újítása. <i>Bar. vm.</i></p>		<p><i>pörújítás, novisatio</i></p>
<p>OBLIGATIO: kötelezés. <i>Cur. Puky. Debr. Kézir. Kölcs. P-gyűjt.</i> Lekötelezés. <i>Cur. Szirm. Márt. Párizp. Moln.</i> Lekötés. <i>Puky.</i> Tartozás. <i>Puky. P-gyűjt.</i> 1) Kötelesség, kötély, tiszt, 2) kötelezés, 3) kötelezvény. <i>Kun. Fog. Köteg. Kun.</i> Kötelező levél. <i>Kun. Tud. gy.</i> Adósságlevél. <i>P-gyűjt.</i></p>		<p><i>kötelezés, obligatio</i></p>
<p>OCCASUS solis: napnyugot. <i>Debr. Lex. Puky.</i> Napenyészet. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>OFFICIALIS: tisz. <i>Cur. P-gyűjt. Debr. V-gyűjt. Fog. Bar. vm. Kölcs. Puky.</i> Tisztviselő. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Szirm. Bar. vm. Kölcs.</i> Tisztnök, hivatalnok. <i>Fog. Tisztartó. Helt.</i></p>		tisztviselő, officialis
<p>OFFICIUM: 1) tisztség. <i>Cur. Kölcs. Puky. Fog. P-gyűjt. Szlem. Kun. Hivatal. Cur. Puky. Fog. Szlem. Kun. Bar. vm. P-gyűjt. Czöv. 2)</i> Tiszt. <i>Cur. P-gyűjt. Szlem.</i> (Ex officio: hivatalból. <i>Cur.</i>) 3) Kötelesség. <i>Kun.</i></p>		tisztség, officium, magistratus
<p>ONUS assumere: terhet felvállalni. <i>Cur. Puky. Szlem. Czöv.</i> Terhet felvenni. <i>Kölcs. Szlem</i></p>		terhét felvenni, onus assumere
<p>ORDINES: rendek. <i>Kölcs. Szirm.</i></p>		rendek, ordines
<p>ORDO: rend. <i>Cur. P-gyűjt. Czöv. Puky. Debr. Kölcs. Pauly. Czimjel. Puky.</i> Rendelet; papirend. <i>Fog.</i></p>		nem szerepel a Kölcsy-kézirat szójegyzékében
<p>ORDO ecclesiasticus: papi rend. <i>Kölcs. P-gyűjt. Egyházi rend. Mest. Georch. Szlem. Puky. Pauly.</i></p>		papi rend, ecclesiastici
<p>OVALIS: tojás v. hosszugömbölyeg. <i>Puky. Tekés. Kölcs. Tojásdad, peteképű. Kun.</i></p>		nem szerepel a Kölcsy-kézirat szójegyzékében

<p>PARAPHERNUM: menyajándék. <i>Kun.</i> Menyegzői ajándék. <i>Cur. Szirm. Puky. Pauly.</i> <i>V-gyűjt. Debr. P-gyűjt.</i> <i>Márt. Czöv. Szlem.</i> Menyegzői v. jegyajándék, jegyruha. <i>Georch. Ajándék</i> marha. <i>Verb. 1779. ford.</i> Menyasszonyi ajándék. <i>Nán. Hozomány. Kölcs.</i> Menyasszonynak adott ajándék. <i>Parizp.</i></p>		<p><i>hozomány,</i> <i>paraphernum</i></p>
<p>PIGNORIS devolutio: zálog' átszállása. <i>Cur. Zálog'</i> háromlása. <i>Cur. Puky. Pauly.</i> <i>Fog. Zálognak kézről kézre</i> adása. <i>Czöv. Zálognak</i> kézről kézre szállása. <i>Szlem.</i> Zálog' leszálta. <i>Kölcs.</i> Záloglekerülés. <i>Debr.</i></p>		<p><i>zálog leszállta,</i> <i>devolutio pignoris</i></p>
<p>PIGNUS: zálog. <i>Cur. Kölcs.</i> <i>Lex. Puky. Pauly. V-gyűjt.</i> <i>Georch. Czöv. Szlem.</i></p>		<p><i>zálog, pignus</i></p>

<p>PRAEJUDICIUM: 1) balítélet. <i>Cur. V-gyűjt. Puky. Debr. Alite. Sztrók. Előítélet, Cur. Fog. F-gyűjt. Debr. Lex. Szlem. Pauly. Puky. Kölcs. Elfogultság. Fog. Gondolatlan ítélet, hebehurgyaság. Szirm. 2) Sérelem. Cur. Fog. V-gyűjt. Debr. Georch. Szlem. Bar. vm. Kölcs. Szirm. Örökségtől megfosztó sérelem. P-gyűjt. Márt. Pauly. Jussérelem. Márt. Pauly. Jus' sérelme. P-gyűjt. Jogsérelem. Stettn. Joggát. Kun. Jussértés. Czöv. Rövidség. Bar. vm. Debr. Czöv. Sérv. Bar. vm. Kár. Tud. Gy. Örökség, v. gyökösségbeli sérelem. Puky. 3) Előbbi ítélet. Fog. – törvény. Kézir. I. Késedelem. Vajd.</i></p>		<p><i>sérelem, praeiudicium</i></p>
<p>PRAELATIO: elsőbbség. <i>Cur. Georch. Debr. Czöv. Szlem. Puky. Előbbtétel. Kölcs. Stett. Elsőség. Cur. P-gyűjt. Pauly. Fog. Előbbvalóság. Pauly. Puky. V-gyűjt. Előzés, előztetés. Kun. I. Praecedentia.</i></p>		<p><i>előbbtétel, praecelas.</i></p>
	<p>PRAELI libertas: sajtószabadság. Kölcs</p>	<p><i>sajtószabadság, libertas preli.</i></p>

<p>PRAEMONITIO: 1) megkinálás. <i>Cur. Fog. Kun. V-gyűjt. P-gyűjt. Georch. Szlem. Puky. Debr.</i> Törvényes megkinálás. <i>Szirm.</i> 2) Felmondás. <i>Cur.</i> 5) Előintés. <i>Fog. Debr. Kölcs.</i> Előre megintés. <i>Puky. Czöv.</i> Megimádás, <i>V-gyűjt. P-gyűjt. Georch. Kun.</i></p>		
<p>PRINCIPIUM: 1) elv. <i>Helm. Kun. Fog. Debr.</i> 2) Kezdet. <i>Fog. Cur. Pauly. Puky. Debr. Moln. Mokr. Márt. Elej. Moln. Mokr.</i> Eredet. <i>Cur. Márt. Puky. Pauly.</i> 3) Okfő. <i>Fog. Kölcs. Főok. Cur. Szirm. V-gyűjt. P-gyűjt. Pauly. Debr. Puky. Kútfő. Puky. Pauly.</i> Alapok. <i>Cur. Derék-ok. Cur. Puky. P-gyűjt. Szirm. Okforrás. V-gyűjt. Puky. Ok. Szirm. P-gyűjt.</i> 4) Alaptétel. <i>Fog. Tétel. Nán. Alap. Szirm. Talpállítás. Puky. Pauly. Mest.</i> Talpmondás. <i>Pauly.</i> Talp- v. sark-igazság, sark-állítás, talp- v. sark-ok. <i>Mest.</i> Talpok. <i>Ujfal. Állatás. Szirm.</i></p>		<p><i>okfő, principium</i></p>

<p>PRIVILEGIUM: 1) kiváltság. <i>Cur.Fog. Georch* Stettn. Kölc. Debr. Bar. vm. Puky. P-gyűjt. Szirm. Kír. kegy. Kun. Szabadságosítás. Perg. Husz. Különös engedelem. Puky. Különös fejedelmi engedelem. Szirm. Georch. P-gyűjt. Szabadság. Szirm. Moln. Márt. Párizp. Mest. Különös törvény. Mest. Szabadalom. Debr. Fog. 2) Szabadság-levél. Perg. Huszt. Oklevél, szabadlevél. Verb. (1779. ford.) Szabó. Helt. Kegyelemlevél. Pauly. Puky. Szlem. Kegylevél. Kun. Engedelemlevél. Puky. Kiváltvány, (ipsae litterae) Fog. Tulajdon igazság. Helt. Szirm.</i></p>		<p><i>kiváltság, privilegium</i></p>
<p>PROCESSUS: 1) per. <i>Cur. Szirm. Debr. Márt. V-gyűjt. Szlem. Pör. Puky. Fog. Kölc. Bar. vm. Pauly. 2) Pörfolyás. Puky. Szirm. Pauly. Párizp. P-gyűjt. Perfolyamat. Márt. Puky. Ügy. Szirm. Ügyfolyás. Bar. vm. 3) Járás. Bar. vm. V-gyűjt. Fog. Debr. Szlem. Járat. Fog. Kerület. Bar. vm.</i></p>		<p><i>pör, processus, causa, lis</i></p>
<p>PROCESSUS brevis litis: rövidfolyamatú, <i>Cur. Georth. Stilm. Débr. Puky. Rövid folyásu, P-gyűjt. Pauly. Rövid törvénykezeséü, Czöv. P-gyűjt. Rövid pör. Kölc. Rövid pörü ügy. Bar. vm.</i></p>		<p><i>rövid pör, processus brevis litis</i></p>

<p>PROCESSUS concursualis: hitelezők' összejevő –, <i>Cur:</i> Öszvehivási, <i>Kölcs.</i> Tódulási, Stett. Csődületi, <i>Fog.</i> Kölcsönözök' közös, <i>Péchy. Pauly:</i> Hitelezőket öszvehivó, <i>Puky: P-gyűjt.</i> <i>Pauly:</i> Hitelezőket gyűjtő, <i>Bar: vm.</i> Adósságbeli közös, v. összehivó per. <i>Pauly.</i></p>		<p><i>öszvehivási pör,</i> processus concursualis</p>
<p>PROCESSUS legitimatorius: nemesség- bizonyító, <i>Cur:</i> Nemesedő, <i>Kölcs.</i> Vérség' pöre. <i>Péchy.</i> Nemesség-vitató, <i>Puky. Fog.</i> <i>P-gyűjt. Georch.</i> Nemesség- igazló v. törvényesítő, <i>Fog.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsény-kézirat szójegyzékében</p>
<p>PROCESSUS longae litis: hosszu folyamatu, <i>Cur:</i> Húzamos folyamatú, <i>Puky:</i> <i>Debr.</i> Húzos folyásu, <i>Pauly.</i> Hosszas pörü ügy. <i>Bar: vm.</i> Hosszu per. <i>Kölcs.</i> Huzamos folyásu v. törvénykezésü, <i>P-gyűjt</i></p>		<p><i>hosszú pör,</i> processus longae litis</p>
<p>PROCESSUS novi: újító per. <i>Cur:</i> Újpör. <i>Kölcs.</i></p>		<p><i>újított pör,</i> processus novi</p>
<p>PROCESSUS rationarius: számvevői, <i>Puky:</i> Számadási, <i>Kölcs. Fog.</i> Számvevő, <i>P-gyűjt.</i> Számadolási, <i>Czöv.</i> Számadásra szorító, <i>Szlem.</i></p>		<p><i>számadási pör</i></p>
<p>PROCESSUS reuitorius pignoris: visszaváltásbeli, <i>V-gyűjt.</i> Zálogos. <i>P-gyűjt.</i> Zálog' kiváltásává ügyelő, <i>Georch.</i> Zálogkiváltó, <i>Czöv.</i> Zálogváltó, <i>Szlem. Kölcs.</i> Zálogper. <i>Fog.</i> I. Processus pignoris.</p>		<p><i>zálogváltás,</i> reuitorio pignoris. <i>zálogváltó pör,</i> reuitorius processus</p>

PROSECUTIO: folytatás. <i>Cur. Puky. Pauly. P-gyűjt.</i> Követelés, Kölcs.		<i>követelés, prosecutio</i>
PROTOCOLLUM: jegyzőkönyv. <i>Cur. P-gyűjt.</i> <i>Fog. Kölcs. Ferg. Huszár.</i> <i>Nán. Puky. Georch. Czov.</i> <i>Szlem.</i>		<i>jegyzőkönyv,</i> <i>protocollum</i>
PROXENETA: hajhász. <i>Stettn. Tokmás. Kölcs.</i> Alkusz; Sensal. <i>Vált. Fog.</i> <i>Csász.</i>		<i>tokmás, proxeneta –</i> <i>Cod. M.</i>
PROXENETICUM: hajhászbér. <i>Stettn. Tokmadij,</i> v. bér. <i>Kölcs. Alkuszdi. Vált.</i> l. Senserie.		<i>tokmabér, tokmadij,</i> <i>proxeneticum – Cod.</i> <i>M.</i>
PUBLICUM: 1) közönség. <i>Cur. Bar. vm. Kun. Kölcs.</i> Község. <i>Bar. vm. 2) Közhely.</i> <i>Cur. Bar. vm. l. Communitas.</i>		<i>közönség, publicum</i>
PUBLICUS: 1) közönséges. <i>Cur. Debr. Szirm. V-gyűjt.</i> <i>Czöv. Kölcs. Köz. Fog.</i> <i>Debr. Szlem. 2) Közhatósági.</i> <i>Fog. 3) Nyilvánosság. Cur.</i> <i>V-gyűjt. Szlem. Nyilvános.</i> <i>Fog. Szlem. Debr. Nyilván</i> <i>való. Mest. Szlem.</i> Kihirdetett, kihíresített. <i>Szirm.</i>		<i>közönséges, generalis</i>
PUPILLUS: árva. <i>Cur.</i> <i>P-gyűjt. Czöv. Fog. Szlem.</i> <i>Szirm. Márt. Mokr. Puky.</i> <i>Kölcs. Debr. Alak. Georch.</i> Atyátlan gyermek. <i>Pauly.</i> Atyától árva. <i>Helt. Gyámfi,</i> gyámgyermek. <i>Fog.</i>		<i>árva, pupillus</i>
	QUALIFICITA sententia: minősített ítélet. <i>Kölcs.</i>	<i>ítélet, sententia</i>

<p>QUARTALITIUM: leány-negyed. <i>Cur. Debr. Fog. Szirm. Márt. Párizp. Bar. vm. Pauly. Puky. Perg. Péchy. V-gyűjt. Szlem.</i> Negyed-örökség. <i>Fog. Negyed. Kölcs. Nán. Bar. vm. Pauly. Georch. Czöv.</i> Leányi jószág-negyed. <i>Szlem.</i> Leányi negyed. <i>Helt.</i> Jószág negyed. <i>Perg. Kun. Péchy. Szlem.</i></p>		<p><i>negyed, quartalitiium</i></p>
<p>RADICALIS: gyökeres. <i>Cur. Kölcs. Fog. Debr. Puky.</i> Gyökös. <i>Cur. Puky. Fog.</i> Tös. <i>Lex.</i> Tösgyökeres, régi. <i>Pázm. Alapos, Kun.</i></p>		<p><i>gyökeres, radicalis</i></p>
<p>RADICALITAS: gyökösség. <i>Fog.</i> Gyökeresség. <i>Kölcs. Debr</i></p>		<p><i>gyökeresség, radicalitas</i></p>
<p>RADICALITAS juris: jus' gyökeressége. <i>Cur. V-gyűjt. Czöv. Szlem.</i> Jog-gyökösség. <i>Fog.</i> Jószág' gyökössége. <i>Georch.</i> Törzsökös uradalmi juss. <i>Nán.</i> A' törvénynek gyökössége. <i>Puky. Pauly.</i> Jog-gyökösség. <i>Bar. vm.</i> Igaz' gyökössége. <i>Puky.</i> Jogtörzsök, joggyökér. <i>Kölcs.</i> Joggyökeresség. <i>Debr.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
	<p>RATIONANS: számadó. <i>Kölcs.</i></p>	<p><i>számadó, rationans</i></p>
<p>REAPPLICARE: visszaragasztani. <i>Czöv.</i> Visszatéríteni, <i>Kölcs.</i> Visszakapcsolni. <i>Sztrak.</i> Visszacsatolni. <i>Kun.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>REASSUMERE: ismét v. újra felvenni. <i>Cur. Fog. Pauly. Puky. P-gyűjt. Fog. Ismét elővenni. Puky. Pauly. Márt. Folyamatba venni. Sztrok. Viszonfelvenni. Kölcs. Kun.</i></p>		nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében
<p>RECEPISSE: általvevésről szóló irás. <i>Puky. Megösmerő irás. Pauly. Puky. Vitelrőlí levél, vevény. Fog. Átvétel, jegy. Debr. Juttatvány. Kölcs. Kun.</i></p>		nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében
<p>REGNICOLARIS: országi, országbeli. <i>Fog. Országos. Puky. Pauly. Kölcs. P-gyűjt. Fog.</i></p>		<i>országos, regnicolaris</i>
<p>REGULÁRIS: 1) rendszerinti. <i>Fog. Rendes, rendszerint való. Puky. P-gyűjt. Páuly. Rendes, szabályos. Kölcs. Debr. Kun. 2) Szabdás. Bar. vm. Szabatos. Fog. Szabályszerű. Kun. 3) Törvényes; (subst.) szerzetes. Fog.</i></p>		nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében
<p>RELAXARE: engedni, enyhíteni. <i>Kun. Elengedni. Puky. Debr. P-gyűjt. Tágítani. Pázm. Feloldozni. Kölcs. Feloldani. Debr.</i></p>		nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében
<p>REMEDIIUM: orvoslát. <i>Fog. Kun. Stett. Orvoslás. P-gyűjt. Kölcs. Menedék. Vajd.</i></p>		<i>orvoslás, remedium</i>

<p>REPETITIO litterarum: levélvisszakérés. <i>Kölcs.</i> Levél-követés. <i>Georch.</i> Levelek' visszakérése. <i>Czöv.</i> Oklevél' visszakövetelése, visszavétele. <i>Szlem.</i></p>		<p><i>levélvisszakérés,</i> <i>repetitio litterarum</i></p>
<p>REPLICA meritoria: derekasszóváltás. <i>Sztrók.</i> Derekas felelet. <i>Vajd.</i> Érdemlegi feleselés. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>REPOSITIO: visszatétel. <i>Cur. Kölcs. Szirm. Márt.</i> <i>V-gyűjt. P-gyűjt. Georch.</i> Visszahelyhez-tetés. <i>Bar.</i> <i>vm. Kölcs. Debr. Puky. Márt.</i> <i>Czöv. Szlem. Visszaállítás.</i> <i>Fog. Puky. Pauly.</i> Visszatevés. <i>P-gyűjt. Puky.</i> <i>Pauly.</i> Visszahelyzetetés. <i>Pauly.</i> Visszahelyezés. <i>Sztrók.</i></p>		<p><i>visszahelyzetetés,</i> <i>repositio</i></p>
<p>REPRAESENTATIO: 1) felírás. <i>Cur. Bar. vm.</i> <i>Pauly. Puky. Husz. Fog.</i> <i>Szirm. F-gyűjt. P-gyűjt.</i> Felterjesztés. <i>Fog. Puky.</i> <i>Pauly.</i> Előterjesztés. <i>Bar.</i> <i>vm. Kölcs.</i> Feljelentés. <i>Bar.</i> <i>vm.</i> Bemutatás. <i>Szirm.</i> 2) Ábrázolat (Darstellung); <i>Fog.</i> 3) Képviselés, képvisélet. <i>Fog. Kun.</i> Képviselőség. <i>Kun.</i> 4) Képlelet (Vorstellung). <i>Fog.</i></p>		<p><i>előterjesztés,</i> <i>repraesentatio</i></p>

<p>REPULSIO: visszaűzés. <i>Cur. Pauly. Kun. Szirm.</i> <i>Perg. Kölcs. Puky. Czöv.</i> <i>Szem. Fog. Viszszaverés.</i> <i>Perg. Kölcs. Pauly.</i> <i>Georch. Hátra űzés. Helt.</i> Távoztatás. <i>Lex. Ellentartás.</i> <i>Kézir. Ellenszegülés. Debr.</i> Megállítás. <i>Szír.</i></p>		<p>visszaűzés, repulsio</p>
<p>RESIGNARE: visszaadni, által-adni. <i>Debr. Átadni,</i> letenni. <i>P-gyűjt. Kölcs.</i> Birói kézhez adni. <i>Szirm.</i> Lemondani, leköszönni. <i>Kölcs. Kun. Hivatalát letenni.</i> <i>Puky.</i></p>		<p>letenni, deponere</p>
<p>RESIGNATIO: 1) lemondás. <i>Cur. P-gyűjt. Fog.</i> <i>Puky. Bar. vm. Pauly. Letétel.</i> <i>Kölcs. P-gyűjt. Letevés.</i> <i>P-gyűjt. Hivatal' letétele.</i> <i>V-gyűjt. Leköszönés. Kun.</i> 2) Átadás. <i>Cur. Átadás.</i> <i>Fog. Bar. vm. Puky. V-gűjt.</i> <i>Georch. P-gyűjt. Czöv. Márt.</i> <i>Kölcs. Viszsaadás. V-gyűjt.</i></p>		<p>átaladás, resignatio</p>
<p>RESOLVERE: 1) rendelni, végezni. <i>Cur.</i> <i>Puky. Határozni. Fog.</i> <i>Debr. Megrendelni. Kun.</i> 2) Feloldani. <i>Fog. Puky.</i> Megfejtteni, megoldani. <i>Debr.</i> 3) Adni <i>Cur. Megadni. Puky.</i> <i>Szirm. Debr. Helytadni a'</i> kérésnek. <i>Szirm. Jóváhagyni.</i> <i>Cur. Szirm. Puky. Reá szánni.</i> <i>Kölcs. Elszánni. Kun.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>RESPECTIVE: illetőleg. <i>Cur: Stett. Fog. Szemvetőleg.</i> <i>Szrok. Némelly tekintetbe.</i> <i>Puky. Pauly. P-gyűjt.</i> Tulajdonképen. <i>Kun.</i> Tekintve. <i>Bar. vm. Pauly.</i> <i>Puky. Nézve Bar. vm. Úgy</i> szólván. <i>P-gyűjt. Pauly.</i> Részszerint. <i>Puky. Pauly.</i> <i>P-gyűjt. Tekintetképpen.</i> <i>Czöv. Tekintőleg. Kölcs.</i> <i>Fog. Debr.</i></p>		<p>nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>RESPIRIUM: időhaladék. <i>Cur: Puky. Debr. Pauly.</i> <i>P-gyűjt. Szirm. Márt. Párizp.</i> Pihenés. <i>Cur. V-gyűjt. Puky.</i> Haladék. <i>Bar. vm. Kölcs.</i> <i>Mest. Szünet. Bar. vm.</i> Szümidő. <i>Kun. Pihenet. Kun.</i> <i>Fog. Debr. Pihenő idő. Puky.</i> <i>Pauly. V-gyűjt. Lélekezés.</i></p>		<p><i>haladék, respirium</i></p>
<p>RESTAURATIO: tisztújítás. <i>Fog. Debr. Kun.</i> Tanácsválasztás. <i>Bar. vm.</i> Tisztválasztás. <i>Kölcs. Pauly.</i> <i>Kun. Puky. Építőszék.</i> <i>P-gyűjt. Széképités,</i> tisztválasztás. <i>Szirm.</i> Megujjítás. <i>V-gűjt. Lex.</i> Székűjítés. <i>Kölcs.</i></p>		<p><i>székűjítés, restauratio</i> i. <i>tisztválasztás</i></p>
<p>REVELATIO: felfedezés. <i>Cur: Debr. Kölcs. P-gyűjt.</i> <i>Puky. Fog. Kinyilatkoztatás.</i> <i>Puky. Pauly. P-gyűjt.</i> <i>Szirm. Nyilatkozás,</i> nyilatkozttmány. <i>Kun.</i></p>		<p><i>felfedezés, revelatio</i></p>
<p>REVISOR mercium: árrú- vizsgáló. <i>Szlem. Vizsgáló.</i> <i>K-gyűjt. Portéka-kutató.</i> <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>REVOCATIO procuratoris: ügyvédi szóváltás' visszahuzása. <i>Cur.</i> Ügyvédmásolás, <i>Puky.</i> <i>Szlem.</i> <i>Pauly.</i> Ügyész' v. ügyviselőnek megmásolása, visszahívása. <i>Pauly.</i> <i>Georch.</i> Ügyvédő' megmásítása. <i>V-gyűjt.</i> Ügyészi hiba' visszahuzása. <i>Kölcs.</i> Prokátor-meghívás. <i>Helt.</i> <i>Verb.</i> (1179 ford.) Ügyvédi megmásolás. <i>Perg.</i> Ügyellet-visszahuzás. <i>Acrády.</i></p>		<p><i>ügyészi hiba visszahúzása,</i> revocatio procuratoris</p>
<p>RIGOR legis: jogszigor. <i>Sienn.</i> Törvényszigor. <i>Kölcs.</i> Törvényszigorúság. <i>Debr.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>SACRILEGIUM: szentségtörés. <i>Cur.</i> <i>Puky.</i> <i>Debr.</i> <i>Szirm.</i> <i>Márt.</i> <i>Kölcs.</i> <i>P-gyűjt.</i> <i>Lex.</i> <i>Szlem.</i> Egyházfeltörés. <i>Szirm.</i> <i>Moln.</i> <i>Párizp.</i> Templom-rablás, v. feltörés, és kirablás. <i>Márt.</i> Egyházrontás, lopás. <i>Szirm.</i> Szentségrontás. <i>Mest.</i> Szentséglopás. <i>Moln.</i> Szentségtörő paráználkodás. <i>Georch.</i></p>		<p><i>szentségtörés,</i> sacrilegium</p>
<p>SALARIVM: fizetés. <i>Cur.</i> <i>Bar.vm.</i> <i>Debr.</i> <i>Szirm.</i> Zsold. <i>Fog.</i> Hivatalbeli fizetés. <i>Puky.</i> <i>P-gyűjt.</i> Hivatalbér. <i>Puky.</i> Hópénz, évpénz. <i>Kölcs.</i> <i>Kun.</i> Munkadíj. <i>Fog.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>SALVIFICATORIA clausula: megmentő közbevetés. <i>V-gyűjt.</i> Mentőrekesztek. <i>Cur.</i> Óvó zárlat, épség-zárlat. <i>Kölcs.</i> Óvó záradék. <i>Debr.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</p>

<p>SCELUS: gonoszság. <i>Cur. Puky. Pauly.</i> Fertezet. <i>Pauly.</i> Gonosztétel. <i>Lex.</i> Szörmény. <i>Bar.</i> vm. Rosz cselekedet. <i>Puky. Pauly.</i> Gonosztét. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>SEDES-judiciaria: törvényszék. <i>Debr. Fog. Puhy. Szirm. Márt. Párizp. Kölcs. V-gűjt. Czöv. Szlem. Pauly.</i> ítélőszék. <i>Georch. Szlem.</i></p>		<p>törvényszék, sedes judiciaria</p>
	<p>SEDRIA permanens: álló, fenálló törvényszék. <i>Kölcs.</i></p>	<p>álló, fenálló törvényszék, permanens sedria</p>
<p>SENATOR: tanácsbeli. <i>Fog. Puky. Szirm. Georch. Debr. Szlem. Kölcs.</i> Tanácsos. <i>Kun.</i> Tanácsos úr. <i>Mest.</i> Tanácsnok. <i>Kun. Debr. Fog.</i></p>		<p>tanácsbeli, senator</p>
<p>SENATUS: tanács. <i>Kölcs. Kun. Debr. Fog.</i></p>		<p>tanács, senatus</p>
<p>SENIORATUS: öregebbség. <i>Cur. Puky. Pauly. V-gyűjt. P-gyűjt. Georch. Czöv. Szlem.</i> Idősbség. <i>Debr.</i> Öregségi jus. <i>Kölcs.</i> Idősbség. <i>Fog.</i> Öregebb szülöttség. <i>Nán.</i> Nagyobb koruság, öregebbség v. nagyobb-korusági intézet. <i>Szlem.</i> Korbizomány, öregbi hitbizomány. <i>Sztrak. I.</i> Majorátus.</p>		<p>öregségi jus, senioratus</p>

<p>SENTENTIA: 1) ítélet, (Urtheil). <i>Cur. V-gyűjt. P-gyűjt Debr. Georch. Czöv. Szlem. Kölcs.</i> (Urtheilspruch). <i>Fog. Szirm. Márt. Bar. vm. Itc. Fog. Pauly. Sztrok.</i> Itélet-hozás. <i>P-gyűjt.</i> Megítélés. <i>Czöv.</i> Itélettétel. <i>Szlem. Márt. 2)</i> Végzés. <i>Bar. vm.</i> Elhatározás (Entschluss); 3) Vélemény (Meinung). <i>Fog.</i> Vélekedés. <i>Lex.</i> 4) Kívánság, Wunsch); 5) okosság (Klugheit); 6) mondat (Spruch); 7) tartalom (Inhalt). <i>Fog.</i></p>		<p><i>ítélet, sententia</i></p>
<p>SEQUESTRUM: zár. <i>Cur. Fog. Kölcs. Debr. Puhy. Georch. Szlem. Közkeáz. Puhy. Pauly. Rekesz. Czöv. Jóságzár. Szlem.</i> Törvényzár, vagyonzár, értékzár. <i>Bar. vm.</i> Törvényes zár. <i>Márt. Közkeázhezadás, köztilalom alá vétel. Szirm.</i> Lerekesztelés. <i>Czöv. Lezárás. Vált. Zárlat. Debr.</i></p>		<p><i>zár, sequestrum</i></p>
<p>SERVUS: szolga. <i>P-gyűjt. Lex. Georch. Czöv. Szlem. Ujjfal.</i> Inas, rabszolga, jobbágy. <i>Mest. Cseléd. Czöv. Béres. Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>SIGILLUM: pecsét. <i>Cur. Pauly. Lex. Debr. Kölcs. Szirm.</i></p>		<p><i>pecsét, sigillum</i></p>
<p>SIGILLUM annulare: gyűrűs pecsét. <i>Perg. Kölcs. Gyűrűpecsét. Földv.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>
	<p>SIGILLUM appensum: ragasztott pecsét. <i>Kölcs.</i></p>	<p>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</p>

SIGILLUM duplex: kettős pecsét. <i>Kölcs. Puky. Pauly. Bar. vm. P-gyűjt.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SIGILLUM judiciale: bírói –; <i>Perg. Kölcs. Törvényes pecsét. Bar. vm. Földv.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SIGILLUM pendens: függő pecsét. <i>Cur. Pauly. Bar. vm. Puky. Perg. Kölcs. P-gyűjt. Szlem.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SPECIALIS: különös. <i>Cur. Fog. Kun. Bar. vm. Debr. Kölcs. Puky. Különfaju. Fog. Nemi, különnemű. Puky. P-gyűjt. Nemkés. Bar. vm. Nevezet szerint való. P-gyűjt.</i>		<i>különös, specialis</i>
SPECULANS: 1) haszonkereső. <i>Cur. Puky. Haszonkémlő. Pauly. Puky. Fog. P-gyűjt. Kun. Debr.</i> 2) Eszmélkedő. <i>Pauly. P-gyűjt. Szemlélődő. Fog. Szemlélkező. Kun, Tözsér. Kölcs. Nyerekedő, kapadozó. Debr. Nyerké, nyeresz. Fog.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SPHAERA activitatis: hatáskör. <i>Kölcs. Kun. Tehetségi –; Bar. vm. Munkakör. Kun.</i>		<i>hatáskör, sphaera activitatis</i>
SPONSA: menyasszony. <i>Fog. Puky. P-gyűjt. Helt. Georch. Czöv. Mátka. Fog. Szirm. Puky. Jegymátka. P-gyűjt. Jegyes. Mest. Hölgy. Fog. Mest. Ara. Kölcs. Nőjegyes. Kun.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében

<p>STATUTIO: 1) beiktatás. <i>Cur. Czöv. Szirm. Perg. Kövy. Kölcs.</i> Birtokba igtatás. <i>Fog. Puky. Debr. P-gyűjt. Pauly. Márti</i> Jóságbaiktatás. <i>Szlem. Párizp. Perg. Kölcs. Kövy.</i> Bevezetés. <i>Debr. Puky. Pauly.</i> Beállítás. <i>Perg. Kölcs. Kövy.</i> Szállítás. <i>Pauly.</i> 2) Törvénybeiktatás. <i>Cur.</i> Törvénybeállítás. <i>Puky.</i> 3) Katona-állítás. <i>V-gyűjt. Szlem. Törv</i></p>		<p><i>iktatás, statutio, instellatio beállítás, tanubeállítás, statutio</i></p>
<p>STATUTUM: 1) rendszabás. <i>Cur. Kölcs. Debr.</i> Rendelés, végzés. <i>Puky. Pauly. V-gyűjt. P-gyűjt.</i> Szabás. <i>Puky. Pauly.</i> Szabat. <i>Debr.</i> Állítmány. <i>Puky.</i> Rendelmény. <i>Kun.</i> Állapított törvény, állapítvány. <i>Perg.</i> Állapítmány. <i>Kun.</i> Állapítat, rendelet. <i>Fog.</i> Törvényke, kistörvény. <i>Czöv.</i> Különrendelés. <i>Szlem.</i> Szerzés. <i>Verb. 1779. ford.</i> 2) Helybeli szabás. <i>Cur.</i> Helybeli szokás, <i>V-gyűjt.</i> – törvény. <i>Péchy. P.</i> Megyebeli törvény. <i>P-gyűjt. Szirm.</i> Szabott –; <i>Márt.</i> Közszabály. <i>Sztrak.</i> Vármegye' rendelése. <i>Szirm.</i></p>		<p><i>rendszabás, statuutum</i></p>
<p>STRAZZA: jegyzék. <i>Kölcs.</i> Feljegyzési könyv; kassakönyv. <i>K. Választ.</i></p>		<p><i>jegyzék, strazza – Cod. M.</i></p>

<p>SUCCEDERE: 1) követni, 2) örökösülni. <i>Fog.</i> Öröködni. <i>Kölcs.</i> Örökösödni, örökölni. <i>Kun.</i> <i>Debr.</i> Sikerülni. <i>Debr.</i> 3) Egymás után következni. <i>Lex.</i></p>		<i>öröködni, succedere</i>
	SUCCESSIO pupillaris: árva[örökség] –; <i>Kölcs.</i>	
<p>SUPEREVICTOR: főszavatos. <i>Kölcs.</i> Szavatos, szavatossa. <i>Pechy.</i> Szovátos, szovátosa. <i>P.</i> Előszavatos. <i>Georch.</i></p>		<i>főszavatos, supervictor</i>
	SUPEREVINCENDUS: főszavatozandó. <i>Kölcs.</i>	<i>főszavatozandó, supervincendus</i>
	SUPERSCRIBERE: felülírni. <i>Kölcs.</i>	<i>felülírni, superscribere</i>
<p>SUPERINSCRIPTIO: Felülfizetés. <i>Cur. Debr. Fog.</i> 2) Felülfizettetés. <i>Cur. Puky. Georch.</i> 3) Felülírás. <i>Kölcs.</i> Felbeírás, feljül rá írás. <i>Czöv.</i> Reá íratás v. adósságnak jószágra íratása. <i>Szlem.</i> – a' jószágra való átírása. <i>Puky.</i> Felül reá írás. <i>Czöv.</i> Adósságnak zálogos birtokra való általíratása. <i>Debr.</i></p>		<i>felülírás, superinscriptio</i>
<p>TABULA regia: királyi tábla. <i>Puky. Debr. Pauly. Georch.</i> Királyi törvényes tábla, <i>P-gyűjt. Czöv.</i> Királyi ítélőszék. <i>Szlem. Kölcs.</i></p>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
<p>TAVERNICALIS sedes: tárnokszék. <i>Debr. Kölcs. Puky.</i> Tárnokiszék. <i>Puky. V-gyűjt. P-gyűjt. Czöv. Szlem.</i></p>		<i>tárnokszék, sedes tavernica</i>

	TAXA stateralis: mérlegdíj, v. váltáság. <i>Kölcs.</i>	<i>mérlegváltáság, taxa staterialis</i>
TESTAMENTUM: végrendelet. <i>Cur. Debr. Fog. Kun. Végintézet. Fog. Bar. vm. Debr. Stett. Náray. Puky. Kölcs. Véghagyás. Kölcs. Végső intézet, végső rendelés. Puky. Pauly. Szirm. P-gyűjt. Végrendelés. Puky. Utolsóintézet. Pauly. Végakarát. Bar. vm. Intézet. Czöv. Végső akarat. Mest. Örökség-hagyás, hagyomány. Márt.</i>		<i>véghagyás, testamentum</i>
TESTIS: tanú. <i>Cur. Kölcs. Kun. Debr. Stett. Puky. Szirm. Mart. Mokr. Pauly. Fog. V-gyűjt. Pgyűjt. Szlem. Georch. Czöv. Bizonyosság. Párizp. Czöv. Lex.</i>		<i>tanú, testis</i>
	TESTIUM examinatio: tanúvallatás. <i>Kölcs.</i>	<i>tanúvallatás, examinatio testium</i>
TRANSUMERE: hitelesen lemásolni. <i>Cur. Általmásotni. Paky. Általimi. Kölcs. Debr. Átmásítani (copiare: lemásolni). Sztrok. Hitelesen átírni. Fog.</i>		<i>általírni, transsumere</i>

<p>TRANSUMPTUM: hiteles más. <i>Cur. P-gyűjt. Szir.</i> Másolat. <i>Perg. F-gyűjt. Pauly. Puky. Márt.</i> Általirat. <i>Debr. Kölcs. Más. Puky. Márt. Pauly.</i> Levél' hiteles mássa, másvételi levél. <i>Georch.</i> Oklevél' mássa. <i>Szlem.</i> A' levélnek valóságos mássa. <i>Párizp.</i> Átírott. <i>Bar. vm.</i> Hiteles másvételi, v. másba vett levél. <i>Pauly-</i> Átmásítás, <i>Sztrak.</i> Lemásolás. <i>Czov.</i></p>		<p><i>általirat, transsumtum</i></p>
<p>TRANSUMPTUM transumpti: hiteles, másba vettnek mássa. <i>Georch.</i> Közbevetett másolat, vagy másolatnak raásojatja. <i>Csón.</i> Levélroásnak mássa, v. másolatja. <i>Szlem.</i> Másnak mássa. <i>Kölcs</i></p>		<p>nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében</p>
<p>TRASSANS: (J. <i>camp.</i>) intéző. <i>Stett. Csász.</i> Kiadó. <i>Kölcs.</i> Váltólevél' kiadója. <i>Puky.</i> Beváltó. <i>Dien.</i> Kibocsátó. <i>Fog. Tukmáló.</i> <i>Zsebsz.</i> Váltókiadó, v. kibocsátó, váltóadás; Wechselausteller, Wechselchuldner. <i>Vált. Csász.</i></p>		<p><i>kiadó, transsans. – Cod. M.</i></p>
<p>TRASSAT, Trassatus: intézvénnyezett, kijelölt váltói főadás der Wechselbezogene; od. Bezogene. <i>Vált. Csász.</i> Váltólevél' kifizetője. <i>Puky.</i> Intéző. <i>Stett.</i> Fogadó. <i>Kölcs.</i> Tukmált, intézvénnyezett fizető. <i>Fog.</i></p>		<p><i>fogadó, acceptarius, trassatus (?) – Cod. M.</i></p>

TBIBUNAL: ítélőszék. <i>Cur. P-gyűjt. Debr. Szlem. Kölcs. Puky. Törvényszék. P-gyűjt. Szlem. Szirm. Birószék. Kun.</i>		<i>ítélőszék, tribunal</i>
TUTOR: gyámatya. <i>Cur. Pauly. P-gyűjt. Debr. Mest. Georch. Szlem. Perg. Kun. Szirm. Márt. Puky. Gyámol. Cur. V-gyűjt. P-gyűjt. Szirm. Gyámoló. Puky. Pauly. Gyám. Kölcs. Stett. Oltalmazó. Mán. Gondviselő. Mest. Ujfal. Párizp. Gyámnok. Ens.</i>		<i>gyám, tutor</i>
TYRANNIS: nyomigázás. <i>Bar. vm. Zsarnokiség. Sztrok. Zordonkodás. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
UNIVERSALIS valor: 1) közhelybenhagyás. <i>Lex.</i> 2) Egyetemes érték. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
URNA: 1) hamvveder. <i>Kölcs. Debr.</i> 2) Akó. <i>Debr.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
	URNALIS grossus: vödör-, v. csőbőr- garas. <i>Kölcs.</i>	nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében

<p>USUS: 1) szokás. <i>Cur. Fog. Vgyűjt. Debr. P-gyűjt. Lex. Náray. Pauly. Puky.</i> Bevett szokás. <i>Bar. vm. Divat. Stett. Gyakorlás. Puky. Lex. Cur.</i> 2) Használás. <i>Cur. Pauly. Szlem. Puky. Kölcs. Debr.</i> Haszonvétel. <i>Cur. Mest. Szlem. Debr. Puky. Márt. Nán.</i> Használat. <i>Fog. Mest.</i> Veleélés. <i>Debr. Puky. Szirm. Párizp. Moln. Márt. V-gyűjt. P-gyűjt. Szlem, Pauly. Bar. vm. Élés. Perg. Márt. Pauly. Czöv.</i> Haszonolás. <i>Pauly. Mest.</i> Haszon, hasznolás, hasznolat. <i>Mest.</i> 3) Birtoklás. <i>Fog. Birtok. Szirm.</i> Birtok⁷ gyakorlása. <i>Puky.</i></p>		<p><i>használás, usus</i></p>
<p>VINCULUM: 1) kötés. <i>Cur. Kölcs. Szirm. Puky. Pauly. V-gyűjt. Debr.</i> 2) Bánatpénz. <i>Cur. Bánatbér. Puky. Pauly. Szirm. Georch. Czöv. P-gyűjt.</i> 3) Kötél. <i>Fog.</i> 4) Kötélék. <i>Debr. Fog. Mest.</i> 5) Bilincs, békó, nyűg. <i>Mest.</i> Rabkötél, rabláncz, tömlőcz. 6) Kötmény. <i>Fog.</i> (Ex vinculis citare: bilincsből idézni. <i>Debr.</i>)</p>		<p><i>kötés, vinculum</i></p>

<p>VIOLENTIA: erőszakoskodás <i>Cur.</i> <i>Fog. Szirm.</i> Erőszak. <i>Fog. Kölcs. Kun. Márt.</i> <i>Moln.</i> Kénszerítés. <i>Lex.</i> Hatalmaskodás. <i>Puky. Pauly. V-gyűjt.</i> <i>P-gyűjt.</i> Erőszakosság. <i>Márt.</i> Erőhatalom. <i>Lex.</i> Erőszaktétele. <i>Debr.</i> Hatalmasság. <i>Párizp.</i> Kissebb hatalmaskodás. <i>Szlem.</i> I. Actus minoris potentiae.</p>		<p><i>erőszak, violentia</i></p>
	<p>VIS compulsiva: (<i>J. rom.</i>) reá bíró. <i>Kölcs.</i></p>	<p>nem szerepel a Kölcsény-kézirat szójegyzékében</p>
	<p>VIS expulsiva: (<i>J. rom.</i>) kilökő erő. <i>Kölcs.</i></p>	<p>nem szerepel a Kölcsény-kézirat szójegyzékében</p>
<p>VOTA centuriata: (<i>J. rom.</i>) Felekezeti v. összes voksok. <i>Sztem.</i> Százados szavazatok. <i>Kölcs.</i></p>		<p>nem szerepel a Kölcsény-kézirat szójegyzékében</p>
<p>VOTISATIO: voksolás. <i>Cur. Bar. vm. Pauly. Puky.</i> <i>P-gyűjt. Szlem. Szirtit.</i> Szavazás. <i>Kölcs. Fog.</i> Itélkedés <i>Bar. vm. Szóadás.</i> <i>Puky. Pauly. P-gyűjt. Szlem.</i> Szavazat. <i>Sztrok.</i></p>		<p><i>szavazás, votisatio</i></p>
<p>VOTUM: 1) fogadás. <i>Cur.</i> <i>Pauly. V-gyűjt. Czöv. Puky.</i> <i>Debr.</i> Fogadástétel, <i>Mest.</i> Fogadatom, fogadmány. <i>Fog.</i> Felfogadás. <i>Vájd.</i> 2) Voks. <i>Cur. Bar. vm. Pauly. Puky.</i> <i>Debr.</i> Szavazat. <i>Kölcs. Kun.</i> <i>Fog. Debr. Szó. Fog. Puky.</i> <i>Cur.</i> Szózat. <i>Fog.</i> Itélkedés. <i>Bar. vm.</i> 3) Kívánság. <i>Fog.</i></p>		<p><i>szavazat, votum</i></p>

	VOTUM separatum: külön szavazat. <i>Kölcs.</i>	<i>különszavazat, votum separatum</i>
VULNERATIO: megsebesítés. <i>Cur. Szirm.</i> <i>Márt. V-gűjt. Szlem. Puky.</i> Sebütés. <i>Kölcs.</i> Sértés, sebesítés. <i>Mokr. Párizp.</i> Sebzés. <i>Ens. Csapó.</i>		<i>sebütés, vulneratio</i>

FÜGGELÉKEK

1. MONDOLAT

JEGYZETEK

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Szentgyörgyi József *Mondolat*-fogalmazványa:

OSZK Kt Quart. Hung. 18. [Szentgyörgyi József]: MONDOLAT a' Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyazó külömbféle segédekről. [A címlap oldalon: MONDOLAT a' Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyazó külömbféle Segédekről] Egykorú kézirat. 9 f. 253 × 190 mm. Benedek Mihály ajándéka Kovachich Márton Györgynek, Debrecen, 1810. július 18. Lásd: a kézirat utolsó lap alján a bejegyzést: „Dono RR. D. Mich. Benedek Superintendentia Trans Tybiscana Debreczinensis Eppi. Debrecini d. 18. Jul. 1810. M[árton]. G[yörgy]. Kováchich M[anu] p[ro] p[ri]a”. (A továbbiakban: SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT)

A *Mondolat*-fogalmazvány autográf másolata Pálóczi Horváth Ádámtól:

OSZK Kt Quart. Hung. 1108. [Pálóczi Horváth Ádám másolata]: „Mondolat A Magyar Nyelv kimiveléséről, és azt tárgyazó külömbféle Segédekről.” 8 f. 245 × 200 mm. Liskay József, OSZK 1872.

MEGJELENÉS

Mondolat 1813

[Somogyi Gedeon et all] *Mondolat. Sok Bővitményekkel, és egy Kiegészített Újj-Szótárral együtt. Angyalbőrbe kötve, egy Tűnet-forint – Dicshalom* [Veszprém]. 1813.

Nem feladatunk a *Mondolat 1813* megjelenésének részletes ismertetése, a jegyzetekben csak a legszükségesebb tudnivalókat

közöljük. A megjelenéssel kapcsolatos információk lényegében egybeesnek a *Felelet 1815* kapcsán elmondottakkal, lásd ott: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK. Kazinczy levelezés alapján részletesen ismerteti a *Mondolat 1813* megjelenését Váczy János (lásd: Kaz Lev XI, XIX–XXXIII); illetve Balassa József is (lásd: BALASSA 1898, 5–27); lásd még: TOLNAI 1929, 134–139.

*

A *Vezérszó* alapján úgy tűnhet, hogy a *Mondolat 1813* „Ikrek' Havának 1-sőjén 1813.”, azaz 1813. május 22-én már készen volt. A *Függelék* és a *Hiresztelés* alapján azonban a kiadás – azaz a kéziratok elkészítése és szerkesztése, előfizetők gyűjtése, sajtó alá rendezés és nyomtatás, hibaigazítás, terjesztés – elhúzódó folyamat volt: a dátumozás a *Vezérszó* szövegének lezárására vonatkozik, amely ezek szerint 1813. május 22-én készült el, a *Mondolat 1813* azonban ekkor még bizonyosan nem jelent meg.

Pápay Sámuelről tudható (lásd: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI, 400–401), hogy Oroszy Pál előfizetést szedett a készülő *Mondolatra* az egyik megyegyűlés alkalmával, ahol már a *Hiresztelés* is ki volt nyomtatva (a *Mondolat 1813* csekély változtatással közölte ezt a könyvajánló szöveget, lásd a 47–50. lapokon, lásd még: MAGYARÁZATOK): „[Oroszy Pál] olyan szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a' végre. Midőn akkor velem is olvastatá a' *Hiresztelést*, mellyel e' végre előre kinyomtattata, 's tőlem is praenumeratiót vakmerősködött kérni”. (Lásd még Radó Sándor közlését is: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h. n.] 1814. május 17. Vö. KazLev XI, 370). A *Hiresztelés*ből az is tudható, hogy külön kinyomtatott könyvajánlóként az Ajánlat-Levél (lásd: *Édes Angyalném!*) „végszakát”, azaz utolsó bekezdéseit is tartalmazta, mintegy ízelítőként az olvasók megnyerésére. A *Vezérszó*hoz hasonlóan a *Hiresztelés* is tartalmaz egy kelteztést és dátumozást: „Költ Crispia' Várában, a' nagy Veteményedelem' mellett, 1813-dik Esztendőben, a' Magyar Hőseknek Felülése' miatt, mivelesbe

vitt Mindenés Gyüledelem' Napzatján". Amennyiben a „Mindenés Gyüledelem' Napzatján” kitélt a *Mondolat 1813 Szótára* alapján lefordítjuk, akkor a dátumozás a „közönséges gyűlés”-t, azaz a megyei közgyűlés napját jelöli. Mindez megegyezik Pápay Sámuel közlésével, miszerint Oroszy Pál a megyei közgyűlésben terjesztette az előre kinyomtatott *Hiresztelést*, azaz a könyvajánló dátumozása és kinyomtatása valamely 1813-as megyei közgyűléshez volt igazítva.

Pápay Sámuel idézett leveléből tudható az is, hogy az elkészült és kinyomtatott *Mondolat 1813*-at a veszprémi megyegyűlésen már terjesztették: „Akkor is épen Nagy Gyűlést tartánk Veszprém-ben, midőn az elkészült Munkát osztogaták” (lásd: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2., vö. KazLev XI, 401).

Veszprém vármegye az 1813-as év folyamán az alábbi napokon tartott köz-, illetve kisgyűléseket (kurzívval jelölve a közgyűléseket): 1813. január 23., február 8. (Veszprém), március 3., március 13., március 26., április 15., május 10. (Pápa), június 16., június 26., július 10., július 20–21. (Veszprém), július 31., augusztus 12–13. (Veszprém), augusztus 21., augusztus 28., szeptember 7., szeptember 16., szeptember 27–28. (Veszprém), október 9., december 10–13., december 29. (A MNL Veszprém Megyei Levéltára szíves közlése alapján.)

A Pápay Sámuel által a praenumeratio kapcsán említett „Gyűlés” és a kinyomtatott munka osztogatása kapcsán említett „Nagy Gyűlés” alatt egyaránt közgyűléseket kell értenünk. Az eddig elmondottak alapján az bizonyosan kijelenthető, hogy a *Mondolat 1813* készítői tudatosan a Veszprém vármegyei nemesség hivatalos fórumához, a megyei közgyűlésekhez igazították mind a *Mondolat 1813* beharangozását és prenumerálását, mind pedig nyilvános bemutatását. 1813-ban öt alkalommal került sor megyei nagygyűlésre.

Amennyiben Crispia Vára Pápát és a pápai várat jelöli, akkor valószínűsíthető, hogy a *Mondolat 1813* népszerűsítésére és előfizetők gyűjtésére Pápán, a május 10-i megyei közgyűlésen került sor. Amennyiben Crispia Vára Veszprémet és a veszprémi

várat jelöli, a „nagy Veteményedelem” pedig a vár területén található Nagyszemináriumot, akkor a július 20–21-i időpont adható meg (lásd még: MAGYARÁZATOK, *Hiresztelés*). A *Hiresztelés* Barczafalvit parodizáló dátumozása alapján – „a’ Magyar Hőseknek Felülése’ miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem’ Napzatján”, azaz a nemesi felkelés (az 1809-es insurrectio) hőseire emlékező közgyűlés napján – ez utóbbi időpont a valószínűbb. A vármegye közgyűlési irataiban erre a napra a következő adat található: „Deputáció jegyzőkönyve a felkelők mustrájáról, a következő fegyvergyakorlás helyéről, módjáról stb. 1813. július 20.” (Jelzet: 104/1813. 07. 20. Veszprém Megyei Levéltár, IV. 1. b. *Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok (Acta congregationalia) 1720–1786, 1790–1848.*) A *Mondolat 1813* első nyilvános bemutatása, így megjelenésének időpontja szintén egy megyei közgyűléshez igazítottan történt, legkésőbb 1813. szeptember 27–28-án, Veszprémben.

Radó Sándor Veszprém megyei táblabíró 1813. december 20-i dátumozással küldte meg a *Mondolat 1813*-at Kazinczy Ferencnek (lásd még: FOGADTATÁS); az ő közlése szerint a kötetet talán Vácon nyomtatták. (Lásd: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, Balhás, 1813. december 20. Vö. KazLev XXIV, 151, illetve lásd a jegyzetet: 553–554, illetve Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h. n.] 1814. május 17. (Vö. KazLev XI, 370–371.) A *Felelet 1815* a *Mondolat 1813* megjelenésének helyeként Veszprémet jelölte meg.

A *Mondolat 1813* özv. Számmer Mihályné, Wallner Klára nyomdájában készült Veszprémben, aki 1806 és 1827 között irányította az 1789-ben Streibig József által alapított első veszprémi nyomdát. (Lásd még: FRIGYIK Katalin: *Typis Számmerianis. A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920*. 1. kötet. *A család története*. A Szent István Király Múzeum Közleményei 38., Székesfehérvár, 2003.) Számmer Mihályné volt a kiadója Somogyi Gedeon értekezésének (lásd: SOMOGYI 1819), és a halálakor mondott gyászbeszédnek is (lásd: NEMES PAPP István: *Az élet történeteire s jövőendő állapotjára nézve magával békeségre lépett tudós... néhai Somogyi Gedeon Urnak*

gyászos koporsójánál elő adott [gyászbeszéd]. Weszprémben 1822, Számmer Klára [nyomdája].
A kiadás alapszövege: *Mondolat 1813*

KELETKEZÉS

Nem feladatunk a *Mondolat 1813* keletkezésének részletes ismertetése, a jegyzetekben csak a legszükségesebb tudnivalókat közöljük. A keletkezéssel kapcsolatos információk lényegében egybeesnek a *Felelet 1815* kapcsán elmondottakkal, lásd ott: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK. Kazinczy levelezés alapján részletesen ismerteti a *Mondolat 1813* keletkezését Váczy János (lásd: *KazLev XI, XIX–XXXIII*); illetve Balassa József is (lásd: *BALASSA 1898, 5–27*); lásd még: *TOLNAI 1929, 134–139*.

*

A „Mondolat” szó.

A *Mondolat* szó megalkotója Barczafalvi Szabó Dávid volt (vö. *BARCZAFALVY 1787, Első szakasz*), de a kedvezőtlen olvasói reakciók miatt jónéhány más szóalkotásával együtt ezt is „meghalasztotta”. A virtuális szótemetés alkalmával Barczafalvi a *Mondolat* szóval mondatott búcsúztató beszédet a feledésre ítélt társai és önmaga felett (lásd ezt: *Felelet a' Mondolatra*, *MAGYARÁZATOK*).

A „Furtsa Levél”.

A *Mondolat 1813* előzményének tekinthető a Pánczél Dániel által 1793 és 1798 között szerkesztett, heti két alkalommal megjelenő *Magyar Mercurius* Toldalékában 1795-ben (Pest, február 10. 1795., 41–46.) névtelenül, helyesebben „N.N.” monogrammal,

„Rák oroszlán havának »júliusnak« 29-dik napján 1794.” datálással megjelent „Furtsa Levél”, amelynek írója azzal „fenyegetőzik”, hogy alispáni beiktatásakor új és régi szavakkal vegyítve Mondolatot fog mondani. A szöveg Kazinczy Ferencnek köszönhetően maradt fent, aki Szaklányi Zsigmondot vélte szerzőjének (lásd erről még: MAGYARÁZATOK, *Vezérszó: Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND*). A *Furtsa Levél* betűhív közlését lásd: SZILY 1901, 183–187.

A *Mondolat* 1813 f), s), és v) lábjegyzetei ugyanezt a szöveget idézik, a v) lábjegyzet forrásként azonban nem a Magyar Merkuriust, hanem a pápai református kollégium teológia professzorának, Tóth Ferencnek a *Püspökök Élete* c. munkáját (lásd: TÓTH 1812) adja meg. Eszerint a satirikus levél szerzője *Hunyadi Ferenc* (1743–1795) református püspök, a Debreczeni Grammatika egyik készítője volt. A püspök életrajzát és munkásságát adó fejezet (TÓTH 1812, 228–236) a nyelvtudományi munkásság említésekor lábjegyzetben ad közre egy részletet a püspöknek az új magyar szók és azok alkotói ellen írt satirikus leveléből (vö. TÓTH 1812, 232–234), az alábbi felvezetéssel: „Nagyon nehezelt Hunyadi azokra a Magyarokra, a’ kik *új Magyar szókat* koholtak a’ Magyar nyelv természete ellen, ’s ugyan ezen okból írt is egy Levelet, mellyben az illy új Magyarokat, ’s új Magyar szókat teszi nevetségessé” (vö. TÓTH 1812, 232). Tóth Ferenc nem adja meg a szerzőségről szóló információjának és szövegközlésének forrását (erről lásd még később). A szöveg szerzőjének azonosításakor Széll Farkas is Tóth Ferencet hivatkozta, lásd: „A *Magyar Mercurius* gúnyirata a nyelvújítók ellen”, *Magyar Nyelv* 4 (1908), 131. Lásd még: *Felelet a’ Mondolatra*, KELETKEZÉS; [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK, *Schulcz’ új Németségének formájára; Jegyzések Pandekták*, MAGYARÁZATOK, *Hibáznak a’ Nagy Grammatika Íróji*; lásd még: *Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND*.

A *Mondolat* 1813 *Vezérszó* c. szövegének szerzője munkájának olyan forrásaként említi a „Furtsa Levelet”, amelyet nem olvasott („mit szemügyelni soha nem szerentséltettem”), Kazinczy alapján Szaklányi Zsigmondot tartva szerzőjének. Mindez ellentmond a *Mondolat* 1813 említett lábjegyzeteinek, amelyek tehát „Hazafi

Hunyadi, Kedves Barátjához írt Levele” megnevezéssel idéznek a szövegből, szerzőként Hunyadi Ferencet említve. Az ellentmondás megerősítheti a *Mondolat 1813* többes szerzőségéről való tudásunkat. Eszerint a *Vezérszó* és a lábjegyzetek nem egy szerzőtől származnak, az egymásnak ellentmondó információk nem lettek egybefűsülve a szerkesztés során. Mivel azonban a *Vezérszó* információja nincs lábjegyzetben kommentálva, nem zárható ki az sem, hogy szerző(k) nem tudták, hogy a Kazinczy említette „Furtsa Levél” és a Hunyadi Ferencről származó „Kedves Barátom!” levél szövegüket tekintve azonosak.

A „Debreczeni Mondolat”

A *Mondolat 1813* alapszövegének az ún. „Debreczeni Mondolat” (lásd: SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT) tekinthető; ennek szerzője *Szentgyörgyi József* (1765–1832) orvosdoktor volt. Szentgyörgyi 1799-től praktizált Debrecenben, 1802-ben került kapcsolatba, majd élete végéig megőrzött barátságba Kazinczy Ferencel (Szentgyörgyiről lásd: HALMY 1993). Az általa írt „Mondolat” keletkezéséről így számolt be a Szalacson élő Lengyel Józsefnek (a közreadó Halmy szerint „egy keltezés nélküli, feltehetőleg 1815-ben” kelt levelében, vö. HALMY 1993, 342; első megjelenés: *Orvosok és Gyógyszerészek Lapja* 1937. 5. sz. 120.):

„A Mondolat históriája ez: Ez előtt négy vagy öt esztendővel T[ekintetes]. Böszörményi Pál Ur olvasván Várkonyban Folnesisnek egygy Alvina nevű nyomorult magyarságú könyvét, annak stylusán írt ide Fő T[iszteletű]. Superintendens Urnak (Benedek [Mihály]) egygy levelet; ezt a Fő T. Úr én velem közölvén, említette, hogy szeretné, ha én is irnék rá egygy választ a nyelvminvelők stylusán, én mondván örömet fogok irni, de nem levelet, hanem egygy oratiot (mondolatot) az ő princípiumaik (gyökérhíszemjeik) szerint. Ekkor irtam én tsak juchsból [értsd: tréfából, dévajsból] a mondolatot. Ez valahogy úgy hiszem deák kéz által

kezibe kerülvén Veszprém Vármegyei Esküdt Somogyi Gedeon Urnak, kit én soha nem láttam és máig sem esmérek, ő nekem hírem, tudatom és meg egygyezésem nélkül, a leg újabb nyelv-mivelőkből szedett jegyzésekkel meg bővítve ki adta. Ez egygyet igen köszönöm néki, hogy azt a mi az enyim, meg különböztetve futó betűkkel nyomtattatta; valamint ellenben igen sajnálom, hogy a többiben nem satyrai, hanem szinte pasquinusi sértegetés van, kivált Kazinczy Barátom ellen.”

A *Mondolat 1813* megismerését követően nem sokkal, 1814 februárjában Kazinczy Ferenc személyesen is találkozott Szentgyörgyi Józseffel Debrecenben, ahol a *Mondolat 1813*-ról is beszéltek. A köztük szóban elhangzottakról Kazinczy így számolt be Kis Jánosnak (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. február 26. Vö. KazLev XI, 246): „A’ Mondolatot pirulás nélkül hirdetem, mutogatom. Szent-Györgyi retteg, hogy az az ő munkája. Sok eszt[endővel]. előtt írta azt, vagy egygy ollyat, Superint. Benedek unszolására. Pápai Prof. Tóth Ferencz most írja nekem, hogy Ruszek nála szót teve felőle, ’s Ruszek is ő is szánnak engemet”. Kazinczy Szentgyörgyinél hagyta saját *Mondolat 1813* példányát, hogy az átvizsgálhassa, megállapítandó, hogy valóban köze van-e az ő egykori munkájához. Szentgyörgyi megállapításai a következők voltak (Szentgyörgyi József Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1814. február 26. KazLev XI, 246–247):

„Tőled való el távozásom után valamenynyire későtskén jutván haza, és akkor is halaszthatatlan dolgom lévén, tsak dél után foghaték a’ tudva lévő brochure [ti. a *Mondolat 1813*]. olvasásához. Már ajánló levele kedvetlen érzéssel töltött el, melly vezér-szava alatt mind nevelkedett: de mikor a’ futó betűkkel nyomtatott részéhez értem, tsak el állott szemem szám, látván, *hogy az én tőlem, ártatlanul és tsupa juchsból* [értsd: tréfából, dévajásgból] *irt játékokot találok illy gonosz végre fordítva.*

A’ mindentudó Istenen kívül tulajdon lelkem esméréjét (mellynek szava pedig szívemben, hidd el, nagyobb a’ betsület érzésénél)

hívom bizonyságul, hogy sem a' ki adót nem esmérem, sem szándékában soha tsak tudással is, annyival inkább meg egygyezéssel részt nem vettem: sőt ha e' félét tsak gyanítás képen meg gondolhattam volna is, noha az a' (szerentsémre és meg igazításomra) magától a' ki-adótól is megkülömböztetett nyomtatványa rész, a' 19-ik laptól fogva a' 46ikig az alá rakott jegyzések nélkül, minden személyes érdeklésektől üres és tökéletesen ártatlan, még is soha nem írtam volna.

Egyéb útját kezéhez juthatásának sok kurkászásom és vigyázva való nyomozásom után is ki nem tanulhattam és nem gondolhatom, hanem hogy egygyik azon Urak közül, kiknek kezeken meg fordult, valamely Jurátushoz küldötte fel a' Collégiumba, hogy az ő számára Deákkal írassa le, 's azzal az alkalmatossággal akadhatott olyannak kezébe, a' ki osztán tovább küldötte. Ezen vélekedést az is teszi előttem hitelessé, hogy sok helyett ész nélkül és el tsúfitva van ki adva.”

Szentgyörgyi József tehát autorizálta a *Mondolat 1813* főszövegét (*Mondolat a' Magyar Nyelv' kimiveléséről...c.* részt), kijelentve, hogy mindez tudta és beleegyezése nélkül jelent meg, sem a főszöveghez tartozó lábjegyzetek, sem a kiadói bővítmények (peritextusok) nem tőle származnak. Szentgyörgyi elmondja, hogy munkáját *Benedek Mihály* (1748–1821) református püspök (1806-tól, illetve a Debreczeni Grammatika egyik szerkesztője) biztatására készítette a „nyomorult magyarságú nyelvívélők” stílusában, hogy kifigurázza azok princípiumait (elveiket és gyakorlatukat). Elmondja azt is, hogy a kéziratát lemásolták (amit a szövegromlások jeleznek), a Debreceni Református Kollégiumban egy másolat bizonyosan készült belőle, amely kinyomozhatatlan módon került el Debrecenből.

A SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT keletkezésének ideje az alábbi közlések alapján határozható meg: 1. Szentgyörgyi Lengyel Józsefhez írt, keltezés és datálás nélküli – a közreadó szerint 1815-ös – levele szerint a kézirat „négy vagy öt esztendővel” korábban, azaz 1810 vagy 1811-ben készült. 2. Benedek Mihály kézirati

másolatán az ajándékozás időpontja 1810 július 18. (lásd: KÉZIRAT), vagyis az bizonyos, hogy „Debreczeni Mondolat” nem készülhetett 1810 után. 3. Kazinczy szerint a „Debreczeni Mondolat” 1794-ben keletkezett (vö. Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII, 100): „az én igen kedves barátom Dr. Szentgyörgyi József Ur ezelőtt 20 esztendővel [ezelőtt írta].” Kazinczy ebben nyilvánvalóan téved: a megadott dátum nem a „Debreczeni Mondolat”, hanem a „Furtsa Levél” keletkezésének ismert dátuma. 4. Kölcsey Ferenc a debreceni református kollégium diákjaként maga is látott egy Mondolatot, és ismeri szerzőjét is (lásd: Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4. *Levelezés I*, 299). Kölcsey mindezt a *Felelet 1815 [Praefatio]* jében is rögzíti, 1809 körülre téve a keletkezés időpontját, Szentgyörgyi Józsefet nevezve meg szerzőként (lásd: *Felelet a’ Mondolatra*, MAGYARÁZATOK). 5. Szentgyörgyi József Lengyel Józsefhez írt levelében megemlíti, hogy munkájának kiváltó oka, Benedek Mihály püspök ösztönzésén túl, lényegében *Böszörményi Pál* (1757–1825), Debrecen korábbi főjegyzője és országgyűlési követe satirikus levele volt, amelyet az Folnesics Lajos 1807-ben megjelent *Alvina* című regényfordítása (erről lásd: *Felelet a’ Mondolatra*, MAGYARÁZATOK) ellen készített, vagyis bizonyos, hogy „Debreczeni Mondolat” nem készülhetett 1807 előtt. 6. A „Debreczeni Mondolat” egy példányát *Horvát István* (1784–1846), a pesti egyetem és az országbírói hivatal titkára adta be a Széchenyi Könyvtárba, még 1813 előtt. Lásd Kölcsey ezzel kapcsolatos információját: „Hogy ez egy kis Datum legyen a’ M[agyar]. litteratura’ historiáján, mellé tesszük, hogy a’ Szgyörgyi Mondolatja, a’ M[agyar]. Musaeumba, Pestre (nem tudom kitől) megküldetett, ’s azt ott Szemere Pali már régen a’ kinyomtatás előtt látta. Ezt tudom Szemerétől”. (Vö. *Jegyzések Pandekták, Az Új Szókrol.*) Az OSZK-ban Q.H. 18. jelzeten őrzött „Debreczeni Mondolat” kézirati példány Benedek Mihály tulajdona volt, amelyet 1810. július 18-án elajándékozott *Kovachich Márton Györgynek* (1744–1821), a Bibliotheca Universitatis könyvtárasának. (A jogtörténetész, forráskutatással is foglalkozó Kovachich vonatkozó

munkái közül lásd: *Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke*, Ofen: Gedruckt mit Königlichem Universitäts-Schriften, 1805.) Kazinczy közlése alapján vélhetően Benedek egykori példánya került – Kovachichon keresztül Horvát Istvánhoz, aki beadta azt – a Széchényi Országos Magyar Könyvtárba (Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris – az információ első említését lásd: Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1814. február 27. Vö. KazLev XI, 247–248).

Összefoglalva: a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT 1807 és 1810 között, nagy valószínűséggel 1808-ban vagy 1809-ben keletkezett. Szövegét Szily József adta ki, lásd: *Irodalomtörténeti Közlemények* 9, 2. füzet (1899): 230–234.

„A Mondolat 1813”

A *Mondolat 1813* anonim módon, szerzői név vagy nevek nélkül jelent meg; a szerzőséggel járó felelősséget utólagosan Somogyi Gedeon, Veszprém vármegye levéltárnoka vállalta nyilvánosan magára (lásd: SOMOGYI 1819). Az értelmi szerzőséget Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel is Kisfaludy Sándornak tulajdonította (lásd erről: *Felelet a' Mondolatra*, KELETKEZÉS). A *Mondolat 1813* keletkezésével és megjelenésével kapcsolatos információk (lásd: Pápay Sámuel és Radó Sándor idézett leveleit) több közreműködő nevét is felvetik. A *Mondolat 1813* egyes szövegrészeinek szövegkritikai és filológiai vizsgálata is a többes szerzőséget valószínűsíti. Többek között erre mutatnak a parodisztikusan metaforizáló, de eltérő megjelenési („Dicshalom” – címlap) és keltezési („Tülvilági Tölgykirályném’ alatt” – *Vezérszó*; „Crispia’ Várában” – *Hiresztelés*) helyek, és a szerkesztői hibából eredő redundanciák is (lásd: a *Mondolat* rész „z” lábjegyzete és a *Szótár* között).

Szinte bizonyos, hogy a *Mondolat 1813* létrejöttében egy jól lokalizálható, Veszprém vármegyei, rokoni kötelékkel is rendelkező, alapvetően kálvinista értelmiségi kör működött közre. A *Mondolat 1813* kiadásának ötlete, a *Szótár* kiegészítése, a kiadói

peritextusok megírása, a kiadvány szerkesztése, hirdetése és terjesztése hozzájuk köthető, csakúgy, mint a kötet egészére kiterjedő, lábjegyeket formájában olvasható kommentárok és a címlapkép (rézmetszet) terveztetése is.

A *Vezérszó* vélhetően Somogyi Gedeontól származott, aki elvégezte az egyéb szerkesztői munkákat is; a kiadó peritextusok közül a lábjegyeket bizonyosan a szerzőtársaktól valók: talán Mándi Márton István pápai rector és Fábíán József református lelkésztl; Oroszy Pál táblabíró bizonyosan segédkezett a prenumeratióban, míg a bécsben élő Márton József professzor a rézmetszet elkészítésében játszott szerepet. Valamilyen formában Tóth Ferenc pápai professzor és Ruszek József r. katolikus pap is közreműködhetett: előbbi a „Furtsa Levél” forrásainak feltárásával, utóbbi a *Mondolat 1813* korrektúrázásával (vö. SEBŐ József: „Az Olvasóhoz: Veszprém, a nyelvészek városa.” *Veszprémi Szemle*, 21. évf. 54. sz. (2019): 3–19, 7).

Az egyes közreműködőkről, Somogyi Gedeonról, sógoráról Fábíán Józsefről, illetve Oroszy Pálról lásd: a *Felelet a' Mondolatra* MAGYARÁZATOK. *Mándi Márton István* (1760–1831), nyelvész, tanár, filozófus, a *Mondolat 1813* keletkezésekor a Pápai Református Kollégium teológia professzora, 1790-től rektora; görög, latin és német nyelvkönyvek szerzője, Immanuel Kant hazai követője. *Márton József* (1771–1840), Márton István öccse, a Debreceni Református Kollégiumban végzett, 1806-tól a magyar nyelv címzetes professzora a bécsi egyetemen; a Magyar Hírmondó (1801–1802) és a Magyar Kurír (1827–1834) szerkesztője, 1831-től az MTA tagja. *Tóth Ferenc* (1768–1844) a Pápai Református Kollégium professzora, 1827-től a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke; a Debreceni Református Kollégiumban végzett teológiát, 1834-ben Göttingenben doktorált. Protestáns egyháztörténeti munkái mellett megírta a dunántúli és tiszántúli református püspökök életrajzát (vö. TÓTH 1812), amelyet a *Mondolat 1813* is használt. *Ruszek József* (1779–1851) r. katolikus kanonok, író, filozófus, iskoláit Pápan és Győrben végezte, Veszprémben és Pozsonyban tanult teológiát, 1802-ben szentelték pappá, 1813-ban avatták doktorrá. A *Mondolat*

1813 keletkezésének idején Veszprémben a Nagyszeminárium-ban volt szemináriumi felügyelő, püspöki levéltáros és szentszéki jegyző; 1814-től lett Keszthelyen plébános és hahóti apát. Közreműködött a gróf Festetics György kezdeményezte keszthelyi Helikon szervezésében. Kazinczy Ferenchez és Kisfaludy Sándorhoz fűződő kapcsolatáról lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, KELETKEZÉS.

Kazinczy Ferenc szerint a *Mondolat 1813* alapjául szolgáló SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT-ot a Pápai Református Kollégium professzorai vitték magukkal Debrecenből a Dunántúlra (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII, 100):

„Én Márton [István vagy József] és Tóth Ferencz Urakra legkevesebbet sem tudok neheztelni azért hogy a' Debreczeni Mondolatot (mellyet az én igen kedves barátom Dr. SzentGyörgyi József Ur ezelőtt 20 esztendővel, a' Superintendensnek Benedek Mihálynak kedvéért, és egy dévajság órájában Barczalfalvi [sic!] Szabó Dávidnak sületlen szavaira írt) egymással, vagy akárkivel, közlötték. Hiszen ezt a' SzentGyörgyi Mondolatját Horvát István barátom és nyelvrontó-társam maga vitte-be a' Széchényiana-Regnicolaris Bibliothecába.”

Tóth Ferenc készülő monográfiája miatt (*Püspökök Élete*, lásd: TÓTH 1812) bizonyosan friss kapcsolatban volt az 1810-es évek elején a Debreceni Református Kollégium professzoraival és az egyházkerület előljáróival: tőlük tudhatta, hogy a „Furtsa Levél” valódi szerzője az egykori püspökük, Hunyadi Ferenc volt. Vélhetően ő vitte a „Debreczeni Mondolat” kéziratát (vagy annak valamely másolatát) a Dunántúlra: Pápára és Veszprémbe. Márton István Tóth Ferenc rektora volt Pápán. Mivel a *Mondolat 1813* lábjegyzeteiben Tóth Ferenc 1812-ben megjelent munkájából vett idézetek szerepelnek Hunyadi püspök „Furtsa Leveléből” – amiről a *Vezérszó* írója viszont nem vesz tudomást, másnak tulajdonítja a szerzőséget –, joggal feltételezhető, hogy: 1. a lábjegyzetek szerzője vagy szerzői nem azonosak a *Vezérszó* szerzőjével; 2.

a lábjegyzetek szerzője vagy szerzői jól ismerték Tóth Ferencnek a *Püspökök Életéről* szóló munkáját. Mivel a lehetséges közreműködők mindegyike ismerhette Tóth Ferenc munkáját, szerzőként bármelyikük szóba jöhet. Figyelmüket a szöveghelyre vélhetően Tóth hívta fel.

A tartalmilag jól elkülöníthetően két részből álló *Vezérszó* első része Berzsenyi Dániel 1813 májusában (Helmeczi Mihály előbeszéde május 6-ára van datálva, vö. BERZSENYI 1813, VI.) megjelent első verseskötetének hatására készült, amelyből több szó szerinti átvételt is tartalmaz. A *Vezérszó* dátumozása (május 22.) alapján vagy igen gyorsan készült el ez a kiadói szöveg, vagy csak a második fele (az „Ímé!” után következő, keletkezéstörténeti elbeszélés) volt készen ebben az időpontban. A *Mondolat 1813* hírverésekor (*Hiresztelés*, Veszprém, 1813. július 20–21.) azonban már minden szöveg (*Édes Angyalném!*, *Vezérszó*, *Lábjegyzetek*) készen volt. A rézmetszet ezt követően Bécsben, a *Vezérszó*-hoz (annak első feléhez) készült képi illusztrációként. A metszet elkészülte után került sor a munka kinyomtatására, majd a *Függelék* és a hibaigazító elkészítésére, amit a kötetés és a terjesztés követett.

A FOGADTATÁSHOZ

Nem feladatunk a *Mondolat 1813* fogadtatásának részletes ismertetése, a jegyzetekben csak a legszükségesebb tudnivalókat közöljük. Kazinczy levelezése alapján a *Mondolat 1813* keletkezésével együtt részletesen ismerteti Váczy János (lásd: Kaz Lev XI, XIX–XXXIII); részletes ismertetést ad Balassa József is *Mondolat*-kiadásában (lásd: BALASSA 1898, 5–27); lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK.

*

A *Mondolat 1813* magyarázataira tekintettel egyetlen mozzanatot ismertetünk: Kazinczy első írásos reakcióját a kötet kézhezvételekor. A *Mondolat 1813*-at Kazinczynak egy számára ismeretlen táblabíró, a Somogy (vagy Veszprém) vármegyei Szilasbalháson (ma Mezöszilas) élő Radó Sándor küldte meg elsőként. A kötetet Kazinczy 1814. január elején kapta kézhez (lásd: Kazinczy Ferenc Ponor Thewrewk Józsefhez, Széphalom, 1814. január 5. Vö. Kazlev XI, 174). Radó levelét Kazinczy a kapott példányba másolta, a címlap és a címlap előtti rézmetszet tiszta oldalára (lásd: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, Balhás, 1813. december 20. Vö. Kazlev XXIV, 151, illetve lásd a jegyzetet: 553–554):

„Egyedül kiadott hasznos Irásaiból vagyon szerentsém a’ T[ekintetes]. Úrat tisztelni. Mely tisztelem engemet arra birtt, hogy egy alá való Pap fia Somogyi Gédeon vóllt Pápai mendicáns, és most Weszprém Vármegyei magát képzelődéseiben fitogtató ’s hajszálhasogató Eskütt által, ki *Tótvásonyban lakik*, egyenesen a’ T. Ur rágalalmazására készített munkát, a’ T. úrnak kezébe szolgáltassam. Szives indulatomnak azt a’ jutalmát várni bátorkodom, hogy a’ megtzáfoló Irását a’ T. urnak olvashassam. – A rajzolat a’ T. Urnak Tzimerének, és nagy Tálentomainak megszenyesséttését nyomja-ki – az ajánló szók „Zafyr Czenczinek” betses nevét hómályban fejezik ki. Uri Grátziájában, a’ midőn magamat ajánlonám; Pesten Fejérváron, és Lepsényen által, [válaszát] ezen haszontalan könyv vétele eránt kikérem Balhásra és vagyok

A T. Urnak

alázatos szolgája

Szentmártonyi Radó Sándor

T[ekintetes]. Somogy [Vármegye Tábla] Birója.”

Kazinczy válasza, első ismert reakciójaként több olyan megállapítást is tartalmaz, amelyet a későbbi leveleiben is megismételt (lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. Kazlev XXIV, 151–152):

„Most vala örööm venni a’ Tek[intetes]. Úr levelét és ajándékát, csalhatatlan jelét széplelkűségének ’s megbecsülhetetlen jóságának. Fogadja-el érettek a’ T. Úr a’ legszívesebb köszönetet. – A’ *Mondolat* előttem egészen újság volt, valamint becsületes neve Csinálójának. Nem mondhatnám hogy a’ benne talált marhaságon nagy gyönyörűséget találtam volna: de bizony nyugodalمامat meg nem zavarta; – olly formán vettem azt, mint utolsó Dietánkon vehette a’ Szathmár Vármegyei Vice Ispán és Követ Isaak Samuel Úr, kit minden tiszteletre méltó embernek ismer, mindőn ötet valamely vad gyerkőcze a’ maga sületlen verseiben számárnak titulázta. – Eggy szamarat festeni, ’s az azon ülő’ felibe Péter vagy Pál nevet írni – ennek ’s amannak munkájiból minden értelem és minden elérhető czélzás nélkül kiszedegetni a’ szókat ’s szóllásokat, ’s azokból eggy Centót szővni – arra nem kell ész, arra valami egyéb kell mint ész.

Somogyi Gedeon (– Veszprém Vármegyei Esküdt –) ellensége az új szóknak ’s szóllásoknak. Én azt tartom, hogy új szókra ’s szóllásokra szükségünk vagyon, ’s a’ Dayka Gábor’ életében elő adtam okaimat, felhordván a’ mit Horátz és Cicero ’s Mitscherlich és Terentius ’s a’ Debr[eczeni]. Grammatica mondanak. Eggy Irónk sincs a’ jobbak közzül a’ ki más értelemben legyen. Kisfaludy, a’ ki miatt Somogyi Gedeon harczol, szint úgy vétkes ebben mint Virág, Kis, Berzsényi, és a’ kit Somogyi Gedeon bizonyosan feljebb fog a’ most megnevezett háromnál becsülni – Csokonaynk. Miért bánt tehát csak engemet és Berzsényit? Oh, az énelőttem nem titok! Huic uni multos Marios inesse.

Berzsényinek *öklelő Hajdúja* lap 83. a’ vakmerő gyermeket arra ragadja hogy Büffonhoz és Blumenbachhoz tegyen eggy felkiáltást. – Ti (ugymond) még ezt a’ szarvas-marhák közzül kifelejtették. – Somogyi Gedeon azt hiszi hogy *öklelni* nem teszen egyebet mint *türkölni*. Berzsényi tudta hogy *öklelni* annyit teszen az eredeti értelemben mint *ököllel* (karral, kézzel, marokkal) *dolgozni, bántani*.

Engem lap 44 [.] arra tanít hogy a’ *ha* particulát máshova kellett volna tennem, ’s az az articulust nem kellett volna elhagynom

az *egérke* előtt. – ’S feltegyek e én az olly emberrel a’ ki meg sem sejdíti hogy az miért van épen úgy téve?

’S az a *Brekeke* leghátúl!

Somogyi Gedeon sokat nem tud; nem csak azt is hogy *eszesen játszani a’ dévajkodót* felette *komoly munka*.

A’ Tek. Úr’ jósága hálálul kívánhatta tőlem hogy ezeket el mondjam. Somogyi Gedeonhoz én magamat tenni nem fogom.

Engedje meg a’ T. Ur hogy ezután úgy tekinthessem mint barátomat. Maradok hív tisztelettel”.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kiadáshoz a *Mondolat 1813*-as kiadását vettük alapul; a szöveget betűhíven adjuk közre, csak a sajtóhibákat javítottuk. A *Mondolat 1813* teljes egészében felhasználta a SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT szövegét, ezért szövegkritikai összevetést és szinoptikus szövegekölést végeztünk. A két szöveg között alapvetően helyesírási (rövid és hosszú magánhangzók, egybeírás, külön írás, ly és j, nj vagy nny stb.), központosági (vessző, pontos vessző), a kis és nagybetűs írásmód közti eltérés jellemző. Egyedül a jelentést befolyásoló különbségeket, mint a SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT szövegváltozatait közöljük a főszövegben ([Sz:]), vastaggal jelölve az eltéréseket. A Szótárban * alatt jelöljük azokat a szavakat, amelyek a Szentgyörgyi-féle „Mondolat”-ban is megtalálhatóak voltak. A *Mondolat 1813* végén közölt hibajegyzéket nem közöltük újra: az abban feltüntetett hibákat a javított olvasatoknak megfelelően a főszövegben adtuk meg a javítandó szó után, lásd: [Olvasd:]

M = *Mondolat 1813*

Sz = SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT

A *Mondolat 1813* különféle műfajú szövegei funkciójukat tekintve három nagyobb egységből állnak. 1. A bővítmények, azaz a könyv, mint szöveghordozó médium peritextusai: a címlapkép (rézmetszet) és annak szövege, a mottó (*Szent Andras-tea...*), kiadói dedikáció (*Zafyr Czenczinek*), olvasói ajánlás (*Édes Angyalném!*), kiadói előszó (*Vezérszó*), előfizetői felhívás (*Hiresztelés*) és kiadói hibaigazító (a *Függelék* végén). 2. A tulajdonképeni főszöveg (*Mondolat. A' Magyar Nyelv' Kimiveléséről, és azt tárgyzó Külömbféle Segédekről*), ami egy bevezetővel ellátott, három fejezetből álló 'tudományos előadás', amelyet lábjegyzetek (*Jegyzések*) kommentálnak. A főszöveghez kapcsolódik a nehezen meghatározható műfajú utolsó szöveg, a *Függelék* is, amely a helyesírást tárgyalja, egyben le is zárva a kötetet. 3. Értelmező szótár (*Szótár, A' Nyelvmivelők, szorgszerények' által, részint természetetett, részint öltötetett új Magyar szók' mostani helyesített Jelenteteinek értésére*), amely abc rendben hozza az új szóalkotásokat és azok aktuális (magyar, latin, német) megfelelőjét. A szótár J-vel kezdődő szavai a *Mondolat 1813*-ban a Z. és V. szócsoportok közé kerültek: mivel a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT szótára is hasonlóan jár el, nem változtattunk a sorrenden.

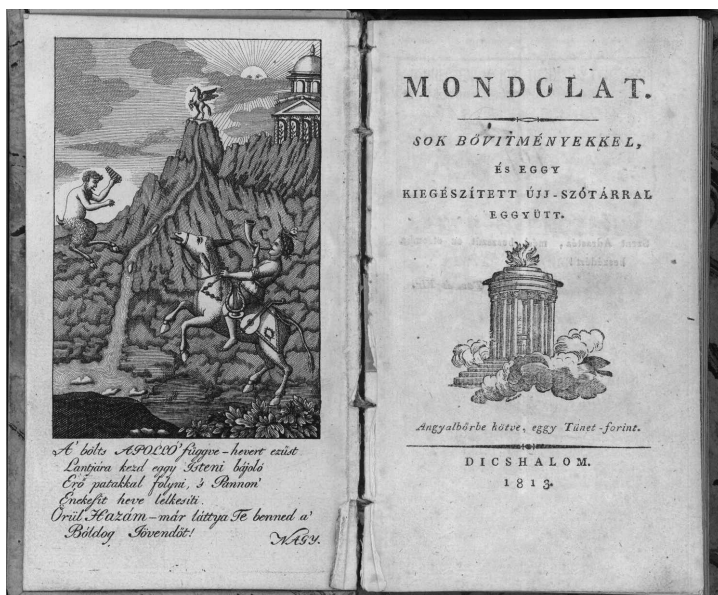
A *Mondolat 1813* jól felismerhetően Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel szövegeiből (KAZINCZY TÉS V, KAZINCZY VITK, DAYKA 1813, KAZINCZY 1813, BERZSENYI 1813), továbbá különösen Barczafalvi Szabó Dávid műveiben (BARCZAFALVY 1787, Első szakasz és Második szakasz, Szótár) található új szóalkotásokból építkezve imitálja szatirikus, parodisztikus szándékkal az új magyar szavakat, a xeno- és neologizmusokat alkalmazó beszédmodot és azok beszélőit, az ún. *új magyarokat*. (A kifejezéseket lásd: TÓTH 1812, 232, illetve: MARÓTHY és NÁTLY 1824.) Kazinczy első reakciói során *centónak* nevezi a *Mondolat 1813*-at, amely sajátos műfajt és rövid idézeteket nagyobb egységgé szövő szövegalkotási technikát egyaránt jelent: „az egész írás nem egyéb, mint egygy Cento, mellyel ez az ur az én Írásaimból, és a' Berzsenyiéből szőtt”

(Kazinczy Ferenc Sipos Pálnak, Széphalom, 1814. január 31. Vö. KazLev XI, 202; a centóról, mint irodalmi alkotási technikáról lásd: HENDE Fanni, „Hosidius Gete *Medea-centoja*”, *Sudia Litteraria*, Médeia-interpretációk, 1–4, 2017: 98–110, 99–100).

A kéziratban terjedő SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT és a *Mondolat 1813* közötti legfontosabb különbséget a nyomtatásból adódó publicitás jelentette. A kiadás megváltoztatta az addig kéziratosan terjedő szöveg mediális státuszát és befogadói közegét. A nyomtatott forma két újdonságot is eredményezett. Az egyik a már említett szöveges kiadói peritextusok, amelyek a könyv médiumához tartozva jelentősen átkontextualizálták a „Debrecezeni Mondolat” alapszövegét. A másik a *Mondolat 1813* rézmetszete, amely kiadói peritextusként képileg is felismerhető karaktert épített az inter- és paratextusok alapján: a magyar és idegen (azaz görög és római) vonásokat egyszerre mutató Pannon Énekest. Mindez együttesen tette hírhedté a *Mondolat 1813*-at, amely legalább olyan popularitásnak örvendett a képekben különben szegényes mediális térben, mint maga a szöveg és a szótár, alapvetően befolyásolva és felforgatva a magyar nyelv megújítása körül megindult diskurzust, megosztó értelmezéseivel szinte lehetetlenné téve a róla való objektív, tárgyyszerű műleírást.

A *Mondolat 1813* szövege számtalan gúnyosnak szánt neologizmust tartalmaz, amelyek értelmére maga a *Szótár* ad magyarázatot – ezeket külön nem jegyzeteltük.

[A rézmetszet]

A kép készítéséről Radó Sándor közléséből tudható, hogy Oroszy Pál és Fábián József megrendelésére, Márton István pápai professzor közreműködésével Bécsben, az ott élő Márton József professzor útján készült (Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h. n.] 1814. május 17. Vö. KazLev XI. 370–371). Nincs információnk arról, hogy ki volt a rajzoló, ki metszette a képet; Kazinczy Ferenc Vándza Mihályra és J. G. Prixnerre gyanakodott szóba jöhető rajzolóként és rézmetszőként (erről lásd: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK, [Praelatio]. Figyelemre méltó, hogy Márton István 1820-ban *Systema philosophiae criticae* címmel Bécsben kiadott kötete élén is egy képzelt tájat ábrázoló allegorikus metszet áll. Ez esetben ismert, hogy Carl Heinrich Rahl metszette Matthäus Loder festménye alapján. Köszönet Főrizz Gergelynek az észrevételért. A metszetről lásd: FŐRIZS Gergely, „A kritikai

filozófia értelmezése Márton István Krug-kompendiumában (1820)”, *Magyar Filozófiai Szemle* 63, 1. sz. (2019):41–55). A Radó által mondottak alapján bizonyosan csak a megbízókat ismerjük, alappal feltételezve, hogy a metszet a *Vezérszó* szövegének ismeretében, annak alapján – képileg azt illusztrálandó – készült, minden bizonnyal 1813. május 22-e után.

A metszet a kiadvány belső borítójának bal oldalán található, vele átellenben a mű peritextuális címmezője. A peritextuális információk a nyomtatás és kötés egykorú gyakorlatának megfelelően többnyire ide kerültek, nem a külső borítókra. (Lásd erről: V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában: 1473–1800*, Budapest: Balassi Kiadó, 1999, 257–263.) A korszak felfogásában a könyv küllemének, díszítettségének a benne foglalt értékes tartalmakat kellett megjelenítenie. A képet övező keretdísz egységet alkotott a történetet mesélő képpel. A könyv egyszerre volt tartalom és díszítés, amelyben az ideologikus és a dekoratív funkció egységet alkotott. Vö. GELLÉRT Katalin, „Metszet a könyvben”, in *Veszedelemes olvasmányok: Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban*, szerk. GRANASZTÓI Olga, 40–58 (Budapest: OSZK–Kossuth Kiadó, 2007), 40. A *Mondolat 1813* rézmetszete is a könyv egészére utalt, annak jelentőségét és értékét előlegezve, egyediségénél és szerepénél fogva a szöveg megértését segítve elő. A képaláírásként hozzá kapcsolódó versidézet az emblémaköltészetből ismerős, ahol a szöveg és a kép egymásra utalásaiból – akár rejtvénytyszerűen – bonthatók ki a rejtett tartalmak. A *Mondolat 1813* enigmatikus alakja (kit is rejt valójában az ábrázolás) azonban nem pusztán a kép és a képaláírás, hanem a kép és a többi szöveges peritextus (dedikáció, ajánlás, vezérszó) egészéből fejthető meg.

A kép előterében egy számárháton ülő férfi látható, aki éppen kürtjébe fúj, (amitől) a megrettenő szamár nyerítve felágaskodik. A központi alakhoz hasonlóan minden más is mozgásban van a képen: a hegyről meredeken lefolyó patak, a felhők mögül előbukkanó, emberi szemekkel megrajzolt nap, és a lapos hegytetőn ágaskodó szárnyas ló, a sziklán ülő, kezében pánsípot tartó szatír.

Az ábrázolt alakok közül a szamaragoló férfi a leginkább kidolgozott. Jobb kezében *kürt* (tubakürt), bal kezében kantár és *triangulum* (csörgökkel), övén *lira* és hátul egy *lant*, fején *babérkoszorú* egy *lepkével* (a babérkoszorú a szamarat fedő takaró hímezésén is jól látható). A bajuszos férfi mezítláb van, nyereg és kengyel nélkül üli meg az állatot, ruházata egyszerű, könnyű ruha (tunika), övvel megkötve, szűk, lábhoz tapadó nadrággal.

A metszet alatt olvasható, Vályi Nagy Ferenc ódájából származó idézet alapján a kép főalakja a haza jövődöbeli nagy költőjét, a *Pannon Énekest* ábrázolja (szövegét lásd a jegyzet végén). A kép – perspektivikus megalkotottsága révén – egy nagyobb elbeszélés egyetlen jelenetét ábrázolja. A görög mitológiai allegóriák és rekvizitumok narratív környezetében látható szamaragoló férfi, vagyis a Pannon Énekes jön valahonnét, és egyértelműen tart valahová: összességében mindez a Helikoni-utazás toposzát jeleníti meg cselekményesített formában. A *Pégaszoszként* azonosítható, ágaskodó szárnyas ló (amely mintha éppen most ugrana ki lefejezett anyja, *Medusza* nyakából) patája nyomában forrás fakad a *Helikon* hegyéből, a *Hippokréne* (a. m. *lóforrás*), a költői ihletet biztosító víz. Baloldalt egy szatír, bal kezében tartott hangszere alapján maga *Pán* látható, a legalacsonyabb rendbeli görög istenek képviselője, aki az isteni magaslatok – Apolló, a napisten és a halhatatlanság temploma (*Pantheon*) – felé vezető út mentén üldögél. A strukturált kép előterében felbukkanó, számárháton ülő Pannon Énekes a költészet instrumentumainak teljes arzenáljával övezve, a lenti, profán világ traktusából érkezik a poézis emelkedett, imaginárius világába. A költői halhatatlanságot jelentő Helikon hegyéhez való megérkezését a túlőkből felhangzó kürtszó jelzi, amitől a szamar megrémül és minden más mozgásba lendül az isteni szférában.

A szamar a kép egyetlen olyan eleme, amely a szóba jöhető szöveg- és képforrások egyikében sem szerepel. Hippokréne allegorikus és szó szerinti jelentéseinek kontrasztjában (ihletadó- vs. lóforrás) a szamar és az azon való utazás jelentésrétegei is összetettek. A számárra ültetés önmagában is dehonesztáló és komikus gesztus. Az április elsejéhez fűződő népi („április bolondja, május

szamara”), illetve bibliai (Bálám szamara) allúziók mellett a kürt-szóra megriadó szamár jelentése azonosítható leginkább az antikizáló kontextus és a képalírás alapján: Apollón azért adott „ajándéku” szamárfülekét Midásznak, mert az Pán sípjátékát jobbnak ítélte az ő lantjátékánál. Ebben az értelemben tehát a Pannon Énekes lényegében egy botfülű költő, amit a képi környezetbe és a képi narratívába ágyazva a legkevésbé muzikális szamár allegorizál.

Kazinczyt a szamár Szilénoszra, a részeges, lófülekét és farkat viselő istenre emlékeztette, tehát nem a termékenység istenének, Priaposznak a szent állatára. (Ezt az értelmezési lehetőséget a *Felelet 1815 A' Busongó Ámor* című szövege aknázza ki, ahol a Mondolatos és a Szamár konkrétan egymás szeretői.) Szilénosz tehát legszívesebben szamárháton közlekedett, amelyről Kazinczy így ír: „A' munka előtt egy réz áll, mellyen én azon a' paripán lovagolok a' Dicsőség' Temploma felé, a' mellyen egy elrészegült Mythol[ógiai]. Isten szokott volt paradírozni, 's ölemben három musicalis szer van: a' háromszeg, a' görög lant, és a' guitarr (Sonetto' lantja). – Fejem meg van koszorúza 's homlokomon egy lepe ül.” (Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1814. február 24. Vö. *KazLev XI*, 241, lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, [*Praefatio*], *MAGYARÁZATOK, Egy szamár; A' Lepe*, *MAGYARÁZATOK*.) A babérkoszorú és a lepke a *Poétai Berek* címlapképén látható (lásd még később is), itteni jelentése azonban ettől eltérően nem a halhatatlan lélek, hanem – a halhatatlanság temploma és az isteni magaslatok újabb kontrasztjaként – a gyors mulandóságra ítélt hiú pompa, az isteni fény felé vonzó önpusztítás allegóriája. Kazinczy a felharsanó kürtszóra is reflektált, úgy véelve, hogy „Somogyi Gedeon azt hiszi hogy *öklelni* nem teszen egyebet mint *türkölni*. Berzsényi tudta hogy *öklelni* annyit teszen az eredeti értelemben mint *ököllel* (karral, kézzel, marokkal) *dolgozni, bántani*” (erről lásd még: FOGADTATÁS).

A rézmetszet a *Vezérszó* szövege alapján készült, ennek forrása ugyanakkor Berzsényi Dániel Kazinczyhoz szóló *Ajánlás 1808*. című verse volt (BERZSÉNYI 1813). A kötetnyitó funkcióban álló Berzsényi-vers festői leírású, antikizáló rekvizitumokkal (Delphi,

Helicon) teli imaginárius környezetbe (Erato arany édene) helyezi Kazinczy alakját:

Mint a' világnak hajdani díszei,
Csendes mezőben rejtet el éltedet,
Hogy ott magadnak 's nemzetednek
Élj Eratód' arany Édenében,

Kazinczy, 's mérész aetheri szárnyakon
Felleng sas elméd Delphi' dicső egén,
A' dithyrambok láng-körében
'S a' Kegyek' életadó virányin.

Plátói nyelved 's lelked idézte le
Hozzánk az ép Íz' szebb Geniuszait;
Nyelved' mosolygó Gráziája
Önti belénk Helicon' malasztját.

Pólyádba Paeán rengete tégedet!
Már ott tapodtál sok fene undokat,
Mellyek zavarták Pinduszunknak
Szent ereit 's ege' tiszta fényét.

Boldog vagy Áon' Szúzei' kedvese,
'S Nagy, mint Hazádnak legnemesebb fija!
E' két remek dísz kéri méltán
A' Ganyméd' poharát az égben.

Te lelkesítéd szunnyadozó erőm'.
Kebledbe öntöm zsenge virágimat.
Iktasd dicsően tört utadra
Nyomdokidon lebegő Camoenám'!

A *Vezérszóban* mindez így olvasható: „Én pedig egy új Phoebósz, a' Pinduszi nyerítő ménre felrepítve, halkva léptelek

az Áoni Szüzeceknék' vigságkörkéi felé.' Az ikonográfiához Helmecki Mihály is hozzájárulhatott, aki a Berzsenyi-kötet előbeszédében „Miklának Lantosá” névvel illeti Berzsenyit, azt jövendőlvé, hogy ő is nagy név lesz majd „a' magyar Heliconon” (vö. BERZSENYI 1813, VI.).

A *Mondolat 1813* metszetén látható alak a Helikonra tart: a narratív mozzanat szintén megtalálható az *Ajánlás 1808.* című Berzsenyi versben. Parodisztikus formában ugyanakkor Kazinczy Ferenc Vitkovics-episztolájában (amelyet a *Vezérszó* is idéz) is felbukkan (lásd: *Felelet a' Mondolatra, Högyészi Högyész Máté Somogyi Gedeonhoz*, MAGYARÁZATOK, A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ MŰSZÖVEGE):

»Az istenek nagy gyűlést hirdetének
A Szentgellér hegyén, s Árpád királyunk
A nemzet íróit mind bémutatta.
Jobbra a poéták, balra a prózaisták
Fogának helyt, és íme Diespiter
Tűzet lobogtat s mond: EredjeteK,
Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!
Előjön a szakállas 'Régiekről',
Futásnak indul, s ím – orrára esik!

Előkerül köszvényes lábain
Sylvester, futni kezd, s – orrára esik!
Előkerül Tinódi jó Sebestyén,
Büdöslík a bortól, s – orrára esik!
Fut Pesti Gábor is, s – orrára esik!
Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,
Halad, szökik, s ah, most! – orrára esik!
Így Szenci-Molnár, és Filiczkije;
Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;
Így a szegény Beniczki uram, s azok,
Kik a poétai krónikában élnek.
De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű
Dókáját ölbe fogja, s megszalad,

A szem sem éri, s nézd, – a tárgy övé!
S lett s nőtt s maradt! – ezt zengi Jupiter,
És Jupiterrel a Gellér hegye!«,

Vélhetően a magyar írók Kazinczy által szatirikusan ábrázolt parnasszusi versenyfutásából származhat a *Mondolat 1813* képkalkotóinak ötlete, miszerint a Pannon Énekest is a költői halhatatlanság felé, azaz a Helikonra utazzassák, a toposz szatirikus verziójaként egy számár hátára ültetve. Ezt a témát folytatja a neológus, újmagyar költők helikoni utazásának elbeszélésével az a szatirikus dráma is, amely 1824-ben jelent meg Szegeden (lásd: MARÓTHY és NÁTLY 1824; a drámáról részletes elemzést lásd: ONDER Csaba, „A szupernaturális és az igaz érzésű szűz: A magyar nyelvújítási harc gender-témáiból”, in ONDER Csaba, *Festina lente: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*. Pandora könyvek 42, 65–97. Eger: Líceum Kiadó, 2020).

A *Mondolat 1813* metszete képi forrásokat is felhasznált: a Berzsenyi-kötet elején található rajzot, amelyen egy lepkeszárnyú Múza adja át a babérkoszorút (vö. BERZSENYI 1813), és a *Poétai Berek* címlapképének ikonográfiáját, amelyen szintén egy lepke és egy görög lant látható (vö. KAZINCZY 1813). Ez utóbbiban Kazinczy maga is egészen bizonyos volt, amint azt meg is jegyezte a *Mondolat 1813* metszetének ismertetésekor (Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1814. január 10. Vö. KazLev XI, 179): „Das Titelkupfer stellt mich auf einen Esel reitend, mit einem Kranz die Stirne umwunden, über meinem Scheitel der Schmetterling, in meinem Schosse die Leyer, über welcher der Schmetterling (an der Vignette der Poetai Berek) schwebt, in dem Sattel eine Guitarre (Sonettenleyer), in der linken Hand, die den Zügel hält, ein musikalisches Triangel, und so geht es lustig zu gegen die Höhe, wo das Templum Virtutis et Honoris glänzt (Dicshalom). Man sieht auch einen Pegazush, und einen Satyr”.

Somogyi Gedeon a képen ábrázolt alak kapcsán a következőket írta (SOMOGYI 1819, IX.):

„A’ Mondolat előtt álló Réz-lapon szamaragló Músa is kit példáz-
zon! a’ Recensens egész bizonyossággal akarja tudni; midőn azt
egyenesen egy meg határozott személyre erőlködik alkalmaztatni:
ő lássa, mit gondolok én véle!

Prima est haec ultio, quod se

Judice nemo nocens absolvitur. (Juvenalis XIII.)

Nékem legalább sem gondolatom, sem czéлом soha nem volt; de
a’ Mondolat *tendentiájából* sem lehet azt kihozni: hogy az a’ kép
különösen egy bizonyos Személyt vagy Literort jelentene; – – a’
ki érzi, hogy reá nem illik, ne vegye azt magára!”

Somogyi szerint a *Mondolat 1813* képén látható szamaragló alak a *Múzsza* allegóriája, amely portrészzerűen nem ábrázol konkrét személyt. Hogy milyen Múzsára gondoltak az alkotók, az a kép alapján következtethető ki, amelynek szatirikus szofisztikáltságát leginkább kevésbé nyilvánvaló kettősségei mutatják. A szamaragló költő neve mindjárt jól jelzi *natiójának* és identitásának ellentmondásos kettősségét: magyar volta csak latinul fejezhető ki (Pannon), öltözete görögös, de mégis bajuszt visel, egy valóságos, de közönséges jószágon utazik egy nemesen antikizáló és imaginárius lényekkel teli tájban. Mindez a magyar literatúrában idegen (antik) versformákat, a magyar nyelvben pedig xeno- és neologizmusokat meghonosítani kívánó, elsősorban Kazinczy Ferenchez köthető elgondolás invenciózus képi kifejezése.

Kazinczy a Berzsenyi-episztolájában (*Berzsenyi Dánielhez. Niklára Somogyban*, 1809. október 25.) konkrétan színre lépteti azt a Múzsát, amely véleménye szerint a poézis magyar és idegen szépségeit ötvözve mutatja. Kazinczy a kettősséget kifejező Múzsának különös nevet is ad: „Xenidion ’s Magyarcsa” (lásd részletesen: *Felelet a’ Mondolatra, Jegyzések a’ Versek alá*, MAGYARÁZATOK).

Berzsenyi Dániel a Somogy vármegyei Niklán élt, az egykori Pannonia provincia területén. Költészete pontosan kifejezte Kazinczy új Múzsájának elvárását: nem véletlenül volt ő a Kazinczy-episztola címzettje, Kazinczy új Múzsája, Xenidion–Magyarcsája. A *Mondolat 1813* metszetén látható alak bajuszt visel: a szóba

jöhető szöveg- és képforrások közül egyedül a Berzsenyi-verseskötetben található bajusz: magán Berzsenyi Dánielen, az őt ábrázoló portrén (vö. BERZSENYI 1813, lásd még: MAGYARÁZATOK, *téptem bajuszomat*). Ezért tekinthető – Kazinczy mellett – Berzsenyi Dániel is a képen szamaragló új Múzsának, azaz a Pannon Énekesnek. (A szamaragló figura bajusza kapcsán lásd még a *Felelet a' Mondolatra* jegyzeteit, *Jegyzések a' Versek alá*, Hőgyész: „Itt a' hol bajuszos. Tudni való, itt az igazi Magyaros Helicon forog szóban. – A quo ceu fonte peronni [sic!] etc”.)

A' bölts APOLLÓ' – Az eredeti szöveg: „A' bölts Apolló' fügeve hevertt ezüst / Lantjára kezd egy Isteni bájoló / Erő patakkal folyni 's Pannon' / Énekes'it heve lelkesíti / / Örül Hazám - már látta te benned e' / Boldog Jövendőt még mikoronn valál / Vidék'it édes Nemzetemnek / Lelki Barátjaival bejárni.” Vö. Vályi Nagy Ferenc, *JO'SEFHEZ, Í Királyi Fő Hertzegségéhez; Magyar Ország' Palatínusához 1806-dikhann*. In Vályi Nagy Ferenc, *Ódák Horátz' Mértékeinn* (Kassa: Ellinger János, 1807.) 72. Kritikai kiadását lásd: RMKT XVIII. sz. 3. kötet, kiadta SOBOR András (Budapest: Balassi Kiadó, 1999.)

[A cím]

A munka főcímében található elhíresült neologizmus (Mondolat) ugyan konkrét műfaji megjelöléssel *oratiót*, azaz beszédet jelez, de az alcímek mindezt strukturálják, a könyvhöz tradicionálisan hozzátartozó bővítményeket is ígérve egy kiegészített új szótárral együtt. Az összetett címben szereplő kitételek arra is utalnak, hogy a kiadvány a már közismert, Mondolat című munka újabb változata lesz (lásd még: KELETKEZÉS, SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT).

Mondolat – beszéd, oratio, lásd: *Szótár*; lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK

Angyalbőr – vagy *márványpapír*: a könyvek bekötésére használt színes, fényes papír megnevezése, amely csiszolt márványt utánzó módon néz ki. CzF: Így nevezik némelyek a tarkára festett fényes papírost; helyesebben: angolbőr.

Dicshalom – a *Széphalom* mintájára képezve, szatirikusan értenődően. A magyarországi nyelvújítási vitákról írott német nyelvű ismertetésében Rummy Károly megemlíti azt a szóbeszédet, hogy Kazinczy fekete taláros ellenségei a Széphalom mintájára képzett Dicshalomban lévő D-t P-nek ejtik, obszcén jelentést (értsd: Pics[a]halom) hozva létre: „Mehrere Feinde des Dichters, die ein schwarzes Kleid tragen, sprechen *P* anstatt *D* aus, um einen obscönen Sinn herauszubringen. (Vö. RUMY 1816. 308–311.) Kazinczy Ferenc Zafyr Czencziként való feminizálása (lásd: dedikáció, *Édes Angyalném!*) eszerint sem tekinthető véletlennek.

Szent Adrastéa, mérj bosszút ez otromba beszédért! Töv. és Vir. – Az idézet a *Tövisek és virágokból* való. Mindez előre jelzi mindazt, ami a *Mondolatban* várható, azaz bosszút Kazinczy otromba beszédéért. Az idézet forrása: KAZINCZYTÉS, 4: „Szent Andrastea, mérj bosszút ez otromba / beszédért!” (*A' Nehéznyelvű*). Adraszteia a sors istennőjének, Anankénak leánya volt a görög mitológiában, az emberek igazságtalanságát üldözte, és megbüntette a hazugokat.

[A dedikáció]

A helyét és funkcióját tekintve a kiadói dedikáció teljesen szokványos. Figyelmet érdemlő viszont a kitüntetett olvasó neve és személye. A *Zafyr Czenczi* név (pontosabban a *Zafyr Czenczinek* ragozott alak) egy anagramma, amely *Kazinczy Ferencz* nevét rejti. A dedikáció jól érthetően Kazinczynak ajánlja a *Mondolatot*; ahogyan az első olvasók egyike, Radó Sándor fogalmaz: „az ajánló szók „Zafyr Czenczinek” betsets nevét [ti. a Kazinczyét], hómályban fejezik ki.” (Lásd FOGADTATÁS.) Zafyr Czenczi

rokoni kötelékben áll a Kiadóval: nagybátyjának (*Onkel*) leánya, és ennek révén unokahúga, kuzinja (*Cousine*). Fontos megjegyezni, hogy a *Mondolat 1813*-nak nincs megnevezett szerzője, itt és a későbbiekben is következetesen a névtelen Kiadó írja alá a szövegeket. A fiatal szűz Zafyr Czenczi a dedikációtól kezdve félreérthetetlenül Kazinczy Ferenc alakjával lesz azonos, akinek a Kiadóhoz és a nyelvtudós Onkelhez fűződő viszonya az olvasói ajánlásban (*Édes Angyalném!*) bontakozik ki teljes egészében.

Zafyr Czenczinek – Az anagramma feloldása: *Kazinczy Ferencz*.

Nem tudni, kitől származott az ötlet, hogy Kazinczy nevéből női név, illetve egy egész nőalak formálódjon. Kazinczy feminizálása vélhetően a Dunántúlon róla terjedő felfogásból, asszonyi tulajdonságaiból eredhetett. Kisfaludy Sándor szavai pontosan jellemzik ezt a felfogást (Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez, 1816. április 17. Vö. DEMEK 1894, 77): „Kár, hogy Hazánknak ezen Elsőbbek közül való Literatora olly asszonytermészettel bír, és az asszonyi tulajdonságok az esztendőkkal nem hogy enyésznének, hanem mind erősödnek, nőnek és szembetűnőképpen hajtanak személyes valójában. Mert hát az egyedül uralkodni vágyás, a tudományos társaságban, – a híren, dicséreten, hangadason olly esenkedve kapkodás, – a Literátori Udvarlókat, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajházó gögösség, – az a szerfelett-való Affectálás és a sok más nyelvekből vett Grimace, – az a Literátori zsémbelődés, – az a hiú hirtfogás, – az az írói pletykaság, mende-monda, mellyek természetét különösen kijelelik, – s mind ezek mellett az a sok szép, jó, kellemes, és tetszetős, a mi írásaiban olly magához vonzó, – mind ezek nem valóságos asszonyi tulajdonságok-e, mellyek az embert hol magokhoz édesgetik, hol vissza taszítják?”

Cousiném – [fr.] *cousine*, unokahúg, kuzin

Onkelem – [ném.] *Onkel*, nagybácsi

tulajdonolja – a. m. ajánlja

Édes Angyalném!

A *Vezérszó* és a *Hiresztelés* egyaránt Ajánlat-Levélnék (vö. *Szótár*: ajánlólevél, dedicatio) nevezi az *Édes Angyalném!* megszólítással kezdődő szöveget, amely a könyvben elfoglalt helyét és funkcióját illetően olvasói ajánlásnak, műfaját nézve személyes hangvételű levélnek tekinthető, és lényegében a dedikációhoz kapcsolódik. Megszólítottja Zafyr Czenczi, átvitt értelemben a nőalakká formált Kazinczy Ferenc. Rendeltetése a könyv létrejöttét mintaolvasójának bemutatni. Tárgyát tekintve ezért alapvetően két dologról szól: a szerzőről és művéről, ennek tulajdonságairól és motivációiról, illetve, az ajánlásból is következő, a *Mondolat* egyik lehetséges mintaolvasójáról és az olvasás ajánlott módozatairól. A peritextus Zafyr Czenczi alakját is megkonstruálja. Figyelemre méltó ennek kapcsán a rövid dedikációban már jelzett rokoni viszonyrendszer kibontása, és ennek következményei. Eszerint az *édes Angyalném* (a. m. *szülőanya*, vö. *Szótár*), azaz Zafyr Czenczi a Kiadó unokahúga, a Kiadó elhunyt nagybátyjának (Onkel – aki apjának vagy anyjának volt testvére) leánya, aki most a Kiadó nőtestvérénél (*Vértestné*) lakik. A szövegből megtudjuk, hogy a nagybácsi „nagy Beszéllettudós” (nyelvész) volt, de immár halott. Leánya, vagyis Zafyr Czenczi még hajadon, és nemcsak apja, vagyis a nagybácsi nevét (Zafyr) viseli, de apjához „hasonérzelmű” is a beszédtudományt illető vonzódásában. Az elholt „művelt lelkű Onkel” egyaránt példaképe a Kiadónak és Zafyr Czenczinek is. A *Mondolatot* közrebocsátó Kiadó így nem csak vérségi alapon, de szellemekben is rokona mindkettőjüknek, hiszen a család tudós hagyományainak örököse és fenntartója is egyben. Zafyr Czenczi árva (anyjáról nem esik szó), és mint ilyen, támogatásra szorul. A Kiadó Zafyr Czenczihez beszélve az idősebb nagybácsi hangján szólal meg. A Kiadó nővérénél élő fiatal szűz leányzót a Kiadó a házasságra és a szerelemre biztatja, illetve az esti étkezésekre vonatkozó atyai intelmekkel látja el. Zafyr Czenczi ugyanakkor bizonyos értelemben a *Mondolat* ihletője is (szülőanyja: „ritka kecsidnek emléke ez”). Mindez egyaránt bók és gúnyos eredettörténeti utalás.

A Kiadó által előadott, a keletkezés valós mozzanatait is tartalmazó történet alapján a *Mondolat* egyrészt már publikus volt (a „Közönyűságokban”), másrészt a személyes beszélgetésekben is szóba került a Kiadó és Zafyr Czenczi között. A Kiadó nemcsak a fiatal leánynak (mint Múzsájának) ajánlja a művet, hanem praktikusán a könyv méretét is olyanra szabja, hogy az a leány erszényébe (a kötögetnivalók közé) is elférjen. Zafyr Czenczi a *Mondolat* érzékeny és naiv („hiszelékeny”) lelkű mintaolvasója is, aki számára a Kiadó a lehetséges és kívánatos olvasási szituációt is megképzí, azt ajánlva Czencinek, hogy nővérével a kert fái közt le s alá sétálgassanak („fel ’s alá bitzegve”) olvasás közben. A Kiadó ennek kapcsán a „könyvmunka” „lapos gunyor”-jának és „pengő szójátéká”-nak a nővérré gyakorolt leendő hatását is leírja, aki különben Czenczivel együtt „a legújabb olvasottság’ lajtorjáján áll”, és várhatóan „saknem kiömöl majd nevéteben”. Mindez rá is fér a Kiadó nővére, hiszen mióta „elférjesedett”, sokkal szomorkásabb „Titokírász” (*secretarius*, a. m. *titkár*, vö. *Szótár*) férje mellett, akit egyébként a Kiadó még nem ismer és nem is kíván megismerni. Megjegyzendő, hogy a Kiadó egy második, bővített kiadást is tervez, a „nemzet géniuszának” újabb rajzolt ábrázolásával, és amely új *Mondolat* címlapjára várhatóan az addigra „elférjesedett Czenczié mellett” férjurának „érdemtelni nevét” is felírja. Hogy mi lesz ez a név, még nem tudni.

Figyelemre méltó, hogy a rokonsági rendszer kibontása nem vált, egyedül a *Felelet 1815* által reflektált anomáliát idéz elő. Néhány rövid, elkerülhetetlen következtetés: ha a Kiadó apjának testvére volt az elhalt nagybácsi, akkor a Kiadót szintén *Zafyrnak* hívják. Ha a Kiadó anyjának volt a testvére a nagybácsi, akkor nem tudni, hogyan hívják a Kiadót, így akár Somogyinak vagy majd Bohógyi Gedeonnak is hívhatják. Ez utóbbi lehetőség majd csak a *Mondolatot* olvasó *Feleletben* áll rendelkezésre, amely válaszbeszédként az ellenfél szövegének ilyen értelemben való megforgatását is elvégzi. Abban az esetben viszont, ha a Kiadó mégis apai ágon rokona Zafyr Czenczinek, akkor, a jelzett vérségi kötelékekből adódóan, a Kiadó neve és ezzel együtt anonimitása is

feloldódik. Az ezekből következő anomáliák a következők: mivel a családban mindenki (az Onkel, a Kiadó és Zafyr Czenczy) a *Zafyr* vezetéknevet viseli, akkor a peritextuális utalások alapján ezzel azonosított Kazinczy név egy egész familiát, az ezzel a névvel leírható figurák alakmásait jelöli. Egy már halott *nyelvészstudóst*, egy borzasztó neologizmusokat használó *költőt* és egy ifjú, naiv *hajadont*. A *Mondolat 1813* első kiadói peritextusa ezzel olyan belterjes család-, keletkezés-, hatás- és olvasástörténetet alapoz meg, amelyben a szellemi atya, az önjelölt kiadó-költő és az ihletadó mûzsa, mint lehetséges mintaolvasó egyaránt Kazinczy Ferenc, a *Mondolat 1813* pedig nem más, mint ennek a neologista nyelvész családnak a missziója. Megértési anomáliát jelent, hogy Zafyr Czenczi végül is min fog nevetni a *Mondolat 1813* olvasása közben. Az ajánló levél fikciója szerint a Kiadó maga is neológus, akinek „lapos gunyorjain” és „pengő szójátékain” csak az „ortológus” olvasó nevezhető. A „neológus” olvasó Zafyr Czenczi számára azonban szintén nevetés van megelölegezve. Hogy ez kevésbé átgondolt mozzanata a szövegnek, arra a *Felelet 1815* mutat rá, amely – mindezt maximálisan kihasználva – koncepcióját a félreértésre, a félreértő olvasásmódra és azok bemutatására alapozta (lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK).

Eldönthetetlen, hogy melyik volt előbb: a fiatal nőalak vagy az anagramma ötlete. A *Czenczi* név több ismert Kazinczy (és Berzsenyi) versben előfordul, mi több, így hívták Kazinczy kedvenc lovát is („A Kesely nevű ló fia Czenczi, 1802 március 31-én született, szegsárga” MTAK Kt. RUI 4r. 15sz. 272.; Czifra Mariann szíves közlése). A Zaphyr a görög *zaphürosz* szót is felidézi (ismét csak kedvelt antikizáló reminiszcencia), és a *Tövisek és virágok* beszélő névalkotásai alapján is érthető (Zafyr = Zyfra). A cifraság, tarkaság negatív jelzői tonalitású nevet eredményez: Zafyr Czenci / Zyfra Incze / Kazinczy Ferenc. A Zafyr Czenczi név tehát egyszerre anagramma, beszélő név, illetve egy jelenség (Kazinczy Ferenc) indexe.

Angyalné – értsd Angyalom. A komikum forrása, hogy a *né* képzővel ellátott alak, amely a feleség helyett itt pusztán a női nemet jelöli, nőneművé teszi, „nőstényesíti” az angyalt. A 18. század végén megjelenő új szóalakok, mint a „barátné” (Bárczi Sándor, Berzsenyi Dániel), a „bájné” (Wándza) kritikus fogadtatásra találtak, de a tűréshatárt Folnesics János lépte át, aki „az *Alvinában* erőszakolt következetességgel nemcsak a főneveket ’nőstényíti’, (*angyalné, személyné*), hanem, a német nyelv kaptájára, a mellékneveket s a névmásokat is (*szépné, kedvesné, öné, akiné, amazné, némelyné, másikné*)” (Vö. TOLNAI 1929, 100–101).

tő’sérkedni – azaz *tőzsérkedni* (kereskedni); a tőzsér a *marhakereskedő* megnevezése.

Cyane’ színét – Küané, forrásnimfa. Ovidius, *Metamorphoses*, V. könyv: „Küane’ forrása ’s a’ pizsai Arethúsa között van egy keskeny földszorulatokkal körülvelt öböl. Itt lakott Küane, ki a’ szicíliai nümfák között leghiresebb volt, ’s kiről a’ forrás is neveztetett.” Vö. Kis János, *Elváltóságok. Ovid’ költeménye*. (Sopron: 1841.), 134. Lásd még: *Szótár*.

scarapna – *skorpió*, lásd még: *Szótár*

dömötkibe – CzF: dömötkzi szövet, vörös veres tafota.

Adieu – [fr.] Isten veled!

A propos – [fr.] melleleg (apropó)

tsertséidet – fülbevalóidat, lásd: *Szótár*

Vezérszó

A könyvben elfoglalt helyét és funkcióját illetően ez a szöveg előszónak, bevezetésnek tekinthető, a cím jelentése a *Szótár* szerint is ez: „Előljárobeszéd. Einleitung”. A *Vezérszó* tárgyát tekintve két fő részre bontható: a Kiadó bemutatkozására és a *Mondolat 1813* keletkezéstörténetének elbeszélésére. Az első bekezdés egyértelműen Berzsenyi-szövegekből építkező figurát mutat (Berzsenyi Dániel *Ajánlás 1808*. című versét felhasználva, a rézmetszet

szöveges forrásaként): a Kiadó identifikációs elbeszélése alapján ő maga újdonsült költő, azaz a poézis új Papja, aki először lép Apolló zsámolyára. A *Vezérszó* szövege felől értelmezett metszet így a Kiadót ábrázolja. A metszeten ábrázolt Pannon Énekes alakja egyaránt azonos lehet: 1. a felismerhető képi attribútumok és a Berzsenyi-vers alapján Kazinczy Ferencsel; 2. a Kiadóval, aki vélhetően maga is a Zafyr (Kazinczy) családnevet viseli; 3. a Kiadóval, mint költővel, aki a *Vezérszó* nyelvezete, beszédmódja és a felismerhető intertextusok alapján nem lehet más, mint Berzsenyi Dániel.

A Kiadó által előadott keletkezéstörténeti elbeszélés egyik legfontosabb kijelentése, hogy a *Mondolat* (vagyis *A' Magyar Nyelv' Kimiveléséről, és azt tárgyazó Külömbféle Segédekről* alcímet viselő, a kiadvány címével megegyező című rész) nem a saját műve. A Kiadó egy régen volt barátját, egy „tűdös hazánkfíát” látogatta meg, és annak egyéb más „rakás iramata” közül került elő a *Mondolat*, amely „mesterműnek” a Kiadó nyomban híve lett. A *Mondolat* valódi szerzőjének kiléte ugyanakkor, a Kiadó nem szűnő tudakolózása ellenére is, ismeretlen. A Kiadó felolvasta barátainak a *Mondolatot*, amely elnyerte tetszésüket („felsikoltva javallák olvasásomat”), és az ő unszolásukra adja azt most közre, hogy „aki a forrásból nem merít, általam juttatnék tudásához”. A Kiadó beszámol kiadói-textológiai elveiről is („Sokáig tűnődtem, mely plánt tartsak?”), az eredeti alapszöveg (t. i. a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT) változatlan kiadása mellett döntve: „az originalt szútráról szútrára azon leplezetben adjam ki, melyben kaptam” (vö. ezt Szentgyörgyi József cáfolatával, lásd KELETKEZÉS). Az alapszöveget ugyanakkor – „ahol jónak látszott” – jegyzetekkel bővítette meg, kiegészítve egy Ajánlat-Levéllal, Vezérszóval, Híreszteléssel (ezt a mecénások kedvéért), és egy „pótul ragasztott Új-Szótárral” is. A Kiadó tehát filológiai-szerkesztői előmunkákat végezve adja ki a *Mondolat* főszövegét, azt megfelelő értelmező kiadói „bővítésekkel” ellátva, a főszöveg eredeti címét adva az egész munkának. Ez a keletkezéstörténeti elbeszélés komoly rokonságot mutat a *Mondolat 1813*-nak a Kazinczy-levelezésből rekonstruálható keletkezéstörténeti elbeszéléseivel és a *Felelet*

1815 hasonló elbeszélésével. Eszerint a Debrecenben keletkezett, kéziratos másolat(ok)ban terjedő, ismeretlen szerzőségű *Mondolat* került el a Dunántúlra, amely baráti közösségekben ismert és olvasott volt, illetve egy értelmezői közösség ösztönzésére és közreműködésével került végül kibővített formában kiadásra. A *Mondolat 1813* deklarálta több szöveg kompilátuma, legalább két szerzőtől: az eredeti, azaz „Debrecezeni *Mondolat*” ismeretlen szerzőjétől, és a Kiadó költőtől, akinek említett peritextuális szöveget a *kommentálás*, a *beleírás* és az *újrírás* mozzanatai együttesen jellemezznek.

Lassan megyünk elő, de hatalmasan – Az idézet forrása: DAYKA 1813, XVIII: „Lassún megyünk elő, de hatalmasan, – akármit mond Boeótiá!” Uo., XXXVI: „– így lesz *Magyar Iskolánk*. Keletre vissza, nem nyugotra!” Kazinczy Ferenc Dayka-életrajzában ezek a mondatok idézőjelben vannak, ironikusan értendőek.

szelőlóm mellett – A *Vezérszó* első része (az „Ímé!”-ig) Berzsenyi Dániel modorában, jól felismerhetően Berzsenyi versszövegekből származik: *Levéltöredék Barátnémhoz, Horátnak* (BERZSENYI 1813, 170–171, 16).

téptem bajuszomat – Berzsenyi első verseskötetében csak egyetlen bajusz található: magán Berzsenyi Dánielen, az őt ábrázoló portrén. J. Blaschke és J. Schorn rézmetszetét lásd a címlap mellett (vö. BERZSENYI 1813). A *Mondolat 1813* rézmetszetén lévő Pannon Énekes szintén bajuszos költő. Arról nincs tudomásunk, hogy Kazinczy Ferenc valaha is viselt volna bajuszt, ilyen ábrázolása bizonyosan nem ismert. Berzsenyi több portrét is készíttetett magáról, a Bécsben készült végleges változatról ezt írta Kazinczynak (Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. augusztus 15. Vö. BDÖM *Levelezése*, 283–284): „A’ metszett kép, ugy vélem, alkalmasint van találva, mert mutatván azt gyermekeimnek és egyebeknek, mind meg ismertek benne, pedig a’ dolmánt egészen befedém, hogy el ne arulna. Két festővel vetetém képemet, hogy a’ kettő közül a’ jobbat

valaszthassam. Schornt Blaschke javallá, Manzadort mások. Ennek 30 fl. annak 25 fl. VCz. fizettem. Schorn Selmeczi fi és jeles ifju ember, ki nekem néhány attestatumokat mutatott, mellyek szerint az Academiától több ízben is festői pályabért nyert. Blaschket Te dicséred nekem és egyéberánt is tudva volt előttem elsősége. Dicsekedett hogy Téged ismér 's igen tisztelt általam. A' metszés 100 fl. VCz. minden nyomtatás nélkül. A' kép miniatúr 's ugy vélem jobb mint a' Pesti, én legalább szeretem csak azért is minthogy egy martialis óda néz ki belőle 's kérlek Te se ijedj-meg a' borzas bajszú Magyarától, se a' cifra dolmánt és philosophusi köpönyeget igen sokáig ne kaczagd, mert tudod hogy én magyar vagyok egész a' gyengeségig 's tudod az illy contrastoktól melly nehéz szabadulni." A borzas bajszú magyar, illetőleg a cifra dolmányt és a filozófusi köpenyt viselő alak kontrasztját – amelytől Berzsenyi szerint nehéz megszabadulni –, a *Mondolat 1813* képi ábrázolása is megmutatja a Pannon Énekes bajuszos, de antikizáló öltözetű figurájában.

rontsolt képm – amennyiben ez a jegyzet Berzsenyire vonatkozik, akkor nagyon erős, személyeskedő sértésnek tekinthető. A kifejezés megtalálható a satírra vonatkozóan a *Felelet 1815 A' Busongó Ámor* című szövegében is, lásd: „Ez a' rontsolt kép a' te veszett ötleményed' tiporvanya a' magába főtt méreg' játék példája.”

fejeken balzsamos kenet – Forrását lásd: BERZSENYI 1813, 16. (*Horátz*).

ki győzné az öklelő Hajdú' vivását lefesteni? – Forrását lásd: BERZSENYI 1813, 12: „Ki tudja méltán írni / Az öklelő Hajdú' vivását, a' mikor a' lovast / Dárdája szórja, 's mennykövek közt / A' meredek falat ostromolja.” (*Melisszához*). Az öklelő hajdúra Kazinczy külön felhívta a figyelmet a *Szótár* szava kapcsán, ahol a vezérszótól eltérő értelemben szerepel: „Berzsenyinek *öklelő Hajdúja* lap 83. a' vakmerő gyermeket arra ragadja hogy Büffonhoz és Blumenbachhoz tegyen egy felkiáltást. – Ti (ugymond) még ezt a' szarvas-marhák közzül kifelejtettétek. – Somogyi Gedeon azt hiszi hogy *öklelni* nem

teszen egyebet mint *türköl*ni. Berzsenyi tudta hogy *ökle*lni annyit teszen az eredeti értelemben mint *ököl*lel (karral, kézzel, marokkal) *dolgoz*ni, *bántani*” (lásd még: A FOGADTATÁSHOZ). Megjegyzendő, hogy Kazinczy tévesen értelmez: Berzsenyi idézett hajdúja a versben dárdájával taszítja le ellenfelét a lóról, azaz dárdájával öklelt, és nem öklével boksolt. (Köszönet Szajbély Mihálynak az észrevételért.)

a’ vén Kántorral, könyvpenészű Tántzossal, Lukaival – a *Tövissek és virágokban* lévő neveket lásd: KAZINCZYTÉS, 23 és 12, 23, 11.

Zugdi ’s Fürmender Uraimékkal együtt – Lásd: KAZINCZYTÉS 8, és 44: *A’ Neo- és Palaeologusz*.

a’ Gordiai göts – azaz a *gordiuszi* csomó; *göcs* vö., *Szótár*

nyomorúlt embercse én, mint a’ Mennydurrogatónak ditső Fajzatja – Szó szerinti idézet a *Herculeszhez* című epigrammából, lásd: KAZINCZYTÉS, [1.]

Én pedig egy új Phoebósz, a’ Pinduszi nyerítő ménre felrepítve, halkva léptelek az Áoni Szüzecekné’ vígságkörkéi felé – vö. a *Mondolat 1813* metszetével, illetve Berzsenyi már idézett *Ajánlás 1808*. című versével: „Boldog vagy Áon’ Szüzei’ kedvese, / ’S Nagy, mint Hazádnak legnemesebb fija! / E’ két remek dísz kéri méltán / A’ Ganyméd’ poharát az égben.”

Thyrusai közt boldog tsendel nyugom a’ béke’ karjain – vö. BERZSENYI 1813, 14: „A’ hegy’ boltozatin néma homály borong. / Nektár’ thyrusain nem mosolyog gerezd. / Itt nem rég az öröm’ víg dala harsogott: / ’S most minden szomorú ’s kiholt.” (*A’ közelítő Tél*).

pirholagos – a. m. piros hólyagos vagy habos (Berzsenyi magyarázata, lásd: *Észrevételek Kölcsey Recensiojára*). A forrást lásd: BERZSENYI 1813, 142: „Alkonyati homály terjed / A’ csillagok’ boltjára, / ’S pirholagos lánggal gerjed / Az esthajnal sugára.” (*Glycere*). A tájszót kifogásolta, provincializmusnak értékelte Kölcsey is a Berzsenyi verseiről írott kritikájában (lásd: MM4 *Irodalmi*, 58).

nem félek az idő' mohától, sem a' góthfalak' kormaitól – vö.

BERZSENYI 1813, 4: „A' felhőkbe nyúlt gránit' ormai / 'S az elzárt völgy néked legkedveseb nézőhely. / A' halvány hold 's goth falak' kormai / Bájolnak téged mágusi erővel.” (*A' Melancholia*)

makatsúlt izletű – értsd: megmerevedett izlésű

a' Nyelvnek Mamsell la Reglét – értsd: a 'nyelvszabályzat kissasszonyát'; lásd Kazinczy Dayka-életrajzában (DAYKA 1813, XXX): „csak akkor kellene nekik Licentiatusztságot adni, midőn a' Bürger' Mamsell La-Reglét lévvé 's vérré fogták volna változtatni”. Kazinczy *Gottfried August Bürger* (1747–1794) német író *Mamsell La-Regle* c. költeményére utal, amelynek kezdő sorai magyar fordításban: „Félig görög, félig francia Donne / A Regula, a legderekkab bonne; / Gondosan ügyel mindenütt, reggel és este / Jól ügyel a jó kicsikére.” (Lásd: MM4 *Levelezés I*, 796.) Mamsell la Regle „nehéz jármáról” Kölcsey is megemlékezik (lásd: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1813. október 30. Vö. MM4 *Levelezés I*, 238).

Atticismuszsza – az Attika tartományról elnevezett dialektus a Kr. e. 4. század közepétől vált az ókori görögök irodalmi nyelvévé, egyet jelentve – különösen a szofisták számára – a kifinomult, nemes hanggal és megszólalással.

Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND másfél ívnyi Furtsa [...] Levelében – A forrás Kazinczy Ferenc Dayka Gáborról írott életrajza, vö. DAYKA 1813, XXIII–XXV: „Multság nézni, hogy némely nyavalyás, a ki lelkének jámborságában betű szerint elhiszi a német adágiumot: Wem Gott das Amt gibt, dem gibt er auch den Verstand, mint nevetkőzik némely indigenátust kapott vagy kapni már kezdő szók és szólások felett, mert fel nem éri, hogy az ilyek mit használhatnak. Ilyen tréfát csinála maga magának a kevés esztendő előtt meghalt nagyváradi (későbbben telegdi) predikátor Szaklányi Zsigmond, a Magyar Merkuriusnak 1795-iki leveleiben tétetvén le egy hat, igen sűrűen nyomtatott lapú anonymus levelet, melyet új s nagy számban önmaga által és merő tréfául koholt szókkal tömött tele. Ő ezt az elmétlenül elméskedő levelet a 4-ik sorban furcsa levélnek nevezi, s meg

kell adni a furcsa embernek, hogy levele valóban furcsa. Nem volna-e könnyebb s jobb és okosabb tanulni, elmélkedni, mint így eszelősködni? – Rettegni az újtól, szokatlantól, idegentől, épen úgy hiba, mint mohón kapni mind azon, a mi új, szokatlan és idegen. Izlés kell az íróban, s ezeknek épen az nincs, mely érezze, mi igazán szép és mi felvehető. Még egy nemzet sem vitte elő literatúráját a nélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, izlést, szólást ne kölcsönzött volna”. Majd később ezt írja még: „Csak hogy végre épen úgy jut el aztán a vulgus közzé is a szó, mint a Szaklányi által nevetett Urodalom – (a dalom és delem terminatio a fejedelem szóban substantivumtól, a sokadalomban adjectivumtól jó; és így összeroskad a puristák okoskodása, hogy ezeket csak verbumokból eredő szókkal lehet összeforrasztani) tökéletesítem, eszközlöm, stb.” (DAYKA 1813, XXXIV–XXXV.) A Kazinczy által említett „Furtsa Levél” a *Magyar Mercurius* Toldalékában jelent meg név nélkül, a szöveg végén N. N. monogrammal (1795, 41–46). A Toldalékot Kazinczy elrakta a *Pandektáiba*, és saját kezével jegyezte rá, hogy szerzője „Szaklányi Sigmond nagyváradai predikátor” volt. (Vö. SZILY 1901, 188.) A *Vezérszó* tehát – Kazinczy alapján – *Szaklányi Zsigmond* († 1807) református lelkészt tartja a „Furtsa Levél” szerzőjének. Erről lásd még: KELETKEZÉS.

A' minap egy tudós Hazánkfiát – nem tudjuk, kiről van szó. A *Vezérszó* eme szakasza a *Mondolat* keletkezéstörténetét adja elő, lásd ezt: KELETKEZÉS. Eszerint a *Mondolat* 1813 kiadójának (a *Vezérszó* beszélőjének) egy régi barátja, egy unatkozó tudós Hazánkfia adta át az ismeretlen szerzőségű *Mondolat* kéziratát (véltetően: a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT-OT) Debrecenben, a Fejér Ló fogadóban.

kinnyában felleget gyűjt – értsd: fekszik a hátán és az eget nézi.
szállást fogék a' szürkelő' szügyében – t. i. a Szürke Ló vendégfogadóban. A vendégfogadó szituációját lásd még: KAZINCZY-VITK, illetve *Felelet a' Mondolatra*, *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ*, MAGYARÁZATOK. Kazinczy episztolájában

a névtelen elbeszélő Mátészalkai Högyész Mátéval találkozott ebben a fogadóban, lefolytatva emlékezetes vitájukat. A jelenet megismétlődik a Szatmár vármegyei nemesek ellenepisztolájában is (lásd: MÁNDY 1813). Megjegyzendő, hogy a találkozást egy valós esemény ihlette: Kazinczy Ferenc vitája Isaák Sámuel alispánnal a debreceni Fejér Ló fogadóban, 1809-ben. A *Vezérszó* ezt a már többször elbeszélte irodalmi találkozást fordítja visszajára, miszerint a Kiadó itt a „felleget gyűjtő” „Tudós Hazánkfíával” találkozik, aki átadja neki a *Mondolat*-ot. A toposz jelenléte a keletkezéstörténet részben fiktív voltát mutatja. A SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT Debrecenben keletkezett, innét terjedve el kéziratban.

két gyermekeit elvesztette [...] testvérje [...] ágyugömbök' halálsujtási közt Liptse alatt elhullott – értsd: elesett ágyútűzben Lipcse (Leipzig, Lipsia) mellett. A 18. század folyamán és a napóleoni háborúk (1799–1815) idején Lipcse környékén többször is voltak hadmozdulatok és csatározások; a legismertebb ütközetre 1813. október 16–19. között került sor. A szöveg bizonyosan nem erre a Lipcsei csatára utal, mivel ez ellentmond az elbeszélte keletkezéstörténet logikájának, illetve a *Mondolat 1813* ekkor vélhetően már kijött a nyomdából. Nem tudjuk, kire vonatkoznak az életrajzi információk. Szentgyörgyi József több gyermeket is elveszített, két fiúgyermekét 1808 februárjában (lásd HALMY 1993, 340); egyetlen testvére, Dániel, Jénában tanult orvosnak, ugyan beteges volt, de nem háborúban esett el. Egy ágyúgolyó okozta sérülés szövegszerűen is felbukkan Kazinczy iratai közt (*Jegyzések elhánt régi Papirosaimból*, 1802), ahol a következő eseményt jegyezte fel az 1791. évről: „9. Octobr. Krajnik Theréz születik reggel; délután László Öcsém hadnagy báró Wesselényi Ferenczel érkezik. – 14a Oct. Gálszécs. Szegény Veselényi! Neki Valenciennes alatt mind a' két lábát elhordta az ágyú golyobis. 4 napi kínjai után nagy lélekkel holt-meg.” Lásd: KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Kazinczy Ferenc művei, kritikai kiadás, (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009), 176.

egy rakás Iramat egyszerre az asztalra hág – iramat, azaz *irat*, kézirat, opus, lásd: *Szótár*; egykorú neologizmusként az *iramat* az *ír* szóból képzett szó, úgymint *futamat*, *folyamat*, jelentése: epigramma. Lásd: Édes Gergely' *Íramati és Danái* (Epigrammata et Odae) (Vác: Máramarosi Gottlieb Antal, 1802): *Előszók az Igaz Magyarokhoz*.

mellynek egyik Füzetében magát a' Mondolat is találá – a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT-ot vagy annak valamely kéziratot másolatát.

nem szüntem tudaklani nevét – a dunántúliak vélhetően nem tudták azt, hogy Szentgyörgyi József az eredeti *Mondolat* szerzője.

mint KISFALUDYNAK – t. i. Kisfaludy Sándornak

d) Nem botol: a' ki helyén, tudva, 's akartva botol – Az idézet forrása: KAZINCZY TÉS V, 3: „Hogy soloecisszálók, nevet Ordosi. Kába, / ne vess bár! / Nem botol a' ki helyén tudva 's akarva botol.” (*Soloecismus*). A lábjegyzet rosszmájú célzás „a Tudósok füleit is elbájoló” Kisfaludy Sándor versek kapcsán Kazinczyra és annak Kisfaludy-kritikájára. Kazinczy szerint a *Mondolattal* „Somogyi Gedeon harczol” Kisfaludy érdekében (lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. KazLev XXIV, 151–152); Kisfaludyt tartva a *Mondolat* értelmi szerzőjének. „Azok szerént – írja Helmecezi Mihálynak – a' mit a' mi Trans Danubianus embereinkről tudok, 's nevezetesen Kisfaludiról, (ki annyira neheztel az ötet magasztaló Recensiomat, hogy a' mi olta azt vele levélben közlöttem még a' lenyomatás előtt, soha nekem nem írt) könnyű hozzá vetnem mint lett ez a' könyvecske. (Kazinczy Ferenc Helmecezi Mihálynak, Széphalom, 1814. január 8. Vö. KazLev XI, 176.) Hasonlóan írt Berzsényinek is a *Mondolat 1813*-at létrehozó okokról (Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1814. január 10. Vö. KazLev XI, 177): „Nem felejtetik a' Himfy Recensióját és a' Tövisekben a' Himfyre írt Epigrammát.”

aztat szükséges bővítmenyekkel adnám ki – a kézirat könyvvé alakítása tette szükségessé a bővítmenyek, azaz a kiadói peritextusok létrehozását. Érdekes adalék ehhez Péteri Takács

József megjegyzése, amelyet Kazinczy idézett fel Kis Jánosnak: „nekem Takács József, dimidium animae Kisfaludiana, azt beszélt Győrött, hogy Somogyi ötöt (Takácsot) kérte-meg, hogy írta Praefatiót a’ Mondolathoz; de én (ugy mond Takács) azt nem tettem, mert a’ könyv nem is könyv”. (Lásd: Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1816. október 27. Vö. KazLev XIV. 385.)

senki kezében sem marad hozzáfogástalanul – értsd: senki sem tudja letenni a kezéből

az Originált szúratról szúratra azon leplezetben adjam ki, mellyben kaptam – értsd: a (Szentgyörgyi-féle *Mondolatot*, lásd: SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT, vagy annak valamely kézirati másolatát), mint eredeti szöveget pontról pontra azonos formában; CZF: *szúrat*: Szúrás által alakult rés, lik, pont; a változtatásokat lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Moecenászim – mecénásaim

potúl ragasztott újj-Szótárnak – utalás a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT szótárának kiegészítésére, ezeket lásd: *Szótár*, SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Szittyia Nyelvünknek – azaz a tősgyökeresen, jellegzetesen magyar nyelvnek. Dugonics András tipológiája különbséget tett szkíták, szittyiai magyarok és szittyiai magyarokkal egyvőriek között is, lásd: DUGONICS András, *Szittyiai történetek*, első könyv, Pozsony és Pest: Füstküti Landerer Mihály, 1806, [5].

Nyősténítéssel – nőneműsítéssel, lásd még a *Hiresztelés* és az *Édes Angyalném!* magyarázatait.

Mesterszavakban – azaz szakszavakban

Költ a’ Túlvilági Tölgykirályném’ alatt – lásd: KAZINCZY TÉS V, 27. „S te Tölgy-Királyné, szép Acátia!” (*Péczeli*). Lásd még: *Szótár*.

Ikerek’ Havának 1-sőjén – az Ikrek havának első napja: május 22.

e) Tsakhogy a’ Geszner’ Prósája – *Salomon Gessner* (1730–1788) svájci író *Idyllen* (1756) című prózakölteményeit elsőként Kazinczy fordította magyarra (*Geszner’ Idylliumi*, Kassa: Füstküti Landerer Mihály, 1788).

Mondolat
A' MAGYAR NYELV' KIMIVELÉSÉRŐL,
ÉS AZT TÁRGYAZÓ
KÜLÖMBFÉLE SEGÉDEKRŐL.

A tulajdonképpeni főszöveg valójában egy bevezetőből és három cikkből álló szabályos beszédmű, egy (ál)tudományos előadás írott szövege (Iramat), amely a neologista nyelvi törvényeket neologista tudományos beszéd módban, neologista szókinccsel alkalmazva értekezésként adja elő. A komikum forrása a – leginkább Barczafalvi művekből kölcsönzött – terminológiából adódik. Fontos megemlítenünk, hogy a lapalji jegyzetek abc sorrendben az egész *Mondolat 1813*-at, tehát nem csak a *Mondolat* című részt, hanem a *Vezérszót* is végig követik egészen a *Hiresztelésig*. A főszöveg alatti lábjegyzetek – amelyek egy része idézet – az egyes szövegrészekhez fűzött kommentárként értendők, mindenre kiterjedő peritextusként fogva át a *Mondolat 1813* egészét. A lábjegyzetek a Kiadó identitását és a szerzőség kérdését is érintik. Mivel a Kiadó deklarálta, hogy jegyzeteket készít a kéziratban kapott *Mondolathoz*, aligha érthető, hogy saját szövegéhez miért fűzött volna újabb kommentárokat (szám szerint 5-öt: a–e-ig). Ez a jelenség inkább azt a tudásunkat pontosítja, amely a többes szerzőségekre vonatkozik: a lábjegyzetek, eltérő helyesírásuk miatt is, több kommentártort feltételeznek. A többes szerzőség paszkvillusok esetében egyáltalán nem meglepő: így készült a Kölcsey ellen írt *Egyvelges-levelek* (H. KISS 1896), vagy éppen a kétszerzős *Felelet 1815* is (lásd ezeket még: *Felelet a' Mondolatra*, KELETKEZÉS, FOGADTATÁS). A kötet egészében megjelenő lábjegyzetek, belső peritextusokként, amellet, hogy az egyes fő részeket (*Vezérszó*, *Mondolat*, *Hiresztelés*, *Függelék*) kommentálják, önálló szövegidentitással is rendelkeznek: egy értelmezői közösség kinyomtatott olvasói autográf peritextusainak tekinthetőek.

CSABAI A. – A leoninus disztichonokban írt hat sor eredetileg a bécsi Magyar Musa 55. levelében névtelenül megjelent verses

levélből való (lásd: 1787, 440). Az aláírás talán Csabai Andrást takarja, aki Édes Gergely diáktársa volt Sárospatakon (lásd: TOLNAI 1929, 70). A mottóként idézet hat sor Barczafalvi-kompiláció (vö. TOLNAI Vilmos, „Bartzafalvi Szabó Dávid szógyártásának első bírálata”, *Magyar Nyelvőr* 28, (1899): 210–212, 211–212):

„Szívemet e’ sérti: Magyarúl van, senki sem érti;
És ha Posony szereti, a’ mi nyakunkba veti.
Jaj tupa boszszuság mindennek ez a’ Magyar Újság!
Benne sok, a’ mi szemet szúr Magyaromba, szemet.
Hát ha talám jót szül, nyelvét bővíteni készül?
Úgy e’ részbe bizony jót tselekedne *Posony*.
Szép nyelv bővítés: *Népszegedelem* ’s *Evevités*
Püspökszegedelem! rossz falat el se nyelem.
Tettzítéség, Hadrász, Tabiráz: már a’ hideg-is ráz,
Fojtó mérget eszem, ezt ha kezembe veszem.
Holmi *Belörmészszel*, mellyet *Posony* edgy szeles észszel
Titkos agyába kohol, nem fogok élni sehol.
A’ *Gobats Ifjontzok*, a’ *Rentze Köröntze Vadontzok*
Árkos, Minta, Tömör, Scytha-gyomorba tsömör.
Mondolat, Udvarnok, Óség, Kormányodalomnak,
Szabda, Királyodalom, Helybenök, Állodalom,
Esztergályozvány, Szótár, Kesernye, Találvány,
És a’ *Társadalom, Könyvets, Uralkodalom,*
Mínyásjás, Evemény, Bör-öndő, felület, Előzvény
Száz-szaka, Müvedelem és Veteményedelem,
Laplag Mínyájós, Néhányos, nézd be tsupányos!
Mind ezeket követem ’s a’ kohba vissza vetem.”

f) Halljuk tsak! – Az idézet forrását lásd: TÓTH 1812, 234. Lásd még: *Néhai Szaklányi Zsigmond*, ill. KELETKEZÉS.

Szittya Ikreink’ – azaz Hunor és Magor

g) párduczos Magyarok – Forrását lásd: BERZSENYI 1813, 125. „Ott hörpölték egymás’ vérét / A’ párduczos Magyarok, / Ott nyerték el a’ harcz’ bérét / A’ győzhetetlen karok.” (*Mulandóság*).

Szaternósi – Szaturnuszi

follyamnak lotsából – a folyó vizéből, lásd: *Szótár*

Arabeszk-iz – keleti eredetű, stilizált levélformákat és indákat alkalmazó díszítés

Angolly’ inyire szabott kies kertek – azaz angolkertek

édes Bájnéink – elragadó szépségeink, lásd: *Szótár*

Nimlányok – nimfák, lásd: *Szótár*

Lovanczok – huszárok, lásd: *Szótár*; lásd még *A’ szószármaztatásról*, MAGYARÁZATOK; *JegyzésekTübingi*, MAGYARÁZATOK

Rontsárdal – *Pierre de Ronsard*, lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK

Szomoróza – lásd: *Szótár*; lásd még: *Felelet a’ Mondolatra*, *A’ Busongó Ámor*, MAGYARÁZATOK

s) „már tudok rajzolni köböket – Az idézet forrását lásd: TÓTH 1812, 232. Lásd még: *Néhai Szaklányi Zsigmond*, ill. KELETKEZÉS.

u) Ezen Ötletnek kimerítettésére – a bekezdésben felsorolt szavak megtalálhatóak a bécsi Magyar Kurir 1813. május 21-i számában is (Nro 41. 579–590; a cikkek a D. D. S. monogrammal alapszóján Decsy Sámuelről, a lap szerkesztőjétől valók).

z) Egy Nyelv-mivesnek – a lábjegyzetben felvételre javasolt szavak a *Szótárban* is megtalálhatóak, lásd ott.

Abda – ábcé, lásd: *Szótár*; lásd még: *Felelet a’ Mondolatra*, *Két levél*, MAGYARÁZATOK

Csird, döfd, rúgd, valahol kapod a’ gaz latrot – forrását lásd: KAZINCZYÉSV, 36: *Epigrammai Morál*.

A’ Szittya Tünöngyének – tkp. Kazinczy Ferencnek, mivel az ő kötetéből vesz idézetet, lásd a következő jegyzetet.

A’ padon a’ matska ment HA végig – Forrása: KAZINCZY 1813, 208: „A’ padon a’ macska ment ha végig, / A’ suton ha czinczogott egérke” (*Reggeli panasza*). Kazinczy megjegyzése: „Engem lap 44 arra tanít hogy a’ *ha* particulát máshova kellett volna

tennem, 's az az articulust nem kellett volna elhagynom az *egérke* előtt. – 'S feltegyek e én az olly emberrel a' ki meg sem sejdíti hogy az miért van épen úgy téve?" (Lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. Kaz-Lev XXIV, 152.)

v) **Méltán is: mert a' Könyvet** – A szakasz idézet a megadott forrásból, a *Püspökök Életéből*, lásd: TÓTH 1812, 234. Lásd még: *Néhai Szaklányi Zsigmond*, ill. KELETKEZÉS.

v) **Hazafi Hunyadi** – azaz Hunyadi Ferenc püspök

Szolekesmó-szókat – azaz szolecizmusokat, idegenségeket (a görög *soloecismus*szól), lásd még: *Jegyzések Pandekták*, MAGYARÁZATOK

Hiresztelés

A *Vezérszó* alapján ez a szöveg a mecénások kívánságára jött létre: valójában a kiadvány hírverését, előzetes ismertetését szolgálta. A * alatti lábjegyzet alapján („Lásd azt egészen ezen Könyvnek elején”) szinte bizonyos, hogy ez a szöveg – a végét leszámítva, ahol eredetileg az *Édes Angyalném!* végéből volt egy szakasz, most pedig a támogatókat illető köszönetnyilvánítás, – megegyezett az előfizetői felhívással, ami alapján a kiadók előleget gyűjtöttek. (Lásd erről: MEGJELENÉS, *Mondolat 1813*; Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2.)

csak sajtót vár – azaz nyomtatásra

Nyösténítéssel szerzett munkában – *Folnesics János Lajos* (1780–1823) *Alvina* címen megjelent regényfordítása (Pest, 1807) tett kísérletet a nemek jelölésére a magyar nyelvben, ellenzői mindezt csúfondárosan „nöstényesítésnek” nevezték.

Költ Crispia' Várában, a' nagy Veteményedelem' mellett, 1813-dik Esztendőben, a' Magyar Hőseknek Felülése' miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem' Napzatján – Véltetően Veszprémben, 1813. július 20–21-én (lásd még: MEGJELENÉS),

a nemesi felkelés (insurrectio) miatt, annak tiszteletére tartott megyei közgyűlés napján. A keltezés és datálás Barczafalvi-paródia, aki a *Szigvárt* c. regényfordításában javaslatot tett a hónapnevek átnevezésére is (vö. BARCZAFALVY 1787, Első szakasz, Szótár). *Crispia* vagy *Crispiana* az egykori Pannonia provincia (Pannonia prima) települése volt, valószínűleg a Dunántúl egyik, Arrabonát a Balatonnal összekötő római útvonala mentén feküdt, pontos helye nem ismert. A „Veteményedelem” jelentése a *Szótár* alapján: „Seminarium”, azaz papnevelő intézet. A „nagy Veteményedelem”, azaz nagy szeminárium (seminarium maior) a veszprémi Nagyszemináriumot jelenti, amely a veszprémi vár legészakibb pontján a Szent Mihály Székesegyház mellett helyezkedett el. A „Magyar Hőseknek Felülése”, azaz a magyar nemesi felkelés, insurrectio (a *Szótár*-ban lásd: Felülni: Insurgere). Az utolsó nemesi felkelés rendi ünnepkultúrájáról és a Pápán 1811. június 7–9-én tartott inszurrekciós megemlékezésekről, a veszprémi lovasság éves felvonulásairól lásd legutóbb: NAGY Ágoston: *Kisfaludy Sándor és az utolsó nemesi felkelés propagandája*. A „Propaganda, ünnepkultúra, térhasználat: A ’pápai események’ és kontextusai” c. fejezet. PhD doktori értekezés, Miskolc, 2020, 242–278. A „Gyüledelem” jelentése a *Szótár* alapján: Gyűlés, gyülekezet, azaz megyei közgyűlés. Lásd még: „*Gyüledelem*: Az őszsze gyűlölknek egygy őszszeségben gondoltatott mivólttok.”; „*Vetemény*: Minden vetni való dolog” (vö. BARCZAFALVY 1787, Második szakasz, Szótár).

Győztem! – lerázták czombjaim a’ fővényt – Az idézet forrása: Berzsenyi Dániel: *Báró Prónay Sándorhoz, 1812*: „Győztem! lerázták czombjaim a’ fővényt. /Izzadt fürteimen szent olajág lebeg, / Nevem’ kivívtam mély porából, / ’S általadám maradékaimnak. // Hová, hová ránt ömledező hevem? / Oh érzem gyönyörű bérem’ egész becsét, / Érzem Tetőled nyerni laurust / Melly diadal ’s mi kevésly dicsőség!” (Vö. BERZSENYI 1813, 99.)

SZÓTÁR,

*A' Nyelvmivelők, szorgszerények' által, részint természetett,
részint öltöztetett új Magyar szók' mostani helyesített Jelentetei-
nek értésére*

A *Szótár* nem csak komikusnak és elrettentőnek szánt szógyűteménye a neologizmusoknak, hanem a *Mondolat 1813* szövegének értelmezéséhez, szavainak megértéséhez is nélkülözhetetlen. Mivel az elmondott újmagyar beszéd (*Mondolat*) érthetetlen, szükség van egy értelmező szótárra a megértéséhez, lefordításához. Mindez egyszerre paródiája így a forrásként használt Barczafalvi-regényfordítás szavainak (lásd: BARCZAFALVY 1787), az ahhoz csatolt az újonnan alkotott szavak értelmező szótárnak, az egykorú szógyűteményeknek és a tudományos munkákhoz csatolt szószedetek gyakorlatának is. A *Mondolat 1813* jelentősen kibővítette a SZENTGYÖRGYI DEBRECENI MONDOLAT szószedetét – ez utóbbi szavait *-gal jelöltük., A *Mondolat 1813* szótáráról, a magyar szótárírásban elfoglalt helyéről, tekintettel a korabeli és a korabeli nyelvi anyagot leíró szótárakhoz viszonyítva, részletesen lásd: GÁLDI 1957, 296–316.

termesztett – érts: újonnan alkotott

öltöztetett – érts: átalakított, átformált

helyesített Jelenteteinek – érts: helyes jelentésének

Függelék

A *Függelék* a helyesírás kérdését tárgyalja, a tipográfiai játékkal mutatva, mintsem elmondva, kifejtve véleményét (az egyes betűk kiemelése, kurziválása a puristák, a fordítók, a jottisták írásmódjának kifigurázása). A szöveg ugyanakkor összefoglalásként, zárszóként is funkcionál, reflektálva a készítés folyamatára és időbeliségére is. Eszerint a munka elé a Kiadó rézképet engedett metszteni, amely őt ábrázolja, továbbá – nem kevés öniróniával – jelzi,

hogy a nyomtatási hibák távollétében estek, így azokat az olvasók (az ezt követő hibaigazító alapján) maguknak kijavíthatják.

böűíráság – helyesírás, orthographia. Lásd: Barczafalvi Szabó Dávid, *A' tudományok magyarúl.* (Pozsony, 1792), 36.

RÉVAYnkhez, PÁPAYnkhez [...] SYLVESTERhöz – Révai Miklós, Pápay Sámuel, Sylvester János.

BREKEKE! – forrását lásd: KAZINCZYTÉS, 17: *A' békák.* Kazinczy kommentárja: „S az a *Brekeke* leghátúl! / Somogyi Gedeon sokat nem tud; nem csak azt is hogy *eszesen játszani a' dévajkodót* felette *komoly munka.*” (Lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. KazLev XXIV, 152.)

MONDOLAT.

—

SOK BŐVITMÉNYEKKEL,

ÉS EGY

KIEGÉSZÍTETT ÚJ-SZÓTÁRRAL

EGYÜTT.

Angyalbőrbe kötve, egy Tünet-forint

—

DICSHALOM.

1813.

Szent Adrastéa, mérj boszszút ez otromba beszédért!
Töv[isek]. és Vir[ágok].

ZAFYR CZENCZINEK,
KEDVES COUSINÉMNEK,
MIVELTT LELKŰ ONKELEM'
JÓ LEÁNYÁNAK.

hálás buzgalommal
tulajdonolja

a' KIADÓ.

ÉDES ANGYALNÉM!

MONDOLATOMAT, melyet a' Közönyújjságok olly magosra ditsértek fel, 's a' miről köztünk is volt már a' beszélgetés' beszédje, a' minapság elígért szóm szerént imé Szépnéségednek felajánlom; külmiképségét olly idomra szabván, hogy dolgozáserszénykédba is belé illjen. Kellemid, melyeket kikészítésül kaptál, hiszelékennyé tesznek, hogy előtted koránt sem úgy nézek ki, mint ha feltétemnek személytzim, vagy sajátkeresés lett volna rugástolla. Óh nem! nem vagyok olly pulyátska – nem akarok nyelvemmel tö'sérkedni. Önn' ékeidnek, ritka keceseidnek emléke ez; Cyane' színét fellyülhaladt szép semeid' kegyeletjének – 's ha szabadna neveznem (de megengedj, ha ojkor-ojkor nem birok Fantáziám' fogja lenni) Madonnámnak szentelve. – Ha a' viszontvizitek' unalma közül, vagy a' hangbetűzetbe belé fáradva, Zongorád' mellől kertilakódnak kies virúlmányára kimozgol: sok hihetőssel reménylem, hogy ezen tudományossan kitisztított Anybeszéletnek olvasása elméd' búgondjait felejtésbejutásra fogja sürgetni.

Láttasd aztat Vértestnémmel is, mihelyt talabor agfáid' humorodott árnyaiban vele öszvekezelve, a' virágos ákhátzgyerkek' sorrendei közt szokástok szerént fel 's alá bitzegtek. A' legújabb olvasottság' lajtorjáján áll Őné is veled együtt: vigyázd le, tetszeni fog előtte Könyvmunkámnak lapos gunyorja, 's pengő szójátéka; – fakadozó örömét nem rejthetvén, tsaknem kiömöl majd nevéttében, ha hogy, miolta elférjesedett, szomorkásabbá nem lett. Hallom, hogy Titokírász a' Férje, Én¹ a' jó Urkát még nem esmérem – szeretném, ha nem nősznék meg véle: a' mitől, tsak jól álljanak együtt, nem is félhetnek, főképp ha a' békerontó scarapna nyelvektől menekedve, az engedékeny nyősténke mellett, a' kegyes Férj sem fog lenni féltékeny. – Szíves köszöntiszteletjeket viszonlom, 's szépelkedem, hogy mivel annyit felkéregetnek: mentől előbb megkarolásokra szökhethvén, az örömkönnytseppek' egynehányai' közt, ötét és Őné, sok tűzessel, atyfi-módra feltsókolhassam.

¹ M: En – sh. emend

Neked is Szivecsem! neked is tűzelnek' már szemintetid' fákyái; fakadoznak már ingerményid' kellemteli bimbói, 's nem igen távollévőségben állasz a' szent zsámolytól, mellyen Talarisba öltözve, bájaiddal átkupidolt Férjednek viszontgyónását igenezed, 's mint kegyes Nő, az előpillantat' hajnalit szerelmed' idvezletéül tulajdonlod: szeress akkor nyugtalanság, birj unadék nélkül. 'S ám! haszinte néked vétket tsinálna is valaki jobbod' megtagadásából: kora választással életfekvésedet ne szerentsézd, hanem tsak az Isten' gondnyomán ballagván, olyanhoz buzogj, a' kinek megelőlései között, a' mindenkit szerető Emberatytól háziságszerentsét, 's üdvösre való kinézetet is reménylhetsz. – Vágyaid' legmagasb Ideálja, a' legnemesb Férjfiú diszesítse akkor érdemteli nevével az elférjesedett CZENCZIE mellett, czimlapját majd másod-izben kiadandó Mondolatomnak, – mellyet, ha tsalatás nem lesz előtörésem, 's ha a' környülmények megengedik, még egyszer, sok Bővitményekkel, 's a' Nemzet' Génuszának rajzával, dömötkibe, vagy Tyruszi bársonyba gyöngyölődve, óhajtok nyújtani Földemiim' kezébe.

Addig is múlasd magadat ezzel, a' mi ha szinte nem egészeszen a' virágévhez van is szelve, legalább az a' vigaszom: Hogy Te, mint néha megboldogúlt Onkelemnek, ama nagy Beszélettudósnak hasonérzelmű Leánya, töves reményeimre, 's kiszélesítési Kinézetjeimre nézve, az észnek névjében, ezen Literáriás igyekezetemnek megfogsz engedni. És ha benne némelly hevenyében penderedett tünkép bajzó gondjaidat elrepítvén, a feledség szelid kelyhéből itat: akkor a' nézeteknek leglágabbjával beszentelt egygy gyengés édes kézszorított, egygy áldott Madonna-tekintet, és mosoly szájkabi-borod' tsókpengése, léssen fáradam' legédesb viszjutalma. – Oh CZENCZIM! ha hetsül eléggé Nagysád ezt téhelyezetlen elhinni felőlem, ki látta akkor magát úgy szerelve, mint én? – öszvebontom magam' feledtemben, 's az igézet' legfőbb ponkján őrzjög ödöngő eszméletem. Adieu Szépném!!

a' KIADÓ.

*A propos! Az egészségedre felvigyázz, ha sürget is evéski-
vántsod, ne lakmározz, 's legsűl rövid estasztallal élj. Szobásznéd
az itt-feledte korszavatot, órrkendőt, lábtyüket, és tsertséidet viszi;
a' hosszú nagy fátyol is vele megyen. A' téhelyemet, nyirettyüt,
és tollkésemet minél elébb küld haza. – Levigyázom: ha a' fehérsze-
méllyné-deszka, és ruhaszekrényed kész lesz-e' Lutza-napzatra?*

Lassan megyünk elő, de hatalmasan – akármit mond
Beótzia! – – – Igy lesz Magyar Iskolánk, Keletre vissza,
nem Nyugotra!
Dajka' Él[ete].

VEZÉRSZÓ.

GYAKRAN szenelóm mellett téptem bajuszomat, 's mintegy az álom' bódult kórjait látni kénszerítettvén, szemeimet két izmos ökölrel dörgölém. Gyakran egy agtölgy lábánál térdemre bukva le, olvasám a' szent Homérnak Könyveiben Lyturgiám' Szakát: 's majd legforróbb Képzeményim is megfagytak; majd Lelkem magasabb erőkkkel dagadozván, bátorító felfejtődzetek kiszttetek, 's – kedvem jött fellépni a' pályya' futói közzé: ne hogy mulékony nevemet felejtésbejutás leplezze, 's tétlen renyheségemért még salápolva fogjon valaha a' gyalázat járomfája alá hajtani. Gyakran életfevéssemnek előtudásával kedvszeszszenésem ellensulyban állván, sőt néha azt fellyülmérvén, nem ugyan a' passiók' lángolása, hanem a' fájdalom' mérge fel-felriadt Lelkemből vádló panaszokat lihegzett ki. a)¹

Fájtak, 's nevededő hamarral nőttek azon való évődéseim, hogy mint a' bugondtalan gyerekek; ki tsak bogátsfőket nyakaz, 's tettének rugástolla tsak játék: a' diadalra előszekerző orosz-lány hőseket, 's boszszút lihegő Istenfiakat; úgy nékem, ki most előszször lépek, újj Pap, Apoll' zsámolyára: azon Felkenteket, kiknek Fantáziája borúit alakú képpel járdall a' szeleknek fuvallatiban – selyp tsevegésemmel sarkba követni, hatalmammat tulmullja. És valahányszor a' Zeüsz' pántzélózott Leánya, 's a' kellemteli Grátziák' Magyar Kedventzei, ama duzmadt mostoha böltsseséggel vivódó² magas Lelkü 's érzelmű Hazafi-szerzők, mint a'

a) Az én Fantáziám egy boldogtalan, egy semmittudó Teremtő; rontsolt képem pedig a' veszett ötlemény' tiporvánnya, a' magába fött méregjáték' példája volt.

² M: viódó – sh. emend.

Nemzet' Őrlekei, 's a' Dörgő' ázur Palotájának pödörszakállú Őrmesterei tüzes ömledéseknek aetheri szárnyait héllyáztatták; 's Gyász-erővel hartzra szegült karokkal átküzdvén a' Styx' öbleit, ion-koszorús fejeken balsamomos kenet villogott, üstökeiken láng lebegett, 's tsókdosta homlokaikat: mind annyszor rettenve nézett rajok szemem, 's felüllepve búszomorral, sáppulva sürgettem-oda magam' az írásasztalhoz, görtsileg reszkető kézzel nyúltam az írástollhoz, – Ellentékeimnek erőteljes észokokkal különít Irománnyából a' hogykell-lennire figyelmetessé tétetvén. De a' majd minden sorrendeimben ejtett hibakból tehertelen vala sejtene: melly távollévségben állok előképeim' beképzéserejének böltseítő tanítírásaitól, – 's bizonyosra emelé bennem a' gyanítást fel, hogy erőség nélkül való íráshártyáimból soha töves reménynyel felépüléskönyvet nem várhatni. Ekkor a sérült fülmilével, a' berek' legaljasb árnyaiba rejtezvén, a' bértzből kiforradozó nyers patak b)¹ módjára ömlöttel szemeim' könnyüörömmel édes kelyhe, mint hajdan Caesáré, a' hős Pompeiusz' márvány-sarampója alatt, ifjontz Példánnya' kora Rénnyeinek dicstelen irigyletén!

Igy folyt özönöm sárossan, iszappal, 's nem ritkán bűdössen is, az égnek, és partoknak visszatükrödzése nélkül: c)² míg egy láthatlan kéz, sok vágyaim után a' feledség' ravataljából fel nem idézett; míg a' Szörnyek-ölője a' szent tegezből nékem is nyilat, ujj hűrt, igát, 's teknőt is ujjat nem adott. De addig gyúrtam az Isteneknek számolját, hogy végi-e díszlett e' mód – Küprisz engem is kegyelni kezdett, az érzemény' forrásit kobozomra tsalta, 's a' menny véghetlen ürében, a' villámvezető Sassal aetheri szárnyakon merengő melancholia, tsendes alkonyin sátoriba intett, vagy a' Tempe' vidámjain Szókrát' ölébe. A' nagy álláspont' köre nem tölt meg ugyan áldozat nélkül: de itt az érdempoltz, melly magas

b) Ki tudja, ha más Hajlag alatt nem lehetnek-e' száraz-vagy inkább aszalt patakok is?

c) Én ennek a' világnak sirkísértő képe voltam, egy tündérezésre átkoztatott bajl[é]lek, az elrontolt tapodmány' darabja, 's a' vesztőtsepek' elivott tikkadója. – De a' Teremtő eltölt esenkedő szavaimmal, és megszivellete nagysokjaimat!

mint az egekbeötülő Krivántető, vagy az égtartó Pyraenék; melyet semmi Idők' zavarja, 's forgó viszonság le nem tapod.

A' tuba jelt ad 's – hú Boldogságos Szüzné! mintha a' szarvas Angyalok' méregdühe kergetne, az elterjesztésnek Tartományán kívül fekszik, mely önnöntudvalévőségemben kivégzett merészlettel potyolt széllyel bús buzogányom azon órázatban mindent a' körhatáron, mint' a rivvants! A' vendégajakú félbolond Pizskántsi, a' ki arra szülődött: hogy minden okforrás nélkül pökvén a markát, a' nagyobb rakás közt lételező szokásnak Pedánt-rajlódásból kész Vértanúja is lenni, elébém dagálllyal járulván; nyilam, mely egyre sért barátot és patvarkodót, ölt akkor – mig végre (de, ki győzné az öklelő Hajdú' vivását lefesteni?) kívánságomnak legfőbb tetőjét értem; a Chimaerat győztes talpam' alá szegtem, a' szavas Idióta potrohos hasát hatalmas jobбом gyászpadra nyújtván. Tüzem lohadt: – én ástam néki a' véglakást meg; 's a' szörnyet odalökém, hogy a' vén Kántorral, könyvpenészű Tántzossal, Lukaival, 's az avatlanok' egész gyarmatjával Lucifernél örökre szurkot faljon. Ellemben a' Purismuszt, mely a' durva melyet, és a' meredt fület ne fussa, minden Para – Neo – Paleo – Mikro – Pikró – Makró – Makarológó szókkal, Zugdi 's Fürmender Uraimékkal egygyütt helyekbe felidéztem, 's magam is mellyemnek szent érzési között – egy újj Isten levék...!

Halljátok Népünk' Atyái! a' Gordiai göts kigyüremlett, Honnunkra szembeesőleg visszatért az Ég' kegye; vid kilátással gedélli Szittyá Nyelvünket, mely az ádáz fegyelem' násfája alatt, Dédőseinkről ránk maradt miveletlenségének szűk verőtzéi közt, vétlen, szinte ezen Évszakig a' molette kétkedés' latorkertjében sinkedett. – Idv a' nemismért, egyedül sejdítgetett főbb Valóságoknak! kik megengedek: hogy nyomorúlt embercse én, mint a' Mennydurrogatónak ditső Fajzatja – úgy hullhatnék Véreim 'hálás keblébe, 's hogy segédjére kelvén kókkadó Nyelvünknek, a' balvéleményü Beszélettudósokat beszádlanám, kiknek rakontzátlan uralkodások' alatt a' Böltselkedmény örök vaklásra kárhozódott.

Ti nagy Istenek! kik Felségteket az Áldozatnak hulladékival, 's az Imádság' huhongásával tengetitek: öltözetetek' legalsó prémjét

buzgalommal tsókolom én! Tárna áll keblem – buliklya Örömteli háláját – 's e' szent tsészeviz áldozik!! –

Én pedig egy új Phoebósz, a' Pinduszi nyerítő ménre felrepítve, halkva léptselek az Áoni Szüzeceknék' vigságkörkéi felé; hol merész szökéssel szemlélem égre kelni a' Pantheon' márványait – méltó lakát a' minden Isteneknek. Hol, mint rokon kötél az égiekkel, az örök' kikelet' virány bársonyán, a' komló ernyőben, 's a' Hársalléen, vagy a' zamatos gerezdek' Thyrusai közt boldog tsendel nyugom a' béke' karjain; hol Glücsi! velem karöltve nézed az est' pirholagos sugarát, melly égi bíborral festengeti az aranyos felhőket. Hol, míg homlokomon aranyüstök omladoz, a' Páphósz' kiesében toborzon vigadó Szépnéktől orozva nyert tsókok' közt, nem félek az idő' mohától, sem a' góthfalak' kormaitól; hol, mint vizlakos örök gyönyörben úszván: a' Tündér- és Tünetvilágban véget nem esmérő kor lesz a' felem; égi örömmim a' kaján had' mogorva homloka nem főtja, 's koszorúzott fejemet az érdem' pálya ága fogja beárnyéklani.

Ne hogy pedig bizatlanságból a' zsinár kirie ezt tsak álomhüvelyezésnek állassa, vagy a' lotsogáskürt szinetlen szerénységemet gántsolja:

Imé!

Egy, akár tőkeleg, akár tárgyalag nézelve, olly tanakmányos, és miveletes okalapon feneklett; 's a' Nyelv' szinténségének olly körülnyesett esmérétevel irt Honni Darabot teszek le itten: melyből, bár azt az Aesthesis' komponájára vessük – akármelly¹ gépelyezet Lőny, 's makatsúlt izletű Zseni is, minden lükkögés, vagy eldurczúlt barna vad szemöldének pislongása nélkül megvallhatja: hogy annak nem lélektelen írójára a' kilentz Szűzek keggel hunyorgattak. Ki, a' mi nagyon tün szembe, a' Nyelvnek Mamsell la Regléjét lévvé vérré változtatván, nem affectálgat idegen Rollt; hanem, mintha Pünkösti malasztban vett volna részt, a' Nyelvémességnek hátahupás, 's szulákos romjait megjárta, 's egygy neki tulajdon Atticismuszsza a' Nyelvmivelés' segédeit

¹ M: akármelly – sh. emend.

kitsordúltig felfejtette. Melly által, valamint magának örök emléket állít: úgy néki Apoll (nem kétlem) kedvelvén tiszta tettét, bérül öreg zöld kort nyújt, 's szép zengzetű Lantot! Nem is lehet azt ipalni, hogy rökent szózatának Svádája, meleg ömledezése – szélesen tsapongó árja, naszád, és foltatlan előadása által, még a' vájt fülüket is mohón teheti felévé. – Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND más Vallásbéli Hirdész is, ezen talpszerben bábálgató kezeivel a' jeget megtörte ugyan – ez előtt darab évvel ilyen fajbéli közlésül, és hasonmóztonyból irt, 's a' Hirmondó által elhiresztelt, mintegy másfél ívnyi Furtsa – vagy inkább elmétlenül elméskedő – Levelében: de a' mit szemügyelni soha nem szerentséltetem; 's tsapongok, ha lesz-e' mostanában kamattya utánna tett vi'slatásomnak, 's ha nem hijjába fogtam-e' azt fütyészni, – vélt forratit ezen előzményhez folyadé-külszött szükséges Jegyzékeimnek.

Kitérünk: mert nagy szükség van reá, hogy mondattassék... Én, a' ki szenvedelmes Védje vagyok Nyelvünk' kimivelésének, tsak ezen ránézveségből sem tartanám kövértelen ditséretnek, ha e' saja tsinnal és izzel készült Mondolat önnfáradom' míve foghatott volna lenni: de a' történttség más előképzelőnek vinnyéjében hagyá azt formálatni. A' minap egy tudós Hazánkfiát, kit a' végzés tölem messze eltola, 's kit régebben számláltam Barátim közé – látni mentem. Komám Uram kinnyában felleget gyűjt, de hive én – sérelem nélkül beérkező: szállást fogék a' szürkelő' szügyében. Alig léptem ki szekereimből, midőn kezem gyengéd szorítással szorúlt meg, 's – Barátom ölelésemre szökött. Pislongok – „vár vatsorám, közbeese ő, szármára duskát fogok veled itatni ma!” 's parantsolólag befülezett házához. Kiseded körében szólhatván itt Barátinak, elébb némely félretsapással emlitté: hogy utolsó együtt-létünk olta két gyermekeit elvesztette; 's testvérje is, mig Begyeskedjével a' Templombilints leköthette volna, az ágyugömbök' halálsujtási közt Liptse alatt elhullott. – Utóbb Tudományos ötletekre térvén a' szó: egy rakás Iramat egyszerre az asztalra hág, – mellynek egyik Füzetében magát a' Mondolat is találá. Ő láttatá velem a' darabot elsőben, mellynek pillagó ketseit éh szemekkel faldoztam; mind eddig tudatomtól tündérített Irójának

pedig dühödt Barátja lettem. Legalább, miolta tsak ezen mestermí-
vét bírom, nem szüntem tudaklani nevét – a’ Szeretettét! de lakom’
néma körében szótlán minden, mint a’ czet, és a’ morotvány; sőt
már kezd töpni reményem, hogy ákászszal koszorús Mitrára érde-
mes Irónkat valaha kipuhathatlassam.

A’ fennt éréntett Mondolat’ birtokával tehát haza-vetemedvén;
melly szemtünő benyomatot szerzett légyen az, a’ legutolsó fol-
nagytól fogva a’ legelső tudákosig mindeneknek beljében? meg-
tettszik azon tolongásból, mellyel azolta érkezett a’ meglátogatás
karámomban. Fövegelve tömött koszorút fonván körültem, oda-
kövesedve állottak – belém tapadt minden szem, minden fül; – ’s
kijöven tsendjek’ tónusából: kifakadt örömmel, ’s felsikoltva javal-
lák olvasásomat; mint KISFALUDYNak, még a’ Tudósok d)¹ füleit is
elbájoló gyönyör Énekeit – mig végre megkérődtem, hogy aztat
szükséges bővitményekkel adnám ki: hogy így, a’ ki a’ forrásból
nem meríti, általam juttatnék tudásához. Annyival inkább, mivel
erre önn’ Könyvtáromban is feles segédekert nyerhettem; de több
helyekről Barátim is nagy tsumókat, ’s szinte böröndökkel küldö-
zének a’ már birttak’ mellé. Hajoltam hivzomos kérelmekre, iggal
vélvén: hogy mívem, mellyet sok fáradalommal, mint mézét a’
méhe gyűjtögettem, senki kezében sem marad hozzáfogástalanul;
vagy ha néha sülgedtem, az a’ kinézés: hogy ez által megszegem
reptet az örök tünésnek, magamból egészszen kiemelvén – imé
Honnom! végre Könyvirói személyképpel megjelentem előttd!

Soká tünődtem, melly Plánt tartsak? mig abba fixáltam maga-
mat: hogy az Originált szúratról szúratra azon leplezetben adjam
ki, mellyben kaptam, – a’ hol jónak láttszott Jegyzékeket téven.
Az Ajánlat-Levél és Vezérszó pedig – az ide feltéten kívül, és tsak
Moecenászim’ délvilágos akarmányából iktatott Híreszteléssel
együtt – a’ Mondolathoz pótul ragasztott újj-Szótárnak, ’s ezzel
Szittyá Nyelvünknek is bővülménnyéül szolgál. – A’ Beszélle-
ti-Nemzettségéből még most a’ Hímiséget, Dologiságot elhagyván,
tsupán Nyösténittéssel – azzal is gyéreenn éltem.

d) Nem botol: a’ ki helyén, tudva, ’s akartva botol. Töv[isek]. és Vir[ágok].

Az igaz Hősek' magva, kit a' végezés nem Skláv-Atyától, hanem gyökös Nemes Nemzetsorból hagyja születni; kinek Adomány – és Czímeres Levelek, 's meszszerjedő Nemestelekek mutatják kiváltságát; az az Ifjúság, melly újj tsemetéket sarjazhat a' Hazának: maga, 's Utói' nevében tömjént gyújt fáradomnak!

Nem kéteskedem akadni ollyakra is, kikkel a' Munka zomántz-fogsort láttat, vagy a' kik – tsak külszinre tekintvén – a' kényes selypitőt gántsolják; sőt lehetnek, kik' a' tüeszt félreértvén, engem is bünkementzére kárhoztatnak. Ellenek azonban abból áll egész védtem: hogy rendszerént szokatlan az, a' mi újj; és hogy – a' fentebb nemü Prósa nem piatzi beszéd, 's a' Poésis nem Prósa. e)¹ Tisztaságomba leplezve, nem gondolok a' félszegség megítélésével: tsak a' Derék, a' ki bölts' az érdem' betsére ráesmérni, kegyelje Könyvmunkámat; – úgy is, az ember' velős bokája soha a' tölgy' lombos bértzéig fel nem ér; sem oda, hova felnyúlik a' borága.

Ez úttal gyengéimhez képest azzal is elege van vágyaimnak, hogy merő eseményből a' Mív általam láthat közvimályt; 's hogy azt nem egynémelly hiú pazarfényért, vagy könnyelműségből: hanem azon sürgetésbéli részvétből, 's tömedékes Ihleményből tettem, mellyel Nyelvünk' kimivelésében, az illy másánt is felette gyéren adódó alkalommal, Hazámnak részelkedés nélkül tartozom. A' mit nem is fog senki kétlhetni, ha ezen, nem mindennapsági Szófékteréssel részént újj; részént nem felüleges előgondoskodással nyert Mesterszavakban – általam, tömött röviddel kimunkált Vezérszót és Jegyzékeket szemrebirja. – – A' sziv' legtitkosb redőjit nem láthatván: legyen ez szabad kéjjem szerint tett viszontgyónás, és ezen talpszerben leendhető érzelmimnek igen is igaz Nüánsza! – Költ a' Túlvilági Tölgykirályném' alatt, Ikerek' Havának 1-sőjén 1813.

a' KIADÓ.

e) Tsakhogy a' Geszner' Prósája szép Poézis!

Szép *Nyelvbővítés*: népségelem, 's
ehevittés,
Százszaka, művédelem, és vetemé-
nyedelem.
A' gobóts, ifjonczok, a' rentze, köröncze,
vadonczok,
És a' társadalom, könyvecs,
Uralkodalom.
Tetsziteség, hadrász, Tábirász – *már*
a' hideg is ráz –
Püspökségelem – ROSZSZ FALAT
EL SE NYELEM!

Csabai A.

MONDOLAT

A' MAGYAR NYELV' KIMIVELÉSÉRŐL, ÉS AZT TÁRGYAZÓ KÜLÖMBFÉLE SEGÉDEKRŐL.

BÁTORHOGY a' Szájalásnak szabdáiban kevésbé vándorlott legyek; sem Irományaimat az Iramat' példájaiért kiadni ne [Sz: **nem**] merészeljem: mindazonáltal czékázó [Sz: **czékászó**] szemeimmel Magyar Izlelőtudományunknak [Sz: **ízlelő Tudományomnak**] körét elnézvén [Sz: **el nézvén**], és az abban találandó növények' és ültetmények' [Sz: **Növévények** és **Ültetmények**] sopárul való tenyészését, és élettelen nyöszörgését könnyű szemekkel látván; – azt is, hogy ezen előttem nem egészszen idegen Öltre [Sz: **ötletbe**] némi némü behatásom vagyon, magamban érezvén: [Sz: **érezvén**] kívántam ezen őszinte MONDOLATOT f) készíteni, mellynek tárgya: a' *Magyar Nyelv' Kimiveltetésének szükséges, és kerülhetetlen volta*. Nehogy pedig valaki állítottmányomnak lehattét kétbe vonnya; vagy hogy én ezzel valakinek szeme' eleibe kék gőzt akarnék [Sz: **akarok**] tsinálni, állítsa: a' Segédeket [Sz: **segédeket**] is előfogom [Sz: **elő fogom**] számlálni, mellyek a' fel-tett ötletet tárgyazzák. – Te pedig oh [Sz: **o**] Fébósz! ezen alkalommal éles szabású szemedet, és arczulatodnak kemény és való vonásait a' vidámságig enyhítvén; 's a' [Sz: **vidámságig enyhítvén, a'**] Mondákságnak mosoly szádat elfutotta bugygó tseppjeiből néhányat lihegő ajkimra bájolván – engedd: [Sz: **engedjen**] hogy beszédem' [Sz: **beszédemnek**] tiszta és bökkenős hangja, nem valamely hínáros heverőhez [Sz: **hínáros peshett heverőhöz**], hanem a' tsiklándlágyságot [Sz: **tsikland lágyságot**] nyaló, vadontz

f) Halljuk tsak! mit ígér erről egy magyaritvánt-Hazafi: „Lesznek – úgy mond – abban a' Mondolatban sok régi Magyar Irolatokból, és új Veseletekből, és a' dologhoz illő felhordolatok, liliomlag, és ró'salag leírásokkal való virágositmányok. Tsupántsak a' természetes szókkal élek abban, elkerülöm pedig a' természetlen szókat, vagy a' természet-nélkül való mondásokat. Nem sokat ért ebben a' Tótlag – és Németleg ember.”

lotsmoj tajtékot mammoló tiszta folyam' löllyedékjéhez hasonlitt-
son! [Sz: folyamú löjjedékjéhez hasonlítsam!]

Három dolgokról czélozok a' fel-tett tárgyhoz képest [Sz:
izzadozni].

Első tekinti: melly szükséges a' Magyar Nyelvmivelés. [Sz:
mivelése]

Második: kivégezi annak lehattét.

Harmadik: módjait, és segédeit fedezi. [Sz: **fejezi**.]

I. CZIKK. [Sz: –]

Mi illeti az Elsőt [Sz: Mi az elsőt illeti.]: Rendkívül és sajáttság volna nem érezni, és meg nem vallani: mennyi mivelésen kelljen általmenni [Sz: kell **még** által menni] Magyar Nyelvünknek, míg azt – egy voltaképpen megmivelt Nyelvnek lehessen nevezni.

Ha magunkhoz ébredvén, a' czammogó Időnek Századin [Sz: Százainn] visszaléptselünk, és kaczagános Szittyá Kreink' évjének reggeletjére pislantunk – kik tsak a' háborkozás' édesdühös örömétől ragadtatva, mesteri gyilkolmányokat tettek; g)¹ és kiket a' hosszas táborkozás alatt az utálatos motsok' szurtos boritéka szennyezett: nem meg kell-e' esmérnünk, hogy minekutánn' a' Polgár élet finomságok' [Sz: finomság**gal**] vegyes nyájassága izlésünket bájolván, némelly drágaság' fénnye elménket luxusra játtszotta; ha most azoknak Szaturnószí annyi Századot [Sz: Százados] viselte humorodott durvaságára visszavonatnánk – leagyolva dühennék alá, és szemeink nehéz héjjak' alatt beesvén tsont fejünk' udvába: a' gyengesség' pihentét nyögnénk, és olyá lennénk, mintha a' büvölés' [Sz: mintha büvölés'] Tudákaszszonyai éjjeleznének.

Ha azért a' Polgáritás' kellemeit annyira érezzük, mintha Elyzion' viránnán bitzegnénk: [Sz: biztegnénk,] mi nagy ennéség volna ennek kecséit Utóinktól irigyleni! – Melly szoreggységben álljon pedig a' Nyelv' mivelése a' Nem' Polgáritásával [Sz: Polgáritásával]: következik, hogy

II. CZIKK. [Sz: –]

Beszédem' Második Részében [Sz: Másod Részletébenn] nyilvánítsam. Ha Nemünk' Történetének Évkönyvein [Sz: Év' Könnyein] általhatunk, és ötet a' szabadban, az álnok [Sz: **alkok**] bosszútételinek [Sz: bosszúte**inek**] kiteve, szegénységben, és az előidőnek miveletlenségében szemügyeljük: látjuk, hogy a'

g) Midőn t. i. hörpölték egymás' vérét a' párduczos Magyarok.

rideg, és sivatag Hajlag' alol kitzombolt Ikreinknek, mint jószágok, és eszközeik – úgy képeik [Sz: **tűnképeik**] is melly kevesek, állangó sopárok, [Sz: **allangósok**, sopárok,] és együgyűek voltak; [Sz: együgyű **vóltok**,] és mint vagyonyok szaporodott, úgy gondolmányaik is, és azokat fejező szavaik inkább inkább [Sz: **mind** inkább inkább] sokasodtak, terjedtek, és szaporodtak. – Magasztalódna [Sz: **magasztalódjon**] azért Hollósi Mátyás Király, a' Nagy! ki nem tsak birtokainak határozatát [Sz: **Birtokainknak** határozatait] terjesztette: hanem a' Béke' csendjének szürkülettye után – midőn a' korán egy édes Hajnal pólyáit bontván, a' komoj setét' felhőit szét-üzvén, [Sz: felhőt szét üzni,] és a' bontzott humorványok' közzül a' kellemes vimályt fejteni kezdé – a' Tudományok' [Sz: Tudományom] villám fáklyáját is Nemünkbe felszurá! [Sz: fel szúrá,]

De – mit én tsak magokról a' Régiekről? Nem sokkal hatóbb-e' állittományomnak [Sz: állítomásomnak] alapítására miveletlen Előddjeink' állapotját, és nyelvét vimályba jött Időnk' ketseivel öszvehasznolítani! [Sz: hasonlítani?] Egyg érzéketlen résztelenség fagyaszt-meg testünkben minden tsepp vért, és Lelkünk barna gyászban szomorog képzelődésében: [Sz: képzelésére,] mint jöttek által a' temerdek halmokban meredező vad havasokon: h)¹ mint fáraddal gyűjtögették a' vadonnak forgáts-szeprét, 's a' komoj fenyesek' zúzós ágait a' sziklák' görtsős martjain – a' didergő éjjezet' hidegének enyhítésére, rongyos köntöseiknek czondrái alig fedvén póreségeket! [Sz: póreségeket;] Mint oltották szomjokat néhány vénhült fa' alatt a' folyamnak lotsából; mint tükrözte üstökös képeket a' tó' hínáros színe! [Sz: színe;] Mint mentek minden győzhető [Sz: győzhetlen] hadi erköltsök mellett, a' körültök pezsgő áskálódó kémfellegek között, a' Fődirákságnak, és Tudakosságnak esmérletlensége miatt nyakra 's főre veszedelemre; mint vesztek folyárokba a' Vizépítések' nemtudása miatt – szóval:

h) Mellynek suhadar szálai a' fennelebegő Istenek' országát érik. Ha! mint ekhöz az órákra hangzó üreg-öböl' ordító torka a' dűhenésre! – ha! mint omlanak-be rendüléssel a' kongó barlangok' rémítő boltjai! – ha – ha – melly dörmögéssel – melly rohogással – ha!!!

tsuda, hogy annyi búval nyomozva, [Sz: **nyomorúval bajózva**] nem lettek tellyességgel más idegen Nemek' tiporványi! [Sz: tiporványi.]

Vagyon ellemenben okunk magunknak örvideni, és mostani állapotunkban szerelmeseknek lenni, ha a' mai Budai és Pesti Városnak, s' Hazánk' más Föhelyeinek magassan felkapó Palotáira i)¹ tekintünk: mellyek izes bökezüséggel kipipesítetttek; mellyeknek kapuszabású ajtai, és ablaki felett redősrántzos leplegek puffadóznak – falai hallatlan érdemü festésekkel [Sz: **festményekkel**] büszménykednek; [Sz: **büszkélkednek,**] szóval, mellyekben a' Napkeleti, és Arabeszk-iz a' Nyúgotival a' legnagyobb kellemmel van összezagyválva. Ha belépünk azon Angolly' inyire szabott kies kertekbe, mellyeken keresztül kóválygó csatornák felett a' vizifák boltot borúinak; ha elnézzük, mint mulatoznak ezekben enyelgés-sel a' sűrű erdődzet' nyillámjai között édes Bájnéink; mint üvöltöz puha testeken nyúlamló slegjek; mint haboznak susogva nyakai-kon csomóba omlott selyem száljaik; [Sz: **szállyaik,**] melly édesden heveredett nyulámba dülnek a' kőszál' alá dölt árnyék' bosszujára, a' napos pamlag' [Sz: **Pamnak**] zöldellő zszámolyán; – és mint meg annyi Nimlányok k)² pijhe szárnyakon repülvén a' bőv üregébe, [Sz: **üregében**] és öröm-élet' özönével hijjábavalósittódván, gyengéded hiusággal miképp' [Sz: **miként**] huppáltatják a' Napnak [Sz: Nap] kívántsí sugárit pongyola mellyeknek [Sz: **mejjeknek**] dörömbölt [Sz: **döröngyelt**] fedezetén! l)³

De, hogy forda nélkül szóljak – tekintsük akár a' komoj és⁴ erköltsős Tudományokat; akár a' csinos, és kápráztató foglalású műveket, ha őszinték akarunk lenni, megkell vallanunk: hogy ezeknek eddig lett kimivelése nyilvánossan alapitja [Sz: állapitja]

i) És a' Mennytáros boltorok' szobraira.

k) Delinkék, vagy Tündérkék, – kik legázolván magokról takaró lepleket, és felbolydulván álmohonyokból, szökdétselve tűnnek az öltöző pomпамűhely' elébe – így áldoznak a' Természetnek tsalfá szint – így tsintalankodnak, vagy szep-lődnek, és oltárok a' Toalet.

l) És a' töröngyölt nyoszolyák' puha gyürömlésén.

⁴ M: es – sh. emend.

állittományomnak lehattét. Halgatok a' villon fellyül ülő [Sz: **létlő**] fő Valórol, [Sz: Valólórol] és az ájtatosságot tárgyazó Iramatokról: mivel Tudományunknak és Nyelvünknek ezen része (Elődjeink' kegyeszék' ditsösségére mondódjon! [Sz: mondódjon]) m)¹ több évektől fogva legnagyobb szorgalommal [Sz: **szorgal**] miveldött. Térek az Okértekségre. – Ennek tárgyai nem tsak az égen függő, és karingoló ragyogó Gömbek n)² hanem minden Önnözetek, Valólatok, Jelenletek, és Tünletek is, mellyek a' Végtelenletnek teréjén lettenek, [Sz: letlenek] – ezeknek átlátszó [Sz: állasztó] részeikkel, miséglő okaikkal, módi vagyonságaikkal, önnözeti természetekkel és létetvényeikkel együtt; mellyeket az oklótehettség azon Valólatoktól, mellyeknek jelenléte érző szertetemeinket megilleti, hozzálmányaikkal együtt különöl o)³ – Ide tartozik a' Természetedmény is, p)⁴ az Ásványokkal, Zőtékkel [Sz: Ződékkal] q)⁵ és Érzényekkel együtt; ehez igen nagy kötöléke van a Titkátsoktól nagyravitt Testmagértékségnek: [Sz: **testvegyértékségnek,**] mellynek a' Lakáladalomnak boldogságára befolyó más kamatjait

m) Noha elszonkolyodik az ember, ha azon Rajlódóknak számszerét megoldvassa: kik ez előtt egy két százszakával, ellenkező véleményeikért, 's erköltselelő fenektételeikért a' Vallásmotozásnak Vértanuivá lettek.

n) Mellyek között megkülönböztetik az Égészek a' Derünyét és a' Szendert, Kuntargontzát, Pajdákat, Héznákat, és Gedeméket; a' Serkenetet és Alkonyt, úgy a' Világ' nagy Műveménnyén mottzatlan álló fényttesteket. Ezeknek tudatján feneklik a' Naprám is.

o) Ide tartozik a' Termész – és Tündérvilágértékség, amannak Föd – Leble – Villó – és Égértékségével; emennek Szám – Véglet – Végtelenlet – és Tellemtudáságával – Lönyödményével, 's Gondtőkeletjeivel együtt. – – A' Födértékségben a' Földi testek kétfélék, fojósok és nemfojósok; amazok átallyában Fojókányoknak, ezek Államlósoknak mondatnak, – mellyek viszont vagy szertetemések, vagy szertetemtelenek: és ezekből az Asvány – amazokból pedig a' Tsetses, e's Hüllőes-mérettségek származnak.

p) A' természetűtől, mellyen értjük a' Teremtvénynek az ő önnön maga mivoltaként alkattatott 's tulajdonságositott állattságából kikerekedő munkás Erőösszesését.

q) P. o. a' Fagyapju, mellynek felmunkálásával kivált az Osztyákoknál sok Szováták, 's Mozványok foglalatoskodnak, 's belőlök iratos karmantyuk, 's kolosmák készítettnek.

elhagatván; tsak azok is, mellyeket Szerácsaink a' Szeredekben használnak, elég tanúmányúl [Sz: **tanúmányúl**] szolgálhatnak. r)¹

A tsupatudákságnak, külketudákságnak, és mosztonytudákságnak tömkelegeibe mélyebben belé nem czombolván s)² nézzen meg valaki tsak egy Játtábort, és bámúlással fogja tapasztalni: miként egyy Tábornok' vezedezése alatt, egy egész Tömörben hemzseregvén, vagy Hemzserdébe, [Sz: **tömörben, hemzserdében,**] vagy Csupordába – többet mint nyoltz vagy kilentz-száz lódarabokat a' rajtok lévő [Sz: ülő] Lovanczok, kik pedig többnyire tsak Hadrontzok: egyy parancsszóra jobbra balra, külömbféle hoszsátákra, t)³ négyegletekre, és tömpögletekre hölyköltetnek. [Sz: **hölyköltetnek.**] Mit szóljak az egész Várdának a' szurdantsokkal, tsögyilkokkal, és kivált jelségessen a' Rontsárdal való gyakorlattjáról? u)⁴ –

r) Illyen a' remekelő Természetedményben a' Berzegeynység, az enyhéreg, a' virits, siker, borlelke, a' tejvaj, és egyéb élőeszközös kihuzatok, kihozatalok, és tsinálmányok; – a' fémkör, nehézmértze, a' tsorgalag és tömény, – az aranydad, dárdafény 's a t.

s) Innen ázolog a' Teréjtudákság, hova tartozik a' Kög, mellyel – így fejezi-ki magát egyy tudákozságos Letzk[é]ket járó: „már tudok rajzolni köböket, tzövekeket, hengereket, és asztalgokat – és a' Földmérésben nem soká mesterleg leszek, mert az én eszem madárlag; de azt annak is köszönhetem, hogy a' Tanitómm nem tökeleg és számárlag, hanem, Plátólag – – Ugyan ezen Tanitómm magyarázza az [É] gilátszatokat 's Tüneményeket, és tanítani néki játszat. Nékem is nagy tetszetem van ezekben, és nem lesz addig nyughatom, s szünetményem, mig ebben a' szép Tudományban nem lesz boldogulatom.”

t) Vagy vonatokra.

u) Ezen Ötletnek kimerittäseire Jegyzetet érdemelnek itten az Ország – Elő – és Vároltalom; a' Hadseregész, Hadszaszakasz [Olvasd: Hadszakasz], Zsugorgatotthadsereg, Számatalan, Tsapat, és Tzimboraság. Állanak ezek Lepkekatonákából, Ármásokból, 's hatzukás gyalogokból. A' Bajsegedelmek Fötisztjeiket, a' Hadszükségsezekerek pedig magát a' Tábort kísérik.

Az Ütközet előtt egyy okos Magánországlomány, vagy tsak Igazgatomány is, az ellenkező Országglományhoz különölt Tanátsvégzésben kimunkált Bizományokkal szokott küldeni Követeket. Az alatt is Birodalma' beljében, a' nyugodalombizgatókat Magakinyilatkoztatása, Záratlanvégzések, és Kerengömutatások által gátolja. – A' Régesztendőseket Kötlevelék mellett felkérván, a' megrendelt Néprohanást általok ürögforogatja. – Tanyarévjeit falka Fő – és Másodrangú-hajókkal megrakja; a' Nagyokból Tengerügytanátsot rendel, 's mind birtigazainak 's külbirtokainak védtére, mind az ellenség ellen kezdendő Törekedményre készül.

Igy az egész Érzeménynek, Nyelvéségnek [Sz: Nyelvén-ségnek], és Nyutszamságnak – szóval: az egész Tetsziczének x)¹ teréjjeiről [Sz: terehjeitől] felhordott okalapokkal is eljöhethék, ha magamnak Lelkiesméretet nem tsinálnék, vagy Olvasóimat hoszszalommal türmészekké nem tenném. [Sz: türmészekké tenném.] – Erről tehát tsak egy vágtsót nem említvén többé, vezetem személyeket a' Művödelmekre; a' Teremlettárházokba, a' Tántzodalmakra: [Sz: Tántzodalmak**ba**,] holott kellemmel tellyes Hölgyeink y)² majd aprósdit, majd magongót, majd vigallitzát ugrántsolnak; a' Lakodalomba, hol zengemény vagy muzsikköszönösi [Olvasd: muzsikösszönösi] tsiklándja füleinket; vagy a' Szomoróza leveretetésén esett lelkünket álmozza. – És ezekből a' követkevénynek folyamatását magokra az Olvasókra bízván: átlhodok

Tengeri népét a' porongok' kikerülésében, a' területes terhes lövésekben; Porontóit a' Lidértzek' készítettésében, az ágyuk' letarolásában; Tisztjeit az elmerajzolotokban, 's a' Mesziróval való élésben gyakorolja.

Ha mind e' mellett is az ellenkező Országlomány semezzemmás maradna: tüstént minden Felszékekre, még pedig Rangdíj fizetés nélkül mottzatlan gyökérhíszemű Férfiakat adjon-fel – Pénz-kupetzekkel végezzen; a' némát, fonyart, irrárt minden tanúírásokkal, es Szunádjaival együtt a' had' néztárgyán túl szállítván. Vártvagonait előre bátorságosítsa, Nyilatkozatait kettőztesse; hidfejeket, ágyúpadokat, kórházakat állítson. – Ha a' sereg előre huzalkodik, nem tsak Szaguldók, hanem Lábadázók is szoktak az ellenség' nyugtalaníttására küldtetetni. A' napirmányok és napiparantsolatok a' Főtanyán adatnak-ki; 's ha az előlesek az előrállók [!] közt vidortsátak történnek: a' kellőközépnék is pattantyúi' marczongó tüze alatt egész nyommal kell mozogni latorkertjeikben. A' Lovagok rendszerént a' jobb és bal horpaszokat fedezik – a' Gyalogok párhuzantosán [Olvasd: párhuzamosan] több szerekben, majd kotzkalapokban állnak; melyekből kiveretvén, magokat néha kardóttseivel, és gántsfákkal védik. – Végre a' leagyoltatott Had, sebeseit, kommogóit hátrahagyván, vagy megfutam; vagy a' győztes félnek magát – a' környülményekhez szelt állományok' szuradékjainál fogva – felalkudni kéntelen.

x) Hová vitetik a' Mondákság, Betű – Szép – és Fődirákság; az Itékség, Kömet-székség, Festékség, és Szinmártákság.

y) Kiknek piperés Testek mellett mezítelen karok függenek, és lágy markolással szoritják magokhoz hóhumorodott slepjeket. Némellyek világos szinekkel fantazéroznak; mások setét selymekkel méltóságosították bámtesteiket – majd összeverántzolt szemöldökök – majd kifeszült homlokok jönnek elő, reájokhomló hajfürtökkel, – és ezeknek höngörts Rolljok fodros szálai közül katszongatnak a' tüzelő, vagy gyilkolódnak a' felmeredt szemek.

III. CZIKK. [Sz: –]

Mondolatomnak Harmadik és utolsó [Sz: Mondolatomnak utolsó] Cikkjére. Hogy pedig onnan eredjek, a' mi ezen egész Értekségnek alapja – érezvén, mennyi hibázik [Sz: **még**] Nyelvmiveléseink' [Sz: nyelvmivelésünk] [Olvasd: Nyelvmiveléseink'] kiegészítésére: igyekezem elsőben is azon gáncot felvilágosítani, melyet a' Deák Nyelvhez való ragaszkodás, némelly Nyelvemesekeknek fejekben terjesztett el.¹ Én ugyan nem kívánom magamat valamely éles vérű, de a' mellett tsak felületes értékségű Bajtársal az ellihellésig öszveüzdelni: arról mindazáltal jótállok, és állítómanóm' sikerébe fejemet kötöm fel, hogy ezennel igaza nem lévén, ha még olly nagy Ügyész volna is e' perben, tsak ugyan ő fogná a' rövidebbet vonni. Igaz ugyan az, hogy mint a' mohón kapó, úgy a' késedelmesen irtózó – egygyaránt röviden jönnek: de mind ezek [Sz: mind a'] mellett is nem egyéb Oskolairókalkodásnál, a Latánnyelv' bilintseit annyira nem kívánni kivetkezni. – Minek nekünk az idegen hangozatú Secretarius, Negotiator, Chemicus, Apotheca, Notarius, Guillotin 's a' t? [Sz: 's a' t.] mikor ajjkink' mozdulattyával egygyezőbb hangú Titoknok, Alkúnyok, Titkács, Szered, Tábirász, Nyaktíló 's több hasonló helyes szóval élhetünk. [Sz: ?]

Ugyan azért, hogy Tárgyamhoz jobban közelüljek: legelső, 's legjobb [Sz: leg **főbb**] eszköze lenne Nyelvünk' kimivelésének, ha mennél előbb egy tökéletes Szótár készítődné. z)² Férjfiak

¹ M: terjesztettel – sh. emend.

z) Egy Nyelvmivesnek nem elég tsak a' foglaltsokra, 's önnöngösökre vigyázni: hanem tudni kell még a' kevésbé szokásos kifejezéseket is. Ezen szempontból szabad legyen itt eggyémellyet megemlíteni, az Abda' rendi szerént: apród, arányosság, balhapohár, beégethim, bizvátság, böltkö, dögenyeg, eggyügyüfogadás, elmészfutó, előszönyeg, engedmény, erdi, faragmány, fitzkó, fondákság, főtágrészek, garad, gíra, golyó, gulats, gunynevezet, hagyomány, hangosztály, hunyor, iktatás, ingyenvételü, intézet, irgalmatosság, irigyvetekedőné, kavits, keresztelésaty, kéret, kezeskönyv, komorna, kopátslék, kő, kömlöd, körtér, köszöntő, lam, láttérség, tégely, levélkövetés, maszk, másvétel, majtz, megy, méhets, mozgásejtés, nagybíró, nemany, nemesülés, némség, névtestvér, og, orom, orotvány, ömölt, öreb, pakilints, pete, piom, pintzekirállyné, porongyó, rásza, révszer, rökönödés, sikátor, szárazbéllyeg, szakmány, szellőtse, szélviz,

nem ditsvágytól, hanem Hazaszeretettől hevítve, Tudománnyal ékesítve, előítéletektől menekedve: mint megannyi Tudományos Képmutatók, egész Nemünköt Tellyedelmet nyerve – Köröntzék által közönölhetnék egymással Jegyzeteiket; és a' szóknak többségek által javallottabb [Sz: javallották] Fejezéseket rendbeszedvén időnként erztethetnék. [Sz: **erev**íthetnék] – Ugyan ezen szempontból az előidőbeli Iramatokat, még az azokban találandó elavultabb, és pessedező [Sz: peshedező] félben lévő Szolekesmó-szókat¹ [Sz: Szolekismószókat] is, mint is Hazánkknak külömbféle tájain gyakorlatban lévő Szóllatokat – ujjabb reszelő alá kellene venni. Ez melly adakozó kútfő lenne: megtettszik a' Németek' példájából, kinkél az Oszterákok, [Sz: Osz**tr**ákok] Bajorok, Poroszok, és többek – mennyire külömbféle szájmódokkal birnak? [Sz: birnak] még is azon eggy tudós Nyelvet írnak, és olvasnak.

Ezenkívül a' legelső Tanódától fogva, minden Tanodalmakban, Társadalmakban, sőt a' Mindenményedelemben is, az Abdától fogva minden Kézkönyveket Anyanyelvünkön kellene kikészíteni: Hazánkknak Költőit, j)² és a' népet felvilágosító szelíded érzeményekre gerjesztelő Románok, és más szivképző Repülőírások' Szerzőit – jutalomtételekkel, vagy valamely tisztesség' dandárjának

szerelemgyermek, szomorjáték, szörnemény, szörnetyeg, szű, v. sú, szipoly, talp, tettemény, tartalom, tsárnak, tséts, tudalom, tzeke, tzobók, udvarlás, utálság, ügyelet, ük, üszk, zsebgeny, zemes, jámborat, jótett, valaholotlás, vérér, viga-dalom, viszfgyelés, viszhang, 's a' t.

¹ M: Szolekesmó-szókat – sh. emend.

j) Nevezzelek-e' Titeket? ti kevesek! – Szép környe Tokájnak, mártsd pollyád' szebb örömébe azon Képzelmész' Lelkét, kinek Morálja megengedi: hogy Iró, társát. [Olvasd: Iró-társát]

Csijd, döfd, rügd, valahol kapod a' gaz latrot; az illyet (ő mondja.) [Olvasd: (ő mondja)]

Ütni, tsigázni, s' agyonverni nevetve szabad.

A' Szittyá Tünöngyének minden Alagyái, Lantolagjai, Danái, 's Mezengyei közt – a' ki a' kegyetlenül szépet nem tompa érzeni – leginkább e' Stantzáját irigyelheti:

A' padon a' matska ment HA végig,

A' suton ha czintzogott – egérke 's a' t.

Érdemjelével, 's Czimerjével kellene gedélni v)¹ hogy Nyelvünk' ékes szóllásának tsergedezni kezdő tsermellyit elmés míveinknek [Sz: míveiknek] árjával [Sz: árjaikkal] pennánk' [Sz: **Dunánk**] méltósággal duzzadozó nagyságára nevelni törekedjenek. – Mellynek hogy Utóink örvendezhessenek [Sz: örvendhessenek] [Olvasd: örvendhessenek]: kívánom, ezen Iramatomnak minél több példamányai Hazafitársaink' [Sz: hazafi Társaim] kezekbe hatván – nemes Magyar Verseket az enyimhez hasonló lángolatba lobbantassák. [Sz: !] Mondoltam, vagy – Zungottam. [Sz: **Mondottam**]

–

v) „Méltán is: mert a' Könyvet jól magyarítani, nemesebb dologítás, mint a' madzagot sodorítani, a posztót nadrágítani, a' deszkát asztalítani, az árpát seríteni, a' szilvát pálinkítani.

Ha én Nyelvmives leszek, így hektikába sem esem, mind a' vén Kőmives, ki csak a' sok köhögést miveli – sőt reménylem, hogy a' Nyelvmivelés engem meg Szolga Birósit, sőt meg is Viczé Ispányit – – Óh melly szép köszönetelő Mondolatot hallanak én tőlem az én beiktatásomkor a' Vármegye' Házában; hasonló Butszólatot fognak hallani tőlem az én eliktatásomkor; – a' millyen örömmel iktatnak be, olly örömmel iktatnak ki.” – A' mint szóll a' fentérentett Magyarítvánt [Olvasd: Magyarítván] Hazafi Hunyadi, Kedves Barátjához irt Levele' utolján. Lásd Püsp[ök]k]. Él[ete]. 234. l.

HIRESZTELÉS.

EGGY tudatomtól még eddig tündéritett Irónknak, a' Magyar Nyelv' kimiveltetéséről irt Mondolat-Czímü Iramattya általam Ajánlat-Levéllal, és Vezérszóval kísértetve; legsül pedig Jegyzésekkel [Olvasd: Jegyzékekkel] megbővitve készen van, 's csak sajtót vár.

Belbecse külczimjéből is kétlhetlen, úgy, hogy akármelly Itékes Beszélettudósnak próbáját kiálhatja. Ugyan is, az Anybeszélletnek megtisztálásán 's kiszélesítési kinézetjein kívül, Előzményei ennek az egész Tündér – és Tünetvilág is, az Ok – Erkölts – Villó – és Földgömbértékséggel; a' Betú – Tsupa – és Moztonytudáksággal, 's az Esmérettségek' külömb Rekenczeivel együtt. Előfordulnak ebben, most rendszerben, majd potul [Olvasd: pótul], a' Tetzszicének több nemei; úgy a' Művelmeke [Olvasd: Művelmek] – Orgonajártók – a' Kétlaku – a' Rontsárd – Nehézmérce, 's több e'félék is. Külmiképsége nagyobb tizenkettöd rét lészen. Angyalbörbe kötve, ügyes Öntőtől nyert betűkkel, 's a' legtsiszoltabb ízzel nyomtatva; – csakhogy az ivek' számát előre meg nem határozhatom.

A' lesz rám nézve szorgomnak, 's azon fáradnak – mellyel a' televény Műszókat, a' különölt szójáratokat, szájmódokat, vagy a' már pessedező félben létező szavainkat, 's ezeknek gyökeit felfütyészttem – legbetsesb viszjutalma: ha a' Haza' Atyái bőkezűségeket nyilvánítván, alkalmat nyujtnak arra, hogy ezen szorgszerényem' ritka, 's Földemüm [Olvasd: Földemiim] tudtára is első Mive, mentül nagyobb Hamarral és Csinnal közvimályra léphessen. Hiszelékény vagyok, hogy minden Rény – 's érdemtel Hazafi, kinek Nyelve' kitsíszolása szívéen fekszik, Moezenászi buzgalommal fogja gedélni feltétemet. Annyival is inkább: mivel képzelmészi gögóm a' rendes előfizetés' kizsárolását tiltja; e' mellett a' példamányok' árrát, jelségessen ilyen ritka Szófektetés-sel, 's Nyösténítéssel szerzett munkában felszabni, vagy tsekélly behatásommal tö'sérkedni pulljátksaságnak tartottam: hivatalbeli hulladékomb, vagy tsorogtseppem pedig annyi nintsen, sem magam

eránt olly sanyar nem vagyok, hogy – a’ mely Iramatokkal Éltem’ kalitkás órájit öltem, azoknak elterjesztésére (a’ várt repkényes pohár helyett) – még több száz Tünetforintjaimat is vigyázatlanul szerentsézzem.

Mindenkinek ezen arányra önkéntes akarmányból nyilvánítandó szabadajánlattyának előjegyzékéül szolgál egy különös Tüntető. – Példányul ideszurjuk az Ajánlatlevélnek végszakát is.*¹ – Költ Crispia’ Várában, a’ nagy Veteményedelem’ mellett, 1813-dik Esztendőben, a’ Magyar Hőseknek Felülése’ miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem’ Napzatján.

a’ KIADÓ.

* Lásd azt egészszen ezen Könyvnek elején. – A’ Szabadajánlatokért végre – nem állhatom meg, hogy itt elhalgatott Moeccenászimnak tartozó Hálám’ adóját le ne fizessem: Éljenek ők a’ Haza’ diszére, ’s Nyelvünk’ virágoztatására sok Évekig! Kegyeljék, ’s kegyeltessék másokkal is Munkátskámát, – mellyel (ha Előérzésem meg nem tsal.) [Olvasd: tsal!]

Győztem! – lerázták czombjaim a’ fővényt – Izzadt fürtyeimen szent olajág lebeg; Nevem’ kivivtam melly [!] porából, ’S által adám Maradékaimnak. – – „Melly diaadal! mi kevély dicsősség!” Berzsenyi.

SZÓTÁR,
A' Nyelvmívelők, szorgszerények' által, részint természetett,
részint öltöztetett újj Magyar szók' mostani helyesített
Jelenteteinek értésére.¹

A.

*Abda. *Abéce*.
Ádáz. *Vérengző, dühös*.
Adománylevél. *Donatio*.
Agfa. *Vén fa*.
Agtölgy' lábánál. *Vén tölgyfa tövében*.
Ágyugömb. *Ágyúgollyóbis*.
Ágyupad. *Batteria*.
Akarmány. *Akarat*.
Akhátzgyer'kek. *Ifjú ákhátz fátskák*.
Alagya. *Elegia*.
Alak. Kép, forma.
*Álapítani. [Olvasd: Alapítani] *Fundare, statuere*.
*Alk. *Elementum*.
*Alkalom. [Sz: **Alkalmatosság**, *ocassio*.] *Alku. Aptitudo. Occasio*.
Alkony. *Napnyugot. Az andalgó Fantáziának elszenderedése*.
Államány. *Conditio*.
Államlós. *Consistens*.
Álláspont. *Standpunkt*.
*Állasztórészek. *Partes Constituentes*.
Állattság. *Consistentia*.
*Állíttomány. *Assertio*.
Álomhüvelyezés. *Álomfestés, fillentés*.
*Ángolly. *Anglus*.
Angyalbőr. *Angelica, Tarka papiros*.

¹ Sz: SZÓTÁR. a' Nyelvmívelők, Szorgszerények' által részint természettek,
részint öltöztettek új Magyar Szók' mostani helyesített jelenteteinek értésére. [A
SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT szavai *-gal jelölve]

Angyalné. *Foem. Gen.*
Anybeszélet. *Grammatica Hung.*
Apród. *Tyro. Gyermek.*
*Aprósdí. [Sz: **Minét.**] *Minueett.* [Olvasd: *Minuette*]
Arány. *Scopus.*
Aranydad. *Aranyhoz hasonló értezelegy.*
Aranyüstök. *Szőke haj.*
Armás. [Olvasd: Ármás] *Gens d'Armes.*
Árny. Árnység.
Árnyéklani. Árnyékozni.
Asztalg. *Trapesium.*
Ásványesmérettség. *Oryctologia histor.*
*Átlohadni. *Tsendesen általmenni.*
Átkupidolni. *Megsebhetni, szerelembe ejteni.*
Átküzdeni. Általverekedni, hatolni.
Atyfi. *Atyafi.*
Ázologni. *Emanere* [Olvasd: *Emanare*], *consequi.*
Aztat, Eztet, Aztotat. *Azt, Ezt. Id, hoc.*
Ázúr palota. *Kék ég.*
Ajánlatlevél. *Ajánlólevél. Dedicatio.*
Avatlan. *Non adeptus. Uneingeweich't.* [Olvasd: *Uneingeweih't.*]

B.

Balhapohár. *Dormitorium. Schlaftrunck.*
Bámtest. *Gyönyörű testalkat.*
*Bátorhogy. [Sz: Jóllehet, **quamoros**] Jóllehet.
Bátorságosittani. *Bátorságba helyeztetni.*
Báj. *Reitz.*
Bajlélek. *Nyomorult teremtés.*
*Bájnő. [Sz: **el ragadó szépség.** Holde Göttin.] *Holde Göttin.*
*Bajor. *Bavarus.*
Bajzó. *Bajthozó.*

Beégetthim. *Encaustum*.
Befülezni. *Erővel behuzni*.
Begyeskedő. *Szerető. Spróde*.
Behatás. *Penetratio*.
Beképzéserő. *Einbildungskraft*.
Belbecs. *Belső becs*.
Belje. *Belső része*.
Benyomat. *Impressio*.
Berzegenység. *Electrisatio*.
Beszádlani. *Száját bedugni. Obturare*.
Beszélleti Nemzettség. *Genus Gramm*.
Beszéllettudós. *Grammaticus*.
Betűirákság. *Orthographia*.
Betűtudákság. *Algebra*.
Birtigaz. *Jus. Jussa valakinek*.
*Bitzegni, [Sz: **halkal menni**, sétálgatni.] *Sétálgatni*.
Bizatlanság. *Bizodalmatlanság*.
Bizomány. *Auftrag*.
Bizváttság. *Securitas*.
Bogátsfő. *Bogátskóró, kórófej*.
Boltor. *Filegoria*.
Borága. *Szőlőveszsző*.
Borlelke. *Spiritus vini*.
*Bökkenős. *Percellens, Momentosum*. [Sz: Momentosus.]
Böltselkedmény. *Philosophia*.
Böltsesítő. *Oktató, böltsétevő*.
Böltkő. *Lapis Phil*.
Böröndő. *Láda, Coffre*.
Bővítmény. *Bővítés*.
Bővülmény. *Bővülés*.
Bugond. *Baj, gond*.
Buliklani. *Búgni, turbékolni*.
Buszomor. *Bú, szomoruság*.
Buzgalom. *Búzgóság*.

Büнкementze. *Purgatorium*.
Büszménykedni. *Büszkélkedni, fényleni*.
*Büvölés Tudákaszszonyai éjjelezik. *A' Boszorkányok járnak rajta*.

C.

Cousiném. *Cousine, Fr. Szó. Amitina mea*.
Csecsesesmérettség. *Zoologia hist. Mamm*.
Csin. *Csinosság. Cultura*.
Csókdosni. *Csókolgatni*.
Csókpengés. *Csóktzuppanás*.
Csorogtsepp. *Accidentia, Sóresz*.
Cyane. *Búzavirág*.
*Czékázni. *Széllyeljárni*. [Sz: Széllyel járni, <ecum>vagan]
*Czikk. *Czikkely. Paragraphus* [Sz: Tzikk. Tzikkely. **Sectio**]
Czimboraság. *Compania*.
Czimeres Levél. *Litterae Armales*.

D.

Dana. *Dall. Nóta*.
Dárdafény. *Piskoltz. Antimonium. Spieszglanz*.
Dédós. *Jóba. Atavus*.
Delinké. *Nympha*.
Derék. *Nagy ember – bölts*.
Derünnye. *Hajnaltsillag*.
Diadal. *Diadalom*.
Diszlett. *Elsültt. Successit*.
Ditstelen. *Ingloriosum*.
*Ditsvágy. *Ditséretre való vágyás*.
Dolgozáserszényke. *Strickbeutel*.
Dologiság. *Neutrum*.
Dögönyeg. *Stilétes páltza*.

Dömötzki. *Veres tafota.*
Dörg. *Jupiter.*
Duska. *Hospitii haustus.*

E.

Egekbeötlő. *Igen magas*
Égértékség. *Uranologia Phil.*
Égész. *Astronomus.*
Eggyűgyü fogadás. *Votum Castitatis.*
Égrekelni. *Emelkedni.*
Égtartó. *Igen magas.*
Ék. Ékesség.
Ekkédig. *Eddig.*
*Eldőd. *Antecessor.*
Életfekvés. *Sors. Lage.*
Elférjjesedni. *Férjhez-menni*
Elhullani. *Eggy embernek hadban elesni.*
Eligértszó. Ígéret, fogadás.
Ellensully. *Gegengewicht.*
Ellenték. *Tárgy, Gegenstand.*
Elmerajzolat. *Plánium. Entwüpf.* [Olvasd: *Planum. Entwurf.*]
Elmészfutó. *Absurdum, Chimaericum.*
Előérzés. *Vorgefühl.*
Előeszközös. *Organicum.*
Élőgondoskodás. *Providentia. Vorsorge.*
Előkép. *Vorbild.*
Előképzelő. *Subjectum.*
Előles. *Vorpost.*
Előoltalom. *Avantgárda.*
Előpillantat. *Mézes madzag. Az újj házasok' elsőbb édes órái.*
Előrálló, *Piquet.*
Előszőnyeg. *Vorhang.*

Előterjesztés (az) Tartományán kívül fekszik. *Nem lehet leírni, vagy kibeszélni.*

Előtörés. *Iparkodás, igyekezet.*

Előtudás. *Vorwissen.*

Előzmény. *Tárgy. Objectum.*

Előjegyzék. *Praenotatio.*

Eltolni. *Elszakasztani, távol ejteni.*

Emberaty. *Isten.*

Embercse. *Szegény, alávaló ember. Homuncio.*

Emlék. *Monumentum.*

Engedékeny. *Engedelmes, hajló.*

Engedmény. *Cessio.*

*Ennenség. *Egoismus.*

Enyhely. *Enyhülés helye. Asylum.*

Enyhéreg. *Plántából főzött spiritus.*

Érdempoltz. *Honos.*

Érdemtel. Érdemmel tellyes. Tsak olyan, mint panaszteli, hajfürtteli, 's a' t.

Erdi. *Fakéreg' ráncza. Fa' ere.*

Éréntett. *Irt, emiített, p. o. a' fentemlített esetben, 's a' t.*

*Éretztetni¹. *Sancire. Civitate donare.* [Sz: **Erevíteti: Sancire.**]

*Érezelni. [Olvasd: Érezelni.] *Follyvást érezni.* [Sz: **Bizonyos és állandó érzéssel bírni.**]

Erköltsertékség. *Philosophia Moralis.*

Erköltseselni. *Moralisare.*

Erőszszeség. *Complexus virium.*

Erőség. *Erő, fontosság.*

Erőtellyes. *Erővel tellyes.*

*Értekség. [Sz: Értékség] *Disquisitio. Commentatio.*

*Érzedmény. *Aesthetica.*

Érzelem. *Sensus. Gefühl.*

*Érzény. [Sz: Érzény] *Anmal.* [Olvasd: *Animal.*]

Esemény. *Történet. Casus.*

¹ Eretztetni – sh. emend.

Esmérettség, Értettség, Tudatság, Értékség. Tudáság, *Existentium in mente Cognitorum, Intellectorum, Scitorum; distinctius Intellectorum, distinctius Scitorum Complexus – Scientia.*

Estasztal. *Vatsora. Nachtmahl.*

Észok. *Principium.*

Eszmélet, *Gondolat, képzelet.*

*Év. *Időkor. Aevum. Esztendő.*

Évődés. *Belső fájdalom, törődés.*

Évéskíváncs. *Appetitus.*

Évevittés. *Idősítés.*

*Évkönyv. *Annales. Krónika.*

Évszak. *Epocha. Időszakasz.*

F.

Fagyapju. *Pamut.*

Falka. *Számos p. o. esztendő.*

*Fárad. *Fáradtság. [Sz: Fáradság, **Fatigium**]*

Fáradalom. *Fáradtság.*

Faragmány. *Faragott kép.*

Fajbeliközlés. *Nemü Tudósítás.*

Fegyelem. *Fenyíték.*

Fehérszemélynédeszka. *Dambrett. – Ostábla.*

Feladni. *Candidare.*

Felalkudni. *Capitulare.*

Felbolydulni. *Felkelni, p. o. az ágyból.*

Feledség. *Feledékenység. Vergessenheit.*

Felépüléskönyv. *Erbauungsbuch.*

Felejtésbejutás. *Elfelejtés.*

Felévétetni. *Megkedvelni, szeretni.*

Felfelriadt Lélek. *Furdalódó, nyughatatlan elme.*

Felfejtődzet. *Evolutio. Ausgang.*

Felidézni. *Életre hozni.*

Felkent. *Költő. Adeptus. Eingeweiht.*

Felkéregetni. *Hivogatni*.
 Fellyülmérni. *Lenyomni. Überwiegen*.
 Felmeredt. *Felfüggesztett, nyilt, felnéző*.
 Félretsapás. *Kitérés*.
 Felszabni. *Drágára tenni*.
 Felszék. *Hoffstelle*.
 Féltékeny. *Zelotypus. Eifersüchtig*.
 Feltét. *Czél, Szándék, Feltétel*.
 Feltsókolni. *Megtsókolni*.
 *Felüleges, Felületes. [Sz: Felületes.] *Superficiarius*.
 Fellüllepni. *Elhorittani, önteni*.
 Felülni. *Insurgere*.
 Fémkör. *Lámpás*.
 Fenekleni. *Fundari*.
 Fenéktétel. *Principium. Grundsatz*.
 Festékség. *Ars Pictoria*.
 Festengetni. *Festegetni*.
 *Fejezni. *Magyarázni, előadni*.
 Fitzkó. *Stutzer*.
 Fixálni. *Megállapodni, állapittani*.
 Fogláts. *Syllaba*.
 Fohnagy. *Majoros, Gazda*.
 Foltatlan. *Correct*.
 Folyadék. *Consecarium*.
 Folyam. *Follyóvíz*.
 Fonákság. *Viszszásság. – A' vart ruhának viszája*.
 Fonyar. *Királyipáltza. Clenodium*.
 *Forda. *Tropus, Fig. Rhet*.
 Forrat. *Forrás. Quelle*.
 *Fojár. [Sz: Folyár. Fluvius.] *Follyó-viz*.
 Fojókány. *Fluidum*.
 [Sz: **Forgats Sepre. Apró forgáts hulladék**]
 Földgömbértékség. *Globológia*.
 *Földirákság. *Geographia*.
 Földemi. *Patrióta. Földi. Landsmann*.

Főranguhajó. *Linienschiff*.
Főtagrészek. *Hauptbestandtheile*.
Főtanya. *Hauptquartier*.
*Fővalóló. *Summum. Ens.* [Olvasd: *Summum Ens.*]
Főveg. *Süveg*.
Függelék. *Appendix*.
Fülmile. *Fülemile*.
Fütyészni. *Kutatni, fürkészni*.
Füzet. *Tsomó, darab*.

G.

Gántsfá. *Verhaue – mikor az Erdőt az ellenség előtt bevágják*.
Garad. *Lábos. Tiegel*.
*Gedélni. *Allicere*.
Gedemék. *Tsillagzatok, Haedi*.
Gépelezetü. *Organicum*.
Gira. *Magyar szó, tesz Márcát*.
Glüczy. *Glycere*.
Gobócs. *Golyóbis*.
Golyó. *Golyóbis*.
Gondnyom. *Gondviselés' útja*.
Gondolmány. *Gondolat*.
Gondtőkelet. *Subjectum*.
Góthfal. *Gothusok' épületeinek maradványi*.
*Gömbe. *Sphaera*. [Olvasd: *Sphaera*.] Égitest.
Gömböly. *Sphaera*.
Görtsileg. *Görtstől bántva*.
Göts. *Tsomó, fojtó, hurok*.
Gulats. *Pusztá, kopár*.
Gúnynevezet. *Tsúfnév. Spitzname*.
Gunyor. *Gúnyolás*.
Gyarmat. *Szállítvány, Colonia*.
Gyászpad. *Schaffot*.

Gyenge. *Gyengeség.*
Gyéren. *Rikán, néha.*
Gyermekeit elvesztette. *Gyermekei elhaltak.*
Gyilkolódni. *Általjárni, meghatni.*
Gyökérhiszem. *Principium.*
Gyök. *Gyökér, Radix.*
Gyöngyölni. *Borittani, takargatni.*
Gyönyör. *Gyönyörűség. Gyönyörű.*
Gyúrni az Isteneknek Zsámolyát. *Esedezni az Isteneknek.*
Gyüledelem. *Gyűlés, gyülekezet.*
Gyűrömlés. *Gyűrődés, hajlás.*

H.

*Háborkozás. *Háború, tartós had.* [Sz: Háború, **hosszas hadakozás**]
Hadrász. *Verbungos.*
*Hadrontz. *Rekruta.*
Hadseregész. *Contingentia.*
Hadszakasz. *Feldzug.*
Hadszükségsszekér. *Munitziós szekér.*
Hagyomány. *Legatum.*
Halálsujtás. *Halálos tsapás.*
Hálás. *Háláadatos.*
Halkva. *Halkal.*
Hangbetűzet. *Cotta. Die Noten.*
Hársallée. *Hársfák alatt való sétáló hely.*
Hason. *Hasonló, született-ollyan.*
Hátahupás. *Darabos, egyenetlen.*
Hatzukás. *Kaputrokos, foszlángos.*
Hazavetemedni. *Haza kerülni.*
Háziságszerencse. *Familienglückseeligkeit.*
*Hajlag. *Clima. Éghajlat. Himmelsstrick.*
*Hemzserde. *Legio.*

Henger. *Cylinder*.
Héznák. *Fiastyúk. Hyades*.
*Heverő. *Állóvíz. Stagnum*.
Hibabak. *Fehler*.
*Hibázni. *Hijjával lenni*.
Hidfej. *Brückenkopf*.
Himiség. *Masculinum*.
Hirdész. *Pap*.
Hiresztelni. *Hirdetni, tudósítani*.
Hiszelékeny. *Könnnyenhivő. Credulus*.
Hivatalbelihulladék. *Accidentia*.
Hivzomos. *Huzamos, tartós*.
Hóhumorodott. *Fehér homályu*.
Honn. Honni. *Haza, Hazai*.
Horpasz. *Oldal, Szárny*.
Hoszszalom. *Weitläufigkeit*. [Olvasd: *Weitläufigkeit*.]
*Hoszszáta. *Linea*.
Hozzáfogástalanul. *Unberührt*.
*Hozzálmány. *Accidens*.
*Hölgy. *Kellemetes [Sz: szépségű] Fehérszemély*.
*Hölyköltetni. [Sz: **H**ököltetni] *Rukkoltatni*.
Höngörts roll. *Schneckedl*.
Hős. *Vitéz, Bajnok*.
Hósek' magva. *Vitéz Magyarfaj*.
Hullani. *Kerülni – menni*.
*Humorodott. *Homályos, komor*.
*Humorvány. *Setéttség, homály*.
Hunyor. *Tréfa, Jókedv*.
Hunyorgatni. *Mosolyogni, katsingatni*.
*Huppáltatni. *Hintázni*.
Huzalkodni. *Huzódni, vonulni*.
Hüllősmérettség. *Amphibiologia hist*.

I.

Idom. *Proportio*.

Idv. *Idvesség*.

Igazgatomány. *Regentia*.

Igenezni. *Bizonyítani*.

Igézet. *Bezauberung*.

Iggal. *Méltán, méltó Jussal*.

Ihlemény. *Ihletés. Spiritus*.

*Iker, Ikrek. *Majores*. [Sz: *Maiores*, **Abavi**]

Iktatás. *Statutio, v. gr. in bonis Donat*.

Ingermény. *Reiz*.

Ingyenvételü. *Franco. p. o. Levél*.

Intézet. *Testamentom*.

Ionkoszorú. *Tavaszi mezeiviola koszorú*.

Ipalni *Eltitkolni, tagadni, kérdésbe vonni*.

*Iramat. *Scriptura, Opus*.

Íráshártya. *Papíros*.

Iratos. *Sávolyos, sujtásos*.

Irgalmatosság. *Irgalmasság*.

Irigyvetekedőné. *Nebenbuhlerin*.

[Sz: **Iromány. Scriptum**]

Irrtár. *Archivum*.

Istenfi. *Hérós*.

Itékes. *Criticus*.

Itékség. *Critica*.

Iz. *Gustus*.

*Izlelőtudomány. *Aesthetica, Scientia Gustus*.

Izlet. *Gustus*.

Iv. Árkus p. o. Papíros. Bogen.

K.

*Kamat. *Interes, haszon.*
Karám. *Kalyiba, gunyhó.*
Kardöttse. *Bagnét.*
Karmanty. *Karkesztyü.*
Karöltve. *Karonfogva.*
Kajánhad. *Irigy Nép.*
Kavits. *Homok, követses agyag.*
Kedventz. *Kedvelt, Liebling.*
Kedvsze-szszenenés. *Kedvkerekedés.*
*Kegy. *Kegyelem. Gnade. Kegyesség. Pietas.*
Kegyelet. *Szivárvány. Arc-en-ciel.*
Kegyelni. *Kedvelni.*
Kegyesz. *Kegyes ész.*
Kegyetlenül szép. *Igen szép.*
*Kellem. *Kellemetesség.* [Sz: **suavitas, illecebra**]
Kellőközép. *Centrum*
*Képmutató. *Képviselő.* [Sz: képviselő, **repraesentatialis**]
Képzelmész. *Poëta, Költő.*
Képzemény. *Képzélet.*
Kerengő útmutatás. *Circularis Instructio.*
Kéret. *Actio jurid.*
Kertilakó. *Kertilakás.*
*Két. *Kétség.* [Sz: Kétség. **dubium, dubitatio.**]
Kéteskedni. *Kételkedni.*
Kételkedés. *Kételkedés.*
Kétlaku. *Úszómászó. Amphibium.*
Kétleni. *Kétségbe hozni.*
*Kets. *Reiz. Venustas. Lepor. Elegantia. Deliciae. Anmuth.*
Kezeskönyv. *Ass Securantz-Buch.*¹
*Kézkönyv. *Liber Manualis.*
Kéj. *Szabadakarát, Jókedv valamihez. Jószánta valakinek.*

¹ M: *Ass Securantz-Buch – sh. emend.*

Kifeszült. *Eröltetett. ismét: Kiderült.*
Kigyüremelni. *Feloldani, bomlani.*
Kihozatal. *Eductum.*
Kihuzat. *Extractum.*
Kikészítettés. *Ausstafierung.*
Kilátás. *Aussicht.*
Kimivelés. *Kipallérozás.*
Kimozogni. *Kimenni, kifordulni.*
Kinézet. *Aussicht.*
Kinézni. *Láttszani, Aussehen.*
*Kipipesíteni. *Felékesíteni.*
Kipuhatolni. *Kitapogatni, nyomozni.*
Kirie. *Zsinat, lárma.*
Kitsordultig. *Plenarie, abundanter.*
Kiváltság. *Privilegium.*
*Kivégezni. *Meghatározni, definire.*
Koboz. *Lant; ismét Toll, Munka.*
Kókkadni. *Lankadni, hervadni.*
Kolo'sma. *Ing.*
Komám Uram. *Jupiter.*
[Sz: **Komoly. Serius, sevens.**]
Kommogó. *Nachzügler, a' ki a' vertt Tábor' után hullároz.*
Komorna. *Kammerjungfer.*
Kompona. *Font, mérő-serpenyő.*
Kopátslák. *p. o. a' dió' haja.*
Kora. *Idejekorán való.*
Kórház. *Ispotály.*
Korszavat. *Előkötény.*
Koczkalap. *Quarrée.*
Kő. *Kints. Pretiosa.*
Köb. *Cubus.*
Kög. *Czirkalom.*
Kőmettzéség. *Lithotomia.*
Kömlőd. *Kémlőhely. Vorpost.*
Könnyelműség. *Leichtsinnigkeit.*

Könnytsepek' egynehányai. *Néhány könnytsepek.*
Könnyüröm. *Keser könny.*
Könyvets. *Könyvetske.*
Könyvmunka. *Könyv.*
Könyvtár. *Bibliothaeca.*
*Kör. *Circulus.* [Sz: **Környék, Kerület, periphéria.**]
Körhatár. *Horizon.*
Körny. *Periphéria.* [Olvasd: *Periphæria.*] Környék.
Környülmény. *Circumstantia.*
*Köröntze. *Currens.* [Sz: **Currens Circulare**]
Körtér. *Circus*
Körülyesett esméret. *Cognitio praecisa.*
Köszöntő. *Adresse.*
*Kötélék. *Egybekötés. Nexus.*
Kötlevél. *Obligatio.*
Közbeesni. *Közbeszóllalni.*
*Közönlöni. *Időről időre közölni.*
Közönyűtség. *Közönséges újság.*
Közvimálly. *Közvilágosság, napfény. Publicum.*
Kövértelen. *Sovány.*
Kuntargontza. *Ursa minor.*
Külbirtok. *Colonia.*
*Külketudáság. *Calculus differentialis.*
Külmikétség. *Külső forma.*
*Különölni. *Distinguere.*
Külszín. *Külső szín.*
Kültzim. *Külső név, litidus.*
Küpris. *Cypris.*

L.

Lábadázók. *Portázók. Streifende Partheien.*
Lábtü. *Harisnya. Strümpfe.*
Lak. *Lakhely.*

*Lakáldalom. *Status. Staat.*
 Lakmározni. *Vendégeskedni, tobzódni.*
 Lam. *Harmat.*
 Lantolag. *Óda.*
 *Latán. *Deák.*
 Láthatlan. *Láthatatlan.*
 *Látodalom. *Theatrum.*
 Latorkert. *Árok, Sántz.*
 Láttérség. *Horizon.*
 *Leagyolni. *Leverni, vágni.* [Sz: **levágni**]
 Lebleértékség. *Aërologia Phil.*
 Leendhető. *Lehető.*
 Legázolni. *Levetni.*
 Legsül. *Praecipue.*
 *Lehette. *Lehetség. Possibilitas.*
 Lepkekatona. *Voltigeurs.*
 *Lepleg. *Velum.*
 Leplezet. *Takaró, Öltözet.*
 Leplezni. *Takarni, fedni.*
 Léptselni. *Lépegetni.*
 Letarolni az ágyút. *Die Stücke demontiren.*
 Lételező. *Levő.*
 Letenni. *Nyomatásban kiadni.*
 *Létetvény. *Effectum.*
 [Sz: **Létleni. Existentiam continuare**]
 Levélkövetés. *Repetitio Literarum.*
 Lidércz. *Gyújtó rakéta.*
 Liptse. *Leipzig.*
 *Lódarabok. *Darab lovak.*
 Lohadni. *Izzani, langalni.*
 Lombosbércz. *Zöldágas tető.*
 Lots. *Víz.*
 *Lotsmoj. *Folyamat, patak.*
 Lotsogáskürt. *Szószátyár nyelv.*
 *Lovancz. *Huszár.*

*Löllyedék. *Sebesen rohanó víz.* [Sz: sebes **patak**, rohanó víz.]

Lőny. *Ens.*

Lönyödmény. *Ontologia.*

Lükkögés. *Ingadozás, tétovázás.*

M.

Magakinyilatkoztatás. *Patens. Erklärung.*

Magánországomány. *Monarchia.*

*Magong. *Solo-Táantz.* [Sz: Solo.]

*Mammolni. *Lassu mozgással dolgozni.*

Mamsell la Regle. *Fr. szó. Domina Regula.*

Marczongótüz. *Kártáts.*

Másánt. *Másképp, mákülömben.*

Másodranguhajó. *Fregat.*

Maszk. *Maskara, állorcza.*

Másvallásbeli. *Protestans.*

Másvétel. *Transsumptum.*

Majtz. *Drága kantárszár.*

Megfutam. *Futásnak ered.*

Megkarolás. *Megölelés.*

Megkérődni. *Megkérettetni.*

Megszivelni. *Megszánni, könyörölni.*

Megtisztálás. *Rectificatio.*

Megy. *Megye, Helység.*

Méhe, Méhecs. *Méh, Méhecske.*

Mennydurrogató. *Jupiter.*

Mennytár. *Plat – fond.* [Olvasd: *Plat-fond.*]

Méregjáték. *Emésztődés. Furor.*

Merengni. *Süllyedezni – fellengezni.*

Merészlet. *Courage.*

Meredt fül. *Figyelmetes fül.*

Meszsziró. *Telegraphus.*

*Mesteri. *Meisterfaft.* [Olvasd: *Meisterhaft.*]

Mestermiv. *Meisterstück. Remek. Paradigma.*
Mesterszó. *Terminus Technicus.*
Mezengy. *Idyllion.*
Miatt. *Ért. Pro.*
Mindenes. *Közönséges.*
*Mindenményedelem. *Universitas.*
Mindenki. *Kiki.*
*Miséglőök. *Causa materialis*
Mitra. *Süveg.*
Miv. *Munka. Könyv.*
Mivelésbe vinni. *Tartani, tenni.*
Miveletes. *Practicum.*
*Módivagyonság. *Existentia modalis.*
Mogorva. *Komor, rántzos.*
Molette. *Moly-ette.*
*Mondákság. *Rhetorica. Ars Oratoria.*
*Mondolat. *Oratio.*
[Sz: **Mondoltam. Dis<ci>; Perorari.]**
Morotvány. *Tótsa, Halastó.*
Mosolly. *Mosolygó.*
Mottzatlan. *Mozdulhatatlan.*
Mozgásejtés. *Gesticulatio.*
Moztony. *Motivum.*
*Moztonytudáság. *Mechanica.*
Mozvány. *Machina.*
Mulékony. *Mulandó.*
*Muzsikösszönösdi. [Olvasd: *Muzsikösszönösdi.*] *Concert.*
Műszó. *Terminus Technicus.*
Művemény. *Machina.*
*Művödelem. *Fábrica.*

N.

Nagybíró. *Isten.*
Nagyobbakás. *Többen. A' világ.*
Nagyok. *Lordok – az Anglusoknál.*
Nagysád. *Nagyságod.*
Nagysok. *Sok szenvedés. Nyomorúság.*
Napiparancsolat. *Parola.*
Napirmány. *Journal.*
Naprá. *Calendarium.*
Napzat. *Nap, dies.*
Násfa. *Fazávár.*
Naszád. *Folyó, könnyű.*
*Négyeglet. *Quadrangulum.*
Néha. *Néhai p, o. Néhai szegény Benitzky Uram.*
Néhz mértze. *Barometrum.*
*Nem. *Nemzet. Natio.*
Néma. *Pénztartó hely. Cassa.*
Nemestelek. *Curia nobilitaris.*
Nemesülés. *Sessio nobilit.*
Némség. *Genus Logicorum.*
Nemzetsor. *Genealogia. Stammbuch. Ahnen.*
Néprohanás. *Landsturm.*
Népségelem. [Olvasd: *Népségelem.*] *Populatio. Bevölkerung.*
Nézet. *Nézés, pillantás.*
Nézlelni. *Intueri. Anschauen.*
Néztárgy. *Schauspiel.*
Névtestvér. *Drusza.*
*Nimlány. *Nympha.*
Nő. *Feleség, menyetske.*
Nőszszék meg véle. *Legyen vele szerentséitlen.*
*Nőtővény. *Plánta.*
Nüansza. *Fr. szó. Nuance.*
*Nyelvemes. *Grammaticus.*
*Nyelvémség. *Grammatica.*

Nyelvmives. [Olvasd: *Nyelvmives.*] *Grammaticus.*
Nyilatkozat. *Pátens.*
Nyillám. *Ligetes hely. Nyilás.*
*Nyilvánítani. *Manifestare, illustrare.*
Nyirettyü. *Hegedüvonó.*
Nyom. *Impressio. Spur.*
*Nyomorú. *Nyomoruság.*
Nyösténke. *Feleség.*
Nyöstényítettés. *Gen. Foemin.*
Nyughely. *Nyugvóhely.*
Nyugni. *Nyugodni.*
Nyugodalombizgató. *Aufwiegler.*
Nyugtalanság. *Nyughatatlanság.*
*Nyutszamság. *Prosodia.*

O.

Odakövesedve. *Mozdulhatatlan.*
Odasürgetni. *Kénszerítve menni.*
Og. *A' Magyaroknak legelső Attya.*
*Okalap. *Causa fundamentalis.*
*Okértékség. *Philosophia.*
Okforrás. *Principium.*
*Oklótehetség. *Ratio.*
Oldalzat. *Oldal. Lap.*
Olvasottság' lajtorjája. *Gradus eruditionis.*
Onkel. *Fr. szó. Oncle. Patruus.*
Orázat. *Stunde.*
Orgonajártó. *Orgonatsinálló.*
Orom. *Tető. Vertex.*
Orotvány. *Irtás.*
Orrkendő. *Zsebkeszkenő.*
Országglomány. *Regierung.*
Országoltalom. *Insurrectio. Landwehr.*

*Oskolairókázkodás. *Schulfuchsserei*.
*Osztrák., Osztyák. *Austriacus*.
Otthonoló. *Házi, oda haza lévő*.
Ödöngő. Ögyelgő, koválygó.
Öklelő Hajdú. *Szegény BUFFON, 's BLUMENBACH! ti még ezt a' Szar-
vasmarhák közzül kifelejtettétek halhatatlan Munkáitokban!*
Ömledezés. *Elragadtatott képzelet*.
Ömöls. *Szagosviz-tartó edény*.
Öné. *Sie*.
Önnöngős. *Vocalis*.
Önnöntudvalévőség. *Selbstbewusstsein*.
*Önnözet. *Individuum*.
*Önnözeti természet. *Natura individualis*.
Öreb. *Wachthund*.
Örlélek. *Genius*.
Örmester. *Strázsa. Kapus. Vártás*.
Örömteli. Örvendetes.
Örjöngeni. *Elragadtatni, magán kívül lenni*.
*Öszinte. *Simplex, Candidus*. [Sz: **apertus**]
Öszvebontani. Öszvezavarni.
Öszve-kezelve. *Karonfogva*.
Öszvezagyválni. Öszveelegyíteni, illetni.
*Ötlet. *Objectum*.

P.

Pakilints. *Büdösféreg*.
Pállyaág. Érdemborostyán.
*Pamlag. [Sz: **Pallag**.] *Kanapé, zófa, gyepágy*.
Parantsolólág. *Praeceptorie*.
*Parantsszó. *Commando-Wort*.
Párhuzamosan. *Parallele*.
Passió. *Deák szó: Indulatosság. Leidenschaft*.
Pattantyú. Ágyú

Pazarfény. *Pompázás.*
Pajdák. *Plejades.*
*Példamány. *Nyomatvány. Abdruck.*
*Példány. *Exemplár.* [Sz: **Specimen.**] *Mustra.*
Penderedni. *Támadni, készülni.*
Pénzkupetz. *Banquier.*
Pessedezni. *Romlani, veszni.*
Pete. *Tojás. Ovum.*
*Pijhe. *Pehely.*
Pillagó. *Tündöklő, fénylő.*
Pintzekirályné. *Örömleány. Lustdirne.*
Piom. *Függő sinor. Senkblei.*
Pislongani. *Tekinteni. pillantani.*
Piszkáncsi. *Grübler.*
Plán. *Planum.*
*Polgáríttás. *Civilisatio.*
Pompaműhely. *Öltözőasztal. Toilette.*
Ponk. *Tető.*
Porong. *Homoktorlás, zátony.*
Poronyó. *Jóízű.*
Porontó. *Pattantyús.*
*Porosz. *Burkus. Prussus.*
Pót. *Additamentum.*
Potyolni. *Zuzni, verni.*
[Sz: **Pőreség. Pongyolaság, meztelenség.**]
Pullyátska. *Niederträchtig.*
Püspökségelem. *Bisthum.*

R.

Rakontza. *Törvény.*
Rangdíjj. *Taxa.*
Ránézveség. *Hinsicht.*
Rásza. *Káposzta plánta.*

Rajlódás. *Fanatismus. Schwärmerei.*
 Rajz. *Planum. Rajzolat, kép.*
 Ravatal. *Rothadás, enyészés.*
 Redő. *Titok. Falten.*
 [Sz: **Redős – rántzos, rántzokba szedett.**]
 Régesztendő. *Veteranus – a' Katonáknál.*
 *Reggelet. *Morgendämmerung.* [Sz: **Primum mane.**]
 Rekenzte. *Classis.*
 Remekelő. *Experimentale.*
 *Rendkívüles. *Extraordinarium.*
 Rendszer. *Systema.*
 *Rentze. *Registrum. Lajstrom.*
 Rény. *Virtus. Tugend.*
 Renyheség. *Restség, lustaság.*
 Repkény. *Hedera. Epheu.*
 *Repulóírás. *Brochure.*
 *Részlet. *Partitio.*
 Részelkedés. *Részrehajlás. Interessentia.*
 Résztelenség. *Gleichgültigkeit.*
 Részvét. *Interesse. Theilnahme.*
 Révszer. *Hajó.*
 Rivvants. *Jégesső.*
 Roll. *Személy, képviselés. Rolle.*
 Rom. *Omladék, dűledék. Ruine.*
 *Rontsárd. *Artilleria.*
 Rökönyödés. *Hallgató idő – éjjeli csendesség.*
 Rövid. *Rövidség.*
 Rövidebbet vonni. *Den kürzern ziehen.*
 Röviden jönni. *Zu kurtz kommen.*
 Rugástoll. *Triebfeder.*
 Ruhaszekerény. *Kleiderschranke.*

S.

- Salápolni. Örvideni, tapsolni.
Sanyar. *Sanyarú, érzéketlen.*
Sáppulni. *Sáppadni, hervadni.*
Sarampó. *Oszlop. Monumentum.*
Sarkbakövetni. *Nyombankövetni.*
Saja. *Finom, derék.*
Sajátkeresés. *Eigennutz.*
*Sajáttság. *Fejesség. Eigensinn.* [Sz: **Különös természet, Fejesség,**
Eigensin.]
Scarapna. *Skorpió.*
*Segéd. *Segítő eszköz.* [Sz: **Subsidium, auxilium, medium.**]
Selypítő. *A Nyelv' durvább hangjait lágyítani igyekező.*
Semezsemmás. *Indifferens. Gleichgültig.*
Serkenet. *Oriens.*
Sérült. *Sértett, bús.*
*Setét. *Setétség.*
Sikátor. *Szük utsza.*
Siker. *Gluten. Schleim.*
Sinkedni. *Sinlődni,*
Sokhihetőssel. *Hihetőleg*
Soktüzessel. *Hevesen, forrón.*
*Sopár. *Sovány, szegény.* [Sz: **viganyos.**]
Sorrend. *Sor, v. rend.*
Stantza. *Stanze.*
Suhadar. *Sudár, magas.*
Sülgedni. *Tsüggedni.*
Sürgetésbéli. *Sürgetős.*
Sürgetni. *Kénszeríteni, erőltetni.*
Szabadna. *Szabad volna.*
*Szabda. *Regula. Törvény.*
Szaguldólni. *Recognosciren.*
Szak. *Szakasz.*
Szakmány. *Rolle.*

Számszer. *Registrum*.
 Számtalan. *Legio*.
 Számtudás. *Arithmetica*.
 Száraz Bélyeg. *Stempel*.
 Szárma. *Töltött káposzta*.
 Szarvas Angyal. *Sátán. Diable*.
 Százszaka. *Század. Jahrhundert*.
 Szájalás. *Peroratio*.
 [Sz: **Szájalni. Orare, perorare**]
 Szájkabibor. *Piros szátska*.
 *Szajmód. *Dialectus*.
 Szegült. *Emelt, készített*.
 Szelni. *Szabni, alkalmaztatni*.
 Szellőcse. *Szellőtske*.
 Szélviz. *Szélvész*.
 Szembeesőleg. *Szembetűnőképpen*.
 Személyczim. *Személyes érdem*.
 Személykép. *Rolle*.
 Szemintet. *Katsintás*.
 Szemöld. *Szemöldök*.
 Szempont. *Tekintet*.
 Szemtűnő. *Szembetűnő*.
 Szemügyelni. *Nézni, vizsgálni*.
 Szender. *Esthajnal-tsillag*.
 Szenvedelmes. *Passionatus, Leidenschaftlich*.
 Szepelkedni. *Iparkodni, szándékozni*.
 Szépirás. *Calligraphia*.
 Széplődni. *Glänzen*.
 Szépné. *Die Schöne*.
 Szépnőség. *Szép név*.
 Szer. *Sor. Mód*.
 *Szerács. [Sz: **Patikárius**] *Apothecarius* – és jó szó is: mert tsak
 olyan, mint: kalats, forgáts, kártáts 's a' t.
 *Szered. [Sz: **Patika**] *Apotheca* – és jó szó is: mert tsak olyan,
 mint: Ezered, mered 's a' t.

[Sz: **Szeregység. Szoros egyenesség, nexus aretus**]

Szerelemgyerek. *Zabgyerek.*

Szerencsétetni. *Szerentsésnek lenni.*

Szerencsézni. *Kotzkáztatni.*

*Szeretetem. *Organum.*

Szesz. *Geist. Spiritus.*

Szinetlen szerénység. *Valóságos iparkodás.*

Szinmártáság. *Ars tinctoria.*

Szinténség. *Analogia.*

Szipoly. *Moly.*

[Sz: **Szittyá. Scythia**]

Szivecsem. Szivetském.

*Szívképző. *Szívformáló – jobbító.* [Sz: Szívet jobbító, formáló]

Szobászné. *Stubenmädchen.*

Szobor. *Statua.*

Szófektetés. *Syntaxis.*

*Szók' többsége. *Pluralitas votorum.*

*Szomoróza. *Mesto a' Muzsikában.* [Sz: Múzsikusoknál]

Szomorjáték. *Tragoedia.*

Szonkolyodni. *Szomorkodni.*

*Szorg. [Sz: **Szorgalmatosság**] *Diligentia.*

Szorgszerény. *Szorgalmatos iparkodás.*

*Szoregység. *Szoros egyesség.*

Szójárat. *Provincialismus.*

Szováta. *Szövőszék.*

Szökni. *Menni, sietni.*

Szörnemény. *Ungeheuer.*

Szörny. *Monstrum.*

Szörnyekölője. *Apolló*

Szörnyeteg. *Monstrum.*

Szulákos. *Tövises, szúrós.*

Szunád. *Scriba, Cancellista.*

Szuradék. *Punctum.*

Szurat. *Punctum.*

*Szurdants. *Spádé.*

Szü. *Testvérek' Felesége.*
Sü, v. Süv. *Férj v. Feleség' Bátyya.*
Szülődni. *Születni.*
Szürke ló szügyében. *Ló Vendégfogadóban.*
Szüzetsné. *Szüzetske, a' Foem.*
Szüzné. *Szüz, a' Foem.*

T.

Tábirász. *Notarius.*
*Táborkozás *Hoszsas táborban létel.*
*Tábornok. *Generalis.* [Sz: **Commandírozó** Generális.]
Talabor. *Terebélyes, árnyékos.*
Talaris. *Hoszsza ruha.*
Talp. *Basis. Fundamentum.*
Talpszer. *Materia.*
Tanakmányos. *Theoreticum.*
Tanátsvégzés. *Senatus Consultum.*
Tanítírás. *Documentum.*
*Tanoda. *Oskola.*
*Tanódalom. *Gymnasium.*
*Tántzadalom. *Bál.*
Tanúírás. *Documentum.*
*Tanúmány. [Sz: Tanulmány] *Documentum.*
Tanulmány. *Scientia.*
Tanyarév. *Portus.*
Tapodmány. *A' mi tapodtatik.*
Tapzs. *Taps.*
Táran. *Tárva, nyitva.*
*Tárgyazni. *Illetni.* [Sz: Illetni, **czélra törekedni**] *Betreffen.*
Tárgyalag. *Objective.*
Tartalom. *Innhalt.*
*Társadalom. *Collegium.*
Távollévőségben. *Távol.*

Téhely. *Borotvatok.*
Téhelyezetlen. *Szintes, simitás nélkül.*
Tehertelen. *Könnyü.*
Teknő. *Paizs.*
Televény. *Congestum* – és jó szó is: mert tsak olyan, mint kelevény,
Ötevény 's a' t.
Tellemtudáság. *Calculus integralis.*
*Tellyedelem. *Plenipotencia. Vollmacht.*
Tempe' vidámjai. *Tempe' kies vidékei.*
Templombilints. *Házassági esküvés.*
Tengerügytanás. *Administratio marina.*
*Teremlettárház. *Naturalien-Kabinet.*
*Teréj. *Planities, spatium.*
Teréjtudáság. *Geometria.*
*Természetedmény. *Physica.*
Természvilágértékség. *Philosophia natur.*
Területes terhes lövés. *A' hajó' egyik oldalán lévő minden ágyuk-
nak egyszerre való kilövése.*
*Testmagértékség. [Sz: **Testvegyérzékség.**] *Stoichiologia s.
Chemia.*
Tétlen. *Unthätig.*
*Tetszitze. *Schöne Wissenschaft.*
Tetsziteség. *Aesthesis.*
Tettemény *That.*
Tejvaj. *Butyrum.*
Thyrus. *Szőlőveszsző.*
*Tiporvány. *A' mi tipratik.* [Sz: a' mit valaki lábával tapod]
*Tisztesség dandárja. *Ordo Civilis.*
*Titkáts. *Chemicus.*
Titokírász. *Secretarius.*
Toborzon. *Szökdétselve, ugrándoza.*
Tollkés. *Federmesser.*
Tőkeleg. *Subjective.*
Tölgykirályné. *Akháztfa.*
Tömedékes. *Intensivum.*

Tömény. *Az érczek' crystallizatiója. Gruppe.*
 *Tömpeget. *Obtusangulum.*
 *Tömör. *Ezered. Regimen.*
 *Tömkeleg. *Labyrinthus.*
 [Sz: **Tömpeget. Obtusangulum.**]
 Töpni. *Töppedni, aszni.*
 Törekedemény. *Expeditio.*
 *Töröngyölni. *Öszvegyürni.*¹
 Törtétség. *Zufall.*
 Tözsérkedni. *Kalmárkodni, nyerekedni.*
 Töves. *Nyomás. Gründlich.*
 Tsapat. *Batallion.*
 Tsapongani. *Habozni, kételkedni.*
 Tsárnok. *Tornátz, folyosó.*
 *Tsend. *Tsendesség.*
 *Tsermely. *Patak.*
 *Tsertse. *Fülönfüggő.*
 Tséts. *Variolae.*
 *Tsiklándlágyság. *Itt per Allegoriam parton termő gyenge füvet tesz.*
 Tsinálmány. *Productum.*
 Tsiszolni. *Poliren.*
 *Tsontfejedva. *Kaponya' ürege.*
 *Tsoporda. *Brigada.* [Sz: **Toporda.** Brigáda.]
 Tsorgalag. *Tsepegőkő.*
 *Tsógyilk. *Bagnét* [Sz: **Tőgyilk. Bajonnet.**]
 *Tsupatudákság. *Mathesis pura.*
 Tuba. *Kürt, trombita.*
 Tudaklani. *Tudakozni.*
 Tudákos. *Mathematicus.*
 *Tudákosság. *Mathesis.*
 Tudalom. *Tudat, tudás.*
 Tulajdonolni. *Tulajdonítani, ajánlani.*

¹ M: *Öszvegyürni* – sh. emend.

Tulajdonságositani. *Qualificare.*
Tulmulni. *Fellyülhaladni.*
Túlvilági. *Orientele. Antipodes.*
Tündérvilág. *Mundus Metaphys.*
Tünetvilág. *Mundus Phys.*
Tündérke. *Nympha.*
Tündérittés. *Abstractio.*
Tündérvilágértékség. *Philosophia Transcend.*
Tünet. *Váltó. Schein.*
*Tünekép. *Idea.*
*Tünlet. [Sz: Tünlét] *Apparitio.*
Tünöngye. *Musa.*
Tüntető. *Mutató Tábla. Verzeichnisz*
*Türmész. *Martyr.*
Tzekle. *Keleptze, tőr.*
[Sz: **Tzim. Titulus**]
Tzobók. *Tyuk v. ludtzomb.*
*Tzombolni. *Törekedve menni.*
Tzövek. *Pyramis.*

U.

Udvarlás. *Audientia.*
Unadék. *Unalom, unatkozás.*
Uralkodalom. *Imperium.*
Urka. *Uracska. Mazur.*
Utálság. *Utálatosság.*
*Utóink. *Posterii.*
Üdvös. *Idvesség. Salus.*
Ügyelet. *Institutum.*
Ügyes. *Alkalmatos. Geschickt.*
*Ügyész. [Sz: **Prokátor.**] *Advocatus. Procurator.*
Ük. *Majores.*
Ültetmény. *Plánta, vetemény.*

Ür. Üreg. Höhle.
Ürögforogni. *Manövrirozni.*
Üszk. *Fáklya, villám.*
[Sz: Üvöltözni. Suhogni.]

Z.

Zamatos. *Szamos, illatos.*
Záratlan végzés. *Patens.*
Zavar. *Zivatar.*
Zemes. *Lágyan készült irha.*
*Zengemény. *Opera.*
Zomántzfogsort láttatni. *Megnevettetni.*
Zongora. *Klavier.*
*Zöte. *Vegetabile.*
Zsebbegeny. *Brieftasche. Pugillaris.*
Zseni. *Fr. szó. Genie. Észláng.*
Zsinár. *Híjjáavaló.*
Zsugorgatott hadsereg. *Reserv-Armee.*

J.

Jámborát. *Virtus.*
Járdalni. *Járkálni, szállongani.*
Járomfa. *Iga. Joch.*
*Játtábor. *Lager.*
Jegyzék. *Jegyzés – és jó szó is; mert csak olyan, mint Fazék, Főzélék, Szerdék 's a' t.*
*Jelenlet. *Phaenomenon.*
*Jelségessen. *Specifice.*
Jól állani egygyütt. *Gut stehen mit einander.*
Jótt. *Virtus, – melly jobb is a' Réynél, 's Jámboratnál.*

V.

- *Vadontz. *Természeti, eredeti, mesterség által nem változtatott.*
- *Vágtató. *Comma.*
- Vágy. *Vágyás.*
- Vaklani. *Vakoskodni.*
- Valaholottolás. *Ubicatio.*
- Vallásmotozás. *Inquisitio.*
- *Való. *Serius, severus.*
- *Valólat. *Ens.*
- *Vándorlott. *Jártasköltes.* [Sz: Jártas.]
- *Várda. *Hadisereg, tábor.*
- Vároltalom. *Besatzung.*
- Vártvagyon. *Activa, – sensu politico.*
- Vájtfülü. *Purgatae auris.*
- Véd. *Védelmező, mentő.*
- Védte. *Mentsége valakinek.*
- Végzetlen. *Végzetetlen.*
- Véglakás. *Temető, sír.*
- Végletudákság. *Analysis finitorum.*
- Végszak. *Vég-szakasz. Utólja valaminek.*
- *Végtelenlet. *Immensum.*
- Végtelenletudákság. *Analysis infinitorum.*
- Vélemény. *Opinio.*
- Vendégajakú. *Idegen nyelvű, nyelvhez nem értő – Nyelvrontó.*
- Vénhült. *Elvéhdedett, vénült.*
- Vérér. *Vena.*
- Veröcze. *Kis kapu, korlát.*
- Vértanú. *Martyr.*
- Vértestné. *Consanguinea. Testvér, a' Foem.*
- Veteményedelem. *Seminarium.*
- Vétket tsinálni valamiből. *Vétkül tulajdonítani.*
- Vétlen. *Ártatlan, büntelen.*
- *Vezedezés. *Commandirozás.*
- Vezérszó. *Elöljáróbeszéd. Einleitung.*

Vid. *Vidám, derült.*
Vidortsata. *Lebhaftes Gefecht.*
Vigadalom. *Vigság, mulattság.*
*Vigallicza. *Ugrós tántz. Allegro.*
Vigas. *Vigasztalás. Trost.*
Vigságkörke. *Vig társaság.*
*Villo. *Aether.*
Villóértékség. *Aetherologia Phil.*
*Vimály. *Világosság.*
Vinye. *Műhely, Kováts-műhely.*
Virág év. *Ifjui kor.*
*Virály. [Sz: **Virány**] *Zöldellő kies tájék.*
Virits. *Succus arborum emanans.*
Virulmány. *Zöldellő kies tájék.*
Vi'slatás. *Keresés, nyomozás.*
Viszfigyelés. *Reflexio, sensu Phil.*
Viszhang. *Echo.*
Viszonlani. *Reciprocare.*
Viszontgyónás. *Költsönös vallástétel.*
Viszontság. *Viszontagság.*
Viszontvizit. *Költsönös látogatás.*
Viszjutalom. *Recompense.*
*Vizépítés. *Hydraulica.*
Vonat. *Linea.*

FÜGGELÉK.

Nem tzellyom ugyan senkinek szakállýában kapni *is* – ments *megh* Istenn! – kiváltt az bötüirákság fölött, az *mej* még *oll* gyöngö láb*onn* áll az Szittyák nyelvökre nézvést; hanem *mind*hog az heles Irás *ollan* az munkábo, *mind* az fűszerszám az ételbe: *innejd* nem tartottam üdövesztéssnek, 's fölösleg vallónak, *holott* *immáron* az Magyar Nyelv kimiveléssérül *lévő* Munkácskámot *ellvégezvén*, ezzen Függelékbe az *szovaknak* heljes leírássát is foltatólagossan *edgy* két szóval érdekellem. *Eztet* kívánja *mint* az föl tett tzelý, *mint* az jóó rend *megh* tartássa, *mejet* kötelességemnek is ösmérem.

De *viszontag* tzelýommal *elenkezne* *mostanság* *mindenn* *edgyes* *Jedzésekre* ügyellni, *mell* nállomnál föllengösseb elméü Tudóssoknak az gondgya. Kik *pedigh* *mindennémő* Törvényeiket az szók szerközitetéssének, *avagy* *hogy* az Ortografíanak eszközben vennyi akargyák: igazettyuk *eőket* RÉVAYNKHEZ, PÁPAYNKHEZ; seőt (kit *ellőbb* köll vala említenem) SYLVESTERHÖZ, *mellenek* *ölég* *ditsiretére* vállik: *miképpen* *homáll*/*bodólt* *rég*hi Nyelvönket *megh* *jobetván*, és *elseő* lőn, az ki Régulák közzé szorétva, zsinórmérték gyalánt *anná* *aztat* Onokájinak *elejbéje*.

Mit szóllak az Puristákról, Nyelvszépéttőkrül, Bővéttőkről? az Jottistákról, Y-istákról?? mit az Fordéttókrul, Épéttőkrül, Ron-tókrul &c ??? – *mellek*, *mind* az hangyál *halhatatlan* számmal nyüsgenek *edj* üdő *ulta* a' Magyar Helikony *al*ábo. Miátam – *mind* az csiga, *ki* *aléglan* kémszarváját *báncsák*, *üstént* *honnábo* *vonyul* – *kinek* az tudóss pörhöz *kedvök* *vann*, *ám* *hartzollanak*! Én *hogy* *edjik* Félynek *sem* *véccsek*, *sem* *nem* *ujjéttok*, *se* *vellök* *öszvő* *nem* *botsáitkozom*; *de* *kezsem* *sebemben* *gyukván*, *korhel*/*kodva* *számott* *is* *nem* *táitom*: *hanem*, *miért* az *világba* *mast* *ez*, *maid* *amasz* *tecczik*; és *topasztalván*, *hogy* *vadnak* *ölögenn*, *kiknek* az *bátyok* *kanál* *is* *jóó*: *innénd* *ez* *kiss* *Munkáccskámbo*, *mel*/*nek* *elejbé* *jeless* *Rézképett* *is* *mettzenyi* *hattam*, *mint* az *szovak* *formá-*
lottyára, *mint* az *heles* *Irássro* *nézvest* az *leg*h *tsényossabb* *üzletü*, és *leg*h *pallérozottyabb* *Irókhez* *magamat* *alkalmasztattam*; – *akár* *Puristák*, *akár* *Fordéttók* *avaggy* *Jottisták* &c. *azok* *lőttek* *légyjen*.

Távoly léttem miát az Nyomtattásbo is némel/ HIBÁK esstek,
kiből az héányossabbakatt Olvassóink ill-képen~~n~~ meg~~h~~ javéttanyi
mélytőztassák:

Lap. Sor. Hiba. Olvasd.¹

BREKEKE! BREKEKE!! BREKEKE!!!

KLOÁX! – TUÚ!

¹ A *Mondolat 1813* hibajegyzékében feltüntetett hibák helyes olvasatait a főszövegben a javítandó szó után adtuk meg így: [Olvasd:]

2. [SZEMERE PÁL JEGYZETEI]

JEGYZETEK

KÉZIRAT

OSZK Kt Quart Hung 3365 / I.

OSZK Kt Quart Hung 3365 / II.

A két bekötött füzet a zirci apátsági könyvtárból került 1945 után az OSZK-ba (az első lapon a könyvtár pecsétje: Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattári Növedéknapló / 1954. év 57. sz; mellette a zirci apátsági könyvtár pecsétje: A Zirczi Apátság Könyvtára 1875). A füzetek Szvorényi Józseftől kerültek az apátsági könyvtár birtokába; az OSZK-ban való felfedezésük Főríz Gergely érdeme, aki 2011-ben bukkant rá a még feldolgozatlan anyagra.

A (22 cm széles, gerince 2,5 cm, nagysága: 27 cm) füzetek gerincén nyomtatott betűkkel: „Szótári és grammatikai jegyzetek I.” (jelzete: Quart Hung 3365/I.), illetve: „Szótári és grammatikai jegyzetek II.” (jelzete: Quart Hung 3365/II.)

Az első, nyomtatott oldalszámozású füzet (a továbbiakban: *Jegyzések Szemere I.*) első lapján (1.), felül, ez olvasható: „Szemere Pál jegyzetei.” A jobb alsó sarokban: „Ajándéku! kaptam az író!ól / maj. 3-kán, 1855. / Szvorényi József mk”. Mindkettő Szvorényi kézírásával. Ezen a lapon, a jobb sarokban a füzet induló oldalszáma (1) mellett további számok találhatóak: 148 (nyomtatott szám, középen = a füzet számozott lapjainak számát jelöli); I. (kék ceruzás, kézírásos római szám); r. 479. (más ceruzával); 398. (más ceruzával); középen, piros ceruzával, nagy betűkkel: Lingus [?].

A füzet jobb oldali felső margóin (az oldalpárok jobb oldalán, a verzókon) a már említett nyomtatott sorszámozás 1-től 148-ig. Ezek mellett ceruzás oldalszámozás is található, *minden* oldalon, az üresen hagyott (jegyzeteket nem tartalmazó) oldalak kivételével. Ezek 1-től 263-ig terjednek.

A második füzet (a továbbiakban: *JegyzésekSzemere II.*) az elsőhöz hasonló: első lapján (1.), felül, ez olvasható: „Szemere Pál jegyzetei.” A jobb alsó sarokban: „Ajándékban kaptam az írótól / Maj. 3. 1855. / Szvorényi József[mk]”. Mindkettő Szvorényi kézirásával. Ezen a lapon, a jobb sarokban a füzet induló oldalszáma (1) mellett további számok találhatóak: 147 (nyomtatott szám, középen = a füzet számozott lapjainak számát jelöli); II. (ceruzás, kézirásos római szám); r.480. (más ceruzával); 399. (más ceruzával); középen, piros ceruzával, nagy betűkkel: Szótarak[.]

A füzet jobb oldali felső margóin (az oldalpárok jobb oldalán, a verzókon) a már említett nyomtatott sorszámozás 1-től 147-ig. Ezek mellett ceruzás oldalszámozás is található, *minden* oldalon, az üresen hagyott (jegyzeteket nem tartalmazó) oldalak kivételével. Ezek 1-től 224-ig terjednek. A nyomtatott oldalszámozás *utólagos*: a 20. oldaltól a füzet jobb felső sarkai le vannak vágva, ennek megfelelően a nyomtatott oldalszámozás beljebb került; a füzetbe oldalméret alapján nem oda tartozó (kisebb, bekötött) lapok is rendelkeznek ezekkel az oldalszámokkal. A jegyzések nem folyamatosak, több helyütt találunk üres lapokat, a nyomtatott oldalszámok itt is megtalálhatóak.

A füzetekben túlnyomó részt Szemere Pál grammatikai jegyzetei, különféle könyvekből való kijegyzései találhatóak autográf kézírással; néhány lapon autográf bejegyzés található Kazinczy Ferencről és Kölcsey Ferencről is (Szvorényi József néhány megjegyzése mellett).

A bekötött füzetek gerincén található cím („Szótári és grammatikai jegyzetek”), illetve a belső oldalon található, bizonyosan Szvorényitől származó cím („Szemere Pál jegyzetei”) közül az előbbi látszik autentikusabbnak; de ezt bizonyosan csak akkor tudnánk kijelenteni, ha ismernénk a cím gerincre nyomtatásának idejét, helyét és módját.

A címadás során Szvorényi József elnevezését tartottuk meg.

KELETKEZÉS

Szemere Pál jegyzeteinek keletkezésének pontos idejéről nincs adatunk; erről leginkább a füzetekben található néhány dátum ad eligazítást. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a *JegyzésekSzemere* jegyzetei nem egyetlen alkalommal vagy időpontban, hanem 1811 és 1816 közé tehető intervallumban készültek. A füzetekben található keltezesek és dátumozások: *JegyzésekSzemere I.*: [2.] (3-5.) 4/r. October 12d. 1811; [7.] (34-45.) 34/v. Törtely, Pest Vármegyében, Julius és Augusztus havában 1811.; [7.] 42/v. Péczel, Augusztus 9dikén 1814.; [37.] Nagyfaluban, November 22d. 1815.; Közvetve azonosíthatóan: [38.]: Pécel, 1816. április 25-e után.

JegyzésekSzemere II. [19.] (105/v.) 1815. oct. 14.

Nem tudjuk kijelenteni, hogy a füzetek részét képezték annak a filológiai tárgyú kéziratcsomónak, amely Szemere Pál és Kölcsey Ferenc 1814-ben Pécelen készített jegyzeteit tartalmazta (lásd erről: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratjai*). Ugyanakkor igazolható, hogy a füzeteket Kölcsey és Kazinczy Ferenc is ismerte, amit a tőlük származó autográf bejegyzések bizonyítanak. Kölcsey bizonyosan használta is Szemere jegyzeteit (vagy viszont), lásd az *IdegenPhrasesek* jegyzeteit.

A füzetek Szemere Páltól kerültek Szvorényi József birtokába 1855-ben. *Szvorényi József* (1816–1892) 1838-ban lépett be a ciszterciták közé, 1838–1839 között Zirczen töltötte a próbaévét, 1840-ben szentelték pappá. A MTA 1846-ban választotta levelező tagjává; részt vett a magyar–német műszótár szerkesztésében; több iskolai nyelvtankönyv szerzője volt; pályadíjas munkája: „Magyar ékes szókötés. A m. tudós társaság jutalomkérdésére. Elsőrangú pályamunka. Buda, 1846. (Nyelvtudományi Pályamunkák IV.)”. Szerkesztője volt Szemere Pál minden munkáinak, a kiadás előszavában részletes életrajzot írt róla (vö. SZEMERE 1890, I:3–56.)

*

Mivel elsődleges feladatunk Kölcsey Ferenc nyelvészeti tárgyú műveinek közreadása, ezért a *JegyzésekSzemeréből* teljes egészében csak a tőle származó bejegyzéseket közöljük (lásd ezeket: [Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben]: *JegyzésekHazKülfTud* és *JegyzésekTaxonyi*.) A *JegyzésekSzemerére* jelen kiadás több Kölcsey kézirat esetében is hivatkozik (különösen: *IdegenPhrasesek*), ezért, illetve a Szemere–Kölcsey szerzőpáros közös filológiai tevékenységének mind pontosabb megismerése érdekében elkészítettük a füzetek tartalmának kivonatát, külön jelölve azokat a kisebb megjegyzéseket és széljegyzeteket, amelyek – a már említetteken túl – szintén Kölcsey Ferenctől származnak (lásd: [Széljegyzet Kölcseytől]). A kivonat Szemere Pál máig jórészt feldolgozatlan nyelvészeti munkáinak további vizsgálatához is forrásul szolgálhat. (Szemere Pálról lásd: SZEMERE 1890, I:3–56; Kelemen Béla: *Szemere Pál (1785–1861)*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 15. évf. 7. füz. 1891: 707–730. Máté Lajos: *Szemere Pál mint kritikus*. Budapest 1894. Pécsi Ottmár: *Szemere Pál mint esztétikus és kritikus*. Egri áll. reálisk. értesítője. 1910. Jánky István: *Szemere Pál esztétikai s poétikai nézetei*. Pécs, 1928. Császár Elemér: *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*. Budapest, 1925.103–115.)

JEGYZETEK ÉS SZÖVEGKRITIKA

Előbb a jegyzetnek adott tétel számát ([1.]), majd a füzetek nyomtatott oldalszámát (1.) adjuk meg (az egyes lapoknál jelezve, hogy: r/v = recto/verso). Majd a jegyzet címét (vagy azt, ami a cím helyén áll), amennyiben ilyen nincs, akkor szögletes zárójelben az általunk adott címet; végül az első sort. Az egyes tételekhez fűzött szerkesztői megjegyzésekben a jegyzetelt témához kapcsolható forrást vagy forrásokat adunk meg. Néhány fontosabb, Kölcsey munkájával szorosabb összefüggést mutató tétel esetében a címleírás és a rövid tartalmi ismertetőn túl, részben vagy egészében is közöljük a Szemere-féle bejegyzést. A Kölcseytől származó bejegyzéseket vastaggal jelöltük. A szöveget betűhíven adjuk közre.

KIVONAT
[Szemere Pál jegyzetei]

I. füzet

[első lap]

Szemere Pál jegyzetei.¹

Ajándéku kaptam, az írótól /maj. 3-án, 1855. /Szvorényi József mk²

[1.] (2.)

*Csokonay Vitéz és Révay*³

Üdvre jutott lelkek seregébe' pihen vala immár / Révay, a magyarok nyelvének néhai őrje, /

A mikor a mennyek küszöbén egy ábra jelent meg.

Megjegyzések: Szemere Pál ezt a verset 1855-ben írta *Csokonai Vitéz és Révai* címmel; 1858-ban a Remény c. zsebkönyvben *Mese* címmel adta ki. Ezzel a címmel jelent meg egybegyűjtött művei között is, lásd: SZEMERE 1890, 1:92.

¹ JegyzésekSzemere I.: Szvorényi József kézírásával

² JegyzésekSzemere I.: Szvorényi József kézírásával

³ JegyzésekSzemere I.: Szvorényi József kézírásával; a Csokonai y-ra javítva

[2.] (3–5.)

[Fratrem Paulum de Pápa 1539.]¹

De w akaratyá wrnak terwenyēbe gondolkodýk w neki terwenyēbe eýel es nappal.

[a 4. /r. dátum:] October 12d. 1811

Megjegyzések: Jegyzetelt mű: Az egykori birtokosáról és első ismertetőjéről elnevezett ún. Kulcsár-kódexet Pápai Pál ferences rendi szerzetes másolta 1539-ben az ozorai beginák számára; 150 zsoltár mellett himnuszokat és szentekről szóló megemlékezéseket tartalmaz. Kiadva: *Nyelvmléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok*, 15 kötet, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1874–1908: 8 kötet, 1879, 255–418. Szerk. BUDENZ József, SZARVAS Gábor, SZILÁDY Áron, közzéteszi VOLF György.

Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. november 17. (MM4 *Levelezés I*, 525, 1016.) „Irtam e már azt, hogy a’ Kulcsárnál lévő Kézirati Zsoltárookban (per Fratrem Franc. Pápay 1530) minde-nütt szerelm, fájdalom, hatalm ’s nem szerelem, fájdalom, ’s hatalom állanak; ’s hogy **sehol** benne az **a’** vagy **az** artikelnek nyomok nincsen?”

A szerzőt és a művet említi, illetve az első sorokkal megegyezően idézi még: Kazinczy Ferenc, *Erdélyi levelek*, XIX. levél.

[3.] (6–11.)

Janua Linguae Latinae

VI. mellyékszelek. Collaterales – A’ háborgó szél. (Vihar)

[Széljegyzet Kölcseytől:]

¹ JegyzésekSzemere I.: [A cím helye olvashatatlanul, vastagon lehúzva; alatta lila tintával (más kézírással?)]: *Ó és új szavak*; [a jegyzetben több helyütt piros ceruzával szavak duplán aláhúzva; ugyanezzel a színnel a címsor alatt az alábbi évszám:] 1539.

7./v.¹ – a „XXXII. Mereglye, villa, merga” szavakhoz: „Mereglye Szatmár V[árme]lyéb[en] a’ Tisza mellett = Karó, a’ [mely] hez a’ sövényt fonják. Ugyan ott Eszteró Magas bogas fa a’ minn a’ lekaszált lencessét szárasztyák. Ugyan ott két vizet hívnak Nagy- és Kis-Eszterónak.²

8./v.³ – a „LIV. Szüv férjnek öccse v. bátyja” szavakhoz: „Nem Süv de Szüv, vagy Szü (Levir). Lásd Sylvest[er János]. Gramm[atica Hungarolatina]. Erdélyben szokásban van: szüem és szüvem

10./v. – a „XLIII. Másokra szöllő (Mondékony) ne légy.” szavakhoz: „Mérmondó. itt a’ mér nyilván substantivaliter vétetik. mint vérontó. mer audet és audacia, vagy audax”

Megjegyzések: Jegyzetelt mű: COMENIUS, Joannes Amos – SZILÁGYI BENJÁMIN István [transl.]: *Joh. Amos Comenii Janua linguae Latinae reserata aurea, sive seminarium linguae Latinae et scientiarum omnium... sub titulis centum, periodis mille comprehensa et in usum scholae Varadiensis juxta Belgarum editionem postremam, accuratam et auctam in Hungaricam linguam translata per Stephanum Beniamin Szilagyii, ejusdem scholae rectorem...* Varadini 1643 apud Abrahamum Szenci[ensem].

Lásd még: *GrammSzójegyzetek*: Comeniusbol

Lásd még: Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz, Széphalom, 1815. december 28. KazLev XIII, 372–376: 372. *Vida Lászlóhoz* c. versében, az első sor: „Hah, mely idő! a’ feldühült vihar / Kéményeimben hangosan sipít”. A vihar lábjegyzete: „Janua Linguae latinae Comenii: vihar, Sturm. Úgy látszik egy a’ zivatarral, mert a’ Sturmot minap egy napszámos is *vihatarnak* nevezé velem beszélvén a’ kerti kapálás alatt.”

¹ JegyzésekSzemere I.: a bal margón, más tintával, vonallal elválasztva Szemere jegyzeteitől.

² JegyzésekSzemere I.: [alatta ceruzás megjegyzés Szvorényi Józseftől:] Kölcsey jegyzete.

³ JegyzésekSzemere I.: a bal margón, más tintával.

[4.] (12–22.)

Adriai tengernek Syrénaiá, groff Zrini Miklos. Nyomtatta Béchben a' Koloniai Vduarban Kosmerovi Máté Czászár ó Felsege Könyvnyomi[ató]ja Anno M. DC. LI. [kézzel rajzolt címlap]

DEDICALOM / EZT A MUNKAMAT / Magyar nemességnek,
ad- / gya Isten hogy véremet / utolsó choeppig hasznossan / néki
dedicálhassam

Megjegyzések: 1814 nyarán Szemere Pál péceli könyvtárában Zrínyi Miklós műve nem volt megtalálható. Az ekkor ott tartózkodó – a *Feleleten* és más filológiai munkákon dolgozó – Kölcsey pesti barátjukat, Helmeczi Mihályt kérte arra, hogy többek között ezt is küldje el számukra. (Kölcsey Ferenc Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. július 23., vö. MM4 *Levelezés I*, 337–338): „És, hogy a' sok rossz közt egy jó is legyen, méltóztassál a' Sirenát is elküldeni. Pali azt mondá, hogy neked van az. Dolgomat velek elvégezvén visszaküldöm.” Helmeczi már másnap elküldte a kért kötetet (lásd: Helmeczy Mihály Kölcsey Ferencnek, Pest, 1814. július 24., vö. MM4 *Levelezés I*, 338.) Nem zárható ki, hogy Szemerének ez a jegyzete 1814 júliusában készült. Lásd még a [7.] (34-45.) tételt: Illyés püspök művét a Kölcsey–Szemere szerzőpáros felhasználta az *Idegen-Phrasesek* kapcsán is (lásd ott).

[5.] (23–24.)

[További jegyzetek Zrínyiből]

Proposit[io] / Gyönyörködnek különb külömb vallásoknak.

Megjegyzések: Szemere Zrínyiből vesz példákat az artikus elmaradására, az adjectivus helyére, az Ik-re, adverbium adjectív helyett-re, ül, ül edik, odik helyett-re. Ez a két lap jóval kisebb a többinél, de be van kötve.

[6.] (25–33.)

Porából meg-éledett Phöenix, avagy a' néhai Gyerő Monostori Kemény János [...] Gyöngyösi István. Lötsén, Brewer Sámuel által 1693. Esztend. L. 250. Első Könyv / I Rész. / Mert fürtösök rajtok a' jóknak soksági.

[7.] (34–45.)

Keresztyeni Eletnek Peldaja avagy Tüköre, az az: A' Szentek Elele [...] ILLYES ANDRAS Erdélyi Püspök Nagy-Szombatban Nyomtatott, az Academiai Bötükkal. M.DCC.V. 38/v. Következik a második Kötet a' Lapok új osztálya szerént. Ez és az utolsó M.DCC.VII.ben nyomtatott [a 34/v. dátum:] Törtely, Pest Vármegyében, Julius és Augustus havában 1811. [a 42/v. dátum:] Péczel, Augustus 9dikén 1814.

[8.] (46–54.)

Universa Phraseologiae Latinae Corpus Congestum R P. Francisco Wagner [Franz Wagner] *Societatis Jesu Sacerdote, secundis curis a quopiam ejusdem Societatis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Corneliiana etc. phraseologiis, Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum. Editio Tyrnaviensis altera. Anno M.DCC.LXXV. p. 1272.* ACTIO. / Tétel, cselekedet, tétemény, cseleküvés;

Megjegyzések: Vö. *GrammSzójegyzetek*: Vagnerből.

[9.] (55–56.)

Horányi Elek. Magyar Országnak hatalmas és dicsőséges Királyainak és első vitézkedő Kapitányinak Koporsó Épülete. Budán Landerer Mar[adéki] betűivel. évszám nélkül. [Buda, 1773]
Képrajzoló, Képfestő.

[10.] (58.)

[Kozma Ferenc] *Jekoniás Szomorú-szabású víg ki-menetelű Játék* (.) melyet egy némelly JESUS Társasága beli Tanító Mester Szerzett, és elő állatott Győrben, Nyomtattatott Streibig Gergely János privil. Konyv-Nyomtató által. Lap 131. [1754]

[11.] (60–75.)

Vers-koszorú, melyet pp [Az Új mértékre vett, 's üdövel meg egyengetett, és későbbben készült Verseiből]. kötött Erdélyi Baróthi Szabó Dávid. pp [A' Kassai Fő Iskolákban a' szelídebb Tudományoknak Első Királyi Tanítója]. Első Szakasz. [Virgilius' rendi szerént] Kassán. [Füstkúti Landerer Mihály' betűivel] 1786.

62/v. Vers Koszorú Második Szakasz

64/r. Vers Koszorú Harmadik Szakasz

75/r. folytatva: Verskosz. III. Szak. 1789.

Lap 8. mint-egy akkor is játék nézésre vagy nászra készülvén.

[Széljegyzet Kölcsénytől:]¹

60. r: vész, csába, botor, kéj

60. v: Kelevéz, Tukma, Ürügy, Ádáz, Kívánat, Relatio előbb

61. r.: Ék 37., Ábráz verb[um]. 39., Vinye, megtel'

¹ JegyzésekSzemere I.: A Szemere jegyzetek jobb, illetve bal margóin, a jegyzetben lévő szavak aláhúzva, illetve a margón kiírva.

61. v.: Félsz subst[antivum], Csend 51., Lebegés, Felhőzet, (keresztül) Kasúl, Neptun, Ádáz, Dől, Vid, Ászok (fa), Fűszer(szám)

Megjegyzés: A lapszéleken a műből jegyzetelt sorok egyes szavai ismét leírva, más tintával.

[12.] (66–67.)

KI NYERTES az Hang-mérséklésben? írta E. B[aróti]. Szabó Dávid. Kassa 1787.

Megjegyzés: Más kézírás?

[13.] (68–73)

Baróti Szabó Dávid költeményes Munkáji. Első Kötet. Utolsó Kiadás. Kassán, 1789. IVd. r.
Elő-szó. / L. 2. Énekelem boldog keletét p.
(73-75) IId. Kötet, Kassa 1789.

[14.] (75./v.)

Preface de la Nouvelle Heloise.
Un portrait a toujours son prix pourvu qu ,il ressemble

[15.] (76–78.)

Baróti Szabó Dávidnak megjobbított, 's bővített Költeményes Munkáji. Első Kötet. Komáromban. 1802.

L. 2. Víg diadalt képző kapuját, / nézd, nyitnya megintlen.

77/v. IId. Kötet

78/v. III Kötet

Megjegyzés: Más kézírás?

[16.] (79–87.)

Révai Miklós elegyes Versei, és néhány apróbb kötetlen Irásai...
Függelékül hozzájuk adatnak Másoknak is némelly hozzá íratott
Darabjaik, végre néhány Régiségek is. Pozsonyban, Lowe Antal'
betüivel. 1787. L. 325.

Lap 4. / 'S íme fejére veszélyt kisztet az ember' erő
(87/v.) Másoknak Révai Miklóshozz íratott Darabjaik.

[17.] (88–89.)

Faludi Ferencz Költeményes Maradványi. Egybe szedte a' Magyar
Költeményes Gyűjtemény Öregbedésére Révai Miklós. Győrött
1787. Lap 184. 8nr.

L. 13. Már elperdült a' koczka.

[18.] (92/r.)

[Kisfaludy Sándor] Bold[og]. Szerelemb[en]: Magunk vagyunk mi
boldog pár. Magunk vagy ON, mi boldog párok.

[19.] (92/r-v.)

Nemes E[mbe]r. **Faludi Ferencztől** 1787. [Révai előszavával, Patzkó Ágoston Ferenc kiadásában.] Messze bujdosásimban.

[20.] (93/r.)

[Faludi Ferenc] Udvari Ember. Második Század 1770.
(Ielme Witz Ielmés witzig)
(93/v.) Udvari Ember IIIIdik Század 1771.

[21.] (93/v.)

[Párbeszéd Vig László és Képlaki közt a nyelvről]

Vig Ha <...> ellenvetése állana az egész nyelv szövevénye zavarodásba jőne mert akkor így kellene beszélleünk Az emberek ki eszik.

Képl. az ember nincs plur[alban]. csak az ek designál. De <...> plur. Így te-sz-nek és tesz-en

[22.] (94–95.)

Sándor [István]. Sokféle VII. Darab [Győrött, 1801. Streibig József. 256 l. A VIII. darabbal egybekötve.
Kör circus, circulus. Körrel egytet tett ki a' Köröny, 's ebből valók környék, környül.

[23.] (96–99.)

[Jegyzetek új költőkből]

96/r.: DAYKA [Gábor]. 1813. 1789–1796. Ó Végezés örömkönyút nem várok.

96/r-v.: KAZINCZY [Ferenc] 1788–1813. Bájarczod, Blidli, mindig szemeim előtt lebeg.

96-98. r. BERZSENYI [Dániel] 1815. Felleng saselméd Delphi dicső egén.

98/r. CSOKONAI [Vitéz Mihály] 1805. Ints hallgatást nárcispalczáddal.

98/r. BARÓTI SZABÓ D[ávid]. Melly tűzelme, de melly a' gögtől

98/v. REVAI [Miklós]. 1787. 'S íme fejére veszélyt kiszttet az embererő.

98/v. DÖMÉNÉL [DÖME Károly] Metast[asio: M.-nak egynéhány játékarabjai. Ford. Döme K., Komárom 1802; Ismét egy-két játék Metstasioból. Ford. Döme Károly, Pozsony, 1815.]. II. Bosszúvágás.

98/v. PERECSENYI [Nagy László] Honnyai partmenedékbe hajthat

[24.] (100–101.)

Oríthia Magyar Amazon Története, Irta Peretsenyi Nagy László. Pozsonyban és Pesten J. J. Landerer Mihálynál. 1804. 4nr. I. 171. L. 3: Intés.

[25.] (102–107.)

Ortographia prium etymologia que (Révaiból.)

(103/r.) *Exerc. Gramm. Révai*

103/v. „Pag 141... vers Komoly*”

*A' Komolyt Révai nem szerette. Igen én, mert új ideát fest még pedig tökéletesen. De Prof. Mártontól [József] tudom, hogy ez a' szó még a' paraszt nép előtt is a' Neologusok' értelmekben forog fenn, Szala Várm[egye]. tájékán (Kazinczy Fer[enc]. jegyzete) [Kazinczy kézírása]

[26.] (108/r.–109.)

Kováts' Chemiája [Kováts Mihály: *Chemia* vagy Természet titka, Buda, 1807.]

So sohany h-v[al]. – ú savanyú

[27.] (108/v.)

A' magyar mű szók csinálói ezek

- 01.) Szabó Dávid az újságai és a' Tudományok magyarul
- 02.) Dugonics az Algebra[ban]. és Románjaiban
- 03.) Földi [János] Természet hist[oriája].
- 04.) Perecs[ényi] Nagy L[ászló] Rom. Mez es Ves
- 05.) Kazinczy [Ferenc] Fordításaiban
- 06.) Vaandza [Mihály] Andalmány
- 07.) Folnesics [János] Ujságjelentés
- 08.) Szép Aesthet.
- 09.) Versegi Munkájiban / Rikóti, Aglája, M...
- 10.) Kováts [Mihály] Chemia
- 11.) Baroti Vers és Szótár
- 12.) Hollosóvszki Román
- 13.) Fejér Antropologia
- 14.) Horv[át] Á[dám] Psychologia
- 15.) Bene Medicina
- 16.) Debreczen Fűvésesség
- 17.) Márton József Nat hist.
- 18.) Csokonai

1206

19.) Himfy Kisfaludi

20.) Péczeli

[28.] (109/v.–111/v.)

Révai [Miklós] [Grammatika] Vol II. De Verbum

[29.] (110/r.)

ad pag. 17. [Kazinczy Ferenc jegyzetei] [Kazinczy kézírása]
„Itrata mensa terítetett asztal, (non terített). – Kazinczy nem
observálja.”

Nem! mert a' szokás sem.

[30.] (111/v. –112.)

Révai [Miklós] Antiq[uitates]. Vol I.

[31.] (112/v.)

Kazinczy jegyzései tulajdon kezével [Kazinczy kézírása]
ganaj, slav. gnoj, hnoj

[32.] (113–114.)

Debreczeni Gramm[atika, Bécs, 1795].

Megjegyzések: Lásd még: *LajstromDebrGramm*

[33.] (116/v.)

Továbbá, olybá

[34.] (117–119)

Énekes Könyv – Debreczenbenn, 1808.

119/r. Dávid Zsoltári Szenczi Molnár Albert által. Debreczen, 1808.

Megjegyzések: Kisebb lapokon. Lásd még: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3., vö. MM4 *Levelezés I*, 373: „a’ Debreczeni Új Énekes Könyvből a’ múlt nyáron két ívnyi Neologismust írtam össze, pedig még félig sem olvasám vala el.”

[35.] (120–121)

(Naturmensch v. Lafontaine) Gróf Kaczagfalvi László, avagy a’ Természetes Ember a’ magyar Aglájának Szerzője által. Pest 1808.
L. 396.

[36.] (122–137.)

[Oskolai Lexicon, vagyis] Szókönyv. [mellyet A’ Magyar Ifjúság számára most harmadszor Deák Nyelvvel megbővítve Kiadott] Márton József [A’ Bétsi Tsász. Kir. Universzításban a’ Magyar Nyelvnek és Literaturának Professora]. I [első]. Dar[ab]. [Német–Magyar–Deák rész]. Bécsben, [Pichler Antal betűivel]. 1816.

[37.] (138–140.)

Nagyfaluban, November 22d. /1815. Rozsika titkai. Magyarázta Szombathelyi Holosovszki Imre. Pesten, 1808.

L. 15. naphosszat.

[38.] (142–143.)

Hunyady János. Historiai Dráma. Írta Kisfaludi **Kisfaludy Sándor**. Budán. A' Kir. Univers. betűivel. 1816.

Minden Magyar Hazafinak.

Megjegyzések: Lásd még: Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1816. április 25., vö. MM4 *Levelezés* I,489–492: 489: „Ma estve kapom Kisfaludynak munkáját, melyet mind Te mind én olly nyugtalanul vártunk. [...] Neked legalább a' czímjét kiírom 's egy regét belőle.

HUNYADY JÁNOS. HISTORIAI DRÁMA. Írta Kisfaludi Kisfaludy Sándor. Budán. A' Királyi M. Univers. betűivel. 1816. in 8 maj. L. 308. Réz. Hunyady portraitja. Ajánlás: Minden Magyar hazafinak egyenként és általljában. Előszó.”

[39.] 144/r.–147.

[Szójegyzetek: magyar és latin megfelelő]

Öb: Centrum

Kanyarts: areus. mint tekerts.

Megjegyzés: Más kézirással, utólag betűzött, kisebb lapokon. Kölcsey Ferenc?

[40.] (148.)

[Aulus] Gellius 2:25
148./r. Retzer Javallja Kazinczynak: Lehrbuch der deutschen Styls.
v. John. Andreas Wendel... Coburg und Leipzig. 1816.
148/v. Széphangzat a' Szóban. (Gellius L. 13. l. 26.)

[41.] (legutolsó lap)

Anagramma
[Szvorényi József kézírása, 1855. május 6.]

[Szemere Pál jegyzetei]

II. füzet

[első lap]

Szemere Pál jegyzetei.¹

Ajándékban kaptam az írótól /maj. 3. 1855. /Szvorényi József mk²

[1.] (3.)

Szemere Pál által csinált új szók:³

Jellem = character (jelből)

[2.] (4.)

B[áró]. Jósika Miklós által ajánlott új szavak:⁴

Czég = firma

[3.] (4/v.)

Szemere szerint az alábbi új szók az utánok jegyzettektőliek:⁵

Czím /Zongora /Esernyő / Ügyész / Szótár = Barczafalvy Szabó Dáv[id].

¹ Szemere Pál jegyzetei II: Szvorényi József kézírása.

² Szemere Pál jegyzetei II: Szvorényi József kézírása.

³ Szemere Pál jegyzetei II: Szvorényi József kézírása.

⁴ Szemere Pál jegyzetei II: Szvorényi József kézírása.

⁵ Szemere Pál jegyzetei II: Szvorényi József kézírása.

[4.] (5–53.)

[A – V-ig szójegyzetek magyar szerzőkből]

[5. / r. jobb felső sarokban: **Somogyi Gedeonhoz**]

[5.] (54–64.)

[Szavak azok forrásaival – magyar szerzőkből]

[A következő szavak:] csend, kegy, csíny, ür, tesz, figy, parancs, ék, vándor, könyör-gyönyör-szomor, nő, dics, év, lak, kor, hála, érzék, béke, arcz, díj, termék, kecs, ellen, feled-véd, tárva pro tátsa, lepel, környület

[6.] (65/r.)

Ei

Midón a' Nyelvszokás valamely újabb Szóejtést vesz fel másik helyett [...] A' Magyar Litt[eratura]. Esm[érete]. Pápay Sámuel: 1808. L. 93.

Mindenkor kedvesen veszik a' Magyar Kegyszűzek, midón igaz Poétájik elszenderedett rövid gyökér Szókat: mint: Kegy, Csend, kellem, felébresztik, 's munkáikban új életre hozzák. A' Magyar Litt[eratura]. Esm[érete]. Pápay S[ámuel]. [1808.] L. 314. és 273.

[7.] (65/v.)

Sándor [István] Sokf[éle]. VII. [Darab. Győr, 1801. Streibig József. 256 l. A VIII. darabbal egybekötve]

Árny. Sándor Sokf. VII. L. 181.

[8.] (66.)

Pár azt hiszi, hogy a' Magyar nemzet Characterével nem fér össze
a' theatrum...

Megjegyzés: két oldalas fogalmazvány-tervezet, több áthúzással.

[9.] (67–83.)

Így különbözik a' porsereg nyelve a' Lovagokétól. Péld[ák]. [67–74
r. A-tól V-ig].

[A bal oldalon] Lovag [A jobb oldalon] – Pórrend

[A bal oldali példák magyar íróktól].

Adáz Parizpápaiban / Gyöngyösi ... mint verbum / megádázódik.

Berzs. Kaz. – Vérengző, dühös

74/v. MOLNÁR ALBERT [a Lovag–Pórnép a Tanult – Tanulatlan
megosztással folytatódik]

74/v. ILLYÉS ANDRÁS 1705.

75/r. ZRINI. Syren. 1651.

78 /r. MOLNÁR ALBERT [a Tanult – Tanulatlan A. – B. megosz-
tással folytatódik]

79/r. FALUDI

78/v. [Példák a „való” elhagyására]. MOLNÁR, ZRINI, ILLYÉS,
FALUDI

80/r-v. [Példák a -nak, -nek, vs. -hoz, -hez használatára] MOLNÁR,
ZRINI, ILLYÉS, FALUDI

81/r. KUNICS [nincs példa, üres lap]

81/v-83/v. MOLNÁR, ZRINI, ILLYÉS, FALUDI

83/v. GYÖNGYÖSI

[10.] (84/v.)

Sajog a' fog, fül az az zsibbadni kezd a' fájdalom előtt. Innen saj nem lehetne <...>? Vagy sajzat. Sajdít. [...]

[11.] (85/v.)

Köny
Köny. Baróti

[12.] (86.)

Az ó és új P. hez.
Amott a' Philosophus is Historicus nem vetkezhetek le a' poetai
charaktert itt a' poeta is philosophus. Amott játék, itt komolyság.

[13.] (88–90.)

Felgyökereztetések
[tartalomjegyzék jelleggel:]
I. Substantívumból
II. Adjectívumból
III. Verbumból
IV. Prepositioból
V. Suffixumokból
88/r. I. Substantivból
88/v. II. Adjectivumokból
89/r. III. Verbumokból

[14.] (91.)

Latin Példák Szócsonkításra

[15.] (93–96.)

Óság Újság

15/b. 95. Értelmességi – Szokatlan

(Zrinyitől)

[16.] (99–101.)

Cicer[o]. Oration

[17.] (101–102.)

Nyelvünk miveltethetősége

<Világosság és szépség a² jegyekben: leginkább e² két tulajdonság kívántatik valamely nyelv tökéletesebb-lésére.> A² nyelvnek több korai vagynak.

102/r. Primitivumok

102/r. A' *Szóknak Öszvetételök és Feloldoztathatások.*

Megjegyzések: Vö. Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, 1817. február

9. (MM4 *Levelezés I*, 536–539.)

[18.] (105.)

ÖkrökÖT? vagy ÖkrökET?

[19.] (105/v.)

Édes Uram B[átyám]. (Kazinczy) az élet környülményeivel a' szerént bánik, a' mint a' nyelvével: igazgatja őket 's igazgattatik tőlök, de kölcsönös felosztással 's egyaránt 's egyszersmind; 's ez az épen a' mit a' nyelv' philosophjai közül kevesen találtnak-el. 1815. oct. 14.

Megjegyzések: Lásd ezt: Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1815. október 14., vö. KazLev XIII, 212. A nyelv philosophus mesteréről lásd még: *Jegyzések.Jenisch*.

[20.] (106.)

Prof Fejér Irásaiból: Heveny, Ingerlet [...] Herder – Er ist Klopstock der erste Dichter ppp. Péczeli és Szilágyi (Henriás) Engel Adelung ellen A' Nyelv / Montaigne, Plato és Herder Die Sprache ist (mit Montaigne und Plato zu reden) eine so leichthinschwebende *dämonische Kunst* – (...) Herder

Megjegyzés: Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Péczel, 1816. április 2., vö. KazLev XIV, 94–95: „Die Sprache ist (mit Montaigne u. Plato zu reden) eine so leichthinschwebende *dämonische Kunst* – un art leger, volage, demoniacle [!] – dass diesem geflügelten Wesen nur mit Mühe, oft den Geist tödtend, Fesseln angelegt werden konnten. – Igy a' Metakritika czáfólója. Nem adhat vagy okozhat e ez egy epigrammot?”

[21.] (106/v.–107. v.)

Nyelvkölcsönzés. [Christian] GARVE. / (Üeber von Einfluss einiger pp [befondern Umstände auf die Bildung unserer Sprache und Litteratur. Eine Vorlesung. 440–470. s. = Ch. Garve: Sammlung einiger Abhandlungen, Leipzig, 1779.)]

(108. r.): Az érzések változása nagy változást szokott okozni a' nyelvben. Ezt elég példákból láthatni. Mindenik érzés más más sajátással bír; 's minden ilyen saját kép saját szó és fordulat által nyomathatik-ki. Virág ódája a' Lanthoz 's Berzsenyié a' Muzához csak nem egyenlő tárgyat zengenek de nem egy érzésben; a' onnan a' képek is különbözök, 's tehát a' nyelvek is.

Megjegyzések: Lásd még: *JegyzésekGarve.*

[22.] (108/v.–110/r.)

Schiller. Supl. XXX. és XXXIV.

110/r. Wieland Schillernek

110/v. SCHILLER. [biográfiai jegyzet]

[23.] (111/r.)

Göthe Schillerről

[24.] (111/v.)

Wenn in des Abends leztem Scheine

[25.] (113/v.)

Die Aehnlichkeit der Wörter

Slötzer Allg. Nord. Geschichte S. 108.

Megjegyzés: Szvorényi József kézirása (?)

[26.] (114/r.)

LUCRETIUSBÓL

(114/r.) WIELAND Go<...>mäßig dolgozván.

[27.] (114/v.–115.)

Biográphiák. Tanárki [János] fordítása [Torquato Tasso: Megszabadított Jeruzsálem, 1805.].

Fessler [Ignác Aurél] Mátyása [Mathias Corvinus, König der Ungarn und Grossherzog von Schlesien. Vom Verfasser des Marc-Aurels. Breslau, 1793–94. Két kötet.] Miháلكovics fordításá[an]. [Korvinus Mátyás magyar király. Fessler után készítette Miháلكovics József. Pest, 1813.]

Rész I. Lap 28: gyilok.

[28.] (115/r-v.)

I. Ha a' bírós, futós, tudós azt jelentik, a' mi bír fut és tud, még pedig derekasint: honnan és mint eredhetett e' szó: „adós” [...]

II. Herder szerint az Kenner, kiben a' kernen és können, azaz, a' nosse es posse egyiránt találtnak föl.

III. Mi oka, hogy akaratós és erkölcsös szavaink a' származtatás jelentésétől eltérnek?

[29.] (116.)

Ne bantsd a' M[agyar]t.

Megjegyzés: Utólagosan betűzött, nagy alakú, hajtogatott lapon; „Kazinczy Fer[enc]. Kezeirása – Szvorényi József ceruzás jegyzete.

[30.] (117.)

[Különféle szavak és firkák]

Megjegyzés: szavak Szvorényi kézírásával, ceruzával; közepen, tollal: Bekötni

[31.] (118–121.)

Újítók.

Mi új és szokatlan valamely nyelvben, azt annak jelenvaló 's folyásban 's progressióban 's hajlásban való korától lehet mérni. A' nyelv korát pedig annak nevezetesebb Írói teszik. pp.

[Szavak magyar szerzőktől, néhány név más tintával, később odaszúrva.] Ányos, Báróczi, Bilkei, Budai Ferenc, Dugonics, Döme, Csokonai, Édes, Fejér, Folnesics, Gyöngyösi, Gyarmathi, Haller, Horvát, Hoblik, Illyés, Kazinczy, Kisfaludi, Kunic, Kis János, Kovács Mihály, Lukács Miklós, Mihalkovics, Márton, Orczi, Pethe, Perecsényi, Pápay, Révai, Ruszek, Sándor, Szabó Barothi, Szabó Barczafalvi, Takács, Teleki József, Laszlo, Zrínyi, Virág, Vancza, Verseghy, Wágner

119/r. Első tekintettel láthatni mit cselekedtek ezen Íróink I. Szók-
kal és mondásokkal II. Meghatároztak gazdagították a' nyelvet.

I. Gazdagítás. A Nyelvből magából

(120/r.) Általkölcsönzés a' terminatio elcsapasával

Szóllások: Általfordítás által

120/v. Meghatározatás
121/r. Szépítés
121/v. Az ó és új szók ellen legelőször.
Molnár. Könyves Házában II. Lap.
Azután Szaklányi Hirmondóban.
Doct. Szentgyörgyi trefából Barczafalvi ellen
Czinke. Újholmijában.
Somogyi. Mondolat.
Beregszászi. Dissertatio.
Zombori. Erdélyi Muzéum.
I. Somogyi –
II. Beregszászi. Újító mert: ...
III. Zombori
Bessenyei a' silány szó ellen
Gramm[atikai]. pör
1. Rájnis és Ráth
2. Barothi, Revai, Rajnis.
3. Révai Verseghi, Vig László, Kardos
4. Czinke és Képlaki¹

[32.] (122–133.)

Gáncsolt szók; Megváltoztattak, Felelevenítettek és újak.
Az Ó és Új Magyar Írója, Szentesi Prédikátor Sípos Úr Lap 19. így
terheli a' nyelvmevelőket [...] Midőn azt látjuk, hogy egy tudós [...] Eddig feleletünk az O és Új Magyar' felidézett szavaira

Megjegyzések: Forrás: Kazinczy kritikája Beregszásziról és az Ó és Új magyarról, Tud. Gyűjt. 1817. IX. köt (87–105.)

¹ JegyzésekSzemere II.: [Szvorényi József ceruzás kézírásával folytatja a felsorolást.] 5. Kazinczy Barczafalvi ellen, 6. „Új szellem” Rőpirat a mondolat szellemében, 1824.

[33.] (134–137.)

HORÁTZ.

Horátnak szavait azok, a' kik a' nagy Írókat is a' Grammatika által ismerni tanított Szokás jármában akarnák jártatni...

[34.] (138–139.)

AZ ÍRÓ' TISZTE.

Miben áll az Író' tiszte?

Megjegyzés: Forrás: Kazinczy Ferenc, Tud. Gyűjt. 1817. IX. köt. (87–105.) 104.

[35.] (140–142.)

Újítások

Ilyen a' Gróf Dezsőffy Jozsef által csinált szép Fohász,

[36.] (143–145.)

Pest. Február' 12d. 1816. / **a' Jelentésből**

Minden nemzeteknek a' szövétnekei. (k).

Megjegyzések: Kölcsey Ferenc bejegyzése. Lásd: [*Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben*]: *JegyzésekHazKülfTud*

[37.] (146/v.)

A felül [német nyelvű jegyzet]

Népek változásai

II. Fridrich Munkáji 1813. Chínai levelek.

Megjegyzések: Szvorényi kézírásával: „Schedel (Toldy) Ferenc jegyzéke” a „Népek változásai” alatt.

[38.] (147. r/v.)

Cseke. Maj'. 24dikén. 1816.

Az Emberek Erkölcseinek és az Isten Igazságának Tüköre stbb. stbb. Történetek stbb. stbb. mellyeket kivilágosított a' Jesus Tarsaságából való P. Taxonyi János. Kassán. Nyomt[attatott]. az Akademiai betükkal. 17[40–43]

Megjegyzések: Kölcsey Ferenc bejegyzése. Lásd: [*Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben*]: *JegyzésekTaxonyi*.

3.

FÜGGELÉK A JEGYZETEKHEZ

A Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról kivonata:

Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez

Cseke, 1815. július 5.

(MM4 *Levelezés* I, 393–401: 394–398, 400–401.)

„[...] Sok gyönyörrel olvasám az Úti történeteket. Kulcsárt, úgy a' mint itt festve van, már régen, sőt az első meglátás olta ismerem. Horvát egyszer nekem maga megvallotta, hogy Ő azért nem szeret Uram Bátyámmal levelezni, mert az Uram Bátyám' leveleit szeretszélylyel olvasgatják. Döbrentei, azt a' mit Helmecczinek írt, már nekem is sokszor írta, utolsó levelében ezen sorok vagynak

»Ha látni fogod Algarotti' munkáját a' Muzéum' IVd. füzetjében, látni fogod, hogy én a' Neologizálásnak, külföldtől kölcsönzésnek ellensége nem vagyok. Péteri Takács és Ságghi mellett nem fogok, rettegő nem vagyok. — — —, hanem a' nyelvvel igen szabadon, vakmerősködve sem akarok bánni. — — — szabad kúrtítnom a' szót, szabad idegen fordúlással élnem, de vigyáznom kell, hogy a' nyelvet még is ki ne tekerjem, 's az Ususra is kell ügyelnem, mert kinek írok?

Én perelni veletek nem akarok, ha némellykor nem egyezem is. Szabadon akarok választani, ennek amannak parteyjából a' nélkül, hogy denevéreskedni akarnék – (Híszem hogy ezért még is híven fogsz szeretni) 's kívánok magamnak is utat csinálni.«¹

A' Békének Istene mentsen-meg engem, hogy valakinek barátságát a' Philologia miatt megvessem, de attol ismét a' józan ész oltalmazzon-meg, hogy a barátság miatt oly principiumokat vegyek-fel, melyekről nem vagyok meggyőződve. Az, a' ki Calvinistaságból vagy Papistaságból, vagy akarmely más tekintetkből

¹ Vö. Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Kolozsvár, 1815. május 15. MM4 *Levelezés* I, 374–376.

is ez vagy amaz részre tud hajolni, abban a' sectariusi lelken kívül azt is gyanítani lehet, hogy talán nem tud semmit is principiumoknál fogva, 's azt hiszi hogy a' hit' különbözése nem egyéb hanem partis studium, vagy auctoritas.

Uram Bátyámnak egész leveléből nyilván ki jő, hogy az egész Litteraturában a' **Nem rettező Neologismus'** részén Mi négyen, Uram Bátyám, Pali, Helmeczi és Én egyedül maradánk. Azonban szabad legyen kimondanom, hogy egyedül ez a' rész még is a' legerősebb, mert egyedül épült philológiai principiumokon, a' többek közül az egy Horvát Pistán kívül senki sem gondolkozhatott a' nyelvről systematice, 's ő belőle 's az ő pricipiumiból mi lesz? a' Német Adelungnak sorsából könnyű lenne megjövendőlni.

Ha az Ossián' előbeszédében valamit akar Uram Bátyám az e' félékről mondani, úgy Kolbe, igen nagy szolgálatokat fog tehetni. Az én Principiumim a' Magyar Neologizálás' dolgában ezek:

1., Azon Irásomban melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitól talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókúrtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inversiók is, a' harmadikra a' szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az analogiai formálás.

2., A' Magyar Nyelv, pleno et optimo Jure, Occidentalis nyelv. A' flexiók nem teszik a' nyelvnek természetét, hanem csak formáját. A' nyelv' természete semmi nem egyéb, hanem a' Nyelv' képzékenységének (Bildsamkeit) útja. Az az, arra, hogy a' Nyelv' természetét kitanúlhassuk azt kell tudnunk: mely út az, melyen a' nyelv képezthetik, és eleitől fogva képeztetett? Milyen syntaxis az melyet a' nyelv elfogadhat és eleitől fogva elfogadott? Ezen kérdéseket ha a' Magyar nyelvre alkalmaztatjuk, a' jön-ki, hogy a' Magyar Nyelv semmi mostan élő keleti vagy nyugoti nyelvhez nem hasonlít, legalább nem hasonlít úgy mint a' Némethez. A' francia, olasz, spanyol nyelvek mint egy egyszerre állottak-elő a' Római és barbarusz' nyelvek' chaoszából. A' Római nyelv elromlott a' barbarusznak ajkain 's ezen barbarusz **köznép** leve szerzője a' deákeredetű Nyelveknek, melyek osztán csak hamar tudós

kezekre menvén által, csinosítottak ugyan, de meghagyták a magok származási természetekben, 's nem adatott nekik több képzettség mint a' mennyit a' régi deák nyelvénél 's a' Scholastica Philosophiánál fogva eleitől bírtanak. A' Magyar Nyelv, valamint a' Német egy Míveletlen Nemzetnek eredeti nyelve vala, bővsége itt az Európai új Ideák közt épen úgy nem volt, mint meghatározott syntaxisa az Irók' nem létében nem lehetett. Ime tehát az első lépés melyet a' Magyar nyelvnek tennie kellett, az vala hogy a' körülte lévő Németektől és Tótoktól szavakat kölcsönözzön. Erre elég Documentum csak maga a' Latiatuc is. Azonban a' Német és Tót nyelvekből való kölcsönzés inkábbára a' nép' dolga volt, lássuk a' Tudósokat. Mind a' Németek, mind a' Magyarok Keresztyénekké lettenek, és így belépett hozzájuk a' Papok által a' deák nyelv. A' deákul tudó Papok egyedül való Tudósok lévén és első Tudósok lévén, ők kezdték tehát egyedül és először mind a' Német, mind a' Magyar nyelvet képezni. Innen van már, hogy mind a' két nyelv a' deák szabad syntaxist vette-fel, hogy mind a' két nyelv inversiós nyelv. Innen magában kijön a' Magyar Nyelv Occidentalismusa annak első míveltetésétől fogva.

3., Abbol hogy a' Magyar nyelv mint a' Német a' deák szabad syntaxist vette-fel, 's hogy a' Magyar nyelv mint a' Német Inversió nyelv, következik, hogy mind kettő egyeránt vehet-fel idegen phraseseket, fordulatokat, sőt a' Magyar sokkal inkább mert a' hol a' Német négy Inversiót tehet, ott tehetünk mi negyvent. Innen kell már azt megmagyarázni, miért mondjuk mi azt, hogy a' Magyar nyelvnek természetében fekszik a' neologizálás? Ez az oka, hogy a' mi régi Iróink, sőt a' Neologismusnak mostani legmérgeőbb ellenségi is, a' nélkül hogy tudnák miért? minden lépten nyomon kölcsönzés és Inversio által neologizálnak. Én a' Debreczeni Új énekes könyvből is sok Neologismust jegyzettem-ki. Ezen jegyzéseim is Palinál vagynak.*¹

¹ * [A 3. ponthoz, a levél bal margójára, a főszövegre merőlegesen és a lap aljára a főszövegtől vonallal elválasztva írt megjegyzés.] Jó Datum a Neologuszoknak az is a' mit Homer Neologizált. Ő a' Grammatikai flexiókkal is szabadon bánt 's épen úgy mint a' Mi Gyöngyösi Istvánunk, ki valamelyik

4. Annak meghatározására, hogy ez vagy amaz szollás Idegen és nem magyar, annak kellene elébb meghatározatnia, mi hát az eredeti Magyar szollás, Magyar syntaxis? Mi tehát azt mondjuk, hogy Magyar Syntaxis mindezideig nincsen, és jövendőljük, 's akarjuk, hogy Magyar Syntaxis soha se is legyen. Ez az állítás melyben magunkat legkeményebben megvethetjük. A' Magyar nyelv még philologus kezek alatt nem sokszor volt; a' Magyar nyelvnek még igen sok oldalain homály lebeg: a' Magyar nyelvnek még grammaticalis sajátságai is sok részben ismeretlenek. Még az a' kérdés is fenn maradt e' szerént: mennyire lehetne még a' Magyar nyelvet vinni a' Grammaticai úton? Annyival inkább fennmaradt az a' másik: Mennyire lehetne a' Magyar nyelvet vinni a' Syntaxisnál fogva? és milyen sok oldaluvá lehetne még ezen az úton tenni a' nyelvet?

5. Azt, hogy a' Magyar nyelvnek a' Neologizálás épen természetére tartozik, hallgatva vagy nem tudva meg ismerik az ellenkezők is, mert íme Debreczen is neologizál, neologizál Himfy is, Döbrentei is, ha pedig Schedius magyarul írna soha senki inkább nem neologizálna mint ő.**¹ De azt mondják, a' mi Döbrenteinek soraiban ezen levél elején áll: Nem kellene oly sokra menni. Kérem: mi a' sok? mi a' kevés? Én itt is azt hiszem a' mit a' philosophiában. Én azt hiszem, hogy a' progressio véghetetlen, 's a' ki egyszer egy új gondolatot új szóval, vagy új szollással ki tenni

előbeszédében azt mondja, hogy ha új szót tett, vagy a' régi szónn változtatott, annak a' Cadentia az oka. Homérnak szabadságait menti Aristote[lész]. ha nem csalatkozom Poetikes Cap. XIX. Iszonyú bajom, hogy Nagy Bibliotheca mellett nem lehetek. Homérból, Aristotból, Platonból stbb. igen sok újításokat lehetne felfedeznem. Nekünk mindég a' Görög és Német nyelvet kellene szemmel tartani. A' deák és francia elront benünket.

¹ ** [Az 5. ponthoz, a levél bal margójára, a főszövegre merőlegesen írt megjegyzés.] Neologismus nélkül nincsen egy nyelv is. A' francziát elrontotta az Academie, de a' Revolutio sok újításokat hozott-be, valamint az új chémia is. De Lille és a' Marseillei ének' szerzője már sokkal szabadabbak, mint a' XIV. Lajos* íróji. Philologiai tekintetben méltó megoldasni Lettres Juives [ou Correspondance philosophique, historique et critique entre un Juif voyageur à Paris et ses correspondans en divers endroits (Amsterdam: 1736)] Tom. VI. Lettr. CLVI (156) pag. 67 sqq.

szabadnak vélt, mi oka van szabadnak nem vélni a' második, és harmadik gondolatnak hasonló kitételét is? Az ilyen ellenvetésekre épen úgy nem lehet felelni, mint a' hogy a' Chrysippusi Soritesre nem lehet, 's azzal, hogy egy helyet megállunk még meg nem fejtettük a' csomót. De van még is a' Döbrenteiék ellenvetésekben valami igaz, de a' mit ők magok nem látszanak tisztán érzeni. Mi az oka ugyan is, hogy némely új szó, némely új szollás inkább tetszik 's inkább megmarad mint egy másik? Döbrentei azt mondja: az Ususa is kell vigyáznunk. De épen az a' kérdés: mi teszi azt, hogy ez úsusbá jőjön, az pedig ne? Felelet: nem analogia, nem grammatikai Richtigkeit, 's több e' félék teszük azt, hanem bizonyos aesthetikai szellem, mely vagy jólhangzás vagy rendesség, vagy frappant-ság által csinálja az effectumot. Így jött-be a' Pamlag, midőn Révainak sok jó szavai elfeledtetek, így a' példátlan formatióju Ifjú a' fiúbol. stbb. Ilyen a' francziában, hogy ezer közül egyet említsek a' beaucoup-val való phrasica élés, holott a' multusbol lett moult sokkal jobb volna, 's ezzel még Montaigne élt a' maga írásaiban. Ide tartozik a' Garve' mondása is: hogy hijában rakjuk-meg a' Grammatikákat 's Lexikonokat új szókkal, bár jök legyenek azok, de nem vétetnek figyelembe. Egyedül a' szerez az újságoknak tekintet, ha Nagy Irók által jól alkalmaztatnak.***)

6. Usus? Én mindég azt kérdem mi az a' Magyar nyelvben? Quintilian' idejében volt usus a' deák nyelvben a' mi puristáink' értelmekben, épen úgy mint Franciaországban volt. De a' régibb

¹ *** [Az 5. jegyzet végéhez tartozó, a levél bal margójára, a főszoveggel merőlegesen és a lap, továbbá a következő lap aljára írt megjegyzés.] Garve's Abhandlungen. A' Második darabban van egy Abhandl. einige Allgem. Betrachtungen über Sprachverbesserung. Lehet belőle tanulni, de nem igen kell citálni, mert ő Popular-Philosoph és sem nem metaphisikus sem nem poeta lévén az újításoktól egy kicsinyt retteg. Azon erősségeket kell sűrűn felhozni a' melyeket Kolbe Adelung ellen használ. Adelung ellen beszél Jaenisch is. Azon pontot is kellene illetni a' mi a' régi írásokbol vett szavakat illeti. Figyelmet érdemel itt a' mit Jaenisch mond a' Német nyelvnek a' régiségből való gazdagodásáról. Szoll erről Wieland is valahol. Legtöbbet használ itt Lessingnek azon kis kötete, melyben az ő előbeszédei vagynak öszveszedve. Azon kötetből a' Logau' elébe írt beszéd 's a' Logau verseiből készült Lexikon tartoznak tulajdonképen ezen tárgyra.

deák nyelvben is volt-e ilyen usus? Mennyi különbség nincs nem csak Pacuvius és Lukretius, nem csak Lukretius és Virgilius, de az egy időben virágzott két barát Varró és Cicero közt is? Azonban a' deák nyelvben segítette az **usus**' birodalmának felállítását az, mert a' nyelvnek dialectusi nem voltak. Hol az usus a' Görög nyelvben? Hol az usus a' Németben? A' Magyar nyelvnek nincsenek ugyan dialectusai, de vagynak igen sok provincialismusai. Osztán a' Magyar nyelvnek classica Litteratúrája hol van még? A' **köznép** csak nem csinálhat usust, annyival inkább mert a' Népnek ususa mértföldenként változik.

Mintegy ezek a' főbb pontok, melyeken az én neologismusom nyugszik, 's míg ezek meg nem lesznek czáfolva addig se Péteri Takács se más ne kívánjon hódolást. Állítsanak ők más principumokat, melyek a' philológiának mélyéből legyenek merítve, mutassanak oly constructiókat melyek eredeti magyar syntaxisból folynának, 's ha nem tudnak mutatni, hallgassanak. Vagynak Idiotismusai a' Mi nyelvünknek is mint a' Németnek is vagynak 's ez az idegentől kölcsönözéssel nálunk is úgy megállhat mint a' Németeknél. A' mi az új szavakat illeti, ezeknek nincsen annyi ellenségek mint az új szollásoknak. A' Kurtítás által nyert szavaink nagyrészt a' köznépnél most is megvagnak, vagy legalább régi íróinkban. Itt nálunk ezerszer hallom: a' viz' sebje, az az, sebessége a' sebesből kúrtítva, stöbbször *ilyen*. Osztán az új szavakért könnyű, igen könnyű megfelelni. Mert ha nincs, mit tegyen mást az ember, mint hogy kerítsen valahonnan."

TERMINOLÓGIAI SZÓTÁR

(A Kölcsey-szövegekben gyakrabban előforduló magyar, német,
latin szavak és kifejezések)¹

Kölcsey	Latin / Német	Meghatározás
A		
<i>Ableitung</i>	Ableitung	levezetés
<i>abstractok</i>	Abstractionen	absztrakciók
<i>accent</i>	accentus	hangsúly nyomaték
<i>adjectivum</i>	adjectivum Adjectiv	melléknév
<i>adverbium, adverbialis</i>	adverbium	határozószó, határozó
<i>affixum</i>	affixum	toldalék
<i>affigál</i>	affigo	hozzákapcsol odailleszt
<i>alkalmasság</i>	Gewandtheit	
<i>articulus</i>	articulus Artikel	névelő
B		
<i>Biegung</i>	Biegung	<i>hajlítás</i>
<i>Bildsamkeit</i>		<i>képzékenység képezhetőség</i>
C		
<i>casus</i>	casus	eset(rag)
<i>compositio</i>	<i>compositio</i>	lásd: <i>szóformálás</i>
<i>conjugatio</i>	conjugatio	igeragozás
<i>conjunctio</i>	egybe foglaló szó (RÉVAI 1806)	kötőszó
<i>consonans</i>	consonans	mássalhangzó
<i>constructio</i>	constructio	összeszerkesztés szerkezet szóalkotás

¹ A szótár az egykorú, korántsem egységes szaknyelvi terminológia (Kölcsey szótárába illő) megértését, a terminológiai verziók összehasonlító vizsgálatát kívánja elősegíteni. (Lásd még: RÉVAI 1806, Vol. I.)

D		
<i>declinatio</i>	declinatio	névszóragozás
<i>derivativum</i>	derivativum	származék
<i>diminutivum</i>	diminutivum	kicsinyítő képző/szó
<i>diphthongusz</i>		kettőshangzó
E		
<i>elisio</i>	elisio	hangzókihagyás, hangkivetés
<i>érzések' objectumai</i>	Sinnliche Gegenstände	
<i>egyes szó</i>	einzelnes Wort	
<i>erő (energia)</i>	Nachdrücklichkeit Energie	
<i>grammatikai energia</i>	grammatikalische Energie	
<i>ellipsis</i>	ellipsis	szóelhagyás, kifejejtés
<i>etymologia</i>	szóvizsgálás (RÉVAI 1806)	etimológia
<i>extensiv</i>	Extensiv	
F		
<i>fixirozva</i>	fixieren	rögzítve meghatározva
<i>flexio (hajlítás)</i>	flexio	a teljes szóalak változása, elhajlás szóragozás
G		
<i>gazdagság (bőség)</i>	Reichtum	
<i>hajlékonyság</i>	Gewandtheit	alkalmasság ügyesség
<i>grammatica</i>	Sprachlehre	nyelvtanítás
GY		
<i>gyök gyökér</i>	Wurzelwort	egyszótagú szó lásd még: <i>törzsök</i>
H		
<i>hajlás</i>	Wendung, Biegung	
<i>hathatóság</i>	Nachdrücklichkeit	
I		
<i>imparfait</i>	imparfait	folyamatos múlt
<i>infinitivus</i>	infinitivus	főnévi igenév
<i>intensiv</i>	intensiv	intenzív

<i>interjectionalis</i>	interjectio	indulatszó
<i>inversio</i>	a' szók szabadon való helyzetetése	fordított szórend
J		
<i>jel, jelentés</i>	Bezeichnung	
<i>jólhangzás</i>	Wohlklang	
K		
<i>képzékenység</i>	Bildsamkeit	
<i>képző szótagok</i>	Bildungssyllben	toldalékorfémák
<i>közlő organum</i>	Mittheilungs-Organ	kifejezőeszköz
L		
<i>lexicālis miveltethetés</i>	lexikalische Bildsamkeit	szavak képzőkkel és szóösszetétel való gyarapítása
M		
<i>Mannigfaltigkeit</i>		sokféleség
<i>meghatározottság</i>	Bestimmtheit	
<i>mesterszó</i>		szakszó, műszó
<i>mívelés</i>	Bildung	
<i>miveltethetés</i>	Bildsamkeit Bildungsfähigkeit	képezhetőség
<i>Wechselwort</i>		melléknévi igenév
N		
<i>nomen</i>	nevező szó (RÉVAI 1806)	névszó
<i>numerus</i>	numerus	szám
<i>nyelvjobbítás</i>	Sprachverbesserung	
O		
<i>onomatopoiemenon</i>	Onomatopoiäta	hangutánzó szó
<i>orthoepia</i>	helyes olvasás [sic!] (RÉVAI 1806)	helyes ejtés
<i>orthographia</i>		helyesírás
P		
<i>participium</i>	Partizip részesülő szó	melléknévi igenév
<i>passiv</i>		passzív
<i>philologia</i>		a nyelv tudományos vizsgálata

<i>phrases</i>	phrasis, Phrase	kifejezés, idióma, szó szerkezet
<i>possidens nomen</i>	pronomen possessivum	birtokos névmás
<i>postpositio</i>	utoljáró szó (RÉVAI 1806)	névutó
<i>principium</i>	Prinzip	vezérelv
<i>pronomen</i>	pronomen	névmás
<i>prosodia</i>	hangmérséklés (RÉVAI 1806)	szótagmérés
R		
<i>redensart</i>	Redensart	kifejezésmód
<i>rövidség</i>	Kürze	
S		
<i>segédszavak</i>	Hilfswörter	viszonyszók
<i>segédzó</i>	Hülfszeitwort	időbeli segédige
<i>substantivum</i>	Substantivum	főnév
<i>soloecismus</i>		nyelvi idegenszerűség
<i>syllaba</i> <i>első syllaba</i> <i>végző syllaba</i>	syllaba / Sylbe Anfangssylbe Endsylbe	szótag első szótag végszótag
<i>syntaxis</i>	Wortstellung összehelyeztetés (RÉVAI 1806)	szintaxis mondattan lásd még: <i>szórakás</i>
SZ		
<i>szavak (szók) öszvetétele</i>	Wortzusammensetzung / Zusammensetzungen der Wörter	szóösszetétel
<i>szócsinálás</i>		szóalkotás
<i>szóformálás</i>	compositio	új szavak, szóösszetételek alkotása három esete: 1. az írói szóalkotás (szók poétai öszveragasztása – verba composita); 2. szóképzés (derivatio); 3. analógia
<i>szókurttítás</i>	apokoptó	apokoptálás

<i>szórakás</i>	Wortstellung	szórend lásd még: <i>syntaxis</i>
<i>szószármaztatás</i>		szóképzés
T		
<i>természeti hangzó</i>		hangutánzó szó
<i>tisztaság</i>	Feinheit	
<i>tudománybeli terminológia</i>	wissenschaftliche Terminologie	
<i>törzsök</i>	Wurzelwort	egyszótagú szó lásd még: gyök, gyökér
U		
<i>usus</i>		nyelvszokás
<i>új származások</i>	Wortbildungen	
V		
<i>verbum</i>	Verbum	ige
<i>végzetek</i>	Endungen	
<i>világosság (nyilvánosság)</i>	Deutlichkeit	
<i>vocal, vocalis</i>	vocalis Vokal	magánhangzó
Z		
<i>Zusammensetzung</i>		összetétel
W		
<i>Wohlklang</i>	euphonia	jólhangzás
<i>Wortmengerei</i>		szóhalmozás, szókeverés
<i>Wortreichthum</i>		szókincs
<i>Wortzusammensetzung</i>		szóösszetétel
<i>Wechselwort</i>		szóváltogat

MUTATÓK

RÖVIDÍTÉSEK ÉS BIBLIOGRÁFIA

- a. m. – annyi mint
- ág. – ágostai
- Conf. – conferatur: vesd össze
- d[ie] – napon
- emend. – emendálva
- ev. – evangélikus
- et cet, etc, ct, &cet – és a többi
- é. n. – év nélkül
- f. – folio, fólió (ívrét, lap)
- ford. – fordító, fordította
- fr. – francia
- gör. – görög
- h. n. – hely nélkül
- id. – idősebb
- i. e. – időszámítás előtt
- i. m. – idézett munka
- init. – initium: kezdet
- i. sz. – időszámítás szerint
- jav. – javítva
- k. – körül
- K – kézirat
- L. – lásd vagy lap (szöveggörnyezettől függően)
- l. – lásd vagy lap (szöveggörnyezettől függően)
- lat. – latin
- lbj. – lábjegyzet
- ms. – manuscriptum: kézirat
- ném. – német
- N. B. – nota bene: jegyezd meg jól
- Nro., nro. – szám, szám alatt
- p., pag. – pagina: oldal
- p. o. – példának okáért, okán
- pro. – ellenben
- r. – recto, rektó

ref. – református
S., s. – Seite: oldal
s. a. r. – sajtó alá rendezte
Sat, sa't – és a többi
sc. – scène: jelenet
sh. – sajtóhiba
sq. sqq. – sequens, sequentes: következő, következők
th. – tollhiba
t. i. – tudniillik
ur. – uralkodott
uo. – ugyanott
ún. – úgynevezett
v. – verso, verzó
vö. – vesd össze
vs. – versek, verssorok
<áthúzás> = olvashatóan áthúzott szöveg
<...> – áthúzott, nem olvasható szöveg
<...> – nem olvasható, hiányos szöveg
<...[?]> – kérdéses szerkesztői olvasat
< > – rekonstruált szöveg
[...] – szerkesztői szöveg
aláhúzás = aláhúzás a szövegben
kettős kiemelés = kettős aláhúzás
kiemelés = aláhúzva és nagyobb betűvel írva

Könyvtárak, levéltárak

OSZK Kt. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest
MTAK Kt. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, Budapest
PIM Kt. – Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Budapest
RL – A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest

Lexikonok, szótárak

- Budapest lexikon** – *Budapest lexikon*. Főszerkesztő BERZA László. 2 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
- CzF** – CZUCZOR Gergely és FOGARASI János. *A magyar nyelv szótára*. 6 köt. Pest: Athenaeum, 1862–1874.
- ÉrtSz** – *A magyar nyelv értelmező szótára*. BÁRCZI Géza és ORSZÁGH László vezetésével szerkesztette BALÁZS János [et al.]. 7 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959–1962.
- MÉL** – *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990*. Főszerkesztő KENYERES Ágnes. Javított, átdolgozott kiadás. Budapest: Arcanum, 2001.
- M. Kat. Lexikon** – *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerkesztő DIÓS István. 17 köt. Budapest: Szent István Társulat, 1993–2014.
- MNL** – *Magyar Néprajzi Lexikon*. 5 köt. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- MSzL** – *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Főszerkesztő SZÉKELY György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- MTSz** – *Magyar Tájszótár*. Kiadta A' Magyar Tudós Társaság. Budán, A' M. Kir. Egyetem' Betűivel. 1838.
- NyÚSz** – *A magyar nyelvújítás szótára: A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. Írta SZILY Kálmán. 2 köt. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása, 1902, 1908.
- PárizP** – [Pápai Páriz Ferenc] *Dictionarium Latino–Hungaricum, Succum & medullam purioris Latinitatis, ejúsq; genuinam in Lingvam Hungaricam conversionem, ad mentem & sensum proprium Scriptorum Classicorum, exhibens: Indefesso XV. Annorum labore, subcisivis ab ordinariis negotiis, temporibus collectum, & in hoc Corpus coactum à Francisco Pariz Pápai Medicinae Doctore, Ejusdémq; Facultatis, in Celeberrima Academia Basileensi, Assessore, & in Illustri Collegio Nagy-Enyediensi Professore Publico*. Lőcse, 1708.
- SZINNYEI** – SZINNYEI József. *Magyar írók élete és munkái*. 14 köt. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása, 1891–1914.

- TESz** – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Szerkesztette BENKŐ Loránd. 4 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- Törvénytudományi Műszótár** – *Törvénytudományi Műszótár*. Szerkesztették: PERGER János, majd SZTROKAY Antal. Előbeszéd: D. SCHEDEL Ferencz. Pest, 1843.; *Törvénytudományi műszótár*. Közre bocsátja A' Magyar Tudós Társaság. Második, tetemesen bővített kiadás. [Előbeszéd: Schedel Ferencz]. Pesten: Eggenberger J. és fia Acad. Könyvárosoknál, 1847.
- ÚMIL** – *Új magyar irodalmi lexikon*. Főszerkesztő PÉTER László. 3 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- ÚMTSz** – *Új magyar tájszótár*. Főszerkesztő B. LÖRINCZY Éva. 5 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

Folyóiratok

- HALZ** – Allgemeine Literatur-Zeitung (Halle und Leipzig)
- ÉLit** – Élet és Literatura, 1826, 1827.
- HazTud** – Hazai Tudósítások, mellyeket a' Magyar Nemzetnek köz hasznára készített Kultsár István. Nyomtatott Trattner János Tamás Betűivel, 1806.
- HazKülfTud** – Nemzeti Újság, mellyet Hazai, 's Külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz jóvára írtt, 's kiadott Kultsát István. 1816. Második Félesztendő Juliussal kezdve December végéig. Pesten, Nyomtatott Trattner János Tamás Betűivel.
- JALZ** – Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung
- Kath. Szemle** – Katholikus Szemle, Budapest, 1887–1934.
- Mulatságok** – Hasznos Múlatságok. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz Toldalékul írta 's kiadta Kultsár István. 1817. Első Félesztendő. Pesten, Trattner János Tamás betűivel.
- Muz 1833** – Muzáron Új folyam. Első füzet. 1833. Pesten, Hartleben Konrád Ádolf' tulajdona.
- Orpheus 2001** – *Első folyóirataink: Orpheus*. S. a. r. DEBRECZENI Attila. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001.

Tud. Gyűjt. – Tudományos Gyűjtemény. Pest: Trattner János Tamás, 1817–1841.

Kölcsey szövegkiadások

- BALASSA 1913** – [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál]. *Felelet a Mondolatra. Pesten 1815*. Kiadta BALASSA József. Független: *A Mondolat és a Felelet egykorú bírálatai és Somogyi Gedeon válasza a Feleletre*. Régi Magyar Könyvtár 11. Szerkeszti HEINRICH Gusztáv. Budapest: Franklin-Társulat [először: 1898], 1913.
- Felelet 1815** – [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál]. *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak: „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz Weszprém) 1813.” című Pasquilusára*. Pesten: Trattner Ján. Tam. Betüivel, 1815.
- GYAPAY 2002** – GYAPAY László. „Idegenségek és szokatlanságok. Kölcsey ismeretlen nyelvészeti tárgyú munkája”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 106, 3–4. sz. (2002): 415–439.
- KÁLLAY 1839** – *Kölcsey Ferencz' gyermek- 's ifjúkori életrajza 's néhány eredeti levele. Jegyzésekkel kiadja KÁLLAY Ferencz Academiai rendes tag*. Pesten, Trattner Károlyi' tulajdona, úri-utca 612 sz. [1839].
- KFKiadatl.** – *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai. 1809–1811: Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézírataiból*. Kiadta SZAU- DER József. S. a. r. BÁNHEGYI György, SZAU- DER József, SZAU- DER Józsefné. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.
- KÖM1** – KÖLCSEY Ferenc. *Összes művei*. Kiadta KERESCSÉNYI Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, [1943].
- KÖM2** – KÖLCSEY Ferenc. *Összes Művei*. Kiadta SZAU- DER József és SZAU- DER Józsefné. 3 köt. Budapest: Szépirodalmi Könyvki- adó, 1960.
- MM1** – KÖLCSEY Ferencz. *Minden munkái*. Szerkesztette B. EÖT- VÖS József, SZALAY László, SZEMERE Pál. 6 köt. Pest: Heckenast Gusztáv, 1840–1848.

- MM4 Országgyűlési** – KÖLCSEY Ferenc. *Országgyűlési Napló*. Kiadta VÖLGYESI Orsolya. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Universitas Kiadó, 2000.
- MM4 Versek** – KÖLCSEY Ferenc. *Versek és versfordítások*. Kiadta SZABÓ G. Zoltán. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Universitas Kiadó, 2001.
- MM4 Országgyűlési naponkénti jegyzések** – KÖLCSEY Ferenc. *Országgyűlési naponkénti jegyzések*. Kiadta PAJKOSSY Gábor. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Universitas Kiadó, 2002.
- MM4 Irodalmi** – KÖLCSEY Ferenc. *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I. 1808–1823*. Kiadta GYAPAY László. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Universitas Kiadó, 2003.
- MM4 Levelezés I.** – KÖLCSEY Ferenc. *Levelezés I. 1808–1818*. Kiadta SZABÓ G. Zoltán. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Universitas Kiadó, 2005.
- MM4 Levelezés II.** – KÖLCSEY Ferenc. *Levelezés II. 1820–1831*. Kiadta SZABÓ G. Zoltán. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Universitas Kiadó, 2007.
- MM4 Erkölcsi** – KÖLCSEY Ferenc. *Erkölcsi beszédek és írások*. Kiadta ONDER Csaba. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Universitas Kiadó, 2008.
- MM4 Levelezés III.** – KÖLCSEY Ferenc. *Levelezés III. 1832–1833*. Kiadta SZABÓ G. Zoltán. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás). Budapest: Balassi Kiadó, 2011.
- KÖLCSEY 2014** – ONDER Csaba. „Egy ismeretlen Kölcsey »paszkvillus«-ról”. In „*Szirt a habok közt*”. *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerkesztette BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, 139–145. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- KÖLCSEY 2016** – ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc: *Előszámlálása azon Principiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak*”. *Lymbus*. Magyarisztudományi forrásközlemények [2015] (2016): 367–376.

- KÖLCSEY 2018** – KÖLCSEY Ferenc. „Rövid Laistroma a’ Debreczeni Grammatika’ hibás állításainak; Rövid laistromok, a’ Consiliarius Aranka György Grammatikai hibájának, az Erdélyi Társaság’ Első Kötetében”. ONDER Csaba: „Két Kölcsey-kézirat a nyelvújítási harcok időszakából”. *Verso*. Irodalomtörténeti folyóirat 1, 2. sz. (2018): 91–116.
- KÖLCSEY 2019** – ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc recenzió-vázlata Szemere Pál elveszett tanulmányáról”. In „*Közöttünk a Mester*”. *Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerkesztette BÓDI Katalin, BODROGI Ferenc Máté, 163–170. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019.

A kritikai kiadás szövegeinek rövidítései

- CriticaiJegyzetek** – *Criticai Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról*
- ElőszámlálásaRévai** – *Előszámlálása azon Principiumoknak mellyek a’ Révai’ Grammatikájában megállítatnak*
- Felelet** – a *Felelet a’ Mondolatra* kézírata
- Felelet 1815** – a *Felelet a’ Mondolatra* első kiadása
- GrammSzójegyzetek** – [*Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz*]
- Gyárfás a Mondolatoshoz** – [*Gyárfás a Mondolatoshoz*]
- IdegenPhrasések** – [*Az idegen Phrasésekkel való élésről*]
- JegyzésekGarve** – *Garvebol tett Jegyzések*
- JegyzésekHazKülfTud** – [*Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben*]
[*Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múltságokból*]
- JegyzésekJenisch** – *Jenischből való Jegyzések*
- JegyzésekKis** – [*Jegyzések Kis János pályairatából*]
- JegyzésekKolbe** – [*Jegyzések K. W. Kolbe Über Wortmengerei című munkájából*]
- JegyzésekOrtÜng** – *Jegyzések az Ortographia Ungaricáról*
- JegyzésekPandekták** – [*Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból*]

- JegyzésekSzemere** – [Szemere Pál jegyzetei]
JegyzésekTaxonyi – [Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben] [Jegyzések Taxonyi János Tüköréből]
JegyzésekTübingi – A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából
JegyzetÚjSzók – Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára
KivonatKolbe – [Kivonat K. W. Kolbe Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache című munkájából]
LaistromAranka – Rövid laistromok, a' Cons. Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében
LaistromDebrGramm – Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak
MagyarokArticulusáról – A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés
Műszavak – Műszavak a' törvénytudományból

Egyéb források és szakirodalom

- ADAMIK 2009** – ADAMIK Tamás. *Római irodalom: A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2009.
- ADELUNG 1781** – Johann Christoph ADELUNG. *Über den Ursprung der Sprache und den Bau der Wörter, besonders der Deutschen: Ein Versuch*. Leipzig: J. G. Immanuel Breitkopf, 1781.
- AJKAY 2007** – AJKAY Alinka. „Pályairásomnak egész ideája, igen is, csak a' Nationalismus, az nekem az idolumom, nem holmi apró tekintetek.«: Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 111, 4–5. sz. (2007): 520–537.
- AJKAY 2018** – AJKAY Alinka. „Inkább magyarul”: *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye*. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2018.

- BALASSA 1898** – *Mondolat*. Dicshalom 1813. Kiadta BALASSA József. Két hasonmással. Régi Magyar Könyvtár 10. Szerkeszti HEINRICH Gusztáv. Budapest: Franklin-Társulat, [1898].
- BALÁZS 1987** – BALÁZS János. *Hermész nyomában: A magyar nyelv-
bölcselet alapkérdései*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987.
- BALLA 1817** – [BALLA Károly]. „A’ Mondolatnak, ’s rá való Fele-
letnek Megítéltetése”. *Tudományos Gyűjtemény* 1, 6. sz. (1817):
97–107.
- BARCZAFALVY 1787** – BARCZAFALVY SZABÓ Dávid. *Szigvárt klast-
romi története*. Első szakasz. Fordítódott Németből Magyarra
Bartzafalvi Szabo Dávid által. Pozsony: Füstküti Landerer
Mihály, 1787. *Szigvárt klastromi története*. Második szakasz.
Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabo Dávid által.
Pozsony: Füstküti Landerer Mihály, 1787.
- BŐM Költői** – BERZSENYI Dániel. *Költői művei*. Kiadta MERÉNYI
Oszkár. Berzsenyi Dániel összes művei 1. (kritikai kiadás).
Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- BŐM Prózai** – BERZSENYI Dániel. *Prózai munkái*. Kiadta FÓRIZS
Gergely. Berzsenyi Dániel összes munkái (kritikai kiadás).
Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2011.
- BŐM Levelezése** – BERZSENYI Dániel. *Levelezése*. Kiadta FÓRIZS
Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái (kritikai kiadás).
Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014.
- BERZSENYI 1813** – BERZSENYI Dániel. *Versei*. Kiadta Helmecci
Mihály. Pesten: Trattnernál, 1813.
- BITNICZ 1837** – BITNICZ Lajos. *Magyar nyelvtudomány. Első rész:
A’ magyar nyelv’ természetéről*. Pesten: Trattner–Károlyi
nyomatása. Uri utza 612. szám, 1837.
- BAYLE** – Pierre BAYLE. *Dictionnaire historique et critique, par Mr.
Pierre Bayle*. Cinquieme edition. Revue, corrigée, et augmen-
tée. Avec la vie de l’auteur, par Mr. Des Maizeaux. 4 Voll. Lei-
den, Amsterdam, Hága, Utrecht, 1740.
- BÍRÓ 2010** – BÍRÓ Ferenc. *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy
Ferenc és a nyelvújítás*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2010.

- BOZÓKY 1802** – BOZÓKY István. *A' Haza' Esedezése az Ország' Gyűlése előtt a' Magyar Nyelv' tökéletesítése iránt.* Pozsonyban: A' Belnay György' betűivel, 1802.
- BURIÁN 2014** – BURIÁN László. „Szokásjog versus kodifikált jog a magyar magánjog történetében, különös tekintettel a magyar magánjog bevezetésére Észak-Erdélyben”. In *Quaerendo et Creando: Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*, szerkesztette POGÁCSÁS Anett, 69–81. Budapest: Szent István Társulat, 2014.
- CSETRI 1990** – CSETRI Lajos. „Kazinczy nyelvújítása”. In *Klasszika és romantika között*, szerkesztette KULIN Ferenc és MARGÓCSY István, 11–25. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- CSETRI 1990b** – CSETRI Lajos. *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában.* Irodalomtudomány és kritika. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- CSETRI 2007** – CSETRI Lajos. *Amathus: Válogatott tanulmányok.* Összeállította SZAJBÉLY Mihály és ZENTAI Mária, 2 köt. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2007.
- CSOKONAI 1802** – CSOKONAI Vitéz Mihály. *A' TAVASZ, írta Kleist, fordította Csokonay Vitéz Mihály. Hozzájárulnak Kleistnek némelly apróbb rarabjai.* Komáromban: Özvegy Weinmüllerné betűivel, 1802.
- CSOKONAI 1803** – CSOKONAI Vitéz Mihály. *Anakreoni Dalok* Cs. Vitéz M. által. Bétsben: Pichler Antal betűivel, 1803.
- CSOKONAI 1804** – CSOKONAI Vitéz Mihály. *Dorotya, vagyis A' Dámák' Diadalma a' Fárságon. Furtsa vitézi-versezet IV. könyvben* Cs. Vitéz Mihály által. Nagy-Váradon, és Vátzon: Máramarosi Gottlieb Antal' betűivel, 1804.
- CSOKONAI 1805** – CSOKONAI Vitéz Mihály. *Lilla. Érzékeny dalok III. Könyvben.* Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Váradonn: Máramarossi Gottlieb Antal' Betűivel, 1805.
- CSORBA 1991** – CSORBA Sándor. *Kölcsey Ferenc gazdasági irataiból.* A Kölcsey Társaság Füzetei 3. Fehérgyarmat: 1991.

- CSÖRSZ 2011** – CSÖRSZ Rumen István. „»ki magam tsinálmányja, ki másé«: Közköltészet és írói program Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekek* (1813) című gyűjteményében”. In *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerkesztette CSÖRSZ Rumen István és HEGEDŰS Béla, 319–346. Budapest: rec.iti, 2011.
- DAYKA 1813** – DAYKA Gábor. *Újhelyi Dayka Gábor’ Versei*. Öszveszedte ’s kiadta barátja Kazinczy Ferenc. Pesten: Trattner Mátyásnál, 1813.
- DebrÉnek 1808** – *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv, mely Sz. Dávid’ Soltárainn kívül magábann foglal némely kiválogatott, és a’ helvétziai vallástételt követő négy szuperintendentia által jóváhagyott énekeket, egynehány buzgó imádságokkal együtt*. Debreczenbenn: nyomtatta Csáth György, 1808.
- DebrGramm** – *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*. Bétsbenn: A’ Magyar Hirmondó Íróinak Költségével. Alberti Betüivel, 1795.
- DEMEK 1894** – DEMEK Győző. „Adalék a Mondolatpör keletkezésének történetéhez: Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 4, 1. sz. (1894): 69–85.
- DUGONICS 2002** – DUGONICS András. *Etelka*. Kiadta PENKE Olga. Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink 8. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.
- ÉDER 1988** – ÉDER Zoltán. „Verseghy Ferenc nyelvművelő kézikönyve”. In *In memoriam Verseghy Ferenc 3. Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitó és Verseghy-tudományos ülészak anyagából*, szerkesztette SZURMAY Ernő, 31–47. Szolnok: Verseghy Könyvtár, 1988.
- FALUDI 1787** – FALUDI Ferenc. *Istenes jóságra és szerentsés bóldog életre oktatott nemes ember. Irta Anglus Nyelven DORELL Josef S. J. Fordította Olaszbol FALUDI Ferentz S. J.* Pozsonyban és Kassán: Fűskuti Landerer Mihály’ költségével és betüivel, 1787.

- FALUDI–RÉVAI 1786–1787** – FALUDI Ferenc. *FALUDI Ferentz' Költeményes Maradványi. Egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre bocsátotta a' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós.* Első Kötet. Győrött: Strajbig József' betűivel, 1786. FALUDI Ferenc. *FALUDI Ferentz' Költeményes Maradványi. Egybe szedte a' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós.* Második kötet. Győrött: Strajbig József' betűivel, 1787.
- FÁBIÁN 1876** – FÁBIÁN Gábor. „Adatok Somogyi Gedeon életéről”. *Figyelő.* Irodalomtörténeti közlöny. Szerkeszti Abafi Lajos. 1. köt. (1876): 15–18.
- FEJÉR 1823** – [FEJÉR György]. „A Philológiára egy tekintet”. *Tudományos Gyűjtemény* 7, 1. sz. (1823): 45–86.
- FÓNAGY 2012** – FÓNAGY Zoltán. „Zenei nyilvánosság és polgári viselkedéskultúra: A 19. századi hangversenyterem társadalomtörténeti látásögből”. *Történelmi Szemle* 54, 4. sz. (2012): 577–598.
- FÓRIZS 2006** – FÓRIZS Gergely. „Horváth Ádám (?) ismeretlen levele Berzsenyi Dánielhez”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 110, 5. sz. (2006): 558–564.
- FÓRIZS 2009** – FÓRIZS Gergely. „*Álpeseken Álpesek emelkednek*”: *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben.* Klasszikusok. Budapest: Universitas Kiadó, 2009.
- FRIED 1991** – FRIED István. „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 95, 5–6. sz. (1991): 597–605.
- FRIED 1993** – FRIED István. „A Kölcsey-filológia időszerű kérdései. Kiadástörténeti adalékok”. *Irodalomtörténet* 74, 3. sz. (1993): 347–376.
- FUCHS 2007** – FUCHS Anna. „Egy elfelejtett prózai kompozíció a 19. század elejéről. Wándza Mihály: *A' búsongó Ámor*”. *Irodalomtörténet* 38 (88), 1. sz. (2007): 92–103.
- GARVE 1802** – Christian GARVE. „Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserungen”. In Christian GARVE, *Sammlung*

- einiger Abhandlungen, Zweiter Theil, [229] 231–264. Breslau, 1802.*
- GÁLDI 1957** – GÁLDI László. *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957.
- GRANASZTÓI** – *Kazinczy Ferenc Pandektái.* Szerkesztő: DEBRECZENI Attila. A kéziratokat feldolgozta GRANASZTÓI Olga. Informatikai fejlesztés NYITRAI Nóra. Debreceni Egyetemi Kiadó (DOI: 10.5484/Kazinczy_Ferenc_Pandektai).
Online: <http://deba.unideb.hu/deba/pandektak/>
- GYAPAY 2001** – GYAPAY László. „*A’ tisztább ízlésnek regulájival’*: *Kölcsey kritikus pályakezdése.* Klasszikusok. Budapest: Universitas Kiadó, 2001.
- GYÖNGYÖSI 1693** – GYÖNGYÖSI István. *Porábúl meg-éledett Phöenix.* Lötsén: Brewer Sámuel által, 1693.
- GYÖNGYÖSI 2000** – GYÖNGYÖSI István. *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. Palinódia (Kesergő Nimfa).* Kiadta JANKOVICS József és NYERGES Judit. Budapest: Balassi Kiadó, 2000.
- GYÖNGYÖSSI 1802** – GYÖNGYÖSSI János. *Gyöngyösi Jánosnak Magyar Versei. Mellyeket külömb-külob-m-féle alkalmatosságokra készített, és végre egyben-is szedett. Első Darab. Melylyben Az Első ki-adáskori Versek most meg-jobbitva újjonnan ki-adattak, és többekkel is hátul meg-bővítetttek.* Pesten: Talál-tatik Kilian Testvér. Könyv-Árosoknál, 1802.
- HALMY 1993** – HALMY Márta. „Szentgyörgyi József orvos levelei Kazinczy Ferenchez”. In *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991,* szerkesztették GAZDA László és MÓDY György. 333–358. Debrecen, 1993.
- HARGITTAY 1983** – HARGITTAY Emil, szerk. *Hatvanhat csúfos gajd. XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek.* Magyar Hírmondó. Budapest: Magvető Kiadó, 1983.
- HEINRICH 1916** – *Kazinczy Ferencz Tübingai Pályaműve a magyar nyelvről* (1808). Kiadta HEINRICH Gusztáv. Budapest: MTA, 1916.

- HELMECZI 1816** – HELMECZI Mihály. „Értekezés az úgy nevezett Újításokról a’ Nyelvben”. In BERZSENYI Dániel, *Versei. Kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály.* Második megbővített kiadás, III–XLIX. old. Pest: Trattner János Tamás, 1816.
- HERDER 1983** – Johann Gottfried HERDER. *Értekezések, levelek.* Szerkesztette RATHMANN János, fordította RAJNAI László. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983.
- H. KISS 1896** – H. KISS Kálmán. „A Mondolatperhez”. [*Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác*]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6, 6. füz. (1896): 473—482.
- HORATIUS 1961** – Quintus HORATIUS Flaccus. *Összes versei.* Quinti Horati Flacci *Opera Omnia.* Szerkesztette BORZSAK István, DEVECSERI Gábor. Budapest: Corvina Könyvkiadó, 1961.
- HUDI 2002** – HUDI József. *Fábián-émlékkönyv: Fábián József (1761–1827) református esperes pályafutása.* A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 4. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2002.
- ILLYÉS 1705–1707** – ILLYÉS András. *ILLYÉS Andras, Keresztyeni életnek példája avagy tuekoere, az az: a’ szenteknek elete, mellyet Régen tudos, és Nevezetes Olasz Autorok Koenyveiboel, kiváltképpen való szorgalmatossággal, Olasz nyelven roevind sommában foglalt Romában: és annakutánna Magyar nyelven megmagyarázott Magyar Országban: és rendszeren oett Részre osztott: azután pedig toebb Keresztyén Nemzeteknek is lelki vigasztalásra ’s épueletére Deák nyelvel megajándékozott: most pedig megjobbitással másod-szoris Magyarul kinyomtatott ILLYES Andras erdelyi puespoek.* Elso resze. [...] [Külön címlappal I–III. rész] Nagy-Szombatban Nyomtatott, az Academiai Boetuekkal M.DCC.V. Esztendoeben. [Külön címlappal IV. rész] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben. [Külön címlappal V. rész] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben.

- IMRE 1880** – IMRE Sándor. *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái.* Székfoglaló. Budapest: A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1880.
- IVÁNY 1991** – IVÁNY Zoltán. „Adalékok Dévai Bíró Mátyás Orthographia Vngarica című művéhez”. *Magyar Nyelv* 87, 4. sz. (1991): 439–447.
- JENISCH 1796** – Daniel JENISCH. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen: Eine von der Königl. Preuß. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin.* Berlin: bei Friedrich Maurer, 1796.
- KÓKAY 1979** – *A magyar sajtó története 1705–1892.* Főszerkesztő SZABOLCSI Miklós, 2 köt. *A magyar sajtó története 1705–1848*, 1. köt. Szerkesztette KÓKAY György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- KARDOS 1931** – KARDOS Albert. „Kazinczynak rendes, másnak különös”. *Magyar Nyelvőr* 60, 7–8. sz. (1931):120–121.
- KAZLEV** – KAZINCZY Ferenc. *Levelezése*, kiadta (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 kötet. Budapest–Debrecen, 1890–2013.
- KAZINCZYTÉSV** – [KAZINCZY Ferenc]. *Tövisék és Virágok.* Kevés számú Nyomtatványokban. Széphalom: 1811.
- KAZINCZYVITK** – KAZINCZY Ferenc. *POETAI EPISTOLA VITKOVICS MIHÁLY BARÁTOMHOZ, a' budai görög püspökség' consistor. fiscalisahoz; azon felekezetben első, sőt mind eddig egyetlen írónkhoz.* Széphalom: Januáriusban, 1811.
- KAZINCZY 1813** – KAZINCZY Ferenc. *Poetai berke.* Pesten: Trattner Mátyásnál, 1813.

- KAZINCZY 1979** – KAZINCZY Ferenc. *Versek, műfordítások, szépróza, tanulmányok*. Kiadta SZAUDER Mária. 2 köt. Kazinczy Ferenc művei. Magyar Remekírók. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.
- KAZINCZY 2018** – KAZINCZY Ferenc. *Költemények*. Kiadta DEBRECZENI Attila. 2 köt. 1. köt. *Szövegek*. 2. köt. *Jegyzetek*. Kazinczy Ferenc Művei. [Debrecen]: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.
- KECSKEMÉTI 1995** – KECSKEMÉTI Gábor. „A történeti kommunikációelmélet lehetőségei”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 99, 5–6. sz. (1995): 561–576
- KERECSENYI 1940** – KERECSENYI Dezső. *Kölcsey Ferenc*. Magyar Írók. [Budapest]: Franklin Társulat Kiadása. [1940].
- KIS 1806** – KIS János. *A' Magyar Nyelvnek mostani állapotjáról kimíveltethetése módjairól eszközeiről. Megjuttalmaztatott felelet. Irta Kiss [sic!] János Nemes Dömölki Evang[élikus]. Predikator*. Pesten: Trattner Mátyás betüivel, 1806.
- KIS 1985** – *Kis János Emlékezései*. In *Berzsenyi Dániel művei – Kis János Emlékezései*, kiadta OROSZ László, 807–1045. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.
- KISFALUDY 1816–1817** – *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos leveleik*. In *A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830*. Szerkesztette DEBRECZENI Attila. A szövegeket válogatta, az adatokat feldolgozta, a digitalizálást végezte CZIFRA Mariann. Online: <http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/>
- KOLBE 1806** – Karl Wilhelm KOLBE. *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie*. 2 Bände. Leipzig: Reclam, 1806–1809.
- KIS MAGYAR VERSTAN** – KECSKÉS András, SZILÁGYI Péter, SZUROMI Lajos. *Kis magyar verstan*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet, 1984.
- KÜLLÖS 1993** – KÜLLÖS Imola. „A cigányok ábrázolása a 17–18. századi kéziratos közköltészetben”. In *Cigány néprajzi tanulmányok 1. Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19.*

- században szerkesztette BARNÁ GÁBOR, közreműködött BÓDI ZSUZSANNA, 132–150. Salgótarján: Mikszáth Kiadó, 1993.
- LÖKÖS 1989** – LÖKÖS ISTVÁN, szerk. *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal telles kert: Pasquillusok a XVII–XVIII. századból.* Magyar Hírmondó. Budapest: Magvető Kiadó, 1989.
- MARGÓCSY 1990** – MARGÓCSY ISTVÁN. „A Révai–Verseghy-vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai”. In *Klasszika és romantika között*, szerkesztette KULIN FERENC és MARGÓCSY ISTVÁN, 26–34. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- MARÓTHY ÉS NÁTLY 1824** – [MARÓTHY MÁTYÁS és NÁTLY JÓZSEF]. *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra.* M. és N. Szeged: Nyomtat[tatott]. Grün Orbán’ betűivel, 1824.
- MÁNDY 1813** – [MÁNDY IMRE]: *Máté-Szalkai HÖGYÉSZ MÁTÉ Válaszsa a’ Poétai episztolára.* Nagyvárad, 1811, [1813].
- MÁTYÁSI 1794** – MÁTYÁSI JÓZSEF. *Semminél több valami: Az az elegyes tárgyú és formájú Egynehány darab versek.* Szerzette Mátyási József. Első darab. Pozsony: 1794.
- MÁTYÁSI 1798** – MÁTYÁSI JÓZSEF. *Mátyási József’ Verseinek Folytatása.* Második darab. Vátzon: Nyomtatott Maramarosi Gottlieb Antal’ betűivel, 1798.
- MÁTYÁSI 1806** – MÁTYÁSI JÓZSEF. *Vélekedés, mellyet A’ Magyar Nyelv eránt ország eleibe tétetett Tudós Kérdésre, rövid és együgyű feleletül adott Mátyási József.* Pesten: N. Kiss István Könyv Árosnál, 1806.
- MELICH 1908** – MELICH JÁNOS. *Révai Miklós nyelvtudománya.* Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. Budapest: MTA, 1908.
- MÉSZÖLY 1931** – MÉSZÖLY GEDEON. „Mátyási József és »Kalászkaparékja« I, II, III.”. *Népünk és Nyelvünk.* A Szegedi Alföldkutató Bizottság támogatásával megjelenő közérdekű folyóirat. Szerkeszti BIBÓ ISTVÁN (1931): 81–105; 186–201; 241–249.
- Mondolat 1813** – [SOMOGYI GEDEON et al.]. *Mondolat: Sok Bővitményekkel, és egy Kiegészített Újj-Szótárral együtt: Angyalbőrbe kötve, egy Tűnet-forint.* Dicshalom [Veszprém]: 1813.

- MRR** – KAZINCZY Ferenc. *Magyar Régiségek és Ritkaságok*. Kiadta Kazinczy Ferencz. Első kötet. I. *Sylvesternek Magyar-Deák Grammatikája. Új-Szigeten, 1539*. II. *A' legelső nyomtatott Magyar Abécze. Krakkóban, 1549*. III. *Prof. Varjas János' E vocálisú éneke. Debreczen, 1775*. Pesten: Mossóczy Institóris Károly' számára, Trattner Mátyás műhelyében, 1808.
- NAGY 2012** – NAGY Ágoston. „A 18. század második felében született pasquillus-irodalom értelmezési lehetőségeiről”. In *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*, szerkesztette SZIJÁRTÓ M. István és SZÜCS Zoltán Gábor, 192–222. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2012.
- ONDER 2015** – ONDER Csaba. „A rudbeckianizmusról röviden: Kölcsey és a finnugorok”. In: *Létünk hajléka: az anyanyelv*, szerkesztette NYÍRI Péter. A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei 3, 101–107. Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2015.
- ORGELDINGER 1999** – ORGELDINGER, Sibylle. *Standardisierung und Purismus bei Joachim Heinrich Campe*. Berlin: De Gruyter, 1999.
- PAP Endre 1851** – PAP Endre. „Kölcsey Ferencz”. In *Magyar szónokok és statusférfiak: Politicai jellemrajzok*, kiadja CSENGERI Antal, 284–332. Pest: Heckenast Gusztáv, 1851.
- PAP 1911** – PAP Károly. *Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben. I. Kazinczyhoz írott levelek*. Debrecen Szab[ad]. Kir[ályi]. Város Könyvnyomda Vállalata, 1911.
- PITROFF 1914** – PITROFF Pál. „A »Felelet a Mondolatra« egy értékes példánya”. *Magyar Nyelvőr* 43, 3. füz. (1914): 122–126.
- POMEY 1752** – François POMEY. *Pantheum mythicum seu fabulosa deorum historia*. Frankfurt és Lipcse, 1752.
- PONORI THEWREWK 1834** – PONORI THEWREWK József. *Velencei Szappanpor az Új Magyarok' számára*. Készítette Ponori Thewrewk József. Pozsony, 1834.
- PÓSA 1978** – PÓSA Ágnes. „Kazinczy Tübingiai [!] pályaművének autográf kézírata a Papszász-hagyatékban”. In *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977*, szerkesztette DANKÓ Imre,

- közreműködött MÓDY György és DURKÓ Mátyás, 501–507. Debrecen, 1978.
- RÉVAI 1803** – RÉVAI Miklós. *Antiquitates Literaturae Hungaricae*. Vol. 1. Pest: Trattner Mátyás, 1803.
- RÉVAI 1806** – RÉVAI Miklós. *Elaboratio Grammatica Hvngarica*. Vol. 2. Pest: Trattner Mátyás, 1806.
- RÉVAI 2014** – RÉVAI Miklós. *Magyar irodalmi régiségek. Antiquitates literaturae Hungaricae*. Fordította C. VLADÁR Zsuzsanna, szerkesztette STEMLER Ágnes. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Országos Széchényi Könyvtár, 2014.
- ROHONYI 1975** – ROHONYI Zoltán. *Kölcsey Ferenc életműve*. Kismonográfia. Kolozsvár-Napoca: Dacia Könyvkiadó, 1975.
- RUMY 1816** – [RUMY Károly György]. [*A Mondolat és a Felelet a Mondolatra kritikai ismertetése*]. *Allgemeine Literatur-Zeitung. Ergänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur-Zeitung*, 39. nr. April (1816): 308–311.
- SOLT 1938** – SOLT Andor. „Kölcsey halála és hagyatéka”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 48, 4. füz. (1938): 375–393.
- SOMOGYI 1819** – SOMOGYI Gedeon. *Értekezés A' Magyar Verselés' módjáról, és Fordításokról. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékü, és ugyan annyi Soru Próba-Fordításával együtt*. Veszprém: özv. Számmer Mihályné betüivel, 1819.
- S. VARGA 2005** – S. VARGA Pál. *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- SZABÓ G. 1999** – SZABÓ G. ZOLTÁN. *A kézirattól a kiadásig: Kölcsey Ferenc verseinek szöveggyűjteménye*. Budapest: Argumentum Kiadó, 1999.
- SZABÓ G. 2009** – SZABÓ G. ZOLTÁN. *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2009.

- SZABÓ G. 2011** – Szabó G. Zoltán. *Kölcsey Ferenc (1790–1838)*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2011.
- SZAUDEK 1955** – SZAUDEK József. *Kölcsey Ferenc*. Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955.
- SZAUDEK 1963** – SZAUDEK József. „Kölcsey ismeretlen kéziratai”. In *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve*, szerkesztette BARÓTI Dezső, 87–98. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum – Képzőművészeti Alap Kiadó, 1963.
- SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT** – [SZENTGYÖRGYI József]. *MONDOLAT a' Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyazó külömbféle Segédekről*. [Egykorú kézirat, lelőhely: OSZK Kt Quart. Hung. 18. Debrecen, 1810.]
- SZEMERE 1890** – SZEMERE Pál. *Szemerei Szemere Pál Munkái*. Szerkesztette SZVORÉNYI József, 3 köt. Budapest: Franklin-Társulat, 1890.
- SZEMERE PÁL JEGYZETEI** – *Szemere Pál jegyzetei*. 2. füz., lásd még: FÜGGELÉK.
- SZILÁGYI 1998** – SZILÁGYI Márton. *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Csokonai könyvtár 16. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- SZILY 1901** – SZILY Kálmán. „Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 2. füz. (1901): 182–188.
- TOLCSVAI 2004** – TOLCSVAI NAGY Gábor. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Budapest: Áron Kiadó, 2004.
- TOLDY 1857** – TOLDY Ferenc. *A magyar költészet kézikönyve: A mohácsi véstől a legújabb időkig*. Kiadta Toldy Ferenc. Második kötet. *Kazinczy Ferentől Arany Jánosig*. Pest: Heckenast Gusztáv tulajdona, 1857.
- TOLDY [1865] 1987** – TOLDY Ferenc. *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebbi időktől a jelen korig*. Rövid előadásban. 1864–1865. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
- TOLNAI 1929** – TOLNAI Vilmos. *A nyelvújítás*. Budapest: A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia kiadása, 1929.

- TÓTH 1812** – TÓTH Ferenc. *A' Helvétziai Vallástételt követő Túl a' Tiszai Superintendentziában élt református Püspökök Élete, e' jelen való időkiig lehozva. Írta és kiadta Tóth Ferentz. A' Reformátusok Pápai Collegiumában Theológiát, és azzal öszvekött Papi Tudományokat tanító Professor.* Győrben: Özv. Streibig Jósefné, 1812.
- TÓTH 2007** – TÓTH Kálmán. „A Kultsár–Prónay-féle pályatétel”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 111, 1–3 füz. (2007): 147–169.
- QUINTILIANUS 2009** – Marcus Fabius QUINTILIANUS. *Szónoklattan.* Szerkesztette ADAMIK Tamás, fordította és a jegyzeteket összeállította ADAMIK Tamás et al. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2009.
- VARGA 1963** – VARGA Imre. „A nemesi verses pasquillus (Szent-páli Ferenc)”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67, 3. füz. (1963): 287–302.
- VERGILIUS** – Publius VERGILIUS Maro. *Eclogái.* Szerkesztette KOMORÓCZY Géza, fordította LAKATOS István. Budapest: Magyar Helikon, 1963.
- VÖLGYESI 2009** – VÖLGYESI Orsolya. „Egy költő a rendi országgyűlésben: Kölcsey Ferenc politikusi kapcsolatrendszerének kialakulása az 1832/36-os diétán”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 113, 4. sz. (2009): 385–394.
- WÁNDZA 1806** – WÁNDZA Mihály. *A' BÚSONGÓ ÁMOR: Szabad elme-játék Szomorózába. a' Szép Grátziákhoz Ifj. Waandza M. által.* Pesten N. Kiss István Könyv-áros boltjáb. [A belső címlapon:] *A' BÚSONGÓ ÁMOR: Egy hajnali édes andalmány' teremtménye. A' Szép-Nem' kedvéért.* [A szerző rézmetszetével] Pesten: Trattner Mátyás' betűivel, 1806.
- ZRÍNYI 1651** – ZRÍNYI Miklós. *Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklos.* Nyomtatta Béchben a' Koloniai Vduarban Kosmerovi Máté Czászár ő Felsége Könyvnyomatója Anno M.DC. LI.
- Z. SZABÓ 1980** – *Kazinczy Ferenc* tübingai pályaműve 1808. Kiadta Z. SZABÓ László. Győr, 1980.

NÉVMUTATÓ

- Abádi Benedek 451
 Abafi Lajos 1248
 Accius, Lucius 815
 Adamik Tamás 821, 874, 964,
 1244, 1257
 Adelung, Johann Christoph
 164, 167, 176, 190–192, 201,
 307, 346, 348, 478, 853, 854,
 867–869, 873, 958, 991,
 1002, 1216, 1227, 1244
 Ágoston, Szent → Augustinus,
 Aurelius
 Aiszóposz (Ezópus) 81, 92, 622,
 657, 691, 692, 716, 717
 Aiszkhülosz 760
 Ajkay Alinka 892–894, 1244
 Alapy Gyula 969, 970
 Algarotti, Francesco 767, 1223
 Almási Balogh Pál 422, 424,
 431, 719
 Alvinczi Péter 448
 Anakreón 23, 470
 Ángyán János 572, 573
 Antal 835
 Ányos Pál 86, 678, 856, 1219
 Apáczai Csere János 295, 980
 Aphthoniosz 993
 Apuleius, Lucius 82, 93, 658,
 693
 Aquila 459
 Aranka György 265, 266, 400,
 412–414, 417, 422, 428, 437,
 836, 852, 923, 930, 936, 937,
 940–942, 947–952, 956,
 957, 961, 1001, 1243, 1244
 Arany János 592, 1256
 Archenholz, Johann Wilhelm
 von 157
 Arisztophanész 760
 Arisztotelész 110, 556, 759, 761,
 762, 817, 1226
 Arkhimédész 622, 684
 Arnauld, Antoine 295, 304,
 462, 993
 Árpád fejedelem 621, 638, 644,
 662, 667, 899, 1105
 Atticus, Titus Pomponius 605
 Attila (Etele), hun király 407,
 645, 647, 845, 864, 865
 Aue, Hartmann von 820
 Augustinus, Aurelius 17, 444,
 458, 461
 Augustus, római császár 818
 Bakos Ferenc 356
 Baksai Ábrahám 457
 Balassa József 7, 507, 509–512,
 527, 529, 533, 540, 541, 547,
 562, 573, 575, 597, 637, 638,
 648, 650, 651, 682, 1085,
 1094, 1241, 1245
 Balázs János 376, 963, 965,
 1239, 1245
 Bálint Sándor 644
 Balla Antal 298, 557, 986–988,
 990

- Balla Károly 527, 528, 599, 982, 983, 985, 997, 998, 1245
- Balogh Piroska 340
- Bán Péter 583
- Bánhegyi György 1241
- Barcza József 692
- Barcza Józsefné 692
- Barczafalvi Szabó Dávid 38, 39, 242, 403, 492, 521, 522, 534, 541–543, 554, 567, 569, 988, 1001, 1084, 1085, 1093, 1098, 1125, 1128–1130, 1211, 1219, 1220, 1245
- Bárcki Géza 1239
- Barcsay Ábrahám 134, 242, 846, 856
- Barna Gábor 1253
- Barna György 229, 910
- Báróczi Sándor 86, 242, 399, 547, 548, 680, 702, 836, 856, 949, 950, 951, 1114, 1219
- Baróti Dezső 1256
- Baróti Szabó Dávid 163, 222, 242, 298, 351, 353, 400, 503, 535, 618, 623, 633, 640, 854, 897, 957, 967, 989, 1093, 1201–1203, 1205, 1206, 1214, 1219, 1220
- Bartalus István 592
- Bártfay László 406, 1005, 1008
- Bartók István 441
- Báthori András 19
- Báthory Gábor, superintendens 890, 986, 990
- Báthory Zsófia 908
- Batillus 622
- Batizi András 14, 16–18, 442, 443, 446, 449, 454–457, 463, 464
- Batizi Mihály 456
- Batsányi János 503
- Batthyány Károly József 656
- Bay György 995–999, 1002
- Bay József 997, 998, 1002
- Bayle, Pierre 288–291, 294, 295, 299, 303, 304, 342, 344, 405, 973–979, 990–993, 1245
- Beatrix királyné 444
- Bedeau, Julien→ Jodelet
- Beimel József 697
- Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Mária 591
- Belnay György 660, 1246
- Benczédi Székely István 448, 456
- Bene Ferenc 1206
- Benedek Mihály 554, 561, 943, 1081, 1087–1091, 1093
- Bengráf József 595
- Beniczky Péter 621, 1105, 1175
- Benke József 587
- Benkő József 19, 863
- Benkő Loránd 1240
- Bényei Péter 1242
- Benyovszki Mórítz 699
- Beregszászi (Nagy) Pál 146, 259, 260, 348, 392, 432, 435, 485, 490, 498, 513, 542, 543, 584, 696, 863, 864, 944, 945, 958, 1220, 1251

- Berlász Jenő 1251
Bernard, Cluny 193
Bercsényi Miklós, generális
228, 907
Berza László 1239
Berzsenyi Dániel 86, 189, 388,
401, 403, 421, 422, 478, 508,
517, 518, 520, 531, 540, 555,
567, 570, 573, 576, 585–588,
592, 595, 606, 676, 677, 679,
700, 701, 831, 842, 845, 855,
863, 884, 902, 926, 1091,
1094, 1096, 1098, 1103,
1105–1108, 1113–1119, 1122,
1126, 1128, 1156, 1205,
1213, 1217, 1245, 1248,
1250, 1252
Bessenyei György 134, 242,
846, 856, 1220
Bibó István 1253
Bihari János 48, 586–588, 592,
595
Bilkei Pap Ferenc 420, 421, 423,
431, 483, 484, 489, 495, 496,
498, 501, 536, 539, 604, 688,
842, 919, 1219
Bíró Ferenc 347, 377, 722, 1245
Bitnicz Lajos 341, 342, 344,
1245
Blaschke, Johann 1116, 1117
Blumauer, Alois 591
Blumenbach, Johann Friedrich
1096, 1177
Bod Péter 443, 454, 456, 852
Bódi Katalin 1243
Bódi Zsuzsanna 1253
Bodmer, Johann Jakob 519
Bodrogi Ferenc Máté 680, 1243
Bohógyi Gedeon → Somogyi
Gedeon
Boileau, Nicolas 290, 294
Boldogréti Víg László → Hor-
vát István
Bonhours, Dominique 105, 812
Borrelly, Jean Alexis 156, 872
Borzásák István 1250
Bouhours, Dominique 733, 734
Bozóky István 501, 502, 660,
682, 698, 703, 1246
Böszörményi Pál 1087, 1090
Brandmüller, Johann Ludwig
974
Brewer Sámuel 845, 1200, 1249
Brooke, H. 693
Buda Attila 969
Budai Ésaías 691
Budai Ferenc 1219
Budenz József 1197
Buffon, George Louis 1096,
1177
Bullinger, Heinrich 18, 465
Burián László 559, 1009, 1246
Busa Margit 1251
Busche, Hermann von dem
(Crotus Rubianus) 608, 609
Butler, Samuel 243, 928
Büky Zsuzsanna 559
Bürger, Gottfried August 163,
170, 204, 235, 916, 1119

- Caesellius Vindex (Cesellio) 294, 303, 979, 980, 993
- Calvin, Jean (Calvinus, Kálvin János) 17, 399, 458, 466, 523, 604, 630, 631
- Campe, Joachim Heinrich 161, 177, 236, 237, 504, 569, 872, 873, 901, 916, 1254
- Canisius Péter 454
- Cassianus, Johannes 17, 461
- Catilina, Lucius Sergius 526
- Cato, Marcus Porcius 529, 989
- Catullus, Caius Valerius 169, 699
- Cervantes, Miguel de, Saavedra 82, 93, 224, 653, 657, 693, 865, 898, 928
- Cethegus, Publius Cornelius 989
- Cicero, Marcus Tullius 122, 158, 176, 268, 342, 366, 526, 605, 700, 762, 799, 801, 817, 821, 951, 952, 963, 1215, 1228
- Cirill, Szent 623
- Clotilde, de Surville 174
- Codrus 622, 625
- Comenius, Johannes Amos 246, 934, 967, 1198
- Corneille, Pierre 161, 290
- Correggio, Antonio Allegri da 636
- Czeglédi György 466
- Czifra Mariann 9, 402, 507, 1113, 1252
- Czinke Ferenc 986, 990, 1220
- Czirjék János 625
- Czirjék Mihály 625
- Czuczor Gergely 345, 1008, 1239
- Czvittinger Dávid (Zwittinger) 19, 443
- Csaba királyfi 864, 865
- Csabai András 1124, 1125, 1143
- Csanády István 523
- Császár Elemér 1195
- Császár Ferenc 1008
- Csáth György 833, 1247
- Csécs Teréz 9
- Cselkövi 557
- Csengeri Antal 1254
- Csengery János 716
- Csenkeszfalvi Poócs András 677
- Cseremiszký Miklós 1010
- Cseresznyés Károly 489
- Cserey Farkas 893
- Csermák Antal 595
- Csetri Lajos 7, 8, 375–379, 411, 723, 727, 813, 871, 911, 958, 964, 1001, 1246
- Csiky Gergely 470
- Csobó Péter György 9, 481, 870, 879
- Csokonai Vitéz Mihály 65, 86, 146, 528, 531, 532, 548, 553, 557, 573, 574, 580, 595, 606, 649, 657, 676–679, 687, 692, 707, 715, 863, 898, 1096, 1196, 1205, 1206, 1219, 1246

- Csonki Árpád 9, 506
 Csorba Sándor 394, 1246
 Csörsz Rumen István 9, 590,
 594, 596, 611, 969, 1247
 d’Alembert, Jen de Rond 108,
 117, 144, 750, 785, 815, 819,
 861, 959
 Dacier, Anne Le Fèvre 186, 187,
 873
 Dániel próféta 717
 Dankó Imre 1254
 Dante Alighieri 111, 760, 817
 Darrell, William (Dorell, Josef)
 837, 1247
 Dávid János 445
 Dávid, Szent 60, 717, 833, 849,
 1247
 Dávidházi Péter 5, 9
 Dayka Gábor 86, 134, 189, 406,
 432, 535, 547, 548, 566, 618,
 679, 697, 846, 856, 911, 912,
 914–916, 1005, 1006, 1096,
 1098, 1116, 1119, 1120, 1136,
 1205, 1247
 Debreczeni Attila 9, 596, 903,
 1240, 1243, 1249, 1252
 Decsy Sámuel 1126
 Deé Nagy Anikó 714
 Delille, Jacques 157, 174, 1226
 Demek Győző 680, 1110, 1247
 Demeter Zsuzsa 845
 Démoszthenész 760
 Dengizich, hun uralkodó 864
 Déri Balázs 336
 Dessewffy József 495, 503, 516,
 519, 529, 540, 566, 581, 622,
 630, 636, 893, 1103, 1221
 Dettrich András 398, 613, 615,
 625, 689
 Dévai Bíró Mátyás 17, 18, 442,
 451, 455, 456, 463, 464, 1251
 Devecseri Gábor 469, 656, 692,
 696, 873, 935, 1250
 Diagórasz, rhodosi ökölvívó
 470
 Diderot, Denise 195, 196, 959
 Diogenész, szinópei 622
 Diós István 1239
 Diószegi Sámuel 561
 Dókus László 496
 Dombi Márton 528
 Domokos Imre 514
 Domokos Lajos 943
 Dorell, Josef → Darrell, Wil-
 liam
 Dorpius, Martinus 692
 Döbrentei Gábor 346, 351, 352,
 365, 367, 368, 377, 379, 383,
 385, 387, 400, 401, 404, 426,
 430, 433, 474, 484, 495, 514,
 566, 701, 867–869, 874, 945,
 979, 987, 1005–1008, 1119,
 1208, 1223, 1226, 1227
 Döme Károly 1205, 1219
 Drágfi Gáspár 455
 Draskovics János 248
 Drescher Pál 579
 Dugonics András 148, 224, 242,
 501, 502, 508, 515, 538, 543,

- 546, 564, 568, 612, 637–648, 854, 855, 864, 865, 898, 899, 1123, 1206, 1219, 1247
- Durkó Mátyás 1255
- Duvergier de Hauranne, Jean A. 462
- Ecsedi István 607
- Ecsedy Judit, V. 1101
- Éder Zoltán 961, 1247
- Édes Gergely 86, 371, 372, 474, 506, 636, 652, 659, 678, 691, 721, 1122, 1125, 1219
- Eggenberger János 1240
- Ellák, hun uralkodó 864
- Ellinger János 989, 1108
- Ember Pál 15, 459, 464
- Emich Gusztáv 697, 853
- Engel, Johann Christian 358, 377, 720, 727, 1216
- Ennius, Quintus 108, 167, 176, 212, 750, 815, 877, 881
- Eötvös József 428, 482, 626, 719, 847, 857, 1241
- Epikurosz 396
- Erasmus, Rotterdami 17, 463
- Ercsey Dániel 523, 524, 604
- Erdélyi János 697
- Eröss Gábor 506, 691
- Erzsébet, angol királynő 654
- Esopus → Aiszóposz
- Etédi Sós Márton 86, 678
- Eudoxosz, knidoszi 594
- Euripidész 760, 761
- Fábián Gábor 559–561, 564, 573, 1248
- Fábián József 41, 551, 561, 570, 572–574, 583, 1092, 1100, 1250
- Faludi Ferenc 127, 129–131, 133, 138, 387, 420, 421, 676, 829, 832, 837, 838, 840–843, 845, 854, 883, 902, 932, 1203, 1204, 1213, 1247, 1248
- Farkas Károly 676
- Fazakas Gergely Tamás 723
- Fazekas Mihály 408, 561, 606, 607
- Fehér Katalin 589
- Fejér György 338–341, 343–345, 352, 890, 1206, 1216, 1219, 1248
- Fekete Csaba 833
- Fekete János 707
- Fekete László 910
- Fekete László 229
- Fénelon, François 872
- Fényfalvi Kardos Adorján → Révai Miklós
- Ferdinánd, I. 464
- Ferdinánd, III. 464
- Ferdinánd, V. 612
- Ferdős Dávid 681
- Ferenc, I., császár 1010
- Ferenczy István 708
- Fessler Ignác Aurél 1218
- Festetics György 682, 685, 1093
- Fogarasi János 345, 1008, 1239
- Folnesics János Lajos 38, 90, 306, 371, 372, 392, 432, 435,

- 474, 492, 497, 506, 513, 522,
543, 554, 555, 568, 721, 939,
988, 1001, 1087, 1090, 1114,
1127, 1206, 1219
- Fónagy Zoltán 592, 593, 1248
- Fórizs Gergely 5, 10, 374, 477,
478, 529, 586, 852, 877,
1100, 1192, 1245, 1248
- Forster, Georg 157
- Földi János 618, 623, 649, 650,
943, 1206
- Fried István 720, 893, 1248
- Frigyes, II. 1222
- Frigyes Vilmos, brandenburgi
választófejedelem 694
- Frigyik Katalin 1084
- Fuchs Anna 599, 1248
- Furius Antias 294, 303, 979,
980
- Fülöp Géza 1251
- Füskúti Landerer Mihály 506,
637, 642, 643, 648, 1123,
1201, 1245, 1247
- Gál András 943
- Gáldi László 534, 1011, 1129,
1249
- Gálszécsi István 454, 456
- Gárdonyi Klára, Cs. 1251
- Garve, Christian 25–29, 134,
159, 371, 372, 374, 375, 384,
391, 417, 425, 435, 472–478,
506, 720, 721, 728, 846, 871,
872, 1217, 1227, 1243, 1248
- Gáspár Pál 615, 625, 689,
- Gazda László 1249
- Gedicke, Friedrich Gedike 109,
158, 375, 755, 756, 816
- Gellért Katalin 1101
- Gellert, Christian Fürchtegott
168, 177
- Gellius, Aulus 294, 303, 979,
993, 1210
- Gellius, Gnaeus 817
- Gessner, Salomon 388, 884,
1123, 1142
- Girtanner, Christoph 344, 962
- Gluck, Christoph Willibald 816
- Goethe, Johann Wolfgang 86,
109, 168, 170, 171, 173–176,
199, 203, 204, 214, 233–235,
369, 375, 389, 396, 397, 475,
560, 680, 754, 756, 811, 816,
868, 869, 871, 873, 885, 890,
901, 912, 913, 916, 920, 1217
- Gottsched, Johann Christoph
351, 519, 813, 911, 913, 958
- Goudimel, Claude 291, 976, 977
- Gournai, Marie de 288, 289,
299, 976, 990
- Gönczy Monika 1242
- Görög Demeter 943
- Göschel, Georg Joachim 471
- Gracian, Baltasar 840
- Gran, Heinrich 608
- Granasztói Olga 9, 722, 902,
903, 904, 1101, 1249
- Grassalkovich család 591
- Grünn Orbán 564, 567, 638,
1253
- Guarini, Guarino 611

Gundel Imre 592
 Gvadányi József 138, 618, 623,
 699, 854
 Gyapay László 7, 347, 377, 379,
 382, 384, 408, 411, 436, 727,
 825, 827, 829, 836, 941, 985,
 1241, 1242, 1249
 Gyárfás → Mátyási József
 Gyárfás István 710
 Gyárfás Pál 710
 Gyarmathi Sámuel 400, 522,
 939, 1219
 Gyarmati Miklós 446, 543
 Gyöngyösi István 229, 346,
 387, 621, 677, 707, 708, 828,
 829, 836, 842, 845, 846, 850,
 853, 855, 862–864, 868, 883,
 902, 910, 1105, 1200, 1213,
 1219, 1225, 1249
 Gyöngyösi János 86, 97, 133,
 136–138, 142, 145–147, 242,
 401, 420, 421, 521, 524, 636,
 653, 654, 657, 658, 691, 700,
 702, 1249
 György Lajos 610
 Hafner, Philip 590
 Hagedorn, Friedrich von 168,
 169
 Hajdu Péter 956
 Haller János 836
 Haller László 836, 872, 1219
 Halmy Márta 1087, 1121, 1249
 Hannulik János Krizosztom
 625
 Hargittay Emil 10, 545, 1249
 Harmath Judit 592
 Harsányi István 1251
 Hartleben Konrád Adolf 719,
 726, 857, 981, 1240
 Haydn, Franz Joseph 49, 594
 Haykul Antal 529
 Heckenast Gusztáv 412, 429,
 482, 565, 719, 847, 857,
 1254, 1256
 Hegedüs Béla 1247
 Heinrich Gusztáv 892, 893,
 894, 895, 1241, 1245, 1249
 Helmeczi Mihály 130, 348, 352,
 360, 371–373, 384, 401–404,
 420–422, 473, 483, 484,
 493–495, 503, 505, 506, 514,
 521, 557, 574, 576, 581, 584,
 639, 721, 828, 830, 831, 842,
 869, 930, 939, 955, 1094,
 1105, 1122, 1199, 1223,
 1224, 1245, 1250
 Heltai Gáspár 139, 855
 Hende Fanni 1099
 Henrik, IV., francia király 873
 Hérakleitosz 72, 622, 635
 Herder, Johann Gottfried 93,
 109, 194–196, 301, 348, 471,
 653, 693, 754, 756, 811, 816,
 992, 1216, 1218, 1250
 Herennius, római császár 813
 Hérodotosz 760
 Hésziodosz 33, 491, 545, 546
 Heumann, Christoph August
 194
 Hidvégi Violetta 969

- Himfy → Kisfaludy Sándor
Hippokratész 814
Hites Sándor 10
Hoblik Márton 388, 504, 884,
902, 1219
Hochmeister Márton 949
Holdházy János 499
Hollós Christof 849
Holosovszki Imre 1206, 1209
Homérosz 68, 69, 71, 81, 90,
92, 105, 184, 200, 246, 342,
350, 387, 400, 469, 470,
491–493, 575, 605, 617, 621,
633, 653, 656, 659, 686, 688,
689, 692, 696, 715, 733, 737,
760, 807, 812, 873, 884, 901,
902, 904, 913, 929–931, 933,
934, 939–941, 948, 955, 956,
1136, 1225, 1226
Hoppál Mihály 686
Horányi Elek 19, 443, 444, 623,
852, 1201
Horatius, Quintus Flaccus 72,
161, 201, 219, 230, 289, 387,
556, 574, 606, 611, 616, 625,
627, 636, 697, 698, 767, 810,
818, 823, 883, 899, 902, 909,
927, 928, 933, 952, 976, 977,
987–989, 1096, 1108, 1116,
1221, 1250
Hornyánszky Viktor 1239
Horvát István (Boldogréti Víg
László) 367, 449, 543, 587,
1219, 1223
Horvát Ádám 1206
Horvát András (Pázmándi Hor-
vát Endre) 516
Horvát István (Boldogréti Víg
László) 226, 275, 276, 503,
504, 528, 555, 564, 585, 869,
908, 962, 965, 1090, 1091,
1093, 1204, 1220, 1224
Horváth Ádám 529, 563, 577,
1248
Horváth Emőke 820
Horváth István Károly 366
Horváth Pál 462
Hosidius, Geta Gaius 1099
Hudi József 561, 572, 573, 583,
1250
Hunyadi Ferenc 908, 909, 1086,
1087, 1093, 1127, 1154
Hunyadi László 658
Hunyady János 1209
Hutten, Ulrich von 608
Ilosvai Selymes Péter 621
Illyés András 86, 126, 127,
129–131, 133, 242, 264, 346,
351, 399, 420, 421, 829, 832,
834–837, 839, 841–843, 868,
945, 1199, 1200, 1213, 1219,
1250
Illyés György 680
Imre László 1242
Imre Sándor 864, 945, 1251
Ince, I., pápa 461
István, I., Szent, magyar király
224, 656, 664
Istvánffy Miklós 19
Iszokratész 715

- Ittzés Gábor 820
 Ivány Zoltán 451, 463, 1251
 Izsák Gáspár 397, 615
 Izsák Lajos 397
 Izsák Sámuel 397, 493, 525, 614,
 615, 625, 630–632, 1096
 Jakab Elek 902, 903
 Jakab Réka 9
 Jankovich Miklós 493
 Jankovics József 1249
 Jánky István 1195
 János, Aranyszájú Szent 461
 Jansenius, Cornelius 17, 461,
 462
 Janus Pannonius 714
 Jászay Pál 1008
 Jenisch, Daniel 103, 104, 119,
 122, 123, 189, 195, 347, 349,
 350, 357, 358, 360, 371, 372,
 374–377, 384, 386, 387, 391,
 405, 410, 411, 413, 414, 422,
 424, 427, 429, 431, 434, 435,
 472–475, 506, 557, 719–722,
 724–731, 734, 738, 740, 742,
 744–746, 751, 755, 758–760,
 763–765, 769, 772–774, 776,
 778, 783, 788, 794, 797–799,
 803, 809, 811, 812, 818, 827,
 848, 852, 858, 860, 861, 871,
 873, 874, 883, 894, 925, 926,
 985, 989, 990, 1126, 1216,
 1227, 1243, 1251
 Jeromos, Szent 840
 Jodelet (Bedeau, Julien) 108,
 750, 752, 815
 Joób László 246
 Josephus Flavius 15, 459
 Jósika Miklós 1211
 József , II., császár 656, 663,
 714, 725, 726, 944, 1108
 Juhász Antal 644
 Julius Caesar 291, 303, 817
 Juvenalis, Decimus Iunius 114,
 775, 776, 1107
 Kaczagfalvi László → Verse-
 ghy Ferenc
 Kádár István 593, 596
 Káldi György 14, 86, 407, 453,
 457, 680, 961
 Kalla Zsuzsa 9
 Kállay Ferenc 5, 14–18, 237,
 354, 358, 364, 365, 368, 371,
 394–396, 435, 439–441, 450,
 457, 493, 494, 524, 679, 680,
 917, 974, 1241
 Kálmáncsehi Sánta Márton 19,
 466
 Kálnoky László 885
 Kálvin János → Calvin, Jean
 Kant, Immanuel 109, 110, 193,
 397, 754, 756, 759, 816, 1092
 Kardos Albert 384, 1220, 1251
 Karika János 710
 Kármán József 1256
 Károli Gáspár 573, 899, 944
 Károly, VI., császár 656
 Károlyi István 1008, 1241, 1245
 Katalin, I., orosz cárnő 655
 Kazay Benjámin 573
 Kazay család 573

Kazay Gábor 573
 Kazinczy András 227, 907
 Kazinczy család 227, 906, 907
 Kazinczy Ferenc 7, 8, 16, 22,
 189, 217–227, 242, 298, 300–
 302, 335, 342, 345–350, 352,
 355, 358, 363–367, 369–371,
 373–379, 383–391, 393–405,
 410, 412, 420, 421, 426–428,
 430, 431, 436, 440–442,
 449–451, 458, 460, 464, 467,
 469, 473–475, 478, 483–491,
 494–496, 499–505, 507–
 514, 516, 517, 519–522, 525,
 527–531, 534, 535, 537, 539–
 541, 543, 544, 546–548,
 550–555, 557, 558, 563, 564,
 566–568, 570, 571, 574–577,
 580–589, 597, 598, 605, 606,
 610, 613–616, 630–633, 635,
 636, 638, 649–651, 660,
 676, 677, 679, 680, 682, 685,
 687, 689, 691, 692, 694, 695,
 697, 700–702, 705, 707–710,
 721–728, 821, 825–828, 831,
 836, 837, 847, 852–855, 857,
 862, 863, 867–872, 876,
 882, 883, 889, 891–895,
 899–905, 908, 910–912,
 914–916, 918, 919, 924–926,
 932, 933, 938–940, 943,
 949–952, 957–959, 969,
 970, 972, 975, 982, 986, 987,
 990–993, 1001, 1082–1088,
 1090, 1091, 1093–1095,
 1098–1100, 1103–1111,
 1113, 1115–1123, 1126, 1127,
 1130, 1193, 1194, 1197, 1198,
 1205–1207, 1210, 1213,
 1216, 1219–1221, 1223,
 1243–1249, 1251, 1252,
 1254–1257
 Kazinczy Gábor 902
 Kazinczy László 1121
 Kazinczy Miklós 522, 592
 Kazinczy Thalia 987
 Kecskeméti Gábor 10, 1252
 Kecskés András 1252
 Kelemen Béla 1195
 Kelemen László 612
 Kelemen Pál 336
 Kelemen, XI., pápa 462
 Kemény János 845, 850, 853,
 1200
 Kemény József 1006
 Kenyeres Ágnes 1239
 Képlaki → Szemere Pál
 Képlaki Vilma → Szemere
 Krisztina
 Kerecsényi Dezső 358, 376,
 440, 512, 827, 1241, 1252
 Kerekes Sámuel 943
 Kerényi Ferenc 632
 Keszeg Anna 691
 Kézy Mózes 625, 689
 Kilián testvérek (Ádám és
 György) 700, 1249
 Kinizsi Pál 685
 Kis Imre 580, 649, 650
 Kis István 726

- Kis János 213, 214, 306, 356, 376, 377, 386–388, 393, 416, 430, 436, 557, 692, 707, 716, 722–724, 831, 832, 854, 855, 867, 868, 882–889, 892, 893, 901, 918, 926, 932, 1001, 1088, 1096, 1114, 1123, 1198, 1219, 1243, 1252
- Kis Szebeni János 17, 463
- Kisfaludy Károly 1007
- Kisfaludy Sándor 86, 138, 146, 189, 401, 402, 519, 553, 555, 561, 570, 605, 678–680, 854, 855, 862, 873, 926, 1091, 1093, 1096, 1110, 1122, 1123, 1128, 1141, 1203, 1207, 1209, 1219, 1226, 1247, 1252
- Kiss Áron 524, 615, 625, 689
- Kiss István, N. 723, 1253, 1257
- Kiss Kálmán, H. 401, 524, 525, 615, 941, 1124, 1250
- Kiss Lajos 644
- Kiss Margit 9, 818, 819, 832
- Kiss Tamás 9
- Klein, János Sámuel 15, 18, 19, 459, 464
- Kleist, Christian Ewald von 560, 1246
- Klemm Antal 469
- Klopstock, Friedrich Gottlieb 24, 105, 109, 136, 168, 170, 171, 175, 176, 184, 192, 205, 232, 235, 375, 470, 733, 737, 754, 756, 806, 811–813, 816, 822, 852, 871, 873, 890, 911–915, 924, 1216
- Kluge, Carl Alexander Ferdinand 355, 973
- Koch-Schwarzer, Leonie 478
- Kókay György 982, 1251
- Kolbe, Karl Wilhelm, id. 155–157, 161, 163, 165–168, 171, 175, 176, 178, 185, 186, 190, 192–195, 197, 198, 202, 203, 205–207, 209, 210, 212, 349, 356, 357, 375, 377, 384–387, 393, 404, 410, 416, 417, 422, 425, 427, 436, 472, 473, 475, 719, 720, 726–728, 866–872, 875, 876, 883, 892, 894, 901, 918, 992, 1224, 1227, 1243, 1244, 1252
- Koltai Kornélia 833
- Komáromi Csipkés György 16, 255, 460, 944
- Komjáthi Benedek 456, 991
- Komjáti Ábrahám 246
- Komoróczy Géza 1257
- Korompay H. János 9
- Kosmerovi Máté 838, 1199, 1257
- Kotzebue, August von 587
- Kovachich Márton György 1081, 1090, 1091
- Kovács Pál 373, 506, 639
- Kovács Sándor Iván 973
- Kovács Zoltán, Z. 9
- Kováts (Kovács) József 505, 681, 682

- Kováts Mihály 1206, 1219
 Kozma Ferenc 1201
 Köblös József 565
 Köhler, Johann David 691
 Kölcsey Ádám 983
 Kölcsey Ádámné 424
 Kölcsey István 615
 Kölcsey Mihály 492, 615
 Körömi Gabriella 9, 870, 976, 977
 Kövér Lajos 695
 Krajnik Theréz 1121
 Krug, Wilhelm Traugott 877, 1101
 Krupp József 336
 Kubinyi 588
 Kujbusné Mecsei Éva 660
 Kulcsár Szabó Ernő 336
 Kulin Borbála 9, 716, 717, 881, 964
 Kulin Ferenc 1246, 1253
 Kulin Veronika 9, 881, 912, 980
 Kultsár István 484, 490, 508, 557, 716, 722, 883, 893, 945, 967–970, 986, 990, 991, 969, 1197, 1223, 1240, 1257
 Kún László 37, 550, 552, 555, 559, 565
 Kunics Ferenc 136, 137, 387, 851, 853, 883, 902, 1213, 1219
 Kunszery Gyula 677
 Kusper Judit 10
 Küllös Imola 590, 718, 1252
 La Bruyère, Jean de 289, 290, 299, 990
 La Fontaine, Jean de 170, 172, 174, 874
 La Harpe, Jean-François de 157, 158, 161, 185, 200
 La Rochefoucauld, François de 220
 Lácza Szabó József 86, 492, 551, 562–564
 Laelius, Gaius 715
 Lajos, I., (Nagy), magyar király 666, 670
 Lajos, XIV., francia király 157, 1226
 Lakatos István 689, 695, 696, 1257
 Lampe, Friedrich Adolf 454–456
 Landerer Mihály 642, 837
 Landerer Mihály János 840, 989, 1201, 1205
 Láng 587
 Laskai János 229, 911
 Lassú István 1008
 Lavater, Johann Kaspar 109, 754, 756, 816, 818
 Lavotta János 50, 594, 595
 Lehel vezér 644
 Lehoczki Albert 229, 910
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 206
 Lengyel József 1087, 1089, 1090
 Lessing, Gotthold Ephraim 136, 170, 175, 200, 234, 283, 477,

- 623, 820, 852, 890, 912, 916, 1227
- Lieutaud, Raquil 200
- Lightfoot, John 16, 460
- Linné, Carl von 649
- Lipót, I. 612
- Lipót, II. 714
- Liszkay József 1081
- Livius, Titus 817
- Loder, Matthäus 1100
- Logau, Friedrich von 177
- Lónyai Anna 850
- Lorántffy Zsuzsanna 228, 908
- Losonczi István 692
- Louis Auguste de Bourbon, maine-i herceg 186
- Louise Benedicte de Bourbon, maine-i hercegné 186
- Lowe Antal 1203
- Lőkös István 545, 1253
- Lőrinczy Éva, B. 1240
- Lucianos (Lucius) 82, 93, 658
- Lucilius, Caius 212, 523, 579, 878, 881, 991
- Lucretius, Titus Carus 97, 212, 295, 304, 399, 635, 703, 877, 880, 952, 993, 1218, 1228
- Lukács, Szent, evangélista 953
- Lukács Miklós 78, 95, 491, 1219
- Lukáts (Lukács) Miklós 391, 511, 521, 648, 649, 697
- Lukianosz 543, 693
- Luther, Martin 15–18, 176, 439, 455, 458, 463–465, 608, 820
- Macrobius, Ambrosius Theodosius 699, 880
- Mailáth János 660
- Malherbe, François de 108, 816, 873
- Mándy Imre 397, 614, 616, 630, 632, 637, 689, 1121, 1253
- Mándy Pál 614
- Mándyak 625, 689
- Manilius, Marcus 689, 690
- Manzador, Pius 1117
- Máramarosi Gottlieb Antal 1122, 1246, 1253
- Marcus Aurelius 1218
- Margalits Ede 645
- Margit, Árpádházi Szent 856, 862
- Margit, I., dán királynő 655
- Margócsy István 9, 408, 409, 1246, 1253
- Mária Terézia 224, 653–657, 691, 714, 725, 726
- Marmontel, Jean-François 86, 680
- Marot, Clément 290
- Maróthy Mátyás 567, 1098, 1106, 1253
- Martialis, Marcus Valerius 715
- Márton István 550, 551, 554, 555, 562, 570, 571, 574, 625, 1092, 1093, 1100, 1101
- Márton József 493, 543, 574, 625, 1092, 1093, 1206, 1208, 1219

Márton, Szent 840
Máté Lajos 1195
Matthisson, Friedrich von 24,
389, 471, 920
Matzdorf, Karl 473
Mátyás, (Hunyadi), I., magyar
király 444, 452, 666, 1147,
1218
Mátyási József (Gyárfás) 86,
362, 435, 498, 513, 564, 615,
621, 636, 677, 689, 691, 704–
718, 726, 824, 1105, 1243,
1253
Maurer, Friedrich 104, 721, 729,
1251
McGann, Jerome 336
Megyefi Ignác 1250
Melanchthon, Philipp 463
Melich János 711, 964, 1253
Méliusz Juhász Péter 19, 466
Ménage, Gilles 288
Mendelssohn, Moses 820
Merényi Oszkár 1245
Mester Béla 9
Mészáros Gábor 596
Mészöly Gedeon 711, 717, 718,
1253
Mezei Márta 405
Michels, Norbert 871
Mihálkovicz József 1218, 1219
Miklós, Szent 840
Milbacher Róbert 9
Miller, Johann Martin 567
Milton, John 111, 760, 817
Mitscherlich, Eilhard 1096
Módy György 1249, 1255
Molière (Jean-Baptiste Poque-
elin) 24, 294, 295, 303, 470,
979, 993
Monoszlói András 445–447
Montaigne, Michel de 108, 750,
752, 815, 990, 1216, 1227
Montesquieu, Charles-Louis de
Secondat, Baron de la Brede
et de 218, 895
Moreri, Louis 18, 439, 464
Móricz Kálmánné 418
Morungen, Heinrich von 820
Mossóczy Instítóris Károly
1254
Mozart, Wolfgang Amadeus 49,
586, 594
Möller János 607
Muraközi Gyula 574, 698, 823,
909, 976, 977, 989
Murányiné 587
Nabukodonozor 717
Nádasdi Ferenc 845
Nagy Ágoston 545, 1128, 1254
Nagy Bencze 514
Nagy Ferenc 493
Nagy Gábor 226–228, 496, 513,
515, 516, 905, 908, 910
Nagy István 573
Nagy Krisztina 707
Nátlly József 567, 933, 1098,
1106, 1253
Nemes Papp István 1084

- Némethi Nagy János 528, 529, 530
- Nepos, Cornelius 817
- Neuss, Heinrich von 608
- Nicolai, Friedrich 820
- Nógrádi Mátyás 250
- Nunkovics György 943
- Nyerges Judit 1249
- Nyíri Péter 1254
- Nyitrai Nóra 1249
- Onder Csaba 557, 586, 965, 1106, 1242, 1243, 1254
- Orbán László 1251
- Orczy Lőrinc 86, 242, 677, 1219
- Orgeldinger, Sibylle 871, 1254
- Órigenész, Adamantiosz 459
- Orosz Andrea 682
- Orosz László 1252
- Oroszy család 573
- Oroszy Pál 492, 493, 520, 540, 551–553, 570, 573, 574, 579, 583, 1082, 1083, 1092, 1100
- Orseolo Péter 664
- Ország Ilona 456
- Ország László 1239
- Ortutay Gyula 1239
- Ottó, szász fejedelem 641, 647
- Ovidius, Publius Naso 92, 101, 369, 387, 388, 690, 692, 715, 717, 818, 883, 902, 1114
- Ozorai Imre 456
- Ötvös, viceispán 615
- Pacuvius, Marcus 108, 167, 303, 750, 815, 993, 1228
- Pajkossy Gábor 9, 1011, 1012, 1242
- Pajor Gáspár 1256
- Pál József 582
- Pál, Szent 446, 456, 820
- Pálóczy Horvát Ádám 65, 86, 590, 596, 611, 638, 639, 678, 1081, 1247
- Palugyay Imre 565
- Pánczél Dániel 1085
- Pántzél Pál 726
- Pap Endre 6, 1254
- Pap István, lelkész 573
- Pap József 10
- Pap Károly 7, 378, 411, 1254
- Pápai Pál 1197
- Pápai Páriz Ferenc 97, 136–138, 246, 295, 319, 327, 329, 432, 542, 694, 702, 851, 853, 863, 933, 980, 1004, 1011, 1213, 1239
- Pápay Sámuel 335, 502, 547, 558, 570, 572, 576, 579–581, 623, 649, 895, 1082, 1083, 1091, 1127, 1130, 1190, 1212, 1219
- Paris, Alexander de 193
- Pascal, Blaise 462
- Patzkó Ágoston Ferenc 715, 1204
- Pázmány Péter 399, 455, 621, 961
- Péchy Imre 523, 579
- Péchy Lukács 14, 443–449, 457, 458

Péczeli József 86, 286, 678, 700,
 874, 971, 1123, 1207, 1216
 Pécsi Ottmár 1195
 Pelagius 17, 460, 461
 Pelei 563
 Penke Olga 1247
 Perecsényi Nagy László 373,
 505, 506, 1205, 1206, 1219
 Pereszlényi Pál 266, 272, 833,
 950, 951, 961
 Perger János 1008, 1240
 Periklész 760
 Persius, Aulus Flaccus 114, 775,
 776
 Pesti Gábor 82, 93, 246, 248,
 621, 692, 693, 852, 935, 1105
 Pesti Gáspár 950
 Péter László 1240
 Péteri Takács József 516, 1122,
 1123, 1223, 1228
 Pethe Ferenc 38, 373, 492, 506,
 522, 541, 543, 554, 555, 568,
 709, 939, 1001, 1219
 Petrarca, Francesco 111, 112,
 394, 399, 605, 760, 764, 765,
 767, 817
 Petronius, Arbiter 157, 366,
 449, 529, 681, 682, 941, 1255
 Pfeiffer, August 15, 460
 Phaedrus, Caius Iulius 716
 Pheidiasz 694
 Pichler Antal 862, 1208, 1246
 Pindaros 23, 201, 342, 350,
 469, 470, 760
 Pintér Márta Zsuzsanna 10
 Pitroff Pál 423, 499, 500, 569,
 570, 600, 602, 649, 650, 679,
 1254
 Pius, IV., pápa 447
 Planudes, Maximus 92, 691
 Platner, Ernst 756
 Platón 110, 295, 594, 700, 759–
 761, 774, 813, 817, 959, 980,
 1216, 1226
 Plautus, Titus Maccius 158
 Plinius, Caius Secundus 114,
 158, 295, 300, 304, 775, 776,
 992, 993
 Plotinosz 761
 Plutharkosz 342, 761
 Pogácsás Anett 1246
 Polgár Anikó 956
 Polüklétosz 58, 603
 Pomey, François 90, 615, 688,
 689, 706, 707, 1254
 Ponor Thewrewk Emil 470
 Ponor Thewrewk József 422,
 576, 1095, 1254
 Poócs András, Csesznekfalvi 86
 Pope, Alexander 494, 595
 Popovics Teodora 595
 Popovits János 50
 Pósa Ágnes 892, 893, 895, 1254
 Prácser Albert 821
 Praxitelész 82, 93, 658, 694
 Prémonval, André-Pierre Le
 Guay de 203
 Prinyi Gábor 454, 456

- Prixner, Johann Gottfried 42, 571, 574, 598, 1100
 Prónay László 893, 1257
 Prónay Sándor 519, 557, 716, 722, 726, 883, 890, 1128
 Publius Cornelius Scipio Africanus 94, 695
 Pucz Antal 723
 Puky Ferenc 298, 300, 557, 982, 986, 987, 991, 997
 Pulkheria, keletrómai császárné 655
 Püthagoras, szamoszi 594
 Quandt, Johann Jakob 110, 817
 Quesnel, Pasquier (Paschase) 17, 462
 Quintilianus, Marcus Fabius 119, 122, 202, 487, 788, 792, 799, 801, 815, 817, 819, 821, 874, 1227, 1257
 Rabener, Gottlieb Wilhelm 168, 614, 695
 Racan, Honoret de Bueil de 288
 Racine, Jean 160, 161, 174, 192
 Ráday Gedeon 85, 97, 505, 512, 636, 660, 676, 682, 687, 693, 700, 702, 926
 Radó László 577
 Radó Sándor, Szentmártoni 502, 547, 551, 564, 565, 570, 572–574, 576–578, 583, 589, 1082, 1084, 1091, 1095, 1100, 1101, 1109, 1122, 1127, 1130
 Radó Zsigmond 577
 Raffaello Santi 636
 Rahl, Carl Heinrich 1100
 Rajnai László 1250
 Rájnis József 494, 503, 535, 618, 1220
 Rákóczi György, I., erdélyi fejedelem 228, 444, 908
 Rákóczy Györgyné, I., 908
 Rákóczi Zsigmond 444
 Ramler, Karl Wilhelm 169, 192, 211, 477, 874, 879
 Ransanus, Petrus (Ranzano, Pietro) 444
 Ráskay Lea 856
 Ráth Mátyás 494, 1220
 Rathmann János 1250
 Reclam, Carl Heinrich 156, 189, 210, 875
 Regnard, Jean-François 365, 677
 Reinhold, Karl Leonhard 756
 Rembrandt, Harmenszoon van Rijn 822
 Reuchlin, Johannes 609
 Révai Miklós (Világosvári Miklósfi János) 127, 215, 242, 246, 247, 255, 259, 264, 271–274, 276–278, 286, 298, 300, 343, 349, 351, 353, 355, 360, 400, 401, 407, 408, 417, 422, 425, 437, 543, 557, 578, 579, 679, 711, 837, 838, 841, 843, 845, 853–855, 868, 886, 923–925, 930, 931, 934, 935, 937, 939, 940, 944, 945, 947,

- 948, 950, 954–965, 970, 971, 989, 991, 1001, 1130, 1190, 1196, 1203, 1205–1207, 1219, 1220, 1227, 1229–1232, 1242, 1243, 1248, 1253, 1255
- Révay József 459
- Révész Imre, id. 451
- Reviczky József 708
- Ribini, Ioannes (Ribiny János) 18, 464
- Richelieu, Armand Jean du Plessis de 290, 299, 753, 989
- Ridovics Anna 607
- Rio, Martianus del 290, 291
- Ritoók Zsigmond 956
- Roa, Martin de 971
- Rohonyi Zoltán 411, 1255
- Rolling, Bernd 965
- Rónay György 873, 874
- Ronsard, Pierre de 108, 167, 290, 303, 750, 752, 815, 860, 976, 993, 1126, 1150, 1155
- Roth, Udo 478
- Rouessau, Jean-Jacques 752
- Rudbeck, Olof, id. 274 (?), 959, 960, 964, 965
- Rudbeck, Olof, ifj. 274 (?), 959, 960, 964, 965
- Rumy Károly György 366, 501, 508–510, 527, 529, 575, 597, 638, 892, 893, 1106, 1109, 1255
- Ruszek József 401, 402, 519, 520, 550, 680, 1088, 1092, 1110, 1219, 1252
- Sachs, Hans 439, 465, 912
- Sághi Ferenc 1223
- Saint-Evremond, Charles de 157
- Sallustius, Caius Crispus 59, 158, 605, 817, 933
- Sambucus → Zsámboki János
- Sándor István 444, 448, 452, 454, 456, 543, 862, 1204, 1212, 1219
- Sándor Lipót, főherceg 590
- Sárközy István 502, 547, 553, 554, 568, 571, 576, 581, 584, 681, 682, 685, 1090, 1093
- Sarnyai Csaba Máté 820
- Sárosi Bálint 592
- Schedel Ferenc → Toldy Ferenc
- Schedius Lajos János 340, 383, 589, 1226
- Schesaeus, Christian 455
- Schiller, Friedrich 24, 161, 162, 168, 173, 175, 187, 188, 204, 234, 369, 375, 396, 471, 811, 890, 901, 912, 913, 916, 973, 1217
- Schilling, Friedrich Gustav 568
- Schlegel, Friedrich 924
- Schorn, Jacob 1116, 1117
- Schulz, Joachim Christian Friedrich 39, 237, 502, 504, 569, 570, 917, 1086
- Schwab, Johann Christoph 176, 873
- Schwandtner, Johann Georg 444
- Schwartner Márton 403, 893

- Scipio Africanus → Publius
Cornelius Scipio Africanus
- Sculteti, Severinus 18, 463
- Sebő József 1092
- Seneca, Lucius Annaeus 114,
295, 300, 304, 609, 762, 775,
776, 817, 991, 992, 993
- Sextus Empiricus 761
- Simai Ödön 504
- Simon L. Zoltán 815
- Simonyi Zsigmond 469
- Sinai Miklós 443
- Sipos Pál 1099
- Sípos József 1220
- Sobor András 1108
- Solt Andor 413, 482, 719, 847,
857, 931, 935, 937, 947, 956,
981, 1255
- Somogyi család 573
- Somogyi Gedeon (Bohógyi Ge-
deon) 32, 34, 35, 37, 39–41,
43, 51, 67, 74, 371, 390–392,
420, 435, 482, 484, 486, 487,
489–492, 495–503, 506,
508–511, 513–519, 521, 522,
524–530, 534–555, 557–565,
570–573, 575, 577, 578, 580,
581, 583–585, 587–589,
596–598, 603, 612, 613,
637, 638, 649, 650, 658, 659,
685, 688, 689, 697, 705, 706,
917, 941, 1081, 1084, 1088,
1091, 1092, 1095–1097,
1103, 1105–1107, 1112, 1117,
1120, 1122, 1123, 1130, 1212,
1220, 1241, 1248, 1253, 1255
- Somogyi István 559
- Somogyi Zsuzsa 572
- Soós István 1251
- Soos Pál 522, 592
- Sorel, Charles 288
- Sós András 611
- Stancarus Ferenc 19, 466
- Stadius, Publius Papinius 115,
775, 776
- Stemler Ágnes 441, 1255
- Stephan, Henri Estienne 105,
108, 733, 734, 750, 753, 812
- Sterne, Laurence 928, 951
- Stettner György 1006, 1008
- Stiening, Gideon 478
- Streibig Gergely János 971,
1201
- Streibig József 837, 1084, 1204,
1212, 1248
- Streibig Józsefné 1257
- Suetonius, Gaius Tranquillus
342, 817
- Swift, Jonathan 494
- Sylvester János 242, 248, 366,
399, 441, 442, 451, 452, 455,
526, 618, 621, 623, 624, 708,
927, 935, 991, 1105, 1130,
1190, 1198, 1254
- Symmachos → Szümmakhosz
- Szabó András 355, 388, 394,
420, 615, 625, 689
- Szabó G. Zoltán 5, 10, 354, 367,
368, 370, 371, 379, 394, 412,

413, 422, 424, 428, 434, 459,
 464, 484, 500, 693, 719, 826,
 924, 967–969, 974, 1005,
 1009, 1242, 1255, 1256
 Szabó Kálmán 700
 Szabó László, Z. 894, 1257
 Szabolcsi Miklós 1251
 Szajbély Mihály 9, 644, 653,
 659, 1118, 1246
 Szakályi 563
 Szaklányi Zsigmond 569, 908,
 1086, 1119, 1120, 1125–1127,
 1140, 1220
 Szalay László 428, 482, 719,
 847, 857, 1241
 Szalkay Antal 47, 590, 591
 Szalontay Gabriella 338
 Számmer család 1084
 Számmer Klára 1085
 Számmer Mihályné (Wallner
 Klára) 529, 1084, 1255
 Szapphó 491, 511, 602
 Szarvas Gábor 1197
 Szász Károly 1008
 Szathmári István 813
 Szauder József 7, 364, 405, 411,
 440, 468, 720, 724, 936, 985,
 1241, 1256
 Szauder Józsefné (Szauder
 Mária) 1241, 1252
 Széchenyi István 415, 1004
 Szegedi Gergely 466
 Szegedi Kis István 19, 466
 Szegedy-Maszák Mihály 359
 Székely György 1239
 Székely István 130, 452
 Székely Klára 457
 Székelyhídi 523
 Széll Farkas 1086
 Szemere György 369, 982, 1003
 Szemere házaspár 371, 386,
 388, 394, 395, 500, 501, 826,
 867, 876, 882, 891, 901, 918
 Szemere Krisztina (Képlaki
 Vilma) 371, 386, 500, 924,
 1003
 Szemere Pál (Képlaki) 8, 31, 90,
 97, 100, 101, 134, 156, 162,
 163, 175, 178, 237, 240–243,
 272–276, 279, 336–338, 340,
 342, 343, 345, 346, 348–350,
 352–363, 365–373, 376, 377,
 379, 386–389, 394–396,
 399–401, 403–405, 410–
 413, 417, 419–433, 435, 437,
 438, 473, 475, 482–490,
 492–519, 521–525, 527, 528,
 530, 533, 536, 537, 539–545,
 547, 550, 555, 556, 561–565,
 567, 569, 571, 575, 576, 579,
 584–587, 592, 595, 597–599,
 608, 609, 613, 622, 637, 638,
 648, 650, 659, 660, 676,
 677, 681, 682, 687, 689, 701,
 704–710, 719, 721, 724–728,
 824–826, 828–830, 832–
 845, 847, 848, 850, 851, 853,
 854, 856–859, 862–864,
 870, 883, 902, 918–920,
 922–928, 930, 932, 937–943,

- 948, 954–960, 963, 964,
966–968, 975, 981–987,
990, 995–1003, 1005, 1007,
1090, 1192–1196, 1198,
1199, 1201, 1204, 1209,
1211, 1215, 1216, 1220–
1222, 1224, 1225, 1241,
1243, 1244, 1256
- Szemere Pálné 343, 346, 395,
511, 613
- Szenczi Kertész Ábrahám 911,
1198
- Szenczi Cene Péter 466
- Szenci Molnár Albert 126, 130,
131, 133, 136, 140, 272, 295,
346, 430, 452, 453, 458, 608,
621, 640, 708, 828, 829, 832,
833, 841–843, 849, 851, 868,
961, 980, 1105, 1208, 1213,
1220
- Szendrei Török Bálint 910
- Szentgyörgyi Dániel 1121
- Szentgyörgyi József 8, 38, 237,
485, 486, 489, 501, 502,
504, 514, 534, 546, 554, 555,
568–570, 638, 679, 680, 917,
992, 1081, 1087–1091, 1093,
1097–1099, 1108, 1115,
1120–1123, 1129, 1220,
1249, 1256
- Szentjóni Szabó László (Jób
László) 933
- Szentmiklóssy Alajos 483
- Szentpáli Ferenc 1257
- Szijártó M. István 1254
- Szikszai Fabricius Balázs 136,
457, 851, 852, 950
- Szikszai György 943
- Szilády Áron 1197
- Szilády Károly 710
- Szilágyi Benjámín István 1198
- Szilágyi Márton 5, 9, 408, 507,
543, 544, 574, 679, 697, 862,
1256
- Szilágyi Péter 1252
- Szilágyi Sámuel 1216
- Szilveszter pápa 835
- Szily József 1091
- Szily Kálmán 541, 909, 1086,
1120, 1239, 1256
- Szilveszter, I., Szent, pápa 835
- Szinnyei József 483, 547, 563,
660, 697, 707, 714, 834, 864,
1239
- Szirmay György 625
- Szkopasz 694
- Szlemenics Pál 559, 1006, 1008
- Szluha György 544
- Szókratész 72, 529, 635, 760,
761, 1137
- Szombathy János 14, 15, 286,
366, 442, 449, 451, 457, 458,
971, 972
- Szophoklész 761
- Sztrokay Antal 1008, 1240
- Szuhányi Josephine 412, 413,
424, 428
- Szurmay Ernő 1247
- Szuromi Lajos 1252
- Szümmakhosz 459

Szűcs Zoltán Gábor 1254
 Szvorényi József 280, 284, 286,
 359, 508, 512, 659, 681, 967,
 999, 1192–1194, 1196, 1198,
 1210, 1211, 1218–1220,
 1222, 1256
 Tacitus, Publius Cornelius 101,
 158, 716, 817
 Takáts József 9, 1219
 Tamás, Aquinói Szent 461
 Tamás Ábel 336
 Tanárki János 1218
 Tandori Dezső 873
 Tasso, Torquato 235, 803, 916,
 1218
 Tattay Levente 1246
 Taxner-Tóth Ernő 405
 Taxonyi János 285, 401, 437,
 966–968, 971, 1195, 1222,
 1244
 Telegdi Miklós 443–445
 Teleki József 376, 1219
 Teleki László 660, 723, 1219
 Teleki Sámuel 100, 713, 714
 Terentius, Publius Afer 176,
 1096
 Tetens, Johann Nikolaus 756
 Thaisz András 1006
 Theodosius, római császár 655
 Theodotion 459
 Théophile, de Viau 108, 750,
 752, 815
 Thienemann Tivadar 376
 Thököly Imre 499, 846, 1249
 Thuküdidész 760
 Thuróczi János 407
 Timantész 283, 969
 Tinódi Lantos Sebestyén 249,
 621, 708, 926
 Tiziano Vecellio 822
 Tokarjev, Szergej Alekszandro-
 vics 686
 Tolcsvai Nagy Gábor 9, 375,
 376, 1256
 Toldy Ferenc (Schedel Ferenc)
 408, 567, 682, 853, 902,
 1008, 1010, 1011, 1222,
 1240, 1256
 Tollius, Jacobus 94, 653, 694,
 695
 Tolnai Vilmos 376, 541–543,
 612, 727, 854, 863, 865, 899,
 904, 986, 990, 1012, 1125,
 1256
 Torrentius, Johannes (Beeck,
 Johannes van der) 913
 Tót Mihály 614
 Tótfalusi Kis Miklós 833
 Tóth Béla 880
 Tóth Ferenc 554, 555, 562, 1086,
 1088, 1092–1094, 1098,
 1125–1127, 1257
 Tóth Kálmán 377, 722–724,
 883, 1257
 Tóth Mihály 717
 Tóth Orsolya 9
 Török András 229, 910
 Török Bálint, szendrei, alispán
 229
 Török Lajos 910

- Trattner János Tamás 32, 214, 420, 423, 435, 482–486, 491, 493–495, 504, 521, 544, 558, 842, 944, 951, 967, 1008, 1240, 1241, 1245, 1250
 Trattner Mátyás 558, 597, 723, 882, 883, 1247, 1251, 1252, 1254, 1255, 1257
 Traugott Krug, Wilhelm 877
 Trenck von Tonder, Moritz 544
 Trencsényi-Waldapfel Imre 545
 Trendelburg, Johann Georg 105, 107, 734, 748, 813, 814
 Trócsányi Zsolt 562
 Tsaak Gáspár 625
 Tuba Sándorné Sándor Zsuzsanna 576
 Turgot, Anne Robert Jacques 959
 Újfalvi Imre 446
 Újvári Edit 582
 Ungvárnémeti Tóth László 349, 350, 528, 969
 Urbán Eszter 611, 899
 Váczy János 547, 616, 834, 987, 1094, 1251
 Vaderna Gábor 9, 336, 586
 Vajda Péter 969
 Wagner → Wagner, Franz
 Vályi Nagy Ferenc 84, 86, 483, 492, 493, 503, 658, 983, 997, 998, 1102, 1108
 Váradi János 406, 416, 438
 Varga Imre 545, 1257
 Varga István 468
 Varga Pál, S. 9, 408, 574, 1242, 1255
 Varga Tamás 350, 494, 566, 930, 940, 948, 956
 Varjas János 91, 101, 441, 521, 636, 651, 690, 691, 713, 716, 1254
 Varro, Marcus Terentius 273, 355, 356, 364, 374, 422, 424, 429–431, 719, 828, 963, 964, 1228
 Vassányi Miklós 9, 697, 820, 972
 Vater, Johann Severin 399, 728, 920, 923
 Vaugelas, Claude Favre de 157
 Vécsey Miklós 532, 626
 Vedelius, Nicolaus 911
 Végh Oszkár 558
 Veres Balázs 448
 Veres Mihály 943
 Vergilius, Publius Maro 95, 174, 192, 201, 202, 369, 387, 591, 611, 689, 695–697, 700, 702, 807, 815, 818, 874, 883, 902, 913, 914, 952, 1201, 1228, 1257
 Verseghy Ferenc (Kaczagfalvi László) 259, 272, 273, 302, 348, 401, 405, 408, 494, 543, 557, 579, 854, 924, 925, 958–962, 964, 965, 982, 986, 993, 1206, 1208, 1219, 1220, 1247, 1253
 Veszprémi dr. 449, 504

- Victorinus, Gaius Marius 290, 291, 303, 993
- Vida László 587, 724, 725, 1198
- Vifalvi Imre 852
- Víg László → Horvát István
- Vigano, Maria Medina 589
- Világosvári Miklósfői János → Révai Miklós
- Villegas, Alfonsus 834
- Villers, Charles de 171, 191
- Virág Ádám Ignác 678
- Virág Benedek 86, 397, 398, 503, 535, 566, 587, 618, 622, 676, 678, 855, 893, 933, 1096, 1219
- Viszota Gyula 406
- Vitkovics Mihály 367, 371, 373, 398, 484, 490, 505, 506, 521, 522, 525, 535, 539, 543, 544, 564, 576, 585, 587, 588, 595, 614–616, 619, 621, 630, 633, 636, 676, 689, 708–710, 924, 1251
- Vitus János, Balsarati 456
- Vladár Zsuzsanna, C. 833, 950, 951, 1255
- Vogelweide, Walter von der 820
- Volf György 856, 1197
- Voltaire (François-Marie Arouet) 40, 156, 186, 200, 290, 299, 494, 571, 678, 750, 752, 815, 874, 990
- Voss, Johann Heinrich 136, 174–176, 184–186, 191, 200, 202, 230, 231, 351, 369, 375, 387, 475, 852, 868, 869, 871, 883, 890, 901, 902, 904, 911–914, 931
- Völgyesi Orsolya 5, 9, 1009, 1242, 1257
- Vörös Imre 874
- Vörösmarty Mihály, 507, 1008
- Wagner, Franz 246, 417, 432, 542, 853, 932, 933, 1200, 1219
- Wallenstein, Albrecht von 973
- Walther László Imre 1008
- Wándza Mihály (Vándza, Wántza) 42, 371–373, 474, 505, 506, 508, 521, 528, 537, 543, 554, 555, 568, 571, 574, 597–602, 721, 1100, 1114, 1206, 1219, 1248, 1257
- Wéber Simon Péter 652, 658, 659
- Wécsey Sándor 229, 910
- Weinmüller Bálintné, özv. 1246
- Wendel, Johann Andreas 1210
- Wentzel, Gottfried 483
- Werbőczy István 448
- Wesselényi Ferenc 1121
- Wesselényi Miklós 612
- Weszprémi István 443, 444
- Wieland, Christoph Martin 168–170, 233, 375, 478, 560, 869, 871, 873, 890, 911–913, 915, 1217, 1218, 1227
- Wolke, Christian Heinrich 157
- Wulfila (Ulfilas) 819

Xenophon, Lucius Flavius Arrianus 760, 817
Zákány Tóth Péter 9, 359
Zalán vezér 644
Zentai Mária 1246
Zlinszky Aladár 813
Zoilus (Zoilosz) 100, 715
Zoltán fejedelem 638
Zrínyi Ilona 846, 1249
Zrínyi Miklós 86, 128, 131–133,
136, 138, 200, 242, 346,
351, 373, 621, 677, 694, 695,
708, 828, 829, 832, 838, 839,
841–844, 850, 1105, 1199,
1213, 1215, 1219, 1257
Zwingli, Ulrich 17, 18, 458,
463–465, 506
Zsámboki János (Sambucus,
Johannes) 444
Zsivora György 1008
Zsoldos János 489, 521, 939
Zsombori József 1220

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
SZÖVEGEK.....	11
1. Jegyzések az Ortophographia Ungaricáról.....	13
2. A' Magyarok' Articulúsáról egy kis jegyzés	21
3. Garvebol tett Jegyzések	25
4. Felelet a' Mondolatra	31
5. [Gyárfás a Mondolatoshoz].....	99
6. Jenischből való Jegyzések	103
7. [Az idegen Phrasésekkel való éléstről]	125
8. A' szókurttitástról	135
9. A' szószármaztatásról	143
10. [Kivonat K. W. Kolbe <i>Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache</i> című munkájából]	155
11. [Jegyzések K. W. Kolbe <i>Über Wortmengerei</i> című munkájából].....	209
12. [Jegyzések Kis János pályairatából].....	213
13. A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából	217
14. [Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból]	225
15. Philologiai Töredékek	239
16. [Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz].....	245
17. Rövid Laistroma a' Debreceni Grammatika' hibás állításainak	251
18. Rövid Laistromok, a' Consiliarius Aranka György grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében	265
19. Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak	271

1285

20. [Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben]	279
21. A' Nyelv változásairól.	287
22. Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára	293
23. Új szók	297
24. [A nyelv-mívelésről]	305
25. Műszavak a' törvénytudománybol	309

JEGYZETEK.....	333
----------------	-----

Bevezetés a jegyzetekhez	335
Jegyzetek a szövegekhez	439
1. Jegyzések az Ortographia Ungaricáról.....	439
2. A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés.....	467
3. Garvebol tett Jegyzések	472
4. Felelet a' Mondolatra.....	482
5. [Gyárfás a Mondolatoshoz]	704
6. Jenischből való Jegyzések.....	719
7. [Az idegen Phrasésekkel való élésről].....	824
8. A' szókurtításról.....	847
9. A' szószármaztatásról	857
10. [Kivonat K. W. Kolbe <i>Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache</i> című munkájából].....	866
11. [Jegyzések K. W. Kolbe <i>Über Wortmengerei</i> című munkájából].....	875
12. [Jegyzések Kis János pályairatából]	882
13. A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából.....	891
14. [Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból].....	900
15. Philologiai Töredékek.....	918
16. [Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz]	929
17. Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak	936

18. Rövid Laistromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében.....	947
19. Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak	954
20. [Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben].....	966
21. A' Nyelv változásairol.	973
22. Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára	978
23. Új szók.....	981
24. [A Nyelvmívelésről].....	995
25. Műszavak a' törvénytudománybol.....	1004
FÜGGELÉKEK.....	1079
1. Mondolat	1081
2. [Szemere Pál jegyzetei]	1192
3. Függelék a Jegyzetekhez	1223
MUTATÓK.....	1235
Rövidítések és bibliográfia	1237
Könyvtárak, levéltárak	1238
Lexikonok, szótárak	1239
Folyóiratok	1240
Kölcsey szövegkiadások.....	1241
A kritikai kiadás szövegeinek rövidítései	1243
Egyéb források és szakirodalom	1244
Névmutató.....	1259

KÖLCSEY FERENC MINDEN MUNKÁI

Sorozatszerkesztő
SZABÓ G. ZOLTÁN (1943–2018)

A sorozatban megjelent

SZÉPPRÓZAI MŰVEK (1998)

ORSZÁGGYŰLÉSI ÍRÁSOK

I. Országgyűlési napló (2000)

II. Országgyűlési naponkénti jegyzések (2002)

III. Országgyűlési dokumentumok (2011)

VERSEK ÉS VERSFORDÍTÁSOK (2001)

IRODALMI KRITIKÁK ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK

I. 1808–1823 (2003)

ERKÖLCSI BESZÉDEK ÉS ÍRÁSOK (2008)

LEVELEZÉS

I. 1808–1818 (2005)

II. 1820–1831 (2007)

III. 1832–1833 (2011)

IV. 1834–1836 (2015)

V. 1837–1838 (2017)

Az Universitas Kiadó könyvei kedvezménnyel megrendelhetők:
www.prosperod.hu